

NAGY-KÖRÖS
VÁROS
MONOGRAPHIÁJA

*

RÉGI ÉS UJKORI ISMERTETÉS.

*

A MAGYAR NEMZETNEK 1896-IKI ÉVEZREDES ÜNNEPE ALKALMÁBOL

TÖBB MUNKATÁRS KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

IRTA ÉS SZERKESZTETTE:

GALGÓCZY KÁROLY.

KIADTA

NAGY-KÖRÖS VÁROS KÖZÖNSÉGE.

BUDAPEST

„PÁTRIA“ IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

1896.

ELŐSZÓ.

Ezer éve, mióta a magyar nemzet ezen a földön lakik, a melyet Magyarországnak nevezünk.

Országgyűlésünk két törvényt alkotott arról, hogy a honalapítás ezredik évfordulója, a folyó 1896-dik évben, az ügynök és a magyar nemzet méltóságának megfelelő módon országosan megünnepeltessék. Ezek egyike az 1896-dik évi „VII. t.-cz.: A honalapítás ezredéves emlékének törvénybe iktatásáról“, másika a: „VIII. t.-cz.: A honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkalmazandó művekről.“

E két törvénycikknek megfelelőleg a magyar kormány, az egyházi és minden más polgári hatóságok, a vármegyék, városok, községek, testületek, közintézetek, egyesületek és egyesek, már a törvényt megelőzőleg, úgy a törvények megalkotása után is különféle előkészületeket tettek a nemzeti nagy ünnepélyben való méltó részvételre.

Nagy-Kőrös város hazafias közönsége szintén többféleképp törekedett a nemzet eme nagy ünnepségén méltó lenni a nemzethez, méltó lenni annak nagy jelentőségéhez és önmagához.

E törekvések eredményeinek egyikekép nyujtom át Nagy-Kőrös város nevében és képviseletében, a nyilvánosságnak Nagy-Kőrös rendezett tanácsu város Monographiáját, régi és új leírását.

Nagy-Kőrös város egyike Magyarország legrégibb, tősgyökeres magyar városainak. Ismerni ennek keletkezését, fejlődését, történetét, viszonyait, viszontagságait és mostani állapotát, megemlékezni, amelyek voltak, annak jó és gyásznapjairól, — ismerni az egyéneket, akik a régi és újabb időkben itt éltek, itt hatottak, megemlékezni mindezekről, emlegetni mindezeket épen akkor, mikor maga körében az ország és a magyar nemzet egyetemes nagy közönsége is ugyanezt teszi: érdekes és tanulságos lehet

nemcsak különösen az e várost lakó közönségre, hanem általában a történelmi tudományra és az ország egész hazafias közönségére nézve is.

Ez a meggyőződés vezette városunk közönségét, s önmaga és a haza iránt tartozó kötelességet kívánt teljesíteni akkor, midőn a magyar nemzet ezredes ünnepe alkalmából e művet elkészíttetni és közrebocsátani elhatározta.

Erre nézve Galgóczy Károly hazánkfia, még az 1890-dik év mártius havában tette hozzám, mint akkor már N.-Körös város polgármesteréhez 2760/k. i. 1890. sz. alatt az első előterjesztést, kapcsolatban az ő általa ugyanazon időben „*A magyar nemzet ezredes ünnepi emlékkönyvtára*“ alakítására tett nyilvános felhívással, amelyet a Magy. Tud. Akadémiához is benyújtott és Pest, Pilis, Solt, Kiskun vármegye törvényhatósága útján az Ország vármegyei törvény hatóságaival közlött, amelynek csakugyan több vármegyei és városi Monographia lett ez alkalomból következője. *)

Ezt az előterjesztést én, mint N.-Körös város polgármestere, előzetes magán tájékozás után, az 1890-dik évi ápril 20-dikán tartott előkészítő értekezleten, a melyen, meghívás következtében, Galgóczy Károly indítványozó is megjelent, vittem először hivatalos tárgyalás alá. Ezen értekezleten, részletes beható tárgyalás után, a következő megállapodások jutottak érvényre:

„Ámbár N. Körös városnak már a közel multból is megvan a néhai Balla Gergely által írott s Szabó Károly és Szilágyi Sándor volt helybeli ev. ref. gymnasiumi tanárok által az ötvenes évek elején kiadott, ugynevezett „*Nagykörös krónika*“ czimű műve, sőt Czegléd, Szeged, Dömsöd és Halas városokéval egyben, a török hódoltság korszakából, a hatvanas évek elején Szilády Áron és Szilágyi Sándor szerkesztésük mellett városunkat érdeklőleg is létezik már egy terjedelmes okmánytár, de miután előbbi inkább a város multjának eseményeit, történeti elbeszélés alakjában tárgyalja, utóbbi pedig csak egy történeti időszaknak gyűjteményes okmánytárát képezi: városunknak tulajdonképeni leírása, — Mono-

*) Emlékirat a magyar nemzet ezredes ünnep tárgyában, Galgóczy Károly, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye tiszteletbeli főjegyzőjétől. Budapest. Pallas részvénytársaság nyomdája 1890. — Emléklapok a magyar nemzet ezredes ünnepére. Szerkeszti: Galgóczy Károly. — Második füzet 183—186. és 214—220. lap.

graphiája, — mely annak úgy a múlt, mint a közel múlt és jelenre is kiható egységes és összhangzatos szerkezettel, első alakulási, további népesedési s úgy gazdasági, mint kulturális téren való fejlődését — eseménydus időszakait egy hű és könnyen áttekinthető kép keretében tüntetné elő — meg kell vallanunk, — maig sines.

Ugyanazért midőn Galgóczy Károly ur kezdeményezését annak megírására, akár a nagy történelmi esemény — a magyar nemzet évezredes fennállásának országosan tervbe vett megünneplése alkalmából létesítendő évezredes magyar nemzeti emlékkönyvtár eszméjével kapcsolatosan, akár pedig a nélkül, mint önmagában véve is nemes irányu és hazafias törekvést és érdeklődést, örömmel üdvözljük: lelkes készséggel magunkévá tesszük ama jelzett hiányt, melyet városunk történetének megírásában mind- eddig éreznünk kell, még némi áldozattal is pótolni s a kínálkozó alkalmat megragadni s ily jelentékeny művet az érintett eseményekkel való összehozatala nélkül önállóan is megalkotni városunk kötelességének, a multak iránti kegyelet kifejezése és a jövő iránti kötelesség teljesítéséből egyiránt folyó s egyik legszebb és neme- sebb irányu erkölcsi feladatának tekintjük.“

A szükségelt városi tanácsi hozzájárulás után, ezzel az ajánlattel s javaslattal vittem az ügyet a városi képviselő testületnek 1890 okt. 5-én s folytatva tartott közgyűlése elé, amely 10559/k. i. 1890 szám alatt a következő végzést hozta:

„*Végzés:* Nagy-Kőrös város képviselő testületének közgyűlése, mindenek előtt elismerésének adván kifejezést azon nemes mozgalomért, melylyel hazánkfia Galgóczy Károly ur a város Monographiájának létrehozatalában kezdeményezőleg lépett fel s köszönetét nyilvánítván ama szíves ajánlkozásáért, melylyel annak szerkesztését minden díj nélkül elvállalni hajlandónak nyilatkozott, ama megállapodásokat, melyek a polgármester egybehívása folytán ismert szakférfiakból alakított értekezletnek ide beterjesztett jegyzőkönyvében felsorolva vannak, általánosságban elfogadja és magáévá teszi, és pedig oly kijelentéssel, hogy ezen művet a magyar nemzet évezredes fenállásának országosan tervbe vett megünneplésével kapcsolatba hozott évezredes ünnepi emlékkönyvtár eszméjétől függetlenül is létesíteni fogja. Ugyanazért midőn a maximális kiadásul javasolt — — 2000 frtot már ez alkalmbol az 1891-dik évtől számitandó három évre felosztva, az

évenkénti költségvetési előirányzatba felvételni rendeli — — egyszersmind a fontos munkálat részletes kivitelének vezetésére és intézésére Póka Kálmán polgármester elnöklete alatt: Ádám Gerzson, Ádám László, Filó Lajos, Gyurinka Antal, Kovács Lajos, H. Kiss Kálmán, Mészöly Gáspár, Papp Imre, Sánta Béla, Tóth József (szerkesztő) volt értekezleti tagok és Molnár Gedeon városi főjegyzőből s Biczó Bálint kirendelt városi jegyzőből alakított állandó bizottságot oly felhatalmazási körrel küldi ki, hogy ha akár előzetesen, akár pedig a munka folyamatban léte alatt valamely akadálya merülne fel annak, hogy Galgóczy Károly ur a mű szerkesztését elfogadhasssa, vagy tovább vezethesse, ez esetben a bizottság a további teendőkre nézve, valamint általában az értekezlet jegyzőkönyvében foglalt pontozatok keretén belől, saját hatáskörében intézkedjék — —“ Közbevetőleg itt meg kell említenem egy részt azt, hogy a Monographia céljaira megszavazott 2000 forint később elégtelennek tűnván ki, annak pótlásául ugyan csak városi képviselőtestületünk még mintegy 350 forintot esatolt ahoz s az így felemelt összeg, időközi kamataival együtt fogja fedezni az 1000 példányban kinyomatni határozott ezen mű szellemi és anyagi előállítási költségeit, — másrészt, hogy Biczó Bálintot a jegyzői teendőkben 1893. év óta, a helyébe lépett Szabó József városi jegyző váltotta föl.

Az idézett közgyűlési alap-végzést elnökileg közölván Galgóczy Károlylyal, ő 1890. nov. 7-ről kelt levelében a szerkesztésnek városunk iránti tiszteletből elvállalását ismételten kijelentette, körvonalozván egyszersmind a szerkesztéssel járó s az arra vonatkozó teendőket; november 11-diki levele mellett pedig az egész munka tervrajzát beküldötte, azzal a kijelentéssel, hogy a dolog természeténél fogva az csak előzetes tervrajznak tekintendő, amely főkép a munka kiosztására és az adatok gyűjtésére szolgáló tájékozással; azután pedig a begyűlendő anyaghoz képest, szükséges kihagyások és pótlások szerint lesz változtatandó.

A mű megírásánál irányadóul előzetesen is a következő elvi megállapodások fogadtattak el:

Minthogy a megírandó mű különösen a régi történelmet illetőleg egészen uttörő: ennek megírásában a lehető legszigorubb okmányolás követessék. Midőn városunk saját Monographiáját épen a millennium alkalmából elkészítteti, különösen a régi idöket illetőleg ne legyen az a homályban tapogatódzásnak csak gondo-

lattal szaporított előadása, hanem a valódi tényeknek minél hitelesebb okmányokra támaszkodó kifejtése. A multa nézve föl kell kutatni és dolgozni szorgalmasan azt, amit bizonyosan tudunk: de csak gondolattal, — csak véleménynyel ne szaporítsuk, ne tegyük még bizonytalanabbá a különben is homályos és bizonytalan történelmet. Nekünk, a mai kor embereinek különben is inkább kötelességünk saját korunk ismertetését hagyni az utókorra, amelynek tényezői vagyunk, mint olyat fejtegetni, amit bizonyosan úgy sem tudunk. A jelen kor ismertetésére fordítsunk különösen oly figyelmet, hogy abból mind a most élők, mind a következő utódok előtt városunk ismertetése a legkörülményesebben és a valóságnak legjobban megfelelőleg emelkedjek ki.

A bizottság elfogadta azt a véleményt is, hogy a műnek elkészítése, megírása ne bizassék egy egyénre, hanem különböző részei szerint arra vállalkozó több szakterő közt osztassék meg.

Erre az előtervnek kinyomatása, azután annak kapcsolatában a szakíróknak ajánlkozás, ajánlás és felkérés útján való összeállítása következett, amely az 5773/k. i. 1892 számú elnöki körlevéllel történt.

E közben az évezredes nemzeti ünnep határidejének előzetes kitűzése is a törvényhozás útján az 1896-dik évre megtörtént, valamint a monografia megírására a vállalkozott íróktól is érkeztek be válaszok, akik azután, minthogy a szándéklott mű általában történelmi okmánykutatást, statisztikai és helyi adatgyűjtést igényelt, legelsőben is a részökre kiosztott tételekhez szükségelt anyag gyűjtésére kérettek fel és a kidolgozásra nézve szerkesztői utasítással láttattak el.

Minthogy pedig Galgóczy Károly főszerkesztő rendes lakása Budapesten van, míg a munkatársak, ő kivülről, s a bizottság elnöke és tagjai is mind itt helyben Nagykörösön lának: a helyi érintkezés, a szerkesztés és munkavezetés könnyítése tekintetéből az 1893 márt. 20-án tartott bizottsági ülés alapvető megállapodása és felhatalmazása folytán, e megbízás keretében elnökiileg, e bizottság kebeléből 4198/k. i. 1893 sz. alatt a főszerkesztő mellé: Filó Lajos elnöklete alatt, Ádám Gerzson, H. Kiss Kálmán és Mészöly Gáspár tagokból álló albizottság, úgynevezett szerkesztő helyi bizottság alakított. A főszerkesztő s az albizottság, úgy a nagybizottság és a városi hatóság között a kapcsolatot a rendelkezések szerint, nekem mint polgármesternek és elnöknek volt hivatásom fentartani, az érintkezést közvetíteni és összekötni.

Ugyane 4198/k. i. 1893. sz. határozattal történt további intézkedés a mű megírásának föltételeire és módozataira, a benyújtott írói ajánlatokra s a szerkesztés részleteire, illetőleg ezen albizottság és a főszerkesztő, valamint a bizottság elnöke és az íróársak közötti viszonyra, teendőkre s a kivitel módozataira, úgy a mű szerkesztése és terjedelmére nézve is, kimondatván, hogy a megírás megkívántató föltétele: az alaposság, teljes tárgyilagosság és rövidség is (bár nem a lényeg rovására), úgyszintén az érdekesség és magyaros irály; továbbá hogy általános keretül a mű elkészítésénél a főszerkesztő által beterjesztett tervrajz szolgál; a szükséges adatok beszerzése minden vállalkozó írónak, a monographia pénzalap terhére, saját kötelessége; intézkedés történt egyszersmind az írói tiszteletdíjak s a kinyomatás iránt is, utóbbira nézve elvül megállapítatván az, hogy a mű lehetőleg itt helyben nyomassék, mitől azonban utóbb a bizottság, főleg a főszerkesztő távol lakása miatt előállható kezelési nehézségek tekintetéből elállott.

Végre a bizottság által az 1894-dik évi július 12-én tartott ülésének 25/k. i. 1894 sz. alatt hozott határozata szerint az elkészített dolgozatok beadásának határidejéül az 1895-dik év május 5-dike tűzetett ki.

Ez röviden története a mű létrejöttének, amelyet jelen soraimmal a nyilvánosságnak átadok.

Többrendbeli nehézséget és késedelmet okozott az, hogy több író, az általa elvállalt és részére kiosztott munkától időközben visszalépett, minélfogva az azoktól visszamaradt munkára más munkatársat kellett szerezni.

Az utolsó dolgozatok a munkatársaktól a folyó 1896-dik év második negyedében érkeztek be s bár a nyomatás már martiusban megindult, ez némi késedelmet volt kénytelen szenvedni. Közben én is helyénvalónak láttam pótolni, egészen a jelen időig, a mű egyes részleteit, különösen a legutóbbi idők figyelemre méltó eseményeinek közlésével s helyesbíttem az egyes ismertetéseknél a legjobb akarat mellett is helyenkint előfordult időbeli adat vagy egyéb történeti tévedéseket is.

Ekkép e műben, Galgóczy Károly főszerkesztőn kívül, a következő munkatársak vettek részt: Filó Lajos ev. ref. első lelkész, Gyurinka Antal róm. kath. esperes-plebános, Adám Gerzson ev. ref. főgymnásiumi igazgató-tanár, dr. Joó Imre, Mészöly Gáspár

és Vass Sámuel ev. ref. főgymnasiumi tanárok, H. Kiss Kálmán ev. ref. tanító képezdei igazgató tanár, Molnár Gedeon városi főjegyző, Somogyi Károly városi mérnök (most a népbank vezérigazgatója), Szappanos Sándor volt gazdatanácsnok, (jelenleg ev. ref. egyházi jegyző és ügyész), Dr. Szabó Mihály városi főorvos és Salamon Sámuel izr. hitközségi tanító. — Ki miben dolgozott és miben nyújtott segédkezet? az a munka szövegében mindenütt a maga helyén és a tartalomjegyzékben van megmondva.

Midőn első helyen a főszerkesztő úrnak, úgy is mint író-társnak, a ki a szerkesztést intézte s a kinek vállaira nehezült annak sokoldalú tevékenysége s a kinek kitartó ügyszeretete, hazafias lelkesedése és buzgalma tette első sorban lehetővé e mű megjelenését és talán sikerét is, — másodsorban pedig az alvagy az u. n. szerkesztő-bizottság érdemes tagjainak és a t. munkatársaknak, kiknek együttes és fáradságos működése, szellemi támogatása, illetőleg előbbieknél a szerkesztés körül is nyújtott támogató részvétele segítette elő e mű létrejöttét, végül magának a monographiai nagy bizottság tanácskozássokban résztvevő tagjainak is városunk nevében és az ügy érdemében itt a nyilvánosság előtt is közreműködésökért meleg köszönetet mondok, szerényen sorozom magamat is a munkatársak közé, aki nagyobb munkát ugyan nem, — csak egyes kisebb részleteket adtam: de adatokat, pótlásokat és igazításokat szolgáltattam s az egész mű betekintése és folytonos figyelemmel kísérése által annak teljességére, az adatok hűségére és megbízhatóságára is állandó s kiváló gondosságot, tevékenységet fordítottam.

Végig nézve a kész munkán, a mű szerkezetére, tartalmára és helyes megítélhetésére nézve kettőt kell kiemelnem.

1-ör Azt, hogy a mű többre terjedt, mint a mennyire az a terv szerint számítva volt. A terv szerint 32 nyomott ivre volt a számítás. Most 40 ivet halad az. Ennek oka egyedül az, mert az. egyházi és iskolai ügyek megírói dolgozataikat többre terjesztették, mint a mennyi tér részökre előirányozva volt. E körülmény változtatta meg a munka négy része közt előre megszabott részarányosságot is, melynek következtében a Harmadik rész sokkal terjedelmesebb lett a többinél. Az előre kitűzött határnak e túllépése ellen azonban, mivel akár az egyházi, akár az iskolai ügyeket tekintjük, mindenik a legfontosabb közügyek közé tartozik azt hiszem, elnémul a kifogás.

2-or Azt, hogy a műben tagadhatlanul több ismétlés jön elő, amely pedig mind a mű rendszeressége, mind a szerkesztő által kiosztott utasítások szerint elkerülendő lett volna. E kisebb-nagyobb ismétlések azonban oly műben, amelynek részeit sokan dolgozzák, a tárgyak kapcsolatánál fogva sem kerülhetők el egészen.

Ennek a két megjegyzésnek figyelembe ajánlásával kérem az im nyilvánosság elé bocsátott művet megítélni és elnézéssel fogadni.

Nagy-Körös, 1896. deczember 10.

Póka Kálmán,
polgármester.

TARTALOM.

Előszó

Oldal
II—X

Bevezetés.

(Galgóczy Károlytól.)

1. §. Nagy-Körös város fekvése és neve.	1—3
2. §. N.-Körös városról eddig megjelent ismertetések és e munkához használt források.	3—4
3. §. N.-Körös város levéltára.	4—6

Első Rész.

Nagy-Körös régi általános története, mostani alakulásáig.

(Galgóczy Károlytól.)

4. §. A honfoglalás időszaka s az első telepítés.	7—13
5. §. A tatárfutás, annak nyomai N.-Körös város határában, és a török uralom alá jutás.	14—16
6. §. N.-Körösnek az elpusztult községekből való gyarapodása, annak indokai és bizonyítékai.	16—23
7. §. Legrégibb birtokviszonyok	23—25
8. §. A török uralom időszaka.	25—33
9. §. Két szabadalom-levél.	33—35
10. §. A török uralom alól való felszabadulás. II. Rákóczy Ferencz forradalma és az 1708-dik évi rácztatmadás.	35—49
11. §. Birtok jogviszonyok a török uralom alatt és után. Földesurak. Közbirtokosok. Birtokpercek. Zálogolások. Örökitések.	49—67
12. §. Nyársapát és Tetétlen megszerzése.	67—69
13. §. Pótharaszítja régi birtokviszonyai és megszerzése.	69—72
14. §. Örökváltsági (redemtionalis) kulcs, kivetés és megszámlálás a város terheiről	72—75
15. §. Dán-Szent-Miklós, Törtely és Báboczka.	75—76
16. §. Emlékezetes régi közesemények:	
1. Nagy tüzesetek: a) 1744. jun. 15-én a budai kapuhoz közel támadt tűz. — b) 1826. ápril 15-én támadt tűz.	76—78
2. Az 1739/40, és az 1831-dik évi nagy dőghalál.	78—79

	Oldal
3. II. József körútja 1768-ban.	79—
4. Gróf Althán Mihály Károly váci püspök fogadtatása 1744. máj. 27-én.	79—80
5. A Péró lázzadás leverése.	80—
6. Hadosapatti és hadsegedelmi részvét: a) A hét éves háboruban, b) A török háboruban, c) A francia (Napóleoni) háboruban.	80—82

Második Rész.

Földrajzi viszonyok.

Beltelki terület s külső határ.

(E rész anyaga **Somogyi Károly** városi mérnöktől való.)

17. §. Összes határ.	83—84
---------------------------	-------

I. Fejezet.

A város szorosan vett belső határa.

18. §. Ennek megoszlása	85—
------------------------------	-----

I. Czim.

A város belső telki területe.

19. §. A belsőtelki terület részei, annak különböző felosztása s elnevezése.	86—88
20. §. Utszák, tere s azok elnevezése.	88—93
21. §. Utszajárdák, kőutak. Utvándij-szedhetési jogosítvány.	93—95
22. §. A belterület kiépültségének sűrűsége. Építkezési mód, szabá- lyok és rendezési tervzetek.	95—100
23. §. Nagy-Körös város jövő rendezési és szabályozási tervzete, a Járosi Sándor és Hevesi Adolf mérnök vállalkozókkal 1894. május 3-án kötött szerződés szerint.	100—101
24. §. Építkezési modor és mód, azután építkezési anyag.	102—103
25. §. Nevezetesebb régi és mostani kori épületek : I. Középületek a régi és mostani korból. II. Magán épületek.	103—110
26. §. Említést érdemlő régi elpusztult épületek.	110—113

II. Czim

A belső határ külső részei.

27. §. A belső határ külső részeinek megoszlása és beosztása.	113—115
28. §. Fekvés, domborzat, föld- és természetrajzi viszonyok.	115—117
29. §. Kun halmok s tengerszin feletti magasságok.	117—118
30. §. Legelő felosztás.	118—120
31. §. Tavak, erek, patakok, vízszabályozások és csatornák.	121—123

II. Fejezet.

A határhoz kapcsolt puszták.

A) Tetétlen.

Oldal

32. §. A határ megoszlása miveltési ágak szerint és egyéb viszonyai. 123—125

B) Pótharaszttja.

33. §. Pótharaszttja pusztá kezelési rendszere és használati módja. 125—128
 34. §. A határterület megoszlása miveltési ágak szerint. ... 128—
 35. §. Még megemlített igénylő vegyes tárgyak. ... 128—129

Harmadik Rész.

Társadalmi tényezők és intézmények, szervezet és viszonyok.

I. SZAKASZ.

Nép és népesség.

(Galgóczy Károlytól.)

36. §. Régi és új népszámlálások. Népszaporodás. ... 130—133
 37. §. A népesség megoszlása: nem, vallás és nemzetiség szerint. ... 133—134
 38. §. Polgári állapot és foglalkozás szerint való megoszlás. ... 134—136
 39. §. A nép jellemzése. ... 136—141

II. SZAKASZ.

Községi előljáróság, közigazgatás és igazságszolgáltatás

(Galgóczy Károlytól.)

40. §. Régi előljárósági szervezet és hatáskör. ... 141—144
 41. §. Példák a városi régi előljáróság hatáskörének különböző ágaira. 144—149
 42. §. Régi helyi statutumok, szabályrendeletek. ... 149—152
 43. §. Az előljáróság alakulása és kifejlése. ... 152—161
 44. §. Főbírák és másodbírák névjegyzéke 1600-tól 1760/61-ig. Főbíró esküformája. ... 162—167
 45. §. A főbírák és második bírák jegyzékének folytatása 1761-től 1837-ig ... 167—170
 46. §. Városi tanácsnokok névjegyzéke 1750-ig, azután onnan ismét 1837-ig ... 170—171
 47. §. Városi jegyzők, fő- és aljegyzők az 1600-dik évtől 1837-ig, közbevetett jegyzetekkel. ... 171—173
 48. §. Többször változott városi előljárósági tisztikar 1837 után 1848-ig. ... 173—174
 49. §. 1848. után következett változások, úgy a városi szervezetben, mint a személyzetben egészen a legutolsó korig. ... 174—178
 50. §. Nagy-Kőrös város tényleges tisztikara az 1896-dik évben ... 178—179
 51. §. A városi képviselő testület. a) Legtöbb adót fizetők. b) Választott képviselő testületi tagok. c) Hivataluknál fogva jogosított képviselőtestületi tagok. ... 179—183

	Oldal
52. §. A város országgyűlési képviselői kezdetől fogva.	183—
53. §. Vármegyei bizottsági tagok.	183—184
54. §. Városi adóügy.	184—189
55. §. Nagy-körösi kir. járásbíróság és telekkönyvi hivatal.	189—190
56. §. Nagy-körösi kir. adóhivatal.	190—191
57. §. Közjegyzőség	191—
58. §. A város határának részletes felmérése, az adózással és telek- könyvezéssel kapcsolatos munkálatok.	191—192
59. §. I. Ferencz József király ő Felsége kétszeri jelenléte N.-Körösön.	192—
60. §. Hazafias és közügyi áldozékonyság. Közügyi szellem.	192—197
61. §. Az 1863-dik évi inséges év. Ezt követő inséges munkák, inséges évek és inséges kölesön.	197—199
62. §. A város többször felmerült pénzszükségletei s azok körül tett pénzügyi műveletek.	199—201
63. §. Italmérési jog (regale) állami kártalanítása.	201—202
64. §. Szabadságharczi viszonyok 1848/49 alatt és után.	202—214
65. §. Egy pár figyelmet érdemlő közigazgatási esemény 1848 után.	214—216
66. §. Részvétel a magyar nemzet 1896. évi ezredéves ünnepélyében:	
1. Emlékoszlop a tetőtleni Árpádhalmon.	216—221
2. Iskolai és egyházi ünnepélyek hazánk ezer éves fenn- állása örömeire 1896 május 9-én.	221—223
3. Millenniumi diszközügyülés 1896 május 17-dik napján.	223—235
4. A város kivilágítása 1896 május 17-én.	235—
5. Az 1896 jun. 8-diki diszbandérium nagy-körösi tagjai.	235—236
67. §. Az 1818-dik évi statutum kivonata.	236—261
68. §. A város pesti házai.	262—264

III. SZAKASZ.

Egyházi és iskolaiügy.

I. Fejezet.

Az ev. református egyház s annak tanintézetei.

1. Cikk.

Az ev. református egyház.

(Fülő Lajostól.)

69. §. I. Az egyház multja.	265—277
70. §. II. Az egyház jelene.	277—290
71. §. III. Vegyes dolgok, a multa és jelenre vonatkozók:	
a) Templom, isteni tisztelet, urasztali készletek, temető, temetkezés, az egyházi szertartások végzői és a szol- gálati személyzet.	291—304
b) Vagyoni állapotok és alapítványok.	304—307
c) Levéltár és anyakönyvek.	307—314
d) A lelkészek.	314—321

II. Cikk.

Az ev. ref. főgymnásium.

A) Az ev. ref. főgymnásium alapításától 1850-ig.

(Ádám Gerzsontol.)

	Oldal
72. §. Alapulásának első nyomai.	321—325
73. §. Iskolánk saját adataink világánál.	325—326
74. §. Az iskola fentartása.	326—330
75. §. A főgymnásium tanárai.	330—335
76. §. A rectorok fizetése.	335—337
77. §. Tantervek és tárgyak.	337—340
78. §. Fegyelem.	340—343
79. §. A növendékek fentartása.	343—345
80. §. A tanulók életviszonyai.	345—347
81. §. A tanulói tisztviselők.	347—350

B) A főgymnásium története az ujjaszervezés kora óta 1851—1896-ig.

(Dr. Józ Imrétől.)

82. §. Új korszak. Kormányi intézkedés a szabadságharc után.	350—352
83. §. Az iskola anyagi viszonyai.	352—364
84. §. Az iskola tanárai 1850—1896-ig.	365—371

C) A főgymnásium könyvtára s tudományos gyűjteményei.

85. §. Főgymnásiumi könyvtár s egyéb iskolai könyvtárak. (Mészöly Gáspártól)	371—378
86. §. Tudományos eszköz gyűjtemények s szertárak.	378—380

D) Vegyesek.

87. §. Az önképző társulat.	380—
88. §. A tápintézet.	380—381
89. §. A tanulók változó száma.	381—
90. §. Érettségi vizsgák.	381—
91. §. A főgymnásiumban ez idő szerint fennálló tanulói ösztöndíj, illetőleg segélyalapítványok.	381—390

III. Cikk.

A nagy-kőrösi ev. reform. tanítóképezde.

(H. Kiss Kálmántól.)

92. §. I. Tanító képezde és gazdasági tanintézet 1839—1850.	390—393
93. §. II. Tanítóképezde 1855—1859.	393—397
94. §. III. A tanítóképezde 1860—1875.	397—400
95. §. IV. A tanítóképezde 1875—1895.	400—404
96. §. V. Tanítóképezdei alapítványok.	404—409
97. §. VI. Tanképezde, fentartó, felügyelő és kormányzó hatóságok.	409—410
98. §. VII. Tanképezdei tanári testület 1890/1—1894/5.	410—412
99. §. VIII. Vegyesek. Tanképezdei növendékekről; tanítói kibocsá- tásról; tanítói képesítésről.	412—413

IV. Cikk.

Községi iskolák. Különféle tan- és nevelő intézetek.

100. §. A felső leány népiskola (<i>Mészöly Gáspártól</i>) ...	413—418
101. §. A nagy-körösi ev. ref. népiskolák. (<i>H. Kiss Kálmántól</i>):	
I. Kezdetől 1851-ig ...	418—420
II. 1851—1895-ig ...	420—424
III. Tantervek; osztályok; 13—15 évesek oktatása. ...	425—427
IV. Iskolai felügyelet és igazgatás. ...	427—428
V. Népiskolai alapítványok. ...	428—430
VI. Az ev. ref. népiskolák 6—12 éves népessége koronként	430—431
VII. Táblás kimutatás az ev. ref. elemi mindennapi iskoláról 1894/5 ...	431—
102. §. Tanyai elemi népiskolák. (<i>Mészöly Gáspártól</i>) ...	432—435
103. §. Ismétlő iskolák. (<i>Mészöly Gáspártól</i>) ...	435—436
104. §. Kisdedovó intézetek. ...	436—438
105. §. Függelék. Kalocsa Balázs századokra szóló hazafias alapít- ványai 1891. nov. 5-dikén kelt végrendelete szerint. ...	438—451

II. Fejezet.

Római kath. egyház.

(Anyaga: Gyurinka Antal r. kath. esperes-plébánostól.)

106. §. A róm. kath. anyaegyház régisége, története s plébánusainak névsora. ...	451—455
107. §. Róm. kath. iskolaügy s a kántor tanítók névsora. ...	455—458
108. §. Róm. kath. parochialis templom. Egyházi épületek. Az egy- ház népessége és egyéb viszonyok. ...	458—459

III. Fejezet.

Zsidó vagy izraelita hitközség.

(Anyaga: Salamon Sámuel, hitközségi tanítótól.)

109. §. Zsidók betelepődése N.-Körösrre s a hitközség első alakulása.	460—464
110. §. Ujkori fejlődés, különösen az iskolaügy és a magyar hazafias szellem. ...	464—466

IV. SZAKASZ.

Közegészségügyi, jótékonyági, közmívelődési, társadalmi tényezők, egyletek s intézetek.

111. §. Szegényügy. Szegény ápoló intézet. Városi kórház. Gyógy- szertár. ...	467—469
112. §. Községi árvaház. ...	469—
113. §. Ivóutak. Véssett szivattyúskutak. Ártézi kut. ...	470—471
114. §. Jótékony egyletek. (Anyaga nagy részben Vass Samutól) ...	471—
1. Keresztyén segély-egylet. ...	471—
2. Jótékony nőegylet és a „Nőegylet felügyelete és pártfogása alatt álló hat osztályú nő növelde.“ ...	471—473
3. Krajezár egylet. ...	473—
4. Irzaelita egyletek. ...	473—474

115. §. Kaszinók, körök, olvasó egyletek és egyéb közmivelődési társulatok. (Anyaga 1895-ig <i>Vass Samutol.</i>)	474—481
116. §. Helyi lap. Lapforgalom.	481—483
117. §. Nagy-Körösi könyvnyomda.	483—484
118. §. Sétahelyek. A Széchenyi fürdőkert és részvénytársaság. (Fő- részben <i>Mészöly Gáspártól</i> , azután Molnár Gedeontól).	485—489

Negyedik Rész.

Közgazdasági viszonyok és tényezők.

490 —

I. SZAKASZ.

Általános vegyes tényezők.

(Galgóczy Károlytól.)

119. §. Megszűnt nagy-körösi gazdasági tanintézet.	491—493
120. §. Hitel és pénzügy.	493—
121. §. Nagy-körösi községi takarékpénztár.	493—495
122. §. Népbank.	496—497
123. §. Birtokforgalom. Földárak.	497—498
124. §. Gazdasági értelmi fejlettség.	498—499
125. §. Az 1872. és 1888-dik évi nagy-körösi kiállítás.	499—501

II. SZAKASZ.

A földművelés s mezőgazdaság különböző ágai.

(Galgóczy Károlytól.)

I. Fejezet.

Szántó-vető mezőgazdaság.

126. §. Tanyás gazdaság, annak viszonyai. Dülökre osztás. Fásítás.	501—504
127. §. Akol és közrakodó kertek.	504—
128. §. A város régi gazdasága és annak kapesán néhány korjellemző régi jegyzet.	504—506
129. §. Szántóföldi termékek. A föld megmunkálása. Gazdasági eseléd s munkásügy. Gazdasági gépek s eszközök.	506—511
130. §. Szabad gazdaság. Váltó rendszer. Iparos Gazdaság.	511—513

II. Fejezet.

Állattenyésztés.

131. §. Az 1895-dik évi országos állat összeírás eredménye.	514—516
132. §. Szarvasmarha és lótenyésztés.	516—522
133. §. A nagy-körösi állami méntelep, leszármazólag a katonabeszállásolás régi viszonyából.	522—523
134. §. Sertésenyésztés.	524—525
135. §. Baromfitenyésztés.	525—527
136. §. Méhészet.	527—
137. Kapcsolatos vissza és előre tekintés.	527—529

III. Fejezet.

N.-Körös város kertészeti viszonyai, gyümölcs, szőlő és bortermelése.

(Anyaga fő részben Szappanos Sándor gazdatanácsnokitól.)

Oldal

138. §. Talaj és éghajlati viszonyok.	529—531
139. §. A szőlőszet, gyümölcsészet és kertészet multja.	531—533
140. §. A városi mőkert és a „nagy-körösi gyümölcsészeti, szőlőszeti és borászati“ egyesület, illetőleg kertészeti egyesület.	533—540
141. §. A szőlőmivelés és borászat különösen.	540—545
142. §. A gyümölcsészet különösen.	545—549
143. §. A kertészet, zöldség s veteménytermelés különösen.	549—552
144. §. Gyümölcs feldolgozás és szesztermelés.	552—553
145. §. Szőlőhegy rendszabályok.	553—556

IV. Fejezet.

Erdő. Erdőszet.

146. §. Erdőbirtok viszonyok 1848 előtt és után. (<i>Galgóczy Károlytól</i>).	556—558
147. §. A határ mostani összes erdő területe.	559—
148. §. Nagy és Csókás erdő (<i>Szappanos Sándortól</i>).	559—566
149. §. Erdőkezelés, (<i>Szappanos Sándortól</i>).	566—572
150. §. „Pálfa“ és „Bántós Erdő“. (<i>Szappanos Sándortól</i>).	572—574
151. §. Kisebb-nagyobb erdőterületek és a homokkötési erdők.	574—575
152. §. Pótharaszti erdő	575—578

III. SZAKASZ.

Ipar. Kereskedés.

153. §. Régi ipar és kereskedelmi állapot az 1848-dik évig	579—587
154. §. Az ipar és kereskedelem alakulása az 1848-dik év óta s mostani állása	588—592
155. §. Iparos képezés és iskola	593—594
156. §. Országos és heti vásárok. Mértékhiteltesítő állomás	594—596

IV. SZAKASZ.

Közlekedés. Forgalom.

(Anyaga nagy részben Somogyi Károlytól és Póka Kálmántól.)

157. §. Posta keletkezése N.-Körösön. Első postamesterek. Postaföld	596—597
158. §. Mostani állami postahivatal, távirda, postatakarékpénztár s ezek forgalma	598—599
159. §. Magyar államvasut nagykörösi része Czegléd és Kecskemét közt; ennek kiépítési története és a nagy-körösi állomás forgalma	599—603
160. §. Törvényhatósági utvonalak (<i>Somogyi Károlytól</i>).	603—605
161. §. Községi közlekedési (vicinális) és a tisztán községi utak	605—606
162. §. Községi közmunka és annak váltsága	606—608
163. §. Vendégfogadók. Idegen forgalom. Társas és bérkocsik	608—609
164. §. Tervben levő Nagy-Körös, Kocsér—Kécskei helyiérdekű vasut	609—615

PÓTLÉK ÉS IGAZÍTÁS.

(Póka Kálmántól.)

	Oldal
165. §. A 60. §-hoz. A város részére tett és a 60. §-ban föl nem említett alapítványok...	616—617
166. §. A 65. §. 1. pontjához. A világítás átalakítása iránti tervek és a város fokozatos haladása	617—
167. §. A 66. §-ban a 218-dik laphoz. A tetőtleni Árpádhalmon emelt emlékoszlop alapkövébe elhelyezett emlékirat helyesbített szövege...	617—619
168. §. A 100. §-hoz. Elsőrendű leányiskola szervezése iránti kezdeményezések	620—
169. §. A 101. §. III. pontja utolsó előtti kikezdéséhez, 427. l., és a 155. §-hoz, 593. l. Alsófoku ipar- és kereskedelmi iskolák	620—622
170. §. A 111-dik §-hoz, 467. l. 1. Városi járványkórház, 2. Hullaházak, 3. Gyógyszertárak...	622—623
171. §. A 116. és 117. §§-okhoz, a 481—483. l. Második helyi hirdap s második könyvnyomda és könyvkereskedés	623—
172. §. A 121. §-hoz, 493. l. Pótismertetés a város takarékpénztáráról	623—625
173. §. A 130. §. utolsó pontjához, 513. l., és a 154. §. 590-dik lapjához. Gőzmalmok, gyáarak, törkölyfőzde.	625—
174. §. A 133. §-hoz 522. l. A nagy-kőrösi m. kir. államménteleg.	626—627
175. §. A 113. §-hoz. Ártézi kut a 471. laphoz.	627—629.
176. §. Pótlás az iskolákhoz. Tanyai iskolák. Kisdedmenház; 1 a) 102. és 2 a) 104. §§-sokhoz.	629—
177. §. A 154. §-hoz, az 588-dik lapon. Az ipar és kereskedelem alakulása az 1848-dik év óta s mostani állása. Ipartestület.	630—
178. §. Apró pótlás és igazítás. a) Asphalt-járda. b) Tisztújítási határidő. c) A 107. §-hoz, 455. l., az új róm. kath. elemi iskola. d) A 123. §-hoz, 497. l. Ingatlan birtok vétélárai.	630—631
179. §. Még egy kis pótlék a nagy-kőrösi gazdasági tanintézet megszűnése tárgyában, a 491-dik lapon foglalt 119. §-hoz.	631—632
180. §. Nagy-Kőrös város 1897. évi költségvetése. (9994. k. i. 1896.)	633—640

BEVEZETÉS.

1. §. Nagy-Kőrös város fekvése s neve.

Nagy-Kőrös, rendezett tanácsu, régi szabadalmas város, Budapesttől délkeletre, az innen Czepléden át, Szegednek, Orsovának, Bukarestnek menő vasút mellett, e vonalon Budapesttől 90-, Czepléd és Kecskemét közt, amattól 17, ettől 15 kilométer távolságra, az északi szélesség $47^{\circ} 2' 3''$, és a Ferró szigettől számított keleti hosszúság $37^{\circ} 27' 7''$ fokai alatt.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének a Duna és Tisza folyók közé foglalt közép részén, sík, homokos vidéken, a Dunától Soltnál, Duna-Vecsénél alig 50—55, a Tiszától Alpárnál, Ó-Kécskénél, Szolnoknál 30—35 kilométerre fekszik, roppant határterülettel, s azon kívül is minden felől nagy pusztáktól s távol-első községektől körülvéve.

A vármegye legnépesebb városainak egyike, mert az 1890-dik évi legutóbbi népszámlálás szerint 24,770, alig néhány kivétellel, mind magyar lakja.

Mikor lett lakottá legelőször épen az a hely, a melyen most a város fekszik, azt a régiség homálya fedi. Annak, hogy épen itt a magyarok honfoglalása előtt valami lakott hely, valami község lett volna, sem a helyszínén, sem a régi történelmi forrásokban nincs nyoma.

Neve nincs más a városnak, mint Kőrös. Más neve még a régi időből sem maradt fenn mégcsak emlékezetben sem. Az országban lakó magyar, tót, német, szerb, oláh stb. mindenféle nyelvű nép ezen a néven hívja.

Annak azonban, hogy a vidék már a magyarok honfoglalása előtt lakott volt, a mostani város közelében is több nyoma van, a mint ezt különösen a 4 és 6 §§-ban is mindjárt látandjuk.

Ez a név „*Körös*“ pedig mind származására, mind jelentésére nézve határozottan magyar. *Kör*: oly görbe vonal, a mely kiindulási pontjához visszatér; az e vonalon belől eső térség: *kerület*. *Ös*: rag, mely kerülettel bíró tulajdonságot jelent. *Kör-ös*: együtt oly hely, melynek kerülete, hozzá tartozó vidéke van.

Mások a *körisfától* származtatják e nevet, a melyet a különben is nagyon *ő*-vel beszélő helybeli és vidéki népség ma is általában *körösfának* mond. Bizonyítékok vannak arra, hogy e hely körül hajdan sok körisfával rakott nagy terjedelmű erdőség volt. És Nagy-Körös város, sőt az itt törzsökös reformáta egyház is századok óta czimerül egy terebélyes körisfát használ hivatalos pecsétjében, melylyel azt bizonyítja, hogy maga is ettől származtatja nevét.

Akár egyiktől, akár másiktól származott a név, csakugyan magyar az, ami ismét annak szolgál bizonyosságául, hogy **Nagy Körös eredeti ősz magyar város.**

Magyarországon, Nagy-Körösön kívül több hely is van, a mely a Körös nevet viseli. Mindjárt Pest megyében, Kecskemét és Kalocsa közt fekszik Kis-Körös, most 8000 lelket számláló nagy község, mely ott, a hol most van, 1718-ban települt, új község ugyan: de az a hely az előtt is Kis-Körös nevet viselt, és a törököknek az országból való kiűzetésök után, 1690-ben Pest vármegye által a török uralom alatt elpusztult helyek közt e néven iratott össze. Okmányok igazolják, hogy az újra településkor e vidéken is nagy terjedelmű körisfa erdőség volt. Kevéssel lejjebb, Csongrád megyében, Horgos mellett van Kis-Körös pusztája, illetőleg nagy majorság. Szilágy megyében Ér-Körös község. Gömör megyében szintén egy község, Bars megyében egy pusztája, Erdélyben Háromszék megyében ismét egy község, másik Meggyes mellett a szászok közt van e néven, Horvátországban pedig egy egész vármegye és egy szabad királyi város viseli e nevet. Hasonló nevek: Köröshegy Somogy-, Alsó-Felső Köröskény Nyitra, Alsó-Felső-Körösmező Máramaros, Körösfő Sáros és Kolos megyében stb. Sőt az erdélyi havasokból jövő három folyónk is van e néven: a Fekete-, Fehér- és Sebes Körös, a melyek mindenike a tiszántuli magyar nagy síkságot öntözvén, egyesülve ömlenek a Tiszába. Az hogy ezek közül némelyiknél az első hosszú szótagot a tájszólás röviden ejti, másíknál az utolsó *s* betű helyett *zs*-t használ nem változtat a szó származáson és hasonlatosságon.

Mikor ragadt a *Körös* névhez a *Nagy* előnév, az az okmányokból évszám szerint meg nem határozható. A török hódoltság idejéből a városi, megyei s egyéb iratokban, valamint a török levelekben is még mindenütt egyszerűleg *Körös* a város neve; még a város régi pecsétnyomóján is csak ez a név van. Csak azután kezd a *Nagy-Körös* név apránként használatba jönni, mikor a mostani Kis-Körös 1718-ban újra megtelepítettén, kiépült, és az egyugyanazon megyében, mégpedig egymáshoz nem messze levő két Köröst, a hivatalos és postai közlekedés miatt, egymástól hivatalosan is megkülönböztetni kellett.

2. §. Nagy-Körös városról eddig megjelent ismertetések, és e munkához használt források.

Önálló leírása városunknak, a mely ennek keletkezésére, fejlődésére nézve ismertetésünkben, különösen a régi idöket illetőleg vezérfonalul szolgálhatna, még eddig nincs.

Legterjedelmesebb mű erről eddig a „Nagy-körösi krónika, írta Balla Gergely, jegyzetekkel s okmánytárral ellátva, kiadták Szabó Károly és Szilágyi Sándor 1856-ban“, kis 8-adrét 156 lap. Ennek írója Balla Gergely, 1710—1772 közt élt, s előbb mint jegyző, később mint bíró szolgálta a várost; hasonló nevű atyja pedig, a ki 1743 körül halt meg, és a kinek előadása után írta krónikájának egy részét, szintén nagykörösi lakos volt, és a török világ utóján s az azt követett II. Rákóczy Ferencz-féle forradalomban, azután a rácz lázzadásban köztök élt az események közt. A kézirat a városi levéltárban maradt meg. Szabó Károly és Szilágyi Sándor ismert történéseink csak kiadói voltak a műnek. E mű a korra és helyre nézve, a melyben írója élt, több érdekes és használható anyagot nyújt; de arról sem nyújt kielégítő ismeretet.

Ezen kívül „Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája, harmadik rész: a megye részletes leírása, írta Galgóczy Károly 1877“, a 231-dik laptól a 253-ig, 22 lapon foglalja a város ismertetését.

Bél Mátyás, Korabinszky, Fényes Elek, Ferenczy József s mások geographiai műveikben, valamint Fehér György is Hübner után Magyarországra átdolgozott lexiconában, azonkép legujabban a Pallas Nagy Lexiconja is csak igen röviden emlékezik meg Nagy-Körösről. Valamivel bővebben emlékszik meg az „Az Osztrák

Magyar Monarchia írásban és képekben“, mely N.-Köröst, Czeglédet, Kecskemétet, magyarországi II. kötete 192—206-dik lapjain együtt, 15 lapon tárgyalja.

Azonban meg kell említenem itt még egy önálló művet, amely csak kéziratban van meg. Ez Nagy Gáspár, a város egykori főjegyzőjének műve 1864-ről, amely három részre osztva tárgyalja városunk ismertetését. A kézirat, az író vejénél, Santa Béla urnál, a nagy-körösi ev. ref. főgynásium tanáránál, több részletében csonkán maradt hátra. A mű, vélemény adás végett kezemen forgott. Ajánlottam is annak, felhasználhatás végett való megszerzését; mivel azonban azon részeinek iratai, amelyek a jelen monográfiában felhasználhatók lettek volna, a városi levéltárban eredetiben megvannak: a felügyelő bizottság mellőzte a kézirat felhasználási jogának megszerzését; s így e mű a jelen monographiához felhasználva nincs.

E szerint a jelen mű legnagyobb részben uttörő, és hozzá anyagul főképp a helybeli városi, egyházi és iskolai levéltárakból; azután közvetlen a helyszínen gyűjtött adatok szolgáltak. De felhasználtattak a pest-vármegyei levéltár, az országos levéltár és az országos statisztikai hivatal adatai is; azonkép forrásmunkául felhasználtatott, a szomszéd Kecskemétváros leírása, a melyet Hornyik János: „Kecskemét város története, oklevéltárral“ czim alatt 1860-tól 1866-ig, négy kötetben bocsátott közre; végre felhasználtatott a következő mű: Török-magyarkori történelmi emlékek, kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottmánya. Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon Nagy Körös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltárából összeszedték Szilády Áron és Szilágyi Sándor, I, II kötet, Pest 1863.

3. §. Nagy-Körös város levéltára.

Nagy-Körös városnak terjedelmes, az utóbbi időkben már szépen rendezett levéltára van. De ebben a török alattság korát előző időből igen kevés levéltári anyag van. A város a török világ kezdetén feldulatván, az ezt az időt előző iratai elvesztek, és azok közül később is kevés szereztetett vissza, leginkább csak olyanok, a melyek a város ellen sok oldalról támasztott birtokperek kapcsában kerültek a levéltárba.

A török világ másfél századig tartott első feléből szintén igen kevés okmány van. De az 1600-dik éven innen már bőven

vannak nemcsak török okmányok és levelek (mintegy 300), hanem egyéb levéltári okmányok és iratok is, a melyek még később folytonos szaporodást mutatnak.

E levéltári anyag ez idő szerint, irattartányokkal levéltárilag berendezett öt szobát foglal el. Ezek közül egy nagy bolthajtásos terem, vas ablaktáblákkal és vasajtóval ellátva, a melyben a becsesebb és fontosabb levéltári anyag van elhelyezve.

Különben a levéltárnak két fő része van; u. m.:

I. *A zárt levéltár.* Ez a bolthajtásos levéltárban elhelyezett zárt szekrényben őriztetik, a melyben a Török-Magyar-kori, illetőleg törökhódoltsági s eredeti török s egyéb levelek és okiratok (1593—1697); továbbá a régi szabadalom és királyi levelek, a város birtok viszonyaira vonatkozó régi s újabb okmányok, bírósági ítéletek, egyességi, zálog és örökvételi levelek, fizetési nyugták, határjárási és más ezekhez hasonló fontos okmányok és iratok foglaltnak.

Ennek a levéltárnak három kulcsa van, melyek közül az egyik a polgármesternél, a másik egy ezzel megbízott városi képviselőtestületi tagnál, a harmadik a levéltárnoknál áll.

Ebben a levéltárban a tárgyak betürend szerint vannak sorozva. A sorozatban némelyek római számok alatt osztatnak csomagokra. Mindegyik csomagban ismét az egyes darabok arab sorszámot viselnek. Mindenik betűhöz tárgymutató jegyzék van az abban foglalt ügyiratokhoz, a darabok rövid jelzésével.

II. *Nyílt levéltár.* Az öt levéltári szobát főképp ez tölti meg. Ennek A. betűtől F-ig megkülönböztetett hat osztálya van.

A, *osztály.* Legrégibb, legtöbb különféle tárgyak ebben az osztályban vannak, és pedig még az új korból is.

Ez tartalmazza a Miscellán (vegyes tárgyú) jegyzőkönyveket az 1636-dik évtől 1839-ig, szintén Miscellaneum elnevezéssel az egyesek által levéltárra adott szerződéseket 1631-től 1830-ig, egyesek folyamodványait 1724-től 1810-ig. Itt vannak a török-kori regestrumok. Vannak ismét vegyes folyamodások 1824-től 1850-ig, vegyes ügyiratok, tudósítások, hirdetések, családi osztálylevelek 1727-től 1850-ig, tanácsgyűlési jegyzőkönyvek 1829-től, közgyűlések 1861-től kezdődőleg 1873-ig, utalványozási jegyzőkönyvek 1855-től. Itt vannak az örökbevallások könyvei (fassionalisok) 1728-tól 1857-ig (28 darab), az örökváltsági (redemtionalis) könyvek 1821-től 1845-ig, a hirdetések könyvei 1728-tól 1871-ig,

a tudósítások, osztályok könyve 1727-től 1850-ig, a városi statumok könyve 1757-től 1818-ig. (5 darab).

A különböző tárgyú ügyiratok külön csomagokban vannak, amelyek levéltári jegyekkel és számokkal ellátva.

Segédkönyvek ehhez az osztályhoz: A Miscellaneák mutató könyve 1631-től 1810-ig, és a folyamodó levelek mutatókönyve 1724-től 1850-ig.

Különösen megemlítendő ügydarabok ugyanitt: Pest-Pilis-Solt vármegye térképe 1718-rol, a Fáskert alatt történt új beltelkek osztásának térképe 1826-rol, a vásárállási új beltelkek osztásának térképe ugyancsak 1826-rol, a Gátéri és a Bokros melletti terület felosztásának tervrajza 1851-ről, a katasteri munkálatok 1876-rol. (30 db).

B, osztály. Ebben vannak a közigazgatási, rendőri, község-bírószági, kihágási ügyek iratai 1851-től 1871-ig. Az ügyiratok csomagolva, irattári jegyek alatt sorozva, tárgyaiknak megfelelő külön iktató, mutató és irattári sorkönyvvvel ellátva vannak.

C, osztály, Árvaszéki ügyek. Itt is az iratok 1854-től irattározva, rendesen csomagolva, iktató- s mutatókönyvekkel és irattári sorkönyvvvel ellátva, irattári jegyek alatt sorozva vannak.

D, osztály. Birtoklevelek, birtoklapok, földkönyvek és térképek.

E, osztály. Számadások. Ebben a főpénztári számadások 1847-től, az adópénztáriak 1801-től, a második birói számadások 1812-től vannak meg. A szerző pénztári számadás, 1821-től 1845-ig, az inségkölcson (nagy szárazsági) számadás 1863-tól 1871-ig terjed. A főpénztári főkönyvek, a kinestári adó főkönyvek, a fogyasztási adóajánlati főkönyvek 1862-től 1873-ig, végre a törlesztő pénztári főkönyvek az 1850-dik évtől fogva vannak meg.

F, osztály. Itt vannak a régi magánpercek 1723-tól kezdve; továbbá a városi takarékpénztári főkönyvek, naplók; a közköltiségi főkönyvek, az árpólda pénztár számadásai; úgy a közhirdetési és körözési, végre a marhas levelekről vezetett könyvek, levelek és levelezések.

ELSŐ RÉSZ.

Nagy-Körös régi általános története, mostani alakulásáig.

(Galgóczy Károlytól.)

4. §. A honfoglalás időszaka s az első telepítés.

Okmányokkal igazolni nem tudjuk, hogy városunk mikor keletkezett. Oly régi az az idő, hogy ez történelmi viszonyainknál fogva, egészen is természetes. Abban az időben, a melyben városunk legelső keletkezését kell keresnünk, még általában olyan állapotban voltunk, hogy abból a korból sokkal fontosabb dolgokról, nevezetesen magáról a magyar nemzet honfoglalási viszonyairól, Magyarország első állami alakulásáról is csak igen gyérek és hiányosak okmányi adataink, s e körül is sok irányban csak tapogatózunk. Az első eredeti hazai kútforrás ehez is: Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről (Anonymus Belae regis notarius), az események után több mint háromszáz évvel későbbi időről való.

Arra azonban már vannak, ha nem is írott, legalább ténybeli adataink, hogy *városunk igen régi s eredetét a honfoglalás első századainak homályában kell keresnünk*, figyelembe véve minden esetre azt a történelmileg megállapított körülményt, hogy honalapító őseink pásztor-nép voltak, és a honfoglaláskor elfoglaltak ugyan a nekik, barmaik legeltetésére kiosztott területet, de nem alakítottak mindjárt zárt községet.

Összes történetforrásaink, bel- és külföldiek egyaránt megegyeznek abban, hogy a magyar honfoglalás legelső nagy döntő csatája, a honalapító Árpád vezér, és Zalán bolgár fejedelem táborai közt, Nagy-Köröshöz közel, a szomszéd *Alpár mezején* folyt le. Első hazai történet forrásunk, Béla király névtelen jegy-

zője azt tanítja, hogy erre az ütközetre Árpád hadai a Zagyva mellől indultak ki és a Tisza mellett haladván le felé, közvetlen a csata előtt, a *tetétleni* térségen, mely most Nagy-Kőrös város határához tartozik, szállottak táborba. Csakugyan láthatók is e térségen, kapcsolatban a szomszéd Ludas, Kara, Kocsér pusztai síkságokkal, ma is emberi kézzel hányt halmok, melyekről a történetbuvárok azt állítják, hogy keleti őseink ilyenekkel szokták tábor és tanya helyeiket jelölni, a milyenek különben a város és szomszéd községek határain többfelé is vannak és most közönségesen kunhalmoknak neveztetnek.

Alpár Zalán bolgár fejedelemnek, ha nem is fényes, de várral ellátott székhelye*) volt, a melynek emlékét ma is a Tisza vize által mosott várdomb tartja fen.

Az Alpárnál nyert teljes győzelem után, Árpádnak a vezérekkel és a had- vagyis nemzettörzsekkel tartott első honszervező gyűlése, a néhány mérfölddel Alpáron alol eső s most is, mióta elpusztult, épen erről a gyűlésről *Szer-pusztának*, vagyis *Pusztaszernek* nevezett helyen volt. Itt hét halom áll fenn ma is, a melyek közhit és a tudósok bizonyítása szerint, a hét magyar vezér elosztott táborának helyét jelölik. Ugyane nemzetgyűlés emlékére, a magyaroknak keresztyén vallásra térése után, első királyaink egyike (valószínűleg Szent István, aki legtöbb püspökséget és legtöbb apátságot alapított, de hogy melyiket, arról sincs mindnyájáról hiteles okmányunk), gazdag apátságot állított e helyen, fényes apátsági templommal és kolostorral, a mely *szermonostori apátság* név alatt, a tatároktól szenvedett pusztításból kiépülve, 500 évig állott fen a váczi püspökség területén, s végre a török uralom alatt elpusztult ugyan, de mint ezimzetes apátság, ma is fenáll. A duna-tisza köz meghódítása után, e terület a vezérek közt akkép osztatott fel, hogy a Tiszától a Bócsa mocsaráig s a Körtvély tótol (a melynek partján a szeri nemzetgyűlés tartatott) Alpár homokáig, Ondnak, Ete atyjának, a dunai oldalon Tassnak a Leél atyjának, és Kölpennek a Botond atyjának *terjedelmes földbirtokok jutottak, minden lakosaikkal együtt*; maga pedig Árpád, a Duna mellett tovább haladva felfelé, a dunai nagy szigetet nagyon megszerette, bátorságos volta miatt, s azon építette fel fejedelmi lakását.

*) Horváth Mihály Magyarország története. Második kiadás. I. kötet 32. lap.

A sziget, mely a fejedelem méneseinek s barmainak legelőül szolgált, az ő kedves lovászáról Csepelről, Csepel szigetnek nevezetett el és ma is e nevet viseli.

Néhány év múlva Ond fia, Ete, összeszedvén a szláv népek sokaságát, Alpár és a böldi rév között erős földvárat építtetett, a melyet a szlávok saját nyelvökön Surungradnak (Cheringrad = Csongrád) azaz Fekete várnak neveztek.*)

Mindezek oly tények és adatok, a melyek, ha nem vesszük is szórol-szóra Béla király névtelen jegyzőjének előadását, a mit legujabb történeteink közül többen, több részére nézve kifogásolnak is, de a meglevő helyekre alkalmazva, és a helyi bizonyítékokkal bővítve, történelmi hűséggel azt bizonyítják, hogy a hon alapításának sok első fő ténye, azon a vidéken folyt le, a melyen Nagy-Körös fekszik; — hogy különösen ezen a vidéken történt a honalapító első döntő csata és az államalkotó első nemzetgyűlés; — hogy e vidék már akkor nem volt népetlen, mert ezen akkor az eredetileg a magyarokkal rokon bolgár nép lakott,**) melynek fejedelmi székhelye éppen itt közelben Alpáron volt; — hogy a magyarok, mikor a vidéket, és az után az egész Duna-Tisza közt elfoglalták, ezt nem pusztították el, lakosait nem üzték ki; hanem a földet a honalapító törzsek közt, minden lakosaival együtt osztották fel. És e vidéken éppen a legelőkelőbb vezérek: maga Árpád, Ete, Tass, Leél, Botond osztozkodtak.

Hogy e vezérek mindjárt megkezdtették, amennyire történelmileg tudva levő pásztornépi életmódjuk hozta magával, a tovább népesítést, és éppen itt aránylagos terjedelemben is eszközölték,

*) Béla király névtelen jegyzőjének könyve, a magyarok tetteiről. Latinból magyarra fordította Szabó Károly. Nyomt. Pest 1860. XIV., XVI., XXX., XXXVIII., XXXIX., XL., XLI., XLVI., L. fejezet. — Ifju Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. 1855, III-dik kötet (Külső-Szolnok megye) 301 l., IV-dik k. (Csongrád megye) 380 l. — Hornyik János: Kecskemét város története, oklevéltárral, I. köt. 1860. év 88—90. l. — Ugyanattól: Pusztaszer, a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története 1865, 2—19 l. — Váczi püspökségi Schematismus 1835-ről, 9-dik lap: Boldogságos szűz Máriához címzett Szent-Benedek rendi szermonostori apátság. — Pusztaszer és az ezredéyes ünnepély. Irta Göndöcs Benedek pusztaszeri apát, gyulai lelkész és országgyűlési képviselő, 1883.

**) Horváth Mihály: Magyarország története. Második kiadás. 1860. I. köt. 16—17. (Később a szlávok közt elszlávosodtak).

annak ma is helyszíni bizonyítékai vannak, nemcsak, hanem ez a történelmileg megállapítva levő körülményekből is ismét önként folyik.

Említettem, hogy Ete vezér Csongrádot kevéssel a honfoglaló csata után, mindjárt építtette, Solt város Pesten alol, közel a Dunához, Árpád fiának, Solt fejedelemnek emlékét tartja fen, aki azt építtette, akinek itt vára volt, amely nevet adott a most Pest vármegyével kapcsolt régi Solt vármegyének. Taksony a történészek szerint Solt fiának, a harmadik magyar fejedelmi vezérnek Taksonnak lakhelye volt. Ennek közelében Tass község, Tass honfoglaló vezérre emlékeztet, a kitől nevét vette.

Hogy Árpád fejedelmi birtoka ezen vidéken átterjedt a Dunától egészen a Tiszáig, az több későbbi történelmi adatból világos. Arra pedig már okmányi adataink is vannak, hogy épen a honalapító csata színhelye körül az Árpádházi királyok alatt nagy terjedelmű királyi és királynői birtokok voltak.

Hornyik János Kecskemét város történetében körülményesen kifejti ezt, és okmányokat is hoz fel erre, mondván:

„Duna-Tisza közének tehát nagyobb része, különösen pedig Ó-Budától a Csepel sziget aljáig képzelhető irányban, az Árpád nemzetség tulajdonává, vagy mint vezéri birtok, nemzeti közvagyonná lett, mit azon későbbi körülmények is igazolni látszanak — a közbejött események némi választékos alkalmazásával — hogy a Kecskeméttel szomszéd s jelenben a város birtokában levő Alsó-Alpárpuszta 1075-dik évben királyi birtok volt s rajta királyi ménestartatott; — hogy a 12. és 13-dik században beköltözött kunok itt, Kecskemét közelében telepítették meg, s ugyanez időtájban V. István király 1270-dik évben Taksony helységet, a most is tövében levő Harasztival, akkor még, mint neve is mutatja, erdővel, és mindkettőhöz közel létező Ráda pusztával együtt a nyúl-szigeti apáczáknak adományozta, nyilván említetvén az adománylevélben, hogy ezek a királyi felség birtokában levő nagy sziget (Csepel) tartozmányai voltak legyen“.*)

Itt Hornyik okmánykép legelőször is első állítására nézve I. Geiza királynak arra az alapító levelére hivatkozik, a melylyel az az 1075-dik évben Szent Benedek Garam melletti apátságát alapította. Ebben az alapító levélben, egyebek közt, a Tisza folyó mellett,

*) Hornyik: Kecskemét város története. I. kötet 96 l.

Csongrád megyében *Csany*, parochiális ekklesiával bíró község egészen, *Alpár*nak egy része, és a közelében levő *Ság* major, mindenik a hozzá tartozó halastavakkal, földekkel, rétekkal, erdőkkel együtt adományoztatott az apátságnak, *mint volt királyi* birtok. A határ kijelölésekből kitetszik, hogy ámbár már a váci püspökség alapítására is adományoztatott e birtokból, még királyi birtokban is maradt, a határ kitűzésnél megnevezetve a helyek, a hol azok még királyi rétekek, vagy a királyi ménesek legeltetésére szolgáltak, melynél ez utóbbiak épen a csikósok neveiről különböztettetnek meg.*)

Hogy II. István király micsoda birtokokat adott a kunoknak, mikor azokat 1122—5-ben a Duna és Tisza között, a mai Kiskunságban megtelepítette, arról nincs egykoru okmányi adat, valamint arról sincs, legalább én eddig egyikről sem találtam ilyet, hogy mikor még előbb, 1097-ben Szent-László király a jászokat a Zagyva és Tisza vidékén megtelepítette, névszerint micsoda helyeket juttatott azoknak: de vannak későbbi okmányok, és bár az idők az első kiosztáson igen sokat és gyakran változtattak, a nevek nagyobb része pedig a megszállás után keletkezett, mégis a közönséges földrajzból s a helyszínről is tudjuk, hogy a legutóbbi időkig mik tartoztak a szabad jászkunok birtokaihoz. Az pedig ismét történelmileg bizonyos, hogy különösen az elsőbb kiosztott területek királyi birtokok voltak.

E jász és kun helyek közül keletről Kocsér, *Kara*, nyugatrol Lajos, Mizse, Bene puszták, melyek közül az előbbiek (Kocsér, Jászkara-Jenő, és Lajos-Mizse) már községekké alakultak, Nagy Körös város határszomszédságában a jászok és kunok birtokához tartoztak és részben tartoznak ma is. Törtel szomszéd községről hasonlókép még a most élők is tudják, hogy mostani községgé települése előtt, a kis-kun-szent-miklósiak birtoka volt.**)

Közel szomszéd végre városunkhoz a Tisza partján Várkony, mely történészeink igazolása szerint legelső királyaink idejében, Székes-Fehérvár és Buda mellett, egyszer-máskor királyi lakhely is volt. Nevezetesen itt történt I. Endre király és testvére Béla

*) Ez az alapító levél, Hornyik: Kecskemét város története. I. k. 191—197 lap, latin nyelven egész terjedelmében megvan.

**) Pest, Pilis, Solt, Kiskun megye monographiája Galgóczy Károlytól 1877. III. rész a megye részletes leírása, az illető nevek alatt.

közt, aki utána I. Béla név alatt szintén király lett, az a jelenet, hogy I. Endre, fiának Salamonnak születése és gyermekkorában való megkoronáztatása után, beteg ágyánál koronát és kardot téve öccse, Béla elé, akivel, mikor még fia nem volt, megegyezett, hogy őt teszi utódává a királyságban, felhívta őt, hogy a kettő közül válasszon magának,*) mely jelenetet Garay János „*Korona és kard*” című alatt legszebb történeti balladáinak egyikében meg is örökített.

Mindezek mindmegannyi bizonyítékai annak, hogy ez a vidék a népesülés alkalmára nézve már a honfoglaláskor igen kedvező viszonyok közé jutott.

Arrol pedig, hogy ez az alkalom lehetőleg fel is használtatott, gyökeresen meggyőződhetünk, ha országunknak, vagy Pest-vármegyének egy régi, vagy habár új, de oly térképét megtekintjük, és tanulmányozzuk, a mely az elpusztult régi lakhelyek neveit is magában foglalja.

A most meglevő községek közül soknak neve emlékezetünket a régi időkre vezet vissza, a megszűnteké, a pusztaiakká vált helynevek pedig más lapon nyitják fel az ismeret könyvét s más irányban adják a megfejthetős kulcsát a kezünkbe, s egy ily térkép multrol, jelenről egy hanggal mondja el azt, amire a csupa szó és beszéd csak sok egymásból kifejtett magyarázattal képes.

E részben városunknak csak legközelebbi környékére szorítkozva, mindenek előtt rá kell mutatnom a két szomszéd népes városra, Kecskemétre és Czeplédre, melyek mindenkéül az van állítva, hogy honfoglaló őseink már lakott helyet találtak helyükön és Körös köztök középütt gyarapodott mostani népességüvé. Ezen kívül a meglevők közül Kürth, Várkony, Abony, Irsa, neveik szerint az első Árpád kori időkre vallanak, Ó-Kécske, Vezseny, Tószeg szintén mind igen régi helyek.

Hogy maga Alpár is, csakhamar a honfoglalás után, magyarokkal is szaporodott, neve mutatja. Mi volt neve Zalán fejedelem idejében, azt a történelem nem hagyta reánk. De bizonyosan nem Alpár, nem magyar neve volt. Hogy már Béla király névtelen jegyzője előtt, magyar néven Alpárnak hívták, az I. Geiza királynak fentebb 1075-ről idézett alapító leveléből is kitűnik, a hol Kürttel együtt említettik.

*) Horváth Mihály: Magyarország története, Második kiadás 1860. I. köt. 172—174 l. — Szalay László: Magyarország története, 1861. I. k. 154 l.

Elpusztult helyekkép közel Nagy-Körös városhoz, épen még ennek határában vannak: Hangács, Esed, Árboz, Távolabb, de szintén még a körösi határban: Nyársapát, Tetétlen, kívül a határon: Szent-Lőrincz, Szent-Király, Jenő, s a már a jász-kun puszták közt említett Kocsér, Kara és a régi Törtel, mind a tiszai oldalon; más oldalról vannak: Mike-Buda, Dán-Szentmiklós, Vacs, Vátya, Pótharaszt, Hernád, és a jász-kun puszták közt már szintén említett Lajos, Mizse és Bene. Ezek nemcsak a hagyomány szerint falvak voltak hajdan, hanem a mint később látni fogjuk, közülök többről okmányi bizonyítékok is vannak, másoknak legalább romjaik helyét az élők még világosan megtudják mutatni.

A szám mellett, a mit a meglevő és elpusztult helyek sorozata feltüntet, nagy jelentőséggel bír az is, hogy itt mind magyar nevű községek vannak, melyeknek más nyelven sincs más nevök. Nincs kizárva ugyan, hogy némelyik község első elpusztulásából később újra telepedett: de épen a túlnyomólag magyar és kun vezérektől használt nevek régi telepítésekre vallanak.

Ezek ismét világosan bizonyítják azt, amit épen mondtunk, hogy: *őseink vidékünknek megnépesítésére nézve eléggé felhasználták azt a kedvező alkalmat, a mely itt az első honfoglaláskor alakult, és hogy ez a vidék, a mely igen nagy terjedelmű pusztaságokkal veszi körül városunkat, hajdan szerteszélyel sokkal több lakott községet mutathatott fel, mint most.*

De általában elmondható ez a most Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét képező egész Duna-Tiszaökről.

Hornyik János, mikor Kecskemét történetét írta, Kecskemét körül 28 pusztát templomot számított össze.*)

Ez előbocsátottakból tehát három domborodik ki:

1, Hogy a vidék, a hol Nagy-Körös fekszik, már a honfoglaláskor népes volt, a honfoglalás után fejedelmi birtok lett, s abból származólag később is sok ideig királyi birtok maradt.

2, Hogy a honfoglalók s azok utódai már az államalapítás első időszakában felhasználták az itt mutatkozott kedvező alkalmat a vidék népességének szaporítására.

3, Hogy Nagy-Körös valószínűleg azon első időkben keletkezett királyi birtokkép, mikor a honalapítók elhagyván sátraikat, állandó rendes lakhelyeket kezdtek maguknak építeni *Igen valószínű különösen, hogy a tatárfutáskor ez már megszállott község volt*

*) Hornyik: Kecskemétváros története, I. köt. 168 l.

5. §. A tatárfutás, annak nyomai Nagy-Kőrös város határában, és a török uralom alá jutás.

Zivataros idők, szomorú viszontagságok, dúló csaták emléke az, amely a városunkat környező nagy pusztai területeken s általában az egész Duna-Tisza-közön tömegesen előforduló régi elpusztult falvak, községek és városok felett lebeg. Melyik, mi volt, milyen volt míg fenállott?, melyiket mikor, mi pusztította el?, egyenként ki mondhatná meg?.

Nagy-Kőrös vidékén az árvíz tömeges pusztításának nincs tere. A közönséges tűz, gyújtogatás csak egyes esetekre, egyes községekre szorítkozik. És a mint a tapasztalás mutatja, a két nemű pusztítás következményei, ha nem is épen mindig, de sokkal több esetben, mint nem, ugyanazon helyen kiszoktak igazítani. A leégett község többnyire ugyanazon helyen újra épül. Az árvíz által elpusztított község el nem veszett népe visszatelepszik oda, vagy víztől bátorságosabb helyre annak közelében, a hol a veszedelmet már kiállotta.

Tömeges nép és község pusztításokat, harc és háború, fegyveres ellenség és támadás idéz rendszeren elő; még az éhínség s döghalál sem annyira, mint ez.

Bárhol üssük fel Magyarország történet-könyvét, bel és kül ellenségtől egyaránt sok ily pusztító veszedelemre akadunk. És e veszedelmek, dúlások főszüla, mihelyt általánosok, országosok voltak ezek, mindig nagy mértékben a magyar nagy sikságra s ebben különösen a Duna-Tisza közére esett. Természetesen, mert ez képezi az ország szívét, ez esik a főváros közvetlen közelében.

Eltételezve a belső lázadásoktól, forradalmaktól, a melyek pogány őseinknek már a keresztyén vallás felvétele ellen támasztott lázadásuktól kezdve, különféle indoku pártoskodásokon, nemzetiségi és pórlázadásokon, vallásháborúkon stb. keresztül, egész az 1848-dik évi szabadságharczig sokszoros sorozattal jöttek elő nemzetünk életében, történetkönyveink főképp [két veszedelmet jegyeztek fel, a melyek hazánk népét és falvait legtömegesebben pusztították. Ezek egyike a *nagy tatárfutás*, másika a *török uralom*.

A *nagy tatárfutás*, a mely Magyarország megalkotása óta egész mostanig legnagyobb, legáltalánosabb pusztulást hagyott maga után országunkban, mely ezt csaknem egészen népetlenné, lakatlanná, IV-dik Béla királyt pedig, aki alatt az lefolyt, az ország

második megalkotójává tette, 1241-ben történt, ez előtt (1896 előtt) 655 évvel.

Ekkor mintegy 345 éves volt már e hazában a magyar állam.

A *török uralom*, mely Budavár elfoglalásával 1541-ben, tehát a tatárfutás után épen 300 évvel vette kezdetét, 145 évig tartott.

A tatárfutás 345 évi fejlődés eredményét egyszerre pusztította el. A török uralom 145 évig dult 300 év fejlődésén.

E számok adják kezünkbe a vész megítélhetésének kulcsát.

A török uralom megszűnése után 1690-ben összeírván Pest vármegye a területén a török uralom alól lakottan és elpusztulva kikerült falvakat, községeket és városokat, a fentebb Nagy Körös körül elpusztultaknak jelzett községek közül ez időben elpusztultakul jegyezte fel a következőket: Nyársapát, Törtel, Kara, Kocsér, Lajos, Mizse, Bene, Vacs, Vatty, Pótharaszt. A többiek elpusztulását, a melyek az előző §-ban fel vannak jegyezve, nagy részben különösen Árboz, Esed, Hangács volt községeket tehát, amelyek határa most Nagy-Köröshez tartozik, előbb, valószínűleg még a tatárfutás ideje körül kell keresnünk. Csak kevés van, amelyről tudjuk, hogy a török világ alatt még megvoltak, mint Szent-Lőrincz, Szentkirály,*) s az elpusztultak közt 1690-ben mégsem irattak össze, tehát később pusztultak el.

Hogy pedig ama három régi lakott hely nem a török világban pusztult el, azt a hagyományon és a megyei összeíráson kívül, a Nagykőrösi krónika is igazolni látszik, mely a város körül, különösen annak határán történt törökvilági eseményeket elég részletesen adja elő, de hogy e helyek ez alatt pusztultak volna el, arról ez sem szól, valamint az is, hogy a mint maga helyén látandjuk, az ezek után való török adózás, vagy ezek bérlete a törökvilág alatt nem fordul elő, bizonyoságaul, hogy ezek a török uralom alatt már Nagy-Körös határához tartoztak.

Azonban adatok vannak arról is, hogy a vármegyei összeírásban a török idő alatt elpusztultakkép összeírottak közt olyanok is vannak, a melyek előbb is elpusztultak már, azután újra telepedvén, a török uralom alatt megint elpusztultak. Ilyenek mindjárt a többször említett Lajos, Mizse, Kocsér, Kara, Törtel, a melyekre, mint régen elhagyott jász-kun lakó helyekre az ősök iva-

*) Nagykőrösi jegyzőkönyv 1654 jul. 29.

dékai 1622-ben Thurzó Szaniszló nádor és a kunok főbírája engedelmével szállottak vissza.*)

Ellenben a most lakott községek közt is foglaltatnak olyanok, amelyek 1690-ben az elpusztultak közt szerepeltek s azóta népesedtek újra. Ilyenek: Abony, Irsa, Tószeg, Várkony, Vezseny, Kécske, Alpár.

Figyelembe véve most már, hogy ezek mind igen régi helyek, némelyiknek a honfoglalás, illetőleg honalapítás első időszakából való származása okmányilag bizonyos, figyelembe véve, hogy a jászoknak és a kis-kunoknak e vidéken való első megtelepedésök a nagy tatárfutást 119, illetőleg 144 évvel megelőzte, és hogy e vidéket a török pusztítások is erősen megkeresték, mindezekből, habár nincs is részletes okmányunk róla, történeti bizonyosságnak kell vennünk, hogy ugyanezt a nagy tatárfutás sem hagyta menten; különösen igen valószínű, hogy a legrégibb jászkun községek első tömeges elpusztulása is a nagy tatárfutásból való. Az is valószínű, sőt bizonyos, hogy több község különböző időben, és különböző okból többször is elpusztult s többször is épült újra.

Igen természetes, hogy Nagy-Kőrös szintén mindig osztozott a vidék sorsában, s ez is többször pusztult s épült, amint azt törökvilági viszontagságai is bizonyítják, a melyekről már határozottabb ismereteink is levén, azokról mindjárt külön tüzetesebben szólnunk: de habár legrégibb szenvedéseit elszámolni nem is tudjuk, egy mégis bizonyos, az t. i. hogy: *Nagy-Kőrös soha se pusztult el egészen, hanem mindig megmaradt a magva, a melyből újra kiépülhetett, és fejlődve jutott át az újabb korra, a melyben állapotról már okmányokra támaszkodva, bővebben és biztosabban szólhatunk.*

6. §. Nagy-Kőrösnek az elpusztult községekből való gyarapodása, annak indokai és bizonyítékai.

Hogy Nagy-Kőrös város népessége a régi időben főkép a körülötte elpusztult szomszéd községek népességéből szaporodott idő folytán annyira, hogy e hely már a török világ előtt igen jelentékeny népességüvé fejlődött, arra nézve elég lehetne csak a minden veszedelem alkalmával országszerte mutatkozni szokott

*) Magyarország legújabb leírása. Ifju Palugyai Imre, III. k. 9. l. Thurzó nádor szabadság levele.

példára hivatkoznom mely szerint a veszedelemtől megriadt nép sokszor már annak kitörése előtt elhagyja tűzhelyét s oda fut tömegesen össze, a hol menedéket vél találni.

Igy történt ez 1848-ban is szemünk előtt, akik akkor éltünk. Igy mondja ezt el, sok bizonyító okmányokra hivatkozva, mind a török világot, mind a tatárfutást s a hazánkat dult sok egyéb veszedelmeket tárgyaló történelmünk is.

De Nagy-Körösnél közvetlen helyi bizonyítékaink is vannak erre. Mert magán ott, a hol a város bel területe van, a „Körös” néven kívül, még két község nevét tartja fen a hagyomány, és ismeri a most élő nemzedék is. Ezek egyike *Encs* az alszeg közepe tája, a köhid körül, melynek emlékére hívja az ezen vidéken levő, a jelzett köhidtől dél-nyugot felé mintegy 200 méterre eső, régi s igen jó vizet szolgáltatató *encsi kutat* a nép most is ezen a néven, azután erről neveztetik a mostani VI-dik kerületben az *encsi utsza*, mely a kecskeméti utczából kiágazva, a szolnoki utczával rézsutos párhuzamban megy a mondott köhidig: — a másik *Váncsod*, az alszeg külső része, melyet a szolnoki kapu határol, a hol erről az új rendezés óta szintén egy utca viseli a *váncsodi utca* nevet.

E két szomszéd régi község még a török világ előtt egygyé olvadt a várossal.

Továbbá több elpusztult hely határa van a körösi lakosok birtokában, a melyek sok ideig külön határt képező pusztákkép kezeltettek, de utóbb, egészen becsatoltattak a város határához. Nagy-Köröst közvetlen környező belső határa ezekből növekedett a mostani, 61,000 katastrális holdat haladó nagy területre. Ilyen becsatolt régi puszták különösen Hangács, Esed, Árboz és Nyárs-Apát, az ez utóbbihoz tartozott Besnyő és Nyilas pusztákkal.

Hogy pedig a hely, a melyen Nagy-Körös, különösen a hol maga a város, illetőleg annak belterülete fekszik, menhelyre igen alkalmas volt s első sorban ez által vonta magához a vidéknek különböző veszedelem által zaklatott népét, azt bizonyítja a hely minősége és környezete, a melyhez a helynevek bizonyítéka is csatlakozik.

Közvetlen a város keleti és északi oldalán még a most élők emlékeztére is *Gát* név alatt, nagy tó terült, melynek bozotos és mocsáros laposa messze felnyulott a város alá, a hol most ennek úgy nevezett gátoldali, azután vizállási, és tabáni része van. E tavas és mocsáros részt pedig mindenfelé nagy erdőség

vette körül. Nagy erdőség volt mindjárt Váncsod falu alatt, a Gát-oldalon. Ennek nevét ott most is a *Vadas* név tartja fen, a hol a vadasi kertek s most már házsorokkal is beépített régi aklok vannak. A tó másik oldalán vonult a *Bokros*, a felett a *Tázerdő*. Innen viselik e helyek most is ez erdőségre emlékeztető neveket. Az elsőt most a bokrosi aklos kertek, illetőleg a Bokros város rész, kijebb a bokrosi középső szőlőhegy, a Tázerdőt szintén szőlők foglalják el.

A még feljebb eső részt most is hosszan és szélesen terülő régi nagy erdő lepi. Ez csakugyan most is *Nagyerdő* nevet visel s a vele összefüggő erdő részekkel együtt több ezer holdra terjed. Hogy pedig régen még többre terjedt, azt ismét az erdőkből irtott nagy területű szántóföldek bizonyítják, a melyeknek erdőkori nevek szintén még most is megvan. Ilyen nevek: *Barátságos*, *Bántóse* vagy *Bántólgyese*, *Pálfája* stb. Barátságos ma már egészen szántóföld, kert, kaszálóval és réttel; — Bántóson és Pálfáján pedig van ugyan a városi közönségnek most is erdeje s egyeseknek is van ott kevés erdejük: de nagyobb rész már szőlő és szántóföld.

A Nagyerdőn belül ismét bozótok, turjánok voltak s *Felsőgát* név alatt sok vízállás, melyen keresztül a Nagyerdő alatti forrásos vizeket (Szurdok) a város alatt végig, az Alsó gátba s onnan a Tiszáig *Nagyér* (Körösér) nevű mocsáros patak vezette, mely útjában több malmot hajtott.

A felső mocsárok mellett fordulnak elő most is *Földvár* és *Csipvár* nevek, a mely nevek szintén a török világ előttről való s nevöknek megfelelő védhelyek voltak. Most az első egy szőlőből, rétből és szántóföldből álló kis dülő, a másik két sokkal nagyobb dülő földterületnek ad nevet.

1894. év október és november havában az Országos régészeti és embertani társulat a város közreműködésével mind a kettőnél azokon a helyeken ásatásokat tetetett, a melyeket a helybeli lakosság várhelyeknek tart. (Ugyanekkor Boldogasszony-Halmán is eszközöltettek Nagykörös város előljárósága kérelmére ásatások.) Az ásatások megbízott vezetője Nagy Géza, a nemzeti muzeum régiségtári segédőre volt, Kada Elek segédkezésével. Csipvárról ekkor azt állapították meg, hogy az hajdan valami kolostor volt. Tudjuk, hogy hajdan, jelesen a népvándorlás idején, a kolostorok is várszerűek, és a védelemre szolgálók voltak, Földvárt pedig csakugyan várnak, még pedig abból a korból származónak találták, mikor a metanaszta jászok laktak itt. A vár tojásdad alakú; — mocsáros talaj-

ből emelkedik ki; mintegy négy holdnyi területet foglal el; széles és mély árok vette körül, mely valaha vízzel volt tele; de még a várárkon kívül is voltak lakások; talaja most is vizenyős és egyik oldalon sűrűn be van növe sással és cserjével, úgy hogy alig lehet rajta áthalolni, ma is mutatva, hogy milyen lehetett hajdan; a várfal körülbelül $\frac{3}{4}$ —1 méter vastag, $1\frac{1}{2}$ méter magas, és alul sárga agyag vert földből (tömés) készült, felül pedig fecskerakás szerű sárfal volt. A vár keleti végén, a várárkon kívül östemető fekszik, melyben a csontvázak mellett római császári érmek és római fibulák találhatók, kétségtelen bizonyítékaul annak, hogy a vár egykori lakói római barbárok voltak. A kiásott leleteket Nagy Géza ur lerajzolás végett a Nemzeti muzeum számára hozta el. Ezt a várat a török világ kezdetén a város lakossága is használta menedékül.

Egyébiránt nemcsak a helybeli nép hiszi, hogy ezt a védelmi vonalat, főkép a város mostani helyén hajdan rengeteg körös erdőség borította, hanem még a török világ alatt meg is volt ennek egy része, és a Nagykörösi krónika följegyezte, hogy az utolsó tömeges körösfákat, a Felső Gátnál a II. Rákóczy Ferencz féle forradalom alatt, 1705-ben Herbe-Ville osztrák császári tábornoknak ott tanyázott tábora pusztította el, Joó Gergely tanácsnoknak a Csikos érnél volt vízi malmával együtt.

Második sorban, különösen mikor országunkban a polgáriarodás már fejlődött, Körösnek régi szabadalmas kiváltságai vonzották ide a megszálló népet.

Kimutattam fentebb, hogy N.-Körös vidéke már a honfoglalás első idejében fejedelmi birtok lett. A következőkben látni fogjuk, hogy különösen Körös később is királyi és királynői birtok volt s mint ilyen, több rendbeli kiváltságos szabadalmat szerzett; urbéres jobbágyi szervezet alá pedig soha sem került, melynek a szomszéd apróbb községek nagy része jó korán s utóbb még a N.-Körösnél régebb eredetű Czegléd is alá jutott. Körös ellenben szabadalmas kiváltságait nemcsak el nem vesztette, hanem lehetőleg még akkor is szaporította, mikor az elvesztés veszedelme fenyegette.

Hogy különösen a hosszú török uralom alatt mikép védte a város népét az elpusztulástól, s miket tett a mégis különböző okok miatt többször megfogyott népesség helyrepótlására; annak ismertetésére szolgáljon a 2 §-ban hivatolt Nagykörösi krónika és a Török-magyarokori történelmi emlékek okmánytára nyomán, a következő rövid ismertetés.

Nem volt elég, hogy a magyar nemzet Mohácsnál, királyával együtt, főpapsága, főrendi és középnemessége színe javát tömegesen elvesztette; hanem mindjárt a gyásznapi után Szapolyai János és I. Ferdinánd ellenkirályok közt a koronáért megindult belháboru, és a mellettök való pártoskodás kezdte dúlni az országot, mindenfelé tüzzel-vassal pusztítván azt.

Még nagyobb mértékű s általánosabb lett a pusztítás, mikor a török 1541-ben Budavárát s azzal az ország nagy részét is elfoglalta.

Ekkor Nagy-Kőrös is, közvetlen Buda közelében, bele esvén az elfoglalt részbe, török uralom alá került, s 145 évig maradt az alatt. Alattsága a hosszú időn át megszakadás nélkül tartott.

Legkinosabb, legnyomasztóbb volt az első kezdet. Erős török csapatok kalandozták be az országot, különösen a sik Duna-Tisza között, zsákmányolván, rabolván, gyilkolván, égetvén mindenfelé. A megriadt nép elhagyta lakhelyét, s félre eső rejtek helyeken keresett életének menedéket.

Az első riadalomban N.-Kőrös lakossága is ezt eszelekedte. Ekkor kereste fel egy része a földvári rejtek helyét is. Oly nagy pusztulásra jutott ekkor a község, hogy mikor az elszéledt népnek visszagyülekezése után, 1552-ben megszámlolás történt, akkor 52 megült teleknél több nem találhatott abban.*)

Ennek a szétretessenésnek alkalmával dulatott fel, pusztított és veszett el N.-Kőrös régi irományainak nagy része, melyek többé nem is voltak feltalálhatók és megszerezhetők.

Azzal igyekezett a város orvosolni pusztulását, hogy mihelyt a háborus zaklatások csillapultak, és némi bátorságot tudott meríteni, védelem levelet igyekezett magának szerezni, a mit kapott is legelsőbb Ali budai basától, mely szerint meghagyatott, hogy ha az országból, akármely emberek, jobbágyok Kőrösre lakni menendének, onnan őket senki ki ne űzhesse, hanem a város hadd maradjon mint császár (a török császár) számára való város, épüljön jobban-jobban.**)

Csakugyan használt a védelmi levél. A nép megszaporodott ujra; az elmenekültek visszaszivárogtak.

Ezután úgy igyekezett a város magán segíteni, hogy Budához közel épen torkában levén a töröknek, annak barátságát adófizetéssel váltotta meg: de hogy magyar hazafiságának is eleget

*) Krónika 20. l.

**) Krónika 20. l.

tegyen, a magyar adót is fizette a megye útján, és pedig még akkor is, mikor Pest vármegye hatósága, elhagyva rendes székhelyét, ezt Nógrád megye különböző helyein, az egész török világ alatt legtöbbször Füleken tartotta.

E szerint két különböző, magyar és török adó nyomta rendszeren a népet. De legalább nem kellett folyvást rettegni. Mind a mellett közben többféle sarcz, nem ritkán hol egyik, hol másik harczoló fél részéről a kicsapongó fegyveres nép pusztítása is fordult elő, a melyet a védelmi levél se hárihatott el mindig.

De többször más nemű csapások is járultak a háborus idők pusztításaihoz.

1560. pünköszt havában irtóztató fagy pusztította el a határt, nemesak itt, hanem országszerte, a mire nyár folyamán roppant felhőszakadások következvén, nagy éhhalál állott be, a mely hasonlókép megtizedelte a lakosságot.

Ily körülmények közt hol fel, hol lefordult a szerencse kereke és a védelmi levelet többször kellett megújítani. Különösen az 1600-as évek első felében volt erre sok szükség.

1607 előtről elvesztek a török levelek. 1607 utánról, egész a törökök végkiűzetéséig mintegy 300 török levél van a városi levéltárban. Ezek közül már a krónika számosat közöl, néhai Röpiczky János akadémiai tag és tudós török nyelvész fordításában, a Török-magyar kori emlékek okmánytára pedig egész tömeges gyűjteményét közli azoknak. Ezek közt sok vonatkozik hasonló védelemre. De ugyanczen okmánytári gyűjteményben osztrák császári, osztrák s magyar tábornoki, Rákóczy fejedelmi s más hatósági védlevelek is vannak.

Mint mondtam, Nagy-Körös 145 éven át, míg a török uralom tartott, folyvást török hatalom alatt volt: de változva, hol a budai, hol a szolnoki, majd az egri, vagy a szegedi basák uralkodtak felette. Jóllehet, sokszor változást szenvedett, mégis igyekezett lassanként mindig rendbe jönni. Ez legtöbbször sikerült is neki, mert adóját s egyéb reá rótt kötelességét mindenfelé folyvást pontosan teljesítette. Főszerencséje volt, hogy bármelyik basa keze alá került, mindig a császár városa maradt, nem osztatott ki se basa, se bég, vagy aga, se más török főember külön birtokába, akik sűrűn és tömegesen jöttek-mentek ugyan ide is, s a kiknek, kivált mikor baj volt, sok ajándékot kellett adni: de ez mégsem került annyiba, mint ha szabad sarcznak lett volna kitéve

1614 és 1628 közt mégis ismét nagyon elpusztult a város. Ekkor egymás után többször kellett védelmi levelet szerezni. Az 1614, 1623 és 1624-dik évi védlevelekből, a melyek eredetije megvannak a városi levéltárban, magyar fordításai pedig a krónikában és az okmánytárban olvashatók, az is kiderül, hogy a város követői többször egyenesen a török császárnál is jártak Konstantinápolyban.

Ezekben a levelekben Körös rendesen a császári kamara jószágaihoz tartozó városnak mondatik. A panasz főtárgya az volt, hogy a szétfutott s azután különösen a salétromfőzés végett visszaédesgetett, vagy máshonnan ide költözött lakosokat sokan innen azzal az állítással követelik ki és zaklatják el, hogy azok nekik kötelezett jobbágyaik. Még a török tisztek közül is sokan tettek többször ilyen követeléseket. Más török tisztek buza, bárány s más egyéb dézmát követeltek még az itt lakókon is, azon ürügy alatt, hogy azok az ő könyveikben az ő részükre vannak beírva adózóknak.

A török védelem legfontosabb indoka volt a salétromfőzés. Megparancsoltatik, hogy Körösről még a máshonnan jött jobbágyokat se merészelje kivinni senki; hanem azok a császár salétromfőző kazánjai mellett szolgáljanak. Későbből is vannak ilyen levelek, melyekben kifejtetik, hogy mivel a körösi föld salétromfőzésre igen alkalmas, a salétromra pedig a puskapor csinálásához nagy szükség van: tehát a körösiek semmi más adóval, vagy munkával ne terheltesse; hanem éjjel-nappal csak a salétromfőzéshez lássanak a császár számára; őket senki háborgatni ne merészelje, tőlök más munkát, vagy élelmet ne követeljen; az ott megtelepedett, vagy oda visszaköltözött lakosokat, az alatt az örv alatt, hogy azok az ő jobbágyai voltak, senki visszakövetelni, vagy lakhelyükről elzaklatni ne bátorkodjék.

Ez által a salétromfőzés által azután a körösiek több kedvezést is eszközöltek maguk részére, mely hasonló hasznos szolgálatért több ízben a szomszéd ezeplédiekre is szólott.

Az előadottakhoz csak egy pár példa.

Hogy a feltüntetett okokból Kécske (Ó-Kécske) lakosságának egy része már 1615 előtt beköltözött Körösre, azt a Török-magyar kori emlékek okmánytárának IX. és CCCLV. sz. okmánya bizonyítja, az pedig, hogy Nyársapát lakossága, mely hely 1654-ben még községkép fennállott, miután a XCVIII. okmány szerint Pánczél Istvánné és Nagy Mihályné ördöngös asszonyoknak 1654 jul.

29-én történt elégettetésekor két eljárója a bírók közt jelen volt, szintén N.-Körös népességébe olvadt bele, bizonyítva van azzal, mert e hely ma is pusztakép tartozik Nagy-Körös határához.*)

A hadi szerencse fordulván és I. Leopold király seregének kedvezvén, 1684-ben a nádortól szintén eszközlött ki a város védelelet; azonban még azután is egyuttal török ortalom alatt is maradt, mignem Budavár visszavételével bekövetkezett a teljes fölmentés a török hatalom alól.

Körös város ekkor oly bátorságos helynek tartatott, hogy mikor I. Leopold seregei 1686 sept. 2-án Buda várát visszafoglalták, és a török sereg ennek következtében az országból mindenfelől lefelé kezdett vonulni, a pusztításai elől megfutott nép mindenfelől, még Czeglédről, Hódmező-Vásárhelyről, Szentestről s más iszántuli helyekről is nagy számban gyülekezett ide.

7. §. Legrégibb birtok viszonyok.

Már az előzőkben több bizonyíték van arról, hogy az a vidék, a melyen N.-Körös fekszik, mindjárt a honfoglaláskor fejedelmi s innen származólag királyi birtok lett. Milyen volt azonban ebben az állapotban birtokviszonya, micsoda szolgáltatokat, adózásokat és szolgáltatásokat tartozott a fejedelmi és királyi udvar körül, vagy annak számára teljesíteni, arról különlegesen épen N.-Körösre vonatkozó adat és okmány ismét nincs, valamint arról sincs, hogy meddig tartott a királyi udvarral ez a közvetlenül egybekapcsolt viszony.

Legelső okmányi nyom e viszonyra nézve I. Mária királynénak, Nagy Lajos király leányának 1390-ről Dezső mester részére kelt adomány és birtokba iktatási levelében található fel, melyre a városi levéltárban levő peres iratok közt történik hivatkozás, és a mely szerint a Dezsőnek tett adományozás és birtokba iktatás arra történik, hogy ő szedhesse az itt fizetni szokott bizonyos földesuri adót, illetőleg jövedelmet, tributumot. Más hivatkozás szerint I. Mária királyné Nagy-Körös királyi birtok felét még előbb Ilosvay palatinusnak adományozta, Ilosvay Leusták pedig és annak felesége Anna, ezt 1390-ben eladta Dezső mesternek (Magistro Dezső). E szerint az I. Mária által 1390-ben Dezső részére adott

*) Az 1632. tartott ref. egyház kerületi, püspöki választó gyűlésen lelkésze, Váczi János az 1652-kin Ujszászi István jelen van. (Dunamell. ref. egyh. kerületi jegyzőkönyv, u. n. Simándiánus.)

adomány és birtokba iktatási levél csak a királyi jóváhagyásra vonatkoznék. (Nagy-Kőrös város zárt levéltárában a gr. Keglevics Gábor által kezdetű arányosítási per, 45. l. és k. 3. VI. cs. I. sz.)

Ki volt ez a Dezső mester, azután hogy ennek a Dezsőnek és Ilosvay Leustáknak kik voltak örökösei, az az iratokból nem tűnik ki:*) de abból, hogy az adományozás és birtokba iktatás csak az itt fizetni szokott bizonyos földesuri adó vagy jövedelem szedhetésére szól, látható, hogy bár már nem közvetlen volt a kapcsolat, de N.-Kőrös akkor még mindig királyi birtok volt, és e viszonya ezzel az adománynyal se változott.

Szabó Károly és Szilágyi Sándor történészek, a Nagykőrösi krónika kiadói, ugyanazon kiadmányukban hivatkoznak Zsigmond királynak, I. Mária királyné férjének 1423-ban kelt védlevelére, melyet a szabadszállási és buzgánszállási kunoknak adott, a melyben a király Ilosvay György**) zólyoni főispánnak és Györkei Lökös, László és János testvéreknek, valamint az általuk birt Kőrös helységben levő tisztjeiknek, ugyszinte Kecskemét város birájának, esküdteinek és lakosainak megparancsolja, hogy a Kőrös helység és Kecskemét város határán tanyáikra átjáró kunokat háborgatni, akadályozni, magukat vagy jószágaikat letartóztatni, azok vetéseit, kaszállóit lelegeltetni, összetöretni ne merészeljék, s azok felett illetéktelenül ne bíráskodjanak; hanem ha azok ellen valakinek valami keresete van, azt azoknak rendes birái vagy kapitánjai előtt intézze.

*) Dezsőről azt mondja a szájhagyomány és rege, hogy midőn Róbert Károly király személyesen vezetett hadat Bazarád oláh vajda ellen, akkor az oláhok által egy mély völgybe szoríttatván seregével, ott életveszélybe került. Ebből Szécsy Dezső vitéz akkép mentette meg a királyt, hogy annak fegyverzetét és ruházatát öltvén fel, azzal magára vonta a figyelmet, és addig harczolt vitézül a támadás ellen s feltartóztatta azt, míg az átöltözött király megmenekült. Maga a hős holtan maradt a csatatéren: de a király halála után jutalmazta tettét, s e hű feláldozásáért Nagy-Kőrös királyi birtok felét adományozta Szécsy Dezső vitéz családjának. A család pedig ennek emlékére elhagyván a Szécsy nevet, a helyett erről a Dezső vitézről egyszerűleg a Dezső család nevet vette fel. Így jött a Dezső család még Róbert Károly adományából először Kőrös felének birtokába, melyhez azután Ilosvay Leustáktól a másik felét is megvette.

**) Tehát az Ilosvay család még ekkor is birtokban volt, a mit az előző *) jegyzet irányában jegyzek meg.

Ennek az okmánynak eredetije megvan Halas város —, az eredetiről vett másolata pedig Kecskemét város levéltárában. Ebből az utóbbiból közölte ezt egész terjedelemben Hornyik János, Kecskemét város története oklevélzárral, czimü munkája 1860-ban megjelent I. köt. 201—206. lapján. E nyomok után Pest megye Monographiája III. köt. 233. l. én is hivatkoztam arra.

Egy másik okmány ugyancsak Zsigmond királytól 1435-ről való. Ennek tartalma szerint Köröst akkor, mint királyi birtokot, több más jószágokkal együtt, Zsigmond, Özdögei Besenyő Miklós-nak adta zálogba. (Fejér György Codex Dipl. X. dr. VII. köt. 653. lap.)

Ezen okmányokból legelőször is az tűnik ki, hogy Körös abban az időben még falu volt, mert a második okmányban Kecskemét — Oppidum mellett megkülönböztetve és összhangzólag Possessiónak, azaz falunak mondatik, hogy pedig királyi birtok volt, azt mind a három okmány igazolja; különösen igazolja ezt a harmadik, a melyben világosan és határozottan „*possessio nostra*“ czimmel van megjelelve; tekintve pedig, hogy már I. Mária okmánya szerint nem birtoklásra, hanem csak bizonyos földesuri jövedelmek szedhetésére történik a beiktatás, továbbá hogy 1423 és 1435 közt csak 12 év van, azután hogy ez utóbbi okmányban a királyi birtok kifejezés is határozottan benne van, és ez az utóbbi: tehát kétséget sem szenvedhet, hogy ámbár az 1423-dik évi okmány szerint Ilosvay Györgynek és a Györkeyeknek tisztjeik is említettnek itt, Körös ezek kezén is épen úgy, mint később Özdögei Besenyő Miklós kezén, csak zálogbirtok volt, ami abban az időben gyakran megtörtént. Különösen I. Máriáról és Zsigmond királyról bizonyos, hogy a háborus viszonyok közt, gyakran megtörtént megszorulások alkalmával sok királyi birtokot és javadalmat zálogba adtak.

Ugy tartja a századokon át fennmaradt városi emlék is, hogy a város birtokos ura az ősidőkben egyenesen a király és királyné volt.

I. Mária és Zsigmond okmányai után azonban egész II. Lajos király idejéig 1526-ig eltűnik előlünk a nyomon kísérhető történelmi fonal.

8, §, A török uralom időszaka.

Mondva van már a 6 §-ban, hogy a város régi okmányai és iratai mindjárt a török világ kezdetén elvesztek s azok később se voltak visszaszerezhetők.

Ekkép hogy N.-Körös milyen állapotban volt 1541-ben, a török által történt elfoglaltatása alkalmával, különösen hogy záloglás vagy eladományozás útján mikor, mikép és kiknek kezére került, az okmányokkal nem igazolható. A török hódoltság 145 hosszu éve alatt pedig a királyi birtoklás czíme és viszonya is egészen elenyészett.

1607. előtről még a török levelek is elvesztek és csak az ezt követő időről vannak meg.

Ugyanazért e korra nézve főkép csak a 2 §-ban hivatolt Nagykőrösi krónikából és a Török-magyar kori emlékek okmánytárából merithetjük ismeretünket, pótolva a városi levéltár azon részével, a melyet az okmánytár még nyilvánosságra nem hozott.

Az okmánytár szerint Körös török császári birtoknak, a császári kamara jószágaihoz tartozó városnak (Khász) mondatik (II, VIII IX, XIII stb. igen számos okmány).

Itt már az első okmányban, a mely 1593 okt. 16—26-rol kelt, városnak van czimezve Körös, s bár többször fordul elő később is a falu nevezés, de e cím ezután állandóvá válik.

Arra nézve, hogy milyen népességű s mekkora határ területű lehetett ekkor, ismét nincs határozott adat: de alapos tájékozásul szolgálhatnak a következők:

Az okmánytár adatai szerint 1611-ben 85 régi, 6 uj, összesen 91 háztól (III. okm.), 1612-ben 92 (VI. okm.), 1615-ben 100 (X. okm.) háztól fizette a város a török adót, Később a házszám feljebb, jelesen 1674-ben egész 154-ig felemelkedett (CCLVIII. okm.): de azután 1677-re ismét 130-ra leszállott (CCCLXIX. okm.), a minél feljebb 1684-ig se ment, és 1686-ban a török uralom alol történt felszabaduláskor is valószínűleg ezen állott.

Valóban nem sok, ha ennyi házból állott volna akkor a város. Így egy családra 5 lelket számítva, még ha minden házra két családot vennénk, mikor legtöbb volt, akkor is alig lett volna több a lakos szám 1500-nál,

Azonban az így kitett házszám nem a ténylegesen volt lakó házak mennyiségét jelenti; hanem csak a török részre fizetett fejadó és hadi szolgálati váltság kivetésének kulesául szolgált, a mint hogy több helyen harács számnak is neveztetik, az egy-egy harácsra e czímen kivetett összeg 3—8 frt közt változván. Szolgált az után ugyanez több másféle török adó kivetési kulesául is, amint a magyar rendi adónál a porta vagy kapu szám ilyenül szolgálni szokott.

Tehát a ház és a lakos szám minden esetre sokkal több volt, mint a mennyinek azt ez alapon a statisztikai számítás mutatná. De hogy mennyi volt a tényleges lakház és lakos szám, arra nézve nem maradt reánk összeírási adat; ilyennek még a krónikának a 6 §-ban idézett az az adata se vehető, mely szerint 1552-ben 52 volt a megült telkek száma; és ez itt feltett kérdésről csak több itt következő adat összevetéséből nyerhetünk tájékozást.

Az sem derül ki sem a Krónikából, sem az okmánytárból, hogy a városnak akkori határa, mostani határának melyik részére terjedt, és holdszámban mennyi volt az. De kiderül az, hogy hozzá a tulajdonképeni saját határon kívül, még sok pusztá tartozott, a melyeket a város községileg birta haszonbérben, és soktol a haszonbért magyar és török uraknak egy ugyanazon időközre fizette. Ilyen a város által huzamosan haszonbérlett puszták voltak az okmányok szerint: Besnyő, Csév, Hartyán, Kakucs, Kara, Lajos, Pótharasztja, Vátya; — több-kevesebb ideig bérlettekül tűnnek fel: Mizse, Kocsér, Tetétlen, Törtely, Ujszász, Örkény, Jenő, Alberti, Alpár, Babád, Boldogasszonyföld, Hernád, Inárcs, Irsa, Mike-Buda, Nyárs-Ápát, Pakony, Ujfalu, Várkony, Vacs.

Mikép osztattak ki e községileg bérlett puszták a lakosság közt használatra, vagy mily módozattal használtattak azok, arról megint nincs részletes adat: de a bevételek közt fordulnak elő egyes egyének által fizetett bérrészek, azután oly adat is, a melyből az derül ki, hogy egyes puszták községileg tett bérlete több-egyesek nevére szólt. Ez fordul elő különösen Tetétlen, Pótharasztja, Mike-Buda bérlete körül.

Hogy mily olcsó volt akkor, a kétfelé való fizetés mellett is a földhaszonbérlet, legyen elég erre csak néhány példa az okmánytárból.

XIV-ik okmány, 1626: Töröknek adtunk Lajostol (puszta) 38 tallért, Karától 20 tall., Babádtul 11 tall., Hernádtul 8 frtot. — XIX. okm. 1631. magyar rendre Pétör Balázsnak Lajos és Kara földbérébe adtunk egy egyes fabort 65 frt, ismét töltetett bort 3 ft, Pótharasztjától Sári Mártonnak fizettünk 21 frt, Vatyátul Katonának vettünk egy csizmát 3 ft, ismét egy papucsot kapezástul 1 frt 70 dénár, más papucsot 1 ft 70 dr, Duus Mihály, Kakas Gergelyvel Szécsényben hogy Rádai Andráshoz Csü (Csév) végett felmentek, föld béribe adtak 9 ft, vettünk egy vég abát (posztó) Ónadban az várkonyi föld bériben 3 ft. — LI. Regestrum reno-

vatum. Anno 1644. Kakuestul, Hartyántul fizettünk Ibrahim csausznak 50 frt, 2 dézsa turót, 6 bárányt, 6 pint vajat, 6 sajtot, szappant, Karátul Budán Csömbördsi Ibrahim agának 80 tallért. Lajostol fizetött biró uram Szolnokban az Vajdának 120 tallért. Magyar rendre Kakuestul Baranya Mátyásnak Gyarmatban fizettünk 11 frt 50 dr. Kakuestul Jónás Jánosnak is, hogy ujonnan lettek urai, fizettünk 10 frt. — CCLIII. Anno 1669, 23 máj. Biró Szolnokban levén, Lajos pusztá bérre Tatár agának fizetett 62½ tallért, inasainak s deákjának 3 frt. — 25 okt. a Lajosi pusztá bérre a Demeter napira fizettünk Szolnokban tatár agának 62 tall. dec. 17. Budán csauzlár tihajának Kakues és Hartyántul 20 tallér, febr. 20. Karai pusztá bére 100 frt Szilimánnak, Pótharaszt pusztáé 25 tallér. Magyar rendre Nemzetes Andrási Miklós urunknak Krasznahorkúra Kara és Lajos puszták bérre küldöttünk 64 tallért, 10 martii Hegedüs Jánostol is ezen puszták bérre küldöttünk nro 12 aranyat stb. stb.

A regestrumokon kívül, melyekben a mellék fizetések és ajándékok is fel vannak jegyezve, hasonló fizetésekről számos nyugta is van a levéltárban, a melyeket az okmánytár sorozatosan közöl mind a magyar, mind a török részről. Ezeket összevetve, és az ajándékokat is felszámítva, úgy derül ki, hogy egy olyan 5, 8, 10 ezer holdas pusztának, mint Kara, Kocsér, Lajos, Pótharasztja, évi bére, magyar és török részre, ajándékkal együtt 30—150 tallér körül ment fel, minden a megbízott ügyességétől s különösen attól függvén, hogy mikép tudott a különböző egyének részére szükséglett ajándékokkal elbánni, melyek közt egy-egy tallér, gyöngyház nyelű kés, csizma, papucs s harisnya is nagyon szerepelt.

Árboz, Esed, Hangács, Fekete, Barátszilos, Homojtáj, Pálfája, Bántöse, Csókás, Nagyerdő, Csemő, Gógány, szóval azon részekre nézve, a melyek most, Besnyőn, Nyársapáton, Nyilason kívül, a város körül összefüggő belső határt képezik, az okmányok közt nem találok bérleti viszonyra vonatkozót. Ebből valószínű, hogy ez a közel 50,000 kat. holdnyi terület már akkor Nagy Kőrös város közvetlen határához tartozott. E szerint a török világ idejében a nagykörösi lakosság használata alatt állott terület, a haszonbérlett területekkel együtt legalább is 100,000 holdra számítható.

Természetes, hogy e roppant területen terjedelmes mértékben folyt a szántóvető gazdaság, a mire a népnek nemcsak saját élelmezésére volt szüksége, hanem a különféle megszálló török

tisztségek, hivatalok, a várbeli, beszállásolt és táborozó katonaság részére követelt és kivetett élelmi szállítmányok kiállíthatása is kényszerítette a népet erre. Ezen kívül nagy terjedelemben ment Kőrös szőlőiben a bortermelés is, a mit az okmánytárban a fogyasztott és kiszolgáltatót borokrol foglalt kimutatások is igazolnak, a közönség részére a korcsmáltatás is városi hatósági kezelés alatt levén. Azonban legnagyobb terjedelemben ment az állattenyésztés, és a saját és bérlett határ terület legnagyobb részét a barom legelő és baromelő föld foglalta el. Regestrumaink erre nézve már határozottabb adatokat foglalnak, mint egyéb számkimutatást igényelhető tárggyrol, mert a marhaszámot összeírás alapján mutatják ki számos évről következő sorozatban:

1626-ban volt a marhaszám N.-Kőrösön	7800 darab,
1630-ban " " "	9826 "
1631-ben " " "	10,460 "
1632-ben " " "	8807 "
1634-ben " " "	10,800 "
1635-ben " " "	11,100 "
1636-ban " " "	11,030 "
1637-ben " " "	11,300 "
1638-ban " " "	10,466 "
1639-ben " " "	10,600 "
1640-ben " " "	10,600 "
1642-ben " " "	9,472 "
1643-ban " " "	9,084 "
1644-ben " " "	8,211 ^{1/2} "
1645-ben " " "	8,780 "
1646-ban " " "	8,683 "
1647-ben " " "	9,000 "
1648-ban " " "	9,000 "
1649-ben " " "	8,000 "
1650-ben " " "	7,101 "
1651-ben " " "	6,938 "
1653-ban " " "	7,840 "
1654-ben " " "	8,043 ^{1/2} "
1655-ben " " "	7,976 "
1657-ben " " "	8,573 "
1663-ban " " "	4,573 "
1671-ben " " "	5,002 ^{1/2} "

E kimutatáshoz szolgált összeírások oka az, mert a török részére a marha-állomány külön adó tárgyául szolgált, minden darab marhától az évek különbözősége szerint, évenként 5—15 denár járván. Az a hiány még is van e kimutatásban, hogy nincs benne megmondva, hogy ez csak a szarvasmarhára vonatkozik-e, vagy mikép aránylanak a különböző állatnemek egymáshoz, ugyanazért ez is csak tájékoztatóul szolgál. Még is valószínű, hogy ez már nagy darabra összevont marha számra szól; mert a kimutatásban több évben fél darab is fordul elő, ami összevonás nélkül, lehetetlen volna; mert az adó kivetés nem különböztet meg kisebb-nagyobb marhát, hanem egyforma; és mert ha juh, sertés s fiatal marha egyenként volna számitva, az összegnek sokkal többnek kellene lenni; a minthogy valószínűleg sokkal több is volt. Annyi, amennyi ki van mutatva, bizonyosan meg volt, mert e szám adó alap, melytől fizetni kellett. És ez a használat alatt volt nagy területhez képest nem is sok, figyelembe véve, hogy különösen a haszonbérlett területek legnagyobb részben legelőül, barom élőföldül szolgáltak.

Egyéb adatokból kifejtve, legnagyobb terjedelműnek mutatkozik a szarvasmarhatenyésztés. Nemcsak közpásztorlás volt, hanem sok egyes gazdának is volt önálló gulyája. A jegyzőkönyvekben foglalt összeírási, azután panaszos, s más eseteknél is sok bizonyíték van erre: de különösen sok fordul elő a birságolási jegyzékekben, mikor egyes gazdák gulyásai és juhászhajók mezei kártételekért birságoltatnak. A hadsereg s hatóságok részére kivetett sok vágó marha, a mi akkor pásztorma név alatt ment, szolgáltatása is a szarvas marhatenyésztés terjesztésének szükségére váll. Az ajándékozások közt nagy szerepet vitt a fejős tehén. Sok hatalmas nagy urnak, magyar és török részen egyaránt, 10—20-ával ment ez sokszor borjastol. A szarvasmarha után a juhtenyésztés volt előtérben. Ez nem közös, hanem főképen egyes gazdák pásztortatásában folyt. A városnak, mint testületnek, magának is volt saját juh nyája, külön fejős s külön meddő pásztorlásra osztva, melyben 1000 darab körül rendesen megvolt. Az ajándékozások közt a csikó, a mit akkor gyermek lónak hívtak, szintén igen gyakori, s palatinusnak, basának, egyébnek is sokszor tömegesen ment.

145 év alatt, a körülmények szerint nagyon sok változáson ment keresztül az, hogy a város magyar és török adóban évenként átlagosan mit szolgáltatott, és mennyi közterhet, mily módozattal

viselt. Ennek összegét pedig pénzben meghatározni annál kevésbbé is lehet, mert a szolgáltatmányok egy igen nevezetes része terményekből, gabonából, lisztből, más élelmi czikkből, vágó marhából, szemes és szálas takarmány, tüzelő fa, gyalog és ígás munka stb. szolgáltatásából állott, a melyhez még mindenütt az akkor nagyon divatozott és megvárt, sőt megkövetelt ajándékok, azután önkéntes elkobzások, és zsákmányolások is járultak.

A török rendes főadó — derék adó — kulcsa, a hosszú időn át változva 90—154 házszám. Fentebb mondtam, hogy a kivetési egység egy házszám után, 3—8 frt volt. A magyar fő adó kulcsa 22—25 porta, másképp kapu közt változott; a kivetési egység pedig némely adó tárgynál egy-egy porta után 6-tól feljebb, néha 30 frtig is felment. E kules mindenik helyen nemcsak a fő adó, hanem minden egyéb oly terhek kiosztására is szolgált, a melyek mértéke más különleges számtól nem függött, például, a marha létszám, az ígásfogat szám, lélekszám stb.

Ha már a különféle közterhek mértékét egy általános pénzüsszegben kifejezni nem lehet, hogy mégis erről legalább egy tájékozó képet adjak, közlök röviden a regestrumokból egy ide vonatkozó kivonatot.

Regestrum renovátum 1663. Császári és füre való adó. Adó az szökött embereken kívül 2146 frt 25 dr. Szökött s meghalt emberek adója, kikért sommát fizettünk 93 frt 20 dr. Marhaszám 4573, kaszálás 101 frt 36 dr, ágypénz 23 frt 85 dr, fapénz 225 frt 78 dr, vajpénz 141 frt.

Az derék summát fizettük be Pesten nazur bég urunk ő nagysága kezében in summa 1450 tallér. Nazur bég urunknak ajándékpénzt adtunk 200 t. Minden rendbeli udvari szolgáltnak ajándékpénzt adtunk 150 t. Három holnap ajándékpénzt az urnak adtunk 12 t. A szubasáknak tizenkét-két tallért adtunk, mely teszen 36 t. Ezen szubasáknak 3 hónapi ajándékpénzt 6 t. Az tiatónak is adtunk 2 t. Juszop magyar deáknak is 2 t. A császár adója után minden harácsra fizettünk egyegy tallért, in summa 154 t.

Ajándékok jul. 24 után. A budai fővezér Husszein basa vaja vötségeért (vételaráért) — költ el város pénze 154 ft. Ugyanakkor a százhusz pénzes harácsfizetés lött 184 ft 80 dr.

Vajda ajándékának kifizetése 27 januárii. Nazur bég urunk ő ngnak adtunk ajándékot készpénzt 100 t., 12 rókabőrt, 12 sajtot, 12 pint vajat, 8 pár kést, gyöngyházast, egy téhely köz. kést, egy

farkas bőrt. Négy daru toll restal. Nazur bég urunk fiának 10 t., egypár kést, egy rókát, stb.

Juh, bárány, bajramajándék. Az juhok árából adtak a főcsausznak ajándékpénzt $6\frac{1}{2}$ t. — Az vezér elé menéskor hajtattott haza biró uram juhot 16, ismét hajtottak vezér számára 5 bárányt, Szolnokba 4 bárányt vittek el. Az summa beadásakor Budára hajtottak fel juhokat 65, ürüt 10, Budára az csillagos vezér elibe hajtottak bárányt 29, ürüt 6. Biró uram Budára menésekor hajtott gazda öreg juhot 5, bárányt 3; Sz. Dömötör napkor Budára hajtottak 26, ismét-8, Budára bajramajándékre vittének 7 juhot.

Magyar pártra való költség. — Nógrád várához való két esztendőbeli gratuitus labor pénzt fizettük be Pápai János szolgabíránk kezébe jó pénzü 65 ft. — Füleki vár épületire kellett fizetnünk Kohári István uram kezéhez 100 frt. Az élés kívánásáért füleki nemeseknek 50 t. — Az tiz forintos portapénzünket küldöttük fel Rimaszombatba Fekete László uram kezéhez 220 frt. — Fülekbe küldöttük ngos Kohári István főkapitány kívánságára az németek számára kenyér helyében 100 frt 14 dr.

1666—67. Az nógrádi árendapénzt (egyháztized) küldtük be Nógrádba váczai püspök ő nagysága vicariusi Istvánfi Bálint kezében in summa $216\frac{1}{2}$ t. 25 d. Mellette vittünk egy szép persiai szőnyeget. Ismét adtunk az vicariusnak ajándékba egy pár karmazsin csizmát.

Fülek: Német János által küldöttük meg a 8 frtos porta pénzt szolgabíró Pápai János uram kezéhez 176 frt. Jósa Istvánt és Lipcsei Mártont felküldvén Fülekbe a palatinus urunk számára való 6 pár vágó marhákkal, volt költsége 30 dr. Az négy forintos porta pénz felől levelet küldvén egy kecskeméti embertől Pápai Jánoshoz adtunk 88 forintot stb.

Miután N.-Körös város a töröktől védelmét főkép a salétromfőzésért élvezte, érdekes lesz tudnunk a salétrom termelés mennyiségét.

Ez a regestrumok szerint kezdetben nagyobb volt, a hatszáz-as évek második felében csökkent; a török uralom utolsó éveiben ismét emelkedett kissé: de a volt magasságot még sem érte el. Azonban valami nagyon jelentékeny nem volt soha. 1643-ban érte el a legnagyobb magasságot, a mikor a város 2815 okka salétromot szolgáltatott be Budára a török kincstárnak. 1645-ben

2280, 1642-ben 1930, 1646-ban 1570 volt a beszolgáltatott okka szám, mely 1679-re 365 okkára leszállott, 1681-re ismét 918 okkára emelkedvén. Egy okka az egész hosszú török uralom alatt egy aránt 12 denárjával számított be a török császári adóba.

E letárgyaltakból, figyelembe véve a határterületet, azzal kapcsolva az állattenyésztés nagyságát, egyéb körülményeket s a különböző teherviselés mértékét, vonatkozással arra a kérdésre, a mit fentebb megfelelés nélkül hagytam, hogy t. i. N.-Kőrös város a török uralom alatt milyen terjedelmű és népességű volt, biztosan azt felelhetem, hogy N.-Kőrös város a török uralom alatt legalább is egy 1200—1500 lakházból álló, s 7000—10,000 lakossal bíró város volt, a mint ez a következőkben, különösen a Harmadik Részben még bővebben is bebizonyosodni fog.

9. §. *Két szabadalomlevél.*

Régóta viseli városunk a: „szabadalmazott N.-Kőrös város“ nevet. Mikor kezdődött e czimzés, bizonytalan. Legrégibb szabadalom levele a mi levéltárában megvan:

III, Ferdinánd király szabadalom levele 1647-ről, mely latinból magyarra fordítva, következőleg szól:

„*Mi harmadik Ferdinánd*, Isten kegyelméből választott és mindenkor felséges római császár, Német, Magyar, Cseh, Dalmat, Horvát, és Tót stb. országok királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stajer ország, Korontán, Krajna hercege, Morva örgrófja, Luxemburg, Felső és Alsó Szilézia, Wiertemberg és mindkét Lusatia hercege, Habsburg, Tyrol és Görez grófja stb. minden hozzánk hűséges, főtisztelendő, tisztelendő, tekintetes, nagyságos, nemzetes és nemes, azután érdemes és becsületes főpap, báró, főrend, főispán, alispán, kapitány, alkapitány, várnagy, alvarnagy, főtiszt, intéző tiszt uraknak, harminczadosoknak, vám-szedőknek, és akármely szállítási adó behajtóknak, mezei, rév és átjáró öröknek, nemkülönbén királyi városok, mezővárosok, és falvak biráinak, polgármestereinek és esküdt polgárainak egyetemlegesen és egyenként, azután más akármely állásu, méltóságu, állapotu és kitűnőségű s akármely hivatalban levő egyéneknek és személyeknek, bárhol foglalkozzanak és lakozzanak Magyarorszá-gunkban és az ez alatt álló részekben, a kik jelen levelünket látni fogják üdvözlétünket és kegyelmünket. Miután az igazak, az igaz-talanok miatt, és az ártatlanok, a vétkesek kihágásai miatt nem

tartoznak valamely módon akadályt szenvedni, ugyanazért jelen levelünk során hűségteknek és közületek mindenkinek, keményen meghagyjuk és parancsoljuk, hogy midőn, a mikor, és akárhányszor, nemes Pest megyében kebelezett Kőrös nevű városunk érdemes birái, esküdtjei és egész közönsége, lakosai, azok cselédjei és szolgálói, jelen levelünk felmutatói, élelmük szükséges keresése végett Magyar országunk és az alatt levő részek különböző vidékeit eladó czikkekkel és árutárgyakkal bejárván, földjeitekre, birtokaitokra, uradalmaitokba, községetekbe, tisztségetekhez vagy hivatalotokhoz közzétek érkeznek, akkor azokat, azoknak imént mondott embereit és szolgálait senki kérésére személyökben elítélni, vagy ítélkezések alatt törvényállásra kényszeríteni, azoknak tárgyait vagy javait és árucikkjeit lefoglalni, vagy letartóztatni soha és semmiképen ne merészeljétek, különösen ne merészeljétek valamiképp ezt tenni mások tartozásáért és kihágásáért. Ha pedig valakinek, ezen nevezett Pest megyébe kebelezettnek mondott Kőrös városnak említett birája, esküdtjei és egész közönsége, valamint azoknak megjelelt hozzátartozói ellen volna, vagy fogna lenni valamely keresete és kérdése, azt törvényes hatósága előtt érvényesítse, amely mindeneknek, akiknek azok ellen panaszuk van, a tiszta igazság, igazságosság és a szerint fog köteles elégtételt szolgáltatni, amint azt a törvényes rend parancsolja. Kelt posonyi várunkban, az urnak egyezer hatszáz negyvenhatedik esztendejében, martius hónap huszonhatodik napján, római császárságunk tizenegyedik, magyar s egyéb királyságunknak huszonkettedik, cseh uralkodásunknak pedig huszadik évében. *Ferdinánd. P. H. Szelepcsényi* György, veszprémi püspök. *Orosy* György.“

(Latin eredetije: N.-Kőrös város zárt levéltárában. Másolata az Okmánytár I. köt. 133 lap LX alatt).

Hasonlókép:

I. Ibrahimnak, a török teherviselést szabályozó levele szintén 1647-ről van következő szöveggel:

„Birák és ítélők példánya, jelességnek és beszédnek bányája, Mevlána. Budának birája (Kádi) (n. j.). Cs. m. jegynek érkezével tudva legyen, hogy törvényszéked (Káza) alá tartozó Kőrös városának lakosai s e cs. rendeletnek előmutatói, a budai diván előtt felterjeszték, miszerint ők régi idők óta a budai várnak alrészében fekvő császári puskaporgyár számára salétrom gyártásra vannak kinevezve. Továbbá, hogy szerencsés küszöbömtől magas rendelet

adatott ki, melynek erejénél fogva ők, mint régóta salétromgyártók, a szolgálat jutalmául *hid- és palánk-építés, várjavítás, élelem és téli szállásadás, pótszolgálat és önkényszabta terhek* alól felmentettek; a tavaikban fogott halból *kanun* és *defter* nyomán az *eminek* és *szpahik* számára járó tizednél egyebet nem adnak. *kánun* és *defter* szerinti adójukat (iszpendse), mint régen szokták Sz. György és Sz. Demeter napján megfizetik s azon kívül oszporányi vagy fillérnyi érték se szedethetik tőlük. Ehez járul, hogy a budai *diván* részéről 1635-dik év május 20-án kelt magas rendelet adatott nekik, mely szerint, ha a szokással ellenkező vaj és besózott hús rájuk tolatik, azt ne adják a tizedszedők (*Eminek*) és hűbéresei (*Szpahik*) számára, — 3 napnál tovább ne dolgozzanak, szóval hogy az önkényszabta terhektől mentek legyenek egyedül salétromot gyártsanak, s hogy mindaddig, míg ebben nem foglalkoznak, teljességgel ne nyomassanak egyéb teherrel. — Jelenleg az említett m. rendeletet elhozták, kérvén, hogy az ujlag leirassék s ezentul is szabályadóul szolgáljon: ennél fogva parancsoltam, hogy mihelyt magas rendelettemmel megérkeznek, láss hozzá, s ha ők salétromgyártásra vannak kinevezve és jutalmul a fennirt terhektől felmentésük iránt az érintett időben kezökbe m. rendelet adatott s azzal ellenkező más rendelet le nem ért, aszerint kell intézkedned, s annak ellenkezőjében meg ne egyezz, s azt szabadnak ne tartsd. Így tudd meg és megtekintése után e császári levelet a fennirt város jobbágyainak kezénél hagyván, magas jegynek higgyj. Kelt 1057 Rebbjülevvel 1—10=1647 ápril 6—16-káig Budán.

Kivül: Murtézán vezér budai passa ú nagysága attól levél az szolgálat felől, hogy semmi várműre ne szolgáljunk, de éjjel és nappal az kazán mellett serényen és híven munkálkodjunk. Boldizsár Márton bíróságában. Anno 1647.

Török eredetije a város levéltárában; magyar fordítása az Okmánytár I. köt. 135 l. LXI. sz.

10. §. A török uralom alól való felszabadulás, II. Rákóczy Ferencz forradalma és az 1708-dik évi rabló rács-támadás.

Nagy-Körös város, Budavár bevételeivel, 1686 sept. 2-án szabadult fel a török uralom alól. De a török kézben volt még akkor felül rajta Eger, alól rajta Szeged, azután Székes-Fehérvárral,

Kanizsával, Nagy-Váraddal, Temesvárral együtt ezek vonalán alol még sok része és erőssége az országnak.

Buda alol Szolejmán török nagyvezérnek az ostrom alatt Téténynél táborozott serege, az ostrom után, a Duna jobb partján gyorsan vonult lefelé. Lotharingi Károly Budavár hős felszabadítója, ennek üldözésére küldött seregét Tolnáról két felé osztotta. Egyik részét Dunántulra küldötte, melynek ott csakhamar sikerült is Simontornyát, Kaposvárt, Péceset, Dárdát, Siklóst, bevenni; másik részét Kalocsán át, Szeged ostromára rendelte. Ennek itt már sokkal nehezebb dolga volt, s bár utóvégre a Szegednek segítségére jött török hadak leverése és Szegednek bevételé is még azon évben sikerült: de a Duna-Tisza köze még sem szabadult meg a táborozásoktól, sőt még ekkor esett bele igazán a jövő-menő seregek pusztításainak veszedelmébe.

A Budától lefelé vonuló, azután Szegedet körül táborozó, ostromló és védő seregek pusztításai és zsarolásai elől ismét sok község megriadt népe menekült saját tűzhelyétől, akik közül nemcsak a közelfekvő falvakból, a kisebb mező városokból, hanem még Czeglédről, Szentendréről és Hód-M.-Vásárhelyről is tömegesen kerestek és találtak Nagy-Kőrösön menedéket.

Szeged bevételé után még jobban kilátásban állott, mint előbb, hogy a török Buda elvesztésével s az azután is reá következő veszteségek helyreépítése és a vitézségén esett csorbák kiköszörülése végett, következő tavasszal még nagyobb erővel fog Magyarországra törni. Ugyanazért a győzelmes császári és királyi hadseregnek, hogy minél közelebb legyen a török új becsapásai által leginkább veszélyeztetett helyekhez s azután az épen visszafoglalt fővároshoz, segéd csapataival együtt főképp a Duna-Tisza közön rendeltetett téli szállás, azután Kőrösön és Kecskeméten erős őrs állittatván fel, meghagyatott a két város előljáróinak, hogy városukat a török esetleges visszatérése ellen erősítsék meg.

Nagy-Kőrösön az ev. ref. templom már a török uralom alatt kökerítéssel volt körülveve, a melynek romlottságából való kijavítását 1622 máj. 7-ről kelt bizonyítvány levelével (tezkere)*) a török hatóság is megengedte. A mostani rendeletre az előljáróság nemcsak a templomkerítést javíttatta ki, hanem azon kívül is kétszeresen meg erősíttette a várost. A templom körül a belső város, a

*) Török-magyar kori emlékek okmánytára. I. köt. 10 l. XI. okm.

mostani főtér, Eötvöstér és Kossuttér környéke mély árokkal és magas sánczczal vetetett körül, melyen napkeletről és nyugatról felvonó kapuk, délről és északról pedig padlók voltak. Ezen kívül az egész városnak lakó házakkal beépült egész területe más árokkal s azon belől, annak partján tövis kerítéssel vetetett körül, szintén négy kapuval ellátva, u. m. napkeletről szolnoki kapu, körül belől a mostani szolnoki utszán levő köhídnál, délről kecskeméti kapu, a kecskeméti utszán, a régi nagytemető belső sarkánál, nyugatról a mostani vasut utszán, a sárga gödör partra feljáró utsza s a régi budai kapui mészárszék táján, végre czeeglédi kapu a mostani czeeglédi utsza végén a töltés és az új osztású gátéri kertek kezdeténél. E nevek a város megjelölt részein a nép száján most is megvannak. Mindenik kapunál abban az időben s míg a veszedelmes idők tartottak, őrk állott, a ki szemmel tartotta és vizsgálta az idegen járó kelőket. *)

Már az előző 1685-dik évben, mikor Szolnok a töröktől visszafoglaltatott s a visszafoglaló Mercy és Heisler generalisok hadai ott és annak vidékén maradtak téli szálláson, sokat szenvedett a város. Terhelhetése és zaklattatása még több volt Budavára visszavételének alkalmából.

Ezen idők ismertetésére a különböző okmányokból a következőket kivonatolom.

Sorozatos kimutatások fekszenek a levéltárban, melyeket a város, részint a vármegyéhez, részint a hadi kormányhoz terhelteiről épen ez időtájrol beadott.

Ezek szerint: 1684—1685-ben, kiváltkép Buda első megszállásától Szolnok visszavételéig, mely 1685 okt. 17-dike körül történt: 1, a lévai, korponai, kékkői és több Dunán innen levő végbeli katonaság, két ízben német és horvát katonaságot is hozván magával, elhajtott 163 lovat, 1186 tehénféle marhát, és 681 ökröt, összesen 2030 darabot. 2, Házi eszköz, ruhanemű, készpénz, gabona, liszt s más effélékben tett zsákmányolás és kár volt 5991 tallér érték, tallérját 7 garasával számítva. 3, Mercy és Heisler tábornokok parancsára Szolnokba küldött bor és vágó marha, a melyet azok csak fele értékben vettek be, azután ugyanoda beadott készpénz 10326 ft. 4, ment 10877 kenyér, melyet semmibe se vettek be, 5, széna és fa, mely szintén semmibe se tudatott

*) Kronika 60 l. s helyszíni adat.

be, ment egész télen át 1200 szekérrel, 6, Mercy generalisnak 325 arany, és Heisler generalisnak 200 arany ajándék. Hozzá teszi a kimutatás: „Ezen tul konyhára való kedveskedésünknek Isten tudná számát.“ Ez után panasz van, hogy sok szekér kívántatik tábori szolgálatra, 30—40 négyes fogat is egyszerre, melyek sokszor több hónapig oda vannak, a hozzájuk adott emberekkel együtt, gyakran egészen is oda vesznek, rendesen pedig igen lecsigázott állapotban, dögvoráson kerülnek vissza. 1686-rol panasolja a kimutatás, hogy Rhensingh hádbiztos rendeletéből télviz idején 153 szekér szénát kellett a városnak Pestre szállítani, melyért a biztos felszámított ugyan szekerenként 2 rhes frt 25 drt, a miből a kocsi bér se tellett volna ki, de azt se fogadta el a kivétési illetékbe, hanem magának tartotta meg. Ugyanerre a Rhensinghre panaszt emel a város, hogy 1686-tól 1689-ig, a kivetett illetőség fejében, különböző időben 32745 frt készpénzt szolgáltatott be hozzá, de csak 31,581 frtolt kapott tőle elismervényt, mert 1144 frtot magának tartott. Ez a Rhensingh azután ellene több oldalról jött panasz következtében csakugyan visgálat alá is került, megbüntettetett és kitétetett hivatalából.

Alig vette be Budát a császári és királyi sereg, midőn annak parancsnoka, báró Beck 1686 sept. 8-án reájok irt Kecskemét és Nagy-Kőrös város elöljáróira, hogy mivel Budát és környékét a hadak nagyon kiélték, mindenik város azonnal küldjön 50—50 szekér szénát és konyhára valókat. Nov. 12-ről pedig meghagyja a Buda környéki községeknek, hogy minden adót és szolgáltatást is, a mit eddig a török részére fizettek és teljesítettek, ezután a koronás császár és király részére teljesítsenek, és a törökkel minden egybeköttetést, fejvesztés terhe alatt megszüntessenek s egyzsersmind elöljáróikat küldjék fel hozzá haladéktalanul értekezés végett.

Más részről azonban a török se hagyta a magáét. Szulejmán fővezér Buda elvesztése után, a székesfehérvári basát nevezte ki a budai basaság helytartójává; azon kívül Rusten egri basa és Amhet szerdár basa Szegedről, végre Hacsi Sziauz Aga Belgrádból is erős fenyegetéssel zaklatták a Budával visszaesett községeket. Nem volt tanácsos még a törököt egészen mellőzni. Különösen a székesfehérvári basa sürgette erősen nemesak a rendes adót, hanem a neki járó ajándékokat is. Nagy-Kőrös 1686 dec. 9-én valószínűleg a székesfehérvári basának (nyugta, hely megne-

vezése nélkül Szulejman aláírással), 1687 jul. 29-én, végre 1687 aug. 8-án fizette még a török adót.

Ez utóbbi egy kicsit magas volt, mert 2259¹/₂ tallért tett; és ez valószínűleg Nándor-fejérvárott fizettetett; mert az elismervény róla, a mely egyszersmind menedék-levélkép is szolgál, Dzsáfer basától való, aki akkor Nándorfejérvári basa volt, az 1688-dik évi registumban pedig, a hol elszámoltatott, ez a jegyzés van: „Varga Miklós onnan alol megszabadulván, jött meg“. Ezen kívül volt még Abdi basa sarcha 1688-rol 1250 arany, melyet Kőrös város, Abdi agának, aki Buda alatt a bajor fejedelem fogságába került, kiváltásáért fizetett, török fogságban volt kőrösi emberek helyett.

A király, a nádor és a vármegye egyaránt könnyíteni kívánván az ekkép minden oldalról nyomott nép terhén, I. Leopold király, a vármegyék és a nádor közbenjárására, 1686 okt. 13-rol, Magyarország minden megyéjéhez körlevelet intézett, a melyben a katonaság illetményét beszállásolás alatt és azon kívül szabályozta, azután szigoruan intézkedett a zsarolások ellen, Pest vármegye pedig 1686 okt. 19-ről, Batik Gergely szolgabíró útján, tárgyalásra hívta meg a községek előljáróit Kecskemétre a porták megigazítására kiküldött megyei bizottság elé.

1686 december havában vette kezdetét a kiigazított porták szerint való fizetés. Kecskemétre ekkor portája arányában 40,620 frt, Nagy-Kőrösre 20610 német forint adó vettetett. Mindenfelé nagy szükség lévén a pénzre, 1687 január 9-én már katonai végrehajtás és kiraboltatás fenyegetésével is sürgettetik az első negyed befizetése.

Azonban a megye kiigazította ugyan a portákat: de a kirovás, a megye mellözésével oly kiméletlenül történt, hogy még a legvagyonosabb községekre is nagyon terhesen esett. Átlátta ezt maga a vármegye; átlátta a nádor. Igyekeztek volna is ezek a népen teljes jó akarattal segíteni. Nagy-Kőrösnek, Kecskemétnek ügyét legközvetlenebbül Sötér Ferencz megyei főszolgabíró vette különösen pártfogása alá, a ki nyilvánosan felszólalván a terheltetés rendkívüli feleslegázottsága ellen, a vármegyénél, a nádornál, és azok útján is meg tett mindent az enyhítésre, de sikertelenül.

Az adó s közteher főrészt, mely a hadi kormányzatra és hadi költségekre ment, a hadi kormány határozta meg. A politikai hatóság feladata csak az ekkép meghatározott összegnek a vármegyékre, azoknak pedig az egyes községekre felosztása volt.

A hadi kormány nem azt nézte, hogy mit bírnak különösen a hadviselés és a téli beszállásolás területén nagyon meggyengült városok és községek; hanem azt, hogy mi a szükség; és a szükséglet összegét, a katonai-erő, pénzben, élelemben, egyéb szolgáltatban, katonai végrehajtással is behajtotta; sőt sokféle fegyelmetlenségében még azon felül is nagyon kiméletlenül zsarolt. Pedig a hadi szükségleteken kívül még a polgári kormányzatnak és a családi fenntartásnak is vannak és voltak akkor is költségei.

Később sok előterjesztésre és sürgetésre, éppen maga I. Leopold király kegyes belátásából és elhatározásából lett ugyan némileg enyhítve a dolgon; de valóban a török uralom alól való kiszabadulás első évei sokkal sulyosabbak voltak e vidéken, mint a török uralom akármelyik része; ámbár a vallási háborgatások, s az azokkal kapcsolva támadt II. Rákóczy Ferencz-féle forradalom, mely egyebütt csakhamar lángba borította ismét az országot, itt nem sok zavart okozott.

A Krónika a török uralom megszűnésének első évéről azt mondja, hogy ekkor a sok ide futott nép, a járó-kelő, beszállásolt és táborozó katonaság, azután a katonai végrehajtások miatt, annyira ki lett élve, és minden jószágából ki lett pusztítva ez a város: „hogy az egész városbeli nép keze alatt nem maradt több egy fekete tehénnél, mely is az ekklesia pinczejében tartatott, és csak úgy lett megmaradása.“

Ez azonban vagy csak élez, vagy túlzás. Élez, ha azt kell reá mondani, hogy: igenis, mert a többi szarvas marha fehér volt, vagy kint volt a pusztán és az akolban; — túlzás, ha azt hisszük, hogy a körösi lakosság, a melynek sok mindenfelé volt pusztája, amely főképp barom legeltetésre szolgált, minden marháját otthon tartotta.

Pest megyének 1690 nov. 29-dikén Budán tartott megyei közgyűlésén, a Kecskeméten és Nagy-Körösrön állomásozott katonaság kitarására kivetés rendeltetvén el, minthogy még akkor sok elpusztult község volt a megyében, a melynek nem volt portája, az a kulcs állapíttatott meg, hogy minden portára 100 komáromi mérő gabona és 3 darab vágó marha essék. Ekkép Kecskemétre vettetett 10 porta után 1000 mérő buza, 30 vágó marha, N.-Körösrre 5 porta után 500 mérő, és 15 vágó, Czeplédre 200 mérő, 6 vágó, Vácra 125 mérő, 4 vágó. — 1691-ben havonként 308 ember adag 6¹/₂, és 154 lóadag 6 frtjával szükségeltetvén 7

óra, ennek összege 20482 frtra számíttatott fel. Ebből vettetett 10 porta után Kecskemétre 5000, N.-Körösre 5 porta után 2500, Czeplédre 2 p. után 1000, Vácra 1 $\frac{1}{4}$ p. után, 25 frt kedvezéssel 600 frt. — 1695-ben Kecskemét portája 14, N.-Körösé 9, Czepléde 2, Váczé 2 $\frac{3}{4}$ portára javíttatott. E pár községet a N.-Körössel való összehasonlíthatás tekintetéből iktattam ide. *)

Meg se szüntek még a török uralom alatt, és az annak legyőztetésével összehalmazódott pusztulások és szenvedések, sőt az ország egy része, nevezetesen a Bánság még mindig török kézben volt, mikor a II. Rákóczy Ferencz-féle forradalom kiütött. Ezt igen sok ok érlelte meg és idézte elő. Ilyenek: a török uralom után az országban elhelyezett különféle idegen katonaság zsarolásai, a kivetett igen súlyos adók, az ország alkotmányán elkövetett és még elkövetni szándéklott sérelmek, a neoaquistica commissio működése, a pénz elértéktelenedése, a két protestáns vallásfelekezet ellen folyt üldözések, szabad vallásgyakorlatuk korlátozása és templomaik elfoglalása, szóval mindazok, a melyeket történelmünk a Kolonics-féle tervezetek és miveletek czime alatt ismer. Kedvező alkalmat mutatott pedig a kitörésre az, hogy az osztrák királyi háznak a spanyol trónörökösödés miatt folyt háboruja a véderő nagy részét másutt, az országon kívül tartotta elfoglalva.

E forradalom, mely köznyelven a kuruczháboru nevét viseli, 1703-tól 1711-ig, 8 éven át tartott, és a szathmári békével fejeztetett be. E 8 év alatt azonban az ország s abban Pest vármegye, nevezetesen pedig N.-Körös jóformán több zaklatást és pusztulást szenvedett, mint talán a hosszú török uralom egész második felében.

Szaporította itt a pusztulást, a terheltetést és szenvedést különösen az a körülmény, hogy Buda és Pest, azután Szeged, t. i. maga a vár, az egész forradalom alatt folyvást a királyi hadak, Szolnok és Eger ellenben, mindjárt kezdetben történt elfoglaltatásuk után többnyire, kezdetben legalább kitartólag a felkelő nemzeti pártiak kezében volt. Mindenik párt, várai közelsége miatt is sokszor lepte katonasággal Pest vármegye területét; tömegesen

*) Török-magyar kori emlékek. II. k. CCCCLXXXVIII okm. 140 l., DXXX DXXXI okm. 179—186 l., Hornyik Kecskemét város története III. köt. 169—171 l., 98 okm. 390 l., Török-magy. eml. II. CCCXCVI okm. 149 l., DIV. 156, DVI. 157, DXIV. 163 l., Hornyik, Kecskemét. III. köt. 175—177 stb. l., 99 okm. 391 l., 95 okm. 387 l. N.-Körösi Krón. 60 l., Galgóczy. Pest m. I. köt.

szedte az ujonczoikat, gyakran rendezett felkelést; adót, élelmet, közmunkát, sőt a katonaság számára ruházatot is követelt. Egyik párt a koronázott király iránt tartozó hűség, a másik a nemzeti érdek és szabadság nevében, a már tűrhetlenné vált köziga lerázása miatt követelt és parancsolt; és mindenik élet és vagyonvesztés terhe alatt tiltotta a népet, a városok és községek előljáróságát attól, hogy a másik pártnak engedelmeskedjék, annak fegyveres erőt, élelmet, adót, munkát szolgáltatasson. Rendkívül súlyosbította az állapotot az, hogy a katonaság nem a polgári hatóság, nem az arra hivatott vármegye útján, hanem közvetlen érintkezett a néppel, a községekkel, azok helyi előljáróságával; egyenesen parancsolt azoknak; nem figyelt a terhek egyenlő megosztására; hanem onnan teljesítette, még fegyveres végrehajtás útján is különféle szükségletét, a honnan azt legközelebből kapta.

Pest vármegyét Rákóczy, a vármegyéhez 1703 sept. 13-rol kelt nyílt levelével hívta fel legelőször a fölkelésre. Sötér Ferencz, a megyének 1692-től 1702-ig volt alispánja, a nemesség többségével mindjárt csatlakozott hozzá és egyike lett a fejedelem legkitartóbb s leghűségesebb ezredeseinek. Vele együtt a megyéből e forradalomnak előkelő egyénei közé tartoztak még Sötér Tamás szintén ezredes, előbb főszolgabíró, Darvas János alispán, Ráday Pál, II. Rákóczy Ferencz egyik kancellárja és belső titkára, a fejedelem „Recrudescunt inclutae gentis Hungariae vulnera“ kezdetű híres első manifestumának írója, aki egyébiránt Nógrád megyéből jött által s csak később nősülése útján lett pestmegyei.

Különben a forradalmi csatatér a megye területére tulajdonképp 1704 január havában terjedt ki; ámbár a kurucz csapatok itt már előbb is portyáztak.

Azonban nem ennek a forradalomnak történetét írom. Ennek már terjedelmes irodalma van. Ugyanazért legyen elég tárgyamhoz képest, általánosságban röviden még csak a következőket megjegyezmem:

1. Az a körülmény, hogy Buda és Pest, a megyének tulajdonképpeni székhelye, a királypártiak kezében volt, a harctérnek a megye területére történt áttételével azt idézte elő, hogy a megye épenugy, mint a törökvilág alatt, kiszorult székhelyéből. Máskülönben is a forradalmi kormánynak mindenütt gondja volt arra, hogy az elfoglalt megyékben a tisztviselők a nemzeti ügy egyénei közül alkalmaztassanak. Ugyanazért midőn a fejedelem 1704 tavaszán

táborával Pest megye területére szállott, leteván a megyének Pesten maradt tiszti karát, (Petrovay László alispán, Huszár János szolgabíró stb.) Darvas Ferencz tábori főbiztosnak a Pataj melletti táborból ápril 30-rol kelt levelével Kecskemétre május 15-dikére összehívott megyei közgyűlésen új tiszti kart választatott. Első alispán lett Vattay János, a kit azonban csakhamar Darvas János váltott fel, másod alispán Pálffy Mihály N.-Kőrösről, főjegyző Gulácsy Tamás Kecskemétről, főszolgabíró Kalocsa István N.-Kőrösről. Később szolgabíró szintén N.-Kőrösről, Erdős Mihály.*)

Ekkor aztán Petrovay László Pestről a királypártiak, Vattay majd Darvas János pedig változó székhelyéről a fejedelmiek részére osztogatta parancsait. Ezután a megye gyűlés helye is különböző helyekre, még a megyén kívül is változott. Így gyűléshely volt több ízben Kecskemét, Nagy-Kőrös, Czegléd; továbbá az volt Kóka, Zsámbók, Aszód, Versegh, Ráczevi. 1707 nov. 23-án épen tisztújító közgyűlést tartotta a megye Boldog községben. 1708 aug. 4-én pedig követválasztó közgyűlése volt Gedén Nógrád megyében, a hol Darvas János alispán és Pataky László esküdt választattak követekül a Rákóczy-féle kassai országgyűlésre. Ugyanezen év nov. 15-én Heves megyében Gyöngyösön volt a megye gyűlése, ennek jegyzőkönyvében az mondatván okul, mivel Pest megye kebelében az ellenségtől való féls és rettegés miatt bátorságosan nem tartathatott.**)

2. Pest vármegye sokat szenvedett ugyan úgy a királyi, mint a kurucz hadak rendes táborozásától és gyakori fel s alá vonulásától is, amennyiben azok mindig sok élelmet, gabonát, kész kenyeret, vágó marhát, zabot, szénát, gyalog és ígás munkát igényeltek, a mely elvonta a népet saját termelő foglalkozásától. Hozzá járult ehez különösen az akkori hadviselésnek mind a két párt részéről követett az a módja, mely szerint az követeltetett, hogy a nép az ellenséges tábor közeldése elől fusson el, hagyja üresen lakását, vigyen el mindent, a mi elvihető és felkelhető, különösen pusztítsa, vagy rejtse el az el nem vihetett élelmi szert, hogy az érkező ellenség minél nagyobb földön élelmet és kényelmet ne találhasson. Ezt kívált a kurucz hadparancsnokság gyakran megparancsolta.

De sokkal többet szenvedett a nép az ezredektől megszökött,

*) Hornyik: Kecskemét tört. IV. k. 132 l. 369, 385, 386 l.

**) Galgóczy Pest megye Monogr. I. k. 36 l.

azoktól elvált, vagy szétvert, egyenként, vagy csoportosan kóborló: portyászó, rabló csapatok zsarolásaitól, a melyek az erőszaktól, gyújtogatástól és az öldökléstől sem tartózkodtak.

Ezek ellen, melyek a vásári iparos, és kereskedelmi mozgalmat is nagy mértékben gátolták, az utakat veszélyessé tették, már előbb szervezve volt a megyében az úgy nevezett paraszt vármegye intézménye, a mely abból állott, hogy az ily kóborló megtámadások, erőszakos zsarolások és rablások ellen tartott és szükség esetén együttműködő fegyveres csapatokkal igyekeztek a nagyobb városok és községek magukat kölcsönösen megvédeni. Ilyen kölcsönösen védő csapatjaik voltak különösen a három szomszéd városnak, Kecskemétnek, Nagy-Körösnek és Czeglédnek. *)

Legtöbbet szenvedett azonban az egész Duna-Tisza köze a ráczság tömeges, zabolátlan, rabló-gyilkos csoportjaitól, a melyek a magyarok ellen fellázítva, és a szegedi királyi hadparancsnokság mellett segéd csapatokul használva, a legirtóztatóbb pusztításokat, rablásokat, vérengzéseket és gyújtogatásokat vitték véghez.

Nagy-Körös város ezen forradalom 8 éve alatt szállított ugyan mintegy 2000 harczost a kurucz táborba: de jegyzőkönyveink egy egyént se jegyeztek fel, a ki ezek közül a főszerelők közé emelkedett volna.

Városunk lakosságának egy-egy része szintén többször keresett saját határának erdeiben, egyéb rejték helyein és pusztáin a különféle pusztítások, zsarolások, életveszedelmek ellen menedéket: de egész tömegben, huzamosb időre, csak egyszer, 1706 augusztus havában üritette ki a várost, a mikor Károlyi Sándor tábornok parancsára, Kecskemét lakosságával együtt, Babutin cs. k. tábornok tábora elöl, a Mátra vidékére vonult fel, azonban Rabutin tábora ekkor elkerülte, a kurucz hadak pusztításától pedig Károlyi Sándor kemény védő parancsa ekkor is megmentette a csaknem egészen üresen hagyott várost. **)

Mégis két nagyon sötét lap van ebből a forradalomból Nagy-Körös város jegyzőkönyveibe és Kronikájába bejegyezve. Egyik Herbeyille cs. k. tábornagynak 1705 sept. 26-tól okt. 3-ig 8 napon át tartott táborozása, a másik a rabló ráczoknak 1708 sept. 11-én itt végbe vitt öldöklő pusztítása.

*) Hornyik. Kecskemét t. IV. k. 235. l.

**) Hornyik. Kecskemét t. IV. 179 l.

Herbeville tábornagy, Schlick és Glöckelsperg tábornokokkal egyesülve, a Csallóközből, a Duna-Tisza közön, Szegeden át vonult táborával Erdély megsegéllésére, a hol Rabutin dolgozott a fejedelmi hadak ellen. A fejedelem, hogy a lefelé vonuló cs. k. tábor utját a homokos és sok pusztasággal bíró vidéken mindinkább megnehezítse, Bottyán Jánosnak meghagyta, hogy a Vágtól a Dunáig, Budától a Tiszáig mindenütt kísérje a német tábornokot, Károlyi Sándor feladata pedig az volt, hogy Szolnoktól, a hol a németek átkelését hitték a Tiszán, előttük mindent elpusztíttasson, s a sivataggá teendő rónán szüntelenül kapdostassa és csipdeztesse azokat, azután a közbeneső városok és helységek lakosait lakhelyeikből kimozdítván, a németek elöl minden élelmi szert eltakaríttasson.

Károlyi Sándor a fejedelem rendeletéből csakugyan kiadta a parancsolatot a három városnak, hogy lakhelyeiket hagyják üresen, s minden élelmi szert takarítsanak el az érkező cs. k. tábor elöl, élet és vagyonvesztéssel fenyegetvén a parancsot nem teljesítőket. Más oldalról Petrovay László, a vármegyének Pesten bent maradt alispánja, hasonló fenyegetéssel követelte a helyben maradást és a tábornak a szükségesekkel ellátását. Kecskemét és Körösökké két tűz közé szorult előljárósága, könyörgő előterjesztéssel járult Károlyi tábornokhoz a város kiürítése ellen, mely okvetlen a város teljes feldulását és elpusztítását vonná maga után, későbbnek nyilatkozván, összes fegyverfogható népével felkelni. A felkelés már előbb is ellevén rendelve, a tábornok maga is előterjesztést tett a fejedelemhez a kiürítéstől való eltekintés tárgyában, egyszersmind utasította a városokat, hogy a fejedelem által megnevezett egyéneket küldjék hozzá. *)

A közben sept. 26-án megérkezett N.-Körösre Herbeville tábornoka, melylyel Petrovay László alispán is vele jött. Herbeville főhadiszállását N.-Körösön választotta s kifáradt, kiehézt seregének zömét nyolcz napig pihentette itt. Az ez alatt fogyasztottak mennyiségét Krónikánk a városi jegyzőkönyvek alapján következőleg jegyezte fel: Administrált:

„Búzá t. posonyi mérőt . .	2914	a fl.	2=fl.	5834.—
Árpát „ „ . .	4885	a den.	=75.	3663.75
Zabot „ „ . .	1502	a „	75.	1126.60

*) Hornyik. Kecskemét t. IV. k. 373 l. 1705 sept. 13. 132 okm.

Kölest pozsonyi mérőt . . .	681	a den.	80.	544.80
Bort csöbör számra . . .	4192	a fl.	4.	16768.
Kő sót	184	a „	2.	368.
Vonó ökröt	192	a „	25.	4800.
Hizott ökröt	17	a „	30.	510.
Fejős tehenet	227	a „	15.	3405.
Gulyabeli tehenet	175	a „	12.	2100.
Fiatál marhát	203	a „	6.	1212.
Hámos lovat	77	a „	15.	1155.
Juhot	968	a „	1.25	1211.
Hizott sertést	157	a „	8.	1256.
Magló sertést	95	a „	4.	380.
Szénát szekér számban . .	476	a „	3.	1428.
A melyek pedig a háztul erő- szakkal elvitettek, tesznek	—	—	—	6465.
Mindössze				52227.05

Ezen kívül okt. 1. napján adott a város az úrmádia számára készpénzben 3800 Rh. forintot. Mindezek némelyikéről kapott a város elismervényt, némelyikéről nem. De megígértetett, hogy minden megtérítetik, vagy adóba betudatik. Azonban a megtérítést, vagy betudást az 1715-dik évi országgyűlés is, a melyhez folyamodott a város, annak kijelentésével tagadta meg, hogy ilyenek megtérítésével nem lehet másoknak is példát adni hasonló követelésre.

Még ez időben — mond Krónikánk — a vizállás (az így nevezett város rész) a Felső-Gát ere folytában, amint a bokrosi áklokra járnak, tele volt köris fákkal, amelyek majd olyan magasak voltak, mint a fenyő fák szoktak lenni. Ezek Herbe-Ville táborá számára pusztítottak ki. Hasonlókép a Felső-Gáton alol, a Csíkosnál, a körül állott köris fák is, a hol Joó Gergely tanácsbeli vízi malma volt, a malommal együtt Herbe-Ville seregének ott tanyázása áldozatául estek; mint ez már a 19. lapon is érintve van. (Krón. 73, 76 l.).

Mi alatt Nagy-Körösön feküdt a tábor, az alatt Bottyán János törtélti táborából értesítette Károlyi Sándort, hogy a Körösről kiportyázott három század németet, katonái visszaverték s a városig úzvén, ott harmadfélszáz kipányvázott lovat ejtettek zsákmányul.

A miért a két város a német tábor elől nem ment el; hanem azt befogadta és szükségeseikkel ellátta, már sept. 25-ről meghagyta Rákóczy Károlynak, hogy amint a német Kecskemétet

elhagyja, tettesse porrá mind a két várost. Bizony nagyon nehéz idők voltak ezek, amikor egyik így, másik úgy parancsolt, büntetett mindenik mikor tehetette, ha parancsolatját nem úgy teljesítették, ahogy ő elgondolta: de megvédeni a másik ellen nem tudott egyik sem!

Csak nagykönyörgésre szabadultak a városok e veszedelemtől. Kecskemétnek szerencséje volt, hogy Károlyi Sándor éppen egyike volt, felesége után, Kecskemét város földesurainak, ahonnan az 1705 április 15-diki fejedelmi rendeletből is huzott jövedelmet. Mégis a fejedelem 1705 okt. 11-ről Egerben kelt rendeletével, büntetésül az vettetett reá, hogy Bottyán János Generális fősztrázsamester regementjét ruházza fel. E czimen 893 katonának való köpönyeg, dolmány, nadrág, és 57 tisztnek való köpönyeg követeltetett tőle, amely összesen 6580 rhénes forintba, 3 máriás garasba és 26 dénárba került.

Nagy-Körös főképp azzal menekült a bajból, hogy a német tábor elvonulása után fegyvert foghatott népe mindjárt nagyszámban állott Károlyi Sándor zászlója alá.

Kecskemétet a rácok 1707 április 3-án dulták fel és rabolták ki. Ez a veszedelem 1708 sept. 11-én következett Nagy-Körösről. Krónikánk szerint Szücs István és Mester Gergely kecskeméti katonák, akik akkor a ráctság mozgalmainak kémlelésére, a most Kecskeméthez tartozó Szent-Király pusztára voltak kiküldve, jelentették először, hogy a ráctság egy a szegedi várhoz tartozó, teljesen veresbe öltözött német tiszt vezérlete alatt, mindenütt az elhagyott pusztákon keresztül jöve, Nagy-Körös város felé nagy tömegben közeleg.

E hír nem kapta a várost készületlenül. Külső s belső kerítése és sánczai megerősítették. Elrendeltetett, hogy a nép legfeljebb vagyonát a templomba s annak megerősített kerítése közé hordja össze, valamint hogy a veszedelem előállásával főképp a nő népség is, mint legbátorságosabb helyre, oda gyülekezzenek.

A városon volt Kállai Miklós körösi hadnagy lovas szakaszával, és Vágó András czeplédi alhadnagy szintén saját szakaszával. A védelmet ezek rendezték. A ref. templom tornyába két tarack állíttatott fel. Gyüge Mihály és Veres Takács János voltak a patantyusok. Harmadik tarack a város régi köpinczéje mellett volt régi mészárszék mellé, a belső sáncz nyugoti kapujához rendeltetett. Kivül a város körül a főközlekedési utakon vigyázó őrsök

voltak felállítva. Egyszersmind Sötér Tamás, kurucz ezredes, aki akkor Duna-Tisza-köz védelmének főintézője volt és épen Jász-Berény körül tanyázott, megkerestetett segedelemért.

A rácz had, megszalasztván a csongrádi uton kívül volt 8 tagu lovas örsöt, kik közül egynek kantártartó bal karját is ellötte, sept. 11-én hajnalban, a temetőhegyi szőlők mellett, a csongrádi uton jött be s a mostani régi temető sarkáig, a kecskeméti kapuig haladva, ahol akkor a vásártér volt, ott megállapodott, megpihent s virradatkor nagy orditással rohant a jól megtövisezett sánczok ledöntésére. Jó darabon sikerült is az neki. De a jól felfegyverzett nép a sánczon belől tömegesen várta s visszaverte rohanását. A felállított védkasok mellől ropogó puskatüzeléssel, a pattantyusok pedig a toronyból jól irányzott taraczk lövéseikkel sokat legyilkoltak közülök, úgy hogy e részről vissza lett verve a betörés.

Kevésbé kedvezett a szerencse a régi köpince mellett volt nyugoti kapunál, a hol lovasság állott, a ráczságnak szintén lovas támadó csapatával szemben. Ott a támadó ráczság bevévén a felvonó hidat, a védő lovasságot a várostól az északfelé levő czeplédi kapun hajtotta ki. Ezzel ezen a részen a mezőre lett kitéve a csatározás.

E közben megérkezett Sötér Tamás ezredes 300 főnyi lovas segédcapata, melylyel a betörés leverése azután a város részéről teljes mértékben sikerült. Mert különböző részekben egész estig folyt ugyan még a csatározás, s abbeli dühökben, hogy vágyaik szerint nem rabolhattak, a támadó ráczok több helyen felgyújtották a várost; de az éber lakosok azt mindjárt eloltották; sokat leöltek, sokat elfogtak a támadók közül, akiknek a rabolni vágyott sok zsákmány alá hozott szekerei, elhullott társaik holttestével tellettek meg.

Azonban ez alkalommal is sok veszteség érte a várost a belső részekben is: de még sokkal több határának külső területén. A külső határt különösen a nagy területhez képest csekély lovasság nem volt képes megvédeni s azt csakugyan sokfelé feldulta, kipusztította és a tanyai épületeket, rakományokat sok helyen felgyújtotta a dühöngő vad rácz sokaság; kivált visszavonulása közben sok marhat elhajtott az útjában esett tanyákról és mezőségekről.

A külső csatározás közben történt, hogy a Krónika írójának atyját, szintén Balla Gergelyt, aki lovon védte városát, a czeplédi közön ki, a szőlőkön túl kergetvén több lovas rácz, midőn lova a gógányi homokok közt elbukott, ott leléte, védelem közben kard-

fogó kezét s keze szárát összevagdalták, köldök felett keresztül szurták, minden ruhájából kivetköztetve, félholtan hagyták a mezőn, ahol megtalálattván, úgy vitetett lakására. Sebeiből Kecskeméten gyógyíttatott ki. Hasa meggyógyult ugyan: de kezein az inak felzsugorodtak, úgy hogy kezeivel derekasan nem foghatott többé, s haláláig dologtehetetlen bénna maradt.

N.-Körös város már a török uralom alatt szerzett magának Pesten házat, mely lakosai számára a fővárosban megszálló helyül szolgált. Pest város e házat 1715-ben, ebben a II. Rákóczy Ferencz-féle forradalomban volt részessége miatt, hűtlenségi czimen akarta elűnti N.-Körös város kezéről. Sok utánna járásba és peres fáradságba került, míg a támadás ellen megvédhetette magát s pesti házat megtarthatta.

11. §. Birtok jogviszonyok a török uralom alatt és után. Földesurak. Közbirtokosok. Birtokperek. Zálogolások. Örökítések.

Nagy-Körös város lakossága, a meddig csak vissza lehet menni a nyomokon, föld és egyéb ingatlan birtokait mindig oly szabad, és pedig sem területre, sem személyre, sem a birtokrészek összefüggésére nézve nem korlátozott joggal adta-vette, mint régen, vagy ma akármelyik régi szabadkerületi, vagy szabad királyi város. Sem a török világ előtt, sem az alatt, sem az után nem akadunk oly nyomra, a mely e részben valami korlátozást bizonyítana. A mi nyomok, a már tárgyaltak szerint a török világ előttről eddig feltalálhatók voltak, azok mind oda mutatnak, hogy városunk és annak területe közvetlen királyi, illetőleg királynői birtok volt; annak tulajdon joga soha sem ruháztatott királyi adománykép másra; hanem igenis: haszonélvezeti joga többször szolgált bérbe vagy zálogba adás tárgyául, a melyre azután a letárgyaltakban is már több, még birtokba iktatással megerősített példák is vannak.

Mégis már a hosszú török világ alatt több oly igénylővel találkozunk, a ki ha nem is avatkozott a birtokhasználati módzatok meghatározásába, hanem e részben a használóknak teljesen szabad kezét engedett: de a haszonélvezet díját tulajdonosi joggal követelte; a török uralom megszűnése után pedig tömegesen állottak elő olyanok, a kik nyíltan földesuri jogot követeltek, s e miatt perrel is támadták a várost.

És valóban a török világ után sok fáradságába és sok áldozatába került a városnak, míg birtok viszonyát a mostani állapot szerint rendezhette.

De a birtokokkal való rendelkezést illetőleg még maguk a város ellen támasztott birtokperек is mind a szabad adás-vevési és szabad rendelkezési jog mellett bizonyítanak; mert a tulajdoni jog czimén támadók is, az ellen, hogy követelt tulajdonuk helyszini fekvését kimutatni nem tudják, rendesen azzal mentik magukat, hogy a szabad adás-vevés összevegyítvén a különböző tulajdonosok birtokait, e miatt a helyszini fekvés kimutatása lehetetlen. (Lásd az itt mindjárt következő pereket.)

Már a „Török-magyar kori emlékek“-ben földesurakul tűnnek fel: Szinthey Márton 1630, Kátay Ferencz 1648, Hanvay Ferencz 1666, gr. Keglevics Miklós 1667, gr. Forgács Simon 1689-dik évtől kezdődőleg.

Ezek közül legtöbb nyoma Kátay Ferencz nagykörösi földesuraságának s szintén tőle származólag gr. Keglevics Miklósénak van. Kátay Ferenczé legelőször 1648-ban jön elő, a mikor tiltakozik a városi hatóság előtt, hogy a lakosok fát mernek vágni az ő körösi erdejéből s ezt eltiltja (zárt levéltár K. VI. cs. 7. okm.); ugyancsak 1648-ban tiltakozik, hogy az ő jobbágyaitól más körösi lakosok, más földesurak jobbágjai földeket vásárolnak s ezt is eltiltja (zárt ltár K. VI. cs. 8 okm.). Pest, Pilis, Solt vármegye törvényhatósága 1652 nov. 14-én tartott gyűléséből kelt s Csege káta Kátay Ferenczhez, a nevezett megye esküdt ülnökéhez (juratus assessor), mint N.-Körös város földesurához intéz levelet Benke Pál ügyében. (Török-magyar kori tört. okm. tár, I. k. 174. l. LXXXII. okm.) Végre ez előtt, s ez után is N.-Körös város regestrumaiban több tételt találunk, mely szerint a város, a városházától Kátay Ferencznek taksát, vagy bért fizetett. De a birtoklás viszonyára nézve bővebb felvilágosítást nem találunk.

Később nyoma van, hogy a Kátay jog csere utján a gr. Keglevics családra ment át.

A gr. Keglevics családdal azonban Körös város kapcsolatában már Kátay Ferencz előtt is találkozunk. Gróf Keglevics Miklós 1637-ben, a mikor ónodi kapitány volt, Homonnai Drugeth János országbírótól védlevelet eszközölt a körösiék részére. Később ugyan csak gróf Keglevics Miklós az által is gyakorolja földesuri jogát, hogy 1667-ben Borotvás István, 1670-ben Csatai Nagy János,

1672-ben Sepsei Szabó János és Joó Máté, 1677-ben Szörös András n.-kőrösi jobbágyait a jobbágyi tartozások alól felszabadítja, az általuk birt házat, földet, rétet, erdőt s egyéb illetőségeket bizonyos fizetésért nekik adja, sőt különösen Borotvás Istvánnak, Sepsei Szabó Jánosnak, Jóó Máténak és Mihálynak, azután Szörös Andrásnak, feleségének és unokájának Szabó Jánosnak arra is kötelezi magát, hogy számukra a királytól nemes levelet szerez. 1692 jun. 12-ről Horváth György, a gr. Keglevics család tisztje sürgeti a várost, hogy miután Keglevics Miklós, az előző hónapban meghalt. az özvegyének, Czobor Évának fizesse a város a földesuri illetőséget, amelyet már több év óta nem fizetett, különben katonai végrehajtást várhat magára. E sürgetést és az igen magas követelések iránt való egyezkedést 1693-ban Széchényi Ferencz, gr. Keglevics Ádám minden jószágainak teljhatalmu felügyelője vette át, aki inti a lakosságot a hátrálék mielőbbi megfizetésére, egyszerűen arra, hogy senkinek másnak egy krajczárt se fizessenek, más földesurat ne ismerjenek, igérvén, hogy ő bort is elvesz a tartozásba.

Szinthay Márton 1630-ban Oláh Mihály, 1653-ban Sáfár István jobbágyát szabadította fel, nekik adván az általuk birt illetőségeket. Oláh Mihály háztelke még a most élők emlékére is a ref. főpaplak mellett az volt, a melyet az ev. ref. egyház az utolsó Oláh ivadéktól megvásárolván, most a főpapi lak telkéhez van csatolva.

Hanvay Ferencz 1666-ban Szivós Jánost szabadította fel, mindkét nemű ivadékaival együtt, neki adván az általa lakott házat, minden illetőségével együtt s bele nyugodván, hogy erre királyi beleegyezést s hozzá czimeres nemes levelet is szerezhessen.

Végre Darvas János méltóságos gróf gémesi Forgács Simon gácsi jószágának felügyelője és a gróf teljhatalmazottja Szabó Jánost, és feleségét Szörös Annát, ezek fiait, Istvánt és Andrást, azonkép leányait Katát és Annát minden leendő ivadékaikkal együtt szabadította fel gróf Forgács Simon jobbágyasága alól. *)

A sok felszabadító okmány közül, csak egyet iktatok ide példakép egész szövege szerint, a hozzá tartozókkal.

„DLXXX. Én buzini Keglevics Miklós, nemes Torna vármegyé-

*) Török magyar kori emlékek. I. k. 174 l. LXXXII. okm. stb., 59—60 l. XXXII okm., 405—6 l. CCXCI okm. II. k. 195 l. DXXXVII, 200 l. DXLII, 201 l. DXLIII, 207 l. DXLVIII, 238 l. DLXXX, DLXXXI, 242 l. DLXXXIV, DLXXXV. 44 l. CCCLIX, 227 l. DLXXIII, 233 l. DLXXVI, 236 l. DLXXIX, 178 l. DXXVIII.

nek főispánja, császár és koronás király urunk ő felsége egyik komornyikja. Adom tudtára mindeneknek, a kiknek illik. Hogy találá meg nemes Pest vármegyében, Körös nevű városában lakozó jobbágyom Beretvás István nevű, instálván emberséges emberek által, hogy ő neki magának az minemű háza vagyon házhelyével együtt, azt hogy néki, minékünk járandó adózás és fizetés alol felszabaditanók. Mely mellette való alázatos instántiáját tekintetben vevén, magának és maradékinak azon Körös városában levő házát fundusával együtt minden nekünk járandó adózástól, fizetéstől felszabadítottuk, melyért minékünk kedvünket is kereste. Ugy mindazon által, hogy ha Beretvás István nevű jobbágyunk deficiálna és oly bizonyos maradékja nem lenne, azon ház és házhely mi reánk és maradékainkra visszaszáljon. Melynek nagyobb erősségére adtam neki ez levelemet pecsétemmel és kezem írásával megerősítvén. Datum in Curia Torna, die 2 da augusti 1667. Nicolaus Keglevics (P. H.)“

„DLXXXI. Én buzini Keglevics Miklós nemes Torna vármegyének főispánja vettem fel Beretvás Istvántul, körösi jobbágyomtul kétszáz tallért, igérvén én is magamat, hogy a nemes levelet magam meghozom neki és ötet is felszabadítom a paraszt nemből, hogy szabadosan nemes ember lehessen, melyről quietálok. Actum Rimaszombat die 9 na Februárii Nicolaus Keglevics. (P. H.)“

„7. Februarii. Adtam kezében uramnak ő nagyságának az feljebb megírt kétszáz tallért Beretvás István pénzét Rimaszombatban nagyobb bizonyoságnak okáért Beretvás István uram is visszaadta az én quietantiámat, a ki Szappanos János uramnál volt. Nagy-koloni Subicz Pál.“

E felszabadítások után azután már akkor helyben lakó közbirtokosok is keletkeztek.

Hogy azonban az ekkép gyakorlott földesuri jogok, melyekből ekkép a helybeli közbirtokosság magja is származott, honnan vették eredetöket, arra nézve okmányaink homályban hagynak. Van-e ezeknek kapcsolatuk a 7 §-ban említett s I Mária királyné és Zsigmond király idejében tett Dezső mester, Ilosvay és özdögei Bessenyő féle haszonvételi elzálogosításokkal vagy adományozásokkal, nagyon bizonytalan, valamint az is, hogy nem származnak-e ezek azokból az elpusztult községekből, a melyekből N.-Körös népessége és határa szaporodott. Csak egy bizonyos, az t. i. hogy

a sok földesur, a török hatalom megszűnése után felállított neo-aquistika commissio működésének alkalmából állott elő.

Az „Uj szerzeményi bizottság, neoquistika Commissio“ 1692—5-ben állíttatott fel először Bécsben. Ez előtt minden uraság aki olyan birtokot birt, amely az előtt a töröknek adózott, akár laktak azon, akár elpusztult hely volt az, tartozott azt bejelenteni, és az arról szóló iratait bemutatni; egyszersmind a községek is felelősség terhe alatt utasítottak földesuraik jegyzékének beadására. II. Rákóczy Ferencz forradalmának befejezése után ez a bizottság Grassalkovics Antal vezetése alatt, Magyarországra, Posenba és Kassára tetetett át.

Ezen eljárás célja kettő volt: először hogy a kihalt családok birtokai vagy a mások által jogtalanul elfoglalt birtokok a királyi kincstár részére visszaszereztesse, másodsor hogy az igazolt birtokosoktól, a török hatalom alól való visszaszerzés aránylagos költsége beszereztesse és nekik ez uton, az elveszett családi levelek helyett uj bizonyítványok adassanak.

A mely birtokra nézve a birtokjogot kellőleg bebizonyítani nem lehetett, a mi a családok s több káptalan és hiteles hely levéltárának elpusztulása miatt, sokszor lehetetlen volt, vagy amely birtokért a kivetett váltságdíjat az illető lefizetni nem tudta, vagy nem akarta, az eladatott, vagy elajándékozott.

De a bemutatott okmányokra ritkán is adatott ki egyenesen a birtoklást megerősítő jóváhagyás; hanem a birtokosok többnyire igazolási perbe fogattak; sok per nagy költséggel soká tartott, soknak utóvégre is csak a fiscussal kötött peres egyesség lett a vége.

Ebből a bejelentésből, s ebből a peres eljárásból tömegesen szaporodtak N.-Kőrös különböző jogigényű földesurai, akikkel azután ismét számos per és birtok megváltás állott elő.

Nem hatolok mélyen a különféle perek tömkelegébe. Az ide vonatkozó neoquistikai perekből, a melyek közül a N.-Kőrös városra tartozók másolatilag megvannak a városi levéltárban, és egyéb levéltári anyagból, csak azon események sorozatos kivonatát adom röviden, a melyeken át a város és lakosság végre mostani birtokállapotához jutott.

Nagy-Kőrös város birtokviszonyainak a 7. §. szerint I. Mária királyné és Zsigmond király okmányaival előlünk eltűnt fonala, a neoquistikai peres okmányok közt kerül ismét napvilágra.

Itt a Ramocsaházy család leszármazói benyújtották a budai káptalannak 1526-rol kelt birtokba visszaiktató levelét, mely szerint őseik Perényi Katalin, Perényi István leánya Zabary Benedekné, és Perényi Anna, Perényi Pálnak leánya Tárkányi Lászlóné Nagy-Körös felébe, a melyet tőlök Derencsényi Miklós hatalmaskodólag elfoglalt, a köztök e felett folyt per befejezésekép, II. Lajos királynak ugyanezen évről kelt rendelete következtében visszaiktattattak. (II. Lajos visszaiktató levele 1526. Feria sexta proxima ante Dominicam Reminisci zárt levéltár P. 4/1.)

E visszaiktatáson jelen voltak N.-Körösről: Borsi Péter Derencsényi Pál jobbágya, azután a Várday, Zseke, és Patay (Báji Patay) családok jobbágjai.

Ebből az véleményezhető, hogy N.-Körösnek akkor, t. i. 1526-ban, ezek a családok voltak földesurai; és pedig felében a visszaiktatott Perényi család, másik felében Derencsényi Miklós, Derencsényi Pál, azután a Várday, Zseke, és Patay család, amelyek valószínűleg szintén a Derencsényi családhoz tartoztak, minthogy a mint a későbbiekből is kiderül, a következők utódok, a Perényi utódokkal szemben, együtt bírták Körösnek másik felét.

A későbbiekből megállapítható, hogy ekkor Nyársapát, Nyilas, Besnyő, Tetétlen, még nem voltak együtt a körösi határral. Együtt volt-e a többi, amely most az összefüggő belhatárhoz tartozik, különösen együtt volt-e már Árboz, Esed, Hangács, a melyek egészen már a most élők koráig külön pusztai területet képeztek, s azokra is kiterjedt-e a nevezettek földesuri joga az az okmányokból nem derül ki.

Mikép jutottak a Perényiek és Derencsényiek birtokba, van-e ezek birtoklásának ismét kapcsolata a századdal előbb volt Dezső, Ilosvay, Györkei és Özdögei Bessenýő haszonelvezeti birtoklásokhoz, megint oly kérdés, a melyre felvilágosító felelet nincs.

Előbocsátván, hogy a város a levéltári okmányok szerint, határterületéért részint zálog, részint örökváltsági összeget a következő családoknak fizetett: 1. Sztáray, 2. Battik, 3. Ramocsaházy, 4. gr. Keglevics, 5. Papp, 6. Usz, Döry, 7. Mokesay és Szintay, 8. Bay, Pándy, 9. Uhlarik család: további tárgyalásomban világosság okáért megkülönböztetem a Derencsényi és Perényi jogutódokat.

I. Derencsényi jogutódok.

Derencsényi Miklós, aki ellen a Perényiek visszaiktatása történt, II. Lajos király halála után Szápolyai János királynak kedves embere volt, és ez őt szepesi kapitánynya nevezte ki. A család azután a Szepességen vert gyökeret.

Ennek a Derencsényi Miklósnak, más adatok szerint Pálnak leánya volt Derencsényi Katalin, Rimaszécsi Szécsy Ferencz neje. Valószínűleg ennek a jogán lett birtokos N.-Körösön a Szécsi Szécsy család. Ebből gr. Szécsy Mária Anna, gr. Wesselényi Ferencz neje 1654 advent vasárnapja után való szombaton, az egri káptalan előtt nagy-körösi birtokát, egyéb birtokokkal együtt eladta Semsey Györgynek 2000 aranyért, mely eladáshoz I. Leopold király 1667 jul. 1-ről beleegyezését adván, a birtokba iktatás 1668 jun. 16-án megtörtént Füleken minden ellenmondás nélkül.

Semsey György leánya Éva lett Sztárayné. Ennek fia volt báró Sztáray Imre, aki a neoquistikai perbe megidéztetvén, a birtokszerzésre nézve itt idézett okmányait bemutatta és azok alapján kimutatott nagykörösi birtokaira nézve igazoltatott.

1. *Sztáray-család.* B. Sztáray Imre ezen n.-körösi birtokát először 1715. máj. 12-én az egri káptalan előtt zálogba adta a városnak 15 évre 1070 frtéért; erre 1726 ápr. 10-én 860, ugyanazon év sept. 3-án 600 frt, s így folytatólag több ízben fölülfizetést vett fel, úgyhogy 1744 márt. 9-én már 12,000 frt volt a b. Sztáray-féle zálog összeg. (N.-Körös város zárt levéltára S. Sz. 12. I. cs. 4. okm.)

1747 sept. 6-án ugyanezen birtok részét b. Sztáray Imre örökáron adta el a városnak 17,000 frtéért és 100 aranyért, ezen felül a jótállásért, illetőleg a szavatosságért külön 600 frtot fizetett magának. De mivel a város akkor még maga nevére nemesi birtokot nem szerezhetett, ez a vétel Beretvás János, Farkas Mihály Pataky István, Farkas János, ifju Borotvás István nemes tanácsbeli tagok nevére történt, akik viszont térítvényt adtak a városnak arról, hogy a birtokot nem maguk, hanem a város részére és annak a pénzén vették. B. Sztáray Imre meghatalmazottja volt a miveletnél Raksányi János. (Zárt lt. S. Sz. 12. Fasc. 20, a hol a Sztáray-féle eredeti okmány mellett, Borotvás János és társai térítvénye is foglaltatik.)

Azonban gr. Sztáray János Fülöp, Imrének fia 1775 június 6-kán, az atyja által a várossal kötött örökadás-vevési szerződés

megerőtlenítésére pert indított a város ellen, azt adván okul, hogy atyjának b. Sztáray Imrének nem volt joga a n.-kőrösi egész Sztáray birtokot eladni; mert többen is voltak ahhoz.

E per 1808 máj. 20-án peres egyességgel fejeztetett be akkép, hogy a vételár, az egész Sztáray birtokrészért 47000 frtban állapított meg. (Zárt ltár, S. Sz. 12, Fasc. I. nro. 28. eredeti.)

Ekkor már ez a család 3 fő és több mellékágra volt oszolva, melyek a szerződést egymás után mind megerősítették. Az utolsó részletet a város a 3-dik ág $\frac{1}{3}$ részére gr. Sztáray Albertnek 1813 máj. 14-én fizette ki.

Ez az összes Sztáray rész a város egész területének feléből állott; vagyis 52 jobbágy telket tett, illetőleg mivel a határ jobbágyi illetőségek szerint soha felosztva nem volt, tehát ennyi jobbágytelek illetőségével megfelelőnek állíttatott. Ezért fizetett a város, a részletenként tett fizetések összeszámítva, 65,155 frt 33 krt. Ehez járult a város által a földesurak helyett megfizetett fegyveradó (jus armorum) és a határperekre, valamint a birtokperekre fordított költségek részlete; végre 1250 frt arányosított részletár, egy hiányzó telek fejében. a melyet b. Sztáray Imre 1746 febr. 18-án Pataky István városi tanácsnoknak ajándékozott az előbb vele kötött szerződés körül tett szolgálataiért, melyet még is a család a fizetéskor le nem vont. (Zárt ltár, S. Sz. 12. I. cs. 11 okm.)

Egyébiránt később ez a telek is visszajött, ha nem is a város, de a kőrösi ref. egyház birtokába, minthogy Pataky István özvegye Helmeczy Éva, azt a ref. egyháznak ajándékozta.

2. *Battik-család.* A Battik-család a neoaquistikai perben (a városi levéltárban levő másolat 139. stb. lap) arra a birtokrészre támasztott igényt, a melyet előtte N.-Kőrösön Hanvay Ferencz birt, a kit mi is fentebb a városnak a török világ alatt volt birtokosai egyikéül mutattunk ki. De jogát nem Hanvay Ferencztől származtatta, hanem a Derencsényi jogra vezette vissza. A kifejtések szerint Hanvay Ferencz egyenesen leszármazó utódok nélkül halván meg, annak hátrahagyott birtokaira akkor gr. Forgács Ádám nyert királyi adományt. Az ő birtokba iktatásának azonban ellene szólottak az ősieken özvegye Mocsáry Judith, aki akkor már Bossányi Miklósné volt és Hanvay Sándor, különösen a szerzeményiekre nézve pedig, a melyekhez a kőrösi birtok is tartozott, Nagy Péter a Derencsényi örökösök nevében, akik közé Jakóffy Katalin örököse Battik Gergely, ugyis mint Trombitás Eufrosinának

férje, tehát két réven is tartozott. Ezen ellenmondások miatt gr. Forgács Ádám csakugyan nem juthatott a Hanvay birtokokhoz, és Körösön a Battik család maradt azokban.

A neoquistikai perben a család az elmondottak nyomán egész 1620-ig vezette vissza birtokjogát, a Jakóffy és Trombitás jogból leszármazólag. Sőt 1730-ban birtoklásának megerősítésére gróf Pálffy Miklóstól nádori új adományt is szerzett. Mégis a kir. ügyész kérésére alól csak úgy szabadult, hogy 7 telekre kiegyezett vele. A város ellen a gr. Keglevics család által 1758-ban kezdeményezett ex usu arányosítási perben szintén ez a 7 telek állapított meg részére.

Azonban a Battik jogot a város jóval már a neoquistikai per megkezdése előtt 1713 febr. 24-én zálogba vette Battik Györgytől 425 rh. forintért, minden földesuri joggal s illetőséggel együtt. (Zárt ltár B. IX. cs. 1. okm.) E zálogösszeg apránként 2600 frtra emelkedett, és végre a birtok ennyiben maradt a város kezében.

II. Perényi jogutódok.

3. *Ramocsaházy jog.* Perényi Katalinnak, Zabary Benedeknének, aki egyike volt azoknak, akik II. Lajos király 1526-dik évi rendeletével Derencsényi Miklós ellen N.-Körös felébe visszaiktattak, leánya volt Zabary Juliánna Garay Mártonné, ennek ismét leánya volt Garay Anna Zoltay Jánosné. Ennek két leánya volt, Dorka, Ramocsaházy Istvánné, és Katalin, Hagymásy Györgyné. A két testvér 1619 jun. 25-én minden birtokát két egyenlő részre osztotta. Zoltay Katalinnak, Hagymásy Györgynének fiai György és András körösi részökből egy telket zálogba adtak Mészáros István körösi lakosnak 65 ezüst tallérért, leányának Hagymásy Erzsébetnek férje pedig Komoróczy György 1659 ápr. 20-án feleségének körösi nyolcz telkét zálogba adta Göcze Istvánnak 150 magyar forintért. (Zárt ltár R. 7. III. 149 és 151 sz. 1659 április 20. Csetnek.). Ebből a 8 telekből a Göcze család egy részt helybeli nemeseknek adott tovább. Ezen a réven lett nevezetesen közbirtokos a Vajkó és Sánta család. A nagyobb részt pedig 1712 okt. 15-én Göcze Gábor, mint osztályos rokonainak is meghatalmazottja, eladta a városnak 100 frtért és 18 akó borért, és ezt ezen a jogon birta is a város 1721-ig. Ekkor Ramocsaházy Istvánnak fia, György, a kinek apja adta e birtokot zálogba Göcze Istvánnak, annak kibocsátására indított keresetet a város ellen. A város előbb a Göcze Gáborral kö-

tött szerződéssel védekezett. Utóbb 1722 jul. 26-án kiegyezvén Göcze Gáborral a neki fizetett 100 frt és 18 akó bor 2 frtjával számított árának visszaadása iránt, végre Ramocsaházy Györggyel is kiegyezett 1723 ápr. 27-én 3500 frt zálogfelülfizetést adván annak. (Zárt ltár R. 7. III. cs. 167 és 175 okm.).

4. *Gróf Keglevics család.* Ennek a családnak földesuri joga tulajdonkép Kátay Ferencz jogából származik. A gr. Keglevics család Káta községi birtokát Kátay Ferencznek nagy-körösi 23 jobbágy telkéért elcserélte. Erre királyi beleegyezés s ennek alapján birtokba iktatás is történt. E tények a neoaquistikai perben bemutatott okmányokból tetszenek ki.

De hogy Kátay Ferencz mikép jutott nagy-körösi birtokához, a hol már a törökvilág derekán nyomatékosan szerepel és hogy bizonyosan mennyi volt az, az az iratokból és a n.-körösi levéltári okmányokból biztosan meg nem állapítható.

Valószínű, hogy ez a jog Perényi Annától Tárkányi Lászlónétól származik, a ki II. Lajos 1526-dik évi rendelete szerint, testvérével Perényi Katalinnal együtt nyerte a birtokba visszaiktatást. Csakugyan a gr. Keglevics család is hivatkozik II. Lajos király 1526-dik évi megkereső rendeletére (zárt ltár K. 3, VI. cs. 3 sz. II. Lajos király requisitionale mandatum). Ennek valószínűségét emeli, hogy a 23 telek, melyet Kátay Keglevicsnek elcserélt, Tárkányi Lászlónénak az iktatáskor volt illetőségével körülbelől meg egyez, és hogy Tárkányiné utódainak nyoma az iratok közt ő utánna csakugyan eltűnik. Annyi pedig már a fennebb közlött törökkori okmányokból bizonyos, hogy Kátay Ferencz már a Törökvilágban régi birtokos volt Nagy-Körösön.

Mégis mikor a gróf Keglevics család, a vele történt csere következtében Füleken a n.-körösi birtokba beiktattatott, annak ellené szóllottak a Battik család, Hanvay Ferencz és Tassy Mihály. Ez az ellenszólás azonban nem érvényesült. És gróf Keglevics Miklós el kezdett Nagy-Körös $\frac{1}{4}$ részétől némi jövedelmet huzni, a melyet ily módon nyugtatott is. Később, miután már többeket felszabadított, telekkel felsegített, sőt czimeres nemes levelekhez is juttatott, elkezdte nyugtáit a város fele részéről kiállítani. A fizetett összeg megmaradt; csak a részletszám emelkedett.

Gróf Keglevics Miklós 1692 májusban meghalván, utánna a család már követelte a fele részre terjedő jogot, és nemcsak a neoaquistikai commissio előtt így jelentette azt be, sőt gr. Kegle-

vics Gábor 1758 ápr. 12-dik napján (Zárt ltr. K. 3. VI. cs. 58 sz.) így indított a város ellen a használati jogból (ex usu proportionali) arányosítási pert. Ennek következtében a Nagy-Körösön létezett telkek 1760 sept. 15-én csakugyan hivatalosan össze is irattak. Az összeírás hitelesítettett. (Zárt ltr. K. 3. VI. cs. 69, 70 sz.). E perrel azonban a gróf a város erős védekezésére elutasítatván, a család 1773 febr. 13-án ex jure proportionali kezdette a pert újra. De a jog terén a család már maga is belátván követelésének gyengeségét, a megkezdett jogarányosítási per folyama közben gróf Keglevics János által, Bars megyében Kis-Tapolcsányon testvérei nevében is 1819-ben személyesen kezdett, azután meghatalmazottjával Nagy-Körösön folytatott, majd több ízben ismételt egyezkedés után végre az 1821-dik évben N.-Körös egész felére követelt illetőségére nézve 235,000 forint váltásdíjban kiegyezett, a melyet a város a megszabott határidőkön ki is fizetett. (A város vegyes dolgai tartalmazó jegyzőkönyv, 1820 év április 13-diki része, azután az 1821-dik évi dec. 10-diki 185 sz. végzés).

A jogarányosítási pert az 1848-dik év szüntette meg, a melyre az ösiség eltörlése után többé szükség nem is volt.

Utalok az 1. pontra, a hol ki van mondva, hogy a Sztáray családtól 52 telekben, területének felét váltotta meg a város. E szerint az összes területnek 104 telket kellett tenni. Ez megfelel a török világ alatt volt magyar adó kulcsnak is, mely N.-Körösön 22—26 porta közt változott; egy porta pedig az országos átlag szerint, 4 jobbágy telek értékével volt egyenlő. De más különben is több adat van, mely szerint Körös összes területe mindig 100—104 telek közt szerepel. Most már összeszámitván, hogy 1. alatt a Sztáray családtól 52 telket váltott meg a város, 2. alatt a Battik rész 7 telket tesz, 3. alatt a három felé osztott Ramocsaházy résznek egy harmada 8. s így az egész 24 telek, 4. alatt a Keglevics rész, ha ennek az egész terület felére hibásan tett felemelésétől el is tekintünk, 23 telket tesz: ekkép kiderül, hogy már e négy tételben 106, s így kettővel többet váltott meg a város, mint a mennyi összes telek száma volt. Mégis még több birtokjog van hátra, mégpedig olyan, amely az eddig tárgyalt birtokjogok egyikébe sem illeszthető, sőt a Derencsényi és Perényi birtokjogokon is kívül esik.

Ebből tagadhatatlanul az derül ki, hogy a város összes területénél többet váltott meg, vagyis némely részét kétszer is megváltotta.

Van benne valami.

Megnyugtatósul azonban ki kell emelnem, hogy ez csak képletileg történt, csak képletileg van így.

Nem ismételhetem e tárgynál eléggé, hogy a város határa jobbágy telkekre felosztva soha nem volt. A Mária Terézia urbárium előtt olyan jobbágy telkek nem voltak, mint a melyet ma ez alatt a név alatt értünk, s már akkor is értettünk, mikor a megváltás történt. A körösi 104 telek különösen ilyennek nem vehető. Az, t. i. a körösi 104 telek csak egy bizonyos mérték a megadóztatásra és a jogarányosításra. Ezt a tényt igazolja az is, hogy ebben itt a birtok urbéres = colonialis, és majorsági = allodialis természete sincs megkülönböztetve, hanem csak össze van foglalva; minélfogva a hol telek szerinti megváltásról van szó, ebben a mértékben a majorsági birtokok, erdő, szőlő, legelő, még a királyi kisebb haszonvételi jogok stb. is befoglaltatnak. Így van ez világosan megjelelve több felszabadító levélben is, melyekre fentebb hivatkoztam, hogy velők a földesurak jobbágyaikat felszabadították. Különösen részletesen megjelelte ezt Szinthey Márton, mikor Sáfár Istvánt felszabadította mondván: „minden ahoz tartozó utilitásáival, conditioival és pertinentiaival egyetemben, ugyanint mivelte és miveletlen szántóföldeivel, mezejével, rétjével, legeltető pastjával és mezejével. erdejével, berkével, szőlőhegyével, halászó vizével, malmával, és malomhelyeivel és minden névvel nevezendő, eleitül fogvást az egy házhoz (értsd egy egész házas telekhez = egy sessiohoz) tartozó hasznaival, jövedelmivel és határrival egyetemben (Magy. tör. kori tört. eml. II. k. 233 l. DLXXVI. okm.).

De csak képleti a megváltás mértéke már azért is; mert nem volt kimutatható, hogy melyik követelőnek hol, és melyik volt a birtoka; mert ha valaha ki lett volna is az mutatható, a lakosság közt századokon át folyt szabad adás-vevés és osztozás utján összezavarodott volna az, valamint ha feltételezzük is, hogy a török világ előtt a mivelők, — sőt nem bánom, használjuk e szót: „jobbágyok“ nevei szerint volt valami elkülönzés és felosztás, a hosszú török világ alatt és után az is sokszorosan változott és összezavarodott volna, miután hozzá rendben tartó és ellenőrző közeg sem volt.

E szerint a megváltott vagy zálogba vett részletek kijelölése is csak papirososon való arányosítás, nem pedig helyszíni kimérés utján történt.

Ennélfogva öntudatosan is megesett, hogy a város a neo-aquistikai munkálatok alapján tömegesen támadt követelőktől utóvégre többet váltott meg, mint a mennyi az ekkép 104-re üő telekszámnak megfelelt: de tette ezt, és kénytelen volt tenni azért, hogy a sok peres zaklatásoktól megszabaduljon, a melyekkel szemben az ősiség tömkelegéből való kiszabadulásra nem volt egyéb ut, mint az okos számítás és a bölcs kiegyezés útja.

Épen ez az eset forgott fen az itt következő Papp családnál, a melyet sem a Derencsényi, sem a Perényi család utódai közé beilleszteni nem lehet.

5. *A Papp család birtokjoga.* Papp András és Papp Mária, Papp János egykori diósgyőri kapitány utódai, N.-Kőrösön atyjuktól öröklött birtokrészeket 1701 jun. 20-án kötött szerződéssel zálogba adták a városnak 25 évre 400 magyar forintért. Majd a neoquistica Commissiónak Magyarországon történt felállítása után, a királyi ügyész által birtokjuk igazolására ők is perbe idéztetvén, nem voltak képesek egyéb okmányt felmutatni, mint egy 1676 május 7-ről kelt osztálylevelet, mely szerint Papp János özvegye Szegedy Anna férjéről maradt birtokait gyermekeivel, Andrással és Annával háromfelé osztották, a melyben a körösi birtokrész is feltüntetve volt. E mellett azt állították, hogy adománylevelők, amely kezök közt megvolt, és a melyet 1698 márt. 27-én a bécsi neoquistikai commissio előtt be is mutattak, az onnan történt visszakerülés után, a család egyéb irataival együtt elpusztított Miskolczon akkor, mikor a II. Rákóczy Ferencz forradalma alatt, a Rabutin császári tábornok seregével jött ráczok a várost felprédálták.

Nem lett kimondva ítéletileg, hogy mennyi értéke volt a királyi ügyész és a törvényszék előtt az ilymódu bizonyításnak: de utóvégre a királyi ügyésszel történt kiegyezés után a Papp család joga 100 tallér lefizetésének kötelezettsége mellett igazolatott. Ennek a 100 tallérnak kifizetésére a Papp család N.-Kőrös várost hívta fel és a város ezt a zálógsommában kifizette. (Zárt tár P. 15, II. cs. 13 okm.). 1738 febr. 4-én pedig még 25 frt felülfizetést adott arra Papp Mária férjének Muraközy Sámuelnek. Majd 1746-ban az egész Papp részt megvette a város Muraközy László, Jósef, Zsigmond és Sándortól. Azonban ezeknek nem levén meghatalmazásuk Papp András utódaitól, ezek ellene mondtak az egyességnek, míg nem utóvégre hosszas per, felülfizetés és

részletek magához váltása után sikerült a városnak Zsarnói Péter, Papp János és Nikházy György érdektársaktól, akik többi érdektársaiktól is meghatalmazást mutattak fel, még 2000 frt ráfizetéssel megvenni az összes Papp részt, úgy hogy összeszámítva a különböző időben fizetett részleteket, az egész 8818 frt 10 krba került, melyhez járult még a fegyverkötség és a határperekre tett kiadás. Volt pedig ez a Papp rész 6 urbér telek, mely az 1758-ban kezdett: ex usu proportionális perben is ekkép állapítottatott meg. (P. 15. II. cs. 75. sz. a 2000 frtől, 76 sz. a fizetett összegek számítása).

6. *Usz, Döry család.* Usz Gábor, Zsigmond, Bálint és Ersébet, Nikházy Györgyné testvérek, 1700 december 20-rol keltezve herceg Eszterházi Pál nádortól nagy-körösi birtokrészekre új nádori adományt, és abba a jászói Contvent kiküldöttje által birtokba vezettetést is nyertek. Ezt a birtokot akkor mindjárt zálogba vette a város, és békén birta egész 1730-ig, a mikor Döry András kiváltotta azt: de azonnal mindjárt részint bérben, részint zálogban megint csak a város birtokába került, s ott maradt folyvást egész 1848-ig, a mikorra a zálog összeg, a többször tett felülfizetések következtében 5190 frt 26 krba volt növekedve ezen 10 teleknek állított részlet után (zárt ltár T. 2. VIII. cs. 1, 2, 3, 12, 16, 17 okm.). Végre nem váltatván ki az 1848: IX. t. cz. értelmében ennyiben maradt a város kezén. E jog a városi levéltárban Téglásy jog alatt szerepel, azért okmányainak levéltári főjegye T.

7. *Mokcsay és Szinthy család.* Mokcsay András egri prépostnak és testvérének, gróf Wesselényi Ferencz nádor már 1661 jul. 28-án új adománylevelet adott a Nagy-Körösön levő Mokcsay és Szinthy birtokrészekre, az ezen földesuri birtokokban netalán lappangó királyi adományozási jogokkal együtt. E szerint a családnak N.-Körösön már előbb is birtokosnak kellett lenni. Hogy a Szinthy család birtokos volt, annak az előzőkben már nyomát mutattam fel azzal, hogy 1630-ban Oláh Mihályt, 1653-ban pedig Sáfár Istvánt jobbágysága alól felszabadította. Épen az új adomány czíméből valószínű, hogy maga a Mokcsay család is az volt. De hogy birtoklási joga a Derencsényi vagy Perényi jogból származik-e, vagy ezektől külön áll, az az okmányokból nem derül ki; annál kevésbbé, mert az 1661-diki nádori új adomány alapján 1661 sept. 15-én Mokcsay András és testvére Füleken minden ellenmondás nélkül nyerték a birtokba iktatást.

1692 sept. 25-én Mokcsay János, Gáspár, Ferencz és Pál egy beltelket a körösi iskolának ajándékoztak, melyen azután a gymnasialis épület mellett volt tanárlak épült. Ezt az ajándékozást 1756 sept. 1-én Mokcsay János és László is megerősítették.

1701 január 13-án a város az egész Mokcsay részt 3000 frtért zálogba vette; a honnan Mokcsay László és neje Losonczy Ilona később kiváltották ugyan: de 1755-ben ismét bérlet útján, évi 200 frt bérért a város kezébe került. 1757-ben e bér évi 248 frtra emeltetett s maradt 1769-ig. (Zárt ltár VII. cs. 8 és 9 okm.).

Időközben 1728-ban ebből, a Szinthay-féle 5 telekre Farkas János, István, Ferencz, Mihály és Gergely, azután Csikváry Ádám feleségével Zsiros Annával, továbbá Cseteh János és Oláh János körösi lakosok, gróf Pálffy Miklóstól nádori adományt szereztek maguknak. Idők folytán pedig ugyan-e birtokrészek Thenke Nagy András, Bay Ferencz, Szilassy János, Balogh Ferencz, Péchy Imre, Gombay István, Gombay László, Zsigray István és Beretvás János kezére mentek át, és ez uton ezekben szaporodott a n.-körösi közbirtokosság; és minthogy a birtok részek természetben a helyszinén kimutathatók nem voltak, hanem csak papiroson voltak örökölhetők, adhatók-vehetők és feloszthatók: tehát ezeknek fizette a város a bérösszeget, legutóbb Beretvás János (Krizsa Beretvás) kezeihez egész 1848-ig. (Zárt ltár M. 1. 1841 dec. 6. — Gombay Menyhért a Mokcsay jog $\frac{2}{8}$ -ának $\frac{1}{6}$ -dát, 3500 conv. frt értékben követelte.).

Azonban az 1848-dik évi utolsó posoni országgyűlésen hozott XV-dik törvényczikk megszüntetvén az ösiséget, az ezzel kapcsolatosan hozott egyéb törvények által is a régi birtokviszonyoknak gyökeres megváltozása és a tovább kifejtett események következtében akkor a város ezt a fizetést is beszüntette.

8, Bay, Pándy s ezzel kapcsolt Rétey, Tornaljay, Sipos, Ócsaváry, Bernáth, Plathy, Uzsa, Péli-Nagy stb. családok. E nevek inkább a családi elágazás terjedtségét, mint a birtokrész sokaságát és nagyságát jelölik. A neoaquisticus perben e családcsoporthoz sem tudott adománylevelet felmutatni; hanem örökösödési jogát 1632-ig, Pándy Gergelynek, Pesthy Zsuzsánnától származott leányáig, Pándy Zsófiáig vitte fel, a ki Bay Gáspárné volt. Tehát a jog tulajdonkép Bay leszármazás.

Azonban a Bay jog is csak zálogos volt. A levéltári

anyag azt is a Mokesay jogra vezeti vissza, s így az ide tartozó okmányok *M.* levéltári főjegy alatt vannak.

E jogból származott birtokrészeket legelőször Bay László és Ersébet, férjezett Sipos Jánosné örökösei 1721-ben adták zálogba a városnak 765 frtért (Zárt ltár *M.* 1. X. cs. 10 okm.), azután Sipos András, János, József és Gábor több részben vettek fel arra még 1240 frt felülfizetést; végre pedig néhai Szilassy Ersébet asszonynak, előbb Izsák Lászlónénak, utóbb Döme Antalnénak örökösei, nevezetesen Bornemisza Anna, Izsák István özvegye, Izsák Terézia Kaszap Józsefné és Döme Mária Sipos Istvánné a Mokesay jusnak $\frac{1}{3}$ -dát, a Nagy-Körösön levő háztelkekkel együtt eladták N.-Körös városnak 18,000 frtért conv. ezüst pénzben 1835 febr. 27-én. (Zárt ltár. *M.* 1. VII cs. 57 okm.).

Eddig voltak fejlődve és így állottak a város birtokügyei, midőn az 1848-dik évi törvénykezés intézkedései és a törvényhozáson kívül történt 1848-dik évi események előállottak. Az 1848-dik évi utolsó posoni országgyűlésen hozott törvények 1848 ápril 11-én nyertek királyi szentesítést. Ezek közt az ösiséget megszüntető XV t. cz. 2 §-sa mindazokat a pereket felfüggesztette, a melyek az ösiségi viszonyokból vették eredetüket, ujak kezdhetését pedig egyenesen betiltotta. Nagy-Körösön pedig éppen akkor még több ilyen per folyt, a melyek közül többet a város kezdett a közbirtokosság ellen, másokat a közbirtokosság a város ellen.

Hogy ezek necsak a törvény szavai szerint felfüggesztve, hanem egyszersmind véglegesen megszüntetve is legyenek, e tárgyan az 1848 ápril 28-án, főbíró id. Bakos Ambrus elnöklete alatt tartott városi közgyűlés az arról vezetett jegyzőkönyv 431 száma alatt a következő határozatot hozta:

„431. A f. évi 426 sz. a. végzés által a közbirtokosokkal viszonyok kiegyenlítése iránti véleményadásra megbízott küldöttség beadja hivatalos tudósítását, az egyezkedési feltételeket következőkben véleményezvén: 1. A közbirtokosság mondjon le az erdő hetedrész illetőségről, minden kárpótlás nélkül. 2. Azon közbirtokosok, kik szabad birtokokat birnak, azoktól a földesuri váltságot fizessék meg, ezen befizetett redemptio után részesülendvén, a többi lakosokkal a fáizásban. Ezen birtokokért fizetett zálogot vagy más szerződési összegeket a közönség térítse vissza. 3. Mondjon le a közbirtokosság minden igényekről, s perekről; jelesül: a) A közlegelőből követelt illetőségről. b) Tegye le a homokültetési pert.

c) Szüntesse meg a gr. Keglevics jog iránt folytatott táblai pert. d) Tegye le az Árbozi rendőri pert, s elősmervén az egyes birtokosok tulajdoni jogát, a károsításért visszaexequált összeget fizesse vissza. e) A pótharasztyai felperesek ezen pert tegyék le. 4, Ossza fel a közbirtokosság az erdőpénztárt s abból a közönség illetőségét adja ki. 5, A közbirtokosi testület oszoljék el. 6, Minden közbirtokos fizesse le a domestica (városi házi adó) tartozását.

„Ezen feltételek teljesítése után a városi közönség: 1, Megszünteti az arányosítási pert, 2, Minden zálogos pereket, 3, A Ramocsaházi oppositionalis pert, 4, A közbirtokosi erdőrészt a közösbe visszabocsátja, 5, A közbirtokosság által megszerzett Moksay jog után fizetett taksa tőkéjét kifizeti.“

„*Végzés*: A választmány által előterjesztett egyezkedési pontok általában elfogadtatván, megbízatott a jelentést tevő választmány, hogy azokat a közbirtokosokkal közölje s kötelező szerződés alakba foglalva, a megegyező tagok által irassa alá s az eredményről tegyen jelentést.“ (1848-dik évi jegyzőkönyv április 28. 431 sz.).

Ezen határozatból megérthető az is, hogy a jelölt időben a város és közbirtokosság közt pro és contra micsoda vitás kérdések forogtak fenn részint per alatt, részint azon kívül. Csak a homok ültetési perre kell felvilágosításul megjegyezni, hogy ezen az értendő, hogy a város a határ különböző részein volt futó homok területeket erdő ültetéssel kötven meg, a közbirtokosság abból is külön részt követelt, mint a mikép a többi régi erdőségből külön hetedrészét élvezett.

Azt, hogy a vitás kérdések megszüntetésére nézve közgyűlésileg elfogadott ezen egyességi pontozatok, az illető egyes közbirtokosok részéről kötelezőleg alá írva kerültek volna levéltárra, a kifejlett szabadságharczi események részint megakadályozták, részint feleslegessé tették ugyan: de utóvégre is az eredmény az lett, hogy a vitás kérdések az itt megjelelt értelemben megszűntek; különösen kölcsönösen megszűntek a perek, feloszlott mint szervezett testület a közbirtokosság; annak tagjai egyenlő jogositottsággal olvadtak a többi lakosság közé, és külön pénztára is felosztatott. És e tény, az ösiségnek későbbi törvénnyel is megerősített eltörlésén, azután a birtokjognak a telekkönyvek behozatala által történt rendezésén kívül, az az óta eltelt 32 éves elévülés is megerősítette.

Mind a mellett a város azóta sem kerülhetett el egy pár birtokperrel való megtámadtatást.

Ezek:

9. *Uhlarik per.*: egyike volt a város legkellemetlenebb birtokpereinek. Ezt Uhlarik Károly és társai indították 1865-ben. Ez szintén az 5-dik sz. alatt foglalt és már ott sok bajt okozott Papp család jogából eredt, s felperesek jogukat Papp Annától birt és már 1785-ben a jogarányosítási perben, jogerejü itélettel, 6 telekre nézve megállapított zálogjogra alapítván, a hat telek kibocsátását, illetőleg 110,000 frtnyi kártalanítási egyenértéket követeltek, járulékaival együtt.

Itt a város az anyapert elvesztette s a legfőbb ítélőszék által is megerősített marasztaló ítélet ellen, 1876-ban perujítással keregett orvoslást. Az ujitott perben, 1878-ban a marasztalási összeg, a legfőbb ítélőszék által, az elsőnek felére, 60,000 ftra szállítottott le. Ezt a város, a kétszeres per sok költségével együtt megfizette.

10. *Sigray per.* Ezt Halász Boldizsár és érdektársai indították, mint néhai Sigray István örökösei, $7\frac{1}{3}$ telek $\frac{4}{5}$ részének egyenértéke, vagyis 133,844 frt 48 kr s járulékaí iránt 1878 évi 40,940 sz. alatt, már ujitott perképen, követelésüket a Mokcsay jogból származott zálogjogra alapítván. Azonban felperesek keresetökkel az első bíróságnak 1880 jun. 30-án hozott s 1882 febr. 14-én a királyi tábla által megerősített, 1883-ban pedig a legfőbb ítélőszék által is helybenhagyott ítéletével elutasítottak.

11. *Borotvás per.* Ezt Beretvás Endre, megnevezett érdektársai nevében is indította 1880-ban, a Mokcsay család 32 nemesi telekből álló ingatlanságának, Mokcsay Gáspárt és Ferenczet illetett $\frac{2}{3}$ részének, azaz 22 teleknek 444630 frt 73 kr kártalanítási egyenértéke, és járulékaí, azután a perköltségek behajtása végett, a mely 22 telket Mokcsay László és Vékey László örökvétel után megszereztek, azután Mokcsay László és neje, nem különben Mokcsay Terézia nevében is Gombay László, Gombay István és Sigray István uraknak 9000 rftért 32 évre elzálogosítottak, melyeket a zálogosítás idején és később is N.-Körös város birt haszonbérben, s melyektől ugyanaz a haszonbért egész az 1848-dik évig folytonosan fizette. Felperesek e keresetökkel a királyi tábla 1882 ápril 24-én 47372 sz. alatt hozott, és a Curia által 1883 ápr. 10-én 6129. sz. alatt megerősített ítéletével elutasítottak.

12. *Fáy per.* Ezt Fáy József, Fáy Mihály, ifju Fáy István stb. kezdték a város ellen 1890-ben. Tárgy: annak a 10 egész teleknek zálogból kibocsátása, a melyet a cs. k. kecskeméti törvényszék, Fáy Jánosnak, ugysis mint több testvére jogfentartójának 1855 márt. 28-án hozott ítéletével, 6822 váltó forint és 11⁵/₆ dénár zálogos somma lefizetése ellenében megítélt, illetőleg a kibocsátás helyett 41,340 frt 23 kr kárpótlási összeg és járuléka megfizetése iránt való követelés. Felperesek e keresettel, az első bíróság 1891 okt. 28-án 18692 sz. alatt hozott, a királyi tábla által 1892 okt. 4-én 31,526 sz. alatt megerősített, végre a legfőbb ítélő szék által is 1894 ápr. 6-án helybenhagyott ítéletével szintén elutasítottak.

Ez volt a városnak régi birtok viszonyaiból származott utolsó pere, és ezzel talán be is van fejezve a Nagy-Körös várost, határának birtok viszonyai körében az ösiség tömkelegéből származólag sokat zaklatott birtok perek sorozata, a mi annál inkább remélhető, mert az utóbbi három követelő per mindenike, a két főítélő szék által egyaránt elutasítást nyert.

12. §. *Nyársapát és Tetéltlen megszerzése.*

1690-ben, a török uralom megszűnése után Pest vármegye összeiratván saját területét, Nyársapát felét Rákóczy fejedelem, másik felét már a körösiek, Tetéltlent pedig egészen Rákóczy fejedelem birtokában találta. *) Ugyancsak Rákóczy fejedelem birt bent Nagy-Körösön egy telket. Azonban amint az adatok összevetéséből kiderül, akkor Körös nem tulajdonilag birta még Nyársapát felét, hanem csak a gr. Forgács családtól részint bérben, részint zálogban tartott birtokkép, mert mint mindjárt látandjuk, tulajdonul csak később szerezte meg.

A Rákóczy birtokokat Vay Ádám birta zálogban. Így volt ez huzamos ideig már a török uralom alatt. Vay Ádámtól pedig mindenik birtokot többször ismét a körösiek bérlették, a mint erről a török magyarkori emlékek okmánytárában is van egy pár bizonyíték, a városi levéltárban pedig több. (Zárt ltár A. 1, XI. cs. 2, 3, 4, 8 okm.).

II. Rákóczy Ferencz hűtlenségbe jutása után a Rákóczy javak felében mindjárt gr. Aspermont Góbert János nyert királyi adományt; másik fele akkor a királyi fiscus kezén maradt; de csak

*) Galgóczy. Pestmegye monogr. 64. l.

hamar eladományoztatott, és pedig a nyársapáti rész a gróf Forgács családnak, amely Nyársapát felét már különben is bírta, a tetétleni rész pedig több körösi nemes, mint a Beretvás, Dabasi Halász, Kalocsa családnak.

Gróf Aspermont Göbert Jánostol Tetétlennek felét, Nyársapátnak pedig $\frac{1}{4}$ részét Nagy-Körös már 1795-ben zálogba vette 30,000 frtért 32 évre (Zárt ltár A. 1. XI. cs. 16. sz.).

A zálogösszeg ekkor kölcsön útján szereztetett be, annak kamatai szükséges fedezésére a zálogba vett nyársapáti birtokból, Mocsy György mérnök által 1000 holdat osztatván fel a város a lakosság számára, holdanként 15 garasával számított 5—20 holdas szakaszokban.

1808-ban új szerződés jött létre a gróf és a város között Ónodon. E szerint a zálog somma 40,000 frttal emeltetett, a zálogos évszámok az 1844-dik évig terjesztettek ki, és a szerződést a gróf leánya, gróf Aspermont Mária, gróf Erdődy Györgyné is aláírta. Azonban 1817-ben ezt a szerződést is új követte, és pedig a gróf Aspermont és Wolkenstein családdal együtt, mind a tetétleni, mind a nyársapáti részre nézve örökadás vevési szerződés, a melybe most már a Körösön bent volt Rákóczy-féle fél telek is bevonatott. Örökítési összegkép fizetett még a város az örökbevalló családoknak az addigi 70,000 frtnyi zálogösszegen felül 60,000 forintot conventiós ezüst pénzben; minélfogva az összes megörökítési összeg 130,000 frtot tett, melyből már az 1808-dik évi egyességgkor kivettetett az egyes tetétleni birtokosokra, a kik közt az új szerzemény kiosztatott, 21,000 frt, az 1817-dik évi egyességgkor pedig a nyársapáti birtokosokra 27,000, a tetétleniekre 32,000, a városbeli féltelekre 1000 frt, összesen 81,000 frt, úgy hogy a még közösen maradt szántó föld, rét, legelő, erdő, egyéb területekre, és királyi kisebb haszonvételekre még 49,000 frt maradt. (A város illető évi jegyzőkönyvei, azután zárt ltár A. 1. XI. cs. 9, 10, 12, 16, 19, 24, 25, 26. sz. okm.).

A gróf Forgács családnak Nyársapát $\frac{3}{4}$ részére több részletekben adott zálogösszeg 1817-ben már 84,500 frtot tett. Ekkor gróf Forgács Antallal szintén örökbevallási szerződést kötött a város, 115,500 frtot conventiós ezüst pénzben kötelezván még fizetni a zálogos sommán felül, miszerint a megörökítési összeg kerek számban 200,000 frtot tett. Ebből a grófi család 74,000 forintot törvényes kamatra a városnál hagyott; a 115,000 frtnak.

többi részét, 41,500 frtot készpénzül vette fel. A szerzemény egész ára az ezen pusztai gazdákra, birtokaik aránya szerint vettettet ki. (Illető évi jegyzőkönyvek.)

13. §. Pótharasztja régi birtokviszonyai és megszerzése.

Nagy-Körös városnak Pótharasztjával való régi viszonyára nézve számos okmány van a város levéltárában. Ezekből főforrásaink egyike az: „Okmánytár, a hódoltság történetéhez Magyarországon“ több vonatkozást nyilvánosságra is hozott már. Ezen okmányokból az derül ki, hogy N.-Körös városnak Pótharasztja már 1638 óta részint zálogos, részint tulajdoni czimen, de megszakadás nélkül folytonosan birtokában volt.

Micsoda viszonya volt a városnak ezzel 1638 előtt, arról nincs adat.

A városi zárt levéltárban a P. 1. V-dik csomóban 1 és 2 sz. a. foglalt eredeti okmány szerint Nagy-Körös város közönsége Pótharasztja pusztának felét 1638 május 2-án zálogba vette Sári Farkas özvegyétől Szölösy Borbálától, azonban az ugyanott levő 3 sz. okmány szerint ugyanezt a félrészt Koromzay János és Batik János, Sári Farkas magvaszakadása czimén Eszterházy Miklós nádortól nádori adománykép felkérték. De ekkor már a városnak 300 tallér zálogösszege feküdt a puszta részen. Ezt a felkérők nem tudták kifizetni. Azért ugy egyeztek ki a várossal, hogy még 210 ezüst tallért vettek fel attól s ezért Pótharasztjának azt a felét örökösen eladták annak. A 4 sz. okmány szerint erre a vételre a város Eszterházy Miklostól nádori jóváhagyást is kért és kapott összes lakossága részére. Ez 1641 nov. 29-ről kelt. Ennek alapján a 8-ik okmány szerint 1642 nov. 30-án birtokba is vezettetett és pedig ugy, hogy annak senki se mondott ellent.

Igy jutott Nagy-Körös város először Pótharasztja puszta felének öröktulajdonába.

Másik felét a város a zárt levéltár P. 1. V-dik csomójában 7. sz. alatt levő okmány szerint, Bessenyei Fekete Gergelytől vette szintén községileg 1642 nov. 5-én 2000 talléron, a ki azt testvéreinek a török rabságból való kiváltása miatt adta el. De már ezt megelőzőleg erre nézve 1638-rol az Okmánytár I. k. 64 lapján ez foglaltatik: „Magyar rendre való adózás — — — Pótharasztjától adtunk Fekete Gergelynek 6 ft 40 d. — — Pótharasztját hogy megvöttük az város számára 400 gréczi tallér. Költség ezen fölül

akkor 15 t. Item 16 ft.“ A 92-dik lapon 1640-ről ez áll: „Pótharasztya végett fizettünk Koromzay Jánosnak és Batik Jánosnak 186 tallért. Ezen kívül maradtunk adósa (megadtuk) 24 t. A 101-dik lapon pedig 1642-ről ez áll: „Siros János és Kónya István urainkat, hogy a palatinushoz kültük Pótharasztya fele részről való káptalan leveleinek confirmálása végett, az melyet vöttünk Fekete Gergelytől, akkori költség az ajándékkal együtt 125 ft 55 d.“ A 107-dik lapon 1643-rol ez áll: „Pótharasztya végett hogy felküldöttük Jászóba Szabó János és Ör Pál uraimat, akkor költségök lett 120 ft 50 dr. — 163-dik lap: „Ráday András urunknak fizettünk Pótharasztya végett 141 t.“

A város ezen vételre is nádori jóváhagyást kért és kapott 1643 ápr. 25-ről Eszterházy Miklós nádortól és annak alapján 1644 febr. 7-én birtokba is vezettetett, minden ellenmondás nélkül. (Zárt ltár P. 1. V. cs. 9, 10 sz.)

Azonban az történt, hogy Fekete Gergely csakhamar meghalván mag nélkül, Pótharasztjának azt a felét az ő magvaszakadása czimén, Semléky János, Dersffy János és Ráday András felkérték s meg is kapták III. Ferdinánd királytól. Ennek következtében, a helyszínen a török foglaltság miatt nem lehetvén, 1646 okt. 9-én Szécsényben, Nógrád megyében, a hol akkor Pest megye székel, birtokba is vezetteték magukat. (Zárt ltár P. 1. V. cs. 16 okm.) E birtokba vezetésnek ellene mondott ugyan özv. Fekete Gergelyné szül. Bánky Anna: de azzal az adományosok kiegyeztek és magok közt a birtokot három felé osztották. Mind a mellett nem léphettek birtokba; mert Nagy-Kőrös erősen ragaszkodott jogaihoz. Ennek következtében Ráday András, Semléky János nevében is, ismét a várossal is kiegyezett, és kettőjük adományos részét 160 tallérért aranyban eladta a városnak, a város pedig ezt az árt kifizette.

Mégis Pótharasztjának ezen fele miatt azután is több ízben volt kénytelen a város megtámadtatást tűrni. Ezek ellen I. Leopold királytól kért s 1693 máj 26-rol kapott is védlevelet (Megvan eredetiben zárt ltár P. 1. V. cs. 13 okm.); sőt I. Leopold vételt megerősítő és adomány levelet is adott a városnak, a mely levelek a zárt levéltárban P. 1, V. cs. 20, 23 sz. alatt megvoltak, de később elvesztek, vagy Bécsben a Cancelláriánál maradtak, a hová be lettek nyujtva, a mint ez az Erdős Mihály és Jeney István által 1725 jan. 13-án kiadott térítvényből s az arra vezetett hájtjegyzésből

látható. És helyettök a levéltárban most csak ez a térítvény van meg.

Azonban még I. Leopold király ezen megerősítő és adomány leveleivel sem volt képes a város minden megtámadtatástól szabadulni.

Legtöbb megtámadtatás a Bécsben a törökök kiveretése után és annak alkalmából, 1689-ben felállított Neoaquistica Commissio működése következtében támadt, és abból a körülményből merítette legerősebb érveit, hogy Nagy-Kőrös a birtoklásban, mint személyi nemességgel nem bíró községi testület szerepelt.

Hogy e viszonyból szabaduljon és Pótharasztját a megtámadtatások ellenében is megtarthassa a város, azt határozta, hogy a pusztát néhány saját nemes lakosának adja el, de csak színleg. Ugyanazért Karai Ferencz és Szabó János tanácsnokait felküldötte a váci káptalanhoz, a kik ott 1703 jul. 12-én Pótharasztját és annak elválaszthatlan részét Bödörházát, Siros Mihály, Sepsei István, Beretvás János, Kovács István, Pálffy Mihály, Cseteh Gergely és Farkas János nagy-kőrösi lakos nemes személyeknek 740 frtért örök áron bevallották.

Később az 1715. X. t. cz. szerint a bécsi commissió helyett, bent az országban, Posonban, Kassán, Zágrábban állítatott fel a Neoaquistica Commissio, mely előtt, a királyi fiscus felperessége alatt, mindenkinek igazolni kellett, hogy micsoda czim alatt bírja, különösen, hogy a török világ alatt kitől, micsoda czimen szerezte birtokát. E commissió elé a kőrösi pótharasztjai birtokosok is megidéztek. Ekkor azt látta a város, hogy Pótharasztját e commissió előtt még a színleges eladással sem fogja megtarthatni. Ugyanazért Grassalkovich Antal királyi fiscus, gr. Zsigray és Lippics udvari agensek segélyével, III. Károly királytól királyi adományt kértek és kaptak 1726 sept. 2-án Pótharasztjára nemes Erdős Mihály, Cseteh Gergely, Beretvás István, Jeney István, Beretvás Anna Zsiros Mihály özvegye, és Farkas János nevére, és ennek alapján birtokba is vezettették magokat. De ennek Semléky János és Berinay Ferencz nevében ellene mondott Vitális György. E királyi adomány alapján azonban a királyi tábla ítéletileg megerősítette az adományosokat Pótharasztja birtokában. A város pedig biztosító okmányt vett az adományosoktól arról, hogy ők a pusztában sem maguk, sem utódaik részére tulajdonjogot nem követelnek, mert ők a pusztáért nem fizettek semmit, hanem csak a nevöket adták oda, és a

puszta az ő nevők alatt, a város pénzén és a város részére vett. Ez az okmány sok ideig megvolt a város levéltárában. Később eredetije ennek is elveszett, s most az, mint több más okmány, eredetiben nincs meg. Különben az ezen ügyre vonatkozó iratok a zárt levéltárban a P. 1. V-dik csomóban, a pár elveszetten kívül is bőven foglaltatnak.

Ily előzményekkel jutott N.-Körös város Pótharasztja birtokához.

De a viszontagságoknak még itt sem lett vége.

1821-ben, III. Károly adományosainak utódai: Sütő Sára Farkas Ferenczné, Nyáry Lajos, Cseteh Gergely, Beretvás Mihály és Molnár János perrel támadták meg a várost, a királyi adomány alapján tulajdon jogot követelvén. A többféle eljárással és orvoslattal igen lassan haladott perfolym alatt azonban bekövetkeztek az 1848-dik évi szabadság harezi viszonyok, a melyekből fejlett körülmények a felperes családokat arra indították, hogy a pert beszüntették és vitatott jogaikról a városi közönség javára ünnepelesen örökre lemondottak. (Lásd 11. §. 64., 65. lap).

Ekkép, mióta az ösiség megis szűnt, azután szabadbirtoklási jog engedtetett, és Pótharasztja Nagy-Körös város közönsége, mint erkölcsi testület nevére telekkönyvezve is van, az óta Nagy-Körös város közönsége Pótharasztját békességben bírja és használja, mint községi tulajdonát.

14. §. Örökváltási (redemptionalis) kulcs, kivetés és megszámlálás a város terheitől.

A 11 és 12 §§-ban ismertetett birtokörökítések több ízben tették szükségessé azt, hogy a város köteles fizetéseit kölcsön felvett pénzzel fedezze.

E tekintetben a város, 1821-ben a vácsi káptalannal lépett legelőször nagyobb kölcsönzési egybeköttesbe. Voltak ugyan az előtt is kölcsönzései: de azok azután maradékaikban szintén ide folytak össze. 1821 után pedig többször találkozunk a jegyzőkönyvekben a hálás elismerés kifejezésével azért a készségért és figyelemért, a melylyel a főtisztelendő káptalan a város szükségén mindig előzékenységgel segített.

Ugyancsak 1821-ben több tanácsi, bizottsági, és közgyűlési tárgyalás alapján elhatározta a város, hogy összeszámitván fizetendő terheit, azok pontos törlesztéséről és kamatai fizetéséről az érdekllett lakosság birtokára való aránylagos kivetéssel gondoskodik.

Az ekkép kivetés útján fedezendett tőketartozási összeg, a gróf Keglevics családnak itt az előző 11 §. 4-dik pontja alatt megjelölt 235,000 frt örökváltsági járandósággal együtt, 300,600 forintban állapítottatott meg, és elhatároztatott, hogy ez az összeg, a város belhatárának birtokosaira, $10\frac{1}{2}$ évi törlesztés mellett birtokaránylag vetessék ki.

A kivetési tervezet elkészítésével Bakos Ambrus (a ki ma már idősbnek mondatik, mert fia is Ambrus volt), a város akkori főjegyzője lett megbízva.

A városi levéltárban van egy fél bőr táblába kötött nagy könyv, a melynek czíme a következő: „*Szabados Nagy-Körös városában levő mindenféle colonialis birtokoknak összeírása, mely kezdődött Die 6-ta Maji 1821.*“ Az egész id. Bakos Ambrus akkor volt főjegyző dolgozata és írása, melyben Körös város belső határterületén volt birtokosai, udvartelki, szántóföldi, szőlő, akolkerti, szőlőbeli veteményföldi birtokaikkal, a kivetés kulcsával és az ekkép eső összeggel együtt, rovatozva névszerint sorra be vannak írva.

A belső háztelkek 4 osztályba soroztattak.

1-ső osztályban	1□	ölre vettetett	$1\frac{8}{10}$	prk,	10□	ölre	18	prk.
2-dik	„	1□	„	„	$1\frac{5}{10}$	„	10□	„ 15 „
3-dik	„	1□	„	„	$1\frac{2}{10}$	„	10□	„ 12 „
4-dik	„	1□	„	„	$0\frac{9}{10}$	„	10□	„ 9 „

Akolkerteknél, 300□ ölet meg nem haladó területtel.

1-ső osztályban	1□	ölre vettetett	$0\frac{8}{10}$	prk,	10□	ölre	3	prk.
2-dik	„	1□	„	„	$0\frac{0825}{10,000}$	„	10□	„ $\frac{82.50}{1000}$ „

Egy száraz malomra vettetett 2 frt 30 pengő kr.

Szőlős kert, egy kapa terület 250□ öllel, minden szántóföld, rét stb. terület pedig 1600□ öles holddal számítottatott, és vettetett:

egy kapa	1-ső osztályu szőlőre	—	6.60	prk.
„	2-dik	„	—	5.50 „
„	3-dik	„	—	3.30 „
„	4-dik	„	—	2.20 „

Szántóföld, rét, veteményföldnél egytized hold vetetett egységgül, és vettetett:

1-ső osztályban	$\frac{1}{10}$	holdra	$1\frac{03}{100}$	prk,	10	részre	$10\frac{30}{100}$	prk.
2-dik	„	„	$0.\frac{86}{100}$	„	10	„	$8\frac{60}{100}$	„
3-dik	„	„	$0.\frac{52}{100}$	„	10	„	$5\frac{20}{100}$	„
4-dik	„	„	$0.\frac{35}{100}$	„	10	„	$3\frac{50}{100}$	„

Az egész 300,600 frtnyi összeg, a lakosság birtokára ezen kulcszerint osztatott ki.

A kik ekkép birtokaik után illetőségeiket kifizették, azon birtokaikra nézve megváltakozott, redemptus tulajdonosok lettek.

Minthogy pedig a közösen megváltott területek közt erdőségek is voltak, a melyek továbbra is közös erdőhasználat alatt maradtak, tehát az erdővágásnak az egyes birtokosok közt történt kiosztás kulcsául is ugyanez a váltásösszeg használtatott akkép, hogy minden birtok után összeszámtatván a $10\frac{1}{2}$ év alatt fizetett váltásösszeg, annak minden 10 frtjára 4 részlet-quóta fa adatott, 10 frtnál kisebb részleteknél ugy osztatván, hogy 1—2 frtra adatott egy, 3—4 frtra kettő, 5—7 frtra három, 8—10 frtra négy részlet vagy quóta.

Az 1826-dik év november havában minden szerzeményi cselekvő és szenvedő, activ és passiv vagyoni állásáról megszámlolván a város, akkor ez következőleg mutatlatott ki:

A város szerzeményi vagyonában, a melyhez akkor tartoztak: egész Pótharasztja és Nyársapát pusztá, Tetétlennek fele, két pesti ház, melyről később bővebben lesz szó, és a város közvetlen határában megvett részletek, feküdt készpénzben kifizetett összegkép: 695,643 frt 42 kr conventiós pénzérték és 113,795 ft 33 kr váltópénz.

E szerzeményi összeg pedig a földesuri javak oltalmazására tett költségekkel, (fegyverdij a török uralom alól való felszabadulás után, a neoaquistikai perek költségei, határ perek stb.) a városi középületek becsü arányával és a városnak 1684-től az 1824-dik évig felszámított szolgáltatmányaiával együtt tett 1.253,873 frt $40\frac{1}{5}$ krt pengő pénzben, ezen kívül 339,356 frt $00\frac{1}{3}$ krt váltóban.

Ezen összegből a magános lakosok az ő pusztabeli birtokaiktól, és a város határában levő colonialis illetményeiktől, együtt véve: 493,621 frt 3 krt pengő, és 40,389 ft 33 krt váltópénzben, térítettek vissza. Tehát az ezen felül eső 760,252 frt $37\frac{1}{5}$ kr pengőben, és 298,966 ft $27\frac{1}{3}$ kr váltóban a város közpénztárából tellett ki.

Adóssága pedig volt a városnak 1826 nov. 1-én 118,262 frt 15 kr conventiós, és 220,583 frt $04\frac{1}{2}$ kr váltópénzben, melyből a gróf Forgács és gróf Keglevich család javára szólott tartozás 116,715 pfrtot tett.

1850-ben azt a rendeletet adta ki az akkori ideiglenes kormány, hogy mindazon községek, a melyek a M. Terézia urbariumának 1763-ban történt ideiglenes elfogadtatása óta az 1839-dik évig bezárólag urbéri tartozásaikat megváltották, adjanak be kimutatást

a fizetett összegekről. Erre a város, ámbár az előtt se volt soha urbéri szervezet alatt, a M. Terézia urbárium pedig épen nem alkalmaztatott reá; mivel azonban taksa s más czim alatt már a török uralom idejében csakugyan fizetett bizonyos összeget, bizonyos földesuraknak, a török uralom után pedig még inkább szaporodtak azok, a kik különböző czimen fizetéseket követeltek, és ezen terhek alól tagadhatlanul megváltotta magát; tehát a földes urainak az ezen terheiktől való megváltakozásra a megjelölt 1763-dik évtől kezdve tett fizetések összegét 507,165 frt 45 krban mutatta ki.

Az a remény, hogy a törvény az urbér váltságának az állam által való viselését rendelvén el, ebből folyólag a város is fog kártérítésben részesíttetni, ez uttal sok okból meghiusult; tehát 1868-ban más alapon készített új kimutatást adott be a város a kormányhoz, a melyben lehető legszigorubbán a colonialis megváltakozásért teljesített fizetéseknek csak tőke értékét véve, az 461,256 frt 53-ban mutattatott ki. De a visszatérítési kérvénynek ekkor se lett kedvezőbb eredménye.

1869-ben végre az 1868. XXXIII. t. cz. 5. §-a értelmében az 1840 év után megváltott telkekért kért a város 55,965 frt kárpótlási összeget a m. kir. földtehermentesítési pénzalap királyi igazgatóságától, de megfelelő eredményre itt sem juthatott.

15. §. Dán-Szent-Miklós, Törtely és Bábocza.

Dán-Szent-Miklós pusztja fekszik Irsa, Vacs és Nyáregyháza közt. Ebből a pusztából a Beleznay részt a város 1835 május 3-án vette először zálogba gróf Beleznay Károlytól 32 évre 42,000 frtért pengő pénzben, azután tanyákra osztva, kiosztotta a lakosság közt. Később a zálogbirtok örökmegváltásra változott át. Ezt a pusztát rész jobbára ma is a körösiek birják. De egy rész a pusztára kiköltözött, más rész másutt lakó birtokosok kezébe került. A pusztát közigazgatásilag sem tartozik többé N.-Köröshöz, hanem Irsához.

Törtelyen, 1836-ban vett a város egy birtok részt zálogba 1950 frtért. Ez előbb haszonbérileg kezeltetett, utóbb egyes lakosoknak eladatott.

Bábocza a Tiszán tul fekszik Öcsöd mellett. Ennek felét a város 1842-ben a gr. Keglevics családtól vette elsőb szintén zálogba 85,000 frtért, azután pedig az egészet megörökitette 150,000 frtért, szintén tanyákra osztva osztván ki a lakosság közt. Illetőleg az örökvételkor a város csak közvetítője volt az eladók és a meg-

vevésre vállalkozók közt a szerződésnek, egyszersmind illető részekben társvevőnek is megmaradván. Máskülönben a főszerződést a vevők irták alá mint első sorban kötelezettek, és a város csak jótállását adta ahhoz. A város csak az urasági épületeket, 20 hold földet, a halászati jogot, és a regálét tartotta meg magának. A regále használatára korcsmát építtetett. Tartott kin pusztá birót, kezelte egyszersmind a közigazgatást és igazság szolgáltatást.

Ily módon 1865-ig foglalkozott az ügygel. Azonközben a vállalkozók közül többen nem feleltek meg köteleességeknek, több helyett a városnak kellett fizetni, s a város fizetett, minek következtében a birtokokat is más kézre kellett adni. 1862-ben a pusztának egy jelentékeny része már Sváb Lőrincz nagy birtokos kezében volt, a kivel utóvégre saját részére, és a hátrálékba esett vállalkozók, úgy az önkéntes hozzá járulék részére 73500 forintban megkötöttén a szerződés, ebből a város által a bábockai birtokok részére kölcsönzött összegek a városi pénztárba is visszafizettettek, és ekkép 1865-ben a városnak Baboczkával volt hatósági összeköttetése is megszűnt.

16. §. Emlékezetes régi közeseemények.

1. **Nagy tűz esetek.** Két nagy tűzvészt emleget városunk közönsége még ma is. Két nagy tűzvész van följegyezve városunk jegyzőkönyveiben, a melyek a közönséges tűzvésznél sokkal nagyobb pusztítást vittek véghez. Ezek egyike 1744 junius 15-én, a másika 1826 ápril 15-én volt.

a) *1744 junius 15-én a budai kapuhoz közel, Tancsa István kamarájában támadt a tűz.* A nagy-kőrösi nép régen is ügyes, erélyes és jó tűzoltó volt. 1744-ben, a mint a III. Részben, a város elöljáróságát tárgyzató §§-ban látandjuk, a város tűzrendszete is meglehetősen szervezve volt már. Az őrtoronyból, kiütése után ekkor is gyorsan észrevétetett a tűz, és a harangok félreverésére összefutott nép erélyesen látott az oltáshoz. Azonban az épen uralkodott nagy szél, meghiusított minden igyekezetet. A tűz gyors haladásban a kecskeméti kapuig terjedt. Ekkor leégett 92 ház, mellék épületeivel együtt és 5 száraz malom. A tüztámadás okát a vizsgálat nem tudta kideríteni.

b) *1826 ápril 15-én a tűz,* déli 12 és 1 óra közt, a piac téren volt nagy vendéglő déloldali szomszédságában, melynek helyén a mostani nagy vendéglő is áll, Farkas János és Szamora

János háztelkeik hátsó részén volt két épületben egyszerre ütött ki. Daczára, hogy ez a kiütés a város központján, a város házával csaknem szemközt történt és gyorsan érkezett a segedelem: de a keskeny közön, a mely a kigyuladt épületek megett volt, nem lehetett a tűzoltó eszközöket alkalmazni és a tűzoltást intézni. Hozzá járult, hogy éppen akkor erős nyugoti szél fújt. Főkép e két ok miatt meghiusult minden igyekezet. A tűz ellenállhatlan erőre kapott, és a szolnoki kapu felé mindig szélesebb tért foglalt s csaknem az egész város szélességére kiterjedve, még a szolnoki kapun kívül is átment, és utjában mindent elpusztítva, a gát-soron állott meg.

Ez volt eddig a folyó században a legnagyobb tűz eset. Terjedelmére nézve az utszák és város részek mostani elnevezése szerint teszek tájékozást.

Legelőször is gyorsan elhamvasztotta ez a támadása körül állott házakat a kecskeméti utzáig; majd azon utszán átsapva, s a ref. templom mellett elhaladva, a szolnoki utsza jobb és bal oldalát, vagyis a mostani VI-dik kerület egy részét, a VIII-dik kerületnek szolnoki utszai szélét, a X-dik kerületnek a ref. templom megett levő részétől kezdve, annak keleti részét, ki egészen a város széléig, végre a IX-dik kerületnek akkor megvolt, de jobbra alkolkertekül szolgált egész területét emésztette fel.

Ekkor leégett a város két jegyzőjének, physicusának, két professorának hivatalos lakháza, az alszegi leány iskola, 478 udvaron volt ház, mellék épületeivel, 4 száraz malom, 94 akol, temérdek butor, házi és gazdasági eszköz, sok szarvasmarha s egyéb házi állat. A kár felvételén 571,312 váltó forintra becsültetett, természetesen a mostanihoz képest az akkori olcsó árak szerint. Egy asszony és egy csecsemő is megégett.

Kecskemét város előljárósága a tűz dühöngése alatt már két vízi puskát küldött segítségre. Azután a szükölködő leégettek segélyezésére küldött szintén Kecskemét város 200 forintot, ugyanonnan Zoller Mihályné urhölgy szintén 200 frtot. Másnap pedig a szomszéd községekből számos szekér érkezett élelmi szerekekkel megrakva.

A segély adakozások hála emlékül részletesen fel vannak jegyezve a város akkori jegyzőkönyvében.

E szerint adományoztatott: 1. készpénzben 2573 frt 5 $\frac{1}{2}$ kr. 2. buza, liszt, árpa 8847 véka. Az adakozó városok közt minden

tekintetben az első helyet foglalta el Kecskemét, a honnan ápril 15-től 24-ig készpénz 534 frt 05 kr, 1101 kenyér, 1140 font szalonna, 824 font hus, 166 véka liszt és 452 véka buza küldetett. Ugyanazon év szeptember havában Bécs város hatósága küldött a károsultak részére 16 frtot, kijelentvén, hogy ez Kersinger Fülöp bécsi polgár, paróka csináló alapítványából való, aki végrendeletében 7215 frt tőkét oly rendelettel hagyományozott, hogy annak kamatai évről évre az égés által károsult községek közt osztassanak ki. Végre 1829-ben 6001 frt 22⁵/₁₀ krt váltóban Pest vármegye útján kapott a város szintén az 1826-dik évi tűzkárosultak részére, a mely király ő felsége külső német tartományaiból, a helytartó tanács által eszközölt hirdetésekre gyűlt össze. Mindezek kiosztásáról szóló kimutatás megvan a város levéltárában.

2. Az 1739/40, és az 1831-dik évi nagy döghalál (pestis). Az 1739/40-dik évi nagy döghalál Szerbiából és az akkor még külön katonai kormány alatt állott Bánságból hurczoltatott be az országba. Ez ellen előzetesen felsőbb rendeletre elzárkózással védekeztek a községek. Nagy-Körös határa is zárvonallal s azon sűrűn felállított örökkel, maga a város pedig megtövisezett sánczczal, melynek bejáratánál ismét örök állottak, vétetett körül. Azon kívül szintén hatóságilag országosan elrendelt böjtöléssel, engesztelő imádkozásokkal, egyházi tanításokkal és azok hallgatásával is védekezett a város. Azonban a vész mégis beütött. A pusztító betegség a városban 1739 június 14-dikén észleltetett legelőször egy iskolai tanulón. Ez felgyógyult ugyan a betegségből: de ugyanazon hóban meghalt abban 11, más nyavalyában 18. Azután volt a halál esetek száma:

juliusban	cholera	ban	56,	más betegségben	28,
augustusban	„	266,	„	„	7,
septemberben	„	788,	„	„	40,
októberben	„	1070,	„	„	96,
novemberben	„	399,	„	„	42,
decemberben	„	98,	„	„	—
1840 januárban	„	5,	„	„	22,
1840 februárban	„	—	„	„	21.
összeg		2682,	más betegségben 256		
mihez a júniusi		11,	„	„	18
hozá adva főösszeg		2693,	más betegségben 274.		

Ezen időben halt meg a ev. ref. egyház második lelkésze Ráczkevi Ötvös János és a város három tanácsnoka : Nemes Oláh János, Ns Udvari János és Barta János.

A vész megszűnése után 1740 márt. 10-én megyei bizottság jelent meg a városban, a mely orvosilag megvizsgálván a lefolyt vészt, az által 119 házat talált kiüresítve; intézkedett ezek fertőtlenítéséről; a temetőt, a hová a ragályban elhaltak, temettettek, még a barom legeltetés elöl is elzáratta, és az elhaltaktól megmaradt ruha s ágyneműeket, melyekből 5 szekérrel került össze, elégettette.

Az 1831-dik évi nagy cholera juniustól novemberig dühöngött az országban. Ennek alkalmával a betegség Gácsországból hurczoltatott be. Pest megyében is erősen uralkodott ez különösen a kecskeméti járásban. Ez ellen is hatóságilag elrendelt elzárkózással és felállított örökkel védekezett a város.

3. *II. József körútja 1768-ban.* Nincs feljegyzés arról, hogy a XIX-dik század előtt valaha királyi látogatásban részesült volna a város.

1768-ban II. József, a ki akkor már német császár és anyja, Mária Terésia mellett, társuralkodó volt, várátván, hogy Pest megyén átutazik s Kecskeméten ebédelni vagy vacsorálni fog, az utak jókarba helyezéseére kiszolgáltattott igás és gyalog munkaerőn kívül, adott a város előfogatra 28 hámos és két nyerges lovat; a konyhára pedig vásároltatott: irós vaj 40 font, tojás 400, csirke 60, hizott kappan 16, lud 10, fogoly 40, sneff 40 db, spárka 2 csomó, liszt 2 posoni mérő, citrom 40 db, és egyéb fűszerszám. Ő fel-sége hintáját 6—6 ló vontatta.

4. *Gróf Althán Mihály Károly váczai püspök fogadtatása*, a ki 1744 máj. 27-én bérnálási körútjában érkezett a városba. Oly fényes fogadtatást, mint a milyen ez volt, alig látott előbb a város. A róm. kath. püspököt, a csaknem tisztán ev. ref. vallásu Nagy-Körös fogadta kitünőleg fényesen. Ekkor a n.-kőrösi róm. kath. egyház hivei leginkább tanyai kertész lakosokból és pásztorokból állottak, a minthogy a városban ma is kevés a r. kath. vallásu birtokos lakos. De önként fényes fogadtatást rendezett a város a terület r. kath. megyés püspökének, nemcsak azért, mert ezt épen a vallásüldöztetések daczára is tenni czélszerűnek tartotta: de azért is, mert az egyházi tizedben a váczai püspöknek épen régtől fogva bérlője volt.

Alpár felől, déli 1 óra után érkezett a püspök. Az alpári utra, a szőlőkön kívül 60 tagból állott lovas banderium küldetett elébe, a melynek élén Tóth András, Tóth Pál, Onady István, Balla Gergely (a krónika író) városi előjárósági tagok állottak. Az elővonulás a város határ szélétől, a város összes harangjainak zugása mellett történt. A város szélén a nagytemető sarkán volt kecskeméti kapunál nagyszámu fényes városi küldöttség fogadta az elővonuló menetet. E küldöttség tagjai közt voltak: Helmeczy István első, Moesy István második helybeli ev. ref. lelkész, Losonezy István a helybeli gymnasium igazgató tanára, a városi tanács és előjáróság részéről: Nyáry Mihály, Pataky István, Kalocsa András, Bajomi Péter, Katona Gergely, Karay Gergely, Pap István, Bozó Mihály, Veres Pál. A fogadás mind a banderium részéről az első találkozáskor, mind a nagy küldöttség részéről a kecskeméti kapunál, üdvözlő szónoklattal történt. A nagy küldöttség szónoka Pataky István volt. A püspöknek, a városház mellett, a nagy piac téren volt s az akkor úgy nevezett quár tély házban (később major lakás, a melynek helyén most a járásbirósági épület van) rendeltetett szállás.

A bér málás vége zése után másnap a püspök kikisé rése Czég-léd felé, a város határáig hasonló ünnepélyességgel ment végbe:

5. *A Péro lázzadás leverése.* 1735-ben a Szegedinecz Péro-féle magyar és rác z paraszt lázzadás leverésében vett a város részt, a melyhez Halász Péter ezredes parancsnoksága alá egy huszonnégy óra alatt, a jegyzőkönyvek szerint 176 lovas harc zost állított ki, a kik aug. 21-ig hét hétig voltak oda. Az ezekre tett költség 760 frt 16 kr volt.

6. *Hadcsapati és hadsegedelmi részvét.*

a) *A hét éves háboruban,* a melyet a magyar nemzet, 1741 sept. 11-én, a posoni országgyűlésen: „vitam et sangvinem“: „életünket és vérünket M. Terézia királynénkért“, nyilatkozatával tett örökmé léküvé, 1741-ben Mária Terézia királyné részére Pest vármegye 1600 lovas vitézt ajánlván meg, ebből Nagy-Körösre 95 esett. E számot a város toborzás útján állította ki; a toborzottaknak ruhával, lóval, fegyverrel és egyéb szükség esekkel felszerelésére pedig 7642 frt 47¹/₂ krt költött.

Ugyanekkor négy portális katona is állíttatott az itt lakos nemes urak által. Ezekre ismét költség volt, a vármegye által bekívánt 488 frttal együtt, 1061 frt 87¹/₂ dénár, a melyből 37¹/₂:

telek után 4 frtjával, 150 frtot a nemesek viseltek; a többi ismét a város közpénztárából telt ki. (Krónika 130 l.).

1744-ben ugyan-e háborura megint 20 ujonczot állított a város.

b) *A török háboruban*, a mely a mult század utolsó tizedében folyt le, az 1792-dik évi jegyzőkönyv szerint 1790-ben adott a város 133 pos. mérő buzát; az 1793-dik évi jegyzőkönyv szerint pedig az 1790 okt. 1-től 1792 nov. 1-ig itt feküdt Főherczeg Ferencz dragonyos ezred szálláspénze fejében a vármegye által fizetett 2058 frt 46⁵/₁₀ krt a török háborura tett adósságok fizetésére fordította.

c) *A francia (Napoleoni) háboruhoz*, a mely a mult század utóján kezdődván, ájtött a folyó század elejére, a jegyzőkönyvek szerint ugyancsak 1792-ben szintén toborzás után 36 lovas ujonczot adott a város, 1794-ben ugyane háborura 1500 frt segélyt, 1795-ben ismét 33 ujonczot, 1796-ban 300 véka rozstot szolgáltatott. 1797-ben az ország rendei által erre a francia háborura megajánlott 50,000 ujonczból N.-Kőrösré 74 ujoncz esett, melyet kiállított a város. Az ugyanakkor megajánlott hat millió forintnyi segélyösszezből, a nagy-körösi földesuri javak után 329 frt 50 kr, a bérletiek után 383 frt 60 kr, Pótharasztja pusztá után 690 frt, összesen 1303 frt 10 kr fizettetett. Ugyanakkor egy felszerelt katona állítása rendeltetvén el, állított a város hatot, 1797-ben pedig a vármegye rendeletéből a katonaság számára 5000 részlet szénát, 5000 részlet zabot és 2500 részlet szalmát szállított Soroksárra.

1798-ban ismét segély kéretvén, 300 frt utalványoztatott zabra. Az 1799-ben ujbol igényelt 50,000 ujonczból ismét 74 esvén a városra, ezt megint toborzás után állította ki; a francziák ellen segítségre jött és Gödöllőre érkezett orosz sereg részére pedig, felhívás folytán 20 akó bort, 9 akó pálinkát, 9 véka kását és 1 mázsa szalonnát küldött.

Az 1800-dik év junius havában 2000 véka zab, 1801-ben zab árában 399 frt 63 kr adatott e háborura.

1809 mártius havában felkéretvén a városok és egyesek pénzzel, gabonával és katonával járulni a haza oltárához, Nagy-Kőrösről begyűlt és beadatott e célra: 9295 frt készpénz, 6 véka buza, 212 véka zab. Megajánltatott 20 katona, és 18 ló. A megajánlott lovakért fizettetett 1955 frt. Ezen kívül a lovas katonák szerelvénye 167 frt 08 krba került, és a kiállított 20 katonából kettőt a

város saját költségén állított, a többi a lakosság adakozásából került.

A háboru befejezése után visszakerült lovak és felszerelések árából bejött 1443 frt 51 kr. Ebből 1000 frtot ismét a háboru költségeinek pótlására, 443 frt 51 krt pedig a „*nemzeti könyvház előmozdítására*“ adott a város, és ezen kívül Bene József, és Vida István, a francziák ellen harezolt vitézeknek, a hazáért kiállott szzenvedéseik jutalmául 50 és 100 frtot adott.

Az 1812 nov. 3-diki jegyzőkönyv szerint az országgyűlésen Ő Felsége részére megajánlott 1 millió posoni mérő buzából és 2 millió pm. zabbol 487 $\frac{1}{4}$ pm. buza, és 730 $\frac{1}{4}$ pm. zab vettetvén a városra, ez a pesti királyi élesztárba szállíttatott; a francia kir. udvar segedelmére megajánlott magyar ezredekhez pedig 24 ujoncz adatott.

1813-ban két ujoncz-lóval, két vágó-ökörrel és 600 pos. mérő zabbal járult a város a háboru terhének viseléséhez, és ugyanezen évben ismét kiállított a könnyű lovas sereghez 17 ujonczot, akik részére 160 forintjával szerezvén lovat, ennek 2720 frt ára kivetés útján szereztetett be a lakosoktól.

Végre 1815 junius havában Napoleonnak Franciaországba való visszatérése következtében újabb segélyre hivatván fel a város, ekkor 47 rendes ujonczot állított ki; ezenkívül adott 3 lovat teljes felszereléssel a maga költségén; azután adott 121 pos. m. buzát, 487 p. m. rozstot, 487 pm. zabot s e czimen lakosaira 5375 frt 50 krt vetett ki.

MÁSODIK RÉSZ.

Földrajzi viszonyok.

Beltelki terület s külső határ.

(E szakasz anyaga *Somogyi Károly* városi mérnöktől való.)

17. §. Összes határ.

Nagy-Körös város összes határát három, egymással összefüggésben nem levő, teljesen külön álló határ vagy birtok terület alkotja u. m.: a) A város szorosan vett s egy összefüggő egészet képező tulajdonképeni belső határa, b) Tetétlen pusztá, c) Pótharaszttja pusztá.

A város szorosan vett mostani belső határának összes területe az 1880-dik évben foganatosított katasteri részletes felmérés szerint $61,111 \frac{1203}{1600}$ kat. hold.

Ezen összefüggő határterületet, — a melynek mintegy közepén fekszik a város beltelki területe — körülveszik, északkelet-től kezdve és onnan haladva dél, majd nyugat és ismét vissza északkelet felé: Czegléd rendezett tanácsu város, Abony, Törtely, Kocsér községek, Kecskemét törvényhatósági város, Lajos-Mizse község, végre Vacs és Mikebuda pusztá határai.

A városhoz tartozik Tetétlen pusztá, habár annak határával, Törtely község határának közbenesése miatt, nincs is összefüggésben. Ennek területe $5698 \frac{847}{1600}$ kat. hold s körülveszik: Abony, Tószeg, Jász-Kara-Jenő és Törtely községek határai. Ezen pusztá, mely különben hitel- és adó-telekkönyvileg külön van felvéve, nem az 1871. XVIII. t.-cz. folytán csatoltatott a városhoz, hanem már az előtt is a város határának egy kiegészítő részét képezte, köz-

igazgatási önállósággal nem birt, adója Nagy-Körös városban irattott és iratik elő s azt az itteni adópénztárnál fizette és fizeti, közigazgatási és közteherviselési tekintetben is oly viszonyban állott azzal és áll ma is, mint a város határának bármely szorosabban vett kiegészítő része.

Vége Nagy-Körös város közönségének, mint erkölcsi testületnek tulajdonát képezi s e szerint tág értelemben vett határához tartozik Pótharasztya pusztája, amely mintegy 40 kilométerre fekszik a várostól, a hol maga Nagy-Körös város is tart hatósági közeget, habár e pusztája előbb az 1871. XVIII. t.-cz. folytán több éven át közigazgatásilag Kakucs községhez volt csatolva, jelenleg pedig 1896. jan. 1-je óta Nyáregyháza községhez csatoltatott. E pusztája területe az 1881-ben felvett katasteri részletes felmérés szerint 9946 kat. $\frac{1116}{1600}$ hold. Ezen területből azonban 156 $\frac{1523}{1600}$ hold, amely a vasadi és csévi puszták határainak összeszőgelésénél az 1830-dik év körül szőlővel ültetett be, megváltás útján eladatott s leginkább egyes monori lakosok tulajdonába ment át. Ilykép ezen pusztája területe ez idő szerint 9792 $\frac{1193}{1600}$ kat. hold. E területet körülveszik: Vasad, Csév puszták, Nyáregyháza község, Dán-Szt.-Miklós, Vátya puszták, Uj-Hartyán és Kakucs községek, végre Pakony és Löb puszták határai.

Ekkép Nagy-Körös város tágértelemben vett határának összes területe:

1. Belső határ . .	61,111 h.	1203□-öl.
2. Tetétlen pusztája . .	5,698 „	847 „
3. Pótharasztya . .	9,792 „	1193 „
együtt		76,603 h. 43□-öl.

Sőt még e tágértelemben vett határon kívül is a szomszéd Kocsér, Törtely, Kécske, Dán-Sz.-Miklós, Lajos-Mizse, Jász-Karajenő határából is 4000 kat. holdnál több van a Nagy-Körösön bentlakó birtokosok kezében, úgy, hogy a tágértelemben vett nagy-körösi határ és az itt bent lakosok által birt birtokterület a 80,000 katastrális holdat haladja.

Az egyes határterületekről külön szölok.

I. FEJEZET.

*A város szorosan vett belső határa.***18. §. Ennek megoszlása.**

A belső határ területe az egyes részek és külön elnevezéssel bíró dülők szerint a következőkép oszlik meg:

1, Beltelek	806 h.	606 □-öl	24, Csipvár II. ...	1058 h.	209 □-ö
2, Vizállás és Gátér	1042 „	317 „	25, Bántösi bánom		
3, Pöczöki szőlők	169 „	513 „	(szőlők)	352 „	1046 „
4, Földvár	146 „	1107 „	26, Homojtáj vagy		
5, Szurdok	770 „	389 „	Homolytája	1573 „	1248 „
6, Tázerdő (szőlők)	640 „	60 „	27, Száraz dülő ...	2046 „	625 „
7, Bokros (szőlők)	542 „	195 „	28, Csókás (erdő)...	2711 „	1503 „
8, Hosszuhát (szőlők)	245 „	29, Nyárkúttrét ...	897 „	408 „
9, Alsófüzes	199 „	546 „	30, Nagyerdő-		
10, Alsó járás	2735 „	1516 „	Halastó	1619 „	957 „
11, Árboz	1218 „	1445 „	31, Szénástelek ...	673 „	1345 „
12, Esed	1014 „	1035 „	32, Felsőjárás ...	5093 „	1389 „
13, Zsiroshegy (szőlők)	747 „	33, Hantház	356 „	801 „
14, Kálmánhegy (szőlők)	385 „	34, EreklYES	250 „	591 „
15, Temetőhegy (szőlők)	232 „	35, Csemő	3733 „	1195 „
16, Hangács	3931 „	79 „	36, Gógány	3110 „	1075 „
17, Fekete	4969 „	631 „	37, Ludas	998 „	1456 „
18, Barátságos ...	2066 „	1156 „	38, Nyársapát ...	2559 „	1490 „
19, Kúrtilapos ...	450 „	1234 „	39, Nyilas	6510 „	1497 „
20, Tormás (szőlők)	150 „	330 „	40, Kappanhalmi		
21, Lencsés, Világos (szőlők)	440 „	szőlők	138 „	838 „
22, Csipvár I.	196 „	804 „	41, Besnyő	2802 „	666 „
23, Páljai bánom (szőlők)	245 „	42, Utak	1252 „	494 „
			43, Vizek, csatornák	22 „	127 „
			összesen	61,111 h.	1203 □-öl
			Ebből földadó alá		
			nem eső	2,550 „	1148 „
			Különféle földadó		
			alatt áll	58,561 h.	0055 □-öl

A földadó alá nem eső terület közt vannak a városi belső házhelyek és udvar telkek, utszák és terek, vásártér, temetők, azután a külső tanyai épület, udvar, rakodó helyek, mindenféle közlekedési utak s egyéb termelési használaton kívül álló földterületek, az adó alattiak közt ellenben a beltelkek közt levő kertek s egyéb termelési területek is benfoglaltatnak.

I. CZIM.

*A város belsőtélki területe.***19. §. A belsőtélki terület részei, annak különböző felosztása s elnevezése.**

Az előző 18. §. 1. pontja alatt, beltelkek névvel megkülönböztetett $806\frac{606}{1600}$ kat. hold területhez hozzájárul még a földadó alatt nem álló területből $176\frac{561}{1600}$ kat. hold, a melyet az utszák, közök, különféle terek foglalnak el. E szerint a tágértelemben vett városi belterület $982\frac{1167}{1600}$ kat. holdat tesz. Ebből a tulajdonképeni házhelyek és udvarok $515\frac{1396}{1600}$ kat. holdat foglalnak, a melyek térmértéke az utszákkal, közökkel és terekkel együtt $692\frac{357}{1600}$ kat. holdra üt, a tágértelemben vett beltelkek, illetőleg utzsorok közt eső kertekre, temetőkre s egyéb használható és használaton kívüli területekre marad még $289\frac{810}{1600}$ kat. hold, melyből a régi város és az új (Bokros) városrész közt 1851-ben a gátéri csatorna létesítése után kiosztott gátéri kertek maguk $97\frac{1268}{1600}$ kat. holdat foglalnak.

Ez előtt, egészen az 1880-dik év végéig a város belterülete négy járásra volt felosztva. Nevezetesen: a Piacztértől északfelé a czeglédi-utsza és nyugotfelé a vasut-utsza által határolt rész képezte az I-ső járást; a Piacztértől délfelé a kecskeméti-utsza és nyugotfelé a vasut-utsza másik oldala által határolt rész képezte a II-dik járást; a Piacztértől keletfelé a szolnoki-utsza és délfelé a kecskeméti-utsza által határolt rész volt a III-dik járás; végre a Piacztértől északfelé a czeglédi-utsza jobb oldala és keletre a szolnoki-utsza baloldala által határolt rész volt a IV-dik járás. Ide tartozott az ugynevezett Bokros városrész is. A házak sorszámozása 1-től kezdődőleg, mind a négy járáson keresztül folyt. Az első járás az 1—797, a második a 798—1841, a harmadik az 1842—2453, végre a negyedik járás 2454-től a 3098-ig folyó nép-sorszámokat foglalta magába. Az időközben itt-ott épült új házak eleintén folytatólágosan magasabb nép-sorszámokat kaptak, később pedig csak úgy jeleltettek, hogy pl. 1852 n. s. szám után ujház stb.

Az 1880-dik év utolsó napjára törvény útján elrendelt országos népszámlálás végrehajtása előtt a város belterülete 10 kerületre lett felosztva, oly módon, hogy az előbbi első járásból képeztek az I. és II-ik kerületek, a második járásból a III., IV., V-dik, a harmadik járásból a VI., VII., VIII-dik, a negyedik járásból a IX. és X-dik kerületek, melyeknél a különálló Bokros városrész a X-dik kerülethez soroztatott.

Ezen alkalommal az egyes kerületek, egygyel kezdődő külön népsor számozást kaptak. Az első kerület 1—349, a második 1—477, a harmadik 1—293, a negyedik 1—500, az ötödik 1—291, a hatodik 1—327, a hetedik 1—227, a nyolczadik 1—193, a kilencedik 1—291, a tizedik 1—393 sorszámozásokat foglalja magában. A tíz kerület összes népsorszáma e szerint 3341.

Összehasonlítva ezt az 1880-dik év végén eszközölt népsor számozást az 1850-dik év elején eszközölt népsorszámozással, az derül ki, hogy a kettő közt lefolyt 30 év alatt a ház és udvarterek száma 243-mal szaporodott.

Az 1890-dik év végén történt népszámlálás előtt, a város belterületén történt összeírás szerint az egy ház és udvartéren álló külön lakóházak számításbavételével, a külön fedél alatt álló lakóházak száma 3646 volt.

A négy járásra és később tíz kerületre osztáson kívül, a város különböző részei, már a régi időkben a nép nyelvén helyi elnevezés szerint is különböző részekre lettek megkülönböztetve, a mely elnevezések nagy részben ma is fenállanak.

Az a rész, a mely az ev. ref. templomtól nyugot irányban a vasut felé terjed, régenten és most is *Fölszegnek* neveztetik. Ezen részen azonban megkülönböztetendő a *Vizállás*, a mely a jelenlegi első kerület külső részét képezi. Ennek elnevezése onnan származik, hogy ezen alacsony fekvésű helyen, különösen addig, míg a külső szélén elvönuló Gátéri csatorna el nem készült, a Nagyerdő alatt levő forrásos helyekről kiinduló s erre vonuló összegyűlt vizek az alacsonyabb részeket elborították. Ezen vizállási részen régebben csak akolkertek voltak, melyekben egyes gazdák istállókat építvén, jószágokat tartották. Később azonban kisebb részekre eloszolva s eladva, e részen is lakóházak épültek és most már csak kivételesen használtatnak akolkerteknek.

Innen tovább haladva a vasuti pályaudvar felé, a második kerület jobbfelől eső szintén alacsony fekvésű süppedékes része

Tabánnak neveztetik. Ennek külső részén szintén nagyobb kiterjedésű kertek vannak.

A harmadik kerületnek az örkényi-utsza tájékán levő része, melyet a tormási szőlők szegélyeznek, *Tormásköz* nevet visel. Az V-dik kerület neve, általában homokos területe miatt *Homokoldal*. Ennek külső része, mely a belső részeknél később osztatott ki, *Vásárállás* nevet visel.

A városnak a ref. templomtól dél-keletfelé eső része az *Alszeg*. Ennek közép része, a szolnoki-utszán levő köhid táján a jelenlegi hatodik kerület egy része *Encs*, mely hajdan e név alatt külön falu volt s róla a jelenleg a Timár-utzában levő közút a nép nyelvén ma is encsi kútnak neveztetik.

A VII-dik kerületnek a régi ref. temetőtől az alpári vagy csongrádi-utig terjedő része, mely egyik oldalról a temetőhegyi szőlők által van határolva, *Temetőoldal*, majd odább *Fűskert* nevet visel; a VII. kerület másik része a Minta-kertig s a kiosztott legelőföldreig, *Kis-Alpár*nak neveztetik.

A IX-dik kerület keleti, vagyis az *Alszeg* külső részét, *Váncsod*nak hívja a nép, a hol a néphagyomány szerint hajdan Váncsod külön falu volt. Ettől északfelé, szintén a IX. kerület szélén levő, aklokkal, kertekkel és lakóházakkal vegyesrész neve *Vadas*, a régi időben e részen elterülve volt erdőségről.

Végre a X. kerület északkeleti külső része a gátéri kertek belső vonalán *Gátoldal*, a külső oldalán pedig, a hová a régi aklok és kertek közé mostanában egészen új lakott városrész települt, melynek északi végén foglal a most állami méntelepül szolgáló lovas kaszárnya és a Széchényi mulatókert is helyet, van a *Bokros* új városrész.

20. §. Utszák, terek s azok elnevezése.

Régebben csak a legfőbb utzáknak volt nevök s azokat többnyire a szomszéd községektől vagy külső határrészekről vették, amerre főképp rajtok a közlekedés folyt. Sőt ezek is inkább út, köz vagy kapu, mintsem utsza nevet viseltek. Így volt *Budai köz*, *Czeplédi*, *Szolnoki*, *Kecskeméti út vagy kapu*, *Tormásköz* stb. Legtöbb utsza és a kisebb utszák, főképp a rajtok lakó valamelyik nevezetesebb egyénről, vagy ott levő feltűnő tárgyról neveztettek s a szerint nevök gyakran is változott. A tereknek, piacoknak többnyire a rajtuk árult tárgytól volt a neve.

A város belterületének 1880-ban a fentebb jelzett tíz kerületre osztása után az egyes utszák és terek általában megállapított nevek szerint rendezettek, megtartván a régi neveket ott, ahol czélszerűnek mutatkozott, általában új neveket alkalmazván ott, ahol név nem volt, vagy helytelen volt. Azután a sorszámozott házakra és udvarterekre csinos horgany táblácskák lettek alkalmazva, melyek mindenikére reá van öntve a kerület száma, az utsza vagy tér neve és a megfelelő népsor-, vagyis házszám. Az előtt is számozva voltak ugyan már a házak: de a festett pléh táblácskákon csak a népsorszám volt feltüntetve, mely a keresésben és megtalálásban sok nehézséget és zavart okozott, minthogy az se folyt mindenütt egymás után, hanem közben átugrásokat tett.

Az ekkép rendezett utszák és terek mai napig divó elnevezését, a kerületnek megjelölésével, melyben fekszenek, vagy a melyek közt elválasztó vonalat képeznek, a következő betűsoros összeállítás mutatja:

1, Abonyi utsza	X. kerület.	28, Csillag „	VI. kerület.
2, Akácza „	V. „	29, Csipvári „	II. „
3, Alpári „	VI, VIII. „	30, Csóka „	I. „
4, Alsó-füzesi utsza	IX. „	31, Csokonai „	IV. „
5, Alsó nyomási sor	IX. „	32, Czeglédi „	I. X. „
6, Arany János utsza	IV. „	33, Darázs „	II. „
7, Árboz utsza	IX. „	34, Darvas „	VII. „
8, Árpád „	VI. „	35, Deák tér	VI. X. „
9, Árok „	VI. „	36, Dobó utsza	VIII. „
10, Átilla „	VIII. „	37, Encsi „	VI. „
11, Bagoly „	I. „	38, Eötvös tér	IV. „
12, Bálvány „	X. „	39, Eper utsza	VII. „
13, Balla „	X. „	40, Esedi „	VIII. „
14, Bárány „	II. „	41, Farkas „	I. „
15, Báthory „	IV. „	42, Fáskert „	VII. „
16, Berkes „	VII. „	43, Fecske „	I. „
17, Berzsenyi utsza	IV. „	44, Fejsze „	I. „
18, Bethlen utsza	III. „	45, Felső nyomási sor	I. II. „
19, Bocskay „	IV. „	46, Földvári utsza	II. „
20, Bokros szél	X. „	47, Folyam „	IX. X. „
21, Borz utsza	VII. „	48, Fürj „	V. „
22, Buvár utsza	IV. „	49, Füzér „	III. „
23, Buzogány utsza	VI. „	50, Füzfa „	II. „
24, Csalogány „	IV. „	51, Galamb „	I. „
25, Csavargó „	X. „	52, Gerle „	II. „
26, Csiga köz	VIII. „	53, Gödrös „	VI. „
27, Csikos utsza	I. II. „	54, Gomba „	III. „

55, Görbe utsza	I.	kerület.	102, Kürt utsza	IV. kerület.
56, Gyász köz	VI.	"	103, Kustár "	VI. "
57, Gyep utsza	II.	"	104, Laktanya tér	X. "
58, Gyík "	X.	"	105, Laktanya utsza	I. "
59, Hajnal "	VII.	"	106, Lehel "	VIII. "
60, Hangácsi utsza	VII. VII.	"	107, Lepke "	II. "
61, Harizs "	V.	"	108, Liliom "	IV. "
62, Harkály "	I.	"	109, Losonczy "	X. "
63, Hattyu "	V.	"	110, Lovas "	X. "
64, Helmeczi "	VI.	"	111, Lövész "	IV. "
65, Hid "	IV. V.	"	112, Madár "	X. "
66, Hold "	X.	"	113, Magas "	IV. "
67, Holló "	IV.	"	114, Magyar "	IV. "
68, Homok "	V.	"	115, Malom "	I. "
69, Horgany "	II.	"	116, Mátyás "	III. "
70, Hosszuhát "	X.	"	117, Medve "	I. "
71, Hunyady "	III. IV.	"	118, Mentovich "	IV. "
72, Huszár "	I.	"	119, Mintakert "	VII. "
73, Ibolya köz "	VIII.	"	120, Mizsei "	III. "
74, Jázmin utsza	I.	"	121, Nádasdy "	VIII. "
75, Jókai "	I.	"	122, Népbank "	I. "
76, Juhász "	II.	"	123, Nyárfa "	I. "
77, Kácsa "	II.	"	124, Nyereg "	VI. "
78, Kagyló "	II.	"	125, Nyúl "	VII. "
79, Kanyar "	II.	"	126, Olaj "	V. "
80, Kasza "	VI.	"	127, Örkényi "	III. "
81, Kazinczy "	VI. VIII.	"	128, Pacsirta "	IX. "
82, Kecskeméti u.	IV. V. VI. VII.	"	129, Pálma "	VI. "
83, Kecskés köz	III.	"	130, Pálya "	VI. "
84, Kender utsza	X.	"	131, Pásztor "	II. "
85, Kereszt "	IX.	"	132, Patay "	IV. "
86, Kert "	X.	"	133, Patak "	VI. "
87, Kigyó "	VI.	"	134, Páva "	IV. "
88, Kinizsi "	III.	"	135, Petőfi "	IV. "
89, Kiskút "	I.	"	136, Pipa "	III. "
90, Kőhid "	IV.	"	137, Rák "	X. "
91, Komló "	II.	"	138, Rákóczy "	IV. "
92, Kisfaludy "	IV.	"	139, Raktár "	X. "
93, Kölcsey "	VI.	"	140, Remény "	VII. "
94, Könyök "	I.	"	141, Repkény "	II. "
95, Kőrísa "	I.	"	142, Retek köz	VIII. "
96, Kórház "	V.	"	143, Rigó utsza	VI. "
97, Korsós "	V.	"	144, Rózsa "	IV. "
98, Kossuth tér	I. X.	"	145, Sarkantyú utsza	III. V. "
99, Kossuth utsza	I.	"	146, Sarló utsza	VIII. "
100, Koszoru "	V.	"	147, Sik "	X. "
101, Kötő "	VIII.	"	148, Sip "	IV. "

149, Sirató utsza	II. kerület.	178, Tomory utsza	IV. kerület.
150, Sólyom „	I. „	179, Tompa „	IV. „
151, Süveg „	X. „	180, Tormás „	III. V. „
152, Sövény „	II. „	181, Törteli utsza	IX. „
153, Szabadszállási utsza	V. „	182, Tószegi „	IX. „
154, Szajkó utsza	X. „	183, Trombita „	II. „
155, Szalag „	X. „	184, Tücsök köz	VIII. „
156, Szárcsa „	II. „	185, Tűzok „	V. „
157, Szarka „	I. „	186, Uri utsza	V. „
158, Szarvas „	I. „	187, Vadas „	IX. „
159, Szász Károly utsza	IV. „	188, Vágó „	VI. „
160, Széchényi tér	I. IV. „	189, Váncsodi utsza	IX. „
161, Szegfü utsza	III. „	190, Varga János utsza	X. „
162, Szeglet „	VIII. „	191, Varju utsza	I. „
163, Székely köz	X. „	192, Várkonyi „	IX. „
164, Szélmalom utsza	VII. „	193, Vásár „	V. „
165, Szigeti utsza	X. „	194, Vásárszél	V. „
166, Szilágyi „	IV. „	195, Vasút utsza	II. III. IV. „
167, Szilfa „	I. „	196, Vendéglő utsza	IV. „
168, Szöllő „	III. „	197, Veréb „	I. „
169, Szolnoki „	VI. IX. X. „	198, Vezsenyi „	IX. „
170, Szoros „	II. „	199, Vidra „	VII. „
171, Tabán „	II. „	200, Világos „	III. „
172, Tázerdei „	I. „	201, Viola „	II. „
173, Tavasz „	I. „	202, Vörösmarthy utsza	IV. „
174, Teleky „	V. „	203, Zöldfa utsza	V. „
175, Temető „	VII. „	204, Zöldkert „	V. „
176, Tetétleni „	IX. „	205, Zrinyi „	X. „
177, Timár „	VI. „	206, Zsiros „	VII. „

A város fő és legnagyobb tere a *Deákter*, a ref. templom, a város háza, a régi majori szállás és a Városi Szálloda által szegélyezve, egész a Gondi-féle házig. Ez a tulajdonképeni gyalog piac; a ref. templom körül parkszerűleg és a város háza s régi majori szállás előtt is befásított résszel. Ennek folytatása a vasút felé a *Széchenyi-tér*. Ennek helyén 1855 előtt egy-két keskeny utsza közé szorított, hosszan nyúló sűrű háztömb állott, külső végén a város kettős száraz malmával. E zugos háztömböt a város 1855-ben Magyar Pál polgármestersége alatt részint szabad vétel, részint kisajátítás útján mintegy 20,000 frtért megszerezvén, (a kisajátítási összeg maga 12,474 frt 22¹/₂ krt tett) azt leromboltatta és a tért szabályozta. E lerombolásnak és szabályozásnak két célja volt; egyik, hogy a már szűkké vált piac neveltessék, másik, hogy a vasúthoz, amely szintén épen akkoriban indult meg Nagy-Körös alatt, a közlekedés a város köz-

pontjából kényelmesebbé tétessék, melyet a minden oldalról elszűkített útszákon a lerombolt háztömb rendkívül akadályozott. Az ekkép nyert területnek alsó része, csakugyan mindjárt is a nagy piacshoz csatoltatott. A külső része ellenben körülkorlátolva és befásítva sétatérre szándékolatott alakíttatni, és így is szolgált pár évig. Azonban a különféle házomladékok felett a fák még gondozás mellett is csakhamar kivesztek, de a köznép által sem kiméltettek, s most az egész a piacztérhez van csatolva. Itt van jelenleg az apró-marha- és fapiacz, nyáron át a dinnye-, ősszel a káposzta-piacz. Ezen kívül az időközönként érkező látványos bódék, vándor-komédiás, köteltánczos sátrak, állatseregletek, panorámák s egyéb mutatványok helyiségei itt szoktak felállíttatni. A Széchényi-térnek alsó részén, mely a Deák-térrel csatlakozik, van a gabonapiacz, a hol heti vásárok alkalmával több sorban a gabonás kocsik és szekerek állanak. A Deák-térhez délfelől csatlakozik az *Eötvös-tér*, mely a Bordács-féle ház nyugoti oldalán állott és 1854-ben lebontott régi városi úgynevezett kőpinceze és az 1882-ben elpusztított nagy mézárszék helyén alakult, és most szintén a gyalog piacz elhelyezésére szolgál. A *Kossuth-tért* az a terület képezi, amely a r. kath. templom és a járásbíró-sági épület előtt a városház nyugoti kapujáig fekszik. Ezen tér most a vidéki kocsik egyik megálló helyéül szolgál.

E szerint e négy tér, a város közepén összefügg egymással.

Ezen kívül van a disznó- és szalmapiacz. Ez a kecskeméti útszától, ott ahol ebből a régi Gubody-féle postaház mellett délre az alpári útsza kiindul, annak mellékén a régi ref. temetőn belül terül, majd a temető sarkára épített Szalay-Faragó-féle ev. ref. népiskola és községi árvaház mellett megfordulva, a kecskeméti útsza vonalán és ismét a temető mellékén a Czira Lajos-féle kertig terjed.

Az útszák szétágazásainál és keresztezéseinél képződött kisebb-nagyobb üres tereknek elnevezésök még nincs. Sétatérül szolgáló befásított közterek — ha csak az ev. ref. templom körül ültetett s kelet, dél és nyugoti irányban vaskerítéssel körülvett kis parkot s ettől dél felé ugyancsak a Deák-téren néhány év óta létesített kis sétáló helyet, és a város háza s u. n. régi majori szállás előtt levő befásított tért annak nem tekintjük — a városban még. nincsenek. Ilyenül említhető a városon kívül a Czeglédi-út mellett a katona laktanya

előtt levő $3 \frac{602}{1600}$ hold kiterjedésű tér, mely parkirozva s itt leginkább disztlő kanadai nyárfákkal van beültetve és a méntelep parancsnoksága által gondoztatván, a kintebb fekvő Széchenyi sétakertbe és a szőlőkbe kijáróknak sétatérül is szolgál.

21. §. *Utszajárdák, kőutak. Utvámdíj szedhetési jog-sítvány.*

A város beltérei minden oldalon a házak mentén, azután az átjáró vagy keresztutak, továbbá a főutszak végig, valamint a város belső részein levő forgalmasabb közlekedésű utszak kevés kivétellel egyik oldalukon $2-1\frac{1}{2}$ és 1 méter szélesség közt váltakozó téglajárdával vannak ellátva, melyek a szükséghez képest minden évben javíttatnak és szaporíttatnak. E célra a városi költségvetésbe már számos év óta 1000 ft szokott évenként felvételni. Új járda készítés alkalmára, szabályrendeletileg köteles minden háztulajdonos, a telke mentén lerakott téglamennyiség előállítását megfizetni. A járda lerakási és további jókarban tartás költsége a városi közpénztárt illeti.

Eddigelé a városnak egymást keresztező négy fő utcája van a Kecskeméti utca egy részének kivételével egészen a beltelkek széléig, sőt a Czeglédi utcánál még azokon túl is egészen a Széchenyi kertig macadam-szerű kőburkolattal kiépítve. Mindenik a központból, a városháza és ref. templom elől indul ki:

1. A vasút utsza, mely a vasuti pályaházhoz és raktárakhoz vezet, hossza --- 1938 méter.
2. Kecskeméti utsza, a kecskemét-jászberényi útvonal egyrészre --- 540 „
3. Czeglédi utsza és út, a kecskemét-jászberényi útvonalnak, az előzővel összefüggő folytatólagos második része --- 924 „
4. Szolnoki utsza, a n.-körös—künszentmártoni útvonal része, mely összefügg a vasút utszával 1512 „

Az eddig kiépített kőutak összes hossza --- 4914 méter. Azonban a kecskeméti utszának folytatólag — a város végéig vagyis a vásártérig szintén macadamszerű kőburkolattal való teljes kiépítése is folyamatban van.

A vasút utsza kőútja egy 6 méter széles macadam út, 26

cmtr vastag budaujlaki mészkő alappal s reá 15 cmtr vastag szobi trachyt zúzott kőborítás, hengerezve, mindkét oldalon 36 cmtr mély szegély-kövekkel szintén szobi trachytból, szentlőrinczi bányakaviccsal behintve. Ezen kőút építésére nézve már 1876-ban megindult a tárgyalás: de mindjárt nem sikerült. 1881 aug. 7-én kezdetett el tényleg építtetni, s nov. 20-án adatott át a forgalomnak. Az építést a vasút az építési anyagoknak mérsékelt díj mellett szállításával segélyezte s ilykép az 1938 méter hosszú út kiépítése 31,604 frt 31 krba került.

Ugyanez alkalommal építtetett ki a vasúthoz vezető kőútból a piac téren elágazólag a kecskeméti utszai kőút. Ez szintén egy 6 mtr széles macadám út, 22 cmtr vastag budaujlaki mészkő alappal, erre 12 cmtr vastag szobi trachytkő borítással hengerezve, mindkét oldalon 30 cmtr. mély szegélykövekkel szintén szobi trachytból és sz.-lőrinczi bányakaviccsal behintve. Összes költsége az 540 méter hosszú útnak 7701 frt 66 kr. volt, melyre a megyei közmunka váltságból befolyt s az itteni úti alap javára a megyei házi pénztárba elhelyezett összegek szolgáltak fedezetül.

A czeglédi utszai kőútból 233 méter hosszúság még 1878-ban kiépült, csak 4-74 méter szélességgel, de ez keskenynek találtatván, 1882-ben 244 méter hosszúságban újra építve, 6 méterre kiszélesítettett. Ugyanakkor készült a szolnoki utszai kőutnak is 300 méter hosszú első szakasza. Majd a szolnoki utszai kőútból 1885-ben 342 méter, 1894-ben 165 méter, 1895-ben 705 méter, a czeglédi utszaiból 1893-ban 300 méter, 1894-ben 300 méter, 1895-ben 80 méter hosszúság készült el. Mindenik kőút 6 méter széles s macadamisált. Költségeire a vármegyei közmunka váltság, majd az 1890. évi I. t.-cz. életbelépte óta az utadó szolgált fedezetül. Ugyanez alap szolgál a tovább építési és fentartási költségek fedezésére is.

A vasut utszai kőút fentartási költségeinek fedezésére a m. kir. kereskedelemügyi miniszteriumtól köveztvám szedhetési jogot eszközölt ki és nyert a város. E jog a nagy-kőrösi vasutállomáson fel és leadott teherszállitmányi cikkekre szól, s azóta hat évenként szokott megújittatni. A legutóbbi engedély-okmány szerint Nagy-Kőrös város az 1890. évi I. t.-cz. 93. §-a értelmében feljogosítottatott arra, hogy 1893. decz. 4-től, egész 1899. decz. 3-ig bezárólag, vagyis hat egymás után következő évben a nagy-kőrösi vasutállomáson fel és leadott szállitmányi tárgyaktól a következő vám díjakat szedhesse: 1. minden darab nagy marha után 6 fillért

(3 krt); 2. minden darab aprómarha után 2 fillért (1 krt); 3. gabona, fa, kőszén és építőanyag után métermázsanként 2 fillért (1 krt); 4. minden másnemű szállitmány után 4 fillért (2 krt); az engedély-okirat szerint a befolyó vám másra, mint a vámtárgy fentartására és helyreállítására vagy esetleg újból való felépítésének költségeire, illetve az ezen célra felvett kölcsön törlesztésére, nem fordítható. Azért a vámbevételekről és kiadásokról vezetett számadás minden év végén, törvényszerű tárgyalás végett, a vármegye közönségéhez felterjesztendő. Az engedélyezett vámtárgyra nézve a vámmentességet az 1890. évi I. t.-cz. 99. §-a állapítja meg. Szolgáljon tájékozással, hogy ezen vámdíjakból 1891-ben 3782 frt 20 kr, 1892-ben 3875 frt 91 kr, 1893-ban 3879 frt 33 kr, 1894-ben 3879 frt 39 kr, 1895-ben 4308 frt 16 kr folyt be.

22. §. A belterület kiépültségének sűrűsége. Építkezési mód, szabályok és rendezési tervzetek.

Visszautalok az előző, 19. §. azon pontjára, a hol a város beltelki területének különböző felosztása tárgyalatott és a hol levonva a tárgételemben vett városi belterületből az utszák, terek, kertek stb. által elfoglalt területet, a tulajdonképeni házhelyek és udvarok térmértéke $515 \frac{1896}{1860}$ kat. holdban mutattatott ki. E terület, az ugyanott megnevezett 10 kerület közt, következőleg oszlik meg:

I-ső kerület	53 h.	697	□-öl,	VI-ik kerület	58 h.	741	□-öl
II-ik	„	65	„	454	„	VII-ik	„
III-ik	„	57	„	625	„	VIII-ik	„
IV-ik	„	55	„	589	„	IX-ik	„
V-ik	„	60	„	1425	„	X-ik	„
Elosztási különbözet	---	---	---	---	---	---	406
Összesen				---	---	---	515 h. 1396 □-öl.

Összehasonlítván e számokat, a népsorszámoknak, illetőleg a külön-külön népsorszám alatt felvéve levő épület és udvarterek számának ugyancsak az idézett 19. §. illető pontja alatt kerületenként kimutatott összegével, az derül ki, hogy átlag legsűrűbb az építkezés és aránylag legkisebb ház- és udvarterek vannak a IV-ik kerületben; mert ott 1 kat. hold területen 9'05 ház- és udvartér van. A többiek utánna így következnek: a X-ik kerületben van 8'28, a II-ikban 7'30, a IX-ikben 6'93, az I-sőben 6'52, a VI-ikban 5'58, a VIII-ikban 5'28, a III-ikban 5'12, a VII-ikben

4'88, az V-ikben 4'77 ház- és udvartér. Így a szorosabb értelemben vett beltelkek minden 1 kat. holdnyi területén átlag 6'36 ház és udvartér van, vagyis egy-egy ház és udvartér átlag 252 □-öt foglal el. A legsűrűbben beépített IV-ik kerületben pedig egy-egy ház és udvartérre átlag csak 177 □-öl esik.

Ez az átlag azonban a helyszínén sokféle és nevezetes változásokat szenved.

A helyszín szerint az átlagosnál sokkal sűrűbb, s igen sűrű az építkezés és igen kis ház és udvarterek vannak a IV-ik kerület nyugoti és déli részén, a II-ik kerületnek az elejétől a Tabán utcáig, a Vasut-utsza mentén és attól északra terjedő, az I-ső kerületnek a r. kath. templomtól északra és nyugatra terjedő egy részén, a X-ik kerületben a Losonczy-utsza északi oldalán, a VI-ik kerület belső részén, s még ezeken kívül is az egyes kerületek különböző részein egyes beltelek tömbökben és csoportokban. E helyeken helylyel-közzel fordulnak elő 48, 55, 62, 66, 80 stb. □-öl kiterjedésű, sőt a Széchényi-tér vonalán a IV-ik kerületben vannak 32, 35, 38 □-öl területű ház és udvarterek is.

1794-ben a Vágó akol felé való gyepen, a törésnél kezdve, a tó felé, a házak mentében keresztül, két sorháznak való plága méregetett, négy öl szélességű utszával.

1826-ban a város alszegi részének nagy része leégett. Akkor ott szépen rendeztetett a leégett rész. Ugyanakkor új házhelyek is osztattak. Később is történtek több ízben új házhely osztások, így a kispári, majd a Homokoldal vásárállási s a II-ik kerület külső részein. Ezekkel sokban oszlott a város régi építkezésének sűrűsége. Ugyanezen új osztások szolgáltak egyszersmind egyrészben a szaporodó népesség elhelyezésére. Másrészben a szaporodó népesség a város szélein volt akolkerteket fordította lakházak építésére. E miatt azok területén szaporodott az építkezési sűrűség, a nélkül, hogy ott egyuttal szabályozottság is állott volna elő.

Ekkép elmondható, hogy az egész város belterülete, az alszegi égett városrész és az annak leégése óta történt új beltelek osztások kivételével, határozottan rendetlen és rendezetlen. Az utszák szabálytalan girbe-gurbák, egyenetlen szélességűek. A ház- és udvarterek szabálytalanok, egyenlőtlenek, rajtok a házak összevissza építvék. Velők az utszák sok helyen zeg-zugokat képeznek. Nagyon sok helyen zsák-utszák állottak elő.

A legrégibb időből származó ezen szembetünő rendetlenségek

egyik sajátságos oka az, hogy a városnak tulajdonképeni földesurai soha nem voltak, a kik csak némileg is rendet állapítottak volna meg és a rendetlenség előállítását hatalmukkal korlátozták volna. Tulajdon birtokát mindenki szabadon adhatta-vehette és darabolhatta. Sok belső telek el is daraboltatott így. Sok helyen az apa belső telkén sorra építette a lakházakat szaporodó családtagjainak. Így ment ez nemzedékről-nemzedékre. Így állott elő az az állapot, a mit sok helyen most is látunk, hogy a főutszákra kiépített és kerítéssel ellátott házak után, azokon belől a másik főutzáig egész sorházak következnek kerítetlen udvarokkal. Később ha a külső vagy valamelyik belső tulajdonos mégis egészen külön el akart kerítkezni, kénytelen volt a rajta belől lakó részére keskeny bejáró közt hagyni. Sok ily régi alakulást látunk a városon ma is többfelé. Különösen az I. kerületnek a r. kath. templomtól északra és nyugotra, azután a II. kerületnek a Vasut-utzára fekvő részein és a X. kerületben. Sok helyen az ilyen egymásután következő minden sorház közt van ilyen be- és átjáró köz; másutt két sornak van egy be- és átjárója, melyek közül egyik sor a háza előtt, a másik a háza hátulja felé jár ki a közre udvaráról. Néhol a bejáró köz nem vezet keresztül egyik főutzától a másikig, mert a közbelső háztulajdonos egészen keresztül van kerítkezve és a rajta kívül esők egyik oldalon is, másikon is csak egyfelől járhatnak ki.

Nagy-Kőrös város szorgalmasan törekszik e rendezetlenségek megszüntetésére. Előforduló tüzesetek alkalmával, új telkek osztásával is szokta osztatni a sűrűségeket. Azonkívül is gondot fordít, főleg az utóbbi időkben, a város rendezésére és csinosítására. Az építkezésekre nézve szabályrendelete áll fenn. 1893-ban pedig a város belterületének és utszahálózatának térfelvételére s lejt-mérésére, azután szabályozási és rendezési tervzetének lejt-méréssel kapcsolatos elkészítésére zárt ajánlati versenyt tűzött ki.

A rendetlen építkezéseknek, különösen tűzrendőri szabályozására való törekvés már az Alszeg nagy részének 1826-ban történt leégése után azonnal foglalkoztatta az akkori előljáróságot. Ebben az ügyben a vármegyének is határozata van az 1826-ik évi 1842-ik sorszám alatt. 1848-ban szakbizottságot küldött ki a városi hatóság, rendszerez szabályozási és építkezési szakályzat kidolgozására. — 1852-ben, és 1853-ban ismét foglalkozott a városi tanács ezzel az ügygyel. Az 1856. évi ápril 11-iki tanácsülésben

egy szabályrendelet állapított meg és fogadtatott el, a mely főbb pontjaiban kivonatozva, a következőket tartalmazza:

1. Az utszák, fő és mellékutszák. A főutsza szélessége 8—12 öltre határozatlik. Jövőre a főutszak csak ily szélességben és egyenes irányban nyitathatnak. A mellékutszak szélessége 4—8 öltre határozatlik, a mint t. i. ezt a hely és körülmények engedik. A már létező utszak szabályozásánál az utcákra fekvő nagyobb épületekre tekintettel kell lenni és mind a szélesség, mind az egyenesség kimetszését akkép kell teljesíteni, hogy a szabályozás minél kevesebbe kerüljön. A létező sikátorok, a hol tűzveszély és biztonság tekintetéből kívántatik, mellékutszákká kinyitandók.

2. Az utszára fekvő mindegyik udvar legalább 150 □ öl legyen, s kijárással birjon valamely utcára. Az udvarokat osztály, csere, eladás utján, vagy bármely más módon elszaggatni, vagy egy udvaron több ház építése által szabálytalanná tenni nem szabad. Sőt, hogy a most már létező, hasonló szabálytalanságok is apránként minél inkább megszűnjenek, határozatlik: a) A szabálytalan telkek birói, vagy önkéntes árverés és szabad kézből leendő eladás vagy osztály alkalmával mindig lehetőleg ahhoz a szomszéd telekhez csatolandók, a melyet az szabályos alakra és méretekre kiegészít. Ebből az okból a szomszédnak mások előtt ugyanazon ár és feltételek mellett vételelőjog engedtetik, a melyet mindaddig érvényesíthet, míg a telekkönyvi átírás az új birtokos nevére meg nem történt. b) Ha a szomszéd az ily kisterületű szabálytalan telket a kialakdott, vagy biróilag megszabott árban átvenni nem akarja, akkor az más névre is átirható ugyan, de azon kötelezettség mellett, hogy bármit épít azon, azt csak cseréptetőre építhesse. Hogy pedig e szabályrendelet megtartása hatóságilag ellenőrizhető legyen, a telekkönyvi hatóság megkerestetni határozatott, hogy hasonló átírásokhoz fogatosítás előtt, idevonatkozó előljárosági engedély bemutatását követelje.

3. Keritkezések s építkezések fogatosítása előtt, a vonalnak bizottsági kitüzése szükséges.

4. Ha szépítési, rendezési és rendőri tekintetből valakinek ház-helyét el kell venni, az csak szabad egyesség, vagy törvényes kibecsülés és megfelelő kártérítés mellett történhetik, valamint így történik a sűrűségből kiszabadított ház-helyeknek és az utszak, terek szabályozása által rendelkezésre jutott területeknek más udvarokhoz csatolása is.

5. A szabályozás és rendezés költségeinek fedezése és bevételeinek kezelése tekintetéből a városi fő-

pénztárban „Városi rendezési rovat“ czim alatt külön pénztár nyitattik.

1868-ban a felelős magyar kir. miniszterium szervezése után, új szabályrendeletet mutatott be a városi tanács a belügyminiszteriumhoz, melyet egy e célra külön kiküldött bizottság dolgozott ki. Ennek elintézése azonban ott ekkor soká késvén, 1881-ben a változott körülmények szerint ismét új szabályrendelet dolgoztatott ki. Most egy magvában épen ezen 1881-ik évi tervezet alapján álló város-rendezési és építkezési szabályrendelet van életben, a melyet a m. kir. belügyminiszterium, az előbbieken időközben 1886-ban és 1891-ben tett módosítások és pótlások után 1892-ben hagyott helyben.

Ezen ekkép most életben levő 1892-ik évi szabályrendelet 4. §-a a következőkép rendelkezik:

„Tekintettel a város belterületén levő utszák rendetlen alakjára, a város tovább fejlődése, rendezése és emelése céljából, valamint a közegészségügyi, tűzrendőri s egyéb közrendészeti szempontokból: jövőben a város összes belsőségeire kiterjedő helyes alapra fektetett rendezési terv fog irányadóul szolgálni, mely rendezési terv a Bokros város részre, mint a város többi részeivel össze nem függő, attól egészen külön fekvő város részre nézve a lejt mérés mellőzésével külön önállóan, a város többi részére nézve pedig a lejt méréssel együttesen készítendő, azonban az összes belsőségekre kiterjedőleg műszakilag kidolgozva s oly módon, hogy az utak, utszák, terek és az ezek által határolt telektömbök tényleges és jövőendő alakját térrajzilag is feltüntesse. A rendezési terv 1900 év végéig elkészítendő s jóváhagyás végett az illetékes helyen bemutatandó.“

E szabályrendelet többi §-ai a hatósági illetőséget, az általános és különös építési szabályokat s határozatokat, az utszák és közterek rendben tartását, a rendezési pénzalapot, a szabályozási küldöttség tagjait s teendőit, a kihágások büntetését stb. tárgyalják.

E szabályrendeletnek idézett 4-ik §-a következtében a Bokros városrészre vonatkozó szabályozási tervezet, a melyet a városi mérnök megelőzőleg, még 1889-ben elkészített, bizottsági tárgyalás után, a képviselő testület közgyűlése által már elfogadtatott és felsőbb hatóságilag is helyben hagyatott. A belső terület rendezési tervezetének elkészítésére pedig, a mint már fentebb említve van, alaposan körültekinő tanulmányok és intézkedések után az 1893. aug.

15-iki rendkívüli közgyűlés határozata szerint zárt ajánlati verseny kitűzésével történt intézkedés.

E zárt verseny pályázatra beérkezett ajánlatok és tervezetek elbírálása után, a városi hatóság, az ajánlkozók közül Járosi Sándor és Hevesi Adolf mérnökök és társvállalkozók ajánlatát fogadta el s azokkal 1894. május 3-án ³⁵⁸⁵_{ki. 1894} sz. alatt már meg is kötötte a vállalkozási szerződést, mely a vármegyei bizottsági közgyűlés által is jóváhagyatván, a város életében korszakot alkotó nagyfotosságu munkát a vállalkozók által 1894 szeptember havában tényleg meg is kezdetett.

23. §. Nagy-Kőrös város jövő rendezési és szabályozási tervezete, a Járosi Sándor és Hevesi Adolf mérnök vállalkozókkal 1894. május 3-án kötött szerződés szerint.

Vállalkozókkal, a czimzett szerződés szerint, a rendezési és szabályozási tervezet elkészítésére 22825 frt 40 kr. vállalkozási összegben köttetett meg az egyesség. Ezen összegért vállalkozók csak a szerződés általános és részletes részében megnevezett munkákat tartoznak két év alatt, épen a honalapítás ezredéves fordulójára teljesen befejezni és hitelesítve átadni. Ez az összeg azonban csak az előleges számítás szerint van így meghatározva; a végjárandóság a munka befejezésével megejtendő leszámoláskor, a tényleg teljesített munka arányában fog megállapittatni: de a fentebbi összegben felül csak is a fix pontok, magasság mutató vastáblácskák, az üvegtáblák s végre a hitelesítés egyszeri költségeit fogja a város viselni.

A tervezeti munka lényege a szerződésnek főkép 15. és 25. §-ban foglaltatik.

A 15-ik §-szerint a szabályozási vonalak megállapításánál lehetőleg tekintettel kell lenni az állandóbb s a bizottság által kijelölendő építményekre. Főszly fektetendő arra, hogy a szabályozási terv alapján elfogadható, fokozatosan és lehetőleg kevés költséggel legyen kivihető. Az építkezés szabályossá, tetszetőssé tétele a girbe-gurba utszák lehető kiegyenesítése, a közlekedés megkönnyítése, a város kinézésének szépítése figyelembe veendő. Azonkép figyelembe veendő: szükséges helyeken az új utszák nyitása, a zsákutszák átvágása, a körülmények szerint beszüntetése,

a szépítési és egészségi kívánalmaknak megfelelőleg lehető széles utszák, terek alakítása; a vizenyős, lapályos s mocsáros helyek lecsapolása, kiszáritása; különösen a város közép részének, a belvárosnak szabályozása, szépítése, minden kiválóbb épület meghagyásával; a piacz vagy főtereken rendetlenül épült, azután ezek környékének apró görbe utzáiban levő kis házikók lerombolása, egyenes utszákkal újra építése, tekintettel arra, hogy a város a kisajátított részeknek, a szabályozás következtében való új csoportosítása után történendő értékesítésével és a régi utszahelyek eladásával, a kisajátítási költségeket lehetőleg fedezze. Bevonandó a szabályozási tervbe a jelenlegi régi temető területe s e helyen egy új város rész alakítása, minthogy a hely a temetkezéseknek itt évekkel ez előtt történt beszüntetésénél és azon körülménynél fogva, mert ez a városba egészen be van ékelve, különben is arra van hivatva, hogy temető lenni mielőbb megszűnjék. Épen így bevonandók a tervbe: a tormási szőlők mindkét része, és az úgy nevezett fászkerti rész, vagy is a temető-hegyi szőlők egy része, melyek kisebb-nagyobb szélességben már lakó házakkal vannak szegélyezve. Végre fel van véve a kövezett főutak és utszák főirányának kívánatos meghagyása mellett, az utszahomlokzat lehető egyenes vonalba hozatala s a szűk részek szélesítése. Minden utsza lehető egyenes irányban és párhuzamos³ utszahomlokzattal szabályozandó. Az általános utszaszélességnek 15 métert, a legkisebbnek 12 métert kell tenni. A kis-közök, a melyek forgalmat nem közvetítenek, eddigi 6—8 méter szélességökben meghagyhatók, csak egyenes irányra szabályozandók.

A 25-ik §. a lejtmmérezés tekintetében indézkedik. E szerint: A város felvett utai, utzái, terei és azok határvonalai, felszíneinek magassági viszonyai lejtmmérezése után, az elkészített hossz- és keresztshelvényekbe berajzolandók, illetve megtervezendők az utszák közép és járda-magasságai. E tervezetnek összefüggésben kell állania valamennyi szomszédos utszával és térrel, s ezeknek tengerszínfeletti magasságai számokkal beirandók. Egyszóval meghatározandó és a térképen kitüntetendő, hogy jövőben az egyes utszák végleges felszínei hol fognak állani; és a végleges cötták (magasságiak) az üvegtáblákon is, veressel aláhúzott kék számjegyekkel, általában feltüntetendők. A szabályozási és rendezési terv ekkép kiegészítve leendő irányadó jövőben járdák, utsza vagy térburkolatok és épületek létesítésénél.

24. §. Építkezési modor és mód, azután építkezési anyag.

Nagy-Körösön az építkezési modor és mód még eddig egyáltalában nem városias. Az egyes lakóházak és melléképületek, különösen a külső részeken, csekély kivétellel általában, de még a belvároson is sok helyen vályog és sárfallal, nád és zsup tetőre vannak építve. Közönséges épületeknél, paraszt házaknál legdivatosabb falazat, lóval gázoltatott apró szalmás vagy pélyvás sárbol, az ugynevezett fecske-rakás. A tömött vagy vert fal sokkal ritkább. Régenten a laposan fekvő, vizenyős telkeken, a Vizálláson, Tabánban, Gátoldalon a sövényfalak is divatban voltak. Most is vannak még néhol ilyen falazatu régi épületek, de ujak így már nagyon ritkán épülnek.

Sárfalu, vertfalu, zsup és nád tetőzetű épületeit, sok gazda minden szakmesterember nélkül, egészen maga építi; de vannak ilyenekre is szakszerűleg azzal foglalkozó paraszt mesterek. A vályogfalu, zsindely és cserép tetőzetű épületekhez már többnyire rendes mesteremberek szolgálnak. De az ily épületekhez téglá még az alapban is csak az újabb időben szokott használni.

A főbb utszákban azonban és széljel a város félrébb eső részein több csinos épület is található cserép- és zsindely-tetőre, a melyek száma újabb időben szemlátomást szaporodik. Különösen elmondható, hogy az 1880-as évek eleje óta még a közönséges gazdaosztály is sokkal többet ad új építkezések alkalmával lakóháza csinosabb és kényelmesebb kiállítására, mint régen, a mikor még a jobbmóduak is többnyire oly egyszerű és igénytelen kinézésű épületekben huzódtak meg, a melyek a mellett hogy sem nekik, sem családjuknak kényelmet nem adtak, általában vagyoni állásukkal sem állottak arányban.

De még most is megvan az a divat, hogy a főépületeknek még a főbb utszákban is folyvást csak kis részök épül az utszára, nagyobb részök pedig belől az udvarra van. Csakis a város legközepe, a főtereken és azok körül, a hol a boltoskereskedés és iparüzlet főforgalma van, mutatja némileg a városi építkezésnek azt az alakulását, hogy a főépületnek főrésze az utszára épül.

Egyébiránt épültség s építkezési modor tekintetében még sem oly szomorú a város állapota általában, mint az a régi rendezet-

lenségnek az előző §-ban festett állásából és a régi építkezésnek itt feltüntetett módozatából első tekintetre ítélhető volna. A régi zugos részeken kívül, melyekben a régi rosz építkezés is legterjedelmesebben megvan még s legnehezebben változik jobbra, szép terjedelmű jobban épült részei is vannak a városnak. Az Alszegnek az 1826-iki nagy tűz után szabályozott részén, mely a régi Encsre és Váncsodra is kiterjed, egész utszasorok vannak már cseréptető alatt, hasonlólag egészen cserepes utszasorokat mutat a Vásárállási városrész. Ezen kívül és többfelé a városban tömeges csoportokban is találkozunk cserepes házakkal, melyek mindinkább szaporodván, a tűzmentességet is emelik. A házaknak téglalapra építése is mindinkább divatba jó. Sőt egészen téglából tett csinos építkezések is mind-mind sűrűbben fordulnak elő. De egy sajátlagosság mégis megjegyzendő, az t. i. hogy a falazat magassága, az ajtók, ablakok, szóval a részek aránya nem mindig látszik követni a magasabb izlés kívánalmait.

Házaiuk eleit fákkal beültetni, udvarait virágos kertekkel ékesíteni már régi idő óta kedves teendője a lakosságnak. Mostanában az urirend közt több parkirozott udvar is keletkezett. A nagyterjedelmű kertek még a zugos részek közt is sok helyen kellemes hatással vannak.

Épületi anyagot szolgáltató kőbánya a határban nincs, de még közel sincs hozzá. A nyárs-apáti laposokon hajdanában több felé fordult elő egész területekben és elég vastag rétegekben a gyepek, melyet régenten az épületek falazatához is szoktak fejteni, a ref. templom egy része, a városi régi kőpincze, azután a vármegyei katonai volt szénaraktár is egyrészben ilyenből épült. Mostanában ez már kevésbé használtatik, részint mert nagyon kifogyott, részint mert mióta a vasuti szállítás megindult, távolabbról se nehéz többé, ha kell jobbféle kőanyagot is szállítani. De a szilárdabb épületekhez valamint régen, úgy most is leginkább a téglát használtatik. Jó téglaföld több helyen van a város körül s a szükséglet kielégítésére most már a régi közönséges téglát és tető cserépetőket helyett, gyárilag dolgozó körkémence is van. Az építkezési faanyag szállítása nagyon megkönnyült azóta, mióta ez kifaragott állapotban szokott vasuti szállításra kerülni.

25. §. Nevezetesebb régi és mostani kori épületek.

I. Középületek a régi és mostani korból. 1. *Templomok.* E népes, nagy városban mindössze három templom van.

a) A reformátusok nagy temploma, köztudomás szerint most a legrégibb épület a városban, a város középtáján, a Deák-térnek északkeleti részén, az azzal összefüggő templom-téren, 290 □-öl beépített területtel, 52 méter magas, zsindelyvel fedett, veresre festett, sugár magas toronynyal.

b) Róm. kath. templom. Közel a ref. templomhoz, attól északnyugotra, a Kossuth-téren, a melyet a Kecskemét-Czeglédi főút vág keresztül, a róm. kath. anyaegyháznak itt 1778-ban történt megújításakor új izlés szerint épült derék épület, magas helyen, csinos toronynyal, 107 □ öl beépített alapterülettel.

c) Zsidó zsinagóga. Távol a más két templomtól; a Felszegen az V-ik kerületben, 64 □ öl beépített területtel.

Mindenik templomról az illető vallásfelekezetről szövegek bővebben.

Csak a ref. templom sugár magas tornyáról jegyzem még itt meg, hogy az 1890 óta egyszersmind tűzörzségi toronyul is szolgál. E célra a torony felső falazata kívül vasrácsozatos járdával van körülveve, belől pedig őrszoba van benne.

Az 1860-as évekig egy kis fatornyos görög óhitű templom, illetőleg imaház, is állott még fenn a városon, a városi szálloda megett, a IV-ik kerületben. Ezen egyház hívei azonban lassanként egészen kifogyván a városból, a torony is elpusztítatván, az épület 1894-ben a városi közönség által megvétetett telkével együtt és most a központi kisdudor van benne elhelyezve.

2. *Városháza.* Egyemeletes épület a főtéren, a főtérről néző homlokzata közepén, az ev. ref. és róm. kath. templom tornyai közt emelkedő őrtoronynyal. Ennek telkét 1702-ben szerezte a város elsőbb zálogolás útján gróf Keglevich Zsigmondtól, 600 rhénes forintért, 1705-től 1725-ig terjedő 20 évre, úgy, hogy a mit arra épít, az minden taksa fizetéstől ment legyen, s ha 1725-ben vissza nem váltatik, folyjon a zálogbirtoklás tovább. Ez Sepsei István főbíróságában történt. Erre akkor egy földszintes városháza épült, a mely azonban 1738-ban Daun ezredes ezredének Nagy-Körösön léte alkalmával leégett*) de újra felépítettet. A mostani emeletes városházának déli homlokzatos része, 1811-ben épült, melynek közepén az őrtorony van, alatta az emeletnél kiszökellő vasrostélyos álványnyal.**). Ekkor az egész faszindelyre lett építve,

*) Nagy-Körösi krónika. 68. l.

**) Azon évi városi jegyzőkönyv s utána. Galgóczy Pestmegye Monographiája. III. köt. 237. l.

délkeleti részén hosszan nyuló földszintes szárnnyal; a szintén zsindelelyel fedett torony zöld színre festetvén. 1843-ban emeletes része cseréptető alá vétetett. 1847-ben, az előbb földszintes délkeleti szárny, a mely a főtérről a városháza és régi tanári lak közt levő utczára nyulik be, emeletre vétetett. 1887-ben az udvarnak a Kossuth-tér felőli részén 6875 frt költséggel egy különálló földszintes rész emeltetett a városi takarékpénztár tiszta jövedelméből, melyben most a városi takarékpénztár, az ev. ref. egyház-pénztár és városi tanácsterem vannak elhelyezve. E földszintes épület a városháza homlokzata vonaláig 1895. év nyarán az állami anyakönyvvezetés céljaira a piacztér vagyis délfelé folytatólag kiépítettett, alatta tágas szép pinczével, mintegy 9000 frt költséggel s diszesen felszerelve 1895 október 1-én mint az állami anyakönyvvezetés életbeléptetése napján használatba is vétetett; — e toldalék épületrészben van elhelyezve az anyakönyvi hivatal, a polgármesteri, az elnöki tanácsnoki és jegyzői hivatal helyiségekkel, s ebben történt az első állami anyakönyvvezetés 1895. okt. 1-én Póka Kálmán polgármester s állami anyakönyvvezető által és az első polgári házasságkötés 1895. október 26-án ugyanannak közreműködésével. — A városházának telke, az udvarral együtt, 1470 □-öl területet foglal.

3. *Az ev. ref. főgymnasium.* Az ev. ref. templom és oldalt a városháza közt, hosszú homlokzatu egyemeletes épület, délkeleti részén tompa szeg alatt, hosszan benyuló, szintén emeletes udvarszárnnyal. Ennek a ref. templom vonalán a torony irányáig terjedő homlokzatos délnyugoti része, az udvarszárnnyal együtt még 1830—31-ben épült. A telek nyugot-éjszaki részén, a városháza megetti utczára benyulva állott akkor még a földszintes régi tanári lak. Ebben legutóbb Arany János költőnk lakott az 1860-dik év őszéig nagy-körösi gymnasiumi tanár korában. 1861-ben az lebontatván, a következő évben épült ki a főgymnasiumi épület homlokzata egészen az utszáig, e nyujtványban a diszterem és a főgymnasiumi könyvtár helyzetetvén el. A főgymnasiumnak az összevásárolt szomszédtelkekből alakított beépített és udvartelke most 1715 □-ölet tesz. Ennek első egy részét, azt, a melyen a tanárlak volt, 1692 szept. 25-én kiállított okmány szerint, a Mokcsay család adományozta az akkor is már tekintélyes főgymnasiumnak.*)

*) Okmánytár. II. k. DCXXXIX. okirat. 246. l.

4. *Kir. járásbirósági épület.* A városháza és a róm. kath. templom közt, a Kossuth-téren. Egy szárnyra épített emeletes épület. Beépített területe 136 □-öl. Ebben előbb a fenn állott cs. kir. szolgabírói hivatal, később a volt városi törvényszék, telekkönyvi, közgyámi és gyámpénztári hivatal volt, most pedig főépületében a kir. járásbiróság van elhelyezve, az ahhoz tartozó telekkönyvvvel együtt. Szárnyában a járásbirósági börtönök vannak. A főépület emeleti egyik részén pedig a városi árvaszék és a városi mérnöki hivatal van.

5. *Városi szálloda.* Az 1885-dik évben épült, a főpiacztéren, a régi vendégfogadó helyén. Építőmesterei Erdélyi Mihály és Vaszkovics Antal szegedi építészek voltak. Ez idő szerint ez a legdiszesebb emeletes épülete a városnak.

A régi földszintes városi nagy vendéglő már régóta nem felelt meg az emelkedő városi köz igényeknek. A városi tanács 1870 óta többféleképen tervezett az új szálloda és vendéglő építésén, míg ez az 1885-dik év végére elkészült. A régi vendégfogadó telek egy része, amely kiugorva volt a nagy piacztérre, szépítés és szabályozás tekintetéből, a szomszéd házak vonaláig levágtatott, e helyett a régi fogadói istállók megett volt göröggöz egy része csatoltatott a telekhez, az istállók pedig áttetettek a göröggöz elfoglalásával, a régi telekkel kapcsolatba hozott szomszédos Somogyi féle telekre, melyet a város már előzőleg megszerzett. Az így kiegészített területen teljesített építésért, a Somogyi-féle telken épített istállók 2000 frt, és egy szomszéd háznak ezen építés következtében szükséglett 350 frt átalakítási díjával együtt, fizetett a város a vállalkozóknak 40712 frt 36 krt, melylyel együtt az ezen építésből felmerült összes városi költség 49,969 frt 48 krt tett. Ennek fedezésére szolgált az, ugynevezett postaföld eladási ára, 28000 frt, azután a pálfáierdő vágás alá következő része famennyiségének eladási ára 19500 frt értékben és ezen összegek időközi kamatja.

Ezen nagy vendégfogadó épület a piacztérre néző homlokzatának közepén 15 méter hosszú és 3 méter széles kiugrással bir, amely a földszinti részén arcadszerű nyitott folyosót képez. Ugyancsak a földszinten, az udvarban, háttal a Papp Sándor féle ház előtt elvonuló keskeny kis utszára egy nagy terem van, egészen az emelet magasságában, három oldalról körülfutó és díszes vasoszlopokon álló széles karzattal. A terem déli végében van elhelyezve a szép díszletekkel 1889. évben felállított s szükség esetén szétszedhető színpad; a terem mellett, két kisebb terem.

Az így felszerelt nagy teremben tartatnak a színi előadások, az egyleti bálók, zenestélyek stb.

A nagy terem közelében étterem, a piactéri homlokzatán diszes kávéház és sörcsarnok, végre diszes bejáró van.

Az emeleten van, erkélyvel a piactérre, egy nagy diszterem, kórossal a zenekar számára, szép, diszes festésű menyezettel. Ebben szoktak tartatni a városi közgyűlések, az előkelőbb tánc mulatságok, hangversenyek s más zártkörű és diszesebb összejövetelek. Ehez van egy melléktér, s ugyancsak az emeleten vannak a vendégszobák.

A vendéglős lakosztálya, a fő épület déli oldalán, az annak telkéhez csatolt Somogyi Ferencz féle házban van, a melynek telkén vannak építve az istállók és kocsiszínek is.

6. *Községi árvaház.* Ez özvegy nemes Szalay Pálné V. Faragó Zsuzsánna asszony által e célra adományozott 6478 frt költséggel építtetett az 1884. évben, az ugyancsak az alapítónő nevét viselő iskolai épület mellett, a régi ref. temető sarkán, a kecskeméti utszára homlokzattal. Ebben az árva gyermekek 12—13 éves korukig nyernek gondozást.

7. *Ev. ref. tanítóképző intézet;* a IV-dik kerületben a Patay utszában, a néhai Patay Sámuel ur és neje által hagyományozott beltelken. Ennek hosszú utszai diszes homlokzata, az 1891-dik évben építtetett ki a ref. egyháztanács által, néhai Kalocsa Balázs urnak e célra 2000 frttal, Inárcsi Farkas Elek urnak pedig 1000 frttal tett adományából.

8. *Polgári kör;* a IV-dik kerület 44-ik népsor-száma alatt, a Szász Károly és Rózsa utsza elágazásánál, tágas társalgó teremmel, oszlopos előcsarnokkal és kényelmesen rendezett mellékhelyiségekkel.

9. *Kisded-ovoda.* V. ker. Hid-utsza 61. sz. néhai Kalocsa Balásznak teljes kényelemmel berendezve volt uri laka, 1738 □-öl szépen parkirozott kerttel és udvartelekekkel, melyet végrendeletileg hagyományozott a városi közönségnek ovodának.

10. *Nagy-körösi népbank,* egy emeletes épülete, a piac (Deák) téren. Ennek földszintje egy részében voltak eddig a népbank hivatalos helyiségei, az egész emeleti rész pedig, nagy terrasszeval, tágas teremmel és egyéb helyiségekkel a városi kaszinó bérhelyiségéül szolgált. 1895. év őszén a terraszbontatván s a cassinó is a piac tér melletti Dajka-féle új házba költözvén át: 1896. év tavaszán a népbank a diszesen és kényelmesen átalakított egész emelet elfoglalásával ide helyezte föl hivatalos helyiségeit.

11. *Majthényi féle ház*, az V-dik kerületben, kecskeméti u. 39. sz. alatt 1411 □-öl ház és udvar területtel. Ezt a városi közönség 1893-ban megvevén, most népiskolák helyiségéül szolgál.

12. *Lovassági laktanya, illetőleg most állami méntelep épület*, a város tulajdonképeni belterületén kívül, a piacztértől 1 kilométer távolságra, az u. n. Bokros város részen, a czeplédi ut mellett. Ezt a város építtette lovas katona laktanyának 1837/8-ban. Telekterülete 5873 □-ölet foglal. Az egész telep egy trapézalakú négyszöget képez, melynek oldalait négy hosszú épület foglalja el. A főhomlokzat épületében vannak a tiszti lakok, másik két beépített oldalon a legénység szobái s egyéb mellékhelyiségek, a négyszeg leghosszabb, mintegy 100 öl hosszú, hátulsó oldalán pedig az istállók. E laktanya már számos év óta az állami méntelep egy osztálya részére szolgál.

13. *Közvágőhid*, a város középpontjától északkelet irányban mintegy 2 kilométerre, a Bokros városrészen kívül, a hosszuháti szőlők déli sarkához vezető dülő ut mellett, a gátéri kaszáló kertek külső sarkánál levő szántóföldek szélén, a hol e célra 1887-ben 1908 □-öl területet szerzett a város. A hozzátartozó összes építményeket Fazekas József, Halász László és Dalmadi Ferencz helybeli építőmesterek 1889-ben állították elő 17348 frt 13 kr szerződött összegért és 1889 decz. 2-án adták át a közhasználatnak. A költségek fedezésére a bántósi erdőből azon évben eladott fából bevett 10433 frt 55 kr, és a városi közönség téglatelepen kiégett téglá után a városnak százaléki illetősége fejében természetben jutott 71775 db téglamennyiségnek a vállalkozók rovására 1063 frt 53 krban felszámított értéke szolgált.

A vágó telep 3 főépületből áll: 1. a felügyelő lak 95'21 □-méter beépített területtel, 2. az istálló 89'48', 3. maga a vágó épület, szárnyépületeivel 339 □-méter beépített területtel.

Magában a vágó épületben van: 1. egy kut és lépcsőház, ahol egy szívó- s nyomó szerkezettel ellátott szivattyu segélyével a viz, csöveken megy a padlásra levő viktartóba, 2. egy vágó hely, két hűtő kamrával, 3. másik vágó hely, nagy marhák számára, ismét két hűtő kamrával, 4. harmadik kettős vágó hely, szintén két hűtő kamrával, 5. paczalmosó, vagyis béltisztító hely, katlannal és üsttel. Egyéb szükségelt mellékhelyiségek is vannak. A vágó kamráknak betonra fektetett, simított portland cément burkolata van. Az összesen hat hűtő kamara felett van elhelyezve vas sineken, a vastag

szegecselt vaspléh fenékkal ellátott jégtartó. A padlás bőrszárítóul szolgál.

A vágó kamarák, béltisztító, jégtartó és a hűtők csatornázása a telepen belől és a telep előtt elvonuló dülő uton keresztül föld alatt vezetett csatornákon történik, melyek egy ágban egyesülve, nyílt árokban nagy eséssel vezetik a vizet a város területét már messze elhagyott gátérbe, és onnan a 32 kilométerre eső Tiszába.

Az egész telep már előre úgy van építve, hogy szükség esetén, könnyen tágítható lesz.

14. *Széchenyi kert épületei*, szintén kívül a városon, a laktanya mögött a czeglédi ut mellett, a Széchenyi mulató kertben, vendéglővel, nagy teremmel, schweitz idomu nyaraló lakkal és melegített vizü fürdő intézettel.

15. *Mintakerti épület*, a város délkeleti részén, a 13 holdas mintakertben.

16. *Vojacsek-féle téglaegető körkemencze*, a vásárálláson kívül, Pláger és társai tulajdona.

17. *Járvány kórház*, a ref. temető külső részén, mely 1894-ben épült.

18. *Városi kórház és ápolda*, az V-dik kerület külső szélén.

II. Magán épületek. A város belterületén levő csinosabb és diszesebb magán épületek közül megemlítendő a piacz téren Vladár Károly emeletes lakóháza és gőzmalma, kád- és gőzfürdővel, Molnár Lászlóné diszes emeletes lakóháza a piactéren, boltokkal, Dajka Baláznak szintén emeletes lakóháza a piactér mellett, hasonlókép alol boltokkal s az emeleten a városi cassino helyiségeivel; a szolnoki utzában Soós Sándor igen diszes fölszintes háza, melynek egész utszai homlokzatát a posta- és távirdahelyiség foglalja el, magas igényeket kielégítő kényelmes berendezéssel, Gál József emeletes háza a piactéren, a városházával szemközt, alol boltokkal, Szél Zoltán gyógyszerész most épült emeletes háza a Széchenyi tér és Jókay utza sarkán, Biczó Elek, Molnár Ferencz, Szántó Gyula, Szinger Ferencz és Pláger Zsigmond piactéri és Técsi Bálint Kossuth téri házaik.

A város középpontjától távolabb eső helyeken is számos diszes urilak van. Özv. Beretvás Farkasné emeletes lakóháza a IV. ker. 425. sz. a. nagy udvarral és kerttel. Hagyomány szerint ezen beltelek II. Rákóczy Ferenczé volt, s a lakóház földszintjének

egy részét is még ő építtette, özv. Tanárky Gedeonné lakóháza az **V. ker. 8. sz. alatt**, harmadfél kat. holdas nagy beltelekkel s azon parkirozott kerttel, **Berotvás János** háza, V. ker. 62. sz. 2 hold beltelekkel, Molnár Gedeon lakháza, **V. ker. 66. sz. 2000 □-ölet** haladó beltelekkel, Szeles Pál háza V. ker. 49, **Inárcsi Farkas** Lászlóné V. ker. 154, Inárcsi Farkas Elek-féle V. ker. 38, **Gál Dezső** emeletes lakháza V. ker. 1. szám alatt (a régi Halász Ferencz-féle ház) Nemesik Pál emeletes háza IV. ker. 469. és Biczó Kálmán IV. 332. Cs. Kis József, III. 157. V. Faragó Ambrus X. 58. sz. alatti földszintes házaik stb.

26. §. Említést érdemlő régi elpusztított épületek.

1. *Örtornyok.* A régi időben, a nagy piac (Deáktér) közepén, a városháza és a nagyfogadó közt volt dombon egy örtorony állott. Az első örtorony 1670-ben Fruttus Márton főbíróóságában épült egészen fából, melyben szokás volt, hogy éjjel-nappal vigyázzanak és akármely kicsiny dolgot is a vigyázók a tanácsnak s város bírójának bejelentsenek. Ez a jó szokás és rendtartás mind e mai napig fenáll. Ez az első örtorony megrongálódván, helyébe más építtetett 1752-ben Ns Borotvás János főbíróóságában, melynek alsó része kőből, felső pedig fából volt. Attól fogva ebben a toronyban esztendősz conventiósz strázsa tartatott. Ezenkívül az a rendtartás állíttatott fel, hogy minden éjszakára örök állíttattak a városházához s azok közül a strázsatoronyba is küldettek segítségül. Ennek az új strázsatoronynak felső bádoggal gombjába réztábla tettetett a tanácsbeliek neveivel. Ezen örtorony 1811-ben pusztíttatott el, mikor a mostani emeletes városháza tornyába tetetett át a tűz-őrszolgálat.*)

2. *Városi nagy kőpincze,* a mostani Eötvös téren, a Bordács féle háztól nyugotra állott a város nagy kőpinczéje, felette épült nagy korcsma-helyiséggel. Ez a város dézma s egyéb borai eltartására és kimérésére szolgált. 1727-ben Ns Borotvás István főbíróóságában épült. Főkép a köznép korcsmai helyisége volt. Mint ilyennek utóbbi időben legjelentékenyebb szerepe az volt, hogy újév körül főkép a férfi cselédség elszegődésre itt szokott volt gyülekezni. 1854-ben bontatott le, üressé lett helye a gyalog piacához

*) Krónika 35 l. Pestmegye monographiája Galgóczytól III. k. 237. l. Városi jegyzőkönyv 1752 sept. 28.

csatoltatván. Anyaga 709 forint bevételt eredményezett. (Városi jegyzőkönyv.

3. *Temetői imaszin.* Az ev. ref. régi temető elején, annak főbejáratánál, tompa keresztalakban, 110 □ öl alapterülettel, zsin-delytetőre, fából, deszkából készült épület volt. A krónika szerint 1628-ban Tyukodi Márton papsága és Oláh Mihály főbirósága alatt már fenállott. Mig a praedicatiós temetések ki nem mentek a divatból, a halotti isteni tiszteletek tartására szolgált. Elavulván, s a halotti egyházi tanításos temetéseknek divattalanná válások következtében, kiesvén a használatból, 1882-ben lebontatott.

4. *Régi vásártéri két pincze és czédulaház.* A régi ev. ref. temető külső szakaszának közepe irányában, a kecskeméti-utsza két oldalán volt. A krónika szerint 1712-ben már megvolt. Akkor épültek, mikor az országos vásárok, melyek kezdetben a belső piacon tartattak, onnan ide tetettek ki. Ugyanazon tájon kívül a pinczéken vásári czédulaház is építtetett. Ez a városrész innen nyerte először vásárállás nevét, melyet azután is megtartott, mikor az 1826-dik évi nagy tűz után az országos vásárok a temetőn kívül tetettek ki, ez a rész pedig új házhelyeknek osztatott fel. E pinczék sok ideig állottak ezen a régi vásártéren elpusztulva. A körülöttök állott üres tér az 1850-es években sertés-, azután széna-szalma piaczul használtatott. Később ez az üres tér is felosztatván, kifelé menve a jobboldali pincze helyet I. Farkas Elek szerezte meg s az ahoz csatolt terjedelmes telken építvén fel uri lakát, az a régi vásári pincze annak udvarán emlékül hagyva, most is a régi állapotában áll, a baloldali pincze fölé pedig Czirá Lajos házának utszai homlokzata épült.

A kisebb volt czédula ház 1854-ben bontatott le. Attól fogva 1890-ig nem volt czédulaház, hanem az országos vásárok alkalmával a vásár-biróság a vásártér szélén álló házak hol egyikében hól másikában foglalt helyet. 1890-ben építtetett új czédulaház és vásárbirósági helyiség a vásártér központján.

5. *Megyei magtár és csűr,* a czeglédi ut mellett, a katonalaktanyával, illetőleg a ménteleppel és a Széchenyi kerttel szemben, ezektől nyugotra állott a régi megyei magtár és csűr. Ez a katonaság számára szolgált zabmagtárul, azután széna, szalma, fa s egyéb rakodó helyül. Az 1870-es évek végén bontatott le, s kőanyaga a czeglédi köut építéséhez használtatott fel.

6. *Serfőző épület.* A mostani katonalaktanya háta mögött,

északra, a bokrosi aklok és a Széchényi kert szélében állott. Egészen téglából készült emeletes épület, s a Széchényi kert akkori területével együtt néhai Szalay László (szabadságharczi ezredes) tulajdona volt. Az üzlet benne már 1848 előtt megszűnt.

7. *Vízi, száraz és szélmalmok.* Már a török világ alatt két vízi malom volt a város határában; egyik a felső részen a Földvár alatt, a Szurdokból jövő Csikos éren, másik az Alsó-Füzesnél a Gátéren. Mindenik többször elpusztult, nevezetesen 1705-ben a felsőt Herbe-Ville katonái, az alsót Bőne ezredes kuruczai pusztították el. De az elpusztulásból több-kevesebb idő múlva mindenik többször újra épült, mig nem utoljára a felső az 1860-as évek elején, az alsó pedig még 1848 előtt ismét elpusztulván, azóta nem épült egyik se újra többé. A város belterületén, annak különböző részein, az utsza széleken, leginkább pedig az utszák összeszőgellése által alkotott csücskökön még az 1857-ben történt összeírás alkalmával 64 közönséges, ugynevezett száraz malom volt szerteszéljel a városon, melyekben a lakosság iga-vonó erővel örölte terményeit. Itt őrlésre már a legrégibb időben tulnyomólag ezek szolgáltak. 1857-ben épült Nagy-Körösön az első gőzmalom, a Kis-Halász féle. Az csakhamar leégett. De ismét épült három, mely most is fenáll. Azonkép a hatvanas években a legelő széleken épült a város körül 15 szélmalom. A gőz- és szélmalmok a régi száraz malmokat annyira megfogyasztották, hogy a régi sok közül ma már csak 10 áll fen; ezek közül is őrléssel és kásakészítéssel csak 5 foglalkozik még; kettő szecskavágást gyakorol, három pedig használatlanul pusztul, azonkép a 15 szélmalom a legelő felosztás után már mind elpusztult, és a város őrlési szükségletét a három gőzmalom szolgálja ki. A várostól távolabb levő külső határrészekeken épült szélmalmok még jelenleg is fenn állnak s használatban vannak; ilyenek a Nyilásban az I. Farkas Elek-féle, a felső járáson a Nemcsik Pál-féle, a Hangácson a Dajka-féle s Tetétlen pusztán I. Farkas Lászlóné-féle.

8. *Városi négy mészárszék.* Már a török világ alatt a városi előljáróság a város részére gyakorolta a hus-mérési jogot, az tartott mészárszékeket, melyekben elsőbb szegődséges husvágók szolgáltak székbírák felügyelete alatt, utóbb a husvágatási jog a város mészárszékeiben bérletileg használtatott. A városon négy városi mészárszék állott: 1. a piaci vagy nagymészárszék, a régi városi köpincze mellett, ez 1882-ben bontatott le, s területe most az

Eötvöster belső részét teszi; 2. a kecskeméti kapui mészárszék, a mostani IV-ik kerületben, a kecskeméti utszán, az arra a Hid-
 utszárol átfövő folyó (Kürti ér) parton volt, ahol közvetlen rajta
 kívül, a mostani Nemcsik telken a kecskeméti utszai korcsma állott.
 Ez az utszaszabályozással elbontatván, az annak folytán hozzá
 esett résszel együtt 1870-ben 283 frtért Nemcsik Pálnak adatott
 el. 3. alszegi vagyis szolnoki kapui mészárszék, a szolnoki utszán,
 a köhídon kívül állott, területe az 1856-dik évben F. Szabó János
 telkéhez adatott. 4. Felszegi, vagyis budai kapui mészárszék, a
 mostani vasut utsza középtáján, annak nyugoti oldalán állott
 ott, ahol a Hunyady utsza az ugynevezett sárgagödör partra
 feljár. Ennek legelő illetőségre is jogosított önálló telke volt. Ezt
 1872-ben a legelő osztó kulccsal együtt a felszegi gazda egyesület
 vette meg 1332 frton. E legelő illetőségre, melyre a városnak egyéb
 legelő illetőségeivel együtt Nyársapáton 264 hold föld adatott ki,
 ennek 37333 frt eladási árából a felszegi gazda egyesületnek a kulcs
 szerint 554 frt 41 kr fizettetett ki.

II. CZIM.

A belső határ külső részei.

27. §. A belső határ külrészeinek megoszlása és beosztása.

Utalok a 18. §-ra, a hol kimutatva van, hogy a város belső
 határának 61111 ¹²⁰³/₁₆₀₀ kat. holdat foglaló területe, részek és dülő-
 nevek szerint mikép oszlik meg.

Mivelési ágak szerint e területből:

1. Szántóföld	---	---	---	---	39344 h.	198 □-öl
2. Kert	---	---	---	---	342 „	1230 „
3. Rét	---	---	---	---	7417 „	1010 „
4. Szőlő	---	---	---	---	2432 „	976 „
5. Legelő	---	---	---	---	6243 „	1479 „
6. Erdő	---	---	---	---	2746 „	971 „
7. Nádas	---	---	---	---	51 „	591 „
8. Földadó alá nem eső terület	---	---	---	---	2550 „	1148 „
Összeg	---	---	---	---	61111 h.	1203 □-öl*

* Különbözeti összeg itt 18 hold.

Ebből levonva a 19. §-ban ... 982 „ 1167 „
 kimutatott, s tág értelemben vett
 városi belterületet, marad a külhatár
 területére ... 60.129 h. 36 □-öl

Közigazgatásilag ezen egész külhatár terület 5 járásra van beosztva.

1-ső járás: a város beltelkei szélétől, a czeplédi és pesti utak által határolt, illetőleg ezen utak közt eső terület. Ide tartoznak: a vizállás és a gátér egy része, a pöczöki szőlők, Földvár, Szurdok, a tázerdei szőlők, Nagy-erdő, Halastó, Szénástelek, a felső járás egy része, Ereklýs, Csemő, a gógányi rétek egy része.

2-dik járás: a város beltelkei szélétől a pesti és kecskeméti ut közt eső terület, a határ széléig. Ide tartozók: Barátság, Kürti lapos, Tormás szőlők, Lencsés-világos szőlők, Csipvár I. II., Pálfai bánom, Bántósi bánom, Homojtája, Szárazdülő, Csókás, Nyárkutrét, felső járás egy része, Hantház egy része.

3-dik járás: a város beltelkei szélétől a kecskeméti és kécskei utak közt eső rész. Hozzá tartoznak: Esed, Zsiros-hegyi szőlők, Kálmán-hegyi és Temető-hegyi szőlők, Hangács, Fekete.

4-dik járás: a város beltelkei szélétől a kécskei és szolnok-törtelyi, azután a szolnok-törtelyi és czeplédi utak közt, a Nyilasokig eső terület. Ebben foglaltatnak: a vizállás és gátér egy része, a Bokros és Hosszuhát szőlők, Alsó füzes, Alsó járás, Árboz, Gógány egy része, Ludas, Nyársapát.

5-dik járás: a Nyilasok szélétől a czeplédi és törtelyi határok közé benyuló terület az ábonyi határon elvonuló csatornáig. Ebben vannak: a Nyilas, Nyilas-Kappanhalom, Besnyő dűlők.

Népsorszámi, tanyai s egyéni megoszlás. Az 1890-dik évi országos népszámlálás alkalmával összeíratott az 1-ső járásban 266, a 2-dikban 327, a 3-dikban 274, a 4-dikben 216, az 5-dikben 272, összesen 1355 népsorszám.

E szerint Nagy-Körös város belhatárának külterületén, vagyis ennek öt közigazgatási járásában, a szőlőkben s egyéb külterületi részekben levő lakó, illetőleg tanyaházak, tanyatelkek száma 1355, megjegyeztetvén, hogy egy-egy tanyatelken, egy-egy majorban a cselédség száma és különfélesége szerint több lakóház is van, és azok nincsenek külön számozva, hanem minden tanya, vagy major egy népsorszám alá van foglalva, akárhány lakóházból vagy épületből álljon is az.

A fentebb mivelési ágak szerint kimutatott terület után, az egyes osztályoknak megfelelőleg az 1875. évi VII. t.-cz. 45. §-a rendeltetéséhez képest beiktatott tiszta jövedelem 231.842 frt 30 krt tesz. Ez azonban az időközben keresztülvezetett változásokkal, az 1894-ik évre 231.885 frt 87 krtban, ezen összeg után pedig a földadó 59.130 frt 90 krtban lett megállapítva. Ez összeg a kivetés szerint ekkor 3808 egyén közt oszlott meg. Tehát a város belső határának földadó alá tartozó részét 3808 egyén birtokolja. Ezek közül 136 egyén czeglédi lakos, a kiknek nagy része a Nyilasban és a Kappanhalmi szőlőkben birtokos, 116 más vidéki lakos; a N.-Körösön lakó birtokosok száma 3556.

28. §. Fekvés, domborzat, föld és természetrajzi viszonyok.

Az egész határ fekvése hegynélküli, de sok helyen hullámos, domb és lapálylial változó (hepe-hupás) sík; talaja többnyire homokos, különféle vegyülettel, a legjobb termő barna homokos agyagtól, a legsiványabb futó homokig: de vannak sűrű agyagos földű területei is.

Különvéve a szőlő és erdő területeket, amelyek maguk helyén, saját czímök alatt részletesen ismertettetnek, a határ többi mezőgazdasági része, mely szántóföld, rét, legelő területeivel az egésznek túlnyomó részét teszi, az egyes külön névvel bíró dülők szerint, abban a sorrendben, a mint a dülők a 18-dik §-ban sorozva vannak, a következőleg jellemezhető.

1. Vizállás és Gátér dülő. Mindjárt a város alatt, fel a vasutig, a városnak északi és keleti oldalán. Egy részben homokos, más részben agyagos fekete föld, többnyire szántási mivelés alatt áll. Lapos részein jó kaszállók vannak.

2. Szurdok dülő. A vasuton felül, a földvári és lencsési szőlők közt. Kövér fekete agyagos vegyületű föld: de van vizálló turjános, s néhol homokos része is.

3. Alsó füzes. A város délkeleti oldalán, a gátéri dülön kívül. Nagy részben mélyen fekvő vizálló hely, s így többnyire kaszállókból áll: de vannak homokos szántóföldei is.

4. Alsó járás vagy alsó nyomási dülő. A várostól délkeletre, a szolnok-törtélti ut mentén. Keleti része homokos; nagyobb része nagyon hasznavehető, jó barna föld.

5. Árboz és Esed, az alsó járástól délre. Barna homokos szántó földek, lapos részeiken jó kaszállókkal.

6. Hangács, az előzőktől tovább délnyugat felé fordulva. Egy része könnyű homokos, a másik jó fekete agyagos föld.

7. Fekete. A várostól délre s dél nyugatra, az alpári és kecskeméti ut közének vonalán. A határ legegyenlőbb és legkitünőbb minőségű szántó földje, fekete agyagos, majd fekete homokos vegyülettel. Középe táján huzódik rajta keresztül az ugy nevezett Kővérvölgy, jó minőségű kaszálókkal.

8. Barátság, fordulva a Feketén felül, termékeny fekete homok, néhol hullámos területtel. Vannak szikes lapályai is.

9. Kürti lapos. A várostól észak-nyugatra, a szőlőkön kívül, Homojtáján belől, szikes laposokkal váltakozó, de nagyobb részben igen hasznavehető aczelas fekete föld.

10. Csipvár, a szurdoki dülön és a világosi szőlőkön kívül s a Csókás erdőn belől, helyenként szél-hordta homok; vannak azonban jobb részei is.

11. Homojtája, a kürti lapon kívül, a barátságosi és csókás erdői dülő közt, termékeny szürke, több helyen ritka homokos, itt-ott ligetes terület. A Csókás erdő alatti része sok helyen vízálló, forrásos turján, s a Kővérvölgy vizének forrását képezi. A mizei és kecskeméti határok összeszőgellésénél pedig homokbuczkás részei is vannak.

12. Száraz dülő, a csókás és nagy erdő alatt, általában homokos területtel, 13. nyárkut rét, 14. szénástelek, és 15. halastói dülő, mind a három a Nagyerdő területe közé beékelve, alacsony fekvéseiknél fogva nagy részben kaszálókul szolgálnak. Ezek közt még az erdő jogosultak közös erdei birtokához tartozó tölgyes berkek és ligetek is fordulnak elő.

16. Felső járás, a Csókás és Nagyerdőn kívül, a lajos-mizei és vacsi határokig terjedőleg, a legnagyobb és legváltozatosabb talaju dülője a határnak. Az ugynevezett Város kaszálója tájékán nagy területű vízjáró helyei is vannak, a honnan a vizek az erdőn és a szurdoki dülön keresztül a gátéri csatornába nyernek léfolyást.

17. Hantháza, 18. Ereklés dülő, a vacsi és mike-budai oldalon szintén sok vizenyős lapos részekkel bővelkedő terület.

19. Csemő, a czeplédi határ felső oldalán. Ennek nagy része hullámos, szélhordta buczkás homok; legbuczkásabb része a határnak: de itt-ott ennek is vannak termékeny részei. Az utolsó 5—6 év óta ezen Csemő dülő jelentékeny része szőlővel és gyümölcsfákkal telepített be — meglepő szép sikerrel s további telepítése jövőre is tervezetik.

20. Gógány, a Csemőn belől, a czeplédi ut két oldalán, nagy-része alacsony fekvésű kaszálló rétság, csak emelkedettebb részei használatnak szántás-vetés alá, melyek közt termékeny, jó vegyületűek is vannak.

21. Ludas, a Gógánytól délnek, a törtelyi határolдалon. Az egész határnak ez a legmélyebben fekvő része. Az összes határ vizei többnyire ide gyülekeznek össze, s az ezen keresztül folyó Körösi éren vonulnak a Tiszába. Az egész dűlő, a szélein kevés szántóföld kivételével, lapos, néhol sásos kaszállókból áll.

22. Nyársapát, kívül a Gógányon, a Csemő után, legbuczkásabb része a határnak. Szántó földjei szürke homokosak. Nagy része általában gyenge szürke homokos terület.

23. Nyilas, a czeplédi határ alsó részén, sűrűbb és ritkább homokos földű, lapályos helyein igen jó kaszállókkal. Ennek egy részét teszik a kappanhalmi szőlők. Középe táján foly keresztül rajta a Bűdös, máskép Gerje ér, mely Czeplédről jöve, csatornázva van, és a bele gyülekező vizeket a Tiszába vezeti.

24. Besnyő, a Nyilastól délre, a törtelyi határszélben. A Fekete és Barátságos után, vagy azokkal együtt a legjobb része a határnak. Nagy részben kötött, fekete föld, helyenként első osztályu talaj-minőséggel. Keresztül vonul rajta az u. n. város laposa, több helyen igen jó, másutt turjános kaszállókkal.

29. §. Kun halmok s tengerszín feletti magasságok.

Nagy-Körös város belső határának különböző részein több kunhalom látható. Ezek közül nevezetesebbek: Vashalma, közel a városhoz, az alsó járási dűlőben, a szolnoki ut és az árbozi rétek közelében. Régen a szolnok-törtely, tetétlen, tőszeg, várkony-vezsenyi utban a vashalmi csárda állott mellette. Boldogasszony halma, Eseden, a zsiros hegyi szőlők alatt, templom omladék közelében, — Szőrhalm a Homojtáján a szabadszállási ut mellett, Kappanhalom, Nyulfűl halma mind a kettő a Nyilasban, Strázsa-hegy a Nagyerdőben, Sashegy a Csemőben, a czeplédi határ szélén, Köveshalom vagy part a Besnyőben, Látóhegy és Asszonyhalma a törtelyi határvonalon, Zsigray halom a bántósi bánomi szőlők közt. stb.

A város határa egyes részeinek magassága a tengerszín felett: Legmagasabb pont a nagyerdei Szénástelki rétek északnyugoti szélében levő homok buczka teteje, a tenger színe felett:

145 méter, a Sashegy a Csemőben 144, a vacsi határ közelében a lajos-mizsei határ 142, az Ereklýés déli széle 141, a Felső járáson Nemcsik Pál szélmalma mellett 140, a Csókás erdőben a nagy kalapos fa mellett 140, a czeplédi, nagy-körösi, mike-budai sarokhatár 138, a nagyerdőben a strázsahegy 137, a kecskeméti, nagy-körösi, lajos-mizsei sarokhatár 136, a Szörhalom Homojtáján 132, a czeplédi ut a régi gógányi csárdán kívül 117, a Nyilasban a Kappanhalom 116, a városban a régi ref. temető mellett a régi Gubody-féle postaház 116, a kecskeméti ut a Beretvástanya előtt 124, a Dajka-féle szélmalom mellett a kecskeméti határ 113, a kecskeméti, nagy-körösi, kocséri sarok határ közelében a Kenyér-váróhegy 114, a vashalom 112, a szolnoki ut a Czira Lajos füzese sarkánál 110, a Nyilasban a Farkas Elek-féle szélmalom mellett 110, a szolnoki ut a Várkonyi-féle csárda mellett 107, a nyilasnyársapáti—törtelyi határnál 106, Besnyőben a Kövespart 104, az Asszonyhalma a törtelyi szőlőknél 102, a Nyilasban a Jalsoviczky Sándor-féle tanyánál 100, ugyanitt a Büdöséren levő hármas híd-nál 99 méter.

30. §. *Legelő felosztás.*

Ha a 27. §-ban, a határnak mívelési ágak szerint való megosztását figyelemmel megtekintjük, mindjárt feltűnik, hogy a közlegelő területe mily csekély arányban áll különösen a szántó földek és az egész határ területének mennyiségéhez.

Hajdan a város határában, a beltelkek és a szőlők közt, az után a szőlők és a régi szántó földek közt, fel egészen a Nagyerdő széléig, sőt a Nagyerdő szélétől körül egy részről a czeplédi, mikebudai, vacsi, és lajos-mizsei határokig, másrésztől a gógányi rétekig és a nyilasokig, azután Nyársapáton, végre lent a ludasok, Kocsér, Árboz és Esed közt igen nagy legelő területek voltak. Ezek időközönként, kisebb-nagyobb területeknek, némely szűk, keskeny részeknek, csücsköknek felfogásával, felosztásával és közcélokra fordításával kevesbítették. Nevezetesen a régi időben a legelő területből hasítottatott ki a Vacsi határon a hantházi dülő, a mike-budainál az Ereklýés dülő. Ilyen régi kihasítások a pöczöki, pálfai, bántósi bánom, melyek buczkás területe szőlővel való beültetés alá osztatott ki. 1836 körül az Alsófüzesnél, a temetőhegyi szőlők alatt, a feketék szélében, majd tovább a kálmánhegyi szőlők alatt, a Hangács szélében, később a zsírosi szőlők

alatt, Esed szélében, az ötvenes években pedig, a mikorra esik a gátéri kertek kiosztása is, a szolnoki ut mellett, azután a hosszuháti szőlők és az alsó füzes közt, azonkép a Földvár alatt, a pöczöki és tázerdei szőlők széléig stb. szintén szép területek hasítottak ki és osztattak fel. De még e nagy részben köz célok, melyek közt első sorban az iskolai célok szerepeltek, költségeinek fedezésére kihasított területek kiosztása után is igen tekintélyes nagyságu maradt a közlegelő területe.

E területen a lakosság különféle jószágát birtokaránylag legeltette. Legeltek ezen gulyák, ménesek, csordák, sertés és juh nyájak, részint közös, részint külön magán pásztorlás alatt. Szóval a nagy legelő területen mindenféle állattenyésztés nagyban folyt. A legeltetésre kiadott területekért haszonbér fizettetett, a mely az egyes jogosítottak közt, a közlegelőhöz való jogosultság kulcsa szerint osztatott ki.

Ezen közlegelő felosztását a jogosultak sok éven át kívánták és sürgették. Végre a kiosztási munkálatok 1873-ban megkezdettek és a kiosztási térképre s földkönyvre rávezetve levő hitelesítési záradék szerint 1875 sept. 2-án az illetőségeknek a jogosultak részére történt átadásával végleg befejeztettek.

Ennek következtében ez idő szerint most már a határban tulajdonképeni közlegelő nincs; hanem az arányosítási vagy redemptionalis kulcs szerint egy tagban kikapott illetőségét mindenki szabadon használja. A kiosztott illetőségek nagy része szántóföldre töretett fel. Így emelkedett a szántóföldek aránya oly magasra, amint az a 27. §-ban kimutatva van. Az ugyanott kimutatott legelő mennyiség főrészen magánosok tulajdona, a melyet a nagyobb birtokosok saját birtokaikon külön hagytak maguknak legeltetésre, vagy pedig társulathoz egyesülve, közösen alakítottak és tartanak e célra.

A közlegelő felosztása alkalmával közcélokra csupán egyes kisebb-nagyobb területek hagytak; ilyenek a vásártér, a temetőkhöz csatolt területek, a tégláégető telep, a város szélein a rakodó kertek, a vājogvető-agyag és homok bányák, a peczérház és a peczértelep területe, végre a város beltelkei széleinél és némely szőlőhegy környékén volt keskeny kisebb-nagyobb terjedelmű csücskők, mely utóbbiak a város szélei és némely szőlőterületek szélei szabályozása alkalmával az Uhlarich-féle birtokper költségeinek egy részben való fedezésére 1877-ben eladattak.

A jogosultak tulajdonát tevő legelő terület 20195 $\frac{1374}{1600}$ kat. holdban állapítottatott meg. Ez három külön kulcs szerint, három külön csoportozatban osztatott ki következőleg:

Mindenek előtt az összes legelő terület becsholdakra vonatott össze. Lett 6615·823/1000 rész becshold. Ebből utakra s egyéb közhasznú terekre kiadatott 415·823/1000 becshold, a mely a helyszíni osztályzat szerint, 680·759/1600 kat. holdnak felelt meg. Maradt felosztandó legelő terület 6199·988/1000 becshold, 19515·615/1600 kat. hold területben.

Ebből egyházi és iskolai czélokra, az ev. reformátusok és a r. katolikusok számára kiadatott 181·500/1000 becshold, 219·916/1600 kat. hold területben kulcs nélkül. Maradt osztandó 6018·488/1000 becshold, 19295·1299/1600 kat. hold területben.

Az egyesek részére kiosztandó legelő illetőségek kiosztási alapjául szolgált redemptionális kulcs 42,943 frt 41.98/100 krban mutattatott ki. Ennek alapján minden 7 frt 08·22/100 kr-ra jutott 1 becshold legelő, vagyis 1 frtra esett 0·140115522 becshold, 1 kr-ra 0·0023351 becshold legelő.

Ezen kulcs szerint, a város körül járasonként elkülönítve, az 5 frt kulcson alól biró kisbirtokosoknak kiadatott 3080 pft 46·56/100 kr kulcs után 431·668 becshold, 479·1468/1600 kat. hold területben. Ezen kívül a város illetőségéből 14 pft 30·17/100 kr kulcsra szintén itt adatott ki képezdei kertnek 2·032 becshold, 2·164/1600 kat. hold területben.

A fenmaradt dülökre árverés tartatott. Ily módu ajánlat útján kiment 11,239 pft 35·23/100 kr kulcs után 1595·394 becshold, 6208·56/1600 kat. hold területben.

Fenmaradt még 4170.894 becshold legelő, 12825·527/1600 kat. hold területtel. Az illetőségüket még ki nem kapott birtokosok kulcsösszege pedig 28609 pft 42·28/100 kr. volt. Ezek számára új kulcs alkalmaztatott azért, hogy köztök az árverésből előállott nyemremény is felosztassék, mert a megmaradt összegekből már nem 7 frt 08·22/100 kr-ra, hanem 6·8593669 pftra, azaz 6 pft 51·562014 kr. kulcsra jutott egy becshold legelő, vagyis 1 pftra 0·14576804593, egy kr-ra pedig 0·00242976674 becshold legelő jutott. És e szerint a kulcs szerint osztatott ki a még hátravolt egész legelő.

31. §. Tavak, erek, patakok, vízszabályozások és csatornák.

Jelentékeny vize, tava, ere vagy patakja nincs a határnak. Még a folyó század elején megvolt a város alatt, ennek keleti oldalán az Alsó-Gát nevű nádas, mocsáros nagy tó, az északi részen a Felső-Gát, a czeplédi oldalon, a bokrosi szőlőkön kívül a Lénárt tó; azután a Ludasban, Nyársapáton, az Ereklyésben, a Kövérvölgyön s másutt is voltak kisebb-nagyobb tavak és erek. Ezek többnyire lecsapoltattak, kiszárítottak, mivelés alá fogattak, s ma már kevés van belőlök.

A Felső-Gát, a fölötte volt erdőségek megfogyása következtében, a hol első forrásai voltak, azután környékének lassanként mind-mind nagyobb terjedelemben történt mivelés alá kerülésével évről évre csekélyebbre szorult, s az úgy nevezett Földvár, Világos és Lencsés közt elterülve, a jelenlegi Szurdok dűlőben volt tó sík vize régen elenyészett. Közvetlen a város felső része alatt, az úgynevezett vizálláson, még most is élő középkori emberek is világosan emlékeznek a nagy terjedelmű bozótos, zsombékos vízfenekekre, erekre és nádasokra, s az azokon keresztül vezetett, több hiddal ellátott töltésre, melyek vize innen gyülekezett. A Felső Füzes és Tázerdő déli részétől kiinduló Csikos ér, mely több század óta, még a folyó század elején már kiindulásán alol kevésbé vizi malmot hajtott, gyűjtötte ezt legnagyobb részben ide. Ezek is elenyésztek. Legtovább megmaradt a víz a Földvár észak nyugoti részén levő turjános helyeken, a melyek még az 1860-as évek elején is járhatatlan zsombékos helyek voltak.

Az Alsó-Gát a városnak Vadasnak és Váncsodnak nevezett alsó része, azután az Alsó-Füzes és Bokros közt feküdt. Ennek terjedelmes sík vizén ez előtt csak 50—60 évvel még ladikok is jártak és magas növésű nádas bozótjában nap számba el lehetett szárcsázni és kacsázni. Ide a Felső-Gát és Csikos ér vizei a város északi oldala alatt elvonult Nagyéren át gyülekeztek. Sőt a városon keresztül folyó Kürti ér, a határ nyugoti vizeinek nagy részét is ide vezette; a honnan a Nagy ér, az Alsó-Füzesnél ismét kiszakadva, kiszakadásánál mindjárt megint malmot hajtott, s keresztül haladva az Alsó-Füzesen, s azon túl összeszedve a gógányi és ludasi vizeket, azokat a gát vizével együtt Kocséron keresztül, Vezsenynél vitte a Tiszába.

A Szurdok felső részén két forrás most is meg van, mely kénes ásvány részeket tartalmazván, fürdő alakításra is alkalmas volna. Azonban e forrásokat a lakosság kevésbé ismeri. Ugyane részen a zsombékos tófenekék tözegéből néhány évtizeddel ez előtt turfát is kezdtek ásni, mely akkor a gőzmalmokhoz tüzelőül kezdett szolgálni. Ezzel csakhamar felhagytak.

A *Csíkos ér* a vasut vonala felett gyengén csergedez. A felül és alol volt vizek, mocsárok, nádasok lassanként lecsapoltattak és kiszárittattak. Végre az ötvenes években az Alsó-Gát is kiszárittattott. A kiszáritott területeken keresztül, a vasut vonalánál kezdve, a város alatt végig, a régi Nagy ér helyett ástott csatorna, az összegyülekező vizeket: *Körösi ér* név alatt vezeti a Tiszáig.

Az ekkép a víztől megszabadított televényes gazdag terület felosztatott, és a régi posványok, a körülöttök volt vízállásos gyep-legelővel együtt közvetlen a város alatt igen becses kerteknek, távolabb termékeny szántóföldeknek adnak helyet. Az Alsó-Gátból a legelső két holdat, a melyet a város még a nagy Gát kiszáritása és felosztása előtt az ev. ref. egyháznak adott, e Monographia szerkesztője saját kezüleg szántotta fel legelőszőr 1851-ben, mikor az egyház Alsó-Füzesének haszonbérelője volt, felárkolván csatolván azt az egyház azon birtokához.

Kürti viz. A Lencsés és világosi szőlők déli részén, azután a Páljai és Bántösi bánomok között, a Csókás erdőből jövő s összegyülekező vizeket *kürti vize* név alatt a városba a Tormásközön egy csatorna vezeti be, a mely a IV. kerület déli szélén, majd a beltelkek között a kecskeméti utszai, alább pedig a szolnoki utszai nagy köhidak alatt elhaladva, onnan azokat a IX. és X. kerület között a város keleti széléig, azután a gátéri kertek közé vezetvén, e kertek közepe táján a Körösi ér csatornájával egyesül.

Gerje, Büdös, Perje, most a *Gerje-Perje, másképp Krakó-csatorna*.

A Gerje a mike-budai homok partok közt ered. Ez az előtt Czegléd határán át, a hol még a várost is megfutotta, N.-Körösnek: Nyilas, Nyársapát és Besnyő pusztai határrészét Büdös név alatt csavarogta be, onnan át menvén Törtely alá, ismét N.-Körös Tetétlen pusztáján keresztül, megint Gerje név alatt Tószegnél szakadt a tószegi nagy tóba s onnan a Tiszába.

Ez most a *Gerje-Perje, másképp Krakó csatornával* szabályozva van.

A *Gerje-Perje* másképp *Krakkó* csatornát, a Szolnok-Abonyban székelő *Gerje-Perje* szabályozó társulat az 1880-as évek első felében építette ki. E csatorna a czeplédi határról jövő vizeket, melyek Czepléden fölül főképp a *Perje*, alol pedig a *Gerje* mocsáros ereken huzódtak a Tisza felé, összeszedvén, Nagy-Körös Besnyő pusztájának szélén, vagyis a nagy-körösi és abonyi határ közt, majd a törtélti határ szélén, onnan Abony és Tetétlen határ vonalán, a tószegi határon keresztül, Tószegnél vezeti a Tiszába. A csatorna mindkét parti hossza Nagy-Körös város határában 7814·5 meter. A megejtett ártér fejlesztés alapján *Gerje-Perje* adó-czimen az 1894-dik évre a besnyői birtokosokra 554 frt 08 kr, a tetétleniekre 1598 frt 31 kr vettetett ki a társulat által.

Kövérvölgy ere. Ez a Lajos-Mizséről s a Felső-Járásról jövő vizeket a Homójtáji, Barátságosi és a feketei dülőkön keresztül vezeti a Tiszáig. Még csatornázatlan.

II. FEJEZET.

A határhoz kapcsolt puszták.

A) **Tetétlen.**

32. §. A határ megoszlása művelési ágak szerint és egyéb viszonyai.

Tetétlen pusztája fekvését, szomszédait, kapcsolatát Nagy-Körös várossal s összes területét a 17. §-ban mutattam ki.

Területe egyes művelési ágak szerint következőleg oszlik meg :

1. szántó föld	4443 ¹⁹² /1600 kat. hold
2. kert	12 ⁸⁹³ /1600 " "
3. rét	676 ⁵⁷⁰ /1600 " "
4. szőlő	757/1600 " "
5. legelő	398 ¹⁰⁴⁵ /1600 " "
6. erdő	9 ³³⁵ /1600 " "
7. földadó alá nem eső	158 ²⁵⁵ /1600 " "

Összesen : 5698⁸⁴⁷/1600 kat. hold

E művelési ágaknak s azok egyes osztályainak megfelelőleg e pusztája után az 1875. évi VII. t.-cz. 45. §. rendelete szerint beiktatott tiszta jövedelem 38.721 frt 71 krt, az ezután kivetett egyenes állami földadó pedig 9874 frt 04 krt tesz. Ez a kivetés szerint 50 egyén közt oszlik meg ; így a pusztája határát 50 egyén bírja, kiknek nagy részök egyuttal nagykörösi birtokos is és ott is lakik.

Közigazgatásilag a puszta Nagy-Körös város külhatárának VI-dik járását teszi, s a közigazgatási teendőket, adókiivetést, adó-behajtást stb. Nagy-Körös város hatósága kezeli.

Az 1890. évi országos népszámlálás alkalmával, népessége külön megjelölve, Nagy-Körös város külterületi lakossága közt, 69 népsor- és 921 lélek számmal iratott össze.

Földminősége nagyobb részben igen jó vegyületű fekete föld, mely kitűnő aczelas buzát terem; vannak azonban homokos részei is; a rajta keresztül vonuló Gerje ér mentén pedig, mely bár, a mint 31. §-ban láttuk, a Krakkó csatornával szabályoztatott, de laposai megmaradtak, szikes kaszálói és szikes legelői.

Eloszlik Felső- és Alsó-Tetétlenre. Felső-Tetétlenen vannak a Halász, Farkas és Kalocsa dűlők; az alsó a Csárdás, Kecskés, Szikes, Homok, Kis-Pengyom és Nagy-Pengyom dűlőket foglalja magában.

Nagy-Köröstől Tetétlen felé általában lejt a domborzat. Legmagasabb emelkedése a területnek a pusztában özv. Farkas Lászlóné szélmalma mellett 94 méter a tenger színe felett. A puszta közép táján fekszik a Pengyom kunhalom, Tetétlen nevezetességeinek egyike. Ennek magassága nincs megmérve. Környezete felett 5—6 méterre felemelkedik: de teteje nem fekszik magasabban a szélmalom tövénél. A kettős csárdánál az útszintje 93, a szolnoki ut a Fáy-Halász majoron túl levő emelkedésnél 91 méter a tenger színe felett.

Több szép major szolgál díszére a pusztának; ezek közt: Halász Gedeon majorja, díszes, kényelmes uri lakkal, szépen rendezett kerttel és sok gazdasági épülettel, özv. Inárcsi Farkas Lászlóné majorja, kényelmes uri lakkal, nagyterjedelmű kerttel, szélmalommal, a Tafler-féle, jelenleg Hartyáni Imre majorja, díszes uri lakkal s melléképületekkel.

A Pengyom halomról, a melyet Arany János is megénekelt,*) Béla király névtelen jegyzőjének történelmi munkája nyomán a hagyomány és a néphit is azt tartja, hogy azon állott a honszerző Árpád vezéri sátora akkor, a mikor e tetétleni halomtól a Tiszáig elnyulott seregét Zalán ellen, az alpári döntő csatára vezette. Ettől kapta az 1850-es években Arany János megéneklése után az „Árpád-

*) Arany János kisebb költeményei II. köt. III. kiadás 243. l. „A tetétleni halom“. 1855.

halom" nevet. Nagy-Körös város képviselőtestülete 1895. decz. 13-án tartott közgyűlésén Mészöly Gáspár tanár és városi képviselő indítványára ¹²⁰⁶⁴_{ki. 1895.} sz. alatt elhatározta, hogy magyar hazánk és nemzetünk 1896. évi évezredes fennállásának emlék-ünnepére, a halom történeti emlékoszloppal jeletessék meg. Özv. Tanárky Gedeonné, a kinek tanyai földjén most ez az Árpádhalom fekszik, beleegyezett abba, hogy ott emlékoszlop emeltessék. A városi közgyűlés e célra ezer frtot szavazott meg.

B). *Pótharasztja.*

33. §. *Pótharasztja pusztá kezelési rendszere és használati módja.*

Ezen pusztának kezelése felett régidőtől fogva a városi előjáróság közigazgatási uton testületileg rendelkezett. Mint az I. R. 13. §-ban láttuk, földesuri birtoka levén ez a városnak, a királyi kisebb haszonvételi jogok, jelesen a korcsmáltatási jog gyakorlása is használatához tartozott.

Eleitől fogva pedig három főága volt a kihasználásnak: az erdő, a legelő és a szántóvető gazdasági földek.

A kihasználás leggyakorlottabb módja, az erdő kivételével, a haszonbérbeadási rendszer volt. A városi illető jegyzőkönyvek bejegyzése szerint 1777-ben a pótharasztjai vendégfogadó, illetőleg mezei csárda haszonbére 3 évre 250 frtban állapított meg. A szántó-vető gazdasági földek, tanyás telkekre osztattak fel. 1783-ban a tanyákat, — a gazdasági földeket birt gazdák arra köteleztettek, hogy termékeikből a városnak, a takaró rész levonása után, tizedet adjanak. 1795-ben a pótharasztjai barom legelő föld, a baromjárás, bizonyos kaszáló földdel és a vendégfogadóval együtt (ez valószínűleg a Gombos csárda volt, a mely később majorrá változott) 6 évre évenként 1890 frtéért adatott bérbe. 1811-ben az erdőben fákat lopóktól 542 frt büntetés folyt be.

Az 1823-dik évben a város, tetemes adósságainak fedezhetése végett, a pusztá felső részét zálogba akarta adni: de ettől elállott. Utóbb azonban a csévi és a vasadi határra dülő nagyon homokos és sok sivatag buczkával bővelkedő részből 1169 holdat az 1827. sept. 7.-én kiállított szerződés szerint, 1827. szeptember 29-étől kezdődőleg Balla Károlynak adott ki, 32 évre bérbe, holdanként évi két ezüst krajczárjával, olykép, hogy annak sivatag

részét, melyből az egész terület leginkább állott, a bérleti 32 év alatt saját költségén köteles beerdősíteni. Megengedett, hogy a fákat a törzsek sérelme nélkül levágathassa: de köteleztetett a 32 év leteltével a sarjura levágott törzseket a városnak díj nélkül visszabocsátani. Meg volt engedve, hogy alkalmas helyen szőlőt is ültethessen, de tiltva volt gyümölcsfák ültetése a szőlők közé. A szőlő ültetéstől a város részére a 8-dik évtől kezdve a veres szín bortól a 7-dik, a fehértől a 8-dik akó dézsmakép köttetett ki. Bérlőnek a pusztán 800 pengő forint erejéig építkezési jog engedtetett.

A pusztának a többi részét a város, a mennyire a most élők emlékezete vissza megy, már a folyó század eleje óta háromféleképp kezelte. Az erdőség házi kezelés alatt állott. A felső rész, a pakonyi pusztá oldalán, a Balla részen felül, a mely szintén sok nagyon homokos és buczkás részeket foglal, mintegy 1500 hold területtel és a később majorrá alakult Gombos csárdával együtt, nagy bérletnek hagyatott, az erdei legelő egy része is hozzáadtván. A pusztának többi része, az egésznek mintegy fele, pedig dülökre és 50—100 s több holdas részletekben tanyákra osztva, adatott haszonbérbe.

A pusztából akármely módon és akármely forrásból származott jövedelem a városi közszükségletek és közköltségek fedezésére, a városi közpénztárba folyt be.

Ez a használati és kezelési mód a jövedelem rendeltetésével együtt mai napig ekképen áll fenn.

Balla Károly, a Krónika író Balla Gergely unokája, Pestvármegye megyei kapitánya, költő, a m. tud. akadémia tagja volt. Nagy buzgalommal foglalkozott az időjóslással. Megyei hivataláról még 1848 előtt leköszönt. Említett pótharaszttjai bérletébe vonult, melyen már előbb majort épített. Bérleti ideje alatt sok erdőt telepített, azt a szőlőt is ő telepítette, mely a 17. §-ban, mint a Pótharaszttjából eladott rész említve van. 32 éves bérletének 1859-ben történt letelése után is megmaradt az ő általa épített majorban, további egyezség szerint, és ott halt meg. A major megett levő dombon levő sirját a város 1882-ben emlékkövel látta el és annak fentartásáról akkép gondoskodott, hogy annak gondozása ma is az azon majorról szóló bérszerződés egy külön pontjában a bérlő kötelességévé van téve.

A Balla Károly által ültetett szőlők után a város a 32 évnek 1859-ben történt letelésével is megmaradt az azoktól járt dézma

birtokában. Az ebből a főpénztárba befolyt jövedelem 1867-ben 812 frt 22 krt tett. Ez a szőlőbirtokok után járó tartozások megváltásáról szóló 1868-dik XXIX. t. cz. életbe léptetésével, az illető ültetvényesekkel 1870-ben kötött egyesség után szűnt meg. Az összes szőlőterület $226\frac{1}{2}$ lán cz vagyis $156\frac{1523}{1600}$ kat. hold volt, mely 284 szőlőbirtokos közt volt megoszolva. Ezért fizettetett a városnak, tíz évi bortermési átlag számítási alapul vétele mellett és tíz éves részletekre osztva összesen 7731 frt 50 kr. dézsmaváltság. Így apadt Pótharasztja régi területe annyira, mint a mennyi a 17. §-ban és a következő 34 §-ban kimutatva van.

Pótharasztjának mezőgazdasági bérletekre szolgáló része 1842-ben hozott és a vármegye által jóváhagyott határozattal, 1843 szept. 29-től számított 10 évre, 114 tanyarészre osztva adott haszonbérbe. Ezen 10 éves bérrendszer van most is használatban, csakhogy azóta 51-re vonatott össze a tanyák és majorok száma. A haszonbérbeadás rendszeren közárverésen történik.

Midőn 1843-ban a tanyák s majorok az illetőknek átadattak, az átadott épületek becsárában, a haszonbérlok 14605 frt 55 krt fizettek. Ebből az összegből az előző haszonbérloknek 14007 frt 54 kr. fizettetett ki, miszerint többletül 598 frt 01 kr. maradt.

Régebben a haszonbérlok többnyire nagy-körösi lakosok voltak. A jelenlegi haszonbérlok, néhány nagy-körösi kivételével, a körülfekvő községekből valók. Van néhány szomszéd nagybirtokos haszonbérlo is, kik közé Wekerle Sándor volt miniszterelnök is tartozik.

Az évi haszonbér összegei 1843 óta a következő sorozat szerint változtak:

1843-tol 1853-ig évi haszonbér bevétel volt	10.613 frt 35 kr.
1853-tol 1863-ig " " " "	28.779 " — "
1863-tol 1873-ig " " " "	35.954 " — "
1873-tol 1883-ig " " " "	47.804 " — "
1883-tol 1893-ig " " " "	38.194 " — "
1893-tol 2003-ig most esik évi bérösszegkép	47.481 " — "

A városi közönségnek, a tanya részeken, néhány tanyarész kivételével, nincsenek épületei, hanem az épületügynek az 1843-ban történt megváltás után való rendezése óta, a haszonbérlo a neki szükséges épületekről maga gondoskodik. Ha a 10 évi haszonbérletidőszak letelése után a tanyarészt ismét ki nem veszi, akkor épületeit vagy elpusztítja, vagy kölcsönös egyesség szerint átadja a következő haszonbérlonek.

A kivételt képező néhány tanya közt, a melyek a város tulajdonát képező épületekkel vannak ellátva, van a három legnagyobb bérleti tagbirtok, az ugynevezett Gombos major, a Balla major, és a város régi tanyája.

34. §. A határterület megoszlása művelési ágak szerint.

Az 1881-dik évi katasteri részletes felmérés szerint az összes határterületből:

1. szántóföld	4681 ⁶ / ₁₆₀₀ kat. hold
2. kert	3 ⁸⁹⁶ / ₁₆₀₀ " "
3. rét	499 ¹¹¹⁵ / ₁₆₀₀ " "
4. legelő	1849 ⁸⁰ / ₁₆₀₀ " "
5. erdő	1921 ¹⁸⁰⁰ / ₁₆₀₀ " "
6. nádas	211 ¹⁵²⁶ / ₁₆₀₀ " "
7. földadó alá nem eső terület	625 ¹⁴⁷¹ / ₁₆₀₀ " "

Összeg: 9792 h. 1193 □öl.

Talaja $\frac{1}{3}$ része agyagos, $\frac{2}{3}$ -a homokos vegyületű. A homokos közt, a földadó alá fel nem vett részen kívül is, sok buczkás rész van, mely részint nyárfával, s újabb időben helyenként ákáczfával beültetve, az erdőterület közt van felvéve, részint a legelőterület közt foglaltatik.

A föld minőségének és a művelési ágak egyes osztályainak megfelelőleg az egész pusztának, az 1875. VII. t.-cz. 45. §. rendelete szerint beiktatott tiszta jövődelme 20.312 frt 10 krt, ennek alapján állami egyenes földadója 5719 frt 59 krt tesz.

Az egyes tanyarészek szántóföldjei, a talaj minősége szerint részint hármas, részint négyes forgóra, illetőleg nyomásra vannak beosztva, és előre meg van állapítva, hogy melyik évben melyik $\frac{1}{3}$, vagy $\frac{1}{4}$ rész hagyandó ugarnak.

35. §. Még megemlítést igénylő vegyes tárgyak.

Városilag van alkalmazva a pusztán egy felügyelő és négy erdőőr.

Az erdő egy kezelés alatt levén a belhatári erdőterülettel, arról a belhatárbeli erdőségekkel együtt szólok.

Az 1871. évi XVIII. t. cz. folytán a pusztá közigazgatásilag először Kakucs községhez volt, a folyó 1896-ik év óta Nyáregyházához van csatolva. A közigazgatási költségeket, a körjegyzőségi

községnek a város előlegezi. Ezt a haszonbérlok haszonbérössze-
gük arányában fizetik a városnak vissza.

A 6. sz. tanya részen egy téglatelep van, a melyben 1884-
ben 214.800 drb téglát égettetett, de jelenleg ez már nem működik.

A tölgyes erdőbe benyúló keskeny tisztáson van a pusztá-
ház, a pusztát felügyelő lakrészével, s a városi közönség kiküldöttei
szállásával, mellette erdőőri lakással és terjedelmes istállókkal.
Még három ör részére van erdőőri lak a határ más részében és
pedig a Nyárfás és a Kelemen erdőben.

Van egy pusztai iskola, melynek épülete a pesti ut mellett,
a régi csárdaépület átellenében fekszik magas helyen.

Említésre méltó nevezetességül vannak a pusztát közepe tá-
ján, lapos, turjános helyekkel körülvéve egy pusztai templom rom-
jai, a melyek bizonyítják, hogy itt hajdan község volt. E romok
emelkedettebb környéke temető helyül szolgál.

A pusztai területét déli szélé közelében keresztül szeli a
dabas-pilisi törvényhatósági út, feljebb a pusztai templom romjai
közelében van az új hartyán-monori községi közlekedési utvonat,
hosszában pedig végig vonul a pusztán az ugynevezett pesti út,
mintegy 7000 folyó öl, tehát több mint 13 kmtr hosszúságban,
mindkét oldalán ákáczfákkal beültetve. Régen ez az utvonat szol-
gált a Nagy-Körösről Budapestre közlekedő járművek rendes útjaul.
Közben pihenés, etetés vagy meghálás helyül szolgáltak a pusztai
területén, az egyes körösi lakosok által birt tanyák. E miatt is
nagyon kedvelték a körösiak pótharasztoi tanyáikat. E használat
a vasuti közlekedés kifejlésével szünt meg. A vatyai határtól a
pesti uttal majdnem párhuzamosan halad a pusztai hossza irányá-
ban az u. n. váci út a Kelemen erdő szélénél elhaladva s a
Balla major részen a monori uttal egyesülve. E vonal, nagyobb
részén szintén faültetéssel van mindkét oldalon szegélyezve.

HARMADIK RÉSZ.

Társadalmi tényezők és intézmények. Szervezet és viszonyok.

I. SZAKASZ.

Nép és népesség.

(Galgóczy Károlytól.)

36. §. Régi és új népszámlálások. Népszaporodás.

Tiszta, részletesen megkülönböztetett összeírás, olyan, a milyet a tudomány ma követel, városunk népességéről a régi időből nincs. A régi összeírásokkal, a melyek többnyire az egyházi jegyzőkönyvekben találhatók, onnan kerültek máshová is, és csakugyan egyházközségileg eszközöltettek, azaz általános nehézség, hogy azok ritkán veszik külön kiválasztva magát a polgári községet az összeírás alapjául, hanem az egyházit; s abban az ahoz tartozó leány és fiók egyházakat is összefoglalják. Ebből származólag a különböző vallásfelekezetek számítása egyugyanazon községben s egyugyanazon időben is sokszor különböző összegeket mutat; mert az anyagyülekezetekhez, különböző vallásfelekezetek szerint, különböző leány és fiók gyülekezetek tartoznak. Még a folyó században az 1848-dik év után közigazgatásilag már többször véghez vitt első népszámlálásoknál is, amelyek tagadhatlanul jobbak, mint a még régiebbek, meg van az a nehézség, hogy a puszták népességének a községekhez való csatolása nem egyformán történt. Csak a legutóbbi egypár népszámlálásnál követetett e részben előre szabályozott tökéletesebb és egyforma rendszer.

Amit itt általánosságban mondtam, ez áll részletesen N.-Kőrösre nézve is. Ezekkel a megjegyzésekkel szolgáljanak tájékoztatásul a népesség körül az itt következtetett népszámlálási kimutatások.

Legrégibb hivatalos népszámlálási adat városunkról az 1792-dik évről szól. Ennél régibb időre e téren hivatalos nyomokon felmenni nem tudunk. A helybeli r. kath. egyház levéltárában levő „*Aranykönyv*“ szerint, amely a mondott egyház történetére vonatkozó jegyzeteket foglal magába, 1792-ben a Helytartó tanács parancsára egy bizottság összeírván Nagy-Kőrös és az azon egyházhoz tartozott puszták népességét, a melyek közt a nagykőrösi határon kívül eső Kocsér is közte volt, e területen az összes népességet 10478 léleknek találta; és pedig vallás szerint volt 509 róm. kath., 78 ó-hitű görög, 70 ágostai evang., 9750 ev. reformátos és 51 zsidó. Az ev. ref. egyház adatai szerint az ev. ref. hívek lélekszáma volt az ugyanezen 1792-dik év január havában végrehajtott népszámlálás szerint 2646 férfi, 2584 nő, 1940 kiskorú fiú, 1922 kiskorú leány, összesen 9092.

1854-ben városilag eszközöltetvén összeírás, ennek eredménye a következő volt: *a*, a város belterületén találtatott 14069 ev. ref., 1470 r. kath., 93 ágostai ev., 320 izraelita, 18 ó-hitű görög, össz.: 15970 l., *b*, Nyársapáthon 398 ev. ref., 668 r. kath., 10 ágost. ev., össz.: 1076 l., *c*, Tetétlenén: 118 ev. ref., 162 r. kath., 2 ágost. ev., össz.: 282 l., *d*, Borbás-Szentkirályon: 5 ev. ref., 8 r. kath., össz.: 13 l., — vallás szerint együtt: 14590 ev. ref., 2308 r. kath., 320 izraelita, 105 ágostai ev., 18 ó-hitű, összesen együtt: 17341 lakos.

Ugyanekkor a házak is összeíratván, azok száma a városban, és pusztákon összevéve volt 3537 lakóház.

Ezt követték az országos összeírások. Ezek szerint: a város bel- és külhatárának népessége, a hozzá tartozott és a városi anyaegyházakhoz vallási tekintetben is csatolt pusztákon tanyai kertészek, cselédek stb. képen lakókkal együtt volt az összes lakosság, az 1857-dik évi országos összeírás szerint 19954, az 1870-diki szerint 20091, az 1880-diki szerint 22665, végre az 1890-diki szerint, az ezen év végén jelen volt polgári népességet értve 24639 lélek,*)

*) Az összeírási adatok egyrészben Somogyi Károly, másrészben Molnár Gedeon közléseiből valók:

Csak az 1890 és 1880-dik évi országos népszámlálás adatait hasonlítom össze részletesen.

E szerint volt:

	1890-ben			1880-ban		
	nép- összeírási házsza	férfi	nő	nép- összeírási házsza	férfi	nő
Ben a városban...	3437	8490	9032	3341	8394	8971
A külső területen:						
1. járás	221	508	474	144	344	287
2. „	299	786	672	212	580	496
3. „	269	644	583	223	571	466
4. „	196	478	432	118	280	259
5. „	258	783	724	216	611	571
6. „	70	497	424	67	412	335
Az állam vaspályánál	14	52	60	13	44	44
Kül határ együtt	1327	3748	3369	993	2842	2458
Bel és kül együtt	4764	12238	12401	4334	11236	11429
Férfi s nő együtt		24639			22665	

Az 1890-dik év végén jelen volt polgári népesség összegét, az Országos statistikai hivatal, az általa 1892-ben kiadott helység névtár szerint 24584-re igazította. Csekély, mindössze 55 a különbség. Ezért e megjegyzéssel, az 1880-dik évvel való összehasonlíthatás kedvéért itt az első számot meghagytam.

Ehez járult még 1890-ben az állami méntelep 125, a csendőrség 6 egyénnel, *melylyel 1890-ben az összeirt jelen volt népesség 24,770-re emelkedett.*

Bővebb megértésül megjegyzem, hogy a külső területnél, az I-ső járáshoz: a Csemő, Ereklýés, Hantháza, Földvár, Pöczök és Tázerdői szőlők, a Nagy-erdő és Felső-járas egy része, a 2-dikhoz: Lencsés, Világos, Bánom, Csókás erdő, Homolytálya, Felső járas másik része, Barátszilos, a 3-dikhoz: Fekete, Hangács, Esed, a 4-dikhez: Árboz, Alsó-Nyomás, Ludas, Gógány, a nyársapáti legelő, az 5-dikhez: Nyársapát, Nyilas, Besnyő, a 6-dikhoz: Tetétlen, — puszták, dülők, szőlőhegyek tartoznak, amint ez a II. Rész 27. és 32. §-ban is kis különbözettel kimutatva van.

Összehasonlítva a különböző korszaki összeírásokat, azt tapasztaljuk, hogy a város népessége, a meddig vissza tudunk menni, folyvást szaporodott. Ha volt is kivételes időben, dőghalál vagy más hasonló hatású esemény által előidézett népapadás, amit egy

város se kerülhet el, ennek hatása nem tartott huzamosan s az ismét megindult gyarapodás kiegyenlítette a csorbát. Számokban szólva, és kihagyván a méntelepi katonaságot és csendőrséget, mely előbb föl se volt véve, de számának szaporodása s apadása különben is vezény-szótol függ, az 1880-tól 1890-ig terjedt 10 évi népszaporodás 1974 egyént mutat, amely egy százalék évi átlagnak felel meg.

37. §. A népesség megoszlása; nem, vallás és nemzetiség szerint.

Itt főkép csakis az 1880 és 1890-dik évi legutóbbi két országos népszámlálás adatait vehetem és veszem fel.

Ezek szerint melyiknél, mennyi volt a férfi, mennyi a nő népesség? számszerint az előző §-ban van kimutatva. Itt is felforog az a világszerte tulnyomólag általános körülmény, hogy néhány százalékkal több a nő, mint a férfi. Kivált a városon bent lakó népességgel van ez így. A tanyai külső népességnél ellenkezőleg áll a dolog. Természetesen, mert a pusztai, gazdasági cselédség közt sok nőtlen férfi van. E tárgyra az egyes vallás felekezetek születési kimutatásánál még visszatérünk.

Vallás szerint az 1792 és 1854-dik évi népességi létszám már szintén az előző §-ban van közölve.

1890-ben volt a jelenvolt polgári népességből:

Bent a városban:

	Férfi	Nő	Együtt
Ev. ref. --- --- ---	7082	7504	14586
Róm. kath. --- --- ---	972	1081	2053
Izraelita --- --- ---	386	404	790
Ágostai ev. --- --- ---	44	37	81
Görög kath. --- --- ---	5	2	7
Nazarénus --- --- ---	1	4	5
Összeg --- --- ---	8490	9032	17522

Kint a határ 6. járásában:

	Férfi	Nő	Együtt
Ev. ref. --- --- ---	1489	1291	2780
Róm. kath. --- --- ---	2171	1988	4159
Izraelita --- --- ---	1	—	1
Ágostai --- --- ---	29	27	56
Gör. kath. --- --- ---	3	—	3
Nazarénus --- --- ---	3	3	6
Összeg --- --- ---	3696	3309	7005

Államvaspályánál:

Ev. ref. --- --- ---	19	30	49
Róm. kath. --- --- ---	30	30	60
Izraelita --- --- ---	—	—	—
Ágostai ev. --- --- ---	2	—	2
Gör. kath. --- --- ---	1	—	1
Nazarénus --- --- ---	—	—	—
Összeg --- --- ---	52	60	112

Bent és kint együtt:

Ev. ref. --- --- ---	8590	8825	17415
Róm. kath. --- --- ---	3173	3099	6272
Izraelita --- --- ---	387	404	791
Ágostai ev. --- --- ---	75	64	139
Görög kath. --- --- ---	9	2	11
Nazarénus --- --- ---	4	7	11
Főösszeg --- --- ---	12238	12401	24639

E szerint általában és különösen bent a városban az ev. reformátusok a többi vallásfelekezetűek felett nagy többségben vannak. A róm. katolikusokra nézve úgy áll a dolog, hogy azok az összes népesség egynegyedét általában meghaladják; már bent a városban is mindjárt az ev. reformátusok után következnek; a külső határban pedig megkétszerezvén az ev. reformátusok szintén a külső határban lakó számát, ugyanott azok vannak többségben, minek következtében a nagy-körösi róm. kath. anyaegyháznak főnépereje a külső határban van. Izraelita az összes lakosság 3. százalékánál valamivel több, mind bent a városban. E három vallásfelekezetnek helyben van anyaegyháza. A többi vallásfelekezet épen jelentéktelen.

Nemzetiség, illetőleg anyanyelv szerint az összes lakosság közt alig van 150 idegen ajku, melyből egyharmad német, egyharmad tót, a harmadik harmad szerb, oláh, horvát, francia, angol s más európai nyelvűek közt oszlik meg; a többi 24,489 tősgyökeres magyar.

38. §. Polgári állapot és foglalkozás szerint való megoszlás.

Összehasonlítva a népességet a II. Részben részletezetten kimutatott határterülettel, már ez összehasonlítás határozottan földmives jelleget ad a városnak. Két nála népesebb város közt,

minden vele hasonló viszonyu földmives községtől is távol; mindenfelől nagy pusztáktól körülvéve, különböző viszonyu vidék híján, nagy részben csaknem kizárólag saját belterületi és saját pusztai népességére utalva, úgy szólván egyedül áll. Világos, hogy e fekvés és viszony, iparos és kereskedelmi fejlődésének soha sem kedvezett. Ha ehhez hozzávesszük Budapest főváros közelségét, akkor a soknál is több nyomasztó ok ez arra, hogy városunk iparos és kereskedelmi forgalmuvá soha sem fejlődhetett, hanem mindenkor őstermelő, vagyis földmives község maradt.

Mióta a vasuthálózat kifejlésével a közlekedés országszerte megjavult, különösen mióta a városnak érintkezése a fővárossal könnyebb, olcsóbb és gyakoribb lett, azóta a helybeli ipart és boltos kereskedést még jobban nyomja a fővárosi ipar és boltos kereskedés; mert iparos és házi szükségleteit a helybeli lakosság is inkább közvetlen a fővárosból szerzi be, mint az előtt; ugyanazért az ipar és boltos kereskedés, az az előttihez képest itt inkább vissza, mint előrement.

Mégis már a régi időkben több eleme volt itt a közönséges földmivelésinél magasabb miveltségnek. Már a „Török-magyarokori történelmi emlékek“ sok bizonyítékot mutatnak fel erre. Eltekintve a közügyek igen körültekintő, megfontolt és higgadt vezetésétől, különösen a különféle alkalmakkor elrendelt nemesi felkelésekben és a vármegyei ügyek körül való részvételben, azután azokban a mindenféle eljárásokban és küldetésekben, amelyek e nevezett okmányokban elsorolva vannak, tekintetbe véve a szereplő egyének különféleségét és számát is, sok bizonyítéka van annak, hogy Nagy-Körös városnak már abban az időben, népességéhez aránylag nagy számu nemesi és tisztesbrendű (honoratior) osztálya volt. Nemesi felkelő, a három szomszéd város közt, az átalános népességhez aránylag, mindig legtöbb került ki Körösről.

„Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen. Magyarország“ II. köt. (VII. füz.) 204. l. szintén azt mondja, hogy az uri osztály a három város közt, a lakosság arányát tekintve, N.-Körösről legtöbb. Erre nézve nagy befolyást tulajdonít a N.-Körösről már a török világ idejében fenállott és az óta folyvást fenálló ev. ref. gymnasiumnak, amely befolyást páratlannak nevezi, és főképp abból eredőnek állítja, mert az egyház és azzal kapcsolatban az iskola vezető hatósága, a város polgári közügyeit vezető hatósággal már a régi időkben egyesítve volt; nevezetesen régenten a városi főbíró

volt egyszersmind főgondnok a az ev. ref. egyháznak és iskolának, a városi tanácsnokok pedig tagjai voltak az egyházi tanácsnak, amely egybeköttetésnél fogva a város az egyházi és iskolai ügyekre mindig készséggel is áldozott. Erről részletesen lesz szó az egyházi és iskolai ügyeket tárgyzó szakaszban.

XIX-dik századunk most folyó második felében, a régiekhez képest gyökeresen megváltozott kormányzati, közigazgatási, igazságszolgáltatási s általában egyéb közviszonyok, különösen az iskolák emelése és szaporítása, valamint az országban általában, azonkép N.-Kőrösön is nagy mértékben megszorította, a lakosság általános számához képest, a tisztesbrendűek, honorátorok, szóval a miveltebb osztályhoz tartozók számát. Köz- s magán hivatalnok, egyházi, tanári, tanítói osztályhoz tartozó egyén, ügyvéd, mérnök, orvos stb. jelentékeny számmal van a város népessége közt.

39. §. *A nép jellemzése.*

Városunk népe tős-gyökeres magyar faj, erősen kifejlett nemzeti érzülettel, és a magyar nemzetiségnek jellemző tulajdonságaival; erős ragaszkodással történeti emlékeihez és nemzeti történetének hagyományaihoz.

Testalkatot és termetet tekintve, a magyar faj kiváló és lényeges tulajdonságait egyesíti magában. Átalában a közép termet uralkodik nála; és bár magas termetű is elég van közte: de a közepén alol maradó mégis számosabb. Testalkata jól fejlett, erős csontrendszerű s izomzatu; testtartása egyenes; járása biztos, szilárd; a nyak, végtagok, a magassághoz viszonyítva, részarányosok, amely a testnek csínosságot kölcsönöz. Egészségi állapot általában jó. Ez nemcsak a mérsékletes életmódnak, tisztaságnak és rendszertetnek, hanem a város szerencsés fekvésének s az egészségre ható különböző kedvező viszonyoknak is következménye. A várost ugyanis mindenfelől szőlőskertek veszik körül; azokban s azokon kívül is mindenfelé gazdag a fásítás; erdőségek sem hiányzanak; a levegő egészséges és jó, a melyet büzhödő mocsárok sem mételyeznek. E viszonyok hatnak arra, hogy itt a nép közt sem járványok, sem helyi jellegzetes betegségek nem uralkodnak; ha behurczoltatik, vagy ha fordul is elő néha valamely járvány, kolera, ronesoló toroklob, vörheny stb., az rendszeren szelid lefolyásu, s nagy áldozatokat nem igényel.*

*) Dr. Szabó Mihály városi orvos közlése.

Ugyanezen állapotok tetemesen nevelik a munkagyőzést, munkakedvet és kitartást; nevelik egyszersmind az egészséges életfolyam kitartását. 70—75 éves életkort elért egyének a lakosság közt, mind a férfi, mind a nő-nemen tömegesen vannak; még a 80—90 évet elérték sem tartoznak a ritkaságok közé.

Sok irányban tapasztalható a vallásos erkölcsi elvek szerint való nevelés áldásos jótékonyága. Bizonyítékai ennek a rendes családi élet, a helyes irányu gyermeknevelés, munkakedv, szorgalom, takarékoság, s az ezekből folyó vagyonosodás. E körül jelentékenyen tűnik fel a gondosan vezetett iskolák hatása, melynek az értelmi fejlettség, az értelmi világosság és az ildomoság köszönhető. Feljebbvalói iránt a nép a köteles tiszteletet készséggel megadja. A bosszúállás nem gyökerezik természetében; indulata inkább a magába szállásra, elismerésre és háláadatosságra hajló. *)

Itt a socialista eszmék nem találtak még termékeny talajra: ellenkezőleg azoktól a népnek még legalsó osztálya is józan értelemmel és undorral fordul el. Sorsának javítását értelmes munkával és józan szorgalommal igyekszik, Isten segedelme után megszerezni, s önbecsérzetével össze nem férhetőnek tartaná, dologkerülő üres lármával, szájhösködéssel, erőszakkal követelni azt, amit szorgalmas munkával kell és lehet kiérdemelnie.

Ellenben a műveltségre törekvésnek, a közügy iránt való helyes érzékü érdekelttségnek egyesek kegyeletességében, nemes gondolkozásában és áldozatkészségében is sűrűn kerülnek bizonyítékai. Kézzel fogható bizonyítéka ennek, az a számos egyházi, iskolai, városi s más közérdekü kegyes alapítvány, adomány, hagyomány és ajándékozás, amelyet kivált az utóbbi évtizedekben egyesek dicséretet érdemlő versenyzéssel tettek, és a melyeket különösen a vallás és iskolai ügynél lesz alkalmunk egyenként megismertetni.

Minde sok jellemző jó tulajdonság mellett mégis némi félszegség sem tagadható el: de ez is többnyire olyan, mely jóformán közös nemzeti jellem, s utóvégre magától kiegyenledik.

Nemcsak a nép alsó rétege közt, hanem osztály különbség nélkül a lakosság zöme közt általában nagy mértékben érezhető bizonyos tartózkodás minden újítástól. Megszokott állását, eljárását, állapotát, megszokott eszméit, gondolkozását a nép zöme nehezen hagyja el: újdonásokon nem kap. Csupa eszmékért nem hevül.

*) Dr. Szabó Mihály.

De a mi nem tetszik neki, azt kevésbé ellenszegüléssel, mint kitartó hideg közönnyel győzi le. Mondhatnók ezt józan tartózkodásnak is. A közben észlelőleg figyel s ha meggyőződik valaminek helyességéről, ami rendesen lassan megy: akkor nem ellensége a korszerű ujtásnak és haladásnak, hanem készséges odaadással követi azt.

A szerény, de férfias, önérzetes gazdaközönség, mely épen úgy gyűlöli a fenhéjazást, mint a megalázkodást, mely büszke függetlenségére és vagyonára, sokszor idegenkedéssel, bizalmatlansággal tekint az uri osztályra; hanem azért törekszik annak beszédmódját, miveltiségét elsajátítani. A hosszú kabátos (ur féle) embert nem igen szereti: de azért szívesen olyanná nevelteti gyermekét, legalább egyet, ha több van, hogy különb ember legyen az apjánál. *)

E révén, illetőleg a taníttatás révén sok nagy-kőrösi születési fi kerül ki a városból s van széljel tudományos vagy hivatalnoki pályán az országban. Különösen sok az így onnan kikerült év. ref. pap és tanító. Az így kikerültek életpályájukon szívesen megtartják szülő-hazájukkal továbbra is az egybeköttetést, s a mikor tehetik, a kik tehetik, maguk személyében vagy családjukban ismét szívesen térnek oda vissza. Átalában a népben nagy mértékben él és ki van fejlődve szorosabb, szülő-hazája iránt a ragaszkodó honszeretet.

Házasodás útján a köznép még a szomszéd helyekkel is keveset vegyül. Legény, leány egyaránt többnyire helyben keresi s megtalálja párját. És ha nem is épen ritka kivétel, mégis több az ide beházasodás, vagy a menyasszonynak ide behozatala, mint a kiházasodás és a menyasszonynak innen kivitele. Az uri rend közt gyakoribb a vidékkel a házassági vegyülés s ez távolabbra is terjed, de hasonló eredménnyel, t. i. hogy nagyobb a beszármasztás, mint az eltávozás.

Nyelvet illetőleg, a nép nyelve: tősgyökeres, eredeti zamatu magyar, melyben legkisebb idegen szóvegyülék sincs. A magyar mellett idegen szót a nép közt nem is lehet hallani, csupán az öreg izraeliták között hallható néha még elrontott s mások által alig érthető nyelven német beszéd, de már ezek ifjabbjai sem igen tudnak másként, mint magyarul beszélni. A nép zöme nem is ért más nyelven. A magyar nyelvet tehát annak, aki ide kerül és itt

*) Az Osztrák-Magyar Monarchia. Magyarorsz. II. köt. VII. füz. 202. l.

meg akar élni, meg kell tanulnia. Tájbeszéd-hang a magánhangzók közül az *ő* pl. édős, kényős, könyér, embör, öszi, stb. e helyett: édes, kényes, kenyér, ember, eszi stb., melyet azonban rendszerint nem vastag „*ő*“-vel, hanem inkább az „*ő*“ és „*e*“ közötti közép „*e*“ hangzással ilyenképen ejtenek ki: édés, kényés, kényér, ember, észi stb., a melyet újabb nyelvtudósaink eredeti ős magyar nyelvhangzásnak tartanak és amely a régi kun nyelvhangzással sok tekintetben egyez. A szomszéd Kecskemét város is ezt a nyelvhangzást követi.

Ruházatára nézve a nagy-körösi nép régen sem volt, most sem fényűző.

Krónikánk a ruházatról a török világ idejéből azt írja, hogy: ruházatuk a lakosoknak nem volt sokféle színű, hanem csak hamu színű és fehér abából, vagyis szűrposztóból való, t. i. a férfiaké, gombokat azokon nem igen viseltek, hanem csak kapesokat; — fekete süveget és sarkantyú nélkül való csizmát hordtak. — Az asszonyok fööltözete, kivált hideg időben, *füles gerezna* nevű mente volt. Ezek fejükön fehér patyolat kendőt viseltek, amelyet két felől a fülök körül gombos gyönggyel fűzött ezüst tűkkel tűztek fel. Ingvállaik két felől aranyos himzéssel voltak kivarrrva. A jobb-móduak derekukon ezüst pártáövet hordtak. A leányok nyakukon nem viseltek gyöngyöt, hanem csipkével készült fodrot. Asszonyok, leányok egyaránt csizmában jártak. (Krónika 16. l.) Az Osztrák-Magyar Monarchia (Magyarorsz. II. köt. 197. l.) hasonlóan írja le a régi öltözetet, a jobb módu férfiaknál a dolmányt, nadrágot és köpönyeget is megemlítvén, mind abaposztóból.

Sokat változott a népviselet is a törökvilág óta, kivált a nőknél. Minden haladt a divat szerint a korról. A *gerezna mentének*, melynek régi szótáraink magyarázata szerint, fürtös gubacsapó munkának kellett lenni, a neve se ismeretes már. E helyett még az 1800-negyvenes években az idősb pór-asszonyoknál posztóból készült zsinoros, prémes mente, a fiatalabbaknál kis sárga, kivarrott ugynevezett *déczbunda* volt divatban, a mit még én is ismertem. A pártá, himzett ingváll régen kiment a divatból. A sok-ránczu szoknya-alj is eltűnt már. E helyett a köznépnek is az újabb divatu szabás terjed, amelyet előbb az iparosok nő-családtagjai viseltek. Az uri renden kívül az iparos nőosztály, valamint a vagyonosabb földmives gazdák leányai és fiatal feleségei is egészen a változó divat szerint öltöznek, kikkel már a köznép leányai, sőt.

még a cselédleányok is, az öltözékben, a divatban lépést tartani úparkodnak. De fényüzőnek a nép még most se mondható, bár a vagyonosabb földmives polgárok leányaikat gazdagon és divatos fényüzéssel házasítják ki.

A férfi köznép közt nyáron át nem a térdig érő kurta, hanem valamivel bokán felül érő, sok ránczu, korezos, bő gatya, télen (de különben máskor is, ha nem abban a libegő-lobogó nyári gatyában jár) leginkább a csizmaszárba huzott sötétkék vagy néha fekete s bélelt, elöl egy hasításu (német vagy francia. elejü) zsinortalan, — gyérebbe kettős elejü, vagyis ellenzős (elöl kettős hasításu és felhajlitható) rendes vágásu és szabásu, zsinoros, a csipőn szíjjal felerősített magyar nadrág a divat, most már nem lebernyetlen kurta dolmánnyal, hanem sötétkék színü, ritkán fekete, rövid dereku, többnyire kettős elejü kabáttal s alatta hasonló színü, sűrű gombos, néha ujjas mellénnyel, sujtásozás nélkül. Ehez a vagyonosabb földmivesek, méginkább pedig azok ifjai és a kupeczek s hentesek ezüst gombokat viselnek. De a vagyonosabb földmives osztálynak különösen fiatalabb tagjai viselnek már divatosabb szabásu s más színü öltözéket is, többnyire szintén kettős elejü rövid kabáttal, hozzá mellénnyel és pantalonnal.

A köznép férfainak téli öltönye, a nyárinál valamivel hosszabb kabát, szintén mellénnyel és csizmaszárba huzott zsinoros magyar nadrággal, ugyancsak sötétkék, vagy ritkán fekete színben, a mellény alatt nadrágba lekötött meleg, gyapot ujjas inggel, (ezt a köznép „unterzieher“-nek, rövidítve „unterczig“-nek, vagy „unterczikk“-nek hívja), mely alatt még a rendes fehér ing van. A kabát fölött fehér színüre kidolgozott (használatban sárgássá változó) virágokkal, girlandokkal cifrán kivarrott, fehér szőrü, s egy egész báránybőrből álló fekete galléru, de ujatlan báránybőr subát, vagy máskép bundát visel: de visel egészen egyszerű kivarratlan galléros ilyen báránybőr subát vagy bundát is.

Ép úgy viseli azután a férfi köznép s a vagyonos földmives polgárság ily téli felső öltönykép a szürk is, hátán hosszan lenyúló táblás nagy gallérral, amely gallér, valamint az ujak vége, a vállak és zsebek helye két oldalt és hátul is a felhasításnál, vörössel, zölddel, feketével, cifrán, olykor igen diszesen kivarrrva szokott lenni; a nyaknál elöl sárga csattos, s szintén kivarrott kapcsoló szíjjal, a mellett pedig elöl mindkét oldalon hosszan lelóggó hasított szíj diszítéssel. E szűrök fehér szűrposztóból készítettnek s általában

fehérek: de kupeczeknél és főleg kocsis családoknál feketék is vannak.

Ezen öltözékeket nyáron alacsony, gömbölyded tetejű, nem nagy karimájú s gyengén hajlitott szélű fekete nemez kalap egészíti ki, bár utóbbi időben az ugynevezett Kossuth (laposas tetejű, nem nagy szélű, magasabban fölpördülő fekete nemez) kalap is kezd divatba jönni. Télen, tetején többnyire begyűrött fekete báránybőr, a vagyonosabbaknál asztrakán sipka (süveg) van divatban.

A vagyonosabb és előkelőbb földmivesek télen a ruha fölött, főleg ünnepi vagy ünnepies alkalommal leginkább sötét szürkeposztóból készült, bélelt gallér köpönyeget hordanak.

Bocskor nem divatos még az alsó néposztály közt sem, legfeljebb takaráskor a tarlón van némileg használatban: de sokan akkor is inkább papucsot használnak.

Az uri és iparos rend férfiai itt is egészen a haladó divatot követik.

A női öltözet ekkép tehát egészen, a férfi öltözet pedig nagy részt elvesztette már régi magyar nemzeti jellegét. Ez alatt azonban az uri osztály által nagyobb ünnepeken országszerte használni szokott diszmagyar öltözet nem értendő; mert az itt is használatban van. *)

II. SZAKASZ.

Községi előljáróság, közigazgatás s igazságszolgáltatás.

(Galgóczy Károlytól.)

40. §. Régi előljárósági szervezet és hatáskör.

Városunk előljárósági szervezetének ismeretében, okmányilag a török világnál régibb időre felmenni nem tudunk. A törökhódoltságból is még közel száz év homályban vész el előttünk. Az 1600-dik évvel kezd e tekintetben oly világosság derülni, a melynek fényénél, okmányokra támaszkodva, határozottan állithatjuk, hogy Nagy-Kőrös város községi előljáróságának már akkor jelentékenyen kifejtett és önálló szervezete volt. Ez pedig nem kezdődhetett akkor egyszerre, hanem már jóval előbb meg kellett lennie.

*) A viselet leírása Póka Kálmán közleményéből.

Főforrásaink egyikében, a m. tud. akadémia „Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon“ című kiadmányának I. és II. kötetében Nagy-Körösre vonatkozólag az 1593-dik évtől az 1699-dik évig terjedőleg nyilvánosságra hozott igen számos magyar királyi, kormány és megye hatósági, azután török levelekben, rendeletekben, számadási s egyéb okmányokban Körös már az 1593-dik évszámot viselő első török okmányon kezdve, széltére városnak van nevezve. A török okmányok épen császár városának, a császári kamarához tartozó városnak nevezik. Alig fordul elő egy-két kivétel, az is csak az első időkből, ahol még falu-címet visel. Révay Elek jászok és kunok főkapitánya 1692-ről már épen hivatalosan „nemes Körös város“-nak nevezi. (Okmtár II. k. 196. l. DXXXVIII.) A város képviselőjéül pedig mindenütt a város birája, illetőleg főbirája szerepel.

A városi levéltárban az 1636-dik évtől kezdődőleg meglevő jegyzőkönyvek adatai és kifejezései hasonlókép ezt bizonyítják mind a város elnevezésére, mind a bíró szerepére nézve.

Ezen jegyzőkönyvekből és okmányokból Nagy-Körös város előljáróságának, és annak élén főbirájának oly jogi és hatásköre domborodik ki, a melynél nagyobb és önállóbb ma nemcsak egy rendezett tanácsu, de egy törvényhatósági város előljáróságának sincs.

Nagy-Körös város előljárósága, élén a bíróval, aki csakhamar, minthogy mellette második bíró is foglalkozott, főbíró, deákosan: Judex primarius, czímmel tiszteltetett meg, már a török hódoltság alatt, a városnak nemcsak anyagi, közigazgatási és közrendtartási, hanem jog és igazságszolgáltatási ügyei felett is nagy önállósággal intézkedett. Az anyagi, közigazgatási és közrendtartási ügy egészen kezében volt; a jog- és igazságszolgáltatási hatáskör pedig még az élet- és halál felett való ítélkezésre is annyira kiterjedt, hogy az csak a felebbezéssel s más törvényes jogorvoslattal korlátoztatott.

A községi előljáróság kezelte a magyar és török részre szolgáló adónak az egyesekre való kivetését, beszedését, a különféle adónak befizetését az illető helyekre; gondoskodott mindenféle közteher viseléséről és a közszükségletek teljesítéséről. Bérlett a község nevében, a község lakosai részére számos pusztát, azokat használatra az egyesek közt kiosztotta, a használatért az illetőséget az egyesektől beszedte, és a haszonbéri összeget testületileg fizette.

Számolt és számoltatott minden cselekedetről, bevételről, kiadásról. Személyesen, vagy megbízottak, küldöttek által érintkezett, a községet illető mindenféle ügyben, a királyon elkezdve, mindenféle hatósággal és egyesekkel. Gyakorolta a község részére a koreszmáltatási, husmértési és egyéb oly jogokat, a melyeket, királyi kisebb haszonvételek czime alatt összefoglalva, országos törvény és szokás szerint személyesen csak nemes ember gyakorolhatott. Pert kezdett, pert fogadott el, ügyvédet, meghatalmazottat vallott, egyezkedett, örök birtokot szerzett és eladott a városi közönség részére és nevében.

Mindezekre számos példa van a jegyzőkönyvekben és okmányokban. Ezekből kiderül, hogy a városnak a vármegyei gyűléseken, és különösen a megyei tisztújításoknál is képviselte volt, melyet a törökhódoltság alatt akkor is gyakorolt, mikor a vármegye székhelyét és gyűléseit a megye határán kívül, Nógrád vármegyében Füleken tartotta.

I. Leopold király és Mária Terézia a vásárjogot egyenesen a városi közönség nevére adományozta, és az előljáróság azt is minden vele járó jogokkal együtt a város részére és a város nevében gyakorolta. Ezen adományozással a város birtokjoga királyi megerősítést is nyert.

Kisebb polgári és fenytő ügyekben az igazságszolgáltatást a bíró maga személyesen vagy helyettes útján, valamivel nagyobbakban maga mellé vett esküdt társaival együtt, fontos és különösen főben járó ügyekben pedig a: „három város törvényszéke vagy tanácsa” intézményével gyakorolta.

Földesúri intézkedésnek, földesúri felügyeletnek, úri székeknek, Nagy-Körös város közigazgatási és igazságszolgáltatási köréletében sem a törökhódoltság alatt, sem azután nyoma nincs. A város fennállásának, megmaradásának, védelmének, rendbentartásának, előmenetelének és gyarapításának gondja a legzivatárosabb időkben is közvetlen és első sorban minden irányban a városi előljáróság kezében volt.

A „három város törvényszéke és tanácsa” egy sajátos, különleges intézmény volt, a milyennel másutt az országban alig találkozunk.

Ez abból állott, hogy Kecskemét, Körös, Czepléd, e három szomszéd népes város tanácsa, fontosabb ügyekben nem döntött maga egyedül; hanem hogy az igazság jobban megfontolva és

részrehajlatlanabbul szolgáltatassék ki, a két szomszéd város előjárósága mindenikét egy pár tanácsstag kiküldetésére kérte fel s azokkal együtt tartott tanácsban hozott ítéletet.

Ilyen eljárásra nézve polgári ügyekben is számos esetet foglalnak magukban a régi jegyzőkönyvek, de még többet fegyelmi és büntető, különösen főben járó büntető ügyekben.

Különben a városi tanács hatása a törvénykezés és igazságszolgáltatás terén is sok különféle körre terjedt. Határozott végrendeleti, végrendelet nélkül való örökösödési ügyekben, osztálykérdésekben, intézkedett a mag nélkül elhaltak vagyona felett; felügyelt a nép erkölcsére, vallásosságára; a lopást, kártételeket, paráznaságot, a káromkodást, vallástalanságot, becsületsértést, rágalmazást, a csalást, ámitást, testi sértést, verekedést, gyilkosságot szigorúan büntette; intézkedett a részegeskedők s tékozlók ellen; kiválólag felügyelt a korcsmáltatási és husméretési jog ellen elkövetett kihágásokra; a titkon kurta korcsmát tartókat, bor és huskimérokot szigorúan büntette.

A felebbezés a városi hatóságtól a megyei főszolgabíróhoz, onnan az alispánhoz ment, és ez még a török hódoltság alatt is megtartott.

Végre a városi tanács, illetőleg előjáróság még helyi törvény, statutum, szabályrendelet alkotást is gyakorlott és pedig részint önállólág, részint már a török hódoltság megszűnése után, a megyei hatóság befolyása mellett.

Hatásköre pedig úgy a közigazgatási, mint a törvénykezési s igazságszolgáltatási ügyekben a városnak nemcsak nem nemes, vagyis közpolgári, hanem nemes lakosaira is kiterjedt.

41. §. Példák a városi régi előjáróság hatáskörének különböző ágaira.

Többször említett okmánytárunk a magyar és török adók, egyéb közterhek és szolgáltatások községi kezeléséről, az abban évről-évre nyilvánosan közlött regestrumokban, hivatalos nyugtákban és tezkerékben (török igazolvány) annyi példát mutat fel, hogy erről itt külön egyes mutatót adni felesleges.

Birtokok, puszták bérletére, zálogba vételére, örök-adás-vevésére nézve az Első Résznek birtokviszonyokra vonatkozó §§-ban, különösen a 8. és 11. §-ban hasonlóképp sok részletes példa van. Azért itt csak egy ott nem említett különösen feltűnő példát idé-

zek még, a mely szerint a város ingatlan birtoknak szolgálatért való adományozását is gyakorolta.

Az okmánytár II. köt. 56. l. CCCLXXI. okm. sz. alatt ez foglaltatik:

„Anno 1678. 23 Februarii. Mi Körös városi birák és esküdtek köszönetünk és szolgálatunk ajánlása után, adjuk tudtára mindeknek, az kiknek illik, kiváltképen Körös városa mostani és következő lakosinak: quod in hoc Anno 1678, die vero 11 januarii, itt városunkban lakos Sági János atyánkfjának megtekintvén sokszori jámbor szolgálatját, és az hatalmas, fényes török császárunkhoz való kétszeri utját, adtuk és engedtük megegyező akaratbul az körösi Feketén, az kecskeméti határban levő mezei kert örökséget, mely az előtt is város adománya volt, melynek szomszédi Gál János, Fruttos Gáspár, Kertész János és Páhi István, fiurol fiura, még az maga ágyékából származott fiai deficziálnak, mindaddig szabadon birhassák, élhessék, de soha senkinek pénzen avagy más uton el ne adhassák, se testamentomban el ne hagyhassák, hanem ő semine deficiente az becsületes városra ismét visszaszálljon minden pénz nélkül, kinek állandóbb erősségére és megmaradására adtuk ő kelmeknek ez városunk usualis pecsétjével muniált levelünket. In oppido Körös anno et die notatis. Körös városa akkori főbirája: Fruttus Gáspár. Tanácsbeli személyek: Fruttus Márton, Jó Máté, Kövér István, Szömöre Pál: Beretvás István, Nagy György, Cseteh János, Oláh János uraimék előtt.“
(Nagy-Körös városa 1636-on kezdődő jegyzőkönyvéből.)

Követségi, küldetési példák: A törökhöz Budára, Szolnokba s más hová, még Konstantinápolyba küldött követségnek is ismét számos esete van az Okmánytárban; Sági is azért kapta az épen imént említett adományt; azonkép számos küldetés történt a nádorokhoz, főispánokhoz és a megyei főhivatalnokokhoz, azután a katonai főparancsnokokhoz. 1643-ban Katona Benedek és Darin István II. Rákóczy György fejedelemhez, 1646-ban Oláh Mihály Posonba az országgyűlésre, a levelek váltsága miatt, 1669-ben Jó Máté és Czira János az eperjesi országgyűlésre küldettek. Megye gyűlésre, még tisztujtásira s törvényszékire való küldetés is számos fordul elő, különösen 1640-től 1672-ig, a mikor a Füleken tartott tisztujtásokra a város a főbíró személyében többször külön meghívást is kapott (Okmánytár 92, 100, 106, 107, 121, 130, 131, 140, 146, 154, 155, 308, 317, 386, 412 lap).

A korcsmáltatási és husmértési jog külön erre rendelt bor-bírák és székbírák felügyelete alatt gyakoroltatott. A bor raktárolására előbb pinczét bérelt a város, később 1711-ben a nagy piaczs felső végén építtetett a városi kőpincze, melybe a dézma és vett borok gyűjtettek össze s onnan osztattak ki a város korcsmárosainak. A kurta korcsmárosok s azok ellen, akik jogositvány nélkül, vagy alattomban mérték a bort, szigorú büntetést alkalmazott a város, boraikat elkobozta, hordaik fenekét beverette, azon felül is kisebb-nagyobb összegig birságolta őket. Minderről sok tétel szól mind az Okmánytárban, mind a jegyzőkönyvekben és a birságolási számadásokban. Husmértésre a város négy részén négy mézsárszékje volt a városnak: egy nagy kettős mézsárszéke a nagypiaczs felső végén a kőpinczén belől, egy a kecskeméti kapuban a temető sarkán és a régi posta házon belől, egy a szolnoki kapuban, a kőhídon kívül, egy a budai kapuban, az úgynevezett sárga gödör partra feljáró utsza sarkán. Ezekben, a régi időben kivált, sokszor maga tartott a város szegődséges (conventiós) székkalló legényt, máskor bérletileg kezeltetett e jog. Az alattomos husmérők épen úgy ellenőriztettek, üldöztettek és bünttetek, mint az alattomos bormérők. *)

Példa a három város törvénytékének ítékezésére.

„Anno Domini 1636. Mi körösi főbíró Tallas János, az én eskütt polgártársaimmal egyetemben, városunk szükséges dolgainak végben vitelére Kecskemét szomszéd városából és Czögléd városából hoztunk mindenik városból két két böcsületes tanácsbeli urainkat, Kecskemétről Barkó Lőrinczöt, Császár Pétört, Czöglédre Szabó Gergelyt, Monos Balázst, több igazgatásink között, jövének törvénytékünk eleiben, városunkban Istenben üdvezült Nagy Mihály Lukács öcsese, Dalmadi Albert, és ezen Nagy Mihály Lukácsról megmaradott özvegy Ágota asszony, mivelhogy az felpörös Dalmadi Albert jelenté, feleletivel egyetemben, hogy az ő ánya Ágota asszony mindeneket, az ő bátyjátul megmaradott jókat igazán előadná, mivelhogy az ő bátyja Nagy Mihály Lukács, Istennek igaz ítéletiből, hirtelen halál által mult ki ez árnyék világól, testamentot nem tehetvén, e mellett mutatta drégelypalánki vitézlő viczekapitány Nagy Tamás urunk levelét is, melyben intett ő urasága bennünket, hogy dolgaikat eligazítanájuk és ő uraságának kiszolgáltatott törvényünket megírnájuk városunk bizonyos pöcséti

*) Ehez a jegyzőkönyvekből Molnár Gedeon ur is szolgáltatott adatot.

alatt, minthogy hitünk s. tisztünk tartja mindeneknek igazságot
 töhetségünk és értelmünk szörint kiszolgáltatnunk, az asszonyt
 a felpörösnek Dalmadi Albertnek kívánsága szörint, mi megesküd-
 tettök ilyen ok alatt, hogy valamelyek az ő Istenben üdvözült urá-
 tul maradtanak, mindeneket igazán előad, mint pénzt, ezüst-marhát,
 házközbeli partékát, lábas marháját, és ezek meglevén a törvény
 így találta, hogy mindenek előhozatván együvé rakassék, és bizonyos
 hitös embörök előtt kétfelé osztlassék Dalmadi Albert és Ágota asszony
 között. Ez kétfelé való osztás penig oly ok alatt lett, hogy egyiknek az
 másiknál az törvény többet nem ítelt, (minthogy az felpörös) Dalmadi
 Albert azt kívánta volna, hogy neki többet adjanak, de az Ágota asszony-
 nak élő bizonyági találkoztanak, az kik bizonyiságot tettenek erre,
 hogy az háboruság előtt ő neki is voltanak javai, marhái, mölye-
 ket ura kezében bocsátott adott és egyenlőképpen veszett az is el
 az háboruságban az ura keresményével. Második oka ez, hogy
 egyenlőképen osztlassék minden ez két fél között, hogy az háboru-
 ság reájok jövőn, mindenek elveszett, szélyelbujdosásokban annak
 utánna, az mi kevés jószág ez, mölyet mostan akarnak elosztani,
 ezeket ketten urával együtt kereste ez Ágota asszony, nem Dal-
 madi Albert anyjával, és így ő neki is annyi részt ítelt a törvény
 mindezekből, az egy mezei kert örökség közben lévén, mint Dal-
 madi Albertnek, ez megjelentett mezei kert penig, minthogy vér
 szerint való attyafiától szállott volt Nagy Mihály Lukácsra, de
 ugyan még életében eladta volt 50 graeci tallérok, azért ennek
 az árát Dalmadi Albert tulajdon szárazon magának kívánta volna ;
 az mi törvényünk ezt így találta: noha annak az kert örökségnek
 az ára Dalmadi Albertre nézendő volna, de mindazáltal, mivel
 hogy az Ágota asszony az ő attyafiáról maradtott jókat ura kezé-
 ben bocsátotta, tehát szintén semmissé nem töheti ebből is, hanem
 ez megnevezett mezei kert örökségnek az ára 50 graeci tallér két részre
 osztlassék, tulajdon fele 25 talléra legyen Dalmadi Albert anyjáé,
 minthogy ő volt közelebb vér ebben, viszont ismét az 25 tallérá-
 val ketten osztozzanak Dalmadi Albert és Ágota asszony. Ez mi
 meglett törvénytételünket az két fél igyes között kimondottuk, és
 az törvény folyása és kiszolgáltatása szerint mindenek hitös esküdt
 tanácsbeli embörök előtt véghez möntenek, és itt mielőttünk az
 három város tanácsbeli uraink előtt, kezet fogván egymással
 szépen megbékellettenek és egymást embörségesen megkövették,
 úgy hogy ennekutánna egyik az másiknak okot nem ad semmi

haragra, hanem mint atyafiak ugy élnek, és ez mi törvényünket ennek utánna soha fel nem bontják, hanem ebben meghalnak és az urakat ezért többször nem busítják s minket is nem akarnak busítani“. (Eredetije Nagy-Körös város levéltárában az 1636-dik évvel kezdődő jegyző könyvben. Nyilvános közlése. Okmánytár I. köt. 51. l. XXX sz.)

A három város tanácsa 1638-ban Szabó Istvánnak felesége ellen indított fajtalansági perében, Erdős Istókot a csábitót arra ítélte, hogy az asszonyért a váltság pénzét a töröknek fizesse meg. — 1639 jan. 17-én Csapó Lőrincz tanácsbeli tagot, a miért felháborodásában a város főbiráját és elöljárósági tagjait, akiknek pedig ő is hivataltársuk volt, rutul szidalmazta és rágalmazta, a főbiró panaszára először is letette az elöljárósághol, azután ecclesia követésre és a fejedelmeknek is engesztelő megkövetésére ítélte. Ugyanakkor Fejér Pálnét, a ki a hitelben hordott hus miatt vesztvén össze a város székálló mészárosával, a mészároost, a város főbiráját és elöljáróságát ismételve undok szidalmakkal illette és rágalmazta város szerte, elsőbb nyelvének kivágatására, miután pedig az illetők ezt elengedték: ekklésia követésre és a városbol kiveretésre ítélte. Az ekklésia követés abbol állott, hogy ünnepi isteni tisztelet alkalmával, fekete széket tettek a templom ajtóba, a bűnös fekete lepellel vállán a mellé állott, ott a templomban bemenetelkor és kijövetelkor, a bemenők s kijövők előtt hangosan elmondotta bűnét, Istentől, páptól, azoktól, a kik ellen vétett engedelmet kért, azokat megkövette s fogadást tett többé hasonló cselekedetnek el nem követésére.

A legnevezetesebbek egyike a három város tanácsának 1654-ben Szivos János főbiróságában, Pánczél Istvánné Erzsébet és Nagy Mihályné Zsuzsánna ördögös varázsló és boszorkány asszonyok ellen hozott ítélete és annak végrehajtása. 1654-ben ezen boszorkányok rontásai és kártételei miatt már a töröknek 299 frt 11 drt fizetett el a város, és minden felől szaporodott a panasz ellenők, azért helyben s többfelé is a vidéken tanuvallatásokat szedvén össze az elöljáróság ellenők, a három város törvényszéke elé állította őket, mely felettők ítéletet is hozott s azt, mint főben járó Ráday András alispán törvényszéke elé terjesztette, aki arról Szécsényben 1654 jul. 3-rol adta ki a helybenhagyó végzést és végrehajtási utasítást. Az ítélet elevenen való megégetésre szólott. Minek következtében a városi tanács 1654.

julius 29-re hívta össze az ítélet végrehajtására a három város törvényszékét, hogy a példa annál terjedtebben hasson, megszaporítván azt a szomszéd községekből, Abonyból, Kécskéről, Szent Királyról, Szent Lőrinczről és Nyárs-Apáthirol is meghívott két-két előjárósági taggal, akik előtt azután a boszorkányok megégetése a városházának udvarán végrehajtatott.

1699 dec. 16-án Pap Pál tanácsbeli tag felett mondott a három város tanácsa ítéletet, aki felfuvalkodottságában, megtagadta a tanácsnoki hivatal viselését, amelyre megválasztatván, azt elfogadta és viselésére megesküdt: de később megboszorkodván, megtagadta annak viselését, szidta és rágalmazta azt. Az ítélet hivatalából való letételre és templom követésre szökölt.

Magának a városnak igazság szolgáltatási eljárásából:

1757-ben Visontai János adósságáért lefoglalt házáat felgyújtotta, azután el kezdte a népet az előjáróság ellen szidalmakkal és rágalmakkal lázítani. Ezért a tanács nevezettet a városból kitiltotta és a vármegye által, mint lázítót proscibáltatta. Ugyanakkor egy tékozló birtoka ellen hivatalból zárlatot rendelt el a városi tanács, birtokát azután el is adatta s abból a hitelezőket hivatalból elégitette ki.

A városi hatóság jogkörének a nemes lakosokon való kiterjesztésére nézve az Okmánytár a nemes Varga család levéltárából II része 204—205 lapján DXVI A, száma alatt közli a panaszt, melyet azok a megyéhez e tárgyban beadtak.

42. §. Régi helyi statutumok, szabályrendeletek.

Terem nem engedi, hogy a sok szabályrendeleti intézkedést, a melyet a városi előjáróság, különösen a rendőrségi és közbátorsági, azután a sokféle szervezési és kezelési dolgokban hozott, csak kivonatilag is sorra ismertessem. Ezek ma különben is elavultak már. Csak néhányat hozok fel, a helyi törvény alkotásának gyakorlására nézve, egyrészben olyat, a mely különösségénél fogva, más részben olyat, a mely czélszerűségénél fogva ma is figyelmet érdemel.

A török uralom után Körös város 1692 máj. 25-én, Seres Mihály főbíróóságában, Egressy Márton megyei főszolgabíró jelenlétében gyűlést tartván, ezen oly szabályrendeletet hozott, mely szerint: 1, Ezután mindennemű törvények és egyéb emberemléke-

zetre méltó dolgok protokoltassanak (valószínűleg előbb sok tárgy nem protokoltatott). 2, Senkinek addig törvény (ítélet) ne mondassék ki az derék dologban (az ügy érdemében), míg egy forintot le nem tesz. 3, Valakik a város pecsége alatt akarják kivenni a meglett törvényeket (hozott ítéleteket), a notariusnak 10 polturát fizessenek minden törvénylevél (ítélet) kiadásáért. 4, Mikor Isten olyan csendességben tart, hogy valami alkalmatossággal nem interveniálnak (nem gördül akadály) kik miatt nem lehetne, minden szerdán törvényszék legyen.

1706-ban statutum alkottatott arra nézve, hogy a városba behozott jószágot 3 nap alatt senki meg ne merészelje venni.

1711 aug. 13-án Tóth Pál bíróságában, Imre János pest megyei alispán elnöklete alatt alkotott statutumok szerint rendeltetett, hogy: 1, a szőlők iránt támasztott perek Demeter napjától a következő év Szentgyörgy napjáig tartott törvényszékeken legyenek intézhetők. 2, A birtok eladásokra, vételekre nézve örökbevallási könyv nyitása határoztatván, ezek kihirdetése elrendeltetett, oly czélból, hogy a rokonok és szomszédok 15 nap alatt elsőbbségi jogukat gyakorolhassák. 3, A ki a városba letelepedni akar és magát a város rendes lakosai közé bevétetni akarja, szülő helyéről, illetőleg előző lakhelyéről eleresztő levelet volt köteles előmutatni, a honosítási díj 24 frtban állapittatván meg.

Később ezen díjszabályzat időnként változott, a mennyiben valaki boltot nyitni óhajtott, külön díjat kellett fizetnie. Tekintet volt az érdemre, a városban még nem üzött mesterségre, tudományra, művészetre. Amely esetben a tanács a letelepedést a lakosságra nézve hasznosnak ítélte, abban az esetben a díjat el is engedte.

1712-ben ismételtetvén, hogy a szőlők iránt való törvénykezés Szent Mihály naptól, következő év Szent György napjáig intéztessék, elrendeltetett, hogy az ingatlanokra vonatkozó minden adás-vevés a bíró és jegyző előtt történjék.

1736 ápril 30-rol találjuk első nyomát annak, hogy a hirdetések, isteni tisztelet után a ref. templomban történnek. Ez alkalmal ott egy szabályrendelet is hirdettetett ki, mely szerint: 1, Ünnepe napon mindenféle munka szüneteljen. 2, Az erdők legeltetése 12 frt büntetés alatt tilos. 3, A szőlők árcai felhányandók. 5, A tanács tudta és beleegyezése nélkül kertnek, szőlőnek, akolnak való földet felfogni 12 frt büntetés alatt tiltatik. 6, A rosz.

kémények kijavítandók. 7, A marhák részére kutak készítenők. 8, Mivelhogy a vásárnap nem a perlekedés napja, e napon a birák uraimékat senki ne busítsa. 9, A ki a város pecsétével hívattatik és fel nem jön 1 frtra büntettetik. 10, A kivetett strázsa, az utszakapitányokkal strázsálni tartozik. 11, Minthogy kiváltkép az asszony nép akármely csekély dologért összekap, egymást mocskolja, s a bizonyságokat eskettetni szokta, akik eskettetni akarnak, minden tanunak 4—4 polturát fizessenek.

1744-ben az éjszakai örködéssre nézve hozatott részletes szabályrendelet. Eszerint mindenik járásból, minden éjszakára 5—5 strázsa vettetett ki, akikkel rendszerint egy-egy kapitány ment a maga járásába vigyázni. A strázsáknak kötelességük volt minden gyanus házat megvizsgálni, a czégéres embereket, ha megkaphatták, megfogni, a koresmákra vigyázni, a dohányzókat 1 frtra büntetni, az estveli 10 óra után passus nélkül járókat behajtani. Továbbá rendeltetett, hogy minden háznál viz legyen készletben és minden gazda tartson házánál tűzoltó szerszámot.

Az 1747-ben összeszedett és ujitott szabályrendeletek főbb pontjai: 1, Isten ő szent felsége dicsőítésére az ünnepek megtartandók. 2, A vásárnap ünnep levén, minden héten csőtörtökön törvény nap lesz, s a dolgok eligazittatnak. Az aratás és szüret idején szünet van. 3, Minden gazda, háza népével az istenházába feljárjon, a sakramentumokkal éljen. 4, Ha valaki más helységről kíván a városba jönni, köteles erkölcsi bizonyítványt hozni. A becsületes czéheknek nem szabad a tanács engedelmé nélkül maguk körébe máshonnan származott személyt bevenni. 5, A ki jöttment embert befogad, vele együtt a városból kiküldetik, vagy felel érte. 6, Minden ember olyan zsellért (értsd: lakbérlet) fogadjon a házába, hogy ha az az adónak megfizetése előtt odébb áll, maga tartozik az adót megfizetni. 7, A ki a város pecsétével, a bíró vagy a tanács elé hivatik és meg nem jelen, 1 frtra büntettetik. 8, Az adásoknál és vételeknél mind a két fél a város házához menjen és a város birái vagy notáriusai jelenlétében vallást tegyen. Ha valaki ellenzi az eladást, 15 nap alatt a bíró és tanácsbeliek előtt ellenmondhat: de ennek okát kell adni; ha pedig ellenmondó nem lesz, azonnal az örökség birodalmába szabadon beléphet a vevő. Ha pedig valamely ember annak utánna valami közit mondaná a birtokhoz és igazságát reméllené benne, azután egy egész eszten-deig és egy napig ellentmondhat, de ha ezt elmulasztja és nem

ellenzi, az örökség mellől elesett. 9, A bornak, pálinkának és másféle italoknak árulása, mérése, álkoresmák, kurtaszékek tartása 12 frt büntetés alatt tilos, s akik a tilalom ellen másod ízben vétének, a városból kicsapatnak. 10, A káromkodók elsőben 50 pálczára, másodszor két annyira büntettetnek, és harmadszor a vármegye tömlőcébe küldetnek. *)

A helyi törvény alkotásának gyakorlatán kívül, három pont emelkedik ki különösen a Statutumokból. Először is az 1711-diki statutumnak az a pontja, mely szerint a birtok adás-vevésekre nézve örökbevallási könyv nyittatott. Ezzel N.-Kőrösön a birtok telekkönyv 150 évvel előbb behozatott, mint általában az országban. Továbbá kiemelkedik az ingatlan adás-vevéseknek nyilvános kihirdetése, abból a célból, hogy a rokonok és szomszédok bizonyos idő alatt elővételjogot gyakorolhassanak. Ez a joggyakorlás későbbi statutumokkal úgy fejlett ki, hogy a rokonoknak és az eladott ingatlannal közvetlen szomszédoknak, a vevővel egyenlő feltételek mellett engedtetett elsőbbség, és a hirdetés háromra szabályoztatván, a jog gyakorlásának bejelentése a harmadik hirdetéstől számított 15 nap alatt kívántatott. Ez a jog sok birtok elaprózást megmentett; és a már elaprózottak közül, ismét sokat egyesített egy tagba. A hirdetések egyéb köztudatandókra nézve fenállanak ugyan még: de nem a templomban, hanem a vasárnapi templomból kijövetel után a város-háza előtt történnek: azonban az adás-vevésekre nézve, mióta a hitellekkönyv országszerte behozatott, a rokonok és szomszédok elővételjogával együtt megszűnt. Harmadik kiemelendő pont: az idegen helyről való beköltözés és a honossági díj szabályzata, melyet Kőrös szintén ez előtt már 150 évvel gyakorlott, és a mely országszerte még ma sincs minden városban, községben szabályozva.

43. §. Az előjáróság alakulása és kifejlése.

Balla Gergely, a nagykőrösi krónika írója, a ki 1750-től 1753-ig a városnak aljegyzője, azután másod és több ízben főbírája is volt, 1600-tól összeszedte és egy a levéltárban meglevő jegyzőkönyvbe beiktatta a város volt főbíráinak, másodbíráinak, tanácsnokainak, fő- és aljegyzőinek névsorát, mely azóta ott, több kiigazitással és pótlással folytatást is nyert.

*) Molnár Gedeon jegyzőkönyvi kivonatai.

Ebből azt látjuk, hogy a főbirák, a kik kezdetben öreg biráknak is neveztettek, 1600-tól kezdődőleg és a másodbirák, a kiknek névsora az 1626-dik évvel kezdődik, majd minden évben változtak. Ugyanezt bizonyítják a regestrumok, számadási jegyzőkönyvek, a melyek szintén az 1626-ik évtől kezdődven, sok év hiányával, és sok helyen csonkán vannak a levéltárban, de fejezetökben többnyire az illető évben volt fő és másodbirákat is megnevezik.

A jegyzők hivatala, a kiknek névsora szintén 1600-al kezdődik s egy századon át egyesével folyik, a másod vagy aljegyzők sora 1700 után csatoltatván ahhoz, hosszú állandóságot mutat, s azt mutatja, hogy e hivatal viselői gyakran tanácsnokokká és bírákká léptettek elő.

Oly írott szabályzat, a mely rendelkeznék arról, hogy a főbiró, másodbiró s a jegyzők kik által, kik közül, mikép és mely időre választassanak, a régi időből, sem a jegyzőkönyvekből s okmányokból nem akad elömbé, sem máskülönben nem közöltett velem. Régi időben mindez inkább az időközi körülmények szükséglete, és a gyakorlat által kifejtett, mintsem írott szabályok szerint ment.

E tárgyra nézve az összehasonlításba hozható adatokból az állapítható meg, hogy a török hódoltság ideje alatt a főbiró az adózó lakosság vagyis inkább az önálló háztartással bíró családok összesége által évenként választatott és pedig a közül a három tag közül, a kiket a tanács erre érdemeseknek és alkalmasaknak kijelelt. A másod birót a főbiró, a tanács tagjai közül maga jelölte maga mellé. A tanács, melynek tagszáma, t. i. az esküdt tanácsbeli tagok száma, apránként 12-re szaporodott, maga egészítette ki magát, és pedig a megválasztott egyénre nézve, holtig terjedő időre; hacsak az lenem köszönt vagy más alkalmazást nem nyert. A jegyzőket ismét a tanács választotta, a más állomásra menetelt vagy leköszönést kivéve, szintén örökösen.

Hány esküdt tanácsbeli tag volt kezdetben, az az iratokból nem derül ki bizonyosan; négy tag látszik legrendesebbnek s legbizonyosabbnak*), a kik egyéb megbízatásokban is ugyan, de főkép az igazság szolgáltatásban, a törvénytételben, bíráskodásban voltak a főbirónak segítségére.

*) 1709-ben a főbiró mellé segítségül négy esküdt tanácsbeli rendeltetik (Molnár).

A jegyzők kiegészítő oszlopos tagjai voltak az előjáróságnak és tanácsnak, s a jegyzőkönyvek, s írásos munkák vezetésére szolgáltak.

1639-ben már bor- és székbírák azután tizedesek is állottak a főbíró segítségére (Okmánytár I. K. 76. 78 l. Csapó Lőrincz s Fejér Pálné ügye) a tanácsstagok pedig megszáporodtak és úgy látszik, hogy a tanács akkor már két féltre oszlott t. i. városi vagyis belső, azután esküdt, vagyis külső tanácsra.

Hogy kik közül választattak, s milyenek voltak abban az időben az előjárók, arra nézve Balla Gergely, aki amai kornál 150 évvel élt közelebb azon időhöz, a melyről szólunk, s korában maga is tagja volt ezen előjáróságnak, ezeket mondja: „a tanácsbeliek Körösön abban az időben, mind szakállas emberek voltak, jó, értelmű emberekől állottak, midőn a tanácsházban bégyülnének, szokásban volt náluk, hogy mind fehér ruhában, mind köpönyeg formában mentenek a gyülekezet eleiben“; továbbá „Hogy — nem olyatén nagy tudománnyal és prókatori minéműséggel birtanak, a mint a mostaniak, nem lehet csodálni, mert az egész ország nem a tudományoknak, hanem a Mársnak iskolája volt“.

A köpönyeg forma fehér ruha alatt mindenesetre fehér szűr értendő.

Tehát Balla szerint a régi körösi előjárók szűrös parasztok lettek volna. De hogy még sem voltak közönséges parasztok, hanem a korhoz képest a természetes értelmességnek és a műveltségnek kielégítő fokán állottak, azt mutatják eljárásaik és intézményeik.

Nagy-Körösön már a török hódoltság alatt egy a mostani gymnasialis középtanintézetnek megfelelő latin tanintézet állott fenn. Ezt a tanintézetet valamint ma, azonkép régebben méginkább. még a jobb módu földmivesek közül is sokan végezték. Ma már kiment a divatból a latin nyelv; de mikor ennek közéleti divatja és szüksége volt, mikor még ez közigazgatási és törvény-szolgáltatási hivatalos nyelv volt Magyarországon, sőt ezelőtt még csak 40—50 évvel is, a földmivesek közt sem volt ritka Nagy-Körösön az, a ki értette és beszélte a latin nyelvet; a mint pedig a mindjárt közlendő előjárósági névsorozat mutatja, a jegyzők, s egyéb iskolázottságot igényelt hivatalnokok közül már a régi időben sokan lettek a nagykörösi városi előjáróság tagjaivá.

Hivatalos s tanácskozási nyelve a városnak, közigazgatási s törvénykezési dolgokban egyaránt, sohasem volt más a magyar-

nál, a jegyzőkönyvek s hivatalos iratok is általában magyar nyelven vannak szerkesztve: de a divat szerint a tömeges latin kifejezések, s egész latin részek se hiányzanak abból.

Már a török hódoltság után a következő hivatalok állottak a főbíró mellett: másodbíró, 12 tanácsnok, főjegyző, aljegyző, borbíró, székbíró, vásárbíró, mely hivatalokra a tanács tagjai közül vagy azonkívül is alkalmaztattak; azután volt a városgazda, voltak a hadnagyok, örvezetők, járásonként a tizedesek, utszakapitányok; volt a város ruháját viselő szolga személyzet, a kiknek élén két örmester állott; voltak a város csőszei, lovászhai, kocsisai, béresei, juhászai, csikósai, gulyásai, még gazdaasszonyt s konyhát is tartott a város, s belső cselédjeit saját konyháján élelmezte.

A város gazdaságát a II-dik bíró vezette.

A bíró választás már a török idő alatt rendszeren Szent György nap tájon a templomban történt. Azon minden szavazatra jogosított egyén, birság terhe alatt tartozott megjelenni és szavazatját gyakorolni. Ez alól a megjelenési kötelezettség alól még magukra az előjárósági tagokra nézve sem volt kivétel. A megjelenésért a birság, az illető állása és a körülmények szerint 1—12 forint volt, melyre az okmánytár és a jegyzőkönyvek regestrum rovata sok példát mutat. A szavazatszedő bizottság a templomban a pap elnökle alatt az ur asztala mellett ült össze. A főbíróságra legtöbb szavazatot nyert egyén, mindjárt ott a pap kezébe letette a bírói hivatalos esküt. Akkor a tanács a megesküetett főbíró elnökle alatt a város házában gyűlt össze s ott a főbíró a tanács tagjai közül kinevezte maga mellé a második bíró; az egész tanács pedig megválasztotta hiányzó tagjait, a többi hivatalnokokat, s végre az esküdt polgárság vagyis a külső tanács tagjait. A választást mindenki köteles volt elfogadni.

Természetes, hogy a török hódoltság alatt a bíró választásra s általában a városi tisztújításra, hivatal-szervezésre a vármegyei hatóság nem gyakorolt semmi felügyeletet és befolyást. Innen minden irányban a nagy önállóság kifejlése. A hódoltság megszűnése után, mindjárt több irányban megkezdette a vármegye felügyeleti és intézkedési gyakorlatát: de a tisztújításba ekkor sem avatkozott.

A tanácsnokok s általában a városi hivatalnokok fizetése csekély volt. Még a folyó század elején, a convenciós pénzláb behozatalakor sem ment többre évi 40 pengő forintnál. Főjava-

dalom az volt, hogy kedvezményezett árban kaphattak a Pótharasztján haszonbérbe kiosztatni szokott földekből bérletet, 40—100 holdas tanyaföldet 50—60—100 forint évi haszonbérért és a Nyilasban, Nyársapáthon, míg bennök tartott, örök földet 5—20 frtért holdanként; de kaptak az évenként vágás alá került erdőrészből javadalmazásukba elégséges famennyiséget is.

Ha hivatalos küldetésben mentek valahová, napdíjat nem kaptak, hanem felszámíthatták költségeiket és azok megtérítették nekik. Mily csekélyek voltak ezek is, arra az okmánytár és a registrumok költségrovata, ismét sok bizonyítékot mutat. Például: 1642-ben Oláh Mihály és Farkas János költsége, hogy felküldettek Fülekre a vármegye gyűlésre, volt 2 frt 7 dr., Szabó Mihály és András deák költsége 1672-ben ugyancsak Fülekre a vármegye gyűlésre 2 frt 31 dr. (Okm. I. K. 100 és 412. l.).

1741-ben rendszeresítették az adószedő birák, a kiknek kötelességök volt, az adószedést felügyelni, a körül s ezek behajtásában az adószedőknek segédkezet nyújtani. Ilyen birák 1632-ben is voltak már, csak hogy nem rendszeresítve. Ha az adót, az adószedők gondatlansága miatt Szent György napig, amikor idejük kitelt, be nem szedték, azt magokébol tartoztak megfizetni.

1769-dik év okt. 8-án olvastattak a nemés vármegye által a maga pecsétje alatt kiadott ragulációk, melyek a község panaszainak a nemes Tanács ellen való eligazítása végett és azért adattak, hogy ennekutánna azon regulációkhoz alkalmaztatván a n. Tanács magát, hasonló panaszokra ut ne nyitassék, s bizonyos normája legyen a nemes tanácsnak, melyekről feljegyeztettek: 1. hogy a restauratio alkalmával és a számadásoknak idején minden tizedből két-két személy adhibeáltassék a község közül a község votuma végett; 2. míg a dézsma bor el nem kél, nem tartozik a város a község borait eltenni; 3. a perceptorok számoljanak, 4. a régi restantiák incassáltassanak.

1796-ban a tisztujítás a templomban tartatott meg. Megválasztattak a nép által a főbíró, a második bíró, a tanácsnokok, a tanács által pedig az ev. ref. egyház gondnoka, a tizedesek és hadnagyok.

1807-ben a deputatióknak a város által való élelmezése eltöröltetett, a helyett napidíjúl az előljáróságnak naponként 2 forint 30 krajczár, a szolgáltnak 48 kr. állapittatott meg.

1811-ben szerveztetett Pótharasztja pusztán a felügyelői állás.

1815-ben tanács-szervezeti szabály készítettén, elhatározott, hogy a tanács tagjainak fele a nemesi, másik fele a polgári osztályból választassék.

1817-ben van először említés a jegyzőkönyvekben a népszószólórol és az első népszószóló Patonai János volt.

1835-ben a m. kir. helytartó tanács az ezen évi 31349 sz. a. majd az 1843-ik évi nov. 24-én 38451 sz. alatt, Pest vármegye útján kiadott rendeletével szabályozta az előljáróság viszonyait. Ugyanekkor szervezetetett a 60 tagu kültanács.

Az előljáróság választására nézve követett eljárást az 1839-dik évi jegyzőkönyv következőleg tünteti fel: Nagy-Kőrös város rendezett tanácsát, ha valamely tag hiányzott régen a tanács, 1818-év óta pedig a tanács és a választott polgárság egészítte ki, oly módon, hogy a megürült helyre a tanács négyet jelölt ki és ezen négyből a választott polgársággal együtt megválasztott tanácsnok, illetve tanácsnokok hivatalukat holtig viselték.

A főbíró pedig minden év Mind-Szent napján választotta a tanács által kijelelt 4 tagból a nép, és az ekkép megválasztot főbíró maga mellé a második bírót maga nevezte ki. A választott polgárok száma 28 volt.

1836-ban a számvevői állás rendszeresített és az első számvevőszéki ülés 1843 nov. 30-án tartatott meg.

Az 1840-ik évi IX-dik t. cz. következtében az 1841-ben rendszeresített kapitányi állás a nép által tölthetett be.

1844-ben a Helytartó tanács rendeletére szabályzat dolgoztatott ki a választott polgárság szervezetére nézve. A választott polgárság élére állíttatott a szószóló. E szabályzatot Pest vármegye Dubraviczky Simon alispán elnöklete alatt N.-Kőrösön megjelent küldöttség által hirdettette ki és foganatosíttatta. Ugyanekkor a választott polgárok és a szószóló megválasztattak; megtartatott a városi tisztujítás. Ezen eljárás után sokkal nagyobb tért kezdett a választott polgárság elfoglalni a város kormányzatában, mint a mekkora tere azelőtt volt; tért nyert nevezetesen a városi számadások vizsgálata körül, melyek a választott polgárságnak kiadattak. Kevés idő múlva azt kérte a szószóló, hogy a választott polgárság a vármegyei gyűléseken is küldöttekkel vehessen részt. Azonban, mivel a szabályzatban erről szó nem volt, e kérelem nem teljesített. De megengedetett, hogy a választott polgárság a városi erdőgyűléseken, a közbirtokossággal és a tanácsal együtt résztvehessen.

1845-ben Tanárky Gedeon városi főjegyző által kidolgozott pénztárkezelési rendszer fogadtatott el. 1846-ban szabályoztatott a jegyzői munkakör. Megszaporodván a város ellen támasztott különféle perek, 1847-ben *perválasztmány* alakítottatott.

Nevezetes mozzanat ugyancsak az 1847-dik évről az, mely szerint a város kérelmet intézett a vármegyéhez az iránt, hogy adja országgyűlési követeknek utasításba, az önállóságra jutott városok rendezésének és a vármegyékhez való viszonyának törvény útján való szabályozását; továbbá az, hogy a helytartó tanács intézkedése szerint, a helybeli tanácstól felebbezett ügyekre nézve a járásbeli főszolgabíráknak régtől fenállott felebbviteli bírósága megszüntettetett, és a felebbezések jövőben az alispánhoz rendeltettek intéztetni.

1848-ban, az 1848-dik évi XXIII t. cz.-nek megfelelőleg alakítottatott a városi hatóság. Az ezen törvény cikkben megjelölt eljárással és a vonatkozó előmunkálatok megtétele után, szerveztetett a városi képviselő testület és a meghatározott tisztí állások választás útján töltették be. Megválasztottak: a polgármester, főbíró, kapitány, tanácsbeliek, jegyzők stb. (1848: XXIII t. cz. 15 §). A város, a pusztákkal együtt (Pótharasztya, Dános, Báboiczka pusztákat is fölvéve) 10 kerületre osztatván, mindenik kerületbe 1—1. tanácsnok küldetett ki.

1849-ben a városnak a császári katonaság által történt megszállása miatt, nem lehetvén közgyűlést tartani, az e célra összehívott értekezlet által, a felmerült községi teendők elintézésére, a tanács bízott meg. A császári katonaság kivonulása után azonban, a városi képviselő testület ismét megkezdette gyűléseit.

A szabadságharcz legyőzése után, az 1850-dik év elején megint új alakulás állott elő, felsőbb hatóságilag kinevezett, felesketett tisztikarral és megszabott ügyrenddel. E rendezkedés közben kerületi főispáni rendeletnél fogva, addig is, míg a községeknek célba vett rendezése a községrendszer behozatalával eszközöltetnék, a rendezett tanácsú városokra nézve engedélyeztetett, hogy a tanácshoz, külső tanács képében, a község békés szellemű s alkalmas lakosai közül, 12 egyén kineveztessek, ezt a 12 egyént, a megyei főnökségtől nyert megbízatása következtében, Thenke László főszolgabíró nevezte ki.

Ugyanekkor a városi tanács által a közigazgatási teendők mellett, a régi időben is gyakorlott bíráskodás terén az történt, hogy a helybeli bíróság előtt kezdett bizonyos perben, a pest-

vármegyei első osztályu törvényszék a városi bíróság ítéletét megváltoztatta, illetőleg megsemmisítette és a keresetet leszállította, a városi tanácsot pedig az ideiglenes bírósági szervezethez való alkalmazkodásra utasította. Ezzel az volt kívánva, hogy a városi tanács ne avatkozzék többé az általa régtől fogva gyakorlott igazságszolgáltatásba; hanem utasítsa az ebbeli teendőket, a közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőkre vegyesen szervezett szolgabírószákhoz. Ezen intézkedés ellen a tanács felfolyamodást intézett a főtörvényszék elnökségéhez, kérvén, hogy mivel az ideiglenes bírósági szervezet még nem lépett életbe, régi gyakorlatában hagyassék meg. Ennek következtése az lett, hogy addig is, míg a bírói rendezés minden részében, elkészült és a járásbírószákok felállítottak, a városi tanács a járásbírószáki teendők intézésében is csakugyan meghagyatott, csak az új perrendtartáshoz való alkalmazkodás kívántatott meg tőle.

Különösen az e szakaszban eddig tárgyaltakból, de sok előzőkből is kitetszik, hogy N.-Kőrös város már a régi időkben, a mai fogalmaknak is megfelelő rendezett tanácsu városi szervezettel, sőt a mint a 40. §-ban körülírt indokolás mellett, határozottan kifejezve van, ennél is többel birt. Az 1848-dik évi V-dik törvényzikk egy országgyűlési képviselő küldhetéssel a törvényhozáshoz is részt adott neki; a rendezett tanácsu városok sorában pedig az 1848:XXIV-dik t. cz. értelmében is megmaradt. Ezt a szervezetet a város 1850 után a kormányi ideiglenesség alatt is megtartotta. Közigazgatási határozatai ez utóbbi ideiglenességi időben részint a kerületi, illetőleg megyei főnökséghez, részint a helybeli főszolgabírószákhoz való felterjesztés alá tartoztak. A tanácsülések ebben az időben a főbíró elnöksége alatt tartattak.

1852-ben a községi választmányi gyűléseknek nyilvánosan tartása megszüntettetett. Ugyanezen évben a városokban volt kapitányi hivatalok helyett, a rendőri tanácsosi hivatalok szerveztettek.

1861-ben hasonlóképpen a rendezett tanácsu városok minőségében szerveztetett a város és a megejtett városi tisztújítás alkalmával, a közigazgatási és törvénykezési osztály, illetve a városi közigazgatás és törvényszék tiszti személyzete a városi képviselő testület által választatott meg. Ezen év második felében, az országgyűlésnek és a vármegyei bizottságnak feloszlata után is működésben maradt ez az előjáróság, miután úgy a városi képviselőtestület, mint a tisztikar, elhatározta, hogy működését mindaddig folytatja, míg az a törvényekkel ellentétbe nem jő. Sőt fájdalmának az

országgyűlés és a megyei bizottságok feloszlata felett való kifejezése mellett, Pest vármegye feloszlattott bizottságának visszaállítása végett király Ő Felségéhez, és a telekkönyvi ügyekben a tanács biráskodásának megengedése végett a kir. Curiához még kérelemmel is járult. Az első kérelemért, azzal az indokolással, hogy mivel a város köztörvényhatósági joggal nem bir, hanem hatósága egyedül a község anyagi érdekeinek kezelésére szorítkozik, tehát jogkörét áthágta, 1862-ben felsőbb helyről feleletre is vonatott és jegyőkönyvének beküldésére utasított, a mit meg is tett; ezzel azután ez az ügy befejezést nyert. A második kérelemnek az 1862-ben közlött rendelet szerint szintén nem kívánt következménye, hanem az az eredménye lett, hogy megengedtetett, hogy a Kecskeméten fennállott akkori törvényszék ülésein, a nagy-körösi telekkönyvi ügyek előadására, a városi pénztárból fizetett két előadó neveztessek ki, s azután a nagy-körösi telekkönyvi ügyeket a kecskeméten székel Pest vármegyei törvényszék ülésein ezek adták elő, később pedig azokat 1869. július elejéig, a városi képviselőtestület által választott s szintén a városi pénztárból fizetett ügynevezett telekbíró (telekkönyvi előadó), a Czeglédre áthelyezett vármegyei volt törvényszék ülésein adta elő.

Azonban az akkor (1861. évben) így megmaradt városi hatóság nem folytatta soká működését. A tisztikar néhány tagja kevéssel az országgyűlés feloszlata után lemondott. A többiek ugyan megtartották állásukat: de működni a képviselő testület is csakhamar megszűnt. E helyett a községi ügyek elintézésére az 1862-ik év legelején egy 40 tagból álló gazdasági választmány állított fel: de már 1862 február 13-tól fogva e helyett is a közigazgatási ügyekben a községtanács közgyűlése, a peres ügyekben pedig a városi törvényszék kezdett eljárni.

Az országgyűlésnek 1865-ben Pest fővárosba karácsony hava 10-dikére történt összehívása tárgyában érkezett királyi leirat következtében, az országgyűlési képviselő választására nézve az előmunkálatok, az 1861-ben megválasztott városi képviselők összehívásával megtartott képviselő testületi közgyűlésen tetettek meg.

Az alkotmány visszaállításával 1867-ben a városi tisztujtásokra vonatkozó munkálatok megtétele végett ismét az 1861-ben megválasztott polgármester elnökle alatt megtartott közgyűlésben történt intézkedés, és abban az évben Nagy-Körös város megint a törvényeknek megfelelő szervezettel szervezkedett rendezett tanácsu

városkép újra, szabályosan megválasztván közigazgatási és törvénykezési, illetőleg közigazgatási hatóságának és városi törvényszékének tisztviselőit. Ugyanekkor kebelében a telekkönyvi hivatal felállítása is engedélyeztetett és a telekbíró is megválasztott, ki a nagykörös telekkönyvi ügyeket a Czeegléden székelv vármegyei volt törvényszéknél 1869. július elejéig a fentírt módon adta elő, ettől fogva pedig — minthogy a városi törvényszék telekkönyvi hatósági jogkörrel maga is felruházott — egészen 1872. év január 1-éig, mint az első folyamodású kir. bíróságoknak az 1871. évi XXXI. és XXXII. törv. czikkek alapján történt állami szervezéséig, illetőleg az ezen t.-cz. folytán szervezett kir. bíróságok működésének megkezdéséig, a jelzett telekkönyvi ügyek a városi törvényszék által intéztettek. 1872. január elsejével szűnt meg az idézett törvények folytán a városi törvényszék és telekkönyvi hatóság.

Már előbb, az 1860-as évtizedben is többször folyt mozgalom Nagy-Körösön egy első folyamodású kir. törvényszéknek felállítása tárgyában s ezért illetékes helyekre kérvények is intéztettek. Különösen ismételtetett ez az 1870-dik évben, a mikor az 1853. évben felépíttetni rendelt u. n. szolgabírói épületnek e célra felajánlása mellett a törvényszéki tiszti személyzet fizetésére 8000 frt évenkénti segélyösszeg ajánlatott meg. Azonban ez sem sikerült. E helyett a kir. bíróságoknak az 1872-dik évben bekövetkezett felállításakor, N.-Körösön is egy — telekkönyvi hatósággal is felruházott — kir. járásbírói bíróság állíttatván fel, ezzel a fentiek szerint a városi törvényszék bíráskodási jogköre is megszűnt. Ekkor a városi törvényszéknél volt tisztviselők, az előbb a törvénykezési osztály ügyköréhez tartozott, de a beállott változással a közigazgatási intézés és ügykezelés alá utalt árva és gyámügyek ellátására lettek alkalmazva. Azután pedig az 1871-dik évi XVIII. t. cz. életbe lépése után, az 1873-dik s azt követőleg az 1880, 1886 és az 1892-dik évben megejtett tisztújítások alkalmával a rendezett tanácsú városokról intézkedő törvényeknek megfelelőleg szabályrendelet alapján szervezkedett Nagy-Körös város, s mint ilyen, gyakorolja a gyámhatóságot is.

A városi képviselő testület áll ez idő szerint 100 legtöbb egyenes államadót fizető választás alá nem eső és 100 választott képviselőből, azon kívül az 1886: XXII t.-cz. 58 §-a értelmében a városi képviselő testület közgyűlésén szavazattal bíró tisztviselőkből. *)

*) E §-ban az év számok szerint sorozott tárgyak nevezetes része a Molnár Gedeon főjegyző által szolgáltatott jegyőkönyvi kivonatokról való.

44. §. Főbirák és másodbirák névjegyzéke 1600-tól 1760/61-ig. Főbíró eskü-formája.

Említve van az előző 43. §-ban, hogy Balla Gergely N.-Kőrös város főbiráinak és másodbiráinak névjegyzékét összeszedte, és egy a városi levéltárban, Aranykönyv név alatt ma is meglevő jegyzőkönyvbe beiktatva hagyta hátra. Ebből, némi jegyzetekkel kísérvé, évsorszám szerint közlöm ezt.

Szolgálati évszám	Főbíró neve	Második bíró neve
1600—1610 ¹⁾	Tollas István ²⁾	Még nem volt
1610	Buda Lőrincz	" " "
1611	Tollas Péter	" " "
1612	Zoltz Gergely ³⁾	" " "
1613	Buda Gergely	—
1614—1621	Tollas István	—
1622	Erdős Mihály	—
1623	Tsortsán István	—
1624	Fruttus Demeter	—
1625	Buda Gergely	—
1626	Tollas István	Szabó Pál ⁴⁾
1627	Tollas Pál	—
1628	Fruttus Demeter	—
1629	Buda Lőrincz	—
1630	Kovács István	Oláh Mihály
1631	Tsökker Mátyás	Boldizsár Márton
1632	Fruttus Demeter	Ádám Gergely ⁵⁾
1633	Tollas Pál	—
1634	Bene Bertalan	Sáfár Demeter
1635	Török István	Siros János
1636	Tollas János	Godány Demeter
1637	Sáfár Demeter	—
1638	Oláh Mihály	Duus János ⁶⁾
1639	Katona Benedek	Szabó Pál

1) A bíróválasztás rendszeren Szent-György nap körül volt.
2) A *Tollas* név több helyen *Tallas*-nak van írva.
3) Ez több helyen *Szeöcs*-nek vagyis *Szücs*-nek olvasható; a Török-magyarkori emlékek is így mondják. *Szücs* család ma is van N.-Kőrösön, de *Zoltz* nincs.
4) Ezzel kezdődik a második bírák névsora, mikép és miért szakad meg ismét több évre, nincs megmondva.
5) Másutt György.
6) Másutt Dúzs.

Szolgálati évszám	Főbíró neve	Második bíró neve
1640	Erdős Mihály	Fekete András
1641	Tsöker Mátyás	Duús János
1642	Boldizsár Márton	Kelemen Balás
1643	Godány Demeter	Kovács Márton*)
1644	Oláh Mihály	Szivos János
1645	Tollas János	Duús János
1646	Siros János	Szarka János
1647	Boldizsár Márton	Szivos János
1648	Godány Demeter	Fekete Márton
1649	Oláh Mihály	Fruttus Márton
1650	Buda Lőrincz	Hajnal Márton
1651	Duús János	Varga Mihály
1652	Siros János	Horgas Gergely
1653	Duús Mihály	Szivos János
1654	Tzirják Demeter	—
1655	Bubori György	Joó Mátyás
1656	Vas András	Szabó Mihály
1657	Duús János	—
1658	Godány Demeter	Fekete Márton
1659	Szivos János	—
1660	Sági János	Joó Mátyás
1661	Erdős András	Erdős Mihály
1662	Vas András	—
1663	Gaál Mihály	Berkes Gergely
1664	Szivos János	—
1665	Vásnoki Szabó Mihály	—
1666	Sághi János	—
1667	Sepsei János	—
1668	Vas András	Varga János
1669	Erdős Mihály	Tsatai Nagy János
1670	Fruttus Márton	—
1671	Szabó Mihály	Veres Gergely
1672	Szemere Pál	Borotvás István
1673	Erdős Mihály	Buda Péter
1674	Sági János	—
1675	Borotvás István	Tsatai János
1676	Bubori Balás	Urházi Péter
1677	Fruttus Gáspár	Sigmond Márton
1678	Szemere Pál	Berkes Gergely
1679	Oláh János	Karai Ferencz
1680	Sági János	Duús István

*) A Török-magyarokori emlékek szerint Adám Márton.

Szolgálati évszám	Főbíró neve	Második bíró neve
1681	Sánta Balás	Tzirják János
1682	Seres András	Muzslay György
1683	Borotvás István	Buda Péter
1684	Urházi Péter	Bende Gergely
1685	Szemere Pál	Torsa Albert
1686	Muslai György	Tergenyei Mihály
1687	Seres Márton	Bozó Pál
1688	Karai Ferencz	Erdős János
1689	Buda Péter	Gaál János
1690	Hadas Mihály	Sepsei István
1691	Vas Mihály	Horváth István
1692	Seres Márton	Pap József
1693	Karai Ferencz	Erdős János
1694	Buda Péter	Varga János
1695	Vas Mihály	Szabó János
1696	Sepsei István	Torsa Albert
1697	Siros Mihály	Duús János
1698	Karai Ferencz	Borotvás János
1699	Seres Márton	Bozó Pál
1700	Erdős János	Tollas János
1701	Szabó János	Tsete Gergely
1702	Sepsei István	Tóth Pál
1703	Siros Mihály	Kovács István
1704	Torsa Albert	Duús János
1705	Szabó János	Tsete Gergely
1706	Sepsei István	Tóth Pál
1707	Bozó Pál	Farkas János
1708	Szabó János	Dobos Pál
1709	Siros Mihály	Duús János
1710	Tsete Gergely	Borotvás István
1711	Tóth Pál	Joó Gergely
1712	Kovács István	Gál István
1713	Duús János	Szivos István
1714	Siros Mihály	Veres Mihály
1715	Erdős Mihály	Fruttus István
1716	Tsete Gergely	Joó Gergely
1717	Borotvás István	Gál István
1718	Duús János	Szüts Mihály
1719	Fruttus István	Pap János
1720	Tsete Gergely	Joó Gergely
1721	Jenei István	Horvát György
1722	Erdős Mihály	Vajkó János
1723	Tóth Pál	Gaál István

Szolgálati évszám	Főbíró neve	Második bíró neve
1724	Tsete Gergely	Pap János
1725	Fruttus István	Borotvás János, ennek halála után Tóth András
1726	Erdős Mihály	Vajkó János
1727	Borotvás János	Udvardi János
1728	Fruttus István	Borotvás János
1729	Kecskeméti György	Hoffer András
1730	Erdős Mihály	Gál István
1731	Borotvás István	Farkas János
1732	Fruttus István	Kovács János
1733	Nyáry Mihály	Borotvás János
1734	Erdős Mihály	Tót András
1735	Kecskeméti György	Kalocsa András
1736	Borotvás István	Farkas János
1737	Nyáry Mihály	Hoffer András
1738	Borotvás János	Kovács János
1739	Fruttus István	Tót András
1740	Kecskeméti György	Borotvás István
1741	Nyáry Mihály	Katona Gergely
1742	Kalocsa András	Kovács János, ennek halála után Szépe István
1743	Farkas János	Tót Pál
1744	Farkas János	Barát János
1745	Nyáry Mihály	Katona Gergely
1746	Borotvás János	Hoffer András
1747	Farkas János	Veres Pál
1748	Nyáry Mihály	Pap István
1749	Farkas János	Veres Pál
1750	Pataky István	Laskai János
1751	Pataky István	Pap István
1752	Borotvás János	Hoffer András, ennek halála után Nagy István
1753	Pataky István	Balla Gergely
1754	Farkas János	Veres Pál
1755	Farkas János	If. Pap István
1756	Borotvás János	Laskai János
1757	Nyáry Mihály	Laskai János
1757/58	Nyáry Mihály	Balla Gergely
1758/59	Balla Gergely	Gál István
1759/60	Bajomi Péter	Szijjártó János
1760/61	Laskai János	Fekete István

Jellemző, hogy az itt kimutatott 160 év alatt, az első időkben soha sem fordul elő eset, hogy egyugyanazon egyén egymás után két évre választatott volna meg főbirónak; később ezen időszakasz vége felé is alig van erre egy-két eset. Mindössze Pataky Istvánnal, Farkas Jánossal és Nyáry Mihálylyal fordul ez elő. Ellenben arra sok példa van, hogy egyugyanazon egyén, évek közbeeresztésével háromszor, négyszer, sőt többször is megválasztott főbirónak.

A főbirák ismert legrégibb esküformájuk a következő volt:

1, „Juramentum D. Judicum. Én N. etc. Esküszöm etc., hogy az én fő Birói tisztemben hiven igazán eljárók, mindeneknek előtte az Istenre, az ő szent szolgálattýára, annak fogyatkozás nélkül való kiszolgáltatására nagy gondom leszen, az Isteni szolgálat mellé rendeltetett eszközökre is, hasonlóképpen, Templomra, Oskolákra, Eklésia házaira serénnyen gondot viselek. Tanítóinak, Oskolában Tanítóknak és Tanulóknak béreket megadom. Földes Uraknak a mivel tartozom megfizetem. Városomnak megmaradására szemessen vigyázok. A Város javát nem tékozlom, magamévá nem teszem, hanem minden igyekezettel nevelem, szaporitom, és az ő idejében mindenekről igazán számot adok. A Törvényben igasságot szolgáltatok, senkinek igaz ígét hamisságra nem fordítom, személyt nem válogatok, ajándékért nem itelek. Az Isten Városát tisztán tartom, a gonosztévőt, lopót, paráznát, Isten káromlót, és akármely tzégéres vétekben élöket etc. a nép között el nem szenvedem, hanem a nállam lévő hatalom szerint megbüntettem. Isten engemet úgy segéllyen.“

2, Fő-Biró Esküvés Formája, mely készítettet 1798-dik Eszt. 24. April. (Az előző ezután már nem használtatott). „Én N. N. esküszöm etc. Hogy az én Fő-Birói Tisztemben hiven és serénnyen eljárók. Az Isteni szolgáltnak gyakorlására és a keresztyén Vallásnak a maga tisztaságában való fenntartására vigyázni legfőbb kötelességemnek tartom. A Városnak boldogságát, megmaradását és Hasznát, mind kinn mind benn úgy munkálodom: hogy a hol magam vagy magaméi Haszna megütközne is a Város közönséges Hasznával, ott is inkább a Város közönséges Hasznát, mint sem a magamét és az enyimekét nézem. A Városnak külső és belső gazdaságait, oeconomiáját, Erejét és Tehetségét, minden töllem kitelhető módon előmozdítani, és gyarapítani, lelkem tiszta esmérete szerint igyekezem, és azt semmi szín alatt el nem tékozlom,

sem pedig a magam hasznára nem fordítom. A Város Java és Boldogsága ellen sem nyilván, sem pedig titkossan nem munkálódok. Hogy kormányom alatt való tiszt Társaim a reájok bízott kötelességben hiven és serényen el járjanak, tehetségeket a Város köz hasznára s boldogságára fordítsák, a Népek Terhét egyaránt osszák, arra tellyes erőmből vigyázok. A Törvényben s más egyéb elő forduló akármelly dolgaikban a Lakosoknak igazságot szolgáltatok, minden személy válogatás nélkül, ajándékért nem ítélek, és senkinek igaz ügyét hamisságra nem fordítottam. A Városban jó Rendet tartok, a Gonosztévőt, Lopót, Paráznát, Isten káromlót és akármelly czégéres vétekben levőt, nállam lévő Hatalom szerint megbüntettem. Az Oskolákra és az abban lévő Tanítókra s Tanulókra Lelkem esmérete szerint vigyázok és szemmel tartom: hogy azon Oskolákban az Ifjak neveltetése, a szent és világi Tudományoknak Taníttatása hiven, serényen és az Isten Ditsőségével s az emberi Társaság hasznával meg edgyezőleg folytattasson, Isten engem úgy segéllyen.“

Ez az esküforma használtatott egészen az 1837-dik évig.

45. §. A főbírák és második bírák jegyzékének folytatása 1761-től 1837-ig.

Az 1761-ik évtől kezdve, a második bírón kívül, még egy második rendes segítség is adatott a főbíró mellé, akinek főkép az adóügy és pénztár kezelése állott kötelességében, mely szerint adóbírónak, de többször pénztárnoknak is nevezetett. E sorozatban rövidség okáért a főbíró Fb., a második bírót Mb., az adóbíró P. jeggyel jegyezem:

Szolgálati évszám	Fb.	Mb.	P.
1761—62	Balla Gergely	Bodó Pap István	Szücs Pál
1762—63	Balla Gergely	Szijjártó János	Szücs Pál
1763—64	Laskai János	Karai Gergely	Szücs Pál
1764—65	Veres Pál	Farkas Sándor	Veres István
1765—66	Veres Pál	Veres István	—
1766—67	Balla Gergely	Karai Gergely	Szépe János
1767—68	Balla Gergely	Patai József	Szépe János
1768—69	Balla Gergely	Patai József	—
1769—70	Laskai János	Antal Mihály	Veres István

Szolgálati évszám	Fb.	Mb.	P.
1770—71	Balla Gergely	Karai Gergely	Veres István
1771—72	Balla Gergely	Borotvás János	Veres István
1772—73	Nyáry Lajos	Fekete István	Karai Gergely
1773—74	Nyáry Lajos	Patai József	Sáfár János
1774—75	Nyáry Lajos	Szépe János	Antal Mihály
1775—76	Török János	Kalocsa István	Pati József
1776—77	Nyáry Lajos	Antal Mihály	Szabó Mihály
1777—78	Nyáry Lajos	Antal Mihály	Borotvás János
1778—79	Fekete István	Pati József	Farkas Sándor
1779—80	Fekete István	Szabó Mihály	Kalocsa István
1780—81	Nyáry Lajos	Borotvás Mihály	Molnár Mihály
1781—82	Fekete István	Szépe János	Kovács Mihály
1782—83	Farkas Sándor	Szabó Mihály	Sütő István
1783—84	Farkas Sándor	Molnár Mihály	Patai József
1784—85	Nyáry Lajos	Sütő János	Bartók István
1785—86	Patai József	Molnár Albert	Vajkó János
1786—87	Patai József	Kovács Mihály	Veres István
1787—88	Patai József	Vajkó János	Csók Mózes
1788—89	Ns Kalocsa István	Bartók István	Csók Mózes
1789—90	Ns Borotvás Ján.	Kovács Mihály	Keszey János
1790—91	Ns Nyáry Lajos	Kovács Mihály	Palai Gergely
1791—92	Patay József	Sütő János	Ns Kalocsa István
1792—93	Ns Kalocsa István	Sütő János	Karay János
1793—94	Ns Nyáry Lajos	Ns Molnár Mihály	Szépe Pál
1794—95	Patay József	Ns Török István	Szépe Pál
1795—96	Ns Nyáry Lajos	Karay János	Karay Gergely
1796—97	Ns Nyáry Lajos	Karay János	Czira Ádám

Itt ismét változás állott be a különböző osztályokban, különösen a pénzügyi és igazságügyi osztályban, a második birón kívül, négy segéd vagy pótbiro rendeltetvén a főbiro mellé, akiknek jelzésére a *P.* betűt továbbra is megtartom.

1797/8. *Fb.* Nemes Nyáry Lajos. *Mb.* Szépe Pál. *P.* Szabó István, Csók Imre, Demeter János, Bódis István.

1798/9. *Fb.* Thenke András, *Mb.* Karay Gergely, *P.* Szabó István, Csók Imre, Sági János, Bárány András.

1799/800. *Fb.* Ns Thenke András. *Mb.* Karay Gergely. *P.* Szűcs Mihály, Csók Imre, Bárány András, Bódis István.

1800/1. *Fb.* Thenke András. *Mb.* Kálmándi Ferencz. *P.* Sára Mihály, Sági István, Pándi István, Koroknai Gáspár.

1801/2. *Fb.* Ns Thenke András. *Mb.* Muraközy János. Az 1801 novemberi tisztujtással: *Fb.* Ns Nyáry Lajos. *Mb.* Czira Gergely.

1802/3. *Fb.* Ns Molnár Albert. *Mb.* Patonai Gergely. *P.* Szabó József, Sági Péter, Hoffer Sámuel, Czeplédi István.

Ismét új rendezés. A segédbírák által végzettekre új hivatalok rendezettek; és csak a fő- és második bírák maradtak meg régi körükben.

1803—04.	<i>Fb.</i> Ns Molnár Albert.	<i>Mb.</i> Patonai Gergely.
1804—05.	„ Ns Molnár Albert.	„ Muraközy János.
1805—06.	„ Karay János.	„ Ns Kalocsa István.
1806—07.	„ Karay János.	„ Ns Kalocsa István.
1807—08.	„ Ns Thenke Sándor.	„ Sütő János.
1808—09.	„ Ns Thenke Sándor,	„ Sütő János.
1809—10.	„ Ns Thenke Sándor.	„ Ns Joó Mihály.
1810—11.	„ Szépe Pál.	„ Ns Joó Mihály.
1811—12.	„ Szépe Pál.	„ Ns Kalocsa István.
1812—13.	„ Thenke Sándor.	„ Kalocsa István.
1813—14.	„ Thenke Sándor.	„ Czira Gergely.
1814—15.	„ Kálmándi Ferencz.	„ Kalocsa István.
1815—16.	„ Kálmándi Ferencz.	„ Beretvás Péter.
1816—17.	„ Thenke Sándor.	„ Ns Beretvás Péter.
1817—18.	„ Ns Thenke Sándor.	„ Sütő János.
1818—19.	„ Ns Thenke Sándor.	„ Sütő János.
1819—20.	„ Ns Thenke Sándor.	„ Czira Gergely.
1820—21.	„ Ns Kalocsa András.	„ Bartók Mihály.
1821—22.	„ Ns Thenke Sándor.	„ Bartók Mihály.
1822—23.	„ Ns Thenke Sándor.	„ Ns Bartók Mihály.
1823—24.	„ Ns Beretvás Péter.	„ Ns Bartók Mihály.
1824—25.	„ Ns Joó Mihály.	„ Szücs Pál.
1825—26.	„ Ns Joó Mihály.	„ Szücs Pál.
1826—27.	„ Ns Joó Mihály.	„ Antal Mihály.
1827—28.	„ Bakos Ambrus.	„ Antal M., majd Bartók M.
1828—29.	„ Bakos Ambrus.	„ Ns Bartók Mihály.
1829—30.	„ Bakos Ambrus.	„ Somogyi István.
1830—31.	„ Ns Patay Sámuel.	„ Somogyi István.
1831—32.	„ Ns Patay Sámuel.	„ Ns Beretvás Albert.
1832—33.	„ Bakos Ambrus.	„ Beretvás Albert.
1833—34.	„ Bakos Ambrus.	„ Beretvás Albert.

1834—35.	<i>Fb.</i> Ns Patay Sámuel.	<i>Mb.</i> Varga János.
1835—36.	„ Bakos Ambrus.	„ Varga János.
1836—37.	„ Kalocsa László.	„ Varga János.

46. §. Városi tanácsnokok névjegyzéke 1750-ig, azután onnan ismét 1837-ig.

A városi tanácsnokok névsorát 1600-tól 1750-ig Balla Gergely összeszedése szerint, azután pedig az ő általa, s később mások által is folytatott bejegyzések szerint, azon sorozattal, a mint következtek, már a 43. §-ban is érintett azon megjegyzéssel iktatcm ide sorba, hogy aki egyszer tanácsnoknak megválasztott, annak e minősége holtig tartott, hacsak arról le nem köszönt, vagy olyan hivatalra nem ment át, melylyel a tanácsnokság hivatalból nem járt együtt; ellenben ha valaki a városnál oly hivatalt vállalt, hogy hivatalánál fogva is tagja volt a tanácsnak, például főbíró, második bíró, főjegyző, adóbíró stb., akkor ha már egyszer megválasztva volt, e hivatal megszűnése után is megmaradt a tanácsban.

1600-tól kezdve, itt következik a névsorozat: Tollas Péter, Zoltz (másutt Szücs) Gergely, Fruttus Demeter, Erdős Mihály, Tollas István, Buda Gergely, Tsortsán István, Tollas János, Duús (Dúzs) János, Buda Lőrincz, Oláh Mihály, Kovács István, Tollas Pál, Hatvani János, Berta Benedek, Katona Benedek, Ádám Gergely, Darin Gergely, Tsökér Mátyás, Fekete András, Boldizsár Márton, Nagy István, Kelemen Balázs, Török István, Szabó György, Zsiros János, Kónya István, Sáfár Demeter, Horgas György, Garabant István, Duús Mihály, Szivos János, Szarka János, Bubori György, Hajnal Márton, Fruttus Pál, Ádám Márton, Madarász Gáspár, Fruttus Gáspár, Sigmond Márton, Prétsényi János, Fruttus Márton, Joó Mátyás, Kövér István, Szemere Pál, Borotvás István, Nagy György, Tsatai Nagy István, Oláh János, Pap József, Sági János, Szücs Dávid, Kállai György, Szivos Mihály, Borbély Pál, Pap Pál, Varga Miklós, Tollas János, Oskoda János, Szabó István, Veres Gergely, Urházi Péter, Gaál Mihály, Berkes Gergely, Sepsei István, Buda Péter, Seres Márton, Vas Mihály, Karai Ferencz, Hadas Mihály, Szabó János, Erdős János, Torsa Albert, Bozó Pál, Farkas István, Tóth Pál, Katona György, Varga János, T. Nagy János, Varga István, Somodi János, Hegedüs István, Siros Mihály, Borotvás János, Török János, Tsete Gergely, Dúzs János, Dobos

Pál, Fruttus István, Szücs Mihály, Sánta Ferencz, Szabó Mihály, Palfi Mihály, Szivos István, Erdős Mihály, Jóó Gergely, Borotvás István, Berkes István, Kovács István, Jenei István, Veres Mihály, Vajkó János, Szabó János, Szalai András, Gaál István, Farkas János, Gémes István, Oláh János, Zombori György, Horvát György, Muslai Mihály, Vas András, Kecskeméti György, Pap János, Nyáry Mihály, Jenei Tóth György, Udvardi János, Borotvás János, Pataki István, Tóth András, Barta János, Farkas Mihály, Farkas János, Hoffer András, Kalocsa András, Tóth István, Olasz Jakab, Katona Gergely, Bajomi Péter, Kovács János, Bozó Mihály, Baráth János, Fényes István, Tóth Pál, Onadi István, Szépe István, Borotvás István, Dúzs Gergely, Balla Gergely, Pap István, Veres Pál, Karai Gergely, Nagy István, Nagy Pál István, Laskai János, Sámberri Török János.

1750-től fogva a tanácsnokok, azzal a megjegyzéssel, hogy bővebb tájékozással, a kiknek tudom, halál évszámukat is — zárjel közé kiteszem: Bodó Pap István (1798), Gaál István, Sziujártó János (1781), Fekete István, Szücs Pál, Nyáry Lajos (1803), Farkas Sándor (1788), Karai Gergely (1787), Becze István (1775), Veres István (1805), Sáfár Nagy János (1781), Borotvás János (1811), Antal Mihály (1792), Szépe János (1806), Patay József (1812), Kolocsa István (1793), Pati József (1795), Szelei Szabó Mihály (1783), Borotvás Mihály (1819), Szeles János (1796), Molnár Mihály (1798), Kovács Mihály (1792), Sütő János (1801), Bartók István (1812), Molnár Albert (1815), Vajkó János (1798), Csók Mózes (1798), Karai János (1830), Farkas Ferencz (1803), Szépe Pál (1813), Thenke András (1826), Török István (1829), Karai Gergely (1799), Gubodi János (1822), Kálmandi Ferencz, Muraközy János (1866), Patonay Gergely (1830), Czira Gergely (1830), Kalocsa István, Sütő János, Thenke Sándor, Patay Sámuel, Kalocsa András (1829), Joó Mihály, Gaál István, Beretvás Péter, Szobonya János (1821), Molnár Pál, Bartók Mihály, Bakos Ambrus, Szücs Pál, Antal Mihály, Pesti András, Somodi István, Beretvás Albert, Búz István, Varga János, Ns Sebestyén Ferencz, N. Kalocsa László.

47. §. Városi jegyzők, fő- és aljegyzők az 1600-dik évtől 1837-ig, közbevetett jegyzetekkel.

1600-tól 1652-ig jegyzők voltak egymás után Bitskey András, és Buda Péter. Bitskey Andrásnak városunk tisztikarában más szereplése nem mutatkozik. Sőt családja is városunk családjai

közül letűnt. A Buda család, a mint a bírák s tanácsnokok előbocsátott jegyzéke mutatja, már Péter előtt is szerepet vitt a városban. Buda Péter a jegyzőségből tanácsnokságra emelkedett; azután többször volt második bíró, sőt főbíró is. A család nincs meg a városban többé.

1652-től 1679-ig Ocsovin István és Tergenyei Mihály voltak a jegyzők. Itt Ocsovin Istvánnak sincsenek ivadékai.

1679-től 1751-ig sorra következtek a jegyzőségben: Kőrösi Mihály, Pázmán György, Veresegyházi János, Mészáros János, Tsete Gergely, Pálffy Mihály, Szabadszállási Györggygel, Neszmélyi János, Vasadi Mihály, Dányádi János, Jenei István, Erdős János, Csiba Ádám, Kecskeméti György, Margitai István, Tsikvári Ádám, Pataki István, Barát János és Balla Gergely.

Ezek közül ismét tanácsnokságra, másodbíróságra s alig egy pár kivételével főbíróságra is mentek: Tergenyei Mihály, Erdős János, Pálffy Mihály, Jenei István, Kecskeméti György, Pataky István, Barát János, Balla Gergely.

De ma már soknak nincs ivadéka a városban: mint a Pázmán, Veresegyházi, Dányádi, Csikvári, Pataki családnak.

1751/3-ban Becze István volt a jegyző. 1753-tól voltak jegyzők: Bentsik József († 1762 márt. 11), Cseh Mihály († 1771 ápr. 26),*) Szeles János († 1796 okt. 10), Szobonya István (1794 febr. 1), Nyéki Pál (leköszönt 1796), 1790 aug. 8-tól Gubody János († 1822), 1794 ápril 24-től Thenke Sándor, (előbb tanácsnok, 1807-ben már főbíró), 1802-től 1807 nov. 4-ig Patay Sámuel (majd tanácsnok, 1830-ban főbíró) 1805 július 22-től 1809 szeptemberig Dobrossi János (innen debreczeni jogtanárnak hivatott meg); 1811 jan. 24-től 1827 oct. 31-ig Bakos Ambus (ugyancsak 1827-ben már főbíró), 1811 jan. 27-től 1820 nov. 1-ig Bartók Mihály (majd ugyanez évben második bíró), 1820 nov. 1-től 1831 okt. 31-ig Beretvás Albert (ezután második bíró), 1827 nov. 1-től 1832 okt.

*) Kimagasló vonása a régi tanácsnak az, hogy midőn a városnak 8 évig és 4 hóig aljegyzőminőségben szolgált Cseh Mihály elhalt, az közközltségen temettetett el. 1799-ben pedig oly határozatot hozott a tanács, mely szerint az elhalt tisztviselők özvegyei mindenféle katonabeszállásolástól, előfogatozástól fölmentettek, ezenkívül holtukig, vagy férjhezmenetelükig évenként egy-egy szekér fa adatott nekik. 1811-ben hozott határozat szerint rendeltetett, hogy az elhunyt tanácsbelieknek és a város egyéb tisztviselőinek a harangok díj nélkül huzassanak meg. (Városi illető évi jegyzőkönyvek).

31-ig Szücs Pál, (még előbb 1825—26-ban második bíró, később tanácsnok), 1827 nov. 1-től 1838 nov. 1-ig Sebestyén Ferencz (majd tanácsnok, 1851-ben főbíró is), 1832 oct. 31-től, 1833 okt. 31-ig Patonai József, 1833 nov. 1-től 1837 dec. 7-ig Szalay József, 1837 dec. 7-től 1841 nov. 1-ig Farkas János.

48. Többször változott városi előljárósági tisztikar 1837 után 1848-ig.

1837 december 6-kán az eddig volt összes tisztikar leköszönt és ámbár Nagy-Körös város nem tartozott az 1836-dik évi IX-dik törvényezikk rendezkedése alá, a mely „a községeknek belső igazgatásáról” czim alatt, tulajdonkép a közönséges jobbágy községek-ről szól, előljáróságát sok részben ehez a törvényhez alkalmazkodva szervezte újra a város.

	<i>Főbírák</i>	<i>Második bírák</i>
1838-ban... --- ---	Dömötör Gábor	Karay Gergely
1839-ben... --- ---	Dömötör Gábor	Karay Gergely
1840-ben... --- ---	Bakos Ambrus	Gál Ambrus
1841-ben... --- ---	Karay Gergely	Gál Ambrus
1842-ben... --- ---	Karay Gergely	Fitos Ambrus
1843-ban... --- ---	Karay Gergely	Fitos Ambrus
1844-ben... --- ---	Varga János	Fitos Ambrus
1845-ben... --- ---	Varga János	Galgóczy József
1846-ban... --- ---	Ádám Pál	Szépe Lajos
1847-ben... --- ---	Bakos Ambrus	Szépe Lajos
1848-ban... --- ---	Bakos Ambrus	Szépe Lajos

Tanácsnokok: 1837 decz. 6-án az addig volt tanácsnokok mind leköszöntek s ekkor az 1832/36-dik évi IX. t.-cz. értelmében az egész nép választási joga lépett életbe; ekkor sorra tanácsnokokul megválasztattak a nép által: Nemes Patay Sámuel, Ns Kalocsa László, Nemes Sebestyén Ferencz, Ns Dömötör Gábor, Ns Joó Károly, Ns Nyáry János, Bakos Ambrus, Pesti András, Somogyi István, Karai Gergely, Patonai Sándor, Gál Ambrus; majd később folytatólag 1848-ig a hiányok pótlására megválasztattak: Ns Fitos Ambrus, Ns Szalay Mihály, Ádám Pál, Papp Sándor, Szépe Lajos, Galgóczi József.

Jegyzők voltak ugyanezen időszakon: 1837 decz. 7-től 1847 nov. 12-ig Körösi László (meghalt 1850 mart. 5), 1841 nov. 9-től

1848 jun. 18-ig: Tanárky Gedeon, (ekkor országgyűlési képviselő lett), 1847 május 11-től 1848 június 1-ig Ifju Bakos Ambrus, (később főpolgármester, főbíró és kir. aljárásbíró lett) 1847 nov. 23-án aljegyzőnek választatott a tanács által Magyar Pál, aki 1852 aug. 24-én a megyefőnök által polgármesterré neveztetett ki.

49. §. 1848 után következett változások ugy a városi szervezetben, mint a személyzetben egészen a legutolsó korig.

Az 1848-dik esztendő a városi előljárást régi szervezetében találta, a főbíróval annak élén. Főbíró ekkor: id. Bakos Ambrus volt. Ő alatta az 1847/8-dik évi XXIII. t.cz.-nek megfelelőleg új szervezkedés állott be, melyben a főbírói állás mellé a polgármesteri állás is felvétellett, azon kívül szintén a törvénynek megfelelőleg több új hivatal is szerveztetett.

Mellőzve az 1848/9-dik évi szabadságharcz legyőzése után következett gyakori és különféle változásokat, a hivataloknak, majd választás, majd kinevezés útján történt betöltését, azt hogy eleintén az igazságszolgáltatás megmaradván a főbíró kezében, a közigazgatási teendők már kezdetben a polgármester hatáskörébe mentek át, végre hogy a törvénykezési teendők, a járásbírárság szervezése után arra menvén át, a főbírárság egészen is megszűnt, az 1848-tól fogva a mai korig változott tisztikar névsorát a következőkben iktatom ide:

Főbírák: 1848-ban id. Bakos Ambrus, aki 1849-ben a magyar ministerium által, a hétszemélyes legfőbb ítélőtábla birájává neveztetett ki. Ekkor lett helyette nagy-körösi főbíró választás útján 1849-ben Varga János, 1850-ben szintén Varga János, 1851-ben Sebestyén Ferencz. 1852-től 60-ig az ideiglenesség alatt szünetelt a főbírárság, teendőit főrészben a helyben székelvő megyei szolgabírói hivatal végezte. E hivatal az 1861-dik évi rövid alkotmányossággal éledt újra. 1861-ben lett főbíró: Farkas Elek, 1862-ben: Bordács Dániel, 1863—66-ig: Magyar László, 1867-ben: ifj. Bakos Ambrus (közfelkiáltással), 1868—1872-ig: Póka Károly. Egyesbíró volt 1869—1872-ig: Szentpétery Gyula.

Főpolgármesterek: 1848-ban: Id. Szentpéteri Sándor, 1849-ben ugyanaz, 1850-ben: Szentpéteri Sándor megszűnvén, teendőit Varga János főbíró végezte. 1851 és 1852-ben: Varga János, 1853-tól 1859-ig: Magyar Pál (kinevezett), 1860-ban Vajda László,

1861-ben: ifj. Bakos Ambrus (választott), 1862-től 1865-ig: Somogyi István, 1866: Dömötör Pál, 1867—1868: Gubody Sándor, 1869—1870: Mészáros Zsigmond, 1871—1872: Gubody Gedeon (ez csak mint helyettes), továbbá 1873-tól 1880 június 20-ig: Póka Károly, 1880 június 20-tól 1886-ig: Ádám László, ismét 1886-tól 1888 július 15-ig Ádám László, 1888 július 15-től 1892 november 25-ig Póka Kálmán, s innen újabb tisztujítás folytán hat évre (tehát jelenben is) ismét 1896-ig: Póka Kálmán. Az utóbbi három polgármester (Póka Károly, Ádám László és Póka Kálmán) egyszersmind árvaszéki elnök is.

Alpolgármesterek, a kik az azelőtt volt második bírának a város gazdasága körül volt teendőit kezelték: 1848-tól 1859-ig: Szépe Lajos, 1861-ben: Kalocsa Miklós, 1862-től 1866-ig: Molnár János, 1867-től 1880. év június 20-ig: K. Faragó József. Ezután már gazdatanácsnoki címmel választattak.

Fő- és aljegyzők: 1848 jun. 1-én, az 1848: XXIII. t.-cz. értelmében megválasztottak a nép által: Tanárky Gedeon főjegyzőnek, Magyar Pál aljegyzőnek (1849-ben lett főjegyző), Szentpéteri Nagy Gáspár aljegyzőnek (1854-ben lett főjegyző), 1848 nov. 26-tól 1849 nov. 20-ig Pándy János helyettesített aljegyzőnek. 1849 nov. 20-án ifj. Báthory Gábor aljegyzőnek kinevezetett, (1851 ápr. 1-én leköszönt), 1852 okt. 20. Vajda László, a megye főnöke által aljegyzőnek nevezetett ki (majd polgármester lett), 1861 jan. 15-én szabad választás útján főjegyző lett: Dömötör Pál (1865-ig, a mikor főpolgármester, majd tanácsnok, azután nagy-körösi s utóbb kis-körösi kir. aljárásbíró lett), első aljegyző: Kerekes István, 2-dik alj.: ifj. Szentpétery Sándor; 1862-ben: Gál Ferencz (lett később kecskeméti kir. törvényszéki elnök), Varga Elek (lett később nagy-körösi kir. járásbíró), 1865-ben: Nagy Kaszap Farkas, 1867-ben főjegyző: Nagy Gáspár, aljegyző: Bakos János, (később államügyész, majd kir. táblai bíró), 1867 május 31-én főjegyző: Molnár Gedeon, aljegyző: Técsi Ferencz, Fitos Vilmos, Szentpétery Gyula; 1869: alj.: Váry Sándor, Ny. Szabó Ferencz, 1873-diki tisztujításkor ismét főj.: Molnár Gedeon, 1-ső alj.: Fitos Vilmos, 2-dik alj.: Ny. Szabó Ferencz, 1880 jun. 20. tisztuj. ismét főj.: Molnár Gedeon, alj.: Biczó Bálint, ez utóbbi 1891 december 13-ig. 1892-től alj.: Szabó József.

Tanácsnokok: 1848-tól 1860-ig: Karay Gergely, Dömötör Pál, Gáll Mihály, Nemesik János, Fitos Ferencz, Szücs Pál, Hegedüs

Ferencz, Pándi János, Molnár János, Dajka Sándor, K. Faragó József, Sebestyén Ferencz, Fitos Ambrus, Papp Sándor, Esser Károly, Szépe Lajos, Beretvás Albert, Tancsa József, 1860: Huszár Sándor, 1861: Sánta Bálint, Szeles Ferencz, Farkas János, Bordács Dániel, Somogyi István, Gáll Ferencz, Biczó Zsigmond, Dézsy Lajos, Molnár János, Kelecsényi György, Fodor Lajos, Varga Elek, Szente János, Nemcsik János, 1866: Hegedüs Ferencz, 1867: Warga Bencze, Dömötör Pál, Szivos Albert, N. Kaszap Farkas, Makay Mihály, Bogár István, Antal Gerzson, Gubody Gedeon, Zoufal Ede. 1868: Katona János, egyszersmind fenytő-bíró, 1869-ben: Bereivás Péter, Vajkó László, Szentpéteri Gyula, 1873-tól 1880 június 20-ig: Gubody Gedeon, Makai Mihály. 1880—1886-ig Fitos Vilmos elnöki tanácsnok, 1880—1886-ig Szabó Ferencz gazdatanácsnok, 1880—1892-ig Horváth Antal adótan., 1887-től mai napig Szappanos Sándor gazdatanácsnok, 1886-tól 1895 végeig: Gubody Gedeon elnöki tanácsnok s innen maig ugyanő, mint katonai ügyi tanácsnok; 1895 utoljástól maig ifj. Póka Károly elnöki tanácsnok, 1892 november 25-től maig Biczó Kálmán adótanácsnok.

Rendőrkapitányok: 1841-ben Somogyi István, 1848-tól 1849 nov. 20-ig Fitos Ambrus, 1850—1852: Vladár Ferencz, 1852-től 1860-ig Dömötör Pál (rendőrtanácsnoki címmel; 1860-tól 1864-ig: Szépe Lajos, 1865-től 1866-ig Szentpétery Sándor, 1867/68-ban Vaikó János, 1868/69-ben Sánta Lajos, 1869-től 1880 jun. 20-ig Szivos Mózes, 1880 jun. 20-tól 1886 jul. 20-ig Gubody Gedeon, 1886 jul. 20-tól Fitos Vilmos.

Telekbírák: 1861: Magyar László, 1865: Báthory István, 1867: Sánta Lajos, 1868: Varga Elek, 1869—1871: Póka Kálmán (ki később városi főügyész és polgármester lett).

Alkapitányok egyszersmind községi bírák: 1880/81: Hoffer László, 1881—1887: Szappanos Sándor, 1887 novembertől 1895 deczemberig ifj. Póka Károly, 1896-tól maig Szente Kálmán.

Városi ügyészek: 1848—1851-ig: Póka Károly, 1851—1867 május 1-ig Papp Imre, 1867 máj. 1-től 1868 aug. 1-ig: Póka Károly, 1868 aug. 30-tól 1880 június 20-ig: Szentpétery Sándor, 1880 június 20-tól 1888 július 15-ig városi főügyész és árvaszéki ügyész Póka Kálmán, 1888—1890 városi főügyész és árvaszéki ügyész: Bordács Szilárd, 1890—1896 városi főügyész és 1893-ig árvasz. ügyész is Hegedüs Dénes. *Alügyészek*: 1880—1888: Bor-

dács Szilárd, 1888—1896: Antal Sándor, illetőleg ez 1893-tól csak árvaszéki ügyész.

Városi mérnökök: az 1830-as és 1840-es években Bakos József, 1850-es években az 1860-as évek elejéig Somogyi Albert, az 1860-as évektől 1871-ig Ádám László (később polgármester lett), az 1873-tól 1880 közepéig Szentpétery Károly, 1880 június 20-tól máig Somogyi Károly.

Árvaszéki ülnökök: 1873/74 Nagy Gáspár, 1874—1880 közepéig Nagy-Kaszap Farkas és Vaikó László, 1880 június 20-tól 1892 nov. 25-ig Hegedüs Ferencz és Balogh Zsigmond, 1892 nov. 25-től maig Balogh Zsigmond és Biczó Bálint. Ezeket megelőzőleg 1853—1854: *Arvabizottmányi számtudó:* Somogyi István, 1854—1861. *Arvabizottmányi jogtudó:* Hegedüs Ferencz.

Gyámpénztárnokok s egyszersmind közgyámok: 1848-tól 1871-ig Ny. Szabó Mihály, 1871-től 1873-ig Molnár János, 1873—1880: Bogár István, 1880—1882: Kerekes István, 1883—1892: Sente Kálmán, ugyanaz 1893—1895 májusig csupán közgyám, 1895 májustól mint már csupán közgyám Molnár Ferencz, s szintén mint csupán közgyám az 1878—1879. években 1880 közepéig: Hegedüs Ferencz. *Gyámpénztári ellenőr* 1857—1858: Patonai Balázs, 1858—1861 Fodor Lajos, 1871—1872 Papp Ambruzs, 1886—1893 Fútó László.

Adószedők. 1850-től 1858-ig K. Faragó Pál, 1858—1860. Dobozy Lajos.

Adópénztárnokok: 1853—1860. Sánta Lajos, 1860—1866. Dobozy Lajos, 1867—1868. Sántha Lajos, 1869—1880 június 20-ig Vajda Pál, 1880 június 20-tól 1892. végéig Boeskár Ambruzs.

Ellenőreik: 1869—1872. Molnár Balázs, 1873-ban Szivos József, 1874—1883. Varga Bálint, 1884—1887. M. Kovács Zsigmond, 1888—1889. Técsy Lajos, 1890—1892. Kovács Kálmán.

Törlesztési és községi adópénztárnokok: 1853—1860. Molnár János, 1860—1868. K. Faragó Pál, 1869—1871 Nemcsik János, 1872-ben Bordács Ambrus.

Főpénztárnokok: 1849—1852. Pesti Pál, 1852—1886. Fitoss Ambruzs, 1886—1888. Beretvás Zsigmond, 1889—1892. Biczó Kálmán, 1893-tól máig az egységes pénztári rendszernél fogva egyedüli pénztárnok: Boeskár Ambruzs. *Ellenőreik:* 1873—1886. Bordács Ambruzs, 1886—1887. Búz Ferencz, 1888-tól maig Póka Gyula. *Másodellenőrök:* 1893—1895. közepéig Kovács Kálmán. 1895. közepétől maig Schvartz Ármin.

Számvevők: 1849/50-ben Nyáry Lajos, 1851—1853. Vajda László, 1853/54. Kelecsényi György, 1854—1860. Szücs Pál, 1860—1863. Varga Elek, 1863—1866. Sánta Lajos, 1867-ben Fodor Lajos, 1868—1869. Molnár Balázs, 1870—1871 Sánta Lajos, 1872-ben Balla Geiza, 1873—1880 június 10-ig Papp Ambrusz, 1880. június 30-tól 1886. július 24-ig Som Kovács István, innen 1887 év végéig ifj. Póka Károly és 1888-tól maig M. Kovács Zsigmond.

Főorvosok: 1850/51-ben Dr. Fodor László, 1851—1860. Dr. Károlyi Sámuel. 1860—1880. június 20-ig Dr. Bakos Miklós, innen maig Dr. Szabó Mihály. *Sebészek és alorvosok:* 1850—1860. Magyar Sándor sebész, 1860—1863. Farkas Pál sebész, 1863—1866 Magyar Sándor sebész, 1867—1872. Dr. Kaszap Zsigmond. 1873—1880 június 20-ig Dr. Szabó Mihály, 1886. decz. 12-től maig Dr. Mester Gyula.

Allatorvosok: 1851—1860. Józsa Lajos. 1860—1866. Kossowszky Nikodém. 1867—1885. Józsa Lajos, 1886—1895. Trelezky Albert. 1896-tól Nemcsik Pál.

Erdőtisztek: 1884—1887. Gajári József, 1888. Kosányi Béla, 1889—1895. Halácsy Kálmán, 1896-tól Simonffy Ákos.

Adó- és számtisztek: 1880-ban Faragó György, 1880-tól Tóth József, 1881-től Huszár Gyula, 1895-től Szentpétery Géza, Dobai János, Tolnai József és Sánta Elek.

Levéltárnokok: 1848-tól 1861-ig Nagy Gáspár, egyszersmind előbb al-, 1854-től főjegyző, 1861-től 1864-ig Gáll Ferencz, egyszersmind aljegyző s pénztárnok, 1864-től 1869-ig Kerekes István, egyszersmind pertárnok, 1869—1873. Ny. Szabó Eduárd, 1873—1880. ismét Kerekes István, 1880-tól 1896-ig ma is Jalsoviczky László.

50 §. Nagy-Kőrös város tényleges tisztikara az 1896-ik évben.

Polgármester Póka Kálmán, *Főjegyző* Molnár Gedeon, *Jegyző* Szabó József. *Főkapitány* Fitoss Vilmos. *Alkapitány* Sente Kálmán. *Elnöki tanácsnok* Póka Károly. *Gazdatanácsnok* Szappanos Sándor. *Adótanácsnok* Biczó Kálmán. *Katonaiügyi tanácsnok* Gubody Gedeon. *Városi mérnök és közmunkaügyi tanácsnok* Somogyi Károly. *Főügyész* Hegedüs Dénes. *Árvaszéki ügyész* Antal Sándor, *Pénztárnok* Bocskár Ambrus. *Ellenőr* Póka Gyula. *Másodellenőr*

Schwartz Ármin. Számvevő M. Kovács Zsigmond. Orvos Dr. Szabó Mihály. Alorvos Dr. Mester Gyula. Allatorvos Treleczyk Albert. Levéltárnok Jalsoviczky László. Árvaszéki ülnökök: Balogh Zsigmond, Biczó Bálint. Közgyám Molnár Ferencz. Erdőtiszt Simovffy Ákos. Pótharaszti felügyelő Ny. Szabó Péter. Közigazg. gyakor-nok K. Faragó Péter. Számtisztek: Huszár Gyula, Tóth József, Sánta Elek, Dobay János, Tolnay József, Szentpéteri Géza. Rendőr-biztosok: Vajda Károly, Halász István, Központi igtató Nyikos Fe-rencz. Kiadó Freudhoffer János. Irnokok: Ny. Szabó Ede, egysz. igtató, kiadó és levéltárnok az árvaszéknél, Tóth Sándor, egysz. igtató, kiadó és irattárnok a rendőrkapitányi hivatalnál, Sallay Elemér. Schlachta Lajos, Balla Lipót, Gazdag Ambrus, Joó Kálmán, Máthé Balázs. Vágatási biztos: Józsa Lajos. Szülésznő: Egyedi Sán-dorné. Utibiztos Nemesik Lőrincz. Adóvégrehajtó Ujszászy Imre. Műkertész Ády Károly (szerződéses viszonyban).

51 §. A városi képviselő testület.

A városi képviselő testület áll 200 tagból, kiknek felerésze a legtöbb egyenes államadót fizetőkről összeállított névjegyzék éven-kénti kiigazításából, a másik fele választás után nyeri megbízatá-sát, az 1886. évi XXII. t.-cz. IV. fejezete értelmében; tagjai ezen-kivül az idézett t.-cz. 58. §-ban megjelelt állásuknál fogva szava-zati joggal bíró, következő előljárósági tagok, u. m. a polgármester (a képviselő-testület elnöke), rendőrkapitány, tanácsnokok, jegyzők, ügyészek, árvaszéki ülnökök, pénztárnok, számvevő, közgyám, or-vosok, mérnök és erdész.

A képviselő-testület a hatáskörébe tartozó ügyekben jogait a közgyűlésen gyakorolja.

Képviselő testületi tagok az 1896-ik évre:

a) Legtöbb adót fizetők, az 1896-ik évre megállapított név-jegyzék szerint, az általuk fizetett egyenes államadó összegének so-rozatában. (A mérnökök, ügyvédek, orvosok, tudorok, tanárok, gyógyszerészek, tanítók egyenes államadója, a törvénynek meg-felelőleg kétszeresen van véve. A római szám a lakás kerület-számát, az arabszám a házsámot mutatja.) 1. Fáy Halász Ge-deon 2702 frt 84 kr. VI. ker. 12. sz. 2. Ádám László 2110 frt 94 kr. VI. ker. 312. sz. (mérnök). 3. I. Farkas Lászlóné 1483 frt 4 kr. V. ker. 154. sz. meghatalmazottja Benkó Imre. 4. Ev. ref.

egyház 1373 frt 2 kr. X. ker. 2. sz. megh. Filó Lajos. 5. V. Faragó
 Ambrus 910 frt 31 kr. X. ker. 51. sz. 6. Beretvás János 896 frt
 72 kr. V. ker. 62. sz. 7. Nyáry László 835 frt 25 kr. VI. ker.
 42. sz. 8. Tanárky Gedeonné 809 frt 86 kr. V. ker. 7—8. sz.
 megh. Dr. Joó Imre. 9. Búz András 688 frt 81 kr. VI. ker. 33. sz.
 10. Halász Gyula 666 frt 23 kr. VI. ker. 7. sz. 11. Pap Imre 663
 frt 84 kr. IV. ker. 345. sz. (ügyvéd). 12. Vladár Károly 622 frt
 68 kr. IV. ker. 76. sz. 13. K. Kovács Zsigmond 612 frt 55 kr.
 IV. ker. 385. sz. 14. Warga Elek 579 frt 62 kr. VI. ker. 14. sz.
 (ügyvéd). 15. Steiner Farkas 566 frt 31 kr. I. ker. 4. sz. 16. V.
 Faragó Ferencz 550 frt 9 kr. V. ker. 17—18. sz. 17. K. Pesti
 István 520 frt 10 kr. X. ker. 21. sz. 18. Beretvás Farkasné 505 frt
 66 kr. IV. ker. 425. sz. megh. Beretvás Ferencz. 19. Kis Pál 414 frt
 1 kr. V. ker. 38. sz. 20. Vajkó Pál 394 frt 76 kr. VI. ker. 38. sz.
 (ügyvéd) megh. Kovács Ferencz. 21. Somogyi János 392 frt 87 kr.
 V. ker. 10. sz. 22. Bordács Dánielné 390 frt 78 kr. IV. ker. 36. sz.
 megh. Bordács Szilárd. 23. Dr. Dezső Gyula 384 frt 2 kr. X. ker.
 55. sz. (tudor). 24. Szabó István 382 frt 31 kr. V. ker. 12. sz.
 25. Somogyi Balázs 376 frt 80 kr. VII. ker. 4. sz. 26. Szarka
 Mihály 354 frt 8 kr. IV. járás 4. sz. (tanár). 27. Spiller Jakab
 351 frt 25 kr. I. ker. 10. sz. 28. Dr. Lisznai Miksa 344 frt 22 kr.
 IV. ker. 45. sz. (orvos). 29. Id. Torma Ferencz 341 frt 95 kr.
 X. ker. 106. sz. 30. Id. Kocsis József 340 frt 26 kr. X. ker. 43. sz.
 31. Müller István 336 frt 8 kr. IV. ker. 74. sz. (gyógyszerész).
 32. Tancsa István 330 frt 69 kr. III. ker. 56. sz. 33. Nemesik
 Pál 326 frt 70 kr. IV. ker. 469. sz. 34. Kerekes Pál 325 frt
 45 kr. IV. ker. 411. sz. 35. Id. Técsi Ferencz 321 frt 16 kr. X.
 ker. 74. sz. 36. D. Tót Ferencz 319 frt 60 kr. V. ker. 112. sz.
 37. Id. Jakabházi Sándor 311 frt 12 kr. X. ker. 209. sz. 38. Szi-
 vos Mózes 309 frt 70 kr. VIII. ker. 3. sz. (ügyvéd). 39. Gál Ernő
 305 frt 82 kr. X. ker. 12. sz. 40. Cs. Kiss József 304 frt 41 kr.
 III. ker. 157. sz. 41. Jalsoviczky Sándor (Budapest) 302 frt 4 kr.
 42. Ádám Gerzson 294 frt 8 kr. IV. ker. 386. sz. (tanár). 43. Dr.
 Búz Gyula 288 frt 30 kr. VI. ker. 34. sz. (ügyvéd). 44. Báthory
 István (Czepléd) 288 frt 28 kr. IV. ker. 354. sz. megh. Molnár
 Gedeon. 45. Csete József 287 frt 24 kr. IV. ker. 381. sz. 46. Med-
 veczky István 287 frt. IV. ker. 13. sz. (gyógyszerész). 47. Szenté
 János 277 frt 48 kr. III. ker. 33. sz. (ügyvéd). 48. Dömötör Pál
 267 frt 88 kr. VI. ker. 49. sz. (ügyvéd). 49. Patonai Pál 256 frt

28 kr. VI. ker. 55. sz. 50. Szántó Gyula 252 frt 74 kr. IV. ker. 107. sz. (ügyvéd). 51. Fitoss Ambrusné 249 frt 49 kr. X. ker. 105. sz. megh. Fitos Ambrús. 52. Szentpétery Károly 241 frt 68 kr. IV. ker. 337. sz. (mérnök). 53. Kis Margit k. k. 232 frt 65 kr. VI. ker. 156. sz. megh. Kis Pál. 54. Huszár Ferencz 232 frt 6 kr. III. ker. 6. sz. 55. Rácz Ferencz 229 frt 14 kr. I. ker. 9. sz. (keresk. és iparkamarai kültag kétszeres számítással.) 56. Búz Ferencz 228 frt 40 kr. I. ker. 46. sz. (ügyvéd). 57. Pesti István 227 frt 71 kr. VIII. ker. 79. sz. 58. Id. Gál Ambrúzs 226 frt 44 kr. IV. ker. 264. sz. 59. Molnár Albertné (Fóth) 223 frt 91 kr. megh. Pozsár László. 60. Dr. Magyar Ambrus 222 frt 62 kr. IV. ker. 25. sz. (ügyvéd). 61. Huszár József 218 frt 82 kr. III. ker. 148. sz. 62. Ádám Juliánna 217 frt 20 kr. X. ker. 62. sz. megh. Szappanos Sándor. 63. Magyar Pálné 212 frt 27 kr. I. ker. 5. sz. megh. Dr. Frölich Pál. 64. Gál Dezső 209 frt 49 kr. V. ker. I. sz. 65. Hegedüs Albert 206 frt 4 kr. IV. ker. 55. sz. 66. Szabó Károly 205 forint 15 krajczár I. kerület 31. szám. 67. Sánta Béla 205 frt 6 kr. IV. ker. 81. sz. (tanár). 68. F. Szabó János 203 frt 52 kr. X. ker. 18. sz. 69. K. Faragó Irma 202 frt 16 kr. I. ker. 24. sz. megh. Hegedüs Dénes. 70. Györfi László 201 frt 66 kr. VIII. ker. 78. sz. (tanító). 71. Garzó József 201 frt 12 kr. IV. ker. 123. sz. 72. Ifj. Csete Ferencz 197 frt 71 kr. V. ker. 100. sz. 73. Czakó János 196 frt 99 kr. IX. ker. 174. sz. 74. Fodor Gyula 196 frt 95 kr. IV. ker. 15. sz. 75. Izinger Ferencz 196 frt 94 kr. I. ker. 10. sz. 76. Ugró Sándor 195 frt 80. kr. IX. ker. 76. sz. 77- Somogyi Gerzson 192 frt 86 kr. VII. ker. 5. sz. 78. Szigeti Sándor 192 frt 45 kr. IV. ker. 260. sz. 79. Torma János 191 frt 69 kr. VI. ker. 2. sz. 80. Weiner Adolf 189 frt 8 kr. VI. ker. 3. sz. 81. Körösi Sándor 188 frt 68 kr. IX. ker. 175. sz. 82. Ifj. Szalai Lajos 187 frt 70 kr. X. ker. 22. sz. 83. Nemcsik Gusztáv 187 frt 31 kr. VII. ker. 62. sz. 84. Esser Károlyné 187 frt 15 kr. IV. ker. 340. sz. megh. Jalsoviczky László. 85. Torma László 186 frt 47 kr. X. ker. 29. sz. 86. Patonai Ambrúsné 186 frt. IX. ker. 106. sz. megh. ifj. Jakabházi Sándor. 87. Id. Dezső Ferenczné 183 frt 93 kr. III. ker. 75. sz. megh. Huszár Gyula. 88. Id. Lengyel Sándor 183 frt 76 kr. VII. ker. 112/a sz. 89. Id. Csönkös Ferenczné 182 frt 95 kr. X. ker. 23. sz. megh. Csönkös Ferencz. 90. Fleischmann Albert 181 frt 36 kr. I. ker. 148. sz. 91. Pesti Ambrus 181 frt 12 kr. VIII. ker. 53. sz. 92. Kecskés Pálné 179 forint 73 krajczár III. ker. 184. sz. megh. Kecskés Pál. 93. Pólya István 177 frt 60 kr. VI.

ker. 202. sz. 94. Bekő Istvánné 177 frt 28 kr. IV. ker. 414. sz. megh. Bekő István. 95. id. Csete Ferencz 176 frt 66 kr. V. ker. 89. sz. 96. Bogár István 176 frt 40 kr. IV. ker. 119. sz. (ügyvéd). 97. Faragó Rózália 175 frt 86 kr. X. kr. 208. megh. K. Faragó Dénes. 98. Farkas Sándor (Czepléd) 174 frt 29 kr. megh. Szalay György. 99. I. Nagy József 174 frt 18 kr. IV. ker. 320. sz. 100. Hajós Antalné 172 frt 28 kr. IV. ker. 144. sz. megh. Dr. Révész Simon.

b) Választott képviselő testületi tagok az 1896-dik évben: Id. Balázs János, Bacsó József, Biczó Elek, E. Boros Lajos, Csendes István, Csete Mihály, Danóczi Lajos, Dalmadi Ferencz, Dormán Pál, Dúzs György, Écsi János, Fitos István, Fehér Ferencz, ifj. B. Faragó József, Fütő Ferencz, Gy. Farkas József, Fenyvesi János, Harnócz István, Hupka István, Huszár József, Istári Lajos, Cs. Kis Sándor, Cs. Kis István, Kis Ambrus, Kaszap András, id. Labancz Ferencz, G. Mészáros Sándor, Márton Sándor, Makai József, Gy. Nagy József, Nyikos János, Ottinger Ede, Ország Sándor, Pintér Ádám, Patonai György, Sasi István, V. Szabó Mihály, Szücs Márton, Szentpéteri Ferencz, Szücs József, Szücs Ádám, Szentpéteri Géza, Szücs Ambrus, Tekes Ferencz, Sz. Tóth Ferencz, Tóth József szerkesztő, id. Zsoldos Bálint, Józan László, Vajkó György, Vass Sámuel, dr. Balla József, Bakonyi János, Bányai János, Bende Ferencz, Bende Pál, Borsos Sándor, ifj. Búz László, Dömötör László, Dezső László, Dabizs János, id. B. Faragó József, Forró Pál, Fodor Pál, Forgó András, ifj. Gáll Ambrus, Geréb Lajos, Györfi Sándor, S. Hegedüs László, Huszár József, K. Kis Dániel, F. Kovács Sándor, Sz. Kaszap József, id. Kaszap Mihály, K. Kis Ádám, Losonczy László, ifj. Labancz Ferencz, ifj. Lengyel Sándor, Mészöly Gáspár, ifj. B. Máté István, Id. Páhán László, Pesti Balázs, ifj. Patonai János, Ny. Szabó Ferencz, Szépe Ferencz, Szeles Pál, Szentpéteri Péter, Szent-Kálmán, Szabó Gábor, id. Szalai Lajos, Szalai Ambrus, Gy. Szabó Ferencz, F. Szabó Ambrus, Szücs Bálint, Szücs Ferencz, Szücs Ferencz, N. Szücs József, B. Tóth Ferencz, Józan Imre, Varga István, K. Varga József.

c) Hivataluknál fogva jogosított képviselő testületi tagok: Póka Kálmán polgármester, Molnár Gedeon főjegyző, Szabó József jegyző, Fitoss Vilmos főkapitány, ifj. Póka Károly elnöki tanácsnok, Gubody Gedeon katonaiügyi tanácsnok, Szappanos Sándor gazdatanácsnok, Biczó Kálmán adótanácsnok, Somogyi

Károly városi mérnök és közmunkaügyi tanácsnok, Hegedüs Dénes főügyész, Antal Sándor árvaszéki ügyész, Bocskár Ambruzs pénztárnok, M. Kovács Zsigmond számvevő, dr. Szabó Mihály városi orvos, dr. Mester Gyula v. alorvos, Balogh Zsigmond és Biczó Bálint árvaszéki ülnökök, Molnár Ferencz közgyám, Halácsi Kálmán, majd ennek évközbén történt elhunytával Simonfi Ákos erdőtiszt.

52. §. A város országgyűlési képviselői kezdettől fogva.

1848-ban, az első népképviseleti országgyűlésre Tanárky Gedeont, a város akkori főjegyzőjét, küldötte a város képviselőjének. Ugyanez volt képviselője az 1861-ben összehívott országgyűlésen, a mikor egyszersmind Pestvármegyének főjegyzője is volt; a II-ik alkotmányos miniszteriumban pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter, államtitkár lett. Az 1865, 1868, 1872-ik évekre összehívott három országgyűlésen egymásután Gubody Sándor mérnök és nagy-körösi földbirtokos képviselte a várost, a ki 1867—68-ban annak polgármestere is volt. Az 1875. és 1878., azután ismét az 1884-dik, szintén 3 országgyűlésen Inárcsi Farkas Elek földbirtokos, a ki 1861-ben főbírája is volt, volt a város országgyűlési képviselője. Az 1881, majd 1887- és 1892-dik évi országgyűlésekre, most már hasonlóképp harmadszor, Eötvös Károly budapesti ügyvéd választatott azzá. Ezek közül csak Eötvös Károly nem Nagy-Körösről való. Tanárky a Deák-párthoz, Gubody a régi Tisza-, majd a szélsőbaloldali ellenzéki, Farkas Elek előbb a Deák-párthoz, azután a mérsékelt ellenzéki párthoz tartozott; ezek már meghaltak. Eötvös Károly a függetlenségi pártnak híve.

53. §. Vármegyei bizottsági tagok.

Pest vármegye bizottsági tagjai az 1860-ik évben Nagy-Körösről: Ifj. Bakos Ambruzs, Beretvás Farkas, Inárcsi Farkas Elek, Fitos Ambruzs, K. Faragó József, Gubody Gedeon, S. Hegedüs János, Jalsoviczky Károly, id. Kerekes István, Mészáros Zsigmond, Zsigray Márton, Vajkó Pál. (A közbeesett éveket nem sorolom fel.)

Vármegyei bizottsági tagok az 1896-ik évben Nagy-Körösről. *Virilisek vagyis legtöbb adót fizetők*: Fáy-Halász Gedeon, Ádám László, mérnöki oklevél alapján kétszeres adószámítással, Beretvás János, Hegedüs Dénes, ügyvédi oklevél alapján

kétszeres adószámítással, Fitoss Vilmos szintén ügyvédi oklevél alapján, V. Faragó Ambrusz, Nyáry László, Steiner Farkas, Búz András, Papp Imre ügyvédi oklevél a kétszeres adószámítással. *Választott tagok:* Bordács Szilárd, Póka Kálmán, ifj. Póka Károly, Torma János, Szentpétery Károly, Ny. Szabó Ferencz, ifj. Szalai Lajos, ifj. Csendes István, Dabizs János, Balázs János, Molnár Gedeon, Jalsoviczky Sándor, Szeless Pál, Józán László, Patonai Pál, ifj. B. Faragó József.*)

54. §. *Városi adóügy.*

Nem ismételtem azokat, a melyeket már a 8. §-ban különösen a törökkori és a közvetlen azt követett időbeli adóviszonyokra nézve felhoztam. Csak azt constatálom, hogy Magyarországon 1848 előtt szabályzott adórendszer nem volt; így Nagy-Körösön sem volt. Volt ugyan már 1848 előtt is különösen két neme a közadózásnak; egyik a hadi, másik a házi adó. A hadi adó, főkép a hadi erő, a katonaság kintartására és felszerelésére szolgált, az állandó katonaság tartása tette szükségessé, s azzal fejlett ki. Ezt az országgyűlés, országgyűlésről országgyűlésre, a szükséghez képest változó összegben szavazta meg, a királyi hadi kincstárba folyt be, de sokszor országgyűlés megszavazásán kívül, illetőleg nélkül is kivettetett és behajtatott. A házi adó (domestica) a megyei közigazgatás céljaira szolgált, maguk a megyék által szükségleteik szerint különböző megyékben, különböző összegben vettetett ki. Ez míg a vagyonos nemesség igen csekély tiszteletdíj mellett, főkép a tekintélyért tiszteletből viselte a megyei hivatalokat, csekély volt; később a fizetési és közigazgatási igényekkel növekedett. E kettő mellett volt a saját városi vagy községi adó, mely a saját városi vagy községi közigazgatás, igazságszolgáltatás s egyéb közköltségek fedezetére szolgált s a földesur alatt nem volt városoknál, mint Nagy-Körösön is, saját közigazgatási hatósága által rovatott ki.

Nagy-Körös már a legrégibb időktől igyekezett községi közszükségleteit különféle közjöveldmi forrásokból fedezni. Ilyen közforrások voltak: különféle községi ingatlan birtokok, azokon

*) A 47—53. §§-ban foglalt személyi kimutatások Póka Kálmán, Molnár Gedeon és Somogyi Károly uraktól valók. A többi új hivatalos személyzeti kimutatást is többnyire Póka Kálmán polgármester ur szolgáltatta.

községileg gyakorlott gazdaság, különféle haszonélvezeti jogok (italmérés, mészárszék, vásárjog, malomjog stb.), közlegelő, erdő stb. Közköltségeknek adószerű kivetés útján való beszedése, csak ritkán és az egyes esetek szerint nagyon változott összegekben fordult elő.

Ezek általános előbocsátása után Nagy-Körös régi adómozzanataira nézve a jegyzőkönyvi kivonatokból csak példakul sorolok fel egyes eseteket.

1775-ben a királyi portio (hadi adó) alá felvétellett: egy kila (2 véka) buza 3 denárral, egy véka árpa, zab vagy köles 2, egy akó bor 8, egy pár jármos ökör 65, egy db hámos ló 65, egy db fejős tehén 65, egy db gulyabeli marha 25, egy db méneses ló 25, egy db fejős juh 7, egy db magló sertés 10, egy pár gazdaszemély 285 denárral.

Az 1782-dik évben a nemesek, a kik *colonialis funduson* = nem nemesi telken laktak, a census auctióra szolgáló *conscriptio* végett megszólítottak: de nem engedték magukat összeírtni, nem engedelmeskedtek a tanács kívánságának; hanem azt kérték, hogy legyen a tanács türelemmel addig, míg e miatt a vármegye főbb tisztviselőivel értekeznek, készeknek nyilatkozván ez évre időközben az *ordinalis censust* a tavalyi mód szerint fizetni.

Ugyanezen évben elővétellett a királyi és a földesuri adózás felvételének dolga, és mivel az 1781. évi adóhoz képest a pálinka-üstöknek az idő szűkvoltához képest devalválása és a hibás *conscriptio* folytán 525 frt 25 kr. volt a hiány, erre nézve a lakosoknak személybeli *suppositája* 120 denárban, a szőlőknek *dicája* 20 denárban állapított meg. Ez alkalommal kimondatott, hogy a bakterek béreinek megfizetésével a *contribuens* nép ne terheltessék; hanem a bakterek bérét, mely 92 frtot tett ki, mindenik második bíró a maga *cassájából* (t. i. a második birói *cassából*) fizesse.

1795-ben a lakosokra kivétellett 6938 frt $31\frac{3}{8}$ kr., a mesteremberekre 341 frt. Ezen kívül a vármegye által kivételteni rendeltett 6957 frt $24\frac{3}{8}$ kr. *domestica*, és ugyancsak a vármegye végzésével a pálinkafőzők egyenként $15\frac{5}{8}$ krral rovattak meg. A tanács azonban a pálinkafőzőket 3 osztályba sorozta és emelte az adót. Az első osztályba vétetett 48 pálinkafőző 75, a másodikba 56 pálinkafőző 56, a harmadikba 28 pálinkafőző 25 krjával.

1799. év elején beérkezett a vármegyétől az adófizetés *classisa*; a kivetésre nézve összeíratlak az alapok. Ekkor volt a

városban 30 malom, 205 pálinkafőző, 248 mesterember, 12 kereskedő, és kivettetett 5856 frt 05 kr. adó.

1808. évben kivettetni rendeltetett; hadi adó: 7215 frt 04³/₁₀ kr.; házi adó 5,000 frt 55⁴/₁₀ kr., lovak tartására 85 frt 53 kr., összesen 12,301 frt 53³/₁₀ kr. Szintén az 1808-dik évben az 1807. II. t.-cz. által megajánlott segély fejében a vármegye által kivettetett a város cassájára 2497 frt 02 kr., a város ingó javai becsértékének századrésze fejében 113 frt 06 kr., a nemzeti cultura előmozdítására 100 frt, összesen 2750 frt 08 kr.

Az 1809-dik katonai évben 12,072 frt adó kivetése rendeltetett el. 1815-ben a vármegye rendeletéből a hadi és házi adókivetés 18,292 frt 87 kr. volt.

1814/15-ben a város összes bevétele 60,384 frt 17¹/₂ kr., kiadása 59,613 frt 57²/₅ kr., pénztári maradéka 770 frt 20¹/₁₀ kr. volt. 1815. nov. 17-től 1816. oct. 13-ig birságokból bejött 529 frt 20 kr., melyből az erdei új vágás pusztításában kapott bukovinai kereskedőtől elvett két riska ökör ára 343 frt volt.

Hadi és házi adóban kivettetett az 1816-dik évben 16,705 frt 14¹/₂ kr., 1817-ben 22,353 frt 14²/₅ kr., 1818/9-ben a Verbung-pénzzel együtt 18,072 frt 08 kr., 1821-ben szintén a Verbung-pénzzel együtt 14,526 frt 04³/₈ kr., 1824-ben ugyane címezen 10,475 frt 27⁵/₁₀ kr. vettetett ki conventiós pénzben.

1825-ben 9754 frt volt a katonai hadi adókivetés. Ekkor 2165 házzal bíró gazda volt a városon.

Az 1827-dik évi conscriptio alkalmával volt a város belterületén 48,090 □-öl régi udvar, és ezekre kivettetett, a megállapított kulcsok szerint 57,681 frt ⁶/₁₀ kr. pengő pénzben.

1828-ban a királyné koronázásakor megajánlott honorárium-ból, a testőrző nemes sereg felsegélésére rendelt pénzből a városra, mint helyben földesúri jogokat gyakorló testületre 150 frt 17 kr., Nyárs-Apáth pusztára 8 frt 20 kr., Pótharasztjára 55 frt, Tetetlen pusztának a város által birt fele részére 18 frt 20 kr., összesen 231 frt 57 kr. pp. vettetett ki és fizettetett be.

1830-ban Ferdinánd király koronázásakor országgyűlésileg megajánlott koronázási honorárium-ból 120 frt 34¹/₄ kr. esett a városra.

Hadi és házi adóban, azután Verbung-pénzben 1836-ban 10,422 frt 59 krt, 1840-ben 11,610 frt 56 krt, 1843-ban 12,186 frt 57 krt fizetett a város.

A vármegyének az 1844-dik évben hozott végzésével a nemes lakosok colonialis természetű javaiktól a községek házi szükségereire kivetett adót fizetni köteleztetvén, az Nagy-Körösön is így lett alkalmazva.

1845-ben a városi pénztárak megvizsgálására és az 1846-dik évi költségvetés kidolgozására bizottság küldetvén ki, ezen úton az 1846-dik évre a városi kiadások 115,000 forintban, a bevételek 98,000 forintban állapították meg, a mutatkozott 17,000 forintnyi hiány aztán kivetés útján fedeztetett.

Az 1862-dik évben a fogyasztási adót évi 16,603 forint 21 krajtára váltotta meg a város.

Az. 1867-dik évben a város összes államadója 69.232 forint 19½ krajt. volt. Ebből az 1866. május 24-diki nagy fagy által okozott károkra leengedtetett 30,970 forint 51½ krajt.

1871-ben a fogyasztási adó haszonbér összege 11,382 forintban állapították meg. 1872-ben pedig kivetetett, erdő adó: 1794 forint, legelő adó 8272 forint, közköltség 880 forint, az erdőfelügyelő csőszök fizetése 1053 forint, összesen 11,999 forint.

1881-ben a nagy esőzések által okozott árvízi károk fejében 14,086 forint 11¼ krajt. államadó engedtetett le a m. kir. pénzügyi ministerium által, mely összeg az érdekllett birtokosok adókönyvébe iratott be.

Az 1884., 1885. és 1886. évekre a bor, must és sörfogyasztási adót évi 21,530 forint 78 krajtára váltotta meg a város.

1886-ban a fogyasztási adók bérlete 26,640 forint évi haszonbér összegért idegen bérlő kezére ment át.

1888-ban a fogyasztási és italmérési adót ismét a városi közönség vette bérbe évi 35,000 forint haszonbér összeg fizetése mellett.

Az 1894-dik évi összes egyenes államadó 140,722 forint 26 krajt. volt, a mely összegbe már a nagyerdei államadó is 1504 forint 23 krajt bennfoglaltatott.

E kivonatok nemcsak a különféle adók emelkedésére, hanem azok változatosságára is példakul szolgálnak. Figyelmet érdemel, hogy a szeszfőzési adó már a múlt században terjedt alkalmazásban volt, a holt kezekben levő egyenértéki adónak pedig már a folyó század elején és pedig nem is ingatlan vagyponra, hanem éppen a város közönségének ingó vagyponára nézve nyoma van.

Visszaatalok a II. Rész 27., 32. és 34. §§-aira, a hol a

legutóbbi katasteri felmérések szerint a város határának katasteri tiszta jövedelme s annak alapján állami egyenes földadójának összege van kimutatva.

Nagy-Körös város belső határának katasteri részletes felmérése az 1880., Pótharasztja pusztáé az 1881-dik, Tetétlen pusztáé az 1882-dik évben eszközöltetett. Az egyes művelési ágak szerint való osztályba szorozás és a tiszta jövedelem megállapítása után a földadó az új kataster alapján legelső ízben az 1884-dik évre lett kivetve, s míg a régi katasteri birtokívek alapján az 1883-dik évre kivetett földadó összege Nagy-Körös és Tetétlen pusztára együttesen 58,595 frt 29 krt tett ki, ugyane két határtesttől az az 1884-dik évre az új katasteri birtokívek alapján egyszerre 70,120 frt 17 kr-ra, s így 11,524 frt 88 kr-rel emelkedett.

Érdekes lesz itt összehasonlításképp egymás mellé állítani az 1883., 1884. és 1894-dik évekre kivetett államadók mennyiségét, a mit a földadóra nézve azzal a megjegyzéssel tesztek, hogy az 1884-diki emelést az 1894-diki ellenében az időközben történt felszólalások és igazítások mérsékelték. Ezen összehasonlítást, czímek szerint a következő sorozat mutatja:

	1883. évre			1884. évre			1894. évre	
Földadó	58,595	frt 29	kr.	70,120	frt 17	kr.	69,004	frt 94 kr.
Házbéradó	2,284	„ 30	„	1,948	„ 03 ¹ / ₂	„	3,097	„ 11 „
Házosztályadó	5,343	„ 80	„	5,695	„ 80	„	7,040	„ 13 „
Keresetadó I. oszt.	—	—	„	5,890	„ 50	„	6,425	„ 50 „
„ II. „	12,607	„ 50	„	9,363	„ —	„	12,030	„ — „
„ III. „	8,936	„ 76	„	8,387	„ 96	„	10,057	„ 63 „
„ IV. „	647	„ —	„	677	„ —	„	822	„ — „
Nyilv. számadásra kötelezett vállalatok adója	2,959	„ 33	„	2,901	„ 51	„	2,471	„ 41 „
Tőkekamat- és jár. adók	3,210	„ 31	„	2,649	„ 88	„	2,340	„ 76 „
Általános jövedelmi pótdadó	13,075	„ 49 ¹ / ₂	„	26,324	„ 79	„	27,432	„ 80 „
	107,659 frt 78 ¹ / ₂ kr.			133,958 frt 64 ¹ / ₂ kr.			140,722 frt 28 kr.	

Az 1894-dik évre kivetett különféle adók mennyisége czímeik szerint elősorolva a következő:

1. Államadó --- --- --- 140,722 frt 28 kr.
2. Betegápolási pótdadó --- 4,524 „ 23 „
3. Községi adó --- --- --- 34,735 „ 24 „
4. Hadmentességi adó --- --- --- 1,960 „ — „

5. Fegyveradó	---	---	---	109	„	—	„
6. Ebadó	---	---	---	1,070	„	50	„
7. Gerje-perjeadó	---	---	---	2,152	„	39	„
8. Törvényhatósági útdó	---	---	---	13,603	„	42	„
9. Községi közmunkaváltság	---	---	---	2,221	„	80	„

összesen 201,098 frt 86 kr.

Az 1894-dik évre a fentebb jelzett különféle adók összege, hogy hány egyénre volt kivetve, azt a következő sorozat mutatja:

1. Földadó	kivettetett	---	3,858	egyenre,
2. Házbéradó	„	---	463	„
3. Házosztályadó	„	---	3,223	„
4. Keresetadó	I. oszt.	---	2,659	„
5. „	II. „	---	6,974	„
6. „	III. „	---	667	„
7. „	IV. „	---	118	„
8. Nyilv. számadásra kötelezett vállalatok adója	---	---	2	intézetre,
9. Tőkekamat- és jár. adó	---	---	152	egyenre,
10. Betegápolási pótdó	---	---	5,484	„
11. Községi adó	---	---	5,422	„
12. Hadmentességi adó	---	---	520	„
13. Ebadó	---	---	3,605	„
14. Fegyveradó	---	---	149	„
15. Gerje-perje (csatorna és vizszabályozási) adó	---	---	41	„
16. Törvényhatósági útdó	---	---	6,424	„

(Somogyi Károly kimutatása szerint).

55. §. Nagy-kőrösi kir. járásbiróság és telekkönyvi hivatal.

Nagy-Kőrösön a kir. járásbiróság az első folyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871. évi XXXI. t.-cz. életbeléptetése, vagyis 1872. évi január 1-ső napján állíttatott fel, és ugyanakkor lett az igazságszolgáltatás a közigazgatástól, az 1869. évi IV. t.-cz. alapján, egészen különválasztva.

Telekkönyvi hatósággal, a járásbiróság, felállítása óta fel van ruházva. Hatásköre Nagy-Kőrösön kívül kiterjed Kocsér, Ó- és Új-Kécske községek területére.

A szervezéskor rendszeresített: egy járásbirói és két albirói állás, az 1894-dik évben az albirói állás egygyel szaporított.

Első kir. járásbíró volt: Papp Imre, második Varga Elek mindenik N.-Kőrösről, harmadik Járay Géza, a ki máshonnan származott és e hivatalt ez idő szerint is viseli.

Kir. albirák voltak: ifj. Bakos Ambrus, Dömötör Pál, szintén mindenik n.-kőrösi születés, azután Pap Dániel, Ney Aladár, Kis József, Oláh Imre, Teszáry József, Muraközy Gyula, és Molnár István, kik közül a három utóbbi jelenleg is ezen állásában működik.

A jelzett szervezéskor továbbá rendszeresített egy kir. telekkönyvvezetői, később egy segédtelekkönyvvezetői állás is.

Első kir. telekkönyvvezető volt: Póka Kálmán (jelenlegi polgármester), azután Krasznay Géza, most Vas Ödön. Első segédtelekkönyvvezető volt Kis József, a második Gál Imre, a harmadik a jelenlegi: Augner Henrik.

Ügyforgalom volt a járásbírósnál az 1891-dik évben: Közpolgári beadvány 6076 db, telekkönyvi beadvány 5136, bűnvádi 4433, elnöki 387, összesen 16,032 darab. Más hatóságok által kézbesítendő volt 10,797 db, más hatóságok részére pedig 3243 db.

A legutóbb lejárt 1895-dik évi tevékenységi ügyforgalom: érkezett polgári beadvány 6288, fenyítőügyi 2175, telekkönyvi 4965, elnöki 482, együtt 13,910 darab.

56. §. Nagy-kőrösi kir. adóhivatal.

Nagy-Körösön császári királyi adóhivatal állott fenn az 1850-es években, az 1860-as évek elejéig. Ekkor az megszüntettetvén: Nagy-Körös város adóhivatali tekintetben egészen az 1892-dik évig, a czeglédi m. kir. adóhivatalhoz volt csatolva. Ámbár a város a községeknek alkotmányos törvényhozás útján megindult szervezése alkalmával mindjárt törekedett magának helyben saját adóhivatalt szerveztetni s ezért a pénzügyministeriumhoz szükséges áldozatok felajánlásával támogatott kérvénnyel is több ízben járult, sőt az érdekllett szomszéd községek, Kocsér, Ó- és Új-Kécske is bevonattak a kérvényezésbe, mindazáltal ez ügyben a város megbiztatást is csak az 1889-dik évben kapott. Végre a törekvés az 1892-dik évben sikerült akkép, hogy a város az adóhivatal czéljaira átadni és megfelelőleg átalakítani ajánlotta a községi tulajdont képező piacztéri régi őrnagyi szállás-épület egy

részét, a mit a város a megejtett tárgyalások után meg is tett, és a kir. adóhivatal 1892-ben felállíttatni rendeltetvén, működését az 1892-dik évi október 1-én a mondott helyiségben megkezdette s azóta itt folytatja.

57. §. Közjegyzőség.

Cs. kir. közjegyzőség Nagy-Körösön is állott fenn már az 1850-es években, annak az 1860-as évek elején történt törvényes megszüntetéséig, a mely idő alatt cs. kir. közjegyző Magyar László (későbbi főbíró) volt. Az alkotmányos élet visszaállítása után, az 1874. évi XXXV. törvényezikk folytán felállított m. kir. közjegyzőség életbeléptével 1875. évtől fogva kir. közjegyző volt Nagy-Körösön: Magyar Pál (a ki előbb polgármester volt), utána fia, a jelenlegi: Magyar Ambrus.

A nagy-körösi kir. közjegyzőség területköre, annak székhelyén: Nagy-Körös városon kívül, kiterjed Kocsér, Ó- és Új-Kécske községek területére. (Póka Kálmán közlése.)

58. §. A város határának részletes felmérése. Az adózással és telekkönyvezéssel kapcsolatos munkálatok.

A tetétleni telekkönyv elkészítésére már 1852. évben intézkedés történt s 1854/5. évben hajtottak végre a város területén az első ideiglenes adókatasteri munkálatok s a hiteltelekkönyvek készítése is megkezdett. 1857-dik évben nyitattak meg a város egész területére és a határához tartozó pusztákra kiterjedő hiteltelekkönyvek.

1857. évtől 1864-ig Somogyi Albert és Kálmándi István vállalkozó mérnökök által a város határának (a beltelkek, továbbá Nyársapát-Besnyő és Tetétlen, úgy Pótharaszt puszták kivételével) felmérése végeztetett, erről részletes térkép és földkönyv készített és 1864-dik évben hitelesített. A földkönyv részletesen magában foglalja minden egyes birtok telekkönyvi helyrajzi számát, a birtokos nevét, az osztályt, a birtok tárgyilagosa megnevezését (szántóföld, kaszáló, szőlő, veteményföld és erdőterület szerinti részleges kitüntetésével) s aztán az egyes és összes helyrajzi számú ingatlanok területének összegeit is. Az ekkép felmért határ-részek (nem foglaltatván benne a fentírt puszták és beltelkek) területe, 51,248 katasteri holdban és 991 □-ölben állapított

meg s ezért fizetett a város katasteri holdanként 42 krajczárjával előlegesen megállapított kulcs szerint 21,524 frt 42 kr. mérnöki díjat, melyet a mérnöki térkép és földkönyv elkészítése és hitelesítése után ki is fizetett.

1875-dik évben megalakított az új katasteri földadó-bizottság. Inárcsi Farkas László birtokos városi képviselő elnöklete alatt s munkálatát pár év alatt befejezte. A katasteri részletes felmérési költségek fedezésére az osztrák-magyar banktól az 1880-dik évben 30,000 frt kölcsönt vett föl a városi közönség, mely összeg 5 év alatti kivetéssel az illető birtokos lakosok által a város pénztárába visszafizettetett, a kölcsöntőke, illetőleg annak törlesztése pedig az útalapra ruháztatott át. (Póka Kálmán közlése.)

59. §. I. Ferencz József király ő Felsége kétszeri jelenléte Nagy-Körösön.

1848 előtről nem jegyezték fel krónikáink és városi jegyzőkönyveink esetet, hogy Nagy-Körös város falai közt láthatta volna a magyar királyt.

I. Ferencz József, most dicsőségesen uralkodó királyunk volt az első magyar király, a ki azt 1852-dik évi országos körútjában (1852. június 11-én) magas látogatásával tisztelte meg, a kit a város méltó hódolattal és pompával fogadott, a mint az a város jegyzőkönyvében megörökítve van.

1857-ben (május 24-én) I. Ferencz József királyunkat szintén országos körútja alkalmával másodszor tisztelte a város hódolattal falai közt, és pedig ekkor felséges nejével, Erzsébet királynéval együtt. Ennek emléke azzal van megörökítve a város kebelében és jegyzőkönyvében, hogy az ugyanazon évben újra épített felszegi ev. ref. leány-népiskola a királyné ő felsége nevére „Erzsébetiskola“-nak neveztetett el, kikéretvén és megnyeretvén erre nézve ő felsége engedelme.

60. §. Hazafias és közügyi áldozékonyság. Közügyi szellem.

Nagy-Körös város lakosai részéről már a mult századból szép emlékei maradtak fenn a hazafias és közügyeket, közérdeket szolgáló áldozatkészségnek. Különösen a vallási és iskolai ügy mutat erre sok példát. Ezt az illető vallás- és iskolaügyi szakasz-

ban fogom érdemlegesen feltüntetni. Itt főkép csak azokat veszem sorba, a melyek részint a város közönsége részére egyes lakosok által, részint a városi előljáróság által vagy annak közvetítésével mások részére eszközöltettek.

1742-ben a Máramaros és Ugocsa megyében dühöngött pestis és fellépett inség miatt sinlődött lakosok számára 208 véka buza, 104 véka árpa és 50 akó bor adomány gyült össze és szállíttatott el a városból gróf Károlyi Sándor rendelkezése alá kiosztás végett.

1798. október havában halt el Nagy-Körösön Sipos Gábor, helybeli földbirtokos özvegye Helmecky Éva, aki végrendeletében a helybeli ev. ref. egyháznak 1320 frtot, a városnak 500 frtot, ugyanannak vizipuskára 600 frtot, az orvos és bába javadalmazására szintén 600 frtot, árva gyermekek tartására 50 frtot, az iskolai szegények tartására 100 frtot hagyott. Sipos Gábornénak a piacon volt emeletes háza. Ez volt az első magán emeletes lakóház a városban. Ezt régen nemes Szalay Mihály legtöbbet ígérő vette meg árverésen 2255 frtéért. A folyó 1896-dik évben özv. Trummer Antalné tulajdona.

1794. év július 13-diki ülésében benső megilletődéssel értesült a városi tanács Kecskemét város csaknem kétharmadának tűz által történt elpusztulásáról. A nép a templomban adakozásra szólíttatott fel. Ebből az alkalomból elküldetett Kecskemét város hatóságának 219 frt 44 kr. készpénz, melyből 50 frt a csizmadia czéh adománya volt, 348 véka buza, 217 kenyér, 6 $\frac{1}{2}$ mázsa szalonna, 7 mázsa sajt, 8 véka liszt, 7 véka kása, és nagymennyiségű ruha. Ezt Kecskemét város Nagy-Körösnek az itt 1826-ban dühöngött nagy tűz alkalmával gazdagon adta vissza.

1802-ben a pesti ev. ref. egyháznak templom és paplak építésére a város pénztárából 150, iskolára 300, az ev. ref. egyház pénztárából templomra és paplakra 100, iskolára 50, összesen 600 forintot adományozott Nagy-Körös város.

1810-ben a magyar játszó társaságnak, a nemzeti játékszin és a nemzeti nyelv pallérozására 200 frt, a debreczeni ev. ref. Collegium megkezdett felépítésére szintén 200 frt adatott a város pénztárából, az utóbbi czélra a ref. egyház pénztárából 100 frt.

Ezt követőleg a tűz által károsult budai lakosok segélyezésére, a lakosság adományával együtt elküldetett a város által 618 forint 54 kr. készpénz és 109 pozsoni mérő buza.

A pesti Nemzeti Múzeum gyarapítására, az egyesektől begyűlt összegekkel együtt, adományozott a város 558 frt 30 krt.

1824. aug. 12-én a budai közön támadt tűz alkalmával, részint férjeiket veszített özvegyeknek, részint máskép károsult lakosoknak segélyezésére a helybeli lakosoktól befolyt 333 frt 20 kr. készpénz, 382 véka buza és 16 véka árpa, melyek az illetők közt hatóságilag kiosztattak.

1829-ben a tűz által károsult Mező-Tur és Hódmező-Vásárhely lakosai segélyezésére a város és egyes lakosok által adományoztatott készpénzben 213 frt 30 kr., azután az összegyűlt gabona az illető városok hatóságainak kívánságára eladatván, abból 572 frt 40 kr. került, mely két összeg rendeltetési céljára elküldetett.

1830-ban Pest vármegye curialis házára adott a város 500 forintot. Ugyane célra egyesektől begyűlt 104 frt 4 kr.

1834-ben a megyei színész társaság felsegélésére hivatván fel a város, az e célra a lakosoktól begyűlt összeget a városi pénztárból 400 frtra kiegészítve, küldötte be rendeltetési helyére.

1836-ban a Pest vármegye pártfogása alatt épített pesti magyar színház költségei pótlására 500 frt adatott.

1839-ben a bajai, lacsházai, gyöngyösi, püspök-ladányi tűz és víz által károsultak részére, a lakosoktól gyűjtöttel együtt 234 forint 37 kr. küldetett.

1842-ben a miskolci, székesfehérvári és ócsai égettek, a gyűjtöttel együtt 536 frt 54 krral segélyeztettek.

1845-ben a Pest vármegyei fiók gazdasági egyesületnek 10 részvénynyel, illetőleg 10 rendes tagsági díjjal lett tagja Nagy-Körös város hatósága. 1846-ban pedig gróf Batthyányi Kázmérnak, mint a védegyelet elnökének felhívására iparvédegyleti taggá, a gyáralapító társaságnak pedig részvényes tagjává lett a város.

1847-ben a törökországi vizáradás és jégeső által károsultak javára adakozott 52 frt 34 krral.

1852-ben a kecskeméti tűzkárosultak segélyeztettek 80 frttal.

1855-ben a tiszai árvizkárosultak javára adatott 129 frt.

1856-ban Horváth Mihály megyei főnök özvegye segélyeztetett 400 frttal. Vörösmarty Mihály árvának pedig 100 frt adatott.

1859-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek 210 forinttal lett a város alapító tagja. Ugyanekkor a Magyar Kertészeti Egylet alaptőkéjéhez, kamattal együtt 63 frttal járult. 1860-ban

a Magyar tud. Akademia alaptőkéjére 2000 frtot irt alá, a Kisfaludy társaságnak pedig pártoló tagja lett; 1861-ben a gróf Széchenyi István emlékére Pesten felállított szoborra 100, a haza védelmében elnyomorodott honvédek, azok özvegyei és árvái részére 500 frtot adott, a gyöngyösi tűzkárosultaknak, az egyesektől gyűjtöttel együtt 215 frtot juttatott.

Ugyancsak 1859-ben az olaszországi háboru alkalmából áldozathozatalra hivatván fel a város közönsége, a község-választmány, a városi pénztár akkori kimerült helyzetére való tekintettel, a városi közönség által állított 55 önkéntes ellátására fordított 224 frt költségen felül, e célra 500 frt utalványoztatott; továbbá 20 sebesült katona számára a kaszárnyában 2 tágas szobát szereltetett fel, a sebesült katonák részére egyesektől gyűjtött, Esser Károly gyógyszerész pedig azok számára a gyógyszereket ingyen szolgáltatta ki.

1864-ben Kis Demeter fűszerkereskedő özvegye, Krémniczer Johanna a piactéri házáat úgy adta át a városnak, hogy neki halála napjáig a város a ház eladási árától évi 6%-ot fizessen, az ő halála után pedig az eladási tőke maradjon a városnak. E házat id. Gál József vette meg 3004 frton pengő pénzben, melytől a város a hatos kamat fejében 180 frt 24 krt fizetett az özvegy haláláig.

1868-ban az Országos Iparegylet alapító tagja lett a város, a kamatokkal együtt 107 frt 50 kr befizetéssel. Ugyanezen évben az aradi vértanúk emlékére Aradon emelendett szoborra adott 100 frtot, a svájci árvizkárosultaknak pedig 50 frtot.

1873-dik évben Lónyay Albert, néhai Kubinyi Albert emlékére 500 frt alapítványt tett a városi kórházban egy külön ágypelállítására.

1876-ban a város ismét az árvizkárosultaknak adott 100, majd 1878-ban a török sebesülteknek 100 frtot.

1879-ben a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetének lett a város 500 frttal alapító tagja, ugyanakkor 3000 frttal segélyezte a szegedi árvizkárosultakat, amely összeg 1883-ban számoltatott el.

1882-ben Arany János budapesti emlékszobrára utalványoztatott a városi pénztárból 200 frt, ugyane célra begyűlt egyesektől 251 frt 25 kr. Szintén 1882-ben K. Faragó Ferencz a Vasutczai II. ker. 202. sz. házat adományozta a városnak óvodai célra (mit a város 3—évvvel ezelőtt hozzávett szomszédos telken a kívánalmaknak mindenben megfelelő óvodai helyiséggé épített ki.)

1883-ban a város a Magyar Színész-egyesületnél alapító tagságdíját 40 frttal befizette, a Budapest főváros által tervezett szabadsághaziorra 50 frtot adott.

1884. évben özv. Szalai Pálné V. Faragó Zsuzsánna az ev. ref. ó-temető északnyugoti részén, a város részére ajándékol szép és tágas községi árvaházat építtetett. Ugyancsak 1884-ben a város a budapesti lötenyészti egyesületnek 300 frttal lett alapító tagja, 1885-ben az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyletnél tett 500 frtos alapítványt, 1886-ban a Torontál vármegyei magyar nyelvterjesztő, és a Csángó-magyar egyesületnél iratkozott be alapító tagul.

1887-ben Eperjes, Nagy-Károly és több tűz által károsult község részére utalványoztatott a városi pénztárból 260 frt; 1888-ban vízkárosultak részére 100 frt.

1890-ben az ezen év október 7-én tartott városi képviselő-testületi közgyűlésben az 1848/49-dik évi szabadságharcz legyőzése után Aradon vértanui halállal kimúlt hősök részére ugyanott emelt és az 1890-dik év október 6-án ünnepélyesen leleplezett emlékszobor fentartására, gondozására, disztésére a képviselő-testület 300 frt alapítványt tett és az összeg azon feltétellel küldött el Arad sz. kir. város tanácsának, hogy a megjelölt célra csakis a tőkeösszeg kamata lesz fordítható. Az ekkép tett alapítványt Arad sz. kir. város közönsége elfogadta.

1891-ben a Magyar Történelmi társulatnak lett a városi közönség mint erkölcsi testület, 100 frttal alapító tagja.

Az 1890-dik év óta a segélyek és adományok a város kiadásai közt már rendes rovatot képeznek. E czímen kiadatott 1890-ben 306 frt, 1891-ben 275 frt, 1892-ben főképp árvizkárosultaknak és vallásfelekezeteknek 293 forint, 1893-ban a bogyzislói árviz, a veszprémi tűz által károsultaknak, azután más községeknek 369 frt.

1891-dik évben özvegy Inárcsi Farkas Lászlóné Pap Jolán, a községi árvaházi gyermekek egy napi élelmezésére 300 forint alapítványt tett.

1892-dik évben néhai K. Faragó József özvegye és örökösei a községi árvaházi gyermekek ruházatára 1000 forint alapítványt tettek.

1892. évi martius havi városi rendes közgyűlésen jelentetett be hivatalosan és olvastatott fel Kalocsa Balázs 1848/9-dik évi szabadságharczi századosnak, aki mint a városnak választás alá

nem esett képviselőtestületi tagja hunyt el, végrendelete, melyben közczélokra 200,000 frtnál jóval több értékű vagyont hagyományozott. E végrendeletnek a közügyek javára rendelkező pontjai maguk helyén, az egész végrendelet pedig hátrább van közölve.

1894-ben a város Klapka György szabadságharczi tábornok emléksobrára s több községnek és egyeseknek 239 frtot adományozott. Ugyanezen év márt. 23-án tartott városi rendkívüli közgyűlésen jelentetett be Kossuth Lajos, magyar hazánk nagy fiának Turinban márt. 20-án történt halála. A város közönségének részvétele a nemzet gyászában, méltólag vétetett jegyzőkönyvbe. A gyászoló családhoz részvétnyilatkozat intéztetett. A turini gyászszertartáson küldöttségileg képviseltette magát a város. A Budapesten felállított ravatalra koszorut helyezett. Az ugyanott 1894. ápril 1-én a székesfőváros által az egész ország részvétele mellett rendezett temetésen, százakra menő egyeseken és a Nagy-Körösön még akkor élt 1848/9-dik évi honvédekén kívül, mintegy 120 taggal volt képviselve. A Budapesten emelendő emléksobrára 500 forint utalványoztatott. A helyt Nagy-Körösön emelendő Kossuth-emléksoborra pedig már 1895-ben 1443 frt 48 kr. gyűlt össze; elrendeltetvén, hogy ugyane célra a városi 1896-dik évi költségvetésbe megfelelő összeg vétessék fel.

1895-ben Jókai Mór Magyarország nagy költője Nagy-Körös város diszpolgárává választatott. Az erről szóló diszokmány neki kézbesitetett. 50 éves jubileumán a városi képviselő-testület magát küldöttségileg képviseltette. Munkái nemzeti kiadásának egy példánya a helybeli ev. ref. főgymnasium könyvtára számára városi költségen rendeltetett meg. A város egy utszája Jókai-utszának neveztetett el.

1896-ban magyar államunk ezeréves fennállásának nemzeti ünnepe alkalmából V. Faragó Ambrus 10,000 korona névértékű, de ennél még jóval magasabb árfolyamú 50 drb hazai bankrészv. társ. 5%-os részvényt adományozott a városi tisztviselők nyugdíj-intézetére, a minek első alapját ezzel megvetette.

61. §. Az 1863-dik évi inséges év. Ezt követő inséges munkák, inséges évek és inséges kölcsön.

1863-ban rendkívül nagy szárazság uralkodott Magyarországon, különösen az uralkodott az Alföldön s így Nagy-Körös vidékén és az országnak a Duna és Tisza folyók közt fekvő, száraz

területekkel bővelkedő sík közepén. E miatt nagy inségre jutott a nép.

A beállott inség enyhítésére a város legelőször is 4000 mérő rozsot vásárolt, a szegények között részint pénzért, részint munkáért való kiosztás végett; továbbá a Nagyerdő egyrésze körölárkoltatni, a közlégelőtől elkülöníttetni, a Nagyerdőben jelentékeny terület faültetésre fölforgattatni határoztatott. Elrendeltetett a gőgányi rétek csatornázása, a nyársapáti Búdósér szabályozása. Ily intézkedéssel a város szegénysorsu lakosainak az inség elviselése, munkaadással lehetőleg könnyítettett.

Ebben az évben ily inségügyi munkára 12,598 frt 68 krt adott ki a város.

A következő 1864-dik évben az előző évinél is nagyobb mértékben mutatkozott az inség. Ismét nagymennyiségű rozs szereztetett be és osztatott ki a szegénység közt munka fejében. Ugyanekkor elhatároztatott egy megfelelő összegű inséges kölcsönnek felvétele. Ettől azonban a városi hatóság, mielőtt ez végrehajtatott volna, elállott és a szükséges kiadásokat a lehetőséghez képest, mérsékelt mértékek szerint másképpen fedezte.

Az egyes lakosoknak gabonavételre és munkával való leszolgáltatásra előlegezett összegek egyrésze már 1864-ben visszafizettetett a városi pénztárba: de a számadások szerint még 1864 végén is 8798 frt 9 kr. volt abból hátralékban. E hátralék 1867-dik évi költségvetés szerint 5229 frt 94 kr-ra apadt ugyan, és ebből a következő években is folyt még be némi összeg: mindamellett e követelésnek egyrészt utóvégre is behajthatlanság miatt törölni kellett.

Az 1863-dik évben fellépett és következményeiben több évre kihatott inséget tetemesen növelte az 1866. évi május 24-én szintén országos és Nagy-Körös határára is teljes mértékben kiterjedt nagy fagy. Az ekkép kettős indokból kifejtett inség enyhítésére a város az osztrák nemzeti banktól 100,000 frt kölcsönt vett föl, Pótharaszti pusztára történt bekebelezés, 32 éves törlesztés s kamatot és tőketörlesztést együttvéve évi 7% fizetése mellett. E kölcsön azonban záloglevél-kölcsön lévén, a 100 frt névértékű zálogleveleknek 88 frt 50 kr.-jával számított árfolyama mellett a 100,000 frt névértékért kapott a város 88,500 frtot, melyet kezelés végett — általa már azelőtt alapított — saját tulajdonát képező községi takarékpénztárának adott át. E kölcsönt ezen takarékk-

pénztár egyeseknek kiosztotta s a törlesztési részleteket is e pénzüintézet fizette, a még fentlevő összeg — 49,004 frt 50 kr. — pedig 1890-ben fizettetett vissza.

62. §. A város többször felmerült pénzzükségletei s azok körül tett pénzügyi műveletek.

Kidolgoztatván a városnak községi költségvetése az 1850-dik évre, a bevétel ekkor 68,305 frt 37 krban, a kiadás 92.223 frt 17 krban állapittatott meg. Hiány mutatkozott e szerint 23,917 frt 20 kr.

E nagy hiány onnan származott, mert a város adossága, a mely 1847/48-ban még 366,753 frt volt, azóta 412.612 forintra emelkedett, és ennek csak évi 6%-os kamatja is 24,756 frtot tett, hozzá pedig már az előző évről 11,096 frt kamathátrálék jött át.

A hiányt ekkor adó kivetéssel kellett fedezni.

Hogy e terhes állapotból szabaduljon a város, adósságügyének rendezését határozván el, ehez indokolt terv készítésére bizottságot küldött ki. Minthogy a helybeli ev. ref. főgymnasiumnak újra szervezése is sok költséget igényelt, a melyet, ha a város továbbra is megtartani akart, — pedig akart — azzal az ideiglenes kormány által e célra kiadott rendelethez kellett alkalmazkodnia; tehát a bizottságnak később utasításba adta azt is, hogy egyuttal az ezen újjászervezéshez a város részéről szükséges kiadások fedezetéről is gondoskodják.

Elkészülvén a kiküldött bizottság munkálatával, e tárgyban a városi közgyűlés az 1851-dik év január 8-án tartatott meg Keresztes József kecskemét-kerületi főnök elnöklete alatt. E közgyűlés határozata szerint a városi pénzügyek tisztázására eladatni rendeltettek a városnak Tetétlenen és Nyársapáthon volt ingatlan birtokai, továbbá eladatni rendeltetett két pesti háza, mely jóformán semmit sem jövedelmezett; azután eladatott a város homokoldali részén 63, az ugynevezett kispári részén, 150 házhely, és a Czeglédre vezető töltés mellett, a Gátérben volt városi földterület. Ugyanekkor a városi közönség cselekvő és szenvedő állásának tisztázása és nyilvántartása végett *törlesztő pénztár* állittatott fel és ezen pénzügyi művelet minden ágára nézve megtétettek az intézkedések.

Ekkor ez uton az eladásra kijelölt fedezet értékesítésével annyira tisztáztattak a város tartozásai, hogy azokból 25—30,000 frtnál több alig maradt fenn.

Azonban már az 1854-dik évben indítatva érezvén magát a város, hogy ugyanekkor az abszolút bécsi császári kormány által rendezett nagy államkölsönhöz maga részéről 150,000 forinttal járuljon, részint ennek előteremtése, részint a kormány különböző intézkedéseiből felmerült közszükségletek, azután a korral haladás többféle szükséglete költségeinek fedezhetése végett, melyekhez később ismét több birtokper is járult, megint kénytelen volt több ízben pénzkölsönzésekhez nyulni.

A 150,000 frtos államkölsön fedezhetésére a Feketék és a Zsiroshegyi szőlők alatt volt közlegelőkből mindjárt akkor több szakasz haszonbérbe adatott ugyan, azután az 1858-dik évi jelentés szerint ugyanabból egyes lakosok 10,150 frt névértékű összeget átvettek, és így a város saját aláírására 139.850 frt maradt, a melynek teljes befizetése az állampénztárba az 1857-dik évi január végére történt meg akkép, hogy az 1851-ben felállított és éppen fennebb említett törlesztő pénztár a részletes fizetésekről nyert kötelezvényeket eladogatta bécsi intézeteknek árfolyamban, az ekkép befolyt pénzösszeggel pedig új befizetéseket teljesített.

A város az Uhlarich-féle per megítélt követelésének fedezésére az osztrák nemzeti banktól 1874-dik évben 120.000 frt — és mint előbb említettett, a kataszteri részletes felmérési költségekre is 1880. évben az osztrák-magyar banktól (az utalapra átruházott) 30,000 frt kölcsönt vett föl, és ezen kétrendbeli, összesen 150,000 forint kölcsön után évenként tőke- és kamattörlesztési járulék fejében 7 százalékot vagyis 10,500 frtot fizetett.

1890-dik évben a városi közönségnek az osztrák nemzeti bankból, illetőleg későbbi czime szerint: az osztrák-magyar banktól felvett ezen 150,000 forint kölcsöntartozásából még fennállott 117,970 frt 37 kr. hátrálék a Magyar földhitelintézetnél konvertáltatott és e célra ezen intézettől Pótharaszítja pusztára való bekebelezéssel, évi 4% kamat, 1% tőketörlesztés s így évi 5% fizetése mellett, 41 év alatt történendő törlesztésre 122,000 forint jelzálogos kölcsönt vett föl a város. E pénzügyi művelet 1891-ben fejeztetett be, a melylyel az előbbi évi kamat- és tőketörlesztési teher 6100 frtra, s így 4400 frttal mérsékelletett. E 122,000 forint kölcsönből 98,749 frt után az évenkénti törlesztést a városi közpénztár, — az utalapra átruházott 23,251 frt után pedig a vám- és díj pénztár fedezi.

1893 óta ismét új pénzügyi művelet forog szőnyegen. Ekkor

csoportosítottak mindazon újabb szükségletek, a melyek közművelődési, közegészségügyi, városrendezési, szabályozási és építkezési czélokra megkívántatnak. Az ezen ügyben kiküldött bizottság véleményes javaslatára 1895-ben hozott közgyűlési határozat szerint a szükséglet következőkben állapított meg: 1. a város külterületén még építendő községi tanyai négy új elemi iskolára 12,000 frt, 2. a város belterületén a már egy-két évvel ezelőtt felállított négy községi óvoda közül a kor kívánalmait ki nem elégítő két (központi és alszegi) óvodahelyiség újraépítésére és még egy kisdedmenedékház megszerzésére 10,000 frt; 3. a felső leányiskolánál szükséges építkezésre — feltételekhez kötve — 8000 forint; 4. a város általános rendezési terve elkészítésére és a város lejtmezésére 35,000 frt; 5. a piacztér rendezésére, azután a gabona- és gyalogpiacz kikövezésére 25,000 frt; 6. a Bokros-városrésznek és a Széchenyi-kert Bokros melletti részének szabályozására 6800 frt; 7. a város belterületén készitendő ártézi kutra 10,000 frt. Összeg 106,800 frt.

Annak kidolgozása, hogy e czélokra már több év alatt összehozott és rendelkezésre álló (mintegy 50,000 frtot tevő) alapok beosztása után, mennyi összegekről való gondoskodást kívánnak még a szükségletek és hogy e megkívánhatóság mi módon fedeztessék, az továbbra is bizottságra bízott, mely jelentését a közgyűléshez e tárgyban is beterjesztvén, annak alapján elhatározottat, hogy a még hiányzó szükséglet további intézkedésig a város által saját községi takarékpénztárából vétessék fel, illetőleg előlegeztessék, a körülmények szerint szükségelt részletekben, s azóta a jelzett czélok megvalósítására, — különös tekintettel a honalapítás ezredik évfordulójára, illetve az 1896-dik évi nemzeti ünnepre, a törekvések minden irányban megindultak és már több részben érvényesítették is.

63. §. Italmérési jog (regale) állami kártalanítása.

Az italmérési jog kártalanításáról szóló 1888. évi XXXVI. t.-cz. értelmében a város bel- és külterületén, valamint Pótharasztja pusztán gyakorolt és a városi közönség tulajdonát képezett italmérési jog megváltásának ügye az 1889 ápril 23-án tartott városi képviselőtestületi közgyűlésen tárgyalatott először. A kártalanítási igény bejelentése az e tárgyban kiküldött bizottság tervezete sze-

rint ebből a közgyűlésből terjesztetett fel, a bejelentéshez csatolatván a vonatkozó adatok és az 1882—1886. években tényleg élvezett jövedelem kimutatása.

Ennek alapján a város bel- és külterületén és így a pusztákon is gyakorlott italmérési jogért 168,117 frt 65 kr, a Pótharasztján gyakorlottért pedig 6453 frt 04 kr. kártalanítási összeget kért a város közönsége.

E kérvényre a város felebbezése folytán 1891-ben jött meg a m. kir. pénzügyminiszteri határozat, mely szerint a közönség Pótharasztját illető kérvényével egészen elutasított; a város bel- és külterületén, valamint a határához tartozó pusztákon gyakorlott italmérési jog kártalanítási összege pedig 146,839 frt 81 krban állapítottatott meg.

Ekkép kapott a városi közönség italmérési jog kártalanítás czimén 39 frt 81 krt készpénzben és 146,800 frtot italmérési jog (regale) kártalanítási $4\frac{1}{2}\%$ -os adómentes államkötelezvényben.

64. §. Szabadságharczi viszonyok 1848/9 alatt és után.

Jegyzőkönyveink szerint a pozsonyi utolsó rendi országgyűlésnek 1848 márt. 15-dikére kifejlett eredményét s az alkotmányos első magyar felelős ministerium kineveztetését id. Bakos Ambrus városi főbíró az 1848 márt. 17-én tartott városi tanácsülésen jelentette be.

Pest vármegyével együtt Nagy-Körös város tanácsa és népe teljes lélekből osztozott abban az általános örömben, és hazánk jobb jövője iránt mindenkit hazafias lelkesedéssel eltöltött reményben, a melylyel a nemzet az 1848-dik évi törvényeket fogadta, nagy súlyt fektetvén különösen a békés átalakulásra.

A vármegye a törvények szentesítését megelőzőleg, mikor e törvények elkészültek, már előre megtette intézkedéseit a békés átalakulás érdekében, az 1848 márt. 15-én tartott vármegyei közgyűlés jegyzőkönyve 1838 száma alatt meghagyván minden járási tisztviselőjének, hogy a népet világosítsa fel és a békés átalakulás érdekében tegyen meg mindent, ami a csendesség és rend kívánatos fentartására szükséges.

Sokfelé az országban sok mindenféle zavart és kihágást idéztek elő a félreértések, az alkotmányos szabadságnak szabadosságra magyarázása, különösen a nép tudatlanabb alsó osztálya

közt, némely a zavarosban halászni szerető és akaró egyének izgatása. Kiváltképp sok izgatás, zavar és kihágás keletkezett a földesurak és jobbágyságok, a papság és az egyházfelekezeti népesség, majd a különféle nemzetiségek közt. Sok támadás intéztetett különösen a zsidóság ellen. Némely helyen a nemzetőrségi összeírásnak szegült a nép ellene; másutt, mielőtt az urbéri kárpótlásról intézkedés történt volna, a földesuraknak tartozott urbéri szolgáltatásokat, ismét másutt a papi, és tanítói földek miveltetését, majd a különféle adózást és közmunkát tagadta meg. Néhol a földesuri birtokokban, vagy a közös vagyonban akart osztozkodni; neki esett az erdő vágásának.

Pest vármegyében is merültek fel különféle nemei az izgatásnak és zavargásnak. Mégis dicséretül Pest vármegye lakossága általános józan gondolkozására, el lehet mondani, hogy itt komoly tettelegességre sehol sem került a dolog.

Nagy-Körösön régi jobbágyi viszonyból származhatott izgatásokra és zavarokra alkalom se volt, de egyéb zavargásokra se volt még csak eset se. A városi tanács már a mondott mártz. 17-diki gyűléséből megtette a történt események felől a felvilágosításokat, és az új törvények értelmében szükséglett intézkedéseket; a nép pedig megérettnek és méltónak bizonyította magát a nyert új szabadsalmak s új jogkör megértésére és élvezésére.

Egymás után tétettek meg az új törvények értelmében szükséglett intézkedések a városi előljárásság újjászervezésére, az 1848. jul. 2-dikára összehívott első népképviselői országgyűlési képviselőválasztás előkészítésére s megejtésére, továbbá a nemzetőrség összeírására, ennek szervezésére és fegyverrel való ellátására nézve.

Azonban lehetetlen a halmazottan következett eseményeket és tárgyakat egyenként csak sorozatosan is megemlítenem; — sok fejlemény maga helyén már megemlítve is van; — ugyanazért itt csak azokat a főtenyeket veszem röviden sorba, a melyek másutt még nincsenek érdemlegesen említve, és amelyek mégis alkalmassak arra, hogy belőlük méltó képe domborodjék ki annak, hogy miképp vett részt a város a magyar nemzet nagy történelmi átalakulásában.

Nagy-Körös város az 1848: V. t. cz. szerint egy országgyűlési képviselő választására nyert jogot. Azóta törvényhozói jogát az országgyűlésen ma is e szerint gyakorolja. Az 1848:

XVI. t. cz. értelmében részesült a megyei törvényhatósági jogokban, a XXIII. t. cz. értelmében pedig városi hatóságát képviselői rendszerrel, és polgármesterrel annak élén, rendezte. A XXI. t. cz. rendelkezése szerint 1590 nemzetőr iratott benne össze, a kik közül 70 lovas, a többi gyalog volt.

Alig volt még csak meg is kezdve az új szervezkedés, midőn már az 1848 máj. 12-diki közgyűlésen, belügyministeri rendelet szerint vármegyei végzéssel értesítettett a városi közönség, hogy V. Ferdinánd király ő felsége, a Bécsben kiűtött zavargások következtében Bécset váratlanul elhagyta, és hazánkat mindenfelől oly irányu mozgalmak környezik, amelyek a legéberebb örködés mellett, még pénz és haderő áldozatot is követelnek.

Mikép állottak elő az országban a különféle nemzetiségi mozgalmak; mikép támadt a rác, a horvát lázadás; mikép csapott be Jellasics horvát bán Magyarországra; mikép indult meg és fejlett a reactió az új törvények és az alkotmányos átalakulás ellen; mikép sodortatott a magyar nemzet a szabadságharcba; hogy a békés átalakulás lehetősége nem az ország népének félreértése vagy tulcsigázott követelése miatt tűnt el: azt Magyarország s különösen ezen szabadságharc általános története mondja és magyarázza meg.

Pest vármegye lelkesedéssel és hazafias buzgósággal hozta meg azt a vér és vagyonáldozatot, amit a törvényes király szentesítésével nyert új alkotmány megvédése megkívánt.

Nagy-Kőrös város lakossága a szükséglett áldozatok egyikének meghozásában se maradt vármegyéjétől hátra.

Az 1848 július 2-dikára összehívott és jul. 5-én megnyitott első képviselői országgyűlés, mindjárt a trónbeszéd felolvatása után, már a jul. 11-én tartott országos ülésen, 200,000 katona ujonczot, melyből 40,000 azonnal felállítandó volt, és 42 millió forintnyi hitelt szavazott meg az új ministeriumnak.

Az azonnal kiállítandott ujonczokra nézve, a belügyministerium által megtörtént ugyan az egyes törvényhatóságokra a részletes felosztás, s az első csapatállítások kiinduló pontját ez, valamint a további ujonczkövetelések alapját is az országgyűlési megszavazás képezte: de gyorsan oda fejlett a dolog, hogy a törvényhozás útján megszabott összeg arányos kivetését többé mindenütt végrehajtani nem lehetett; hanem a mégis szükséglett ujonczszámot különböző módon onnan kellett szedni, ahonnan czélszerűen lehetett.

Hasonló eset állott elő a pénzügy körül. Az országgyűlési megszavazás, alapja maradt ugyan a közszükségletek adószerű kivetés után való fedezésének: de azt részint a szükségletek gyors emelkedése, részint a sok helyen végre sem hajthatás miatt ki nem elégítette. Épen azért különféle más fedezetről is kellett gondoskodni, a melyet a nemzeti kormány több pénzművelésben és a hazafiúi áldozatkészségre való hivatkozásban keresett és talált fel.

Különösen az octóberi napok után volt erre mindkét irányban szükség, a mikor V. Ferdinánd királynak a trónról leköszönése után, a nemzeti kormány utjai elváltak a tényleges hatalomtól, s mindenik fél maga részére követelt és parancsolt.

Pest vármegye a közszükségletek fedezéséről már az országgyűlés összejövedele előtt úgy gondoskodott, hogy még mielőtt az országgyűlés a 42 millió forintot megszavazta volna, 1848 máj. 27-én tartott gyűléséből 400,000 frtot szavazott meg és adott be a kormánynak, melyet hazafias adakozásokból gyűjtött össze, mely azután a vármegye illetőségének részletét képezte.

A 40,000 ujonczból, a ministerium kivetése szerint 6200 esett Pest vármegyére. Ez az egyes községekre szétosztva részint sorozás, részint toborzás után állíttatott ki.

Nagy-Kőrös város mind az anyagi, mind a véráldozat meghozásában, az egész szabadságharczon keresztül hiven követte szabadelvű megyéje hazafias példáját.

Az egymásután többször beszolgáltatott adakozásokról, amelyek nem is mind a város után mentek, a pro et contra kifejlett zavaros viszonyok, azután a szabadságharcz legyőzése után sok ideig tartott kormányzati ideiglenesség miatt nem maradt ugyan sem a vármegyénél, sem a városnál mindenről végleges megszámolás, a rendes kivetések pedig a folyó adóban számoltattak el: mégis a rendes kötelességen felül önként vagy megkeresésre tett áldozatokról alább következik több kimutatás. Az ujonczállításokról és a véderő szolgáltatásban való részvételtől pedig, amelyek egészen a városi intézkedésen mentek keresztül, szolgáljanak tájékozásul az itt következő részletes felsorolások. Jelesen:

Már a vármegye részéről imént kimutatott 6200 ujonczból 76-tot állított ki Nagy-Kőrös város, és pedig ezt mind toborzás után akkép, hogy beállási díj fejében mindeniknek egyenként 20 pengő forintot fizetett.

1848 jun. 12-én a polgármester elnöklete alatt tartott városi közgyűlésen olvastatott fel Mészáros Lázár hadügyminister sűrűgönye az Ujvidéken és környékén fellépett rácz lázadásról, amelylyel a város nemzetőrségének készenlétben tartására hivatott fel. Azt nyomban követte a vármegye rendelete, melylyel 425 gyalog és 25 lovas nemzetőrnek a ráczok ellen a kis-körösi táborba küldésére utasítottatott a város. E csapat 3 hétig volt oda, amikor azt egy 172 nemzetőrből állott új csapat váltotta fel.

Erre még 1848 augusztus hó folytán következett ministeri rendelettel Pest vármegyére ismét 3000 önkéntes nemzetőr kiállítása vettetvén ki, Nagy-Körös város az ennek kiállításához való járulásra hivatott sűrgetőleg fel. Mennyit állított ki akkor ebből a város, az a feljegyzésekből nem tűnik ki: de kitűnik az, hogy akkor is a toborzáshoz folyamodott, és azt ígérte, hogy a beállott és a szükségelt ruházattal felszerelt önkénteseknek, az ország által fizetendő illetéken felül naponként még 8 kr. pótlékot, a szolgálati idő kitöltése után történendő hazajövetelkor pedig fejenként 40 pengő forint szegődségi díjat fizet.

A 8 krnyi napi pótlék a ministerium által egyszer mindenkorra fizetett 10 frtra változtatott át. Kitűnik a feljegyzésekből végre az, hogy az így toborzottaknak és a magukat később a szegődségi levél felmutatásával ilyenekül igazoltaknak a város 1868-ban 2570 frtot fizetett ki; e szerint azoknak legalább is 64-nek kellett lenniök; de sokkal többen is lehettek, miután azoknak, akik a táborozásban örökösök nélkül elvesztek, a szegődségi díj nem volt kifizetendő.

1848 szeptember utóján a czeplédi, nagy-körösi, kecskeméti s a Duna-Tisza közről több más községi nemzetőrség, mintegy 10,000 fővel, Róth és Philippovics horvát serege ellen Ozorához rendeltetett. Kossuth Lajos történelmileg ismeretes első nagy körútjában épen 1848 sept. 25-én jelent meg Nagy-Körösön, a veszélyben forgó haza védelmére fegyverfogásra buzditni a népet. N.-Körös lakossága lelkesedéssel követte a buzditást. Ozorához a nagy-körösi nemzetőrség mintegy 300 számmal Ercsinél szállott által a Dunán, s két hetet töltvén a táborozásban, közreműködött Róth és Philippovics horvát seregének 1848 okt. 7-én hajnalban, Ozoránál történt elfogatásánál.

Gróf Károlyi István Pest vármegye főispáni helyettesének kezdeményezésére, a honvédelmi bizottság által 1848 nov. 11-ről

rendeltetett el a Károlyi huszárok szervezése. E szervezés élére ezredesi ranggal maga az indítványozó gróf Károlyi István állott. Az ezred 1800 főre volt számítva, toborzás útján. Szervezési és toborzási kezdőszékhelye Nagy-Körös volt, ahonnan egyszersmind a legénységnek és tisztikarnak is igen nevezetes része telt ki.

1849 ápr. 8—12 közt épen a husvéti ünnepek alatt harmadszor rendeltetett táborba a nagykörösi nemzetőrség. Ekkor Kecskemétről, Nagy-Körösről, Czeplédről, Abonyból, az issaszegi csata után Üllő alá, Aulich táborához volt kirendelve mintegy 3000 nemzetőr, kik közt nagykörösi 6 század gyalog és egy század lovas volt.

1849 május 15-én Pest vármegye Kecskeméten tartott gyűlésében azt határozta, hogy 300 lovas és 600 gyalog egyénből álló védesapat oly módon állíttassék fel toborzás útján, hogy a szerződési kötelezettség két évre terjedvén, annak költségeit egyedül a nemesség viselje.

Végre utolsó volt e téren 1849 június havában a honvédelmi bizottság rendeletére, a háboru végéig vállalkozott önkéntesek kiállítására. Ehez Pest vármegyének több községe, rendes sorozással, Kecskemét és Nagy-Körös pedig egészen önkéntes vállalkozókkal járult. Maga Nagy-Körös ily módu vállalkozásából egészen egy század alakult, amely az utolsó táborozásokban és csatákban egészen a fegyverletételig ifju Bakos Ambrus századosága alatt vett részt.

Leszámítva a három izben táborba szállott nemzetőrséget, melyből az Üllő alá történt kiszállás, tömegénél fogva épen népfelkelés számban ment, a Nagy-Körösről különböző csapatokba sorozva, a szabadságharcban fegyverrel résztvettek száma legalább is 1500-ra tehető. Bizonyos számot mondani azért nem lehet; mert a fegyverrelállításokat, illetőségi hely szerint soha senki sem számította fel, a Nagy-Körösön toborzottak és beállottak közt pedig más illetőségűek is voltak, és viszont; sőt az ily esetek utólagosan se jöttek mind nyilvánosságra.

A résztvevők közt volt egy ezredes: Szalay László, aki, mint menekülő, Amerikában halt meg.

Különben részint a városi előjáróság, főkép Póka Kálmán polgármester közléséből, részint a honvéd névtárból és saját tudomásomból ide vonatkozólag a következőket jegyezhetem fel:

1, Az 1848/49-dik évi szabadságharcban fegyveres részt vett és 1896-ban még életben levő (most vagy akkor) nagykörösi

illetőségű főtisztek: Sütő Károly gyalogsági százados, Beretvás Péter Hunyady huszár százados, Galgóczy Károly elsőbb ujonczozóbiztos főhadnagy, utóbb a X-dik hadtest tartalék csapata VI-dik századának századosa, Szalay József I-ső honv. vadászeszredbeli főhadnagy, Szentpétery Sándor, Szentpétery Gyula, Kovásznay Zsigmond, Molnár Károly gyalogsági főhadnagyk, Kovács Lajos gyalogsági hadnagy, jelenleg a n.-kőrösi honvédegylet h. elnöke, Técsi Lajos, Báthory István, Molnár Gedeon gyalogsági hadnagyk, Pálincás Gyula először Lehel huszár közvitéz, majd tizedes és őrmester, később Hunyady huszár hadnagy, legutóbb Károlyi huszár főhadnagy.

Ezekon kívül életben van még 10 altiszt és 132 közvitéz.

Különösen kiemelendő: Szalay József vadász főhadnagy; aki 1849. jun. 19-én, Sáros vármegyében Eperjes és Bártfa közt Zabavánál, az oroszokkal történt összecsapás alkalmával, mind a két czombján puskagolyóval átlövetvén, melyek közül a jobb czombba hatott golyó a czombcsontot is ketté törte, arczra bukott s ott fektében az utána jött kozák által összedaraboltatott. A nyakán egy, a fején egy, jobb keze fején hat, bal keze fején a tenyerébe szintén egy vágást kapott, amelyek jegyeit ma is viseli. Jobboldalát egy lándzsa szurta át. Így megdarabolva a csatatérről Eperjesre vitetett. Ott egy magán házban nyert ápolást, ahol az orvos az összedarabolt jobb kéz ujjait, naponként egyet-egyet leszedegette, úgy hogy csak a középső uj maradt a kézfejen, 4 hét múlva pedig ugyanazt a kézfejet 12 centimeter alkarral lefűrészelte. Közel 10 havi kinos szenvedés után, mikor már annyira felgyógyult, hogy térdben megmeredt jobb lábbal, a szobában két hónalj mankóval végig mankózhatott, 1850 martius havában fekvésre berendezett ekhós kocsin tért meg hazájába, s most 47 év múlva testében így megbénulva is áldja istenét, hogy szabadságban engedte megérni édes magyar nemzetének, melyért annyit küzdött és szenvedett, ezred éves ünnepét.

2, A csatatéren elesett törzs és főtisztek: Pálincás Sámuel, először Hunyady huszár százados, később Károlyi (16-dik huszáreszred) őrnagy, és az első őrnagyi osztály parancsnoka, Tót-Komlósnál az egyesült oroszokkal és osztrákokkal vívott csatában ágyugolyó által találva elesett, kinek vitézi halálát Tóth Kálmán jeles költőnk megénekelte, Beretvás Gergely Károlyi huszár hadnagy, Erdélyben esett el.

3, A harc befejezése után mai napig elhalt törzs és főtisztek: Szalay László ezredes Amérikában halt meg, Kassu Mihály gyalogsági őrnagy, id. Keszey István Károlyi huszár százados, Kalocsa Balázs, Kóburg huszár százados, Kovács István és Udvardi István gyalogsági századosok, Inárcsi-Farkas László Károlyi huszár főhadnagy, Jalsoviczky Albert, Mészáros Beniamin, ifj. Sánta Lajos, Beretvás Farkas Károlyi huszár hadnagyok.

Az időközben elhalt altisztek és legénység számát biztosan tudni nem lehet. Ugyanis: a nagykőrösi lovassági laktanyában alakult a Hunyady huszárezred Lenkey ezredes vezetése alatt, és mihelyt abból egy-egy század felszerelve lett, az azonnal egymás után csataterre küldetett; hasonlóképp itt indult meg a Károlyi huszárok alakulása is, melyre nézve az első alakuló értekezlet 1848 nov. 1-én gróf Károlyi István vezetése, azután Nyáry Miklós, Szilassy György és Pálinkás Sámuel részvételével itt történt és bár az ezred alakítása később Nagy-Kátára tetetett át; mindazáltal ebbe az ezredbe is tömegesen állottak be a kőrösiek, amint az a fentebb közlött tiszti névsorból is kitetszik; minthogy pedig ekkép a fegyver alá sorakozottak már a lovasságnál is ennyire, a gyalogságnál pedig még jobban megoszlottak; tehát a csata alatt elesett közvétezek és altisztek névjegyzéke már akkor sem volt nyilvántartható.

1849 január haváig Pest vármegye területén s abban N.-Körös városén nem voltak jelentékenyebb táborozások. Az ujonczok szervezése, begyakorlása, a nemzetőrségi gyakorlatok, egyes magyar csapatok átvonulása, a ráczok ellen való levonulás stb, nem sok alkalmatlanságot okoztak. Amint azonban Windischgrätz 1849 január 5-én megszállotta Budát, és a magyar tábor a Tisza vidékére vonult, itt is előállott a táborozások és a csaták ideje.

Windischgrätz előtt a magyar hadak egy része Pest alól, Perczel Mór vezetése alatt, a vasutmentén Czegléd felé vonult le a Tiszához, a melyen csakhamar átment: de utánna jöttek az osztrák hadak, a melyek azután Ottinger vezérőrnagy parancsnoksága alatt Czegléd, Abony, N.-Körös, Kecskemét vidékét huzamos ideig nagy tömeggel lepték el. Ezeket e vidékről a Tisza megül visszatérő magyarok Perczel Mór alatt előbb Szolnoknál, azután 1849 január 26-án Czeglédnél megnyert csatával visszaverték ugyan: de csak rövid időre; mert a magyar sereg a győzelem után ismét visszamenván a Tisza mögé, a császári csapatok,

Ottinger csapatait megszorította, még nagyobb tömegben kerültek vissza s egész 1849 márt. 28-ig kisebb-nagyobb tömeggel tartották megszállva a vidéket, Jellasics bán parancsnoksága alatt, aki maga hol Czepléden, hol N.-Kőrösön vagy Kecskeméten tartotta főhadi szállását.

Időközben ugyane vidéken ismét kétszer került csatára a dolog: először Czibakházánál febr. 24-kén, ahol Mesterházy alatt a magyarok részére Ottinger csapatai ellen megnyert, de csak kis csata volt; másodsor a márt. 5-én vívott második szolnoki csata alkalmával, amely Tószegnél és Abonynál Pest vármegye területére is ismét kiterjedt és Damjanics vezetése alatt, a magyar seregek szebb győzelmei egyike volt.

Erre következett 1849 márt. 17-én a nagy-kőrösi hadjárat, mely mind a két hadakozó fél részéről nagy hadi tömegeket vont e vidékre: de azután csatára itt még sem került a dolog. Ugyanis a magyar főhadvezérségnek, mely akkor Vetter altábornagy kezében volt, terve az volt, hogy a visszafoglalási menet a Tiszánál Czibakházától induljon ki, s e célból márt. 17-én Czibakházánál mintegy 35000 ember, 150 ágyúval átszállván a Tiszán, Nagy-Kőrös közelében a kocséri erdőnél ütött tábor, hogy a Nagy-Kőrösön táborozott osztrákok ellen másnap onnan intézzon támadást. Ugyanazért oly rendelet bocsátatott a körülfekvő Kecskemét, Nagy-Kőrös, Czepléd, Abony népes városok hazafias előjáróságához, hogy mihelyt a császáriakat megfutamodni látják, harangjaikat félreverték, s a népet összegyűjték, igyekezzenek közreműködni a megfutamodók megsemmisítésében. Azonban ezen terv kivitelét teljesen megghiúsította azon körülmény, hogy csinált utak hiányában, a sok helyen mocsáros erőkkel szaggatott pusztákon keresztül, a sok esőzés és havazás az ágyúkkal és társzerekkel mozgathatást lehetetlenné tette. Azonközben pedig az osztrákok is részint a szolnoki csatavesztés következtében, részint mivel hírt vették, hogy a magyar seregek nagy része a Tisza mögött Czibakháza felé vonul, minden rendelkezhető hadaikat szintén gyorsmenetben ezen vidékre tömegesítették, úgyhogy mikor Vetter a Tiszán átkelt, akkor már Windisgrätz minden ereje Czepléden, Nagy-Kőrösön és Kecskeméten volt összpontosítva. Ekkép Vetter tervét itt kivihetlenné tapasztalván, gyorsan vezette vissza seregét ugyancsak Czibakházánál a Tisza mögé, hogy a tiszafüredi vonalon átkelven, s ott csatlakozván Görgeynek Miskolcz felől előnyomuló táborával,

ezen a vonalon eszközölje lehető gyorsasággal a Pest felé felvonulást.

E hadi mozdulat szabadította meg Nagy-Kőröst s e vidéket a kis közök híján, majd három hóig folytonosan tartott megszállástól, miután márt. 28-án az előbb. elment csapatokat követve, végre Jellasits is táborával Nagy-Káta felé vonult. De az összehozott tömegesítve volt csapatok kínszerített gyors szállítása ekkor is igen sok terheltetést okozott.

Ugyanez az elvonulás volt kezdete azon csatáknak, melyekre az issaszegi nagy csata után Pestnek és Budavárnak visszafoglalása következett.

Ezután 1849 július végén még egyszer terhelte Nagy-Kőröst a szabadságharc alatt nagyobb katonai átvonulás, akkor, mikor az ismét Szeged felé le és onnan a Tiszán át vonult magyar seregeket Haynau táborának egy része Nagy-Körösön keresztül Szegedig s onnan tovább követte.

Mennyi anyagi áldozatába került városunknak e hadjárat, azt városi jegyzőkönyveink s egyéb okmányaink csak felületesen mondják meg, amely legfeljebb hozzávetőleges tájékoztatásra alkalmas.

Már 1848 nov. 1-én tartott közgyűléséből azt határozta a város, hogy a célból, miszerint a kiadások fenakadás nélkül teljesíthetessenek: a vágás alá következett erdőrész ne osztassék ki szokott módon a lakosság közt egészen, hanem annak $\frac{1}{8}$ -da pénzért adassék el.

1849 január elején, midőn a császári katonaság a várost először megszállotta, hogy annak élelmezése fedezhető legyen, mindjárt 3000 frtot tett át a város a főpénztárból a hadi pénztárba, azonkívül is azonban sürgető felhívást kapott a királyi biztostól, hogy a császári katonaság élelmezésére szükségelt kiadások fedezhetése végett 14 nap alatt küldje be a vármegyei pénztárba az 1848/9-dik évi kivetésből még hátralevő adóját.

A tanács e sürgető rendelet ellen felterjesztéssel élván, hangsúlyozta, hogy a cs. kir. 1 és 2-dik hadtest 11 napot töltvén a városban, annak ellátására 35966 részlet zab, 40475 részlet széna, 7400 részlet kenyér szolgáltatott már ki; ezen kívül megrendeltetett szintén a cs. k. katonaság részére Czeglédre 30,000 részlet szénának szállítása. Ily helyzetben a város az újabban kívánt széna mennyiség beszerzésére már kellő erővel nem rendelkezvén: azzal szemben a már eddigelé okozott 28891 pfrt kár megtérítésének kieszközlése

végett a kir. biztoshoz felterjesztést intézett, ugyanakkor a csász. kir. katonaság által okozott károk összeírására küldöttség nevezetett ki.

A cs. k. katonaság kivonulása után a tanács 1849 apr. 6-án tartott gyűlése jegyzőkönyvében mindjárt első tárgy a magyar seregek főélelmi biztosának rendelete, melyszerint a győztes magyar sereg után 80,000 kenyérnek és 20,000 részlet zabnak küldése parancsoltatik meg. A városba érkezett lovasság parancsnoka által ugyanekkor rendeltetett el az üllői táborbaszállás is.

Az ápril 11-diki tanács gyűlési határozat szerint a főpénztárból ismét 4000 pft tetetett át a hadi pénztárba, amelyet ápril 17-dikén ugyanoda ujolag 5000 pft áttétele követett.

Hosszu szünet után 1849 ápril 17-én városi közgyűlés tartatván, annak rendelete szerint a tábor után huzamos ideig oda volt szekereknek 400 frt fizettetett ki. A magyar sereg részére kiszolgáltattott élelmi szerek jegyzékének elkészítése elrendeltetett. Az ápril 29-diki gyűlés rendeletéből pedig a főpénztárból ismét 6000 pft áttetett a hadi pénztárba. A május 16-diki közgyűlés határozatából megint 2525 frt tetetik át ugyanide; a város által az ozorai táborbaszállás alkalmával 713 ezüst forintért vásárlott 52 db szuronyos fegyver a hadügyminister rendeletére beküldetett. A városi közönség megkeresésére a magyar hadsereg számára Ó-Kécske és Tószeg községek által szállított kenyér ára fejében kifizettetett Ó-Kécskének 1037, Tószegnek 3769 frt.

Az 1849 jun. 18-diki tanács-ülés rendeletéből kifizettetett a Pest város által a cs. kir. hadsereg számára beszállított 10,000 mázsa szénából Nagy-Kőrös városra esett részletért 720 frt; nemkülönben kifizettetett, az ideiglenes katonai kórház gyógytári számlája 344 frt 59 krrel p. p. — Ugyanekkor elrendeltetett, hogy a város tetemes hadi kiadásainak fedezésére, a város belterületén 200 házhely eladassék. A cs. kir. hadsereg számára kiszolgáltattott élelmi szerekről és egyéb czikkekről pedig, a vett nyugták alapján kimutatás készítettén, az következőleg mutattatott ki:

Liszt	10500	font	Bor	1091	akó 24 ¹ / ₂ itcze
Kenyer	96336 ¹ / ₂	részlet	Eczet	13	akó
Zab	66313	"	Só	458 ¹ / ₄	font
Széna	70125	"	Gyertya	131 ¹ / ₄	"
Szalma	8963	"	Hus	287 ¹ / ₂	"
Tüzifa	163	2 ² / ₆ öl			

Ezen kívül a czeplédi csűrbe szállított a város 4000 részlet szénát, Alpár helység raktárába 2080 részlet zabot és Kecskemétre 3164 részlet zabot; a katonai kórház részére kiadott czikkek árában felszámíttatott 2020 frt 10 kr, az előfogatokért 1063 frt; végre adott a város 1162 kocsit, a melyről nyugta nem is adatott.

Később ismét köteleztetett a város a cs. kir. katonaság számára adni 19000 részlet kenyeret, ugyanannyi részlet zabot és szénát, mely árlejtésen szereztetett be.

A magyar hadsereg részére kiszolgáltatott fogyasztási czikkek az ezekről készített összeállítás szerint:

Liszt	2700 font	Tüzifa	21 ³ / ₈ öl
Kenyer	46829 részlet	Hus... ..	167 ¹ / ₂ font
Zab	19386 „	Bor... ..	82 akó 42 itcze
Széna	13063 „	Toborzási költség volt	1172 frt 28 kr p. p.

Mikor a szegedi levonuláskor lefelé ment a magyar tábor, akkor átadatott Perczel Mór tábornoknak készpénzben 13400 frt, akinek ideiglenes nyugtája Szegeden a pénzügyi ministerium álladalmi nyugtájával cseréltetett ki.

1852-ben már az ideiglenes kormány által felhivatott a városi hatóság, hogy az 1849 mart. 11-től 20-ig a városban volt osztrák katonaság létszámáról és lóállományáról adjon kimutatást. Az e felhívásra beadott kimutatás szerint e mondott idő alatt volt a városban 22000 katona. Az ezekért fizetett összeg naponként 2 krjával 7333 frt 20 krban, továbbá 6000 lótol darabonként 1²⁰/₄₀ krjával 1500 frt, összesen 8833 frt 20 krban számíttatott fel. Ugyanezen évben, kiküldetés folytán, beterjesztette a bizottság a cs. k. hadseregnek tett kiszolgáltatások, nemkülönben az egyeseknek okozott károkról szóló jelentését, és a kiszolgáltatásokért 49561 frt 36 kr, a károkért 31,126 frt 47 kr, összesen 80,688 frt 26 kr számíttatott, mely jelentés fokozatos uton felsőbb helyre felterjesztetett és a város részére 1866-dik évben 15829 frt 22⁵/₁₀ krajczár térített meg.

Az ostromállapot 1854-ben szüntettetett meg.

A szabadságharcz legyőztetésének következménye lett ugyan ezen 1854-dik évben az a 150,000 frtnyi részvétel az ugyanakkor szervezett államkölcsonben, amelyet már a 61. §-ban említettem.

Nagy-Körös város lakosai közül a szabadságharczban kifejtett tevékenység miatt, jelentékeny politikai büntetéssel sújtva senki sem lett. Idősb Bakos Ambruson, aki Nagy-Körös városnak

többször huzamos ideig viselt főbirói állásából 1849-ben az igazságügy minster által, a hétszemélyes (legfőbb ítélő) tábla birájává neveztetett ki, és Tanárky Gedeonon a város főjegyzőjén s 1848/9 évi országgyűlési képviselőjén történt meg, hogy vagyonaik 1849 június 18-án, mikor a magyar sereg már ismét lefelé haladt, a cs. kir. biztos parancsa következtében hűtlenség czimén lefoglaltattak, illetőleg utóbbinak javai 1850-dik évben összeíratlak s Szépe Lajos ideigl. zárgondnoknak átadattak: azonban ezek is rövid idő múlva, kegyelem útján mind fel lettek mentve.

65. §. Egy pár figyelmet érdemlő közigazgatási esemény 1848. után.

1. Utszák és terek világítása. A város piacsterének és főbb utzáinak közönséges petróleum lámpákkal való világítása már az 1878-dik év végén megkezdett és az óta a lámpák száma évről-évre szaporítottatott s kiterjesztetett a mellék utszákra is. A város különböző pontjain az 1880-dik évben 232 lámpa volt elhelyezve. Ezek száma 1895-ben már 315 volt. A lámpák a téli 5 hónapon át mindenfelé felszoktak gyújtva lenni, a nyári 7 hónapon át csak az ev. ref. templomtól a vasútig, és a Széchenyi kert felé vezető uton 84 darab szokott használatban lenni. A világítási költség összege a téli hónapokban 458, a nyári hónapokban 138 forintot tesz havi közép átlag szerint; évi átlag 3256 frt, egy lámpa napi költsége $4^{868}/_{1000}$ kr.

2. Tűzjelzés. Régenten a tűzjelzések helyisége a város-ház őrtornyában volt s a toronyőr a belső helyiségben tartózkodva, onnan minden negyed órában a kerülőn körüljárva a torony négy sarkáról kürtjelzéssel jelezte, hogy örködését teljesíti, tűzveszély esetén pedig a torony belső helyiségében levő kis harangot meghuzván, a külső rácoszatra, a tűz irányában nappal veres zászlót, éjjel pedig veres lámpát tűzött ki. Minthogy azonban ezen helyiség aránylag alacsony volt, kilátását egyrésről a közellevő ev. ref. templom, másrésről a r. kath. templom és a mostanában a piactéren épült emeletes házak, nagyon korlátolják, tehát a tűzjelzések helyisége az ev. ref. egyháztanács beleegyezésével is, 1890-ben az ev. ref. toronyba tétetett át. E czélból a torony falai tetejére mind a négy oldalon körüljárható széles párkányzat s azt környező vasrácoszat készítettet. Erre a torony faszerkezeté-

nek alsó részében készített és külön előtért képező helyiségből van kijárás. E helyiségbe szolgál a harang ütőjére hurkolt kötél vége. Maga a tulajdonképeni őrszoba több lépcsővel lentebb már a torony falai közt fekszik. Az egész átalakítás 1800 frtba került.

3. Veszett kutya által megmart gyermekek. 1886. ápril havában egy veszett kutya 5 gyermeket megmarván, az ápril 20-án tartott városi közgyűlés azt határozta, hogy ezen 5 gyermek dr. Szabó Mihály városi orvos vezetése mellett Párisba a védőtás használata végett Pasteur tanárhoz küldessék ki. E határozat csakugyan foganasított. A költségek fedezésére a m. kir. belügyminiszterium utalványozott 250 frtot; egyesek adományozásából begyűlt 386 frt 89 kr.; vasuti jegyek nagy részben ingyen lettek kiszolgáltatva: úgyhogy, ekkép a kiküldés a városi pénztárnak pénzébe nem került. A gyermekek szerencsésen megérkeztek Párisba, ott beoltattak s épségben térvén onnan vissza, mentek lettek az őket ért veszedelem következményeitől.

4. Lázadás a pénzügyőrök ellen 1861-ben. A pénzügyőrök 1861. év január hó 5-én a piacon nyilvánosan s tilalom ellenére dohányt árult egy vagy két csempészt a városházához bekísértek, amiatt a piac téren forrongás támadt, a nép benyomult a városházába is és a csempészek szabadon bocsátását s a pénzügyőröknek (kiket a nép politikai okokból nem szeretett s kiket egy-két héttel azelőtt, éj idején, a Zsigray-féle házban volt fináncz-lakban, több elégedetlen egy izben már fenyegetően megtámadott s ostrom alá vett) kiadatását ingerülten követelte. Erre a harangokat félreverték, az egész város talpon volt, a pénzügyőrök a városháza hátsó kapuján észrevétlenül menekültek a helybeli kaszánya (méntelep) védelme alá. A lázongás azonban fokról-fokra ingerültebb lett s minthogy sem a városi előljáróság kérése, csillapítása, figyelmeztetése nem használt, sem az ennek folytán Kecskemétről ide vezényelt lovas katonaság többszöri felszólításának sikere nem lett, sőt a tömeg mindinkább követelőbbé vált s a katonákat is kezdte fenyegetni és bántalmazni: ezek a városháza előtt és környékén összecsoportosult nagy néptömeg közé lőttek s azután karddal verték széjjel. E lázadás reggeltől déltájig tartott s ártatlan — abban cselekvőleg részt nem vett — öt egyén lett áldozata s ezenkívül néhány jelentéktelen sebesülés is történt. Az agyonlőtt öt ember, a város egész lakosságának tüntető részvétele s az ev. ref. templomban, majd az ev. ref. régi

temető elején gyászbeszédet tartására fennállott u. n. temetői ima színben tartott hazafias beszédet, imádságok és szónoklatok mellett, mint a haza halottjai, 328 frt 50 kr. kiadással, a város költségén temették el s ezenkívül a családjaik segélyezésére egyesek részéről adományozott összeg, a város részéről 400 frtra egészített ki, mely elosztatott.

E lázadás következtében innen elhelyezték a finánczokat és ettől fogva nem is volt pénzügyőrség Nagy-Körösön egészen 1889-ig, amikor — már a magyar kormány állított fel a városban újonnan egy szakaszt.

5. Lázadás a városi elöljáróság ellen 1868-ban. Az 1867-dik évben, már az alkotmányosság újraébredése után, megválasztott tisztikar működésének második évében, 1868 május 10-én, a városházát Szabó János ácsmester, a hozzá csatlakozott népcsoporttal együtt fegyveres erővel megtámadta, a lázadási merénylet kivitele végett, a városház erkélyére saját kezüleg egy fekete halálfejjel ellátott zászlót tűzött ki, a polgármesteri hivatalban töltött fegyverrel kezében megjelent, ott 200 frtot és a legelő felosztását követelte. E lázadás a hatóság sürgős kérelmére Kecskemétről idevezényelt egy lovas század közbejöttével nyomatott el. Azután megtartatván a vizsgálat, az e tárgyban itt ülésezett törvényszék oly ítéletével fejeztetett be, mely szerint a tettesek bünfenyítői elítéltetésükön kívül, a katonaság ellátására a városi pénztárból előlegezett 927 frt 33 kr. megfizetésében is elmarasztaltattak.

66. §. Részvétel a magyar nemzet 1896-ik évi ezredéves ünnepélyében.

1. Emlékoszlop a tetétleni Árpád halmon. A 32. §-ban említve van már, hogy N.-Körös város képviselő testülete 1895-ben elhatározta, hogy a tetétleni pusztán, a Tanárky Gedeon örökösei birtokán levő ugynevezett Árpád halmon, a magyar állam ezeréves fennállásának évfordulójára, a város költségén emlékoszlopot állít s a kivitelre vonatkozó intézkedéssel a városi tanácsot bízta meg.

A városi tanács az emlékoszlopot a Gerenday A. és fia budapesti akadémiai szobrász czégnél rendelte meg.

Az emlékoszlop magassága 8 méter, a másfél méter magas alappal együtt pedig 9 és fél méter. Ez emlékoszlop sósikuti kőből

készítettett, előrészenek közepén koszoruba foglalt „1000.“, s alatta szintén koszoruba foglalt nemzeti czimer bevéséssel; alább mind a négy oldalán fehér carrarai márvány lapok vannak beillesztve, abba vésett feliratokkal; ez alatt végre magyar sisak, magyar kard, kézi iv, nyíl és puzdra bevésésekkel.

A feliratok ezek: I-ső oldalon: A honfoglaló Árpád és a magyar honalapítás emlékéül emelte Nagy-Körös város közönsége. II-ik oldalon: „E halmon verette sátrát Honunk szerzője, diadalmas Árpád.“ III-ik oldalon: „Innen tekintte szét uralkodó Szemekkel a vitéz honalkotó.“ IV-ik oldalon: Magyar hazánk ezeréves fennállásának nemzeti ünnepén 1896. A II-ik és III-ik oldalon levő felírások Arany. János „Tetétleni halmon“ című költeményéből való idézések.

Az emlékoszlop felállítását s az alá épített dombszerű alapnak elkészítését Szépe Antal helybeli építész eszközölte s ez emlékmű, az alap készítéssel, felállítással, továbbá a vaskerítéssel s a leleplezési költségekkel, a városi közönségnek mintegy 5000 korona költségébe fog kerülni.

A szobor leleplezésének, illetőleg átadásának ünnepélye folyó 1896. augusztus 30-án, vasárnap délelőtt 11 órakor ment végbe a helyszínén. Erre, a városban levő egyházi, katonai s világi hatóságokon, az egyházak, iskolák, hivatalok, testületek, egyletek, társulatok képviselőin kívül, meghivattak: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatósága, a magyar tud. Akadémia és történelmi társulat, azután a szomszéd városok és községek.

Eléggé kedvezett ez alkalomra az idő, mely előzőleg több napon át esős volt. Dél felé egészen felderülő nap fogadta az ünnepet: délután is csak estve hullott ismét egy gyenge harmat.

A mérföldekre terjedő pusztaság sikja fölé mintegy hat méter magasságra emelkedő halom tetején készen várta már az emlékoszlop az átadási ünnepélyt. Csak a körülfogó rácsoszat hiányzott még. A halom alját ez alkalomra frissen ültetett fákból alakított zöld lombos berek fogta körül. Ezen túl a kiterjedt ugaron, az ünnepélyre összegyülekezett népsokaság részére vert sátor-tábor feküdt hosszan-szélesen, mintha a sátrak sokaságával az alpári csata előnapját varázsolta volna vissza.

Az ünnepelő nagyközönség főtömegét, természetesen maga Nagy-Körös város szolgáltatta, a honnan a husz kilométert haladó távolság daczára, több százra ment kocsi hosszú sorával, zászló

alatt vonult a közönség a helyszínére. N.-Körös után az ünneplők sokaságában Nagy-Abony község következett, a mely, bár jó 7 kilométer távolságra, mint legközelebbi vasut-állomás, a vidékről érkezettek főgyűlhelye volt, a honnan az ismét hosszú kocsisorral kivonuló vendégsereget lovas-banderium vezette a helyszínére. Nagy-Körös hivatalai, testületei, egyletei hivatalos küldöttségekkel jelentek meg; onnan képviselve volt az állami méntelep tisztikara is. Vidékről küldöttségileg voltak képviselve különösen Pest vármegye, Kecskemét, Czepléd, Szolnok, Nagy-Abony, Tószeg Ó- és Uj-Kécske, Kara-Jenő, Kocsér, Törtely városok és községek; azonkép több taggal képviselve volt a fővárosi napisajtó.

Az ünnepély a kijelölt időben a városok, községek, hatóságok, testületek, azután egyesek által is nagy mennyiségben hozott és küldött koszorúknak az emlékoszlopra lerakásával kezdődött, a mire az a következő sorozattal ment végbe: 1. Hymnusz, énekelte a nagykörösi dalárda. 2. Póka Kálmán nagykörösi polgármester megnyitó beszéde, melyben az emlékoszlop által megörökíteni kívánt történelmi ténynek lelkes szavakban, kiemelésével, az emlékoszlop állításának történetét ecsetelte röviden, azután az emlékoszlopot a nyilvánosságnak átadva, annak fentartását Nagy-Körös város gondozása alá fogadta. 3. „Szentelt hantok“, énekelte a nagykörösi dalárda. 4. Történelmi emlékbeszéd, tartotta Hegymegi Kiss Kálmán, a nagykörösi ev. ref. tanítóképző-intézet igazgatója. 5. Erre Molnár Gedeon nagykörös városi főjegyző felolvasta annak az emlékiratnak a szövegét, a mely az oszlop alapjába van letéve. 6. „Nemzeti zászló“, énekelte a dalárda. 7. Telkes Bélának alkalmi ódája, a melylyel N.-Körös város által erre az alkalomra kitűzött pályadíjat megnyerte, elszavalta Dajka Balázs. 8. Alkalmi Hymnusz, Hegedüs Endrétől, énekelte a nagykörösi dalárda. 9. Alkalmi ima és áldás; tartotta Filó Lajos nagykörösi ev. ref. első-lelkész. 10. Történelmi szónoklat, tartotta Eötvös Károly Nagy-Körös város országgyűlési képviselője. 11. „Szózat“, Vörösmartytól, a nagykörösi dalárdával együtt énekelte az egész ünneplő közönség.

Az alapköbe elhelyezett emlékirat szövege a következő:

„A magyar állam,

I. Ferencz József ő csász. és királyi felségének uralkodása,

Losonczi báró Bánffy Dezső miniszerelnöksége idejében, 1896-ban ezeréves fennállásának emlékét ürmepelvén, midőn az

országgyűlés az isteni gondviselés kegyelmét és a magyar nemzet állam-fenntartó erejét tanusító történelmi tény örök emlékeztére elhatározta, hogy az ország hét pontján: a *munkácsi várhegyen*, a *brassói Czenk ormán*, a *nyitrai Zobor hegyen*, a *dévényi vártetőn*, *Pusztaszeren*, *Zimonyban* és *Pannonhalmán*, az utódok hazafias kegyeletének egy-egy maradandó emlékjele állíttassék föl:

Nagy-Kőrös rendezett tanácsú város hazafias közönsége is a maga körében kötelességének ismerte követni az országgyűlés szép példáját.

A midőn ugyanis egyik polgára, *Mészöly Gáspár* ev. ref. főgymnasiumi tanár és városi képviselő a város pénzügyi bizottságában megpendítette az eszmét, hogy a *Tetétlen halmon* az ország példájára emléket kellene állítani, a *városi tanács* elismerő helyesséssel fogadta azt és kész szívvvel terjesztette a városi képviselőtestület elé; sőt közbenjárt a tulajdonos özvegy Tanárky Gedeonné urnőnél, az állítandó emlék számára szükséges földterület átengedéscért.

Nagy-Kőrös rendezett tanácsú város képviselőtestülete örömmel fogadta az indítványt s értesülvén arról is, hogy tulajdonos a kellő területet átengedi, *Póka Kálmán polgármester* elnöklete alatt, 1895. december 13-án 12064. k. i. 1895. sz. végzésének 24-ik pontjában elrendelte, hogy az említett „*Tetétleni halmon*“ melyet Arany János koszorús költőnk, — nagy-kőrösi ref. gymnasiumi tanár korábban megénekelt — mely halmot „*Árpád halom*“-nak is neveznek, — ezen községileg felállítandó emlékoszlop költségeire, 1896-ban 500 frt, 1897-re ismét 500 frt. vétessék föl a városi költségvetésbe.

Nagy-Kőrös város hazafias határozatának kivitelével a városi tanácsot bízta meg; ez pedig egy bizottságot küldött ki, s e két testület által elfogadott tervezetet 1896. márczius 31-én 5710. k. i. 1896. szám alatt jóváhagyván: így létesült ez *emlékoszlop* a honfoglalás és a honfoglaló *Árpád vezér emlékéül*: a *tetétleni halmon*, hol a történelmi hagyományok szerint „verette sátrát hazánk szerzője diadalmas Árpád“ s honnan indult Alpárnak megüzni Zalánt és birtokába venni a Duna és Tisza közét, majd a Dunántúli vidéket, szóval az egész hazát.

A honfi kegyelet és hála e tények emlékjeléül emelte ez oszlopot. Hálának és kegyeletnek jele ez e mi gazdag földünkön, a *tetétleni halom* környékén megtelepült honfoglaló ősök késő utóditól.

Tervezte Gerenday A. és fia akadémiai szobrász Budapesten.

Ma csöndes már a tábor helye s ők
 Alusznak régen a honkeresők;
 De te virulj lábunk nyomán *Tetétlen*
 Boldog magyar nép lakozzék téreden.
 És te emlékkő hirdessed örökké
 Árpád és a magyar nemzet dicséretét;
 Mond meg a világnak: hogy *él és akar,*
Élni végtelenig itt a magyar!
 „És álljon a domb, a multak jele
 Kimélve bánjon a vész is vele.“

Telkes Béla pályanyertes ódájának három utolsó versszaka így hangzik:

„Álljon büszkén, bármely vész süvölt;
 Meg ne inogjon alapján soha!
 Legyen áldott, melyen áll: a föld
 S körülötte széles e haza . . .
 Ez a róna, az aranykalászos,
 És ott távol a kincses hegyek,
 Csöndes falu, zajjal teli város,
 S hol csak magyar nóták csengenek.

Legyen áldott ez az ősi nép,
 A mely itt már ezer éve él,
 S uj ezrede, melybe küzdve lép,
 Legyen dicsőbb az előbbinél . . .
 Szálljon áldás minden jó királyra,
 Sajtson átok minden árulót.
 Őse porát megbecsülve, áldva,
 Legyen áldott összé az utód!

Jertek hát, ti szálló tavaszok!
 Számlálgasson sorra ez a kő.
 És magyar szó zengjen rólatok,
 Majd a távol ezredik ha jó.
 Az lesz majd az ünnep! . . . zengve, zugva
 Völgyön, halmon, rónán, siron át
 Égre tör az ősi ima ujra:
 Isten áldd meg a magyar hazát!

Az ünnepélyt két órákor lakoma követte, a melyet Nagy-Kőrös város hosszú és széles sátor alatt, mintegy 300 terítékre adott meghívott vendégeinek. Ezt szokás szerint számos, többnyire az alkalomhoz mért történelmi vonatkozása felköszöntő érdekesítette, mely közben Tószeg község azzal szerzett meglepetést, hogy lobogó gyolcsigatya és lobogó bőszerű ingujas két lovas legénytől küldötte üdvözlését, a kik az étkező sátor előtt megállva lovaikkal, egyikök a lakoma elnökéhez és közönségéhez intézve, lóhátról mondotta el a talpra esett köszöntőt.

A nagy közönség, a mely közt alig volt eldönthető, hogy a nő-nem vagy a férfi-nem haladta-e meg a másik számát, a sátorok alatt, szabad földön, vagy a kocsikon széjjel, népi ünnepi vigassággal lakmározott, s a fő sátor és főasztal példájára, a mely mellett erős zenekar játszott, a sátorok közt is többfelé cigányzene emelte az ünnepi jókedvét.

2. Iskolai és egyházi ünnepélyek hazánk ezer éves fennállása örömére 1896. május 9-én. Május 9-én, szombaton tartattak városunkban az ezredéves iskolai és egyházi ünnepélyek. Ezen alkalomra a hajnal, sok részén fellobogózva találta a várost. Különösen nemzeti színű lobogó díszben állottak: a városháza, az az előtt terülő Deáktér és a vasút-utca házai.

Jóval 7 óra előtt megindult az iskolák ünnepi köntösbe öltözött növendék serege az őv. ref. templom felé, hogy idején elfoglalhassa előre kijelölt helyét. A rendet nemzeti jelvényes főgymnasiumi tanulók tartották fenn, akik helyeikre kalauzolták a meghívott testületek és hatóságok megjelent tagjait. A templom minden zegét-zugát betöltő közönség éneklése után, Kovács Lajos lelkész mondott hazafias imát, a mely után a képezdei ifjak énekeltek el a „Szózat“-ot. Ekkor Filó Lajos lelkész nyitotta meg a tulajdoképeni iskolai ünnepélyt alkalmi beszéddel, melyben fejtegette az ünnepély célját. Erre megzendült majdnem 2000 iskolás gyermek ajkán a Hymnus, a melynek utolsó szavai után H. Kiss Kálmán képezdei igazgató, mint a helybeli 22 református népiskolának is igazgatója, az úrasztala mellett elhelyezett szónoki emelvényen foglalt helyet és a honfoglalásnak, azután a magyar nemzet történelmi fejlődésének ecsetelése kapcsán, a magyar nemzetiség szeretetére buzdító szónoklatot intézett különösen a népiskolák növendékeihez. Beszéde végével az elemi iskolák növendékei a szózat eléneklése után tanítóik vezetése alatt kivonulván

a templomból, azok helyére a főgymnásium ifjúsága jött le a karzatról és a Himnusznak, dalköre által történt eléneklésével kezdte meg az ünnepély második részletét, mi alatt Ádám Gerzson, főgymnásiumi igazgató tanár foglalt a szónoki emelvényen helyet s tovább ecsetelvén a honfoglalás történetét, s az ezer éves nemzeti fejlődést, a honszeretet emelésére irányozta szónoklatát. Ezek után Kulifay László VIII-ik gymnásiális osztályu tanuló szavalta el Lévay Józsefnek a millenniumra írt költeményét.

Végre az iskolai ünnepélyt H. Kiss Kálmánnak, a haza megtartásáért és erősítéseért Istenhez emelkedő hálakifejezésekben és fohásokban gazdag, szintén történelmi szónoklata zárta be.

Ezen kívül külön iskolai ünnepély tartatott: a községi felső leány és a nőegyesületi iskolában.

Az egyházak ünnepélyes isteni tiszteletei május 10-én vasárnap délelőtt voltak.

Reggel korán nagy csoportban vonult az áhitatos közönség az ev. ref. templom felé, épen úgy, mint valamely sátoros ünnepen. Különösen a nőközönség helyei teltek meg zsufolásig. Itt Kovács Lajos lelkész mondott alkalmi imát, Filó Lajos pedig az alkalmi beszédet tartotta.

A róm.-kath. templomban Hainiss Dezső segéd-lelkész tartotta az alkalmi beszédet, rövid visszapillantást vetvén hazánk történetének kimagaslóbb eseményeire.

Az izraelita imaházban a hálaadó isteni tisztelet, az izraelita iskolák ünnepével volt kapcsolva, a Hymnus és Szózat éneklésével, azután alkalmi szónoklattal.

Estve az ev. ref. főgymnásiumi tanuló-ifjúság, a millenniumi ünnepségből kifolyólag fáklyásmenetet rendezett, mely a városháza elől indulva ki, hazafias dalok éneklése mellett járta be a főteret s Filó Lajos ev. ref. első lelkészt, Póka Kálmán polgármestert és Santa Béla tanárt külön is megtisztelte.

A róm. kath. népiskolák ezredéves ünnepöket május 17-én d. e. fél tíz órakor rendezték. A két nembeli gyermekserег legnagyobb része millenniumi emlékérmekkel, többen kokárdákkal, karkötőkkel diszitették fel magukat, s úgy vonultak a templomba, ahol isteni tisztelet volt, az isteni tisztelet után Gyurinka Antal esperes-plébános lelkesítő beszéddel nyitotta meg az ünnepélyt,

melyet a gyermekek részéről számos hazafias szavalás érdekesített.

3. Millenniumi diszközgyűlés 1896. május 17-dik napján. Vasárnap reggel már 6 órakor harangzúgás figyelemztette a lakosságot a hivatalos millenniumi ünnepélyességre. Az ágyuk dörgései emelték a nap jelentőségét. Az ünnepély fénypontja mégis kétségtelenül a diszközgyűlés volt, a melyen a város színe java részt vett. E diszközgyűlést szeretett magyar hazánk ezer éves fennállásának megünneplése céljából Nagy-Körös város képviselő testülete 1896. május 17-én délelőtt 11 órakor, a városi szálloda földszinti nagytermében tartotta. Tárgyak voltak: a) Elnöki megnyitó, b) a város főjegyzőjének ünnepi beszéde, c) V. Faragó Ambrus városi képviselő-testületi tag 10.000 korona alapítványának bejelentése a városi tisztviselők nyugdíj-alapja javára, d) Filó Lajos lelkész s városi képviselőnek, a millennium ünnepelésével kapcsolatos indítványa, e) Elnöki zárszó.

A kárpitos munkával és különféle kertészeti élővirág, bokor, lomb s egyéb diszitással ékesített termet, ahol a karzat a hölgyközönségnek volt fenntartva, diszes nagy közönség töltötte meg, melyben a papság, a helybeli iskolák tanári kara, a különféle hivatalok, a helybeli állami méntelep tisztikara, a különféle egyletek, társulatok, intézetek küldöttségileg is nagy tagszámmal voltak képviselve.

A nagyterem rendes bejáratí ajtajával szemben, amely ez alkalommal be volt zárva, s belülről csinosan diszitve, állt az emelvény, melyet diszes szőnyeg borított, rajta zöld posztóval borítva az elnöki asztal; a fő helyen az elnöklő polgármester számára vörös peluche fauteuille, két végén üllő helyek a jegyzői kar számára, köröskörül a tanács és tisztikar részére kijelölt helyek.

Ezen emelvénynyel szemben tartatott fenn 4 sor szék a meghívott egyházak, iskolák, hatóságok, a katonai tisztikar, hivatalok, testületek, egyletek, társulatok stb. küldöttei számára, míg a terem többi részein széksorok várták a megjelenő városatyákat.

Pontban 11 órakor jelent meg Póka Kálmán polgármester a városi tanácscsal és tisztí karral, azután az ev. ref. egyház két lelkésze, a kik az előljárósággal együtt, a diszemelvényen foglaltak helyet.

Az ünnepély tárgyai:

a) Elnöki megnyitó beszéd. Póka Kálmán polgármester a következő elnöki beszéddel nyitotta meg a gyűlést:

Tisztelt képviselő testület!

Az isteni gondviselés megengedte érnünk Magyarországnak, a mi szeretett hazánknak és nemzetünknek ezer éves fennállását; megengedte érnünk a honalapítás ezredik évének megünneplését. Áhitattal és mély megilletődéssel nyitom meg az ennek emlékére és ünnepére összehitt ezen diszközgyűlést.

Meghatottságom bizonyára az önök együttérző és összedobbanó szívéből is fakad. Mert közöttünk nincs és ne is legyen, ki érzésében, gondolkozásában és tetteiben e hazának nem hű fia, ki nem igaz magyar, a ki ne érezné s ne tudná, hogy hazánknak ezer év alatt mily fenséges, nagy és dicső napjai voltak, mennyi fény és dicsőség övezte körül s mennyi gyász és sötét napok borultak megszentelt és hősök vérével oly sokszor öntözött földjére és hantjaira.

Török, tatár és más ellenségek, belviszályok, párttusák és viharok óh hányszor pusztítottak, romboltak nemzeti életünkben, hányszor kiáltottuk, hogy „pusztulunk, veszünk!” De jajainkat ismét és ismét feltámadás, és ujjászületés követte, s megizmosodott állami életünk; s most a honalapítás és nemzeti létünk ezredik évének zárókövét rakjuk le.

Tisztelt diszközgyűlés! A *multat* minden dicsőségével, küzdelmeivel, szenvedéseivel, viszontagságaival ismerjük.

A honfoglaló Árpád ősapánk, diadalmas első vezérünk és a nemzetet a keresztyénség felvétele által összeforrasztó, egyesítő, a nyugoti polgárosodásba, műveltségbe bevezető, intézményei által a hazát újjá szervező Szent István első királyunk óta nemzetünk, őseink, hősiességgel párosult államférfiúi bölcsességgel, tettről-tettre bizonyítékát adták úgy az *államalkotás*, mint az *államfönn-tartás* nagy erényeinek és képességeinek. Századokon át őrszeme volt nemzetünk az európai czivilizációnak, védpaizsa a keresztyénségnek. Megszerezték, megtartották hazánkat s a miért örök hála: megtartották *magyar* hazának. — Szentelt legyen őseink pora és emléke érte!

A *jelenben* dicsőségesen uralkodó koronás királyunk jogara alatt a béke, a megerősödés, a szellemi és anyagi haladás, a művelődés, a minden téren mutatkozó fokozatos fejlődés és az

alkotmányos államélet áldásait élvezzük. Elnémultak a harci riadók, a tárogatók és kürtök hangja a mult diadalainak és sokszor kesergéseinek, kegyeletos viszhangja már csupán. De őseink szelleme örködvé tekint le reánk, hogy a mit *ők* nekünk drága vérükkel szerezve átadának, azt az örökséget *mi* is megtartsuk és sér-tetlenül, épségben adjuk át i v a d é k a i n k n a k, utódokról-utódokra.

Ne legyenek lehunyva azok az őrszemek!

De mit hoz a *jövő*?

A fénynek nincsenek-e árnyai? — Öröm és bánat, gyönyör és életkeserűség, jó- és balsors, szerencse és válság nem váltakozva nyújtja-e kelyhét ifjúnak és öregnek, egyeseknek, mint nemzeteknek, „bizni és csalódni“ nem egy gondolat szülte-e egyszerre mindezeket!?

Nem! Én bizom s bizzunk is népünk, nemzetünk öserejében, szívósságában, értelmi és erkölcsi emelkedettségében, erős lelkében és aczél izmaiban, kitartásában és bátorságában, alkotmányához való törhetlen ragaszkodásában; rendületlen szabadság- és hazaszeretetében. — Csak a vizsály szelleme ne téveszsze meg akaratunkat, ne mérgezze meg szívünk vérét. — Bizzunk mindenekfelett a magasságban lakó Örökkévalóban, reánk gondotvi-selő istenünkben, a népek Atyjában

„Erős várunk nekünk az Isten“

„Te benned bízunk eleitől fogva!“

S bizzunk uralkodói erényekben gazdag, első Ferencz József fel-séges urunk és alkotmányos királyunknak jóságában, bölcsességében, ki népének védelmezője, ki magyar népét hiven és igazán szereti s a ki iránt mi is igaz szívvel, hűséggel és hódolattal viseltetünk.

A gondviselés vezette be e hazába nemzetünket ezer évvel ezelőtt, a gondviselés tartotta meg maig — az első ezer eszten-deig, az tartsa meg tovább is, míg e föld forog s annak lakói lesznek az idők végéig!

Legyen üdvözölve e honnak minden lakója s e városnak minden polgára!

Legyenek Önök, képviselő urak s mindannyian itt általam az ezredév ünnepén meghatottan, szívem teljességéből üdvözölve!

Ezen ünnepies és/örömrézzel nyitom meg Nagy-Kőrös város képviselőtestületének diszközgyűlését!“

b) Molnár Gedeon főjegyző alkalmi beszéde:
„Mélyen tisztelt városi képviselőtestület! A legközelebbi urnapon szeretett magyar hazánk ezrećéves fenállása felett hála fohászunk

az Ur házában szállott a magasságba föl; és most összegyűltünk e helyen, a honalapítás emlékét községgileg is megünnepelni.

Ezer év mult el e nemzet életéből, és ezer év *dicsősége, küzdelme* tárul fel előttünk.

Éltek őseinkemlékében a hagyományok *Pannoniáról*, Etelének a *nagy hun királynak* országáról, felébredt bennök a vágy, visszafoglalni azt, és miután a 7 törzs és 108 nemzetség fejei ajakáról ezen eskü „Vesszen az, ki hűtlen a fejedelem iránt, a ki vizályt támaszt közte és nemzete között“ elhangzott és Árpádot fejedelmökké választották, Árpád magyarjait Etelközből a kárpáti hegység felé utnak indította „és a hegyeken és erdőkön keresztül 5000 emberrel utat készítette a vereckzei szoroson a mai Bereg vármegyébe jut.“

Itt egy dombon a hős vezér vitéz csapata élén ezer évvel ezelőtt megállott.

Az ott lakó szláv népség neki meghódol, és azon hármas hegy láttára, mely a síkságon a Munkács hegységénél *végződik*, az ottani néphit szerint alkották volna meg őseink *Magyarország czimerét*, azután csakhamar meghódítják a Tisza, a Duna közötti részeket, *Dunántúlt*, és *Pusztaszeren*, a honvédelemre fektetett vármegyei igazgatás alapelveinek megjelölése mellett az országot a vérszerződés értelmében felosztják.

A honfoglalás ténye részben be van fejezve, és a bölcs fejedelem az ország belügyeit rendezi.

Halála után őseink idegen államokba törnek.

Államokat rázkódtatnak meg. Győzelemmel térnek vissza.

De következnek a hazára nézve a gyásznapiak!!

Jönnek a velsi, az augsburgi vereségek.

Jön a keresztyén vallás ellen Kupa fellázadása.

Versengés a korona felett, a keleti befolyás fondorlata, a germán elem féltékenysége, a tatárjárás, az oligarchia küzdelme a királyság ellen

Ujabb küzdelem a koronáért.

Jönnek a várnai, a rigómezei szerencsétlen ütközetek...

Jön 1514-ben a Dózsa György féle, a hazára oly nagy vészt hozó lázadás, 1526-ban a mohácsi vész, a nagy Mátyás király alkotásainak romba dőlte, az ellenkirályok küzdelme, a török uralom.

Jönnek az elégtelenségnek, a meghasonlásnak, a nemzeti visszahatásnak hosszú, nehéz, sötét évei.

Jön a maga felejthetetlen emlékeivel az 1848-ik év.

A haza ege heborul!!

És e nemzet él; e haza a mienk.

A történet igazolása szerint őseink honfoglalása Európa viszonyainak átalakulására nagy befolyást gyakorolt.

Tényezője lett az európai egyensúly fentartásának és a magyar nemzetnek világtörténelmi missióját a történelem szentesíti.

Őseink a fent jelzett vereségük után erejüket összeszedve, *kitartó erélylyel* gátolják meg a germán elem terjeszkedését,

A keresztyén vallás elleni lázadást *a királyság varázsa* *rob-bantja szét*.

A korona feletti versengéssel támadott viszályokat szent László és Kálmán királyok *bölcsesége* egyenliti ki.

II. Géza és III. István királyok a keleti befolyás cselszövényeit *zsíbasztják* meg és e *két király* hazánk önállóságát *két hatalmas császár ellen* megvédi.

A tatárjárás után IV-ik Béla királyt második honalapítónak tekinti a történelem.

Róbert Károly, Nagy Lajos királyok alatt a magyar nemzet *a nagy nemzetek* sorába lép.

A hős Hunyady János megtöri az izlam erejét.

Az igazságos Mátyás, alkotásokban gazdag uralkodása alatt *a nemzeti nagyság* legmagasabb fokát éri el, és e nagy király *széttuzza az olygarchiát*.

Majd Ulászló és II-ik Lajos gyenge kormánya alatti csapásokat, a nemzetnek az ellenkirályok korában *két táborba* sorakozását a török uralom alatt *a nemzeti közérzületnek összetartása*, az ezután jövő éveknek *elégületlenségeit*, *a nemzeti visszahatást*, Budavár visszavétele után a nemzet iránti *bizalmatlanságot*, annak gyászos következményeit és a vallás *üldözést* Bocskay István, Bethlen Gábor, a Rákócziak *harczias fellépése követi*, II. Józsefnek nemzetellenes törekvései a nemzet közönyösségét *törlik meg*. Fejlesztik annak *actió képességét*, és a nemzetnek merev mozdulatlanságából kibontakozása a vallás szabadságnak törvény által biztosítását teremti meg.

A magyar nyelv követeli a maga jogait.

A koreszméknek a nemzet szellemi, anyagi erejével támogatott iránya utat tör a trónig, és bekövetkezik Magyarország újjászületésének korszaka.

Néhány év.

Az európai láthatár sötétedni kezd.

A nemzetet csüggedés helyett a tetterő uralja.

A sajtó élénken tolmácsolja a közelgő veszélyt és az aggódó hazafias hangok előtt megnyílik a trón.

Az érvek hatalma győz, és kevés idő multával koronás Király ül Magyarország királyi székében.

„A helyzet képe változik.“

Az alkotmányos,

a törvénytisztelő,

a lovagias király iránt a nemzet rajongó tisztelete, és eyvel kapcsolatban a nemzetnek királya iránt a hagyományos hűség, ez a nemzeti erény, évről-évre fokozatosb mérvben a *maga nagyságában* nyilatkozik, és a király a magyar nemzet ezredéves fennállása emlékünnepeének *történeti fontosságát* személyes megjelenése által királyi fénynyel neveli, és osztozik a nemzet örömeiben.

Ily tényekkel szemben tisztelt képviselőtestület, a midőn a Királynak a Nemzettel együttérzésén kívül a hazában mindenütt, de legfőkép az ország szívében a haladás mutatkozik, a tudománynak, a művészetnek, az iparnak vívmányai minden téren érvényesülnek és a nemzet teljes öntudattal hivatkozhatik arra, miszerint hivatva van élni, alkotni, az európai családeletben az elsők között helyet foglalni, és a midőn a tudománynak, a művészetnek, az iparnak gazdag termékei, a nemzet által ezredéven át összegyűjtött műkincseknek szemkápráztató csoportja, a művelt világ bámulatát költik fel: egyesüljünk azon felemelő tudatban, mikép van jogunk a jelennek örvideni, a legjogosultabb reményekkel tekinteni hazánk jövője elé.

És itt e zöld asztalnál, a hivatalos kimértség hideg formái között engedjünk lelkünknek szabadabb röpkedést, és a hála melegétől olvadjon fel szívünk az isteni gondviselés kegyelme iránt, a ki egy dicsőségben gazdag ezer éven át hazánkat, nemzetünket, oly sok belviszály, egyenetlenség, meghasonlás, olykor a megsemmisülés tünetei között is megtartotta, és a kegyelet bensőségevel emlékezzünk meg azon hősökről, azon nagyokról, a kik e honért vérüket ontották s a kik nemzetünknek veszélyes szirték között hányatott élethajóját megmentették és jogait megvédelmezték.

Ily érzelmek birtokában lépünk be hazánk fennállásának második ezredévébe és Nemzetünk jövő életében a honszerelem, a Király iránti törhetlen hűség, a törvények tisztelete legyen

azon gyúpont, a hol az eltérő nézetek ölelkezve találkozzanak; legyen a magyar jellem oly egyenes, mint az alföld rónája, a melyet őseink számunkra elfoglalának, és élvezze e haza, annak minden hű fia az idők végéig a békének, az egyetértésnek, a jólétnek drága gyöngyeit, és valamint a nemzetek alakulásának műveletében Európa két nagy államában élt különböző népfajok jelenben egy nemzeti egységet képeznek, úgy e hazában élő nemzetiségek is legyenek e hazának hű gyermekei, tiszteljék törvényeit és tisztelettel hajoljanak meg mindig azon lobogó előtt, a mely alatt nekik is, mint e haza szülötteinek élniök, halniok kell.

* * *

A letűnt ezredévben Nagy-Körös városnak hatósági életéről évkönyveink az 1636-ik évtől szolgáltatnak adatokat, és városunk ege felett is a mult időkben gyakorta vonultak el vészterhes fellegek és sokat szenvedett e város a hadjáratok alatt.

Fellépett itt 1739. év junius havában az öldöklő ragály és 7 siralmas hó lefolyása alatt 1693 ember életét, és magában ez év október havában 1070 lelket fogadott be a temető. Az 1744. évben a város felső részén a tűz 92 lakóházat hamvasztott el, a piacztérhez közel pedig az 1826. év ápril hóban kiütött tűz által 478 lakóház, számos mellék épület lett a város alsó részében a lángok martaléka, a kár a fél millió forintot meghaladta, és egy csecsemő s egy asszony életökét vesztették.

Ezen s több bár kisebb mérvű csapások mellett azonban a városi hatóság nagy bölcsességgel vezette az akkori háborús idők viharaiiban a város közügyeit, védőre talált e város a török uralom alatt a budai basában, a szolnoki béghen a pusztító török csapatok ellen, s valahányszor a haza oltárára segélylyel járulni hivatott fel, azt sohasem tagadta meg, ezenkívül testvérileg ölelte magához az egyházat, az iskolát, melegen ápolta, fejlesztette azoknak szellemi, anyagi érdekeit; legközelebb a nemzetnek önvédelmében a honfiúi kötelesség magaslatán állott, és a midőn elnémult a harci kürt, és még a gondolatok világát is bilincsekbe verte a létezett rendszer, és a tetemes terhek miatt a városi közönség háztartásában az egyensúly volt megrendülve, akkor hatolt be a város körültekintő férfainak látnoki lelke legmerészebben a jövőbe, és a közlekedés erejével alkotta meg azon „Magna chartát“, a melynek megjelenése a magyar irodalom nagy

nevű bajnokainak s köztük Arany Jánosnak tette otthonává városunkat.

Adjuk át tisztelt képviselőtestület elődeinknek az egyház, az iskola, a közügyek iránti érdeklődésüket ezen általunk is átvett örökséget az utókornak is; szenteljünk néhány szót városunk azon férfiai emlékének, a kik e várost jó és balsorsban oly nagy bölcsességgel és tapintattal kormányozták.

Nagy-Körös város a múlt ezredév utolsó éveiben tett, alkotott és *a város általános szabályozási és rendezési tervének, s a lejtmenezésnek elkészíttetése*, a város határában levő s határához tartozó *pusztákon* a közelebbi években már felállított négy állami községi tanyai iskolán kívül még *négy községi iskolának, a város belterületén óvodáknak, kisdudmenhelyeknek építése, a Bokros városrésznek, a Széchenyi fürdőkertnek szabályozása, rendezése, a közegészségügyi tekintetekből oly annyira fontos ártézi kút készíttetésének, a piacztér rendezésének, a gyalog piacz kikövezésének elrendezése, Nagy-Körös város monographiája megírásának elhatározása, s mindezekre a megkívántató fedezet megszavazása, a róm. kath. iskolaügy rendezése által a közügyek iránti hagyományos érdeklődésének maradandólag adott kifejezést, az ezredév megörökítésének emlékére a város határához tartozó tetétleni pusztán, az Árpád halmon, hol a nagy költő szerint:*

„Diadalmas Árpád

Ütötte fel sátrát“,

felállítani rendelt *emlékoszlop* a t. képviselőtestület hazafias érzületét fogja hirdetni.

Végül városunk községi életében az örömmek, a hálának ez ünnepén e nemzetre, e hazára, annak minden polgárára Isten áldását kérve, azon kíváncsúlattal fejezem be beszédem, a melyet szent Egyházunk falai is visszhangozának:

Éljen a haza;

Éljen a király;

Éljen a nemzet.

c) Vásárállási Faragó Ambrus városi képviselőtestületi tag, 10,000 korona alápítványa a városi tisztviselők nyugdíjalapja javára. A főjegyző, beszédének befejezésével a május 10-iki közgyűlés határozata értelmében előterjesztette V. Faragó Ambrus földbirtokos és városi képviselőtestületi tagnak, a ki városa és egyháza iránt buzgó

áldozatkészségét már több ízben kimutatta, a magyar nemzet honfoglalása ezer éves évfordulója ünnepének emlékére tett alapító levelét, mely következőleg szól: „Szeretett hazánk ezer éves honfoglalásának, ezer éves fennállásának emlékéhez szülő városomban a magam részéről én is némi csekélységgel hozzájárulni óhajtván: Nagy-Körös város községi tisztviselőinek nyugdíjalapjául 5%-os 50 azaz ötven darab „Hazai Bankrészvényipar“-t, egyenként 200 korona névértékkel (összesen 10,000, azaz tízezer koronát) leteszek, mint alapítványt azon kikötéssel, hogy ezen tőkeösszeg, mint „V. Faragó Ambrus ezredévi (milléniumi) alapítványa“ Nagy-Körös tek. Tanácsa által kezeltessek, még pedig oly módon, hogy míg a városi tisztikar nyugdíjügye törvény vagy községi szabályrendelet által rendezve nem lesz, addig a nevezett alapítvány évi kamatai tőkésítettessenek és a tőkéhez csatoltassanak; ha pedig a nyugdíjügy rendezve lesz, akkor megszűnik a tőkésítés és az eddig összegyűlt tőkésített kamat az 50 db. Hazai bank részvényen egy alapot képez. Azonban az alapítványi tőkeösszeg továbbra is sértetlenül fenntartandó és annak csak évi kamatai fordíthatók a községi tisztviselők nyugdíjára“. Ezen alapító levélről élénk éljenzés kíséretében jelentette ki az elnöklő polgármester, hogy a diszközgyűlés jegyzőkönyvében egész terjedelemben fog helyet foglalni.

d) Filó Lajos ev. ref. lelkész indítványa s ezt bevezető beszéde. Tisztelt közgyűlés! Jelenetek, tények, események szoktak előfordulni, melyek minden veszély nélkül is már magukban véve, magasztosan, lélekemelően hatnak az emberre: ilyen ez a mostani egybegyűlésünk is, — a melyen a mi drága magyar hazánk és nemzetünk ezer éves fennállásának feledhetlen emlékezetét kívánjuk megünnepelni. És ezen napnak magasztosságát még inkább emelték azon lelkesült beszédek, — melyek egyrészt a mi igen tisztelt elnökünknek, más részről ami igen tisztelt főjegyzőnknek ajkairól elhangzottak. Én azt hiszem, hogy mindnyájan ezen magasztos pillanat igazán lélekemelő hatása alatt állunk. Mielőtt én e diszközgyűlésnek küszöbét átléptem volna, gondoltam arra, hogy kétséggel ezen diszközgyűlés úgy hazafiúi, mint városi tekintetben nagyszerű lesz és ennél fogva ismerve már az én csendes hajlékomban az igen t. képviselők, valamint polgártársaim hazafias érzületét, gondoltam, hogy egyáltalában nem fogok tenni semmi illetéktelen dolgot, midőn ezen napnak emlékére egy szerény indítvánnyal lépek fel.

A mint említettem, az előttem elhangzott beszédek e disz-közygülés fontosságát eléggé kiemelték, annál fogva e nap jelen-tőségének minden további fejtegetése nélkül, azt hiszem, hogy azon, tölem írásban is beadott indítványnak rövid fejtegetésébe bocsátkozhatom.

Indítványomnak czélja az, hogy ezen napnak emléke hazánk és városunk megtisztelésére nézve részünkről lehetőleg megörö-kittessék és épen ezért az én benyújtott indítványomnak két része van.

Az egyik rész azt foglalja magában, hogy az itt elhangzott és mindnyájunk által hazafiúi lelkesedéssel fogadott einöki és főjegyzői beszédek egész terjedelmükben jegyzőkönyvbe bevétes-senek (Helyeslés) és továbbá e mostani közgyűlésnek egész jegyző-könyve az elmondott disz-beszédekkel együtt diszkötésbe foglal-tatván ami levéltárunk drága kincsei közé helyeztessék. (Helyes-lés). Egyszersmind e tárggyal kapcsolatban méltónak vélem mind-nyájunk nézetének helyeslésével azt indítványozni, hogy az itt elmondott beszédek ki is nyomattassanak és pedig annyi példány-számban, hogy azután minden képviselőtársunknak és minden e tekintetben illetékes egyeseknek megküldhető legyen. Indítványom-nak ez az első része.

Indítványomnak második része, melyet mindjárt lesz szeren-csém előadni, azt foglalja magában, hogy ami nemes városunk képviselőtestülete és annak polgársága e mai napnak emlékét ne csak a lelkesedéstől elhangzott szavakkal, ne csak jegyzőkönyvi betűkkel, hanem ténynyel, cselekedettel is örökítse meg. (Helyeslés).

Örömmel hallottuk, hogy egy igen tisztelt képviselőársunk (Éljenzés) hazánk ezredéves fennállásának alkalmából egy szép, hazafiúi alapítványt tett. (Éljenzés) nemcsak városunk, hanem hazánk dicső emlékére is. (Úgy van, úgy van!)

Hiszen mindnyájunk előtt tudva van, hogy nemcsak szép fővárosunk, hanem minden környékünkön levő szomszéd városok is ezen ezredéves hazai ünnepnek emlékét több-kevesebb alapít-ványokkal is megörökíteni törekszenek. Nagy-Kőrös nemes város és annak polgársága kezdettől fogva a lelkesedés szempontjából mindig ott volt, mindig azon a helyen állt, ahol a többi városok: a testvér városok sorából nem maradt el soha! (Úgy van!)

És azt hiszem, hogy ezen ünnepélyes alkalommal, mely ezer-évben csak egyszer történik, most sem kívánunk elmaradni a

többi városoktól. Ami nyomainkba lépő utódok is lelkesedéssel fognak vissza tekinteni ezen mai disz-közgyűlésre, és ha azt akarjuk, hogy későbbi utódaink is lelkesüljenek, nemcsak szóval kell előljárnunk, hanem, ha kell bármi áldozattal is: akkor lehetetlen, hogy azon meggyőződés ne hassa át szívünkct, hogy egy alapítvány örökítse meg e felejthetetlen napnak dicső emlékét. (Éljenzés)

És mi lesz ez ?

Hála a gondviselésnek, amint biztos tudomásom van, hogy az egyesek minden megterheltetése nélkül a készletben levő pénzből ez az alapítvány megtehető és az alapítvány ne legyen nagyon csekély, se nagy összeg, hanem olyan, mely ami városunk polgártársainak áldozatkészségét biztosan igazolja.

Erre nézve bátor voltam indítványomban 5 ezer forintot említeni, hogy ez összeg városunkban történő szent célokra fordíttassék. Annál fogva, ha már most indítványomnak ez a második része is az igen t. közgyűlés tagjai és városunk igen t. polgárainak helyeslésével találkozok, azt indítványozom, hogy ez alapítványi összeg felhasználása és kezelése iránt legilletékesebb: a mi városi tanácsunk adjon véleményes javaslatot, hogy ezen alapítványnak felhasználásáról mi módon intézkedik. (Helyeslés.)

Az lehet, hogy a városi tanács úgy fog gondolkozni, hogy ez alapítványnak bizonyos része már most városi célokra használtassék; vagy pedig úgy, hogy csak kamatja fordíttassék a kijelölendő célokra.

Indítványomban az is benne van foglalva, hogy a befolyandó kamatok e napnak és e disz-közgyűlésnek emlékeztére május 17-ikén szolgáltatassanak ki.

Indítványozom továbbá, hogy nevezetesen a jegyzőkönyvnek összeállítása, diszkötésbe foglaltatása és az egésznek kinyomtatása szintén városi tanácsunkra bízassék.

Ime ezek vannak ben foglalva írásban beadott indítványomban és midőn indítványomat röviden előadtam, tervszerűleg tartózkodtam a lelkesítésnek kifejezéseitől, meglévén győződve afelől, hogy e nap dicső emléke oly lelkesítőleg hat mindenkire, hogy ez indítványnak úgy első, mint második része e napon semmiféle kellemetlen hang által megzavartatni nem fog és egyhangulag elfogadtatik“.

A diszgyűlés által elfogadott indítvány írásban beadott szövege ez: Mondja ki városunk, képviselőtestületének disz-gyűlésén,

hogy 1. A mai disz-közgyűlésen hallott lelkesítő *elnöki megnyitó* és az azt követett emelkedett szellemű *emlékbeszéd*, valamint a még elmondandó *elnöki záró szavak* egész kiterjedésekben jegyzőkönyvbe vezettetnek, és a mai közgyűlésről vezetendő egész jegyzőkönyv a jelenlevő valamennyi képviselők által aláírva s diszkötésbe foglalva, levéltárunk kincsei közzé helyeztetnek; sőt az elmondott beszédek a jegyzőkönyv szövegében, a városi képviselők és más illetékes egyesek és testületek számára leendő szétosztás végett, megfelelő példányszámban ki is nyomattatnak; — továbbá 2. hogy hazánk és nemzetünk ezer éves fennállása emlékeztetének városunk részéről nemcsak lelkesült szavakkal és megőrzendő betűkkel, hanem kimagasló tettel is megörökíthesse, s ez által a nyomunkba lépő késő utódoknak is hazafiúi áldozatkészségre buzdíthatása végett városunk részéről, annak saját pénzkészletéből a mai napnak s azzal együtt hazánk és nemzetünk évezredes fennállásának emlékeztetere, -- *városunk körébe vágó hazafias közcélra 5000 azaz ötezer forint alapítványt tesz*, és a mennyiben annak kamatai lennének kiszolgáltatandók, azaz már a jövő évtől kezdve, minden évben ugyanezen napon, május 17-én fognak rendelkezésük céljára, annak majd nemsokára bekövetkezendő részletes megállapítása szerint kiszolgáltatni, — végül 3. hogy úgy az 1. pontnak végrehajtását, mint a 2. pontra vonatkozólag a részletes körvonalozás felőli véleményes javaslat készítését s annak minél előbb ide, a közgyűlés elé leendő betérjesztését, városunk tanácsára bizza, akkorra hagyatván fenn az alapítvány s illetve kamatainak a kijelölt körön belül a részletezett célokra való felhasználása iránti gyűlési határozat hozatala.

e) Elnöki zárszó. A diszközgyűlést a polgármester a következő zárszavakkal fejezte be. *Tisztelt diszközgyűlés!* Az ünnepi szavak elhangzása s a magasztos ünnepségnek megfelelő határozat kijelentése után, egy új ezer év küszöbén bizva és lelkesülve állunk meg. Hazánk, nemzetünk jövőjébe vetett reményünk biztatva és lelkesítve sugárzik felénk.

Egyesüljünk a hazaszeretethen és a közjó előmozdításában.

A szeretet melegsége hassa át örömtől és hazafias hevüléstől feldobogó szíveinket. A nemzeti lobogó hirdesse falainkon, ormainkon, hogy szabad hazában szabad nép vagyunk.

Hazám, koronás királyom, nemzetem, városom! szeretettel, virággal, áldással legyen körülfonva neved. Légy üdvözölve, légy

áldva hazám. Legyen megszentelve minden porszeded, megáldva minden fiad, minden leányod.

Mert neked élni kell hazám, élni és virulni nemzetem soká!

E hittel, reménynyel lépünk át a második évezredbe.

S ezen imaszerű óhajtással és kiáltással rekesztem be az ünnepélyt, zárom be a disz-közgyűlést:

Éljen a haza!

Éljen a föl Kent koronás király és áldott jó király asszonyunk

Éljen a nemzet!

Éljen a város közönsége és képviselőtestülete!!!

4. A város kivilágítása. 1896 május 17-én este, a délelőtt diszközgyűléssel tartott ezredéves ünnepélynek méltó befejezése volt a város kivilágítása, a melyre nézve maga a városi előljáróság járt jó példával legelő. Pompás fényárban uszott a városháza tornya, a melyen különböző feliratu transparentek voltak kivilágítva; a ref. torony, a városi kaszinó, a népbank épülete, azután több piactéri magánház. Estve 9 órakor a városháza előtti térségen, a hová óriási néptömeg gyűlt össze, volt az ünnepély fénypontja. Itt a képezdei daloskör hazafias dalokat adott elő. Szappanos Sándor gazdatanácsnok behatóan ismertette a mai ünnepély jelentőségét, a magyar nép multját, jelenét. Kovács Alajos képezdei tanuló szavalt, s végezetül a daloskör éneklése zárta be az ünnepélyt, a mit Reinhard Ferencz műkedvelő pirotechnicus tűzijátéka követett, a melylyel — az idő is igen kedvezvén — be a késő éjszakába mulattatta a szemlélő közönséget.

5. Az 1896 junius 8-diki diszbänderium nagykörsi tagjai. Magyarország ezer éves fennállásának emlékére 1896-ban országosan rendezett ünnepélyek közt, abban a diszbänderiumban, a melynek 1896 junius 8-án, I. Ferencz József királyunk koronázásának évfordulója napján Budapesten történt felvonulásával, a törvényhozás mindkét háza és az összes vármegyei s városi törvényhatóságok hódolatukat király ő felsége és családja előtt bemutatták, és a mely diszbänderium a szent koronát a várból az új országházba, a hol ugyanakkor a törvényhozás mindkét háza által, az ezredév emlékét megörökítő törvény szentesítésének kihirdetése végett, a királyi főherczegek jelenlétében együttes diszülés tartatott, és onnan a várba visszakísérte, Pest, Pilis, Solt, Kiskun vármegye 65 taggal vett részt, a kik közt Nagy-Körös rendezett tanácsu város részéről a következő öt tag volt jelen: Gáll

Dezső városi tanácsnok és földbirtokos, V. Faragó Balázs földbirtokos, Beretvás Ferencz földbirt. és tart. es. és kir. huszár hadnagy, Beretvás Sándor, magyar jelzáloghitelintézeti hivatalnok és tart. m. kir. honvéd huszár hadnagy, Sántha Vilmos földbirtokos. A Pest vármegyei banderiumot, a vármegye zászlója alatt Beniczky Ferencz, v. b. t. tanácsos és vármegyei főispán vezette.

Nagy-Körös város képviselő testülete 1688—k. i. 1896. sz. határozatával a banderíalisták részére, az öltözet és lószerszám beszerzési költségeinek fedezésére fejénként 240 frtot, összesen az öt résztvevőnek 1200 frtot szavazott meg és fizetett ki a városi pénztárból, mely öltözet és lószerszám a következőkből állott: 1., farkas prém kucsma vörös posztó leffentyűvel, bal oldalán aranyozott rudaeska, fél holddal és csillaggal, emellett hollószárny. 2., buzavirág színű kék posztó attilla, arany sinorral, sulytással és három sor arany pityke gombbal. 3., meggyszín posztó nadrág arany sinorzáttal és sulytással. 4., sárga bagaria bőr csizma arany sinorral és sárga sarkantyúval. 5., az attilla fölött farkasbőr kaczagány, aranyozott oroszlánköröm kapesokkal. 6., meggyszín sinorokból font öv, aranyfonal foglaltványokkal. 7., vörös bőrhüvelyű széles kard, aranyozott foglaltványokkal és arany kardkötővel. 8., tarsoly vörös bőrből, rajta kék himzésű alapon Pest vármegye aranyzöld, hamuszín, kék és piros himzésű czimere. Ezen öltözet megfelel egy XVIII-dik századbeli pestmegyei insurgens vitéz korhű ruházatának. — A lószerszám: fekete bőrből készült magyar kantár, aranyozott pitykével kirakva, lefüggött nyakszíjon aranyozott félholddal és csillaggal, nyeregtakaró: meggyszín posztóból, arany paszomány szegélylyel, csucsos sarkaiban Pest vármegye arany himzésű czimerével; a ló színének megfelelő, 1 méter 25 cm hosszú lófark.

67. §. Az 1818-dik évi statutum kivonata.

Visszaülök a 42-dik §-ra, a hol a régi helyi statutumokat, szabályrendeleteket ismertettem. Czélszerűnek tartom a városnak, a vármegye helybenhagyásával 1818-ban alkotott statutumát egész terjedelmében kivonatossan ismertetni azért, mert az a legujabb átalakulásokig életben volt, s a város különböző viszonyára nézve a régi kort illetőleg ma is igen érdekes körülmények ismeretének hiteles és hivatalos anyagául szolgál. Különösen sokban felvilágo-

sitja ez azokat a részeket, a melyek a régi birtok-viszonyokat, azután a községi előljáróság alakulását, szervezetét és hatáskörét tárgyazzák. Részletei szerint a kivonat a következő:

„Mi Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék egyházi főrendeknek, ország főászlósainak, nagyjainak és nemesseinek közönségek, adjuk tudokra e jelenvaló levelünknek rendében mindeneknek, a kiknek illik, hogy minekutánna dicsőségesen országoló kegyelmes koronás fejedelmünknek szolgálatját, a közjót és ezen vármegyék egyéb dolgait érdeklő tárgyaknak folytatások és elinté- zések végett a mai alol megírott napon s helyen egybegyülekezvén közönséges gyűlést tartottunk volna: akkoron kebelünkbeli Nagy-Körös mező városának Előljárói, tartozó egész alázatossággal hoz- zánk járulván, bemutatták egynémely, rész szerint a város kormá- nyozására, rész szerint kebeleekben előforduló ügyes-bajos dolgoknak elintézésére nézve a helybeli bevett szokáshoz, és körülállások- hoz alkalmaztatva általok elkészített statumokat, az eránt esedez- vén előttünk, hogy azokat megvizsgáltatni és helybenhagyni, ré- szökre pedig hiteles mássában, a szükséges használás végett ki- adatni méltóztatnánk, — mely ekép előnkbe terjesztett statumokat e mai napon tartatott gyülekezetünkben pontrul-pontra megvizs- gálván, azokat az erántok tétetett észrevételekkel és változtatá- sokkal együtt a nevezett város részére ide következő módon irattuk által:

Szabados Nagy-Körös városa Rendszabásai: Ámbár a hazai tör- vény, jelesen pedig a III. rész, 30-dik czimje azt tartaná, hogy a jobbágnak a colonialis fekvőjavakban tulajdonossága nem levén, azokban az ő munkájának bérin kívül semmije egyebe nem volna, és így ugy látszana, mintha a fekvő javak birtokát tárgyzó tör- vények a colonialis birtokokra nem is alkalmaztatódhatnának; mivel mindazonáltal Nagy-Körösön a colonialis birtokok a lakosok által pénzen szereztetnek, a szabad adás-vevés mellett, mely szabad adás-vevést az illető földesuri familiák is soha kérdésbe nem vették s nem ellenzették, sőt az által, hogy jól tudták, még sem akadályoz- tatták azt, magok cselekedetekkel helybenhagyták s megerősítették: innét a helybeli lakosokra, kik colonialis birtokaikat pénzen szer- zik, a tulajdonosság jussa némü-némüképen által menvén s annál- fogva ezeknek állapotjuk más colonialisokétól egészen különböz- vén: tehát mindazon hazai közönséges törvényeket, melyek az örökös birtokokat és tulajdonosság jussát tárgyazzák, az ezen vá-

rosbeli colonialis birtokokra lehetett alkalmaztatni és eleitől fogva alkalmaztatták is. Mégis az olyan esetekben, midőn a hazai közönséges törvények ezen város állapotjához képest, minden előfordult környüállásra nem egészen voltak alkalmazhatók: szükséges volt a város alkotmányához képest, a hazai törvény irányában megállapított különös, és magános rendszabásokat gyakorolni. Minthogy pedig a város állapotjának fundamentuma az, hogy a város az illető földesuraságok között valósággal soha felosztva nem volt, és így ugyanazon földesuraságok maguk jussainak hol fekvését s helyzetetését nem tudván, a lakosoknak colonialis földeket ingyen nem is adhattak, hanem maguk a lakosok tartoztak szükségképen legelőször is maguknak pénzen szerezni, innét a mennyire csak fel lehet menni a régiségben a most fennálló város kezdetére: tehát a város kezdetétől fogva szüntelen gyakoroltatott a szabad adás-vevés, a mint azt bizonyítják is a városnak még az 1600-dik esztendő körül való protocollumai: annál fogva az ezt regulázó rendszabások is, hajdaniak, úgy, hogy tek. nemes Pest, Pilis és Solt törv. egyesült Vármegyéknek ez előtt több mint száz esztendővel, jelesen az 1712-dik esztendei Mártius 12-dik és 13-dik napjain tartott törvényszéke ezen városnak nemcsak az örökös eladások solennisatiójáról, hanem még némely más tárgyakról való régi rendszabásait is megerősítette. Ezek idővel az előfordult esetekhez képest ujjakkal szaporítottak, melyeket a hosszas gyakorlat, usus lelkesített és kötelező erejűekké tett. A mint már ezen magános rendszabások a helybeli lakosoknak, vagy a város határában, vagy a városi tanács és közönség által szerzett pusztákban való birtokait és ezeknek regulázását, vagy az ezekkel összekötött terheknek és szolgálatoknak hordozását, vagy mindezek körül támadható kérdéseknek a törvény útján való eligazítását, vagy pedig az egész igazgatását illetik: a szerint különös szakaszokra osztatnak, ugymint:

- I. A városi határban levő birtokokat és ezeknek igazgatását,
- II. A pusztákban levő birtokokat és ezeknek igazgatását,
- III. Az azon birtokokkal összekötött köteleességeket és szolgálatokat,
- IV. A peres dolgoknak törvény útján való eligazítását és végre:
- V. Az egész város igazgatását illető rendszabások.

1-ső Szakasz. A város határában levő birtokokat illető rendszabások

A város határában levő birtokokat a lakosok a szabad adás-vevésnél fogva, vagy örökös eladás, vagy zálog, vagy örökösödés és

testamentum, vagy csere, szóval a birtokok szerzésének minden törvényes czimei szerint szerzik.

I-ső Rendszabás. Az örökös eladásról. A ki házá, földjét, szőlőjét, vagy akármely fekvő colonialis örökségét a város határában eladja, mihelyt a vevővel megalkudott, tartozik a városházához bemenni s ott a bírák és notáriusok előtt személyesen tenni meg a bevallást, az eladás feltételei, okai és az ár iránt. A bíróság végére járván, hogy az eladónak van-e szabadsága az eladásra, t. i., hogy az eladott jószág igazán s teljes jussal az eladóé-e? az eladásban nincsen-e csalárdság vagy akadály: az eladást a szerint megengedi; azután az eladott jószággal az eladónak külön lakó gyermekeit, osztályos atyafiait, szomszédait, szóval azokat megkínálja, a kiknek a vételben a törvény szerint az eladott jószágra nézve elsőbbségek van. Ha a megkínáltak közül a szerződési feltételek mellett és azon áron senki se jelentkezik a megvételre; úgy az eladás az első vevő nevére a város jegyzőkönyvébe a jelen levő bírák és notáriusok előjegyzése mellett bejegyeztetik.

Hogy pedig azok közül, a kiket előre megkellett volna kínálni, valaki el ne maradjon: tehát a hetenként történt és a város jegyzőkönyvébe beirt eladások, a hetet követő vasárnapon közönséges szokás szerint a templomban felolvastatván, publicáltatnak, egyzersmind a városháza ajtajánál is arra rendelt táblára felírva, kifüggesztetnek. A ki az így közzétett birtokhoz bármilyen elsőbbségi jogot tart, az a hirdetéstől számított 15 nap alatt a bíróság előtt elsőbbségi jogát igazolhatja s a feltételek teljesítése s az ár befizetése után, előjogát ezen sorral is rövid úton érvényesítheti. Sőt a ki az árt mindjárt letenni nem képes, az erre a bíróságtól még 15 napot kérhet és nyerhet. A ki azonban az így nyert 15 nap alatt se teljesíti a fizetést, annak előjoga emiatt elvesz, és azon czímen, hogy megkínálva, vagy megintve nem volt, a birtokhoz előjogot többé nem érvényesíthet. Ellenben annak, a ki sem bíróilag megkínálva nem volt, sem a hirdetésre nem jelentkezett, vagy nem jelentkezhetett, a kérdéses birtokhoz mégis előjogot tart, e jog bebizonyítására még egy év és egy nap engedtetik: de ezt az csak rendes törvény útján teheti akkép, hogy ha ez uton sikerül a kérdéses birtokra nézve előjogát bebizonyítani, akkor a gyengébb jogu vevőt még akkor is kivetheti a birtokból és azt magára irathatja át, ha a birtok amannak nevére már át volna írva. Egy év és egy nap mulva azonban e jog is teljesen elévül.

2-dik rendszabás: a zálogról. A zálog vagy meghatározott esztendőkre, bizonyos somméért való átadása a fekvő jószágnak, és így kötött zálog, vagy pedig a város jegyzőkönyvébe való beírás nélkül tett eladás, mely zálognak tekintetik, vagy végre birói zálog.

1. §. A kötött zálog feltételeit a szerződő levél határozván meg, arra nézve különös rendszabás nincs, csak az, hogy a zálogos évek száma 32-nél több nem lehet.

2. §. A város jegyzőkönyvébe be nem írott ingatlan eladások jövőben is csak zálogoknak fognak tekintetni, akár van azokról magánpecsét alatt készült levél, akár csak szóbelileg köttettek azok; minélfogva oly fekvő javak, melyek a városi jegyzőkönyvbe való beírás nélkül mentek idegen kézre, az elidegenítőnek örökösei vagy abban osztályos atyáflai által mindenkor visszaválthatók, mihelyt ezek az ily jószágoknak a város könyvébe való beírás nélkül történt eladatását bebizonyítják. Jóllehet azonban ezen rendszabás századok óta megvolt a városban, mégis mivel azt sokan nem tudták s e miatt figyelembe nem vették, nehogy e miatt sok régi szerzemény tulajdonjoga bizonytalanságba jusson, sőt hogy az ily régi birtokoknak is bátorság szereztessék, mely mind a polgári szorgalmat nevelí, mind a város határa természetlen részeinek haszonvehetővé s jobbá való tételére hathatósan szolgál; erre nézve rendszabályul tételik, hogy az olyan fekvő jószágokat, melyek az előtt a város jegyzőkönyvébe való beírás nélkül adattak el, ezen rendszabásnak publicatiójától számított egy év és egy nap alatt indítandó perrel válthatják vissza az illetők; ennek elmulasztása után az ilyen birtokok zálog útján nem lesznek többé visszaválthatók.

3. §. A birói zálogot, vagy az oly colonialis fekvő jószágot, a mely adósságban birói executió mellett adatott át a felperesnek, a megpyert alperes a felperestől szintén egy év és egy nap alatt mindenkor kiválthatja. Ha ezt nem teszi, akkor a nyertes felperes, az alperest biróilag megintetheti a kiváltásra. Arra alperes három havi határidőt kérhet. Ha ez alatt sem teljesíti a kiváltást: akkor felperes azt a jószágot a város jegyzőkönyvében a saját nevére irathatja, s ez által annak örökös tulajdonosává válik. Ha ezt nem foganatosítja, a jószág az egy év és egy napon túl is birói zálog marad s azt alperes kiválthatja mindaddig, míg annak felperes nevére való átírása a fentirt mód szerint meg nem történt. Ha a

megnyert alperes egy év és egy nap, vagy még a birói zálog folyamata alatt meghal, akkor az ő halála napjától számítva örökösei részére nyílik ki az egy év és egy nap alatt foganatosítható birói zálog visszaváltási jog. Ezenkívül ha a felperes az ily birói zálogban javításokat tesz, azok értékét a visszaváltáskor a visszaváltók megtéríteni tartoznak, ellenben ha vigyázatlansága vagy hibája miatt kárt szenved a zálogbirtok, azt a kiváltók követelhetik rajta; mégis a minek ő nem oka, például az elemi csapások kártételeiért nem felelős.

3-dik rendszabás: A cseréről. Megengedi ugyan a törvény, hogy a fekvő javak cserélésében az egyik fél készpénzbeli toldást is adjon: de mivel az olyan cserék, a melyekben a toldáspénz szembetűnőképen több, mint a mennyit érne az a fekvő, a mely mellé a toldás adatott, kétségtől csak azoknak a kijátszására czéloznak, a kik a vételben elsőbbek volnának: azért ennek megakadályoztatására rendszabásul tétetett, hogy csak az olyan cserék lehessenek állandók és törvényesek e városban, a melyekben toldás nincs, vagy ez nem több, mint a megtoldott jószágnek akkori becsü ára, mikor a csere történt. Az oly cseréket, melyekben a toldás több, mint a csere jószág becsüértéke, az illető osztályosok vagy szomszédok egy év és egy nap alatt törvény útján elronthatják.

4-dik rendszabás. A testamentumokról. A testamentumoknak minémüségük vagy külsők, vagy belsők. (Solennitates externae vel internae).

1. §. A külső minémüségre nézve szükséges, hogy a helybeli lakosoknak, akár armalista nemes urak, akár pedig nemtelenek legyenek, az ő colonicalis javok felett való rendelkezésök a helybeli tanács, vagy bíróság által kiküldött városi hivatalbeliek jelenlétében történjék, vagy pedig elkerülhetlen szükség esetén becsületes sorsú és szavahihető magános polgárok jelenlétében is készülhet a testamentum, de mindegyik esetben a városházához behozódjon és a bíróság előtt a leveles tárban való megtartás végett bemutatassék, a hol a rendelkező haláláig tartatván, azután az illetők kérésére a tanácsgyűlésben publicáltatik, és annak mind a levelestárban leendő megtartás végett a bíróság elébe való bemutatása, mind pedig azután a publicáltatása a jegyzőkönyvbe feljegyeztetik.

Egyébiránt mikor a bíróság által kiküldött hivatalbeli jelenlétében iratik a testamentum, akkor három tanu elegendő, ellenben

mikor magánosok előtt készül, akkor öt tanu szükséges a helyességre.

2. §. Belső minőségekre nézve a testamentumoknak, t. i. a rendelkezés tehetségére nézve: jöllehet e részben a hazai törvények elég regulát szabnak; mindazáltal, hogy a colonusok testamentumairól szóló III. Rész 29. és 30-dik czimei a helybeli lakosok különös állapotjához képest kifogásokra alkalmatosságot ne szolgáltatassanak, világos rendszabásul tétetik, hogy a III. R. 29. cz. által a nemtelen házastársakra nézve az együtt szerzett javaknak fele-résztére szorított rendelkezés tehetősége csak az olyan esetekre magyaráztathassák, midőn a Házastárs az együttl szerző féltől származott gyermekeket, másik és különös házasságból nemzett gyermekeknek, vagy idegereknek kedvéért akarja az együtt szerzett javakból testamentum által kirekeszteni. Ellenben akarmelyik házastárs az együttl szerzett javakban, midőn már a másik együttl szerző fél rendelés nélkül meghalt, az azzal együtt nemzett tulajdon gyermekeire nézve az örökösödést úgy regulázhatja, a mint akarja. Az utolsó mag nélkül kiháló személy pedig csak szerzeményéről rendelkezhetik, az ősíképen reá maradt javairól semmi rendeltést nem tehet.

5-dik Rendszabás. A testamentum nélkül való örökösödésről. Midőn a szülék minden rendelkezés nélkül halnak meg, azoknak javaiban minden törvényes gyermekeik egyenlően osztoznak: hanem mivel a hazai törvények csupán a törvényes házasságból származott gyermekeknek rendelnek testamentum nélkül való örökösödést szüleiknek javaikban: azért ezen városban is a törvénytelen ágyból származott természeti és annak módja szerint törvényessé nem tett gyermekek testamentum nélkül semminemű atyai és anyai javakban nem örökösödhetnek; az ilyenek szüleiknek javaiból csak táplálást és nevelést kaphatnak addig, míg élelmeknek megkeresésére alkalmasokká lesznek.

6-dik Rendszabás. A leányok kiházásításáról. Mivel a helybeli lakosok férjhez ment leányaiknak akkor, midőn azokat férjhez adják, sem keresmény, sem ősi javaikból részeket kiadni nem, legalább ritkán szokták, és míg maguk élnek, addig azoknak kiadására, az itt gyakorolt szokás szerint nem is köteleztethetnek, kivévén azon eseteket, melyekben a törvény világosan megengedi, hogy a gyermekek szüleiket osztályra kinszerithetik: azért midőn a szülék meghalnak, a már az előtt kiházásított leány

is, többi testvéreivel, minden javakban egyenlően osztozik, és csak azokból az eszközökből, ingó és ingatlan javakból nem vehet részt, melyekből akár akkor, midőn férjhez ment, akár később az osztály előtt, az ötöt illető részt kivette és elvitte. Egyébiránt a többi javakban is, melyekből maga jussát ki nem vette, egyenlően osztozik abban az esetben, midőn a javak a törvény állapotjában maradnak.

7-dik Rendszabás. Az új osztályról és az osztály megigazításáról. Az osztályban esett sarkalatos hibákat új osztálylyal, a kisebb hibákat osztályigazítással helyre lehet hozni. De ha valaki az osztály idejétől 12 esztendőök alatt az új osztályt vagy osztályigazítást eszközölni elmulasztja, azután az ő keresetének az időmulás ellentáll, megjegyezvén, hogy a kitett 12 esztendő után is tartozik az egyik osztályos atyafi, a másinak osztályba jutott részét evincalni, ha a törvény útján elvetetnék attól. Ellenben ha testamentum szerint osztottak az örökösök, és kiki a testamentumban reá hagyott vagyont önként elvette s hat évig ellenmondás nélkül bírta, azután az időmulásnál fogva a testamentum szerint tett osztályt fel nem bonthatja.

8-dik Rendszabás. Az özvegyasszony házassági jutalmáról. Minthogy a helybeli lakosok között az ugynevezett házassági jutalom, vagy *hitrés* (dos) annyira szokásba jött, hogy azt kiirtani, sőt akadályozni sem lehet, inkább szükséges tehát azt bizonyos rendszabás sinormértéke alá venni: annál fogva meghatározottat, hogy a helybeli lakosok közül akármelyik férj a maga keresményéből feleségének annyi házassági jutalmat kötelezhet (moringolhat), a mennyit akar, vagy ha keresménye nincs is különösen, hanem ősi javain javításokat tett, ezekből szintén kötelezhet házassági jutalmat: de az első s netalán közkereső hitestársától született gyermekeinek a közkeresményhez való jussok megsértése nélkül. Ha sem keresménye, sem az ősi javakon tett javítása nem volt a férjnek, s mégis házassági jutalmat kötelezett, akkor az, ha az ősi javakhoz képest, vagy különben is sok, az illető örökösök folyamodványára 40 frtig mérsékelhető; egyéb esetben pedig semmiféle özvegy, megholt férjének javaiból, a helybeli lakosok közt törvényes házassági jutalmat nem követelhet; önként értetvén, hogy az írott házassági jutalom kifizetésének is csak akkor van helye, mikor az özvegy férjének nevét már nem viseli, mert addig mint özvegy marad annak minden javaiban; sőt az

rott házassági jutalmon kívül, az özvegynek a házassági kölcsönös örökösség nyomán járó jussa sem szenved kétséget. Hogy azonban ezen rendszabást a lakosok annál inkább megtartsák s ezzel ellenkező házassági jutalmat ne kötelezzenek, határozottatott, hogy az irott házassági jutalmak a város jegyzőkönyvébe szükségkép beirattassanak.

9-dik Rendszabás. Az osztatlan testvérnek a közös gazdaság körül tett fáradozásai jutalmáról. Sok példa van a lakosok közt, hogy némely atyák az oly hívfiaikat, a kik számos esztendőig őket szolgálták, magoknak azonban az alatt semmit sem szerezhettek, gyakran maguktól elküldik a nélkül, hogy azoknak valamit adnának javaikból, vagy pedig ha holtig velők laknak is, azoknak megjutalmazására külön semmit sem rendelnek. Hogy az ilyen fiak valamely segítő rendszabáshoz folyamodhassanak, meghatározottatott, hogy az ilyen fiak megjutalmazását, azok folyamodására a körülállásokhoz képest a helybeli előjáróság határozhassa meg, e rendszabás szükséges levén azért, hogy az által a fiak ösztönt kapjanak az atyák gazdaságának gyámlítására.

10-dik Rendszabás. Kik rekesztődnek ki a város határában levő birtokokból. Mivel a zsidóknak ezen városban a helybeli Tanácsnak írásbeli engedelmé mellett csak az itt tartózkodás volt eleitőlfogva megengedve: azért a zsidóknak sem háznak, sem más fekvő örökségnek szerzése meg nem engedtetik, sem házhely nem adathatik nekik, kivévén az egy sinagóga helyét; sőt még az olyan rideg lakosok, kik máshonnan jöven ide lakni, a helybeli polgárok közé a Tanács által be nem vetettek, sem birhatnak sem maguk, sem successoraik itt állandó polgári jussal fekvő örökséget mindaddig, míg vagy magukat, vagy successoraikat a magistratus a helybeli polgárok közé be nem vészi, mivel őket a helybeli polgár a fekvő örökségnek birtokából akár mikor kivetheti.

Hasonlókép az olyan helybeli születésűek is, kik másuvá vevén lakozásukat, más helyen telepednek meg és így idegen helyen vállálnak lakosságot, mivel az által az ide való polgárságot levetik, és itt a közönség javát együtt munkálni megszűnnek: szüleikről itt reájok maradt colonialis javaikat in natura nem birhatják; hanem itt lakozó osztályos véreik által becsü ár (condignae aestimatio) szerint azokból kifizettessenek, vagy pedig ha itt semmi

osztályosaik nem volnának, úgy a városi közönség fizeti ki őket. Ugyanezen rendszabás tartatik meg az olyan külföldiekre (értsd: vidékiekre) nézve is, kik ide való polgárok leányait veszik feleségül. Ezek is azon esetben, ha arra qualificálva nem volnának, hogy ide való polgároknak bevevődjenek, az ide való colonialis birtokokban in natura nem örökösödhetnek.

II. Szakasz. A pusztabeli birtokokat illető rendszabások. A pusztabeli birtokok: vagy árenda mellett, vagy zálogban biratnak.

11-dik Rendszabás. Az árendás pusztabeli birtokokról. Az árendás pusztákban, az árendás contractus szabván meg a birtok feltételeit s idejét, magát az árendás birtokos a contractushoz tartozik szabni, különben töle a birtok, az árendás esztendő eltelése előtt is elvevődik. Ha az árendás birtokos időközben meghal, az ő itt helyben lakó gyermekei közül annak engedtetik az előjáróság által a birtok, a kit arra legérdemesebbnek ítél. Különben a helybeli Tanácstól függ az árendás contractus feltételeit, idejét, az árenda summáját, a mint azt a városi közönség java kívánja, a körülállásokhoz képest meghatározni, és a birtokhoz szolgálatokat kötni, valamint az előtt is mindenkor a Tanács élt ezzel a jussal.

12-dik Rendszabás. Kikre kesztődnek ki az árendás és zálogos pusztabeli birtokokból. Valamint az árendás, úgy a zálogos pusztáknak szerzéseiben a volt a czél, hogy ezeknek használása által a helybeli közönségnek tagjai, és így a helybeli polgárok, kik a közterheket itt hordozzák, a közszolgálatot itt teljesítik, és itt helyben a közboldogságnak előmozdítására tehetségekkel, észszel s tanácskozással együttmunkálkodnak, boldogíttassanak s az által a teherviselésre alkalmatossabbak legyenek: de ugyanazon puszták, a helybeli közönségnek erejével, és idevaló lakosok szolgálatjával folytatott városi gazdálkodásnak költségével szereztettek: ellenkezne tehát a puszták megszerzésében való czéllal, és a közigazsággal sem férne össze, ha azon pusztákba külföldön lakók (vidékiek) birnának, kik a közterheket és szolgálatokat vagy sohasem hordozták itten, vagy itt hordozni megszűntek: következik azért, hogy sem külföldi idegenek az ilyen pusztákban nem birhatnak, sem az idevaló lakosoknak azon gyermekeik, kik máshová vették lakásukat s állandóan másutt lakván, ott lakosságot vállaltak és így a közterheket itt hordozni megszűntek, ezen pusztákban in natura nem örökösödhetnek. Nem

örökösödhetnek az olyanok sem, a kik itt helyben származtak ugyan: de másutt laknak, bár a város határában successionalis birtokuk vagyon; mivel a pusztabeli birtokokra egyedül a helybenlakás és az ezzel együtt járó proportionált szolgálat hordozásával szerzett érdem, nem pedig a város határában való successionalis birtok adhat just. A honnét köteleességében áll a helybeli magistrátusnak, hogy ha ezen eleitőlfogva gyakorolt rendszabás ellenére olyanok léptek volna a pusztabeli részek birtokába, kik ott nem birhatnak, azoktól birtokaikat, pénzek letételével visszavegye.

13-dik Rendszabás. A zálogos pusztabeli birtokok osztályának regulázásáról. Ha a pusztabeli birtokok az egymásután következő osztályok által szüntelen apróbb részekre osztatnának fel, utoljára csekélységök miatt haszonvehetetlenekké lennének. Azonban azon puszták a várostól több mértföldnyi messzeségre levén, szükséges, hogy a gazdák ott tanyát építvén, birtokaikat ott lakó emberek s marháik által műveltessék: már pedig ha apró részekre, nevezetesen még husz holdnál is kisebb darabokra osztatnának fel, ennek az a rossz következése lenne, a mi már tapasztaltatott is, hogy az olyan tehetősebb gazdák, kiknek a pusztákban kicsin részők van, minden marháikkal arra reá szálván, szomszédaiknak szenvedhetetlen kárt okoznak. Ezen gazdasági tekintetből, Oeconomicum principiumból történt az, hogy midőn Tetétlen és Nyárs-Apátnak egy része először kiosztatott, a földek 25 és 20 holdnyi darabokba osztottak fel, és akkora részben classificáltattak s a rajtok fekvő somma ezen classificatió szerint vetetett ki reájok. Hogy tehát ezen classificatió is rendetlenségbe ne hozódjon, szükséges, hogy az osztályokban ennél kisebb darab senki-nek se jusson; sőt még az olyan esetekben is, midőn az említett és még az első kiosztásban mértékül felvett mennyiségnél több esne egy osztályosnak, ezen mértéket nem lehet zavarodásba hozni, hanem Tetétlenek egynek 25, 50, 75 stb.; Nyárs-Apáthon pedig 20, 40, 60 stb. jügerum eshetik. Egyszóval a mértékül felvett és egy tagban classificált 20 és 25 holdat tevő darabok soha az osztályok által semmi módon meg nem csonkíthatatnak, hogy így a már egyszer megállapított classificatió össze ne zavartassék, hogy akármely újabb terhek, mint subsidium, vagy auctio a földekre mindenkor az elsőben megállapított classificatió szerint vettethessék ki, miután ha ezen classificatió megzavartatna, úgy azoknak kivételése meggyőzőhetlen akadályokkal összekötött lenne.

Nyárs-Apáthnak Besnyő nevű része nem lévén classificálva, ott bizonyos mérték az osztályokra nézve nem volt, azokat az előforduló esetekben, a földeknek minősége szerint, az előjáróság igazgatta. Jövőre rendszabásul tétetik, hogy a mely kertek a besnyői részen még nagyobbak 20 jugerumnál, azok 20 holdnál kisebb részekre fel ne osztassanak; az akkorákat vagy kisebbeket többé felosztani nem lehet.

Azoknak fogyatkozása, a kik e rendszabás miatt a pusztabeli birtokban in natura nem részesülhetnek, vagy alábbvaló részt kapnak, a többi osztályosaik által készpénzül pótoltatik vissza, mely pótlás összegét a helybeli Tanács a pénz folyamatához képest határozza meg.

III. Szakasz. A város határában és a pusztákban való birtokokkal összekötött kötelességeknek és szolgálatoknak teljesítéséről való rendszabás. A lakosok kötelességei és szolgálatjai, vagy a városi határban, vagy a pusztákban való birtokaikkal, vagy mind a kettővel vannak összekötve.

14-dik Rendszabás. A városi határban levő birtokokkal összekötött kötelességről. A városi határban levő colonialis birtokoktól tartozik mindegyik lakos az azokra vetett földesuri adót megfizetni, a dézmát megadni; személyes szolgálatokat is tenni. Nevezetesen: minden helybeli lakos, akár armalista, nemes ur, akár nemtelen nyáron kaszálásban egy heti gyalog, azonkívül a vonó marha nélkül való lakos, az esztendőnek akármelyik részében egy heti gyalog, a vonós-marhás gazda pedig minden vonómarhájával három napi szekeres napszámot köteleztetik a városi közönség részére tenni. Az ebbeli terheknek hordozását a városi közönség, mint a földesuri jussoknak birtokosa, eleitől fogva gyakorolt ususnál fogva megkívánja, úgy mindazáltal hogy az olyan esetben, mikor mind a lakosoknak említett szolgálataikra egy esztendőn által nem volna szükség, az olyatén elmaradt szolgálatoknak árát a lakosokon meg nem lehet venni. Mint-hogy pedig midőn Ő Felségének az elmúlt 1807-dik esztendei junius 23-dikán a helybeli colonialis birtokokra nézve kiadott királyi rendelete, a tettes nemes vármegye által eszközösbe vetett, akkor oly rendszabás állapított meg, hogy ha ezen városban a közbirtokos urak colonialis terhek alatt levő birtokot szereznek, akár a szabados eladás és vevés, akár pedig az örökösödés útján azokat azon terhek alól ki nem huzhatják, hanem az azoktól

járó földesuri terhek iránt tartoznak a városi előljárókkal meg-
egyezni: ahoz képest ugyanezen rendszabás értelme szerint a köz-
birtokos urak az egyesség által megállapítandó tartozást kötelez-
tetnek a közönség részére teljesíteni, megjegyeztetvén, hogy nem-
csak a földektől, szőlőktől s házi fundusokból, hanem a város alatt
levő akolkertektől is, ha azokat földesuri adó alatt levő gazdáktól
szerzik, a közbirtokos urak köteleztetnek fizetni, úgy mindazáltal,
hogy valamint a paraszt lakos is, az akolkerttől, míg azt akolnak
használja, semmit sem fizet, úgy a közbirtokos ur is az oly akoltól
csak azon esetben fizet, ha azt nem akolnak használja, hanem
ház vagy malomhelynek fordítja.

15-dik rendsz. A pusztabeli birtokokkal össze-
kötött kötelelességekről. Valamint az árendás, úgy a zálo-
gos pusztabeli birtokokkal együttjáró terheket és szolgáltatokat az
azokrol kötött szerződő levelek határozván meg, ezen contractualis
terheket és szolgáltatokat minden lakos, aki azokban bir, legyen
az akár nemes, akár nemtelen és akármely hivatalt viselő, tartozik
hordozni és teljesíteni. Egyébiránt a zálogos birtok feltételeit
is, mint az árendás contractusét, a helybeli magistratus hatá-
rozza meg.

16-dik rendsz. Mind a városi határban, mind a
pusztákban való birtokokkal összekötött kötele-
ségről. A társaságban való összeállásnak főczélja levén, hogy
az által a társaság tagjainak személyekre s vagyonaikra nézve
nagyobb bátorság szereztessen, ezért viszont az egész társaság
megkívánja a magános tagoktól, hogy ezek az egész közönség-
nek közjavát előmozdítani igyekezzenek, legalább az ellen ne töre-
kedjenek. Ennél a társasági törvényen fundált principiumnál fogva,
az olyan helybeli lakosoknak is, kiknek semmi birtokuk nincs,
annyival inkább az olyanoknak, kiknek birtokuk van, szoros köte-
lességek, hogy se polgártársaikat birtokaikban ne háborgassák, se
pedig az egész közönségnek közjava ellen se titkon, se nyilvá-
nosan ne törekedjenek, egyáltalában érdemetlen levén a közönség
által szerzett jótéteményeknek birására az olyan, ki akár polgár-
társait ok nélkül háborgatja, akár pedig annak a közönségnek,
melynek maga is tagja, közjava előmenetele ellen practicál.

17-dik rendsz. A lakosok colonialis birtokaik-
kal összekötött kötelelességek teljesítésére való
szoríttatásokról. Ha valamely lakos a maga colonialis birtó-

kaival együttjáró terheket hozdozni nem akarná, földesuri adót, dézmát meg nem adná, vagy a személyes szolgálatok alól magát kivonná, más polgártársait birtokaikban ok nélkül, erőszakosan háborgatná, vagy a városi közönségnek közjava ellen, akármi módon törekedne, egyszóval ezen birtokok körül megállapított rendszabásoknak nem engedelmeskedne és így kötelességét elmulasztaná, az olyan elsőben ugyan kötelességének teljesítésére, a helybeli közönségnek kívánságára megintetik, mely birói megintés a helybeli főbíró nevére készítettven s az által aláíratatván, a városi cancellista által a megintendőnek kezébe adatik. Ha ennek kívánt foganatja nem lenne, akkor a helybeli Tanács elébe a közönség szószólója által törvénybe idéztetik és a nála fizetetlen maradt földesuri adónak s dézmának megtérítésébe marasztaltatik s rajta executio által megvétetik, különösen megjegyezvén, hogy ha az exequálandó fél semmi fundust nem akarna, executio alá kinevezni, akkor éppen azon colonialis javai, melyektől a tartozott földesuri terheket hordozni elmulasztotta, vetetnek a megítelt summa erejéig executio alá, mely exequált jószágot azonban egy esztendő s egy nap alatt, mint birói zálogot, visszaválthatja.

Ha pedig valamely lakos oly vakmerőségre vetemedne, hogy az ilyen executio után még netalán birtokában maradt colonialis javaitól, vagy a megírt mód szerint tőle elvett, de általa visszaváltott javaitól a földesuri tartozásokat teljesíteni újra elmulasztaná, mivel Ulászló 1-ső D. 49-dik és az 1655. eszt. 48. cikkelye szerint az olyannak, ki a tartozott terheket colonialis javától hordozni nem akarja, az a büntetése, hogy colonialis javát, ha szinte nemes személy is, elveszítse, tehát ugyan a helybeli közönség szószólója által a városi Tanács eleibe Törvénybe idéztetik, az 1635. eszt. 21. és 75. cikkelyeknél fogva a városi Tanácsot illetvén a bíráskodás és az ellene való vádak a város szószólója által summásan ugyan, de írásban feltevődnek, melyre az is mentességét, ha mi volna, nyomban feltenni tartozik és bebizonyítódván, hogy kötelességeit megátalkodottságból és makacsságból nem teljesítette, colonialis birtokából becsü szerint való kifizetésre íteltetik.

Hogy pedig az ilyen perek se egyik, se másik részről soká ne húzódjanak, köteles mindenik fél a per felvételtől számított harmincz nap alatt és pedig a szószóló felperes panaszának bizonyítását, az alperes pedig mentségének előadását befejezni, akkor

azon állapotban bocsáttatik az ügy végső ítélet alá, a mint van, mely ítélet azonban birtokon belől felelbezzhető, megmaradván az ilyen perekben is, valamint más magános lakosok által támasztott perekben a feljebbvitelnek itt már régtől fogva gyakorlott azon utja, hogy a városi tanácstól, a járásbeli főszolgabíró elébe, onnét pedig a tekintetes, nemes vármegye törvényszékére vagon a felelbezztel.

Hasonlókép ha közbirtokos ur szerez meg valamely colonialis birtokot és az iránt a tanácssal egyezni nem akarna, vagy ha megegyezett volna is, az egység által kötött praestatiót nem teljesitené és így birtokát a colonialis teher alól kihuzni akarná, a colonialis birtok felett való biráskodás ezen esetben is a tanácsot illetvén, hasonlókép a városi közönség szószólója által, a városi Tanács elébe törvénybe idéztetik a közbirtokos ur az olyan colonialis birtoktól járó földesuri adó megfizetése miatt és ha azt le nem fizetné, tehát birtokából becsü-ár szerint való summával kifizettetik és így birtoka a colonialis fundushoz reapplicáltatik.

18-dik rendsz. A lakosoknak pusztabeli birtokaikkal összekötött kötelelességeik teljesítésére való szorittatásáról. Ha valamely lakos pusztabeli birtokaitól a contractusba kötött szolgálatokat nem teljesíti, vagy a város körülállásaihoz képest a helybeli Tanács és közönség által azon pusztákra nézve megállapított rendelkezéseknek magát ellene szegezne, más polgártársait birtokaikban erőszakosan háborgatná, vagy a városi közönségnek közjava ellen törekedne, egyszóval köteleességét nem teljesitené, az ilyen is először megintetik biróiképen s ha ennek fogamatja nem lenne, a városi közönség szószólója által ezen pusztabeli birtokából való kifizetésre törvénybe idéztetik a városi tanács elébe. Itt is mind a birói megintés, mind a birtokból becsü szerint való kifizetésre indítandó per azon móddal hajtatik végre, mint a colonialis javaknál, a becsü-árra nézve azzal a különbséggel, hogy a pusztabeli birtokokra nézve a becsü-árt a birtokban fekvő somma, a birtokon levő javítás és építés teszi. Azután itt a kibecsültetésnek csak addig van helye, míg a contractusban kikötött évek le nem járnak.

IV. szakasz. A lakosok ügyes-bajos dolgaik eligazításának és a törvénykezésnek módjáról való rendszabások.

19-dik rendsz. A tanácsgyűlésnek tartásáról. Minthogy a jó rendtartás a dolgok folyásának legfőbb előmozdítója, a

dolgok rendes folyására pedig megkívántatik, hogy minden magát előadható polgári állapotnak, bizonyos megszabott ideje legyen, a melyen a bíróság elé terjesztethessék, azért meghatározott, hogy minden héten, rendszerint kedden és pénteken tanácsgyűlések tartassanak.

20-dik rendsz. A kisebb magános bajoknak a főbirói hivatal által való eligazításáról. Mivel a helybeli főbíró vagy annak képviselője minden nap a városházánál jelen van, a sátoros ünnepeket és vasárnapokat kivéve, tehát a lakosok a tanácsgyűlés napján kívül is, a hétnek akármely köznapján bajaikat annak elébe terjeszthetik, ki is a dolgot megvizsgálván, azt elintézi s birói jegyzőkönyvébe beiratja; és ha a felek az intézéssel megelégesznek, végre is hajtja; ha pedig a főbíró intézésével valamelyik fél meg nem elégszik, azt a Tanács elébe feljebb adhatja, a mely azt annak idejében felveszi s megvizsgálja. A főbíró intézéseinek jegyzőkönyve a tanácsgyűlés előtt mindenkor felolvastatik, az abban való végzések megvizsgálatnak s a helybenhagyás által a tanácsi végzésekkel egyenlő erejűekké tevődnek.

21-dik rendsz. A keresetlevélről és a törvénybe idézésről. A ki helybeli lakos ellen, az ide való Tanács előtt pert akar indítani, keresetlevelét a Tanács elébe beadván, a mellé annak annyi párját teszi, a hányan lesznek a törvénybe idézendő alperesek, a keresetlevélre s annak párjaira a törvénybe idéző végzés reá iratván, a keresetlevél párjait a reájuk irt törvénybe idéző végzéssel együtt, a városi cancellista a törvényben kiszabott módon kiadja (exhibeálja) és a kiadásról való bizonyosságot az eredeti keresetlevélre írja. Ha nem a városi cancellista exhibeálná a helybeli lakosnak a keresetlevél párját, úgy a törvénybe idézés helytelen s alászálltatik.

22-dik rendsz. A birói megintésről. Gyakran azok, a kik ellen valamely kereset van, a per elkezdése előtt biróiképszohtak megintetni. Az ilyen birói megintéseket a kisebb és világos keresetekben a helybeli főbíró szóval teheti és a szóval való intéseket jegyzőkönyvbe iratja. A fontosabb dolgokban és a midőn a megintető fél írásban akarja az intést tétetni, ilyen írásbeli birói megintések a helybeli főbírónak nevére stílizáltatván és az által aláíratván, a helybeli cancellista által adatnak ki.

23-dik rendsz. A pernek felvételéről, a megjelenésről és a megátalkodásról. Eljövén a törvénybe idéző

végzés által a megjelenésre rendelt határnap, azon határnapon tartozik felperes ügyét felvenni, ha ezt mulasztja, a törvénybe idézett fél másodnapon a keresetlevél párjából veheti azt fel s maga feloldoztatását s költségei megtérítését kérheti. Ellenben, ha felperes a kiszabott határnapon pörét felveszi, az alpereseknek megengedtetik, hogy három nap alatt megjelenhessenek, mivel a helybeli lakosok többnyire mezei munkával élő emberek lévén, könnyen megeshetik, hogy dolgaik elvonják. Azonban az alperesek nem is lehetnek oly készen, mint a felperések. De ha három nap alatt sem jelenik meg az alperes, akkor negyedik napon a felperes kérésére a makacsság büntetésébe marasztaltatik.

24-dik rendsz. A törvénykezésnek kiszabott idejéről (de terminis judiciorum). Hogy a törvénykezésnek kiszabott idejéről támadható nehézségek és kifogások elháríttassanak, meghatározottat, hogy kivevén július, augusztus és október hónapokat, mint a kaszállás, aratás és szüret idejét, a midőn a helybeli lakosok mezei és szőlőmunkákkal foglalatoskodnak, kivevén azon kívül a három sátoros ünnepet, u. m. a husvétot, pünkösödöt és karácsonnt megelőző és követő egy hetet és végre kivevén a decretalis ünnepnapokat, egész esztendőn által lehet a helybeli Tanács előtt pert kezdeni, folytatni, berekesztetni s megítéltetni.

25-dik rendsz. A perbeli kifogásokról. A perhuzásra való s haszontalan prókatori kifogások meg nem engedtetnek. A perlekedő felek prókátorainak kötelességek a pert olyankor, midőn azt az egyik fél huzni akarja, ítélet alá adni, hogy így a perhuzásra célzó kifogások ítélet által azonnal elháríttatván, a per minél előbb végét érhesse.

26-dik rendsz. A perben hozott ítéletekről és ezeknek feljebbviteléről. Ha valamely perben a helybeli tanács ítéletet hoz és az publikáltatik, tartozik az azzal meg nem elégedő fél, harmadnap alatt a publicálás idejétől számítva, ha feljebbvinni kívánja, a feljebbvitelt vagy appellátát, a perben az ítélet után beírni vagy iratni, melyet ha azon három nap alatt nem tenne, többé a feljebbvitel meg nem engedtetik.

Egyébiránt itt eleitől fogva oly szokás gyakoroltatván, hogy a magános lakosok közt támadt perekben a tanács által hozott ítélet után a feljebbvitel birtokon belől engedtetett meg az appelláló félnek, tehát ezután is minden perben az appellata a főszolgabíró ur eleibe birtokon belől fog megengedtetni; hanem a

makacsság miatt hozott ítéletet feljebb vinni nem lehet, kivévén a jószágból kibecsülő perekben hozott contumacialis sententiát, mely a végrehajtás előtt a tettes nemes vármegye törvényszékére bemutatandó, az uri-székek actáinak hasonlatossága szerint.

27-dik rendsz. Az ítélet végrehajtásáról. Valamint a peres feleknek nagyobb bizodalma okáért szükséges, úgy a dolog fontossága is megérdemli, hogy az ítélet végrehajtása mindig két tag által tetessék, u. m. egy tanácsbeli és a referens notarius, vagy pedig, ha az akadályoztatnék, két tanácsbeli által. A végrehajtás idejére nézve pedig meghatározott, hogy az olyan perekben, hol az időközbeli haszonvételek, a nyertes felperesnek meg vannak ítélve, mindjárt a végső ítélet után, a hol pedig az időközbeli haszonvételek nincsenek megítélve, a peres jószág függő terméseinek elvétele után szükség az executiót véghez vinni, u. m. a földekben kaszálás és aratás, a szőlőkben szüret után.

28-dik rendsz. A javítások megbecsüléséről. Az ítéletek végrehajtására szokott tartozni a javítások kinyomozása és megbecsültetése. Az épületek ahoz értő mesteremberek által becsültessenek. Szőlőbeli javítások kinyomozására s megbecsülésére a következő mód gyakoroltassék:

A nyertes és megnyerettet fél által egyenlő számmal olyan tanuk állittassanak ki a helyszínére, kiknek az exequálendő szőlőnek mind akkori állapotjáról, mikor az a megnyerettet fél birtokába ment, mind mostani statusáról elegendő világos ismeretök és az ott levő javításokról nyomos tapasztalások van. Ezen tanuk elsőben a javításoknak miségét és mennyiségét, a helyhez alkalmazva meghatározzák, azután a helybeli bíróság által kinevezett becsüsök teszik meg a szerint a becsüt, melyet a végrehajtó bírák indokolásukra nézve fölülvizsgálnak. A becsülésben meg kell különböztetni az idei plántálásokat, a régiektől. Az idei plántálásoknak, mint még csak reménység alatt levőknek, csupán a munkájuk bérít kell felvenni, a már megfogott plántálások, mint már hasznot hajtók és gyümölcstermők úgy becsültessenek, a mennyit az időhöz képest érnek.

Hasonlókép a földekben, ha akár élőfák plántálásával, akár más móddal tetettek a hasznavehetetlen, homokos vagy szikes földek hasznavehetőkké, a javítások a felek által előállítandó tanuk által mennyiségekre és minőségekre nézve megállapittatván, azután a bíróság által kinevezendő becsüsök által becsültessenek meg.

29-dik rendsz. A per megújításáról. Ha valaki az anyaperben mint felperes keresetét meg nem nyeri, vagy mint alperes a peres jószágot elveszti és a pert újra kívánja megkezdeni, tartozik azt egy esztendő s egy nap alatt megtenni, különben azt az időmulás (elévülés) miatt többé meg nem újíthatja. Ha mindazáltal úgy történik, hogy a meghaladt idő alatt valamely levélre akad és arra a hitet leteszi, hogy azt nem tudta, az ilyen esetben a perújítás megengedtetik két esztendő alatt.

Az egy esztendő s egy nap olyan perben, a melyben executio volt és az executio után feljebb nem vitetett, attól az időtől számítatik, mikor az executionális levél a helybeli tanács előtt publicáltatott, az olyan perben pedig, melyben felmentő ítélet volt, vagy a mely birtokon kívül apelláltatott, attól a naptól, mikor azon per a felsőbb bíróságtól a helybeli tanácshoz visszaérkezett és a benne hozott felsőbb törvényszéki ítélet itt publicáltatik, vagy ha az anyaper, melyben felmentő ítélet volt hozva, feljebb nem vitetett, a helybeli tanácsnak abban hozott ítélete napjától.

V. szakasz. A város polgári állapotját s igazgatását illető rendszabások. A városnak polgári állapotját, gazdaságának folytatását, a közterhek kiosztását s ezeknek hordozásában való rendet és a közbátorság fentartását a helybeli tanács kormányozza. Azért:

30-dik rendsz. A tanács tagjainak számáról. A tanács a helybeli főbirón, második birón, adószedőn és árvákatyján kívül áll tizenkét tagból, még pedig, mivel a városi közönségnek egy részét nemes, más részét pedig nem nemes polgárok teszik: azért a városi tanácsnak tagjai is, eleitől fogva gyakorolt rendszabás szerint fele részben nemes, fele részben pedig nem nemes, avagy polgári rendből valók.

Hogy a tanács tagjainak kitett száma szüntelen teljes legyen és a közdolgok folyamata, a tagok hiányossága miatt, hátramaradást ne szenvedjen, tehát, mihelyt a tanácsbeliek közül valamelyik kilép, vagy kihal, annak helyébe a tanács azonnal tartozik másikat nevezni, a helybeli polgárok közül olyat, a ki tudományára s erkölcsére nézve alkalmas.

31-dik rendsz. A biráknak s többi tisztiselőknek és szolgáltnak választásáról. A birák s többi tisztisélők minden esztendőben újra választatnak.

Eljövén az újráválasztás szokott ideje, u. m. november hónap első napja, ezen napon a tanács gyűlést tart, a volt főbiró hiva-

talát leteszi, a főbirói hivatalra a tanács, szabad votisálás által, a maga tagjai közül négy személyt candidál, t. i. a városnak a tek. nemes vármegye által még 1757-ben megerősített rendszabása szerint, a nemesi rendből kettőt, a nem nemesek rendéből is kettőt. Ezen négy candidátusok közül azután a városi lakosok szabad votumuk által választanak egyet a főbirói hivatalra, a ki azonnal maga mellé választja a második birót; azután mind a ketten, az egész nép gyűlése előtt megeskettetnek.

A város többi tisztviselőit és szolgálait, mint a főadószedőt, árvák atyját, város gazdáját, borbirót s a város szolgálait a tanács, a már megválasztott új főbirónak előlülése alatt tartott gyűlésen egyértelemmel választja, azonkép a tanács gyűlése választja a város notariusait, a városi fiscalist, a cancellistát s a városi commissariust, de ezen hivatalok állandók és folyvást több esztendőig tartók levén, ezek nem szoktak esztendőnként újra választatni.

32-dik rendsz. A választott polgárokról, Mint-hogy vannak némely fontos tárgyak, melyeket noha a tanács kormányoz, eleitől fogva szokás volt az értelmesebb polgárokkal s ezek által az egész néppel közleni, ilyen tárgyak: a rendszerint való terheknek felosztása, mint a hadi, házi, földesuri adó kivétele, e czélból a lakosok tehetségének összeírása, a mesteremberek, kereskedők s egyéb lakosok némely jószágainak különös rendekre felosztása (classificatio) hasonlókép a nem rendszerint való terheknek, mint a haza védelmére való segedelmeknek s egyebeknek igazságos kivétele, a város számadó tisztviselőinek számadások megvizsgálása; mindezeket eleitől fogva szokta a Tanács az értelmesebb polgárokkal közölni, kik is ezen városban közönségesen convocatusoknak szoktak neveztetni. Ezeknek számok nem levén meghatározva, sem pedig nem levén azok névszerint kinevezve s választva, abból az következett, hogy néha több, néha kevesebb számmal és többnyire különböző személyek hivatvatván össze, a fenirt tárgyaknak a közönséggel való közlése jó móddal és renddel meg nem eshetett; azért, hogy e részben jobb rend szereztessék, rendszabásul tétetik, hogy a város négy járásra vagy tizedre levén felosztva, mindegyik tizedre az értelmesebb és becsületesebb polgárok közül nyolcz-nyolcz személy és így az egész városból 32, a tanács által választassék, kik a szokás szerint a fenemlitett tárgyaknak velek való közlése miatt rendszeren összehivattassanak, kötelességeikre mindnyájan meghiteltessenek.

Mivel pedig a városnak polgárai is egyrészt nemes urakból állanak, kikkel a közönség eleitől fogva atyafiságos egyességben együtt élni s lakni kívánt, annál fogva a választott polgároknak is egy része, nevezetesen mindegyik tizedre kettő az ármalista nemes urak közül választatik.

Egyébiránt nem elmulthatlanul szükséges, hogy a tizedbeli választott polgár ugyanazon tizedben lakjék, a melyben ki lesz választva, akármelyik polgárt lehet akármelyik tizedbe választott polgárnak kinevezni.

Ezen választott polgárok azon kívül, hogy ezen rendszabás elején megnevezett tárgyak velők közöltetnek, még arra is valók, hogy a városnak némely conventionatusai, u. m. a tizedbeli adószedők, a város gazdája és borbirája esztendőnként ezek közül tevődhetik, azonkívül ugyanezek a birák választásán okvetlen jelen tüztoznak lenni.

33-dik rendsz. A tized-senatorokrol és ezeknek kötelességekről. Minthogy gyakran tapasztaltatott, hogy a kisebb és haszontalan magánpanaszokkal a lakosok a főbirói hivatalt annyira megterhelik, hogy azok miatt a fontosabb közönséges foglalatosságok hátramaradást szenvednek, azonban a közszolgálatok teljesítésében való rend szoros megtartására, hogy egyedül maga a birói hivatal jól felvigyázhasson, egy oly népes városban, csaknem lehetetlen, azért, hogy mind a csekélyebb magános bajok eligazításával a főbirói hivatal ne terheltecsék, mind a közszolgálatok hordozásában való rend inkább fentartassék, a városnak négy tizedében két-két tanácsbeli és így az egész városban 8 senatorok rendeltetnek ki, kiknek foglalatosságuk:

1. A lakosoknak csekélyebb szóbeli panaszait elintézik, az elintézésről a főbirói hivatalnak tudósítást adnak.

2. Midőn valamely lakos instántia utján a tanács eleibe folyamodik magános dolgokban, ha szükséges azért más magános lakost kihallgatni, akár annak csak szóval való kihallgatását a tizedsenator viszi véghez, akár pedig attól írásban vesz ki nyilatkozatot és azt a tanácsnak bemutatja, ha pedig lehetséges, a lakosok pözt támadt kereseteknek egyezség által elejét veszi, hogy így a kerek eltávolíttassanak.

3. Midőn a lakosok maguk közt eszközleendő osztályokra, vagy akármi dolgaiknak végrehajtására deputált közbirákat kérnek, ugyane végre a tizedsenatorok küldetnek ki.

4. A városban a közszolgálatok teljesítésében való rendre vigyáznak, hogy senki a személyes szolgálatok, u. m. a forspontozás, felsőbb rendeletek által parancsolt fuvarozások és a városi közönség részére teljesítendő szekeres és gyalog hetelés alól magát ki ne huzza; ha valakit tapasztalnak, hogy magát a közszolgálat alól kivonja, azt a főbírói hivatalnál bejelentik.

5. Hogy a városban a belső bátorság fentartassék, éjjeli kerülők és vigyázók rendeltessenek, hogy a városban idegen csavargók és gyanus személyek ne lappangjanak, hogy az utszák tiszták és járható állapotban legyenek, egyszóval a belső politíára is ugyancsak a tizedsenátorok kötelesek felvigyázni.

6. A tizedsenátorok közül neveztetnek ki a helybeli mesteremberek czéheibe is a commissariusok.

Hogy pedig e köteleességeket a tizedsenátorok elvégezhessek, mindegyik mellé három választott polgár rendeltetik. A választott polgárok szolgálatlajstromba jegyzik fel naponként, hogy kiket és mikor, micsoda szolgálatra rendelték. Ugyanezek rendelik ki a lakosokat az utak s töltések csinálására s felvigyáznak azokra, azonkép ezek vetik ki az éjszakánként vigyázókat s a hol idegen és a bíróság engedelme nélkül lappangó rideg vagy gyanus személyt tapasztalnak, azt a maguk tizede senátorának bejelentik.

34-dik rendsz. A számadások megvizsgálásáról. A városban ennek gazdaságai és jövedelmei körül több rendbeli számadó-hivatalok levén, ezek számadásainak megvizsgálása iránt az ő felsége kegyelmes királyi resolútiójának eszközöltetése alkalmával a tettes ns. vármegye által kirendelt tettes deputatio munkájában az elmúlt 1811-dik esztendőben oly rendszabás tétetett, hogy a számadók, a midőn hivataljok esztendeje letelik, számadásokat három hónap alatt tartoznak előterjeszteni; azért köteleességében áll a tanácsnak mindenik számadót hivatalos esztendejének lefolyása után három hónap alatt a számadásra szorítani, valamint viszont a számadónak, ha számadását a megvizsgálásra beadta, mégis a tanács három hónap alatt azt meg nem vizsgálta, jussa van maga feloldoztatását a számadás terhe alól kérni.

A főadószedőnek, négy tizedbeli adószedőnek számadásukra nézve, mivel ezek a hadi, házi és földesúri adónak beszédéséről és hová lett fordításáról vannak és mivel a tek. ns. vármegye által ezekre nézve megállapított s fent érdeklett rendszabás értelméhez képest ezeknek megvizsgálásán, a helyben lakó köz-

birtokos urak jelen lehetnek: azért az említett adószedői számadások megvizsgálása alkalmával ugyanazon helyben lakó közbirtokos urak mindenkor meghivassanak.

A városi commissárius a helyben quártélyozó és keresztülmenő katonaságnak kiadott természetményekről, quietantia mellett kiszolgáltatott fuvarozásokról és forspontozásokról, háló- és istállóbérről tartozván számolni, mivel esztendőnként a félesztendei computusokon az eredeti quietantiákat beadni köteles, azért mindenik féllesztendő végével a közönséges computus előtt tartozik számadását a tanács eleibe terjeszteni és a keze alá bevett s kiadott természetményekről számot adni.

A mely számadók a városnak gazdasága körül vannak, jelesen a második bírónak a város gazdasági készpénz jövődelméről és költségeiről, a város gazdájának a város ingó eszközeiről és mindenféle természetményeiről, a borbírónak a város dézma- és készpénzen vett borairól való számadásaik, melyeket a részekre kiadandó instructio szerint tartoznak elkészíteni, a tanács által a választott polgároknak jelenlétekben vizsgáltatnak meg.

Egyébíránt, valamint a főadószedő és második bíró, a kezek alatt levő cassáknak mibenlétéről, ugy a borbíró és a város gazdája, a városnak az ő számadásaik alatt levő naturáléikról hivatalos eszten-dejeknek folyása alatt is minden három hónapalatt és így minden fertály esztendő végével, a tanácsot tudósítani és számadásaiknak sommás kihuzását (summarius extractus) beadni kötelesek.

35-dik rendsz. A város szószólójáról, vagy városi fiscusrol. Minthogy vannak sok olyan foglalatosságok, melyeket mind a magános lakosok szüntelen való ügyes-bajos dolgaik eligazítása, mind a város népességéhez képest naponként szaporodó közönséges tárgyak miatt a város két notariusai el nem végezhetnek, de ha azokra reá érnének is, az ő hivatalaikkal azok össze nem férnének; azért a mostanában volt harmadik notariusi hivatal helyett egy új hivatal, t. i. a város fiscalisának hivatala állított fel, mely hivatalnak kötelessége az, hogy a városi közönség földesúri jussaira felvigyázzon, nevezetesen:

1. Mivel a városnak mind azokban a földesúri portiókban, melyeket örökösen megvett, mind azokban, melyek zálogban, vagy árendában biratnak, a magvaszakadt colonialis javakban örökösödése van, ezen magvaszakadt javaknak kikeresése a városi fiscus kötelessége.

2. Hogy a földesuri adó s dézma a colonialis birtokoktól beszédessen és a személyes szolgálatok teljesíttessenek, s a makacs lakosnál restantiában kin ne maradjanak, erre is a városi fiscus köteles felvigyázni, és a lakosoknak kötelességek teljesítésére való szoríttatásukat annak útján a rendszabások szerint eszközölni.

3. A városi számadóknak, számadásaik, a megvizsgálás előtt a városi fiscusnak adatnak át, a ki azoknak tételeit megvizsgálván s újra összesummázván, a környülállásokhoz képest észrevételeit, és a közönség részéről támasztható nehézségeket írásba teszi s a számvevő gyűlés elébe a számvétel alkalmatosságával beadja.

4. Mivel midőn a városban valamely criminálisan vétkező találtatik, a felsőség megkivánja, hogy az olyan criminalis vétkező, az ő vétkének leírásával, facti speciessel jelentődjön be: tehát az ilyen esetekben is a városi fiscus nyomozza ki a körülállásokat és azok szerint a felsőség eleibe beadandó facti speciest elkészíti.

5. Gyakran megesik, hogy valamely helybeli szegény lakosnak volna olyan igazságos keresete, melyet törvény útján megnyerhetne, de a perbeli költségek tőle ki nem telnek, vagy az olyan szegény lakos ellen más indít pert: az ilyen esetekben a tanács által a helybeli fiscus kirendeltetik a szegény lakos ügyének előmozdítására s oltalmazására, melyet is a városi fiscus kötelességből a szegény lakostól adandó fizetés nélkül tartozik cselekedni. Signatum Nagy-Körös 10-dik augusti 1817. (L. S.) Szabados Nagy-Körös városa N. N. birája, tanácsosa és közönsége. Kiadta: Bakos Ambrus m. p., ugyanazon Nagy-Körös városa rendszerint való jegyzője.

Tekintetes nemes Pest, Pilis és Solt vármegyéknek 1817. eszt. Karácson hava 11-dik napján Pesten tartatott polgári törvény-székében *e jelen rendszabások* az 551-dik szám alatt, annak módja szerint felolvastatván és birói megvizsgálás alá vetetvén, rész-szerint átaljában, részszerint némely változtatással helyben hagytak. A változtatások legtöbbjét, mint lényegbe nem vágót észrevétel nélkül fogadta a város. Ezek közt mégis megemlítendő a 10-dik rendtartás arról, hogy kik rekesztessenek ki a város határában levő birtokokból, a mely azzal a hozzátétellel hagyatott helyben, hogy ha valamely vidéki férfi, helybeli nőt venne nőül, és hitvese születése helyén állandó lakos kívánna lenni, attól őt eltiltani, ha csak valamely czégeres vétekről nem ismeretes, nem lehet.

Több változtatás lényegét érintvén, azok ellen a városi tanács indokolt előterjesztéseit írásosan tette meg, a melyek az

1818-dik évi Bőjtelő havának 24-dik napján Pesten tartott törvényszéki gyűlésen ismét vizsgálat alá vetetvén, végre e gyűlés ezek helybehagyására nézve következő végzéseket hozott:

1. *Az első szakaszban az örökös eladásról szóló 1-ső rendszabás* azzal a változtatással hagyatott helyben, hogy mivel: „1-ször arra nézve, hogy egy harmadik, a kinek jussa netalán az eladás által zavarba hozathatna, felvigyázhasson és a bajt elháríthassa, minek utánna 2-szor az eladásban elsőség jussával bírók az eladandó jószággal ezen rendszabásban kitett mód szerint ugyanis megkináltatnak, és az eltartásra (értsd: visszatartásra) 15 napok szabattatnak, az eladások a templomban kihirdettetnek és a város háza kapujára függesztetnek: elegendőnek ítéltetik, ha a vevő, a vett jószág árát, a város házánál letevéen, az a megkinálásra hagyott 15 napok alatt ott depositumban tartatik, és csak azoknak elmultával, ha senki magát az eladott jószág iránt nem jelentette, adatik át az eladónak“.

2. *A zálogról szóló 2-dik rendszabás* azzal a változtatással hagyatott helyben: „hogy a protocollatio elmulasztásával örökösen vásárlott jószágot a vevő 12 esztendők elforgásával a maga nevére beiratni köteles legyen, melyet ha cselekedni elmulasztana, a 12 esztendő eltölte után is szabad legyen a vevőt zálogos úton a jószágért megkeresni“.

3. *A III. szakaszban a lakosoknak colonialis birtokaikkal összekötött köteleességek teljesítésére való szorításokról szóló 17-dik rendszabásra nézve végzés:* „A város határában levő javak közkormányzása és igazgatása iránt való birósága a város tanácsának itt kérdés alá épen nem vetetvén, tehát egyedül csak az forogván fenn, hogy a midőn valamely közbirtokos úr, a birtokában levő és a város birósága alá tartozó colonialis javakat akár egyezés által, akár más móddal megállapított praestatiókat teljesíteni épen nem akarná, s különben a dolgot orvosolni nem lehetne, hanem a közbirtokost kibecsültető perbe kellenek idézni, mivel a kibecsültetés mintegy fenytéket vonszana maga után, a fenyték elhatározása pedig a közbirtokos és nemes urak ellen a városi biróságot nem illetheti, az előadott kérésnek helye nem lehet, hanem mivel Kőrösön az úriszéket ábrázolja a járásbeli főszolgabíró úr, a felek könnyebbsege tekintetéből az előbbeni törvényszéki végzés olyformán változtattatik meg, hogy a kibecsültető per a vármegye által kirendelendő ügyésznek felperessége alatt, ő előtte (a

főszolgabíró előtt) indíttasson meg, és az ítélet végrehajtása előtt, onnan terjesztessen a vármegye törvényszéke elébe“.

4. A *III. szakaszban a lakosoknak pusztabeli birtokaikkal összekötött kötelességek teljesítésére való szorításokról szóló 18-dik rendszabást illetőleg*: „a 17-dik rendszabásra tett határozás a kibecsültető pernek a közbirtokos urak ellen való indítására nézve ezen rendszabásra is kiterjesztetik. Ha mind az által valamely közbirtokos úr a pusztabeli birtok iránt a várossal tett contractusban magát a város birósága alá vetette, a fentebb előadott törvényszéki határozás reá nézve nem értetődhetik, következésképen a contractus a maga erejében maradván, annak szabásához képest a közbirtokos úr is, a mint egyezett, köteles törvényt állani“.

5. A *per felvételéről, megjelenésről és megátalkodásról a IV. szakaszban a 23-dik rendszabásra nézve helyben hagyott, hogy*:

„A mennyiben a meghivatott, de meg nem jelent alperes megjelenése elmaradásának helyes és elfogadható okát adni nem tudná, helyesnek találtatik, hogy a birságon kívül az okozott és biróiképen megállapítandó költségekben is marasztaltasson: meghatározott egyszersmind az is, hogy a birságnak $\frac{2}{3}$ része a város közköltségére maradjon, $\frac{1}{3}$ része pedig a költséggel a felperesnek juttattasson“.

Záradékok: „Mely fentebb megírt statutumoknak szóról-szóra minden változtatás, hozzáadás vagy kihagyás nélkül ide lett által-íratatásról a folyamodók részére az előfordulható esetekben leendő használás végett kiadtuk e jelenvaló, hiteles pecsétünkkel megerősített Bizonyító levelünket, a köz Igazság azt hozván magával. Költ az Ezernyolczszáz tizennyolczadik Esztendei Szent-György Havának harmadik napján, Szabad királyi Pest városában tartatott közgyűlésünkől. Megolvasta és kiadta a fent tisztelt Ts. Ns. Vármegyének 2-k. V. notariussa Sárközy Imre m. p. (L. S.)“

„Nro 76. 1818-k Esztendei Julius 17-dik napján, Szabados Nagy-Körös Várossa nemes Tanácscsa gyűlésében. A bemutatott Rendszabások, ez uttal felolvastatván s publicáltatván, ez napságtól fogva, szorossan megtartatni rendeltettek; egyébaránt hogy ugyanazon Rendszabások a helybeli lakosok előtt is esmeretesek legyenek, ugyanazoknak a legközelebb következő Vasárnapon a nép előtt való felolvastatások is elrendeltetett. Följegyezte Bakos Ambrus m. p. N.-Körös várossa Fő-Jegyzője“.

68. §. *A város pesti házai.*

Két helyen van említés az előzőekben, hogy Nagy-Körös városnak Pesten házai voltak: a 10. és 62-dik §-ban.

1. *Hímző utszai ház.* A város még az 1679-dik évben, Szemere Pál bíróságában, a török hatóságtól vett Pesten egy bekerített és minden szükséges eszközökkel: kút, kert stb. ellátott udvart, 10,000 pénzért; az összeget lefizette és az adásvevés a törvény színe előtt megtörtént, erről az irat kiadatván. E tény is bizonyossága annak a tekintélynek és hatáskörnek, a melylyel N.-Körös város hatósága már a török világ idejében birt. Különösen abban az időben: de később is kevés városnak volt Pesten, az ország fővárosában tulajdon háza. Ez mutatkozik a város első pesti házá-
nak, mely után még kettőnek lett tulajdonosa. Ezen első ház valószínűleg az volt, a melyet Pest város a 10. §-ban foglalt közlés szerint a II. Rákóczy Ferenczhez való ragaszkodása miatt, hűtlenségi váddal akart elvetetni tőle, s melyet mégis, mint mindjárt látandjuk, 100 évvel azután a belvárosban, az arany varró (Hímző) utszán, gróf Széchényi Ferenczcel cserélt el, miszerint ezt az első pesti házát a város 100 évnél tovább bírta.

2. *Zöldkert utszai ház.* Második pesti háza N.-Körös városnak, a mostani Reáltanoda utzában, keresztül nyulva a gr. Károlyi utzára az volt, a melynek helyén most a Reáltanoda utzában a belvárosi főreáltanoda, a gr. Károlyi utzában pedig a belvárosi fi- és leány elemi iskola fekszik. Tudvalevőleg a Reáltanoda utszát ez előtt Zöldkert utszának, a gr. Károlyi utszát pedig Czukor utszának hívták.

E háznak s teleknek, mely az előtt Zöldkertnek, németül Kchlbacher kertnek neveztetett, s a melyről neveztetett az utsza is *Zöldkert*, németül *Kohlbacher* utszának története, a mint az a város 1807-dik évi jegyzőkönyvében foglaltatik, a következő:

Nagy-Körös városnak Pesten, a belvárosban az arany varró utzában, gróf Széchényi Ferencz háza mellett régidőktől fogva tulajdonát képezett házát a nevezett gróf többször kérte, de a város több nevezetes ember közbenjárására sem ment bele az eladásba. Ugyanazért a gróf a belvárosban egy oly házat kívánt venni, a melyet a város a maga házáért cserében elfogadna. Spielenbergről Pál ügyvéd volt ez ügyben a gróf megbízottja, a ki e

végezt Nagy-Körösön is lentjárt, valamint a város is szemle s egyezkedő bizottságot küldött Pestre. Végre több fordulat után, a város tekintetbe véve a grófnak a magyar nemzet iránt szerzett nagy érdemeit is, akkép történt meg az egyezés, hogy a gróf megvette a város részére a *Zöldkertet* 24,000 frtéért Krachenfeld Mihálytól és feleségétől Lauter Teréziától, s ráadásul fizetett még a városnak 2000 frt készpénzt, melynek megtörténeése után a csere a pesti magistratus előtt is bevallatott.

Igy jutott N.-Körös város második pesti házához, a melyet 1807. május havában vett birtokba.

Az előadottakból úgy mutatkozik, hogy a himző utszai első ház az a földszintes ház volt, a mely a Papnevelde utzában most is meglevő gr. Széchenyi palota mellett, a Himző utsza közepéig benyuló telken, féltető alatt a Himző utzában most is megvan s több ideig ovodának használtatott.

A zöldkert utszai telken a város, mindjárt annak átvételekor egy 20 öles szint építtetett, a házat és udvart pedig a városi közönség számára szálló helyül rendezte be s e minőségben használtatott az még a szabadságharcz után is, mig nem a 62. §-ban tett megjegyzés szerint 1852-ben a város adósságainak törlesztésére 31,100 pengő forintért eladatott.

3. *Nyár utszai ház.* Ezt a város 1822-ben szerezte az akkor Teréz, most Erzsébet városban levő Nyár utzában a következőkép:

Micsoda birtok szerzési, rendezési, vételár és adósságtörlesztési műveleteket vitt véghez a város az 1821-dik év körül, az a 11., 12., 13., 14-dik §§-ban részletesen van tárgyalva. E közt a 12. §-ban említve van, hogy a város Nyársapát pusztá váltságáért a gr. Forgács családnak is rendes kamatozás mellett 74,000 frttal maradt adós. Ezt a tőkét a grófi család 1822-ben felmondotta. De már előbb máskülönben is rendezni és tisztázni kívánván a város adósságai ügyét, 1821-ben a 14. §-ban ismertetett örök-váltsági kivetést készíttette abból a célból, hogy az adósságai törlesztésére szükséges összeget az ott használt arányosítási kulcs szerint szedje be lakosaitól. Azonban e kivetésnek és beszedésnek több lakos ellene szegült s azt a vármegyéhez beadott folyamodás útján megakasztotta. E miatt köteles fizetései teljesíthetése végett, mint már előbb is többször, ismét kölcsönhöz volt kénytelen a város fordulni. Ekkor Mauthner Ádám pesti nagykereskedőtől vett fel 30,000 frtot 6 százalékra, 11 év mulva történő törlesztés

mellett, oly feltétel alatt, hogy a mellé ugyanannyi árban, ugyanoly kamatozás és törlesztés mellett, annak nyár utszai házát is fogadja el. Ezt a város elfogadta; ekkép a 30,000 frtot készpénzben, a másik 30,000-ret a házban megkapta. Így jutott ezen harmadik házához. E ház ekkor 4400 frtot jövedelmezett, s mivel akkor holt kezekre nem lehetett Pesten házat szerezni: Szabó István és Gál István nagy-körösi lakosok neve alatt iratott az a város birtokába.

A zöldkert utszai ház telke 791, a nyár utszaié 693 □ ölben van kimutatva.

III. SZAKASZ.

Egyházi és iskolaügy.

I. FEJEZET.

Az ev. ref. egyház s annak tanintézetei.

Nagy-Körös város lakosságának túlnyomó része az ev. ref. vallást követi, a mint az a 37. §-ban is feltüntetve van; az ugyanitt levő főbb tanintézetek szintén ehhez a vallásfelekezethez tartoznak.

I. Cikk.

Az ev. ref. egyház.

(Filó Lajostól.)

Mint közönségesen tudva van, a hazai *református egyház* az 1881-dik év előtti országos törvényekben *helvét hitvallásu evangelikus* egyháznak neveztetik; azonban az 1881-ben Debreczenben tartott egyházi zsinat határozata folytán annak hivatalos czíme most már ez: *evangyéliomilag reformált egyház*; és így az a hivatalos czíme a *nagy-körösi ref. egyháznak* is, mely a *dunamelléki ev. ref. egyházkerületnek kecskeméti egyházmegyéjéhez* tartozik.

Midőn ezen egyháznak, városunk ezen Monographiája keretében, rajzát felmutatni kívánom: bevezetésül általánosságban a következőket kell megemlítenem:

Bár egyházunknak multja és jelene, főleg tanintézeteinek történelmi képével együtt, egy önálló, külön Monographia tárgyát is képezhetné: én itt a lehető rövidséggel kívánok élni, nemcsak azért, mivel városunk ezen Monographiájában egyházunknak rajza csupán egy kiegészítő szakaszt képez; hanem azért is, mivel városunk története az utolsó negyedfél évszázad óta mondhatni

egyházunk életével csaknem összeforrvá volt, s azzal oly sok ponton érintkezik. hogy városunk története az említett időről, tehát mióta városunkban a ref. egyház létezik, bizonyos tekintetben egyházunknak is a története.

A czélbavett rövidség mellett jelen rajzolatban kiválólag egyházunk jelenének képét óhajtottam feltüntetni, úgy vélekedvén, hogy a későkort is az fogja nagyobb mértékben érdekelni, hogy miután ezen Monographia hazánk évezredes életének megünneplése alkalmából született meg, minő volt tehát épen ezen nevezetes, és örökké emlékezetes évben egyházunknak kül- és belélete?

És bár így én e jelen rajzolatban egyházunknak nem annyira multjával, mint jelenével fogok foglalkozni: azért mégis e dolgozat összeállítására, bár távolabbi kútfőket nem kerestem s más-nemű hivatalos elfoglaltatásom miatt nem is kereshettem fel, több rendbeli kútfőket használtam, melyekről itt csak azért teszek említést, hogy ha valaki idővel egyházunk önálló Monographiáját kimerítőleg akarja megírni, az általam használt kútforrásokra is könnyű szerrrel ráakadjon. Az általam használt kútforrások pedig a következők: *városunk és egyházunk levéltára; egyházunk jegyző-könyvei; a lelkeszi hivatalnál levő anyakönyvek és korjegyzetek; egyházkerületünknek 1842-dik évi Almanakja és 1848-dik évi Név-tára; továbbá Lampe ismeretes Históriája; Balla Gergely Nagy-Körösi Krónikája; Szilády Áron és Szilágyi Sándor Okmánytára Nagy-Körös sat. levéltáraiból; Ipolyi Arnold „Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete sat.” című munkája; Pest sat. megye Monographiája Galgóczy Károlytól; Szegedi Kis István Élete Földváry Lászlótól; és H. Kiss Kálmánnak kéziratban levő ily című munkája: Hetvenkét év a nagy-körösi ev. ref. egyház és iskolák életéből 1819—1891.*

Ezeknek előrebocsátása után most már egyházunk rajzolatát megkezdhetem.

69. §. I. Az egyház multja.

Hogy Nagy-Körös mikor vette be a reformációt, és hogy k volt annak itt első hirdetője s terjesztője, az eddig biztosan megállapítva nincs. Balla Gergely szerint *Kálmáncsai* (Kálmáncsehi) *Sánta Márton* hozta be Nagy-Körösre a reformációt, úgy azonban, hogy a lakosság egy része megmaradt előbbi vallása mellett. Valószínűnek látszik azonban, hogy *Szegedi Kis István* is, czeglédi

lelkész korában, úgy a szomszédsági közel viszonynál, mint reformátori buzgóságánál fogva, a reformációnak Nagy-Körösön ha nem is első hirdetője, de terjesztője, elősegítője volt.

Még kevésbbé lehet megállapítani biztosan azt az időpontot, a midőn a reformáció első sugárai városunkba behatottak s itt a református egyház megalapult.

Az 1842-dik évi egyházkerületi Almanak szerint a reformáció városunkba még a mohácsi vész előtti időben hatott be; annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy már a 16-dik század második negyedében, I. Ferdinánd és Zápolya János idejében a reformáció városunkban ismeretes volt, sőt hogy az akkor már a lakosok nagy részét hivei közé számította.

A reformáció városunkban a polgárok közti békének minden megzavarása nélkül vétetett be. Erre mutat azon körülmény, hogy miután a lakosságnak egy része a r. kath. vallásban megmaradt, bár a jelentékenyen nagyobb rész reformátussá lőn, atyafiságos egyezés szerint a templomot, mely még az Árpád-urak idejében épült s bár sokféle átalakításon ment keresztül, de mai nap is régi helyén áll, mint a reformátusok temploma, mindjárt kétfelé rekesztették; egyik felében a reformátusok, másik felében a r. katolikusok tartván a nyilvános istenítiszteletet.

Azonban nem sokára kenyértörésre került a két hitfelekezet tagjai között a dolog. Ugyanis, a Jegyzékünkben is olvasható hagyomány szerint, egy alkalommal reggel a református hivek vallásuknak s lelkészőknek kigúnyolására egy döglött kutyát találtak felállítva templomi szószekékben; s mivel közhiedelem szerint ezt valamelyik ellenséges indulatú r. kath. ember mívelte: a két fél most már összeháborodott; s bár a botrány okozója kipuhatható nem volt: a két hitfelekezet tagjai egymás ellen tettelegességre is vetemedtek, míg azután a békeség kedvéért a vallásuk mellett megmaradni kívánt r. katolikusok Nagy-Körösről kiköltöztek. Ettől kezdve Nagy-Körösön egészen a múlt század második feléig csupán református egyház létezett s a templom is az elkülönítő közfal lebontásával s egyéb átalakításával kizárólagosan a református egyház nyilvános istenítiszteletének hájlékává lett.

A török hódoltság idejében, mint országszerte másutt is, úgy Nagy-Körösön is, a reformátusok vallásuk miatt háborgatásnak kitéve nem voltak; mert bár a távolból is fentartották political

összeköttetéseket, a nemzet hazafiui pártjával, a Budán székelte basa parancsai szerint a rájuk kirótt tartozásokat teljesítvén, vagyis a nyers hatalom kényszerítő erejének kénytelen-kelletlen engedvén, vallásuk szabad gyakorlásában a török hatalom által teljesen meghagyattak.

A próbáltatások ideje a nagy-körösi református egyházra is csak a török uralom megszűntével s főleg Mária Thérézia uralkodása alatt következett be; de mint az az előtti, úgy az akkori és későbbi próbáltatásokat is meg nem törhetett lelki erejénél fogva szerencsésen kiállotta, sőt az évek és évszázadok haladásával — mint a keblén ápolt iskolák is kézzelfoghatólag igazolták — még előmenetelében s virágzásában növekedett is.

Már ha az általam tett tanulmányozásból szabad következtetést levonnom: azt kell mondanom, hogy Nagy-Körösön a reformációt első sorban a világi előljárók és az akkori előbbkelő, művelt osztály egyéb tagjai karolták fel. Erre mutat egyrésről az, hogy a reformátusok mindjárt kezdetben a templom fele részének használásába léphettek; másrésről pedig az, hogy a református egyház a várossal s illetve a városi előljárósággal és az úgynevezett compossessorátussal, még közigazgatási tekintetben is, a legújabb időkig a legszorosabb összeköttetésben volt.

Mint Svájcznak Tigurum vagy Zürich városában a Zwingli-féle reformációt a városi előljáróság fogadván el első sorban, ott azután a református egyház közigazgatási ügyei is a városi előljáróság irányadó befolyása mellett nem presbyteri, hanem consistoriumi rendszer szerint kezeltettek és intéztettek: úgy volt ez kisebb-nagyobb mérvben a nagy-körösi református egyházban is, míg azután a 60-as években, s még inkább az 1881-ben tartott debreczeni zsinat óta, nálunk is az egyházigazgatásra nézve teljesen a presbyteri rendszer van életbe léptetve.

Hogy Nagy-Körösön a református egyház a várossal s illetve annak előljáróságával és a helybeli compossessorátussal vagy nemesi közbirtokos osztállyal mily szoros és benső összeköttetésben volt, úgy hogy a város mintegy a helybeli református egyház patronusának tekintethetett: ezt a következő történelmi adatokból is kétségtelenül megítélhetjük.

Az egyházi gyűlésekben már hivataluknál fogva a városi előljárók, mint jogosult tagok mindnyájan részt vettek, valamint nem sokára a helybeli compossessorok. Az elnökséget is részint

egyedül, részint az egyik lelkészszel, mint társelnökkel együtt vagy a városi bíró, vagy valamelyik tekintélyes compossessor vitte az egyházi gyűlésekben. Még az 1860-dik évben és az 1861-nek elején is az egyháztanácsban a városi előjárók feje, az akkori polgármester elnökölt hivatalánál fogva; és 1862-ig az egyházi gyűlések is mindenkor a városházi teremben tartattak s a városháza épületében volt elhelyezve a pénzkészítő gondnoki hivatal és az egyháziak s harangozók szolgálata is.

A város segítette a református egyházat úgy lelkészeinek, mint tanárainak és tanítóinak fizetésénél; a város szolgáltatta még a lelkészi hivatal számára is anyakönyvezés használatául a bekötött könyveket; ezért azoknak cím lapjain a korábbi időkből nemcsak az akkori lelkészeknek, hanem a város biráinak sat. nevei is kitéve vannak.

A város segítette a református egyházat templomának javításainál, a templom tornyának több ízben lett újra építésénél, toronyóra beállításánál, valamint iskolai építkezéseinél. Sőt midőn 1758-ban a torony tetője újból elkészítettvén, e miatt a vácsi káptalan azon év szeptember 13-dikán kelt átíratában betiltással s illetve lebontatással fenyegetőzött: a városi tanács felelt, kijelentvén, hogy míg legfelsőbb helyről engedélyt nem nyert, addig a munkához hozzá sem fogott. Mire a káptalan, mint Balla Gergely a 134-dik lapon megjegyzi, elhallgatott.

Figyelemre méltó az is, hogy 1775-ben még a gymnásiumi tan módszer tárgyában készített javaslat is a városi tanács elé terjesztetett; és csak annak helybenhagyása után vétethetett alkalmazásba.

S még ha azt megemlítem, hogy az egyház és iskola jegyző-könyvei s egyéb hivatalos irományai mindenkor a városi levéltárban helyeztettek el; továbbá, hogy a városnak úgynevezett Regestrumai telvék a helybeli református egyházra és iskoláira vonatkozó adatokkal; és hogy az 1777-ben tartott egyházi gyűlés határozta el az egyházi ügyiratoknak a városi levéltárból leendő átvételét: úgy vélem, teljesen elegendő annak igazolására, hogy Nagy-Kőrösön a város és a református egyház egymással a legszorosabb s legbensőbb viszonyban voltak.

És ez a, mondhatni, testvéri viszony a város és a református egyház között a legújabb időben sem szenvedett csorbulást. Mert bár városunk most már a többi hitfelekezeteket is iskoláinak

céljaira megfelelő segélyben részelteti; de azért az régi alapítványainál és szolgálmányi kötelezettségénél fogva a református egyháznak ma is évenkénti segélyezésére tényezőleg hozzájárul; a temetkezésre úgynevezett gyászkosci-lovakat ad, sőt az egyházi pénztárnoki hivatalt is a városháza épületében hivatali helyiséggel ellátja. És mivel városunknak kezdettől fogva helyes érzéke volt a tanintézetek helybeli fontosságának méltánylására: úgy főgymnásiumunkat, mint tanítóképző intézetünket s népiskoláinkat a legújabb időkben is a szervezkedésnél több-kevesebb áldozathozattal segélyezni el nem mulasztotta.

De másrésről a *református egyház* is minden tőle telhető és megengedhető módon szolgálni kívánt és kíván a legújabb időkben is a városnak. Tanteremeit szívesen átengedi a szabad időkben a város kezelése alatt levő ismélő és iparos iskolák számára; tornyában szabad elhelyezést engedett a városi torony-őrségnek, és más tekintetekben is a város megkereséseinek szíves készséggel kívánt és kíván eleget tenni.

Ezen szoros és testvéries viszonyra vonatkozólag pótlólag még két nevezetes történelmi adatot említek fel.

Városunkban 1739. június végétől 1740. márczius elejéig és így nyolcz hónapon keresztül igen nagy halálvész (pestis) dühöngött. Halotti anyakönyvünkben ezen időről csak néhány elholtnak neve van bejegyezve; de a névsor egész teljességében anyakönyvünk megjegyzése szerint a városi Regestrumokban van megörökítve. Ezek szerint, mint Balla Gergely megemlíti, azon nyolcz hónap alatt városunkban összesen 2693 lakos, kik közül 1070 esik, és nem kevesebb, azon év október havára. El lehet képzelni, mily megrendítő csapás volt ez városunkra és benne a református egyházzal! Ezen csapás idején, novemberben, Nagy-Körös, Czegléd és Kecskemét szomszéd városoknak (mint a melyek még polgári ügyekben is mintegy felsőbb hatóság gyanánt közös tanácskozássra egybegyültek), egyházi és világi előljárói egybejövén, vallási és egészségügyi intézkedéseket tettek, s a többek között szabad böjtöt is rendeltek. És a református egyház a három város együttes bizottsága határozatának készséggel tett eleget.

Úgy szintén eleget tett a városi tanács 1814. november 15-dikén hozott azon határozatának, hogy egy szerencsétlen öngyilkosnő, kinek itt a neve fölemlítését mellőzni kívánom, minden egyházi szertartás nélkül, a temetőn kívül temettessék el. Azonban alig

szükséges mondanom, hogy azóta sem a város nem hoz ily határozatot, sem az ilyen szerencsétlen halottaktól az egyházi szertartással való eltemetés a református egyház hitelveinél fogva nem tagadtatik meg.

Míg a református egyház egyfelől a várossal való testvéri jó viszonyt kezdettől fogva ily gondosan ápolta és ma is ápolja, addig másfelől édes anyai gondoskodását kiváló mértékben *tanintézetekre* fordítani el nem mulasztotta.

Mint más helyeken is a reformátio a gyülekezet megalapítása után figyelmét mindjárt iskola létesítésére fordította: úgy nagyon hihető, hogy városunkban is a reformátio befogadásával a tanügy kiváló lendületet nyert. Nemcsak elemi iskoláról lett gondoskodva, hanem mostani virágzó gymnasiumunknak alapja is városunkban bizonyosan már a 16-dik században megvetetett. Hiszen a reformátio első századaiban a református és evangélikus lelkészek nemcsak a templomokban szolgáltak az igehirdetéssel, hanem maguk körül mindjárt iskolát is létesítettek, és foglalkoztak az ifjú nemzedék iskolai oktatásával is. A hol pedig népesebb gyülekezet volt, ott rendszeren elemi iskolánál felsőbb iskola is keletkezett; a nagy-körösi református egyház pedig már mindjárt kezdetben a Duna s Tisza folyamok között legalább is a legnépesebb református gyülekezetek közé tartozott, ha ugyan nem volt a legnépesebb. Azért nagyon helyesen, a tényigazságnak megfelelőleg mondta ki az 1881-diki debreczeni zsinat, hogy a református egyház *az iskolákat mindenestől a maga testéhez tartozóknak tekinti*; a minthogy a református egyház kezdettől fogva úgy a felsőbb, mint az alsóbb iskolákat virágoztatta s azoknak ápolását, gondozását életszükségének tekintette.

Tekintettel arra, hogy ezen Monographiában a református egyház felsőbb és alsóbb iskoláinak története külön fejezetekben adatik elő: itt azokról csak annyiban kívánok megemlékezni, a mennyiben az az egyház rajzának kidomborításához nélkülözhetetlenül szükséges.

Ehhez képest az egyház iskoláiról e helyen csak a következőknek előterjesztésére szorítkozom.

A református egyház a várossal együtt mélyen érezvén az iskoláknak úgy helyi érdekéből, mint vallási és nemzeti tekintetből fontosságát, mindig szerette úgy a tanítókat, mint a tanárokat a lehető legjelesebb férfiak sorából kiszemelni; s gymnasiumunkban

már nemcsak ezen, hanem a két megelőző században is oly kitűnő férfiakat alkalmazott tanáruul és tanárokuul, kik azután tanári állomásukrol gyakran alkalmaztattak itt helyben és másutt is lelkeszi állomásokra, és a kik mint esperesek, egyházkerületi főjegyzők s nem ritkán mint püspökök később az egyházigazgatás terén is kitűnőségeknek bizonyultak be. Ezért az egyház s vele együtt a város a gymnásiumba többnyire olyan egyént alkalmazott tanáruul, ki a külföldi akadémiákon is megfordult s onnan ismeretekkel és tapasztalatokkal meggazdagodva tért vissza. Sőt ha valamely kiszemelt jeles ifjú még a külföldi akadémiákon nem fordult volna meg, az egyház és város annak még anyagi segélylyel is szolgált, hogy az azután a külföldi akadémiákon nyert tágasabb látkörrel és tudományos képzettséggel foglalhassa el az egyház tanintézetében tanári székét.

Az egyháznak iskoláira függesztett kiváló figyelmét mutatja az is, hogy míg az egyházkerület és zsinat az egyháztanács szervezetére nézve a hatvanas évek után másként nem intézkedett, az igazgató, sőt tanártársai is már hivataluknál fogva az egyháztanács kiegészítő jogosult tagjainak tekintettek.

Azt is, a mit a kor kívánt a gymnásium s az elemi iskolák további emelésére, az egyház és a város, jelentékeny áldozathozatal mellett is, elmulasztani soha sem kívánta.

Igy már mikor fölmerült az a kérdés, hogy a dunamelléki egyházkerület főiskolája vagy kollegiuma hol legyen, a nagy-körösi egyház és város versenyre kelt a szomszéd Kecskeméttel. Az akkori igényeknek megfelelőleg a gymnásiumi épületet 1830-ban mostani alakjában a réginek a helyén elkészíttette; mely czélra a templomnak addig fennállott kő- és téglakerítését lebontatta, és az ekként nyert anyagot a gymnásiumi épületbe beépíttette. A főiskola feletti, sokszor keserű, verseny a két szomszéd város és egyház között 1828—1843. évig tartott; s bár Kecskemét lett a főiskola: de azért a nagy-körösi egyház is iskolai tekintetben nem csekély szellemi nyereséggel lett a gondviselés által jutalmazva. Ugyanis: gymnásiuma tényleg *lyceummá* emelkedett, és a *tanító-képző intézet* első csirája is ezen verseny eredménye folytán fejlődött ki.

Mikor az 50-es évek elején az ismeretes Schul-Entwurf miatt hazánkban a legtöbb prot. nyilvános főgymnásiumok szervezkedni nem bírván, magánjellegű tanintézetekké törpíttettek: a nagy-körösi református egyház kieszközölte a város megfelelő anyagi

segélyét, úgy hogy a hazai prot. tanintézetek között épen a nagy-körösi ref. főgymnásium volt az első, mely megfelelőleg berendeztetvén, nyilvános intézetnek ismertetett el, és benne az akkor úgynevezett Maturitäts-prüfungok vagy érettségi vizsgák megtarthatókká lettek.

A szomorú emlékü Entwurf idejének elmultával, az intézet további emelésére újabb áldozatok hozatala kívántatott. És az egyház itt is teljesítette nemes feladatát. 1862-ben a gymnásiumi épület nyugoti oldalát egy több mint 5 ezer forintba került földszinti nagy tanácsteremmel és a felett az emeleten egy jó tágas könyvtári helyiséggel hosszabbította, mely időtől kezdve azután az egyház gyűlései a városi tanácsterem helyett saját helyiségében tartattak és tartatnak ez idő szerint is. Majd 1889-ben a tanári fizetésnek a zsinati törvényekben is előirt emelhetése végett az egyház a várostól a főgymnásium részére 1900 frt évenkénti segélyt eszközölt ki; s minthogy a tanári fizetés más és főleg az állami hasonló intézetek tanárainak évi díjazásánál jelentékenyen csekélyebb vala: kieszközölte az egyház e célra már 1892/3-dik évre az állami segélyt is, mely azóta 1750—2000 frt évi segélyben évenként megújult; míg most már az állam nagyobb mérvű állandó évi segélyének megnyerhetésére is az egyház a töle telhető lépéseket megtette.

Ime tehát a református egyház Nagy-Körösiön csakugyan nemcsak dajkája, hanem gondviselő édes anyja is volt mindenkor a maga gymnásiumának; és őt ebben a nem könnyű munkájában városunk mindenkor testvérileg támogatta és segítette.

De nem csekélyebb gondja és figyelme van az egyháznak a *tanító-képző intézetre* is, melynek ő a dunamelléki egyházkerülettel együtt annak fentartója és intéző hatósága. Mustármagból, egy úgynevezett gazdasági fióktelepből nőtt az ki a Kecskeméttel vívott küzdelem után. Elsőben az a gymnásiumnak csak mintegy pótlékát, csatolványát képezte, s azután is, a mint az 50-es években önállóságra emelkedett, még sok ideig a gymnásiumi épület helyiségében szorongott; míg azután a 60-as években az egyház által vétel útján megszerzett u. n. Patayféle házban annak az egyház külön és sokkal kényelmesebb szállást nyithatott. Az intézet most is itt van; de egészen újra épült és meg bővített helyiségben az 1891-dik év őszétől kezdve. Az építkezés az egyháznak majdnem 5000 frtjába került, holott azonfelül néhai Kalocsa Balás presbyter

3000 frt, és néhai Inárcsi Farkas Elek volt főgondnok 1000 frt kegyes adománynyal is járultak az építkezéshez. Az egyházkerület pedig mint társfentartó az intézet belső felszerelésére 600 frtot volt kegyes a maga pénztárából kiutalványozni.

Minthogy pedig a tanári fizetés, csekély volta miatt, javítást igényelt: addig is, míg e tekintetben az állam megfelelő segélye kieszközölhető lenne, az egyház úgy a maga pénztárából, mint a városnál kieszközölt segélyből már eddig is némi javítást eszközölt. Itt azonban megállani még nem lehet; mert ezen intézet, tekintve, hogy úgy a hitfelekezetnek, mint a hazának képzett tanítók szolgáltatása által jelentékeny előnyére van; és tekintve, hogy ezen intézetnek, épen úgy, mint a gymnásiumnak a helybeli szülők mily kiváló hasznát veszik: kétségen kívül megérdemli úgy az államnak, mint az egyháznak és a városnak megfelelő támogatását.

Végül szólni kell még itt a református *egyház elemi iskoláiról*.

A 60-as évek óta ezek is nagy emelkedést nyertek. Mert midőn, hogy régiebb időre ne kelljen visszamennem, még a 60-as évek elején is alig volt városunkban 10—11 elemi iskola, ma már 22 ilyen iskola van; és ez sem elegendő a tankötelesek és iskolába járó gyermekek létszámához képest; pedig a város tanyái iskolákat is tart, a hová a tanyákon lakó református hivek gyermekei járnak.

Az elemi iskoláknak halasztást nem szenvedhetett szaporításánál az egyháznak nagy segítségére volt néhai Szalay Pálné V. Faragó Susánna asszony kegyes alapítványa és adománya melyből egy külön népiskolai épület is állíttatott elő; valamint a városnak évenkénti jelentékeny segélye, és azon szives figyelme, hogy néhány elemi iskola helyiségéről is gondoskodott.

A tanítói fizetésnek célba vett emelése s újabb elemi iskolák előállítása a jelennek, sőt a jövőnek is nem csekély gondját képezheti; de megnyugtatóul szolgálhat egyelőre az is, hogy mint gymnásiumi és képezdei tanáraink most már az országos állami tanári nyugdíj-intézetnek bevett tagjai, úgy tanítóink is az országos tanítói nyugdíj-intézet kedvezményében fognak részesülni, miután az egyház az ő állomásuk után is pontosan fizeti a nyugdíj-intézet pénztárába a köteles évi járandóságot.

Ime ezen előterjesztésből is eléggé kilálglik, hogy a *református egyház* úgy felsőbb, mint alsóbb iskoláira nézve anyai

kötelességét tőle telhetőleg a multban is, a jelenben is hiven teljesítette és teljesíti.

A korjegyzetek után a multa vonatkozólag megemlítem még a következőket.

Az egyház tagjainak erkölcs-vallási élete eléggé dicséretes volt. A török uralom idejében mezei munkára s szőlőművelésre kimenetel előtt imádkoztak; a templomi nyilvános istenitiszteletet, főleg a mezei munka szünetelése idejében, elég szorgalmasan látogatták, úgy hogy még ezen század első felében is vasárnaponként délelőtt két izben tartatott templomi istenitisztelet. Az erkölcstelenek irányában az egyházi fegyelem gyakoroltatott; s ez állott az úgynevezett *ekkléziakövetésben*. A bűnös a templomban külön fekete székre ültetett, fekete posztóval betakartatott, a lelkész által előmondott bűnbánó imádságot elmondta s erre a bűnbánó a további vezeklés alól feloldozva lett. Ily büntetés esete, mivel a nép jó erkölcsű volt, csak ritkán s leginkább a megesett személyek irányában fordult elő, a kiknek nevei is az anyakönyvek végén 1729., majd 1777—1801-ig be is vannak írva annak kijelentésével, hogy bűnbánati kötelességöknek eleget tettek, vagyis, hogy a további beszámítás terhe alól feloldoztattak.

Az egyház tagjai mind maguk között, mind a más hitfelekezetűekkel szép békességben megvoltak. Nem volt itt a legválságosabb időkben sem háborgatása a más hitfelekezetűeknek; sőt antisemitai mozgalom és munkás osztály zavargása sem fordult elő, sem a régibb, sem a legújabb időkben.

Hogy a reformátusok a más hitfelekezeti előljáróság iránt is kellő figyelemmel kívántak lenni s tapintattal jártak el, megtetszik abból is, hogy gróf Althán Mihály váczai püspök, midőn 1743. májusban itt látogatást tett, a város és a református egyház által nagy pompával és előzékenységgel fogadtatott. A püspök bement a református templomba is, s Mocsi István akkori második lelkész és Losonczy István akkori scholae rektort a keresztség felől meg is kérdezte; de Helmeczi István lelkészt tisztes öregségére való tekintetből leültette. S mivel a reformátusok mind ekkor, mind később 1777-ben a váczai püspökség látogatásánál megfelelő tapintattal s előzékenységgel jártak el, és egyházi s vallási életkörükből még az ellenfélnek sem szolgáltattak okot a kifogástételekre: ennek köszönhető, hogy míg hazánkban némely helyeken azon időben a református templomokat a r. katolikus püspökök elfoglalt-

tatták, itt városunkban a váci püspöki látogatásnak a református egyházra nézve semmi kellemetlen utókövetkezménye nem lett.

Hitfelekezeti közti sérelem egyes esetei a vegyes házasságoknál az elkeresztelések miatt fordultak ugyan elő az utolsó 20—25 év alatt, melyek miatt felterjesztéseket is kellett tenni a kormányhoz: de azért városunkban a különböző hitfelekezeti lelkészek között is a személyes békés viszony meg nem szűnt; a bírói hatalom intézkedése igénybe nem vétetett; a különböző hitfelekezeti tagok között pedig a békés viszony annál kevésbé zavartatott meg, mivel hitfelekezeti különbség nélkül városunk polgárai, helyes gondolkodásuknál és értelmességöknél fogva, legnagyobb részben meg voltak és meg vannak győződve az 1868: 53. t.-cz. 12. §-ának helyes és igazságos voltáról.

A polgári házasságnak és polgári anyakönyvezésnek mult 1895. október 1-sőjén lett életbeléptetése is a református egyház hívei között legkisebb visszahatást sem szült; s bár e nem csekély fáradsággal együttjáró új intézkedés töretlen útján a legjobb ügykezeléssel is kezdetben nehéz volt az egyesekre nézve a biztos eligazodás: de semmi zavar elő nem fordult; a hívek a házasságkötésnél egyházuk iránti köteleességeket is teljesítik s kevés idő múlva bizonyosan otthonosok lesznek ezen új intézmény kötelékében is. Ezt egyébiránt többé-kevésbé tulajdoníthatjuk úgy a polgári, mint az egyházi közegek részéről a közönség számára nyújtott helyes és tapintatos útbaigazításnak is.

A református egyháznak, mint a régibb, úgy az újabb időben is, megfelelő gondja volt úgy a lelkész- és presbyterválasztásoknak kellő módon és eredménnyel való megejtésére, s a hivatalos fizetéseknek és járandóságoknak minden irányban pontos kiszolgáltatására, mint az egyházi és iskolai épületeknek jókarban tartására s ha kívántatott, átalakítására s előállítására.

Igy már templomát, mint arról alább bővebben lesz említés, 1876. és 1877-ben jelentékeny költséggel kijavíttatta és átalakíttatta; 1878-ban a 2-dik, 1886-ban pedig az első lelkészlak részint újból építtetett, részint bővítettett, kerülvén ez a munka úgy az egyik, mint a másik lelkészlaken kereksszámmal 5—5 ezer forintba. Ugyanazon 1886-dik év okt. 31-dikén a presbyterium a most is együtt szolgáló lelkészeknek itt helyben együtt eltöltött 25 éves lelkészkedésök alkalmából, azoknak őszinte deprekálása mellett is, legalább a maga zárt körében ú. n. jubilaris ünnepélyt ren-

dezett s mind a két lelkész emlékére iskolai czélokra kegyes alapítványt is tett.

A református egyház több oldalrol nem csekély mértékben igénybe vett pénztárát, épen úgy, mint a hogy ezt a gyülekezeti tagok saját érszenyőkkel tették, egyházi és iskolai országos közczélokra is szives készséggel mindenkor megnyitotta: úgy hogy jelentékeny összeget tenne ki az az adomány, mely a reformátusok helybeli gyülekezetéből az utolsó 35 év alatt részint az egyetemes református egyház, részint az egyházkerület, részint pedig az egyes szegény református egyházak és iskolák javára nyújtatott.

A református egyház, mint egyház, kezdettől fogva távol tartotta ugyan magát minden politikai tüntetésektől: de mikor a honpolgári és hazafiui kötelesség megkívánta, nyilvános isteni tisztelének hajlékában is megemlékezett a nevezetes, országos eseményekről. Így már a koronás királyunk felséges családjában előfordult minden nevezetesebb és nagyobb fontosságú eseményeknél az egyház a közisteni tisztelet helyén mindenkor lerótta és lerójjá keresztyéni tartozását; de a nemzeti országos eseményeknél sem maradt soha érzéketlen. Gróf Teleky Lászlónak, Deák Ferencznek s legközelebb Kossuth Lajos nagyhazánkfiainak elhunytá alkalmából templomi gyászünnepélyt tartott; és marczius 15-dikének emlékét is minden előforduló évben templomi buzgó könyörgéssel szokta a gyülekezet népes közönségének részvétele mellett megszentelni.

S bár a mit még itt megemlítni kívánok, az már egészen a jelennek határvonalán szintén belől esik: mégis a multról szóló ezen fejezetbe illeszttem annak megemlítését, hogy a református egyház hazánk évezredes életidejének minden hazafiui szívet mélyen megható, felemelő és hálára indító bekövetkeztével, mint a hogy ezt országszerte másutt is, hitfelekezeti különbség nélkül több helyeken tették, a mult 1895-dik év dec. 31-dikén éjféli 12 órakor templomtornyának összes harangjait megszólaltatta, és egy egész félóráig húzatta, mely alkalommal városunk lakossága osztály-, nemi-, vallási- és korkülönbség nélkül a városház előtti téren a szabad ég alatt, honfiui érzelmének szent lángjával ünnepélyesen áldozott; a megelőző délután pedig az évrő imában az egyik lelkész, Kovács Lajos, a következő nap délelőttjén pedig, újévkor a másik lelkész Filó Lajos úgy imájában, mint egyházi beszédében melegen és megfelelőleg emlékezett meg édes hazánk és nemzetünk

évezredes életének bekövetkezéséről. És ismerve úgy református egyházunkat, mint városunknak valláskülönbség nélkül hazafias gondolkozásu és érzelmű lakosait, semmi kétségünk sem lehet a felől, hogy városunkban a református egyház, a többi hitfelekezetekkel együtt, az ezen évnek majus 10-dikére tervezett s már-már felsőbbbségileg el is határozott, *évezredes országos ünnepélyt* is szent egyházában, templomában méltóképen fogja megtartani.

70. § II. Az egyház jelene.

Bár a református egyház multjának a megelőző fejezetben előterjesztett kimutatása több szálakkal átnyulik annak jelenébe is; mindazáltal *annak jelenéről itt külön önálló fejezetben* is megemlékezni szükségesnek tartom. Teszem pedig ezt azért, mert bár felette érdekes ezen Monographiában, épen a magyar haza évezredes életének beköszöntése alkalmából, ismerni a régi multnak képét, de nem kevésbbé érdekes, még a legkésőbb nemzedékre nézve is, hogy úgy hazánknak, s abban egyes városoknak és egyházaknak mint a *nagykörösi református egyháznak* is minő volt élete, szervezete, működése, anyagi és szellemi állapota épen ezen nevezetes, nagyfotosságu idő bekövetkezésekor.

Már midőn a nevezett egyház jelenkori hü képét adni kívánom a következők előadására kell kiterjeszkednem.

Az egyház népessége az idők folytán nem csökkent, hanem szaporodott. Igaz, hogy voltak évek, melyekben több volt halottainak, mint szülötteinek létszáma; de ez évtizedeken keresztül is csak ritkán fordult elő. Mint a régi feljegyzésekben olvasható, a református hívek létszáma az 1792. január havában tett népszámlálás alkalmával volt 2646 férfi, 2584 nő, 1940 kiskoru fiu, 1922 kiskoru leány, összesen: 9092; most pedig az 1896-ik év jan. 1-ső napját felvéve, az 1891-dik évi népszámlálás alapján a halottak és szülöttek, a kilépettek és a ref. egyházba belépettek létszámának azóta évenkénti egybevetése folytán, a ref. egyház népessége tesz összesen 17,972-öt, s ebből fi: 8877, nő: 9095. Tehát jelentékeny a 73 év lefolyása alatti szaporodás. És mennyivel több lenne ezen egyháznak mai népessége, ha egyrészt a tanítóképző intézet évenként annyi benszülött ifjút nem szállitana az ország különböző vidékeire; másrészt, ha hazai fővárosunkba városunkból évenként annyi áttelepülések nem volnának. Ezt nem

panaszképen említem, hanem csak a tényigazságnak megfelelőleg; mert hogy ma már a tanítói pályán lehet találni nagykörösi református szülöttet az ország minden vidékén, és hogy hazai fővárosunk népessége a betelepülések által magyar református lakosokkal szaporodik, kiknek létszáma ott most már oly nagy, hogy egy jóra való gyülekezet is kikerülne létszámukból: ezen kétségen kívül inkább csak örülnünk, mint szomorkodnunk kell. Igaz, hogy a szomszéd helyekről s a Tisza vidékéről történnek városunkba évről-évre református betelepülések is: de ez a kitelepülő reformátusok létszámának mondhatni negyedrészt sem fedezi.

Már a református egyházat fentemlített népességénél fogva a Budapesten 1891/93-dik évben tartott országos zsinat határozata alapján összesen 54 presbyter választásának joga illeti; s ha ezekhez hozzászámítjuk a két elnököt, a második lelkészt, a tanári és a tanítói két képviselőt: ez időszerint az egyháztanács vagy presbyterium jogosult tagjainak létszáma 60; s ezen felül az egyházi tisztikar személyzete is bir a presbyteriumban tanácskozási joggal; sőt a helybeli segédlelkészek is mindenik egyháztanácsügyülésre kapnak meghívást s azon ő nekik is van tanácskozási joguk.

Az imént említett zsinati határozat folytán a presbytereken kívül választ a református egyház minden szavazati joggal bíró tagja által összesen 108 *egyházgazdasági* gyűléstagot is, kik azonban gyűlésre csak akkor hivatnak egybe, ha az egyház vagy új terhet akar a hívekre kivetni, vagy pedig ingatlan vételt, eladást, vagy kölcsönfelvételt kíván eszközölni. Ez egészen új intézmény az 1891/93-diki zsinat határozatából s a nagykörösi ref. egyházban most vétetett először a f. évi. febr. 23-dikán megejtett választással alkalmazásba. Ugyanezen napon választatott meg a gyülekezeti jogosult szavazó tagok által a presbytereknek egy negyed része is; mert a presbyterek épen úgy mint a főgondnok, 12 egymásután következő évre választatnak; úgy azonban, hogy azoknak egy-negyed része minden három év után kilép s az ekként megüresült előljárói székek szabad választás útján töltenek be. Ugyanily eljárás határozottatott a zsinat által az egyházgazdasági gyűléstagok választása tárgyában is.

Ebből láthatni, hogy most már a református egyházban teljesen a *zsinat-presbyteri igazgatásmód* van életbe léptetve; míg ellenben 1863-ig a nagykörösi ref. egyházban, — mint már a megelőző fejezetben is említettett, inkább a consistorialis igazga-

tásmód volt gyakorlatban, még pedig úgy, hogy az az évek hosszú során mind jobban, jobban kitágult és közeledett a képviseleti rendszerhez, a mint hogy már 1806 maj. 1-sőjén elhatároztatott, hogy a consistorium tagjai: a compossessorok, lelkészek és a professor, a magistratus, s a köznemesekből és közpolgárokból tizedenként egy-egy tag. Még 1860-ban is az egyháztanács egyik elnöke a város első tisztviselője, akkor már a polgármester volt hivatalánál fogva s a városi tisztviselők hivataluknál fogva mindnyájan tagjai voltak az egyháztanácsnak. Hosszas megszokadás után 1861. november havában tartatott az egyháztanács kettős elnöklet alatt, levén egyházi elnök a megválasztott első lelkész, világi elnök vagy főgondnok pedig a polgármester. 1863-ban szűnt meg a consistorialis egyházgyűlés, a mennyiben akkor már a főgondnok is, mint világi elnök is úgy lett választva és a városi tisztviselők is csak megválasztatás, esetén és nem hivataluk jogczimén lehettek az egyháztanács tagjaivá. A választás szerint alkalmazott főgondnok vagy világi elnökök pedig az 1863-ik évtől kezdve következők voltak: *Tanárky Gedeon*, azután *Gubody Sándor*, majd *Mészáros Zsigmond*, *Ádám László* és *Inárcsi Farkas Elek*; a jelenlegi főgondnok pedig *Nyári Szabó Ferencz*

Most már a református egyházban teljesen *zsinat-presbyteri igazgatásmód van*; tehát az egyháztanács tagjai úgy választatnak a képviseleti rendszer elvei szerint, és senki sem követelheti magának akár compossessori, akár városhivatalnoki czim alapján, hogy presbyternek, egyháztanácsosnak tekintessék. De a gyülekezet választó tagjainak helyes érzékek van; s épen azért az egyház érdeke szempontjából s a várossal való testvéri viszony további ápolása tekintetéből, a város előkelő hivatalnokai, továbbá a régi compossessorok utódai, a tanárok s egyéb osztályok tagjai közül is többen-kevesebben rendesen beválasztatnak a presbyterek közé, úgy hogy a református egyháztanácsban a gyülekezet mindenik osztálya mondhatni képviselve van.

Az egyháztanács jogkörébe tartozik az egyházi tisztikar, t. i. a jegyző, pénztárnok, ügyész és algondnok, továbbá a tanárok és tanítók és a kántor megválasztása, valamint egyházfiak, harangozók, iskolaszolgák és temető-őrök alkalmazása, — valamint az egyház és az iskolák ügyeinek intézése, dolgainak igazgatása.

Már tekintve az egyház népességét, ugyszintén számos népiskoláit, főgymnásiumát és tanító-képző intézetét, be lehet látni

hogy az egyháztanácsnak nem csekély teendője van s nem mindennapi munkásságot kell kifejtene, hogy az ügyek rendes menetele fenn ne akadjon, sőt lehetőleg emelkedés is eszközöltessék. Ezen munkát végzi az egyháztanács különböző gyűléseiben, választmányjaiban s bizottsági értekezéseiben; de az egyház és iskola terén előforduló minden ügynek szálai az egyháztanács, mint az egyház képviselte gyűlésének asztalánál jönnek össze; s épen ezért, az intézkedés egységes volta s összhangzása tekintetéből az egyháztanács elnökei egyszersmind az iskolai gyűléseknek és választmányoknak is.

Az *egyháztanács* közegei, mintegy szervei: a *gazdasági*, a *tápintezeti választmány*, a *főgymnásiumi*, a *tanítóképző intézeti igazgató-tanács*, a *népiskolai szék*, *Zsigray* és a *Bihari-Kereszturi kegyes alapítványi szék* és a *különféle bizottságok*; úgy hogy a presbytereknek évenként egyháztanácsot s egyéb gyűléseket és bizottsági összejöveleteket nem csekély számban kell tartaniok, a mint hogy a múlt évről is az egyháztanács elnöksége alatt megtartott egyházi, iskolai, választmányi és bizottsági gyűléseknek száma a 80-at haladja.

Miután már így a református egyház *presbyteriumának* vagy *egyháztanácsnak* képe felismerhetőleg előttünk áll: nem lesz érdektelen a presbyterium jelenlegi tagjainak, valamint az egyházi tisztkarnak névsorát itt felmutatni, még pedig a folyó hó 23-dikán megejtett választás eredményének is tekintetbe vételével.

Már az *egyháztanácsnak* ez időszerint *elnökei*: *Fülő Lajos* lelkész, és *Nyári Szabó Ferencz* főgondnok; egyházi elnökhelyettes és állandó presbyter: *Kovács Lajos* lelkész.

Tagjai a gyülekezet választása folytán: *Bakonyi János*, *Balázs János*, *Beretrás Zsigmond*, *Bogár István*, *Boros Mihály*, *Búz András*, *Csendes István*, *Dabizs János*, *Dömötör László*, *Dömötör Pál*, id. *B. Faragó József*, *K. Farkas József*, *Gál Ambrus*, *F. Gál Sándor*, *Garzó József*, *Hegedüs Dénes*, *S. Hegedüs László*, *Huszár Ferencz*, *Huszár József*, *Karikó Sándor*, *Sz. Kaszap József*, *Kerekes Pál*, *K. Kis Ádám*, *Kőrösi Sándor*, *Mészöly Gáspár*, *Nemcsik Pál*, *Páhán László*, *Papp Imre*, ifj. *Patonai Pál*, idősb *Pesti István*, ifj. *Pesti István*, *Póka Kálmán*, *Sánta Béla*, *Somogyi János*, *Szabó Antal*, *Gy. Szabó Ferencz*, *Szalay Ambrus*, idősb *Szalay Lajos*, *Szappanos Sándor*, *Szecsei Lajos*, *Szente Kálmán*, *Szentpétery Károly*, *Szentpétery Sándor*, *Szépe Ferencz*, *Szücs Ádám*, ifj. *Szücs Ambrus*,

Szücs Bálint, Szücs Ferencz, Técsi Ferencz, Torma László, B. Tóth Ferencz, Tóth József, B. Tóth Sándor, idősb Ugró Sándor. Összesen 54.

A kettős tanári kar által választott presbyter: Benkó Imre; a tanítói kar részéről pedig: H. Kiss Kálmán és Györfy László.

Az egyházi tisztikar személyei, kiket az egyháztanács hat évre szokott választani: *Szentpétery Sándor* ügyész, *Técsi Lajos* jegyző, *Györfy István* pénztárnok és *Szalay Ambrus* algonárnok. Számvevő: *Sánta Béla*. Ezeknek tiszti székhelye a f. évi febr. 23-dikán tartott presbyterválasztás folytán újból alakult presbyterium vagy egyháztanács által majd legközelebb most fog újból hat évre betölteni.

Itt van helyén az egyháztanács által kezeltetett *egyházi és iskolai* pénztárakról is megemlékezni, mely czélra legmegfelelőbbnek látszik az *1895-dik évi költségvetéseknek* legalább rövid kivonatban felmutatása, megjegyeztetvén, hogy az egyházi, iskolai s némely alapítványi pénztárak bár külön, de egy és ugyanazon pénztárnok által az egyháztanács felelőssége mellett és hatósága alá tartozólag kezeltetnek; mert az iskolák is az egyházéi, — az egyház sajátképeni tulajdonosa az iskolai vagyonnak is, csakhogy annak jövedelme iskolai czélokra fordítandó. S mivel az egyháznak, mint az iskolák fentartó testületének képviselője az *egyháztanács*, annak jogkörébe tartozik az iskolai pénztárakra való közvetlen felügyelés, az iskolai költségvetéseknek elkészítése s az iskolák minden anyagi szükségéről való gondoskodás is. Az egyháztanács pedig ugy a költségvetéseket, mint a megvizsgált számadásokat az egyházi felsőbbségnek évenként fölterjeszti.

Már az egyháztanács a következő külön pénztárakat kezelteti: 1. *egyházi*, 2. *főgymnásiumi*, 3. *tanítóképezdei*, 4. *népiskolai*, 5. *tápiintézeti*, 6. *közegyházi vagy domesztikai*, 7. *Bihari-Keresztúri alapítványi*, 8. *Kalocsa Balázs alapítványi* és 9. *letéti pénztár*. Ezenfelül van még a *Zsigray alapítványi* pénztár, de annak az alapító-oklevél értelmében pénztárnoka a főgymnásiumi igazgató s annak felügyelete és rendeltetése czéljára fordítása egy külön bizottság hatáskörébe tartozik, melynek különben elnökei az egyháztanács elnökei, és a mely bizottság a számadást felülvizsgálat végett mindenkor közvetlenül az egyházmegyei espereshez terjeszti fel, és az egyháztanács felügyelete alól kivéve van.

Lássuk most már a *ref. egyház egyes pénztárainak* a mult 1895-re megállapított *költségvetéseit*.

I. Az egyházi pénztár évi

1. összes bevétele: --- --- --- --- 24,750 ft. 74 kr.
 melyből tesz a) az előirt rendes bevétel tőkék-
 ből, alapítványokból, ingatlanok hasznobéréből
 stb: --- --- --- --- 8,578 ft. 82 krt.

b) elő nem irt rendes bevétel harang-
 és sirhelydíjakból, egyházi adóbol, favágatás-
 bol, perselypénzből sat: --- 7,713 ft. 28 kr.

c) rendkívüli bevétel hátralékokból és
 elegyesekből --- --- --- --- 8,458 ft. 64 kr.

2., összes kiadása --- --- --- --- 20,992 ft. 54 kr.
 melyből, a) előirt rendes kiadás lelkészek, egy-
 házi tisztviselők, vallástanítók, szolgák fizetésére
 s alapítványok után rendelt czélokra, épületek
 tűzkár elleni biztosítására --- 6,992 ft. 13 kr.

b) előnemirt rendes kiadás képezdei és
 népiskolai szükségekre, melyeket azoknak be-
 vételei nem fedezhetnek (összesen: 6,706 ft
 93 kr.), állami s községi adóra, kiszolgáltatandó
 terményekre, épületek javítására, egyházi ado-
 mányokra sat. --- --- --- 10,701 ft. 93 kr.

c) rendkívüli kiadás --- 2,933 ft. 48 kr.

mutatkozó pénztármaradék --- --- 3,758 ft. 20 kr.

A tőkeösszeg 43,534 ft 44 kr, melyet az egyház részint jel-
 zálogi kölcsönadások, részint takarékpénztári betétek alapján kezel
 és jövedelmeztet. Ezen tőkeösszezből egy rész 5,963 ft 96 kr u. n.
 forgótőke, melyet az egyház szabadon felhasználhat, a többi pedig
 egyházi, gymnásiumi, képezdei, népiskolai és segélyezési czélokra
 rendelt alapítvány, mely után az évi jövedelem rendeltetése czél-
 jára évenként pontosan kiadatik.

Az egyház által kezelt egyéb pénztárak kimutatásánál rövi-
 debb előterjesztéssel élhetnek.

II. A főgymnásiumi pénztár évi

1. összes bevétele --- --- --- --- 23,731 ft. 56 kr.
 melyből a) előirt rendes bevétel 13,881 ft. 56 kr.

b) előnemirt rendes --- 3,825 ft. 41 kr.

c) rendkívüli --- --- --- 6,024 ft. 59 kr.

2. összes kiadása	---	---	---	---	---	22,838 ft. 36 kr.
melyből a) előírt rendes kiadás	15,332	ft.	13	kr.		
b) előnemírt rendes	---	2,256	ft.	23	kr.	
c) rendkívüli	---	---	---	---	5,250	ft. — kr.
mutatkozó pénztármaradék	---	---	---	---	---	893 ft. 20 kr.

III. A tanítóképezdei pénztár évi

1. összes bevétele	---	---	---	---	---	9,519 ft. 55 kr.
melyből ad a) a dunamelléki egyházkerület	---	---	---	---	4,295	ftot
b) a nagykörösi ref. egyház iskolai helyiségen felül	---	---	---	---	5,224	ft 55 krt
melynek nagyobb fele helyi alapítványokból foly be; a fedezetnélküli szükségletet pedig az egyház saját pénztárából fedezi, mely ez idő szerint az említett 5,224 ft. 59 krból	---	---	---	---	---	2,606 ft. 59 kr.
2. összes kiadása	---	---	---	---	---	9,519 ft. 55 kr
pénztármaradék	---	---	---	---	---	— ft. — kr.

IV. A népiskolai pénztár évi

1. összes bevétele	---	---	---	---	---	16,169 ft. 56 kr.
melyből az egyház saját pénztárából, fedezeti alap hiánya miatt, 4,100 ft 34 krt szolgáltat s azonfelül a város által adott helyiségeken kívül a többi iskolai helyiségeket és tanítói lakokat is adja. A bevételnek többi része alapítványokból s városi segélyből folyik be.						
2. összes kiadás	---	---	---	---	---	16,169 ft. 56 kr.
pénztármaradék	---	---	---	---	---	— ft. — kr.

Jegyzet: Hogy a tanítóképezdei és a népiskolai pénztárnak pénztármaradéka nincs, annak oka az, hogy sem a tanítóképezdének, sem a népiskolának nincs annyi jövedelmi alapja, melyből évi szükségletét fedezhetné s a hiányzó összeget évenként az egyház saját u. n. kultuszpénztárából szolgáltatja ki. Ez az összeg

évenként változik; s mivel az egyház pénztára csak a hiányt fedezi: ezért sem az egyik, sem a másik pénztárnak pénztári maradéka soha sincs; de nincs más évre átnyúló tulkiadása sem.

Megjegyzem továbbá azt, hogy a tanyai iskolákat, a felső leányiskolát, az ismétlő és iparos tanulói iskolákat, mint községeket a város, a nőegyleti hatosztályu elemi iskolát pedig a helybeli nőegylet tartja fenn; de azokban, a nőegyleti iskolát kivéve, a ref. vallásu növendékek hitoktatásáról saját költségén maga az egyház gondoskodik.

V. A tápintézeti pénztár évi

1. összes bevétele volt	--- --- --- --- ---	6,637 ft. 01 kr.
2. összes kiadása	--- --- --- --- ---	4,314 ft. 40 kr.
pénztármaradék s illetve vagyoni állag		2,322 ft. 61 kr.

A tápintézet a gymnásium és képezde közös intézete. A tanulók jutányosan kapnak benne tisztességes ebédet és vacsorát; a képezdei tanulók, sőt a gymnásiumi tanulók közül a szegények és szorgalmasak tetemes árleengedés mellett is. Jövedelmét képezik az egyház, város, egyházkerület, valamint az egyházkerületi tanítók adománya, és az évenkénti adománygyűjtés, valamint a befizetett ápdíjak összege és némely alapítvány.

VI. A Bihari-Kereszturi alapítvány (földbirtok) évi

1. bevétele volt	--- --- --- --- ---	1,169 ft. 40 kr.
2. kiadása	--- --- --- --- ---	414 ft. 32 kr.
pénztármaradék	--- ---	755 ft. 08 kr.

ebből fedeztetnek az 1895/6-dik évi 400 frtra tehető kiadások egyházi, gymnásiumi, képezdei, népiskolai szükségletekre, egy gymn. tanár tiszteletdíjára és szegény iskolás gyermekek segélyezésére.

A Bihari-Kereszturi ház a városban ref. árvaház javára hagyományoztatott, úgy hogy mikor majd az egyház ily intézet felállításának módját ejtheti, annak évi tiszta jövedelme ily árvaház javára fordíttassék, addig pedig tőkésítettessék. Ezen ház mostani évi hasznobére 70 ft s már a takarékpénztárba elhelyezett s letétképen kezelt összeg eddig 683 ft 25 krt tesz.

Ily árvaházra van már letétképen kezelt más adomány is, sőt van egy más ház is erre a célra hagyományozva, mely a kegyes hagyományozó, özv. Sánta Ferenczné, Somogyi Julianna

halála után — de a minek bekövetkezését minél későbbre óhajtja az egyház — száll az egyház birtokába.

VII. A *letétpénztárban* különböző egyházi és iskolai célokra takarékpénztári betétkönyveken kezeltetik összesen: 25,409 frt 98 kr. Ennek kamatai egy bizonyos összeg magaslatának eléréseig legnagyobb részben a tőke szaporítására fordítatnak, hogy azután majd rendeltetésök céljára (második templomépítés, szeretetház, gymnásiumi tanári és ösztöndíj stb.) használtathassanak.

A letétpénztárhoz fog tartozni a *Kalocsa Balázs*-féle jelentékeny hagyomány is, a mely azonban még most per tárgyát képezvén, itt csupán megemlítettik.

VIII. A *Zsigrai alapítványi pénztár*, melyet külön bizottság a gymnásiumi igazgató által kezeltet, jótékony egyházi és iskola célokra az alapító levél értelmében, 1,900 ft tőkeösszeget foglal magában, melynek 138 ft 54 kr. évi bevétele mind a rendeltetési célokra kiadatott, s bár erről a bizottság nem az egyháztanácsnak, hanem az esperesnek számol: mégis itt egyházi és iskolai rendeltetésénél fogva főlemlítendőnek volt tekinthető.

A pénztári állapotok felmutatása után, a jelennek minél alaposabb megismertethetése végett, ezen fejezetben még több más dolgokról is, a mint következnek, meg kell emlékezni.

A reformátusok, az egyház vagyoni helyzeténél fogva, ez időszerint egyházunk részére nagyon csekély terhet viselnek. Fizet minden nagykoru személyi adóul maga után évi 30 krt, és ugyanannyit — ha házasságban van — neje után is. Ezenfelül kincstári adója után 2%-ot és a közegyházi vagy domesticai járulékot a hazai egyetemes ref. egyház pénztárába. Ez oly mérsékelt összeg, melynél kevesebbet a ref. hivek az ország bármely vidékén aligha fizetnek. És ily csekély teher hordozása mellett is mily nagy előnyben részesülnek! Gyermekük a népiskolákban tandíjmentesek, valamint a tanítóképezdében is, a hol különben a vidéki származású tanulók is tandíjmentesek. A gymnásiumban pedig nagyon mérsékelt tandíjt fizetnek; sőt szorgalmuk és jó magaviseletök mellett szegénységök esetén itt is tandíjmentesek. Mily nagy szerencse már az, hogy a ref. hivek legszegényebb gyermekei, sőt a más hitfelekezetűek előtt is itt helyben nyitva vannak úgy a főgymnásium, mint a tanítóképző intézet ajtajai, minél fogva sok szegény szülőnek gyermeke, ki nem lett volna képes másutt tanpályát kezdeni, itt helyben könnyen kitanulhatott; ha

szorgalmas és jó magaviseletű volt, még ösztöndíjban is részesült, és idővel a társadalomban, a közéletben nem csekély fontosságú helyet foglalhatott el.

Az évi egyházi adó, mely 5—6000 vagy több egyénre vetették ki, csak 4—5000 ftban van előírva; azonban évenként ennek legalább fele hátralékban marad, holott az is szükségletek fedezésére elő van írva. Ezen sajnálatos ténynek okát a ref. egyháztagoknak nem anyagi helyzetében kell keresnünk; mert azok többnyire tisztességes élhető anyagi állapotban vannak, sőt sokan vagyonosoknak is nevezhetők; nem is abban kell az egyházi adóhátralékok okát keresnünk, mintha az egyháztagok vallásuk és egyházuk iránt közönyösek volnának; hanem egyrészt a közönség azon balhiedelmében, hogy a ref. egyház úgyis eléggé gazdag, másrészt pedig az egyházi adó évenkénti beszedésére megkívántatott megfelelőbb eljárás hiányában. A ref. egyháznak ugyan tekintélyes vagyoni állaga van; s ha egyházi és különösen iskolai szükségletei a kor kívánalma szerint évről-évre nem emelkednének: akkor tán az egész egyházi adót még lejjebb is lehetne szállítani, így azonban annak is a legrövidebb idő alatt be kell következnie, hogy az emelkedő szükségekhez képest necsak az eddigi folyó egyházi adó fizetessék be pontosan, hanem az bizonyos százalékkal emeltessék fél. Már eddig is az egyházi adó pontatlan fizetése miatt kénytelen volt az egyház forgó tőkéjét emésztetni; s ha így maradna továbbra is a dolog: az egyház néhány év múlva — minden vagyonsága mellett is — nem lenne képes iskolai szükségleteit csak a mostani mérték szerint is fedezni. Igaz, hogy a mai kor minden teheremelésről idegenkedik: de nem kételkedem, hogy a nagykörösi reform. hivek, megfelelő intézkedés mellett, most is meg fogják egyházuk és iskoláik érdekében hozni a szükséges áldozatot, és az egyházi adó pontos beszolgáltatásával sem maradnak hátralékban. Hiszen a nagykörösi ref. hiveknek egyházukhoz, vallásukhoz és iskoláikhoz való buzgó ragaszkodását eléggé mutatja az is, hogy nem igen múlik el év, hogy azok közül egyik vagy másik kegyes hagyományával is meg ne emlékezzék az egyházról és annak iskoláiról.

Az egyházi adó kérdésénél megemlíthető az is, hogy a református hiveknek nagy kiterjedésű határunkban szétszórtan való lakásánál s ide-odaköltözésénél fogva, nagyon sok nemcsak a tanyákon, hanem még a városban is kikerüli az egyházi adó-

kivetőknek figyelmét. A Törtel és Karajenő községekben és a tetétleni pusztákon lakó reformátusok egyházközségileg még a múlt évtizedben a nagykörösi ref. egyházhoz tartoztak s mondhatni alig fizettek egyházi adót. Kivánságuk szerint a nagykörösi ref. egyház készséggel belenyugodott, sőt elő is segítette, hogy a karajenői ref. hivek anyaegyházzá alakuljanak s a törteli és tetétleni reformátusok hozzájuk csatoltassanak. Most ott kevesebb előny élvezése mellett legalább is öt-hatannyi egyházi adót fizetnek; és fizetik — az értesülés szerint — pontosan, mert az illető közegek az adó beszolgáltatására nézve gondosan utánjárnak. A kocséri ref. hivek még mint fiókegyház a nagykörösi ref. anyaegyházhoz tartoznak, de sem ide, sem maguknak legkisebb egyházi adót sem fizetnek. Ezt így hagyni nem lehet. Igaz, hogy az anyaegyháznak az adókivetés és behajtás munkája Kocséron tán több költségébe kerülne bele, mint a mennyit az ott kivetendő egyházi adó behozna: de hát a kocsériak alakuljanak leányegyházzá, fizessenek maguknak és szervezkedjenek. Ez a munkálat most meg is fog kezdetni úgy az anyaegyház, mint az egyházmegye közbejöttével. A nagykörösi ref. lelkészi hivatal ugyan már évekket ezelőtt kieszközölt bizonyos évi összeget Kocsér községénél, melynél fogva az ottani községi v. róm. kath. iskolákba járó ref. gyermekek vallásuk szerint hitoktatásban már részesülnek: de ennél tovább kell menni. Ugy fizessenek maguknak, hogy leányegyházzá alakulhassanak; vagy csatoltassanak Karajenőhöz, mely esetben bizonyosan egyházi adó fizetésére fognak köteleztetni.

A fentebbi sorokban az egyházi adóról szólván, e tárgynak kiegészítéséül megemlítem még, hogy az egyházi adó, bár külön számadási könyvben részleteztetik a bevételeknél; de azért külön pénztárt nem képez, hanem az egyházi pénztárban kezeltetik, a hová azonban a gazdasági választmány által nagyobb összegekben utalványoztatik be. Ugy szintén a *közegyházi vagy domesztikai adó*, mely az egyes egyháztagokra a hazai ref. egyetemes egyház javára szolgálólag, különösen a szegény ref. gyülekezetek segélyezhetése végett vettetik ki s a konventi pénztárba küldetik fel, úgy tekinthető, mint az egyházi pénztár állagához tartozó tárgy, bár annak közvetlenül sem bevételei, sem kiadásai között nem szerepel, de az egyházi adóval együttesen s egy és ugyanazon adókönyvecskében iratik elő. Már ez a *domesztikai adó* a múlt 1895

évben 680 frt 40 krt tett; de ebből is nem csekély összeg hátralékban van. És bár a domesztikai adó kiválólág a szegény egyházak felsegélésére szolgál: azért mégis évenként könyöradományért sok szegény egyház által kerestetik meg a nagykörösi ref. egyház s szép összeget tesz ki az is, a mit így az egyház a maga pénztárából és az egyes hivek is megkerestetés esetén sajátjukból kiszolgáltattak.

A gyülekezet tagjainak, főleg a nagyszámu gazdaosztályt tekintve, vallásosságával és egyháziasságával, a jelen viszonyokhoz képest, meg lehetünk elégedve. A közisteni-tiszteletet főleg a téli évszakban nemcsak ünnep- és vasárnapokon, hanem hétköznapiokon is elég szorgalmasan látogatják; és nagyon látogatott szokott lenni Adventtől kezdve egészen Martius elejéig a csütörtök reggeli istentisztelet; mivel akkor hol az egyik, hol a másik lelkész biblia-magyarázatot szokott tartani. Az egyháztagek vallásosságára és egyháziasságára mutat az is, hogy itt a nazarenismus nagyon csekély, az unitarismus pedig eddigelé semmi hódítást sem tett. Az 1890-ik népszámlálás is városunkban összesen 12 nazarénust talált s ezeknek száma azóta nem nőtt, hanem inkább fogyott. A református hiveknek vallásos és egyházas életére mutat továbbá az is, hogy a polgári házasság és polgári anyakönyvezés intézménye azokat legkevésbbé sem zavarta meg; teljesítik pontosan polgári kötelességeket; de úgy a születésnél és kereszteltetésnél, mint az egybekeléseknél és temetkezéseknél egyházi törvényeink értelmében is, pontosan az eddigi egyházi szertartások igénybevételével járnak el s az egyházi anyakönyveztetés is az eddigi gyakorlat szerint minden hiány és fogyatkozás nélkül folytatatik; csak kivételesen történik, ha valamely házaspár az egyházi üdást igénybe nem veszi.

Távol van azonban a református hivektől épen vallásosságuknál s abból folyó felvilágosultságuknál és értelmességöknél fogva a hitfelekezeti szűkkeblőség és gyűlölködés. Jó viszonyban vannak nemcsak a r. kath. vallásu, hanem a nazarénus és izraelita polgártársakkal is; a mit eléggé mutat az is, hogy itt a legválságosabb időkben sem volt, mint fentebb már említettem semmiféle antisemita mozgalom, és hogy izraelita temetéseknél több ízben tett már a helybeli egyik lelkész Filó Lajos egyházi szolgálatot is; a vegyes vallásu felek pedig nemcsak most, hanem régebben is csak oly készséggel jönnek és jöttek a ref. mint a r. katolikus templomba. Sőt már a mult században is felkeresték itt Nagy-Körösön gyakran.

egyes r. katolikusok a ref. templomi isteni-tiszteletet is; mi miatt az akkori plebánus fel is szólalt, kívánván a r. katolikusoknak a ref. templomból való kitiltatásukat; de a minek természetesen a ref. egyház előljárósága eleget nem tett. És most is nem ritka eset, hogy a ref. közistentisztelet helyén egyes r. katolikusok, sőt izraeliták is megjelennek; és viszont, ha valamely nevezetesebb ünnepély úgy hozza magával, reformátusok is megjelennek akár a romai-katolikusok, akár az izraeliták nyilvános isteni-tiszteletén.

A vallásosság és egyháziasság tudvalevőleg az erkölcsök szelidítésére és nemesítésére is befolyással levén, természetesnek találhatjuk, hogy városunk ref. lakosai s azokkal együtt a más hitfelekezetű lakosok is, mindez ideig távol tartották magukat mindenféle socialisticus és munkás mozgalomtól; holott a munkás osztály városunkban is a lakosságnak egy jelentékeny részét teszi. S mintha tudnák az ily szerencsétlen mozgalmak vezérei, hogy városunkban rájuk jó arátás nem várakozik: nem is igen szoktak ide elvetődni, pedig a fővároshoz közel lakunk. Ugy az iparos-segédek, mint a napszámosok és cselédek minden zavargás és munkaszüneteltetés, valamint minden béremelés végetti erőszakoskodás nélkül teljesítik köteleességüket; s az a három-négy nazarénus család is annak tulajdoníthatja közöttünk létezését, hogy pár évtizeddel ez előtt egy helybeli születésű s mint szokták mondani, Tolnát Baranyát összejárt férfit, Rácz Gergely hosszas távolléte után visszatérván a külföldről, a magával hozott nazarenismust városunkban néhány család keblébe beoltotta. A nazarenismusnak ezen hirdetője több évi ittlakása után innen ismét világnak ment s tán Ausztráliában Sidney-ben, a honnan egykor levelet is irt, már meghalt. Azóta a nazarenismus csak annak az egy-két családnak kebelében ápoltatik a tovább terjedésnek minden reménye nélkül; sőt azon családoknak nem egy felnőtt sarjadéka, a nazarenus szülők kívánságára is, a ref. egyház kebelében meg is kereszteltetett.

Az erkölcsi állapotnak nemcsak türhető, hanem dicséretesnek is mondható voltát igazolja továbbá az, hogy bár egyes kihágások és csínyek nálunk is fordulnak elő; de a közbiztonság nemcsak városunkban, hanem messze kiterjedő határunkban is oly kedvező, hogy nálunk távol a város falaitól, távol a csend- és rendőröktől a tanyák közt vezető utakon is magánosan, minden fegyver nélkül éjjel tájban nyugodtabban jár-kelhetünk, mint sok főváros félrébb eső utcáin revolverrel ellátva éjjel előtt 10—11 órakor.

Mindezeket tekintetbe véve s hozzáadva még azt, hogy városunkban a szegény ember is becsületes és szorgalmas munkája után, mértékletes és takarékos életrendszer mellett tisztességesen megélhet, bár jobb sorsot keresve sokan települnek át közülünk hazánk fővárosába, és sokakat szólít, főleg ifju iparosaink és az iskolai pályán izzadott gyermekeink közül a gondviselés más vidékre: mégis a nagykőrösi ember, hitfelekezeti különbség nélkül s így a református ember is tán még méltóbb jogon, azt mondhatja városunkra vonatkozólag: *Jobb minékünk itt laknunk!*

*

Már a református egyház jelenének ezen fejezetben feltüntetett rajzolata kiegészítésül ideiktatom, úgy a mint az a legközelebbi ujév napján a délelőtti isteni-tisztelet alkalmával a templomi szószékből kihirdettetett a mult 1895-ik évre vonatkozó következő egyházi adatokat:

A mult 1895-ik évben a nagy-kőrösi ref. egyházban:

1. született fiú: 313; leány: 311; és így összesen: 624;

2. meghalt fi: 238; nő: 272; és így összesen: 510;

Tiszta szaporulat fiú: 75; nő: 39; és így összesen: 114;

3. házasságra egybeadatott összesen: --- --- --- 119 pár;

4. confirmáltatott fiú: 196; leány: 142; összesen: 338;

5. úrvacsorával élt fi: 1831; nő: 1479; összesen: 3310;

6. a református vallásra

más vallásból átlépett fi: 7; nő: 10; összesen: 17;

a református vallásról

más vallásra kilépett fi: 0; nő: 1; összesen: 1;

itt a tiszta szaporulat... --- --- fi: 7; nő: 9; összesen: 16.

Ezen szaporulatot hozzáadva a születettek és halottak létszámának fentebb kimutatott egybevetésének eredményével, tesz a ref. egyháznak 1895 évi összes szaporulata: 82 fit, és 48 nőt, összesen 130-at. E szerint a nagykőrösi ref. egyház jelenlegi népessége az 1891-ik évi népszámlálás alapján, odaszámítva az évenkénti mozgalmi adatok végösszegét, tesz, mint ezen fejezetnek mindjárt kezdetén megemlítve lett, 17,972 lelket; s így ezen egyház már csak népességénél fogva is a hazai ref. egyházak első rendű osztályába számítható.

71. §. III. Vegyes dolgok a multra és jelenre vonatkozók.

a) Templom, isteni-tisztelet, urasztali készletek, temető, temetkezés, az egyháziszertartások végzői és a szolgálati személyzet. A reformátusok *temploma* nagyon régi időből származik. A hagyomány szerint ezen épületnek kezdetleges falai még az Árpád-királyok idejéből származnak; annyi azonban bizonyos, hogy az évszázadok folyamata alatt szükségessé vált javítások, átalakítások és bővítések mellett is a régi helyén, a városnak közepén, a legdiszesebb helyen magaslik ki, úgy hogy tornyának erkélyéről az egész várost határának nagy részével együtt belátni lehet. Homlokával és tornyával méltóságteljesen a városház terére s a vasúthoz vezető hosszú utcára néz nyugat felé; tágas, több mint egy holdat tevő, jól gondozott és vasrostélyzattal ellátott liget (park) veszi körül, úgy azonban, hogy a gyalogoknak azon, a közlekedés könnyítése végett, zajt okozó talicskák nélkül, a téglával kirakott járdán szabad átjárásuk van. Keletről, a ligeten túl, szomszédságában az I-ső lelkészlak van; észak felől a főgymnásium emeletes épülete; észak-nyugatról emelkedettebb helyen az emeletes városház, közepén ellátva toronynyal is, mely az előtt a városnak őrtornyául szolgált; dél felől pedig a várost kétfelé metsző országut, mely keletről meglehetősen egyenes vonalban nyúlik nyugat felé a vasuti állomáshoz.

Tornyának széles falai között *négy harang* zengése hívogatja a hiveket Isten imadására. Ezek közül, a rajtok olvasható körirat szerint a legnagyobb, az u. n. *hirharang* 1787-ben, a *nagy harang* 1718-ban, a *kis harang* 1791-ben, és az u. n. *csengetyű* 1813-ban készült s mind a négy Pesten öntetett. De azelőtt is voltak abban *harangok*; a mint hogy a korjegyzetek szerint, 1638-ban a város költségén a *második harang* öntetett Eperjesen; a miből azt kell következtetni, hogy azt megelőzőleg volt már a templom tornyának egy első harangja is; de ezeket valószínűleg az idő viszontagsága vagy megemésztette, vagy használhatatlanokká tette. Mert a toronyba — mint alább majd meg is említem — több ízben ütött be a villám; s így nem lehetetlen, hogy a régi harangok egy része tán épen el is olvadt a villámtűzben. Tyukodi Márton, az akkori nagykőrösi ref. lelkész József patriarcháról kiadott könyvében meg

is dicsérte a városi tanácsot, hogy harangot csináltatott; sőt auditoriumot (tantermet) is építtetett és „oskolamestereket (tanárokat) küldött ki Németországba amaga költségén. A fentebb említett nagyharang is, mely ez időszerint is megvan, 1718-ban a városköltségén öntetett.

1711-ben a tornyot a villám — mint Balla Gergely említi — másodszor ütötte meg. A kárt helyrehozta a város. 1741-ben Május 18-dikán éjszaka ismét villámesapás érte a tornyot; de annak tüzét a lakosok tejjel és vízzel hamar eloltották. Sőt később is érhetett ilyen csapás a tornyot. Erre mutat, hogy a városház felőli harangablak alatt ezen most már nem olvasható, alkalmasint az akkori gymnasiumi tanár, a később nagykörösi lelkészszé lett Medgyesy Pál által készített s 1785-dik évet kifejező chronosticon volt, mint azt ezen írója naplójába bejegyezte, olvasható:

„Saepe petunt celsas errantia fulmina turres“,

„Tu vigeas nostri laeta favore Dei.“

(Gyakran felkeresik a tévedező villámok a magas tornyokat, Te a mi Istenünk kegyelméből sértetlenül állj!)

Hála a gondviselésnek, azóta a tornyot villámesapás nem sújtotta! De azért a toronytetőt több ízben kellett javítani és újítani. Így javítva lett az a város és a reformátusok költségén 1758. jun. havában, a mint azt a torony aranyos gombjába tett réztábla betüvésete és azon ezen chronosticon mutatja: „Deo triuno ecclesia reformata nagykörösina offert-MDCCLVIII“. (A három egy Istennek ajánlja a nagykörösi ref. egyház.) Sőt a legújabb időben, az utolsó évszázadban is kellett a toronytetőn több-kevesebb javítást tenni, miután az összes harangok zúgásakor a toronytető félelmet ébresztőleg ingott. Most már erős, és hosszú ideig remélhetőleg javításra nem lesz szüksége.

A torony köfalán felül a tető alatt van pár év óta a városi toronyőr helye; miután a város tornyáról az időközben épült magasabb házak miatt az egész város többé áttekinthető nem volt. A templom tornyának magaslatáról azonban, mely körülfutó erkélylyel is el van látva, az egész város jól áttekinthető s így tüzvész esetén a jeladás mindjárt az első füstgomoly felszállásával megtehető, a harangok is a vész jelzésére azonnal meghúzhatók.

A város 1693-ban egy bécsi emberrel 120 frtéért *toronyórát* csináltatott és az óramutatót 19 tallérért befestette. Ugyancsak a város 1743-ban a toronyóra mutatóját egy pesti képiróval újra

festette; sőt azután is a toronyóra jókarban tartásáról a város gondoskodott és gondoskodik jelenleg is, jól tudván, hogy a toronyóra a város polgárainak közhasználatára is szolgál.

A templom több izbeli megjavittatásaiból megemlíthető az 1652-diki, mely szintén a város költségén tétetett vidéki kőmivesek által, kiknek a hazamenetelre a város a töröktől *salvus conductus*-t is eszközölt ki. Ugyanekkor a templom meg bővítettett.

Az újabb időben tett templomjavításokból és átalakításokból különösebben kettő emelhető ki. Egyik az, mely 1854-ben Fitos István és Galgóczy Erzsébet házastársaknak 4000 pft kegyes adományából hajtatott végre, kik a templom falát egészen körül $9\frac{1}{2}$ lábbal emeltették feljebb; a második pedig az, melyet az egyház 1876 és 1877-dik évben eszközöltetett.

Szükségessé tette ezen legújabb és nagyobb mérvű javítást és átalakítást a templom menyezetének ingadozó s így veszélylyel fenyegető volta, mi miatt sokan a templomtól is visszatartották magukat. A templomban az isteni-tisztelet tartása 1876. apr. 17-ikén Husvét 2-ik napjának délutánjával lett beszüntetve, áttétetvén az a templomjavítási munka befejezéseig az akkor még meg volt temetőszinbe, a hol azonban a hétköznapi istentisztelet csak dél-előtt tartatott, és hová a lelkészek rendesen a város kocsiján vitettek ki. A templom mennyezete és teteje még azon év nyári időnyében elkészülvén, ott az isteni-tisztelet tartása már október 18-dikán megkezdetett.

Azonban a templom belső átalakítása is és felszerelése szükségessé válván, ezen munkának végrehajtása miatt a templomban az isteni-tisztelet tartása a következő 1877. év maj. 22-dikén Pünkösöd utáni kedden újra be lett szüntetve s áttétetett ismét a temetőszinbe. Ekkor a templom teljesen új padokkal és az eddigi kettős, de gyengének tapasztalt, karzat helyett egészen új, de csak egyes és jó széles karzattal láttatott el. Az orgona bővítettett és a nyugati oldalról a szószék átellenébe az északi oldal karzatára tétetett át. A szószék középről a fal mellé helyeztetett, új úriszent asztal készítettett s a körülte levő tér, valamint a székek közötti közök márványpadozattal láttattak el; a déli nagy ajtó berakatott s azon vonal irányában a templom falának felsőbb részén nagy ablak vágatott; kívülről a bejárásoknál fülkék készítettettek; a toronyba való feljárás más helyre tétetett s a torony alatti bejárás főbejárássá alakítottatott. Került pedig ez a javítás és átalakítás 28,556 ft

61 krba s az orgonának áthelyezésével és bővítésével több mint 30 ezer ftba, mely összegből 10 ezer forint, mint a kiadott emlékfüzetben részletesen kitüntetve van, a hivek kegyes adományából gyűlt be; a többi pedig az egyház forgó tőkéjéből fedeztetett. Az 50 ftos és azon felüli adományok az adományozók nevén alapítványok gyanánt vannak az egyház évenkénti számadási könyvébe bejegyezve.

Az átalakított templomban az isteni-tisztelet azon év t. i. 1877. november 11-dikén az ujbóri urvacsora kiszolgáltatásakor nyitattott meg, mely alkalommal az egyik lelkész Filó Lajos 2. kor. 5, 17 alapján ezen tárgyról; „A megújított templomban ujítsuk meg mi is magunkat,“ alkalmi beszédet tartott; a másik lelkész Kovács Lajos pedig az uriszentvacsorai agendázást végezte. Ekkor még az orgona készen nem lévén, a templomi éneklés orgonakiséret nélkül történt; de a képezdei ifjak énekkara a gyülekezet közénéklése után ez alkalommal is működött. Az orgonakészülés ideje alatt, s még némely, más hátralevő apróbb munkák befejezéseig hétköznapi délután hétfőtől szombatig templomi isteni-tisztelet nem tartatott.

A templom tágas tere, — mint feljebb már említém — erős téglá és kőkerítéssel volt körülvéve, mely 1830-ig állott, mikor azután a gymnásiumi épületbe beépítették. Itt ezt ismételve csak azért emlitem meg, hogy 1708. szeptember havában, mikor a rácok Kecskemét megrongálása után, Nagy-Körös támadására jöttek, a város lakosai marháikat ide a templom kerített terére hajtották s oda vitték egyéb megmenteni való vagyonukat is; a toronyba pedig két taraczkot vittek fel, a honnan lövöldöztek le a rácokra. Ezek bár a tanyákról sok marhát hajtottak el; de hogy megverettek a lakosok vitézsége által, és hogy a város a feldúlástól megmentetett: ezt egyrészben annak lehetett köszönni, hogy a templomtér kerítése a városnak és lakosságnak, mint ez másutt is p. o. Losonczon még a 15-dik században történt, védbástyául szolgált. És a rácok visszaveretése után az azok elleni védelemben elesett 12 lovas harczo is a templom kerítésén belüli téren temettetett el.

A templom orgonáját *Patay Sámuel* és neje *Beretvás Éva* kegyes jötevők építették saját költségökön 1855., miután a megelőzőtt évben, mint fentebb említve volt *Fitos István* és neje *Galgóczy Erzsébet* a templom falát már feljebb emeltették. Építetett pedig az orgona a templom nyugati oldalába, a honnan az

azután 1877-ben a templom északi oldalára a karzatra meghö-
vitve s kijavítva helyeztetett át; a mint azt a templom egyik kő-
oszlopába helyezett márványtábla felirata is mutatja, mely megörö-
kítéseül szolgál mind a Patay Sámuel és a neje nevének, mind
a templomjavítás és átalakítás 1876—1877-diki emlékének. Van
a templomban a másik kőoszlopba helyezve egy másik márvány-
tábla is, mely Fitos István és neje Galgóczy Ersébet kegyes jótevők
nevét örökíti azon áldozatukért, melyet a templom falazatának
feljebb emelésére 1854-ben hoztak.

Miután a Kisszel István debreczeni orgonaépítész által készi-
tett és a nagyobbyszerűek közé számítható orgona mostani helyén
az északi karzaton, a szószékkel átellenben, elkészült, és a többi
munkálatok is, mint a székek befestetése, a templomi külső ajtók
megfelelő elhelyezése stb. véglegesen befejeztettek: az ujnak
mondhatott orgona 1877. évnek épen karácson első napján meg-
zendült; és azóta a legközelebbi időben nyert újabb bővítéssel
folyvást használtatik s emeli a hivek ég felé emelkedő buzgó éneklését.

A mi meg a templomtért illeti; az nem csekély költségen
az egyház által 1881-ben vasráccsal kerítettett körül, mely alka-
lommal az egyház abból a városnak az utcza szélesbitésére egy
darab részt épen oly szívesen átengedett, mint átengedett ugyan-
azon idő tájban temető-területéből is egy darab részt részint a
városi árvaház telkére, részint pedig az a melleti tér bővítésére.
S ez is mutatja, hogy a szíves testvéri viszony Nagy-Körösön ma
is fennáll a város és a ref. egyház között.

A templom belsejére nézve röviden a következőket jegyzem
meg. Az a hazai ref. templomok között a legtágasabbak közé tar-
tozik. Térfogata 2500 embernek helyet ad. Egyszerű, de kényelmes
karzattal és szép padokkal van ellátva. A szószék faragott kőből
szép ódon építészeti-módban van készítve s a templom déli falának
közepéhez illesztve. A templom három mennyezetes hajót foglal magá-
ban; kár hogy a mennyezetek ivét tartó vastag kőoszlopok gátolják a
szószékre való egyenes tekinthetést. Az a templomnak azonban
nagy előnyére szolgál, hogy a beszéd benne, minden hangelnyelés
vagy visszhangoztatás nélkül, tágas térfogata mellett is, könnyen
és tisztán megérthető s így az isteni-tisztelet tartására minden
nagysága mellett is igen alkalmas.

A gyülekezet népességét tekintve, kétségen kívül nem volna
tt felesleges még egy másik ref. templom sem; mert a gyülekezet

tagjai közül sokakat az tart vissza és szoktat el a templomba meneteltől, hogy főleg ünnepnapokon, ha idejében, tán fél és egy órával is előbb nem mennek, mint az isteni-tisztelet megkezdődik, helyet sem kaphatnak. Ezért a hivek egy része már 1862-ben, majd Galgóczy Gábor (nyug. lelkész és tanító) és nézettársai kérvényt nyújtottak az egyháztanácsához egy új templom építéseért; sőt Beretvás Ferencz 1878-ban 800 ftot is hagyományozott egy második templomra, úgy hogy azon összeg kamataival folyvást szaporitassék az új templomépítés bekövetkezéseig. De bár ezen összeg már kétszeresét is meghaladja tőkésített kamatainál fogva, egy második templom építése és annak egyházi szolgálattal leendő ellátása, kétségen kívül nagy összeget igénylő mivoltánál fogva, most is csak a távol jövőbe néző reménynek a tárgya.

*

A tárgy szoros összefüggésénél fogva itt van helye most már annak, hogy szóljunk az *istenti-tisztelet*ről.

A nagykőrösi reformátusok polgári s hazafiúi tekintetben önzetemes magyarok, kik a barátságos szíves figyelmet, ott a hol kell, mindenkor készséggel tanúsítják; de a hivalkodó ünnepélyeskedéseket mellőzik; a törvényeket tisztelik; de szolgálilag senki előtt sem húnyázkodnak meg. Vallási tekintetben pedig valóban protestánsok. Nem kegyeskedők, még kevésbbé rajongók vagy türelmetlenek; de azért vallásukhoz, egyházukhoz ragaszkodók.

A nyilvános isteni-tiszteletet osztálykülönbség nélkül, de különösen a gazdaosztály tagjai, főleg téli időben, de a nyári évszakban is, eléggé látogatják. Pedig úgy városunkban, mint a ref. egyházban Nagy-Kőrösön a közönség zömét minden tekintetben a gazdaosztály képezi, mely a mezei munkával mindenkor nagyon el van foglalva. Vasárnap és ünnepnapokon a tanuló ifjuság is szorgalmasan látogatja a templomot; — a tavaszi évszakban az elemi iskolás növendékek is osztályonként a hétköznapi isteni-tiszteleten megjelennek. A tanároknak és tanítóknak gondjuk van, hogy a téli időnyben a tanulóknak a vallás-erkölcsi érzés az iskola falain belül u. n. házi isteni-tiszteletek tartása által is ápolatassék és növeltessek. Nevezetes és dicséretes dolog, hogy a hadügy-miniszterium újabb rendelkezése folytán a városunkban levő kir. állami méntelep ref. vallású katonái épen úgy, mint a r. kath. vallásuak, a téli évszakban minden második hét szombat délutánján hitoktatásban is részesíttetnek, és az azután következő vásár-

nap reggelén testületileg a templomban megjelennek. E már muló félben levő téli idényben, valamint az az előtti évben helybeli ref. vallásu katonáknak maga Filó Lajos adott hitoktatást; és jövőre is gondoskodva lesz, hogy azok vallásuk szerint megfelelő hitoktatásban részesüljenek. Már a tanuló ifjaknak, elemi iskolásoknak és a katonáknak ez a helyesen beosztott templomlátogatása és hitbuzgósítása kedvező hatással van a nagy közönségre nézve is a nyilvános istenitiszteletben való minél buzgóbb részvétel és az egyházhoz való vallásos ragaszkodás tekintetéből.

Templomi isteni-tisztelet hétköznapiakon is az egész év folyamán délelőtt és délután tartatik; s a hétköznapi délutáni templomi istentisztelet csak a szüret hetében hétfőtől szombatig szünetel. Adventtől kezdve pedig Martiusig hetenként csütörtök reggelén biblia-magyarázat is tartatik, melyet a hivek tömegesen és nagy szorgalommal látogatnak.

A vasárnapi és ünnepi isteni-tiszteletre a beharangoztatás mindenkor délelőtt 9, délután pedig 2 órakor tétetik; míg a hétköznapi Szent-Mihály naptól József napig reggel 8-, délután 2 órakor, József naptól pedig Szent-Mihály napig reggel 7-, délután 3 órakor.

Ugy a heti, mint az ünnepi és vasárnapi templomi szolgálatot, valamint az egyházi szertartások egyéb ágait (temetés, keresztelezés, esketés, beteglátogatás, urvacsora kiszolgáltatás) a két lelkész felváltva teljesíti, vagy teljesítettik segédlelkészeik által. Urvacsora kiszolgáltatása alkalmával ha az egyik lelkész predikál, a másik az agendát tartja és az urvacsorai kenyeret osztja ki; az urvacsorai kelyhet a predikálást végzett lelkész vagy annak segéde szolgáltatja ki; a kehelytöltögetést pedig a tanítói testületnek egyik tagja, ez időszerint Györfy László végezi.

Az isteni-tisztelet orgona kíséretében gyülekezeti közénekléssel kezdődik és végződik. Az orgonát mondhatni művészi ügyességgel Hegedüs Endre organista-kántor kezeli; mellette az éneklésnél a képezdei tanulók tesznek szolgálatot. A képezde felállítása előtt azonban a kántor mellett az éneklésben úgy a templomi istenitiszteletnél, mint a temetkezéseknél a gymnásiumi tanulók segédkeztek. Ünnepnapokon s minden más nevezetes alkalommal a templomban a képezdei tanulók énekkara is működik a képezdei ének- és zeneitanár Oláh Károly buzgó vezetése alatt; sőt néha-ny-szor a templomi isteni-tiszteleten a közéneklés után vegyes kar is működött már eléggé szép sikerrel.

Urvacsora-osztáskor, a hiveknek az Ur szent asztalához járulása ideje alatt, mi sokszor, főleg karácsonkor egy óránál is tovább eltart, felváltva közéneklés és biblia olvasás van. Ez utóbbit az előtt a képezdei tanulók tették; de a debreczeni zsinat ideje óta, a mikor a tanulók templomi szolgálata szűkebb korlátok közé szorítottott, a biblia-olvasást a segédlelkész, és ha kettő van, a segédlelkészek felváltva teljesítik.

Az u. n. kanonika órákat, vagyis az ünnepi és urvacsorai délutánonkénti templomi predikálást végezték régebben a gymnasium professorai, majd azután a tanulók; most pedig végzik a segédlelkészek, kiknek ezért az egyháztól tiszteletdíj adatik. A képezdei tanulók is úgy a templomi, mint a temetési szolgáltatokért megfelelő díjazásban és jótéteményekben részesülnek.

1835. nov. 8-dikán hozott egyháztanács határozat folytán egészen 1851-ig közvasárnapokon délelőtt kétszer u. m. 8 és 10 órakor tartatott templomi isteni-tisztelet; de az azóta beszüntetve lett. A templom perselyei minden ünnep- és vasárnapokon délelőtt az isteni-tisztelet tartásakor a templom ajtajai elé kitétetnek, de a bennök egybegyűlni szokott adomány évenként csekély összeget tesz ki. Minthogy városunkban a közélet szükségéi miatt vasárnapokon is a reggeli időben a piaczi forgalom nagy és élénk, és ez sokszor átnyult az isteni-tisztelet tartásának idejébe is: a városi rendőri hivatal a lelkészi hivatal megkeresése folytán most már évek óta a piaczi forgalmat vasárnapokon reggel mindjárt 8¹/₂ órakor, az első harangoztatás alkalmával kezdi szétosztatni, úgy hogy az már a második harangoztatáskor, vagy is, a beharangoztatáskor, 9 órakor, mikor a templomi isteni-tisztelet kezdetét veszi, már teljesen befejezve van. A sátoros ünnepek első napján pedig piaczi forgalom egyáltalában nincs. A városi közhirdetések a városház állványáról rendszeren vasárnap délelőtt és ünnepkor a második ünnepnap délutánján, a templomi isteni-tisztelet végeztével szoktak megtétetni.

Kapcsolatosan itt tesztek említést a ref. egyház *Urasztali* készleteiről is.

Ezek az algonodnok felügyelete és őrizete alatt állanak s úgy értékileg, mint némely részben művészi becsöknél fogva is drága kincsei az egyháznak. Van ezüst és réz keresztelő edény és medence; van 21 darab abrosz, szőnyeg, kendő arany-, selyem- és pamuthimzéssel és rojttal; van 7 darab czin-, és 1 darab ezüst kanna;

6 ezüst kehely aranyozott, és 7 ezüst tányér, nagyobb részint ugyan-csak megaranyozva. Mindezek nagyon kevés kivétellel egyeseknek kegyes adományai, a mint ez az azokon olvasható érdekes fel-iratokból, melyek többnyire az akkori lelkészek neveit is magukba foglalják és szentirati idézetekkel is ellátva vannak, egyenesen ki-tűnik. Sőt ily adományok a legujabb időben is fordulnak elő, a mi a mostani hiveknek is vallásos buzgóságára és egyházuk iránti kegyeletére mutat. A legtöbb urasztali készletdarab azonban a múlt és az az előtti évszázadból származik. Legrégibb darab egy czin-kanna 1627-ből, és két aranyozott ezüst tányér, melyek 1641-ből származnak. A legrégebb ezüst kehely aranyozva 1655, és a leg-régibb terítő abrosz és kendő, de már megviselt állapotban 1714-ből való. A legujabb ezüst kelyhet és tálcát Wladár Károly és neje 1891-ben, a legujabb urvacsorai himzett terítőt pedig Fab-riczy Eszter és Amália növendék leánytestvérek, Liptó megyében, okolicsnői lakosok, de a kiknek édes anyjuk Kovács Eszter innen szakadt oda, itteni confirmáltatásuk és első izbeli szentasztalhoz járulásuk alkalmából hálájuk bizonyságaul maguk készítvén, úgy ajándékozták az egyháznak 1894-ben.

Szólnom kell még ezen szakaszban a *temetkezésről, temetőről* és a *jelenlegi egyházi és szolgaszemélyzetről*.

A jelenlegi *temető* egyike a hazai legnagyobb és megsejmlé-lésre legméltóbb temetőknek. A város déli részén nyulik el jó szélesen és hosszán. Bár mondhatni a városban kezdődik, mert annak egyrésze, az u. n. ó-temető a városnak keleti és nyugati utczasora közé esik, de már a középső s még inkább az uj temető a városon kívül jó messzire kinyulik. Kiterjedése néhány négy-szögöl hijján 82 holdat tesz s fákkal van beültetve; úgy hogy az egészben véve a város ékességére és légtisztaságára is szolgáló ligetet, mondhatni erdőt képez, melyben azonban úgy az utak, mint a sirok, sírboltok és siremlékek éber figyelemmel és szorga-lommal gondoztatnak.

Régi, de már teljesen megszüntetett temetője volt az egy-háznak a vaspálya-udvar mellett elnyúló tér, a Tompa által meg is énekelt *Sírató*. Majd azután nyert az egyház a várostól a város különböző szélein kimutatott temetőhelyeket; de azok használatba nem igen jöttek; mert a közönség csak a mostani, délen fekvő temetőt szerette és kívánta használni. Áll ez három egymással összefüggő s legfeljebb csak egy-egy közlekedési vagy sétaút által

elválasztott részből. A város közvetlen szomszédságában van az *ó-temető*, a melynek egyrésze beteltsége miatt már még 1829-ben bezáratott, de a többi része is már 2—3 évtizeddel ezelőtt be lett zárva; úgy, hogy ide már temetkezni egyáltalában nem szabad; sőt sokan halottjaikat innen még a sírboltokból is már az új temetőbe szállították át. Ez, mivel az a város két utcája közé esik: előbb-utóbb, néhány évtized múlva bizonyosan városrésznék, utcák nyitására, házak építésére fog felhasználtatni. A *középső temető*, mely az előbbenitől annak folytatásául, csupán egy kocsit által elválasztva, délfelé fekszik, szintén be van már telve; s bár ott többé új sírok már nem áshatók: de a meglevő sírokba és sírboltokba a temetkezés megengedve van. Az *ujtemető* pedig, mely a középső temetőn túl fekszik ugyancsak délnek, az, a hol most a temetkezések történnek, és a hol újabb és újabb sírboltok, síremlékek emeltetnek. Van különben az új temetőnek olyan külső szakasza is, mely még hosszú időig épen úgy mint a hogy most történik — haszonbérbe adható lesz, és a melyből a megfelelő szükséghez képest majd úgy fog fel az egyház koronként bizonyos területet a temetőhöz csatolás végett temetkezésre. Ez az újtemető, valamint a középső temető is már teljesen a városon kívül esik az országos vásártér és a Kecskemétre vezető országút szomszédságában. Itt az újtemető széliben van a város által a járványos betegek és a járványos betegségben elhaltak vagy egyéb szerencsétlenek számára csak mostanában építtetett két alkalmas épület is.

Az *ó-temetőben* mindjárt néhány öltávolságra állott egy tágas *temetőszin*, a hol temetések alkalmával a halotti predikációk, és — mint feljebb említve volt — a templom legújabb átalakításakor a közisteni tiszteletek és a közbeesett urvacsora — kiszolgáltatások is tartattak. — Ezen temetőszin két kőoszlopába volt beillesztve egymással szemben széles márványlapon két síremlék; melyek a temetőszin lebontása után is mondhatni a régi helyükön, a közbeeső ut által egymástól elválasztva, kőoszlopba beillesztetten, az egyház kegyeletének szép bizonyosságául ma is megvannak. Az egyik az 1753. febr. 20-dikán 83 éves korában elhalt *Helmetzi István* nagykőrösi lelkész és superintendensnek, a másik pedig az 1782. május 30-dikán 62 éves korában elhalt *Sipos Gábor* megyei táblabírónak, *Helmetzi István* vejének a síremléke.

A régi temetőnek nyugat felé eső egyik része az izraeliták és másik része a görög-keletiek temetkezési helyéül volt átengedve;

miután azonban az ó-temető bezáratott, a ref. egyház az izraelitáknak a középső temető nyugati szélében adott megfelelő temetkezési tért, de a görög-keletiek számára nem kellett adni, miután azok végkép elfogytak, vagy más hitfelekezet kebelébe olvadtak, úgy hogy volt imaházuk is a Kecskeméten levő görög-keleti anya egyház által a városnak már évtizedekkel ezelőtt eladatott s most az az épület több-kevesebb átalakítással a város által kisdodovó intézetül használtatik.

Hogy a temető minden tekintetben jókarban legyen: az egyháztanács arra egy saját kebeléből választott u. n. temetőbizottság által ügyeltet fel, és tart két temetőőrt. Az első temető őrház az ó-temetőben még 1869-ben építtetett, a másik pedig későbbben a középső temetőben. Ezen czélszerű intézkedésnek lehet tulajdonítani, hogy az utak rendesen tisztán, jó karban s a sírok és síremlékek is sértetlenül megvannak. Különben a síremlékek és koszoruk sértetlenségét nemcsak az éber felügyeletnek és vigyázásnak, hanem a közönség halottak iránti kegyeletének is kell tulajdonítanunk, a mi az újabb időkben még a legalsóbb osztály embereiben is sokat emelkedett; bár fejfa-lopások és facsenések — fájdalom! az újabb időben is fordultak elő.

A sírok és sírboltok jókarban tartásáról maguk az illető családok gondoskodnak ugyan; de vannak több sírok és síremlékek melyeknek jókarban tartását részint kegyeletből, mint ez a Patay és Fitos kegyes alapítók és adományozók sirjánál van, részint az e czélra tett alapítványok elfogadása következtében, maga az egyház közvetlenül teteti.

A sírok és sírboltok számára az új temetőben a helyek mérnökileg úgy vannak kijelölve s a ki sírhelyet a következő ponton kíván igénybe venni: az neki ingyen adatik; de a ki soron kívül kíván sírhelyet, vagy sírboltot akar emeltetni, annak már az egyház által megszabott díjt kell fizetnie. Ebből, valamint a temető fa évenkénti vágatásából és a termő fű eladásából az egyháznak évenként szép, mintegy 2400 ft-ra tehető jövedelme van; így tehát bár a temető gondoztatása és őriztetése költségbe kerül: de a bevenni szokott jövedelemnek egy részéből az mindenkor fedezhető.

A temetőt mindenfelé, főleg annak legujabb részében, sok szép és koszorúkkal ékesített síremlékek, sírboltok ékesítik; sőt még az egyszerű fejfákon is elég sűrűen láthatni virágkoszorút.

A vidéki ember, ha Nagy-Körösön megfordul, alig hagyhatja e temetőt megtekintés nélkül; mert ez városunknak kétségtelenül egyik kiválóbb nevezetessége; annyira, hogy sokan s tán nem is alaptalanul, némi fényűzést is látnak már e temetőben a sírboltok és síremlékek állításánál. A kegyeletnek túlfokozódásából, vagy a más hitfelekezetek példájának követéséből — nem tudom — származott, hogy Halottak napján a református temetőben is kezdtek néhány évvel ez előtt az egyes családok tagjai gyertyákat égetni; azonban ezt az egyháztanács a ref. vallás hitelveiből folyólag teljesen és határozottan eltiltotta; és azóta a nagy-körösi reformátusok ezen szokással egészen felhagytak s halottaiknak emlékét vallásuknak megfelelőleg szokták a temetőben is megtisztelni.

A temetkezés mindenkor egyházi szertartással, a felek kívánságához képest, énekszóval, karénekléssel, imával, vagy ima és gyászbeszéddel, ritkábban síri beszéddel, több-kevesebb harangoztatás mellett, a közönségnek megfelelő részvéte kíséretében, a képezdei tanulók, a kántor, a segéd- és rendes lelkészek által vitetik véghez; és az egyházi szertartás egyetlen egy halottól sem tagadtatik meg, a halálnak bármilyen nemével mult légyen az ki.

A 60-as évek előtt a gymnásiumi tanárok közül egyik vagy másik is tett a temetkezéseknél vagy oratio tartása-, vagy verses búcsuztató készítése által hivatalos egyházi szolgálatot. Ma már úgy a gymnásium, mint a képezde tanárai csak nagyon ritka esetben, s csak vagy tanártársuk vagy valamelyik tanítványuk temetésénél tartanak gyászbeszédet; a verses búcsuztatót pedig, a mit a közönség még mindig kedvel, felváltva a kántor és a segédlelkészek készítik s a képezdei tanulók valamelyike által olvastatják fel a gyászudvaron. Több mint egy évtized, de különösen a temetőszin lebontása óta halotti predikáció már nem tartatik, hanem a lelkészek a halotti imát rendesen a gyászudvaron tartják, valamint a gyászbeszédet is; és csak ritkábban fordul elő eset, midőn a beszéd a sírnál tartatik, hanem ott csak a gyász-éneklés kíséri a koporsót, valamint menetközben is az utcán. Még ritkábban fordul elő, hogy a halott a templom csarnokába hozassék, és a gyászszertartás ott tartassék; úgy hogy a 60-as évek óta ily eset tán csak négyszer fordult elő.

Nevezetes, hogy a Helytartó-tanács 1828-ban rendeletet küldött ide is az egyházhoz, hogy azontul 48 óráig egy halott se

temetessék el; minek folytán az egyház presbyteriuma megkerest a várost, hogy a halottak orvosi megvizsgálása és halotti kéme lapok kiállíttatása iránt intézkedjék, — a mi azóta rendes folyamathban van.

A képezde felállítása előtt a gymnasiumi tanulók tették mint a templomban, úgy a temetkezéseknél is a kántor vezetése mellett, vagy a nélkül az éneklési szolgálatot; a képezde feállítása óta pedig ezen intézetnek növendékei teljesítik azt mindenkor, kellő buzgalommal és megfelelő módon. Igaz, hogy azok ez által nem csekély mértékben vannak igénybe véve: de mig ezen szolgálatért megfelelőleg díjaztatnak és azon szolgálat által a kántori teendőkre a legalkalmasabban előkészítetnek: másfelől arra is figyelem van fordítva, hogy a temetések lehetőleg az ő iskolai leckeóráikon kívül essenek meg.

A mi már a templomi és temetkezési szertartások eddigi leírásának mintegy befejezéseül szolgálhat; miután már fentebb az egyházi tisztikar személyeit névszerint fölemlítettem: itt röviden az egyházi szertartások jelenlegi végzőinek, és az e tekintetben segédkező és szolgálati személyzetnek névsorát kívánom lehető rövidséggel felmutatni.

Előre kell azonban bocsátanom, hogy a legrégibb időtől kezdve a nagy-körösi ref. egyházban, népességénél fogva, rendesen kettős papság volt úgy, hogy az egyik lelkész volt az egyháztanács elnöke, ugynevezett első lelkész; a második pedig inkább csak az egyházi szertartások fele részének teljesítője, de egyszersmind az egyháztanácsnak rendes tagja, és az első lelkésznek akadályoztatása esetén, annak úgy a presbyteriumban, mint az iskolai székekben és bizottságokban elnök-helyettese volt. A Csapay Péternek, mint második lelkésznek 1842. okt. 22-dikén bekövetkezett halálával azonban Báthory Gábor első lelkézsége idejében a második lelkézség, a segédlelkészek szaporítása mellett, megszüntettetett, és az egészen a mostani lelkészek megválasztásának idejéig, 1861-ig szünetelt; a midőn a kettős lelkézség újra visszaállíttatott. Visszaállíttatott pedig úgy, hogy az egyházi és iskolai gyűlésekben való egyházi elnökség s azzal együtt az egyházi és iskolai ügyek menetének vezetése a főgondnoknak, mint világi elnöktársnak hozzájárulásával az első lelkészre ruháztatott; valamint arra ruháztatott az anyakönyvek vezetése, az ügyes-bajos emberek dolgainak elintézése és hivatalos levelezések megtétele; a második lelkészre

pedig a templomi és temetkezési szolgálatok fele részének teljesítése. Már ezen beosztásnál fogva az 1-ső lelkész kezdettől fogva saját költségén kénytelen volt erőteljes éveiben is segédlelkészt tartani; de az egyházi szertartási szolgálatoknak napról-napra sokasodása miatt a második lelkész is már több mint másfél évtized óta a saját költségén segédlelkészt tart, és ez az állomás segédlelkész-hiány miatt csak most van néhány hónap óta, a nem sokára remélhető újabb betöltésig üresedésben.

A mostani lelkészek pedig 1861. óta: *Filó Lajos* mint első, és *Kovács Lajos* mint második lelkész, a kikről még majd ezen fejezetnek a lelkészekről szóló szakaszában valamivel bővebb megemlítés is tétetik.

Segédlelkész az első lelkész oldala mellett: *Halom Vincze*, ki Lajos-Komáromban 1866. jan. 22-dikén született és három év óta itt a gyülekezetben közmegelegedésre, dicséretesen közszerepetben szolgál, irodalmilag is munkás és ismeretes, sőt ez időszert az egyik helyi lapnak a „Közérdeknek”-nek főmunkatársa.

Organista kántor *Hegedűs Endre*, ki itt helyben 1846. apr. 20-dikán született s 1872 óta mint rendes megválasztott egyházi hivatalnok a gyülekezetnek nagy megelegedésére működik, s úgy énekhangjára, mint az orgona művészi kezelésére, és az énekülésnek templomban és temetésen való helyes vezérlésére nézve a hazai ref. organista-kántorok kiválóbbjai közé méltán számítható; sőt ének-, és dalmü-darabokat is készített.

Egyházfiak: *Biczó János*, *Káldi József*.

Harangozók: *Szentpéteri László* és *Szél József*.

Organafűjtató: *Mádi Lajos*.

Temető-őrök: *Csönkös Mihály* és *Akócsi István*.

A szolgálati személyzetnek bármelyik tagja, ha nagy kötelességmulasztást követ el, bármikor, minden hosszabb eljárás nélkül, az egyházi előjárók által egyszerűen elbocsátható; de ha szolgálatuknak megfelelnek; ők is úgy, mint elődeik közül már többekkel történt, és a hogy ez az iskolaszolgáknál is alkalmazásban van véve: holtuk napjáig magukat szolgálatunkban állandósítottaknak tekinthetik.

b) **Vagyoni állapotok és alapítványok.** Az egyház eléggé tekintélyes vagyonnal és jövedelmi forrásokkal bir. Vagyoni állaga az idők folytán több-kevesebb változást szenvedett; de értékében nemcsak hogy nem fogyott, sőt növekedett, részint

mivel a birtokváltoztatás a legtöbb esetben a czélszerűség és nagyobb jövedelmezőség szempontjából tétetett, részint mivel időről-időre újabb kegyes adományok és alapítványok is hozattak az egyház oltárára.

A vagyoni kezelés az egyháztanács által kellő gonddal és megfelelő felügyelettel eszközöltetik, s az egyházi felsőségek, egyházmegyének és egyházkerületnek is van figyelme úgy itt, mint a hatáskörébe tartozó többi gyülekezetekben, a felsőbb felügyeletnek és ellenőrzésnek gyakorlására. És mivel a kezelő tisztviselők, ha sokszor a kezelésmódja alaki tökéletességének nem feleltek is meg, és ha közülök egyik vagy másik néha több-kevesebb megállapított hiányt pótolni tartozott is, de hűtlen sáfarkodásnak szomorú eseteit sohasem idézték elé; az egyház vagyona körül valamely romlás megdöbbszentő veszélye, mint a hogy azt az újabb időben a világi téren a leggondosabban körülírt ellenőrzés mellett is tapasztalni lehet, még sohasem fordult elő. És ez is azt bizonyítja, hogy vagyoni, pénztári kezelésnél a tisztakezűség, a lelkiismeretes eljárás még az alaki tökéletesség hiányait is pótolja; míg ellenben, ha az illető kezelőben hiányzik a tisztakezűség és lelkiismeretesség: akkor a leggondosabb ellenőrzés és a legnagyobb számviteli képzettség mellett is a veszedelem nem ritkán bekövetkezik.

Az egyház vagyona pedig áll fekvőségből, tőkepénzből, ide számítva az adományokat és alapítványokat is, továbbá a hívek által fizetett egyházi adóból és más egyházi bevételekből, mint temetkezési díjakból, temetőbeli fa eladásából és egyéb járandóságokból.

A fekvőség áll viszont épületekből (templom, lelkésszlakok, kántorlak, stb.), melyek bár nagy értéket képviselnek, de egy bérházon (a Bihari-Keresztúri ház) kívül nem jövedelmeznek, s ezen bérház jövedelme is egy felállítandó reform. szeretetház javára folyvást tőkésítettik. És áll az egyház fekvősége földbirtokból, a határ különböző részeiben kisebb-nagyobb kiterjedésű részletekben. A földbirtok hat évenként kellő biztosítás mellett haszonbérbe adatik; s az egyház, bár a régebbi időben maga is folytatott mezei gazdálkodást, most már azt hosszú évtizedek óta teljesen beszüntette.

Mint az épületek, úgy a földbirtokok is az egyház nevére tulajdoni joggal telekkönyveztetve vannak; sőt az iskoláknak

jövedelmező birtokok is az egyháznak, mint tulajdonosnak nevében állanak a telekkönyvben.

Az egyháznak jövedelmező haszonbérleti földbirtok a legujabban készített és az egyházi felsőséghez is felterjesztett leltári kimutatás szerint 170 kat. hold; ezen felül van a 82 holdat tevő temetői terület, mely szintén egy bizonyos mértékben jövedelmez, továbbá a lelkészek használatában levő föld; vannak még különböző egyházi és iskolai czélokra jövedelmező földbirtokok: úgy hogy az egyház által kezelt és annak nevében álló összes földbirtok 596 holdat tesz ki.

Az egyháznak jövedelmét s illetve vagyoni állagát képezi továbbá az évenkénti egyházi adó, mely a gyülekezet adózó tagjai részéről folyik be. Egy-egy felnőtt, adózó személy után 30 kr. a kincstári adó után pedig 2 százalék fizetendő; mely adó bár csekély — mégis mint fentebb említve volt — évről-évre nagy hátrálékokat mutat.

Az egyház által ez időszertint kezelt tőkeösszeg tesz 43,534 ft 44 krt; de ebben a forgó s így felhasználható tőke, mely darab idő óta évenként apadást mutat, 5963 ft 96 kr; a többi pedig részint egyházi, részint iskolai czélokra szolgáló alapítvány. Sezen felül vannak a letétileg kezelt és különböző egyházi és iskolai czélokra szolgáló alapítványok, melyeknek értéke (ide nem számítva a Kalocsa-alapítványt) 25,409 ft 98 kr.

Mint ezekből látni lehet, a nagykörösi ref. egyház vagyoni állaga tekintélyes értéket képvisel; és mégis emelkedő szükségleteihez képest más forrásokról is rövid időn gondoskodnia kell.

A mi az *alapítványokat illeti*; ha azokat mind egyenként kellene előszámlálni, nem csekély mértékben kellene e könyv lapjait igénybe vennem. Így azonban a lehető rövidséggel kívánok élni.

Bár eddig még az egyháznak tett intézkedése mellett is rendszeres és könnyen áttekinthető alapítványi könyve nincs; de azért az alapítványok jegyzőkönyvileg pontosan bevezetve és ellenőrizhető állapotban vannak. Remélhető, hogy a külön-alapítványi könyv rövid időn elkészül.

Az alapítványoknak egy részét teszik 1877. évről a templom-átalakítási nagyobb összegek (4390 ft), melyeknek évi kamatja azonban az egyház közszükségeinek fedezésére fordítatik; továbbá egy új templomra, szeretet- és árvaházra, szabadrendelkezésre, a lelkészi hivatalok javára, sírok gondozására, szegények segélyezé-

zésére s egyéb egyházi és iskolai czélokra szolgáló alapítványok, melyek mind megfelelő czéljaikra gondosan kezeltetnek, és pontos számadásnak és felülvizsgálatnak tárgyai.

Örömmel lehet megemlíteni, hogy újabb kegyes adományok és alapítványok évenként tételnek a hívek által; sőt sokszor vidéken lakók is megemlékeznek főleg főgymnasiumunkról s tápintézetünk-ről kegyes adományaikkal, nem ritkán alapítványaikkal.

Az egyház és iskola részére már most jelenleg és régibb idő óta is jövedelmező alapítványok tevői között első sorban áll nemes városunk, és azután következik a Patay házaspár, Szalay Pálné V. Faragó Susanna, és a Bihari-Kereszturi házaspár. — A Kalócsa Balázs-féle alapítvány lesz idővel, tán félszázad múlva, ha kinő, a legjelentékenyebb alapítvány és a Deák József alapítványa is iskolai célra a nagyobb értékűek közé tartozik.

c) Levéltár és anyakönyvek. α) *Az egyház levéltára*, mely most a gymnasiumi épület földszinti részén az északi folyosó sarkán egy kis szobában őriztetik, a várossal volt szoros, csaknem közösségi viszonyánál fogva, hosszú időn át a városi levéltárban foglalt helyet, mint mondhatni annak egyik alkotó és kiegészítő része. Később a múlt században a consistorium sürgetésére a városi levéltárból, az egyházi levéltár elkülöníthetése végett, az egyházat és iskoláit érdeklő iratok legnagyobb része az egyháznak átadatott ugyan, de azért a városi levéltárban ma is sok olyan iratok találhatók, melyek az egyházi levéltár méltó kiegészítésére szolgálhatnának; az ugynevezett városi Regestrumok pedig telvék az egyházra és iskoláira vonatkozó adatokkal. Még 1839 apr. 24-dikén is a consistorium megkéri az akkori városi főbirót a városi levéltárban levő végrendeleteknek átnézetésére, hogy a netalán az egyházat érdeklők kijegyeztethessenek. És mivel az egyházi levéltár a várositól lett elkülöníttetése után is még sok ideig a városház egyik-másik helyiségében tartatott, és a városházi építkezés miatt a 40-es évek végén ott egyik szobából a másikba szállíttatott; mi miatt némely iratok össze-vissza hanyódtak, sőt el is vesztek: 1849-ben az egyháztanács kimondta levéltárának a városház épületéből a gymnasium épületébe áthelyezését és rendezését. A levéltár a gymnasiumi épületben is a szükséghez képest majd egy, majd más helyiségben tartatott; míg az 1874 marczius 3-dikán az emeletről a földszinre mostani helyiségébe szállíttatott át.

A levéltár rendezésére nézve az egyháztanács mindjárt még 1849-ben tett előintézkedést, utasítván a jegyzőt és a gondnokot az iratok jegyzékének elkészítésére. Az egyházmegye sürgetésére a levéltár rendezése 1864-ben újabb munkába vétetett; 1873/4-ben Molnár János akkori presbyter megbízatásához képest a rendezés munkáját jelentékenyen elő is vitte, az iratok legnagyobb részét megfelelőleg csoportosította, külön csomagolta, és a könyveket s iratsomókat tárgymutatókkal is ellátta: de azért a levéltár rendezésének munkája maig sincs tökéletességre vive és befejezve; bár koronként úgy erre, mint alapítványi külön könyv készítésére az egyháznak időnként változó jegyzői utasítottak. Igaz, hogy a rendezés munkájának befejezése, az arra koronként fordított fáradozás mellett is, tán a helyiség nem egészen alkalmas volta és a kezelő tisztviselők nem csekély mérvű más nemű elfoglaltsága miatt maradt idáig el; de mivel 1874 óta a levéltári iratok nagy szaporodást nyertek s az időközönkénti használat által az iratok akkori rendezettsége is némileg megzavartatott: most már az egyháztanácsnak, még ha némi anyagi áldozatába kerül is, levéltárának végleges rendezéséről és külön alapítványi könyv készítéséről gondoskodnia kell; s ez a gondoskodás — remélhetőleg — a mostani egyháztanács által eszközöltetni is fog s annál könnyebben, mivel már évek óta külön iktató-könyv is vezetettik; a mi azonban az iratsomóknak, főleg a bekötött könyveknek külön-külön megfelelő tárgymutatókkal leendő ellátását egyáltalán sem fölöslegessé, sem nélkülözhetővé nem teszi.

A levéltár egyházi és iskolai ügyiratokat foglal magában; bár most már darab idő óta úgy a főgymnásiumnak, mint a tanítóképző intézetnek és a népiskoláknak is van részint az igazgatók, részint a tanárok és tanítók valamelyike által külön kezelt levéltára. A levéltár iratai pedig tartalmuk szerint: gondnok számadások, beadott és tárgyalt ügydarabok, egyháztanácsi, gazdaságválasztmányi s egyéb egyházi vagy iskolai érdekű jegyző-könyvek. Az alapító-levelek most már a pénztárnoki hivatalon, melynek helyisége a városház épületében van, vas szekrényben őriztetnek. A levéltár kulcsa a jegyzőnél van, a ki azonban a levéltárból csak az elnökség tudtával és beleegyezésével adhat ki iratot bárkinek s engedheti meg bármelyik iratnak lemásolását.

Már a mostani egyházi levéltárnak két kötet képezi legrégibb ügyirati csomagát. Az egyik 1736—1761-ig terjedő s leginkább

gondnoki számadásokat tárgyazó ügyiratokból áll. 1736—1738-ról van benne N. Beretvás István, N. Nyári Mihály és N. Vzlő Beretvás János curatori számadása. 1757/8-diki számadás szerint volt a bevétel 1912 ft 45¹/₂ kr kiadás 2572 ft 81 kr; supererogatum (tulkiadás) 660 frt 36 kr, a mit azután N. Farkas János ajándék-képen a magáéból pótolta az egyház részére. A ki már ezen egyháznak azon évi pénztári forgalmát, bevételét és kiadásait a mai időbelivel egybe hasonlítja: láthatja ebből is, hogy mennyire változtak a viszonyok s mily emelkedést mutat a jelen idő. Ez a Farkas János (Inárcsi) maga is 1758-ban az egyház curatorává lett, 1759 és 1760-ban pedig N. Balla Gergely a Nagykőrösi városi krónika írója volt az egyház kuratora. Tehát a gondnoki hivatalt az egyháznak és a városnak kitünőségei viselték.

A másik kötet, mely szintén a levéltár legrégibb iratait foglalja magában, 1742—1829-ig terjedő időről szól, de ez már nemcsak curatori számadásokat, hanem consistoriumi végzéseket, jegyzőkönyveket is tartalmaz. 1742-ről szól benne a „N. Kalocsa András urnak ekleziái és pusztákról szóló számadásának revisiója“, mely szerint az ott említett bevétel volt 630 ft. 1766 maj. 3-dikáról van benne megemlítve, hogy „N. N. és V. Farkas János ur házastársa N. Szödi Krisztina asszony az ezüstbe foglaltatott dió Pohárt ajándékozta a N. Kőrösi szent Ekleziának, Pastoribus Ecclesiae p. t. existentibus Stephano Motsi et Georgio Szalai.“ Az 1795-diki jegyzőkönyv szerint „Tiszteletes Fodor Gerzson prof. ur (a ki azután nagykőrösi lelkészszé is lett) 1794 dec. 11-dikén Budára fogságba vitetett (az ismeretes Martinovics-féle ügyben), majd félév után 1795 maj. 23. (ártatlanságának kiderültével) fölmentetvén, haza bocsátatott,“ és örömmel fogadtatott. Az 1825-dik jegyzőkönyv utmutást ad a curatori számadásra; 1827-ben többen jó hangu papot kérnek az akkori káplán Tiszt. Nagy István ur személyében, de concessát az akkori superintendenstől Báthori Gábortól nem nyernek. 1827-ben Ráczkevi Ötvös Sándor madocsai lelkész a 2-dik lelkézi állásra meghivatik, de nem fogadja el. 1828-ban a harangoztatási díj szabályoztatik. Ezek az ezen második kötetben foglalt nevezetesebb adatok.

1806-tól kezdve a levéltárban az egyháztanácsai rendszeres jegyzőkönyvek mind meg vannak; és ha az egyháznak egy külön monographiájakészíttetnék, azokból e század folyama alatti időből is a nagykőrösi egyház életének sok nevezetes más adatait lehetne összeállítani.

β) *Anyakönyvek.* S most lássuk az első lelkészi hivatal kezelése alatt levő *anyakönyveket*, melyek bár anyagi értéket nem képviselnek, de az egyházra nézve megbecsülhetetlen drága kincsek.

A sajátképeni *anyakönyvek* (a megkereszteltek, halottak és egybekeltek anyakönyvei) száma 20 darab, bekötve, I—XX folyószámokkal jelölve. Ezeken felül van még 5 darab könyv (XXI—XXV) ugyancsak bekötve, különböző czélokra, ugyancsak az első lelkészi hivatal kezelése alatt.

A négy első (I—IV) kötetben együttvan az *esketési* (1681—1841 évig) és *keresztelési* (1715—1841 évig) anyakönyv; 1842 évről pedig a mai napig külön van a *keresztelési anyakönyv* (V—X folyószámok alatt) 6 kötetben; és külön az *esketési anyakönyv* is (XVIII—XX folyó számok alatt) 3 kötetben. A *halotti anyakönyv* kezdettől fogva külön, összesen 7 kötetbe foglalva vezetett 1736 évtől kezdve a mai napig (XI—XVIII folyó számok alatt):

A legtöbb anyakönyvnek czimlapján ki van írva, nemcsak hogy mely lelkésznek, hanem hogy melyik városbírónak, curátornak és scholae rectornak vagyis tanárnak, illetve igazgatónak idejében kezdetett meg; és ha a könyvet anyakönyvezésre a város szolgáltatta, ez is a czimlapon megemlítve van. Így nevezetesen a legrégibb, az I. sz. anyakönyv czimlapján ki van téve latinul, hogy az 1715-ben Erdős Mihály városbíró által ajándékozottatott S. Kecskeméthy János és Veszprémi Gergely lelkészeknek. A czimlapok feliratai a kereszteleési és esketési anyakönyveken 1842-ig, és így az I—IV kötetekben, ugy szintén a halotti anyakönyveken 1836-ig a XI és XII-ik kötetekben latinul vannak fogalmazva; sőt azon anyakönyvekben bár az anyakönyvezettek nevei magyar nyelven vannak beírva, de a rovatok czimlatai is még mind latinul vannak szerkesztve. A nevezett évek utáni időből az anyakönyveknek ugy czimlatai, mint bejegyzései a rovatok czimlataival együtt teljesen magyar nyelven vannak szerkesztve.

Az anyakönyvi bejegyzés kezdetben nagyon rövid és egyszerű volt. Így nevezetesen az I. számú anyakönyvben egyszerűen így szól az esketési bejegyzés: „Anno 1681. Junii die 10 vette magához a Sz. Házasságban Horváth Mihály Takács Gáspár özvegyét Annát.“ Ez az első anyakönyvi bejegyzés a nagykőrösi ref. egyház meglevő legrégibb anyakönyvében. Ugyancsak ezen kötetben, az

első kereszteleőről szóló bejegyzés így van: „Anno 1715. die Julii 1. Godány István Fia János, Susceptor: (keresztatya) Szabó Péter,“ t. i. hogy a nevezett fiu a szent keresztség által akkor vétetett be a nagykőrösi egyházba, mint a hogy ez a homlokiraton latinul kitéve van. Már 1777 szept. 26-dikától kezdve be van az anya neve is vezetve, de a keresztanyáé még nincs; és a nevezett naptól kezdve az anyakönyv lapjai írónnal rovatozva is vannak. A halotti anyakönyv legrégibb bejegyzései a XI sz. kötetben még rövidebbek. Az első bejegyzés így van: meghalt „Anno 1736. Április die 26 Borbély Ferencz;“ de már 1759. szept. haváról a halott éve is többnyire kitéve van; sőt 1786. mart. 26-dikától kezdve a megholtak állapota (házas v. nőtlen) és házszáma is. De a házszám bejegyzése több-kevesebb házaghagyásokkal, csak 1797. mart 9-ig van folytatva. Az 1790-es évekről, sőt helylyel közzel az az előtti néhány évről is be van már a halott után jegyezve annak életkora, betegsége és temetés módja is; de temetés ideje kitéve nincs; valamint a régi kereszteleési anyakönyvekben csak a kereszteleés napja van kitéve s nem egyszerűsmind a születése. A házszám a kereszteleési anyakönyvben is kir. rendelet folytán (mint az anyakönyvben megjegyezve van) 1786. mart. 31-től 1797. febr. végéig bevezetve van.

Bár az első esketési anyakönyvi bejegyzés — mint fent említettem — 1681. jun. 10-diki nappal kezdődik: azért valamint a kereszteleési anyakönyv 1715-ben kezdődik, úgy a sajátképeni esketési anyakönyvvezetést is, a meglevő I. számú anyakönyvben 1715-re kell tennünk; mert mint ezen anyakönyv első lapján megjegyezve van, az idő viszontagságai a régibb sorozatokat megemésztették s csak a megmaradt töredékes sorozatok vagy névsorozati jegyzetek után vezette be S. Kecskeméthy János 1715-ben utólagosan 1681—1714-ig az egybekelték neveit. Itt, erről az időről szólólag azonban a bejegyzett névsor kétségen kívül nagyon hiányos; sőt 1715 után is vannak az anyakönyvi lapokon üres hézagok.

Az anyakönyvvezés nagyobb teljessége és kimerítőbb részletezése rovatos oszlopokban, felsőbb rendelet folytán 1828 év október havában kezdődött el. Ettől kezdve a kereszteleési anyakönyvben a megkereszteltnek születés napja is kitéve van; a halotti anyakönyvben a temetés napja, az esketési anyakönyvben pedig a hirdetések ideje is. És így haladt előre aztán folyvást az

anyakönyvezés munkája, míg az egyrészről a világi, másrészről az egyházi felsőség utasításai folytán, mint országszerte, úgy a nagykörösi ref. egyházban is, a kor kívánalmának megfelelőleg mai tökélyre emeltetett. Mert a mostani anyakönyvek oly kimerítő bejegyzéseket foglalnak magukban, hogy azok a bejegyeztetnek anyakönyvi szempontból szükségelt minden viszonyait feltüntetik. És bár a mult évi okt. 1-sőjétől kezdve életbe van léptetve a polgári anyakönyvezés; és ez az anyakönyvekben meg is van jegyezve; de azért a ref. egyházban is, a polgári törvények teljes tiszteletben tartása mellett, az anyakönyvezés most is az eddigi pontossággal vezettetik; és bár a bejelentések körüli eljárás a polgári anyakönyvezés életbelépte előtt az illető felekre nézve nagyon kevés fáradsággal együtt járó volt: a lelkészi hivatal soha a legegyszerűbb ember részéről sem tapasztalt az anyakönyvi bevezetésekre nézve félrevezetni akaró szándékot.

Az anyakönyvek (I—XX) közül több kötetben végül vannak a lelkészek által tett másnemű és figyelemre méltó bejegyzések is, melyek közül némelyeket itt megemlítek.

Az 1-ső számú anyakönyv végén olvashatók:

1. egy 85 éves tisztes öregnek 1681-ben tett elbeszélése a ref. templomi szószékbe felcsempészett kutyáról, a mint az, mindjárt e dolgozat I. fejezetében érintve lett; 2. Ungvári Gergely nagykörösi lelkésznek és superintendensnek 1665-ben a gyülekezetel összeütközése, távozása, és a kellemetlen ügynek 1674-ben lett békés kiegyenlítése; 3. három bába-asszony megesküdtetése; 4. két parázna nőnek egyházi fegyelmezése; 5. Kocsi Bálint pápai tanárnak a nápolyi gályáról 1675. jan. 5-dikén Debreczenbe küldött levele másolatban; 6. egy nőnek 1741-ben és egy férfinak 1742-ben a r. kath. vallásról a ref. vallásra átlépése; 7. az egyházfiaknak névsora 1756—1799-ig.

A IV. számú anyakönyv végén van 1860 és 1861-ről négy romai-katholikusnak a ref. vallásra lett átvétele bejegyezve.

A VI. számú anyakönyv végén olvashatók az 1862—1875 évekről a ref. vallásra áttértek és az 1874—1893 évekről a ref. vallásról a r. kath. vallásra kitértek nevei.

A VIII. számú anyakönyv végén a ref. egyházhoz tartozóknak illetéktelen s a miniszteriumhoz fel is terjesztett elkereszteléséről bevezetett névjegyzék 1878—1884-ig.

A XI. és XII. számú anyakönyvek végén a megesett, de poenitentiát tartott személyek lajstroma 1777—1813.

A XVIII. számú anyakönyv végén olvashatók az 1876—1892-ig más vallásról a ref. vallásra áttértek nevei, valamint a házastársaknak úgy nevezett moringjai, a melyek az előtt csak nagyon röviden az esketési anyakönyvben az egybeadottak neve után mindjárt közvetlenül bejegyezve fordulnak elő. És az ilyen egyszerű s a feleknek semmi költségébe nem került szerződés, melynek bejegyeztetése végett az illető új házastársak mindjárt az esküvő után jelentkeztek a lelkésznél, soha semmi kifogás alá nem esett sem az érdekelt felek, sem azok örökösei részéről. A következő házasság általi törvényesítése is a gyermeknek a szülők jelentkezésére a régibb időben egyszerűen bevezettetett az anyakönyvbe; s e részben sem volt semmi féle félrevezetés tapasztalható. A régi egyszerűség a kor követelménye szerint sok részben megváltozott; de azért most is az egyeseknek az egyházzal s annak lelkészeivel való hivatalos érintkezéseikben lehet tapasztalni a vallásnak azon befolyását, mely ha tévedést nem tesz is lehetetlenné, de a szándékos félrevezetés esetét ma is kizárja.

Az első lelkész kezelése alatt levő többi (XXI—XXV sz.) habár nem egyenesen anyakönyvi, de azért egyházi tekintetben nem csekély érdekű könyvek tartalmát a következőkben ismertetem.

A XXI. sz.* könyvben a házasságra lépők 1790—1801-ig sajátkezü aláírásukkal is kötelezték magukat, mintegy szerződésileg, az egymással való házasságra s ezen szerződésszerű bejegyzést a tanúk és a lelkész is láttamozták. A házassági egybeadás különben mindenkor az arra szolgáló esketési anyakönyvbe akkor is bevezettetett. Ezen könyvben vannak a confirmált fiúk és leányok nevei is 1862—1886-ig; az úri szent vacsorához járultaknak száma 1869-től maig, minden egyes alkalomról; továbbá az ezen sorok írója által 1871-től egész mai napig vezetett s továbbra is folytatandó korjegyzetek, melyek az utódokra nézve több-kevesebb érdekléssel bizonyosan fognak birni; és végül ugyanezen könyvben vannak 1870—1893 évről a nazarénusok születésére és elhalálozására vonatkozó bejegyzések. A XXII sz. könyv a confirmáltak névsorát foglalja magában 1887-től maig.

A XXIII-dik sz. a van az *Annales* (évkönyv) czimű könyv az 1726—1783-ig terjedő s a nagykőrösi ref. egyházat és iskoláit

érdeklő nevezetesebb dolgokról, megkezdve Helmeczi István és Öri Pál lelkészek által és folytatva az utódok által. Ugyanezen könyvben vannak a bécsi békekötés idejétől kezdve egész 1794 évig a vallást érintő országos törvények, explanatiók, resolútiók, intimatumok, egyházfelsőségi körözüvények, egyházkerületi jegyzőkönyvi kivonatok stb.; továbbá a katonák nősülésére és anyakönyvezésére 1875-ben kiadott miniszteri rendelet; úgy szintén a lelkészek és a scholae Rectorok s egyéb tanárok nevei. Minthogy a lelkészekről még majd külön is fogok szólni; a tanárokról pedig e Monographia gymnasiumi része fog megemlékezni: itt csak annyit jegyzek meg, hogy a lelkészek névsora 1638-tól egészen a jelenkorig, a tanároké pedig 1646—1850-ig van ezen könyvben bevezetve. Végül ugyanezen könyv utolsó levelén a superintendentia levéltárából kiírva van, hogy a Tekintetes Moktsai familia 1692 október havában vallásos buzgóságból s „T. K. I. akkori körösi L. Pásztor instantiájára a nagykörösi scholának bővítésére saját praediumából egy darab földet adott.“

A XXIV. sz. könyv magába foglalja 1894-től kezdve maig a ref. vallásra áttértek, és a ref. vallásról kitértek névsorát, valamint a nazarénusok születési és halálozási adatait.

A XXV. sz. könyv tartalma 1795—1805-ig egyházi jegyzőkönyvi dolgok, s egyházfelsőségi (esperesi, püspöki) körözüvények, s részben egyházmegyei és egyházkerületi jegyzőkönyvi határozatok 1869-ig bezárólag. Az 1870-től egészen a mai napig vezetett és vezetendő u. n. Currentale protocollum, mely a felsőbbbségi rendeleteket és körözüvényeket foglalja magában, a második lelkész kezelése alatt áll és az által vezetetik. Végül az első lelkész kezelése alatt van az u. n. *lelkészi levéltár*, mely évről-évre az okmányokat, megkeresvényeket külön-külön csomagokban foglalja magában.

d) A lelkészek. A nagykörösi ref. egyházzól szóló ezen monographiai előterjesztést úgy vélem legmegfelelőbben befejezni, ha még azon egyház *lelkészeinek névsorával*, úgy a mint azt a meglevő bejegyzésekből összeállithattam, számolok be a legrégibb időktől fogva a mai napig.

Erre nézve két kuforrás állott rendelkezésemre. Egyik az 1848-diki *Egyházkerületi névtár*, másik pedig a kezelésem alatt levő XXIII-dik számú s fentebb már említett *Annales* czimű könyv végső lapjain olvasható bejegyzés. Ebben 1638-tól egész a jelen

időig meg vannak nevezve röviden az egymásután következett lelkészek, a névsorozat bevezetése gyanánt azt tartalmazván annak homlokirata, hogy 1759-ben az egyházkerület a keblében levő egyházakat anyakönyv-szerzésre, és abba a lelkészek scholae rectorok neveinek bejegyzésére utasította; s ezért van ezen XXIII. sz. könyvben a nagykőrösi scholae rectorok névsorozata is 1646-tól 1850-ig. Az igazgató s többi tanárok névsorozata azóta külön a gymnasiumi igazgató által folytattatik. A régiebb lelkészekről és igazgatókról a névsorozat bevezetése ezen XXIII. sz. könyvben, mint ott kifejezve van, a városi jegyzőkönyvek alapján tétetett. Az említett Egyházkerületi névtár még mint majd a névsorozatba beillesztendem, az 1638 előtti időből is nevez meg két nagykőrösi ref. lelkészt.

Bár még eddig nem találtatott nyoma annak a levéltárakban, hogy kik lehettek a nagykőrösi ref. egyháznak a reformatio bevétele után mindjárt egészen a 17-dik század első negyedéig lelkészei: azért kétséget nem szenved, hogy azon régi időben is voltak már annak lelkészei, csakhoggy az idők viszontagsága miatt (*vicissitudine temporum*) az azokra vonatkozó adatok vagy végkép megsemmisültek, vagy még elő nem kerültek. Hiszen Ipolyi Arnold „Veresmarti Mihály élete stb.“ czimű munkájában egyenesen említi, hogy Veresmarti Mihály, ki Kőrösön iskolamesterré lett, ott „valószínűleg már 1599 előtt, prédikátorrá is lett.“

A nagykőrösi ref. egyház kezdettől fogva gondot fordított lelkészeinek megválasztására úgy saját magára, mint iskoláira való tekintetből; s ezért nem ritkán egyenesen a scholae rectort, vagyis a gymnasiumi tanárt és igazgatót, mint a kinek szintén lelkészi jellege volt, választotta meg lelkészeül. És hogy a scholae rectorok rendesen mily kiváló szemén-szedett emberek voltak, megtetszik egy részről onnan, hogy azok megelőzőleg a külföldi akadémiákon is megfordultak s ha anyagi tehetségek nem volt, oda őket az egyház a maga vagy a város költségén még tanári alkalmaztatásuk előtt ki is küldötte; más részről onnan, hogy azok az egyházkerületen is, mint tekintélyes hivatalos személyek gyűlésezési jogosultsággal bírtak s nem ritkán a vidékre is lelkészekül megválasztattak, mint a többek között *Halász József* 1781-ben Nagy-Harsányba, a ki azután mint kocsí lelkész és a dunántuli egyházkerület superintendense vagy püspöke halt el Komáromban 1793-ban.

Az egyház tagjai a lelkészválasztást mindenkor szépen, a gyülekezet belső békéjének megháborítása nélkül ejtették meg; s csak kivételesen fordult elő eset, hogy az egyházi felsőség a választást helyben nem hagyta. Ugy szintén nagyon ritkán fordult elő a gyülekezet tagjainak vagy előljáróinak lelkészekkel való összeütközések szomorú esete. A gyülekezet a lelkészek iránt, azoknak úgy életében, mint halálával jó és nemes indulatát s kegyeletét tanusította, és azok is — mint a jegyzőkönyvek tanúsítják — lelkészi s iskolafelügyelői kötelességöknek megfelelően igyekeztek.

A halotti anyakönyvekben is azokról a lelkészekről, kiknek hamvai temetőnk sirhantjai alatt pihennek, így nevezetesen Helmeczi István, Csáti Dániel, Szélesi Pál, Háló Kovács József Medgyesi Pál, Fodor Gerzson és Csapai Péter lelkészekről igen szép és érdemeik méltánylására szolgáló bejegyzések vannak. Sőt a többiek is, kik másutt porladoznak, nagyobb részint olyanok valának, kik nemcsak a nagykőrösi gyülekezetben, hanem szélesebb körben is irodalmi munkásságuk s egyházkerületi és egyházmegyei előljáró tisztöknél fogva, mint tanácsbírák, esperesek, egyházkerületi főjegyzők és superintendensek vagy püspökök elismerést vívtak ki a maguk számára.

Ezeknek előrebocsátása után most már a névsorozat felmutatására térhetek; de előbb két megjegyzést kell koczkáztatnom

Egyik az, hogy a tulajdonneveket, bár azok különféleképen s nagy részben a régibb feljegyzéseknél az akkori, most már használatonkívüli orthographiával vannak írva (mint p. o. cs. helyett: ts; cz. helyett: tz): én azokat a mai helyesírásnak megfelelőleg írom be a névsorozatba.

Második pedig az, hogy bár elég anyaggal rendelkezem főle az utolsó másfélszáz év alatt hivataloskodott és hivataloskodó lelkészek életére és kifejtett munkásságára nézve: én itt a városi Monographia keretében sem egyikről, sem másíkról sajátképeni életrajzot adni nem kívánok; hanem fenhagyom ezt arra az időre, midőn az illetőkről vagy külön életrajz-gyűjtemény adatik ki, vagy pedig a nagykőrösi ref. egyháznak egy önálló, s a reformáció idejétől a jelenig lenyúló történelmét előadó, Monographiája fog készíttetni. Mert a K. Kiss Kálmán által készített s mindjárt kezdetben említett munka a nagykőrösi ref. egyháznak csak 1819—1891-ig terjedő történelmét foglalja magában. Egyébiránt

gy is az előterjesztendő névsorozatban egyik-másik lelkész neve után némely nevezetesebb dolgokat — ha bár röviden megemlíteni fogok.

Már az általam használt két kutforrásnak, u. m. az Egyházkerületi névtárnak és a XXIII. sz. könyv Annales-ének felhasználásával, megemlítvén, hogy a nagykőrösi ref. egyház különösen 1700 évtől fogva, nagyon csekély megszakítással rendszeren kettős lelkészi hivatalt tartott fenn, a *nagykőrösi ref. lelkészek névsorát* időrendileg a következőkben terjesztem elő:

- e) Lelkészek voltak: 1626 óta: *Fabr Parsius János*;
1630 óta: *Tököli Gergely* esperes;
1638-ban: *Tyukodi Márton* „A

tiszta életü Jósef patriarka életének sat.” írója;

- 1639—1652-ben *Maklári Márton*;
1653—1655-ben *Zubori Márton*;
1656—1671-ben *Ungvári Gergely*

egyszersmind superintendens (L. Lampe Historiájának 651 lapját); kinek a nagykőrösi egyházzal mint lelkésznek komoly összeütközése volt, mi miatt őt Budára lett távozása után vissza sem fogadták a nagykőrösiek, hanem azért utóbb távolléte éveire is lelkészi fizetését kiszolgáltatták. Meghalt Ráczekeiben 1690-ben.

1672—1677-ben *Sárándi János*, de a kit Ungvári Gergely superintendens törvényes prédikátornak el nem ismert.

1678 és 1679-ben *Deáki András*.

1681 óta *Kecskeméti Sartoris* (Szabó) *János* 18 évig csupán ő egymaga, azután pedig 17 évig másodmagával volt nagykőrösi lelkész. Meghalt 1722. febr. havában. Az ő lelkészisége idejében állíttatott fel a második papság. Volt esperes is. Időközben 1708—1711-ig gyöngyösi lelkész volt; de Gyöngyösön 1711 nov. 8-án a ref. templom, parochia és iskola erőhatalommal elvétetvén s ő maga a lelkészi lakból hajánál fogva kihurczoltatván, ismét visszajött Nagy-Körösre 1712-ben, a hol azután 1722-ig, halálának bekövetkeztéig újra lelkészkedett. Az ő idejében második lelkészek voltak:

1700-ban *Szabadszállási János*,

1701—1711-ben *Bogdányi Márton*,

1713—1722-ben *Veszprémi Gergely*, ki a szatmári tanárságból hivatott meg s az első lelkészszel, Kecskeméti S. Jánossal

ugyanazon évben 1722-ben halt el márczius hóban. Mindkettő nagynevű (*magni nominis*), kiváló férfit volt.

1723 óta 1746-ig első lelkész volt *Helmeczi István*, volt szatmári lelkész és tiszántúli egyházkerületi főjegyző. Mint nagykőrösi lelkész superintendenssé választatott s 13 évig viselte a superintendensi hivatalt, a nagykőrösi lelkézséget pedig 23 évig. Akkor letette a lelkészi hivatalt s 7 évig nyugalomban élén, meghalt mint superintendens 1753 febr. 22-dikén 82 éves korában. Márványsírkő- emléke, mint fentebb említém, most is ott van a körösi temetőben. Nevezetes munkája az „Igazság paizsa,” melyet Melianus Gnaterét név alatt 1741-ben bocsátott világ elé.

Helmeczi István első papságának ideje alatt második lelkészek voltak:

1722—1729-ben *Öri Fábán Pál*, ki aztán Ráczevibe ment papnak s ott 1746-ban mint Szőnyi Virág Mihály superintendens ipa meghalt;

1730—1732-ben *Keresztesi Pál*, előbb nagykőrösi iskolatanító, azután később debreczeni ispotályi pap, a hol hamarjában el is halt;

1733—1739-ben *Ráczevi Ötvös János*, volt böszörményi lelkész, ki itt Nagy-Kőrösön ragályban halt el.

1747—1757-ig első lelkész volt *Csáti Dániel*, ki a csatári lelkézségből hozatott ide s Helmeczi István halála után superintendenssé is lett. Meghalt 1757. jan. 24-dikén 54 éves korában. Ugyancsak első lelkész volt.

1757—1777-ig *Mocsi István*, előbb nagykőrösi rektor scholae-iskolatanító, azután 1740—1757-ig nagykőrösi második lelkész, és azután ugy léptetett az első lelkézségre. Szolgált itt mint lelkész 37 évig s meghalt 74 éves munkás élete után 1777. jun. 17-dikén. Ő alatta második lelkész volt.

1758—1771-ben *Szalai György*, volt kabai lelkész, ki itteni 13 évi szolgálata után elment máshova (de a hely megnevezése nincs) lelkésznek.

1771—1791-ben lelkész volt *Szélesi Pál*, a mint a külföldi akadémiákról megérkezett. Ő hat évig mint második és 14 évig mint első lelkész szolgált. Született Losonczon; ékesen szólásáért Chrysostomus Hungariaenak van nevezve a halotti anyakönyvben. Meghalt mint esperes 1791. nov. 23-dikén 52 éves korában. Szélesi Pál idejében második lelkész volt:

1777—1791-ig *Váradi Ferencz* külföldi akadémiákról megjött ifju, a ki azután Nagy-Körösről Tószegre, majd Dunavecseire rendeltetett lelkésznek, mely utóbbi helyen 1797-ben el is halt.

Szélesi Pál halála után első lelkész lett:

1792-ben *Megyesi Pál*, ki előbb 11 évig itt Nagy-Körösön tanár volt s 34 évi buzgó lelkészi hivataloskodás után meghalt mint esperes 1826. maj. 23-dikán 74 éves korában. Az ő idejében volt második lelkész:

1791—1815-ig *Háló Kovács József*, szintén külföldi akadémiákon járt egyén, ki a halotti anyakönyvben az 1807. jun. 8-dikán 5 éves korában elhalt József nevű egyetlen fiának elhunytát szép latin elegiával siratja meg. 1815-ben Halasra ment lelkésznek, a honnan, 1826-ban nyugalomba lépven, visszajött Nagy-Körösre és itt 1830. okt. 10-dikén 69 éves korában elhunyt. Rövid életrajza be van a halotti anyakönyvbe jegyezve.

Háló Kovács Józsefnek Halasra lett eltávozásával helyére 1815-ben megválasztatott lelkésznek *Nánási Fodor Gerzson*, ki a genfi akadémiáról, a hol annak a nevét e sorok írója az akadémia jegyzőkönyvébe bevezetve látta és olvasta, megjöve, előbb már a helybeli gymnasiumban mint tanár 23-évig működött s még mint tanár 1814-ben egyházkerületi főjegyzővé megválasztatott. Megyesi Pál halála után ő lett az első lelkész s eseményekben gazdag életét 20 évi nevezetes lelkészkedése után 1835. febr. 6-dikán 72 éves korában bevégezte. A halotti anyakönyvben az ő neve után is van életrajzi bejegyzés. Még azon évben,

1835-ben az első lelkészi állásra meghivatott *Báthori Gábor* fülöpzsállási lelkész, a történelmi nevezetességgel bíró Báthori Gábor pesti lelkésznek és superintendensnek a fia. Ugy Báthori Gábornak, mint elődjének Nánási Fodor Gerzsonnak első lelkész-sége idejében második lelkész volt:

1827—1842-ig *Csapai Péter* volt halasi segédlelkész, a nagykörösi gyülekezetnek igen kedvelt szónoka. Ő írta be a halotti anyakönyvbe az 1842. febr. 12-ikén itt Nagy-Körösön fiának, az első lelkésznek szárnyai alatt elhunyt Báthori Gábor superintendens kimerítő életrajzát; s még ugyanazon évben okt. 22-dikén az ő neve is, rövid életrajzzal együtt, a halotti anyakönyvbe lett bejegyezve. Bár az idős és híres Báthori Gábor superintendens itt Nagy-Körösön halt és temettetett el; de azután holt teste fölvétetvén a sírból, Pestre szállítatott s most ott nyugszik a ref. templom alatti sírbolt egyik fülkéjében.

Csapai Péternek 49 éves korában lett elhunytával a második lelkészség 1842-ben megszünttetett; s most már *Báthori Gábor* maga lett egyedül a lelkész, úgy azonban, hogy a lelkészi teendők végezhetésére két segédlelkészt tartott maga mellett.

Báthori Gábor 1835—1860-ig viselte a nagykörösi lelkészi hivatalt. Volt főesperes, egyházkerületi főjegyző, majd Polgár Mihály superintendens halála után helyettes superintendens. Hivatalt minden irányban ritka szorgalommal és pontossággal látta el. Az 1859-ben kiadott ugynevezett *Patens* az egész hazai prot. egyházban — mint közönségesen ismeretes, nagy mozgalmat idézett elő. Ezen mozgalom hullámai felcsapódtak Báthori Gábornak úgy helyettes superintendensi, mint lelkészi állásáig. 1860-ban mind a kettőről lemondott. A nagykörösi ref. egyház és annak előljárósága érzékenyen vette igen tisztelt lelkészének a lemondását, a ki még ugyanazon év május 22-dikén Bécsbe távozott nyert kineveztetése folytán a vallásügyi miniszteriumban egy miniszteri tanácsosi állásnak átvételére. Köztisztelőben és szeretetben állott jó neje kevés idő múlva, még ugyanazon évben, október 23-dikán Bécsben elhunyt, s holt testét a gyászoló férj és család onnan ide a nagykörösi temetőbe szállíttatta. Itt nyugszik a nemes szívű nő, azon város és gyülekezet temetőjében, a melynek körében életének legszebb éveit élte át; és itt nyugszik vele együtt ugyanazon temetőben az ő egyik kedves leánya Julianna is, ki még 1854. jan. 26-ikán 23 éves korában hunyt el, és a kinek halála alkalmából a szülői fájdalom méltó kifejezésére az édes atya Báthori Gábor igen szép latin és magyar elégiát írt be a halotti anyakönyvbe. Ő azonban a budai temetőben nyugszik; mert lemondván miniszteri tanácsosságáról, bár több ízben ellátogatott Nagy-Körösrre, de Budán lakott és ott halt meg 1872. nov. 2-dikán 74 éves korában.

Báthori Gábornak lemondásával a nagykörösi ref. egyház a kettős papságot visszaállította, még pedig úgy, hogy az első lelkészi hivatalhoz köttetett az egyház és iskolák igazgatása, az egyház-tanácsi és iskolaszéki egyházi elnökség, továbbá a hivatalos levelezés, a hivatalos ügyek intézése és az anyakönyvek vezetése. A sajátképeni kultusz-teendők a két lelkészi hivatal között egyenlően osztatták meg.

Báthori Gábor lemondása után az új lelkészek megválasztásáig s illetve a hivatalnak az azok által lett átvételéig az akkori két segédlelkész (Kovács Lajos és Ádám József) közül *Kovács*

Lajos, ki szintén külföldi akadémiákon járt, alkalmaztatott adminisztratornak. A választás 1861. febr. 3-dikán ejtetett meg a lehető legrövidebben. Első lelkésznek *Filó Lajos* pesti theologiai tanár, második lelkésznek az adminisztrator *Kovács Lajos* választatott meg.

Filó Lajos, ki Losonczon 1828. okt. 31-dikén született a meg-tisztelő meghívást Genfben vette s hivatalát, a nagykörösi ref. egyháztanács és az egyházi felsőség beleegyezésével csak tanulmányi utazásának a külföldön lett befejeztével, 1861. év okt. 13-dikán foglalta el a szokásos beköszöntő beszéd megtartásával.

Kovács Lajos pedig, ki 1830. apr. 13-dikán itt helyben Nagy-Körösön született, és a kinek pályáját a gondviselés úgy vezérelte, hogy buzgó munkásságát, mint lelkész, saját kedves szülőföldjének szentelheti, hivatalos állását, mint rendes lelkész, ugyancsak templomi beköszöntő beszéddel 1861-ben még apr. hó 14-dik napján foglalta el, és lelkésztársának megérkezteig, bár annak helyén segédlelkész addig is volt alkalmazva, az első lelkési teendőket is szíves volt végezni.

És azóta e két lelkész, tisztvársi jó viszony mellett, együtt szolgálja a nagykörösi ref. szent gyülekezetet. Dicsőítse meg bennök is az Isten az ő megsegítő kegyelmét úgy az egyháznak és iskoláinak, valamint városunknak javára, előmenetelére, a vallásos és hazafias érzelmeknek ápolására s az eddigi áldott békeségnek további fenmaradására!

II. Cikk.

Az ev. ref. főgymnásium.*)

A) *Az ev. ref. főgymnásium alapításától 1850-ig.*

(Ádám Gerzsontol.)

72. § *Alapulásának első nyomai.*

Nemzeti kulturtörténelmünkben elfogadott és elvitázhatatlan igazság, hogy a reformáció a hitnek és tudásnak új oltárokat emelt s a léleknek e két vágját egy közös forrásra vitte vissza,

*) 1896-ban, e Monographia nyomása alatt jelent meg a következő mű: „A nagykörösi ev. ref. főgymnásium története. A nagykörösi ev. ref. egyháztanács megbízásából írták: Ádám Gerzsont igazgató és dr. Jóó Imre tanár. Kiadta az ev. ref. egyháztanács. Nagy-Körösön 1896. Nyomatta Ottinger Ede.” E cikk főrészben e 312. nagy nyolczad lapra terjedő mű kivonata.

mely közös forrásból származtatta az egyházat és iskolát Gyümölcsös kertnek tartotta az egyházat, ennek veteményes kertjéül az iskolát; honnan pótolta és szaporította nemesített élőfáit.

Korán felérzékelté városunk is a hitjavítás szükségese és hasznos, nélkülözhetetlen és boldogító voltát. S miként egyháziilag, úgy a tudományok emelése s fejlesztése tekintetében is fel kelle használnia az óhajtott s kínálkozó alkalmakat. A reformáció általánosan hirdetett elvét, követett irányát s kívívvott sikerét kellene megtagadnunk, ha megkockáztatnók azon állítást, hogy gyülekezetünk még a mohácsi vész előtt reformálódván, itt az öntudatos hit ápolása s megszilárdítása mellett, elfelejtettek volna őseink a tudományoknak is hajlékot emelni.

Ha a messze távolban nem kísérhetjük is figyelemmel mindazon nyomokat, melyek főgymnásiumunk bölcsőjéhez vezetnek s nem domborodnak is ki azon halmok, melyek nyugvó pontokat nyújtanak arra nézve, hogy ezekről a keletkezés és fejlődés minden mozzanatára visszatekintsünk; a rendelkezésünk alatt levő adatok és levonható következtetések is tiszta fényben mutatják, s kétségtelenné teszik előttünk azon igazságot, hogy iskolánk a reformáció kezdetével mindjárt megalakult s egyházunk sorsával egyenlő lépést tartva, osztozott ennek békéjében s háborgattatásában, örömeiben s bujában egyaránt. És ha Pieriai hegynék vagy Tempe völgyének nem tarthatjuk is iskolánkat; azon viszony, mely a hódoltság alatt kifejllett városunk és Buda közt, mely szerint nemesak az itteni lakosokat, mint kedvelt salétromkészítőket, mint pontos adózókat s bő ajándékozókat védte a török, de a vidékről hozzánk mienekülő lakosok is oltalmat találtak városunkban a „császári magasjegy“-elamet értelmében; továbbá városunk természeti és politikai helyzete, mely a hódító vagy pusztító hadjáratoknak nem volt annyira kitéve, mint az ország más vidéke; ismét azon körülmény, miszerint az egész város áttérvén az újított hitre, a más felekezettel a hit és jog tekintetében nem volt küzdelemre ösztönözve s az összes lakosság áttérésével a Tisza s Duna között legnépesebb, legtisztább s legönállóbb egységes ref. egyházzá alakult; végre azon helyzeténél fogva, hogy lakosaink a természet ölen tisztességes jólétnek örvendettek, — hogy a tudomány ápolásában fáradhatatlanok voltak, s hogy eszélyes és körültekintő, tekintélyes s tiszteletet parancsoló előjárói a nép szellemi s anyagi előmenetelén buzgól-

kodtak: — az tűnik ki, hogy városunk a tudományoknak elég kedvező és termékeny talaja volt.

Igy találtak itt biztos menhelyre a Váczról 1626-ban elűzött ref. iskola tanárai és tanulói. *) Bár 1593, 1607, 1614-ben s a hódoltság idejében szenvedett is városunk; de megtudván ezt a török császár, azonnal protekcionálist küldött, megparancsolta, hogy „semmi egyebet ne munkálkodjanak, hanem a hatalmas császár számára salétrommal éjjel és nappal munkálkodjanak. A megszállott jobbagyokat senki se bántsa.“ A vallás dolgát a mi illeti — jegyzi meg 1654-ről Balla — azt soha a török nem háborgatta, abból a dologból a város népének minden szemre való hányás nélkül szabad gyakorlást engedett. Prédikátorát, mesterét, iskoláját megtartani kész volt.

Hogy iskolánk nevével a multak feljegyzései közt s épen a reformáció korában eddigelé nem találkozunk, ennek oka az, mert népünk mindig az egyszerűséget, a zajnélküli korállképződést tartotta előnyösnek, a magával megelégedést, nyugodtságot szerette és munkálta; továbbá azért, mert a netalán bennünket érhető nagyobb zivatarokat legtöbbször a szomszédok fogták fel; végre az, hogy ősünk az eseményeket vagy fel sem jegyezték, vagy okiratainkat a sokszor felettünk is átvonult kisebb-nagyobb viharok elseperték.

A hazai s felekezeti mozgalmakban pedig tevőleges s kimagasló részt kisebb mérvben vevén, a történelem műzsája észrevétlenül haladt el mellettünk.

S ha a körülmények parancsolták, ifjúságunk is együtt érzett s működött a lakosokkal.

A város megvédésében 1708-ban „Oskolamester Kecskeméti György ő kegyelme egy Solti János nevű mendikánssal, hasonlóképpen egy-egy szál flintával állván a töltéseken belül, puskáznak kifelé.“ Ezt tettük az 1848—49. évi szabadságháborúban is, melyben a harcsképesek, koruk és testi fejlettségükhöz képest, vagy mint honvédek, vagy mint szabadcsapatok — guerilla — vagy mint népfelkelők vettünk részt.

Ama kéziratot, melyre Polgár Mihály hivatkozva állítja — Egyházi Almanach 1842. évről, 48 lap — hogy a nagykörösi ref.

*) Galgóczy Károly, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Budapest 1877. 110. lap.

egyház a mohácsi vész előtti időben kezdődik, nem ismervén, de kétségre sem vonhatván, csak Balla Gergely krónikásunk azon feltevésére, de nem egyszerűen kétségbevonhatatlan állítására hivatkozhatván, hogy Kálmáncsehi Sánta Márton reformálta egyházunkat; azt kell következtetnünk, hogy Nagykörösi Pétert (Petrus de Nagchorus) 1520-ban Bécsbe, Körösi Csuda Demetert (Demetrius de Kewres vagy Demetrius Cydae de Coris, Hungariae) 1531-ben Krakkóba és Wittembergbe városunk küldötte ki a reform-eszmék elsajátítása s azok megszerzése után egyházának és iskolájának vezetése végett. Már Nagykörösi Péterről, még inkább Körösi Csuda Demeterről állítjuk, hogy miként akademikus társai: Gálszécsi István, Ozorai Imre, Stöckel Lénárt s Thuri Lukács, úgy ő is egyesítette a templomi tanítást az iskolaival.

Iskolánk alapítása felől egyházi s világi előjárásunk a kir. Helytartó-tanács 1766 márczius 11-én kiadott rendeletére következő felterjesztést tesz: „Scholae huius in oppido hocce N.-Körös, existentia est ab innumerabili tempore . . . Cuius ecclesiae munificentia, parentumque, quorum filii informantur, provisione intenteretur et substitit“. (L. superind. jegyzőkönyv III. kötet.)

Az egyházi rendtartások és zsinataink kanonaiból pedig kitűnik, hogy a keletkezett egyházak lelkészei egyszersmind iskolát is állítottak s tartottak fenn. Azon kor szokásából szintén tudjuk, hogy ezen Körösi-k a város által küldetvén ki, mint rektorok vagy lelkészek itt szolgálván, hálából is megtartották s viselték a város nevét. Hogy Szegedi Kiss Istvánnak, Bakonyi Albertnek, Sztárai Mihály vagy Skaricza Máténak szintén volt befolyása iskolánkra, nem tagadhatjuk.

Évszám kitétele nélkül találjuk Sz. Ujfalvy Imre nevét jegyzőkönyvünkben. Szilvás Ujfalvyról, ki Baranyából indult ki túl a Tiszára, ki különben is változatot kedvelő s az ország különböző vidékein megfordult, tanítóként szerepel, a legmértőbben feltehetjük, hogy az ő korában már létezett iskolánkban rövidebb vagy hosszabb időt töltött, ki később nagybányai iskolamester, majd Hodászi Lukácsnak „sok bajoskodást szerző“ debreczeni, utóbb nagyváradi pap lett. Életkörülményeiből következtetve, előbb és így 1580 körül kellett rektorunknak lennie.

Évszámmal is megjelölt legelső adattal Veresmarti Mihály életében, 1598-ban találkozunk. Ő már meglevő iskolánk vezető-

sére vállalkozott; mintegy dicsekedve, hogy a legnevesebb egyházakban szolgált. Hogy iskolánk már e korban előnyös helyzetben volt, természetesen következtethetjük azon vallomásából, hogy itt munkálkodhatásáért felcserélte Czeplédet és Kecskemétet. Tanársága után, mint Ipolyi szerint maga állítja, itteni, később bars megyei lelkészszé s végre pápastává lett.

Veresmarti távozásával iskolánknak pár évtized alatt folyt történetét adatok hiányában nyomról-nyomra nem követhetjük. Azonban felvehetjük történelmünk fonalát az 1620-ik évben, a mikor Újbarsi Kovács János (Joannes Fabritius Neo Barsius) volt iskolánk rektora. Azon körülményből, hogy Simándi B. Mihály 1621 márczius 13-án Heidelbergben Pareus Dávid elnöklete alatt tartott „Theses Theologicae De Coena Domini“ cz. 16 lapra terjedő vita-íratát, mint Respondens, ajánlotta többek között Barsi F. János, körösi papnak, Szabó Károly kézirati közleménye után azt kell következtetnünk, hogy Újbarsi Kovács előbb itteni rektor volt, vagy lelkészkedése mellett az iskolamesterséget is végezte.

Iskolánk belső életére, szervezetére, tantárgyaira s növendékeinek számára e korban még adatokkal nem rendelkezünk, következőképp nem mutathatjuk ki, hogy a tolnai, baranyamegyei, czeplédi, budai, vagy debreczeni iskolák gyakoroltak-e hatást vagy irányítást reá a XVI-ik században. Azt kell tehát elfogadnunk, hogy miután a mohácsi vész előtt tért át gyülekezetünk a reformációra, iskoláját is a Németországban és hazánkban uralkodott elmélet és gyakorlat szerint önállólag alkotta meg s rendezte be. Aligha tévedünk azonban azon feltevésünkben, ha azt állítjuk, hogy miként első iskolai törvényünket, melynek betűje és szelleme a XVII. század elejére vall, Debreczen első törvényéből vettük; ez iskolálával voltunk mi, miként a Tisza-Duna közt idővel létesült középiskolák is legközvetlenebb összeköttetésben.

73. § Iskolánk saját adatainak világánál.

Ha iskolánkra nézve új korszakot nem jelöl is a XVII-ik század harmadik évtizede, miután új rendszerről a tantárgyak és anyagok nem nyújtanak tisztább képet, okirataink mindamellett, mivel több anyag áll rendelkezésünkre, sőt ettől fogva úgy városunk regestrumai (Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Összegyűjtötték: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Pest

1863.), mint rektorainknak s növendékeinknek 1632-től fogva maig vezetett és csaknem szakadatlan láncolatban meglevő névsora s egykorú bejegyzéseink, valamint iskolai törvényeink s városi és egyházi levéltárunk okiratai kezeink között vannak; méltán tartathatjuk ez időpontot iskolánk életére nézve korszakalkotónak. S bár Balla Gergely nagykőrösi krónikája (kiadta Szabó Károly és Szilágyi Sándor 1856-ban) szűkszavú s felületesen foglalkozik iskolánkkal, ennek adatai is figyelmet érdemelnek s a körülmények elbeszélésével segítségünkre jönnek. Hasonlólag becsesek azon adatok, melyeket a debreczeni kollégium tanulóinak névjegyzékéből dr. Öreg János, akadémiai igazgató — előbb itteni tanárunk — szívessege folytán közölhetünk.

Ezek világánál pillanthatunk be iskolánk lefolyt századaira.

74. § *Az iskola fentartása.*

Azon kedvező viszonynál fogva, mely ref. egyházunkat és városunkat a reformációtól kezdve századokon át kölcsönösen összefűzte s azon lélekszükséglet együttes felérzékelésénél fogva, mely a két erkölcsi testületet a tudományok ápolására s emelésére ösztönözte, észteni következtetés és történeti tény, hogy iskolánkat a névleg két, de testben, lélekben egy testület tartotta fenn. Sőt mivel azt látjuk, hogy kezdetben egyházunknak szükségletét is a városi hatóság fedezte, arról kell meggyőződnünk, hogy a város volt első sorban patronusa iskolánknak is. Tehette és tette is ezt annnyival buzgóbban a város, mivel maga is református volt s amit a felekezetnek adott, voltaképen a felekezetéből adta.

Igy gondoskodott a város az iskolákról is. Építtette a tantermeket, a rectori lakot s a bentlakó u. n. tógátus deákok részére a lakszobákat — coetus, camara. — Épültek pedig a lakok s termek vagy a maga által, a templom mellett szerzett telken vagy egyszerűs mind azon, melyet a Mokcsai négy testvér: János, Gáspár, Ferencz és Pál 1692. szept. 25-én kelt kezük írásával subscribált pecsétetes levelük rendjében adtak, engedtek és „jure perpetuo“ conferáltak és a Kőrösi reformata ekklezsiának, scholának örökös birodalmában hagytak.

A most meglevő emeletes iskola előtt fennállt épület 1736 és 37-ik évben épült a város költségén. Azonban a közköltséghez „a maguk jó akaratytyokból egyesek is conferáltak“, p. o. N.

Borotvás János Úr 144 frt 50 d, Halász János Úr 4 aranyat, a publicatióból 21 frtot 90 d, Nh. Erdösi Mihály Úr kölesőne 5 frt, Fruttus István Úr 4 frt. Farkas Mihály Úr 4 frt 20 d. Ns. Mézsáros János félegyházi postamester Úr 4 frt 15 d, Kalocsa András Úr 8 frt. Ns. Farkas János 50 frt. ifjú Borotvás István Úr 41 frt 30 kr.

Az 1736-ik Május 9. egyházkerületi jegyzőkönyv ezen kifejezéséből: az „Isten dicsőségében buzgolkodó belső és külső előjárók által *sacrum in usum* összeszerezett s az *annua fructificatio* által 3500 rh. forintokra *exsurgált summa percentuma*“ is az építést tartotta szent czélnak, mely „*communi consensu* N.-Kőrös városában *sub fidelibus manibus* conserváltatott és a nkörösi iskola szükségének fedezésére fordítottatott,“ is ezt látjuk.

A rectori lak 1778 ban háttal a városházának épült fel. A város és egyház nem lévén képes ezt a maga erejéből tenni, segélyért az egyházkerülethez folyamodott, mely most is a 3500 frt kamatát utalványozta ide. De emellett az 1776. Jun. 12-én Laczházán tartott egyházker. közgyűlés alkalmával egyes világi főurak és fautorok is járultak a czélba vett építéshez, p. o. Beleznay Miklós, Generális 1000, Puki László, Szilasy László, id. Sárközi János és Vechélius (Véghely) János 100-100 forinttal. Így legálta Komorótzty-Helmeczy Éva, Sipos Gáborné 1798 Márt. 16-án az iskola föntartására a Lakatos nevű szöllejét és annak az első esztendőben való munkáltatására 20 frtkat, úgy száraz-malmát, készpénzt 200 frtot és a professor Úr fizetésére állandó capitálisul 100 frt., továbbá professor Úrnak 50 s eltemetésekor a nagyobb deákoknak 30, a szolgáltnak 15, kísérő ifjúságnak 15 frtot. Az 1808-ik évben az *Encyclopedicus cursus* hozatván be s új teremre levén szükség, de meg az elemi iskolázás is nagyobb mérvet öltvén, nélkülözhetetlenné vált a tantermek szaporítása. Ekkor épült és toldatott meg a lelkészlak kertjénél elnyúló szárny.

Ezen már az újabb kor ízlése is meglátszott némileg, a mennyiben a tantermek tágasabbak, a falak s tető a többi épületekhez képest jóval magasabbak voltak. Emeletes volt. Ennek építéséhez a városi közönség termés, vagy darázs-kő vágása által, mely nyársapáti pusztánkon nagy mennyiségben, könnyű szerrel ásható a földből, továbbá pénz és iga felhasználásával is közreműködött.

Az új tanári szék díjazása is mellőzhetlen lévén, a városi közönség erre is, miként az iskolai épület felemelésére, készséggel hozta meg áldozatát, mely curatorai számadásaink szerint 16,107 frt. 30 krt mutat fel. Új épület emelése, egy tanári szék alapjának összegyűjtése, a coquiának a patronátus által eltörlése s ehelyett a tehetősb gazdák által az év minden napjaira átvállalt főzetés s magának az Encyclopedicus cursusnak behozatala, iskolánk jelentékeny emelkedéséről s városunk polgárainak és kormányzóinak nemes és fenkölt gondolkozásáról tanúskodnak.

Rég érezte már szükségét duna mell. egyházkerületünk egy mester képezdének s mind a kerület egyik legtekintélyesebb gyülekezetére s iskolájára tekintett, Körösre, ennek létesíthetésére nézve. Azonban óhajtván a három egyházkerület anyaiskolájához hasonlót is állítani, melyben a jog és hittan taníttassék, egyházunk is, mint a kerület legnépesebb és legegységesebb hitfelekezetű gyülekezete, kilépett a verseny terére. A trójai háborúnál tovább tartó heves és elkeseredett, hitsorsosaink és az ország egyik része előtt nemesnek és komolynak, másika előtt hiú és nevetséges erőlködés színében feltűnő küzdelemben a kisebb ref. népességgel bíró s más felekezetek közé ékelt kecskeméti ref. egyház, mely a lyceumi elnevezés használásaért az egyházkerülethez, nádorhoz és a királyhoz is folyamodott Körös ellen, nyerte és tartotta ugyan fenn rövid életű főbb iskolai rangját, de megnyerte ugyane hadviselés folyamán egyházunk s fentartja ma is a kezdetben a főgymnásiummal kapcsolatos, ma önálló tanító képző intézetet. Sőt ha a harcz hevében nem nyerte is meg a „Lyceum“ czímet, azon idő folyamán is egyenlő előnyökben részesültek növendékeink a szomszédéival a felsőbb iskolákba fölvétel tekintetében. A forradalom lezajlásával szerepet cserélt a két gymnásium. A főbb iskolai rang elnyerhetése is sarkalta városunkat és egyházunkat a tetemes és dicséretet érdemlő áldozatok meghozatalára.

Igy határozta el 1836. aug. 3-án az erdő gyűlés, hogyha kebelében állíttatik fel a főbb iskola, a már ekkor meglevő alaphoz 3 vagy több évi haszonbérbe 1000 hold földet rendel. Ez ösztönzé hatáságunkat a kor intő szózatán kívül, egyik iskolai helyiségének czélszerű és díszes alakba építésére. A mostani emeletes épület alapja 1830-ban tétetett le, ekkor bontatott le a templom körkerítése, mely századokon keresztül gyakran szolgált védbástjául a lakoságnak, s a belőle kikerült terméskő az iskola építésnél használ-

tatott fel. Mely építésre Balla Antal Úr is még 1820-ban 300 frtot hagyományozott. Az erdő gyűlés, mely 1796 óta a compossessorátus és a városi tanácsból állott, s vagyon tekintetében a főszolgabíró felügyelete alatt egy külön, sajátlagos hatóságot képezett, már 1828. decz. 2-kán főszolgabíró Dubraviczky Simon előlülése alatt, az erdő szélein levő berkeknek conservatiójára szántás alá felfogandó földeknek bizonyos esztendei jövedelmét, az erdőbeli section kívül egy darab pascualis erdőrészt beneficiumát egészben, a csemőbeli erdőn kívül lévő nagy darab homokos buczkás plágát e czélra jelöli ki. És mivel az építés 1831-ben is folyik, az erdő gyűlésez évi augusztus 7-én elrendeli, hogy az építőmesternek az alkun felül (került 16637 v. cz. frt-ba alakosság természetbeni hozzájárulásán kívül) való építéseért 3536 frt 39 v. cz. kr. fizetődjék ki. Október 2-án az iskola udvar területéhez a Perjéssi, Tót Sándor és Záborszky-féle telket megveszi. Úgy az épület jó karba hozása, mint egy professori kathédra felállítására a közlegelőből ezer hold 3 évre az árendának anticipato egy summában való kifizetése mellett kiadódott. Ez erdőgyűlés határozta el és valósította meg az 1837-ben főgymnásiumunkban a gazdasági tanszék felállítását, gyakorlati helyül, örök alapul a tanári fizetésre 500 hold föld, előbb ugyan 3 évi haszonbérbe, utóbb tulajdonjogilag hasíttatván ki a közlegelőből. Az 1851-évi újra szervezkedés ugyanez erdőgyűlésből indult ki, mely áldozatkészséghez a város önzéstelen, józan lakossága is csatlakozott, mely iskolánkra nézve új korszakot alkotott. Az emeletes épülethez ragasztott, alulról gyűléstermül, felülről könyvtáru szolgáló épületet 1862-ben az egyháztanács emeltette azon térre, melyen a rector-professori lak állott, hol legutóbb Arany János leg-huzamosabb ideig lakott itteni tanárságában.

Az iskolának a város által fentartásából önként folyt azon jog, melyet felette a magistratus, vagy ennek feje, a főbíró gyakorolt, ki az iskolai ügyekben elnökösködött. A jelen század elején azonban már azt látjuk, hogy az iskolai székeken hol az egyik lelkész elnökölt, hol a főbíró, vagy méginkább azt, hogy ha az I. lelkész jelen van, jegyzőkönyvünkben mindig annak neve áll elől, A senatorok, minthogy a nép által választottak és reformátusok voltak, az iskola igazgatásnak is született tagjai voltak. A főjegyző szintén született jegyzője volt a gyűlésnek. Arra, hogy az iskola fentartása, emelése vagy szervezése tekintetében a város, illetve a községi előljáróság vagy az erdő-gyűlés és a presbyterium között

lényeges nézeteltérés vagy összeütközés forgott volna fenn, esetet nem találunk. Az iskolának a kor színvonalára vagy közös erejük mértékszerinti emelése mindkét elemnek osztatlan vágya s azon prot. általános elven nyugvó szent törekvése volt, hogy a város és egyház vállvetve tartozik polgárságának és hiveinek anyagi és szellemi felvirágzását előmozdítani.

Bár kétségtelen, hogy N. Kőrös, iskoláját, mint legdrágább kincsét értelmiségének emeltyűjét maga alapította és tartotta fenn, mindamellett nem zárkozhatunk el azon igazság elől sem, hogy intézetünknek nemcsak erkölcsi, hanem anyagi támogatásával is segítségére jött maga a duna-melléki ev. ref. egyházkerület és nagyobb szükségünkben az egyházkerület s a vidék tekintélyesebb földesurai is, sőt ezek érdekét, emelkedését egyik jogának s erkölcsi feladatának tartotta egyházkerületünk.

75. §. *A főgymnásium tanárai.*

(Rectores Scholae Kőrösiensis, seu Fraxinopolitanae.)

A letűnt századokban szerepelt rectoraink neveit részint az 1693. és 1701. évben megújított iskolai törvényeink mellékletében találjuk, részint újabb nyomozások által sikerült felfedezni. A kiket ismerünk, Losonczi István idejéig, vagy Sárospatakról, vagy többeket Debreczenből nyertük, kik egyik, vagy másik anyaiskolában praeceptorságot s seniorságot végeztek. Losonczitol kezdve Halász, Meggyesi, Fodor, Mészáros, Warga, külföldi akademiákról hivattak meg. S épen e körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy Losonczy idejétől fogva iskolánk hire-neve a Tisza-Duna között előnyben volt a kerület többi középiskolái felett.

Tanáraink névsorát a romok közül eruderálva, következőleg állíthatjuk egybe.

1., 1580. körül: Szilvásújfalvi Imre, később debreczeni s nagyváradai lelkész.

2., 1598. Veresmarti Mihály, utóbb városunk, majd bars-megyei lelkész. Később róm. catholicussá lett.

3., 1621. Barsi Kovács Janos (Joannes Fabritius Neo-Barsius), utóbb idevaló pap, végre dunamelléki püspök.

4., 1630. Madoesai Dániel.

5., 1631—2. Nagyfalvi Dániel.

6., 1634. Maklári Zubor Márton, később lelkészünk.

7., 1637—8. Bösházi Márton, kit a város „illendő költségekkel Német országban felküldött“, utóbb szatmári tanár.

8., 1641. Marosi Miklós.

9., 1645—6. Beregszászi István, ki innen Angliába ment s mint palánki esperes a nápolyi gályákra hajtattván, Velenczében megszabadult.

10., 1652. Komáromi István.

11., 1656. Bicskei István.

12., 1659. Berkészi János.

13., 1660. Szentgyörgyi István.

14., 1661. Decsi János. Tolnai tanár, utóbb gyöngyösi lelkész.

15., 1662. Szentgyörgyi György.

16., 1663. Tatai Sámuel.

17., 1664. Váczi Mátyás.

18., 1665. Halász Mátyás. A „Titkok Jelenése“ cz. mű, melyet Debreczeni Kalocsa János kecskeméti ref. tanító 1668-ban kiadott „amaz kegyes életű és széptudományú Iffjúnak, H. M.-nak, ki akkor körösi mesterségét viselt“ könyvtárából vétetett. Utóbb kecskeméti, majd jászberényi pap lett s az igazságért tömlőczőt szenvedett.

19., 1666. Deáki András, előbb czeplédi, 1678—1680-ig nagykörösi pap.

20., 1667. Decsi Gergely.

21., 1669. Csernátoni István; utóbb izsáki pap.

22., 1670. Füzesgyarmati István. Decsi Jánossal, ki lelkész lett, tolnai tanár volt, St. Gyarmathi autem humanioribus litteris litatus est.

23., 1671. Kis Kállai:

24., 1673. Némedi János.

25., 1675. Vecsei K. István, fülöpszállási, majd k. k. halasi, ráczkevei s végre monori pap.

26., 1676. Kecskeméti Sartoris (Szabó) János. Városunk segítséget adott külföldi útjára. 1681—1707-ig körösi, 1708—1711-ig gyöngyösi, 1712—1722-ig ismét körösi pap s 1700—22-ig esperes.

27., 1678. Polgári György. Német országi egyetemekre ment s 1682. febr. 23-án Marburgban tartott: „Disputatio Geometrica Solennis“ cz. vitairatát, a többek közt, Körös városa tanácsának ajánlotta.

28., 1679. Váji Mihály. A koráig vezetett tanárok és tanulók névsorát lemásolta. 1680. ápril. segítséget kér külföldi útjára a tiszteletes tanácstól.

29., 1681. Füzesgyarmati Mihály.

30., 1682. Felső Bányai Gergely.

31., 1683. Pápai Mihály.

32., 1684—5. Fülöpszállási Gergely.

33., 1686. Szkárosi Ádám.

34., 1687. Kömlei Miklós.

35., 1688. Bölcseki György.

36., 1690—1. Szilágyi György.

37., 1692—4. Pathi Miklós. A török fogságból megszabadulva lett rectorunk, majd szentesi, gyomai s vésztői pap. Iskolánk előbbi törvényeit megújította s a senior esküformáját mellékelte.

38., 1695. Debreczeni Sartoris (Szabó) István. Városunk küldötte ki külső akademiákra. Utóbb mezőtúri lelkész s esperes, kunhegyesi lelkész. Innen a ráczoktól való félelem miatt a néppel együtt Rakamazra futott, hol meghalt 1710-ben.

39., 1697. Boros Jenei István.

40., 1698. Tisza-Földvári István.

41., 1700. Kecskeméti Sartoris (Szabó) György.

42., 1701. Egri István. Ő ismét megújította iskolánk törvényeit s ehhez mellékelte a már régebben használatban volt debreczeni iskolai törvények kivonatát; ugyancsak lemásolta a korát megelőző rectorok és tanulók névsorát a maga idejéig.

43., 1703—4. Csekei P. István. Innen külföldre ment.

44., 1705—8. Szőnyi K. Gergely.

45., 1708. Kecskeméti H. György, utóbb városi jegyző, senator és főbíró.

46., 1710—12. Dabi Sámuel. Utrechtbe ment. Lett dömsödi lelkész.

47., 1712. Udvardi János. Utóbb bíró.

48., 1713. Sigrái István. A hollandi magyar lovasság ezredese, Colonellus.

49., 1715—16. Debreczeni M—agvas— János. Lett solti lelkész.

50., 1716—17. Pápai Ferencz.

51., 1718. Gyöngyösi János.

52., 1719—1720. Keresztesi Pál. Franequeraban Doctor Bul-latus ezimet nyert. 1730—32 körösi, később debreczeni lelkész.

53., 1721—23. Csúzi István. Utóbb városunk polgára.

54., 1723—25. Komáromi Dallos Albert. Utóbb városunk polgára.

55., 1725—27. Debreczeni István. Az ő idejében subscribált Losonczy H. István, kinek neve után azon kori kézírással ez áll: *Postea constitutus professor Körösiensis.*

56., 1727. Ercei Zsigmond. Az utrechti egyetembe ment.

57., 1729—30. Debreczeni Tavasz János. Utóbb városunk senátora.

58., 1732. Sámbekei János. *Civis oppidi et senator.*

59., 1733. Sigray Mihály. Kecskeméti rectoratságból jött át. Lett városunk polgára.

60., 1734. Laskai János. Utóbb több évben főbiránk.

61., 1736. Mocsy István. 1739-ben Utrechtben volt. 1740-től lelkészünk, egyszersmind 1760—1777-ig esperes.

62., 1738—9. Liszkei Miklós. 1746-ban róm. cath. val-lásra tért.

63., 1740. Simonyi András.

64., 1741—1769-ig Losonczy H. István. Utrechtből tudori oklevéllel haza jöve, míg meg nem sikerült, fáradhatatlanul munkás s nagytekintélyű tanárunk volt. Iskolánkat magas színvonalra emelte. Halottas énekes könyve s templomi énekei ref. gyüleke-zetünkönél (a 118—123. énekeinek kezdőbetűiből kijön: „Losontzy István körösi professor“) Hármaskis Tüköre csaknem egy száza-dig 1770—1850-ig; s *Artis poeticae subsidium* tankönyvül hasz-náltatott. Azon fontos nemzeti tanirányt, hogy a népiskolák diáki-zálásával szakítani s a magyar gyereket magyarul kell tanítani, különösen hangsúlyozta. Tanárságától visszalépve még 11 évig élt; meghalt 1780. márt. 29-n.

65., 1769—1781. Halász József, a genfi akademiáról hivatott rectornak, később tul a dunai püspök s kocsy lelkész, meghalt 1793. octob. 19-n.

66., 1781—1792. Medgyesi Pál, mint academicus választatott rectornak. Kitűnő tanár és szónok. 1792-ben gyülekezetünk lelké-szévé s 1818-ban a kecskeméti egyházmegye esperesévé válasz-totta. Meghalt 74 éves korában 1826. máj. 21-n, a város leégése után csakhamar.

67., 1792—1815. Nánási Fodor Gerzson a genfi akademiáról hivatott rectori székére, 1794-ben a Martinovics-féle összeesküvés gyanújába keveredve, Budán bebörtönöztetett; kiszabadulása után sem folytathatta azonnal tanári pályáját. Bereczk Péter teljesítette ezt helyette. 1808-ban Debreczen példájára iskolánkba is az encyclopaedicus cursus hozatván be, második tanár állítatott mellé. 1814-ben egyházkerületi főjegyzővé, a következőben lelkészünké választatott; mindkét külön hivatalában kimagasló, tevékeny és hasznos férfiú volt. Meghalt 1835. febr. 6-n 72 éves korában.

68., 1808—1836. Balogh Mihály. Az encyclopaedicus cursus felállítására tette szükségessé tanszékének felállítását. Fodor G. egyházkerületi jegyzővé s lelkészszé levén, választatott 1814-ben rectorprofessorrá. Nagytudományu s egyszersmind költői hajlamu férfiú volt. Mint Csokonainak kortársa s jó barátja azt utánózni kívánta; pár népies költeménye napvilágot is látott. Tanítványai számára népszinművet is irt. Meghalt 1837-ben.

69., 1815—37. Mészáros Beniamin. A göttingai egyetemről megjöve, midőn 1814-ben Baloghot rector professornak, őt „egyes akaratlaltal” a humaniorák professorának választá egyháztanácsunk. Vagyonilag jólétre tevén szert, tanárságától önként megvált. Késő vénységében is megtartotta ítélőtehetségét, társalgási hajlamát, egyháza s városa iránti érdeklődését és buzgó munkálkodását. Meghalt 1866. ápril 26-n.

70., 1833—74. Szigeti Warga János. Mielőtt iskolánkban a mennyiség- és természettani tanszéket elfoglalta, a német országi egyetemeket látogatta meg s midőn innen hazajött, a M. T. Akademia által kitűzött mathematicai kérdés kidolgozásáért a nyert száz arany jutalom itthon várta. 1834-ben a népnevelést és oktatást érdeklő munkájával a Marczibányi-féle másodrendű jutalmat nyéré el. 1835-ben a M. T. Akademia levelező tagjává választotta. 1867-ben tudományos működéseért a M. T. Akademia a Marczibányi jutalommal és tiszteletére vert éremmel tüntette ki. Irodalmi működése a legmagasabb és elvontabb tárgyak művelése mellett, az elemi s középiskolai tankönyvek majd mindegyik szakára kiterjedt, oly szép sikerrel, hogy egyes munkái a legújabb időkig használt tankönyvek voltak hazaszerte elemi és közép iskolánkban. A nemzeti újraébredés szellemét iskolánkban is meghonosította s érvényesítette s az 1851-ben megkezdett iskola-szer-

vezés nagy munkájában oroszán része volt. Főgymnásiumunk fellendítése mellett főtényező volt abban, hogy városunkban s egyházunkban a tanítóképző intézet felállíttatott. 1874-ben visszalépett a tanári pályáról. Félévi nyugalomba lépése után meghalt 1875. jan. 10-n. Emlékét s érdemeit egyháztanácsunk megörökíté azzal, hogy nevére 400 frtos alapítványt tett, fele részben a főgymnasiumi, fele részben a praeparandiai növendékek ösztöndíjátúl; arczképét pedig a gyülesterem részére lefőstette. Tanítványai a főgymnasiumnak 300, — a praeparandiának 100 frt; családja a két intézetnek 200—200 frt ösztöndíj-alapítványt tettek.

71., 1837—53. Fitos Pál a vallástant, a classica philológiát, történelmet, bölcsezsézetet, statisticat és politicat tanította intézetünkben haláláig, mely bekövetkezett 1853-ban neve napján.

72., 1837—40. Hegedüs Ferencz a humaniorák tanára, utóbb pestmegyei, végre városi árvaszéki ülnök volt. Meghalt 1893. okt. 3-n.

73., 1839—48. Karika Pál. Az erdőgyűlés 1837. april 17-n választotta meg a tanítóképző s gazdasági tanintézet tanárának. Mielőtt ez állását elfoglalta, a dunamell. egyházkerület 1000 pfor. segélylyel a külföldi szakintézetek tanulmányozására küldte. 1848. okt. 28-n tanári székéről a saját maga s az előljáróság ösztönéből visszalépett.

74., 1840—49. Sánta Lajos a humaniorák (mai elnevezés szerint: V. és VI. g. oszt.) tanára. Hivataláról lemondása után városi hivatalnok lett. Meghalt 1862. aug. 31-n.

75., 1848—9. Galgóczy Károly. Író s M. T. akadémiai tag. A tanítóképző s gazdasági tanintézet tanárául választatott. A forradalomban jelentékeny részvéte miatt le kelle mondania tanári székéről. Tanítványaival s polgártársainkkal a gazdaság újabb vívmányait ő ismertette, kedveltette meg s hozta alkalmazásba. A jelen monographia szerkesztését s nagy részben megírását ő végzi. 1580-tól kezdődő tanáraink névsorát az Organisations Entwurf életbe lépéséig, vagyis 269 évet, ő zárja be főgymnasiumunknál.

76 § A rectorok fizetése.

A rectorokat, mint az egyház és iskola egyéb tisztviselőit is kezdetben a városi magistratus, illetve a főbíró a községi pénztárból fizette.

Az 1661-évi regestrum renovatum szerint fizetett a város —

Erdős András fő- és Erdős Mihály másodbíró idejében — a mesternek (Deesi János) 50 frtot, 5 mérő gabonát, — egy hizott sertést, — egy kőst, egy nagyobb formájú sajtot, — 4 pint égett bort, — fél fertály buzát, — egy negyed buzát, — Oláh István átalag borából hitelje 20. d., — egy negyed buzát, — egy fertály buzát, — Budárol egy oka rizskását 25 d., — egy ártány 5 tallér — koresmánkrol való hitelje 95 d. — Adtunk ő kegyelmének egy fertály buzát. Okmt. I, k, 293. l.

Kezdetben a rectort is, miként a togatus deákokat a közönség látta el élelmezéssel — coquia -- kevés pénz fizetéssel pedig a város.

1760-ik évben Laskai János fő s Fekete István másodbíróságában emelkedett az igazgató (Losonczy István) fizetése -- salariuma — p. o. 100 magy. forint, — 30 véka buza — egy hizott sertés vagy e helyett 12 frt, — egy mázsa só, — egy mázsa hus, — 50 fő káposzta — két itcze vaj, — 2 itcze méz, — egy font bors, — 25 font faggyu, két sajt, két gomolya, bor collecta szüretkor, — fa elegendő és örlés volt a fizetés — szüretkor szoktanak abroncsrol, pintérlő emberekről is provideálni.

E díjazás lényegtelen változással megmaradt 1815-ig, amikor rector prof. Balog Mihály fizetése a lelkészekével egyenlővé tétetett, p. o. 100 frt, — 45 véka buza, — 45 véka rozs, — 40 véka árpa — 20 font sajt, — 20 font gomolya, — 8 itcze méz, 8 itcze vaj, — 2 font bors, — 150 fő káposzta, — 2 mázsa hus, — 5 font faggyu, — 2 mázsa só, — 2 sertés v. helyette 24 frt, — örletés helyett 10 fr, — 10 öl fa, — 16 akó bor, — 4 hat ökrű szekér széna, 2 hat ökrű szekér szalma, — szőlő, kaszáló és kukoricza föld.

E fizetés maradt meg a harminczas évekig, a mikor is t. i. 1833 ápril 15-én a tanároknak természetbeli járulékuk megszűnván, négy-négy száz pengő vagy ezer Vez. forinttal javadalmaztattak a gymnasium újra szervezéséig. Ez időszakban már négy tanár állittatván fel s az igazgatóság is évenként változván, a régebbi tanári fizetés emelkedett ugyan, de a lelkészekénél kevesebb lett.

A rectorok jövedelmét pótolta a halottak felett tartani szokott peroratió s bucsuztatók készítéséért a közönség által fizetni szokott tiszteletdíj; melyek korábban általánosan divatoztak s gyülekezetiünknel nagy becsben tartattak. A bucsuztatók készítése a költészeti tanáriszék felállításával, ezen osztály tanáira ruháztatott.

A rectorok évi fizetése mellett többeket másnemű előzékenységekben is részesítette városunk. Nem említve azt, a mit okmány-

tárunk majd minden évről emlékezetben hagyott, hogy a collegiumokból nyert vagy más intézetből átjött rectorok kibúcsúzási lakomája — exitus — vagy ide érkezésük alkalmával vendégséget — introitus, — rendeztünk, s az állandó rectorok menyegzőjét legrendesebben fényesen kitartottuk; több külföldi akadémiákba menő rectorunkat „illendő költséggel” is láttuk el.

77. §. Tantervek és tárgyak.

Tanterv és anyagbeosztás, tankönyv vagy kézirat nem áll ugyan rendelkezésünkre Losonczi István pár becses művén kívül 1792 előtt, melyekből ki lehetne mutatni a kitűzött czélt és elért eredményt; azonban az első s az 1693., 1703. és 1725. években megújított törvényeink határozottan körülírják a tanítandó tárgyakat s a tanmódot. Két századon át rendes tantárgyként szerepel felsőbb osztályú növendékeink, u. n. togatus deákjaink között a latin classikusok ismeretén s a latin nyelv biztos és szabatos beszélésén kívül — a magyar nyelv beszélésének kizárásával, az eredeti görög és héber nyelv, a böleselet és hittan; — alsóbb osztályainkban a latin nyelv s a classikusok szolgálatában álló szavak, ezek származtatása, fejtése, — a mondat-, szónoklat- és költészettan tanulása, fogalmazása és beszélése. Ugyancsak a vallástan, ehhez számítva az imádságokat s templomi és halotti énekek vasárnapi előadása mellett, szerda és szombat délután, a számtanbol a négy alapművelet. Azonban bár az iskolai tanítást a latin nyelv és beszéd uralta, mind a mellett adataink arról tanuskodnak, hogy a magyar nyelvnek, vagy a nemzeti iskolának önálló, állandó vagy évenként változó tanítói vannak.

Hogy a jelen század kezdetén a magyar nyelv is műveltetett, tanusítják többek közt az e korban gyakran előadott s örömmel fogadott theatrumok. Fentartotta a szájhagyomány, hogy Kántor Gerzson már deák korában nagy „actor” rendező „rollét” vitt.

Hasonló eljárás volt gyakorlatban a német nyelv tanítására nézve is, a mennyiben erre is vagy önálló tanító alkalmaztatott a mult század közepén, még inkább utóján s a jelen elején, vagy a köztanítókra bízott ennek tanítása.

A togatusok nemcsak hallgatták s könyv nélkül tanulták az előirt tárgyakat, hanem főként a XVII. században a felekezetek közt divó eljárás szerint vitáztak is egymás között a rector jelen-

létében, kimérve lévén az idő, a meddig s a mód, miként az opponens, vagy támadó és respondens, vagy a felelő vitázni tartozik.

Az alsóbb osztálybelieket — classistákat — a nyilvános és privatus praeceptor, — kik végzett togatusok voltak, oktatták az erkölcsképzése és szilárdítása, az engedelmességre szoktatás, a templomba és közönséges temetésekre vezetése mellett, a klasszikus szerzők magyarázása, irálygyakorlatok készítése és leiratása által.

Egyházi hatóságunk az 1766 évi Helytartótanács rendeletére a tantárgyak tekintetében 5 pont alatt következő felvilágosítást terjeszt fel:

A nagyobb iskolások — így szól a felterjesztés — hallgatnak a latin klasszikusokon kívül logikát, philosophiát, különöbben philosophiai morált, polgári történetet és földrajzot és ker. vallást. A kollegiumba menni szándékozók pedig görög és zsidó nyelvet. A köztanítók latin nyelvtant, ker. symbolumokat, kátét s a számtani négy alapműveletet tanítanak. Hiven és szorgalommal ápolják a tiszta erkölcsöket stb.

Az 1792-dik évi helyhatóságunk rendelete, mely az első ratio educationis, II. József s az 1790—91-ik XXVI. t. hatása alatt Gubodi János V. notarius által készült, a mely egyszersmind a nemzeties irány felé hajlást is jelzi, teljesen eltér az előbbi tantervektől. Ebben már minden egyes osztály tantárgya s legtöbhnél a tankönyv vagy kézirat is szabatosan meg van határozva. Érdekes ebben, hogy a tisztán elemi iskolázás egyetlen egy osztályra szorítkozott. Ez első osztályból azonban a curatoratus híre s vizsgálat nélkül nem léphet át a fiu, míg tökéletesen nem tud írni, olvasni, ha mindjárt három évet kellene is neki itt töltenie. A másodikban már (sexta classis) a latin szavak ejtegetése és fokozása kezdetik meg. A harmadik (quinta classis) a gymnasium előkészítőjeként szerepel, melyben az igék, az egész kis Cellarius, Langius olvasmánya, ugyancsak a német betűk írása s olvasása taníttatik. A negyedik- (quarta classis) és harmadik (tertia classis)-ban a nagy Cellarius a P betűig, származékaival, a nyelvtani szabályok könyv-nélkülözése s begyakorlása, magyar s latin levelek írása, Langius colloquiumai, a német nyelvből a fő- és melléknevek s ezek fokozása adatik elő. Az ötödik (syntactica classis) Magyarország kis Tüköre latinra fordítva s mondva fel, mondattan, Phaedrus és Cornelius helyett Hübner Enucleatus Históriáinak fele, irálygyakorlatok mellett kész latin levelek, a körmondatoknak inkább élő-

szóval felmondása, mintsem könyvnélkül betanulása, a nagy Cellarius egészen; a német nyelvtan teljes elvégzése után s Muzeliusnak magyarra s latinra áttétele kívántatott. A költészettan ezentul rendes tudományt s különös classist alkotni nem fog; erre a syntaxeos praeceptor a tanítványainak egy órát fordít, hogy az ifjút a hasznosabb tudományok tanulásától el ne fogja. Nevezetes körülmény az is, hogy a magyar nyelv a latin mellett s a történelem, földrajz és a számtan nagyobb tért hódított mind alsóbb, mind felsőbb osztályainkban; ugyancsak az, hogy a togatus deákoktól inkább az önálló, saját irányú felmondást és értelmezést, mint a szószerinti könyvnélkülözést követelte a tanrendszer.

Már az 1803-ik évben szerkesztett tanterv világosan megköveteli, hogy az alsóbb osztályok tantárgyai felett a rhetorikát, logikát és poesist is 3 éven át végezniök kell a togatus deákoknak. „S minthogy a deák nyelv a tudományoknak a kulcsa és eszköze, minden rhetornak és poétának kötelessége, hogy az iskolán belül és kívül tanuló-társaival deákul beszéljen s a ki úgy nem tud, hogy a nyelvtan ellen nem vét és írásában magyar sajátságokat ejt, kollegiumba bizonyítvánnyal nem bocsátódik, de másuvá akárhová érdemihez illő bizonyítvánnyal elmehet.”

E rendszert az 1808. évben behozott encyclopaedicus cursus, a mikor ennek kezelésére két tanár, Fodor G. mellé, Balog M. választatott, megváltoztatta.

E szerint két év alatt a theologiai és philosophiai pályára tartozó tantárgyak kivonatilag szélesebb terjedelemben tanítottak, mint eddig egy tanár a humaniorák mellett tehette.

1842 nov. 9-én a következő előadási rendszer fogadtatott el: prof. Fitos Pál tanítja az 1-ső éveseknél az első félévben a logikát hetenként 6, görög nyelvet 1; a második félévben: alapphilosophiát 2, ó-históriát 4, görög nyelvet 1, a II-ik éveseknél az első félévben metaphisicát 3, középhistóriát 2, deákliteraturát 1 órán; a III-ik éveseknél első félévben jus naturae-t 3, második félévben statisticát szinte 3 órákon: ezek mellett mind a három osztálynak együtt a vallásbol hetenkint egy órát; prof. Warga János az első éveseknek első félévben mathesist 5, didacticat 2, magyar literaturát 1, a második félévben ugyanezen tanulmányokat hasonló órákon, a második éveseknek mind a két félévben physicat 5, didacticat 2, a harmadik éveseknek mind a két félévben nevelés-tant 2 órán; prof. Karika Pál az első éveseknek mindkét félévben

természettanra 4 órán; a második éveknek szintén mind a két félévben chemiát 4, német literatúrát 1 órán; a harmadik éveknek mind a két félévben gazdaságtant 6, technológiát és kertészetet 2 órán tanít.

Ezen előadási rendszer volt érvényben az iskola újra szervezéséig.*)

78. §. *Fegyelem*

A törvények minden kornak hű tükörei, az uralkodó gondolatoknak s cselekvéseknek kifejezői s irányítói lévén, iskolánk törvényei is koronként oly modorban és szellemben alkottattak, hogy azok a jelentkező vagy előjöheto bajokat orvosolhassák s az ifjúságot a tudományok megtanulására s a tiszta erkölcsök ápolására vezéreljék. S minthogy egyik időszakban mások voltak az ifjúságra ható körülmények s viszonyok, mint a másokban s ezen okok következtében különbözők a kívánalmak, fegyelmi esetek s félrelépések: különbözőnek kelle lennie a fegyelem alkalmazásának is.

A letűnt századok a tudományok szorgalmas és lelkiismeretes megtanítása mellett, az igaz, kegyes és mértékletes élet követésének hű és buzgó őrei kívántak lenni. S a mint az ifjúság e kívánalmaknak inkább vagy kevésbé felelt meg, lépett fel a fegyelem. Ha a szelidebb modor és eszköz nem biztosította az óhajtott sikert, tisztelt őseink nem voltak válogatóságok és kiméletesek a szigorubb fenyték igénybevételében sem. Ha a józan értelem meggyőzését az atyai intés, buzdítás, az osztályban alábbtétel, az iskolai szolgálatok ismételtetése s a pénzbüszkölés nem eredményezte az ifjak czélba vett javítását: az előljáráóság nem riadt vissza az iskolából kizárás, vagy a botbüntetés szigorától sem. S minthogy e rendtartási szabályok a tanítványok szabad mozgását, mulasztását s cselekvését a legrészletesebben körülírták, korlátozták s ellenőrizték; a pezsgő vérű, különböző miveltségű s nem ritkán nyersebb érzésű fiatalok igen sokszor nehéznek tartotta a törvény egyik vagy másik parancsszavát s önkéntelenül mesterileg

*) Mig ifjúságunk önképzésére, egyebek mellett, 1792-ben latin ujságot rendelt curatorunk, a magyar önképző társaság, mai értelmében, Sz. Waga János buzdítása s felügyelete alatt 1843-ban alakult meg. Első elnöke V. Szabó József s könyvtárnoka Huszti Kálmán volt. A szervezkedés alapjául szolgált egy műkedvelői előadásnak 70 frt jövedelme.

és igyekezett annak kötelékeit megszaggatni. Azonban nem hiányzott az önfegyelmezés, illetve az ifjúságnak társai felett gyakorolt ítélkezése sem. A tanulók névsorában 1673-ban találjuk ezen első fegyelem feljegyzését, a mikor Böszörményi János „perfidia satagitus fuit.“

Fegyelmi naplónkban 1722-től fogva vannak feljegyezve az esetek, a félrelépések — *excessus observati* — s a büntetések. E közel két századdal ezelőtt előfordult fegyelmi esetek is élénken bizonyítják, hogy az emberi életben tavaszkort képviselő ifjak kedélyvilágát, gondolkodásmódját s viselkedését hűen fejezi ki a kikelet szeszélye, kelleme és vihara. De ugyancsak azt is, hogy igazgatóink s előjáróink koruk színvonalán állva, tanítványainkat ugyancsak a kor követelte tudományokra s az erkölcsi életre vezérelték s a legszigorubb elvek alkalmazásával hajtották keresztül önzetlen jó célzatukat. Sőt feltaláljuk e névsorban s az 1802—1851-ig vezetett naplóban azon nem véletlenül felötlő sajátságot is, hogy az idők folyamán korról-korra mi kihágások, mulasztások, vétkek vagy bűnök jelentkeznek inkább vagy kevésbbé s mi esetek a fegyelem tárgyai.

Minden szava s tette ellenőrizve lévén tehát a tanulóknak a törvény betűivel, természetes, hogy a fegyelmezés alkalmazása is gyakoribb tartozott lenni. Az előadások, vitatkozások — *disputatio*, — az imádkozás — *preces*, — a templom, éneklés, énekdiktálás, a temetkezés, a halottak virrasztása, az igazgató vagy előjárók iránt tartozott engedelmesség elmulasztása; a megszabott öltözék, p. o. a fekete vagy barna zsinoros dolmány, mente, később a papi talár vagy reverenda, a köpönyegnek az iskola udvarán vagy városban felvétele, a Misiri gallér, a fekete, majd fehér nyakravaló viselés, a tatár keztyű, az iskolai szolgálattétel, a latinul való beszélés, a harangozás s a templom ajtajai bezárásának mellőzése, vagy nem törvényszerűleg teljesítése; — ismét a láрма, az iskola falának bepizkolása vagy átmászása, a törökös hajviselés, a káromkodás, hamis esküvés, a lakszobákba borvitel, a krákgóság, idegenek befogadása, kártyázás, zene, táncz, puska, lopás, verekedés, a városban, dinnyeföldeken vagy szőlőskerteken barangolás, éjjelezés, az anyanyelvnek, mint minden parasztság és értelmetlenség forrásának beszélése több mint két század szigorú fegyelmezésének tárgyai. A büntetés nemei és fokozata pedig: a nyilvános vagy magános megkövetés — *deprecatio*, *declamatio*, —

az iskolai szolgálat egyszerű vagy többszörös végzése, az alább-tétel — degradatio, — a jótéteménytől megfosztás, pénzbírságolás, az iskolából egyszerűen, vagy megvesszőzéssel párosított kizárás.

Ezeket — fájdalom! — adatok hiányában a nélkül kell közölnünk, hogy tanuláságunk jó oldalát vagy erényeit ezekkel szembeállíthatnók.

1701. Dálnoky András a tölt kehely miatt a garamentesekhez küldetett (Szerencsenyország.) 1703. Körösi Gergely nyeglesége miatt elbocsáttatott. 1705. Tabajdi János e káromkodásért: „veszett atta“ elutasított. 1720. Sebők János nyelve miatt elutasított. 1721. Bogdányi Mihályt társai mint gonosz magyart megvesszőzték. Az iskolából elűzetett. 1722. Balog István gyanus helyen tánczolt és pipázott; husz ifjuval alább tétetett, megkövetésre s két heti szolgálattételre — oeconomus — ítéltetett. 1723. Kocsi István és Héregi János a városban 11 óráig maradtak ki, Kocsi I. a városban profán dalt dalolt, hogy mások rajta tánczoljanak s kalapját egy polgáréval elcserélte s úgy poharazott. Ezekért 4 ifjuval alább tétettek, egy hétig szolgáltak s közönségesen kértek bocsánatot. 1724. Körmendi Ferencz és Ságvári Ferencz az éji örködést elmulasztván, 15 denárt fizetett. Baki Gergely ezen káromkodás formáért: „eb a lelked“ s a szomszéd kertjébe követ hajítván, öt ifjuval lejjebb tétetett és kétszer kelle declamálnia. Fülöpszállási János és Csillag Márton, mivel meg nem engedett módon esküdtek, öt ifjuval alább tétettek és declamálniok kellett. Örsi István és Hajdu János engedelem nélkül menván ki a portárol, egy heti szolgálatra és declamációra büntettetett.

1725. Marosi János, Kocsi András, Marton József mivel szolgájuknak, Szentmiklóssy Péternek az anyját szidták, 3 személylyel alább tétettek s declamálniok kellett. Dömsödi Péter ezen káromkodásért: „Lánczos teremtetted, Lánczos menykő üsse meg a lelkedet s kurvanyád ebadta,“ megvesszőzés után az iskolából kizáratott. Csombor György, mivel őrszolgálatát elmulasztotta s még muzsikálni is mert, fizet 25 denárt.

Mig 1697-ben két növendék távozott tisztesség nélkül, 1698-ban egy, 1700 és 1703-ban kettő, 1705-ben egy, 1708-ban öt, 1718-ban kettő, legtöbb utasított pedig el 1725-ben, Debreczeni István rectoróságában, t. i. 8.

A jelen században divó iskolai fegyelmezés úgy látszik, hogy a nemzeti eseményekkel van okozati összeköttetésben. Az insur-

rectio ideje táján a templom, temetés, az imádkozás — preces — vagy leckemulasztás, a deáköltözet elmellőzése, főleg a feltűrt karimájú kalap helyett a kereknek hajdumódra viselése mellett a polgárfjakkal való verekedés, a korcsmázás, a nyersebb daczolás a gyakrabban előforduló vétségi esetek. A 25. év, vagy a nemzeti újraébredés korában a közönséggel szeret tanuláságunk közelebb érintkezésbe lépni, de a mely viszony sokszor czivódással végződik, s ez és a kávéházak, a bál s színház látogatása ad okot a fegyelmzésre. A 3. és a 4. évtizedben már a tantárgyak tanulására fektet nagyobb súlyt iskolaszékünk, melyet tehernek tartván több ifju, azt hanyagolja kikeresett uton-módon, izetlenkedik egymással s a polgárokkal; a fa-lopás s az iskolai törvények korlátainak mester-séges áthágása s kijátszása többek törekvése. És a nemzeti aspirációk fellépésével a jogok követelése.

Mig a század elején a multról átjött: fenyegetés, bezárás, a szolgáltatétel fokozása, a jótéteménytől megfosztás, az elutasítás és szigorú botbüntetés van napirenden, a két utóbbi évtizedben Sz. Warga felléptével, a fegyelem humanusabb alakban jelentkezik s az is kívánt czélra vezet.

Az „*Excessus observati*“ napló 1851-ig van vezetve.

79. §. A növendékek fentartása.

A meddig adataink felnyulnak, tehát a XVI-ik századtól az újabb időkig, iskolánk növendékeiről való gondoskodást városunk és egyházunk, sőt községünkkel, mint erkölcsi testülettel, városunk lakossága, mint egyesek is nemes feladatuknak s szíves kötelességüknek ismerték.

Felsőbb oszt. növendékeink létszáma évenként 30—40—50 között változott, a szerint a mint két vagy három évre köteleztettek tanulmányaik elvégzése s az élvezett jótétemény visszahálálása fejében körünkben maradni. E kölcsönös viszony előállott az által, hogy míg a togatusok végezték a lelkészekkel, kántorral vagy csak maguk a temetkezést, úgy ennél, mint az iskolai imateremben (oratorium) az éneklést, ugyancsak a bucsuztató felolvasást, a templomban az énekdictálást, a kántorral s ennek bejövetele előtt, a gyülekezet éneklésének vezetését bibliaolvasást, a szükséghez vagy kitűnő képzettségükhöz képest, az imádkozást s prédikálást; addig e „domne“-k alsóbb oszt. gyermekeinket,

mint köz vagy mint magán — publicus és privatus praeceptorok, — tanítók, oktatták.

A viszonyosság követelte tehát, hogy eme ténykedésükért a város, az egyház és a nagy közönség is méltó figyelmet tanusítsa s ennek fenntartásukban adjon kifejezést.

A mellett, hogy egyszerű, de tisztességes benlakással s fűtéssel pl. fa, nád vagy szalmával s tan- és imateremmel látta el városunk deákjainkat, mindegyiknek volt rendszeresen magántanítványa, kik közül egyiknek szüléi czipóval, panista, mosással, lator, főzéssel, coquia, cibista, — vagy pénzzel, nummista, fedezték a fenntartás szükségét.

Ez eljárás volt érvényben 1808-ig; a mikor a város összes lakossága önként, szívesen magára vállalta egész éven át az összes deákság élelmezését. Az ebben résztvevők névsorát egyházi levéltárunk őrzi. A város pedig kenyérrel és ivóvízzel látta el őket.

Az alumnus deákok tartására ígért 1821-ben Gombai István ur évenként 30 frtot.

Ösztöndíjt rendelt városunk 1833-ban évenként 400—400 frtot. Ugyane célra Patay Sámuelné asszonyság s id. Pintér József ur 1835-ben egy-egy magános első rangu alapítványt tettek, a 30 különböző rangu stipendiumhoz. Sigray István ur 1806-ban kelt végrendeletében a könyv- és természettani tárral gondoskodása mellett, szegény tanulók gyógyszerjeinek fedezésére 200, szolgagyermeknek 50 frt alapítványt tett.

A czeglédi ref. egyház a Sipos Gáborné Helmeczi Éva legatumat, a körösi alumnus deákok alumneumára cédalta 1824-ben. Ugyanez évben fundált Fráter Ádám t. várkonyi földes ur is 100 frtot.

A városszerte főzetés 1830-ban, a mikor épült a mostani emeletes iskola, szűnt meg. Ezentúl pénzzel segélyeztettek a szegény sorsuak. Többekre nézve megmaradt a czipóval segélyezés, az ujrászervezés idejéig.

A bentlakásra a mostani lelkészi udvar kertnek háttal épült emeletes épület udvar szárnyának emeleti hat szobája szolgált az 1848/9-évig, mely bentlakás ezentúl, mivel a nevelési elvekkel egyezőnek nem találtatott, Tanárky G. indítványozása folytán, megszűnt.

A főzésre a főzető deák — cocus — ügyelt fel. A kezébe adott névsor alapján az előző nap délutánján felkérte a sorban

következő polgárokat; az e végből kirendelt deák szállította el a czin, cserép vagy vasedényeket, a kisebb-nagyobb kondérokát a mendicansok vagy szolgagyermekök segítségével.

Másnap 11 órakor egy vagy több deák kíséretében mentek s kantárokból hozták a mendicansok vagy olykor még a novitius deákok is a kész ételeket. Mielőtt az evéshez fogtak, rendesen imádkoztak.

Ezután osztotta ki a házfő, a contubernium praesese, a ház tagjai között igazságos mértékkel személyválogatást nem téve, az étkeket. Evés után szintén imádkoztak, melybe rendesen belefoglalták az adományozók iránt is hálájokat.

80. §. *A tanulók életviszonyai.*

a) Vallástekintetében. Azon körülményből, hogy iskolánknak a reformatio adott életet s a reformata egyházunknak volt vete-ményes kertje, s hogy úgy ezt, mint tanítványainkat ref. egyházunk, vagy az ezzel azonosított város tartotta fenn, természetesen következik, hogy tanítványaink felekezetünkhöz tartoztak. Nincs ugyan két századon át a név után feljegyezve a felekezetiség; de mivel egyházunk egyházi és iskolai teendők végzésére is használta növendékeinket, alig engedhető meg az a feltevés, hogy azok másfelekezetűek lehettek volna. A róm. kath. egyház a kormányval egyetértve pedig híven örködött, hogy hiveinek gyermekei általában prot. iskoláinkat ne látogassák. Az ág. hitv. ev. testvérek s gör. kel. szertartásúak közül 1630-tól 1830-ig és így kétszáz év alatt alig akadunk négy-öt tanulóra.

A jelzett két évszázad alatt izraelita növendékek neveire nem ismerünk.

b) Azon jelenség, hogy újabb korig folytonosan tős törzsökös magyar nevekkal találkozunk, azon néhány morvaországi ref. ifjun kívül, kiket egyházkerületünk vagy egyes tekintélyes hitsorsosunk itt neveltetett, s pár lengyel és szerb hangzású néven kívül azon feltevést engedi meg s azon igazság mellett tanuskodik, hogy iskolánk tanítványai nemzetiségre való tekintetben magyarok voltak, mint maga városunk s hitfelekezetünk egyeteme. Természetes, hogy ezen állapotban már a jelen század derekán nagy változás történt.

c) Születési helyre nézve. 1753-tól, Losonezi István korában ad számot először anyakönyvünk tanítványaink születési helyére nézve. Elsőül Sz. Virág Mihály irta alá törvényeinknek nevét a születési helynek K. K. Szentmiklósnak bejegyzésével. Arra pedig, hogy melyik iskolából jöttek a növendékek ide tanulmányaik tovább folytatására, csak 1831-től van adatunk. Látogatták iskolánkat a haza mindazon vidékéről tanítványok, hol a kálvini hithűség hirdettetik. Tagadhatlanul, minthogy egyházunk évszázadokon át folytonosan legnépesebb, legtisztább s talán a legnagyobb jólétnek örvendő ref. gyülekezet volt a Tisza-Duna között, az egyes vidékekhez arányítva legtöbb növendék került ki magából városunkból. Mely ténykörülményből egyenesen következett az, 1. hogy városunk polgársága közt az iskolázásból folyó értelmiség mindenkor kellő színvonalon állott; 2. hogy városi tisztviselőinket saját fiaink vagy iskolánk által képzett egyéneink közül választhattuk. Melyből ismét az derül ki, hogy ezek folytonos meleg érdeklődést ápoltak keblökben a tanintézet iránt s ez érzést kívánták átültetni s gondolni polgártársaikéba is, meg lévén győződve, hogy városunk benső fejlődését s jólétét s külrehatólag jó hírnevét és tiszteltetését, földmivelése, bor- és gyümölcstermelése, baromtenyésztése, vagy ipara mellett sokkal inkább iskolája biztosítja. Ez őseitől öröklött „virtus“-hoz N.-Kőrös városa és ref. egyháza, mióta a kőrösfai árnyékában pihen, hűtelen nem volt és nem lehet. Pest-megye után Fehér-, a Kis- és Nagy-Kunság, Tolna, Komárom, Heves, Külső-Szolnok, Somogy, Baranya, Veszprém, Bars, a Jászság, Békés, Csongrád fiai látogatták nagyobb számban iskolánkat. Kevesebb számot adott már Esztergom, Győr, Hont, Nógrád, Borsod, Zemplén, Bereg, Szatmár, Kraszna, Bihar, Szabolcs, Csanád, Arad, Doboka; elenyésző kis számot Temes, Torontál, Pozsony, Nyitra, Zólyom.

d) Iskolánk elvégzése után a deákok, hol a felsőbb tanulmányokat két, vagy Losonezi I. óta három évig köteleztettek hallgatni s az iskolának szolgálni: tanulmányaik folytatása végett leginkább Debreczenbe mentek. Mentek sokan Sárospatakra, néhányan Szatmárra, M.-Szigetre, Maros-Vásárhelyre, Kolozsvárra s szintén egyenesen a külföldi akadémiákra is. Lettek vidéki községi jegyzők vagy helyben városi polgárok s hivatalnokok; lettek a haza s a város védelmére többen katonák. Kik az illustre collegiumban képezték magukat, természetesen, hogy leginkább lelkészek,

kevesebben ügyvédek lettek; sőt azok is, kik ügyvédi, tanári vagy orvosi pályára léptek, legtöbbnyire theológiát is végeztek. Legtöbben lettek azonban a mult századokban tanítók. Anyakönyveinkben egykoru feljegyzésekkel a gyülekezetek is meg vannak nevezve. Ugy, hogy e tekintetben alig van a hazában közel vagy távolabb ref. gyülekezet, melyekben tanítványaink neveivel nem találkozunk, p. o. Bars, Hont, Nógrád, Borsod. Gömör, Heves, K.-Szolnok, Szabolcs, Bihar, Szatmár, Nagy- és Kis-Kunság, Jászság, Csongrád, Pest, Fehér, Tolna, Baranya, Somogy, Veszprém, Győr, Esztergom, Komárom, Békés, Bereg stb. Ezeken kívül egyes vidéki uri családok is megtisztelték iskolánkat az által, hogy innen magántanítókat és nevelőket kértek és vittek.

81. §. *A tanulói tisztviselők.*

Hogy a növendékek tanulása és tanítására, magaviselete és élelmezésére, továbbá a jótétemények vagy jövedelmek beszerzésére s ezek elosztására a fentartó testület kellő felügyeletet gyakorolhasson, s hogy egyszersmind a tanulók önállóságra s önfelegyelmezésre szokjanak, az előljáróság maguk közül a deákok közül választotta s bizta meg a tekintélyesebb s megbízhatóbb tanítványokat. Ilyen volt:

1. *Senior.* A tanuló ifjuság közül választotta előbb az ifjuság, később a rector vagy a kormányzó testület, ki magát jobb kézadással és esküvel kötelezte kötelességének teljesítésére. Az igazgatónak hűséges helyettese, az iskolai törvények legközvetlenebb őre és végrehajtója volt. A senior esküformája megvan magyar és latin szövegben az 1693-ik évben megújított és bővített törvényeinkhez csatolva. Ifjuságunknak, vagy a coetusnak is, mint a reformatió korában alakult legtöbb iskolának volt közpénztára — aerariuma. A senior kezelte ezt is, akként, hogy évközben két forintnál többet egy ifjunak sem volt szabad a rector utalványa nélkül kikölesönöznie vagy előlegeznie, hanem személyválogatás vagy kedveskedés nélkül, a meghatározott sorozat vagy érdemfokozat szerint kellett kiosztania, vagy a szükségletek beszerzésére fordítania, — különösen vigyáznia a különböző sa hamis pénznemekre.

2. *Contrascriba. Ellenőr.* A seniornak az erkölcs-szellemi téren helyettese, a pénzkezelésben pedig ellenőre volt a contrascriba, kinek tudta s beleegyezése nélkül semmit sem vehetett be, semmit sem adhatott ki.

3. *Oeconomus. Rendőr.* Az *oeconomus* kötelessége a rector és senior rendeleteinek végrehajtása. E munkakör és végrehajtás módja az uralkodó eszme és gondolkodás szerint különböző volt.

4. *A szakács. Cocus.* A deákoknak ételmezését — *coquia* — városunk polgárai az iskola keletkezésétől 1830-ig és így harmadfél századon át teljesítették. A szakács vagy inkább főzető deák kötelessége minden korban egy és ugyanaz volt. Az 1693. évben megújított törvény ekként szabja meg: hogy az iskola jó hírneve fennmaradjon, a szakács a városiakkal kegyesen és tisztességgel társalogjon, azokat megsérteni ne merészelje, a legkisebb dolgot el ne tulajdonítsa, mindenkiel a legkisebbtől a legnagyobbig a legszerényebben bánjon, a gazdát vagy gazdasszonyt becsülettel köszöntse, a főzésre megkérje s az ételt megköszönje, minden tárgyat az összes ifjúság közös ételmezésére kezeljen, semmit se fordítson pedig a maga hasznára; az ő tiszte mindenről gondoskodni s ne a gyerekekre bizza azt, az edényeket kellő időben hozza el és vigye vissza, a társaság fazekainak és egyéb edényeinek elmosásáról, utóbb elmosatásáról intézkedjék.

5. *Énekvezér. Explorator.* Az *explorator* nemcsak a templomi, s temetési énekek betanításáról s az éneklők jó magaviseletéről tartozik gondoskodni s tiz vagy husz éneket tudni; de kötelessége a vendégség vagy lakodalmakon is a vendégeket szerényen és tiszta hangon üdvözölni, a nyert segílyt — *elemosyna* — röviden megköszönni s tiz vendég üdvözlése után az iskolába visszajönni. Később az egyszerű éneklés énekkarrá vagy chorussá alakul, mely évenként a várostól 24 forintban részesül.

6. *Tanítók. Paedagogi.* A tanítók a *togatus* vagy épen végzett deákok közül választattak. Felsőbb iskolánkat részben azért tartotta fenn s növendékeit azért taníttatta, ételmezte s látta el lakással, olykor ruházattal is városunk, hogy ezek fiainak tanítói legyenek. A XVII. századból fenmaradt törvényünk nagyon szűkszavu, csak a legáltalánosabb utasítást adja; azonban elég arra, hogy ezen kor elemi tantárgyaival s modorával némileg megismerkedjünk; p. o. az iskolába feladott gyermekek tanítását a rector engedelmé s tekintélye nélkül senkisé is fogadhatja el; a rector parancsára vállalkozó pedig szorgalmasan, férfiasan és hűséggel képezze a tudományokban és jó erkölcsökben tanítványait s makaasságból el ne üzze őket; ha engedélylyel távozik, mások hű őrizetére bizza; a nevelésére bizott gyermekeket ne magán-

házakban tartsa, hanem közös leckejárásra, vizsgálatokra s imád-ságokra kényszerítse; a tiszta keresztyén vallásnak főbb tételeit, p. o. az apostoli hitformát, a tiz parancsot, úri imát, asztaláldást, reggeli és esti imát, szombaton délután és vasárnapon más tan-tárgy mellőzésével hűen tanítsa és könyvnélkülöztesse meg; a gyermekies vitatkozásra maguk készüljenek a növendékek; kez-detben ugyan anyanyelvükön, azután latin nyelven nehezebb szent-iratbeli mondatokat tanítson be.

7. *Bentlakó szolgálgyermek. Mendicans.* Tanulni vágyó, de szegénysorsu s önjajukból magukat fentartani nem képes gyer-mekek gondozását minden protestáns iskola felkarolta. Ha többen lemaradtak is ezek közül a tudományos pályáról s foglalkozásuk természetéből folyólag nem emelkedtek is oly műveltség színvona-lára, mindamellett mutat fel a történelem több példát arra, hogy eme sok nélkülözés és mellőzés közt felnövekedett ifjak hasznos, sőt jelentékeny tagjaivá lettek az egyháznak s a hazának. Köte-lességeiket törvényeink akként írják körül: A rendelt órákor az iskolában jelen legyenek, a távol maradók pedig felcsapatnak; közös imádkozáskor az énekarban s temetéseknél pontosan meg-jelenjenek; anyai nyelven ne beszéljenek; az ivó vízben ne mosd-janak, az utczákon vagy szembetünő helyeken ne játszanak, taní-tóiknak engedelmeskedjenek, szombati dolgaikról számoljanak, férfiakat, tisztas személyeket és szembejövő nőket illedelemmel köszöntsenek, különben szigorúan megveretnek; az igazgató vagy paedagógus tudta nélkül künn ne maradjanak, ki se menjenek; az iskola körül teljesített kötelességeiken kívül, milyen a tanulók megvesszőzése s e célra az ünnepélyesebb esetekben használható korbácson kívül rendesen két-három jó mogyoró-pálczának készletbentartása. A na-gyobb deákoknak is teljesítettek bizonyos gyarló jutalomért, vagy taní-tás fejében szolgálatot. Felhasználta őket egyházunk az iskola építésé-nél s javításánál s az igazgató magándolgainak végeztetésére is.

8. *Harangozó. Pulsator.* Miután a város előljárói a harango-zást jelenben és jövőre „ex singulari gratia“ az iskolai ifjuság hasznára engedte át, a harangozó köteles okosan harangozni, a harangozás idejére vigyázni és az istenitisztelet végeztével a templom ajtaját azonnal bezárni. E jognak és kötelességnek a XVIII. században nyomára már nem akadunk.

9. *Éji őr. Vigil.* Az elsorolt munkakörhöz járul 1725-iki tör-vényünk szerint az örködés — vigilia. Az iskola lakószobáinak,

udvarának tisztántartása, a kapu bezárása s az a felett való örködés, hogy a bentlakó deák kapuzárás után ki ne menjen, a városon kintlakó benn ne maradjon; éji három órakor az oeconomus fölkeltése, tűz, zavar vagy lopás esete felett az igazgatónak jelentés tétel, a tűznek a nagyobb csengetyűvel való jelzése volt kötelessége.

10. *A versenyzés vagy vitatkozás elnökei és tagjai. Collatio, disputatio.* A vitázás kelleke első törvényünkben is körül van írva, hogy t. i. a felelő — respondens — az elnök által kijelöltetve, a vitatkozásra készen lépjen fel, hasonlóan fogadja az ellenvéleményeket s tisztességgel válaszoljon; a czáfoló — opponens — pedig az igazság kiderítése végett szeretettel czáfoljon, az első félóraig, a többi rövidebb ideig. Az 1725-iki törvény szerint a vitatkozásban 7 egyén vett részt, kik közül az elnököt, a rector megerősítésével maguk a vitatkozók választják. Vitatkozásnak, a vasárnap kivételével, minden reggel és este kelle történnie, az elnök — praeses collationis — társaival — symmistis —, kik az elnöknek illő tiszteletet, szeretetet és engedelmességet kötelesek megadni, tartozik közreműködni.

11. *Ajtónálló. Janitor, apparitor.* Ugyanazon nappali kötelesség, a mi a vigilé éjjel. Nyáron az ajtóban áll, télen az első szoba ablakán vizsgálja és jegyzi fel a ki- és bemenőket; az iskola portája előtt lármázókat, hajigálókat és játszókat inti. Ez intézmény 1839-ig volt életben, a mikor az apparitor az igazgató és senior szolgálatára a növendékek be-, vagy az iskolaszék — sedes — egybehívására alkalmaztatott. 1851-ben szűnt meg ez intézkedés, a mikor rendes iskolaszolga — pedellus állíttatott, a teendőkre.

B) *A főgymnasium története az újjászervezés kora óta.
1851—1896-ig.*

(Dr. J o ó I m r é t ö l)

82. § *Uj korszak. Kormányi intézkedés a szabadságharc után.*

A szabadságharc lezajlása után új korszaka nyílik iskolánk-nak: az újjászervezés nagyfontosságú korszaka.

A mily hirtelen felforgatá, átalakítá az absolut uralom az ország politikai és socialis arczulatát, ép úgy csakhamar kétségtelenné vált, hogy az addig létezett egyházi és tanügyi állapotok

teljes figyelmen kívül hagyásával ezekben is abszolút joggal kíván a kormányhatalom intézkedni.

Nyilvánvaló lett a kormány ez akarata azon rendeletéből, melylyel az 1850-ik év elején meghagyta, hogy hazánk tanügyére vonatkozólag egyedül érvényes és kötelező erejű szabályzatnak az osztrák örökös tartományok számára kidolgozott „Organisations-Entwurf“-ot tekinti.

Nagyon természetes, hogy mivel az Entwurf fokozott igényeket támasztott mindazon iskolákkal szemben, melyeket életben talált, iskolánk fentartó hatóságának is gyorsan le kellett e körülménnyel számolni. Oly dilemma előtt állott, melyből vagy addigi teljes gymnasiumának algymnasiummá leszállítása, vagy pedig annak az Entwurf-ban megszabott követelmények szerinti újjászervezése által bontakozhatott ki.

A választás nem volt könnyű, már csak azon szempontból sem, mert óriás anyagi áldozatot kívánt, másfelől pedig azért, mivel az abszolút kormány e rendeletéhez való alkalmazkodás az akkori politikai viszonyok miatt nem tűnt fel valami hazafias eljárásnak.

Annál nagyobb elismeréssel adózhatik az utókor az akkori egyházi és iskolai előjárók iránt bölcs előrelátásukért, emelkedett gondolkodásukért, hogy, — miként az iskola egy nagynevű volt tanára fejtegeti, — az országos felzudulással szembe szállva megértették, mekkora veszedelmet rejt magában a magyar culturára nézve, ha feladják azt az intézetet, mely a mohácsi vész óta annyi szolgálatot tett a magyar culturának, ha megszakasztják annak több, mint 300 év óta tartó folytonosságát s megengedik, hogy kis partikulává sülyedjen. (Szilágyi Sándor „Nyílt level“-e a nagykörösi ev. ref. főgymnasium történetében).

Az egyháztanács 1850. nov. 27-iki gyűlésében hozta azon határozatot, hogy iskoláját nyolcz éves gymnasiumi tanfolyamra szervezi be s azon év december 1-én kimondotta, hogy „iskoláját lejjebb nem szállítja, hanem minden lehető áldozatra kész“.

E határozattal ki volt mondva az újjászervezés nagy fontosságú elve, annak gyakorlati valósítása képezte további szerető gondját az iskolafentartó hatóságának.

Legtermészetesebbnek látszik tehát feladatom gyanánt elsőben is ismertetni azon alakulást, melyen az iskola *anyagi helyzete* keresztül ment; tárgyalni, minő forrásokból gyarapodva szilárdult

az meg annyira, hogy az iskolának ujja szervezése s annak a fejlődő igények szellemében való fennállhatása biztosítva lön, — s ez után vázolni az *iskola belső életének, szellemi állapotának* képét.

83. §. *Az iskola anyagi viszonyai.*

Iskolánk anyagi helyzete a szabadságharcz utolsó évében megközelítőleg sem volt olyan, hogy megbirhatta volna az óriás költséget igénylő újjászervezésnek az Entwurf kívánalmaihoz képest eszközölhetését.

Mig ugyanis az addig alkalmazott 3—4 tanár és a jelentéktelen díjazásban részesülő köztanítók fizetését az iskola alapjainak évi jövedelme képes volt fedezni: reményleni sem lehetett, hogy az elégséges legyen az Entwurf által követelt 12 rendes tanár méltányos javadalmazására s az iskola másnemű berendezési költségeinek fedezésére.

Ily körülmények közt először is alaprol kelle a fentartó testületnek gondoskodni, mely biztosítsa az iskola jövőjét. Nem volt más választás, mint e kritikus helyzetben azon segélyforráshoz fordulni, mely — egyházi és városi évkönyveink bizonyosága szerint — századokon át szerető gyámolitással istápolta az iskolát, t. i. a város áldozatkész közönségéhez.

A város közönsége belátta, mily helyrehozhatlan mulasztást követne el, ha iskoláját, melynek fentartását a korábbi századok folyamán ugysis legnagyobb részben az ő áldozatkészsége tette lehetővé, a teljes gymnasium színvonalán meg nem tartaná. Épen ezért az 1851. január 8-án tartott közgyűlés kijelentette, hogy „az iskolának fentartására és főgymnasium alakbani új szervezésére kellő 8000 ft évi összeg kiállítását magára vállalja s ez iránt, ha kívántatnék, az illető felső helyet készséggel biztosítja.“ (Városi zárt levéltár G. csomó.)

A város közönségének e nagylelkű segélye a gyors megoldás útjára terelte az iskola ujja szervezésének legfontosabb, t. i.: az anyagi kérdését, mert a fentartó testületet a biztosított városi segély oly helyzetbe hozta, hogy az Entwurf követelte létszámmal alkalmazhatott tanerőket, díjazhatta azokat megfelelően s szaporíthatta mindezen kiadásai mellett az oktatásügy kívánalmaihoz képest gyűjteményes tárainak, tanrendszereinek addig szegényes állagát.

Gróf Thun Leo kultuszminiszter nem is késik 1851. martius 7-én Bécsben kelt szívélyes hangú köszönő leiratban fejezni ki elismerését a város közönsége iránt ez áldozatkészségért, mely „egyrésről a serdülő ifjúság iránti igaz keresztyéni szeretetet tanusítja, másrésről azt bizonyítja, hogy ezen városi közönségnek helyes fogalma van a magasabb művelődés becséről.“

Jelentékenyen növelte az iskola anyagi helyzetét a *dunamelléki ev. ref. egyházkerület rendszerezített évi segélye*. A superintendencia a múlt évszázadban is szívesen támogatta anyagi segélyével iskolánkat, a jelen században pedig a nyolcz egyházmegyében gyűjtött segélyösszegek (charitativumok) által négy és fél évtizeden át szintén egyik hatalmas tényezőként szerepel az iskola fentartói közt. Mivel azonban ez évről-évre küldött segélyezés nem szolgálhatott az iskola költségvetése megállapításánál biztos alapul: kívánatosnak látszott, hogy a különben is fenhatósági jogot gyakorló egyházkerület is rendszerezitse ez évi segélyt, járuljon hozzá a maga részéről is az újjá szervezés következtében jelentékenyen megnövekedett szükségletek fedezéséhez.

1851. aug. 25-én tartott gyűlésében hozta az iskolai bizottmány beterjesztett javaslata alapján az egyházkerület azt a határozatot, mely szerint „a nagykőrösi teljes gymnasiumhoz az egyházkerület iskolai közpénztárából két tanár fizetésére 1200 ft segélyösszeg adatik.“

Ugy ezen két rendbeli biztosított évi rendes segély, valamint az erdőgyűlés (compossessoratus) által még az 1832-ik év október 2-án megajánlott s ez ideig bérbe adott köles földek eladási ára, továbbá az iskola meglevő tőkéinek jövedelme és egyesek koronkénti kegyes adományai jó időre biztosították az iskola anyagi helyzetét — s így természetesen annak szellemi tekintetben való gyarapodását is. Az újjászervezés keresztül vitelétől fogva több mint három évtizeden át ép ez okból nem is volt fenyegetve az iskola nyugodt fenmaradása, haladt az a csendes fejlődés útján.

Ámde a kor fokozódó igényei mint minden más téren, úgy iskolánkkal szemben is újabb és újabb igényeket támasztottak, melyek kielégítését lehetett ugyan ideig-óráig elodázní, de a kérdés végleges és alapos megoldása elől végezetre sem volt lehető kitérnie az iskola fentartó testületének. Ki nem is volt szándékában térni, a minthogy nem is tért ki. — Belátta ugyanis, hogy ha nem fejlesztí az iskola ügyet, mely az előző évtizedekben az

igényeket kielégíthette, az nem csupán stagnálás, hanem a rohamos verseny korszakában a hanyatlással egyjelentőségű; — belátta, hogy az újabb kor követelményei szerint szervezkedett többi hazai tanintézetek versenyében helyét az iskola régi jó híréhez-nevéhez méltóan meg nem állhatja, ha annak fejlesztésére a kellő áldozatok meghozatalától visszariad.

De ezen etikai okokon kívül alkuvást nem ismerőleg kívánta a korszerű fejlesztést a középiskolák szervezéséről alkotott 1883-ik évi XXX-ik törvényezikk is. — A törvényhozás ugyanis abból a felfogásból indult ki, hogy a középiskolai oktatás kívánatos sikerének szempontjából a tanintézeteknek kellő számú szakképzett tanerőkkel ellátásáról, azoknak megfelelő javadalmazásáról s az iskoláknak az oktatás eredményét biztosító felszereléséről szükséges gondoskodni: épen ezért intézkedései körébe mindezeket a szempontokat felölelte. Szervezte a felekezeti középiskolákkal szemben törvénybiztosította felügyeleti jogának gyakorlása céljából a közoktatásügyi kormány megbízottjainak intézményét, hogy e megbízottak évente látogatást téve jelentést tegyenek szerzett tapasztalataikról, a melynek alapján a kormány hatalom felhívhatta, ha pedig kell, sürgethesse, inthesse illetékes felekezeti főhatóságai útján az egyes iskolák fentartó testületeit a netalán mutatkozó anyagi és szellemi hiányosságok pótlására, megszüntetésére.

Iskolánk fentartó testülete megértette a kor intő, sürgető szavát. Nem zárkózott el közönyösen a fejlesztés kérdése elől, hanem azt dicséretes igyekezettel munkába vette.

Minthogy pedig ez önként érthetőleg újabb anyagi áldozatokat igényelt, melyek az iskola jövedelmeiben nem találtak kellő fedezetet: kérelemmel fordult az újabb fejlesztést kiválóan és első sorban sürgető *államkormányhoz* rendes évi — és egyszersmindenkorra adandó építési segély megadása végett, — valamint megkereste kérelmével az iskola mindig nemes áldozatkészségű pátronusát, *a város közönségét* is korábban megszavazott évi rendes segélyeinek gyarapítása iránt.

Az *államsegély* kérelmezése tárgyában az első lépést az 1884. évi november 9-iki presbyteri gyűlés tette meg. Felterjesztést intézett t. i. az egyházkerülethez és conventhez, melyben felfejtve, hogy a tanári személyzet létszáma nem elegendő, az alkalmazott tanerők fizetése nem éri el az 1880-iki zsinat törvényeiben megállapított minimumot sem, továbbá, hogy az iskola épülete hiányos,

a rajzterem az igényeket távolról sem elégíti ki, téli tornázó helyiség egyáltalán nincs — kér az államtól évi rendes segélyül 4000, építkezési kiadásai fedezésére pedig egyszersmindenkori 5000 ftot. E felterjesztés alapján a convent, mint az államkormányval ily ügyekben tárgyalásra jogosított legfőbb egyházi hatóság, a maga részéről pártolólág terjesztette fel a kérelmet az államkormányhoz, kérve iskolánk részére 3500 ft évi rendes és építkezési, felszerelési szükségletek fedezésére 8000 frt egyszersmindenkori segélyt.

Mivel a kérelem nyolcz éven át nem nyert elintézészt, 1893. szeptember 22-iki gyűléséből ismételt felterjesztést intézett az egyháztanács az egyházkerülethez kérelmezvén abban az államsegély tárgyában beadott folyamodás kedvező elintézése iránti sürgető lépések megtételét. — Már e felterjesztésben megjegyezte a fentartó testület, hogy mivel e nyolcz év alatt az iskola szükségletei tetemesen megnövekedtek, az 1885-ben kérelmezett államsegély összegét nem tekintheti megfelelőnek, épen ez okból a mellékelt normal költségvetés alapján sokkal jelentékenyebb államsegélyt kér.

E sürgető fölterjesztés következtében jelent meg a közoktatásügyi miniszter megbízottjaként városunkban Dr. Beöthy Zsolt budapesti egyetemi tanár, ki az államsegély több mint tíz éve vajdudó ügyét elismerésre méltó szives jóakarattal s aként intézte el, hogy e tárgyban a szerződés közte, mint a miniszter megbízottja és az egyháztanács, mint az iskola fentartó testülete közt létre is jött. A normál költségvetés, melynek alapján készült a szerződés, a főgymnasium évi bevételeit 22,000, kiadásait 35,000 forintban tüntette ki, a mutatkozó 13,000 ft fedezetlen szükséglet megadását a miniszteri biztos az általa aláirt szerződésben a miniszter részéről és nevében megajánlotta; megígérte annak rendszeres folyóvá tételét, mihelyt a törvényhozás a szerződés e pontjában kikötött összeget megszavazza.

Alig van nagyobb fontosságu esemény, mely az iskola életének, legkivált ujjabb korszakának idejéből méltóbb volna a különös kiemelésre, mint az államsegély ügye.

Ez lesz hivatva biztosítani anyagilag s mindenkorra az iskola fenmaradását, a minél fogva egyuttal az az iskola szellemi fejlődésének is hatalmas garantiája gyanánt joggal tekinthető. A szerződés végleges érvényre jutásának bekövetkeztével, a mi a legpesszimis-

tikusabb felfogás szerint is, a közelebbi években várható, a mikor az iskola tanárai az 1891—93-ik zsinat törvényeiben megállapított fizetést, az ötödéves korpótlékot fogják elveszni, a mi főleg azon okból nem kicsinylendő fontosságu körülmény, mert így reményhetőleg eleje lesz véve a napról napra jobban tünetkező tanárhiánynyal szemben annak a sajnálatos helyzetnek, hogy az iskola tanárai jobb javadalmazásu állásokra pályáznak el, s talán egyes tanszékek nem volnának betölthetők megfelelő tanerőkkel. Hogy e körülmények az iskola szellemi életére mily nagy fontosságúak, bőven szükségtelen fejtegetnem.

Ha még azt említem meg, hogy a fentartó testület e szerződésben magára vállalta azt, hogy gondoskodni fog az iskola számára megfelelő épületekről, s azok fentartásáról, — hogy el fogja látni a tanintézetet a kívánt felszerelésekkel, az oktatás sikere szempontjából oly igen szükséges tanítási segédeszközökkel, a könyvtár és szertárak gyarapítása által: indokoltam azon meggyőződés jogosultságát, hogy az iskola anyagi — s ettől nagy részben feltételezett szellemi jövőjét megnyugvással tekinthetjük biztosítottnak.

Kiegészítéseiül az államsegély ügye ismertetésének lehetetlen elhallgatnom, hogy a közoktatásügyi miniszter 1892. óta három éven át 1750, — egy évben 2000 — s a folyó évben 5000 ftnyi ideiglenes állami segélyt utalványozott, még pedig kifejezetten első sorban személyi kiadások fedezésére, iskolánknak.

A fentartó testület számolt azzal a körülménnyel, hogy az államsegély kérdésének kedvező és végleges megoldása évekig késhetik, a meddig aztán az iskola kívánatos fejlesztését jogosult önvád nélkül nem halasztja, épen azért kisegítő expediens gyanánt, mint előbb említém, a *városi közönséget* is megkereste segélyezés iránti kérelmével azon határozott kijelentéssel, hogy a nyerendő segélyt ideiglenesnek tekintendi.

Első ízben napi rendre tért az egyháztanács e kérelme fölött a városi képviselő testület közgyűlése, de az ismételt kérelemre a kért 1900 ftnyi újabb segély megszavazása lőn a határozat. — Ez alkalommal a közgyűlés többsége hivatása magaslatára emelkedve, erkölcsi kötelességének tartotta bebizonyítani, hogy — mint az egyházi előljárárság kérelmében kifejtette, az iskola ügyének fejlesztését nemcsak egyházi, hanem mint közművelődési intézményt, inkább városi ügynek tekinti, s a város, melynek a főgymnasium létkérdése, fennállása és virágzása mindig szerető gondoskodása

tárgyát képezte, csak önmaga iránti kötelességét teljesíti, midőn az iskolától, mint egyik édes gyermekétől, atyai támogatását és segedelmét a válságos viszonyok közepette meg nem tagadja.

Ez újabb városi segély szerződési okiratát a városi közönség nevében Póka Kálmán polgármester, az egyház nevében pedig Filó Lajos lelkész és I. Farkas Elek főgondnok irták alá 1889. jun 15-én s a megyei közgyűlés azon év július 8-án hagyta azt helyben. A szerződés egyik pontjában szabatosan ki van fejezve, hogy „ez évenkénti segélyösszeget Nagy Kőrös-város közönsége mindaddig fizeti, míg a nagykörsi ev. ref. főgymnásium, illetőleg maga a helybeli ev. reform. egyház az ezen szerződésben körülírt szükséglet fedezésére (t. i: az újabb fejlesztés költségei fedezésére) is az államtól államsegélyben, vagy rendes évi jövedelmet biztosító hagyomány vagy adományban nem részesül.“

Az 1889-ik évtől kapja is a főgymnásium e városi újabb segélyt, mely az újabb fejlesztés terhei viselésében nagy könnyebbítésére szolgál az iskola pénztárának.

Az iskola anyagi viszonyainak ismertetésénél lehetetlen hallgatással mellőznöm azt, hogy részint annak alaptőkéi gyarapítására, részint és különösebben a tanulók ösztöndija alapjára, tápintézeti segély czimén az újjászervezés ideje óta lefolyt 45 év alatt 70 különböző alapítványt és adományt létesítettek az iskola kegyes hajlamu pártfogói. Bár ezek legnagyobb részben ösztöndíj alapok, s így az iskola közszükségei fedezésére tulajdonképen nem szolgálnak, mindazáltal csakis emelésére van, mint általán bármely iskolának, úgy főgymnásiumunknak is az. ha minél több ösztöndíjalap évenként esedékessé váló kamatát s jövedelmét oszthatja ki növedékei között, mert ez a körülmény mig egyfelől nemes ösztönző a tanulók szellemi munkálkodására, eszközölje másfelől annak, hogy a növendékek nagyobb számmal keresik fel iskolánkat, a mi — végezetre annak anyagi helyzetét is gyarapítja, mint-hogy a jövedelmei egyik tekintélyes forrását képező tandíj és beírás stb. díjak ez által jelentékenyebb mérvben folynak be.

E helyütt kell említést tennem az iskola épületéről is. — A mint a volt közbirtokosság és a városi tanács által képezett úgy nevezett erdőgyűlés 1831-ben tizenhatezer forintot meghaladó áldozattal iskolánk mai törzsepületét felemeltette: oly állapotban találta azt az újjászervezés korszaka. — Minthogy azonban részint a könyv és szertárak tekintélyes gyarapodása újabb — és újabb

helyiségeket igényelt, s minthogy a régibb korban megfelelő tantermek a tanulók növekvő létszáma miatt elégteleneknek bizonyultak; beállott az iskola helyisége bővítésének szükségessége.

Legelsőben is a meglévő alapépület nyugati szárnyához toldatott a fentartó testület 1860. november 4-iki gyűlésének határozatából egy részt, melynek földszinti része egyideig a városi képviselő testület által is használtatott közgyűlési helyiségül, rendszeren pedig a presbyterium tanácskozásainak, iskolai ünnepélyeknek, évről vizsgálatoknak, ifjúsági isteni tiszteletnek szolgál helyiségül, emeleti részében pedig a könyvtár van elhelyezve. A tantermek szűk és elégtelen voltának parancsoló szüksége indította a fentartó testületet azon további intézkedésre, hogy a főépület déli földszinti részében elhelyezve volt elemi fiiskolák két osztályát az épületből kitelepítette s az így nyert két tágas helyiséget gymnasiumi tanteremül rendeztette be, a melyek aztán épen a legnépesebb osztályok befogadására elégségeseknek bizonyultak.

Még mindez ideig nincs megoldva azon égető kérdés, mely a rajzterem tarthatatlan helyzete s a téli tornacsarnok teljes hiánya miatt régóta kifogása tárgyát képezi az évenkénti iskola látogatásokat végző miniszteri megbízottnak. A fentartó testület jóakaratán, mint több ízben tett felterjesztéseiben említi, nem mulik ez általánosan érzett szükségletek megszüntetése, csakhogy anyagi erővel nem rendelkezik, melylyel e hiányt elenyésztesse.

Most azonban e tekintetben is kedvezőbb alakot kezd iskolánk ügye ölni. Az államsegély iránti szerződés megkötésével egyidejűleg az építkezés már-már elodázhatlan kérdése is határozott alakban került szőnyegre s a midőn Ádám Gerzson főgymn. igazgató abbéli indítványát, hogy adja át a fentartó testület a főgymnasium jelenlegi — kicsinynek bizonyult — épületét a képezde és elemi iskolák számára s emeltessen egy korszerű teljesen új épületet a főgymnasiumnak, az egyháztanács folyó 1896. évi február 3-án tartott gyűlése elvileg egyhangulag elfogadta: egy biztató jövő derengő hajnalát üdvözölhetjük ez eljárásában, mely megvalósulván a közel jövőben egész teljességében érvényre jutó államsegély tekintélyes pénzüsszege egyfelől, — egy teljesen modern, a mai paedagogiai és hygieniai követelményeknek megfelelő új épület másfelől — iskolánk jövőjét az anyagiakban messze időkre biztosítja.

Ezzel természetesen biztosítva lesz annak a szellemi tekintetben való fejlődése, fenmaradása is, amelynek az újjászervezés kora óta napjainkig változott képét a következő részben ismeretem.

A mint az iskola anyagi helyzetének ismertetésénél már említettem, az Entwurf kötelező érvényre jutásával gyökeres átalakulás áll vala be iskolánk szellemi életében. Belső beosztása, az osztályok s ennek következtében a tanárok száma, a tanterv, a tananyag beosztása, a tanulók addigi életrendje — szóval az iskola egész szellemi arculata alapjában és sok tekintetben egész a felismerhetlenségig megváltozik.

Hogy e mélyreható változás rövid idő műve nem lehetett, önként következik a dolog természetéből s azon körülményből, hogy a parancsoló szükség okozta nagyon sok olyan igényt kellett kielégíteni, a melyek kielégítése egyelőre legyőzhetetlen akadályokba ütközött. Azt is egész természetesnek tarthatjuk, hogy mindaddig, míg az Entwurfban megszabott s a tanügyi kormány által erőlyesen követelt minden kíváncsolomnak eleget nem tett a fentartó testület, nem nyerte meg iskolánk az e feltételekhez kötött nyilvánossági jogot.

Ámde azt is el kell ismernünk, hogy azóta, amint 1850. december 1-én az egyháztanács meghozta ama nagy fontosságu határozatát, mely szerint „iskoláját lejobb nem szállítja, hanem minden lehető áldozatra kész“, erkölcsi kötelességének tartá, hogy e kimondott határozatát szigorú és tántorithatatlan következetességgel valósítsa is. A mutatkozó nehézségektől vissza nem riadva folytatott szervezési munkát rövid pár év alatt végleges befejezést nyert, a minek következtében a kultuszminiszter 1853. augusztus 8-án kelt 7008. számú rendeletével iskolánknak — elsőül a hazai protestáns tanintézetek sorában — a nyilvánossági jogot megadta.

Lássuk most már, minő átalakuláson ment át az újjászervezés korában az iskola szellemi élete, minő fejlődési fokokon menve át, jutott el mai állapotára.

Iskolánkat a forradalom két, u. m. a grammatikai és humanitatis cursusra berendezett állapotban találta hat éves gymnasiumi és három éves bölcsészeti tanfolyammal. Mivel pedig az Entwurf csak négy osztályu al- és nyolcz osztályu főgymnasiumot ismert; s mivel a fentartó testület még 1850. november 27-iki

gyűlésében kimondotta, hogy gymnasiumát nyolcz osztályu teljes főgymnasiummá alakítja át: a kezdeményező lépést erre azzal tette meg, hogy az 1851—2-ik iskolai évet már nyolcz osztályu tanfolyammal nyitotta meg.

Ebből önként következett az addig alkalmazott tanárok számának szaporítása. Addig 3, illetőleg 4 rendes tanár volt, a többi tanszékeket tanulmányaikat végzett vagy philosophicus cursusuk utolsó évfolyamát tanuló publicus praeceptorok töltötték be. — Most az Entwurf a nyolcz osztályu teljes főgymnasiumhoz, a választanáron kívül, 12 rendes tanár alkalmazását kívánta.

Részben eleget tett e kívánságnak az egyháztanács az által, hogy az 1851—2-ik tanévre már tíz tanszéket tölt be a választanáron kívül rendes tanerővel. Épen a tanárok teljes létszámmal alkalmazása volt az a kérdés, melynek megoldásában a fentartó testület vagy a megfelelő tanférfiak hiánya, vagy az anyagi helyzet miatt némi lassuszkodást tanusított. Megpróbálta, hogy e tekintetben némi engedékenységre bírja a tanügyi kormányt. Küldöttségei megjelenve hol a kerületi protestáns iskolafelügyelőknél, hol magánál a miniszternél, több ízben tettek arra kísérletet, hogy menekedjenek a legsúlyosabbnak tartott követelmény teljesítése alul, s megnyerjék a belenyugvást tíz tanár alkalmazásába. Miután azonban meggyőződött arról, hogy a tanügyi kormány kivételt nem hajlandó tenni, sőt Báró Augusz 1853. martius 15-ikén kelt leiratában félremagyarázhatatlan világossággal tudatta, hogy az iskola csakis a tanárok teljes létszáma mellett (a vallás tanárral együtt 13) számíthat az óhajtott nyilvánossági jog megadására, a fentartó testület többé nem késlekedett, hanem eleget tett e kívánságnak is, hogy addigi áldozatai sikerét ne kockáztassa.

A tanárok létszámát így 1853—4-től fogva kiegészítette. A fentartó testület választotta ugyan azokat, még pedig figyelembe tartásával a kormány kívánságának — a politikailag nem kompromittált egyének közül, (a mi azonban egyes esetekben a fentartó testület óvatossága mellett is okozott a kormány tulságos scrupulositása miatt némi kis véleménykülönbséget e két hatóság közt), de a megválasztott tanárok végleges megerősítésének jogát a kormány a maga számára tartotta fenn. — Ettől függött, kivált a nyilvánossági jog megadása után, hogy az egyháztanács által megválasztott tanár elfoglalhatja-e tanszékét vagy sem. Igaz ugyan, hogy az egyházkerület is gyakorolta százados autonomicus ható-

ságából kifolyó megerősítési jogát, sőt az 1851. augusztus 25-iki superintendialis gyűlés kimondotta, hogy „a míg a megválasztott tanárok megválasztását az Egyházkerület teljes inspectióját magában viselő Superintendens nem helyesli és meg nem erősíti, az egyháztanács egy elválasztottját is hivatalába be nem állíthatja”; de ez inkább a jogi elv fentartása volt és inkább problematikus, semhogy határozó érvényességű megerősítés gyanánt tűnik fel előttünk szemben a kormány joghatóságával.

Fontos változás az iskola szellemi életében, hogy a tanterv tekintetében is a kormány normatívumához kellett alkalmazkodni. A miniszteri tanterv foglalta el az egyház kerületi régi tanterv helyét, melynek a többi, — habár szintén jelentékeny módosításain kívül — leglényegesebb változása abban állt, hogy a német nyelv a II. osztály rendes tantárgyai sorába került s tanítása azzal a czéllal volt összekötve, a mi csak kegyes óhajítás maradt, hogy a felsőbb osztályokban így lehető legyen némely tantárgynak német nyelven előadása.

Tankönyvekül csak azokat lehetett használni, a melyeket a miniszter engedélyezett, s hogy épen e miatt a tankönyv irodalom a németektől importált munkákkal volt elárasztva, melyek lefordításában akkori tanári testületünk tagjai a legtevékenyebb munkásságot fejtik vala ki, csak önként érthető.

A tanulók előmeneteléről, maguk viseletéről a tanári testület köteles volt havonta hivatalos felterjesztést tenni, míg a tanárok hivatali működéséről, aztán politikai érzületükről és viselkedésükről az igazgató kötelessége volt fölterjeszteni koronként a kívánt jelentést a mellett, hogy a Schul-Inspector rendszeres látogatása alkalmával mindezekről személyes és közvetlen meggyőződést szerzett.

A tanmenet fontos változása abban nyilvánult, hogy, az addig érvényben volt osztályrendszer a nyolcz osztály egész tanfolyamában szakrendszerré változott szintén az Entwurf követelménye szerint.

Az iskolai törvényeknek az új korszakban szintén módosulniok kellett a változott kor szelleméhez. És sajátságos, hogy e tekintetben tapasztaljuk a legkevésbé lényeges átalakulást. Igaz, hogy azon törvényekben, melyeket a tanári testület 1852. február 4-én alkotott s melyek a miniszterium jóváhagyását megnyerve 1861-ig voltak érvényesek, hiába keresnénk sok oly momentumot, melyek a korábbi időben igen érdekesen jellemezték az iskola belső életét, a tanulók

közt honos szellemet stb; tény az is, hogy nyomára se találunk a tanulók sorából alkalmazott iskolai tisztviselőknek, (minők voltak a senior, contrascriba, oeconomus, vigilek, janitorok, apparitorok, szoba felügyelők) nincs meg a bentlakás, mert mindezen intézményeket és viszonyokat eltörölte az Entwurf s a változott kor-szellem, következőleg a törvények sem tesznek ezekről többé említést: de az új korszak most említett törvényének a tanulók tanulását, magukviselését, fegyelmezéseiket szabályozó pontjai nem mutatnak sok eltérést a régi kor legutólsó, t. i: 1846-ban hozott törvényeinek megfelelő czikkelyeitől, — kivéve pár pontot, melyek közül jellemzéseül e kor szellemének azt emelem ki, mely megrendeli, hogy a tanulóknak, az isteni tiszteleten kívül soha, sehol, semmi szín alatt nem szabad az igazgató előzetes engedélye nélkül egybegyülni, annál inkább társaságot szervezni.

Ez iskolánk helyzetének képe 1860—1-ig, melyhez keretül azt kell illesztenem, hogy a fentartó testület részint a kormány sürgető kívánatainak következtében s részint és még inkább azért, mert belátta, hogy a szemléltetést és kísérletezést kívánó tantárgyak tanításának sikerét csak így biztosíthatja, az iskola addig szerény alakban meg volt szertárait, gyűjteményeit és könyvtárát tekintélyes mérvben kezdte gyarapítani, a hiányokat pótolni. — Ezekről azonban alább részletesebben fogok szólni.

Midőn 1860-ban megjelent a májusi rendelet, mely megszüntette a patens érvényességét, a hazai protestáns iskolázás s így önként érthetőleg iskolánk történetének is új korszaka kezdődött.

Tagadhatatlan, hogy a két protestáns egyház szabad önrendelkezési jogának tíz éven át erőszakos és kiméretlen felfüggesztése igen érzékeny veszteség, nehezen szivelt sérelem volt, de a tárgyilagos igazság szempontjából a tanügyre vonatkozólag e korszak eredményeit, vívmányait nem lehet feltétlenül kicsinyelnünk. Hatalmas lendületet vett e tíz éves időszak alatt a protestáns iskolázás ügye, iskolánk pedig éppen e két lustrum alatt érte el azon tekintetben fénykorát, hogy tanári testülete tagjaiul büszkeséggel vallhatta hazánk irodalmi és tudományos annyi kitünőségeit, kik míg egyfelől az intézetet virágzása addig nem létezett magaslatára emelték, elkészítették másfelől azon alapot, melyen az érdemes epigonok tovább munkálhatták az iskola szellemi fejlesztését. Arany János, Szász Károly, Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Salamon

Ferencz, Jánosi Ferencz, Kiss Lajos, Mentovich Ferencz, Warga János, Tomory Anasztáz, Ács Zsigmond, Losonczy László — irodalmi dicsősége visszahárult s fényt árasztott iskolánkra, mely a forradalom utáni zaklatott időben nyugodt megélhetést, csendes működési helyet sietett biztosítani e mind megannyi országos nevű irodalmi és tanférfiaknak.

Az 1860-ban beállott új epocha fontosságát az a körülmény teszi kiváló fontosságúvá, hogy mindkét protestáns egyház visszanyerte autonómiáját s abba a helyzetbe jutott, hogy önjogulag intézkedhetett úgy az egyházi, mint az iskolai ügyekben.

Iskolánk felett is ujra teljes és kizárólagos birtokába jutván a helyi fentartó testület és az egyház kerület százados főhatósági és kormányzási jogkörének, csak természetes, hogy e két testület azonnal megtette a kezdeményező lépéseket arra, hogy saját hatásköréből kifolyólag érvényen kívül helyezze az abszolút kormány tanügyi intézkedéseit, amennyiben ez a tanítás sikerének kockázatása nélkül megtörténhetett.

Mert meg kell jegyeznem, hogy ez érdekelt hatóságok tudatában annak, miszerint a gyors és indokolatlan változtatások csaknem minden téren rázkódtatást szoktak előidézni, az önrendelkezési jog visszanyerése által sem engedték magukat oly irányú lépésekre csábíttatni, melyeknél fogva föltétlenül mindarra s azonnal kimondották volna a megszüntetési határozatot, a miket az abszolút uralom tíz éves időszakából hatásában üdvöseknek, eredményeseknek tapasztaltak.

Ez új epocha folyamán a fentartó testület legelső intézkedése az volt, hogy 1861 február 20-án az addig érvényben volt miniszteri tantervet az egyházkerületi tantervvel cserélte fel, a mit azon év november 7-én az „önkormányzatunk helyreáltáig érvényes törvények alapján“ készült ideiglenes törvények életbe léptetése követett, a melyek helyét aztán 1863-ban az egyházkerület által alkotott rendszeres törvények foglalták el.

Messzire vezetne s túlhaladná azon keretet, melyet az iskola története ismertetőjének e monographia terjedelme és beosztása megszab, ha részletesen fejtegetném azon különbséget, melyet az abszolút uralom ideje alatt érvényes tanterv és törvények és az autonóm hatóság tantervei és törvényei közt találunk. Csak azt említem meg, hogy mivel ez utóbbiakat a felekezeti főhatóság saját autonóm jogánál fogva készítette s léptette életbe, a hazafias és egyházas

irányu nevelésre és oktatásra önként érthetőleg kiválóbb súlyt fektetett, mint az e szempontokat egészen figyelmen kívül hagyó önkényuralom tanügyi hatósága tette.

Ha még azt említem meg, hogy úgy a tantervnek, mint az iskolai törvényeknek a kor kívánalmai és az oktatásügy fejlesztése érdekében kívánatos módosításait az egyházkerület, a convent és az 1880/81 és 1891/93-dik évi zsinatok mindig körültekintő és a korszellem igényeitől mereven el nem zárkozó bölcsességgel eszközölték napjainkig, áttérhettek a tanmenet, a tanrendszer folytatólagos ismertetésére.

A tiz éven át érvényes nyolcz gymnásialis osztályra való beosztás helyett a fentartó testület, az egyházkerület utasítása szerint 1860-ban a lycealis rendszert lépteti életbe ideiglenes érvénnyel s még azon évben kimondotta, hogy a következő (1860/61-ik) tanévtől kezdve, a hat alsó osztályban az osztályrendszert alkalmazza, mely fölé a három éves bölcsészeti cursust állítja. Egyelőre ennek csak két első évfolyama nyílt meg, de a következő évben már a harmadik évfolyam is életbe lép. Tantárgyai között találjuk a szorosan vett bölcsészeti studiumokon kívül, az ó szövetségi héber, az új szövetségi görög nyelvet, a jogi tantárgyak mellett a latin és görög nyelvet.

Ez ideiglenes tanrendszer helyét. 1863/4-ben az egyházkerület végleges tanterve alapján készült azon tanrendszer foglalta el, mely hét évig az osztályrendszert tartotta fenn az alsó évfolyamokban, míg nem az 1870/71-ik tanévtől fogva a 3-ik évi bölcsészeti cursus végleg megszűnván, életbe lép a mai nyolcz gymnásialis osztályra való beosztás.

Változik ez állapot 1883/4-ben, a mikor némi átmeneti intézkedések megtétele után azon tanrendszer érvényesült iskolánkban is, mely a hazai ev. ref. egyetemes tanügyi bizottság tantervének az állami középiskolák tantervével egyeztetése alapján készült s mely mai napig alkalmazásban van.

Végül azt említem még meg, hogy iskolánk felett az első fokú hatóságot az igazgató tanács, a második fokú az egyháztanács, azután a harmadfokú az egyházkerület, gyakorolja: de egyházalkotmányi szervezetünkől kifolyólag iskolánk az egyetemes conventnek és zsinatnak is hatósága alatt áll.

84. § *Az iskola tanárai 1850—1896-ig.*

Az új korszak megnyílt a főgymnasiumunk tanárai sorában találta

1.) az encyclopoedicus tudós *Szigeti Wargha Jánost*, akinek élete, különösen tanügyi érdemei a 75 §. 70. száma alatt már ismertetve vannak.

2.) *Fitos Pál* működésének java része is az előző korba esik, mint az a 75 § 71. száma alatt közölve van, az újra szervezett főgymnasium tanári karát csak három évig diszesíté.

3.) *Jánosi Ferencz* született 1819-ben Désen. Első volt, kit az új korszak küszöbén a fentartó testület a szervezendő tanári kar sorába választott, de mivel megrendült egészsége miatt terhére volt a tanítás, negyedfél évi működése után állásáról lemondott s Pestre ment, hol jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki, mignem igazságügyministeri titkár, később az „Orsz. Törvénytár“ és a „Rendelekek Tára“ szerkesztője lett, 1879. jan. 3-án bekövetkezett haláláig.

4.) *Mentovich Ferencz*, született 1819. apr. 19-én Nagy-Debrecen Szolnok-Doboka megyében. Középiskolait s felsőbb tanulmányait Naszódon, Deésen és Enyeden végezte, hol Szász Károly jelenlegi dunamelléki püspök nevelője volt. Külföldi egyetemeken is több időt töltött s a br. Kemény és Br. Jeszenák családnál nevelősködött. A forradalomban Mentovich is szereplő részt vett. Intézetünknel 1850—56-ig tanárkodott, ez állását 1879. decz. 15-én történt haláláig a marosvásárhelyi collegiumi tanársággal cserélte fel.

5.) *Ács Zsigmond* 1824-ben Laskón (Baranya megye) született. Iskolánkhoz 1851-ben választották meg tanárnak Keeskemétről. Négy évi itt működése után Foktőre, 1874-ben pedig szülőföldre ment, hol ma is nagy tiszteletben él. Egyik disze volt az ötvenes évek nagykorösi kis Athenae-jének. Tizennégy élő és holt nyelvben jártassága jó hírű irodalmi tevékenységre tették képessé.

6.) *Kiss Lajos* 1813-ban Debreczenben született. Tanulmányainak a szülővárosban befejezte után mint br. Vay Miklós és Szentkirályi Mór családjának nevelője, 4 éven át a berlini egyetemen tanult. — Intézetünkben 1859-ig tanárkodott, a mikor a budai kerületben cs. és kir. protestáns tanfelügyelővé nevezték ki. Meghalt Budán 1867-ben.

7.) *Szász Károly* jelenlegi dunamelléki ev. ref. püspök, Nagy-Enyeden 1829. jun. 15-én született. 22 éves korában lett főgymnasiumunk tanára s két évig viselte itt e tisztelet. Irodalmi munkás-

ságát, mely őt a hazai írók fényes soraiban az elsők közé avatta, már körösi tanár korában megkezdette.

8.) *Arany Jánosról* elég volna röviden annyit emlitenem meg, hogy 9 éven át volt tanára, dísze, büszkesége, dicsekedése iskolánknak. De méltónak tartom felemlíteni azt is, hogy midőn a presbyterium 1851. október 3-án elhatározta, miként egyik tanszékre „honunk egyik nevezetes költője, mint a ki a nevelésben szinte jártas és hajlammal bír, hívassék meg” — Arany e meghívóra adott válaszában sajnálkozva fejezte ki, hogy a felajánlott állást anyagi viszonyai, különösen a mésszeség miatt a költözködéssel együtt járó költség tekintetéből el nem fogadhatja. Ekkor az egyház-tanács 120 ezüst forintot szavazott meg Aranynak uti költségül, csakhogy a tanári állásra megnyerje.

Arany ezek után elfoglalta az állást s betöltötte azt oly lelkiismeretes buzgósággal, oly kiváló tanítási eredménnyel, hogy e tekintetben őt az új kor egyik legkiválóbb minta-tanárának kell tartanunk.

Hogy leginkább az ő egyénisége volt a különben is illustris tanári testület fényes központja, azt természetesen tartjuk, hogy dicsősége akkor már egészen beragyogta hazánkat. Méltó volt épen azért a fájdalom érzete, midőn Budapestre távozott körünkől, hogy ott a Kisfaludi Társaság igazgató, később az Akadémia főtitkári díszes állását betöltse.

Arany iránt is szépen kifejezte kegyeletes érzületét a fentartó testület az emlékére tett 400 ftos ösztöndíj alap, — továbbá volt tanítványai — halálát követő évben 1883-ban városunkban tartott összejövetelük alkalmával összeadott 1000 ftos, — és emlék szobra lelepezésekor Budapesten ujabban tett 130 ftos ösztöndíj alap létesítése által. Épen ez utóbbi alkalommal tett megállapodásuk következtében az 1896. július 5-én városunkban rendezett összejövetelük alkalmával a hálás tisztelő tanítványok azt is elhatározták, hogy Aranynak városunkban emlékszobrot állítanak fel, mely láthatólag is hirdesse azt a dicsőséget, mely iskolánkra itt tanárkodásából háramlott.

9.) *Weiss János* született Szepes-Olasziban 1818. aug. 26-án. Főgymnasiumunk fentartó testülete 1851-ben választotta meg őt tanárnak, mely állást előbb a német nyelv és irodalom, később a természettan tanításával 1869. nov. 27-ikén bekövetkezett haláláig jelesen töltötte be.

10.) *Csikay Imre* Kecskeméten született 1820, nov. 8-án, honnan segédtanárságából jött hozzánk 1851-ben, mint a superintendentia által megválasztott tanár vallástanáru. 1856-ban dunavecsei papsággal cserélte fel ez állását s ily minőségében halt meg 1895. októberben.

11.) *Szilágyi Sándor* a hazai történetírók egyik legkimagaslóbb alakja másfél évtizeden át volt tanára iskolánknak. Született Kolozsvárt 1828. aug 30-án. A kecskeméti gymnasiumból jöve át hozzánk a történelem, később Arany utódaként a magyar irodalom tanára, a főkönyvtár őre, egyik rendezője, az önképző kör megalapítója lett. Most Budapesten az egyetemi könyvtár igazgatója.

12. *Losonczy László* Kecskeméten született 1812. május 25-én. Gyönkön, aztán szülő városában tanárkodott s onnan választotta meg fentartó testületünk 1853-ban tanáru, ily minőségében hivatalkodott 1870-ig, a mikor nyugalomba vonult 1879-ben történt haláláig. Költői működése széles körben ismeretes.

13.) *Tomory Anasztáz* (Theodorovics) 1825-ben született Dunaföldvárt. Mérnöki pályát végzett s 1853-ban gör. keleti vallása daczára rendes tanára lett iskolánknak. — Egy évi működése után dus örökséghez jutván, lemondott állásáról, de megtartotta a „tisztelbeli tanár“ czímet haláláig, mely 1894. októberben történt. — Egyik bőkezű jóltevője lön iskolánknak. 1888-ban évi adományai alapjául 500 ftos alapítványt tett.

14.) *Móricz Sándor* 1820. jan. 8-án Köpeczen született. A szabadságharcban honvéd alezredes, később államfogoly lett; kiszabadulta után Br. Radák Ádám nevelőjeként jött városunkba s lön két évig rajztanár (1853—55.); meg nem erősítette az abszolút kormány, mint nevezetes forradalmi szereplőt, de ő azért magán tanárként tanította a rajzot. Később a honvédség szervezésekor alezredes, a Ludoviceum első igazgatója, s ezredes lett, s mint ilyen halt meg 1882. aug. 20-án.

15.) *Deák József* városunk fia született 1818-ban. 1854-től 1874-ig volt tanára iskolánknak, a mikor önként nyugalomba vonult. Az iskola iránti szeretetének azzal adott kifejezést, hogy végrendeletileg 7000 ft alapítványt tett iskolai czélokra azon kikötéssel, hogy ez összeg akkor szolgáljon rendeltetése céljaira, ha 22000 ftot eléri.

16.) *Dr. Lengyel Dániel* született 1815 nov. 15-én Kolozsvárt. Főgymnasiumunkban 1854-ben lett tanára a természetrajznak, melynek gyűjteményeit növelte, rendezte. 1870-ben a losonczy, 1875-ben

a fehértemplomi állami gymnasiumnak lett tanára. Meghalt 1884. aug. 18-án.

17.) *Szotyori Nagy József* született Debreczenben 1830. Főgymnasiumunk első ének tanára. Tíz évi működése után Sárospatakra, onnan Losoncra ment képezdei zenetanárnak, hol ma is működik.

18.) *Salamon Ferencz* Déván született 1825. szept. 4-én. 1854-ben jött iskolánkba a methematikai tanszékre, melyet egy évig töltött be. 1855-ben Pestre ment, hol kiváló publicistikai s történelmi irodalmi működést folytatott 1892-ben történt haláláig.

19.) *Szabó Károly* született 1824. decz. 14-én Körös-Tarcsán. 1854-ben hívta meg fentartó testületünk a hellén nyelv és irodalom anárául, a mit nagy eredménnyel tanított is 1860-ig, mikor Kolozsvárra hívaték meg az erdélyi muzeum könyvtárnokául. 1872-től 1890. aug. 31-ikén bekövetkezett haláláig a kolozsvári egyetemen volt a hazai történelem nyilvános rendes tanára. Iskolánk főkönyvtára rendezését ő kezdte meg.

20. *Szarka Mihály* városunkban született 1832. marczius 28-án. Mérnöki oklevele alapján választották meg 1825-ben iskolánkhoz a mennyiségtan tanszékére, mit fényes sikerrel töltött be, míg 1874-ben egyik budapesti reáliskolához, később a kecskeméti reáliskolához neveztetett ki igazgatónak s mint ilyen lépett nyugalomba.

Az újjáalakulás első tanári karában e 20 tanár vett részt. Minthogy az ezután mai napig gyakori változással következett nagy számú tanári kar ismertetését „*A nagy-körösi ev. ref. főgymnasium története. Írták: Ádám Gerzson igazgató és Dr. Joó Imre tanár 1896*” című mű sokkal bővebben adja, mint a mikép az itt kivonatossan közölhető volna; tehát hely szűke miatt is, a hivatalba lépés évsora szerint csak a neveket közöljük itt tovább, bővebb ismeretetés végett, a nevezett műhöz utasítván az érdeklődő olvasót; és csak azon tanárokról szólunk bővebben, a kik jelenleg is működnek.

E szerint sorra a következők következtek főgymnasiumunkban tanárokul: 21. Pajzán Dávid, 22. Ádám Gerzson, 23. Ballagi Károly, 24. Borostyán Sándor, 25. Miskolczy Károly, 26. Dúzs Sándor, 27. Hoffer Endre, 28. Toldy József, 29. Irinyi Sándor, 30. Király Pál, 31. Dadaí Oláh Károly, 32. Szakács József, 33. Koczó Sándor, 34. Sebestyén Bálint, 35. Nádudvari Bónis Károly, 36. Sánta Béla, 37. Belák Imre, 38. Dr. Kiss Áron, 39. Magyar Antal, 40. Csobánczi Mészöly Gáspár, 41. Barta József, 42. Chenier Sándor, 43. Mikler Sámuel, 44. Dr. Öreg

János, 45. Szücs Ferencz, 46. Vass Sámuel, 47. Deák Mihály, 48. Dóczy Imre, 49. Majorossy Gyula, 50. Biczó Kálmán, 51. Paulini László, 52. Gál Zsigmond, 53. Kovács Ferencz, 54. Spotkovszky Károly, 55. Z. Szalay Gyula, 56. Biczó Géza, 57. Arnold Nándor, 58. Benkó Imre, 59. Telegdy László, 60. Tóth János, 61. Munkácsi Dr. Joó Imre, 62. Dr. Mentovich Ferencz, 63. Jancsó Géza, 64. Tury József, 65. Nagy Zsigmond, 66. Dr. Székely György, 67. Dr. Aczél József, 68. Horváth Ferencz, 69. Bakos Tibor, 70. Fejes Áron, 71. Dr. Gulyás István, 72. Székely Sándor, 73. Schneider Mátyás, 74. Bencze Zsigmond, 75. Olasz József, 76. Szép Lajos.

Ezek közül most, 1896-ban foglalkozó tanárok:

1. *Ádám Gerzson*, főgymnásiumunk jelenlegi igazgatója. Született Izsákon 1832. febr. 22-én. Jogi s theológiai tanulmányai befejezése után, a körös-tarcsai káplánságra ment, a honnan 1856. jan. 2-án nevezte ki Báthory Gábor helyettes püspök a n.-kőrösi főgymnásiumban a vallástani tanszékre: de azóta mind a mai napig a latin nyelvnek is tanára, a mellett a hatvanas évek elején a prot. egyházjogot is előadta a theológiai előkészítő osztályban. Tanári működése alatt egy évet tanulmányai öregbítésére külföldön töltött. Intézetünknek 40 év óta tanára, a mely évekből 22 év óta az igazgatói díszes állást is betölti, s hogy mily közelismeréssel, jele az, hogy az 1896. jul. 2-án tartott egyháztanácsai gyűlés a tanári kar egyhangú javaslatára újabb 6 évre egyhangú megválasztással ismét őt tüntette ki. Érdemeit 25 éves tanári jubileuma alkalmából alapítványtétellel, külsőleg is elismerték hálás tanítványai.

2. *Nádudvari Bónis Károly*, Kölesden (Tolnamegye) született 1837. ápr. 9-én. A polytechnikumot Budán s Bécsben végezte. 1865-ig mérnökösködött. Ekkor Kun-Szent-Miklósra, 1870-ben intézetünkhez választatott meg a természettudományok és mennyiségtan tanárává. A szakirodalom terén is foglalkozik.

3. *Sánta Béla*, városunkban született 1846. nov. 1-én. Előbb Szalontán tanárkodott. 1870. óta főgymnásiumunkban tanítja a történelmet és földrajzt.

4. *Csobánczi Mészöly Gáspár*, Sárbogárdon született. Külföldi tanulmány útjából megtérve, 1872-ben iskolánkban a magyar és német nyelv tanára lett, mely tantárgyakból 1875-ben tanári oklevelet szerzett. A főkönyvtár őre, s az ifjúsági önképző kör felügyelő tanára.

5. *Vass Sámuel*, született Bereg megyében Rákoson, 1844. dec. 1-én. Fentartó testületünk, mint a budapesti egyetem hallgatóját választotta meg tanáru a classica philologiai tanszékére, melyből 1879-ben tanári oklevelet szerzett.

6. *Zalaegerszegi Szalay Gyula*, N.-Kőrösön 1855. ápr. 12-én született. Miután a budapesti egyetemen állami ösztöndíjjal befejezte 3 éves bölcsészeti tanfolyamát, 1880-ban a classica philologia tanárává lett iskolánkban, a mely tanszakból 1882-ben tanári oklevelet szerzett. Szaktárgyain kívül, tanítja díjtalanul a francia nyelvet, gondosan rendezte a régiség és éremtárat, melynek, valamint az ifjúsági és segélykönyvtárnak öre.

7. *Benkó Imre*, született Tápió-Szelén 1859. mart. 23-án. Szaktudományait a budapesti tudomány és műegyetemen végezte. Egy évig nevelősködött. 1881. óta a mathematica-physikai tanszékot tölti be intézetünknel, a mely tantárgyakból 1883-ban szerzett tanári oklevelet.

8. *Munkácsi Dr. Joó Imre*, született 1860. jul. 3-án Szatmár-Németiben. Négy éves egyetemi tanfolyamot Kolozsvárt, állami ösztöndíjjal elvégezvén, 1883-ban bölcelet doctori, és történelemből, földrajzból tanári oklevelet szerzett. 1884. szeptemberben választá meg őt fentartó testületünk tanáru a latin philológia tanszékére, mely tantárgyból 1887-ben szintén tanári oklevelet szerzett.

9. *Dr. Mentovich Ferencz*, született 1859. ápr. 3-án Maros-Vásárhelyt. Egyetemi négy éves tanfolyamát állami ösztöndíjjal Kolozsvárt végezte s szaktárgyaiból, t. i. a természetrajz és földrajzból 1884-ben tanári, 1887-ben bölcelet doctori oklevelet szerzett. Egy évet állami utazási ösztöndíjjal külföldi egyetemeken töltött, a honnan megtérve, két évig egyetemi tanársegéd volt. Ez állásából választatott meg iskolánkhoz 1887-ben a természetrajz és földrajz rendes tanárául.

10. *Schneider Mátyás*, született Torontál megyében Csatádon, 1868. jul. 15-én. Kilépve a benczés rendből s az ev. ref. hitre térve, jött, mint okleveles tanár intézetünkhez 1894-ben, a hol a német nyelvet és irodalmat tanítja.

11. *Bencze Zsigmond*, született 1863-ban Bágyon, Udvarhely megyében, a debreczeni tanító képezdei tanárságból választatott ide 1894-ben rajztanárnak. 1896-ban hasonló minőségben Pápára lett meghíva s innen távozik.

12. *Szép Lajos*, Veszprémben született 1856. aug. 26-án. Balaton-Kövesden volt ref. lelkész: de elvégezte a budapesti egyetemen a bölcsészeti tanfolyamot s iskolánk 1895. nyarán választá meg helyettes tanáruul s alkalmazta az 1896/7-dik tanévre is; tanítja a latin és magyar nyelvet.

Melléktanárok: 1. *Dadai Oláh Károly*, Szatmár-Németiben 1841. sept. 2-án született. 1867. óta főgymnásiumunk énektanára, zeneirodalmi téren is működik. 2. *Sebestyén Bálint*, tornamesteri oklevele alapján, 1869. óta tornatanár főgymnásiumunkban.

C) *A főgymnásium könyvtára s tudományos gyűjteményei.*

85. §. Főgymnásiumi könyvtár s egyéb iskolai könyvtárak.

(Mészöly Gáspártól.)

Iskolánk, illetve főgymnásiumunk három százados életének első idejében iskolai könyvtárról természetesen nem is lehet szólanunk. Ámbár a reformatio az iskolákkal s a nemzeti nyelv nagyobb mérvű használatával magával hozta a könyvnyomdák és így hazánkban is a nyomdászat ügyének erős lendületét s ez által nálunk is megteremtette a voltaképeni könyvirodalmat, mindazáltal könyvgyűjteményeket a reformatio korában az egyes iskoláknál alig találunk, a következő 17-ik században is aránylag keveset; csak a főiskoláknál van rendszerebb könyvtárakról említés ezen időszakban. Még akkor az egyes intézetek tanítói, nevelői csak saját könyveiket használták segédeszközkül, az iskolákat fentartó testületek nem gondoltak iskolai könyvtárak alapítására, mivel sok más egyéb közvetlenebb szükségletek ellátása s kielégítése nyomult előtérbe. Nekünk sincs iskolánk történetében semmi adatunk arra nézve, hogy abból a 16. és 17-ik században iskolai könyvtárunk létezésére bizonyítékot szerezni lehetne.

Azonban ha későbbi feljegyzéseinket vizsgáljuk, körülbelül nagy valószínűséggel lehet következtetnünk, hogy a 17-ik század vége felé volt már iskolánknak olyan, a milyen könyvgyűjteménye, mert 1712. évről maradt reánk egy könyvjegyzék, mely a körösi iskola könyveinek címét tartalmazza. Ezen feljegyzés szerint az említett évben 105 darab könyve volt az iskolának, mely gyűjtemény egyes példányainak a címei is mind el vannak sorolva. Ha tekintetbe vesszük, hogy a 18-ik század első tizede a II. Rákóczy

Ferencz-féle szabadságharcban folyt le legnagyobb részben, mely alatt iskolánkat fentartó testületeink — város és egyház — sok zaklatásnak és költségnek voltak kitéve, maga városunk háromszáz lovas harczost állított ki s szerelt fel Rákóczy seregeihez Thaly K. szerint, akkor nagyon könnyen azon következtetésre juthatunk, hogy azon 105 darab könyvgyűjtemény, mely az 1712. évi feljegyzésben elő van sorolva s melyből a bejegyzés szerint csak 7 darab volt ajándék, nem kizárólag a 18-ik század első tizedében jutott iskolánk birtokába, hanem annak egy része megvolt már a korábbi időkben is s így már a 17-ik században volt iskolánknak könyvgyűjteménye. Méltó a megemlítésre e tárgynál, hogy Liszcai József „Nagy-Győr multja és jelene 1868“ című munkájában azt mondja, hogy a győri ref. gymnasium letétbe hozzánk küldé 1695-ik évben könyvtárát, a mit Losonczy István 1759-ben s Kovács József 1805-ben szintén bizonyítanak. E körülményből is iskolánk akkori jelentősége és könyvtárunk létezhetsége tűnik ki.

Mindezekről eltekintve, az 1712-ik évből van biztos adatunk, mely iskolánk akkor létezett könyvgyűjteményét igazolja; itt találunk az iskolai könyvtár legelső biztos nyomaira. Ezen meglevő bizonyíték: *Series librorum coetus scholastici Ecclesiae Kőrösiensis taliter redacta Rect. Scholae Sámuelis Dabi Ao. Dni 1712.* Ezen seriesben foglalt 105 darab könyv nagy része latin nyelvű s csak 9 magyar van az egész gyűjteményben, a többi 96 mind latin. A latin nyelv uralma az európai irodalomban, s különösen hazai irodalmunkban okozta azt, hogy könyvtáraink tartalmát ma is nagy részben latin nyelvű elmetermékek képezik. A seriesben öt könyvnél ezen jegyzés olvasható: *Donum Vid. D. G. Dallos Komáromi*, kettőnél pedig: *Donum Clar. Dom. Steph. P. Debreczeni*. Ezek voltak e szerint az első kegyes adományozók könyvtárunk részére, kiknek nevei előttünk ismeretesek. Ezen első, reánk maradt könyvjegyzékben elsorolt könyvek közül ma is megvan néhány könyvtárunkban; p. o. *Bonfinius Ant. Rerum ugaricarum decades. Basileae 1568. ívrét*; *Kitonich Joannes: Directio Methodica stb. Tirnaviae 1619*; *Szatmárnémeti Mihály: Dominicalis Praedicatiók. Kolozsvár 1686 (magyar)*; *Calepini Ambrosii: Dictionarium undecimarum linguarum, Basileae, 1628 ívrét stb.* De viszont több érdekes mű ezen gyűjteményből ma már nem található könyvtárunkban.

Ezen első, igen becses adatunkon kívül nem találunk semmi feljegyzést könyvtárunkra vonatkozólag az egész 18-ik században. A század végén, 1792. évben látunk ilyen jegyzetet, hogy: január 18. és jun. 8-án deák ujságért a diákok számára kiadatott 11 frt; a mi azt mutatja, hogy már akkor iskolánk újságot is járatott. A 19-ik század, valamint a magyar haza közkönyvtárainak, úgy iskolánk könyvtárának életében is fordulópontot képez sok tekintetben; haladás, gyarapodás látszik mindenütt. A magyar közélet és művelődés rendkívüli átalakuláson ment keresztül mindjárt e század első felében; nemzetünk bámulatos gyorsasággal kezdte kifejteni ekkor szellemi erejét s a szellemi élet s művelődés fontos eszközei s tényezői, a könyvtárak is nagy mértékben szaporodtak s emelkedtek. Hazánkban e század folyamán 129 nagy könyvtár létesült 3,417,100 kötettel, a többi, már azelőtt meglevő is nagy gyarapodást mutat fel. Iskolánk könyvtárának emelkedése is nyomról-nyomra halad előre a jelen században. Hogy századunk elején jelentékeny lehetett már könyvgyűjteményünk, kitűnik azon feljegyzésből, mely szerint 1801. évben iskolai előjáróságunk a könyvtárból sok kiselejtezett felesleges és hasznavehetetlen könyvet árvereztetett el, melyeknek árában befolyt 77 frt 05 kr. Adataink vannak, melyek szerint a szükséges könyveket a város és egyház koronként megvette az iskola számára; egyes kegyes jóltevők is gyakran járultak könyv- és pénzbeli adományaikkal a könyvtár gyarapításához. Így mindjárt a jelen század elején, 1806. évben gr. Teleki László 50 frtot és több könyvet adományozott a könyvtár számára, ugyanő 1810-ben 63 frtot küldött könyvkötésre. 1811-ben Balla Antal táblabíró „theologicus könyveit“ iskolánknak ajándékozta. 1830-ban gr. Teleki Sámuel 100 darab könyvet adott iskolánknak. Feljegyzéseink szerint „1841. évben vevődött a vizsolyi biblia két kötetben, és egy igen régi átlás, néhai Joó Mihály úr örököseitől 13 frt 33 krért“. Elhalt lelkészeink és tanáraink közül többen szintén iskolánknak hagyták könyveiket, másokét pedig az örökösöktől jutányosan szerezte meg fentartó testületünk. Így Csapay Péter helybeli ref. lelkész könyvtárát 1842-ben iskolánknak hagyományozta. Az 1849-ik évben Péczeli Szabó Györgyné 200 váltó frt alapítványt tett iskolai könyvtárunk részére.

Az 1853-ik évvel új korszakba lép könyvtárunk története. Nevezetesen iskolánk az akkori kormány tanügyi kívánalmaihoz

alkalmazkodva, egészen újra szervezkedett s a nyilvánossági jogot megnyerve, régi állapotához képest teljesen átalakult; könyvtárunk is ez időtől fogva új, rendszeres kezelés alá vétetett, állandó évi segélyben részesült; a tanárok közül rendes, állandó könyvtárnok intézte és kezelte ügyeit. Első rendes könyvtárnok Csikay Imre tanár volt, ki két éven át működött ezen minőségben; utána Szabó Károly országhírű tudósunk vitte négy éven át a könyvtárnokságot. Mindjárt az átalakulás évében, 1853-ban 200 pengőforintot szavazott meg a fentartó testület évi segélyül a könyvtár részére, mely összeget azóta állandóan kapja évenként eme tudományos gyűjteményünk. Az 1854/5-ik tanévben néhai Szilasi és pilisi Szilassy József koronaőr könyvtárát, mely több, mint ezer kötetet s igen sok jelentékeny kéziratot tartalmazott, a nemes család, főleg Szilassy György úr eszközzésére, könyvtárunknak ajándékozta. Ezenkívül egyesek is többen kisebb adományokkal gazdagíták könyvtárunkat ezen tanévben s a következő években is hasonlólag. Az 1855/6-ik évben Egressy Galambos Sámuel évenként 20 frtot ajánlott fel könyvtárunk gyarapítására. Ezen évi kimutatás szerint 3500 darabból állott könyvtárunk. Ez az első adat 1712. óta, mely könyvvállományunkra világot vet. A könyvek száma a következő évben 4760 darabra emelkedett. Ugyanis az 1856/7-ik évben Szilágyi Ferencz úr, Szilágyi Sándor atyja, több mint 1000 darabbal gazdagítá ajándék folytán könyvtárunkat; hasonlókép. Torma Sándor helybeli polgár, korán elhalt fiának, Sándornak, ki debreczeni theologus volt, 82 kötet könyvét szintén intézetünknek ajándékozta. A kisebb ajándékozók közt ott találjuk Jókai Mór, Tanárky Gedeon, Fodor Gerzson, Balla Károly, a magas kormány és állandóan Egressy Sámuel neveit.

Az 1857/8-ik tanévben Szilassy György és Szilágyi Ferencz urak nevei, több mint ezer kötet könyvadománynyal ismét ott szerepelnek a kegyes jóltevők sorában. Ugyancsak itt látjuk Szentkirályi Móricz, Mikulás János iskolai főfelügyelő, Tomory Anasztáz stb. neveit. A könyvtári állomány ekkor már 6520 kötetre emelkedett.

1858/9. évben Szilágyi Sándor által rendezett hangverseny jelentékeny összeggel emelte a könyvtár bevételeit. Ily hangversenyek a könyvtár részére a későbbi években is több ízben tartattak. Az 1859/60. évben az ajándékozók közt találjuk Toldy Ferencz és Nagy Iván nevét. A könyvtár az 1860. évben 6738

kötetet foglalt magában. 1860. év elején Szabó Károly eddigi könyvtárnok tanintézetünkől eltávozván, helyébe Szilágyi Sándor országos tudósunk, jelenleg budapesti egyetemi könyvtári igazgató választatott könyvtárnoknak, a ki az elődje által megkezdett könyvtár-rendezést, mely szerint a könyveket tudomány-szakok szerint osztotta be s a címlaptárt s az anyakönyvet is elkészíté, 1861. évben befejezte. Ezen munka, miután könyvtárunk ez által a teljesen rendezett s könnyűséggel kezelhető s áttekinthető könyvtárak körébe sorakozott, szintén igen nevezetes mozzanatot képez könyvtárunk történetében. Ugyanezen évben, 1861-ben Egressy Galambos Sámuel 200 frt alapítványt tett a könyvtár részére, oly rendelkezéssel, hogy annak kamataiból évenként magyar irodalmi könyvek vásároltassanak.

Fokozatosan gyarapodó könyvtárunk eddigelé az iskola-épületnek egy nem igen tágas és nem épen alkalmas földszinti helyiségében volt elhelyezve; azonban a szükségét pótlendő, a fentartó testület az 1862. évben az iskolaépületet kibővítette s a könyvtár számára is az emeleten alkalmas termet készíttetett, melybe Szilágyi Sándor könyvtárnok a könyvtárt az 1862/3. tanév elejére át is helyezte. Azóta ezen helyiségben van folytonosan. Ezen időben a könyvtár részére adományokkal járulók között találjuk Török Pál püspök, Filó Lajos lelkész, Greguss Ágost, Résó Ensel Sándor neveit. Az új terembe költözéskor a könyvtári állomány 9870 kötet volt. Az 1863/4. évben a magyar tud. Akadémia 152 darab könyvet ajándékozott könyvtárunknak saját kiadványaiból. Ettől fogva az Akadémia a mai napig folytonosan küldi saját kiadványait. Az 1865. évben könyvtárunk már 10,822 kötet művet tartalmazott. Szilágyi Sándor könyvtárnok 1867. évben iskolánk köréből Budapestre a miniszteriumhoz távozván, elmene-telekor 60 darab könyvvvel gazdagította könyvtárunkat. Utána Hoffer Endre választatott meg könyvtárnokká, a ki 1874. szeptemberig vitte a könyvtárnokságot. Az 1868. évben az azelőtt 10 évvel iskolánkban érettségi vizsgát tett növendékek 10 éves találkozásuk alkalmával emlékül 110 frtot és 3 darab aranyat adományoztak könyvtárunk részére oly célból, hogy ezen adományból egy nagyobb mű szereztessék. Az isk. előljáróság Brockhaus Conversations Lexiconát a Bilder Atlással 16 kötetben szerezte meg ezen adományból. Az adományozók közt látjuk Puky Gyula, jelenleg kir. táblai elnök, Buzinkay Gyula, Turgonyi Lajos, Laukó

Károly stb. neveit. Az 1868/9. évben néhai Kiss Lajos tanár könyveit, mintegy 500 darabot, jutányosan szerezte meg a fentartó testület a könyvtár részére az elhunyt özvegyétől. Az 1870. évben könyvtárunk állománya már felszaporodott 12,200 kötetre.

Az 1870/71. évben a Medgyessy örökösök 360 darab művel gyarapították könyvtárunkat. Az 1872/3. tanévben Balla Károly 85 könyvet ajándékozott könyvtárunk részére. A következő 1874/5. isk. évben többek közt a Galgóczy család gyarapítá jelentékeny adománynyal könyvtárunkat; a mennyiben néhai Galgóczy Gábor nyug. lelkész könyveit, 184 kötetben, könyvtárunknak ajándékozta. 1874. szeptember havától kezdve Mészöly Gáspár tanár bizatott meg a könyvtár kezelésével, ki is azóta a jelenig folytonosan viseli a könyvtárnoki tisztséget. Az 1875. évben könyvtárunk 13,587 darab művet foglalt magában. Ezen évtized második felében, mindjárt 1876-ban, Deák Mihály, iskolánknak korán elhunyt ifju tanára, könyvtárát, mely 1082 darabból állott, végrendeletileg iskolánknak hagyományozta. Ugyancsak Gubody Sándor, városunk orsz. képviselője, jelentékeny mennyiségű orsz. nyomtatványt ajándékozott könyvtárunknak. 1878/9. évben Balogh Alberta úrnő, Balogh Mihály, iskolánk egykori nagynevű tanárának utód-rokona, 105 darab könyvet adományozott könyvtárunk részére. Az 1880. évben könyvtárunk 15,640 kötetet tartalmazott. Ettől fogva könyvtárunk részint az évi átalányból szerzett művek, részint pedig kisebb adományok által folytonosan gyarapodott, úgy, hogy 1885. évben 16,361; 1890. évben pedig 16,854 darabot tartalmazott isk. könyvtárunk.

A legutóbbi években szintén gyarapodást látunk könyvtárunknál. Nevezetesen a Főrendiház is, az Akadémia mellett, szintén megküldi évenként saját kiadványait. Ezen kívül néhai Szigeti Warga János, iskolánk egykori hírneves igazgatója, könyveinek maradványai szintén könyvtárunkba kerültek. Hasonlókép. Ádám Kálmán esperes úr is jelentékeny számú könyvet ajándékozott könyvtárunk részére. Városunk képviselő testülete pedig Jókai Mór összes műveinek nemzeti kiadását rendelte meg könyvtárunk számára. Legújabb gyűjtemény, melylyel iskolánk könyvtára gyarapodott, Somogyi Rudolf budapesti főgymn. tanár hagyatéka, a ki is 1894. év végén elhalálozván, mintegy 1200 műből álló könyvtárát végrendeletileg iskolánknak hagyományozta. Az idők folytán történt adományok, hagyományozások és vásárlások útján könyv-

tárunk állománya 1893/4. tanév végén 17,128 darabra emelkedett, mihez hozzájárulván özv. Somogyi Györgyné Gubody Petronella adománya, a ki boldogult férje könyvtárából tekintélyes könyvszámmal gyarapította könyvtárunkat, ezzel hivatalos kimutatás szerint 1895. július elején 18,365 kötetre emelkedett könyvtárunk, mely ezen kívül sok érdekes kéziratot is tartalmaz.

Könyvtárunk, miután még a hatvanas években szakszerűleg rendeztetett, a következő csoportokra van beosztva: Első csoportban vannak az idegen, majd a hazai vallásos irodalmi termékek; azután a bölcsészeti és neveléstani művek, majd a görög és latin classicusok s az ide vonatkozó segédtudományok irodalmi termékei. Ezek után jönnek a nyelvtudományi, mennyiségtani, gazdasági, orvostani, természettudományi, jog- és államtudományi dolgozatok, az Országgyűlési s megyei nyomtatványok. Külön csoportot képeznek az idegen nyelvű és magyar történeti könyvek. Szintén önálló részletet képeznek a lapok és folyóiratok, hasonlóképp a magyar szépirodalmi termékek. Ezeken kívül külön szekrényekben vannak elhelyezve a Szilassy család, Szilágyi Ferencz és Deák Mihály által adományozott könyvkészletek és az 1711. év előtt megjelent magyar nyomtatványok és kézirati gyűjtemények. A könyvtárban levő művek közül figyelmet érdemelnek: A magyar tud. Akadémia és a Természettudományi Társulat kiadványai. E mellett igen kiválólag van képviselve a „felvilágosodás irodalma“ a mult század 80-as és 90-es éveiben megjelent röpiratok s általán véve művek által. A régibb irodalmi termékek közül nevezetes a „Pápiák kerengője“, Tarpai Szilágyi András ref. lelkész műve a 17-ik századból. E könyvecske Szabó Károly tanusága szerint csak ezen egyetlen példányban ismeretes. (Unicum). Továbbá Nyéki Veress Mátyás Tintinnabuluma, Pázmány és Alvinczy művei és számos egyéb vallásos vita-irodalmi dolgozat a 17-ik századból. Ezeken kívül a vizsolyi, hanaui, nagyváradai és Komáromi Csipkés György-féle leidai bibliák. A történeti művek közül Székely István, Heltai Gáspár, Pető Gergely és Lisznay-Kovács Pál stb. krónikái. Jeles példánya könyvtárunknak a Rákóczy-féle Öreg Graduále, melyet II. Rákóczy György küldött a mű megjelenése után a 17-ik században, sajátkezű aláírásával és jelmondatával ellátva, a nagy-körösi eklézsiának. E nevezetes mű később lett a könyvtárba behelyezve. Megvan könyvtárunkban a Fehér György-féle kodex is hiánytalanul teljes példányban (40 kötet), Apáczai

Encyklopaediája stb. Ezekon kívül több érdekes kézirattal is rendelkezik könyvtárunk, mint Tompa, Petőfi, Arany sajátkezű kézírataik; továbbá Nánási Fodor Gerzson nagymennyiségű kézíratai.

A könyvtár ügyeit a főgymn. igazgató tanács által kiküldött „könyvtári választmány“ intézi és igazgatja a fentartó testület elnöksége alatt, melynek az igazgató és könyvtárnok is tagjai. Ezen választmány koronként tartani szokott üléseiben, részint pedig az elnökség útján intézi a könyvtár ügyeit. Az 1866. évi november 21. óta rendes jegyzőkönyvet is vezet a könyvtári választmány. A jegyzői tollat, mint szintén a könyvtári pénztárt, a könyvtárnok kezeli. Van a könyvtárnak 1861. év óta vendégkönyve is, melyben legelől báró Prónay Gábor nevét olvashatjuk. A könyvtár évi jövedelmeit képezi a fentartó testület által 1853. évtől fogva évenként rendszeren megállapított 210 frt; ezenkívül az Egressy Galambos Sámuel, Péczeli Szabó Györgyné és a Zsigray kegyes alapítványok könyvtárt illető kamataiból, mint szintén a beírás díjakból befolyó összegek. Kiadásunk a legutóbbi évre előirányzott könyvekre 200 frt, lapok s folyóiratokra 95 frt, könyvkötésre 80 frt, könyvtárnoki átalány 25 frt, vegyesekre 10 frt.

Ily mennyiségben s ily berendezéssel őrzi könyvtárunk a magyar nemzet szellemi vagyonának egy részét s a mult szellemét közli a jelennek a jövő érdekében; mert a könyvtár voltaképen akkor felel meg hivatásának, ha közvetíti a multat a jelennek a jövő számára.

A főkönyvtáron kívül, van iskolánkban *tanári kézi könyvtár*, azután *ifjúsági segélykönyvtár* is. Ez utóbbiból tankönyveket kapnak a szegény sorsú jó tanulók. Külön van ettől az *ifjúsági könyvtár*, mely a főgymnásiumi pénztár évi dotatiójából s a tanulók által fizetett szerény tagsági díjból gyarapszik.

A tanuló ifjúsági önképző társulat is rendelkezik külön olvasó könyvtárral, mely ez idő szerint 708 kötet művet foglal magába. A legutóbbi időben az önképző társulat, megtakarított filléreiből és e célra gyűlt adakozásból Jókai Mór összes műveinek nemzeti kiadását is megrendelte saját könyvtára részére.

86. §. Tudományos eszköz gyűjtemények s szertárak.

a) *Physikai szertár.* Alakítása e század első éveire esik. Gyarapodott az a szuperintendens évi segélyösszegének (charitativum) egy részéből, a Sigray István 1806-ban tett 100 Rh. forint

alapítványa kamatából s 1851 óta az évi rendes 105 frt átalányból. 1855—56-ban 98 drb eszköz volt e szertárban, 1864—65-ben 174, 1884—85-ben 319 és a mult tanév végén 371 drb taneszköz. Rendezését megkezdé Sz. Warga János, folytatta Mentovich Ferencz s befejezte Weisz János. Őrei voltak: Mentovich Ferencz, Weisz János, Koczó Sándor, Szarka Mihály, Bónis Károly, Szücs Ferencz s 1881 óta Benkó Imre. A szertár ügyeit a muzeumi bizottság intézi az igazgatótanács jóváhagyásával.

b) *Természettudományi szertár* akkor kezdik alakítani, mikor a nevelés és gazdasági tanszéket szervezi a fentartó testület. Az ujjászervezés korától fogva hatalmas lendületet vesz az addig szerény állományu szertár gyarapodása, szolgálván arra azóta a főgymnáziumi pénztár évi 105 frt dotációja. Az 1851—52-ik évben 650 drbot foglal magában e szertár, az elavultak kicserélése után 1884—85-ben volt az állat-, ásvány- és növénytan tantervek tanításához 3000-nél több drb. Karika Pál és Galgóczy Károly voltak e gyűjtemények őrei az előző korban, az ujjászervezés korától fogva pedig Jánosi Ferencz, dr. Lengyel Dániel, ki szakszerűen rendezte, Bónis Károly, Mikler Sámuel, 1887 óta dr. Mentovich Ferencz, ki ujabbán rendezte azt. E szertár ügyeit is a muzeumi bizottság intézi az igazgató-tanács jóváhagyásával.

c) *Érem- és régiségtár* az új korszakban alakul, leginkább egyesek adományaiból. 1855—56-ban 240, 1858-ban 600 darabból áll a pénzgyűjtemény, 1885—86-ban e gyűjtemény 1185 darabot foglal magában. Rendezését megkezdte Ádám Gerzson, buzgó fáradozással befejezte Szalay Gyula, e gyűjtemény jelenlegi őre.

d) *Rajz-szertár* a koronkénti rajztanárok felügyelete alatt áll. Gyarapítására szolgál az évi 30 frt átalány. 1855—56-ban 319 rajzmintát foglalt magában, 1884—85-ben 600-at haladta meg a leltári tárgyak összege.

e) *Philologiai, történelem-földrajzi szertár* az illető szaktanárok kezelése alatt áll s tekintélyesebb gyarapodást azóta vett, hogy a fentartó testület az évi ideiglenes államsegélyből koronként bizonyos összeget juttat e célra. E szertárak mai összes állománya 216 darab.

f) *Torna-szertár* nem mondható valami gazdagnak, a minek oka részint a szerény évi dotációnak, részint s még inkább azon

körülménynek tulajdonítandó, hogy téli tornacsarnok nincs s így a tornázás tanítása csak a szabadban való gyakorlatokra szorítkozik, a mihez a legszükségesebb eszközök megvannak. Az 1895—1896-ik tanévben megvételre a fentartó testület a „Lawn-tennis” játékhoz szükséges szereket s azt a tanulók tanulják is.

Meteorológiai észlelője is volt iskolánknak. Szücs Ferencz tanár buzgólkodására szerveztetett az 1875-ben, de az ő halála óta az megszűnt, — eszközei a physikai szertár állományához lőnek csatolva.

D) Vegyesek.

87. § Az önképző társulat.

Melynek a tanuló ifjúság szellemi képzésére oly jótékony befolyása van, még az előző korban alakult 1843—44-ben: de ez a forradalom ideje alatt megszűnt. Arany János tan módszere pótolta ezt sok tekintetben, mert az abszolút kormány uralma idején gondolni sem lehetett önképző-kör alakítására. Ujra szervezte azt Szilágyi Sándor 1860-ban, ki első felügyelője volt; utána következtek Losonczy László, Duzs Sándor, Hoffer Endre, Mészöly Gáspár, Dóczi Imre, Vass Sámuel s 1883-tól máig Mészöly Gáspár, ki lelkes buzgósággal teljesíti felügyelő tanári tisztségét. Járat a kör, melynek tagjai a felső osztályok növendékei, 5 lapot, könyvtára 718 drbból áll. S hazafias, irodalmi működése dicséretes elismerést érdemel.

88. § A tápintézet.

1862—63-ban nyílt meg, közös a tanítóképezdével. Ügyeit a tápintézeti választmány intézi első fokulag, melynek tagjai a presbyterium elnökei s 6 tagján kívül, a két tanintézet igazgatója. Fentartására ad az egyház évi 200 frtot, az egyházkerület 480, a város 60 frtot; erre szolgál a városi lakosság körében évente rendezni szokásos gyűjtés, mely 100—150 frtot eredményez. Vannak a tápintézet czéljaira egyes alapítványok, melyek kamatai évente felhasználtatnak: így a Sigray kegyes-alap 300 frtja, egy tanügybarát 300, Ádám Gerzson 100 frtos, dr. Réthy Mór műegyetemi tanár 25 frtos és a Jalsoviczky-család 1000 frtos alapítványa. Fizetnek a gymnasiumi növendékek ebédért 5, ebéd-vacsoráért 7 frtot, kapnak délben és este 2—2 tál ételt, 56 deka kenyeret. A jó

viseletü, szorgalmas és szegény tanulók díjleengedésben részesülnek. Mult 1895. évi bevétele volt a tápintézeti pénztárnak 6637 frt 1 kr, kiadása 4314 frt 40 kr, pénztármaradványa 2322 forint 61 kr.

89. § *A tanulók változó száma.*

Az intézet újabb korának szellemi képét érdekesen illusztrálja a tanulók számának hullámzása. Mig 1850—51-ben 162 tanuló iratkozik be iskolánkba, mely létszám azóta csak egy évben szállt 156-ra, addig a legnagyobb magasságot 1863—64-ben érte el, a mikor 366 tanuló iratkozott be. Az utóbbi tíz év alatt 100 főnyi gyarapodást tüntet fel a tanulók létszáma, s a mig a vizsgálatot tett növendékek 1894—95-ben 294-en voltak, a mostani 1895—96-ik tanévben 327 volt a beiratkozottak száma, még pedig az I. o.-ban 74, a II. 43, III. 46, IV. 51, V. 32, VI. 29, VII. 25, VIII. 27-en, köztük 222 ref., 7 ág. hitv, 37 r. kath. és 58 izraelita.

90. § *Érettségi vizsgák.*)*

Érettségi vizsgálatot 1853—54 óta tesznek növendékeink, még pedig ez évben 34-en tettek; legtöbben jelentkeztek 1863—1864-ben 55-en, legkevesebben 11-en; a lefolyt tanévben szintén 34 növendék állt elő érettségi vizsgálatra, mely az abszolút korszakban a cs. és kir. iskolafelügyelő, 1860-tól 1883—84-ig az egyházkerületi kiküldött; azóta pedig a szuperintendialis kiküldött elnöklete, de egyuttal a közoktatásügyi miniszter megbízottjának jelenlétében történik.

91. § *A főgymnáziumban ez idő szerint fennálló tanulói ösztöndíj-, illetőleg segélyalapítványok.*

Főgymnásiumunkban már az 1851-dik évi ujjaszervezés előtt divatban volt, egyéb segedelmezéseken kívül, a szegénysorsu tanulóknak pénzbeli ösztöndíjakkal segélyezése. Az e célra szolgáló alapítványokat a városi tanács kezdette meg 1833-ban, melyre nézve a tanács 1833. évi decz. 3-án tartott tanácsgyűlése jegyőkönyvében olvasható, hogy: Főbíró Bakos Ambrusnak, mint a helybeli

*) A 86—90. §§. dr. Joó Imrétől valók.

Iskola Inspektorának javaslatára: „a Közönség részéről egy, a második Birói Cassából fizetendő 400 frtos alapítvány felállítása elrendeltetett olyformán, hogy ezen 400 frt esztendőnként a tanács által kijelelendő 10 benlakó tanuló ifjak között, egynek-egynek 40 forintot számítván, félesztendőnként osztassék ki.“ E városi ösztöndíjak, nem ugyan megszabva, de többnyire azoknak a tanulóknak adattak, a kik a gymnasiumban és az iskola elemi osztályaiban nyilvános tanítói, publicus praeceptoru hivatalt viseltek, és a főgymnasiumnak ujjaszervezése következtében 1851-ben megszűntek, vagyis inkább a város által a főgymnasium segélyezésére adott egyéb költségfedezetek közé mentek át, a melyek közt ugyan az előbb a tanulók közül volt nyilvános tanítók helyett felállított rendes tanárok fizetése is foglaltatik: de a városi tanács által megindított ösztöndíj-alapítás már a harminczas években magánosok részéről is követőkre talált, és mindjárt akkor több ily alapítvány keletkezett. Ezek közül időközben több megszűnt, részint az alapítványnak bizonyos évszámokhoz, vagy az alapítónak élettartamához kötöttsége, részint más ok miatt. Azonban azok száma, különösen az utóbbi időkben ismét örvendetesen szaporodik; és ez időszerint következő ösztöndíj, illetőleg segély-alapítványok állanak fenn főgymnasiumunknál.

1. *Patay-Beretvás-alapítvány.* Ez két részből áll: a) Patay Sámuelné Beretvás Éva 1835 febr. 22-én egy magános elsőrangú (40 frtos) stipendiumot alapított; b) Patay Sámuel és neje Beretvás Éva 1857 febr. 27-én kelt végrendeletükkel azt rendelték, hogy besnyői 60 hold földjük haláluk után a helybeli reformáta fiu iskola-elöljárósága által időről-időre 6 évenként árendába adatván, a bejövendő árenda kétfelé osztassék; egyik fele ismét kétfelé osztva (a többi részeket szintén iskolai czélokra rendelve), ennek fele a helybeli reformátum főgymnasiumban legjobban tanuló és legszegényebb két református tanulónak adassék ki egyenlő részletben, tanulása segélyezésére életkor különbség nélkül. Az ekkép egyezett két alapítványi jövedelemből az iskolai előljáróság az 1894—1895-dik iskolai tanévben négy, egyenkint 75 osztr. forintos segélyt adott ki.

2. *Sigray-alapítvány.* Ezt Sigray József közbirtokos, az 1835 febr. 22-én tartott egyháztanács gyűlésen jelentette be, előadván, hogy: „a tek. Sigray Familia megegyezett, hogy az ugynevezett Pium Legatum Sigrayanumból egy stipendium alapíttassék.“

3. *Pintér-alapítvány.* Erre id. Pintér József 1835 márcz. 9-én tett le az iskolai előjáróság kezéhez 666 vft tőkét oly feltétellel, hogy arra életében az alapító maga, halála után pedig utódai fogják a stipendiátust kinevezni.

4. *Németh István tábornok alapítványa.* Németh István tábornok 1846 márcz. 9-én Pesten kelt végrendeletének 9-dik pontja szerint 1000 azaz Egyezer pengő forintot hagyott e célra a nagykőrösi főgymnasiumnak. Ennek kamatjából az 1894—95. iskolai évben egy 10 frtos segélydíj adatott ki.

5. *Szekér Pál alapítványa.* Szekér Pál herczegszőlősi (Baranya-megye) ref. lelkész 1857 febr. 6-án Halason tett végrendelete 2-ik pontjában 600 pengő frtot hagyott az iskolának, olykép, hogy ez összeget a gymnasiumi felügyelő hatóság kamatoztattatván, a bejövendő évi kamatokból két-két szegénysorsu, de szorgalmas tanuló ifju egyenlő részben segélyeztessék. A rokon-tanulónak elsőbbség köttetett ki, ha ilyen van az intézetben, úgy hogy az az egész jövedelmet megosztatlanul élvezze, itteni tanulása egész ideje alatt. Ezen alapítványból 1894—95-ben két 11 frt 55 kros díj adatott ki.

6. *Fitos-Galgóczy alapítvány.* Özv. Fitos Istvánné Galgóczy Erzsébet, 1862 január 17-én kelt végrendelete 13-dik pontjában a nagykőrösi reformált főgymnasiumot nevezvén ki általános örökösének mindazon ingó és ingatlan javaira, pénzbeli követeléseire, azon évi termésére, a melyekről az előző pontokban nem intézkedett, rendeli, hogy mindezen hagyományokat a gondnok nyilvánosan adja el, és a kifizetendők után fenmaradó összeg „örök alapítványképen, *Fitos-Galgóczy-alapítvány* név alatt tőkésítették“ s annak évi kamata 1 vagy 2 jó magaviseletű, szorgalmas tanulónak, de mindig elsőbbségi tekintettel a Fitos- és Galgóczy-családból származottakra, évenként ösztöndíjul adassék ki. Ebből az alapítványból az iskolai előjáróság mostanában évenként két 51 frt 35 kros díjat szokott kiadni, a mely az 1894—95-dik tanévre is kiadatott.

7. *Rosenzweig-alapítvány.* Rosenzweig József cs. kir. kapitány 1869 aug. 20-án 100 frt tőke alapítványt tett, hogy az „mint Rosenzweig József cs. kir. nyugalmazott kapitány és néhai Beretvás Innocentia házastársak alapítványa“ kezeltessék és évi kamatjövödelme egy szegény, jó erkölcsű s szorgalmas, bármely vallásu tanuló segélyezésére fordítottassék, az alapító családjához tartozó tanulók elsőbbséggel birván, 1894—95-ben egy 4 frt 50 kros díj adatott ki ebből.

8. *Vajkó-alapítvány.* Vajkó Kálmán emlékére testvérei, u. m. Vajkó György, János, Antal, Kovács Zsigmondné (Vajkó Katalin) és Szentmarjai Pálné 1872-ben 200 frtot tettek alapítványul egy jó erkölcsű, szorgalmas gymnasiumi tanuló ösztöndíjaul. Majd ezek közül János meghalván, a hátramaradottak 1884 márcz. 3-án ennek emlékére, ezt az alapítványt 100 frt tökével megsziporították olykép, hogy a 300 frt továbbra Vajkó Kálmán és János emlék-alapítványakép együtt kezeltessék. Ebből egy 12 frtos segélydíj 1894—95-re is együtt adatott ki. Itt is ki van kötve a családi elsőbbség.

9. *Szöke-alapítvány.* Szöke István és neje K. Cseri Juliánna 1873 jul. 2-án tett végrendeletük 2-dik pontjában 50 frt alapítványt tesznek, melynek kamatja az itteni I latin osztályba járó legszegényebb, de igyekező jó tanulónak adandó ki az évi II-od vizsgálat alkalmával, hogy ez összeg kamatja által gyümölcsözőtt ösztöndíj további nemes iparkodásban tartsa.

10. *Szigeti-Warga-alapítvány.* E czim alatt több ösztöndíj-alapítvány alakul össze. Szigethi Warga János 41 évig volt tanára tanintézetünknek. a) A ref. egyháztanács 1875 febr. 5-én néhai Sz. Warga János tanár emlékére 400 frt alapítványt tett, melynek kamata évenként két kitünő és pedig egyik bölcsészeti, másik tanítóképezdei tanuló ösztöndíjára egyenlő részletekben fordittatik. b) Érettségi vizsgálatuk huszadik évfordulója emlékére baráti összefüvetelt tartó egykori növendékei iskolánkknak, 1878. évi junius 2-án szeretve tisztelt egykori tanáruk, Sz. Warga János emlékére 65 frtot és 3 drb cs. aranyat ajándékoztak oly kijelentéssel, hogy ez a Warga János emlékére több hálás tanítványtól és tisztelötöl begyült alaphoz csatoltassék s ennek évi kamata a gymn. növendékek ösztön- és jutalomdíjára fordittassék. c) Sz. Warga János emlékére tanítványai 400 frt alapítványi összeget gyűjtöttek össze, melyből az egyháztanács 1881 márcz. 26-diki határozata szerint, 300 frtot a főgymnasiumi ösztöndíj alapjául rendelt, hogy annak kamatait egy jó viseletű és szorgalmas tanuló ifju nyerve. d) Sz. Warga János emlékére családja 1893 január 14-én 200 frt alapítványt tett azon közös akarat kijelentésével, hogy ezen összeg évi kamata a tanári szék ítélete alapján egy szegény sorsu, jó viseletű, szorgalmas, ev. ref. vallásu gymn. növendék — egyenlő minőség esetében, a család itt tanuló fia részére ösztöndíjulszolgáljon. Ezen alapítványbol, a részek különbözősége szerint, éven-

kint különböző összegű segélydíjak szoktak adatni s ily módon az 1894—95-dik évben is 3 díj adatott ki.

11. *Ádám György alapítványa.* Ádám György apostagi ref. lelkész és solti h. esperes, Szabadszálláson 1877. január 8-án tett végrendeletének 1. pontja alatt a n.-kőrösi ev. ref. iskolának oly módon hagyományozott 2000 frtot, hogy: „az egyik ezer forint évi kamatja szolgáljon ösztöndíjul egy 8-dik osztályt végzett legérdemesebb tanulónak; a jutalmat a tanulótársak közvizsga alkalmával titkos szavazattal ítélik a legérdemesebbnek valláskülönbőség nélkül. A másik ezer forint kamatja ösztöndíjul szolgál egy Kőrösön tanuló atyámfiának; az ösztöndíjt aki egyszer elnyerte, huzza mindaddig, míg egész tanfolyamát be nem végezte, bármily iskolában folytassa tanulását; több atyafiak közt az idősebbé az ösztöndíj; az atyafi köteles hitelesen kimutatni rokonságát hozzám vagy testvéreimhez“. Ennek első részéből 1894—5-ben egy 40 frtos ösztöndíj adatott ki.

12. *Beretvás Ferencz alapítványa.* Beretvás Ferencz 1878. márcz. 26-án kelt végrendelete 6-dik pontjában következőleg intézkedett: „A polgári kör háza czimén birt egyszáz forintos részvényemet a nagykőrösi reformált egyháznak hagyom oly célra, hogy annak kamatja évenként egy szorgalmas és szegénysorsu, helybeli születésű fiúnak ösztöndíjkép adassék ki“. Ezen alapítvány kamatát évenként váltakozva a gymnázium és praeparandia növendékei kapják.

13. *Szeles Ferencz alapítvány.* Özv. Pintér Sándorné szül. Szeles Mária 1878. évi okt. 30-án kelt végrendelete 17. pontjában így rendelkezik: „a nagykőrösi reformált főiskola részére is egyezer (1000) forintot hagyományozok oly célra, hogy ezen hagyományom alapítványképen kezeltetve néhai testvérem nevére „Szeles Ferencz alapítvány“ czim alatt örökíttessék meg s évi jövedelme a főiskolában tanuló 2—2 szegény növendék segélyezésére fordíttassék“. Ebből 1894/5-ben egy 20 frtos ösztöndíj adatott ki.

14. *Bikkfalvy alapítvány.* Bikkfalvy Sámuelné emlékére 1879. ápr. 2-án unokái, u. m. Ádám Gerzson főgymn. igazgató. Ádám József szeremlei ev. ref. lelkész és a solti ev. ref. egyházmegye alesperese, Ádám László mérnök, egyh. főgondnok és polgármester, Ádám Juliánna özv. Gonda Lászlóné, Ádám Kálmán tiszavezsényi ref. lelkész és a kecskeméti egyházmegye esperese, Ádám András

kerezzagi kir. törv. bíró, (most curiai bíró) és Ádám György pest-vidéki kir. törv. h. jegyző, (most törvényszéki bíró) 200 frt alapítványt tesznek egy a nagykörösi főgymnáziumban tanuló, egyenes leszármazó jogutódjuk, ilyen nem léteben egy főgymn. ref. vallásu tanuló részére, ha az erkölcsi és szorgalmi tekintetben az iskolai törvényekkel egyezően viseli magát. Ez is kiadatott 1894/5-ben.

15. *Deák József tanár alapítványa.* Deák József nyugalomba vonult főgymn. tanár 1880. febr. 24-én tett végrendeletében 7000 frtot adományozott a ref. egyháznak s általa az ennek kebelében levő ref. lyceumnak oly megszabással, hogy ennek évi esedékes kamatai szolgáljanak az alaptőke nevelésére mindaddig, míg a tőke 22.000 frtra nem növekedik. A mikor az bekövetkezik, az összegből 2000 frt külön kezeltessék „Deák Sámuel és Czeglédi Sára” alapítvány czim alatt s kamatját családbeli tanuló kapja, még ha tanulmányait itt elvégezve, másutt folytatandja is. A 20.000 frtot „Deák József tanár alapítványa” czim alatt kívánja kezelteni s az összes kamatok megosztva a nős, családos, vagy nősult tanárok fizetése pótlására, továbbá latin és görög szótárak vételére, tanári gyámegyesületre, tápintézeti növendékek tápdija pótlására, az önképzőkör segélyezésére, szegény tanulók gyógyköltségei fedezésére szolgáljanak.

16. *Ádám Gerzson alapítvány.* Ádám Gerzson tanár 25 éves tanárkodása emlékére 1881. febr. 22-én volt tanítványai, hálájuk és tiszteletük jeléül 240 frtos alapítványt adtak össze, hogy annak évi kamatait egy minden tekintetben kiváló szorgalmu s tehetségű, jó erkölcsű tanuló élvezze. Ezen ösztöndíj 1894/5-ben 9 frt 60 krral adatott ki.

17. *1871-dik évi emlék.* „Az 1871-dik évben érettségi vizsgálatot tett növendékek” 1881. május 1-én keltezett alapító levelükben 120 frtos alapítványt tettek az intézet iránti kegyeletük kifejezésül, melynek kamatát a tanári testület itéli oda évente egy jó erkölcsű, szorgalmas és jó előmenetelű, szegénysorsu gymnásiumi növendéknek.

18. *Pándy János alapítványa.* Pándy János 1882. június 13-án kelt végrendelete 3-dik pontjában 1000 frtot rendelt a főgymnásium részére, hogy az „Pándy János alapítvány” czim alatt kezeltesse s évi kamata egy a VII-dik osztályba járó, szegénysorsu, de szorgalmas és jó tanuló ref. fiunak adassék. 1894/5-ben 40 forinttal adatott ki.

19. *Arany János alapítvány.* Kétféle, a) Arany János itteni tanárkodása emlékére, 1882. nov. 30-án az egyháztanács 400 frt alapítványt tett a főgymnásium javára, melynek 5%-os kamatát ösztöndíjul rendelte a VI—VIII. oszt. növendékei közül kijelölendő és a magyar irodalomban, különösen a költészetben legkitünőbb helvét hitvallásu gymnásiumi növendék számára. b) Arany János emlékére az 1851-től 1860-ig főgymnásiumunkban tanult tanítványai 1883. június 3-án a halhatatlan költő és tanáruk elhunytáért feletti részvétők és kegyeletők, egyszersmind tanintézetünk iránt ápoló hálájuk kifejezésére főgymnásiumunkban, melynek falai között szerencsések voltak őt hallgathatni, egybejövén, ez ünnepélyes alkalommal kelt alapító levelükben 1000 frtos alapítványt létesítettek, melynek kamatát egy, esetleg két VII. vagy VIII. osztályu tanulónak, a kik önálló magyar dolgozataik által az év folyamán legjobban kitűnnek, a tanári kar ítéli oda. 1894/5-ben is kiadatott mindkét alapítvány kamata, az elsőé egy díjban 16, a másodiké két díjban, egyenként 23 frtjával.

20. *Bihari-Kereszturi alapítvány.* Bihari Mihály és Kereszturi Mária 1883. január 12-én, elhunyt két fiuk, u. m. Bihari László orvos tudor és Bihari Zsigmond jogtudor és ügyvéd emlékének megörökítésére alapítványi levelet állítottak ki, melyben 43.419/1600 hold birtokukat a nagykőrösi ref. egyháznak adományozzák. E „Bihari-Kereszturi alapítvány” évi jövedelmének egynegyed része „Dr. Bihari Zsigmond emléke” czimen szolgáljon jutalom gyanánt a gymnásiumnak itt egyfolytában már tíz évig működött rendes tanárai közül egy-egynek sorszerint következő rendben, kezdve a helybeli szolgálatra nézve legidősebben; egy másik negyedrésze „Dr. Bihari László emléke” czim alatt, mint ösztöndíj adassék ki négy egyenlő részben két gymnásiumi és két praeparandiai helybeli szorgalmas, ref. vallásu tanulónak. Ez alapítvány jövedelmének a főgymnásiumot illetett része az 1894/5. iskola évben két egyenként 25 frtos ösztöndíjban szolgáltatott ki.

21. *Steiner Farkas alapítványa.* Steiner Farkas 1888. április 24-kén kelt alapító levelében 500 frtot adományozott a ref. egyháznak, hogy az „Steiner Farkas és neje Hay Rozália alapítványa” néven kezeltesék s abból 300 frtkamatja a VIII-dik osztály második félévében eminens legjobb tanulónak adassék ösztöndíj, 200 frt kamata pedig, szintén valláskülönbség nélkül, két szegény gymnásiumi tanulónak ruházati segélyül. Az első kamatjából 1894/5-ben egy 12 frtos ösztöndíj adatott.

22. *Tomory alapítvány.* Tomory Anasztáz, iskolánknek az 1853/4-dik iskolai évben rendes, azután tiszteletbeli tanára, élete ezen kedves időszakának emlékére, 1888. május 21-én Kun-Szent-Miklós—Pusztaszent-Tamáson kelt alapító levelében 500 forintos alapítványt tett oly czélból, hogy ez összeg kamatját ösztöndíjul adja oda a tanári kar a legfelsőbb osztály egy jó erkölcsű s azon tanulójának, a ki a magyar irodalomban, s magyar írásbeli dolgozatok készítésében legjelesebb. Ez 1894/95-ben egy 20 frtos díjban adatott ki.

23. *Vladár-Vajkó alapítvány.* Vladár Károlyné szül. Vajkó Eszter 1891. január 20-án tett végrendelete 2-dik pontja szerint 200 frtot hagyományozott a főgymnásiumnak „Vladár Károly és Vajkó Eszter házastársak alapítványa“ czimen, melynek kamatát első sorban rokon tanuló, ilyen nem léteben egy, az intézet igazgatósága által arra érdemesnek ítélendő jó tanuló kapja ösztöndíjul. Ez 1894/6-ben egy 6 frt 70 kros díjban adatott ki.

24. *Nagy Sándor alapítvány.* Nagy Sándor és neje Tóth Erzsébet 1891. szeptember 15-én tett végrendeletök 5-dik pontjában 500 frtot hagytak, azzal a kikötéssel, hogy annak kamata első sorban rokon tanulóknak, ilyen nem léteben, az igazgatóság által arra érdemesnek ítélendő egy szegény tanuló könyv s egyéb taneszközei beszerzése segélyéül szolgáljon.

25. *Nagykőrösi ifjak budapesti köre alapítványa.* A nagykőrösi ifjak budapesti köre feloszolván, pénzkészletéből 150 frtnyi alapítványt tett az iskola növendékei ösztöndíjául. A feloszlott kör egyik tagja, Szalay Gyula főgymnásiumunk tanára, arra való tekintetből, hogy az évi kamat a tőke növelésére szolgáljon, még eddig évente a sajátjából adott a kijelelt célra 6 frtot, mely a díj fejében 1894/95-ben is ki lett szolgáltatva.

26. *Kalocsa Balázs alapítványa.* Kalocsa Balázs 1848-dik évi honvédkapitány, majd főgymnásiumi igazgató-tanácsos s helybeli nagybirtokos, 1891. november 5-én tett végrendelete B) pontjában a Pesti hazai első takarékpénztár tizenkét darab részvényének adományozásával „Kalocsa Balázs egyházi és iskolai alapítványa“ elnevezés alatt egy nagy alapítványt tett, melynek lényege az, hogy a 12 részvény által képviselt tőke, a mely az alapítási időbeli és a mostani évi közép-árfolyam szerint is mintegy 100,000 frtot tesz, az osztalékkal és az osztalék után nyerendő kamatokkal s kamatkamatokkal addig szaporittassék, míg ekkép az alapítványi

tőke 350,000 frtra emelkedik. A végrendeletben foglalt intézkedések és czélok kiszolgálása, a szintén a végrendeletben kifejtett tervezet szerint ekkor kezdődjék meg; a mitől fogva a végrendelet ezen részének 4-dik pontja szerint: ösztöndíj, a főgymnásium kitünő tanulói részére évenként 200 frt adandó, a segélyzendőkre nézve, egyenlők közt azok anyagi helyzete levén figyelembe veendő.

27. *Molnár-Gubody alapítvány.* Molnár Gedeon városi főjegyző és Gubody Gedeon elnöki tanácsnok 25 éves jubileuma emlékére a város tisztikara 1892. október 15-kén kelt alapító levelében 81 frtot tett alapítványul olykép, hogy ennek a kamatokból 100 frtra növekedése után, e 100 frtnak, mint alapítványi tőkének kamata évenként egy helybeli illetőségű, szegény sorsu, szorgalmas és jó tanulónak adassék ki ösztöndíj, a tanári testület itélete alapján.

28. *Jaloviczky alapítvány.* A jalsovai Jalsoviczky család tagjai, u. m. özv. Jalsoviczky Károlyné, szül. Kenessey Ida, Jalsoviczky Sándor, belügyministeri titkár és Jalsoviczky Ilona, Lösch József honvéd-husár őrnagy neje, boldogult fia, illetve testvérük Jalsoviczky István emlékének megörökítésére 1895. január 3-án kelt alapító levelökben 2000 koronából álló alapítványt tettek, melynek kamata felerészben örök időig tőkenövelésre, fele pedig egy, esetleg két szegénysorsu, jó igyekezetű tanuló tápintézeti segélyére, esetleg egy része ösztöndíjra fordittassék; ha pedig egyes utód kívánná a segélyt igénybe venni, az alapító levél értelmében az alapítványi szék ennek tartozik a kiosztandó mennyiséget kiadni.

29. *Szücs alapítvány.* G. Szücs István presbyter és neje Gábor Erzsébet, az egyháztanács 1895. decz. 1-én tartott gyűlésében felolvasott alapító levelük értelmében 400 koronát adományoztak az iskolának alapítványul két helybeli születésű, ev. ref. vallásu, jó viseletű és jó tanuló gymnasialis növendék ösztöndíja alapjául.

30. *Galgóczy Károly családi alapítványa.* Galgóczy Károly akadémiai tag s a nagykőrösi iskola egyik növendéke és tanára 1896. februárban „a magyar nemzet 1896-dik évi millenniumi ünnepélye” alkalmából „Galgóczy Károly családi alapítványa” czím alatt 2000 korona alapítványt tett és jelentett be a főgymnásium igazgatójánál oly rendeltetéssel, hogy e tőke kamatja évenként egy, a Galgóczy nevet viselő és a nagykőrösi gymnasiumban tanuló családtagnak adassék ki tanulói segélyül.

31. *Gyenes József alapítványa.* Gyenes József nyug. szolnokí kir. törvényszéki bíró, kis-kun-szent-miklósi birtokos, 47 évvel ez előtt a nagykőrösi iskola növendéke, a főgymnásium részére 200 frtos ösztöndíj alapítványt tett és jelentett be az igazgatóságnál, azzal a rendeltetéssel, hogy ennek évi kamatát a tanári kar egy jó erkölcsű, szorgalmas és jó előmenetelű református, egyenlő körülmények közt jogutód, másodsorban kiskun-szentmiklósi születű, harmadsorban ott tanult, ilyenek nem léteiben bármely gymnásiumi növendéknek adja. Mig alapító a tőkét le nem fizeti, a 200 frtnak 5%-os kamatját már az 1895/6-dik iskola-évre is magát fizetni kötelezte.

(Források ezen alapítványi sorozathoz: A nagykőrösi főgymnásium többször említett története és a főgymnásium 1894/5-dik évi értesítője).

Mennyi kegyeletesség, hazaszeretet és fenkölt költészet e néhány közleményben! Az igazi kegyeletnek, tettekben van leg-erősebb bizonyítéka!

III. CZIKK.

A nagy-kőrösi ev. reform. Tanítóképezde.

(H. Kiss Kálmántól.)

92 § I. Tanítóképezde és gazdasági intézet 1839—1850.

A dunamelléki ev. református egyházkerületben a tanítóképzést még e század első tizedében is a régi módon gyakorolták; nevezetesen a gymnásiumokból s nagyobb iskolákból vittek tanítókat, részben három éves, úgynevezett academicus rectorokat, praeceptorokat. Ezek közül sok ott maradt azon a helyen, a hova kiment, vagy azon egyházmegyében változott helyről helyre, a melyben az az egyházközség feküdt, hová kiment vala. *Egy rendszeres tanítóképző intézet s ezzel egybekötött gazdasági intézet* eszméjét legelsőben gróf *Teleki Sámuel* egyházkerületi főgondnok penditette meg. (Warga János I. Tudós. a nagy-kőrösi ev. ref. főgymnásiumról 1853/4, 5 lap.)

Ez az eszme viszhangra különösen Nagy-Kőrös intelligens körében talált az úgynevezett „*Erdőgyűlésnél*“. Talán épen ezt tudva határozta el a dunamelléki ev. ref. egyházkerület, hogy a tanítókat képző intézet még pedig gazdasági gyakorlattal összekötve

„Nagy-Körösön legyen“ (Ugyanott.) E határozatot, az említett „Erdőgyűlés“ hajtotta végre.

Ez az „Erdőgyűlés“ Mária Therézia királyasszony 1769-ki rendelete alapján alakult s tagjai voltak, a *városi tanács* és a *compossessoratus*. A nagy-körösi összes erdőket ugyanis 1793-ban, az említett királyi rendelet alapján zár alá vették s 20 részre felosztván, egy-egy részt a város és a birtokosok javára levágattak stb.

1837 ápril hóban elhatározá ezen „Erdőgyűlés“, hogy a *nagy-körösi gazdasági iskola céljaira*, a „Füzes sarkánál“ a napkeleti oldalon 25 (1200 öles) hold földet felfogjanak s ápril 17-kén már ezen földek haszonbérbe adását is elrendeli 3 évre, oly móddal, hogyha az iskola létesül, maradjon örökös fundusnak, ha pedig nem, a közös legelőhöz visszaalkalmaztasson — Továbbá: „*az iskola dotatiójára* fogódjon fel és árendába adódjon 500 jugerum föld;“ — végre, hogy az iskola igazgatására . . . a *compossessoratus*nak is befolyása legyen“.

Már ezt előzőleg 1836 december 26-kán, a nagy-körösi ev. ref. egyháztanács elhatározta, „hogy a néptanítókat képző és gazdálkodást tanító szék betöltésére pályázat hirdettessék“ „a ft. superintendencia rendeletének megfelelőleg.“ (N-K. egyhts. Jkv. 1836 év 21 lap) Az 1837 ápril 17-ki „Erdőgyűlésen“ a pályázók közül legalkalmasabbnak találták *Karika Pált*; egyébiránt a választást a dunamelléki ev. ref. egyházkerületre bízta, kit aztán az egyházkerület meg is választott és ezer frtot adván neki, tovább képeztetés céljából külföldre küldött.

1837 ápril 22-kén *Nagy-Körös város tanácsa és főbírája* s *közönsége* kiállítja a tanítóképezde és gazdasági intézet legelső alapító levelét, melyben kijelenti, hogy a városi tanács a közbirtokosság egyetértésével és megegyezésével, a város délkeleti sarkától kezdve száz és egynéhány hold föld felfogását határozta el, a közlegelőből és azt apróbb szakaszokban a helybeli lakosoknak 12 évre haszonbérbe kiadja, melyből 12 év alatt 25,425 frt fog bejöni, s a gyakorl. gazdaságot tanító professor évi 400 konventiós frt. fizetése bőven kitelik; a befolyt összeget, számadás kötelezettsége mellett, a helybeli ref. consistoriumnak átadják; egyszersmind a gazdasági tudományok gyakorlatban tanítása tekintetében, a városhoz közel eső úgy nev. alsó füzesi kert mellett 25 hold földet körül kerítette a gazdasági tanintézetnek állandóul átadják és jövőre annak szükséges szaporításáról gondoskodnak, az intézet

esetleges megszűnésével, mind a föld, mind a tőke a városra visszazállván.

A kettős intézet, daczára Kecskemét ellenséges törekvéseinek csakugyan létesült s 1839-ki 73 sz. végzésével az egyházkerület tantervet készített a jelzett intézetek számára. *Az egész tanítás a nagy-körösi ref. gymnasiumban fennálló philosophicus cursusban* így alakult:

Vallástudományt hallgatnak mind a három évesek hetenként egy órán Fitos Pál professortól.

Az első évesek téli félévben psychologia órát és logicát Fitos Páltól; algebrát Warga Jánostól; methodicát gyakorlatokkal Karika Páltól; a nyári félévben historiát, metaphysica universalist, gyakorlati geometriát Warga Jánostól; methodicát folytatva és természet leírását Karikától.

A II-sod évesek télen: speciál. metaphysicát, philosoph. historiát Fitostól; mechanikát alkalmazott mathesissel Wargától; Mezei gazdaságtan chemiai és physiologiai részét, földismeretet, földtelkesítést Karikától; nyáron: speciál methaphisicát, ujkori historiát, statisticát, Fitostól; phys. chemiai részét mathesissel Wargától; gazd. termelést és állattenyésztést Karikától.

A III-ad évesek télen: morális philosophiát Fitostól; nevelés-tant Wargától; gazd. technológiát Karikától; nyáron: politikát Fitostól; jusnaturaet Wargától; gazd. gyakorlatokat Karikától.

A literaturákból: I évesek: görög és magyar; II-od évesek: deák és német; III-ad évesek franczia nyelvet.

Rajz és hangászatot magánórákon tanulnak.

1839. október elején csakugyan megnyílt a kettős intézet.

Kecskemétnek azonban gondja volt reá, hogy az egyházkerületet elidengenítse általán a nagy-körösi intézetektől s úgy ettől is. Karika Pál, a gazdasági tudományok tanára sem felelt meg minden tekintetben a hozzá kötött várakozásnak, minek következtében gróf Teleki Sámuel főgondnok felhívására a tanárok némi tekintetben tantárgyat cseréltek; nevezetesen Fitos Pál átvette Warga Jánostól a természet jogot; Warga János Karikától a didacticat; Karika pedig átvette e helyett Wargától a vegytant. E tantárgy cseréről 1842 okt. 25. tesznek jelentést az egyháztanácsnak. (N. K. 1842 egyhts. Jzkv. 100 lap.)

Ezek után is küzdenie kelle a kettős intézetnek folytonosan a létezésért; küzdenie a nagy-körösi intézeteknek Kecskeméttel és a Kecskemét felé hajló egyházkerületi kormánynyal.

1849 és 1850 években (a szabadsági harcra következő viszonyok miatt. *Szerk.*) már csak tengődés volt élete és 1850 nov. 27-kén meg is szűnik és pedig *mint gazdasági intézet örökre, mint praeparandia csak egy időre.* (Vessd össze hátrább a 119 §-sal. *Szerk.*)

93. § II. A tanítóképezde 1855—1859.

A leányzó nem halt meg, csak aludott! . . . A nagy-körösi ev. ref. tanítóképezde sem szűnt meg véglegesen. Az 1852-ben jul. 1. tartott egyházkerületi iskolai tanácskozmány ismét Nagy-Köröstre tervezi a tanítóképezdét és pedig a gymnasiummal szerves kapcsolatban, (N. K. ref. Egyhts. Jzkv. 1852 év 106—107 lap). A nagy-körösi ev. reform. egyháztanácssal e tárgyban leendő tanácskozás végett Polgár Mihály püspök ki is nevezi a küldöttséget, melynek kiszállását 1853 jan. 9. meg is sürgeti a nevezett presbyterium (N. K. Egyhts. Jzkv. 1853 év 129—132 lap). Ébren tartja az eszmét Sz. Warga János gymnasiumi igazgató, kinek sürgetésére a nagy-körösi presbyterium 1855 jul 28. (81 sz. végzés) egy küldöttséget nevez ki, annak megvizsgálására: elférne-e a praeparandia a gymnasiumban, annak hátránya nélkül; Egy tkp. tanár fizetése miből telnék ki s mennyi lenne? Micsoda tudományokat lennének kötelesek tanítani a tanárok? . . . 1855 aug 4-kén már mindezen kérdésekre kielégítőleg felel a küldöttség s erre felkéri az egyházkerületet, hogy Nagy-Körösön állítsa fel a tan. képezdét. Körös ajánl erre egy zenetanárt és egy új tanár fizetésére 600 frtot; a többit pedig a superintendentiától kéri, (N.-K. Egyhts. Jzkv. 1855 82. sz. v. 203 lap.)

Nagy-Körös ajánlatát örömmel fogadta a superintendencia (N.-K. Egyhts. Jzkv. 1855 évi 85 sz. v. 205 lap) és 1855/6-ban Sz. Warga János, úgy nyitja meg az iskolai évet, mint egyszersmind, a tanítóképezdének is igazgatója. *Az ő igazgatása alatt, tanárokat alkalmazta a nagy-körösi ref. egyháztanács, Kovács Lajos s. lelkészt a vallástudományok; Fazekas Lajost a IV. elemi fiu osztály tanítóját, a neveléstan, módszertan és magyar nyelv tanárául; Nagy József orgonista kántort az ének és zene; Pajzán Dánielt a németnyelv, mathesis, rajz és szépirás tanárául. Pajzán azonban, ki szintén a IV. elemi fiu osztály szaktanítója volt, lemondott s helyére 1857 szept. 19-kén Borostgyán Sándor papjelöltet választották meg.*

(Harmadik Tudósítvány a nagy-körösi h. h. v. főgymnásiumrol 30. 31. 33. l. és 1857 N.-K. Egyhats Jzkv. 269. l.)

A budai cs. kir. helytartó tanács ekkor azt kívánta, hogy a tan. képezde és a népiskolák élére külön igazgatót állítsanak s keveslette a fizetéseket és a tan. képezdei tanárok számát (1857 okt. 27-kén 3490 sz. alatt) Az Egyháztanács decz. 6-án (74 sz. a.) fölterjesztést tett e tárgyban; előadta a történeteket; védte tanárait stb. De a helytartó tanács újabb zaklató kérdésekkel állott elő (3551/1857. sz. alatt). Az egyháztanács 1857. decz. 30-kán válaszol, (79. sz. a) de Borostyán megválasztását még előbb elfeledé fölterjeszteni, minélfogva a helytartó tanács Borostyán tanítását betiltotta. Erre az egyháztanács, ugyancsak decz. 30.) Wurga Jánost igazolás végett felküldi a helytartó tanácshoz Budára, közbenjáróul kérvén Török Pál pesti esperest is. (N.-K. Egyhats. Jzkv. 1857 év 86 szám v. 203 lap.)

Mig ezek történtek, a gondviselés pártfogókat s alapítókat teremtett a tanító-képezdének. 1855/6-ban *Egressi Galambos Sámuel* egy zongorát és ezer forintot tett le tkp. öszt. alapítványul a zenészet tökéletesítése czéljából.

1857 febr. 23-kán kelt végrendeletökben *Patay Sámuel* és felesége *Beretvás Éva* közbirtokosok 131 kat. hold földet hagyományoznak Pusztadánoson a nagy-körösi ev. reform. tanítóképezdének egy tanári szék alapjául, világosan kijelentvén, hogy ha ezen hagyományozott föld jövedelmét akár a képezdei előjáróság, akarataival, akár akarata ellenére, valamely más czélra rendelné, avagy akármi más intézettel csak részben is megosztani kísérlné, az egész hagyomány rokonaikra szálljon át. (L. a végrendelet 6-ik pontját Nagy-Körös város levéltárában.)

A dunamelléki ev. ref. egyházkerület már 1857 szeptemberben tartott gyűlése 12-ik számú végzésében kimondá, hogy a nagy-körösi ref. tanítóképezdét sajátjának tekinti és anyagilag, mint szellemileg pártfogolja; egyszersmind egy felügyelő egyházker. választmányt is nevezett ki annak kormányzatára: ennélfogva a nagy-körösi ref. egyháztanács 1858 jan. 28-kán (1. sz. a.) midőn a képezde külön igazgatója évi fizetésére 800 frtot, egy segéd-tanárnak 500 frtot, az ének- és zenetanárnak évi 400 frtot szavaz meg: egyszersmind reményét fejezi ki, hogy a dunamelléki ref. egyházkerület már 1836-ban is jegyzőkönyvezett pártoló ígéretét beváltandja. (1858. évi N.-K. Egyhats Jkv. 296—297. lap.)

A budai helytartóság most (1858. jan. 15-kén 202. sz. a.) sürgetőleg kívánja, hogy febr. 15-ig külön állandó tkp. igazgatót válasszának, s midőn e czélból Tatay András kecskeméti professort hozzák javaslatba s ez a legközelebbi e. ker. gyűlésig várakozást kér és nyer: márcz. 9-én (6668. sz. a.) Tataytól kíván nyilatkozatot 30 nap alatt, vállalkozik-e az igazgatásra, vagy sem? . . . E mellett az egyházkerület kikerülésével, közvetlen a nagy-körösi egyháztanácssal tárgyal a t. képezde ügyében. — Az egyháztanács most (1858. ápr. 30.) Albrecht főherczeg kormányzóhoz fordul, kérvén a többek közt, hogy a budai helytartóságot a dunamelléki ref. egyházkerülettel való érintkezésre utasítsa és annak sérelmes rendelkezéseit szüntesse meg. (1858. é. N.-K. Ehts. Jkv. 302—306. l.)

A kormány sérelmes rendelkezései arra indították az e. ker. kormányzó választmányt, hogy egy munkálatot készítsen, mely határozottan kijelölje az intézet célját, jellegét s a t. képezde viszonyát a dunamelléki ev. ref. egyházkerülethez szabatosan kijelölje. — E szerint: „*A nagy-körösi praeparandiának feladata*, hogy a helv. hitv. evangéliomi egyházak népiskoláinak, különösen a dunamelléki helv. hitv. egyházkerületnek neveljen vallásos, szakértő és ügyes, rendes és segédtanítókat, kántorokat és organistákat. — E cél magában foglalja az intézet confessionális jellegét és azt, hogy ennek kormányzását a dunamelléki ev. ref. egyházkerület vezeti, s az erre való felfügyelés a nevezett egyházkerület joga és kötelességei közé tartozik.“

A nevezett képezdének a nagy-körösi ref. egyház ad helyiséget, s tanárai fizetésére részint a Patay-Beretvás-féle alap. földjövedelméből, részint saját pénztárából évenként 1700 p. frtot ad, továbbá: a növendékek javára ösztöndíjakról s tanszerekről a már létező e nemű alapítványokon kívül gondoskodik.

Ezek elsorolása után, a nagy-körösi ref. egyháztanács egy *szervezeti szabályzatot* terjeszt 1—16. pont alatt, a dunamelléki ev. ref. egyházkerület elé 1858 ápr. 18-károl, a nagy-körösi ref. tanítóképezdét illetőleg. (1858. évi N.-K. Egyht. Jkv. 12. sz. a. 307—313. l.)

A dunamelléki ev. ref. egyházkerület 1859 máj. 10. s köv. tartott közgyűlése 161. sz. határozatában kimondja, hogy a nagy-körösi ev. ref. tanítóképezde *saját confessionális iskolája* és ennek javára az 1790/1: XXVI. vall. ügyi sz. törvényczikket egész terje-

delmében fentartani kívánja; ezt mint sajátját az 1857 szept. havi közgyűlésének 12-ik sz. jkvi pontja értelmében szellemileg és anyagilag pártfogolja stb., — egyszersmind a beterjesztett *tkp. szervezeti szabályzatot* egész terjedelmében elfogadja. (Dunamell. egyházker. 1859-iki nyom. jegyzőkv. 35—36. l.)

Ezen *alapszervezet* szerint a nagy-körösi és Dunamelléki ev. ref. tanítóképezdét két testület tartja fenn, u. m.: a dunamelléki ev. ref. egyházkerület és a nagy-körösi ev. ref. egyház; mindenik testület maga fizeti az általuk választott tanárokat, s a Nagy-Körös által választottakat, az egyházker. közgyűlés megerősíti; a tantervet az egyházkerület állapítja meg; a főfelügyeletet is az egyházkerület gyakorolja az egyházker. főválasztmány által, melyben a nagy-körösi ev. ref. egyháztanács is képviselve van, e mellett egy helyi választmány is működik; az e. ker. gyűlésnek a főválasztmány évenként jelentést tesz; alatta áll a tanári testület; az „anyagi erőknél” a nagy-körösi ev. ref. egyház tulajdonosa marad; de a tképezde céljaira tartozik fordítani; rendes tanító csak az lehet a Dunamelléken, a ki a tan. képezdét elvégezte és az e. kerületi tanítóképesítő bizottság előtt vizsgát tévén, oklevelet szerez.

A tan. képezdei igazgatóságot, csakugyan különválasztották a gymnasiumi igazgatóságtól és 1858 aug. 30-kán tkp. állandó igazgatóul megválasztották *Nagy László* kisujszállási ref. gymnasiumi tanárt. (N.-K. Egyhsts. Jzkv. 1858. évi 31 sz. végzés. 317. l.) Nevét szept. 3-án föl is terjesztették a budai helytartó tanácsához; de ez 19392/859 sz. intézményében, (melyet 1859 jul. 31-kén olvasnak fel) a megerősítést akkorra halasztotta, midőn N. L. az igazgatóságra való képességét beigazolja. (N.-K. Egyhsts. Jkv. 1859. évi 18. sz. 34. l.) Ezzel azonban már nem törődtek.

Az 1859. máj. 2. tartott egyházker. gyűlés (666sz. a.) megerősítette Nagy Lászlót, kimondván, hogy miután 6 hét alatt (az 1854. jul. 11-ki, időközi egyházi rendezet szerint) kifogást nem tettek ellene: politikailag is megerősítettnek tekinti. Mikulás János cs. kir. iskolatanácsos és a budai helytartóság fenyegetéseire s zaklatásaira, melyekről a kormányzó választmány jelentést tett, kijelenté az egyházkerület, hogy a nagy-körösi tanítóképezde is épen olyan egyházkerületi intézet lévén, mint a papnövelde, a cs. kir. helytartósággal épen olyan viszonyban állhat csupán, mint bármely theologiai intézet.

Ugyanezen évben elhatározták a külön tan. képezdei „Értésítők kiadását“ s a külön pecsétet körisfa jelvényt nyel és ezen körirattal: „A Nagy-Körösi helv. hitv. Dunamelléki egy. kerület tanítóképezde pecsége 1859.“ (N.-K. Egyh. Jkv. 1859. évi 348—349 l.)

94. § III. A tanítóképezde 1860—1875.

Az új igazgató, — Nagy László — mint a nevelés tudományok, magyar nyelv, mennyiség és természettudományok tanára (heti 15 órával) nagy buzgalommal szentelte magát a tan. képezde fejlesztésének s nem lankadott hivatása betöltésében későbbben sem.

Tanártársai voltak: Borostyán Sándor (működött 1857/8—1870/1-ig) a vallás és történelmi tudományok, rajz és szépirás tanára (heti 19 órával), *Nagy József* (működött 1855/6—1863/4) az ének és zene tanára (heti 8 órán) egyszersmind ref. org. kántor; *Sebesztha János*, nagy-körös városi műkertész, mint a gazdaság és kertészet gyakorlati tanítója (heti 2 órán, működött 1857/8—1870/1.)

Maga a dunamelléki ref. egyházkerület és annak nagy püspöke Török Pál, épen úgy szíven hordozta az intézet sorsát, mint előde Báthory Gábor. Az 1861-ben máj. 3. tartott egyházkerületi közgyűlés elé terjeszti *Török Pál* püspök a magyar ev. reform. egyetemes tanügyi bizottság által Pesten, 1860-ban készített tan. képezdei tantervet, melynek alapján, az egyh. ker. közgyűlés a nagy-körösi ev. ref. tanító képezdei *tanfolyamot három évéssé teszi*, az intézet tantervét megállapítja. E tantervben fel van ölelve mindazon anyag, (a német nyelv kivételével) a mit a későbbi (1868 : XXXVIII) országos törvényezik is felölel. Ugyanekkor *egy új tanszéket* is állít a képezdébe az egyházkerület saját költségén; a tan. képezdei növendékek segélyezésére legátiokat juttat. (1863-ban kiadott Tkp. „Tudósítás“ 15—16. lap.)

Az egyházkerület által fizetett új professor *Ballagi Károly* előbb nagy-körösi gymnasiumi tanár, lett, ki (1860/1—1868/9-ig) történelmet, mennyiség, természettudományokat és elméleti gazdaságtant tanított.

Majd az 1862 májusban Pesten tartott egyház-kerületi közgyűlés 27-ik sz. végzésével megalapítja a képezdei növendékek számára a *tápintézetet*, melynek Nagy-Körös város is segítségére jő, a nagy-körösi ref. egyház pedig helyiséget ad. Ez a tápintézet

később közössé lesz a nagy-körösi ref. gymnasiummal, de a tan. képezdei növendékek benne előnyben részesülnek. Kezdetben évi 300 frttal, később 480 frttal segízezi az egyház kerület, a solti és kecskeméti egyházmegyék gyülekezetei pedig évenkénti sorozatban.

Majd a messze lakó tagokból álló és nehezen összegyűjthető kormányzó választmányt szünteti meg az egyházkerület 1863/4-ben és annak hatáskörét egy Nagy-Körösön székelő *tanítóképezdei iskolaszék*re ruházza, mely az egyház-kerület és a nagy-körösi egyház választottaiból áll; egyszersmind a tanítóképezdei tanári kar által szövegezett *tkp. rendtartási és fegyelmi szabályzatot*, melyeket 1862-ben az egyházmegyékkel közölt, — megállapítja. (1863/4-ki „Tudósítás“ 14. l.)

1864/5-ben az *ének- és zenetanárságot* választják külön a nagy-körösi orgon.-kántorságtól s az önállóvá tett tanszékre *Oláh Károly* derecskei organista kántort választják meg, 500 frt évi fizetésre. (N.-K. Egyh. fkv. 1864. évi jul. 3. 53. és jul. 16. 64. sz. végz.)

1866/7-ben *Irinyi Sándort* a gymnázium és képezde számára rajztanárul választják meg, s itt működik 1868/9-ig; de csak 1867/8-ban szűnik meg Borostyán S. a tan. képezdében a rajzot tanítani. (1866/7. és 1867/8-ki Tudósítás.)

1867/8-ban egy e. ker. bizottság jelenik meg a tanítóképezdében, a dunamelléki ref. egyházkerület különböző vidékeiről, hogy személyes tapasztalatokat szerezzen az intézet állapotáról s annak anyagi és szellemi szükségeivel a helyszínén megismerkedjék. E bizottság jó karban és virágzó állapotban találta a tan. képezdét s némely tantárgyak tanítási időtartamára és a *minta* (gyakorló) *iskola* felállítására vonatkozólag javaslatot tett. (1867/8-ki Tudósítás.)

A két fentartó testület 1869-ben elhatározza a *gyakorló iskola felállítását* és azt szerves összeköttetésbe hozza a tanítóképezdével. (1869. máj. 25. tart. egyházker. közgyűlés jegyzőkönyve 59. sz. végz.)

1869/70-ben megkezdik a *német nyelv* tanítását, (tanítja Lengyel Dániel kisegítő tanár) a *testgyakorlás* tanítását, (tornamester Sebestyén Bálint elemi tanító). *Rajztanárrá lesz* Szakács József. (Tudósítás.)

Az 1868/9-ki tanév végével Nagy László igazgatót és Ballagi Károly rendes tanárt tanfelügyelőkké nevezvén ki a vall. és közoktatásügyi miniszter, az 1869/70-ik tanévben gymnáziumi tanárok segítették ki a tan. képezdét (u. m. Ádám Gerzson, Dus Sándor, Hoffer Endre, Király Pál, Koczó Sándor, dr. Lengyel Dániel,

Losonczy László, Szarka Mihály, Toldy József és Warga János) az igazgatást pedig ideiglenesen *Borostyán Sándor* vitte (1869/70. Tudósítás 18. l.)

A tanítóképezde fejlesztése újabb áldozatokat követelt! Ugyanazért Nagy-Körös város 1870 márcz. 20. (119/111. sz. a.) évi 500 frt segélyt szavaz meg a tan. képezde javára. A dunamelléki ref. egyházkerület 1870. jun. 15. tartott közgyűlésében (64. sz. a.) a tkp. igazgató fizetését 1200 frtban állapítja meg s elfogadja a tanítóképezde számára készített „magasabb költségvetést“. Ugyanez az egyházker. közgyűlés tanítóképezdei igazgatóul (Hegymegi) *Kiss Áron* nevelőt stb. Budapestről választja meg; a nagy-körösi ev. ref. egyháztanács pedig egyik tanszékre *Magyar Antal* hódmező-vásárhelyi ref. gymnáziumi tanárt. Az előbbi főként paedagogicumokat, az utóbbi vallás s különösen mennyiség- és természettudományokat tanított.

A folyton fejlődő tanítóképezdének szűk lett a gymnáziumi épületben részére átengedett helyiség: ugyanazért gyakorló iskolától együtt kiköltözteté onnan a nagy-körösi egyháztanács és a Patay Sámuel örököseitől megvásárolt helyiséget rendezte be számára. Az új berendezés (egy tkp. orgonával együtt) 1994 frt 64 kr.-ba került.

Most a tképezde fentartását illetőleg a két fentartó testület *újból szerződik*. A t. képezdei különben állandó igazgatót felváltva választják; helyiségekkel a nagy-körösi ev. ref. egyház látja el a tanítóképezdét; dunamelléki ev. ref. egyházkerület évi dotációját 2740 frtban, a nagy-körösi ev. ref. egyház évi járulékát (ideértve a Nagy-Köröshöz kötött tkp. alapítványokat s a városi segélyt is) 3555 frt 25 krban állapítja meg. (1871. jun. 9. dunamelléki egyházker. 107. sz.) Ezen pontokhoz 1873. jun. 5-én 76. sz. j. k. pont alatt járul hozzá a nagy-körösi egyháztanács, bár a proposíciót maga tevé. (1872—1876 Egyhsts jkv. 70. l.)

Majd a *tanár-változások* kezdődnek meg. Az 1870/1-ik tanévben Borostyán Sándor lemond 14 évig elismerés mellett folytatott rendes tanári állásáról; helyébe *Király Pál* nagy-körösi gymnáziumi tanárt választja meg a nagy-körösi ref. egyháztanács; a gyakorló iskola tanítójává pedig *Hajdu Lászlót*; a kertészet- és gazdaságtan tanárává *Marsovszky Ignácot*; Nagy-Körös város pedig a gazdaságtan gyakorlati tanításához két hold földet ajánlékoz. (1870/1 és 1872/3. Tudósítás.)

Király Pál 1872/3-ra a pesti ev. ref. főgymnáziumhoz választván meg tanáru, a magyar és német nyelv, történelem és földrajz tanárává *Losonczy László* volt nevelő és tanárjelölt lett, ki akkor érkezett haza a skót egyetemekről. (1871/2. évi Tkp. Tudósítás. 10. l.)

Az államkormány a jó nevű tan. képezdében 1870 aug. 20. szept. végeig és 1872 nyarán *póttanfolyamokat* rendezett, de midőn az elemi tanítóképesítésen kívül, a *felső-népiskolai tanítóképesítést* is gyakorlatba vevé az intézethez választott egyházker. tanítóképesítő bizottság: 1874 jan. 9-kén 14,966. sz. a. kijelenté a kormány, hogy ehhez csak akkor járul hozzá, ha a fentartó testületek — a budai mintájára — felső nép- és polg. isk. tanítóképezdét is szerveznek; de ehhez azoknak módja nem lévén, a felső népisk. tanítóképesítés megszűnt. (1874. jun. tart. Dumki E. ker. gyűl. j. k. 34. sz.)

A dunamelléki ev. ref. egyházkerület 1875/6-ban úgy a nagy-körösi *tan. képezdei*, mint a kecskeméti *jogakadémiai igazgatókat* az egyházkerületi tanügyi bizottság tagjává tette, ezzel is jutalmazván a tanügy hű munkásait.

Ugyancsak 1875/6-ban *Dr. H. Kiss Áron* igazgató, — ki mint tanügyi író is ösmeretes, — megvált az intézettől: a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a budai elemi és polgáriskolai tanítóképezdéhez tanárrá nevezte ki; *Marsovszky Ignác* a kert és gazdaság tanára pedig elhunyt.

95. § IV. A tanítóképezde 1875—1895.

A Dr. H. Kiss Áron távoztával az igazgató-választás sora a nagy-körösi ev. ref. egyház-tanácsra következvén, ez *Magyar Antal* rendes tanárt választotta igazgatóvá, ki a vallás- és mennyiség-tudományok tanára volt; az egyházkerület pedig az igazgatói díj (200 frt) fizetését vállalta el, még ha Nagy-Körös választja is azt. — (1876. jkv. 62. sz.)

A dunamelléki ev. ref. egyházker. közgyűlés *H. Kiss Kálmán* püspökileg kinevezett ideiglenes tanárt választotta meg, ugyanakkor a megüresedett e. ker. tanári helyre.

H. Kiss Kálmán átvette *Magyar Antaltól* a vallás-tudományok, *Losonczy Lászlótól* a történelmi tudományok és német nyelv tanítását. *Losonczy László* a paedagógicumok és magyar nyelv s természetrajz tanára lett. — A kertészet és gazdaságtan tanítá-

sára ismét *Sebesztha Jánost* alkalmazzák; de nála később ezeknek csak gyakorlati tanítása maradt meg; az elméleti részt H. Kiss Kálmán vette át.

A tanítóképezdei igazgatásra s rendtartásra vonatkozó szabályok és ezek között a tanterv kiadását is elhatározván az egyházkerület, azokat az egyházkerületi jóváhagyás után, kiadta Magyar Antal igazgató 1876-ban. Ugyancsak az ő szerkesztésében jelent meg azoknak második kiadása is 1880-ban, a következő cím alatt: „*A nagy-körösi ref. egyházker. Tanítóképző intézet szervezete és rendtartási szabályai 1886*“. (Nagy-Körösön.) A harmadik s a zsinati és újabb orsz. törvények alkalmazandó kiadása most (1895). van készülöben.

Nagyobb változások történtek a *rajz és szépírás* tanszékén. 1877/8-ban Szakács József rajztanár lemondván; helyére ideiglen *Majorossy Gyulát* alkalmazták; 1878/9-ben a rajztanár *Paulini László*; 1879/80-ban *Spotkovszky Károly*, 1880/1—1881/2 előbb *Bitzó Géza*, majd *Arnhold Nándor* a rajztanár; 1882/3—1883/4-ig *Telegdy László*; 1884/5—1891/2. *Tóth János*. Ez 1892 márcz. 18. meghalt s betegsége alatt az elméletiekben H. Kiss Kálmán és Kovács Ferencz tanárok, a szabadkézi rajz és szépírás tanításában egykori növendékei Valkó János és Zombory Dániel tanítók helyettesítették. 1892/3—1893/4. *Bakos Tibor*; 1894/5 óta *Bencze Zsigmond* a rajztanár. (L. az évi Értesítőket.)

1882. octob. 7-én elhunyt a tanítóképezde igen szorgalmas igazgatója *Magyar Antal*. Mint a jó katonát a csatamezőn, úgy őt is az iskolában érte halálos baj, mely után pár óra múlva kiszenvedett. Tanári székét az év végeig Bónis Károly, Mikler Sámuel és Sánta Béla gymnáziumi tanárok töltötték be; helyettes igazgató Losonczy László lett, majd szavazat-többséggel állandó igazgatóvá *H. Kiss Kálmán* rendes tanárt választotta meg 1882 nov. 23-kán az egyházkerületi közgyűlés.

Ugyane tanévben meghalt *Sebesztha János* a gyakorl. gazd. és kert. tanító is, kit Kökény Sándor helyettesített.

Magyar Antal tanári helyére *Kovács Ferencz* csurgói ev. reform. okleveles gymnáziumi tanárt választotta meg a mennyiség- és természettudományok tanszékére a nagy-körösi ev. reform. egyháztanács; a gazdaság és kertészet ugy elméleti, mint gyakorlati tanítójául *Ády Károly* nagy-körösi városi műkertészt, volt áll. képezdei gazd. és kert. tanítót.

Minthogy a népisk. tanítók legnagyobb része I.—VI. osztályu, vagy is osztatlan elemi iskolát tanít, tehát a gyakorlati képzés érdekében 1877/8-ban kieszközölte a tanári kar, hogy az addig négy osztályos *tkp. gyakorlóiskola* hat osztályúra egészítettet ki.

Ugyancsak a sikeresebb képzés tekintetéből, ajánlotta. 1882/3-ban a *tanítóképezdének négy éves tanfolyamúra átalakítását, midőn e tárgyban* véleményadásra felhivatott. A tkp. igazgatótanács nézete eltérő volt. Az egyházkerületi közgyűlés erre 1883 máj. 13-án az egyetemes tanügyi bizottság elé terjeszté a kérdést, mely némi kis eltéréssel a tantervben, a tkép. tanári kar álláspontjára helyezkedett. A magyar ev. reform. egyház 1883-ban Kolozsvárt tartott konventje aztán ily értelemben állapítá meg a *tanítóképezdei tantervet* Török Pál püspök elnöklete alatt, ki nem sokára elhalálozván, a nagy-körösi ref. tanítóképezde benne sokat vesztett.

1883/4-ben egy átmeneti tanterv szerint tanított a tkp. tanári kar; de már 1884/5-ben követte a *Kolozsvárt megállapított konventi tantervet*.

A tanítóképezde *négy osztályra leendő kibővítése* céljából 1885 február 12-én egy superindentialis küldöttség jelent meg Nagy-Körösön. A kibővítés folytán új helyiségekre és a tanári létszám szaporítására lévén szükség: a nagy-körösi ref. egyháztanács megajánlotta a helyiségek s a felszerelés előállítását; az egyházkerületi küldöttség pedig az építkezésen felül az új tanszék fenntartási költségeinek közös viselését is kívánta. 1885. ápril 23-án azt ajánlotta a nagy-körösi ev. ref. egyháztanács, hogy az 5000 forintra tehető építési költségen felül, még az új tanárnak 700 forintos évi fizetéséből is magára vállal 200 forintot; a egyházkerület pedig eddig adott évi dotatioján felül, még szintén 500 forinttal járuljon a tképezde költségeihez.

Ez ajánlatra 1885. június 10. azt javasolta az e. ker. bizottság: hogy az újjászervezés tárgyában a döntés halasztassék el és a IV-ik osztályt bérházban helyezze el Nagy-Körös; a segédtanár fizetésének Nagy-Körös részéről 200, s az egyházkerület részéről 500 forintos fedezése állapittassék meg; az ideigl. vagy segéd tanár választásnál 3 egyént ajánljon az egyházkerület, kik közül válaszszon Nagy-Körös. Ezen javaslatot az egyházkerület egész terjedelmében elfogadta. A IV. osztály csakugyan bérházban nyílt meg 1885/6-ban a szomszédban (a Rákóczy utcára néző Tóth József-féle házban.)

Az 1886. májusban tartott egyházker. közgyűlés aztán kimondá, hogy *az egyházkerületi tanítóképezdét mind a négy osztálylyal Nagy-Körösön akarja fenntartani, karöltve a nagy-körösi ref. egyházzal*, melyet felhívott, hogy az építkezés tervrajzát s költségvetését terjeszsze fel; a püspököt pedig felhatalmazta, hogy ha *Dr. Dezső Gyula* tanárt, kit a magyar és német nyelv s a természetrajz tanszékére ideiglenesen alkalmazott, a nagy-körösi ev. ref. egyháztanács, állandósítja: erősítse meg. A nevezettet 1886. júl. 6-án állandósította is az egyháztanács; a püspök pedig meg-erősítette.

Az építkezés kérdése aztán egyelőre megakadt.

1888. nov. 20-án az egyházkerület az általa választott tanárok *lakásbérét*, fizetésök 20%-ka arányában megszavazta.

1889. decz. 15-én Nagy-Körös város közgyűlése meg, a nagy-körösi ev. ref. egyháztanács által választott tkp. tanárok *lakásbérét* ajánlotta meg.

1889/90 a *tanítóképezde* 50 éves volt, és az építkezés kérdése még mindig nem volt megoldva. Végre 1890/91-ben elhatározták, hogy a Patay-féle telken fogják építeni, helyet adva benne az „Irházi-féle“ népisk. tanteremnek is. — *Kalocsa Balázs* (1848-ki honvéd huszár kapitány) nagybirtokos és tkp. igazgatótanácsos 2000 forintot adott az építkezésre, Inárcsi Farkas Elek főgondnok pedig 1000 frtot. Fel is épült 1890-ben a tkp. épület, összekapcsolva a régivel, homlokkal a Patay-utcára. Van benne egy természetteni szertár, 3 tanterem, könyvtár, zeneterem, (mely osztályterem is) gyakorló iskola és az Irházi népisk. tanterem. Került 12858 frt 05 krba. Fölszerelésére aztán 600 frtot adott az egyházkerület. (1891. okt. 1. 57. sz. végz.).

A tanítóképezdébe kezdettől fogva hordóban hordák a *vízet*. Ez egészségi tekintetben kifogás alá eshetvén: H. Kiss Kálmán igazgató 1891-ben gyűjtést indított, hogy a begyűlendő összegből egy jó ivóvizet adó kút készíttessék a tan. kép. udvarán.

Kalocsa Balázs 100 forintos adományával együtt — 452 frt 52 kr. jött be e célra, melyhez a nagy-körösi ref. egyház is 200 frttal járulván, ez összegből 1893. szeptember 24-én elkészült az ivó kút. (Került 650 frt 52 krba).

A növendékek gyógykezelését kezdettől fogva a nagy-körösi orvosok ingyen teljesíték dicséretes buzgósággal. De az ingyen gyógykezelést egyrészt kívánni sem szabad; másrészt disciplináris

tekintetben sok hátránnyal járt az: ennél fogva az egyházkerület kezdeményezésére, 1893/4-ben az ifjak által fizetett díjazással, *állandó intézeti orvosul* megválasztott *dr. Szabó Mihály* úr.

A dunamelléki ev. ref. egyházkerület 1892. okt. 5. vagyoni-ügyi jegyzőkönyve 15-ik sz. végzésében az általa fizetett tanárok korpótlékát is folyóvá tette, fizeivén 1884-ik évi 60 sz. végzése értelmében, minden 20 éves vagy azon felüli szolgálat után a törzsfizetés 10-, és 20 éven aluli szolgálat után 5%-kát. Így kaptak 1893. jan. 1-től H. Kiss Kálmán és Losonczy László 50—50 frtot; dr. Dezső Gyula tanár pedig 25 frtot. (Fele az utóbbinál a nagykőrösi ev. ref. egyházra néz.)

Ugyanezen korpótléket Kovács Ferencz, Oláh Károly és részben dr. Dezső Gyula tanárok részére az 1894. évi költségvetésébe fölvette a nagy-kőrösi ev. ref. egyháztanács is.

Tekintettel a jövő tan. képezdei és ezekkel összekapcsolható népiskolai érdekekre 1894-ben megvásárolta a nagy-kőrösi ev. ref. egyház, a képezdével délről szomszédos Tóth József-féle házas telket is.

96. §. V. Tanítóképezdei alapítványok.

A) A tanítóképezde fenntartására szolgáló alapítványok:

A tanítóképezde fenntartására szolgáló alapítványokat nem ismételjük, miután azokat s illetőleg az alapító levél jellegű szerződések stb., kezdve az 1837. ápril 22-én kelt Nagy-Kőrös városi alapító levéltől, a dunamelléki ev. reform. egyházkerülettel kötött 1885. jun. 10. és illetőleg 1896. máj. szerződésig stb., stb., már felsoroltuk.

Meg kell azonban pótlólag két alapítványról emlékeznünk. Az egyik a *Polgár Mihály* egykori egyhker. főjegyző 100 fortos alapítványa, mely 1872 kelt s az egyhker. kezeli; a másik *Kalocsa Balázs* tkp. igazgató tanácsos és presbiter alapítványa.

Nemes *Kalocsa Balázs* (szül. N.-Kőrösön 1819. meghalt ugyanitt 1892. febr. 9.) 1891 nov. 5-én tett végrendeletében alapítványt tett „*Kalocsa Balázs egyházi és iskolai alapítványa*“ elnevezés alatt, melylyel „*nagy czélokot akart elérni*“ De mivel a nagy czél elérése (mondja a végrendelet nyomtatott másolata 3—4 lapján,) csak is jelentékeny eszközökkel biztosítható: *12 (azaz tizenkét) drb. pesti első hazai takarékpénztári részvényét úgy hagyományozza a nagy-kőrösi*

ev. ref. egyháznak,, hogy (a részvények értékét nem számítva) azok jövedelméből 350.000 frt tőke vagyron képeztessek. Ebből aztán háromszázezer frt elkülönítettén, az általa kijelölt egyh. és iskolai célokra mint tőke gyümölcsözők. A fennmaradt 50ezer forintból újabb háromszázötvenezer forintnak kell kinőnie. Ebből ismét háromszázezer frt tőke lesz, mely a részvények jövedelmével együtt az alapítványi célokra kamatozik; ötvenezer forintból pedig újabb 350.000 frt növelendő és így tovább, éveken és évszázadokon keresztül.“ (Idézett hely.) E végrendeletben 1—8 pont alatt *az egyház* (a nagy-körösi ref. egyh. mellett a nagy-körösi róm. k. egyház, dunamelléki egyh. ker., ev. ref. orsz. közalap, lelkészek stb. stb.) *javára*. 9—12 p. alatt *a nagy-körösi ev. ref. tan. kép.* (felszerelés, tanárok s növendékek,) 20—24 p. a. *nagy-körösi gymn.* (felszerelés, tanárok, növendékek) 25—28 p. a. *a nagy-körösi népiskolák* (igazgató, tanítók, növendékek, felszerelés) *javára* rendelkezik (nem véve ki a róm. káth. és izr. népiskolákat sem.) (Lásd idézett végrendeleti nyomtatott másolat 3. és 4-ik lapját.)

B) Tápintézeti alapítványok.

A dunamelléki reform. egyházkerület által egyedül a tanítóképezde javára tervezett, de majd a gymnasiummal közössé tett tápintézetnek a *tanítóképezde révén nyert* jövedelmei a következők:

1. *A dunamelléki ev. ref. egyházkerülettől*, 1862-iki határozata értelmében évi 480 frt.

2. *A nagy-körösi ev. reform. egyháztól* évi 200 frt.

3. *Nagy-Körös város* 1862-ik évi határozata értelmében tűzfára 60 frt.

4. *A kecskeméti és solti ev. reform egyházmegyéék* egymást felváltó sorozatban gyűjtött adománya.

5. *Filó Lajos nagy-körösi evang. reform. lelkész* 1868-iki 100 frtos alapítványának évi kamata.

6. *Kubinyi Albert emlékére, Lónyai Albert* által 1873-ban tett és Nagy-Körös város által kezelt 500 forintos alapítványának évi kamata.

7. *Steiner Farkas nagy-körösi izr. vall. birtokos* által 1888/9-ben tett 50 frtos alapítványának évi kamata.

8. *A Sigray István által 1808-ban végrendeletileg tett „Sigray kegyes alapítvány“* évi adománya.

9. *1893. októb. 24-ikén tartott közgyűlésében* a 97-ik sz. végzésével elhatározta a ft egyházkerület, hogy minden — az egyházkerü-

letben működő ev. ref. felekezeti rendes tanító, évi fizetése arányában 40-, 70-, és 100 kros hozzájárulással adozzék a *tanítóképezdei konviktusra*, állandóan.

A tanítóknak eme hozzájárulási arányban való beosztását az egyes egyházmegyékre bizta. Bejött e czímen 1894-ben a nyolcz egyházmegyéből 371 frt 37 kr. ugyan ilyforma összeg remélhető évről-évre.

10. *Szotyori Nagy Károly* debreczeni ref. kántor, ének és zenetanár 1895. okt. 28-ikán 100 drb. „Templomi és temetési karénekes könyvét” adta képezdénknak, hogy annak árából (darabját 5 frt 25 kr.) az ő nevére konviktusi 2 ingyenes hely alapíttassék 2 jó igyekezősü s erkölcsü tkp. növendéknek.

C) Tanítóképezdei segély és ösztöndíj alapítványok.

1. 1857-ben *Mészáros János* alapított 157 frt ösztöndíjul a magyar nyelvben legjártasabb tkp. növendék számára.

2. 1857. októb. 15. *Pesti András*, 105 frt alapítványt tesz, kamatját szegény tkp. növendék élelmére rendelve.

3. 1859. októb. 8. *Vajkó Pál* házass. dispensatióért fizetett 150 frtjának évi kamatát tkp. ösztöndíjul rendeli.

4. 1860 a) „*Gusztáv Adolf egyesület*” adományát, 97 frt 40 krt 100 frtra egészítvén ki a nagy-körösi ev. ref. egyháztanács, a fentebbi czímen ösztöndíj alapítványt teszi.

5. 1860. aug. 4. *Beretvás Abris* házassági dispensatióért fizetett 150 frtjából is ösztöndíj alapítványt szerveznek.

6. 1875. febr. 7. a nagy-körösi ev. reform. egyháztanács *Szigethi Warga János* tanár emlékére 400 frtos ösztöndíj-alapítványt tesz, melyből 200 forintot a tan. képezdei növendékek számára rendel.

7. 1870. októb. 30. *Pintér Sándorné, fia Pintér György* emlékére 1000 frtot hagyományoz, hogy annak évi kamatát két praeparandista élvezze ösztöndíjul. Megkapta a képezde 1880 febr. 10.

8. 1880. októb. 1. a nagy-körösi ev. ref. tankép. tanári kar, *Nagy László* egykori tkp. igazgató emlékére, 100 frtot gyűjtött ösztöndíjul a nevelés tudományokban jártas növendék jutalmául.

9. 1881. márczius 21. *Warga János* tanár emlékére tanítványaitól gyűlt alapítványból, 100 forintot tkp. ösztöndíjul rendeltek.

10. 1881. júli 9. *Hegymegi Kiss Kálmán* tkp. tanár „*Lorántffy Zsuzsánna emlék alapítvány*“ czimen, 60 frtot alapít egy a vallás és történelmi tudományokban jártas növendék ösztöndijául.

11. 1883. júni 13. *Bihary Mihály és neje Keresztury Mária*, pusztakarai 43 katasztr. hold és 419□-ölnyi birtokukat, a nagy-körösi ev. ref. egyház birtokába bocsátották elidegeníthetetlen, sőt elcserélhetetlen birtokul oly formán, hogy ennek jövedelme négy egyenlő részre osztatván, a harmadik negyedrészt jövedelme, *fiuk dr. Bihary László orvostudor emlékére* 4 egyenlő részre osztatik ösztöndíjjul, 2—2 helybeli gymnasiumi, és 2—2 helybeli tanképezdei szorgalmas és jó erkölcsű reform. növendék részére. Az alapítók családjához tartozók elsősséggel birnak. Megnyílt az alapítvány 1886/7-ben.

12. 1884/5-ben *Magyar Antal* tkp. igazgató emlékére tanítványai 212 frt gyűjtöttek. Ennek évi kamatját lehetőleg tanító fiának kell adni segélyül.

13. Az 1882-ik évben egybegyűlt „10 éves találkozó“ volt növendékek 2—2 frtos évi betétekkel 200 forintos alapítványt létesítettek. Ez összeg kamatja első sorban utódaiké. Megnyílt 1892-ben.

14. 1887. június 27-ikén id. *Szotyori Nagy Károly* debreczeni kántor, orgonista, főiskolai és zenedei tanár „*Templomi és temetési karénekes*,” és „*Erdélyi karénekes könyvének*“ 100—100 példányát adta át tan. képezdénknek, hogy az elárusíttatván, jövedelme mindaddig tőkesíttessék, míg 2000 frtra ki nem növi magát s aztán kamatai az orgonázásban s általában az egyházi zenében legjelesebb növendéknek adassanak.

15. 1886. oktob. 17-ikén (405 eh. 866. sz. a.) a nagy-körösi ev. reform. egyháztanács, lelkészeinek 25 éves jubileuma alkalmából „*Filó Lajos*“ 300 frtos és „*Kovács Lajos*“ 200 frtos „jubiláris alapítványt“ tett tankép. ösztöndíjjul; de ezen alapítványok kamataival való rendelkezést, a nevezettek életében reájuk bízta s ezek a tképezde közszükségére fordítják.

16. 1891. jan. 10-ikén *Sz. Wargha Jánosné* urnő, b. e. férje „*Szigeti Wargha János tanár*“ és fia ugyancsak *Sz. Wargha János tábori lelkész emlékére* 200 frtos alapítványt tett a tkp. ifj. segélypénztár javára. Ennek kamata mindig jan. 10-ikén osztandó ki segélyül, mint *Sz. W. J.* tanár halála évnapján egy tkp. növendéknek.

17. 1891-ben kelt a „Károlyi Gáspár emlék-alapítvány” és ösztöndíj. Tette H. K. K. (1895-ben még csak 30 frt 24 kr., de növekszik.)

18. 1891. aug. 6. a kecskeméti ev. ref. egyházmegyei tanítóegylet évi 5—5 frtos adomány nyújtásra kötelezte magát, melynek 500 frtra kell növekednie.

19. 1891. szept. 16. Nagy Sándor és neje B. Tóth Erzsébet 500 frtos ösztöndíj alapítványt tettek, mely mindkettőjük halála után nyílik meg.

20. 1891. jan. 21. Vladár Károly és Vajkó Eszter házastársak czimen 200 frtos ösztöndíj alapítványt kapott tanítóképezdénk, mely 1894/5-ben nyílt meg.

21. 1892. A solti ev. ref. egyházmegye 200 frtos alapítványt tett, tkp. növendék segélyezésére. Ki az alapkamatját élvezi, pályája végeztével tartozik egy évet a solti egyházmegyében segéd-tanítóskodni.

22. 1892. H. Kiss Kálmán családi alapítványa (1895-ben még csak 15 frt 70 kr. volt, de növekedni fog).

23. 1892. A tolnai ev. ref. egyházmegyei tanító egylet segély alapítványa, 1895-ben még 10 frt 31 kr.

24. 1893. decz. 4. Faragó Gábor és K. Faragó József örökösei „Faragó Ádám emlékére” 100 frtos ösztöndíj alapítványt tettek. Folyóvá lesz 1894/5 évben.

25. 1894. ápril 6. Steiner Farkas izr. vall. birtokos 500 koronás öszt. díj alapítványt tett „Kossuth Lajos emlékére.” Folyóvá lesz 1895 márczius 20.

26. 1894. juli 22. Oláh Károly tanár volt tanítványai, „Oláh Károly emlékalapítvány” czim alatt. 126 frt 90 krt gyűjtöttek. tkp. ösztöndíjul az éneken legjártasabbak jutalmául. Ugyancsak a nevezett jubiláris tanár iránti tiszteletből, Tóth József ügyvéd és lapszerkesztő az éneklésben jártasságra való ösztönzésül évenként egy-egy magyar aranyat fog adni 1—1 növendéknek.

D) Tanítóképezdei könyvtárakra és tanszerekre tett alapítványok és adományok.

A tanítóképezdei könyvtár tulajdonképen 1864-ben alakult. Mig a tanítóképezde a gymnasiumi épületben volt elhelyezve, a gymnasiumi könyvtárt és taneszközöket használta. A könyvtár alapítását követte a taneszközök szertárának alapítása is.

Ami a tkp. könyvtár és tanszergyűjtemény jövedelemforrásait illeti, azok a következők:

1. *A tan. kép. ifjúság temetési jövedelmeiből* évenként 50 frtot ad a tankp. könyvtárra, 1864. óta.

2. *A házassági dispensatióért fizetett pénzeknek* 1872. óta fele részét, 1884. óta pedig $\frac{1}{3}$ -át adta a tkp. könyvtárnak a dunamelléki ev. ref. egyházkerület. (Circa 100 frt). Ez a polgári házasság behozatalával megszűnt.

3. 1876. juni 15 óta a dunamelléki ref. egyházkerülettől, (a 66. sz. v. sor) évi 100 frt jár a hármask. főisk. segélyezés $\frac{3}{7}$ -e arányában, melyet *tanszerekre* fordítanak.

4. A nagy-körösi ev. ref. egyház, kezdettől óta 30 frtot *ad tkp. könyvtárra, physikai szerekre* pedig 15 frtot, *rajzeszközökre* 10 frtot, *gazdasági gyakorló földre* 40 frtot, de melyet ez a jövedelemből visszatérít.

5. *Az Egressi G. Sámuel* 1000 frtos alapítványának kamata zenészekre jövedelmez; a *növendékek* is fizetnek e czimen 2—2 frtot.

A tan. képezdei könyvtár állaga, 1895/6-ban m. e. 5242 drb. a *tanszerekhez* 6662 drb. A könyvtár szakok szerint (I—X) van rendezve.

Főkönyve 1871-ben kezdetett; van czédula-katalogusa is. *A tanszerekről* szintén leltár vezetetik.

A tan. képezde költségei (bele értve a növendékek és a gyakorló iskola költségét is) 1894/5-ben.

1. Egyházi forrásból, (a dunamelléki ref. egyházkerülettől 4307 frt) b) a nagy-körösi ev. ref. egyháztól 2820 frt 13 kr. —) 7127 frt 13 kr. 2. Saját (de Nagy-Köröshöz kötött) alapítványaiból, nem számítva a Kalocsa-alapítványt, 1337 frt 13 kr. 3. Más forrásból (Nagy-Körös évi adománya, tápdij fizetés stb.) 5703 frt 72 kr. Összesen: 14167 frt 98 kr.

A tanító képezdének pénzmaradványa nincs, mert a fennálló szerződések szerint a megállapított szükségletekre, mindazon összeget, a mélyre a fedezet kijelölve nincs, a nagy-körösi ev. reform. egyház adja.

97. §. VI. Tanképezde fenntartó, felügyelő és kormányzó hatóságok.

A) Főntartó hatóságok: A dunamelléki ev. reform. egyházkerület és a nagy-körösi ev. ref. egyház.

B) Az egyház kerületi tanító képesítő bizottság: Filó Lajos egyházker. tanácsbíró, elnök, Ádám Kálmán,

kecskeméti ev. ref. egyházmegyei esperes, Ádám Gerzson, nagy-körösi ev. reform. főgymn. igazgató, H. Kiss Kálmán, Losonczy László, Kovács Ferencz, dr. Dezső Gyula, Oláh Károly (egyszer-smind jegyző) Hajdú László, Bencze Zsigmond, Sebestyén Bálint tkpezdei tanárok.

C) Egyházker. iskolalátogatók. Baksay Sándor solti ev. ref. esperes, Mészáros János e. ker. tanácsbíró, Szilády Áron egyházker. papi főjegyző.

D) Kormányzó hatóság: A dunamelléki ev. ref. egyházker. közgyűlés, közvetlen *igazgató testület*: a tanképezdei igazgató tanács és pedig ez idő szerint: *Elnökei*: Filó Lajos, nagy-körösi ev. ref. lelkész stb. és Nyári Szabó Ferencz nagy-körösi egyház főgondnok. *Tagjai*: Ádám Gerzson, nagy-körösi ev. ref. főgymnasiumi igazgató, Ádám László a kecskeméti ev. ref. egyházmegye tanácsbírája, a dunamelléki ref. egyházkerület részéről; Kovács Lajos lelkész, Póka Kálmán polgármester és presbiter, a nagy-körösi ev. ref. egyház részéről; H. Kiss Kálmán tkp. igazgató hivatalból, Oláh Károly, a tkp. tanári kar részéről; jegyzője Kovács Ferencz tkp. tanár.

E) Tápintézeti választmány. *Elnökei*: a tkp. igazgató tanács elnökei; *Tagjai*: tkp. igazgató H. Kiss Kálmán, a gymn. igazgató, Ádám Gerzson; Dr. Joó Imre tápintézeti igazgató; a tkp. tanárok, Cziriák János egyh. algondnok, Bakonyi János, Boros Mihály, Kaszap Péter, ifj. Patonai Pál, Somogyi János, Vargha István presbiterek; jegyzője Kovács Ferencz tkp. tanár.

98. §. VII. Tanképezdei tanári testület 1890/1 — 1894/5.

a) A nagy-körösi ev. ref. tanítóképezdének 1839—1849/50-ig volt egy igazgatója, és 4 tanára; 1855/6-tól 1890/1-ig 7 igazgatója (a helyettesekkel együtt) és 24 tanára.

b) 1890—91 óta, illetve 1894/5-ben a tanári testületet alkotják:

1. *Hegymegi Kiss Kálmán* igazgató. Tanárrá lett Nagy-Körösön 1875-ben. Feláztatott ev. ref. lelkész s a szatmári ev. ref. egyházmegye tb. és a kecskeméti ev. ref. egyházmegye lelkészi tanácsbírája, ugyanezen egyházmegye és a dunamelléki ev. ref. egyházkerület tanügyi bizottságának tagja.

2. *Losonczy László* ev. ref. lelkész-jellegű rendes tanár. Tanárrá lett Nagy-körösön 1873-ban. A nevelés tudományok tanára, tkp. könyvtárnok.

3. *Oláh Károly*. Tanárrá lett Nagy-Körösön, 1864-ben. Ének és zenetanár, a tanári szék és a tanképesítő bizottság jegyzője, a segély pénztár és a zeneeszközök pénztárának kezelője, a zene szerek őre.

Kovács Ferencz okl. gymnasiumi és tankép. rendes tanár. Tanárrá lett a csurgói ev. ref. főgymnasiumban 1882-ben; tan. kép. rendes tanárrá választott Nagy-Körösön 1883-ban. A meny-nyiség és természettudományok tanára s az igazgató tanács és a tápintézeti választmány jegyzője.

5. *Dr. Dezső Gyula*, a magyar- és német nyelv s a természetrajz tanára 1885. óta.

6. *Hajdu László a kecskeméti* ev. ref. egyházmegyei és tanügyi bizottság tagja, s a tan. képezdei gyakorló iskola tanítója 1870 óta.

7. *Bencze Zsigmond*, a szépírás és rajzolás tanára 1894. szeptember 1-óta, előbb debreczeni tan. képezdei rajztanár.

8. *Ady Károly*, Nagy-Körös város okleveles kertésze, a gazdaságtan és kertészettan elm. és gyakorlati tanítója 1885-óta.

9. *Sebestyén Bálint*, ev. ref. elemi tanító, okleveles torna tanító, a testgyakorlás tanítója 1869 óta.

10. *Hegedüs Endre*, ev. ref. orgonista kántor, a temetési karének ismételtetője 1876 óta.

11. A római kathól. növendékek hitoktatója, *Gyurinka Antal* róm. kath. esperes plébános.

12. A izr. növendékek hitoktatója *Balla Ádám* izr. tanító.

A tanárok mindannyian tagjai a d. m. egyházkerületi tanítóképesítő bizottságnak is.

A tanári testület majd mindenik tagja *irodalmi téren* is működött. Különösen a paedagogiai irodalom és tankönyv írás terén, úgy a multban, mint a jelenben, továbbá az egyháztörténetírás terén is. A vallás tudományok tanképezdei és népiskolai ágai Warga János, dr. H. Kiss Áron, H. Kiss Kálmán, a paedagogiai tudományok s magyar nyelv a tanító képezdében, Nagy László, dr. H. Kiss Áron, Losonczy László, — a népiskolában dr. Kiss Áron és Losonczy László, — a történelem a tan. képezdében H. Kiss Kálmán — a népiskolában Ballagi Károly és Nagy László, dr. H. Kiss Áron; — a földirat a népiskolában Hajdú László, a termé-

szetrajz a népiskolában Losonezy László és Hajdú László, a mezeti gazdaság és természettan tan. képezdében és népiskolában H. Kiss Kálmán, a számtan Magyar Antal, az ének és zene-tudományok, ugy a tan. képezdében, mint a népiskolában Sz. Nagy József és Oláh Károly által vannak képviselve. Egyháztörténeti írással H. Kiss Kálmán, szépirodalommal dr. Dezső Gyula tkp. tanárok foglalkoznak.

99. §. VIII. Vegyesek. A tan. képezdei növendékekről; tanítói kibocsátásról; tanító képesítésről.

A nagy-Körösi ev. reform. tan. kép. növendékek épen olyan egyénekből kerülnek ki, mint a minők más tanítóképezdébe is kerülnek, t. i. legnagyobb részben a nép legszegényebb rétegéből s legtöbbnyire a gymnasiumok IV-ik V-ik osztályából; a polgári iskola IV-ik osztályából; de kerültek és kerülnek fölvételi vizsgálatlalt a gymnasium III-ik osztályából is; sőt kerültek elemi iskolából is. Eleinte a pálya rövid volta vonzotta az ifjakat a tan. képezdébe, különösen, a mint Nagy László egyik évi „értésítőben“, felsóhajt, az olyanokat, kik vagy nem bírták költség-, vagy tehetség-hiány miatt a gymnasiumot elvégezni, vagy beleuntak a tanulásba. Ezért nagyon helyes volt a tan. képezdei tanfolyamot három, majd négy évre emelni. Azonban mindaddig mig a tanítói javadalmak legalább is meg nem növekednek annyira, hogy azokból művelt ember kényelmesen megélhessen: a tehetségesebb növendékek nem fogják a tan. képezdét, (kivéve a hivatottságot, vagy szegénységet,) felkeresni! A nagy-körösi tan. képezdei tanárok e nehézségek mellett is, tekintve még azt is, hogy kezdetben tankönyvek sem voltak s kéziratból kellett tanítaniok, tisztességesen megfelelték hivatásuknak.

A nagy-körösi ev. ref. tanítóképezde *növendékeinek létszáma* 1839—1849 ismeretlen.

1855/6—1895/6-ig volt a tanítóképezdének 2471 növendéke és 897-szer töltött be *tanítói állomást*.

Ezt azért mondjuk így: mert egy-egy egyént többször is bocsátott ki állomásra.

A növendékek a mint bevégezték a tan. kép. pályát, kezdetben *képesítetteknek* is tekintettek s bizonyítványaik tanító oklevél gyanánt szolgáltak és külön tanító képesítő vizsgálatot az egyház-

kerületi tanképesítő bizottság előtt csak azok tettek, kik magán úton készültek a tanítói pályára és tettek nemcsak férfi-, hanem nőtanítók is; mert egy helytartósági intézmény csak úgy ismerte el a tanítónőket, ha valamely felekezeti tan. képezdében a tanítói oklevelet megnyerték. Ev. református egyházunknak nem levén tanítónőképezdei, a tanítónőképsítést a férfi tan. képezdekben gyakorolta s gyakorolja. A *tan. képesítő vizsgálat* írásbeli, szóbeli és gyakorlat tanításbeli vizsgálatból állt és áll ma is, majdnem teljesen egyöntetű még a külsőségekben is az állami tanítóképesítő vizsgálatokkal. A magánuton készülteknek előbb az osztály-vizsgálatokat is (4-et) le kell tenniök. Az egyházkerületi tanítóképesítő bizottság 1895/6-ig 685 egyénnek *adott tanítói oklevelet*.

IV. CZIKK.

Községi iskolák. Különféle tan- és nevelő intézetek.

100. §. A felső leány népiskola.

(Mészöly Gáspártól.)

Ezen intézet felállítására vonatkozó első lépések 1869. évben tettettek meg. Ezen évben ugyanis Nagy-Körös város képviselő testülete, a helybeli nőegylet kezdeményezése folytán, november 19-én tartott gyűlésében határozatilag kimondta, hogy egy, a város fenhatósága alatt álló, „növeldeszerű, elemi osztályokkal egybekötött polgári leányiskolát” állít fel. Ezen határozat végrehajtására egy 30 tagú „tanügyi bizottságot” alakított, melynek elnöke Beretvás Farkas, jegyzője Magyar László volt. A bizottság a szükséges előintézkedéseket megtévén, oda vitte a dolgot, hogy az intézet 1870. május 16-án ünnepélyesen megnyitattott s Czenner Károlyné nevelőnő és Mágocsi József tanító vezetése mellett a beiratkozott, több mint 50 növendékkel, szép remények mellett megkezdte működését.

Azonban ezen iskola, illetén jelleggel és szervezettel nem sokáig állhatott fenn. A megyei tankerületi iskolatanács ugyanis a törvényes alapra támaszkodva, az iskola szervezete s a tanügyi bizottság ellen több rendbeli kifogást emelt leiratában s hangsúlyozta, hogy a város, ha anyagi hiányok miatt nem képes a törvényeknek megfelelő polgári leányiskolát állítani, a helyett

felső leányiskolát rendezzen be s a tanügyi bizottság helyett rendes községi iskolaszéket alakítson. A városi képviselő testület ennek folytán 1871. november 16-án hozott határozatával a növeldeszerű elemi osztályokkal egybekötött polgári leányiskolát beszüntette, az iskolaszéket megalakította, melynek elnöke Gubody Sándor, jegyzője Bónis Károly, gondnoka Gubody Gedeon lett, s utasította, hogy az iskolaszék a törvény értelmében „felső leányiskolát” szervezzon.

A községi iskolaszék a vett utasításhoz képest, a felső leányiskolát fel is állította, melynek I-ső osztályában a tanítás még az 1871. év november havában meg is kezdődött. A közönség azonban oly hidegséget mutatott ezen így megnyílt felső leányiskola iránt, hogy a városi előjárásának a szülékhez intézett felhívása mellett is, mely szerint elemi iskolákat végzett gyermekeiket a felső leányiskolába járassák, igen kevés növendék iratkozott be ezen iskolába; s bár a tél folyamán felment 50-re a növendékek száma, de az iskolai év végére a létszám csaknem teljesen elfogyott s így a következő évben az iskola nem is nyílt meg ujlag s egy ideig a felső leányiskola szünetelni volt kénytelen.

Az 1876. évben a városi képviselő testület 5603. sz. végzésével ismét egy, a törvény követelményeinek megfelelő „felső leány népiskola” felállítását határozta el s e célra 2320 frt évi segélyt szavazott meg s utasította az e közben újra alakult iskolaszéket, melynek elnöke Filó Lajos ref. lelkész, jegyzője Mészöly Gáspár tanár volt, a szükséges intézkedések megtételére. A következő év nyarán a város által felső leányiskola helyiségül átengedett, már előbb is iskolahelyiségül használt „régí csendőr lactanya” épülete kellőleg átalakíttatván, ez év őszén, 1877-ben a felső leányiskola ezen helyiségben meg is nyílt s az előadások az I. osztályban a belépett 35 növendékkel megkezdettek. Az igazgatói állásra hirdetett pályázat eredménytelensége miatt csak a segédtanítónői állás lett ekkor betöltve Kasich Laura személyében, az igazgatást pedig Bónis Károly főgymn. tanárra bízta az iskolaszék ideiglenesen, ki mellett még néhány tanár végezte a tanítási teendőket. Ez volt a tulajdonképeni kezdete a felső leányiskola életének s ez idő óta folytonosan fennáll és működik az intézet s halad kitűzött célja felé.

A következő 1878. évben a II. osztály is felállított s az igazgatói s rendes tanítói állások is betöltettek. Igazgatóul dr. Tóth

Mihály, rendes tanítónak Varga Ilona választattak meg. Az iskolaszék ettől fogva a felső leányiskola ügyeinek közvetlen vezetését s intézését egy saját kebeléből választott, az úgynevezett „felső leányiskolai szakbizottság“ által eszközzi, melynek első elnöke Szentpétery Gyula, új iskolaszéki elnök volt.

Az állandó életre kelt felső leányiskola az első években nagy látogatottságnak nem igen örvendett. Ennek oka leginkább az volt, mely a csekélyebb létszámot némileg igazolja, hogy a városi közönség nagy része földművelő s iparüző s örvend a szülei, ha leánygyermeké az elemi iskolák elvégzése után otthon a házi teendőkben neki segítségére van, s a felsőbb iskolázás törvény szerint kötelező nem lévén, nem igen törődnek a szülők a felsőbb leányiskolával. Egyébiránt az érdeklődés évről-évre fokozódott s a növendékek létszáma bár lassacskán, folytonosan emelkedett.

Az 1880. évben Filó Lajos ref. lelkész elnöklete alatt — ki egyszersmind a felső leányiskolai szakbizottságnak is elnöke lett — újra alakult iskolaszék gondos felügyelete s intézkedése igen jótékony hatással volt az iskola fejlődésére. A tanítói kar kezdeményezése folytán ez évben állíttatott fel az ifjúsági könyvtár, mely ajándékozások, évi segély s a növendékektől szedett havi 10—10 krajczár díjakból 91 kötetet foglalt magában az év végén. Azonban a segédtanítónői állás ügyében kifejtett kellemetlenségek folytán az iskolaszék nem soká folytatta gondozó működését s 1881. szeptember havában lemondott; s mivel a segédtanítónői állás a tanév végéig betölthető nem volt, ezen tanszék tárgyait az iskolai év folyamán az intézet rendes tanerői látták el. Az iskolaszéki ügyek vezetése Filó Lajos volt iskolaszéki elnökre bízott ideiglenesen, 1882. február haváig, midőn az új iskolaszék megalakult, ki az iskola ügyeit teljes buzgalommal s tapintattal intézte.

Az új iskolaszék s a felső leányiskolai szakbizottság elnöke Dr. Öreg János tanár volt. Ezen évben (1881.) a véglegesített segédtanítónői állás Csécsi Zsuzsánna tanítónővel lett betöltve. Dr. Tóth Mihály igazgatónak Nagy-Váradra lett eltávozása után az igazgatói teendőket 1881/2. tanévben Sánta Béla főgymn. tanár intézte, a ki Bónis Károly tanárral együtt végezte egyszersmind az illető tanszékhez kötött tárgyak tanítását. Ugyanezen évben behozta az iskolaszék a német nyelvnek, mint rendkívüli tárgynak tanítását, de csak az önként vállalkozók részére s így nem kötelezőleg, miáltal alkalom nyílt e nyelv tanulására is az intézetben.

Az igazgatói állás az 1882/3. tanév elejére betöltetett Szurmó Ambrus igazgató személyében, a ki azóta folytonosan igazgatója a felső leányiskolának s kinek szakértő és ügybuzgó vezetése mellett szépen halad az iskola mind e mai napig előre. Majd 1884. szeptember hóban az eltávozás folytán megüresedett segédtanítónői állomást Gonda Mária okl. ipartanítónővel töltötte be az iskolaszék, mely ugyanekkor, szintén eltávozás következtében, új elnököt választott Dömötör Pál személyében, ki egyszersmind a felső leányiskolai szakbizottságnak is elnöke lett, melyet még azután is ő viselt, midőn az 1885. márczius havában újjá alakult iskolaszék Ádám László polgármester urat választotta elnökül. Jegyző lett ugyanekkor Szurmó Ambrus igazgató, ki azóta a mai napig teljes elismerésre méltóan viszi a jegyzői teendőket.

1887. évben töltötte be a felső leányiskola fennállásának 10-ik évét. Ezen idő alatt úgy a városi testület, mint fentartó, a szükséges anyagi áldozatok meghozatalában, mint szintén a községi iskolai szék az intézet szellemi vezetésében s kormányzásában teljes buzgósággal járt el mindenkor s a tanítói kar is lelkiismeretesen teljesítette kötelességét s pontosan megfelelt hivatásának. Ezen tényezők összhangzó működése folytán az iskola, tíz évi pályáját megfutva, bátran versenyezhet más hasonló rangú iskolákkal. A tíz év alatt összesen 298 beírt növendéke volt az intézetnek, kik közül tizen tovább is haladva tanítónői és óvónői pályára képezték magukat. Az iskolai kézi könyvtár, mely 1878. évben alapított, ekkor 253 kötet könyvből s 17 füzetből, az ifjúsági könyvtár 247 kötet és 15 füzetből, együttesen 500 kötetből és 122 füzetből állott. Földrajztörténeti és természettani tan-szer volt mintegy 800, s a női kézimunkákhoz tanszer és eszköz s rajzminta gyűjtemény, továbbá a tornászáshoz felszerelési tárgy összesen 250 darab.

Az 1887/8. tanévvel az iskola életének második évtizedét kezdte meg. Ezen évben kimondta az iskolaszék, hogy csak oly növendékek vétetnek fel az iskolába, kik egyéb törvényes kellékek mellett 12-ik életévüket a felvétel naptári évében betöltik; továbbá az eddigi féléves beosztást évharmadokra való beosztásra változtatta. 1888. év szeptember havában az iskolaszék újra alakult, elnökévé Póka Kálmán polgármester választott; 1890. évben pedig a felső leányiskolai szakbizottság elnöke Mészöly Gáspár tanár lett,

kik a mai napig ezen megbiztatási körben működnek. Az iskola életében nem történt semmi nevezetesebb mozzanat az utóbbi időkben, kivéve, hogy a segédtanítónői állás 1894-ben rendes tanítónői állássá emeltetett; az iskola feladatának megfelelőleg, kellő sikerrel futja pályáját.

Jelenleg is a két osztályú felső leányiskola az úgynevezett „régí csendör laktanya“ épületben van s az összes helyiségeket maga az iskola használja. Van benne két tanterem, melyek közül egyik téli tornahelyiségül is szolgál, egy tanszertár s az igazgató lakása is itt van, külön épületben. Taneszközök és szerelvények a következők: az iskolai könyvtárban van 501 kötet mű, 19 füzet és 450 darab iskolai értesítő; az ifjúsági könyvtárban: 443 kötet és 15 füzet, a két könyvtárban összesen 944 kötet, 34 füzet és 450 iskolai értesítő. Járat az iskola a tantestület részére 6, a növendékek részére 3 lapot, illetve folyóiratot. Földrajz-történeti tanszer van összesen 32 darab; a természetrajzhoz 644 darab; a természettanhoz 176 darab. Szépirás-rajztanszer 132 darab; felszerelési tárgy a tornászához összesen 63 darab. A legutóbbi tanévben készített kézimunkák száma az I-ső osztályban összesen 253 darab, 31 tanuló részéről; a II-ikban 205 darab, 17 tanuló részéről s így a két osztályban készített kézimunkák száma 458 darab, pár, illetve méter volt. A növendékek száma volt a legutóbbi tanévben: az I-ső osztályban 31 rendes, 1 magán s a II-ik osztályban 17 rendes, 4 magán, összesen 48 rendes és 5 magántanuló, kik közül a helybeli illetőségű szülők gyermekei semmi tandíjat nem fizetnek, idegenek 5 frt tandíjat kötelesek fizetni évenként. Ezen kívül minden növendék kivétel nélkül fizet 50 krt az ifjúsági könyvtár részére, 10 krt értesítőre s 15 krt a nyugdíjintézetre. A német nyelv tanulására vállalkozók fizettek eddig évenként 10 frtot, jelenleg már semmit sem fizetnek, ezen fakultatív tantárgy is ingyenes.

A tantestület ugyanaz, mely az iskola tíz éves pályájának befejezésekor működött, nevezetesen: Igazgató Szurmó Ambrus, ki egyszersmind a községi iskolaszéknek s a felső leányiskolai szakbizottságnak is jegyzője; rendes tanítók: Varga Ilona és Szurmóné Gonda Mária. A községi iskolaszék, mint kormányzó testület elnöke: Póka Kálmán polgármester, másodelnöke: Mészöly Gáspár tanár, ki egyszersmind a felső leányiskolai szakbizottságnak is elnöke; gondnoka Molnár Ferencz városi közgyám.

A folyó 1895. évi költségelőirányzata a felső leányiskolának a következő: Igazgatói fizetés és tisztogatási átalány = 750 frt; két rendes tanítónő fizetése 600 frtjával = 1200 frt; egyik rendes tanítónő lakbére = 100 frt; nyugdíjintézetre 3 személytől = 36 frt; taneszközök, lapok, folyóiratokra = 100 frt; iroda-költség, hivatalos nyomtatványok = 20 frt; felszerelésekre = 40 frt; iskolai kézi könyvtárra = 20 frt; ifjúsági könyvtárra = 20 frt; fűtésre = 80 frt; vegyesekre = 24 frt; összesen 2390 frt azon mennyiség, melyet a városi közönség, mint fentartó testület, az iskolahelyiségen felül, a felső leányiskolára fordít ez idő szerint, mely kiadási összeg a városi pénztárból nyer fedezetet.

A „*Nőegylet felügyelete és pártfogása alatt álló hat osztályú nőnevelde*“ a „*Jóteköny nőegylet*“ czíme alatt a 114. §-ban van ismertetve.

101. §. A nagy-körösi ev. reform. népiskolák.

(II. Kiss Kálmántól.)

I. Kezdetről 1851-ig.

Általános ismert dolog, hogy a *tulajdonképeni népiskola* a reformáció szülötte; de a ki ezen a reformáció-korabeli népiskolán, a mai népiskolát értené, nagyon csalódnék. A reformátorok s a nyomdokaikat követő református papok a XVI-ik században iskolát nyitottak ugyan mindenütt és eleinte maguk tanítottak, majd segédül „*mestereket*“ alkalmaztak, kibőlszintén lelkészek lettek; de az iskolát inkább csak a *fiuk* számára nyitották. — A fiú-iskoláknak is kisebb vagy nagyobb volta rendesen a tanító készségétől függött s a latin nyelv tanítása az elemi iskolákban is közönséges volt. — Nemzeti vagyis *anyanyelvi iskolának* csakis a leányiskolákat tekintették, melyeket később nyitottak meg, mint a fiuk iskoláit, általános levén az a vélemény, hogy a leányoknak kevés szükségük van a tudományos ismeretekre. . . . Az anyanyelvi vagyis a tulajdonképeni elemi iskola rendes tantárgyai voltak: a vallás-, egyházi énekek, olvasás, írás és számolás.

A nagy-körösi ev. reform. elemi iskolákról a XVI. és XVII. századokból mit sem tudunk. Keveset tudunk felőlük a XVIII-ik századból is. — De hogy itt sem volt különben, mint másutt és hogy az, a mit általánosságban mondottunk, Nagy-Körösre nézve is áll és hogy a *nagy-körösi reform. elemi fiúiskolák* a gymnasium

előcsarnokai voltak, ebben megerősítenek bennünket *Losonczy István* körösi professzornak, 1770-ben kiadott „*Hármas Kis Tüköre*“ előbeszédében olvasható eme szavai:

„Vajha *felállítatnának* a mi nemzetünkben is a *magyar iskolák*, a melyekben a *szükséges dolgokra* magyar nyelven tanítatnának a mi gyermekeink! . . . De ez a mi oskoláinknak nagy fogyatkozása, hogy *mindenütt különbség nélkül* a gyermekek *Cellariusra, diák rudimentára* szoríttatnak, a melyeknek paraszt állapottokban soha semmi hasznát nem veszik.“

A kecskeméti ev. reform. egyházmegye most legrégibb jegyző- és anyakönyve a „*Liber Matricularis*“ 1786-ból az (iskola rektora fizetésén kívül), a *leányok, syntaxisták, grammatisták, quintariusok, sexták és septimák* fizetéséről emlékszik (a 120-ik lapon.)

A *leányok iskolái* a város különböző helyein vannak elhelyezve; a *fiúk iskolái* pedig a gymnasium mellett s illetőleg annak épületeiben.

Az elemi *fiúiskolák* tehát a gymnasium előcsarnokai úgy *kezdetben*, mint a múlt században s a jelen század elején. — A quarta, quinta, sexta és septima classisokat „publicus és privatus praeceptorok („Domne N. N.“) tanítják a 3-ad és 4-ed éves diákok közül.

1821-ben már az elemi iskoláknak „*I-ső, II-ik, III-ik magyar iskola*“ a nevök; de latin elnevezésük később is fordul elő. — 1821-ben már egy *állandó tanítót* is választanak számukra; 1827-ben kettő az állandó tanítók száma; majd ismét csak *egy*. (Egyháztanács jegyzőkv. 1806—1832. 176. lap.)

Az 1834-ki jegyzőkönyv tanúsága szerint a publicus praeceptorok 40—40 váltó czédula forint évi fizetést, lakást és némi tandíjat kapnak; a privatus praeceptorok csak tandíjat; 1835-től kezdve a publ. praeceptorok bizonyos stipendiumot is. (1834—1851. Egyh. jkv. 5. 11. 12. lap.)

1840—1-ben felállítják a *kezdőiskolát*, melyet *kisdedővodának* is neveztek.

A *leányok iskolái* közül már 1740-ben az *alszegi, középső- és felszegi iskolákról* emlékeznek forrásaink. Ezen iskolák *állandó tanítói* 1784-ben a következő fizetést huzzák: 50 magyar forint, 80 font hus, 80 font só, 30 font fagygyú, 2 sajt, 2 gomolya, 2 itze vaj, 6 akó bor, 9 öl fa, 100 kéve nád az egyháztól és lakás és föld; továbbá minden lánytól 2—2 véka gabona.

1819-ben a lakáson és földön kívül 56 rhénes forint készpénz, 3 akó bor, 3 öl fa és egy 6 ökrös szekér szalma, (gondnoki számadások XVIII. csomó) és minden leánynövendéktől 2 véka gabona.

1836-ban *Gerecze Kopa Mihály* házat leányiskolául hagyja. Tanítója 1838/9 óta lakást- és az egyháztól 125 frtot huzott; de földet nem; (Gondnoki szám. XXV. cs.) növendékeitől tandíjat.

1844. óta a *Kopa-féle iskolát*, 1846-ban már az *alszegi iskolát* is „*elegyes iskolának*“ nevezi az egyháztanács, hova fiu- és leánygyermekes vegyesen jártak. (1843—1851. Egyhts. Jkv. 138—171—172 lap.)

II. 1851—1895.

A gymnásium rendezése felszínre hozta a ref. népiskolák rendezését is. Azon emlékiratban, melyet az ev. ref. egyháztanács a gymnásium rendezési tárgyában készített, a *népiskolákról* is szólva, kimondja azok *rendezésének szükségét*, nevezetesen, hogy mind a fiu-, mind a leányiskolákban a tanításra alkalmas *rendes tanítók tétessenek*, hogy a főiskola épületében elhelyezett 4 osztályon kívül, még a város felső és alsó részén egy-egy fiu elemi iskola állíttassék s hasonlóképen legyen a város közepén egy főleányiskola, melyben az életre szükséges tudományokon kívül, varrás, szabás- és háztartásra szükségesek taníttassanak. Mind az öt fiu nemzeti (elemi) iskolák tanítói, mind a 3 alsó leányiskola tanítója 300 pengő forint évi fizetéssel, lakással és fűtéssel lennének ellátva; a főleányiskolában pedig egy professor és 2 nőtanítóra 1000 frt fordíttatnék. És így mindkétnemű gyermekek *teljes polgári* kiképeztetése évenként 3400 pftot igényelne. Minthogy pedig az évi 11,700 pfrtnyi kiadásból az egyház csakis 3700 pftot fedezhet: a még szükségglendő évi 8,000 pftot a várostól kéri, köteles levén a kormány-rendeletnél fogva mindegyik község a maga népiskoláit rendezni. (1834—1851. Egyhts. Jkv. 333—345 lap.)

Nagy-Körös város ezen szükségletek fedezését meg is ajánlotta 1851. jan. 8-án, részint az által, hogy beleegyezett, miszerint az egyház használatába isk. czélokra hajdan átbocsátott földek eladassanak; részint azáltal, hogy évi 4080 quotta fa átbocsátásával ugyanannyi forintot biztosít. Viszont az egyház is kijelentette 1851. márcz. 7-én tartott presbiteriális gyűlésében, hogy még sértetlen maradt jövedelmeiből a leányiskolai tanítók fizetését —

körülményszerűleg — javítani fogja. (1851—1860. Egyhats Jkv. 3. lap.)

Ezen ígérethez képest a folyamodó négy leányiskolatanítónak, 1851. ápril 24-től számítva évi 200—200 pftot rendel az 1851. aug. 10. tartott egyháztanácsgyűlés, — eltörölvén minden — eddig a szülék által teljesített pénz és terménybeli fizetést, de meghagyván továbbra is azt, mit közvetlen az egyházi testülettől kapott. (1851—1860. Egyhats Jkv. 35. l.) Ezzel szemben a szüléket gyermekeik pontos iskoláztatására kötelezte. — A tandíjfizetéstől szabadult szülék eleget is tettek e kötelezettségnek annyira, hogy az iskolák túlnépesekké lőnek.

A fitanítók állandósítása tekintetében a döntő határozatot azon időre halasztá az egyháztanács, midőn a praeperandia felállításának kérdése el fog dőlni; mert ha az Kőrösön lesz ismét: állandó *fiu*-elemi isk. tanítók beállítását nem tartá szükségesnek; máskülönb pedig a változó fitanítók évi fizetését 52 pftól 80 pft-ra emelte. (1851—1860. Egyhats Jkv. 113. l.)

A kormány azonban folyton sürgetvén a fitanítók állandósítását, az egyháztanács 1854. júl. 6-kán kimondja azt és e határozat megvalósíthatása végett, még 5000 pftot kér a várostól azon 3095 frthoz, melyet 1851. óta elemi isk. czélokra évenként tényleg kapott. (1851—1860. Egyhats Jkv. 171. l.)

Az állandósítás meg is történik — 1855. év szept. 1-jén 4 állandó elemi iskolatanítót választ az egyháztanács 300—300 pft évi fizetéssel. (Ugyanott 205 lap.)

1856. márcz. 25. tartott egyháztanácsban felolvassák Nagy-Kőrös város községi választmányának azon határozatát, mely évi 5000 pftot ajánl meg a város pénztárából, de felhívja a presbiteriumot, hogy még az 1856-ik év folyamán a város két részén egy *regyes* és egy *fiu* nemzeti iskolát állítson, a túlnépeség miatt, s a beállítandó tanítóknak 300—300 pftot adjon. (1851—1860. Egyhats Jkv. 321 lap.) E célból egy telket 1200 pftért meg is vásároltak. (Ugyanott 329 l.)

1857. ápr. 16-kán Nagy-Kőrös városa egy biztosító okiratban 37,500 pftot ígér 10 évi részletekben és az adott évi 1800 pftnak 6000 ftra kiegészítését „a nagy-körösi ref. egyház iskoláinak jobb karba állítására.“ (1851—1860. Egyhats Jkv. 259 l.) Erre az egyház a *Felszege*n fölépíti az „*Erzsébet királyné iskolát*“, melyet 1857. máj. 14. avattak föl, (1851—1860. Egyhats Jkv. 254 l.) s

telkeket vesz iskolai célokra, mind a *Felszezen*, mind az *Alszezen*. (Ugyanott.)

További átalakításokra (a Károli István házának megvételére volt) és iskolaalapításra, a 37,500 frtos beruházási összegből négy részletet kér az egyház 1858. szept. 7-kén s az évi segély 2000 pftra emelését s kérelmét a város teljesíti is. Erre 1859. febr. 25-kén, megveszi az egyház a *Patay Sámuel-féle telket*, (ma Tanítóképezde,) az örökösöktől 6811 frton s 2272 frttal átalakítja népiskolául. (1851—1860. Egyhts. Jkv. 342—346 lap.)

1859. ápril 1-jére *négy állandó tanítói állomásra* hirdet pályázatot az egyháztanács. 1851—1860. Egyhts. Jkv. 339 lap.)

1862/3-ban már *következő népiskolái* vannak a nagy-körösi ev. ref. egyháznak: ú. m. a *középponton* (a gymnásiumi épületben) egy elemi *fiu-iskola* 6 osztálylyal; az első belőle 2 párhuzamos osztályból áll. A város *külső* részein: *egy fiu-iskola* télen 2, nyáron 3 osztálylyal s egy tanítóval. — Az „*Erzsébet*“, „*Felszezi*“ (Károli I.-féle házban), „*Alszezi*“ (Inokai-féle házban,) a „*Középső*“ és a „*Kopa-féle leányiskola*“ (a Kaszap-féle házban) egy-egy tanítóval. Egy *vasárnapi iskola*, melyben a tanítók mesterinasokat tanítottak. (1863-ki nyomott „*Tudósítás*“ a nagy-körösi helv. hitv. fő- és elemi iskolákról 33 lap).

E közben foly a város határának arányosítása s *Nagy-Körös város* 1865. márcz. 2-kán 13 ev. reform. néptanító számára (13-kul a kántort számították,) 140 és $\frac{1}{4}$ azaz egyszáznegyven és egynegyed hold földet ad ki a *közlegelőből* 505/865 sz. végzésével. 1873. jan. 19-kén 19. sz. végzésével e földet magának tartja meg a nagy-körösi ev. ref. egyház, fizetés-javítást ígervén helyette a tanítóknak. (1872—1876. Egyhts. Jkv. 10—16 lap.) És e földeket mind a polgári, mind az egyházi felsőbb hatóságok is az egyház kezén hagyják, a tett ígéret beváltása fejében.

1871/2-ben 15 az ev. ref. elemi iskolák száma, (8 fiu és 7 leány-iskola) 15 tanítóval. E tanítók fizetését 4738 frtról 7600 frt összegre emelte az egyháztanács, adván fizetésül nekik 550 fttól 750 frtig fejenként.

1873/4-ben már 16 tanító tanít 16 tanteremben; 8 fiukat, 8 leányokat s ez nem is változik 1878/9-ig.

1878/9-ben már 17 tanító tanít 17 tanteremben; 9 fiukat, 8 leányokat. A város egy ideiglenes iskolahelyiség bérét fizeti (a Gombay-házban,) s a népiskolai dotációt 1000 frttal emeli. Az

összes elemi iskolai költség 11790 frt; ebből a tanítók fizetése 8170 frt.

1879/80-ban özv. *Szalay Pálné V. Faragó Zsuzsánna* asszony a „*Szalay-Faragó leányiskolát*“ alapítja, melyet 1880. szept. 6-kán nyitnak meg ünnepélyesen. Ezzel 18-ra emelkedik a tantermek száma, 9 tanító fiukat, 9 leányokat tanítván bennök. — Szalay Pálné (1879. szept. 8.) ugyanis Hat ezer forintot ad az egyháznak iskolaépítésre; 1880. febr. 21. ismét kilenczezer frtot, melyből 6250 frt a Szalay-Faragó iskola rendes tanítójának fizetési alapjául szolgál; 2750 frt pedig építési költségül. — 1882. január 25-kén, ismét Három ezer frtot ajánl fel építési kölcsönül s halála után az egyház tulajdonául; addig pedig kamatra.

1882-ben özv. Szalay Pálné ezen 6%-os kölcsönéből egy szárny-épületet emeltet az egyház a Szalay-Faragó-iskolához, melyet 1882. szept. 9-kén nyitnak meg ünnepélyesen. — 1881/2-ben már 20 tanító tanít u. a. tanteremben; 10 fiukat, 10 leányokat; de a tantermek s tanítók száma még mindig kevés!

1881. nov. 3-kán *Irházi Ferencz* 1500 frtot hagyván egy nevét viselő tanteremre, e tantermet 1885. szeptemberében bérelt helyiségben meg is nyitották (Tóth József-féle házban, a tan. képezde mellett,) és abban volt 1890/1-ig, a midőn a tan. képezde szárny-épületébe beépítették. 1885-ben a város is adott egy tantermet az özv. Szalay Pálné által építtetett városi árvaházban (Árvaházi iskola.)

Ugyancsak 1885. júl. 26-kán 6573/1885. kr. sz. a. határozatával *Nagy-Kőrös* város ismét 1100 fttal emeli a ref. egyház népiskolai dotációját, 1886. jan. 1-től téven azt folyóvá.

1885/6—1890/1-ig 22 tanító tanítja a nagy-kőrösi ev. reform. elemi iskolát, és pedig 11 fiukat, 11 leányokat ugyanannyi tanteremben.

1889. decz. 15-kén 13149/889. k. i. sz. végzésével 450 frtot szavazott meg Nagy-Kőrös város közgyűlése a ref. egyház épületeiben nem lakó ref. tanítók lakásbére gyanánt, azt 1890. jan. 1-jétől téven folyóvá.

Az előadottakból kétségtelen, hogy úgy a nagy-kőrösi reform. egyház, mint az ezen egyház segítségére jövő Nagy-Kőrös város igyekeztek a népiskolai szükségleteket kielégíteni s a haladó idővel új meg új áldozatokat hoztak az elemi tanügy oltárára is: de a haladó idő mindig több-több követelménnyel lépett föl s az

egykor alkalmas tantermek kevésbbé alkalmasokká s részben alkalmatlanokká váltak, a mint azt az évenkénti esperesi látogatások, majd Szász Károly dunamelléki ref. püspök 1891. ápril 28. és 29. tartott püspöki látogatása is kétségtelenné tették. A püspök föl is hívta erre különösen az egyháztanács figyelmét; de fájdalom, az egyház segélyforrásai nem állanak arányban a szükségletekkel.

A gymnasium helyiségeinek szaporítása szükségessé válván, 1891/2-ben a *középponti fiu-iskola* egyik IV-ik osztályát bérházban kellett elhelyezni a *kecskeméti utcán* (Halász L. házában.) 1892/3-ban a gymnasium számára ismét ki kellett üríteni egy termet a középponton, minek folytán kihozatott onnan az V-ik és VI-ik osztály. Most ismét Nagy-Körös város adott egy termet a *kecskeméti utcán*, az általa megvásárolt Majthényi-féle házban és ide szállíttatott a Halász-féle bérházban volt IV-ik osztály; ennek helyére pedig az árvaházban szállásolt III-ik fiu-osztály, melynek helyére a középontrol kihozott V. és VI. fuosztály telepítettett.

1893/4-re ezt az egész *kecskemét-utcai városi házat* átalakíttatta és adta a nemes város ideiglenesen; de kiürítette érette az egyház a községi felső leánynépiskolában volt ugynevezett *kecskemét-utcai leányiskolát* is, minek folytán a jelzett új szálláson 3 tanító vezetése alatt 3 tanteremben (I. és II: III-ik IV-ik) fiu-osztályok helyeztettek el; a 4-ikben pedig (külön udvaron, az V-ik s VI-ik leányosztály. A kecskeméti-utczán levő Halász-féle bérház is kiürítettett akkor.

1894/5-ben az egész *kecskemét-utcai városi házba* fiu-osztályok szállíttattak s a leányok V—VI. osztálya az árvaházba tétett át. A kecskemét-utcai városi házban egy tanító lakást is kapott.

1889/90-ben a nagy-körösi ev. ref. népiskolák összes bevétele és kiadása 23838 frt 58 kr volt osztr. ért. Ebből 8194 frtot a város fizetett, 7899 frt 92 krt pedig az ev. ref. egyház kultusz-kasszája; a többi földek, alapítványok. A 23838 frtból a tanítói fizetésekre 11736 frtot fordítottak.

1894/5-ben az összes népiskolai bevétel és kiadás 19,386 frt 67 krt tett, melyet Nagy-Körös város és ev. ref. egyháza a *fentebbi* módon fedezett. E 19386 frt 67 krból a tanítók fizetésére fordított 13247 frt; orsz. tan. nyugdíjra 264 frt; tanszerekre s tan. könyvtárra 129 frt: a többi a fenntartásra fordított.

III. Tantervek; osztályok; 13—15 évesek oktatása.

a) Hajdan — mint mindenütt, úgy Nagy-Körösön is, — az elemi oktatás az olvasás-, írás és számolásra s vallásos ismeretek közlésére szorítkozott különösen a *leányoknál*, kik közül a kik írni is akartak tanulni, külön tandíjat fizettek. — A *fukat* a „Cellariusra, deák Rudimentára szorították“ — mint ezt már a fentebb említett *Losonczy István*, körösi professor panaszolja 1770-ben. Kétségtelen, hogy az ő hatása következtében „a magyar olvasás, írás, arithmetica, historia s a keresztyén hitnek ágazati — sem mellőztettek, kézikönyvül használtatván a Losonczy „*Hármas Kis Tüköre*“.

A Mária Terézia-féle „Ratio educationis“ ellen, a protestánsok nemcsak felekezeti, de magyar nemzeti szempontból is küzdvén, kényszerültek az elemi oktatásnak is legalább kerületenkint egységes szervezetet adni. Így adta ki a dunamelléki ev. reform. egyházkerület 1801-ben az ugynevezett „*Methodus docendit*“, — mely négy osztályban taníttatja az életre főként szükséges tantárgyakat. Ezt követték e század elején a nagy-körösi ev. ref. egyház elemi iskoláiban is. (1806—1832. Egyhts. Jkv. 37—39 lap.)

1828-ban a dunamelléki ev. ref. egyházkerület „*Rövid tantervét*“ jegyzőkönyvezik, mely a „*nemzeti iskolát*“ négy osztályra osztja, a 3-ik és 4-ik osztályba a német nyelvet is behozván. (1806—1832. Egyhts. Jkv. 203—204. lap.) E négy osztályba jóformán a mai I—VI. elemi osztály tantárgyai vannak beosztva.

1842-ben megvizsgálattja a nagy-körösi ref. egyháztanács a „*nemzeti iskolák tanrendszere*t“ s némi módosítással fenntartja az addigit; a tan-anyag mellett kijelöli a kézikönyveket is és gondoskodik, hogy azok valamely helyi könyvkötőnél készletben és olcsók legyenek. A tan-rendszer tárgyában javaslatot tevő választmány indítványára egy *ötödik nemzeti osztály* felállítását is elhatározza. (1834—1851. Egyhts. Jkv. 73 sz. végz. 102—105 lap.) Ez azonban pénzhijány miatt papíron maradt. — Egy bizottság 1842. jan. 19-kén a fiiskolákban elrendelt „jobb tanítás rendinek“ a leányiskolákba behozatalát is megindítványozza. (Ugyanott 72 lap.)

Az 50-es években a fiiskola egy előkészítő iskolából s négy elemi osztályból állott. A leányiskolákban is megvolt a négy osztály; de az előkészítő osztály hiányzott. Később 2—2 osztály jutott egy-egy tanítóra s lassankint oda törekedett az előjáróság,

hogy ha csak lehet egy osztályt tanítson egy tanító; de ez még most sem sikerült egészen.

1852. aug. 15-kén elfogadja az egyháztanács azon tantervet, melyet Sz. Warga János és Jánosi Ferencz tanárok s Nagy Gáspár jegyző készítettek *az öt nemzeti osztály* számára. E tervezet lényegileg azt foglalja magában, a mit 1880-ki népisk. tantervünk tartalmaz. Több gymnásiumi tanár felajánlja, hogy alkalmas népisk. tankönyveket készít. Az egyháztanács 200 pftot előlegez nyomtatási költségül, a többit egy birtokos igéri meg.

1859/60-ban a dunamelléki ref. egyházkerület által kiadott „*Népiskolai szervezetet*“ követik; 1860/61-ben pedig a négy reform. egyházkerület által megállapított „*Népiskolai tantervet*“ a helyi körülmények és szükségletekhez alkalmazzák.

1870/1-ben a dunamelléki ev. ref. egyházkerület által kiadott „*Népiskolai tanterv*“ szerint foly a tanítás. Minthogy pedig még mindig csak négy az osztályok száma, az V-ik és VI-ik fuosztályok tantárgyait a III-ik és IV-ik osztályba osztják be. — 1872/3-ban a hangjegyek szerinti éneklést és a rajzot a fiuknál; a kertészetet a leányoknál s a tornázást mindenütt tanítják. — Az 1873/4-ik évben az V-ik osztályt a fiuknál; 1874/5-ben pedig a lányoknál állítják fel. A női kézimunkát szerdán és szombaton 3 helyt tanítják. A VI-ik osztályt 1876/7-ben a fiuknál; 1877/8-ban a leányoknál állítják fel. 1879/80 óta a női kézimunkát 4 helyen tanítják a 10—12 éves leányoknak. — 1880/81. óta a dunamelléki ev. reform. egyházkerület által 1880-ban kiadott „*Népiskolai tanterv*“ az irányadó. (Lásd az évi Gymnásiumi ill. Tanítóképezdei Tudósítványok és Értesítőkből a népiskolákra vonatkozó részletet.)

b) Az elemi oktatás a 12-ik évvel hajdan bevégeződött. A *confirmált* gyermek azonnal elhagyta a népiskolát. — Azonban már korán, mielőtt az 1868:XXXVIII. törvénycikk a *13—15 éves tan kötelesek* oktatását elrendelte volna, belátták annak szükségét, hogy a serdülő növendékek némi *ismétlő oktatásban* részesüljenek. Így keletkeztek nálunk az ugynevezett *vasárnapi iskolák*.

A *vasárnapi iskolát* Nagy-Körösön 1854-ben állította fel a ref. egyháztanács, megajánlván, hogy a reform. vallástanítót saját pénztárából fogja díjazni és az elemi tanítóknak a tanításban való közreműködést köteleességekkel teendi. Díjazásukra a városi hatóság évi 100 pftot utalványozott a városi pénztárból; a czehektől pedig a vasárnapi iskola gyámolítására 312 pftot gyűjtött. (1858/9-ik

évi „Tudósítás“ a nagy-körösi ev. ref. tanítóképezdéről és népiskolákról 13—14. lap.)

Ezen iskola növendékeit, a mesterséget tanuló ifjak képezik. Van az iskolának 3 osztálya. Az I. osztályba tartoznak, a kik írni és olvasni nem tudnak; a II-ikba, a kik a két alsó elemi osztályt elvégezték; a III-ikba a két alsóbb *osztálybeliek*nél *jár-
tasabbak*.

Az 1868:XXXVIII. t.-cz. a 13—15 évesek oktatását, vagy is *az ismétlő iskoláztatást* is elrendelvén, az elemi vagy mindennapi iskoláztatás terheit is alig bíró ref. egyház az ismétlő iskolák felállítását nem vállalta el, hanem a városi közönség kezeibe tette le. Nagy-Körös város aztán 1874/5-ben 7 ismétlő iskolát állított, télen 4, nyáron 2 órával hetenként. A reform. egyház csak tantermeket adott s tanítóinak megengedte az ismétlősök tanítását és a vallás-oktatásról — saját pénztára terhére, — gondoskodott. (1874/5. Tankép. és Népisk. „Tudósítvány“ 21. lap.)

Az orsz. törvény a *felsőbb népiskolák* nyitását is köteleessé-gökké tevén a községeknek: Nagy-Körös város ilyet is nyitott 1878/9-ben, — de csak a leányok számára, hol az ev. ref. vallás tanításáról — saját pénztára terhére, — szintén az ev. ref. egyház gondoskodik. (1878/9. Tkp. Nisk. Tudósítvány 22. l.)

Majd az „*alsó-foku ipar- és kereskedelmi iskolák*“ felállítását rendelvén el a törvény, a nagy-körösi *vasárnapi iskola* is átalakult ilyenné; a ref. egyház csak a vallás tanítását tartotta meg itt is.

Most már az összes 13—15 éves növendékek oktatásáról Nagy-Körös város gondoskodik; sőt 1878/9 óta a mindennapi elemi oktatásról is *a tanyákon*.

IV. Iskolai felügyelet és igazgatás.

A nagy-körösi ev. reform. népiskolák és tanítók kezdettől fogva a lelkészek, az egyházi és iskolai ügyeket is intéző városi tanács és ennek utóda a „Consistorium“, a népképviseleti alapon is szervezkedő presbiterium vagy egyháztanács alatt állottak.

1818-ban „*inspectort*“ választ az egyháztanács és az inspector működik 1848-ig. (1806—1832. Egyhts. Jkv. 28. lap.) Majd „*iskolai választmányt*“ nevez ki az egyháztanács, mely 1876/7 óta „*népiskolaszék*“ nevet visel. — A mi a felsőbb felügyeletet illeti: a *canonica visitatiók* alkalmával csak tudakozódott az iskolák felől az *esperes*, ma meg is látogatja azokat.

Az *igazgatók* a gymnasium (előbb állandó, majd változó) igazgatói voltak. Közülök kiemelendő *Szigethi Waga János*, kinek tankönyveit is használták Nagy-Körösön. Majd a gymnasiumtól különválasztják az ev. ref. népiskolák igazgatását s más „*professorra*“ bizzák, a tanítóképezde felállításával pedig a tanítóképezdei igazgatósággal egyesítik. — Bejö *Nagy László* igazgatása alatt az *egyetemes osztályzati anyakönyv* a népiskolákba; de azt már Nagy László alatt félbenhagyják. Ugyancsak Nagy L. behozza a tanítói *conferentiákat* havonként, külön a fitanítóknál, külön a leánytanítóknál. Dr. Hegymegi *Kiss Áron* igazgató alatt a tanítói székek, a havi értesítők jöttek be a tanulmányi előhaladásról s a végzett tananyag s tanítás megbeszélése, hogy az oktatás lehetőleg összhangzatos legyen. Ő osztott ki minden osztály-, illetőleg tanító számára 1871-ben külön anyakönyveket is.

Magyar Antal igazgatónak nagy része van az egyházkerületi (1880-ki) tanterv létrejöttében s az egyházker. népiskolai rendtartás, igazgatás- és fegyelmi szabályok átdolgozása és kiadásában (1880.) A jelenlegi igazgató *Hegymegi Kiss Kálmán*.

Az 1880/1-ik évi és 1892/3-ik évi ev. reform. országos zsinatok által alkotott és most már törvényerejűvé is vált köznevelési és közoktatási szervezet megállapítás folytán, a dunamelléki ev. reform. egyházkerületi népiskolai igazgatásra és bel-rendtartásra vonatkozó szabályrendelet is módosulást fog szenvedni, mely kihatással leend a nagy-körösi ev. ref. népiskolák igazgatására is. — E módosítás elkészítésével, illetőleg a jelzett szabályok újból szerkesztésével az egyházkerület a nagy-körösi ev. ref. tanképezdei tanári kart bízta meg.

V. Népiskolai alapítványok.

1., 1836. márcz. 14. bejelentik a nagy-körösi ev. reform. egyháztanácsnak, hogy *Wáldecz Mihály* róm. kathol. vallású orvos a *nagy-körösi ev. ref. nemzeti iskolák tanítóinak fizetési alapjául* 300 váltó cz. forintot hagyományoz végrendeletileg. (1834—1851. Egyhsts. Jkv. 18. lap 3 sz. végz.) Ez alapot később Sz. Waga János professzor kezelte és belőle fizették a kezdő iskola tanítóját; majd beolvadt ez összeg az egyház népiskolai pénztárába.

2., *Gerecze Kopa Mihály* „leányiskolául“ hagyott házárol; — ugy szintén:

3., *Nagy-Körös városnak* az ev. reform. népiskolai czélokra időnként tett alapítványairol, illetőleg adományairol; valamint:

4., *Özv. Szalay Pálné*; továbbá:

5., *Irházi Ferencz* ev. reform. népiskolai alapítványairol a II-ik szakaszban részletesen szólottunk: tehát azokat ismételnünk fölösleges.

Ellenben föl kell sorolnunk a *szegény ev. ref. népiskolás növendékek javára tett alapítványokat*, nevezetesen:

6., *Péczei Szabó Györgyné, Lessi Szabó Zsuzsánna* 1849. juni 26-kán végrendeletileg hagyományozott *jutalom-könyvre* 84 frtot, (1834—1851. Egyhts. Jkv. 1849. jun. 26. 22 sz. végz.)

7., *D. Szücs Sándorné, Kecskés Erzsébet* 1867-ben végrendeletileg hagyott *felsegélésül* 50 frtot. (1867. Egyhts. Jkv. 47. sz. végz.)

8., *Gazdag Sándorné, Sallay Anna*, 1871. végrend. hagy. 20 frtot. (1871-ki főkönyv.)

9., *Czakó Istvánné, Egyedi Sára*, 1875-ben végrend. hagy. segélyül 50 frtot. (1875-ki főkönyv.)

10., *Özv. Gyarmati Pálné, Csete Mária*, 1880. jan. 21. végrend. hagy. tankönyvekre 40 frtot. (93/1880. sz. egyhts. végz.)

11., *Dér Sándor* és neje *Boros Zsuzsánna*, 1882. nov. 22. végrend. hagy. segélyül 50 frtot.

12., *Szivos Sándorné, Magyar Erzsébet*, 1883. jan. 8. végrend. hagy. segélyül 100 frtot.

13., *Közadakozásból gyűjtöttek* Losonczy László tkp. tanár, Vargha Ilona közs. tanítónő és több ref. tanító szegény ev. ref. népisk. növendékek ruhával való segélyezésére 300 frtot. (1883. nov. 15. kelt alapítólevél.)

14., *D. Szabó Józsefné, Danóczi Éva*, 1887. máj. 25. végrendeletileg hagy. szegény népiskolások tanszereire 50 frtot.

15., *Özv. Boros Józsefné, K. Kiss Sára*, 1888. febr. 23. végrend. hagy. ugyane czélra 200 frtot.

E 6—15 pont alatti alapítványok összege 944 frt, melynek 4⁰/₁₀ kamata 37 frt 76 kr, az ev. ref. egyház népiskolai pénztárából minden évben a népisk. igazgató kezeihez kiutaltványoztatván, a jelzett czélra fordíttatik. Sőt:

16., a *Sigray István* által 1808-ban végrendeletileg alapított és a mindenkori gymnásiumi igazgató által kezelt „*Sigray kegyes alapítványból*“ is kapnak a szegény népiskolások pár forintot.

17., *Bihary Mihály* és neje *Keresztury Mária* nagy-körösi ref. vall. polgárok 43. katasztr. hold földjüket elidegeníthetlen alapítványul hagyván a nagy-körösi ev. reform. egyházra és intézeteire, az alapítványi föld jövedelmeinek egy negyed részét *árva-* s illetőleg *szeretetházra* hagyták; addig pedig, míg ilyen létesülne, ez a negyedrészt jövedelem népiskolás növendékek segélyezésére fordították. — Végül:

18., *Horváth Józsefné, Torma Éva* 1880. márcz. 2. végrendeletileg hagyott *népiskolai közszükségekre* 25 frtot.

19., *Bacsó Eszter* (Bokody Sándorné) 1895. február 25. Nagy-Körösön kelt végrendeletével 1000 ftot hagyott, a nagy-körösi ref. egyháznak, melynek évi kamata fele részben a szegény ev. ref. népiskolás növendékek ruhával és könyvvvel való segélyezésére fordítottassék, másik fele tan. kép. ösztöndíjra szolgáljon.

VI. Az ev. reform. népiskolák 6—12 éves népessége koronként.

A nagy-körösi ev. reform. iskolás fiuk és leányok számának — tudtunkkal — legrégibb följegyzését, a kecskeméti ev. reform. egyházmegye „*Liber Matricularis*” 118-ik lapján találjuk, ekként:

1786: Iskolás fiuk 492. (nem járók 294.)

1786: Iskolás lányok 384. (nem járók 238.)

Összesen: --- 876. (nem járók 532.)

1842: Tanulók száma 924 fiu, 610 leány, összesen 1534. (Ebben talán a gymnás. növendékek is be vannak foglalva. Duna-melléki egyhk. Almanak 1842-re, 49. lap.)

1848: Tanulók száma: 961 fiu, 773 leány = 1734. (Duna-melléki egyházker. Névtár 1848-ra 31. lap.)

1858/9: Tanulók sz. 961 fiu, 570 leány = 1531. (Tudósítás... 1858/9. 20. lap.)

1859/60: Tanulók sz. 1124 fiu, 828 leány = 1952. (Tudósítás 1859/60. 22. lap.)

1869/70: Feljárt növendék: fiu 1024, leány 810 = 1834. (Tudós. 1869/70.)

1870/1: Feljárt növendék 728 fiu, 790 leány = 1518. (Tud. 1870/1. 14. lap.)

1875/6: Feljárt növendék 716 fiu, 674 leány = 1390. (Tud. 1875/6. 21. l.)

1879/80: Feljárt növ. 844 fiu, 818 leány = 1662. (Értesítő 1879/80. 23. l.)

1882/3: Feljárt növ. 914 fiu, 911 leány = 1825. (Értesítő 1882/3. 35. lap.)

1889/90: Feljárt növ. 949 fiu, 959 leány = 1908. (Ért. 1889/90. 54. l.)

1890/91: Feljárt növ. 954 fiu, 941 leány = 1895. (Ért. 1890/1. 43. l.)

1893/4: Feljárt növ. 922 fiu, 852 leány = 1774.

VII. Táblás kimutatás az ev. ref. elemi mindennapi iskoláról 1894/5.

Sorszám	Iskola csoport	Iskola neve	Tanító neve	Szolg. éve	Osztály	Növend. száma		
						beírt	feljárt	vizsgázott
A) A fiúk iskolái:								
1	I.	Kép. gyakorló isk.	Hajdú László r. t.	35	I—VI.	49	49	49
2	II.	Irházi iskola	Sági Pál s. t.	5	II—III.	88	85	80
3	"	I. ker. fiu iskola	Cseri László r. t.	7	I—II.	80	76	75
4	"	Alszezi fiu iskola	Györfői László r. t.	42	I—II.	91	91	90
5	III.	Középponti iskola	Szabó Balázs r. t.	16	I—II.	81	79	71
6	"	"	Papp József r. t.	28	III.	79	75	72
7	"	"	Pesti Pál r. t.	25	IV.	100	100	99
8	IV.	Kecskeméti-u. isk.	Szobonya L. r. t.	8	I—II.	85	85	81
9	"	"	F. Szabó A. s. t.	4	III.	82	82	78
10	"	"	Tóth Lajos r. t.	17	IV.	100	100	93
11	"	"	Valkó János r. t.	6	V—VI.	102	98	98
Összesen ...						937	920	886
B) A leányok iskolái:								
12	I.	Kopa-féle l. iskola	Sebestyén B. r. t.	25	I—II.	78	76	72
13	"	IX. ker. l. iskola	Zombory D. r. t.	9	III—IV.	88	85	81
14	II.	Szalay F.-féle isk.	Tömösközy S. s. t.	2	I—II.	85	77	77
15	"	"	Százaz Sándor s. t.	2	III.	80	76	75
16	"	"	Szombathy L. r. t.	23	IV—V.	99	99	99
17	III.	Alszezi l. iskola	Vargha István r. t.	44	I—II.	75	73	69
18	"	Középső l. iskola	Máté József r. t.	29	I—II.	80	75	73
19	"	Felszezi l. iskola	Papp Gedeon r. t.	14	III.	87	80	77
20	IV.	Erzsébet kir.-néisk.	Bitzó János s. t.	5	I—II.	100	97	91
21	"	"	Tóth Ferencz r. t.	32	IV.	81	79	79
22	"	Árvaházi iskola	Técsi Zsigmond r. t.	13	V—VI.	89	86	82
Összesen ...						942	903	875
Fiúk és leányok főösszege ...						1879	1823	1761

102. §. *Tanyai elemi népiskolák.*

(Mészöly Gáspártól.)

Közigazgatásilag Nagy-Körös város határához tartozó pusztákon úgynevezett tanyai iskolák már a hetvenes években elkezdtek. Ezen tanyai iskolákat legelőször künn a tanyákon lakó, leginkább szegénysorsú szülők ügybuzgalma s áldozatkészsége hozta létre, a kik érezve gyermekeikre vonatkozólag a tanítás és nevelés szükségességét s a nagy távolság miatt a városbeli iskolákba gyermekeiket nem járathatván, maguk állottak össze s közös társulás útján béreltek valamelyik tanyán helyiséget, fogadtak tanítóféle embert s tőlük telhetőleg bizonyos tandíj fizetése mellett a szükséges kiadásokat fedezték s így létesítettek különböző pontokon tanyai iskolákat. Eleinte azonban korántsem voltak ezen iskolák rendszeres népoktatási intézetek s nem feleltek meg kellőleg a nevelés és tanítás igényeinek. Mert az iskolai helyiségül ideiglenesen szolgáló kibérelt lakások legtöbbször igen alkalmatlanok voltak; továbbá a tanítással megbízott egyének a szakképzettségnek igen alacsony fokán állottak s a szó szoros értelmében néptanítóknak nem is voltak nevezhetők. Ide járult a szülők tájékozatlansága, magukra hagyatottsága s szűk anyagi körülményeik, minélfogva ezen tanyai iskolák kezdetben igen alacsony színvonalon állottak.

Ezen kezdetleges állapot azonban lassacskán megváltozott. Nagy-Körös város előljárósága maga is belátta a tanyai iskoláztatás ügyének fontosságát s a tanyai szülők törekvését erkölcsileg és anyagilag támogatni igyekezett. Eleinte a szülők által alkalmazott tanítókat a felmutatott eredményhez képest bizonyos pénzsegélyben részesítette, majd mindinkább kiterjesztette befolyását ezen iskolák vezetésére s ezek évről-évre közelebbi viszonyba jöttek a községi iskolaszékekkel. Mivel azonban a város különböző akadályok miatt nem volt képes egyelőre rendszeres tanyai iskolákat állítani, kénytelen volt egyideig elnézni ezen kezdetleges állapotokat s megelégedni az iskolaszék némi ellenőrzésével.

Az 1880. évben már odáig fejlődtek a dolgok, hogy nyolcz tanyai iskola volt a város határában s az ideiglenes tanítók legfőbb részben a községi iskolaszék pénztárából díjaztattak s az iskolai helyiségek kibérlése, fűtése s olyan, a milyen felszerelése

is a községi iskolaszék pénztárának terhére eszközöltetett. Az iskolaszék az iskoláztatásra s tanításra lehetőleg felügyelt, tagjai által az iskolákat koronként meglátogatta, a tanítóktól havi kimutatást kívánt be s a tanév végén, május hóban, vizsgálatot is tartott az iskolákban. Megemlítendő, hogy a növendékek különböző fejlettségénél fogva, azok nem egyes osztályokba soroztattak, hanem csoportokra lettek felosztva, melyekben főként az írás, olvasás és számolás képezte a tananyagot, de ezek mellett, alkalmas olvasókönyv alapján, élelőszóbeli magyarázat után, más egyéb elemi ismeretekre is tanítottak a növendékek.

Ezen időben, 1880. évben a következő tanyai iskolák állottak fenn; a hangácsi iskola, 23 növendékkal; a feketei, 32; homolytáji, 34; déli felsőjárasi, 27; északi felsőjárasi, 33; belső nyilasi, 57; külső nyilasi, 56; és a tetétleni iskola, 55 növendékkal; összesen nyolcz iskola, 317 növendékkal.

A nyolczvanas években a tanyai iskolázás ügye mindinkább haladt előre. Igaz ugyan, hogy az eddigi, a szülék által létesített iskolák közül egy pár megszűnt, de a többi annál inkább fejlődött és emelkedett. Ezen időben kezdődött a rendes állandó tanyai iskolák felállítása. Legelsőben is a tetétleni pusztán szerzett az iskolaszék, részben Halász Gyula tetétleni birtokos úr áldozatkészségével, alkalmas területet s építettett állandó iskolahelyiséget, melybe rendes, okleveles tanítót alkalmazott; majd a belső nyilasban vett egy hold területet, melyhez Inárcsi Farkas Elek birtokos úr még egy holdat adományozott s itt szintén állandó iskola létesült, rendes okleveles tanítóval. Továbbá 1890. évben a városi képviselő testület a községi iskolaszék felügyelete és gondozása alá bocsátotta a pótharaszti iskolát is s itt az iskolaszék a tanítói állomást szervezte és rendszeresítette és rendes okleveles tanítót alkalmazott. Az 1890/1. tanévben, tehát tíz év leforgása alatt már három állandó tanyai iskola volt, rendes okleveles tanítóval s ezen évre a költségvetésben, a tanyai iskolák részére 2411 frt volt megállapítva, melyből a pótharaszti iskolára 422 frt esett. Ezenkívül két rendes tanító fizetésére = 600 frt, négy ideiglenes tanítóóra összesen = 600 frt, pótlék = 15 frt, iskolai helyiségek bérlésére = 179 frt 50 kr., fűtési átalányokra = 120 frt, nyugdíjintézetbe = 72 frt, taneszközökre = 48 frt, felszerelésekre = 60 frt, behajthatlan tandíjhátralékok megtérítésére a tanítóknak = 239 frt, vegyesekre = 37 frt 50 kr.; összesen = 2411 frt.

Ezen időben, 1890. évben, a hangácsi iskolában volt = 63 növendék; a homolytájiban = 112; a felső járáson = 91; a külső nyilasban = 99; a belső nyilasban = 143; Tetétlenen = 261 beirt növendék; a pótharaszti iskolában = 83 növendék; összesen a beirt növendékek száma a hét tanyai iskolában = 852. Ennyi az emelkedés tíz év alatt.

A legutóbbi években is folytonosan arra törekedett a községi iskolaszék, hogy a rendes, állandó tanyai iskolák számát mindinkább szaporítsa s a városi képviselő testület is elismerésre méltólag támogatta az iskolaszéket ezen nemes törekvésében, mindannyiszor meghozván a szükséges anyagi áldozatot. Mindjárt 1891. évben a felső járáson építtetett állandó tanyai iskolát az ott szerzett három hold területen, melyből egy hold Kupai Kovács Zsigmond úr adománya, s alkalmazott állandó okleveles tanítót ide is. Ezen iskola épülete 2374 frt költséggel épült fel. Az 1894-ik évben, a csemői pusztán B. Tóth Ferencz és Varga László birtokosok által adományozott 4 hold területen szintén állított az iskolaszék állandó tanyai iskolát, 3100 frtba került épülettel s ide is rendes okleveles tanítót alkalmazott. E szerint jelenleg van a pótharaszti iskolán kívül a város határában négy állandó, rendszeres tanyai iskola, rendes okleveles tanítókkal és három ideiglenes minőségű; sőt a városi képviselő testület legközelebb elhatározta, hogy még négy állandó rendes tanyai iskolát állít fel s ezekre a szükséges költséget meg is szavazta. Nevezetes mozzanat a tanyai iskolák életében, hogy az iskolaszék az eddig gyakorlatban volt tandíjszedést — minden növendék után egy forint — 1894. évtől kezdve megszüntette s a tanítókat e helyett illő összeggel kárpótolta.

Ez idő szerint a következő tanyai iskolák állanak fenn: Homolytáján, ideiglenes tanítóval, 120 növendékkal; Hangácson tanító hiányában az iskola a legutóbbi tanévben szünetelt; külső nyilasban, ideiglenes tanító, 91 növendékkal; belső nyilasban rendes tanító Balogh Sándor, 140 növendékkal; Tetétlenen rendes tanító Nagy István, 168 növendékkal; felső járáson rendes tanító Fodor József, 201 növendékkal; Csemőben rendes tanító Szabó Kálmán, az iskola újonnan állíttatott; és a pótharaszti pusztán rendes tanító Kiss Lajos, 48 növendékkal; összesen = 768 növendék. A tanyai tankötelesek száma = 941, kik közül egy rész a nagy távolság vagy más akadály miatt nem járhatott

iskolába. Mindegyik iskola négy vegyes osztályt foglal magába s az V—VI-ik osztályt mindenütt az ismétlő iskolai osztály helyettesíti. A tanév május hó végéig tart s a tananyag az osztatlan népiskolák számára kiadott miniszteri tantervben a négy alsó elemi osztály részére megszabott volt, a tanyai viszonyokhoz alkalmazva s az olvasókönyv alapján tárgyalva. Ezen kívül a növendékek a házi ipar tanításában, különösen ennek némely ágában, pl. a kosárfonás-, s a leánynövendékek némi kézimunka-tanításban is részesülnek.

A közvetlen felügyeletet az iskolaszék a saját kebeléből választott „tanyai szakbizottság“ által gyakorolja, melynek elnöke ez idő szerint Szappanos Sándor városi tanácsnok. A tanyai iskolák költségelőirányzata a folyó 1895. évre következőleg lett megállapítva: a pótharaszti iskolára összesen = 422 frt; ezen kívül négy rendes tanító fizetése = 1600 frt; három ideiglenes tanító fizetése = 900 frt; nyugdíjintézetre 7 tanító után = 84 frt; fűtési átalány = 160 frt; házbérre a három ideiglenes iskolánál = 205 frt; tanszerekre = 56 frt; felszerelésekre = 85 frt; tankönyvekre szegény tanulóknak = 15 frt; vegyesekre = 90 frt; összesen = 3195 frt; a pótharaszti iskola kiadásával együtt = 3617 frt, mely kiadási összeg a községi iskolaszék pénztárából nyer fedezetet.

103. §. Ismétlő iskolák.

(Mészöly Gáspártól.)

Az ismétlő iskoláztatás városunkban mindjárt a népoktatási törvény életbe lépte után megkezdődött s a községi iskolaszék, mely ezen ügyet kezeli, folytonosan buzgólkodott ennek fejlesztésén. Már az 1880-ik évben 7 ismétlő iskola volt a város belterületén, és pedig 3 a fiúk, 4 a leányok részére, melyekben 181 fiú és 251 leány, összesen 432 növendék részesült az ismétlő oktatásban: hetenként 2 órán. Az ismétlő iskola könyvtára ekkor 150 kötetet foglalt magában, mely a 7 ismétlő iskola közt egyenlően volt felosztva.

Tíz év múlva, 1890-ik évben már tíz ismétlő iskola volt a város belterületén, és pedig 5 a fiúk, 5 pedig a leányok számára s az ismétlő iskolai könyvtár is ez idő alatt szépen gyarapodott. Általán véve az ismétlő iskolázás ügye kellő színvonalra emelkedett városunkban. Jelenleg szintén 10 ismétlő iskola áll fenn,

és pedig 5 a fiúk, 5 a leányok számára s az ismétlő iskolába járó 12—15 éves növendékek előképzettségükből képest két osztályba: a kezdők és haladók csoportjába vannak beosztva. A tananyag az, mely az ismétlő iskolák számára kiadott miniszteri tantervben foglaltatik, a helyi viszonyokhoz és körülményekhez alkalmazva. Helyiségül az ev. ref. népiskolák tantermei szolgálnak. Ismétlő iskolai tanítókul az iskolaszék az ev. ref. elemi népiskolai tanítók közül alkalmazott egyeseket külön díjazással. A közvetlen felügyeletet az iskolaszék „ismétlő iskolai szakbizottsága” gyakorolja, melynek elnöke Bónis Károly tanár. Az ismétlő iskolai könyvtár az évi költségvetésben e célra előirányzott összegből s a növendékek által beiratáskor fizetni szokott 10 krajczárból gyarapodik s ez idő szerint 775 kötetből áll, mely az illető tanítók kezelése alatt, az egyes ismétlő iskoláknál van szétosztva.

Az ismétlő iskolák jelen évi költségelőirányzata a következő: a 10 tanító fizetése 60 frtjával = 600 frt; fűtési átalány 6 frtjával = 60 frt; iskolai írószerekre = 10 frt; iskolai kézikönyvekre = 20 frt; ifjúsági könyvtárra = 20 frt; vegyesekre = 30 frt; összesen = 740 frt.

104. §. Kisdedovó intézetek.

Törvényhozásunk az 1892-dik évi törvénnyel rendelte el a kisdedovó intézeteknek országszerte való általános fölállítását. Azonban e tárgyban már az 1848-dik évi szabadságharcz előtt élénk társadalmi mozgalom indult meg országunkban. Pesten már az 1840-es évek elején Országos kisdedovó egyesület keletkezett, kapcsolatban kisdedovókat képző tanintézette és központi minta kisdedovóval.

Nagy-Kőrös szintén már abban az időben egyike volt a legelső községeknek, amelyek az ügyet buzgósággal felfogták. Itt az első kisdedovó iskola az 1840/41-dik iskola évben rendeztetett be, mely célra a főgymnásium mostani telke keleti oldalán volt régi kántori lak épülete és udvara használtatott fel. Első vezetője az ovodának ifju Galgóczy Gábor, akkor harmadéves bölcsész volt, aki a következő évben, mint negyed éves, az iskola seniora és a IV—V. grammaticai (első s második éves syntactikai) osztály nyilvános tanítója (publicus praeceptor) lett.

A nagy-körösi városi s egyházi előjáróság, azzal együtt pedig a nép is, már ettől az időtől fogva előszeretettel s rokonszenvvel viseltetett a kisdedovodák iránt, melyet több irányu pártolással mutatott ki.

1871-ben a helybeli Jótékony nőegylet fogta fel a kisdedovó intézet ügyét és 335 frt költséggel egyleti ovodát állítván fel, annak fentartásáról is gondoskodott. E felett a felügyeletet a nőegylet: ovodai alválasztmánya által gyakorolta. Eleintén egy dajka volt benne alkalmazva; 1876-ban rendes okleveles ovónő választott Ambrózy Julia személyében. Hogy mennyire megnyerte ez intézet a városi közönség bizalmát és rokonszenvét, mutatja az a körülmény, hogy az intézetbe járó kis gyermekek száma folytonosan növekedett, kivált nyári hónapokban a százat is meghaladta az.

A nőegylet kiadása az intézetre, a szereléssel együtt évenként 8—900 frt közt váltakozott. A növendékek eleintén 50, később 30 krt fizettek havonként. Ebből fedeztetett a költségek egy része. E mellett a város is adott segélyt évi 200 frttal. Azonban a kiadások nagyobb részét a nőegylet fedezte, részint saját pénztárából, részint az általa e czélra rendezett jókékony czélú előadások és mulatságok jövedelméből.

1882-ben K. Faragó Ferencz birtokos lakos, a város felső részén, a vasut utzában levő Lovas féle házat és telket adományozta a városnak ovodai helyiségül.

1891 nov. 5-én kelt végrendeletével Kalocsa Balázs tett e czélra, mint sok másra is nagyszerű külön alapítványt, felszerelt uri lakát is, terjedelmes nagy telkével, ovoda helyiségül hagyományozván.

Ekkép Nagy-Körös várost, a kisdedovásról szóló 1892-dik évi törvény nem találta készületlenül, sőt annak életbeléptetése előtt több évtizeddel fel volt itt már karolva ez az ügy.

A kisdedovásról gondoskodás kötelessége most a törvény által a községeknek levén' ruházva, az előbb a nőegylet által fenntartott ovodát is 1893-ban a városi közönség vette át, melyhez az még hármat rendezvén be, most négy ovodát tart fen a város rendes okleveles ovónőkkel ellátva. Ezek:

a, *Központi kisdedovoda*, melyet a város a nőegylettől vett át. Ennek helyisége most a város központján, a IV-dik kerületben, a városi szállodán belől, a régi görög óhitű imaház épületében van,

amelyet a város megvett s e célra 1894-ben berendezett. Kisdedovónő ebben: Tóth Ilona.

b, Felszei kisdedovoda, a vasut utszán, azon telken, melyet 1882-ben K. Faragó Ferencz adományozott e célra, melyhez a város a telek nagyobbitása végett, 1890-ben Glücksman Sámuelnek szomszédos házát és telkét is megvette. Kisdedovónő itt: Ugró Terézia.

c, Kalocsa Balázs féle ovoda, a homok oldalon, V-dik kerület, Hid u. 61. sz., néhai Kalocsa Balázsnak volt uri lakában, 1738 □ öl szépen parkirozott udvarral és kerttel. Ovónő: Hajdu Ilona.

d, Alszei ovoda, a Kalocsa Viktor féle házban, a melyet a város 1895-ben alakított rendes ovódává, megválasztván bele ovónőül Katona Juliánna okleveles ovónőt. Ez előtt ez intézmény az Alszezen menedékház volt egy dajkával.

A felügyeletet az ovodák felett, a törvény értelmében a községi iskolaszék teljesíti, egy saját kebeléből alakított szakbizottság által, amely a kisdedovásnak minden ügyét figyelemmel kíséri.

A gyermekek száma egyik-egyik ovodában, nyáron át 60—80, télen 20—30 közt váltakozik.

Függelék.

105. §. Kalocsa Balázs századokra szóló hazafias alapítványai 1891 nov. 5-dikén kelt végrendelete szerint.

Négy helyen volt már különös említés Nemes Kalocsa Balázsnak 1891 nov. 5-kén kelt végrendeletéről: a 60. §-ban, a hol a hazafias és közügyi áldozékonyság van ismertetve, a 91. §-ban, mely a főgymnásiumi ösztöndíjakról szól, a tanító képezdei alapítványokról szóló 96. §. A, pontja alatt, és a kisdedovodákról szóló, előző 104. §-ban. Nagyszerűségénél, fontosságánál és érdekességénél fogva érdemesnek tartom azt itt egész terjedelemben közleni.

Már a buzdító szavakban nyilvánuló hazafiság is tiszteletet érdemel. Még nagyobb tiszteletet és elismerést érdemel, ha tettekben nyilvánul az.

Kalocsa Balázs nagykőrösi birtokos, az 1848/9-diki magyar szabadságharczban huszár százados, a ki az aradi várfogságból kiszabadulása után, elvonultan élt magán gazdaságának és okszerű szorgalommal közel félmillió forint értékre szaporította vagyonát, 1892 febr. 9-én 72 éves korában meghalván, az itt következő

végrendeletében foglalt nagy összegű és századokra szóló hazafias alapítványaival tette magát örökméltóságokra érdemesé.

„**Végrendelet.** Alolírott Kalocsa Balázs, nagykörösi lakos, mint hogy vagyoni viszonyaim az utóbbi 7—8 év alatt jelentékeny változáson mentek keresztül, előbbi végrendeletemet, mely Dömötör Sándor kecskeméti kir. közjegyzőnél van letéve, ezennel egész terjedelmében visszavonom, érvényen kívül helyezem. S tekintve, hogy leszármazó jogutódom nincs: s általában törvényes osztályrészt (köteles részre) hivatott, u. n. szükség-örökösöket magam után nem hagyok, Istentől nyert és saját munkássággal gyarapított összes ingó és ingatlan, terjedelmes vagyonomra nézve, a mi hagyatékomhoz fog tartozni, szabad akaratelhatározással, teljesen ép és kifogástalan elmeállapotban halálom esetére akarom és rendelem az alább következőket:

Vagyoni állásom jelenben a következő. Készpénzen, esetleg követelésen s különféle házi, háztartási és gazdasági felszereléseken, jóságokon és mindennemű, itt részletesen föl sem sorolható ingóságokon kívül a következő: 1, Tizenkét (12) drb „pesti hazai első takarékpénztár egyesületi“ részvény és pedig a 2845 számtól a 2852 számig és a 2856-tól 2859-ig terjedő számokkal jelölve. 2, Tizenöt (15) drb „nagykörösi népbanki“ részvény 277 számtól egész 291 számig. 3, Harmincz (30) darab „czeplédi gőzmalmi“ részvény. 4, Házam Nagy-Körösön, melyben lakunk. V. kerület 61 szám alatt, kerttel egy holdnyi területen. 5, szőlő és lóherés a „Zsiros hegyben“ 4 hold 1230 □ öl. 6, szőlő és erdő a „Bánomban“ 9 hold 383 □ öl. 7, Feketén 33 hold 916 □ öl. földbirtok. 8, Nyílasan 47 hold 88 □ öl. 9, Nyársapáthi legelő illeték 76 hold 331 □ öl. 10. Tetétleni 245 hold 38 □ öl földbirtokom. 11, Pusztakocséron (Horváth Gábortól vett) 141 hold 1344 □ öl fekvő birtok. 12, Ugyanott (Horváth Francziska Utassi Imrénétől vett) 49 hold 601 □ öl területű birtok. 13, Ugyanott (Körtvélyesi Lászlótól és nejétől vett) 6 holdnyi területű birtok. 14, Ugyanott, (Fodor István és nejétől vett) 3 hold 114 □ öl területű földbirtok. 15, Ugyancsak Kocséron levő (Szőke Károlytól vett) 6 hold 762 □ öl területű földbirtok.

Mindezekre, valamint általában összes ingó és ingatlan, most meglevő, vagy netalán ezután bármi jogczimen szerzendő javaimra nézve, melyek halálom után hagyatékomat fogják képezni, határozott végakaratom a következő.

I. Az öröklési rendet és hagyományaimat a következőkép állapítom meg:

meg: a, Nyársapáton fekvő, fentebb a 9-ik pontban említett 76 hold 331 □ öl területű, a közlegelőkből kapott földbirtokomra örökösömmé, rendelem Molnár Gedeon öcsémet, Borbála néném fiát. S ha Molnár Gedeon esetleg előbb halna el, mint én: helyébe leszármazó jogutódai lépjenek. Ezen örök részen kívül Molnár Gedeon öcsémnek hagyatékomból 50 ötven forintos havi részletekben fizetendő 600 azaz Hatszáz oszt. ért. forint évdíjat rendelek, melyet halála napjáig fog húzni. Kifizettetni rendelem továbbá a következő hagyományokat, illetőleg évjáradékokat: b, Kalocsa Etelka Szerémi Lajosné (Antal bátyám leánya) gyermekeinek összesen 10,000 azaz Tízezer oszt. ért. forint hagyományt, oly feltétel alatt azonban, hogy míg⁷ hagyományosaimnak szülei élnek, ezen hagyományösszeg haszonélvezete (kamat jövedelme) ezeket, s ha az egyik elhal, a túlélőt illeti. — c, Pálinkás Emilia Tegzesnének (Krisztina néném leánya) míg él, havonként 30, azaz harmincz oszt. ért. forintot. — d, Pálinkás Gyulának (Krisztina néném fia) és nejének éltük fogytáig havonként szintén 30, azaz harmincz forintot oszt. értékben. Megjegyeztetvén, hogy ha egyikük elhal, a tovább élőt azért haláláig az egész havi 30 ft illeti. — e, Tegzes Vidornak, míg él, havonként 20, azaz husz forintot o. é. — f, Balázsfalvi Kiss Mihálynak (Teréz néném fia) ugyancsak haláláig havonként 30, azaz harmincz oszt. ért. forint életjáradékot. — g, Gyapjas András gazdámnak, ki engem számos év óta hiven, becsülettel szolgál, azon esetben, ha halálom napjáig nálam lesz, 2000, azaz kétezer forintot, azon kívül négy (4) ökröt, egy szekeret, ekét és boronát hagyományozok. — h, Minden cselédem azon évre, melyben meghalok, bérét egészen mekapja. Ezen kívül azon cselédnek, ki nálam öt (5) évet teljesen betöltött, szolgálati bérén felül 100, azaz Száz frt, aki kevesebb időt töltött nálam, annak minden évre 10, azaz Tíz forint, a ki pedig öt évnél tovább szolgált nálam egy huzamban, annak a Száz forinton felül minden évre az öt éven felül 20, azaz husz forint fizetendő. De mindig csak oly cselédek értetnek, kik halálom idején szolgálatomban állanak. — i, Ha Gyulai Erzsébet, kijelenleg szolgálatomban van, halálom napjáig nálam marad, s szolgálatát hiven teljesítvén, engem hűséges gondviselésben részesít: 500, azaz ötszáz forint külön szolgálati díjat hagyományozok részére.

II. Vagyonomnak többi részét alapítványokra szántam s különösen

három rendbeli alapítványt kívánok létesíteni: egyet Kisdedovó felállítására Nagy-Körösön, a másodikat egyházi és iskolai czélokra, s végre egyet a munkásság, szorgalom és közerkölcsiség előmozdítására és jutalmazására s általában humanisztikus czélokra. Mind a három alap szülőföldem Nagy-Körös város közügyeit és közérdekeit lesz hivatva szolgálni, anyagi támogatásban részesíteni s ezzel közéletét emelni. Én általában, de különösen a két utóbbi alapítvánnyal nagy és nemes czélokra törekedtem magam elé, elismerem, hogy anyagi erőm terjedelme s az általam alapul leteendő tőkevagyon évi jövedelme még sok ideig nem lesz elegendő, a szemeim előtt lebegő, alább körvonalozott czélok megvalósítására, az is igaz, hogy 'utóbbi alapítványaim áldásaiban a jelen nemzedék nem fog részesülhetni, de ha egyszer idők multával, évtizedek elteltével a vagyon felszaporodás folytán alapjain áldásos működéseket megkezdhetik, s ezzel a vagyonkezelésre hivatott Elöljáróságok körültekintő bölcsessége, önzetlensége és ügyszerető buzgalma, valamint a legfőbb felügyeletre és ellenőrzés gyakorlására illetékes hatóságok éber figyelme párosul, úgy teljes a reményem, hogy alapítványaimban egyházam és városom kezébe oly eszközt adtam, mely azok közéletében — az általam kijelölt keretben — előhaladásuk hatalmas emeltyűjévé s jóllétüknek kiapadhatlan forrásává válik.

Alapítványaim közül:

A, az első „Kalocsa Balázs-féle kisdedovó-alap” nevet visel. Minthogy én mindkét nembeli gyermekeink helyes irányu nevelésének alapját már a kisdedovódákban tartom szükségesnek lerakni és megkezdeni; s más felől a gyermekhalandóság nálunk túl magas arányának ellensúlyozóját és csökkentésének egyik leghatékonyabb tényezőjét ugyancsak a jól szervezett kisded nevelő intézetekben vélem föltalálhatni, s végre mert a legutóbbi kisdedovási országos törvény az ovodák nagyobb számu felállításának elrendelésével a községekre jelentékenyebb terheket ró, mely tekintetben városomnak anyagi könnyebbülést kívánnék nyújtani: mindezeknél fogva Nagy-Körös városban egy kisdedovó felállítását rendelem el, s e czélra alapítványul leteszem, s illetőleg kijelölöm a fentebbi 4, 7, és 8 pontok alatt körülírt házamat, feketei és nyilasi földbirtokaimat. Akaratom az, hogy halálom után házam kisdedovodának azonnal rendeztessék be, és szereltessek föl s a lehető legrövidebb idő alatt megnyitvatván, magasztos rendeltetésének adassék át. Tandij a kisdedektől nem szedhető, mert az intézmény

személyi és dologi szükségletei s mindennemű fentartási költségei az ezen alapra szánt ingatlanok jövedelmeiben bőséges fedezetet fognak találni. Sőt ohajtásom az is, hogy az ovodába járó igen szegény sorsu kicsinyek, főleg azok, a kik körülményeiknél fogva ebédre haza nem mehetnek, dél idején az ovoda alap költségén ételmezéssel is elláttassanak. Ezen alap s illetőleg az arra szolgáló fekvőségek Nagy-Körös város tulajdonába és kezelése alá esnek ugyan, de a cél határozott megjelölésével, az ingatlanok alapítványi jogi természete telekkönyvileg is feltüntetendő. Valamint telekkönyvi bejegyzéssel biztosítandó az is, hogy azok jövédelmei az említett kisdedovási és kisdednevelési célra szolgálnak, eme rendeltetésétől el nem vonhatók s más célra nem fordíthatók. Mindezek tekintetében a város — mint község — egyeteme szavatol.

B, Pesti hazai első takarékpénztári tizenkét drb. részvényemből „Kalocsa Balázs egyházi és iskolai alapítványa“ elnevezés alatt egyházi és iskolai célokra külön alapítványt kívánok létesíteni, s ezen alapot a nagykörösi reformált egyházközségnek hagyom. Ezen alapítványommal nagy célokat akarok elérni. De mivel nagy cél elérése csak is jelentékeny eszközökkel biztosítható, ezen alapítványomnak mielőtt tulajdonképeni rendeltetészerű működését megkezdéné, hosszú időn át a tőkeképzés, vagyongyűjtés lesz a feladata. Akarom és rendelem tehát, hogy az alapul letett részvények évi jövédelme (évi osztaléka) külön kezeltessék és hasznosíttassék évről-évre mindaddig, míg a részvényeknek ily gyümölcsözőleg kezelt jövédelmeiből 350,000, azaz háromszázötvenezer forint külön tőke vagyon (a részvények értékét bele nem értve) nem képződik. Ha ily módon a 350 ezer forint elő áll: abból 300,000, azaz háromszázezer frt elkülönítetvén, ennek, mint tőkének kamatai már célra fordítandók lesznek s így alapítványom jótékony hatása tulajdonképen akkor kezdődik. A további 50 ezer forint pedig, mint újabb tőkeképzésre szánt összeg, külön tőkevagyonul kezeltetik, s ennek kamataival a részvények évi jövédelme (osztaléka) egyesítetvén évről-évre a tőkéhez csatoltatik és gyümölcsöztetik, mindaddig míg újabb 350,000 ft tőke elő nem áll, melyből 300,000 ft külön választatván, ennek kamatai rendeltetésük céljára évenként felhasználtatnak, a fenmaradó 50,000 forint pedig a részvények évi jövédelmével egyesítve az előbbi módon külön kezeltetik és szaporíttatik mindaddig, míg újból 350 ezer forintra nem növekszik, a midőn a

kettéválasztás ismét megtörténik. Ily módon folytattatik a vagyon gyűjtési és felhasználási processus szakadatlanul és szünet nélkül mindvégig éveken át és századokon keresztül.

Ha majd az első 300 ezer forint rendelkezés alatt áll, annak, valamint később a többinek kamatai is a következőleg használtasnak fel:

Egyház: 1, A főtiszteletű Dunamelléki reform. egyházkerület feltétlen rendelkezésére, bármely célra, vagy szükségletére, évenként ötszáz = 500 ft, 2, A nagykörösi reform. egyházközség közszükségleteire évenként ötszáz frt = 500 ft, 3, A nagykörösi római cath. egyházközség szükségleteire évenként kétszáz frt = 200 ft. 4, A nagykörösi reform. egyházközség által felállítandó (tervbe van véve) árva, illetőleg szeretetház szükségleteire évenként segélyül ötszáz ft. = 500 ft. 5, A nagykörösi reform. gyülekezet vallásos szegényeire évenként négyszáz forint = 400 ft. 6, A nagykörösi két, reform. lelkész javadalmazásának emelésére, és pedig az elsőnek évenként ötszáz frt, a másodiknak évi háromszáz ft, összesen a kettőnek nyolczszáz ft = 800 ft. 7, A nagykörösi reform. kántornak évenként száz forint = 100 ft. 8, A hazai egyetemes reform. egyházi közalapra (fele részben a lelkészi nyugdíj intézetre, más fele részben egyéb egyházi szükségletekre), évenként kétszáz forint = 200 ft.

Nagy-körösi tanítóképezde: 9, Öt rendes tanár (beleértve a zenetanárt is) vagy azok helyettesei évi fizetésének javítására fejenként kétszáz frt, összesen évenként 1000 ft. 10, A gyakorló és gazdaságtanítók évi fizetésének pótlására egyenként száz frt, együtt évenként 200 ft. 11. Tan- és rajzeszközökre, tornaszerekre, könyvtár, muzeum stb. gyarapítására évenként száz frt. = 100 frt. 12, Ének és zeneszerek és folszerelésre, esetleg az ének és zenében kiváló tanulók jutalmazására évi száz forint = 100 frt. 13, Az intézet gazdasági és kertészet tanítójának díjazására s a csinosítási költségek fedezésére évenként száz ft = 100 frt. 14, Képezdei beteg tanulók gyógy költségeire évenként száz frt = 100 frt. 15, A nyári szünidőt hivatalosan itt töltő tanulóknak évi száz frt = 100 frt. 16, Szorgalmas és jóerkölcsű szegény sorsu intézeti növendékeknek a tápintézetben ingyenes ellátására évenként ezer frt = 1000 frt. Sőt ha a jövődelem engedni fogja, annyi fordítandó e célra, a mennyire szükség lesz. 17, Az egyházi temetéseken fungáló 20—25 tanuló egyenruhájára (attilla vagy szalonnkabát) két.

évi használatot véve föl egy öltözetre, négyszáz forint = 400 frt. 18, Szegény sorsu, jó erkölcsü magaviseletü, szorgalmas tanulóknak könnyvekkel való ellátására évi kétszáz frt = 200 frt. 19, Ösztöndíjakra évenként kétszáz frt = 200 frt.

Nagy-körösi gymnasium: 20, Tíz rendes tanár, esetleges helyetteseik évi fizetésének javítására fejenként kétszáz forintjával; évenként összesen kétezer frt = 2000 frt. 21, Torna- és rajztanárok fizetési potléka százforintjával, évenként kétszáz frt = 200 frt. 22, Tanszerek és fölszerelésekre (könyvtár, muzeum, rajz, torna stb.) évenként kétszáz frt = 200 frt. 23, ösztöndíj kitünő tanulók részére (egyenlők közt azok anyagi helyzete vétessék tekintetbe) évenként kétszáz frt = 200 frt. 24, Ifjúsági olvasó kör létesítésére, vagy az önképző körben pályadíjakra évenként száz frt = 100 frt.

Nagy-körösi népiskolák: 25, Népiskolai igazgató tanár (vagy tanító) és 22 = huszonkét tanítónak évi fizetés javításul egyenként száz forintjával összesen évenként kétezerháromszáz frt = 2300 frt. Ugyanezen intézkedésem a róm. kath. és izraelita népiskolákra is kiterjed, kiknek tanítói tehát fejenként szintén évi 100 = száz frtot kapjanak. Létszámukat nem tudom. Ha a néptanítók száma emelkedni fog: ezen pótlékban az új tanítók is részesülnek. 26, Szegény tanulók könyveire és ruházatára évenként négyszáz frt = 400 frt. 27, Tanszerekre az iskolában évi száz frt = 100 frt. 28, Népiskolai könyvtárra évi száz frt = 100 frt.

A most itt 1—28 tételekben felsorolt évi kiadások összegét mind első rendű kiadásnak és szükségletnek tartom s remélem, hogy mindezek az első 300 ezer forint tőke évi jövedelmeiből födözhetők lesznek: de ha mégis teljes kielégítést nem nyernének: úgy aránylagos levonásnak lenne helye. Ha pedig fölösleg maradna, valamint akkor is, ha idővel a tőkevagyon annyira felszaporodik, hogy annak jövedelmei a szükséges újabb kiadásokat is megbírják: a következőket rendelem azokból, és pedig szorosan az alább következő sorrendben födöztetni; u. m.

a, Óhajtasom az, hogy nagykörösi ref. egyházközségünk lehetőleg az ország elsőrendű hitközségeinek színvonalára emelkedjék. Minthogy pedig az egyházközségi hitélet annak emelkedése vagy hanyatlása sok tekintetben a lelkész kezébe van letéve: kívánatosnak tartom, hogy a nagykörösi egyház lelkészi állása a legkitünőbb, a legképzettebb és leghivatottabb férfiak által is keresett és vonzó legyen. Erre viszont nem kis mérvben közre hat: ha a lelkész

javadalmazását minél megfelelőbbé iparkodunk tenni. Akaratom ennél fogva az: hogy egyházközségünk lelkészeinek évi javadalma-
zása mindennek előtt oly fokra emeltessék, hogy az az országban
legjobban dotált reform. lelkész jövedelmével egyenlő legyen.

b, Másodsorban tanáraink és tanítóink fizetését akarom oly
összegre emelni, minőben az állam a saját hasonfoku tanárait
és tanítóit részesíti. Célom itt is ugyanaz, mint a lelkészi állás-
nál, t. i. minél több kitűnő tanerő megszerzése által iskoláink
szinvonálának a lehető legmagasabb fokra emelése, legalább meg-
közelítőleg arra a színvonalra, melyre Arany János, Salamon
Ferencz, Gyulay Pál, Szász Károly, Szilágyi Sándor, stb. stb.
kitűnő társaikkal egykoron gymnasiumunkat emelték, midőn az
föllendülésének és virágzásának igazi aranykorát élte. Azt azonban
semmi szín alatt meg nem engedem, hogy tanáraink, tanítóink és lel-
készeink politikai izgatásokra, vagy éppen — mint a nem rég mult-
ban tették — kortes szerepre vállalkozzanak, s ezzel az alkotmányos
és felelős magyar kir. kormánynak az ország regenerálására
irányzott hazafias, s különben is igen súlyos és fáradságteljes
munkáját nehezítsék. Aki tanáraink, tanítóink vagy lelkészeink
közül ilyesmibe avatkozik, az alapítványom kedvezményeiben
semmi részben sem részesülhet, esetleg azt azonnal elveszti. Az
ő nemes feladatuk, kötelességük buzgó teljesítésével oda hatni,
hogy növendékeikből kitűnő, jellemes hazafiakat, de nem tulhajtott
lelkületű rajongókat, és becsületes, munkás, kötelességtudó, erköl-
csös polgárokat neveljenek.

c, Akarom és rendelem, hogy: tanáraink és tanítóink, alapít-
ványom jövedelméből szolgálatuk és fizetésük arányában nyugdíjban
részesüljenek. A tanárok oly módon, mint az állami középiskolai
tanárookra az országos törvény rendeli s a tanítók legalább is oly
mértvben, mint az éppen legutóbb e tárgyban beterjesztett tanítói
nyugdíjtörvényjavaslat kontemplálja.

A tőke jövedelmének szaporodtával:

d, A tápíntézetben minden jó erkölcsű szegény tanuló ingyen
kapjon élelmezést, különösen hangsúlyozván, hogy az élelmezés
tisztességes legyen.

e, A kitűnő képezdei és gymnásiumi tanulók lehetőleg vala-
mennyien — a számra való megszorítás nélkül — ösztöndíjban
részesüljenek, az összeg magasságát a tanári kar véleményes
javaslata alapján az Egyháztanács fogja megállapítani.

f, A népiskola kitünőbb mindkét nembeli tanulói közt szorgalmi ösztönül évenként mérsékeltebb díjak, ajándék könyvecskék, képek stb. osztandók ki.

g, Ha valaki a n.-kőrösi születésű tanulók közt egy-egy különös szellemi tehetségekkel, lángelmével megáldott növendék találkozónék, akaratom az, hogy a mennyiben az az anyagi támogatást nemes törekvéseivel és erkölcsi magaviseletével is megérdemli, a kiképzetésére szükséges összegek alapítványom kamataiból fődöztessenek mindaddig, míg pályája bevégeztével teljes önnállóságra nem jut, esetleg míg arra magát érdemessé teszi.

Az egyházi alapítványra vonatkozó fentebbi intézkedésem befejezése előtt — kiindulva azon sajnós tapasztalatból, hogy egyházunk több jöltevője, kegyes alapítójának sírhelye majdnem elfeledve, elhagyatva meglehetősen desolált állapotban van köztemetőkben: — szabadjon családi sírboltomat a nagytiszt. Egyház-község kegyeletébe és különös figyelmébe ajánlanom, hathatósan kérvén őt, hogy azt alapítványom jövedelméből folyton gondozni, fentartani s időről-időre jó karba helyezéséről gondoskodni sziveskedjék. A felügyelet gyakorlására e tekintetben a főtiszt. Egyházkerületet is fölkérem oly módon, hogy az ellenőrzést évenként egy kiküldött által hatályosan gyakorolja, kinek napdíjait alapítványom viseli.

C, A fentebbi örökrészek, illetőleg hagyományok és alapítványok elkülönítése és kiadása után fennmaradó összes ingó, ingatlan már meglevő, vagy ezután szerzendő, bárhol találtató vagyonom összegéből egy külön alapítványt alkotok, s azt „K a l o c s a B a l á z s v á r o s i a l a p í t v á n y a” czim alatt Nagy-Kőrös városra hagyományozom. Óhajtom egyszersmind, hogy — a mennyiben én életemben nem tehetném — a város, a néhai nőm hagyatékához tartozó tetétleni földbirtokot, alapítványomból szerezze meg, s mint alapítványi törzsvagyont a tetétleni többi vagyonnal egyesítse. A városi hatóság az alapítványi vagyont minél jövedelmezőbben kezelje, és hasznosítsa, s a befolyó jövedelmet évenként az általam alább megjelölt, s esetleg ha majdan a jövedelem terjedelme megengedi, általa később az időviszonyokhoz képest meghatározandó rokon természetű czélokra és társadalmi szükségletekre fordítsa és használja fel.

A vagyonkezelés tekintetében a városi hatóságnak ugyan szabad kezét engedek, őt tehát szorosan korlátozni nem kívánom, de a kezelésnek lelkiismeretes s minél jövedelmezőbb módját, a

vagyonnak minél jövedelmezőbbé tételét ujbol is hangsulyozom és figyelmébe ajánlom. Óhajtom különösen, hogy a tetétleni és kocséri birtok, mint mintagazdaság, házilag, egy okleveles, kitünő gazdatiszt — mint tapasztalt gyakorlati szakember által kezeltessék, a helyi gazdasági viszonyainknak megfelelőleg, különösen tekintettel arra, hogy az a jó öregbérésnek és ügyes kisgazdának kitünő iskolájává, szemináriumává váljék, minőknek nagy hiányában vagyunk.

A szőlőket szintén — minta szőlőként — házilagos kezelés alá óhajtanám vétetni, hogy azokon mind a csemege és borszőlő fajok megválasztása, mind a mivelési mód megállapítása a helyi viszonyoknak a tapasztalat által igazolt tényeknek és a józan gazdaság elveinek, valamint a jövedelmezőségnek megfelelőleg történjék ugy a szőlőmivelés, mint a szüretelés és borkezelés tekintetében, hogy ez által szőlőmiveseink okulva és tanulva, régi megrögzött előítéleteiket leküzdjék, a szőlőgazdaság és borkezelés helyes, okszerű és jövedelmező módját elsajátítsák és saját gazdaságukban gyakorlatilag alkalmazzák.

A tőkeképzés és vagyongyűjtés tekintetében itt, ezen alapítványomnál is ugyanazokat rendelem, mint az egyházi és iskolai alapítványomra nézve a B, pont alatt foglaltatnak. Ennél sem engedem meg, hogy alapítványom tulajdonképi működését és jövedelem czélra fordítását előbb megkezdje, mig a jövedelemből 350,000 forint ujabb tőkevagyon nem képződött. Ha ezen idő elérkezett, ugy a 300 ezer frt külön választása és jövedelmeinek felhasználása, valamint az 50 ezer forint elkülönítése s ennek és az alapítványi törzsvagyonnak jövedelmeiből ujabb 350 ezer forint tőke előteremtése szakadatlan sorozatban épen ugy történik, mint fentebb az előbbi alapítványom felszaporítására rendeltem, azért azt itt ujbol nem ismétlem.

Ha az első 350 ezer forint elő áll, s alapítványom rendeltetésszerű működését megkezdheti, a czélra fordítandó jövedelem felhasználására a következőket rendelem:

aa, A közerkölcsiség minél hatályosb előmozdítása végett czélszerűnek tartom, hogy évenként egy népünnep rendeztessék s ott városunk szegénysorsu és példányszerű erkölcsi életet élő, férfi és nő, házas vagy nőtlen, illetőleg hajadon állapotu lakosai között u. n. erénydíjak osztassanak ki. A díjak számát és összegének megállapítását a városi Tanácsra bízom; előbb csekélyebb számu

és kisebb, később midőn a jövedelem engedi, több és nagyobb díjjal lesznek az arra érdemesek jutalmazandók. De a visszaélések elhárítása tekintetéből a bölcsek körületekintést és tapintatos eljárást kell a tekintetes Tanács figyelmébe ajánlanom.

bő, A hűséges és egyszersmind hosszú szolgálati idejű cseléd maholnap „fehér holló” lesz. Én az ily cseléd hűségét és becsületességét nem bírom eléggé méltányolni, és érdemesnek tartom őt arra, hogy öreg napjaiban bizonyos nyugdíjban részesüljön, s végső éveiben a megélhetés gondjainak s a nélkülözés keserőségeinek legalább nagy mértékben kitéve ne legyen. Akarom és rendelem ennél fogva, hogy mindazon cseléd — férfi vagy nő — a ki egy családot legalább is 20 éven keresztül egy huzamban hiven szolgált, alapítványom jövedelméből évenként szolgálati nyugdíjul haláláig, és pedig a férfi 80—100 forint, a nő pedig 50—60 frt összeget élvezzen, mely részükre egyenlő havi részletekben lesz kiadandó. Sőt ha a cseléd egy helyen legalább is 25 évig, vagy ennél tovább szolgál: úgy a főtebb megállapított díjak még $\frac{1}{4}$ részszel, vagyis 25% százalékkal emelkednek. Kivételesen a szolgálat folytonosságának megszakítását is megengedem, de csak oly esetben, midőn a megszakításnak nem a cselédben rejlő hiba, hanem más külső körülmény az oka, p. o. a katonai szolgálat teljesítése végett, vagy betegség miatt kénytelen a szolgálatot megszakítani, de a katonai szolgálat idejének kitöltése, a vagy betegségből felépülése után előbbi helyére ismét viztatér. Mindezen körülmények tapintatos mérlegelését és megítélését a tekintetes városi hatóságra kell bíznom, valamint a nyugpénz számszerű megállapítását is, mely azonban a fenti összegnél kisebb nem lehet, de a szolgálati évek nagyobb száma s egyéb különösen figyelemre méltó körülmények bölcsek és méltányos tekintetbe vételével annál a kor igényeihez mérten magasabbra is emelkedhetik. Az ovatosság és okos körületekintés itt is sok visszaélésnek állhatja útját.

Hogy a cselédek közt a hűséges szolgálati szellem és a nyugalmas anyagi gondok ellen biztosított jövő utánni vágy föléb-resztessék és fejlesztessék: szükséges lesz végrendeletemnek s illetőleg alapítványomnak ezen intézkedéseit halálom után jókor, de minden esetre oly időben nyilvánossá, közhírré tenni, hogy az illetők figyelme arra felhivatván, nekik a kellő előkészületi idő megadassék.

cc, Tapasztalásból tudjuk, hogy az 1863/66-diki aszályos és jagyos évek országszerte mily inséget és nyomort idéztek elő.

A terméketlenségből származott drágaság és a munkahiány nagyban növelte a szegény nép nyomorát. Igaz, hogy a közlekedési eszközöknek időközben történt hatalmas kifejlődése jövőre tetemesen közre fog hatni az ily bajok hatásának enyhítésére: de az inség elhárításának leghatékonyabb ovszerét én még is abban vélem föltalálhatni, ha minden munkaképes és dologkereső egyén minden időben bizonyosan munkához juthat. Ha tehát időmultával alapítványom pénzereje megengedni fogja, oly intézmény felállítására és szervezésére kérem fel a városi t. hatóságot, hogy városunk minden dologkereső embere bizonyos, méltányosan megállapított napi munkabér mellett állandó és biztos munkával láttassék el, s az ily napszamosok hatósági felügyelet alatt dolgoznának. Az ily napszám meghatározásának bizonyos arányban kell állnia a szokásos piaczi napi bérrel, nehogy ezen intézmény által az egyes munkaadók a napszamosok részéről zsarolásnak és megkárosításnak legyenek kitéve. Célyszerű lenne egy bejelentési hivatalt felállítani, melynél mind a munkaadók, mind a munkakeresők jelentkeznének. Az így szervezett közmunkaerőt első sorban a város utszái, később az utak egyengetése, rendbehozása és állandó jókarban tartására lehetne felhasználni. Intentióm sikeres gyakorlati keresztülvitele a t. városi hatóság bölcsességének van fentartva.

dd, Ha a jövődelem idővel rendkívüli kiadásokat is megbir, úgy a város megfelelő helyén, a piactér körül egy állandó színház emelését rendelem el. Az épület minden esetre stílszerű legyen, s a városnak diszére váljék. A színházba időről-időre jól szervezett szintársulat bocsáttassék, mely a viszonyokhoz mért mérsékelt subventióban részesüljön.

ee, Városunk rendezése és csinosítása szintén fontos közcél. Különösen az 1-ső és 2-dik járást minden esetre rendezni kell, a czeplédi ország utnál kezdve. Ha más eszköz célhoz nem vezet, minden utszát ki kell sajátítani, az épületeket elveretni és szabályos új háztelkeket alakítva, árverésen eladni. Ez uton fog városunk igazán városiasodni és külsőleg is emelkedni.

III. A főntebbiekben lehetőleg körvonalozni igyekeztem azon czélokat, melyeknek elérését, megvalósítását alapítványaim által lehetővé tenni és biztosítani kívántam. Kétségtelen, hogy az eljáró hatóság egyéb rokon természetű közczélokat és intézményeket is fog találhatni, melyek alapítványom és intencióim keretébe szintén beilleszthetők lennének. Én csak a főbbeket és általam legszüksé-

gesebbnek tartottakat soroltam fel. De a pénzerők szétforgácsolása nem is tanácsos, annál is inkább, mert a fentiek létesítése is csak hosszú idők lefolyása után lesz eszközölhető.

És hogy a kitüzött célokat minél biztosabban megközelítsük s végre elérjük: a hatóság és az illető megbizottak részéről folyton kitartó erély, szakadatlan, önzetlen munkálkodás, sok jó akarat és tapintat, a legtisztább kezelés, mindezeken kívül a legszigorubb felsőbb hatósági ellenőrzés és felügyelet gyakorlása szükséges. Ez utóbbira az egyház és iskolai alapítványom fölött a Főtiszteletű Dunamelléki reform. Egyházkerületet, a többire nézve pedig hazafias mély tisztelettel a Nagyméltóságu magy. kir. Belügyministeriumot kérem föl.

Alapítványaim a nagykőrösi reform. egyházközség s illetőleg a városi hatóság által teljes vagyoni felelősség mellett mindenkor rendszeres könyvvezetés és számvitel mellett kezelendők, s úgy a költségelőirányzat jóváhagyás végett előre, mint a számadások pontos felülvizsgálat és rendszeres ellenőrzés végett utólag az általam fölkért legfőbb hatóságokhoz minden évben mulhatlanul fölterjesztendők. A számadások tüzetes átvizsgálásának költségeit alapjaim bőkezűleg viselik; e téren fukarkodásnak helye nem lévén.

Ha intentióim hasonló tiszta szándékkal és önzetlenséggel foganatosittatnak: úgy lelkes örömmel egyházam és városomat lángoló szeretettel és kötelességérzettel tett alapítványaim áldásos hatása, habár késő időkben is el nem maradhat. Ezen reményben, ezen erős hitben tettem le egyszerű polgár szerénységével vagyonom legjelentékenyebb részét egyházam és városom oltárára, azon szilárd meggyőződésben lévén, hogy egyházam és városom jövő előhaladását és boldogulását az általam vázolt kereten belől saját kezükbe tettem le. Legyen az Isten áldása alapítványaimon: egyházközségünk és városunk önzetlen, bölcs vezetőin és a felügyelő hatóságokon!

Mely végrendeletemet oly célból, hogy őrizet végett egyik példány bíróságnál, a másik pedig kir. közjegyzőnél letétethessék, két egyenlő példányban kiállítván, s azokat figyelmesen átolvasván és átvisgálván, akaratommal teljesen egyezőnek találtam, s az általam felkért végrendeleti tanuk együttes és folytonos jelenlétében sajátkezűleg aláírtam, s a végrendelet összefűzött iveri az én, és egyik végrendeleti tanu pecsétjével megpecsételtettek. Kecskeméten. Ezernyolczszázkilencvenegyedik (1891) évi november ötödik (5)

napján. Kalocsa Balázs mk. Nyilatkozat. Alolirottak, mint különösen felkért végrendeleti tanuk bizonyítjuk: hogy az általunk személyesen ismert Kalocsa Balázs ur, birtokos, nagykőrösi lakos, a mi együttes és folytonos jelenlétünkben ezen öt iv terjedelmű végrendeletet világosan, érthetőleg, közös anyanyelvünkön saját végakarátának, illetőleg végrendeletének nyilvánította, azt szintén együttes jelenlétünkben előttünk sajátkezüleg irta alá, s az iveket átfűző zsinor az ő és egyik végrendeleti tanu (Baktay Albert) pecsétjével együttes jelenlétünkben pecsételtetett a végrendelethez. Kecskeméten 1891 évi november 5 napján. Szabó Márton mk. Baktay Albert mk. Sándor István mk. Nagy Isván mk. (Két pecséttel a zsinor az okirathoz pecsételve.) Ügyszám 809/1891. A föntebbi kész írásbeli nyílt végrendelet az általam a mai napon 809 ügyszám alatt fölvetett jegyzőkönyv alapján közjegyzői okirat minőségével ruháztatott föl. Kecskeméten, Ezernyolczszázkilenczvenegyedik (1891) évi November ötödik (5) napján. Dömötör Sándor mk. kir. közjegyző (p. h.) 1386/p.892. Jelen végrendelet a kecskeméti kir. törvényszéknek 1892 évi február hó 15-dik napján tartott polg. ülésében kihirdetett. Gál Ferencz mk. elnök. Firtling Sándor mk. t. jegyző (p. h.)

II. FEJEZET.

Római kath. egyház.

(Anyaga: Gyurinka Antal r. kath. esperes-plebánostol.)

106. §. A róm. kath. anyaegyház régisége, története s plebánosainak névsora :

Nagy-Kőrös város lakosai a reformatió előtt a róm. kath. vallás követői voltak. A mostani ősrégi ev. ref. templom első építészete, amely a roppant terjedelmű épületnek középhajóját teszi, a reformatió előtt a róm. kath. hívek birtoka volt és Szent László tiszteletére volt szentelve. Hogy plebániája népes volt, az kitetszik abból, hogy ez a pápai tized lajstromokban is előfordul. Hogy pedig itt a reformatió nagyon korán megindult, azt az ev. ref. egyház története igazolja. Mégis bizonyítékok mutatkoznak arról, hogy a lakosság tulnyomó része még az 1564-ik év után is megvolt a róm. kath. hitben. Az ev. ref. vallás a török uralom alatt erősödött meg és jutott a róm. kath. vallás felett túlsúlyra.

Eleintén a két vallásfelekezet úgy osztozott meg a templomon, hogy naponként ugyanazon templomban elsőb a róm. katolikusok, azután a reformátusok tartották isteni tiszteletüket. Később a régi templom egészen a róm. katolikusoknak maradt, a reformátusok pedig annak északkeleti oldalához ragasztottak maguknak, ugyanazon oldalról külön bejáratral templomot, amely a mostani templomnak ugyancsak északkeleti hajóját képezi s a reformátusok külön abba jártak.*)

Ez így tartott kevéssel az 1668-ik év előtti időkig. Ekkortájon egy a reformata vallás ellen épen azok templomában titkon elkövetett és a vallást meggyalázó sértés annyira felbőszítette az akkor már nagy többségben volt reformátusokat, hogy erősen elkezdtek a róm. katolikusokat *üldözni*, minek következtében azok egy része ismét tömegesen áttért a reformata vallásra, másrésze félelemből elköltözött a városból, ismét más része, a nyakas rész, erővel kiveretett onnan és csak kevesen, azon igazán szelid jelleműek maradtak meg, a kikkel vallásra tekintet nélkül rokonszenvezett a nép.

Ekkor foglalták el a reformátusok egészen a maguk részére a régi r. kath. templomot, felhagyván az a mellé ragasztott új templomukkal.**)

Csak a török hatalom alatt történhetett ez meg, a mely a vallás dolgába tudvalevőleg egyik részre sem avatkozott.

A városból megugrasztottak és kivertek egyrésze Keglevics Miklós tornamegyei főispánnál, aki magát N.-Körös város földesurának tartotta, keresett és talált oltalmat.

Ebből az alkalomból Keglevics Miklós a következő tartalmú védleletet adta a n.-körösi róm. kath. híveknek: „Én Buzini Keglevics Miklós, Torna vármegyének főispánja, adom tudtára mindeneknek, akiknek illik ezen levellemnek rendiben; hogy értvén feles katolikus embereket N.-Körös városában lenni, akarván azért a megnevezett Körös városában lakó kath. emberek, isteni buzgóságból felindulván, az anyaszentegyháznak szokása szerint Religiójuknak exercitiumát. Ez okáért valakik az én körösi jószágomban laknak, parancsolom ezer arany büntetése alatt, hogy valamikor a kath. egyházi emberek, Papok, Barátok oda akarnak

*) Török-magyarokori történelmi emlékek. II. köt. DLXXXVIII. okm. 245. l.

**) Lásd az imént idézett okmányt.

menni, az kath. Religiónak módja szerint való Istenes szolgálatra, Istenes indulatjokból, minden háborgatás és ellenállás nélkül megengedjék, és ellentartó jószágomban lakos embereim ne legyenek és ne merészöljenek magokat opponálni és ellentartani, semmi mód és szín alatt följebb kiadott erős büntetés alatt. Melynek nagyobb erősségére és hitelére adtam ez leveletem, pecsétemmel és kezem írásával megerősítvén. Praesentibus praescitis exhibentibus restitutis. Datum in Castro Torna die 7-ma Julii 1668. Nicolaus Keglevics (m. p.) (L. S.)“ (A n.-kőrösi r. kath. egyház levéltárában.)

E szerint 1668-ban már nem volt a katolikusoknak itt állandó rendes lelkészek és az ősrégi Szent-László templomot a reformátusok bírták, a kath. isteni tisztelet pedig megszűnt. Ennek természetes következménye az lett, hogy a hitőkben hiven maradt katolikusok vagy ismét tömegesen elköltöztek N.-Kőrösről, vagy idővel beolvadtak a ref. hitfelekezetbe és csak egyesek, kevesen maradtak meg ott továbbra is régi r. kath. hitőkön.

Ebben az időben a szomszéd kecskeméti és szolnoki szentferencziek zárdájából keresték fel egyes hitküldér szerzetesek az ekkép csekély számban itt élt katolikusokat, állandó lelkész hiányában pedig rendszeren az ugynevezett Licenciátusok kereszteltek és temettek köztök.

1733-ban a szomszéd kecskeméti Szt-Ferencz rendű Quárdián, egy emlékiratot terjesztett a váczai szentszék elé, melyben kiemelte, hogy: N.-Kőrösön számosan vannak még katolikusok, akik lelki gondviselés nélkül levén, az apostasia veszedelmének vannak kitéve és ennek elhárítása végett egy kath. lelkész alkalmazására hívta fel a szentszéket. Azonban a szentszék vagy a protestáns lakosok ellenszegülése, vagy a miatt nem tehetett eleget e felhívásnak, mert az egyházmegyében nem volt elegendő papi személy; de hogy a bajon mégis némileg segítve legyen, N.-Kőröst, mint fiók egyházat, az innen mintegy 28 kilométerre eső Alpárhoz csatolta, és a nagykőrösi r. kath. plebánost megilletett 92 frtnyi sedecima járandóságot az alpári lelkésznek adta.

A hétéves porosz háboru befejezése után 1768-ban a „Caramelli nevet viselt regiment“ szállásoltatott Nagy-Kőrösre. Ennek egy hitbuzgó kapitánya „Szenus“ kieszközölte Pest vármegyénél, hogy az ezred káplánja, ünnep és vasárnapokon az ugynevezett „Kvártélyház“ (majori szállás) egy termében róm.

kath. isteni tiszteletet tarthatott. A vallásos olasz származású kapitány buzgólkodása folytán ezzel indult meg újra N.-Körösön a kath. hivek részére a szent misék kiszolgáltatása.

1772-ben Erdélyi József váci kanonok és kecskeméti plébános, mint kerületi esperes Migazzi Kristóf bibornok bécsi érsek és a váci püspökség adminisztrátorához egy felterjesztést intézett Nagy-Körösön állandó plébános alkalmazása iránt. A bibornok a váci szentszéknek adta ki az ügyet. Annál különböző ok miatt huzódott ugyan az intézkedés: de 1777. aug. 29-ről kelt indokolt előterjesztésével a Szentszék a Helytartótanácsnál is igyekezett kívánt sikerre jutni. Azonban ezen uton értesülvén a nagykőrösi előjáróság a mozgalmakról, nemcsak a helytartó tanácsnál igyekezett mindent megtenni a siker elérése ellen, hanem a város kebelében is ismét elkezdette a katolikusokat *üldözni*, onnan a még ott lakottakat különböző uton-módon kiszorítván, ujonnan betelepenni pedig közülök nem engedvén senkit.

Ennek következtében ismét sokan elköltöztek innen a róm. kath. vallás hívei közül; mire a városi előjáróság a helytartó tanács előtt is *erősen* bizonyította, hogy itt nincs is szükség önálló plébánusra, mert a tulajdonképeni lakosok közt nincsenek is katolikusok, csak néhány napszámosból, itt ideiglenesen tartózkodó aratókból és cselédségből áll a helybeli r. kath. hitfelekezet.

Daczára ez ellenműködésnek, mégis Migazzi bibornok, a váci szentszék és a Helytartó tanács összeható pártolásának utóvégre az a kedvező eredménye lett, hogy Mária Terézia apostoli királyné meghagyásából, a helytartó tanácsnak Pozsonyban 1778. ápr. 21-iki tanácsüléséből kelt leiratával elrendeltetett, hogy N.-Körösre állandó r. kath. lelkész küldessék, akinek a 92 frt sedecima mellett a vallás alapból 100 frt évi fizetés utalványoztatott.

Ezen legfelsőbb rendelet vétele után Migazzi bibornok azonnal kinevezte nagykőrösi adminisztratornak Hatos Imrét, a váci egyházmegye kötelékébe felvett ex-Jezsuitát, a kit Kozma József nagy-abonyi plébános vezetett be N.-Körösre, 1778. július 16-án, a vármegye által kijelölt lakhelyet a *Kvártélyházban*, a melynek egy szobájában tartatott az isteni tisztelet, hivatalosan átadván neki.

Ezzel indult meg a róm. kath. egyház újraéledése N.-Körösön. Hatos Imre volt ennek első állandó lelkésze. És ennek anyakönyvei is az 1778-ik évtől kezdődnek.

Azonban a hivek öröme vele rövid ideig tartott; mert Hatos

Imre még ugyanazon 1778-ik év november hava 14-én vízkórban meghalt, a katolikusoknak azon ősrégi temetőjében temettetvén el, a mely akkor még a városon kívül ott feküdt, a hol a jelenlegi Majthényi-féle iskola körül csak pár évtizeddel ezelőtt is még régi temetőnek ismert pusztá tér volt, de most már házakkal beépített terület, ekkép a reformatió óta ő az egyedüli r. kath. pap, aki hivei közt N.-Körösön nyugszik.

Hatos utóda Molnár Mihály kecskeméti káplán lett, aki 1778 decz. 1-én foglalta el helyét. Ez alig töltött itt egy évet, mikor a kvártélyházban volt lakását el kellett hagynia s bérlett lakásra szorult, a melyben 1784-ig nyomorgott, a mikor az izsáki plebániát nyerte el. Utóda lett Sáfrány Mihály, mint első nagykörösi investitus Parochus. Ez 1792 aug. 1-én szentesi plebánosnak távozott innen. Utána jött Hanczel József, aki 1797 máj. 25-én Tápió-Szelére ment plebánosnak. Ezt követte 1797 jun. 12-én Podhrágyai János, aki Bugyirol jött ide, s innen 1800 végével Jobbágyira ment plebánosnak. Utóda Szabó László egy hónapi működés után halasi plebános lett. 1801 január 3-án jött helyébe Nagy György vácsi káplán, innen 1805 márt. 5-én ez is Halasra ment. Utána következett máj. 1-én Kasza János, aki 1810 aug. 20-án Veresegyházára távozott innen. Követte Okovalz István, aki állását 9 hó mulva a mezőturi plebániával váltotta fel. 1811 ápril 24-én László Imre lépett helyébe, aki 1819 máj. 8-án lett romhányi plebános, ennek helyét Nagy-Körösön Belányi Mihály foglalván el, de 1822 okt. 22-én az is távozott innen Tápió-Szelére. Ekkor ezt követte Bazala Pál, aki innen 1828-ban Alpárra ment. Helyébe Seres Pál administratornak jött, aki 1829 október 6-án kunszent-miklósi plebános lett. 1829 nov. 4-én jött Szőke Miklós, elment Rékasra plebánosnak 1848 ápr. 5-én. Jött helyére Éhn Bernát vácsi káplán, aki innen 1859 nov. 19-én Borsos-Berinkéra ment. Ennek utódja lett Gyurinka Antal mostani esperes plebános, aki az előző sűrű változások után most már 37 év óta foglalkozik itt.

107. §. Róm. kath. iskolaügy s a kántortanítók névsora.

1778-ban Hatos Imrével ujra élesztetvén N.-Körösön a r. kath. egyház, abban ugyanakkor az elemi tanítás is mindjárt megindult. Az első kántortanító volt itt Kolozsvári András, aki után a kántortanítók mai napig sorra így következtek: Balla István, Komlósi

András, Fejér Márton, Benkő József, Nagy Imre, Podmaniczki Pál, Palásti János, Kmeth József, Kovács György, Hajdu Elek, Czimer Ferencz, Galambos Mihály, Kelemen József, Kmeth Lajos, Mészáros Mihály, Horti Kovács György, Milecz Lőrincz, Tajthi Elek, és a mostani Ulrich Béla.

Az ezen kántortanítók alatt állott r. kath. elemi iskola egész az 1857-ik évig vegyes iskola volt, a kántortanítói laképületben.

1857-ben Haas Mihály prépost-kanonok és a budapesti iskolák főigazgatója, később szathmári püspök buzgólkodása folytán a Helytartóság meghagyta Nagy-Kőrös város tanácsának, hogy a n.-kőrösi r. kath. lakosok gyermekei számára két tanítói állást rendszeresítsen. Ennek következtében a város a r. kath. fiuk számára két tantermet állított és szerelt fel két tanítói lakással, a város tulajdonául e célra azon időben megvett „Kapezy” féle Deák-téri I. ker. 6. számú házban, azután a két tanító és a kántortanító részére egyenként évi 300 pfrt fizetés folyósított a városi közpénztárból, amely összeg (oszt. ért. 315 frt) a mai napig folyvást ki is szolgáltatik.

Ekkép a r. kath. elemi iskola ma a kántortanítóval együtt 3 tanító alatt hat fi- és hat leányosztályból áll, melyek helyiségei is városi közköltegen tartatnak fen és gondoztatnak.

Minthogy azonban a mai kor követelményeinek, a r. kath. iskolakötelesek számára való tekintettel is, több év óta nem látszott már megfelelőnek az ezen szűkudvarú és elégtelen helyiségű u. n. Kapezy-féle iskolai épület, de a tanügyi és közegészségügyi indokokon kívül Város rendezési, szabályozási, széépészeti és pénzügyi tekintetekből is, a közelebbi időben célul tűzte ki a Városi hatóság és közönség, hogy a r. kath. elemi fiúiskolai és tanítói helyiség innen alkalmas más helyre telepíttessék át. E célból már 3—4 évvel ezelőtt tárgyalás indított meg a r. kath. egyházzal, majd 1895-ik évben a valóban nagyérdemű Schusztér Constantin váci r. kath. püspökkel s megbízottja Csávolszky József egyházmegyei tanfelügyelő s apátkanonokkal s annak eredményeül 1896. ápril 2-án N.-Kőrös város közönsége részéről Póka Kálmán polgármester és a n.-kőrösi r. kath. egyház képviselőjében Gyurinka Antal esperes plebános közt, a nevezett püspök — bár még szóbeli — jóváhagyásával írásos szerződés kötött, mely szerint ezen iskolai célra használt Kapezy-féle házbirtokot a r. kath. egyház a városi közönség tényleges birtokába visszabocsátja,

mihelyt a r. kath. hitközség által építendő új iskolai épületbe az iskolák áttelepíthetők lesznek. A városi közönség ezen visszabocsátás folytán kötelezi magát arra, hogy a r. kath. egyház részére, elemi iskolai célra, legalább két alkalmas és a célnak megfelelő tanterem és két tanítói lakás szerzése, berendezése és felszerelése céljaira 9000 frtot (18,000 koronát), továbbá a szerzendő, illetve felépítendő r. kath. elemi iskolai épület s tanítói lakások és mellékhelyiségeinek, valamint a berendezések és felszereléseknek javítási s fentartási költségei megváltása czimén 2000 frtot (4000 koronát) fizet és pedig a 9000 frtot e szerződésnek mindkét fél részéről leendő jogerős felsőbb megerősítése, az építési terv hatósági jóváhagyása és az építkezési vállalkozási szerződés bemutatása, a 2000 frtot pedig az elemi iskolai épületek és tanítói lakások használatba vétele után. E 2000 frt tőke a nagykörösi r. kath. elemi iskolai épületek felszerelése jókarban tartásának alapja czimén a váczy káptalan kezelése alá bocsáttatik, az iskolai helyiségül és tanítói lakásul szerzendő és építendő házbirtok pedig a r. kath. hitközség nevére telekkönyveztetik, elemi iskolai cél kitüntetésével. Ezen egyezség folytán a városi közönségnek a r. kath. iskolai helyiségekre és tanítói lakásokra vonatkozó minden további kötelezettsége megszűnik, különösen pedig nem igényelhető a városi közönséggel szemben, hogy az, új r. kath. iskola vagy, új tanterem felállítása esetében akár ennek, akár új tanítói lakásoknak költségeihez, vagy új tanítók fizetéséhez hozzájáruljon.

Ezen egyességet a Városi képviselőtestület 3969/ki. 1896. sz. alatt kelt határozatával elfogadta s most a vármegye közgyűlése előtt van, hova az törvényszerű jóváhagyás végett terjesztetett föl. (Az érdekelt iratok a városi levéltárban III 550/1893. irattári jegy alatt fekszenek.)

Schusztér Konstantin püspök ezen egyezség folytán, mindjárt annak megkötése után, az új r. kath. elemi iskolai helyiség céljaira, Nagy Kaszap Farkas örököseitől, ezek Csokonai utczában IV. ker. 343. sz. alatt fekvő, több mint 800 □-öl területű beltelkét és házbirtokát a nagykörösi r. kath. egyház részére 10,000 forintért meg is vette s a tervszerint e beltelken 3 fiú és elkülönítve 1 leány elemi iskolai helyiséget, a négy tanterem és mellékhelyiségei számára megfelelő felszerelésekkel s ezen kívül négy tanítói lakással, czélszerű épületben elhelyezve fog dicsé-

retre méltó áldozatkészséggel építtetni s illetőleg a tanítói lakások egy részét az ezen beltelken fennálló épület átalakításával elhelyezni.

A közlegelő felosztásakor a három tanító fizetésének javítására kiadatott a közlegelőből egyenként 8 $\frac{1}{4}$ katastrális hold föld.

A tanulók száma ezen iskolában az 1895-ik évben következő volt: az I—II. fiuosztályban 98, a III—VI. fiuosztályban 84, az I—VI. leányosztályban 140. Ezen kívül az ismétlő fiu osztályban volt 42, a leány osztályban 64 tanuló.

108. §. Róm. kath. parochialis templom. Egyházi épületek.

Az egyház népessége és egyéb viszonyok.

1781. márt. 5-ről kelt átiratában tudatta a Helytartó tanács Migazzi váci püspök bibornokkal, hogy Mária Terézia királyné rendeletére a nagy-körösi r. kath. templom, paplak és tanítói lak építésére: „*ex fundo generalis parochorum*“ a papi egyetemes pénztárból 8000 váltó forint utalványoztatott. Migazzi bibornok még azon évben megkereste Pest vármegyét, hogy küldjön ki bizottságot a templom helyének kijelölése végett. A vármegye Vida István főszolgabíróját és Sulyok János esküdtet küldötte ki. Az egyházmegye részéről Horthi Sándor és Kozma József esperesek voltak a kiküldöttek. Ezek megjelenvén a helyszínén, két szárazmalom helyet jelöltek ki a templom részére, azt: ahol a templom ma is áll. A plebánia, kántorlak és iskola részére azonban a város nem adott ingyen telket, bár a Helytartó tanács azt sürgette. Azért a váci egyházmegye pénzén szereztetett e czélra három telek, és pedig egy 380, a másik 290, a harmadik 200 váltó forinton.*) Ezeken épült a plebánia és kántorlak.

A templomhely kijelölése alkalmával Szerdahelyi Gábor arra is felszólította a várost, hogy miután a gr. Forgács család földesuri joga nagyrészből a városra szállt: ezen czímen adjon segílyt a templomépítéséhez. Ezt kívánta a Helytartó tanács is. A város ámbár az idézett Forgács rész még akkor csak részint

*) Ekkor még különféle jogokat igénylő földesurak követelései alatt állott s nem volt megváltakozva a város, nem igen rendelkezett ajándékban osztogatható telkekkel, hacsak meg nem akarta adni annak az árát; holott maga is, még a város háza telkét is a Keglevics családtól pénzen vette. (Lásd 11. és 25. §.) Szerk.

bérben, részint zálogban volt nála, mégis a templom építéshez 100 □ öl homokkövet és 10,000 téglát adott.

1782-ik évben Zerdahelyi Gábor felszentelt püspök, és nagyprépost, mint püspöki helyettes, Kecskeméten bérnáltván, átjött N.-Körösre és május 20-án pünkösöd másod napján a templom alapkövét megáldván, azt a szentély északi sarkában helyezte el. Ezen ünnepélyes alkalommal Kozma József nagy-abonyi esperes plebános mondotta a szent beszédet, és a templom felépülése után 1788 január 9-én ismét ő végezte a körül a templomfelavatói szent megáldást.

Annak a lélekszám-összeírásnak eredménye, amely itt a Helytartó tanács rendeletéből 1792-ben eszközöltetett, a 36. §-ban már részletesen ki van mutatva. Itt összehasonlításként csak azt ismétlem, hogy a n.-körösí r. kath. egyház népessége 1792-ben, a hozzá tartozott pusztákkal együtt, Kocsért is számítva, 509 lélek volt. A plebános jövedelme, miután sem földje, sem terményjára-déka nem volt, főképp abból a 92 frtból állott, mely a város által bérlett püspöki tized után sedecima czimen jutott neki, azután a vallásalapból kapott évi 100 frtból; ezenkívül a koleda és stóla hozott még néhány forintot.

Az új templom belső fölszerelésére gróf Keglevics Miklós, (az 1668-iki pártfogónak unokája) akkor a Nagyszombatban székelte esztergomi főkáptalan nagyprépostja, felszentelt makáriai püspök, egyszersmind nagykörösí földesur áldozott sokat. 1805-ben ő ajándékozott a templomnak egy 10¹/₂ mázsás harangot, amely Szent László és szeplőtelen Szűz-Mária tiszteletére szenteltetett fel. Gróf Keglevics Zsigmond pedig, ugyancsak Nagy-Szombatban festette a főoltárképet, amely Szent Lászlót a kunokkal vívott csatájában ábrázolja.

1895-ben a n.-körösí r. kath. plebániához tartozó hivek száma következő volt: bent a városban 2152, Besnyő és Nyilas pusztán 1141, Eseden 520, Feketén 251, Hangácsan 458, Homojtájon 565, Felső-járason 596, összesen 5683.

Tetétlen pusztá egyházi tekintetben Jászkarajenő egyházközséghez tartozik; holott annak lakossága, mint körösí földön élő, a 37. §-ban N.-Körös népességéhez van számítva. Itt az oka a város róm. kath. lakos száma és a plebánia népessége közt levő különbségnek.

III. FEJEZET.

Zsidó vagy izraelita hitközség.

(Anyaga: Salamon Sámuel hitközségi tanítótól.)

109. §. Zsidók betelepődése N.-Kőrösre s a hitközség első alakulása.

Nincs nyoma, hogy N.-Kőrös lakosai közt a törökvilág alatt zsidók is lettek volna, sőt ilyen nyom sok évtizeden át nem mutatkozik később sem.

Most (1895. év) magának a hitközségnek kimutatása szerint egy 670 lélekszámból álló hitközség van itt. E szám a városi népességnek nem teszi egészen 3 százalékát; és az 1890-dik évi népszámlálás alapján a 37. §-ban kimutatott összegnél 121 lélekkel kevesebb. E szerint ahoz képest ez is apadást mutat, nem pedig emelkedést, mi azonban nem látszik valószínűnek, és így a jelzett hitközségi kimutatás e tekintetben aligha van biztos alapra fektetve.

Mikor telepedett meg N.-Kőrösön az első zsidó lakos, azt pontosan meghatározni nem lehet. A városi hatóság kezdetben sok ideig nem vett tudomást róluk. Sőt a régi statutumokban levő nyomok szerint úgy mutatkozik, hogy talán még a század elején sem engedte a városi hatóság a városba való bejövetelüket. Olyanforma is látszik, hogy *még e század harmadik tizedében is csak nappal volt szabad a városba bejönniök, este pedig tartoztak eltávozni*; de alkalmasint csak a nem helybeli zsidókra vonatkozott ez a statutumi rendelkezés. Mégis három adat van, a melyből következtetni lehet, hogy az első zsidómegetelepülés N.-Kőrösön az 1770-dik év körül történt. Nevezetesen: magában a hitközségben hagyománykép maradt fen, hogy a hitközség s vele együtt a ma is fenálló *Chevra Kadischa* nevű szent-egylet az 1778-dik évben keletkezett. Ennek alapján a hitközség csakugyan 1878-ban ünneplésen megülte fenállásának századik évfordulóját; már pedig előbb kellett itt zsidó lakosoknak lenni, mint hitközségüket alakították. Továbbá a városi levéltárban van két zsidó összeírás, mely valószínűleg a zsidó türelmi adó behozatalának következtében készült; ezek elsője 1793. június 9-ről, másodika 1808. július

4-ről szól. Az elsőben új, azután bevett lakos, továbbá régen itt lappangókra vannak az összeirottak megkülönböztetve; a másodikban ez a háromféltre különböztetés nincs ugyan: de mindenikből az összeirottak saját bevallásából kiderül, hogy az összeírás előtt márrégen laktak N.-Kőrösen; sőt a két összeírásban tett bevallás összevetéséből az is kiderül, hogy több régebben lakott itt, mint a mennyi időre éppen a türelmi adó alá történt adóösszeíráskor emlékezett.

Ugy mutatkozik, hogy eleintén nagyon korlátolt volt a betelepettek száma.

Utalok a 36. §-ra, a hol a róm. kath. részről közlött összeírás szerint számuk még csak 51 volt.

Az 1793-dik évi városi összeírás, a gyermekeken kívül még csak 14 felnőtt egyént talált, kik közül családos 12, nőtlen 2 volt. Ezekre 61 frt 30 kr. adó volt kivetve. Ezért szabad volt nekik kóser bort tartani s maguk közt elmérni: de abból keresztyéneknek itczénként adni, 12 frt büntetés terhe alatt nem volt szabad. Ez adón kívül terhes háboruk alkalmával köteleztettek, a kiknek ígás marhája vala, szekérrel, a kiknek nem volt, gyalog szolgálni, vagy maguk helyett mást fogadni. Az 1808-dik évi összeíráskor (városi jegyzőkönyv 196. sz.) összes számuk 76 volt. A házvétel nem engedtetett meg nekik. Csak egy házhely rendeltetett nekik kimutatni census fizetés mellett, a tabányban mostanában kiosztott házhelyek sorában, melyen zsinagógájukat építhették.

Nincs adat arra, hogy a szaporodást a város különben szabályrendeletileg korlátozta volna. Lehet, hogy csak esetlegesség az: de lehet, hogy a szaporodás lassúságára hatott az a 24 frtnyi honossági díj is, a melyet a város már az 1711-dik évben alkotott statutuma szerint (l. 42. §.) minden betelepülőtől s így a zsidóságtól is szedett. Azonban arra már van adat, hogy a megtelepedett zsidók maguk is ellene voltak a gyors szaporodásnak. Jelese: Steiner József, az első betelepülők egyike, 1808 után 500 frtot fizetett a zsidó hitközségnek közcélokra azért, a miért hitsorsai megengedték, hogy veje Brück Jakab N.-Kőrösen megtelepedhessék.

Az 1808-dik évben névszerint összeirottak családjai nagy részben ma is megvannak a városban.

A hitközség levéltárában az 1794-dik év előtről nincs ide vonatkozó levéltári anyag. Ebből az volna következtethető, hogy

talán a hitközség keletkezésének ideje 1778-ra egy kicsit koránra van téve. De ha már maga a hitközség így ünnepelte meg századik évfordulóját, ezt a kérdést nem bántom, mert megtelepedett zsidóknak csak ugyan előbb is kellett itt lenniök. Az 1794:dik évtől kezdődőleg már vannak különféle levéltári iratok. Ezek többnyire bevételekre és kiadásokra, azután hitközségi szabályzatokra vonatkoznak: de egyéb felmerült mozzanatokról szólók is vannak köztök, a melyek eleintén sok érdekes tárgyról szorgalmasan tett feljegyzéseket mutatnak: de később a feljegyzések el lettek hanyagolva és hiányosak. Csak 1845-től kezdve öltének ismét rendes jegyzőkönyvi alakot és tartalmazznak gondosabban történt feljegyzéseket.

Foglalkozásuk a betelepülőknek itt is, mint másutt az országban, főkép a házaló kereskedés volt, amit kevésbbé a városon, mint inkább a körülfekvő falvakon és tanyás pusztákon gyakoroltak. Boltos kereskedő kevés volt köztök; mert ezt a tért Nagy-Körösn akkor még a görögök tartották elfoglalva. Az ipar legtöbb ágából a czéhrendszer miatt voltak kiszorulva. Az 1808-ban összeírtak közt csak egy iparos volt: Feiler Márton üveges. Ekkép első életök itt csakugyan nagyon küzdelmes volt.

Kezdetben a hitközség is nagyon szerény viszonyokkal indult. A mai Liliom-utczán, a most IV. kerületbeli 117. számmal jegyzett házban bérelt egy szobát, a melyet imaháznak rendezt be.

Itt volt egyuttal az iskola is. Később a Szalay József féle háznak abban az épületében volt az imaház és iskola, a melynek helyén most a polgári kör áll. A hitélet vezetésére és a gyermekek tanítására egy oly tanító volt alkalmazva, a kinek állása körülbelöl a levitáénak felel meg. Első ily tanférfiu volt, a kiről biztos tudomás van, Veczle Efraim. Ez irta meg a hitközség első alapító szabályzatait az 1794-dik év körül héber nyelven, a mely most is meg van.

Különben a hitközségnek és iskolának, valamint a hitközség népének is a családban és egymásközt való társalgásban közönségesen használt nyelve ekkor a német volt, a mit az akkori korszellem, azután a kereskedelmi gyakorlat és szükséglet is hozott magával.

Első rabbi volt a hitközségben 1802-ben Neufeld Farkas, utánna Krakkói Salamon következett, majd 1820-tól 1840-ig 20

éven át Areier Izrael volt. 1840—1850 közt volt Tauber Salamon, 1851-től 1862-ig Budaspitzer Ignác, 1867-től 1872-ig Fischer Sámuel. Azóta üresen áll a rabbi hivatal s a rabbi rituális teendőket rabbihelyettesek látják el; a rabbi állás pedig folyvást az iskolai alap felsegélése végett van üresen tartva.

A mostani imaház vagyis zsinagóga építésére 1808-ban indult meg az első előkészület. Ekkortájon a hitközség a templom-építés céljára, kóser-bor-mérési jogot eszközölt ki a várostól. De lassan haladt az ügy előre. 1816-ban Steiner Sámuel lett a hitközség elnöke. Ő ekkor pénzben és borban még csak 1004 frt vagyont vett át a szent célra. Elnöksége alatt indult meg erélyesen a gyarapodás. A hitközség tagjai közt, a zsidók bevett szokása szerint, a szentírásnak a templomban való olvasásakor gyűjtések történtek. Megfelelő egyházi adó vettetett ki. Érvényesített a templomi székeknek az izraelitáknál szintén különben szokásos eladása.

Ugyanez alkalommal a városi hatóság és az általában ev. reform. vallású közbirtokosság is azzal bizonyította be a zsidóság iránt viseltetett vallási türelmességét, hogy a templom építéséhez szintén 1172 frt segélyvel járult.

Mikép jutott a hitközség tényleg ahoz a telekhez, a melyen a templom most áll, az nem bizonyos ugyan, de sok adat arra mutat, hogy ez is a közbirtokosság adománya. Ettől 1836-ig úrbéri taksát fizetett a hitközség, a mikor megváltakozott a taksa alól.

Imaházzá ekkor az ezen a telken volt tekintélyes épület alakítottát, a mely az 1817-dik évben elkészülvén, ugyanakkor éppen a zsidó ujév napján szenteltetett föl.

Örök emlékül fel van jegyezve, hogy mikor a Szalay féle imaházból a szentírás, zeneszó mellett, átszállított az új imaház szentélyébe, és a frigyláda elhelyeztetett, akkor kétszer indult meg a sebes zápor, először az ünnepélyes menet megindulása előtt, azután a menetnek az új templomhoz megérkezése után; ellenben menet közben fényesen sütött a nap.

Ekkor azonban a templomnak sem magassága, sem terjedelme nem volt olyan, mint ma; a telek pedig éppen csak a templom keleti faláig terjedt.

A hitközségi tagok szaporodása következtében, 1845-ben vásároltatott meg az utsza felől volt telek, és templom is akkor

nagyobbíttatott meg. Ugyanakkor épült a templomnak most meg-
levő és hat oszlopon nyugvó homlokzata.

A lélekszám azonban a 36. §-ban foglalt kimutatás szerint
1854-ben sem volt még több 320-nál.

1879-ben Scheiber Márton elnöksége alatt az imaház belseje
idomíttatott át s a régi mozgatható imaállványokat, rendezett pad-
sorok váltották fel. Szántó Gyula elnöksége alatt pedig 1884-ben
épült az utsza felől levő új lépcsőház.

Rége a hitközség elnökét közönséges szólás szerint:
zsidó bíró-nak hívták, s ez csakugyan hitfelei közt többféle bírói
teendőket is gyakorolt. Az elnökválasztás, a türelmi viszony követ-
keztében valamint egyebütt az országban, úgy itt is többnyire
a vármegyei vagy városi hatóság felügyelete alatt, sokszor éppen
annak kinevezésével ment végbe. Ritka eset volt, mikor a hitköz-
ség egészen magára választott.

És ez még az 1848-dik év után is így folyt, egészen a türelmi
viszony teljes megszűnéséig. Mégis a nagy-körösi zsidó hitközség-
nek számos igen buzgó elnöke volt.

A számos legbuzgóbb hitközségi elnökök közt különösen ki-
emelendő a még most is élő Steiner Farkas, a ki 1850-ben szolga-
bíróilag neveztetett ki először elnökké s az óta több ízben levén
elnök, nemcsak áldozékony hitbuzgóságával, hanem egyszersmind
másokat is követésre buzditott példás hazafiságával is érdemet
szerezett a megemlítésre.

110. §. Ujkori fejlődés, különösen az iskolaügy és a magyar hazafias szellem.

A nagy-körösi izraelita hitközség anyakönyveinek rendszeres
vezetése az 1834-dik évvel kezdődik. Ez 1834-től 1843-ig német,
1844-től 1851-ig magyar, 1852-től 1863-ig ismét német, 1864-től
1867-ig magyar és német nyelven vezetett, 1868 óta mai napig
egyedül magyar nyelven vezetetik. A váltakozó nyelven vezetésnek
egyebek közt egyik oka az is volt, mert nem állottak mindig oly
egyének rendelkezésre, a kik az anyakönyveket, folyvást magyar
nyelven vezethették volna.

Egyébiránt az anyakönyvekben, az utóbbi néhány év
kivételével, a születéseknél és halálozásoknál még az illetők héber
nevei, ugyszintén a születés és halálozás év, hónap és napszámá-

nak a zsidó időszámlálás szerint való kitétele is előfordul, mely egyházi czélokra ítéltetett szükségesnek.

Már a negyvenes évek elején, még Steiner Fülöp elnöksége alatt, Tauber Salamon akkori rabbival egyesülve, Steiner Farkas hathatós ösztönzésére, az előbb volt németből megmagyarosított a nagy-körösi zsidó hitközség. Az 1845-dik évtől kezdve ebben az egész ügyvezetés magyar nyelven folyik. Steiner Farkas ösztönzésére ugyanekkor hangzott el Tauber rabbi ajkáról az első magyar isteni tisztelet, a mely valószínűleg az első magyar zsidó isteni tisztelet volt az országban. Magyar tannyelv hozatott be az iskolába is, a hol az első magyar tanító Róthbaum Salamon szintén az első betelepülő családok egyikének buzgó hazafias ivadéka volt, a ki 1843-ban még a bibliát is magyarul kezdette tanítani.

Róthbaum Salamon után tanítókul következtek: Österreicher és Hirschfeld, az ötvenes évek elején, Freier Károly és Ehrentheil Mór, az ötvenes évek közepén, Grünwald, Schönfeld, Spiegler Ignác, Eisler Dávid 1861—83, Schäfer (Szántó) Eliás 1865—74, Braun (Barna) Jónás 1874, Rottenberg Izsák 1874-től 1887-ig.

Az iskola az első évtizedekben sok ideig csak magán jellegű volt, a hol a hitközségileg berendezett helyiségben a tanítót tulajdonkép a szülők tartották és fizették, miután a hitközségnek a gabellán, t. i. a kereskedői nyereségből önként adni szokott egyházi adón és a kóser-bormérésen kívül, egyéb jövedelme alig volt.

1845-ben szintén Steiner Farkas ösztönzésére történt az első kísérlet az iskolának is nyilvánossá szervezésére, a mikor községileg szerződttetett a kereskedői gabellából két tanító, egyszerűen minden tanuló gyermek után fél évenként 5 váltó frt tandíjnak kivetése mellett. Ez azonban ekkor kevésbé sikerült s 1850-ben saját elnöksége alatt ismét Steiner Farkas karolta fel az ügyet.

Végre apránként haladva az 1860-dik év után Hidasi (Brück) László buzgó elnöksége alatt oda jutott az ügy, hogy a hitközség a feloszlott zsidó-ifjusági egyesület adománya, azután a jobbmóduak kamattalan kölcsöne segítségével 1520 frton új telket szerezvén a Rákóczy utszán, ott 4355 frt 34 kr. költséggel czél-szerű új iskola helyiséget épített, nemcsak, hanem azt a kor igényeinek megfelelő szervezettel is ellátta.

1882. óta egy hatosztályu iskolát tart fen a hitközség. Ebben az 1885-ik évig csak két tanító volt és a fiu és lány gyer-

mekek mind a hatosztályon keresztül együtt jártak. Az 1885/6-dik évi iskola év kezdetén dr. Lisznai Miksa iskolaszéki elnök sürgetésére elválasztattak a leányosztályok a fiukétól és a leányok három felsőbb osztálya vezetésére okleveles tanítónő szerződttetett, a kire a kézi munka tanítás is bízott.

Ma (1895.) ekkép áll a hitközség iskolaügye. Jelenlegi tanítók: Balla Ádám 1887, Salamon Sámuel egyszersmind hitközségi jegyző 1883, Brückné Schlésinger Zsófia 1885-óta.

Megjegyzendő azonban, hogy az iskolai hat osztály tulajdonkép csak a leányoknál van meg; a fiuknál pedig nincs azért, mert a jobb fitanulók a IV-dik osztályból rendesen a helyben levő ev. ref. gymnásiumba lépnek át, a gyengébb tanulók pedig, a kik mire a IV-dik osztályból kikerülnek, az iskolaköteles éveket túlhaladván, ipari vagy kereskedői pályára szoktak menni.

Az iskola fentartási költségeit részben a városi iskolai segély, a mely évi 500 frtot tesz, részben a tandíjak fedezik. Tandíj fiuktól évi 5, leányoktól évi 7 forint.

Magának a hitközségnek, a vallás és tanügyhöz szükséges fekvőségein kívül, más vagyona nincs.

Jövedelmét a városi tanügyi segély 500, a gabella évi 700, a tandíj évi 400—450 frt, azután különféle illetékek, adományok és egyéb apróságok teszik. Az évi rendes kiadás átlag 4200 frt, az ennek fedezésére, a mondott bevételekhez, egyházi adó czímen kivetést igénylő évi pótlék pedig 1900—2000 frt szokott lenni, a mely a hitközségi elöljáróság által aránylagosan vettetik ki a hitközségi egyes tagokra.

Az 1895-dik évtől a hitközségnek fentebb 670-nek kimutatott lélekszáma 153 családra oszlik; ebből családfők és foglalkozás szerint 73 kereskedő, 39 különböző iparos, 1 gazdálkodó, 4 ügyvéd, 4 orvos, 3 tanító, 11 hivatalnok és alkalmazott, 1 táncztanító, 17 magánzó vagy meghatározatlan foglalkozású.

A nagy-körösi zsidóság egyáltalában az ország legmagyarabb zsidóságához tartozik, a mely a tőzsgyökeres magyar városban évtizedek óta annyira bele van olvadva a magyarságba, hogy családi nyelve teljesen magyar és csak vallásra nézve tartja s vallja magát zsidónak, nemzetiségre nézve pedig az országos népszámlálásnál is általában magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

IV. SZAKASZ.

Közegészségügy, jótékonyági közmívelődési, társadalmi tényezők, egyesületek, s intézetek.**111. §. Szegényügy. Szegény ápoló-intézet. Városi kórház. Gyógyszertár.**

Nagy-Kőrös város jegyzőkönyveiben a koldusok ügye 1723-ban fordul elő legelőször, a mikor azoknak segélyezése, illetőleg ellátása főszolgabírói rendelettel hagyatott meg. Hogy ezután csakugyan községileg gondoztattak is a koldusok, annak 1771-ről van későbbi bizonyossága, a mikor egy világtalan egyén végzésileg vetetett fel a város szegényei közé. Hogy pedig már ezen időtájon szegények háza, vagy köz-kolduslak is volt a városban, annak bizonyossága az, hogy midőn 1794-ben a városi orvosi állomás szerveztetett (200 német forint, „wiener Währung“, 10 öl fa és lakásból álló javadalommal), az arra megválasztott orvosnak az ispotálybeliek orvoslása is kötelességévé tetetett.

A folyó század harminczas-egyvenes éveiben előbb a r. kath. templom mellett a czeglédi utcza sarkán, később azon háztömb egy kereszt közén volt az ispotálynak nevezett koldusház, a mely háztömbnek elpusztításából a mostani Széchényi-tér alakult. Ide a koldusok előjárósági határozattal vetettek fel, községileg segélyeztettek; a közvetlen felügyeletet felettök a hely. ref. harangozó vitte; s az ekkép ugynevezett ispotályos koldusoknak, csak a hét megszabott napjain, megszabott beosztás szerint, tömeges csoportban engedtetett meg a házankénti koldulás, valamint a templomok ajtainál is beosztott csoport szerint vártak az alamizsnára.

1846-ban új rendezés állott be. A 142 frt 15 kr-ra becsült régi kolduslak eladatott s helyette 1847-ben új épült; „szegény ápoló-intézet pénztára“ czimen pedig egy közpénztár alakított. Legelső alapjául vetetett ennek mint tőke a Váldecz-féle alapítvány, melyet Váldecz Mihály, a ki a folyó század első harmadában sok ideig volt a város sebész-orvosa, kórházi czélra tett s melynek tőkéje ekkor már 2956 forint 53 kr-ra volt növekedve, továbbá ide tetetett át a gyászkocsi pénztár tőkéje. Ekkép a tőke

adományokkal s hagyományokkal is szaporodván, 1852-ben már 4289 frt 27 kr. volt. Ennek kamataihoz pedig jövedelemkép utaltattak a gyászkocsi tiszta bevételei és a polgári díjak. Ugyanekkor a házankénti koldulás a hétnek csak szombati napjára szabályoztatott.

1853-ban tovább fejlett az ügy. Ekkor dr. Fodor László volt városi főorvos és dr. Károlyi Sámuel akkori városi főorvos kezdeményezésére a szegény ápoló-intézet szabályos megalapítására s kezelésére nézve alapszabályok alkottattak, a melyek azután a belügyminiszterium által is meg lettek erősítve.

Ezen alapszabályokban mindenekelőtt megvannak szabva az intézetbe való felvetetés kellékei. Körvonalazva van a háztartási és fegyelmi rend, az igazgatás, kezelés, felügyelet, az ételmezés és ellátás, kijelelve vannak a jövedelmi források. Szabályozva van a bevételek s kiadások kezelése, a számadás s az egész ügykezelés. Gondoskodva van az intézetbe felvett szegényeknek még erejükhöz mért dolgoztatásáról is.

Ezen alapszabályok mellett a szegény ápoló-intézet 1856. nov. 1. napján 4 szobával és 18 ágygyal nyitvatott meg, Erzsébet királyné Ő Felsége szerencsés szülése emlékére, és ezen örömnappak maradandó emlékeül a házankénti és a városi koldulás teljes eltörlése mellett.

Az 1856—7. évi költség, a benyújtott előirányzat szerint 2000 frtban állapittatott meg. Ennek fedezésére utalványoztatott az ápoloda s kórház tőkéjéből az építés és felszerelés után még megmaradt 4473 forintnak évi 5-tös kamatja, azután a behajtott birság pénzek és a gyászkocsi jövedelme, a mely bevételeken túl előállott hiány ekkor 1226 forint 60 krral még a városi főpénztárra utaltatott. Első igazgatója ennek az intézetnek Vajda László, 1857. nov. 30-án lett Nemesik János.

1861-ben az ápoldához kórház csatoltatott. E kórház épületének alapját 1861. aug. 17-én ifj. Bakos Ambrus polgármester és Szépe Lajos városi kapitány tették le s az azon évi nov. 16-án már készen is állott.

E kórház ma 5 kórszobából áll. Ezek közül 3 nem ragályos, egy fertőző betegségben szenvedők, egy pedig elmebetegnek számára van rendelve. Az ágyak száma 21. Van fürdője három káddal. Ebből egy kád az ápolodai tagok, egy a bőrbetegségben szenvedők, egy a bujakórosok részére szolgál. Egyéb szükséges

helyiségeken kívül van a felügyelői lak. Az ugyanezen telken levő árpoldában ma az ágyak száma 26.

A kettős intézet vezetése, mely intézet: „*Városi kórház és árpolda*“ név alatt, az V-dik kerület szélén, a homokoldal vásár-állási részén áll fen, ma is az 1856-dik évi alapszabályok szerint kezelteik.

A saját alapokon kívül a városi főpénztár kiadása ez intézményre évenként átlag 4000 frt. Alapítványok ez idő szerint: Lónyai alapítványa 500 frt, Beretvás Ferencz alapítványa 100, a központi gazdasz-egyleté 10, I. Farkas Lászlóé 300, K. Faragó Józsefé 1000 frt. A saját jövedelmeken kívül az évi költségekből 1893-ban a városi főpénztár 3529 frtot fedezett. 1894. a községi takarékpénztárba elhelyezett intézeti tőke 4564 frt 18 kr., egyeseknél 1291 frt volt.

Az intézet saját jövedelmén felül a költségekből a közpénztárból fedezett összeg 4816 frt 56 kr. volt.

Gyógyszertár N.-Körösön az 1806-dik év előtt nem volt. A vármegye végzésével az 1806-dik évben, az Esser József által a városban orvosi szereket áruló közönséges bolt felállítása iránt benyújtott kérelemnek hely adatott és e célra a hadnagyí kvártély foglaltatott el.

(Dr. Szabó Mihály, Molnár Gedeon és Somogyi Károly adatai.)

112. §. Községi árvaház.

Községi árvaház N.-Körösön az 1884-dik év óta áll fen. Ez özv. nemes Szalay Pálné. V. Faragó Zsuzsánna asszony 6000 frt adományából épült, aki ezen kívül az adományösszeg és az építési ár között előállott 478 frt különbözetet és az épületnek vilálmháritóval való ellátásánál s több átalakításnál felmerült költségeket is fedezte. Itt az árvák, kiknek számuk évenként 15—25 közt változik, nemcsak étellemeztetnek, ruháztatnak, gondoztatnak, hanem neveltetnek s taníttatnak is.

Az intézet felett a felügyelet, illetőleg az igazgatás az egyik árvaszéki ülnök, most Balogh Zsigmond munkaköréhez van beosztva. Az ellátás vezetését a helybeli jótékony nőegylet viszi, mint ez annak ismertetésénél is feltüntetve van, melynek jelenben is minden elhelyezett árváért havi 3 frt 40 kr. fiztetetik, miszerint e czimen a havi kiadás 60—70 frt szokott lenni.

113. §. Ivó kutak. Véssett szivattyús kutak. Artézi kut.

A város különböző részein levő udvarokban, a kutak vize csaknem kivétel nélkül alkalmatlan az emberi ivásra. Igen ritka kutban van emberi ivásra alkalmas, egészséges jó víz. Ily körülmények közt a lakosság ivóvíz szükségletét már a régi időkben a város különböző részein, többnyire közhelyeken, vagy egyes udvarokban ásott ivókutakból teljesítette. Ilyen kutak voltak: a Padlós kut, Bogó kut, Tortyi kut, Kis kut, Kő kut, Harsányi kut, Enesi kut, Vadas kut, Szép kut, Homokoldali kut, Tormásközi kut stb. Azonban e kutak száma egy részben e népességhez és szükségletéhez aránylag kevés volt, más részben ezek csak közönségesen ásott, többnyire csekély mélységű, ki sem kövezett vagy téglázott, legfeljebb fa-rovátkokkal ellátott kutak voltak, a melyekben fennállott a víz, esőzések alkalmával gyakran összekeveredett a talajvízzel, szárazságban kiapadtak, a merités is rajtuk csak gémmel, osztorfával, kötéllel vagy kampóval történt, melylyel a sok vigyázatlan meregető, kivált ha kevés víz volt a kutban, rendesen fel is zavarta a vizet. Hozzájárult ezekhez, hogy még ily hiányos minőségben sem lehetett a város minden részén tisztességes ivóvizet találni és a város sok részétől épen igen messze esett a csak némileg is használható ivó kut, különösen a belváros több részén volt ez az eset. Szóval ezen kutak vize sokszor nem volt üde, tiszta, hanem poshadt, zavaros s épen a száraz nagy hőségben, mikor legjobban kellett volna, szolgált legkevésbé az egészségi célokra.

Hogy e szükségleten segítve legyen, az 1880-dik évtől kezdve a város különböző részein véssett kutak kezdettek állíttatni. Ezek ásása, ahhoz szolgáló aczél vésővel ellátott gépezettel történik, melylyel a véső nyomán egy 105 mm. bel és 160 mm. kül világu veres fenyőfa cső sülyesztetik és szoríttatik le, ezen mivelet mindaddig folytattatván, migcsak a föld mélyében a véső oly rétegre, illetőleg forrásra nem akad, mely emberi élvezetre teljesen üde, tiszta és bő ivó vizet szolgáltat, a midőn azután a kut fölé szivattyu alkalmaztattatván, a közhasználatnak átadható.

Az ily módon közköltiségen készített kutak évről-évre szaporodnak a város közterein és utcáin, valamint a középületek udvarain is: de egyes magánházak udvarain is vannak már ilyenek.

E vésett kutak mélysége igen változó, a mint ezt a következő példák mutatják: a katona laktanyai (méntelep) kut mélysége 28 méter, a Népbank előtti 38, a Szinok-féle leányiskola előtti 42, a Deák téri 69, az Árvaházi 65, a VIII-dik kerületi 46, a Vasut utszai 48, a városi szállodai 80, az Ország Sándor háza előtti 34, a Beretvás János udvarában levő 87, a Körösi Ferenczné udvarában levő 52, a Közvágó-hidi szintén 52, a Vladár féle gőzmalmi 56, a Vidacs-Szigeti féle gőzmalmi 52, a Nemcsik féle gőzmalmi 58, a IX-dik kerületi 52, az I. kerületi 56, a IV-dik kerületi szintén 56 méter. Ebből úgy mutatkozik, hogy Nagy-Körös város belterületén a jó és bő víztartó földréteg legrendesebb mélysége a földszin alatt 50—60 méter közt van, melynek az ev. ref. főgymnázium és a tanító képező intézet udvarán levő vésett kutak mélysége is megfelel.

A régi jó ivó vizü kutakon, a melyek szintén használatban vannak még, az a javítás történt, hogy azok lefedettek és szivattyúval láttattak el. (Somogyi K.)

Még mielőtt a vésett kutak divatba jöttek volna, a város 1861-ben, a város háza előtt, a Deák téren egy ártézi-kutat szándékozott építtetni, melyre nézve gyűlési határozat következtében a szerződés Hoffmann Vincze vállalkozóval megkötöttett akkép, hogy ezen kutnak nem sikerülése esetén a város a vállalkozónak csakis 150 frt szállítási és 600 frt munkadíjat biztosított. A munka csakugyan meg is kezdetett, de a kísérlet eredménytelen maradt.

114. §. Jótékony egyletek.

(Anyaga nagyrészen Vass Samutól.)

1. *Keresztyén segély egylet.* 1864 február havában Filó Lajos, ev. ref. első lelkész felhívására, a város értelmiségéből arra a célra alakult, hogy felkeresvén a város szegényeit és elhagyott árvaít, azokat kenyérkeresethez és megélhetéshez segítse.

Ez az egylet azonban nem soká állott fen, feladatát rövid időn az egyrészben ebből keletkezett „Jótékony nő egylet“ vette át.

2. *Jótékony nőegylet* és a „Nőegylet felügyelete és pártfogása alatt álló hat osztályu nőnövelde“. Ez a városnak ez idő szerint a legmozgalmasabb, különböző téren, legbuzgóbb s legjótékonyabb tevékenységű egyleteinek egyike Filó Lajos ev. ref. lelkésznek a Keresztyén segély-egylet elnökének felhívására, a

kidolgozott alapszabályok elfogadásával, az 1868-dik évi decz. 20-án tartott gyűlésen alakult meg, mintegy 100 nőtaggal s azóta működik közhasznulag kitartó és ujitott buzgósággal.

Már kezdetben három főczélt tűzött maga elé. Ezek: 1. a városi szegények és árvák segélyezése. 2. A kisded óvás. 3. A nőnevelés ügyének előmozdítása. Ezekhez képest felvette alapszabályába egy kisdedovó, egy elemi és egy felsőbb leánynővelde létesítését; sőt felvette a dajkaságba adott gyermekek gondozását és a cselédek javítását is.

Első elnöke az egyletnek Mészáros Zsigmondné, alelnöke ifju Bakos Ambrusné, pénztárnoka Gubody Gedeonné, titkára Ádám Gerzson volt. Alapszabályai a belügyminiszteriumtól 1869 ápril havában nyertek megerősítést. Az ügyek vezetésére egy 50 tagu választmány állittatott, négy alosztálylyal, u. m.: szegényszegélyzés-ügyi, kisdedovodai, elemi leányiskolai és felsőbb leánynőveldei alválasztmány. Az évi 50 krt fizető rendes tagok száma az első évben 426, a 10 frtos alapítóké 67 volt. Védnőknőül özv. Halász Józsefné választatott, a ki évenként 50 frttal segélyezte az egyletet egész haláláig. Ezen kívül jövedelmét az egylet estélyek, multságok rendezésével szaporította. Ekkép a tagsági dijakból s egyéb forrásokból az egylet első évi pénztári bevétele 1885 frt 23 kr. volt.

A szegények és árvák segélyezését az egylet szegényügyi választmánya által lehetőleg közvetlen segélyezéssel akkép gyakorolja, hogy felkeresi és feljegyzí a város szegényeit és árváit; azokat erejéhez képest, a körülmények különfélesége szerint közvetlen segélyben részesíti. Eleintén csekély, 1877-ben is még csak 90 frt, 1878-ban már 236 frt, 1879-ben 262 frt volt az ilykép szegény gyámoltalan nők és árva gyermekek javára adományozott összeg. Ugyanez ma is 2—300 frt közt változik. Gondjait az egylet szegény iskolás gyermekek ruházására is kiterjeszti s évenként 20—25 gyermeket ruház fel télen és lát el szükséges iskola-szerekkel. E mellett gondozza az egylet a városi árvaházban levő gyermekeket is, a mint ez már az előző §-ban is ismertette van.

Utalok a 104. §-ra, a hol ismertette van, hogy 1871-ben mikép vette az egylet kezébe s mikép fejtette tovább a kisdedovás ügyét. Ezt az ügyet 1893-ban, az 1892-dik évi törvény értelmében a városi hatóság vette át. De köre szerint a körül is még mindig van része az egyletnek a jótékonyság gyakorlásában.

A nőneveldei választmány által Beretrás Jánosné elnöklete alatt elkészített terv szerint 1872-ben nyílt meg a:

„*Nőegylet felügyelete és pártfogása alatt álló, hat osztályu nőnevelde*“. Ez által alkalmat nyújtott az egylet a város miveltebb közönségének, hogy 2—3 forint havi tandíj fizetése mellett leánygyermekait helyben a városban neveltethesse és ne kelljen azokat idegen helyen levő nőnevelőbe adni. Az intézet igazgatónőjéül Szakács József, gimnáziumi rajztanár neje, Hübel Terézia választott, a ki mellé az egyes tantárgyak tanítására a főgimnázium és tanítóképezde tanárai közül alkalmaztattak megfelelő szaktanárok. Most az intézet két tanítónő vezetése alatt áll fen. A növendékek száma évenként 40—50 közt változik, a kik a törvényben megszabott tantárgyak mellett, a női kézi munkákban, ruhaszabásban, varrásban, német nyelvben és a zenében is oktatást nyernek. Az intézet fentartási költsége évenként 1200—1400 frtot tesz.

1859 óta előbb a városban egy magán nőnevelő intézet állott fen: de az a szellemi és anyagi támogatás hiánya miatt még a hatvanas években megszűnt.

A felső leányiskolát a város 1870-ben szintén a nőegylet közbenjárására állította fel.

Az egylet tagszáma az újabb időben nagyon megcsökkent; 1895-ben 156 tag volt, egy forint tagdíjjal; de az egylet azért minden irányban hatékonyan gyakorolja jótékonyosságát, melynek költségeit tőkeamatjain, bérjövedelmein s tagsági díjain kívül, nevezetes részben jótékony előadások, multságok és hangversenyek jövedelméből állítja elő. Az egyletnek jelenleg két háza van, a melyek 6000 frt értéket képviselnek, az egyikben, mely azelőtt a kisdodova részére szolgált, most a hatosztályu elemi leányiskola vagyis nőnevelde van elhelyezve.

3. *Krajczár egylet*. A római katolikusok között áll fen. Néhány évvel ezelőtt keletkezett Mierka Károly nyug. kapitány elnöklete alatt. Célja: szegény tanulók segélyezése tankönyvekkel és ruhával.

4. *Izraelita egyletek*. Az izraeliták közt valamint más községekben is szokott lenni, úgy N.-Körösön is különböző időben több különböző egylet alakult és szűnt meg. A megszűntek közül céljaiknál fogva különös említést érdemelnek: az *Ifjusági egylet* Chewra Bachurim, mely 1833-ban keletkezett és főcélja volt az,

hogy ha valamely oly izraelita ifjút katona-sorsolás ért, a ki nem akart katonáskodni, a helyett közköltségen katonasoros fogadtasék, vagy ha beállott a kisorsolásra, akkor a katonaságból kiszabadulás után, közköltségen anyagilag segélyeztessék. Ez az általános katonakötelezettség behozatalával szűnt meg. *Szeretet és testvériségi egyesület* 1870-ben keletkezett. Célja volt tagjait, akik bizonyos havi díjt fizettek, olcsó kölcsönnel támogatni üzletükben, betegségeikben pedig heti segélypénzzel ellátni. Ez közel 20 évi fenállás után, a nyolczvanas évek utóján oszlott fel.

Most főképp két egyesület van, az izraelita hitközségi tagok közt tevékeny működésben:

a) *Chewra Kadischa* (Szent egyesület). Ezen országszerte elterjedt egyesület keletkezése, jóformán az izr. hitközség keletkezésével egy időre esik s azóta mai napig folytonos működésben áll. Célja: a hitközségi vallásosság emelése, a felebaráti szeretet nevelése, a szűkölködők nyomorának enyhítése, a halottak emlékének tiszteltetésben tartása, a szegények rítus szerinti eltemettetéséről való gondoskodás, különösen gondoskodás az átutazó szegény hitsorsosokról stb. Az egyesület régi alapszabályait 1891-ben dolgoztatta újra s alkalmazta a változott korszellemhez, a melyek 1892-ben erősítették meg s léptek életbe. Az egyesület vagyona az 1895-dik évi legutóbbi kimutatás szerint 4233 frt 20 krt tesz, ebből 2342 frt alapítvány, a többi szabad rendelkezési vagyon. Költség előirányzat az 1895—96-dik évre 613 frt évi bevétel, 593 forint évi kiadási szükséglet.

b) *Izr. jótékony nőegyesület*. 1866-ban 71 taggal alakult. Célja: hitsorsu szegények segélyezése, betegek ápolása, árvák ruházása és különösen szegény leánykáknak férjhez menetelök alkalmával, anyagi segélyzése. Egyleti tagságdíj évi 1 frt 20 kr. Vagyoni állás jelenleg 2163 frt tőke és 4 drb különféle sorsjegy. Évi segély 200—250 frt közt szokott változni.

115. §. Kaszinók, körök, olvasó egyesületek és egyéb köznevelődési társulatok.

(Anyaga 1895-ig Vass Samutol.)

1. *Városi kaszinó*. Midőn gróf Széchényi István a harminczas években, a nemzet ébredő korában, megalapítván a pesti Nemzeti Kaszinót, hasonló társalgó egyesületeknek országszerte való alkotását sürgette, az észme Nagy-Körösön is kedvező fogadtatást nyert.

Elsőbb egyes házak voltak az értelmiség gyűlhelyei, a hol a helyi és országos közügyek felett társalgás közben folyt az eszmecsere. Az első hasonló nyilvános egyesület itt, Tanárky Gedeon, Balogh Antal, Thenke László és Farkas János kezdeményezésére, 1838. január hó 1-én „Olvasó társaság” czime alatt nyilott meg. Ennek elnöke ekkor Somody István városi tanácsnok, jegyzője Hegedüs Ferencz tanár lett, helyiségéül pedig a piacztéren volt régi nagyvendéglőnek egy szobája szolgált. Tagja kevés volt. A kik voltak, azok is csak 3 évre kötelezték magukat. Lapot alig járatott hármát-négyet.

Az 1842-ben történt második alakulás és a politikai életnek a negyvenes években igen erős megélénkülése után kezdett szaporodni a tagok száma.

E közben a köznyelven forgó elnevezéshez alkalmazkodva „Városi kaszinó” czímet vett fel, miből aztán a közszólásban „Nagy kaszinó”, „Uri kaszinó” név is lett.

Ez alatt a név alatt élte át az 1848-dik évi szabadságharczi idöket. Ekkor tagjainak rendes száma 70—80 volt. Megszaporodott a járatott lapok száma is és egyéb szórakozási eszközein kívül, tekeasztal is állott már a tagok rendelkezésére. Sőt kezdette a helyi közügyekre is befolyását, az előleges megbeszélés útján, mindinkább érvényesíteni.

Helyisége még mindig a nagyvendéglőben volt, a körülmények szerint szaporitva. Itt találta a szabadságharcz után, 1851-ben tartott első egyleti tisztujítás is. Ekkor ifju Báthory Gábor elnöksége alatt itt három szobában szervezkedett újra.

1852-ben 73 volt a tagok száma, évi 8 frt tagsági díjjal. Ekkor elhagyta nagyfogadói szállását. Azután több izben változtatott szállást, mignem 1870-ben a népbanknak a nagypiaczon levő emeletes épületébe jutott, a hol évi 400 frtért bérelt szállását újra butorozván és szerelvén, 1895-ig gyarapodólag ott állott fen, a honnan 1896-ban Dajka Balázsnak a piacztér mellett levő háza emeletes részébe költözött át.

Fenállásának félszázados évfordulóját 1888-ban ünnepélyesen ülte meg.

Jelenlegi tisztikara, igazgató: Molnár Gedeon, jegyző: dr. Joó Imre, pénztárnok: Gubody Gedeon, könyvtárnok: Benkó Imre. Járat most 16 lapot, ezek: Nemzet, Egyetértés, Pesti Hirlap, Budapesti Hirlap, Pesti Napló, Magyar Hirlap, Magyarország, Köztelek,

Nagy-kőrösi hírlapok, Kecskeméti Lapok, Vasárnapi Ujság, Uj Idők, Borsszem Jankó, Mátyás Diák, Budapesti Szemle, Gyümölcskertész.

Könyvtára jelenleg 1490 darabból áll. Ez 1864-ben kezdett nagyobb mértékben gyarapodni, mikor Szalay József ur 120 drb értékes könyv ajándékozásával vetette meg annak alapját, melynek szaporításához azután dicséretesen járultak: Beretvás Albert, Szeles Pál, Farkas Elek, Kubinyi Albert, Mocsy György, Gubody Gedeon, a ki több évi pénztárnoksága alatt, évenként 10—12 frtot adományozott annak gyarapítására. Ugyane célra a választmány évenként mulatságokat szokott rendezni s az évi költségvetésben is rendes tétele van ennek.

E kaszinó és a következő szám alatt ismertetett Polgári kör közt 1848., 1853. és 1866-ban háromszor kíséreltetett meg az egyesülés, de ámbár az előkelőbb lakosság közül sokan mind a kettőnek tagjai voltak, egyszer se sikerült.

2. *Polgári kör.* Ez elsőbb 1843-ban „*Közönséges olvasó társaság*“ czime és Beretvás Pál elnöksége alatt csak ideiglenesen alakult. Tagjai nagyrészből szintén az értelmiségi osztályból kerültek, de kiterjedt az iparosok, földmivelők és a zsidók osztályára is.

Ez 1844-ben ugyanazon elnökség alatt, de már „Polgári kaszinó társaság“ címmel szervezkedett véglegesen. Hírlapjai számát szaporította. Első szállása a Császy házban volt. Onnan „Polgári kör“ czim alatt a Szalay József-féle házba ment át. Ott szépen meggyarapodva, 1848-ban kényelmesen berendezkedett és a szabadságharcz mozgalmái közt erős összetartási pontul szolgált. Életét a szabadságharcz után is kitartólag folytatta. Igazgatói voltak az ötvenes évek alatt: Boros Mihály, Huszár Sándor, Jalsoviczky Károly, Esser Károly, Kalocsa Miklós, Szeles Ferencz, a hatvanas években: Papp Sándor, Papp Imre, Esser Károly, Ács József, Sigray Márton, 1872—81-ig Ács József, 1882—1887-ig Trummer Antal, 1888-tól mai napig Tóth József. Szállását időközben többször változtatta, mignem 1877-ben 8500 frtért a Szalay József-féle díszes helyiséget, 10 frtos részvények útján megvette s egészen saját céljaira rendezte be. Most azzal foglalkozik, hogy a részvényeket beváltván, házáat mielőbb tehermentes sajátjává tegye.

A körnek az 1896 jan. 12-én tartott közgyűlésre beadott kimutatás szerint: tagszáma volt 192, évi 5 frtos tagsági díjjal. Egyéb szórakoztatási eszközökön kívül, tekeasztallal is el van

látva. Járatott a lefolyt év folytán 7 politikai, 3 élezt, 2 szépirodalmi, 5 ismeretterjesztő s vegyes tartalmú, összesen 17 lapot. Könyvtár állománya 741 önálló műből 1483 kötet volt, 1895-dik évi pénztári bevétele volt 1862 frt 5 kr., kiadása 1235 frt 17 kr. Összes vagyoni állás a kör épület beszerzési árával együtt 13,416 frt 2 kr., teher 7622 frt, tiszta vagyon: 5794 frt 2 kr. Igazgatója most: Tóth József ügyvéd s a Nagy-Körösi hírlapok főszerkesztője, jegyző: Balogh Zsigmond, háznagy: Sánta Vilmos, pénztárnok: Pap Gedeon, könyvtárnok: Cseri László.

Fenállásának félszázados ünnepét 1893-ban ülte meg.

3. *Iparosok olvasó köre.* Az iparosok társas életének központja. 1876-ban alakult „Iparosok egyesülete“ cím alatt, 72 taggal. Célja a helyi és hazai ipar fejlesztése; önképzés szaklapok járatása által, a tanoncok és segédek szellemi nevelésének előmozdítása, sőt a szegény iparosoknak is segélyezése. 1887-ben, amikor már a város összes iparosai, az ipartörvény értelmében külön ipartestületet alkottak „Iparos olvasó-kör“ nevet vett fel. Járatja az Egyetértést, Pestí Hírlapot, Vasárnapi Ujságot, a Vállalkozók Lapját, az Iparügyeket, Mátyás deákot és a Nagy-körösi hírlapokat. Könyvtárát minden évben neveli. Jelenleg az 290 kötetből áll. Tagok száma most 175. Elnök: Fazekas József, alelnök: Almási János, jegyző: Ványi József, könyvtárnok: Simon Lajos.

Kezdetben az iparos segédek is tagjai lehettek ennek az egyletnek. 1881-ben azok kiváltak ebből.

4. *Önálló ifjúsági kör.* Ezt az Iparos olvasó körből kilépett iparos segédek 1881-ben, Szentpéteri Károly mérnök elnökle alatt alkották, célul az önképzést, a szegény vagy beteg iparos segédek segélyezésével együtt tűzvén maguk elé. A tagok száma kezdetben 50—60 volt; most 100-t halad. A vándor iparos segédeknek, ha helyet vagy munkát nem kapnak, ingyen szállást s ételmet ad. Több éven át dalárda is volt kebelében. Most elnöke: Farkas József, a ki egyszersmind az Ipartestületnek is elnöke. Járat 4 lapot. Könyvtára 150 kötetet foglal.

5. *A földművelők közt ez idő szerint 14 olvasó egylet áll fen* a város különböző részein, mely mind az alkotmányos korszak visszaállása óta keletkezett. Céljuk alapszabályilag általában a művelt társalgás, gazdasági ismeretek terjesztése, hasznos könyvek olvasása. E célból mindenik járat 3—4 lapot s igyek-

szik könyvtárt alakítani. Legolvasottabb lapjaik: az Egyetértés, Budapesti Hirlap, Népszázlója, Vasárnapi Ujság, Nagy-Körösi Hirlapok és egyik vagy másik gazdasági szaklap. Ügyeiket 12—15 tagu választmány intézi, élén egy főelnökkel, a kit rendesen az intelligentia közül választanak. Évi tagdíjuk rendesen egy forint, csak egy párnál több. Körükből a politika alapszabályilag ki volna ugyan zárva: de az újabb időben többnyire mindenik nyílt állást foglal a politikában s a szerint befolyását kivált a községi választásoknál igyekszik is érvényesíteni. A tagsági díjakon kívül a jövedelemnek mulatságok rendezése által való szaporítása általános divatba van.

Legrégibb ez egyletek közül:

a) *Központi gazdász olvasó egylet*. 1862-ben keletkezett. Most 156 tagja van. Elnöke Szentpétery Károly mérnök. Négy lapot járát. Könyvtára eddig 75 darabból áll.

b) *Felszegi gazdász olvasó egylet*, az előzővel csaknem egy időben keletkezett Kecskés Pál buzditására. Már annyira megerősödött, hogy saját háza van. Most a tagok száma 212. Olvassák a Szabad Szót, Budapestet és a helyi lapot. Könyvtára 147 darab. Mostani elnöke: Varga István néptanító.

c) *Simon-féle olvasó egylet*, az Alszegezen; mely miatt *Alszege-nek* is mondatik. 1865-ben jött létre, kezdetben csekély számú taggal. Most 125 tagot számlál. Első elnöke volt Farkas Elek, most Ny. Szabó Ferencz. Járát 3 lapot.

d) *Homok oldali olvasó egylet*. Molnár Gedeon, városi főjegyző közreműködésével, aki elnöke is volt, 1868-ban keletkezett. A tagok száma kezdetben 45, ma 102. Elnöke Beretvás János. Három lapot járát. Könyvtára 36 db.

e) *Temető oldali gazdász olvasó egylet*, szintén 1868-ban alakult Szentpétery Károly mérnök elnöksége alatt 107 taggal. Elnöke 1879 óta Varga István néptanító. Tagok száma most 110. Könyvtára 73 db. Járátja a Budapest napi és a nagy-körösi hirlapokat.

f) *Gát oldali gazdász olvasó egylet*. Dobozi Lajos ügyvéd elnöksége alatt keletkezett 1871-ben. Köznyelven sokáig Burgundi egyletnek hívták. Ma a Göbolyös-féle házban szállásol. Kezdetben 86 tagja volt. Ma 116. Elnöke: Vass Sámuel főgymnaziumi tanár. Járát 3 lapot. Könyvtára még nincs.

g) *Szalai olvasó egylet*. 1872-ben alakult 83 taggal, K. Faragó

Ferencz elnöksége alatt. Elnöke most Nyári Szabó Ferencz ref. egyházi főgondnok. Tagjai száma 160. Egyike azon egyleteknek, amelyek a városi közügyekre is erélyesen befolyjni igyekeznek. Járátja az Egyetértést, a Mátyás diákot és a helyi lapot. Könyvtára 120 db.

h) *Temető oldali gazdaszati és iparos olvasó egyesület.* 1872-ben alapított. Ma köznyelven Nemcsik egyesület a neve, mert állandóan a Nemcsik-féle házban szállásol. Az olvasó egyesületek közt ma ez a legerősebb, amennyiben az intelligentiából is számos tagja van, s évi tagságdíja 2 frt. Elnöke volt először sok ideig Farkas László közbirtokos, most Ádám László volt polgármester. Járát 6 lapot. Könyvtára 80 kötet. Tagjai száma 124.

i) *Tormásközi gazdasz olvasó egyesület.* 1873-ban alakult, Dobos András elnöklete alatt 50 taggal; ma tagjai száma 130. Főelnöke: Ny. Szabó Ferencz, elnöke: Balázs János. Járát 3 lapot.

k) *Kis-alpári olvasó egyesület.* 1884-ben, Dezső Gyula elnöklete alatt keletkezett. Tagok száma most 109. Könyvtára még most csak 15 db. Járát 2 napi és egy heti lapot. Elnöke most: Szentpétery Géza.

l) *Somodi-féle gazdasz olvasó egyesület.* 1887-ben jött létre, 96 taggal. Elnöke volt Biczó Bálint, most Sente Kálmán. Járát 3 lapot. Tagjai száma most 100 körül van.

m) *Bokros oldali olvasó egyesület,* Ny. Szabó Ferencz elnöklete alatt 1880-ben, 60 taggal lépett életbe. Elnöke most Mészöly Gáspár gymn. tanár. Tagok száma 148. Járát 3 lapot. Könyvtárra évenként 10 frtot fordít.

n) *Népkör,* 1895-ben alakult 140 taggal. Elnöke: B. Tóth Ferencz.

o) *Vizállási olvasó egyesület,* szintén 1895-ben alakult, Hegedüs Dénes elnöklete alatt.

6. *Egyenlőségi kör.* A polgárság különböző osztályából keletkezett 1871-ben. A szokott olvasó egyesületi tárgyakon kívül, alapszabályaiba egy dalárda alakítását is felvette. Néhány évig virágzólag állott fen; de azután tagjai meghasonlván, feloszlott. Szép könyvtárát, mely már 393 könyvdarabra volt növekedve, az akkor keletkezett kertészeti társulatnak adományozta.

7. *Nagykőrösi dalárda.* Ezt legelőször Nyisnyay Gusztáv hozta létre 1858-ban. Czéljául tűzte: A magyar zene mívelését, a műizlés és zene iránti érzék fejlesztését, egyházi és világi

énekek betanulását, jótékonyczélu hangversenyek rendezését. Tagjai: rendes működő, rendkívüli működő és tiszteleti tagokra oszlottak, a kik oklevelekkel s nyilvánosan viselhető jelszalogokkal is elláttattak. A társulat nagy pártolás mellett, szép virágzással indult. Sokan lettek működő és tiszteleti tagjai. Előadásai, hangversenyei közkedvességben részesültek. Azonban a hatvanas évek közepén, midőn az országgyűlési képviselőválasztási mozgalmak közt felgyuladtak a pártszenvedélyek, a pártoskodás e dalárda működését is beszüntette.

1868-ban Nagy József, akkori ev. ref. kántor igyekezett e dalárdát újra élesztetni s bár ez nem sikerült neki, a jobb hangu tagokból egy kisebb körü, ugynevezett házi dalárdát szervezett maga körül, melyhez a képezdei ifjakból alakította meg a dalárdát. Ez a dalárda résztvett 1868-ban a debreczeni dalversenyen is s ott feltűnt, művészi előadásaival közelismerést aratott. Nagy Józsefnek Nagy-Körösről történt eltávozásával, utánna annak utóda Hegedüs Endre karolta fel az ügyet: de kevés ideig tudta azt élénkségekben tartani, állandóvá tenni pedig ő sem volt képes.

1874-ben éppen a fentebb említett egyenlőségi körben és annak pártfogása alatt Oláh Károly zenetanár vezetése alatt alakult dalárda, de 1875-nél ez sem élt tovább. Ekkor ismét Gubody Gedeon és Hegedüs Endre állottak az ügy élére. Nagy eréllyel s részvéttel egészen újra alakították a nagykörösi dalárdát. Elnök lett Gubody Gedeon, igazgató Hegedüs Endre, karnagy Oláh Károly, jegyző Kovács László, pénztárnok Szikszay Lajos. E dalárda több éven át szépen működött, majd Hegedüs Endre karnagsága alatt annyira megerősödött, hogy az országos dalárda-szövetségbe is belépett s 1880-ban a kolozsvári dalárünnepevényen részt vett, mely alkalomra a közönség nagy részvéte mellett magának 280 frtba került nehéz zöldszelyem diszes zászlót csináltatott „Nagykörösi dalárda 1880” köríráttal. Végre azonban 1883-ban ez is megszűnt.

A sok törekvés, többszöri szép siker után ezuttal nincs N.-Körösön dalárda.

8. *A nagykörösi zenekedvelők egyesülete.* 1889 aug. havában alakult Mierka Károly nyugalmazott százados elnöklete alatt, a mikor zene-előadásait is megkezdte 12 rendes és 8 rendkívüli működő taggal. Alapszabályai a belügymin. által 1891-ben erősítették meg, a mikor elnöke lett dr. Joó Imre. Karnagy 1890-től

1894-ig Czapek György, 1894-től fogva Neugebauer József. Pártoló tagjainak száma évenként 170—200 közt változik. Évenként 3 zeneestélyt szokott rendezni táncmulatsággal összekötve a Széchenyi kertben. Fennállása óta folyvást jótékonyan hat, a helyi társadalmi élet élénkítésére.

9. *Halottas vagy temetkezési-egylet* kettő van. Az egyiknek ez idő szerint van 1400 tagja. Ennek tagjai, ha közülök egy meghal, annak halálesetéért fejenként 10 krt fizetnek, az egylet pedig 100 frtot ad az elhalt tag temetkezési költségeinek fedezésére. A másik egylet 1894-ben jött létre; van 900 tagja. Ez 70 frtot ad elhalt tagjai temetésére.

10. *Korcsolyázó-egyesület* 1879-ben alakult. Ennek jégpályahelye előbb csak a vályogvető gödrök közt volt. Azonban az egylet ugyanott a várostól kimutatott helyet nyervén, ezt rendezte, kitisztíttatta, ott szabályos tömedret készített, annak partját fűzessel szegélyezte, s még egy kis korcsolyacsarnokot is állított mellé. A tagok száma jelenleg százat halad, 2 frt évi tagdíjjal. A télen át, ha az ídő alkalmas jégpályát készít, kedvelt korcsolyázóhelyül, nyáron át, ha a hőség ki nem apasztja a vizet, csolnakázó helyül szolgál.

11. *Sakk-kör*. A sakkjáték a mivelt osztály közt már az ötvenes évek előtt nagy divatban volt. A városi kaszinó és polgári kör tagjai közt mindig számos kedvelője volt e szórakozásnak. 1867-ben a polgári kör tagjai közt külön sakk-kör alakult 18 taggal. Ezek helyiségül, mint körtagok a kör helyiségét használták. Némi szünetelés után, ez új szervezkedéssel ma is fennáll. Van jelenleg 32 tagja, 10 kr. évi különdíj fizetéssel. Elnöke Vass Sámuel gymn. tanár.

116. §. Helyi lap. Lapforgalom.

Nagykőrösön az első helyi lapot Tóth József ügyvéd indította meg 1877-ben. Ez „*Nagy-Kőrös*” czim alatt hetenként egyszer jelent meg. Megjelenését, mint reá nézve korszakalkotó újdonságot, a város közönsége általában nagy érdeklődéssel fogadta. Előfizetőinek száma csakhamar meghaladta a 200-at, sőt 300-ra is emelkedett. Évenként 350 példányban lett nyomva. Vidékre az országban széjjel 70—80 példány járt. E lap társadalmi iránya mellett, a város közügyeire is befolyást gyakorolt. 1877-től 1894-ig 17 éven át állott folyvást Tóth József szerkesztői vezetése alatt,

a ki egyszersmind annak kiadó-tulajdonosa volt. 1893—4-ben mellékkletül egy élelzap is volt hozzácsatolva „*Csiptető*“ ezim alatt, mely néha havonként, máskor nagyobb időközökben jelent meg a helyi viszonyokat élelesen festő tartalommal.

1893 május havában egy másik helyi lap is indult; Takács Béla és Plager Gyula szerkesztő-társak vezetése alatt „*Nagykőrösi Hírlap*“ ezimen. Hogy a közönség kedvezőleg fogadta, mutatja az, hogy az előfizetők száma csakhamar 300-ra szaporodott. Ezt tartalmasságán kívül az is okozta, mert nyolczoldalú nagysága mellett, évi előfizetési ára 4 frt volt, mig a „Nagy-Kőrös“-é 5 frt.

1895-ben a két lap egyesült. „*Nagykőrösi Hírlapok*“ ezim alatt. Főszerkesztője lett Tóth József ügyvéd, felelős szerkesztője ifju Takács Béla, társszerkesztő Pláger Gyula. Laptulajdonosok: Pláger és társai. Igy folyik tovább.

Nagy-Kőrösön a lapolvasás még nem régi, miután a hírlap-irodalom is csak a XIX-dik század elején kezdett életre kelni. A köznép pedig különösen még később kezdett lapokat olvasni. E közt a lapolvasás az olvasókörök keletkezésével kezdett terjedni. Sőt épen Nagy-Kőrösön az olvasóköröket a város különböző részein a lapolvasásnak a nép közt való terjedése szaporította. Viszont a lapoknak társaságban együttjáratása csökkentette a járati szükséglett lapok számát. De sokat hatott a helybeli népnek lap- és általában olvasási kedvére az éppen imént ismertetett helyi lap és azon körülmény is, hogy 1876 óta könyvnyomda is működik a városban.

Hogy a városi közönség körében a lapolvasás mily mértékben van elterjedve és milyen a lapforgalom, annak feltüntetésére szolgáljon a helybeli postáról vett következő kimutatás:

A nagy-kőrösi kir. posta- és távirda-hivatal az 1895-dik év folyamán 72-féle ezimen megjelent hírlapot kézbesített. Ezek közül: Politikai lapot 202, társadalmi és helyiérdekt 32, szépirodalmi 25, szaklapot 70, időközi folyóiratot 26, és élelzapot 24 példányban.

A tudományos és szépirodalmi művek pártolása a város értelmiségi osztálya közt elég élénk. El van terjedve a regény-olvasás, a melylyel a nők is nagy előszeretettel töltik idejüket. Kisebb-nagyobb könyvtár számos családnál látható, többnyire szépirodalmi művekből. De az olvasási vágy kielégítésére, a kaszinó, társaskörök, olvasó-egyletek s az iskolai könyvtárak is eléggé

igénybe vannak véve. Sőt e czélra szolgál Bazsó Lajos könyvtáros kölesönkönyvtára is, a melyet az iparos osztályból is számosan használnak. Jeles s gazdag tartalmu magánkönyvtáraik vannak Filó Lajos ref. lelkész, H. Kiss Kálmán, Ádám Gerzson, Losonczy László, Mészöly Gáspár tanároknak és Ádám László mérnök birtokosnak. 400—800 darabból álló magánkönyvtára pedig több tanárnak, ügyvédnek, hivatalnoknak és birtokosnak is van.

A köznép közt a könyvolvasás még, mint általában az egész országban nagyon kezdetleges. Az többnyire beéri a társas olvasókörök útján közösen járatott hirlapolvasással. Azt is főkép télen gyakorolja; mert munka idején, a külső elfoglaltatás miatt hozzá sem jut ahhoz, legfeljebb vasárnap s ünnepnapokon. Azonban mindinkább előfordul az is, hogy egyes gazdák egyes lapokat saját maguk is járatnak, azután a főfoglalkozásukat képező mezőgazdasági szaklapokba, szakkönyvekbe betekinteni s azokból tanulni sem tartják feleslegesnek.

117. §. Nagykőrösi könyvnyomda.

1876 óta könyvnyomda áll fenn Nagy-Körösön. Ezt abban az évben Ottinger Ede állította fel, a kinek előbb Makón volt nyomdája. Kezdetben csak kézisajtókkal dolgozott; most gyors-sajtóval van felszerelve. Természetes hatása nemcsak a helyi irodalom, az olvasókedv és a népmiveltség terjesztésére, hanem a közügyek kedvező fejlesztésére is tagadhatatlan. 1878-tól 1895-ig következő önálló irodalmi művek nyomattak benne, melyek nyomtatási czégét viselik: *A tanító mint orvos*, Losonczy László és Mikler Sámuel tanároktól, *A két kamara-rendszer*, *Magyar nemzeti politika*, értekezések, továbbá: *Prometheus* és *Sokrates*, drámai költemény, dr. Dezső Gyulától, *Dalok és szavalmányok*, Losonczy Lászlótól, *A Sybilla könyve*, és *Latin Mythologia*, két kiadásban Deák József tanártól, *Historiai politikai elmélkedés*, Gubody Sándortól, *Az 1848—9-diki szabadságharcz története*, Sánta Béla tanártól, *Gyakorlati számtani segédkönyv*, Bocskár Ambrustól, *Egyetemes számvetés vagy Algebra*, 3 kiadásban és *Közönséges számtan*, két kiadásban, Bónis Károly tanártól, *A mit mindnyájan érezünk*, és *Képes regélő*, Tóth József ügyvédtől, *Számtani vezérfonal, az elemi iskolák számára*, Magyar Antal képezdei tanártól, *Az 1848—9-diki szabadságharcz története*, *Az ev. ref. keresztyén egyház kultusza és szervezete Magyarországon*, két kiadás H. Kiss Kálmán tanártól,

Péczel földleirása, 3 kiadásban, Szabó Albert péczeli tanítótól, *Egyetemes földírat*, 13 kiadásban és *Nagy-Körös város és Pest-Kiskun vármegye története*, 3 kiadásban, elemi iskolai tankönyvül, *Gyoma város és Békésmegye története*, Veres-Lajostól, *Kun-Félegyháza monográphiája*, 3 füzetben, *Rövid énekgyakorlatok*, Oláh Károly zenetanártól, *Tapasztalati lélektan*, dr. Öreg János tanártól, *A pátkai ev. ref. egyház története*, Biczó Pál ref. lelkésztől, *Többféle költemények és elbeszélések*, Mistéth Istvántól, *Kuthen költeményei*, Gyurinka Antal esperes-plebánostól, *Nagybőjti énekek*, Ulrich Béla r. kath. kántortól, *Természet- és vegytan*, két kiadásban, Pap Gedeon tanítótól, *Ekuádor vértanúja*, Horváth Zoltán nagyszombati tanártól, *Egyházi énekek hétköznapra*, Kaczér Józseftől, *Körösfalevelek*, Freudhoffer Jánostól, *Dőre Márton és Józán Áron beszélgetései*, két kiadásban Pap Albert ref. lelkésztől, *Ima és gyászbeszéd Kossuth Lajosért*, Filó Lajos és Kovács Lajos ref. lelkészekről, *A ragályos betegségekről*, dr. Mester Gyula városi orvostól. Időrendben legutolsó hasonló nyomdai termék ez idő szerint: *A közigazgatás reformja*, dr. Dezső Gyula képezdei tanártól, mely 1895-ben jelent meg. Itt nyomtatott 1896-ban „*A nagy-körösí ev. ref. főgymnasium története, a nagykörösí ev. ref. egyháztanács megbízásából, irták Ádám Gerzson igazgató és dr. JoóImre tanár.*“

Ezek mellett számos alkalmi nyomtatvány, képviselői program, beszámoló, szabályrendelet, röpirat stb. nyomattak itt. Itt nyomtatott a *Nagy-Körös*, helyi lap keletkezése óta. Itt nyomtatik a most annak helyébe lépett helyi lap. Itt nyomtatnak 1878 óta a helybeli főgymnasium évi tudósítványai, a tanítóképezde, ipariskola és felső leányiskola évi értesítői, a kecskeméti ev. ref. megye, valamint a kecskemétvidéki ev. ref. tanító-egyesület jegyzőkönyvei.

Több vidéki lap szerkesztői és kiadói is felkeresték e nyomdát. Itt nyomtatott 1879-ben a *Félegyház és vidéke*, Honti László szerkesztése alatt, a *Czepléd és Abony*, 1879—80-ban Mókos Károly, a *Megyei Lapok*, 1881-ben Muray Károly szerkesztése alatt. Kecskemétről a *Kecskeméti Közlöny* 1882—83-ban, a *Testvériség* 1884-ben, a *Három város értesítője* 1886-ban, a *Czudar világ* 1889-ben, az *Alföldi kis ujság* 1890-ben, Félegyházáról a *Kereskedő ifjak lapja* 1884-ben, Czeplédről a *Czepléd* 1886-ban, a *Czeplédi független hírlap* 1888—89-ben, Halasról a *Halas és vidéke* 1890—91-ben, Uj-Kécskéről a *Kécske és vidéke* szintén 1890—91-ben nyomattak itt.

118. §. *Sétahelyek. A Széchenyi fürdőkert és részvénytársaság.*

(Förészben Mészöly Gáspártól, azután Molnár Gedeontól.)

A városi közönség téli időben szórakozó, illetve sétáló helyiségül az elég tágas főteret, a városháza környékétől a csirkepiaczig, szokta rendszeren használni. Ünnepest és vasárnapokon délután százával, sőt mondhatni ezrivel láthatni itt leginkább az ifjabb nemzedéket mindkét nemből, mely hosszú vonalként mozog és hullámszerűen szép sorban egész estig fel s alá. Tavasszal inkább az ev. ref. temetőt keresik fel a sétálók s ez szolgál eleintén erdős területével s széles útjaival sétahelyül. Májustól fogva egész őszig aztán az úgynevezett Széchenyi fürdőkert a nagy közönségnek szórakozó, sétáló és mulatóhelye s üdülő tanyája. Míg ez nem volt, egyedüli és általános sétáló helye volt a városi különböző rendű közönségnek a beerdősített és széles sétáló utakkal, még ülépadokkal is ellátott régi ev. ref. temető, a hová ünnepest és vasárnaponként özönlött a nép.

A Széchenyi fürdőkert, melyet közönségünk angol mintára rendezett növénytablái és tekervényes sétaútvonalai, eleintől fogva mind a mai napig „Czifrakert“-nek nevez, a várostól északi irányban, közel a város széléhez, közvetlen a mentelep mellett, a városházától egy kilométer távolságban terül el, 6 hold 186 □-öl nagyságú. Területe elég díszesen van parkirozva fákkal, cserjékkel beültetve, melyek közt az üresen hagyott gyeppázsos tisztások kellemes változatosságot tüntetnek elő a szemlélőnek s közepe táján levő virágos része szintén növeli a kert szépségét. Van benne szökőkút, elég nagy víztartó medence, mely egy távolabbi kútból szivattyú segítségével nyeri víztartalmát; széles útjai és terei a fák árnyában sétahelyül szolgálnak. Van a kert területén nyári vendéglő is, alkalmas mellékhelyiségekkel, elég tágas tánczteremmel a nyári multságok számára, melyek kedvező idő esetén künn a szabadban is szoktak tartatni. Van tekepálya; külön schweizi modorban épült nyaraló helyiség is, két lakosztállyal, a nyári idő alatt állandóan künn lakni óhajtok számára; fürdőintézet 5 szobával, kád- és zuhanyfürdésre berendezve; ezenkívül külön épületben kertészlak, az állandóan alkalmazott kertész lakásával.

Ezen kert és fürdőintézet helyén a korábbi években az úgynevezett Szalay-féle czifrakert és „régí sörház“ volt, mely Szalay László és Gottvill Terézia házastársak tulajdonát képezte. Ennek a régi Szalay-féle lakházon kívül levő külső része már még a harminczas évek legutóján és a negyvenes évek legelején a tulajdonos által bérbeadatván, nyilvános sétahelylyé alakított, sörcsarnokkal, vendéglővel, tekepályával, sőt még egy pár kádfürdővel is felszereltetett, s elkezdett a közönségnek forgalmas mulatóhelye lenni. 1843-ban pedig ezt az egész Szalay-féle birtokot, t. i. a lakó házat, annak udvar és kert telkével, azután a sörházat, annak telkével együtt a város szerezte meg, a tulajdonos házastársakkal kötött oly életjáradéki szerződés mellett, mely szerint a város az illetőknek 9 évig évenként 700 frtot, azután pedig mindaddig, míg a nevezett házastársak, vagy azoknak egyike is életben leend, évenként 800 frtot fizet és a városi közönség a sörház épületének s egyéb avval járó épületeknek, a telekkel együtt, birtokába lép. Már korábban is lehetett a városnak a nevezett tulajdonosokkal bizonyos egyezsége, mert oda mutat azon körülmény, mely szerint midőn már 1839. évben Szalay László a Bokroson levő sörházat több évre bérbe akarta adni, kérte a városi tanács beleegyezését, s a tanács „az arendális levél bemutatása mellett“ bele is egyezett. Utóbb a sörházat a város adta haszonbérbe s ő fedezte az épületjavítási s más egyéb kiadásokat.

Az 1853. évben pendített meg legelőször közegészségi és köztisztasági szempontból, egy fürdőház részvények útján leendő építtetésének eszméje. Nem sokára ide vonatkozólag tervezetet is készítettek s előbb a ref. temetőnek Gubody Gedeon háza előtti területén, majd a vasuti indóház közelében levő sétányon szándékozták a fürdőházat létesíteni; azonban mindezen törekvések sikerre vezetők nem voltak. Később, 1855-ben az ügyet a városi hatóság vette át s a városi közönséget e célra egy részvénytársaság alakítása iránt felhívta, és a fürdőház helyiségéül 1858. évben a Szalay-féle sörházat, a később úgynevezett Széchényikertet jelölte ki. A részvénytársulat 1859. évben megalakult, alapszabályilag szervezkedett s megkezdette működését.

A Széchényi fürdőkert tehát, mint a városi közönség üdülő s szórakozó helye, 1859. év óta áll fenn s ezen évben alakult a kertet és fürdőt gondozó, intéző „fürdőkerti társaság“. A községválasztmányának 1859. július 11-iki ülésében 2672. sz. alatt kelt

határozata szerint ugyanis, mely dr. Károlyi Sámuel urnak, egy fürdőintézet felállítása tárgyában beterjesztett felhívására hozatott, a közönség ezen közfürdő czéljára az alakulandó részvénytársulatnak átadja 10 évre a sörház épületnek s teleknek meghatározott részeit; továbbá a közönség a közczélú intézet gyámolítására 10 évig minden nyilvános haszonbér nélkül bor, sör s kávé mérés, szabad konyha s tekeasztal tartás jogait engedélyezi. Az intézet létrehozására megkívántató 2000 frt tőke 200 darab 10 frtos részvények útján szereztetik be, melyekből 50, esetleg 100 darabot a közönség vállal el. Bármennyi legyen is az intézet évi jövedelme, a részvényesek csak 6% kamatban fognak részesülni; ezen 6% osztalék azonban, ha az évi jövedelem a szükséges költségek levonása után kisebb leend, aránylag le fog szállíttatni. Jogában áll a közönségnek 10 év elteltével a szerződéses viszonyt a részvénytársulattal megszüntetni, a részvényeket beváltani vagy a szerződést megújítani; ez utóbbi esetben is a közönség elhatározása a részvényesekre kötelező erejű leend. Az intézet ügyeinek, vagyonának s a hozzákapcsolt jogoknak s jövedelmeknek kezelését egy alakítandó választmány eszközölni.

A községválasztmány ezen határozata alapján az 1859. évi július hó 24-én tartotta a fürdőkerti társulat alakuló közgyűlést; elnök Radácsy Frigyes, igazgató dr. Károlyi Sámuel, pénztárnok Esser Károly, jegyző Szilágyi Sándor lett. Az igazgató választmány aztán megkezdte működését, a szükséges intézkedéseket megtette, s a kert és fürdőintézet még ez évben átadatott a közönség használatának. Ettől fogva a fürdőkerti társulat, illetve ennek igazgató választmánya intézte a kert és fürdőintézet ügyeit, melyek az egész évtizeden át minden nevezetesebb mozzanat nélkül rendben kezeltettek s haladtak a virágzás felé. A társulat 1861. évben mondta ki a „Széchenyi fürdőkert“ cím felvételét. A tíz év elteltével 1869. évben csak egy évre, 1870-ben pedig 3 évre adta át a város a társulatnak a kert és fürdőintézet kezelését. 1871-ben a Széchenyi fürdőkert déli oldala mellett K. Faragó Ferencz és Vaikó Kálmán örökösei szomszéd telkei megvételével szaporíttatott a terület. Ennek vételára a régi sörház épület eladott anyaga árából fedeztetett. 1872-ben építtetett itt 4000 frt költséggel a nyári lakásokul szolgáló úgynevezett Schweizi épület. Ezen kívül a czeglédi út melletti terület ismét a fürdökerthez csatoltatott, a fürdőkertben volt gazdasági épületek pedig elverettek. Ugyanez

évben itt tartatott a kecskemétvidéki gazdasági egyesület által rendezett kiállítás. A Schweizi házban készítette több éven át Kövesdy Dániel gépészmérnök, Inárcsi Farkas László anyagi segélyével, a betűszedő gépet; de a mely végre sem sikerült. A hetvenes évek alatt több esztendőben is, egyes szintársulatok, a kert területén felállított nyári szinkörben, szini előadásokat is tartottak.

Az 1873. évben újból átadta a város a Széchényi kertet kezelés végett a részvénytársulatnak 5 évre. Azonban ezen idő letelte előtt, 1876-ban, az új kereskedelmi törvények életbelépte alkalmával, a kecskeméti kir. törvényszék felhívta a társulatot, mint részvényes egyesületet, hogy a törvények értelmében becégezett társulattá alakuljon, szervezetét módosítsa s alapszabályait dolgozza át. A társulat ezen felhíváshoz képest az 1876. évben egészen átalakult; a törvényeknek megfelelőleg alapszabályait átdolgozta, szervezetét megváltoztatta s mint „Nagy-Körös városi fürdőkeri részvénytársulat“, a kecskeméti kir. törvényszéknél becégeztetett. Ettől fogva a társulat ügyeit az igazgatóság és a felügyelő bizottság intézi. Ezen nagy átalakulás következtében nem várta be a várossal öt évre kötött szerződés lejártát, átalakulása évében, 1876-ban, új egyezsége lépett a várossal 10 évre s ennek leteltekor, 1886-ban ezen szerződést ismét 10 évre megújította, mely e szerint 1896-ban fog letelni.

1887-ben megvette a város a fürdőkert mellett volt K. Faragó Dénes-féle 971 □-öl akolkertet 670 frtéért, s azt is a fürdőkerthez csatolva, átadta a társaságnak, a melylyel végre a fürdőtelek mostani területére egészedett ki.

A részvénytársulat ügyeit közvetlenül intéző választmányának, a városi közönség, mint legtöbb részvénytánnal bíró tag s mint a Széchényi kert tulajdonosa képviselésében, a város polgármestere is tagja volt; később az 1873. évi egyezség szerint a városi képviselő testület 5 tagot küldött a választmányba. Az átalakulás után, 1876. év óta két-két tagot küld a képviselő testület úgy az igazgatóságba, mint a felügyelő bizottságba. A társulat elnökei voltak 1859. év óta 1876-ig: Radácsy Frigyes, Bakos Ambrus, Somogyi István, Dömötör Pál és Mészáros Zsigmond. 1876-ban, a kereskedelmi törvény alapján történt átalakuláskor az elnöki állás megszűnt s csak az igazgatói tiszt maradt meg. Igazgatói voltak a társulatnak 1859. óta: Dr. Károlyi Sámuel, Magyar Pál, Ádám

Gerzson, Ádám László, Gubody Gedeon, Ács József; jegyzői: Szilágyi Sándor, Báthory István, Fitoss Vilmos, Losonezy László. A legutóbbi évtizedben, az 1895-ben bekövetkezett haláláig igazgató Trummer Antal, mellette aligazgató Györfy László, jegyző Mészöly Gáspár, pénztárnok Bocskár Ambrus, kiknek kezébe van letéve ez idő szerint a részvénytársulat s a Széchenyi fürdőkert ügyeinek legközvetlenebb intézése. A kerti dolgokat a legközvetlenebb intézőség felügyelete s irányítása szerint, a városi műkertész utasítása mellett, egy állandóul alkalmazott kertésszszolga látja el; a vendéglőt és fürdőintézetet az igazgatóság bérlet útján kezelteti. Az épületjavításokat s általában azok kellő karban tartását saját költségén a város teljesíti.

A társulat bevételeit a kerti vendéglő és fürdő után fizetett bérösszeg, kiásott fák, fű stb. árából befolyó összegek s a város birtokában levő részvények után esedékes, rendszeren a társulat pénztárában ben hagyott, illetve átengedett kamatok képezik; ezekből fedezi a társulat a Széchenyi kert és fürdőintézet fenntartására és kezelésére szükséges kiadásait. A folyó 1895. évre előirányzott kiadások a következők: a városi műkertész évi átalánya = 50 frt; kertésszszolga évi fizetése, lakáson kívül = 180 frt; a 2000 frt részvénytőke 6% kamata = 120 frt; régebbi fel nem vett kamatok fedezete = 49 frt; pénztárnok tiszteletdíja = 20 frt; jegyzői irodaátalány = 10 frt; a fürdő költségeire = 80 frt; ültetvényekre = 50 frt; padokra a kert sétányain = 40 frt; vegyesekre = 40 frt, összesen = 639 frt. Az 1895-dik évben a kertnek északkeleti irányban leendő bővítésére és kiegészítésére, az ott levő, körülbelül két katasztrális hold birtok megvételére ujlag 3000 frtot szavazott meg a képviselő testület. Általában ezen Széchenyi fürdőkert városunknak nagy kincséül szolgál; ez a közönség egészségének egyik előmozdítója, lelkének felüdítője, társadalmi iskolája, a mennyiben minden rendű és rangú látogatónak közös találkozási helye, a hol a kevésbbé művelt is tanulhat tisztességes társalgást és szórakozást, s így a műveltségnek is előmozdító intézménye. Éppen ezért a szomszéd városok előtt elismerés, közönségünknel pedig büszkeség tárgyát képezi. Itt szoktak tartatni a helyi kiállítások, aminthogy az 1888-dik évi nagy-körösi kiállítás is itt tartatott meg szép sikerrel.

NEGYESEDIK RÉSZ.

Közgazdasági viszonyok és tényezők.

Városunk közgazdasági viszonya röviden jellemezve van már a 38-ik §-ban, ahol a határterület van összehasonlítva a népességgel, vonatkozással a nép foglalkozására és kifejezésével annak, hogy Nagy-Körös természeti és társadalmi viszonyainál fogva nem iparos, nem kereskedő; hanem ez idő szerint legalább még, — földmivelő község.

Ide vonatkozólag itt közelebbről általánosságban még a következő adatokat közölhetem: .

Az országos statisztikai hivatalnak az 1890-ik évi legutóbbi országos népösszeírásra alapított legújabb kimutatása szerint N.-Körös város kereső összes népességének csak 6·58 % -ka foglalkozik iparral, kereskedelemmel, hitelüggyel és közlekedéssel, míg az *átlagos* arány az összes rendezett tanácsu városokban 14·63%. Tehát e tekintetben N.-Körös az ország összes rendezett tanácsu városai átlagánál 8·05%-kal esik hátrább. Részletekbe menve iparral foglalkozó kereső férfi 1100, nő 241, együtt 1341, kereskedelemmel foglalkozó kereső férfi 192, nő 37, együtt 229, hitelüggyel foglalkozó kereső férfi 9, közlekedéssel 38, mely két utóbbi czim alatt egyszersmind az együttes kereső szám is ennyi. Az önálló iparosok és kereskedők száma 852, a segédeké 344, a tanonczoké 161. A lakosság többi része, tehát 93·42%, a mezőgazdaság, illetőleg a földmivelés, annak különböző ágai (szőlő, kert stb.), s az ezekkel kapcsolt életmódok (állattenyésztés stb.) körében találja meg kereső foglalkozását.

I. SZAKASZ.

Általános vegyes tényezők.

(Galgóczy Károlytól.)

119. §. Megszűnt nagy-körösi gazdasági tanintézet.

Utalok a Harmadik Rész III-ik szakaszának 75, 82, 83. azután 92-ik §§-aira, ahol a főgymnasium és a tanítóképző intézet vannak tárgyalva. E tárgyalásban jelezve van, hogy azon tanintézetek kapesában N.-Kőrösön a folyó század negyvenes éveiben egy mezőgazdasági tanintézet is állott fen. Ide tartozik, hogy ezen intézet, mint gazdasági tanintézet keletkezési és fenállási viszonyainak teljes megértése tekintetéből, az ott már közlöttek potoljam, mint ez ügy közt személyesen élt, a következőkkel:

Gróf Széchenyi István által a folyó XIX-ik évszázad második tizedének utóján megindított nemzeti mozgalmak, melyeknek a Magy. Tud. akadémián kezdve, a tudományos és társadalmi téren sok üdvös eredmény köszönhető, egyebek közt a tanintézetek szaporítása és javítása iránt is mindenfelé vágyat keltvén, minthogy a magyarországi négy reformáta egyház-kerület közül, (Erdély nem levén akkor még visszakapcsolva), háromnak volt már „Collegium“ czimen a juridicumokkal együtt, theologicumokat is magába foglaló főiskolája, és csak a pesti, vagyis dunamelléki egyházkerület volt anélkül; tehát egy ilyennek felállítása egyházkerületileg elhatározotván, e határozat a főiskola székhelye felett, az egyházkerület két előkelő hitközségét, az egymással szomszéd N.-Köröst és Kecskemétet éles versenyre költötte. A verseny eredménye az lett, hogy az 1832. május 7-ikén tartott egyházkerületi közgyűlés a nagykörösi egyház nagy áldozat-ajánlatai daczára is Kecskemétre határozta a főiskolát.

E legyőzetés N.-Köröst nem csüggesztette el; sőt még nagyobb erőfeszítésre adott annak ösztönt. Erre legelőször is az előbb a nagy-körösi iskolában csak egy tanár alatt állott bölcészeti osztályt 1833-ban egy második tanszék felállításával szaporította, Szigethi Warga Jánost, a pedagógust alkalmazván arra, akinek közreműködésével azután itt az 1836-ik éven kezdve s ekkor már az egyházkerületnek is kiváló pártfogása mellett, tanítóképző intézet fejezt ki.

Az egyházkerület ekkor különösen annak elhatározásával nyilvánította pártfogását, hogy az egyházkerületben szükséges néptanítók ezután az ezen intézetben tan módszeresen képzett növénydekek közül fognak első sorban alkalmaztatni.

E méltánylásra N.-Körös azzal felelt, hogy 1840-ben ismét egy harmadik tanszéket szervezett, főképp kiegészítéséül a módszeres tanítóképzésnek olyképp, hogy a cél minél tökéletesebb elérhetése tekintetéből, ugyane tanszékhez a didactica mellé, az állami s közgazdasági viszonyaink közt országunk anyagi jólétének első alapját képező mezőgazdasági tudományok rendszeres tanítása is csatoltatott azon célból, hogy az ezen intézetből kikerülő néptanítók, vagy tovább papságra menendő egyének, itt nyert gazdasági szakképzettségöknél fogva, a nagyközönségnek legterjedtebb foglalkozásában, a mezőgazdaság különböző ágaiban is, barátságos tanácsadói és vezérei lehessenek.

Ezen tanszéket N.-Körös város a közlegelőből kiszakított 200 holdnyi földnek bérleti használatra adományozásával alapította meg. Ezen kívül pedig egy 25 holdas kísérleti s gyakorlati gazdasági telket is csatolt, a tanár vezetése alá, az intézethez.

E tanszék, a melynek 25 holdas gyakorlati gazdasága az Alsó-Füzesben volt, Karika Pál tanársága alatt 8 évig állott fen, aki után a tanárságot és az intézeti gazdaság vezetését 1848. nov. havában Galgóczy Károly vette át, ki hivatalát a szabadságharcz lezajlása után 1849-ben is megkezdette.

Azonban az 1850-ik évben e tanszék két körülmény összehatása miatt, a gyakorlati gazdasággal együtt megszűnt. Egyik körülmény az volt, hogy Galgóczy Károly, mint a szabadságharczban fegyverrel részt vett egyén, az ideiglenes kormány által a tanárságtól eltiltatott és a haditörvényszék elé állittatott; másik körülmény: mert az ideiglenes kormánynak a tanintézetek szerveztére nézve kiadott rendelete által N.-Körös város és ev. ref. egyháza abba a kinszer helyzetbe jutott, hogy ha addig Lyceum név alatt fenállott felső iskoláját továbbra főgymnasiumképp megtartani akarta, azt 12 tanári állomással kellett újra szerveznie. Mint-hogy pedig ez sok költséget igényelt és a két hatósági előjáróság, épen a szabadságharcz súlyos terhei után nem érezte magát elég erősnek arra, hogy mind a gazdasági intézetet megtarthassa, mind a főgymnasiumot a felső kivánságnak megfelelőleg 12 tanári állással újra szervezze, tehát szavazatilag döntött a kérdés felett, és

a többség szavazata következtében, a gazdasági tanintézet megszüntetése mellett, a főgymnasium szervezését választotta, és az e célra szükséglett költségek fedezhetése végett, a gazdasági intézet gyakorlati telkét is a városi hatóság belegyezésével örökáron eladta.

Igy szünt meg a nagy-körösi tanítóképző intézet mellett, gyakorlati gazdasággal együtt 10 évig fenállott gazdasági tanintézet.

120. §. Hitel és pénzügy.

Nagy-Körösön az 1860-ik év előtt nyilvános pénzügyintézet nem volt. A lakosság hiteligényének helyben főkép a városi árvapénztár, ezután az egyházi s iskolai különféle alapítványi pénztárak szolgáltak. A lakosság közt kevés volt a tökepenzes, a ki vagyona bizonyos részének kölcsönökben forgatásával szakszerűleg foglalkozott volna. Ezt a vagyonszerzési módot még a zsidóság is kevésbé gyakorolta; a minthogy itt ma is kevés a kamatokból élő tökepenzes, amint ezt az 54-ik §-ban foglalt adóosztályzati kimutatás is mutatja. A nagy-körösi lakos, valamint ma, azonkép régen is ingatlanba, különösen földbe igyekezett fektetni azt a pénzt, amit meggazdálkodni tudott. Ez vitte fel oly magasra a földbirtok árát, a milyen magasságban ez most is áll, daczára annak, hogy a határ s a város lakosai birtokához tartozó földterület, a népesség arányához képest, igen nagy. Nyilvános pénzügyintézet alakítására az 1853-ik évben történt az első sikeres indítvány, melyből azután nem ugyan közvetlen, — a mostani községi takarékpénztár származott, a melyet később a népbank követett.

121. §. Nagykörösi községi takarékpénztár.

1853-ban Tanárky Gedeon, a városnak volt főjegyzője és 1848-iki első országgyűlési képviselője indítványt tett és mozgalmat kezdett abból a célból, hogy a lakosság takarékosági hajlamanak nevelése és hitel szükségletének minél olcsóbb kielégítése tekintetéből a városi előljáróság által egy községi takarékpénztár állíttassék fel. Azonban ez a kérdés ezzel az alkalommal levétetett a napi rendről.

1854-ben főszolgabírói uton küldetett meg a városi tanácsnak, a községi takarékpénztáraknak felső helyen helybenhagyott rendszabálya, az ilyenmü takarékpénztárak eszméjének figyelembe

vétele végett. Ezt az eszmét annál nagyobb örömmel fogadta a tanács, miután hozzá a közvélemény némileg már előre el volt készítve. Ugyanazért beható tanácskozás alá vetetett az ügy, a már előbb felállított törlesztési pénztárral is kapcsolatba hozatván és annak válaszmányával is megvitattatván, és az 1858-ik évben már a felállítandó városi takarékpénztárra nézve kidolgozott szabályzat a törlesztési pénztári válaszmány véleményes jelentésével együtt adatott be a cs. kir. főszolgabírói hivatalnak megerősítés alá terjesztés végett. A megerősítés 1859. érkezett le csekély változtatással.

Az 1859. decz 19-diki községi válaszmányi ülésen a községi takarékpénztár válaszmányi tagjaiul, az alapszabályok értelmében titkos szavazattal megválasztottak: Tanárky Gedeon, Beretvás Albert, Bordács Dániel, Magyar Pál, Varga János, Papp Imre, Vajda László, Esser Károly, Jalsoviczky Mihály, Vaikó Mihály, Szeless Ferencz. Ezek közül válaszmányi igazgató lett: Esser Károly, titkár: Papp Imre. Ezzel, mint első igazgató karral indult meg a takarékpénztári működés az 1860-dik évvel. A betétek biztosítékául Pótharasztya pusztára bekebeleztetett 10,000 frt jótállási tőke. Ezt ugyan a felsőbb hatóság mindjárt 30,000 forintra kívánta emelni, de e kívánságától a város indokolt előterjesztésére elállott. Az intézet pénztárnoka a város törlesztésügyi pénztárnoka volt és a számadások a községi válaszmány által vizsgáltattak felül.

Az ekkép az 1861-dik évben felülvizsgált 1860-dik évi első számadás adatai szerint ebben az első évben volt a községi takarékpénztárnak, bevétele: 34265 frt 15 kr., kiadása 30,182 frt 97 kr., készpénz készlet 1860 decz. 31-én 4082 frt 18 kr. Vagyonomérleg: 28,382 frt 18 kr. tevőleges, 28,080 frt 00 kr. szenvedőleges összeg; nyeresmény 302 frt 18 kr., amely a tartalékalapba ment.

Az 1861-dik évről szóló és az 1862-dik évben megvizsgált számadás szerint volt, bevétel: 45661 frt 39 kr., kiadás; 43902 frt 40 kr. maradék 1758 frt 99 kr. Vagyon: 53958 frt 99 kr., teher: 52932 frt 02 kr., nyeresmény: 1026 frt 97 kr., melyből levonva az 1860-dik évi nyeresményt, maradt 1861-dik évi nyeresményül 727 frt 79 krajczár, mely szintén a tartalékhoz csatoltatott.

1883-ban módosítottak az alapszabályok és az alaptőke 100,000 frtra emeltetett.

Az 1877-dik évben már 154,551 frt 72 kr. volt a takarékpénztár alapvagyon. Ebből a 100,000 frtnyi alaptőke kivételén, a maradék 54,551 frt 72 krral kölcsönösen rendeztettek a városi közönség és takarékpénztár közt a multból átszármazott pénzügyi viszonyok. Még a városház udvarán történt helyiség építésére is fordítottatott 7400 frt.

Néhány év óta most már a községi kiadások fedezéséhez is jelentékeny összeggel járul évenként ezen pénztintézet. Jelesen az 1894-dik évi zárszámadás szerint volt a tiszta nyeresmény 21920 frt 59 kr., melyből a községi czélokra fordítottatott összeg 11472 frt 25 krt tett.

Az 1895-dik évről szóló legutóbb lezárt és megvizsgált számadás a következő főösszegeket mutatja:

1894. évről átjött készpénz	---	---	---	31,726 frt 16 kr.
1895. évi összes bevétel	---	---	---	2,110,225 „ 58 „
összesen	---	---	---	2,141,951 frt 74 kr.
1895. évben összes kiadás	---	---	---	2,140,752 „ 21 „
a kiadást levonva, 1896-ra átment	---	---	---	1,199 frt 53 kr.
1894-ben összes forgalom volt	---	---	---	3,979,452 „ 70 „
1895-ben „ „ „	---	---	---	4,283,903 „ 48 „
Emelkedés 1895-ben	---	---	---	304,450 frt 78 kr.
1894-ről jelzálogkölcsön átjött	---	---	---	543,119 „ — „
1895. évben kikölcsönözöttet	---	---	---	135,765 „ — „
összeg	---	---	---	678,884 frt — kr.
1895. évben visszafizettetett	---	---	---	65,053 „ — „
1895. év végén állomány	---	---	---	613,831 frt — kr.
1895-ben emelkedési többlet	---	---	---	70,712 „ — „
1894-ről átjött váltó kölcsön	---	---	---	436,163 „ 12 „
1895. évben leszámítottatott	---	---	---	1,333,226 „ 97 „
összesen	---	---	---	1,769,390 frt 09 kr.
1895. évben visszafizettetett	---	---	---	1,294,642 „ 64 „
1895. év végén állomány	---	---	---	474,747 frt 45 kr.
Több 1895 végén	---	---	---	38,484 „ 33 „

Az 1896-dik évben igazgató választmányi tagok: Ny. Szabó Ferencz egyszersmind vezérigazgató, Balázs János, dr. Búz Gyula, Gáll Ambruzs, Kerekes Pál, Nemcsik Pál, Somogyi János, Szántó Gyula, Szentpétery Károly, Técsi Ferencz. Ügyész: Tóth József. Felügyelő bizottság: Sántha Béla egyszersmind felügyelő bizottsági elnök, Szappanos Sándor, Kovács Ferencz jegyző.

122. §. Népbank.

A népbank 1873-ban keletkezett, 1000 darab 40 frtos részvényre osztott 40,000 frt alaptőkével. Mindjárt keletkezése után szép forgalommal indult meg. Az 1875-dik évi számadás szerint ez évben az évi betétek és tőkésített kamatok összege már 229,120 frt 39 kr. volt, az ugyanazon évi vagyon mérleg szerint pedig a nyers vagyon 337,365 frt 31 krt tett.

Ez az intézet a legközelebb lefolyt 1895-dik évben nagy átalakuláson ment át. Alapszabályai a körülmények által kívánt változásokkal megújítottak. Az alaptőke, a tartalék tőkéből 100,000 frtra egészítettet ki. Az első alakulás után következett előző intézkedések szerint eddig forgalomban volt ideiglenes 50 frtos részvények, teljesen befizetett 100 frtos végleges részvényekké változtattak átal.

Valószínűleg e kor- és körülményszerű változtatások által emelt közbizalom erősödésének eredménye lett az, hogy az intézet huszonhárom évi fenállása óta forgalmának legnagyobb összegét az 1895-dik évi üzletévben érte el.

A megvizsgált 1895-dik évi zárszámadás a következő főösszegeket mutatja: bevétel volt az 1895-dik üzletév alatt, az 1894-dik évről áthozott 16,969 frt 23 kr pénztári készlet áthozattal együtt 2,841,944 frt 88 kr.; kiadás: 2,819,799 frt 19 kr., pénztármaradék 22,145 frt 69 kr., vagyonmérleg 916,872 frt 05 kr. tevőleges, 898,987 frt 32 kr. szenvedőleges összeg, mit az előzőből levonva, nyeresmény 17,884 frt 73 kr. Főüzlete az intézetnek tulnyomólag a váltó leszámítolásban forog. Ugyanis: a pénztár-forgalmi számadás szerint leszámítoltatott 1895-ben 1,979,048 frt 50 kr. értékű váltó, melylyel szemben ugyanezen idő alatt 33,255 frt jelzálogi kölcsön áll; a vagyonmérleg pedig az 1895 decz. 31-diki zárlattal 743,690 frt 35 kr. betét-maradék ellenében, 179,275 frt jelzálogi kölcsön-maradék mellett, 696,618 frt leszámított váltó maradék összeget mutat.

Az intézetnek 17,000 frtra értékelt saját emeletes háza van a főpiacz-téren (Deaktér), melynek első emeletén huzamos idő óta a Nagy-Kaszinó szállásolt, az intézeti üzlethelyiségek pedig a földszinten voltak. Az üzlet szaporodása következtében 1896-ban az intézet az első emeletet foglalta el, s mintegy 6000 frt költséggel

azt alakította át és szerelte fel üzleti helyiségéül, a földszintet bocsátván bérleti használatra.

Az intézet élén a folyó 1896-dik évben a következők állnak, igazgató választmány: Beretvás János, Beretvás Zsigmond, Bordács Szilárd, Búz András, K. Farkas József, Gáll Dezső, Papp Imre, Szeles Pál, Steiner Zsigmond, Vladár Károly, Somogyi Károly egyszersmind vezérigazgató. Felügyelő bizottság: K. Faragó Dénes egysz. felügy. biz. elnök, Scheiber Salamon, Benkó Imre egysz. biz. jegyző.

123. §. Birtokforgalom. Földárak.

Roppant nagy levén a határ, azután különböző miveltési ágakra s kicsiny és középrendű birtokokra egyaránt nagy számban oszolva, a birtokadás-vévesi forgalom általában nagy. Kisebb-nagyobb mértékben mindig van eladó birtok. De a külső birtokra, méltányos áron, akad vevő is többnyire helyből. Főképp Nyárs-Apáton birnak egyrészt a czeplédiek, de aránylag ahhoz képest, amit a körösiek más határookban birnak, az sem sok.

Ezelőtt valóban igen drága is volt itt a földbirtok. Sokszor, ha szomszédjában, vagy alkalmas helyen feküdt, kívált a jó szántóföldnél és rétnél, nem azt nézte a n.-kőrösi ember, hogy megéri-e a fekvő birtok azt az árt., aminél olesóbban nem akarják adni; hanem azt, hogy meg tud-e érte annyit adni. Sőt ha nem kellett mindjárt fizetni, akkor úgy is bele ment a vételbe, ha tudta, hogy később nehezebbre esik a fizetés. Földvétellel legkönnyebben verte magát adósságba.

Mostanában megváltozott a viszony, részint a rossz, terméketlen időjárás, és a különféle gazdasági válság, részint amiatt, hogy a legelő felosztás óta megszorodott a föld. Ma hitelben vásárlásra mindenki sokkal nehezebben adja magát.

Mindamellet a föld ára most is magasan áll. Közel levő jó szántóföld katastr. holdja 2—300, egyes kis tagokban 400 frtig. Mióta a szőlőtelepítés a futó homokokon megindult, az erre alkalmas helyeken még a futó homok holdja is eléri s megis haladja a 100 frtot. Távol földek s nagy tagokban olesóbbak. Kert-föld holdja ellenben 3—500 frtig s még ezen felül is megyen. Különösen drágák a szőlők közt levő jobbféle vetemény földek, amelyek apró darabokban fekszenek ugyan: de holdszámra véve 700 frtig

s még azon felül is felmennek. A kész szőlő aránylag olcsóbb, s kivált a régi szőlők főképp csak akkor kapósak, ha nagyon gyümölcsösek. Az új szőlők ára pedig, melyek közt most már a faj szerint kiültetettek is szaporodnak, minőségek szerint nagyon változó. Beltelkek □ öle most már a főbb helyeken 5—10 frtig, sőt feljebb is megyen. Ház, földszintes első rendű 5—10,000 frt. De vannak még 4—500 frtos csekély házak is. Ezek kelnek legkevesebbé, meg a gyümölcsfátlan régi öreg szőlők.

Zsidó földbirtokos a határban még kevés van, alig van több 15—20-nál, s aránylag azok se bírnak sok földet. Ház birtokot közülök, aki teheti, örömet szerez. A rossz földbirtok azoknak nem kell; a jó nekik nagyon drága. A keresztyén lakosság közül is, aki olcsóbbért akar földet venni, a szomszéd községi határookra, Kécskére, Törtelyre, s a jász pusztákra megyen.

A birtokosok nemcsak saját földeiken maguk gazdálkodnak, valaki csak teheti: hanem bérleteket is vesznek, a hol és amikor illő áron kapnak. Bérteni még távolabb vidékre is elmennek. Helyben főképp az özvegy urnők kezelik gazdaságaikat bérletileg.

A haszonbérlet aránylag olcsóbb, mint az örök ár. Évi haszonbér holdanként, a belső határ jobb részén 8—10 frt s feljebb, de távol fekvő hitvány helyeken rozs s zab földet 2 frtért is lehet még kapni. Uborka alá való kerti földért a város közelében 40 frtot s többet is megadnak holdanként. Az e célra használt földek a legdrágábbak.

Pótharasztiát a város, amint a 33-dik §-ban közölve van, hosszú haszonbérletbe adva kezeli; ez a körösiiek részére nem számít, mert azt tulnyomólag az új-hartyániak és kakucsiak bérlik. A körösi nép pedig főképp Kocséron, Karán, Lajos-Mizsén szokott haszonbérteni.

A feléből mivelés gabonára, kukoriczára, krumplira nézve egyaránt divatozik. Régen a dohánymivelés is feles kertészekkel nagyban ment. Most bár sok helyen nagyon alkalmas a föld ehez, felhagytak termelésével, kevés dohány kertész van.

124. §. Gazdasági értelmi fejlettség.

Nem tagadható el, hogy a bár megszűnt, de 10 évig fenállott gazdasági tanintézetnek különösen a birtokos közép osztály közt, a gazdasági értelmi fejlettség emelkedésére jótékony hatása volt. Az alsó közép osztály közt nagyon hat erre ma is a számos gazdasági olvasókönyv, amely a 115. §-ban ismertetve van.

Az országszerte általánosan emelkedett műveltség hozza magával, hogy a nép semmiféle életfoglalkozásában, így különösen a mezőgazdaságban sem ragaszkodik többé annyira az elődöktől átvett szokásokhoz, mint régen; hanem bár tartózkodva és lassan, tért nyit a korszerű újításoknak és az előhaladó tudomány vívmányait, mihelyt azok czélszerűségéről meggyőződik, minden életfoglalkozásában lehetőleg hasznára fordítani törekszik.

Mégis hogy különösen a városunkban legterjedtebb életfoglalkozásról, a mezőgazdaságról szóljak, be kell vallani, hogy mezőgazdasággal saját birtokaikon foglalkozó legelőkelőbb birtokosaink közt is, ma is sokkal több a csak házi gyakorlatilag képzett gazda, mint aki országunkban is most már szerencsésen elszaporodott valamely gazdasági tanintézetben szerezte volna szaktudományát. A legtöbb adót fizető városi képviselők közt egy sincs, aki gazdasági tanintézeti oklevél alapján részesülne az egyenes államadó kétszeres számításában; ezen kívül is csak kettő ismeretes, akinek gazdasági tanintézeti oklevele van. (Beretvás Ferencz és Beretvás György, a kolos-monotori gazdasági tanintézettől).

Egyet mégis előnyösen ki kell emelni: azt, hogy gyakorlatilag képzett gazdáink közt szaporodnak a kor színvonalára emelkedő értelmes és szerencsés gazdák, akik az újabb időkben előállott különféle válsággal és mostoha gazdasági viszonyokkal megküzdésre is képességet bizonyítanak; különösen kiemelendő az, hogy számosan vannak, a kik értelmességök, szorgalmuk és szerencsájök által az alsóbb osztályból emelkedtek vagyonosságra, mely által a családok régi társadalmi színezete is újabb időben sok részben megváltozott. Új családok emelkedtek a régiek közé épen a mezőgazdasági birtokszerzés és előhaladás útján.

Gazdatiszt kevés gazdaságban van alkalmazva; ahol van egy-egy ispán, az is szintén leginkább csak gyakorlatilag képzett. Ezt a birtokok terjedelmének minősége hozza magával, amelyek a tulajdonos közvetlen vezetése alatt egy-egy paraszt gazdával vagy öreg béressel beérik. Ispánt leginkább azok tartanak, akik más határra is kiterjedő nagyobb bér gazdaságot folytatnak.

125. §. Az 1872 és 1888-dik évi nagy-körösi kiállítás.

Mióta a folyó XIX-dik század negyvenes éveiben országunkban a közgazdaság különböző terén való szükséges előhaladás előmozdítása tekintetéből a kiállítások megindultak, Nagy-Körös

város közönsége nem zárkózott el ezek czélszerűségének elismerésétől; hanem, ha nem is tömegesen, de különféle mutatóanyagával szaporodólag részt vett a különböző helyeken rendezett kiállításokban. Már a negyvenes években a Magyar Gazdasági Egyesület által Pesten, a Köztelken rendezni kezdett kiállításokon képviselve találjuk N.-Kőrös várost, ahol Keszey József csikóival többször fordul elő a jutalmat nyertek közt. Az 1857-dik év után szintén az Országos Magyar Gazdasági-, azután a Magyar Kertészeti Egyesület által Pesten többször rendezett kiállításokon már egészen tömeges képviseleteket találunk városunkból, amelyek tárgyai az állatcsoporton kívül, más különféle gazdasági termék, különösen gyümölcs mutatóanyagokra, sőt iparcikkekre és készítményekre is kiterjednek. Később pedig a Kecskeméten többször rendezett kiállításokon rendesen oly tömeges és különféle tárgyakkal jelent meg városunk, hogy ellene Kecskemétnek a szomszédság fejében sem lehetett panasza. Tömeges gyümölcskiállításával még Erdélybe, Kolozsvárra, Maros-Vásárhelyre és Tordára is eljutott. Sőt már az alkotmányos kormány idejéből a Bécsben, Párisban, Londonban rendezett világkiállítások tárgysorozati jegyzőkönyveiben is megtaláljuk városunk képviseletét.

Helyben Nagy-Kőrösön kétszer volt nagyobb szerű sikerült kiállítás, az egyik az 1872-dik, a másik az 1888-dik évben.

Az 1872-dik évi kiállítás a Kecskemétvidéki gazdasági egyesülettel, amelynek Nagy-Kőrösről is tömegesen voltak és vannak tagjai, kapcsolatban rendeztetett, és azon év szeptember havában tartatott meg, a Széchenyi sétakertben, amelynek telekterülete éppen akkor nagyobbított hozzávásárlás útján.

Az 1888-dik évi kiállítás sokkal nagyobb volt az 1872-dik évinél s általában igen sikerültnek mondható, amelyre sok tekintetben még az „*országos kiállítás*” czim is ráillik.

Ennek tartására a Pest vármegyei gazdasági egyesülettel még az 1887-dik év decz. 22-dikén megindultak a tanácskozások, s azután annak rendezésébe az Országos Magyar Gazdasági Egyesület is befolyt. Ezzel kapcsolatban s ugyancsak ezzel az alkalommal a Szövetkezetbe lépett gazdasági egyesületek nagygyűlése, azután Pest vármegye útján a vármegyei lótenyésztési bizottság gyűlése és az állami tenyész-díjjutalmak kiosztása is itt tartatott meg.

E kiállítás költségeire a város képviselő testülete 700 frtot szavazott meg és tíz taggal vett részt a rendező bizottságban.

A kiállítási helyiség központja ezzel az alkalommal is az ismét megnagyobbított Széchenyi sétakert volt, azután a közvetlen mellett levő méntelepi laktanya nagy udvartelke, az istállókkal és egyéb helyiségekkel, amelyekből épen akkor a hágó ménnek, a legénységgel együtt, fedezési állomásaikra kiosztva, távol voltak, végre ezekhez csatoltatott a régi katonai szénaraktár-kert udvara és az e három féle helyiség között fekvő és akkorra elkorlátolt szabad tér.

A kiállítás, amely itt 1888 május 19, 20 és 21-dikén folyt le, mindenféle gazdasági, szőlőszeti, gyümölcsészeti s kertészeti termény, bor, s ezekből feldolgozott gyártmány, továbbá ló, szarvasmarha, juh, sertés, baromfi, állati s különösen tejgazdasági termék s eszköz, azonkép különféle iparcikk, gazdasági eszköz és gazdasági gép kiállításra kiterjedt s benne valamint látogatók, azonkép kiállítókkép is nemcsak a nagy-körösiek, kecskemétiak, ezeplédiek s egyéb szomszéd községek vettek részt tömegesen, hanem Budapestről és az ország távolabb fekvő vidékeiről is szép számmal felkeresték azt, úgy, hogy a három nap, amelyen a kiállítás ténylegesen lefolyt, Nagy-Körös városnak valóságos, hasznos, tanulságos és gyönyörködtető oly ünnepnapja volt, amelynek előző párját városunk történelme nem mutathatja fel.

II. SZAKASZ.

A földmivelés s mezőgazdaság különböző ágai.

(Galgóczy Károlytól.)

I. FEJEZET.

Szántó-vető mezőgazdaság.

126. §. Tanyás gazdaság, annak viszonyai. Dülőkresztás. Fásítás.

Mikép oszlik meg a határ mívelési ágak szerint, az a belső határra nézve a 27, Tetétlenre nézve a 32, Pótharasztjára nézve pedig a 33-dik §-ban van kimutatva. Ebből az aránytalanul tünnyomó rész — a szántóföld, kaszáló rét s legelő, — a baromtenyésztéssel kapcsolt szántó-vető gazdasággal használtatik.

A szántó-vető gazdaságban régen a különféle baromtenyésztés volt a fő, amint az a 8-dik §-ban is feltüntetve van. Mióta a roppant legelőterületek felosztattak, ezt elnyomta a magtermelés.

A gazdálkodási módozatot illetőleg, a határban már a legregibb idők óta, a tanyás gazdálkodási módozat folyik.

Sohase volt a határ vető dülökre osztva úgy, mint jobbágy helyeken lenni szokott; épen azért nem pedig, mert jobbágyi szervezete sem volt soha. A dülök szerint való felosztás és elnevezés, mely a Második Rész illető §§-aiban több helyen feltüntetve van, csak a határrészek helyi megnevezését, nem pedig a vető-dülöket jeleli s a dülő utak nem a tagok egyforma hosszúsági mértékére, hanem csak a közlekedésre szolgálnak.

A tanyai gazdálkodási mód következménye, hogy szerte-széjjel a határban lakóházak, gazdasági épületek, majorok épültek, gazdasági udvarok, rakodó kertek keletkeztek és keletkeznek az egyes birtokosok tagjain ma is. Ott kinn lakik a gazdasági cselédség, sokszor maga a birtokos is; az ígás és tenyész jószág kinttartatik; a termékek ott gyűjtetnek össze; szóval nem a városban bentlevő udvarból, hanem a kint levő tanyáról vagy majorból folyik a gazdaság.

Fentebb több helyen nyoma van azokban a §§-okban, amelyekben a régi birtokviszonyok tárgyaltnak, hogy az így rakodókeretekkel ellátott tanyás birtokokat közönségesen kerteknek hívták; innen lett már a régi időben a szegődséges tanyafelügyelő, tanyaőrző egyén rendes neve kertész, amely elnevezést a köznyelv mai napig megtartotta.

Fel kell tüntetnem, hogy az elsőbb a határ terjedtségéből, azután a török hódoltság alatt a sok pusztá haszonbérletéből kifejlett ezen tanyás módszer sokkal fontosabb még ma, a nagy legelő területek felosztása óta, mint volt azelőtt; minthogy a takarmánytermesztés és különösen a félistalózás mellett, az állattenyésztés kifejtésére, még a nevelés vezetése tekintetében is sokkal kedvezőbb, mint a vetődülős gazdaság.

Az egyes tanyák birtokterülete igen különböző a határban. Tulnyomólag sokkal több az apró tanyás birtok, mint a nagy. A többség 15—60 hold közt változik. De vannak 100 holdtól feljebb terjedő birtoktestek is. A mellett a korlátlan szabad adás-vevés és cserélés, az egyes tulajdonosok kezén gyakran szétszórt birtokok egyesítésére a legjobb alkalmul szolgál, a mely, tekintve

különösen, hogy egyes birtokosoknak a határ különböző részein, sőt sokszor ugyanazon dűlőben több helyen is van tanyájuk, lehetővé teszi azt, hogy aki akarja, szét fekvő birtokait apránként egy helyre gyűjtse össze. Mindamellett 300 holdat haladó tanya-birtok a határban egy tagban kevés van. Különben, hogy:

Melyik határrészben hány major és tanya van, aziránt szolgáljon tájékozással a 36. §-ban foglalt népszámlálási összeírás, ahol házszám szerint történvén az összeírás, az 1880 és 1890-dik évről összehasonlítólág van kimutatva, hogy az állam vaspályai házszámok levonásával, a város külhatárán, együtt 1880-ban 980, 1890-ben pedig 1313 volt az összeírási házszám, ami, ha feltesszük is, hogy a házszámok közt néhány mezei csárda s csőszház stb. is foglaltatik, ami azonban mindössze sem sok; tehát a kimutatott összeírási házszám a tanyaszámmal körülbelől megegyez.

Ugyanez az adat, amely a mondott 36. §-ban járasonkint mutatja ki az összeírási házszámokat, azt is bizonyítja, hogy a tanyák az utóbbi időben tetemesen szaporodnak, ami bizonyára a szántó-vető mivélés alá került földnek a legelő felosztása által történt megszorodásának a következménye.

Mióta a határ különböző részein a tanyai iskolák szaporodnak, szaporodnak egyszersmind azon esetek is, hogy a földtulajdonos elhagyja városi lakását és maga családotstól kiköltözik a tanyára.

A tanyai épületek környéke rendszeren befásítva szokott lenni, többnyire a sebesen növő akácz fával. Néhol, kivált a hol a tulajdonos is kint lakik, veteményes, azután gyümölcsös kertek, sőt szőlők is alakulnak a tanyák körül. Átalában a régi kietlen pusztaság, a hol mérföldekre alig volt egy-egy emberi lak látható, nagyon megszépült és megszeliidült, a sűrűn feltűnő, fehérre meszelt és befásított tanyák által.

A birtok tagoknak, földtábla szakaszoknak élőfákkal kiülte-tése is feltűnik néhol: de ez eddig még mindig csak kivétel s épen nem általános.

A határ különböző részein aránylag legtöbb szép tanya van Tetétlenén, azután a Nyilasban és Besnyőben. De találkoznak a határ egyéb részein is. Mint szembetűnőbbek, melyek közül épületei számánál fogva, némelyik major számba is mehet, megemlíthetők a következők, Tetétlenén: Fáy-Halász Gedeon, Ádám László, Halász Gyula, N.-Kőrös város illetőleg bérlője, Inárcsi Farkas Elek és László örököseik, a Nyilasban: ismét Farkas Elek örököse, Hege-

düs Dénes, Vajkó György, Bésnyőben: ismét Hegedüs Dénes, Jalsoviczky Sándor, Kupai Kovács Zsigmond, Fitos Vilmos, a Somogyi család, a Felső járáson ismét Kupai Kovács Zsigmond, Kerekes Pál, Csemőben: B. Tóth Ferencz, az Alsó járáson: Nyáry László, V. Faragó Ambrus tanyája és majorja. Ezek gazdaságai is rendezettségükre s kezelésök minőségére nézve az elsőbbség közül valók.

127. §. Akol és közrakodó kertek.

A külső tanyák mellett régen a mezőgazdaság segítségére, körül a város szélein, *akolkertek*, a városon kívül pedig, de közel ahhoz, minden oldalon, a nagyobb forgalmi utak mellett *közrakodó kertek* voltak.

A magán birtokot képezett akolkertekben volt az állattenyésztésre szolgáló istálló, a rekesztő akol, a hol kivált télen a gazdasági állattartás folyt. Ott volt a gazdasági udvar, a nyomtató, vagy cséplő szérű, a hová mindenféle szálás gabona, széna, egyéb rakomány összehordatott s elfogyasztásig állott; az akolkertnek az efféle használattól fenmaradt része pedig veteménytermesztésre, vagy füves kertnek használtatott.

Ezek az akolkertek, amelyekről a 22. §-ban is említés van, később háztelkekké fordítottak át és kevés részök van most már meg a régi használatban.

A közrakodó kertek, közönségesen „*bitangkert*“ név alatt, a város szélein most is megvannak, s arra szolgálnak, hogy akinek magának külön a város közelében rakodó kertje nincs, az ott rakassa össze szénáját, szalmáját, más hasonló rakományát, amelyet a tűzveszélyesség miatt, bent a városon, a házak közt tartani nem szabad.

Ezek a közrakodó kertek külön arra rendelt csöszök által őriztetnek, s az itt rakodásra használt hely szerint fizettetik a csöszbér és egyéb költség.

128. §. A város régi gazdasága és annak kapcsán néhány korjellemző régi jegyzet.

Több helyen van említve, hogy a városnak már a török hódoltság alatt saját önálló gazdasága volt, amelyet a második birák házilag kezeltek. Volt számos tanyái birtoka. A város tar-

tott kocsisokat, lovaszokat, béreseket, csikósokat, gulyásokat, juhászokat, kanászokat. Ezek mivelték, tették haszonhajtókká a város tanyás birtokait; azután a város részére a közlegelőket is. A cselédség ellátására még gazdasszonyokat s azok mellett szolgálókat is tartott a város. Ezen kívül a városházánál egész háztartás volt, ahol még szállással s ételmezéssel is elláttattak a hivatalos vendégek.

Ez a viszony áthatolt a folyó XIX-dik századba is, több lényeges változáson átmenve; végre a szabadságharcz után szűnt meg, amikor már a második bírák szerepe a város gazdasága körül, az alpolgármesterekre ment át.

Nem czélom, egészen felesleges is volna itt részletesen leírni a városnak ezt a házilag kezelt gazdaságát. Sok volna csak azt is kivonatolni, amit a városi levéltár erről az ott hosszú évek-ről sorban meglevő második birói számadásokban tartalmaz. Csak a kort jellemző néhány általános különösséget jegyzek ennek kapcsán ide.

1726-ban a város öreg béresének évi bére 10, a középbéresé 8, a kisbéresé 6 frtban, a hat ló mellé felvett kocsisé 15, a két ló mellé felvetté 12 frtban határozott meg. Ezen kívül a felfogadott cselédek étellel, ruházattal községileg láttattak el. 1769-ben a községi ételmezés a külső cselédeknel eltöröltetett és az első lovasz évi szegődsége volt: 22 frt készpénz, 22 véka buza, 50 font hus, 50 font szalonna, 2 véka kása, 2 pár csizma, egész évre egy bunda (suba).

1753-ban pápai kereskedők jöttek a városba és az egész városi közönség gyapju termésére mázsánként 12 frtjával megalkudtak.

1754-ben Kecskemét város bírája és tanácsa a jó harmóniának fentartása végett közli a munkások és kapások béréről a kimutatást, mely szerint a szőlőmunkásoknak és metszőknek a maguk eledelén napi bérök 10 poltúra, a venyige hordóké szintén a maguk eledelén, 7 poltúra volt.

1773-ban határozott, hogy ha valaki a kapásnak 3 garasnál több napszámbért ad, és azon kívül bort ad, megbüntettetik.

1775-ben a városban találtatott magyar juhok gyapját a veszprémi kereskedők száz darabonként 24 frtjával alkudták meg.

1785-ben a városnak magyar juhái tőkestől eladattak páronként 3 frtjával.

1788-ban a mezőhegyesi ménesből kölcsönzött a város 40 darab kancza lovat, és midőn annak megadása sürgettetett, vett a város 8 drb lovat, a többinek pedig kifizette az árát darabonként 16 aranyával.

1811-ben a pöczöki szőlők felső részén levő homokterület, szőlővel való beültetés végett kiosztatott, 10 évi adómentesség engedtetvén a beültetett területtől.

1817-ben mivel a hegybírák a lakosok között támadt kérdéseket eligazítani nem tudták, hegybírákul tanácsbeliek neveztek ki.

1822-ben a városnak Nyársapáthon és Hangácson majorjai voltak, és az első pusztán 1000, az utóbbin 450 drb juh tartatott. 1824-ben e majorok árendába adattak a juhokkal együtt. Így adva kapott a város az elsőért 500, az utóbbiért 200 frt évi árendát. (Molnár Gedeon adataiból.)

129. §. Szántóföldi termékek. A föld megmunkálása. Gazdasági cseléd s munkásügy. Gazdasági gépek s eszközök.

Legfőbb szántóföldi terméke a határnak a rozs, azután a buza, árpa, zab, köles, kukoricza, krumpli, répa. A Fekete, Barátszilos, Besnyő s Tetétlen dülők és puszták nagy része buza-termő, a többiben több a rozs alá való föld. Kendert a gazdasszonyok természetnek, de csak házi szükségre. Az 1885-dik évben azonban a kender áztató terület is eladatott 370 frtéért s alkalmas kenderáztató nincs. Repcze ezelőtt a nagyobb gazdáknál jövedelmező és kedvelt termék volt; később nagyon megcsökkent, az utóbbi időben pedig most már jóformán semmi sem termesztetik. A dohánytermesztés szintén igen csekély s árnyéka sem a hajdaniak. 1896-ban az egész határban mindössze 232 holdra terjedt a dohánytermelés.

Minden kapás növény közt a kukoricza az első, a melyet még a legszegényebb napszámos is, valaki csak földmívelési munkával foglalkozik, igyekszik legalább feléből termelni. A hüvelyesek közül a fehér bab és szegletes borsó tűnnek fel; amaz még mindig a kukoricza közt nagy mértékben; emez sokkal kisebb mértékben önállólág külön, de mindenik termelési mértékét meghaladja a krumpli.

Vetett takarmánykép a luczerna termesztetik már régóta

meglehetősen mértékben, azután ezzel versenyzőleg a bükkönyös zab és csalamádé. A luczernánál és bükkönynél a magtermelés sem jelentéktelen: de főképp csak a saját szükségletig terjed. A répatermelés szintén szembentűnőleg terjed még a közönséges gazdák közt is.

Legnagyobb mértékben forgó piaci cikket a gazdasági szemtermékek közül a rozs, kukoricza, buza és árpa képez, a rozs különösen oly mértékben és oly jó minőségben, miszerint megérdemelné, hogy érte a piacz vidéki nagykereskedők által is látogattassék; azonban ennek is a helybeli fogyasztáson kívül, fővásárlói a helybeli zsidók, akik egyéb terméket is leginkább piacson kívül szednek össze elszállításra. Terjed a sörárpa termelés és forgalom.

Szántóföldeit a nép elég szorgalommal és türelemmel jól műveli. Régen őszi, tavaszi egyaránt többnyire egy szántásba vetetett. Ujabbán mindinkább divatba jő ősziek alá az ugarlás. A tiszta buza most már többnyire ugart kap. Vannak, akik egyéb őszi, őszi árpa, sör-árpa s még rozs alá is rendesen kétszer szántanak, azután a földművelésben egészen a haladó rendszert követik: de a kukoricza tarló még buza alá is sokszor elcsuszik egy szántással; tavaszi alá pedig a kukoriczatarló és krumplici föld rendesen egy szántással szolgál.

Azonban mindinkább divatba jő, hogy a tavaszi alá szánt földek már őszen felszántatnak s árpa, zab alá tavasszal nem szántatnak többé; hanem vasborona, vagy magtakaró után jő beléjük a vetés. Máskülönben is a föld elkészítésénél hengernek, rögtörőnek, vasboronának szaporodó használata van.

Általában főtörekvése a körösi gazdának idejekorán tenni a gabonafélék vetését: „ősszel porba, tavasszal sárba”: ez a regula, ez a példabeszéd. Augusztus végén, szeptember elején már sokfelé zöldül az őszi vetés. A tavaszi kapások vetése aránylag későn szokott esni, a gyakori kései fagyok miatt.

A trágyázás lehetőleg divatozik s mindinkább terjed: de ezt a legjobb gazda is nagyon kevéssé győzi; azért az őszi és tavaszi szokott trágyahordáson és leszántáson kívül, divatos gyakorlatnak indult a sovány vetéseknek felül meghintése, vagyis utántrágyázása, kivált a szél által könnyen bojgatott homokos területeken; azután sovány földeken a nagyra vágott tarló s a jószággal megtapostatott őszi szalma által való javítás is használtatik.

Az, hogy a szalma ne adassék fűtésre, tüzelésre, hanem eltakarmányoztassék, vagy alomul szolgáljon trágyakészítésre, nem szűnt még meg egészen; kivált a külső szegődséges (conventiós) cselédnek a szalmatüzelő még most is kijár; azután a piacon is nagy forgalmi tárgy a szekér számra eladott szalma; de hogy az istállótrágya tüzelő tűzegnek gázoltassék el, mint tulajdonképpen hajdan, az még a legszegényebb tanyákon is nagy ritkaság immár.

Ellenben a miveltebb gazdák, az ugynevezett uri rendből, a különféle műtrágya használatával is kezdenek olykor-olykor kisebb mérvű kísérleteket tenni; sőt némely jobbmódu paraszt gazda is követi őket ebben: de még nagyon kis mértékben, mely részben a terjedést, a költségszaporodáshoz képest, nem egészen kielégítő és bizonytalan eredmény gátolja.

Magujitást, magváltoztatást más vidékekről csak a bánáti buzával gyakorolnak időnként némelyek, tapasztalván, hogy a könnyű földekben a legaczélosabb buza is siker tartalmát veszti és elrozsdosodik; a bánátból ujitott pedig egyenlő körülmények közt a helybeli magnál bővebben terem. Az újdonságokkal azonban több gazda örömet kísérletez s azokat megszerzi. Azután általános előmenetel, hogy helyben termett vetőmagját is igyekeznek általában minden jó gazda lehetőleg megválogatni s mindenféle vetőmagból csak a töle tételhető legjobbat használni, azt jól kitisztítani s elkészíteni, s nem tartja többé, hogy a selejtes; vagy szemetes mag is jó vetni, csak kikeljen; tudja, hogy gyenge kelésnek, csak gyenge termése lehet.

Az első Vidacs-ekét a határra az 1849-dik évben e sorok írója, Galgóczy Károly hozta be, mint a gazdasági intézet tanára, az intézet gazdaságába. Azelőtt az intézetnek egy Zugmayer-féle ekéje volt. Az 8 év alatt nem volt képes terjedtségre jutni. A Vidacs-ekék megismertetése után pedig csakhamar úgy elszaporodtak a vasekék, hogy ma egyebet látni sem lehet.

Vasborona, irtó, mélyítő, kettős vető eke, magtakaró, henger, vető gép, széna gyűjtő, szecska-, répavágó, kukoricza morzsoló gép, konkolyválasztó, szelelő rosta szintén divatos a jobb gazdáknál; szaporodó terjedtségük van a kapáló és töltőgető ekéknek, azután a nagyobb gazdák ló- és gőzerejű cséplőgépeket saját tulajdonukul is szép számban használnak, valamint a cséplőgépekkel bérben

való csépeletetés is terjedt gyakorlatban van;*) mind a mellett a gépcséplés a kisgazdáknál a lóval nyomtatást nem szorította még ki.

Kaszáló és aratógép még eddig nincs a határban használatban.

Napszámos a különféle gazdasági munkához eléggé kapható. Ezek többnyire még mindig élmezéssel fogadtatnak. Napszámbér így 50 krtól 2 forintig. Jelesen kaszálásnál 1—2 frt, kapálásnál 50 kr., 1 frt. Otthon főzött ebédet fazékkal vagy kondérral leginkább csak a szőlő munkásnak szokás kihordani. Ez nagyon megkívánja az ételmezt, reggel pálinkát, kenyeret, szalonnát, délben levest és vastag ételt hussal, mely mellé sok helyen még bort is adnak. Egyéb munkás kevésbbé követelő s a szőlőn kívül más munkásnak csak a közel földekre szokás ebédet kihordani. A közönséges gazdasági munkás távolabb földeken rendesen kimért eleséget kap, s kint vasfazékban vagy bográcsban főtt eleséggel élmezzi magát. E részben a nagykőrösi napszámos és munkás elég szerény, nem követelő, nincs elkapatva s elég szorgalommal végzi dolgát. A socializmus mótelye se feszít még közte.

Régenten, még a folyó század negyvenes, ötvenes éveiben is, palóc napszámosok, munkások jártak N.-Kőrösre Salgó-Tarján vidékéről; seregestől jöttek le kora tavasszal és csak késő ősszel tértek ismét vissza; ezek közül még éves cseléd is került, mindkét nemből; mióta Salgó-Tarjánon és vidékén a kőszénbányászat és vasgyártás kifejtett, azóta ezek elmaradtak. A körülfekvő pusztákról kevés napszámos kerül, mert azokon is elkél, a mi kevés ott van. Kécskéről jönnek még néha: de ritkán és kevesen, és a napszámos szükségletet leginkább a városi és saját pusztai népességnek kell kiállítani. Ez okból, ha megtódul a munka, mind a kapálásnál, mind kivált a kaszálásnál rendesen felmegy és igen magas a napszámbér: de így, t. i. drágáért mégis legalább rendesen kapható napszámos. Ugyanez a körülmény emeli a kézi munka, különösen a napszámos erő kimélő kapáló, töltögető, szénagyújtó gépek terjedését.

*) Gőzcséplőjük van ez időszerint: Nemesik Gusztáv, Khérer Károly Nagy József, Somogyi Dániel, Dr. Szabó Mihály, Sánta Ferencz, Mezei Gyula, Berde Imre, Csendes István, Thurzó Alajos, Fehér László, Fehér János, Dienes Mihály, Fáy-Halász Gedeon, Jaskó János, Kiss Pál, Szabó Ferencz; járgányos cséplőjük: Kovács András, Módra István, Bekes Józsefné, Cziriák Ambrus birtokosoknak és vállalkozóknak. (Szappanos Sándor közlése.)

Aratók 9, 10, 11-én szoktak vállalkozni; ha jó a gabona, jó gazdához 12-dén is kerül. Ezek újabb időben gabonát, búzát, rozst, vagy lisztet szoktak kapni élelem fejében előre kimérve. Az arató részelés rendesen szalmában történik. Az aratók, az arató munkán kívül a gazdának rendesen kaszás napszámot is szoktak szolgálni. Ennek mennyisége, az aratni való gabona minőségétől, mennyiségétől, különféleségéből és attól függ, hogy kapnak-e az aratók feles kukoricza földet, vagy sem, vagy a gazdaság szerint milyen egységgel szerződnek.

Nyomatatók 9—11-én szoktak vállalkozni, minden második mérésnél ebéd végére, ha nem a gazda kosztján vannak. Ezeknek rész a szalmából nem jár.

Aratók és nyomtatók a szomszéd községekből is járnak.

Még 1848 előtt az elkészített szemes gabona rendesen magtárba, vagy verembe került: s télen által is folyt a cséplés, nyomtatás. A szem eltartására rendesen kiégetett kerek vermek szolgálták s a készlet közönségesen tavasszal került eladásra; a jó gazdának pedig sokszor több évről is teit vermei voltak. Most egy-két év óta minél jobb a gazda, annál jobban siet a cséplés és nyomtatás befejezésével, azután az eladni való készlet piacra hozatalával. Ez a gabnán kívül egyéb gazdasági termékkel is így van; és ritka eset, hogy valamely eladásra szánt gazdasági termék, a termelésre következő tavaszt még a gazda kezén érje. Leginkább a baromeleségül szolgáló feleslegek tavaszodnak még ki a gazda kezén, melyekből N.-Kőrösön ugyancsak ritkán s ritka gazdánál kerül eladni való felesleg.

Férfi cseléd itt mind a városiakból, mind a tanyákon lakók közül elég tisztességesen kerül; nő cseléd sokkal kevésbé; és ezzel; mely most már az éves szegődség helyett, a nagy városok példájára, csak havi szegődségre törekszik, nagyon sok a baj és kellemetlenség.

Az átlagos gazdasági cselédbérek itt ez idő szerint a következők: 1. *Gazda* évi bére: 100 frt, 6 méterm. buza, 9 mm. rozs. 3 mm. árpa, 25 kgr. só, $1\frac{1}{2}$ hold kukoricza föld termése, 1200 □-öl burgonya föld termése, 2 tehéntartás, 2 sertés nyári tartása, lakás és tüzelő, az összes közép pénzértékre véve 300 frt. 2. *Kocsis*, évi bére: 80 frt, $1\frac{1}{4}$ mm. buza, 2 mm. rozs. 1200 □-öl kukoriczaföld feléből, 1 pár csizma, 1 borju tartás, egy öltözet nyári ruha, téli ruha, élelmezés. Összes közép pénzérték 200 frt.

3. *Béres*: 28 frt készpénz, 9 mm. rozs, $2\frac{1}{2}$ mm. buza, $2\frac{1}{2}$ mm. árpa, 50 kgr. kása, 14 kgr. szalonna, 14 kgr. só, 1 fias tehén tartás, 1 magló sertés nyári tartása, egyszeri szaporulatával, 1200 □-öl kukoriczaföld termése, 400 □-öl föld burgonya termése, apró veteményföld feléből, tüzelő és lakás. Összes közép pénzérték 200 frt. 4. *Pásztor* egy bojtárral szarvasmarha vagy más állat mellé: 70 frt készpénz, 9 mm. rozs, $2\frac{1}{2}$ mm. buza, $2\frac{1}{2}$ mm. árpa, 16 kgr. szalonna, 16 kgr. só, 50 kgr. kása, 4 drb. marha tartás, 1 magló sertés tartás egyszeri szaporulatával, 1200 □-öl föld kukorica termése, 400 □-öl föld burgonya termése, apró vetemény feléből, tüzelő és lakás. Összes közép pénzérték 250 frt, bojtár nélkül 50—60 frttal kevesebb. 5. *Kis béres*: 60 frt készpénz, $1\frac{1}{4}$ mm. buza, $1\frac{1}{4}$ mm. rozs, 1200 □-öl feles kukoriczaföld, 26 kgr. szalonna, hetenként $1\frac{1}{2}$ liter kása, $1\frac{1}{2}$ liter tészta és 2 kenyér. Összes közép pénzérték 150 frt. 6. *Ostoros*: napi bére 30 kr. és élelmezés. (E cseléd bérek: Szappanos Sándor közléséből valók.)

130. §. Szabad gazdaság. Váltó rendszer. Iparos gazdaság.

Abból, hogy N.-Kőrös határán, a meddig csak ismereteinkkel visszamenni tudunk, mindig a tanyás gazdaság folyt, önként következik, hogy itt a régebben az országban legáltalánosabban divatozott köznyomásos gazdaság sohasem fejlett ki. Tagbirtokát minden tulajdonos, minden gazda szabadon használta; azt vetett belé és oly sorrenddel, a mit jónak látott, vagy akart, jogilag függetlenül attól, hogy mikor, mit vetett a szomszéd, vagy a többség.

Volt ugyan csak néhány évtized előtt itt is még tarló szabadulás; a rét felszabadulás pedig ennél későbbi időkre is átjött, a mikor a tanyák közé is bement a közpártolás alatt őrzött legelő jóság: de ez akkor is kevésbé joggal élés, mint elnézésből, eltűrésből származott visszaélés volt. Jogában állott akkor is annak, a ki akarta, felárkoltatni birtokát s kivenni azt a szomszéd, vagy közpásztorlási legeltetés alól. Sőt ha felárkoltatás nélkül vetett is földjébe olyat, a miben az idegen legelő jóság kárt tehetett és kárt tett, az külön tilalmasba helyezés nélkül is tilalmasban állónak tekintetett s ott a kártételtől kártérítést követelhetett és kapott; és a kárttevő nem menthette magát azzal érvényesen,

hogy beállott már a tarló vagy rétszabadulás ideje; miért hagyta ott és miért nem távolította el a kárt szenvedett, a kártételbe esett tárgyat.

Ekkép a szabad földön; szabad gazdálkodási mód, szabad vetés rendszer fejlett ki már régen, s tulnyomólag szabad gazdálkodási mód és szabad vetés rendszer uralkodik ma is. Legtöbb gazda, szabályosan meghatározott vetési rendszert nem tart. Minden földébe azt vet, amit legjobbnak lát, amire szüksége van, vagy ami alá gondolja, hogy az időjárás és a körülmények szerint legalkalmasabban elkészítheti a földet.

Ily módon bizony többször megtörténik, hogy egyugyanazon földbe több éven át buza után buza, kukorica után kukorica jön és így tovább. Ez azonban csak kivételes eset és leginkább nagy erejű új földeknél vagy ott fordul elő, ahol a gazda az ily mivelést erős trágyázással győzi. Máskülönben az egyszerű gazda is tudja már, hogy minden termék előveteményül, több éven át, maga magát türi legkevesbbé, mert folyvást ugyanazon táplálékot emésztí a földből; ugyanazért az erős táplálékot követelő, a jobb földet kívánó terményt csak akkor és ott következteti magát maga után, mikor azt a körülmények szerint alkalmasnak látja; egyébkor ha nem is tart szorosan megszabott vetésforgási rendszert: de úgy következteti a termékeket, hogy a több táplálékot, jobb földet igénylőt gyengébb igényű kövesse, az őszi kalászos megelőzze a tavaszt; s a kalászosok közé kapás növény vagy takarmányféle essék.

Buza alá a fekete ugar is divatban van még, lehetőleg trágyával, ha nem lehet, anélkül. Különben a frissen trágyázott föld jobb gazdánál leginkább takarmányfélékkel vetett zöld ugarnak szolgál s úgy jön azután az őszi. De sok laza homokföld lévén a határban szántás alatt, kivált a legelő felosztás óta, akinek sok ilyen földje van, az azon: rozs, zab és parlagból álló vetésforgást követ haszonnal, vagy a némileg sűrűbb, gyenge fekete homok vegyületű földeken, a rozs után, a két kalászos közé, egy kapás növény, kukorica, krumpli vetőtablát ereszt.

Rendszeresen kidolgozott és szorosan megtartott váltó gazdasági rendszert, vetőforgást még a legszigorubb gazdák közül is kevés, sőt talán egy se követ. Mindamellet csakugyan megszűnt most már a nagy-körösi határban csak ez előtt 40—50 évvel is volt tulnyomólag egészen külterjű gazdálkodás és biz-

tosan elmondható, hogy itt általában legalább félig belterjes gazdaság folyik, a mely mellett a gazda nem a mivélségi költség minél kevesebbre szorításával, hanem bár mérsékeltén, mégis a befektetési költség okszerű szaporításával törekszik haszonra.

Ekkép így irva körül a dolgot, mégis van itt a vetésforgásban is bizonyos váltórendszer, amit a nagyobb és jobb gazdák tulnyomó része csakugyan nagy általánosságban követ és lehetőleg megtart. Nevezetesen a nagyobb gazdaságokban, sőt a kiscgazdaságokban is (20 holdtól fölfelé) legrendesebben és legáltalánosabban hat évi váltófordulós földbeosztás van gyakorlatban akkép, hogy a szántóföld $\frac{2}{6}$ része őszi kalászossal (buza, rozs), $\frac{1}{6}$ -da tavaszi kalászossal (árpa, zab, köles), $\frac{1}{6}$ -da kapás növénynyel, $\frac{1}{6}$ -da apró veteménynyel, csalamádéval s más mesterséges takarmánynövénynyel vettetik, $\frac{1}{6}$ -da ugarnak marad aratásig, illetőleg tarló szabadulásig legelőnek használva, az ugarszántás azután következően. Az őszi tarló egyik felébe jó rendesen a kapás, mely következő évben apró vetemény és takarmány féle alá szolgál, míg a tavaszi tarló ugarnak marad; miszerint az ismét őszi alá kerülő $\frac{2}{6}$ fele fekete ugar, a másik fele pedig zöld ugarnak tekinthető. Törpe gazdaságokban (20 holdon alól) a szántóföld minden évben teljesen vettetik oly rendszerrel, hogy a kapás növények rendesen felében őszi, felében tavaszi kalászosokkal váltakoznak.

Iparos, a szó valódi értelmében vett teljesen belterjes gazdaság azonban, amelynek fő tárgya, jövedelmi fő alapja nem a gabona s egyéb magtermelés, hanem a gazdasági szeszgyártás, valamely más iparvállalat, czukorrépa, egyéb iparnövény termelés, göboly hizlalás, tejgazdaság, állati termény, sajt, vajgyártás stb. hasonló vállalat volna, egy sincs a határban; mert gazdasági szeszgyár épen nincs, azután kerül ugyan a nagykörsi földről is éven át több száz göboly, még több hizott sertés a kereskedésbe és forgalomba, azonképp kisebb-nagyobb tehenészetek is vannak, amelyek friss tej, vaj s egyéb termékeikből, a házi szükséglet kielégítésén kívül piaczi, vagy házi eladásra is rendesen juttatnak: de ezek nem mint a gazdaságnak alap fővállalkozásai állanak, hanem csak mint kisegítő melléküzlet, mellékfoglalkozás, s haszon szolgáltatásuk eredménye is csak ilyenképp tekinthető.

II. FEJEZET.

*Állattenyésztés.***131. §. Az 1895-dik évi országos állatösszeírás eredménye.**

Legutóbb 1895-ben volt az országos állatösszeírás. Ez nov. 20-tól 30-ig hajtattott végre, az 1895-dik évi nov. 20-án volt állagot mutatja s az összeírási iverk az országos magy. kir. statisztikai hivatalhoz január 31-ig voltak beadandók.

Ezen összeírás szerint N.-Kőrös határán, nem értve Pótharasztiát, a mely külön összeírási községet képezett s különben is nagyrészen más községiek által van hasznbérelve, az összeírási eredmény, a különböző állatnemek szerint a következő volt:

a) Önállóan kezelt gazdasággal bíró állattulajdonosok birtokában találtatott szarvasmarha 6980, ló 2872, számár 5, öszvér 1, kecske 21, sertés 10,457, juh 1407, különféle szárnyas baromfi 49,792, méh-kas 298 darab.

b) Gazdasággal nem bíró állattulajdonosok kezén volt szarvasmarha 304, ló 185, számár 2, öszvér-, kecske 7, sertés 3014, juh 36, szárnyas baromfi 17,430, méh-kas 106 darab.

a) és b), vagyis az összes határban levő állatszám együtt: szarvasmarha 7284, ló 3057, számár 7, öszvér 1, kecske 28, sertés 13,471, juh 1443, baromfi 67,222, méh-kas 404 darab.

Földadó alatt álló földterület, melyen ezen baromszám él, a belső határban, a 18. §-ban foglalt kimutatás szerint: 58,561

$\frac{1055}{1600}$ h., Tetétlenül a 32. §. szerint: 5540 $\frac{592}{1600}$ h., együtt: 64,101

$\frac{647}{1600}$ hold.

Ennek ellenében az összes állatszámól a szarvasmarha, ló, számár, öszvérszámot mind nagy darab marhának, a kecske, sertés, juh számot pedig tízével vevén egy nagy darabszámba, ekkép az állatösszeírásnál 11,843 nagy darab szám áll elő, a mit a hold számmal összevetve, úgy mutatkozik, hogy a határban nem egészen $5\frac{1}{2}$ kat. holdra esik egy nagy darab marha.

Valóban nem nagy állatszám, minek következtében nem csoda, ha a gazda minden földét, a mit trágyázni szükséges volna, trágyával nem győzi.

Vigasztaló némileg, hogy ez a novemberi, illetőleg már téli

összeírás nem mutatja egészen helyes képét az állapotnak. Jobb az legalább valamivel, mint a milyennek látszik. Télire, a mit telettetni nem kénytelen, rendesen eladja a gazda és a hizó marha nem szaporít annyit, mint a mennyivel az átlag, az ily eladás miatt fogy.

Legelő felosztás előtt mégis tagadhatlanul mind számra, mind arányra nézve erősebb volt a baromállomány; arányra nézve különösen azért, mert a sok legelő föld nagy területének nem kellett trágya; most pedig a felosztott terjedelmes legelő terület nagy része szántás alá fogatván fel, annál több trágyát kívánna, mivel sok selejtes föld van közte.

Kétséget nem szenved, hogy a felosztott legelő terület, mivelés alá vétel által több barom eledelt volna képes előállítani, mint a mennyit képes volt egészen a természetre hagyott legelőképen egyszerű legeltetés mellett. Az lett volna a legelő felosztásnak előnyös következménye, ha az ebből szaporodott szántóföldnek legalább arányos része, a megszűnt legelő helyett, mesterseges, azaz vetett takarmánytermesztésre fordítottatott volna. Hátrány selőbb-utóbb meg fogja magát boszulni a gazdaságban, hogy ez nem így történt. A gazdasági tudománynak, a gyakorlat által is bebizonyított axiómája, hogy ugyanazon területű földről, okszerű mivelés által legalább másfél annyi marhát el lehet táplálni, mint mivelés nélkül. E szerint a legelő felosztásnak nem szükséges és nem természetes következménye a baromállomány csökkenése. De a több baromállomány eltartásához legalább is fél istállózás kell.

N.-Kőrös város gazdaközönségénél a félistállózás a legelő felosztás óta eltelt számos év után még most sem lett általános. Kevesebb haszonnal jár ugyan a legeltetési rendszer, de könnyebb, és még mindig tulnyomólag ennek vannak hívei. Ekkép itt ez időszert az állattenyésztés a régihez képest csakugyan megcsökkenve van és a nélkülözhetlen ígás és a szoros házi szükséglet-hez tartozó állattartáson túl alig terjed tovább.

Főkép a juhászatot apasztotta el teljesen a legelő felosztás. Volt idő, a mikor 25—30,000 juh s több is legelt a nagy-kőrösi határon. Mi ehhez képest a most összeírt 1443 szám? Az 1895-dik évi állatösszeírásnál 30 összeíró kerületre volt osztva a határ. Felesleges volna feltüntetni, hogy melyik kerületben hány juh irattott össze. Legyen elég mondanom, hogy 422 volt az egy kerületben összeírt legtöbb szám. Régen több gazda volt, a kinek egy

magának is volt annyi, mint most az összes. Mindössze négy összeírási kerület van, a gazdasággal foglalkozók összeírása közt, a hol 200-at halad az összeírott juhszám. Tizenegyben itt se iratott össze egy se; tizenhatban pedig csak annyi, a mennyi azt bizonyítja, hogy a juhtartás ott is már csak a szüreti vágó birka nevelés és a gyermekjáték tárgya.

Azonban éppen itt is ismételnem kell, hogy ez a téli összeírási szám nem mutathatja egészen hiven a város juhgazdaságát. A telettetett mennyiségnek lehet ez csak tükre. De sok gazdnál, kivált a nagyobb földbirtokosoknál és bérlőknél divatban van a tarló legelőnek és a sarju kaszálás után felszabadult rétnak vágóra szánt ürükkel és mustrabirkákkal való kihasználása. Az összeírás értékén tehát ez a körülmény is változtat.

132. §. Szarvasmarha és lótenyésztés.

Együtt veszem a kettőt, melyre mindenikre szeretném ráfogni, hogy a legelő felosztás óta, ha mennyiségileg nem is, de minőségileg előre ment.

A lótenyésztésre nézve talán lelkiismeretesen el is mondható ez. A régóta helyben levő állami méntelep a legjobb alkalmat nyújtja erre, melyet több előre törekvő gazda nemcsak az uri rendből, hanem a paraszt gazdák közül is szorgalmasan felhasznál.

A 60000 kat. holdat haladó határban, a hol 4—500 hold birtoka több birtokosnak megvan, a bérlettel együtt pedig gazdálkodó területe ezer holdnál többre is többnek megy, csak 100 darabból álló, ménesnek nevezhető lótenyésztése is egy-egy birtokosnak alig van, régi módozatu szilaj ménesről pedig szó sem lehet. De 10—15, tenyésztésre tartott kanczát többen mutathatnak fel, a kik szép csikókat nevelnek. Mind a mellett közös csikó-kertet, olyat, a hol bekerített s szorgalommal mivelt alkalmas legelőn s kéztől is nyújtott takarmányozási segítséggel, szakértő közös pásztor felügyelete alatt neveltetnének s idomittatnának a csikók közösen, a milyen csikó-kertek felállítására a Pest vármegyei gazdasági egyesület régóta nagy szorgalommal, de kevés eredménnyel törekszik, még eddig N.-Körös se mutathat fel egyet se. Más különben pedig N.-Körös is Pest vármegye azon községeihez tartozván, a melyek gyakran szolgálnak nemcsak a lótenyésztési

állami jutalmak kiosztási helyéül, hanem a katona lóavatási bizottság helyéül is, az a körülmény, hogy a n.-kőrösi tenyésztők valamint az államjutalmakban, azonkép az avatási jövedelmekben is gyakran részesülnek, szintén a lótenyésztésnek minőségi emelkedése mellett bizonyít.

Ez azonban csak egy részre, a nagyobb birtoku és jobb gazdák részére van így, a kik átlagban a kisebb gazdaszámot teszik. A gazdálkodó közönség szegényebb sorsu nagyobb számánál megjegyezhető az, hogy a kik régen földmivelésükhöz tulnyomólag ökrö-igát használtak, azok közt sokan ló-igára változtatták azt át. Legelő felosztás óta, szaporodott az ökrös-iga helyett a lovas-igák száma. A ló a szegény embernél keményen van igázva és gyengén táplálva, azért a nevelés útján nem jövedelmez.

7000 darabot haladó szarvasmarha szám magában véve igen szép szám, még ha figyelembe vesszük is, hogy e számban apraja, nagya, örege, borjuja együtt van. De mindjárt elenyészik e szám szépsége, ha meggondoljuk, hogy ez 60 ezer kat. holdat haladó határ területen van, a melyből 43 ezer kat. hold szántóföld, és így hat hold szántóföldre alig jut egy borju, holott a főtrágyakészítő jószágbol minden három holdra legalább egy nagy darab marhának kellene jutni s így legalább két annyinak kellene a szarvasmarha számnak lenni, hogy a föld a folytonosan tulnyomó szemtermelés mellett csak valamennyire is megfelelő erőben legyen tartható.

Pedig csakugyan úgy látszik, hogy a gazdaközönség már a legelő felosztásakor a szarvasmarhatenyésztés fentartására gondolt legkomolyabban s törekvésének azóta is ez a leggyakrabban szorgalommal gondozott tárgya.

Mindjárt még a legelő felosztás alkalmával alakult egy tehen-tartó gazdaság, a házi szükséglethez tartozó teheneknek legelőre járathatása végett akkép, hogy tagjai saját legelő kiosztási kulcsukból 415 forint 18'06 kr. értéket összeadván, ajánlat útján (l. 30. §.) a bokrosi középső szőlőhegy északi részén, a gógányokig terjedő 75-dik dűlőt, 75 hold 316 □ öl területtel szereztek meg közös tehenlegelőnek, melyet azóta így használnak közösen házi teheneik legeltetésére s a legelőjog épen úgy képezi adás-vevés tárgyát, mint más ingatlan birtok. Ugyancsak a házi szükséglethez tartozó tehen-tartás céljából azóta a város különböző részein több gazdatársaság keletkezett és áll fen akkép

hogy a gazdatársaság a város közelében e célra alkalmas nagyobb területű magán birtokokat haszonbérel és a fejős teheneknek tavasztól ősziig tartó ki és haza hajtása s a legelőn őrzése végett közös csordást tart, a hová azután némely gazdatársaság idegenektől bérért is fogad be legelő marhát.

Távolabb a tanyák közt egyes nagyobb birtokosok tagbirtokaikból maguk hagytak maguknak legelőt, vagy a szomszédok közösen egyesültek így össze, azonkép hagynak s egyesülnek alkalmilag még most is. Ilyenkép a szántóföldeknek legelővel váltogatása is alkalmas helyen gyakorlatba kezd jöni kicsiben olykép, hogy a trágyával nem győzött és a magtermelésben több éven át kifárasztott, kizsárolt föld több éven át legelőnek hagyatik és mikor a több évi legeltetés alatt megpihent, úgy töretik fel szemtermelés alá újra. Némileg hasonlít ez a meklenburgi gazdasághoz, mégis azzal az igen lényeges különbséggel eddig, hogy a meklenburgiak kaszáló és legelő alá használják előbb a legjobban elkészített földet, hogy minél bővebben teremje a takarmányt, hogy minél több marhát lehessen eltartani egy bizonyos területről s az ekkép legeltetés közben megpihent, megjavult földet úgy használják ismét gabona és egyéb piaci termék alá, a mely ily módon azt is bőven termi. A nagy különbség tehát az, hogy a körösiek a már elsoványodott földet hagyják legelőnek, a mely kivált eleintén, még a legelőfüvet is soványan termi, minél fogva táplálékot adni is csak kevés marhának képes.

Azt, hogy a nagyon laza homokföldet éppen azért, hogy a folytonos szántás miatt, még lazábbá ne váljék, parlagoltatni szokták, már az előző §-ban mondtam. Említenem se kell, hogy parlagon állás közben ezt is járja a jószág: de bizony ez nagyon kevés legelőt ad; a mellett az ilyen parlag legelőt kivált száraz időben nagyon kimélni kell, különben futó homokká tapossa a jószág, a miből könnyen több kár származhatik, mint a sovány legelő haszna.

Ily körülmények közt N.-Körösön is terjedt divatba jött már a szűk legelő pótlására a házi marhának uton-utfélen, árok partokon, mesgyéken, azután apró gyepek csücskökön, vagy a tanyák körül hagyott kis gyepek területeken pányván legeltetése, a mint azt az országban már több községben, de különösen a szomszéd Cseh-, Morva-, Stáyerország apró gazdaságaiban széltére látjuk. Ez különben nem is ujdonság itt; mert a pányván legeltetés, külö-

nösen a tanyai kertészek közt már régen elterjedt divatban volt. Hasonlóképp divatba jött a szegényebb osztálynál a nappali szűk legelőt, esteli fejésre és éjszakára uton-utfélen s egyebütt sarlóval szedett füvel, kertből vagy máshonnan került gyomlálékkal pótolni, a mit a jobb módúaknál e célra vetett s lekaszált csalamádé s egyéb zöldtakarmány helyettesít, a mely eljárás és állatgondozás, ha nem is egészen az, de mindenesetre már a tejelő és heverő marhánál a felistálózás kezdete.

Különben a tejgazdaságra és a tehenészetekre nézve utalok arra, a mi e tekintetben az előző 130. §-ban elmondva van.

Szarvasmarha fajt illetőleg N.-Körösön régibb időben kizárólag a magyar faj volt tenyésztés alatt; más faj még az uri tehenészetekben is csak kivételesen volt látható. Legelő felosztás óta, mióta a friss tejre és egyéb tejgazdasági termékekre több figyelem fordítottatik, kivált a város körül levő és a városra bejáró tehéntartásokban még a kisebb gazdák kezén is szaporodik a svájcezi, tiroli s egyéb külföldi tejelő tehén faj; sőt néhol a távolabb fekvő tanyákra is kiterjed az, bár még mindig általában a magyar faj marha van tulnyomó számban.

Érintve van fentebb, hogy igás baromkép a körösi határban régebben a kisczadák közt is az ökrös iga volt fő használatban. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a földmivelő kisczadák, a ki csak egyféle igát tarthatott, inkább tartott ökröt, mint lovat. A kissé több földű gazdának, még inkább pedig a már tulajdonképeni földbirtokos számba mehetőnek, a kinek többfelé is volt földje, tanyája a határban, már rendesen kétféle igája volt, a jövőre-menésre ló-, a tulajdonképeni földmivelésre pedig ökrigája; a földmivelési főmunka erő azonban mindenesetre az ökrigában állott. Ez a földbirtokosoknál és nagyobb paraszt gazdák-nál most is így van. Kis gazdák közt régen lovas igát csak az tartott, a ki csekély földmivelése mellett, egyuttal a fuvarozást gyakorolta, a melynek azután rendesen ugyis neki adta magát, hogy a mellett egészen elhanyagolta kis gazdaságát. Míg a fővárosba kocsin járt a kofa-sereg s az iparosok közt sok volt a vásárra járó mesterember: addig nagy szükség is volt a sok fuvarosra és a ki az azzal járó henye életet megszokta, inkább foglalkozott azzal, mint a szorgalmat igénylő földmiveléssel.

Mióta kereskedő, iparos, kofa inkább vasuton jár és vasuton szállítja árucikkeit, a hová lehet, a régi nevezetes országos vásá-

rok forgalma pedig, az iparos és kereskedő helyekkel, fő- és vidéki központokkal vásárokon kívül is mindenkor könnyű közlekedhetés következtében, megcsökkent, azóta a fuvarosság kereslete, az ezzel foglalkozók és az e célra használt ló-igák száma is teljesen megfogyott: ellenben a földmiveléssel foglalkozó kiskgazdák közt szaporodott a lófogatós igák száma, részint azért, mert sokféle munkát gyorsabban végez a ló, részint, mert a lovas-iga az alkalmilag mégis előforduló és a kiskgazdának sokszor jóleső mellékes hasznot hozó fuvarozásra az ökrös iganál csakugyan alkalmasabb.

Kiemelendő, hogy az igás marha, akár ökör, akár ló nemcsak szállítási munka alatt, hanem a rendes szántó-vető munkákban is, most már legalább félig rendszeren, sőt többnyire egészen is istállózza van; mert ha találkozik is több gazdaságban alkalmas legelő arra, hogy éjjeli legeltetésre bocsáttassék a dolgozó jószág; de a legritkább eset az, hogy a nappali munka közben, a dolgozó jószággal, jóllakásig tartó legeltetéssel lehessen észszerűleg tölteni az időt. Csalamádé, bükkönyös zab, luczerna s egyéb zöldtakarmány a dolgozó jószágnak nyáron át is legrendesebb tápláléka, melyet a gazda többnyire szekérrel hordat a munka helyére, miután a különben is szűk legelőt a tejelő és heverő, vagyis tenyésztő marha, az iganál kényelmesebben és több haszonnal használja ki.

Tenyész, heverő, nevelő marhakép elfogytak a határrol a régi, csaknem egész éven át közpásztorlás alatt legelőn kint tartott, kint háló csordák és gulyák. Egyes nagyobb birtokosoknak, azután közös legelő tartására vagy legelő haszonbérletre egyesült gazdaköröknek, gazdatársaságoknak vannak még kevesebb darabszámu gulyáik, melyekben a marhanevelés mérséketlen folyik, melyekben az egyes vagy társaságba egyesült gazdák megfelelő bikákat is tartanak.

Bika jár a városrol kijáró, — megkülönböztetés végett mondjuk — házi tehén csordák közt is. Azzal a megjegyzéssel, hogy ezekben a tejelés levén a főczél, ahhoz képest, a mint valamelyik csordában a svájcezi vagy más külföldi marhafaj van többségben, a bika is ahoz van alkalmazva. Ellenben a külső gulyákban, a melyekben a nevelés a főczél és a melyek most is főképp magyar fajból állanak, a bika is magyar faj.

Azonban be kell vallani, hogy az ezen uton akár a házi tehéncsordákban, akár a külön gulyákban nevelt marha általában

kevés. A tejelő tehéncsordákban fő levén a tejtermelés, azokból a borjuk közönségesen kis korukban korán kerülnek eladásra vagy mézárszékre. A közvetlen szaporításra szánt gulyák tehen száma pedig általában kevés. Több az oly gulya, a melynek czélja a vásárlás útján összeszedett fiatal marhábol a tinó-nevelés. A nagyobb földbirtokosok haszonnal gyakorolják azt, hogy aratás után a tarlóra, sarju kaszálás után pedig a felszabadult rétre fiatal marhát, tinókat szednek össze tömegesen s őszig nevelve, adják el.

Oly vállalat, a mely a gulya vagy csordatartással, akár a külföldi, akár a magyar marhafajban jó tejelő tehenek nevelését, vagy az efféle bikanevelést tűzte volna sajátlagos feladatául s e szempontbol a mindig szaporodó külföldi behozatal mérséklésére törekednék, egy sincs a határban.

Szerény terjedelmű a marhahizlalás is. Üzleti nagy marhahizlalás, a hol éven át egymásután többször változnék megfelelő nagy számban a hizóra lekötött marha, nincs a határban. Olyan gazdaság, a mely gazdasági hizlalással foglalkozik rendesen és e czélbol hizlaló takarmányt is természet s marhát is vásárol, van néhány, de nem sok és ezek közt is, az egyszerre hizóra lekötött marhaszám, a legtöbbet hizlaló gazdaságban is 20—30-nál többre alig megyen. Legrendesebben csak kimustrált ökreiket és meddő teheneiket szokták meghizlalni a gazdák; ezt azonban a kisebb gazdák közül is sokan megteszik.

Ez előadottak kapcsán N.-Kőrös város szarvasmarha tenyésztésének ismertetése azzal fejezhető be, hogy szép szám ugyan az az egy összegben 7000 darabot haladó szarvasmarha szám: de ez a városnak és a határnak ígás, azután tejelő marha, azonkép hus szükségletét kellő mértékben aligha elégíti ki és N.-Kőrös város gazdaközönségének igájába számos tinó, számos ökör, tejszükséglete fedezésére számos tehen, mézárszékére számos vágó marha, valószínűleg vásárlás útján máshonnan kerül, a nélkül, hogy hasonló czélokra a város más községeknek ugyanannyit tudna visszaadni, daczára határa nagy terjedelmének. Erről ugyan nincs hiteles összeírás. Azért én sem állítom bizonyosan. Csak abból a sok panaszbol, a mit a gazda az ígás marha kevés volta és drágasága ellen hangoztatni, és abból ítélek, a mit rendesen felelni szokott, ha kérdi az ember tőle, hogy hol vásárolta ökrét, tehenét, valamint a mézáros is, ha tőle a levágott marha honnan kerülését kérdezzük.

Egy van mégis, a mi bár szintén némi árnyékkal, itt kiemelhető. Nevezetesen:

Tejgazdaság, sajt és vaj készítés, a mely kikészítve adná vidéki piacra a tejterméket, ismét nincs ugyan a határban; azonban a gazdáknak csaknem mindegyike tart néhány tehenet; még a tanyákon is vannak ilyenek, a kik azután ámbár a tejet és tejterméket legnagyobb részben a nagy-körösi fogyasztásra adják el: de Besnyőből Czeglédre, Tetétlenről Abonyba és Jászberénybe is szállítják azt; a n.-körösi piacon pedig kecskemétiak is szoktak vásárolni, melyet aztán ismét Kecskeméten adnak el fogyasztásra.

A lószükséglet, ugy legalább, a mint a használat most áll, a beltenyésztésből, habár a ló-létszám felényi, mint a szarvasmarháé, már jobban fedezve van, mint a szarvasmarhatenyésztésből-, és lóbol igen valószínűleg eladás útján többet bevesz a város, mint a mennyit saját szükségletére határába máshonnan behozott lóért kiad.

133. §. A nagy-körösi állam-méntelep, leszármazólag a katona-beszállásolás régi viszonyából.

Városunk jegyzőkönyveiben a katonaságra vonatkozó rendelkezés az 1723-dik évben jön először elő. Ekkor az határoztatott, hogy a quártélyon levő főtiszteknek egy szolgánál több nem adható és a katonának a nyári hónapokban, csakis kenyér szolgáltatandó ki.

1724-ben az előfogatoknak a katonaság részére rendelet nélkül adása eltiltatik. Ugyanez évben felsőbb rendelet érkezett, a katonaság lovainak szénával vagy fűvel ellátása iránt. A bent szállásoló katonák, illetve tisztek számára épület építése hagyatott meg. Valószínűleg ezen rendelkezés folytán építettett e célra a piactéren az u. n. majori szállás épület.

1760-ban a quártélyos katonák kedvéért, minden gazda, házában istálló építésére köteleztetett.

1784-ben a katonáktól és a lovaktól járó összeg naponként egy dénárban állapított meg.

1807-ben, mivel a katonák a drága időkben csekély zsoldjukból nem élhettek meg, hogy legalább a szükséges boritalban könnyebbséget tapasztalhassanak, a helybeli katonáknak a bor

iczénként, a nagy vendégfogadóban 6 krért rendeltetett adatni. Később ezen intézkedés megszüntetett és a katonáknak a város által naponta 1—1 krajczár adatott.

1823-dik év körül a városban az azon időben létezett kaszárnyán kívül is volt katonaság az egyes lakosoknál elszállásolva. Végre a lakosságnak a katonatartással kapcsolatos kellemtelenségektől való felmentése végett, az 1836-dik évben egy lovas század elhelyezésére szolgáló kaszárnya építését határozta el a város. E czélra a czeplédi és abonyi utak közt levő terület jeleltetett ki, melyhez K. Faragó István szomszéd birtokostól a megkívántató terület 1000 frtért vetetett.

A kaszárnya építése 1837. április 7-én kezdetett meg és 1838-ban fejeztetett be. Anyagokra és szükséglett felszerelésekre kiadatott 92,873 frt 59 $\frac{1}{2}$ kr., munkadíjra 31,468 frt 55 kr. váltópénzben. Ezt a kaszárnyát a várostól az 1862-dik évben a kincstár vette bérbe évi 2000 frtért, 1863-ban az évi bér 2300 forintra emeltetett. A bérlet azután a kincstárrol a ministeriumra ment át.

A laktanyába az állam-méntelemek egy osztálya helyezettvén el, 1868-ban a város vas-zablókkal szerelte fel az istállókat. 177 vas-zabló s a beállításához szükséglett költség 3720 forint 54 krba került. 1880-ban a szükséglett átváltoztatásokra és igazításokra ismét 13,476 frt 01 kr. költség ment fel.

Az állami kezelésbe vétel óta a laktanyában folyvást az állami méntelep egy osztálya van elhelyezve. Most ez a földművelési ministerium kezelése alatt áll, egy százados parancsnoksága alatt, a szükséges tiszti személyzettel és gondozó katonai személyzettel ellátva. A mének középrendes száma 180 darab. Az osztály kerülete: Pest, Hont, Heves és Csongrád vármegyékre terjed ki, e vármegyék községeit ez az osztály látván el állami fedezőménekkel. Nagy-Körös város lótenyészete részére rendszeren 5 fedezőmén szokott innen felállítva lenni. Különös megemlítést érdemel a méntelep középistállója, mely maga 150 mént képes kényelmesen befogadni, s nagyszerű látványt nyújt, mikor a szebbnélsebb mének fedezési állomásaikrol beérkezve, ott sorban állanak. A telep helyiségeinek használatáért most már a város az 1879.évi XXXVII. t.-cz. alapján kidolgozott szabályrendelet szerint levén fizetve, e czimen évi bevétele 3000 forint.

134. §. *Sertés-tenyésztés.*

13,471 sertés-szám, épen úgy, mint a 7284 különféle kornu szarvasmarha-szám, egy határban ismét igen szép, ha ez a határ 60,000 kat. holdat és a lakosság száma, melyhez tartozik, 24 ezer lelket haladó nem volna. Így azonban épen nem sok: de mégis tisztességesen elég volna; úgy hogy előre kimondhatnánk, hogy N.-Körös város összeirt sertés-tenyésztési száma, ha csak saját szükségletére szorítkoznék, körülbelül fedezné a saját szükségletét. Csakhogy ismét egy bökkenő van itt, az t. i., hogy az 1895-dik évi állatösszeírás november havában történt, a mikor a hizó sertések nagy része még megvolt az ólban; ellenben a nyári nevelés el volt adva. Ez aztán sokat változtat a dolgon.

Régen, míg a nagy terjedelmű közlegelők fenállottak, Nagy-Körösön minden háztartó gazda, földmives, iparos, kereskedő, hivatalnok, még a napszámos és szerződéses cseléd is tartott házilag legalább egy pár sertést, a melyből házi szükségletére hizót nevelt. Könnyen tehetette, mert volt legelője. Még az is könnyítésére szolgált, hogy a sertések nevelésére is voltak egész tavasztól őszig kint háló sertésnyájak, melyekben a tulajdonosnak egész legelési időn át gondja se volt sertéseire; megfizette a közös pásztorlás és a közlegelő díját s gond nélkül nevelte sertését, csak akkor fogván ki a nyájbol, mikor azt hizóra vetni kellett.

A tanyákon kint lakó kertészek közt is, ha máskép nem lehetett, a sertéseknek pányván nevelése volt elterjedve. Ezen kívül mind a tanyákon, mind a közlegelőn az egyes birtokos gazdák részéről is a külön, apró sertésnyájaknak, kurta kanászoknak tartása volt legrégibb időktől fogva s más állatnemekhez képest, legnagyobb számban gyakorlatban.

Mégis köztudomásu az is, hogy N.-Körös város saját sertés-tenyésztésével, hizlalási szükségletére még a régi időkben se érte be; hanem az alsó vidékekről, a Bánságból, Slavóniából, Szerbiából sok falkával hajtatott a n.-köröszi piacra és vásárra minden évben a hizlalni való sertés. Igaz, hogy ebből azután sok kihizva, más helyi fogyasztásra s eladásra is ment: de a tényállás megvolt.

Legelőfelosztás óta a tanyákon széjjel sok részben megmaradtak az apró sertésnyájak és kurta kanászok, sőt talán szaporodott is azok száma: de megszűnt a lakosság azon nagy részé-

nek magló-sertés tartása és nevelése, a melynek legelőterülete nincs s csak hizlalásra szükségli a sertést. A hizlalásra szánt sertésfalkáknak az Alföldről, Szerbiából s Oláhországból falkaszámra hajtása pedig még most is gyakorlatban van, ahhoz képest, a mint a sertéshizlalás is terjed.

Ebből következtetve kimondható, hogyha Nagy-Körös sertés-tenyésztése a közvetlen helyi fogyasztási szükségletet talán ki is elégitené, de azt, a mit a szép terjedelemben gyakorolt kereskedelmi hizlalás is igényel, valóban nem elégíti ki s ebbeli sertés-szükségletét a városnak máshonnan való beszerzés útján kell fedezni.

Fajt illetőleg az itt tenyésztett sertés némelyeknél gondosan megválasztott kitünő tiszta faj. Legjobban kedvelt és legtöbb a kis és nagy mangalicza, azután a nagy konyafülű és a fekete fűcskehasu Tisza-faj.

A hizlalás rendszeren a belső udvarokon folyik szép és gyarapodó terjedelemben, több birtokosnak tanyáján van hizlalója. De a városon kívül hizlaló közszállás-telep, úgy mint a szomszéd Kecskemét, Czepléd, Félegyháza városokban itt még nem keletkezett. A határban mindenfelé nagy terjedelme van a kukoricza-termelésnek; a mint a szántó-vető gazdaságról szóló előző fejezetben láttuk, legnagyobb a kapás vetemények közt; mégis aligha csatlakozunk, ha azt mondjuk, hogy a helybeli termés a hizlalási szükségletet nem minden évben elégíti ki. Valamint a hizott sertésnek a budapesti Kőbányára s onnan át tovább, azonkép a levágott sertéshusnak és szalonnának a budapesti piacra közvetlen szállításával is számosan foglalkoznak.

135. §. Baromfi-tenyésztés.

Mindenféle baromfit egy összegben mutat az országos összeírás. Ez is őszi, vagy közel téli összeírás levén, tehát a tavasztól őszig terjedő szaporulatot, mely legalább is háromannyi, mint a téli, természetesen nem mutatja; hanem főkép csak a magállományt.

Legtöbb az összeirottak közt a tyukféle; fel lehet venni, hogy legalább is kétharmada az egésznek. Ennek tenyésztése bent a városban az udvarokon is nagy terjedtségnek örvend. Ezt a legszegényebb gazdaasszony is igyekszik tartani, a ki a maga

udvarán lakik; nem is gazdaasszony, a kinek legalább egy pár tojó tyukja nincs, s így a soknál a kevés is sokra megy.

De a tyuk s általában a baromfi-tenyésztés nagy fészke a majoros, a tanyás gazdaság, a hol a majorok környéke mindenféle baromfi-tenyésztéssel diszlik, a tanyás kertészekkel pedig rendszeren baromfitenyésztésre és tojás beszolgáltatásra van az egyezés és a helybeli fogyasztáson kívül, a csirke-kofák N.-Kőrösről sok baromfit, tojást elszállítanak.

Tenyésztés alatt még mindig a közönséges magyar tyuk van ugyan legnagyobb számban: de Cochinchina, bráma-putra és más külföldi fajok is tömegesen elterjedtek, a melyek tenyésztése még a tanyai kertészek közé is kijutott már. A szép baromfitenyésztésről az 1888-dik évi nagykőrösi kiállítás is igen szép bizonyítékot adott.

A tyuk után mindjárt a lúdtenyésztés és a libanevelés következik. De az huszadrészét alig teszi a tyuktenyésztésnek és bent a városon főkép csak a város szélére, a városon kívül pedig az olyan tanyákra szorítkozik, a hol a libák közel kapják a vizet és legelőt. E szerint a libanevelés a tanyákon sem egészen általános; ott azonban, a hol alkalmas helye van, nagyszámu falkákban folyik.

Kacsanevelés bent a városon s kint a tanyákon is mindenfelé egyaránt folyik, mert a kacsá bent az udvaron s kint a tanyán a kút körül készített tocsogó vízzel is beéri, a milyen helyen a lúd meg nem marad, azután kevesebb legelőt kíván, jobban tartható kéztől adott eleséggel és kerti hulladékkal, s mint nagyon torkos állat, a ludnál sokkal hitványabb eleségen is jó. husra verekszik. Mégis kacsára nézve nincsenek a tanyákon se egy-egy falkában, vagy egy-egy tanyán oly sok darabból álló tenyésztések, mint alkalmas helyen a lúdnál s együttes összegben jelentékeltenebb a kacsá, mint a lúdtenyésztés.

Pulyka főkép csak a homokos talaju tanyákon növekszik, agyagos földön sokkal kevesebb; bent a városon pedig csak a nagyobb uri házaknál látható és az előző háromféle szárnyas állattenyésztésnél kisebb körre szorul; mindazáltal általában az mondható, hogy a pulykatenyésztés a legelő-felosztás óta nagy mérvben emelkedett, sőt emelkedik folyvást. Különösen hat erre, a régi nagyterjedelmű homokos legelők felosztása következtében a tanyák elszaporodása. Számos kis gazda van, a ki alig gazdál-

odik 20—25 hold földön s mégis 50-nével, 60-nával, némelyik százával is neveli a pulykát; sok nagyobb tanyán még tömegebben növekszik.

136. §. Méhészet.

Mindössze 400-at alig halad az összeírott méhkasok száma. Ez még igazán csak a téli összeírás, a mikor csak a telelésre eltett magkaptárok irattak össze. A rajszaporuság, a méznyerésre apasztott kaptárszám ebből természetesen hiányzik. A tenyésztés tehát a valóságban több ugyan, mégis a lehetőséghez képest, nagyon kevés. N.-Kőrös város nagyterjedelmű határában, kertekben, szőlőkben, erdőkben, tanyákon sokfelé igen alkalmas helyek vannak a méhészetre; a mindenfelé elterjedt tömeges akác-ültvények, a gyümölcsstenyésztés terjedtsége szaporitják az alkalmas helyeket. De most nagyon kevesen foglalkoznak ezzel a szép, kevés fáradság után jól jövedelmező és még öregek által is kényelmesen gyakorolható tenyésztéssel. A régi szenvedélyes méhészek száma megfogyott, a kik közül némelykor tiz-tizenkettőnek volt annyi méhka, mint a mennyit most az országos összeírás együttesen mutat.

Azonban remélhetőleg e téren az állapot rövid időn javulni fog. A n.-kőrösi kertészeti egyletnek működési körébe a méhészet is fel van véve. Ennek minta-méhészete a városi minta-kertben van, melyben 20 méhcsalád van Dzirdzon kaptárakban. A műkertész többször szokott méhészeti szakelőadásokat is tartani. Ez uton a méhészet, habár lassan, mégis terjedőben van. Hat a terjesztésre a helybeli tanító-képező intézet is, a melynek magának nincs ugyan méhészete, de az ifjak a méhészetet is tanulják gyakorlatilag és e célra a kertészeti egylet minta-méhészetében folyik a tanítás.

137. §. Kapcsolatos vissza és előre tekintés.

Csak igen röviden, csak fővonásokban teszem, az ismertetettek után a szántóföldi földmívelésre és állattenyésztésre nézve a kapcsolatos vissza és előre tekintést, vizsgálva, hogy mi volt, mi van, mi lehetne és minek kellene lenni?

Nagy-Kőrös kezdettől fogva mindig egy a földmívelésben és állattenyésztésben előre törekvő község volt; a mint közbeszéd-

ben, gazdasági szólásmód szerint mondani szokás: nem vagyont-fogyasztó, nem vagyontpusztító, készből élő, adósságesináló, nem pangó, nem tespedő; hanem vagyont szerző, vagyont gyarapító, előre haladó gazda volt. Most is az. .Vagyont folyvást szaporította, javította, haladott a korszellemmel, a mi mindenik irányban sokszor szerencsésen sikerült is neki. Az új közgazdasági viszonyokkal sem jutott válságra. Azokhoz alkalmazkodásával elég jó úton indult. De hogy népességének még mindig főéletmódjában, a mezőgazdaságban alaposan és biztosan előhaladhasson, nem szabad megfélekeznie a multról; gondos megfigyeléssel vissza kell tekintenie arra és gazdasága folytatásában alkalmazkodnia a multhoz.

Mezőgazdasági tekintetben, népességéhez képest, határának nagy terjedelme utalta régen is első sorban az állattenyésztésre. A szántás alá került föld nagymértékű megszorodásával is őrizkedjék egészen átmenni a gabona, illetőleg a magtermelő gazdaságra.

A magtermelő gazdaságban sem abban a haszon, ha minél nagyobb területről állítja elő a gazda a nagymennyiségű terményt, hanem abban, ha ugyanazon mennyiséget minél kisebb, s e szerint aránylag minél kevesebb mívelési munkával és költséggel jól meggyőzhető terület szolgáltatja.

Ez főképp az állattenyésztés javítása útján érhető el. Ez volt régen is a mezőgazdaság főalapja. Ez legyen jövőre is az.

Ez ismét a takarmánytermelés emelését követeli.

Minél több takarmány, annál több s jól táplált marha! Ez indokolja, hogy a legjobb, a legjobban elkészített föld adassék takarmánytermelésre, hogy egyenlő területű földön, minél bővebben teremjen a takarmány.

Az ekkép jó erőbe helyezett és jól mivelt földön szaporodik azután s lesz biztos, másképp egyenlő körülmények közt, a bő gabona és másféle piaczi szemtermés.

E mellett különösen az állattenyésztésben az öntudatosan és határozottan kitűzött cél biztosítja a sikert.

Nagy-Körös terjedelmes határán, a népes főváros közelében, mely az ország fogyasztásának és kereskedelmének forgalmi gócpontja, ügyességgel, szorgalommal sok kivihető, a mi másutt minden erőfeszítés mellett sem sikerül.

Éppen a szántó földmívelésre nézve legfontosabb állat-

tenyésztés, a szarvasmarha-tenyésztés köréből a legjobban indokolt: a jó fejős tehenek nevelése és a tinó-nevelés; e kettő mellett pedig a tejgazdaság, azonkép a göboly és sertéshizlalás.

Különösen suly fektetendő a tejgazdaság kifejtésére, nemcsak azért, mert ez gyorsan hozza a mindennapi közvetlen bevételt; hanem azért is, mert a földerő gyarapítását is s így a piaczi szemtermelést, a trágya-erő szaporításával legközvetlenebbül előmozdítja.

(E II szakaszban több adatot Szappanos Sándor gazdatanácsosnak köszönök.)

III. FEJEZET.

Nagy-Kőrös város kertészeti viszonyai, gyümölcs, szőlő és bortermelése.

(Anyaga főrészen Szappanos Sándor gazdatanácsnoktól.)

138. §. Talaj és éghajlati viszonyok.

Külhatárunk talaj viszonyairól általánosságban röviden már a 28. §-ban szólottam. A kert és szőlő területnek nagy része a város körül fekszik. Különösen legtöbb becses kert van a város északkeleti oldalán, a város és a bokrosi aklok, azután a tázerdei szőlők közt volt gátéri és vízállási gyeplegelők felosztott területén, valamint egyéb, a város körül történt új házhely és földosztások közt. Ezek talaja többnyire lapos fekvésű és majd sűrűbb, majd ritkább agyagos vegyületű. Egészen ritka homokos talaj kertképen még a határban széljel, a tanyák körül alakított kerteknél is ritkán van használva. Ellenben a szőlők, általában, még kint a tanyák közt többfelé alakított új szőlőkben is ritka homok, sok helyen épen futó homok talajúak. A régi szőlők közt azután sok homokos vetemény föld is van kertművelési használat alatt, melyek többnyire kiirtott szőlőkből, vagy kis erdő részekből származtak.

Érdemes kiemelnem a nagy-kőrösi homokföld sajátságos jó tulajdonságát, a mely ugyan nem egyedül a nagy-kőrösi homokok sajátsága, hanem közös az a Cserháttól és a Csepel szigettől elkezdve, a Duna-Tiszaköz homok földeinek nagy részével. Vannak ugyan a nagy-kőrösi, valamint általában a duna-tiszaközi homokok közt is helylyel-közzel terméketlen sivatagok, a melyek még az erdősítés által is igen nehezen hódíthatók meg a művelésnek s

nincsenek is meghódítva: de még sincsenek itt olyan egészen vad homokok, mint a Nyirben és a Bánságban.

E homokok jó tulajdonsága különösen a márgás, löszös és meszes vegyülettől származik, a mely itt minden homok földben, még a legsiványabban is kielégítő mértékben megvan, legalább ha a közvetlen felületről, kivált a szélhordás és vízmosás által több helyen ki is veszett, alig néhány centiméterre, a közvetlen altalajban ott honol.

Közelebbről ismertetve e körülményt: a várostól északra eső földterületek feltalaja barna, porhanyós, meszes, homokdús márga 1 decimétertől 1 méterig, alatta 1 dm. szennyes sárga, igen homokos márga, mésztartalommal, a mely lefelé még duzsabb márga rétegbe megy át, mely egyuttal nagy mennyiségű apró csigákat is tartalmaz. A keleti részen a feltalaj mintegy 5 dm-ig setét, barna kórhanys homok; mely alatt sárgás szürke homok van, ez azonban a felette álló rétegtől csak a kórhanysvegyülék hiányával különbözik; ez alatt pedig sárga homokos márgába átmenő lösz réteg terül. Az északnyugati rész egyik helyén az agyagmárga, másikon a sárga meszes homok uralkodik, többkevesebb kórhanyskeveréssel a feltalajban, ez alatt pedig mindenütt löszszel.

A déli részen a feltalaj szürke, kissé meszes homok 1 méterig, alatta 8 dm-nyi lösz, ismét alább meszes homok.

E talaj vegyülék különösen kedvez a szőlő- és gyümölcsültetvényeknek; és a n.-kőrösi szőlők és gyümölcsösök általában ilyen homokos, meszes, márgás és löszös talajba vannak ültetve. E talaj, a határ minden egyes részéből, a nméltóságú földművelésügyi m. kir. ministerium küldöttsége által hivatalosan összeszedett minták alapján, az országos vegyakisérleti állomás által vegyelemeztetvén, kivétel nélkül phyloxéra-ellenállónak találtatott; és itt a phyloxéra még eddig nem is lépett fel, sőt fellépésének gyanuja sem mutatkozik.

Városunkban a tudomány mai szabályai szerint működött meteorológiai észlelő állomás mindössze az 1876-diktól az 1878-dik évig terjedő három éven át állott fenn. E szerint a szőlőszetre és gyümölcsészetre különösen fontos meteorológiai észleletekről, összehasonlító évsorozatos kimutatásokat nyújtani ugyan nem tudunk: de általánosságban mégis megállapíthatjuk, hogy N.-Kőrös éghajlati viszonyai Pest vármegye duna-tiszaközi részeinek éghajlati

általános viszonyaival megegyeznek, különösen hogy semmi körülmény nem forog fenn, a mely e tekintetben hátrányul szolgálna. Sőt tekintve, hogy N.-Körös terjedt határa már az igen aszályos nagy magyar síksághoz tartozik, erdőségei és mindenfelé bő fásítotttsága sok tekintetben előnyt nyújtanak a körülötte fekvő nagy pusztaságok felett; és általában elmondható, hogy nálunk az éghajlati viszonyok a gyümölcsészetre, szőlőszetre és kertészetre nézve mind légmérsékleti, mind csapadéki tekintetben eléggé kedvezők.

Azonban a szabályos időjárástól mégis gyakran vannak szabálytalan eltérések, a melyek részint megsemmisítik a termést, részint csak kockáztatják a sikert, és ellenők sokszor küzdeni kell.

Rendkívüli időjárás volt itt mostanában az 1879., 1880. és 1881-dik években egymás után 3 évig, a melyek túlságosan nedvesek; ellenben az 1886, és 1894-dik évek igen aszályosak voltak. Az óriási szélviharok sem tartoznak a ritkaságok közé. Ápril második és május első felében csaknem minden évben fagyok szoktak lenni, a melyek átlagosan minden 5-dik évben elpusztítják a termés egyrészét. Sok évben ártanak a téli őlmos esők, a melyek mellett a 18—20 fokos hidegek is előfordulnak, de már sokkal ritkábban és ezek csak néha tartanak huzamos ideig.

E viszonyokkal tagadhatlanul sok a szőlőszet, gyümölcsészet és kertészet küzdése, de utóvégre kitartó szorgalom után mégis több évi átlag szerint, eléggé kielégítő a végeredmény.

139. §. A szőlőszet, gyümölcsészet és kertészet multja.

Nagy-Körös várost jóformán minden oldalról bizonyos távolságban szőlők veszik körül, úgy hogy csupán Kecskemét és Szolnok felől lehet úgy bele menni, hogy a szőlők az úttól néhány száz öltre essenek; egyébütt többnyire szőlőközök vezetnek be a városba. Már Bél Mátyás veres boráról dicséri a várost, kedves ízű, egészséges itálnak emlegetvén azt. Losonczy István pedig Hármaskis-tükörében Pest vármegyét irván le, ezt mondja: „Itt van Czegléd is, Körös, Kecskeméttel, Gazdag három város veresbor szürettel“.

Hasonlókép nagy terjedtsége volt itt már a régi időkben a gyümölcsstermelésnek is. Ez is főkép a szőlőkben gyakoroltatott, a

melyek a különféle gyümölcsfák sokaságától mintegy gyümölcs-erdőkkép tűntek fel, s tűnnek fel nagy részben ma is. Azonban a gyümölcstenyésztés akkor a gyümölcsfajok nemesítésére törekvés nélkül, csak a különféle közönséges gyümölcsnek tömeges termelésére szorítkozott.

Ez előtt alig 50 esztendővel még szőlőbirtokos közönségünk, mely egyszersmind fő gyümölcstermelő, életszükségeit szőlő, bor és gyümölcstermeléséből előnyösebben fedezte, mint a rendes mezőgazdasággal foglalkozó osztály. Jobban és biztosabban jövedelmezett az, mint a gabonatermelő és állattenyésztő gazdaság. Ezért nagy becsök is volt, kivált a gyümölcsös szőlőknek. Mig a gabona, a közlekedésnek a csínálatlan utakon való nehézségei miatt, sokszor több évről veremre gyűjtve várta a vevőt: addig a szőlő, bor, gyümölcs gyors és biztos kelendőségnek örvendett. Nemcsak a közelfekvő Pest és Buda fővárosok, azután a körülfekvő vidék népessége volt biztos vevője e termékeknek; hanem a gyümölcsben szegény, de gabonatermelésben gazdag tiszántúli részek is nagy terjedelemben csatlakoztak a vásárlókhoz, a kikkel nagy forgalmú cserekereskedés fejlett ki és állott fenn akkép, hogy a nagy-körösi kofa-sereg sok kocsi számra szedte össze és szállította túl a Tiszára a különféle gyümölcsöt, szőlőt és bort, a hol ezt gabonáért cserélte be, a fővárosból pedig pénzt szerzett azért. A borkereskedés különösen a Szepességre, sőt Galicziára is kiterjedt.

Ezekhez már a legrégibb időben csatlakozott a kertészet részéről a káposzta s a gyökérnemű zöldség termelése mellett, különösen az uborka termelés. Uborkát már a régi időben oly nagy mennyiségben termesztett a város, hogy az a fővárosba és a vidékre épen oly nagyban képezte a szállítás tárgyát, mint a gyümölcs.

Friss állapotban, azután kocsira rakott hordókban kovásszal besavanyítva ment az mindenfelé széljel, úgy hogy az uborka évszak idején, ezzel megrakodva naponként 50—60 szekér hagyta el a várost.

E termékeknek segítségökre volt abban az időben a mezőgazdaság akkori üzletmódja, mely túlnyomó részben külterjüleg folyt, és a munkaerőt nem vonta el nagy mértékben a szőlőszettől és kertészettől.

A negyvenes évek óta nagyon megváltoztak ezek a viszonyok. Sok körülmény változtatott ezeken: a szabadságharc következtében

előállott viszonyok, az úrbériségnek országszerte felszabadulása, a közlekedés nagymértékű megjavulása, szóval közgazdaságunknak gyökeres átalakulása.

Mezőgazdaságunk fejlődése, abban a szemtermelés emelkedése egyrésről sok munkaerőt elvont a régi szőlőműveléstől s sokszorosan megdrágította azt; másrésről a szőlőművelésnek s gyümölcstermelésnek az alföld búzatermő vidékein is gyarapodó terjedése megcsökkentette a kelendőséget s bizonytalanná tette a hasznót; e két körülmény pedig a régi szőlőművelés elhanyagolását vonta maga után, a melyet a régi szőlők termőerejének kimerülése, a tőkék s gyümölcsfák elvényülése és tömeges kiveszése is szaporított.

Mintegy húsz év óta, mióta a hegyi szőlőket a phyloxéra elpusztította s a figyelem a homoki szőlők felé fordult, mely azok termékének kelendőségét emeli, azután a gabonaárak folytonosan ingadozó alábbszállása a gazdát kényszeríti, hogy szaporodó élet-szükségletei kielégítésére, a melyet előző jövedelmi forrásaiból többé kielégíteni nem tud, új forrásokat keressen; azóta a szőlőművelésre, gyümölcsészetre, kertészetre városunkban is ismét új, emelkedő korszak állott elő, és ezen állapot hatása alatt állunk most.

140. §. A városi műkert, és a „Nagy-körösi gyümölcsészeti, szőlőszeti és borászati egyesület“, illetőleg kertészeti egylet.

Szőlőszetünk, gyümölcsészetünk, kertészetünk újabbkori örvendetes előhaladásának országszerte leghatékonyabb emeltyűje az a fokozódó serkentés, buzdítás és ápolás, a melyet magas kormányunk, különösen a földművelési miniszterium e téren gyakorol, a mely külön borászati és gyümölcsészeti kormánybiztosi hivatalok, azután vándortanítók, legutóbb pedig erre szolgáló pénzügyetkek (az agrár bank) szervezése által is törekszik e téren a közgazdaság emelésére. Hasonlóképp igen jótékony hatása van a népoktatás ügye országos törvény által eszközölt újabb szervezésének, a mely által a konyhakertészet, szőlőművelés és gyümölcstenyésztés elemi ismeretei is fel vannak véve a tantervbe. Azonban Nagy-Körösiön különösen jótékony hatást gyakorol e téren a „városi műkert és a „Nagy-Körösi kertészeti egylet“.

1. *A városi műkert*, a város délkeleti részén volt közlegelő területből e célra kijelölt 13 holdnyi területen, a városi közönség által 1856-ban állíttatott fel, a hozzá szükséges lak- s mellék-épületek felállításánál s a föld felfordításánál felmerült mintegy 14,000 frtnyi költség közszélgileg fedeztetvén. E kert 1857-ben adatott át a közhasználatnak; abba első műkertészül Szebeszta János választatott, a ki ott 1861-ben 420 frt évi fizetéssel lett állandósítva.

E kert többször szándékoltatott áttételni a Széchenyi kert mellé: de eddig még régi helyén maradt. 1883-ban, az akkor alakult „Nagy-körösi szőlőszeti, borászati és gyümölcsészeti egyesület”-nek adatott át szerződés szerint kezelés végett, azóta folyvást s most is annak kezelése alatt van.

2. *A nagy-körösi kertészeti egyesület*. „*A nagy-körösi gyümölcsészeti, szőlőszeti és borászati egyesület*” 1883. márt. 18-án Ádám László birtokos és akkori polgármester kezdeményezésére alakult. A belügyministerium által helybenhagyott alapszabályai szerint: „Az egyesület célja városunkban a gyümölcstenyésztésnek és szőlőművelésnek okszerű alapokon leendő minél szélesebb körü megkedveltetése s úgy ennek, mint különösen a bor értékesítésének célszerű módok igénybe vétele mellett, oly fokra emelése, hogy ez által necsak saját községünket láthassuk el jó, ép, jutányos és hasznot hajtó gyümölcsökkel, szőlővel és borral; hanem a bel- és külföldi egyéb termelőkkel is sorompóba léphessünk. E cél megvalósítása végett az egyesület teendői három részre oszlanak, u. m.: „gyümölcs, bor és szesztermelés, — szőlőművelés, borkezelés — és a bor értékesítése”.

Az egyesület czíme később 1885-ben: „*Nagy-körösi kertészeti egyesület*”-re lett változtatva.

Az eszközök közül az alapszabályokból röviden csak a következőket iktatom ide: 1. Minta gyümölcsöst, faiskolát és minta szőlőt állít. 2. Helyi gyümölcs és szőlő kiállításokat rendez. 3. Egyesületi helyiségről gondoskodik, kísérleti telepet szervez, szaklapokat és folyóiratokat járát, szakkönyvtárt létesít, időközönként szakfelolvasásokat és gyakorlati előadásokat tart. 4. A szőlőnek, mint gyümölcsnek széles körben értékesítését eszközli. 5. Illetékes helyen céljai keretében közérdekű javaslatokat és véleményezéseket terjeszt elő. 6. Gyakorlatilag törekszik az okszerű szüretelés és borkezelés terjesztésére, azután a kizárólag szőlő és gyümölcs-termékekből előállítandó szesztermelés javítására.

Ezen egyesület keletkezésekor mindjárt kezelése alá vette a városi mintakertet, ott rendezte be céljai elérésére szolgáló eszközeit, s működését a kertészetre s méhészetre is kiterjesztvén, abban állított fel mintagyümölcsöst, állandó minta szőlőtelepet, gyümölcsdiszfa- és szőlővessző-iskolát, konyhakertészetet és méhészetet. A városi közönség 1884 július havában építtetett a telepen szakszerű méhest, amelyben az egyesület az okszerű méhészkedést azonnal is megkézdette.

A várossal a kezelés iránt kötött szerződés kiemelését érdemlő pontja, hogy az egyesület a város részére évenként 500 drb első osztályú gyümölcsfa oltványt díjtalanul köteles adni, azután is a lakosságnak mind a gyümölcsfa oltványt, mind a szőlővesszőt mérsékelt áron szállítani; viszont a város a városilag választott műkertészt az egyesület rendelkezésére bocsátja, annak 700 frt évi díját fizeti, s gondoskodik az épületeknek, kő és léczkerítésnek, azután a kutaknak fentartásáról. A kert ügyeit egy az egyesület választmányából és a városi képviselő testület által kiküldött 7 tagból alakult vegyes bizottság vezeti és ellenőrzi.

19 pályázó közül ugyanekkor választatott műkertészül Ady Károly, aki azóta ezen állásban megvan.

A minta kert összes területe $13^{53}/_{1600}$ hold. Ebből 1. a gyümölcsfaiskola 13 táblában $4^{496}/_{1600}$ h., 2. diszfaiskola 3 táblában $8^{53}/_{1600}$ h., 3. állandó gyümölcsös 9 táblában $3^{808}/_{1600}$ h., 4. állandó mintaszőlő 3 táblában $1^{151}/_{1600}$ h., 5. szőlővessző-iskola 1 tbl. $2^{00}/_{1600}$ h., 6. magonciskola 3 tbl. $1^{73}/_{1600}$ h., 7. konyhakert 1 tbl. $4^{25}/_{1600}$ h., 8. nemes fűz-iskola 1 tbl. $2^{00}/_{1600}$ h., 9. díztér $6^{10}/_{1600}$ h., 10. gazdasági udvar, épületek, üvegházak, melegágyak, utak és árkok területe $1^{1028}/_{1600}$ hold. Konyhakertészet a jelzett területen kívül, az állandó gyümölcsös tábláknak szabad helyein, a fák között s az üvegházak és melegágyak körül is üzetik.

Téli, őszi, nyári alma mintegy 100, körte 120, őszi barack 54, kajszin barack 14, meggy 9, cseresznye 30, szilva 32 faj van tenyésztés alatt; mandola, birs, eper, lasponya, dió kielégítő választékban; terjedelmes a diszfa és cserje-tenyésztés; rózsából 50-nél több fajt, a jelesbeket számos példányban mutathat fel a kert. A mintaszőlő 37 csemege, és 26 bor-szőlő fajjal díszlik.

Már 1883-ban kimondotta az egyesület, hogy műkertjében a tanítóképezde növendékeinek a kertészet és gazdaság különböző ágaiban való kiképzésére helyt ad, belenyugszik, hogy azokat a műkertész tanítsa, sőt e célra külön faiskola területet is mutatott ki.

Rendes tagságdíj az egyesületnél évi 2 frt, legkisebb alapító tagsági összeg 25 frt. A tagok, egyéb tagsági jogok élvezete mellett, tagság fejében a választmány által évenként megszabott néhány oltványt kapnak külön árfizetés nélkül, azután a saját szükségletökre vásárolt csemeték szabott árából százalék leengedésben részesülnek.

Első évi bevétele az egyletnek az 1884 feb. havában tartott közgyűlésre benyújtott számadás szerint 189 frt 10 kr., kiadása 65 frt 41 kr., pénztármaradéka 123 frt 68 kr. volt. A tagok száma volt ekkor 79.

Az 1885-dik évre a bevételek és kiadások már 407 frt 11 kr-ra irányoztattak elő, s az egyleti vagyon leltári értéke 99 frt 60 kr-ban vétetett fel. Ekkor már több rendbeli szakkönyve, borászati, kertészeti eszközei, s méhei voltak az egyletnek. Ugyanezen év ápril havában azzal gyarapodott az egylet, hogy a feloszlott „*Egyenlőségi kör*“ „a kertészeti egylet közhasznú működését nemcsak előmozdítani óhajtván“, számos szépirodalmi s gazdasági művet tartalmazó könyvtárával és butorzatával együtt összes vagyonát az egyesületnek hagyományozta. Ekkor kezdett az egylet a városon állandó helyiséget is bérelni, míg előbb gyűléseit is nyáron át a mintakert épületében, télen pedig, hol egy hol más helyen tartotta. Ez óta járat szaklapokat s tart állandó hivatalos helyiséget.

Egyesületünk közügyi nyilvános ténykedésének első legfontosabbika szintén erre az 1885-dik évre esik. Ez volt az 1885-dik évi Budapesten tartott országos kiállításban való részvétel. Ebben gyűjteményes kiállítással vett az egyesület részt, amelyet az e célra az akkori földmivelés, ipar és kereskedelmi ügyi m. kir. ministeriumtól kapott 200 frt államsegélynek, és N.-Kőrös város előljárósága 300 frt adományának felhasználásával rendezett. Ily módon az egyesület közvetítése mellett az országos kiállításon részt vett: 1. a *borkiállításon* 46 kiállító 123 féle borral, 2. a júliusi időleges gyümölcs és zöldség kiállításon 7, 3. az októberben tartott őszi nemzetközi gyümölcs és konyhakerti kiállításon pedig 22 kiállító. A borkiállítók közül 29-en részesültek kitüntetésben. Ezek: V. Faragó Ferencz, Ny. Szabó Ferencz, Dajka László, Gazdag Ambrus, Gyurinka Antal, Hajdu László, Hegedüs Dienes, Hegedüs László, Losonczy László, Magyar Pál, Sághy Ferencz, Dr. Szabó Mihály, Szabó Sándor, Szentpétery Ferencz, Szentpétery Sándor, Szivos Ádám, Szivos Mózes, Sz. Tóth Ferencz,

Szombathy Lajos. özv. D. Szücs Ferenczné, Szücs István, Técsi Bálint, Fitos Ambrus, B. Tóth Ferencz, D. Tóth Ferencz, Tóth Ferencz, F. Varga Sándor, Bacsó György, Mohácsi János. — A gyümölcs s kertészeti kiállításon kitüntetést nyertek: az egyesület, Ádám László, Beretvás Farkas, Ádám Gerzson, Hegedüs Dénes, Magyar Pál, özv. Szikszay Lajosné, Sággy Ferencz, B. Tóth Ferencz. A kiállítás több rendbeli statisztikai kimutatással volt kísérve. Megismertetve lett: a termelési terület kiterjedése, használati módja, megoszlása a tulajdonosok közt; a piaczi értékesítés, forgalom viszonyai; bemutatott „Nagy-Kőrös város gyümölcészeti viszonyainak vázlata” című Losonczy László tanár által szerkesztett mű. Közreműködési érmet nyertek: Ády Károly és Szappanos Sándor.

1886-ban Magyar Pál 42 drb kertészeti és gazdasági szakkönyvvel, azután több faj nemes szőlővel ajándékozta meg az együletet.

1887 febr. 10-től 16-ig Tuss Antal kerületi szőlőszeti és borászati vándor-tanító tartott az együletben szakelőadásokat, mely alkalmakkal az 1886-dik évi kőrösi termésű borok is megvizsgálatván, átlag 13—15 fokkal oly magas szesztartalmuaknak találtak, hogy e körülmény indokul szolgált arra, miszerint az egyesület az országos vegyikísérleti állomás által Budapesten eszközöltessen azok iránt szigorú vegyelmezést. Ez 1888-ban 13 bor fajon a következő eredménnyel ment végbe:

Sorszám	A termelő neve és a bor minősége	Egyszáz köbméter borban találtatott grammokban			
		alkohol	sav	kivonat	hamu
1	Hajdu László fehér	11.92	0.55	2.30	0.20
2	Sánta Béla fehér	10.92	0.57	1.93	0.15
3	Biczó Kálmán fehér	11.15	0.63	2.40	0.14
4	Sággy Ferencz fehér	11.92	0.64	2.30	0.14
5	Szappanos Sándor siller	11.15	0.63	1.89	0.12
6	Sággy Ferencz vörös	10.69	0.62	3.20	0.19
7	Sántha Béla vörös*)	8.50	0.75	2.02	0.16
8	B. Toth Ferencz vörös	10.92	0.60	3.21	0.17
9	Szentpétery Sándor vörös	12.92	0.60	3.30	0.18
10	Ádám László vörös	11.08	0.73	2.59	0.18
11	Biczó Kálmán vörös	10.62	0.66	3.08	0.19
12	Hajdu László vörös	11.69	0.63	3.09	0.23
13	Ádám László bogozott vörös	11.08	0.72	2.62	0.16

*) Sánta Béla 7-dik számú 1885-dik évi vörös borán kívül, a többi mind 1886-dik évi termés.

Ugyancsak ezen 1887-dik évben vetette meg az egyesület egy mintapinczével kapcsolandó saját hivatalos helyiség szerzésének első alapját, közgyűlésileg elhatározván, hogy e célra évenként legalább 100 frtot vesz fel költségvetésébe mindaddig, míg a kitűzött cél elérve nem lesz. Ez év nyarán pedig küldöttségileg több jeles faiskolat látogatott meg, köztök Bereczki Máté és Petrovay György faiskoláját.

Az ekkor következett szigorú télen roppant kárt szenvedett az egyesület nemesített és nemesítetlen csemeteiben a nyulak pusztítása miatt, 40.000 darabra tehető a csemete szám, mely így elveszett. Ennek következménye lett, hogy az egyesület még azon évben, megújítatván ott is, a hol már volt, s kiegészítvén ott a hol még nem volt egészen sodrony, lécz, és sövény kerítéssel vetette körül a kert telepet, új kerítéskép állítván 605-76 méter téglatalpazatra állított sodrony, és 265-51 méter sövény kerítést. E mivelet költsége volt: sodronyfonat és sodrony 906 frt 19 kr., kömives munka 213 frt, ács munka 209 frt, sövény kerítés 82 frt, összeg 1410 frt 19 kr., melyből a város 630 frtot fedezett.

1888-ban a május 19, 20, 21-én tartott nagy-körösi kiállításon annak a kertészet körébe eső csoportjában rendezett gyűjteményes kiállítással vett az egyesület részt, és pedig: a gazdasági termények terén 2 kiállítóval, conservekkel szintén 2, üde gyümölcsök és szőlők csoportjában 14, a szesz kiállításon 20, üde zöltség és főzelék félékkel 1, feldolgozott gyümölcsessel 7, kerti magvakkal 2, feldolgozott zöltség és főzelékfélékkel 2, kertészeti eszközökkel 5, élő növényekkel 3, borral 50 kiállítóval.

Ugyanezen évben négyszer vett részt az egyesület az Országos M. Gazd. Egyesület által Budapesten rendezett állandó gyümölcs kiállításon.

1889 október havában a Pestmegyei és Kecskeméti vidéki gazdasági egyesület által együttesen rendezett kertészeti s gyümölcs kiállításon 65 faj almával, 47 faj körtével, 10 faj dióval, 35 faj szőlővel s ezen kívül még 15 magán termelővel jelent meg.

1891-ben négy kiállításon vett részt az egyesület: 1. a Temesváron tartott délmagyarországi ipar és mezőgazdasági kiállításon 8 kiállítóval, 2. a Pestmegyei gazdasági egyesület által, Vác város közreműködésével Vácson rendezett gazdasági kiállításon 65 kiállítóval, 3. ugyane kiállítások alkalmával N.-Körösön rendezett helyi kiállításon, 4. a budapesti országos kiállításon és gyümölcsvásáron. A váczi kiál-

litáson a n.-kőrösi kiállítók 78 különféle kitüntető s elismerő érmet, jutalmat és oklevelet nyertek, melyek közt egy arany oklevél s 51 darab arany is szerepel.

1893-ban 10 évi fenállását az egylet egy diszes helyi kiállítással ünnepelte. Maga részéről nagyban természetstre érdemes 40 faj almát, 48 faj körtét, és 37 faj szőlőt mutatott be s ezen kívül még 32 termelő mutatta be remek terményeit.

Oroszország fővárosában az 1894 szept. 29-dikén megnyílt nemzetközi gyümölcs- és kertészeti kiállításon is megjelent egyesületünk, és pedig 48 faj almával, 37 faj körtével, 11 faj őszi baraczkkal, 3 faj szilvával, 2 faj mogoróval, 4 faj dióval, 2 faj mandolával, 2 faj birssal, s az egylet ezen saját kiállításán kívül még 53 gyümölcs, 18 szőlő és 15 bor és szesz kiállítóval, a tömeges kiállítással a piacz foglalást tüzvén ki czélul, épen Oroszország fővárosában, a hová már is élénk forgalma egy részben irányul. E kiállításon kitüntetést nyertek: a nagy-kőrösi kertészeti egylet almáért és szőlőért kis ezüst érmet, Oppenheim Emil és Henrik homoki szőlőért szintén kis ezüst érmet, Biczó Bálint és Ádám László almáért és szőlőért bronz érmet. Kiállítási oklevelet nyertek Sággy Ferencz, Ady Károly és Győrffy István almáért és körtéért, Patonai György almáért és szőlőért.

Ady Károly egyesületi műkertész évenként több rendbeli nyilvános szakelőadással mozditja elő az általános szakismeretet. Azután előrebocsátott időközi szaktanítással kapcsolatban jó szőlőmetszők képzése tekintetéből pályadíjjal összekötött szőlőmetsző versenyeket is szokott az egylet tartani, oly munkások részére, akik napszámos vagy szakmunkáskép mások részére is szoktak szőlőmetszési munkát teljesíteni.

Legfontosabb feladatai közé számítja az egylet: a különböző gyümölcsfaj elnevezések tisztázását és megállapítását, azután a helybeli viszonyok közt a nagyban termelésre legérdemesebb fajok és fajták kiválogatását s terjesztését. Hasonló eljárást követ a csemege és bor szőlőfajokkal. Az évenként előállított gyümölcsfa oltványok száma 15—20 ezer közt változik. A különféle műtrágyával évenként kísérletezések történnek.

1895 év január havában megvette az egyesület özv. Tittel Jánosné és gyermekeinek a IV. kerületben 4. sz. alatt volt házát 4000 frtéért, hogy az egyesület részére rendes helyiséget és mintapinczét építsen ott, a melynek tervezete már készen is van.

Most, az 1896-dik évben, az egyesületnek elnöke: Sághy Ferencz, alelnöke: Técsi Bálint, titkára; Szappanos Sándor, pénztárnoka: Györffy István, könyvtárnoka: Hajdu László; — a városi és egyesületi vegyes bizottság tagjai: Ádám László, Ádám Gerzson, Beretvás Zsigmond, Bogár István, Dr. Szabó Ambrus, Biczó Kálmán, Hegedüs Dénes, Losonczy László, Mészöly Gáspár, Meskovics János, Póka Kálmán, Somogyi János, Ny. Szabó Ferencz, Szentpétery Károly, Szurmó Ambrus, Torma János, B. Tóth Ferencz, Varga István, Patonai György. Egyleti tagok száma: 2 alapító, 156 évdíjas. — Az 1895-dik évi összes bevétel volt 12,342 frt 83 kr., kiadás 10,441 frt 77 kr., pénztármaradék 1901 frt 06 kr. Ingó vagyon értéke 660 frt 43 kr. Az egyesület könyvtára 221 önálló gazdasági, kertészeti és szépirodalmi mű, 431 kötettel.

141. §. A szőlőművelés és borászat különösen.

Fentebb a 18 §-ban az összes határnak dülők szerint való kimutatásánál megvannak már különböztetve a szőlő-dülők a más használat alatt álló területektől; a 27 §-ban pedig, amely a határnak művelési ágak szerint való megoszlásáról szól, 2432⁹⁷⁶/₁₆₀₀ holdban van kimutatva a N.-Körös város határában foglalt összes szőlőterület. E két kimutatás főösszegei lényegesen különböznek egymástól. Természetesen; mert a 18 §-ban minden dülőnek egész területe van kimutatva, holott még a szőlődülőkben, a szőlők közt is vannak vetemény, szántó és más használatu földek, valamint a többi dülőkben is foglaltatnak szőlőterületek; míg a 27 §-ban az ekkép a különböző dülőkben összeszedett és az egyéb használatoktól elkülönített szőlők területének összegzete foglaltatik.

A következő lapon a szőlőterületet dülők szerint, a dülők egyéb használatu területével összehasonlítva és a birtokosok számának kitételével mutatom ki. (Lásd 541. l.)

Az ott 11¹⁴⁴/₁₆₀₀ holddal kevesebb, mint a fentebb kitett összes kimutatás, mely különben csekély különbség a folytonos irtásból és új ültetésből származik, minthogy ez az összeg a régi és új ültetésű szőlőket együtt foglalja magában.

Különösen az utóbbi 10 év alatt pedig az új ültetések jelentékenyen szaporodnak. Oly dülőkben is vannak már új szőlő ültetések, a melyekben a legközelebb volt hivatalos összeírás még

Dűlők megnevezése	Összes terület		Az összes területből szőlő		Birtokosok száma
	katastr. hold	□ öl	katastr. hold	□ öl	
A város beltelki területe	806	606	4	1181	25
Temetőhegy	232	248	116	1146	192
Tormás	150	330	43	526	168
Lenesés-Világos	440	1057	255	603	426
Pálfai bánom	245	131	95	562	68
Bántósi bánom	352	1046	204	286	206
Gógány	3110	1075	43	444	20
Nyilas-Kappan halma	138	838	101	679	90
Pöczök-Földvár	316	20	138	82	253
Tázerdő	640	60	366	1287	559
Bokros	542	195	389	1271	375
Hosszuhát	245	1040	119	1066	522
Zsiros	747	1596	339	1271	556
Kálmán hegy	385	1399	203	28	381
Összesen			2421	832	3841

semmi szőlő ültetést se jegyzett fel. Ugyhogy nyugodtan megállapíthatjuk, hogy N.-Kőrös város határában a szőlővel beültetett terület ma legalább is egy pár száz holddal több, mint a mennyi itt főösszegben kimutatva van.

Kiemelendő az új ültetések szaporodása mellett, az ültetési mód javulása is. Fel van tüntetve az előző 139. §-ban, hogy a régi szőlőkben a bor- és gyümölcstermelés együtt folyt és együtt folyik, a szőlők az azokat ellepő gyümölcsfáktól gyümölcs-erdőknek látszanak. E régi modort az új szőlő telepítők okszerűbb része ma már gondosan eltávolítja, s új szőlője közé fát többé nem ültet; legfeljebb a széles utak vonalát szegélyezi ritkán ültetett nemes csemetékkel. A szőlők közt most már gyümölcsöseit külön ülteti a jó gazda. A szőlőfajok megválogatása s faj szerint külön ültetése is dicséretesen halad elő, és a régi vegyes ültetésű szőlők mellett, a melyek még mindig a hasonlíthatlanul nagyobb részt teszik, évről-évre szaporodnak a faj szerint ültetett táblák, külön csemege-szőlő ültetésekkel.

Szappanos Sándor gazdatanácsnok a legutóbbi években tett új szőlő ültetéseket dülönként a következő sorozattal mutatja ki: a város beltelki területén $1^{200}/_{1600}$ hold, Temetőhegy 4^{1000} h., Tormás 2^{1200} h., Lencsés-Világos 2^{300} h., Pálfi bánom 3^{200} h., Gógány $900/_{1600}$ h., Nyilas-Kappanhalma 4^{1200} h., Tázerdő 3^{800} h., Bokros 5^{540} h., Hosszuhát 1^{1300} h., Zsiros 4^{600} h., Kálmánhegy 1^{1200} h., Csemő 103^{70} h., Nyársapát 168^{400} h., Alsójárás 2^{1500} h., Árboz $1300/_{1600}$ h., Felsőjárás 6^{400} h., Szurdok 23^{288} h., Esed 1^{1200} h., Csipvár 14^{800} h., Hangács 5^{800} h., Kürti dülő 2^{500} h., Fekete $1500/_{1600}$ h., Tetétlen $300/_{1600}$ h. Összeg $364^{1490}/_{1600}$ hold. Ezek közül a nyársapáti, szurdoki, csipvári és felső járási új ültetések érdemnek különös kiemelést, amelyek terjedő új szaporulatok.

Legjobban elterjedt szőlőfajok már a régi időből: a fekete és fehér kadarka, ráczfekete, veres, fehér és zöld dinka, fekete és fehér bajor, szegedi fehér, juhfark, sárfehér, aranyka, hosszúnnyelű, bálint. Ujabban ezekhez több franczia faj: riesling, oporto, burgundi stb. járul. A csemege szőlők közt főképp a chasselas fajok, passatutti terjednek.

A nagyobb új rendszeres telepítések közt a kertészeti egylet telepén kívül, a melyet az előző §-ban már említettem, különös kiemelést érdemelnek a következők:

1. *Oppenheim Emil és Henrik budapesti bornagykereskedő cég nyársapáthi Margit nevű telepe.* Közvetlen a Czeglédről N.-Kőrösre vezető vasut mellett. Itt 90 hold van már kiültetve nemes faju szőlőkkel. Még tovább is folytatják a kiültetés. A telep létesítése 1888-ban kezdetett, 36 hold ültetéssel. Szabályos táblakra van beosztva. a) Csemege szőlőfajok benne: Chasselas rouge és ch. blanc, passatutti, madleine, angevine, b) fehér borfajok: ezerjő, kövi dinka, zöld sylváni, hosszúnnyelű, szlankamenka, olasz riesling, mézes fehér, muscat-lunel; c) veres borfajok: carbonet, merlot, oportó, sant-laurent, nagy-burgundi, kadarka, alicante-bouschet. A szőlők karókkal vannak állatva. Ezen kívül faj gyűjtemény is van. 1894-ben 800 hectoliter volt a bortermés, hectoliterenként 18—30 frt értékben. Eladatott azután 300 métermázsza csemege szőlő 15—30 frtjával métermázsánsként. Piaczok az eladásra: Budapest, Bécs, Berlin. Vágatott 1894 őszén $1\frac{1}{2}$ millió ültetni való sima szőlővessző 4—15 frt értékben ezrenként. A telep összes főutai kettős gyümölcsfa sorral kiültetvők, egyes helyeken külön gyümölcstelekpekkel. A fák közt legtöbb az

alma, körte, azután a megy, kajszin baraczk; kevesebb a szilva, cseresznye, őszi haraczk, dió. A gyümölcsfaiskola 6000 nemes csemetével. Karó nyérésre van 12 hold akáczos, kas-vessző termelésre füztelep, a szőlő ültetések pótlására több hold szőlővessző iskola. Alkalmazva van a telepen egy telepvezető, 2 segéd, mindenik vinczellér képezdét végzett, évi 300—700 frt fizetéssel; 14 kapás, 1 kocsis, akik részére a telepen családi lakások építvék. Van 1500 hectoliterre szolgáló borház, több istálló. A telepen a talajviz levezetésére átlag 4 méter szűles, összesen 5 kilométer hosszú csatorna szolgál. A trágyázás istálló és sertés trágyával, azután kísérletül többféle vegytrágyával történik.

2. *B. Tóth Ferencz csemői telepe.* Ez 80 holdra van tervezve, melyből eddig nemes fajú csemege és borszőlővel be van ültetve 20 hold. Ezen kívül külön gyümölcsösben van 4000 drb nemes gyümölcsfa. Van 2 hold faiskola.

A telep egészen sivány homokbuczkákon készült. A tulajdonos a buczkákat mezei vasuton hordatta és hordatja széljel, s 1—2 méter feltöltéssel egyengeti ki a gödrös laposokat, a futó homokot vastag szalmázással kötven meg. Egyenként 200 frttal fizetett 8 állandó munkás van alkalmazva, akik részére a telepen rendes lakások vannak. Termesztett szőlőfajok Oppenheiméival megegyeznek. A fiatal telep 1894-dik. évi bortermése 19 hektoliter kitünő szesztartalmu bor volt. A telepen a termés számára a buczkák alá téglá pincze is van építve.

3. *Darányi Ferencz kécskeméti ügyvéd szintén csemői 50 holdas szőlőtelepe,* utai mellett 2200 nemes gyümölcsfa ültetéssel. Telepítése 1889-ben vette kezdetét. Kellő épületekkel s munkakerővel ez is rendesen el van látva.

Kisebb terjedelmű jeles új szőlőtelepek. Dr. Dezső Gyula hangácsai 5 holdas, Ádám László zsirosi $1^{400}/_{1600}$, Pintér János felső járási 3, Kapu Pál nyársapáti 10, Nagy Kaszap Farkas örökősei nyársapáti 20, Szarka Mihály szintén nyársapáti 9, Patonai György alsójárási $1^{1200}/_{1600}$, dr. Szabó Ambrus csemői 5, Csizmadi János csemői 4, Debreczeni Károly szintén csemői 4, Kiss Pál ugyanottani 10, Póka Kálmán tormási 2 holdas új szőlőtelepe stb. Somogyi Károly mérnök lencsési, Halász Zsigmond budapesti vivőmester bántósi-bánomi régi szőlőjében létesített fajszerinti elkülönítéssel egyrészt új telepet. Ez irányban szintén számosan vannak és szaporodnak a jó példa követők.

És bár az 1891-dik év óta négy éven át erősen uralkodott peronospora, s az ellene elég szorgalommal, de nem mindig sikerrel alkalmazott permetezés daczára, nagymértékben csökkentette az előbb neki buzdult kedvet; mióta e veszedelem szűnik s legyőzése e homoki szőlőkben is jobban sikerül, azóta ismét újra éled s erősödik e téren is a kedv, buzgóság és szorgalom.

A szüret eredményét, a must árát szüretkor, azután a borok és szőlő árát, forgalmával együtt az 1885-től 1894-ig terjedő 10 év alatt a következő táblázat mutatja:

Évszám	Összes termés hektoliter	Eladatott must szüretkor hektoliter	Must ára szüretkor hektoliterekben		Borárak évi átlag hektoliterenként				Szőlőkép eladatott vidékre		
					új bor		ó bor		méter-mázsza	ára métermázsánként	
			frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.		frt	kr.
1885	9750	1060	3	80	7	50	7	—	750	6	—
1886	5068	980	9	50	12	—	9	—	680	8	—
1887	8200	180	7	—	8	—	8	—	275	6	—
1888	4413	70	7	09	9	—	11	—	488	8	—
1889	22065	5000	6	—	8	—	12	—	1218	9	—
1890	5000	345	14	—	15	—	16	—	66	10	—
1891	9160	500	18	—	20	—	30	—	317	12	—
1892	906	50	16	—	22	—	24	—	60	16	—
1893	8437	210	15	—	16	—	20	—	532	15	—
1894	8970	340	15	—	16	—	18	—	1915	15	—

1885-ben szárazság apasztotta a termést, 1886-ban szintén sokat apasztott a nagy szárazság, de kitünő bor termett, 1888-ban jégverés pusztított, 1889-ben a bokrosi és hosszuháti szőlőket szintén elverte a jég, 1891-ben a peronospora és a hozzá csatlakozott jégverés tett sok kárt, 1892-ben ismét mind a két veszedelem szomorította a gazdát, 1893-ban a peronosporához a májusi fagy járult, 1894-ben ismét nagy szárazság uralkodott.

Mégis az előző rosszabb időkre az 1884-dik és az azt követett 1885-dik év a forduló pont az azóta reménynyel biztató jobb jövőre.

Említve van az előzőkben, hogy boraink tulnyomó része hajdan veres volt. Ez előtt 25—30 évvel a fehér bortermelés felé kezdett az igyekezet hajlani. Most határozottan a siller a tulnyomó. Ezt okozza, mert homokos talajunkban a fekete szőlő-fajok közönségesen bővebb és biztosabb termékenységeknek tapasztaltattak, mint a fehérek, amellet tőkéik is tartósabbak, amelyek termése törkölyön forratás nélkül szürve s a fehér fajokkal öszszeszedve adja a kellemes italu sillert. Fellehet venni, hogy az összes termésnek $\frac{3}{8}$ -da siller, $\frac{2}{8}$ -da veres és $\frac{1}{8}$ -da fehér.

Vasuton elszállítottatott innen az 1890-dik évben 6020, az 1891-dikben 4120, az 1892-dikben 5170, az 1893-dikban 3750, az 1894-dikben 11,010 hektoliter bor. Az a körülmény, hogy némely évben több szállítottatott el, mint a mennyi termett, holott a helyi fogyasztást is kikellett elégitni, abban leli magyarázatát, mert a régibb olcsó évekről nagy mennyiségű ó-borok maradtak készletben, a melyek megmaradásától, mióta boraink magas szeszartalma felismertetett és megállapítottatott, nem fél többé a termelő és nem igyekszik azokon minden áron gyorsan tuladni, mint ez előtt, hanem jó pinczék építésével és jó borkezeléssel igyekszik azok értékét az eltartással nevelni, a mi okszerű szorgalommal azután évről-évre több-többnek sikerül is. A fentebb közlött bor és szőlő árak különben az évi rendes közép átlag árakat mutatják: de némely évben egyeseknél az ó-borok, s különösen a csemege szőlők sokkal magasabb árakon is találhatnak vevőt. Így például az 1886-dik évi termésű bor, melyből számos gazdának ma is van még készlete, az 1890-ik év óta 40—50 frton is elkél, sőt az 1892-dik évi termés ára már 1893-ban 30—35 frtig, az 1894-dikié pedig következő évre 24—30 frtig felemelkedett. A korán érő chasselas faj csemege szőlők ára métermázsánsként rendszeren 25—45 forint közt szokott változni.

142. §. A gyümölcsészet különösen.

Fel van tüntetve az előzőkben, hogy gyümölcsészetünk régen főkép a szőlők területén folyt, s a nemesitetlen közönséges gyümölcs tömeges termelésére szoritkozott. Azt is emlitem, hogy néhány évtized óta emelkedett a gyümölcs nemesítés, a régi nemesitetlen gyümölcsfák helyett szaporodnak a válogatott nemes faju gyümölcsfák, és a nemes gyümölcsfa nincs többé főkép a

szőlőtelepek tőkéi közé utalva, a hol árnyékolásával, a szőlőtermés mennyiségének és minőségének egyaránt kárt tesz, hanem valamint a szőlők területén, azonkép a tanyai és házi kertekben, azután egyéb alkalmas helyeken is terjedelmes önálló gyümölcsösök egymás után állanak elő. Sok gyümölcsfa van ültetve már is egyes tanyai épületek és az állandó tanyai iskolák körül. Ma már kevés azon tanyai épületek száma, amelyek mellett valami gyümölcsfa ne volna.

Szapponas Sándor gazdatanácsnok legalább is 720,000-re teszi a határhoz tartozó szőlőkben, házi és tanyai kertekben, külön gyümölcsösökben stb. ez idő szerint meglevő termő gyümölcsfák számát. Csak az előző §-ban a $364\frac{1490}{1600}$ holddal kimutatott új szőlő telepítések körül, részint azok széles út szegélyein, és mesgyéin, részint azok mellett különálló gyümölcsösökben, dülönként következő számu új ültetésű nemesített gyümölcsfát mutat ki: A város beltelki területén 1350, a temető hegyi szőlőben ($1\frac{800}{1600}$ hold külön álló gyümölcsössel) 1137, Tórmásban 638, Lencsés-Világosban 587, a pálfai bánomban 780, a Gógányban 588, Nyilas-Kappanhalmán 1149, a Tázerdőben 1888, Bokrosban 1369, a Zsirosban 2072, Kálmánhegyen 2105, a Csemőben ($14\frac{1100}{1600}$ hold különálló gyümölcsössel) 10,497, Nyársapáton 3451, Alsójárason 350, Árbozon 640, Felsőjárason ($2\frac{800}{1600}$ hold külön álló gyümölcsössel) 2318, a Szurdokban 4001, Eseden 750, Csipváron 1886, Hangácson 387, a kürti dülőben 670, a Feketén 550, Tetétlenen 565; együtt 40,718 új ültetésű nemes gyümölcsfa. Nyársapáton és Csemőben ugyanazok a főgyümölcsstenyésztők, akiknek az előző §-ban nagy szőlőtelepeit ismertettem.

Legnagyobb figyelemben részesül a gyümölcsfélék közt az alma; sokkal kisebbben a körte: de mindenikből sok faj van tenyésztés alatt. A kipróbált régi jó fajokhoz, különösen a kertészeti egyesület útján, amelynek faiskolájából a nemes csemoték tulnyomó része kerül, számos új faj sorakozik. A régi almafajok közt legterjedtebbek a téli citrom, török bálint, téli piros pogácsa, fehér tafota, eper vagy régi néven bika, kő-páris, daru, rozmarin, fontos, ziriz vagy zeliz alma; — az ujak közt első helyen állnak a kedveltségben és terjedtségben a renette fajok, amelyek sok változatban vannak (ananász, asztrakani, Balog renettéje, Baumann piros, Canadai stb. renette); igen kedvelt az angol arany pármén, az Ádám pármén; terjed a Gravensteini, szabad-

kai nagy szeresika, a sárga bellefleur, Simonffy piros. A körték közt a: régi őszi és téli császár, Kálmán és nemes Kolmár, nyári muskotály fajok állanak most is legnagyobb terjedtségben; az ujak közt különösen az Esperen és Esperes fajok szaporodnak (Esperen uri körte, Esperen bergamotte, nyári esperes, téli esperes, társulati esperes); kedveltek azután az: Arlenbergi Kolmár, Diel vajoncza, Napoleon vajoncza. A meggy termelés terjedelemben és jelentőségben megelőzi a cseresznyét. Uralkodó a körösi meggy két fajban, hosszú és kurta száruban, a mely a régi halyag és fekete meggyet nagyon kiszorítja. Más új fajok szaporodása kevés. A szilvák közt a beszterczei szilváé a korona. Emellett szesztermelésre még a veres szilva a tömeges, főképp rendes és bő termése miatt. A ringlő fajok (zöld ringlő, Althán ringlója stb.) nem tömegesek: de Späth Anna, Viktória s más nemes szilvák is egyes termelők kedvencei. Szaporodólag tömeges a különféle kajszin és őszi barack termelés.

A gyümölcsfáknak mindinkább nagyobb gondozásban, szakszerű ápolásban részesítése, és új ültetésekkel szaporítása, kedvező időjárás mellett fokozatosan emeli a gyümölcstermelés eredményét. A határ évi átlagos különféle gyümölcstermése 20—30 ezer, sőt jó években 40 ezer métermázsára is tehető. Ezen gyümölcs nagy része nem helyben fogy el; hanem piacunk közvetítésével, mint kereskedelmi cikk, távol vidékekre, Budapestre, Bécsbe, Berlinbe, s nevezetes részben Oroszország fővárosába, Szentpétervárra is szállítatik. Városunk piacát ez a gyümölcserés idején a legkorábbi hajnaltól csaknem délig igen forgalmassá teszi. A termelő különféle szállító eszközökkel lehető korán törekszik a piacon megjelenni, a hol azt a kofák s szállító vállalkozók szedik tömegesen össze, s pakolják át alkalmas kosarakba s egyéb szállító eszközökbe, hogy még azon reggel friss állapotban gyorsan vasutra adható, s egész waggon számra rendeltetési helyére tova szállítható legyen. Az, hogy minél korábban kerül valamely gyümölcs-faj a piacra, annál jobb áru és kelendőbb az, régi általános észrevétel: de nevezetes észrevétel a piaci forgalmat illetőleg még az is, hogy a nagy mennyiség is neveli s biztosítja a kelendőséget, és vele a jövedelmet; természetesen, mert csak megfelelő tömegnél fejlődhetik ki a helyi fogyasztáson túl a vállalkozó kereskedés s keresik fel a vidéki vevők a termelési piacot. Nemesebb fajta gyümölcseit Nagy-Körösnek is csak

azután sikerült megfelelő áron kereskedésbe juttatni, mikor már tömegesebben került az a piacra.

Városunkból fán termett különféle gyümölcs elszállított a helybeli vasut állomásról 1890-ben 12,150, — 1891-ben 23,440, — 1892-ben 12,710, — 1893-ban 14,950, — 1894-ben 14,770 métermázsá, ezenkívül van a helybeli fogyasztás, és az a mennyiség, a mely a n.-kőrösi földről a szomszéd czeplédi és abonyi vasut állomásokon adatott vasutra, vagy vasuton kívül más szállító eszközön vitetett fogyasztásra, ami szintén jelentékeny összeg, ámbár ismét tagadni nem lehet, hogy a nagy-kőrösi piac és vasut állomás gyümölcsforgalmát a szomszéd két Kécske község gyümölcsstermelése is szaporítja.

Árt tekintve a nagyobb mértékben termelt gyümölcsfajok ára piacunkon, az 1885-től 1894-ig terjedt 10 év alatt, minden ingadozása mellett, a viszonyokhoz képest általában elég türehető volt; mert ha egyik-másik évben valamely gyümölcsfajból kevesebb termett, annak áremelkedése pótolta a hiányt; nagy termés idején pedig, mint a milyen az 1885, 1887, 1889, 1891, 1892 és az 1894-dik évek voltak, a nagy tömeg ütötte helyre a csekélyebb ár fogyatékát.

Legfeltűnőbb és legfolytonosabb árcsökkenés mutatkozik a kőrösi meggy név alatt most már országszerte elterjedt spanyol meggynél. Ezt főkép két ok idézte elő; először az, mert ez igen becses, szállításra nagyon alkalmas és mindenfelé kapós gyümölcs termelése itt helyt nagyon elszaporodott; másodsor, mert épen becsénél és biztos termésénél fogva fájnak nevelése innen másfelé is nagy mértékben elterjedt, és a termelés szaporodására ható e két ok, meggátolta, hogy új fogyasztó-piacok találása által a kelendőség a helybeli piacon a termék szaporulatával egyensúlyra jusson. Azonban mégis a kőrösi meggy egyike azon gyümölcsöknek, amelyek nagyban termelése, kielégítő terméseikkel s áraikkal ma is legbiztosabban jutalmazták a gazdát.

Különben a mondott 10 év közön, t. i. 1885-től 1894-ig a különféle gyümölcsfélék átlagos ára helyi piacunkon métermázsánként a következő volt.

Korai cseresznye: legalacsonyabb ár 1885-ben 5 frt, legmagasabb 10 frt 20 kr, legrendesebb 6 frt 50 kr, 7 frt közt.

Közép érésű cseresznye, legalacsonyabb szintén 1885-ben

6 frt, legmagasabb 1888-ban 9 frt, legrendesebb 7 frt 20 kr, 7 frt 50 kr. közt.

Nagy-körösi spanyol meggy, legalacsonyabb 1890-ben 16 frt 50 kr, legmagasabb 1888-ban 22 frt, legrendesebb 18—20 frt közt.

Korai barack, legalacsonyabb 1894-ben 10 frt 20 kr, legmagasabb 25 frt 20 kr, legrendesebb 15 frt körül.

Kajszin barack, legalacsonyabb 1894-ben 6 frt, legmagasabb 1888-ban 14 frt, legrendesebb 7—8 frt közt.

Korai körte legalacsonyabb, egyszersmind legrendesebb 1885. 1887, 1889, 1890 és 1891-ben 9 frt, legmagasabb 1886 és 1892-ben 15 frt.

Őszi körte, legalacsonyabb 1894-ben 6 frt 80 kr, legmagasabb 1893-ban 14 frt 50 kr, legrendesebb 9 frt.

Téli körte, legalacsonyabb 1888-ban 11 frt, legmagasabb 1886-ban 22 frt, legrendesebb 14—16 frt közt.

Nyári alma, legalacsonyabb 1894-ben 4 frt 50 kr, legmagasabb 1893-ban 9 frt, legrendesebb 7 frt.

Őszi alma, legalacsonyabb 1887-ben 4 frt, legmagasabb 1886-ban 11 frt, legrendesebb 8 frt körül.

Téli alma, legalacsonyabb 1887 és 1894-ben 9 frt, legmagasabb 1888 és 1891-ben 14 frt, legrendesebb 12—13 frt.

Korai őszi barack, legalacsonyabb 1887-ben 16 frt, legmagasabb 1892-ben 50 frt, legrendesebb 40 frt.

Későbbi őszi barack, legalacsonyabb 1887 és 1894-ben 4 frt 50 kr, legmagasabb 1886-ban 13 frt, legrendesebb 6—8 frt közt.

Dió, legalacsonyabb 1885, 1888, 1890, 1891-ben 14 frt, legmagasabb 1886 és 1893-ban 16 frt, legrendesebb 15 frt.

Besztercei szilva, legalacsonyabb 1885-ben 6 frt 30 kr, legmagasabb 1888-ban 20 frt 50 kr, legrendesebb 7 frt 20 kr, 7 frt 50 kr.

143. §. A kertészet, zöldség s veteménytermelés különösen.

Említve van a 139. §-ban, hogy városunk konyhakerti terményei közt már a régi időben az uborka foglalta az első helyet. Ebben a rangban megvan ez ma is. Városunk legjelentékenyebb s legjövedelmezőbb konyhakertészeti terméke ma is az uborka, mely itt évről-évre nagyobb mennyiségben szokott termesztetni.

Különösen pár évtized óta vett ez nagy lendületet, amióta e termelési ággal, amelyet előbb főképp az alsó szegény osztály asszony-népe üzőtt, a vagyonosabbak is elkezdtek foglalkozni, akik belátván ennek haszonhajtó voltát, részint maguk napszámossokkal, részint ugynevezett 100 □ öles portiós részletekben kiosztott területeken, részes, főképp a szegény osztály nőszemélyzete közül vállalkozó, rendesen feles mivelőkkel üzik e termelést, főképp a városhoz közel fekvő új osztású földek kórhanys talaju területén.

Ismeretünk szerint városunkon kívül, Magyarországon Rákospalotán, azután Morvaországban Znaimban van még oly divatja az uborkatermelésnek, mint itt: azonban a n.-kőrösi uborkatermelés ezek mindenikének, termékének koraiságával, izletességével és kelendőségével, valamint termelésének terjedelmével előtte áll.

E körülmény azt idézte elő, hogy e termékre nézve már a helybeli lakosság közt erős üzleti szellem fejlett ki, azon kívül, hogy a külföldi kereskedők is uborka bevásárlásaikra nézve Nagy-Kőröst kedvelt helyöknek tekintik, s szívesen időznek itt vagy maguk, vagy megbízottaik személyében az uborka érés, vagyis inkább uborka szedés egész ideje alatt.

Más különben oly üzletág ez, mely egykönnyen a versenytől sem félthető. Ezt az előnyt a termelők részéről igényelt kiváló gond, csüggedetlen s kitartó szorgalom, kifejtett hozzáértés, s különösen a haszonhajtó eredményhez megerősödött bizalom, mely a kitartó szorgalomnak fő emeltyüje, adja meg, a mely megkivántatóságok együtt csak nehezen és sok idő alatt fejlenek ki.

Tudvalevőleg a korai termés szaporítja a hasznot, a kései fagyok pedig gyakran leforrázzák a korai vetést és a kikelő uborka palántát; s minthogy az uborkát, valamint általában a kobakos növényeket átültetni nem igen lehet, ennek következtében néha 2—3 ízben is újra kell vetni. Nem ritkán a forró nyár perzseli el a növényt s rontja meg termését. Ezek miatt a nem kitartó termelő, hamar bizalmát és kedvét veszti.

A termeléshez szükséges fáradságnál még nagyobb szorgalmat és kitartást igényel az elárusítás. A közép nagyságúra megnőtt, de még éretlen, zöld uborkát, délutánonként, sőt lehetőleg estefelé kell minden harmad-negyednap megszédni, lehetőleg vigyázván, hogy leszedéskor a hamva le ne veressék, mert különben a kofa fitymálja s mint állott törődöttet ki is hányja, vagy

olcsóbbért veszi a hamvatlant. Az így megszedett s vigyázva kosarakba, kasokba rakott uborkával már a legkoraibb hajnalban piacon ül a termelő vagy eladó s mikorra a nap 4 órára felkél, akkorra elkell adni árucikkét, hogy a többi gyümölcs előtt pakoltathassék és szállíttathassék vasutra, mert azután már a fái gyümölcsök piaczi forgalma következik.

Gondos utánjárással eszközölt felvétel szerint, városunk belterületén és külső határában az 1885-dik évben 186 kat. hold és 660 □ öl területű föld volt uborkával beültetve, melynek megmivelésével 1867 egyén foglalkozott. Így esett egy-egy munkásra 160 □ öl mívelendő föld. Az 1894-dik évben 360 kat. holdra emelkedett a mívelési terület s hozzá az azzal foglalkozók száma mintegy 3600-ra.

Szappanos Sándor úr az uborka termés és elárusítás forgalmát az 1885-től 1894-dik évig terjedt tíz évről a következő táblázat szerint közli:

Termési év	Métermázsákban		Termési év	Métermázsákban	
	évi termés	vidékre vas- uton el- szállított		évi termés	vidékre vas- uton el- szállított
1885	27510	22925	1890	41345	34290
1886	28640	24680	1891	49870	41110
1887	29860	26950	1892	37850	32750
1888	31980	27780	1893	45490	37110
1889	40315	33840	1894	21380	17910

1894-ben a nagy szárazság rontotta meg nagyon a termést.

Itt természetesen a házi szükségre tett apró termesztés nincs felvéve; azután a vasuton kívül, tengelyen vagy más alkalmatossággal vidékre tett szállítás is hiányzik. Főpiacok erre nézve is Budapest, Bécs, Berlin, Szent-Pétervár.

Egyéb zöldség termelést oly kiválólag mint az uborkáét, nem űz a lakosság. Mégis egyéb zöldség, kerti s asztali terményfélére is akad több-kevesebb oly termelő, akik ezt és mást kiválasztott jövedelem forrásul nagyban is termelnek. Ilyen termékek leginkább és többeknél: a bab, káposzta, paradicsom, petrezselyem, zeller, sárga répa, dinnye, retek, vöröshagyma, borsó, pórhagyma, saláta, karaláb, paprika, torma. Van néhány szakkertész is, akik ezek termelésével és elárusításával főüzletökkép foglalkoznak; de

de rendszeren foglalkoznak egyikkel-másikkal, sőt többel együtt a tanyai kertészek és pedig elég nagy terjedelemben, és kedvező években szép sikerrel. Sok saláta és korai vereshagyma termeltek az uborkaföldeken, mint elővetemény akkép, hogy mikorra az uborka folyni kezd, ezek onnan kikerülnek.

A bab részint zölden hüvelyes állapotban, részint szemessé szárítva jön kereskedésbe, még pedig utóbbi minőség szerint aránylag eléggé jelentékeny mennyiségben. Szemes bab elszállítatott vasuton 1890-ben 600, 1891-ben 4010, 1892-ben 1170, 1893-ban 2270, 1894-ben 3170 métermázsa. A zöldhüvelyes és a szemes bab ára ez időszak alatt métermázsánként 4—6 frt közt változott. Egyéb zöldség ára ugyanezen idő alatt métermázsánként: sárga répa 4—7 frt, petrezselyem 5—10, zeller 6—15, csöves paprika 8—12, pórhagyma 7—10, vöröshagyma 4'50—8, retek 1—3, torma 10—25, káposztának száza 2—8, paradicsomnak szintén száza 3—6, nyári karalábé 1—2 frt közt változott.

144. §. *Gyümölcsfeldolgozás és szesztermelés.*

A túlérlett és ez okból kivitelre alkalmatlan gyümölcs megszokott aszaltatni. De ez mindössze is nagyon kevés és leginkább csak házi fogyasztásra, házi szükségre szolgál. A gyümölcsnek aszalása útján kereskedelmi értékesítése nincs kifejlödve. A korai és kajszin barack és a beszterczei szilva egy része rendszeren lekvárnak főzetik, házi szükségre, sőt lekvárból eladásra s kereskedésbe is megy, de nem sok. Almának, körtének, meggynek borrá készítése nincs gyakorlatban, hasonlóképp gyümölcs szörpök, s frissítő italok készítése sincs. Mindez pedig onnan van, mert a házi szükségesen s helyi fogyasztáson tultermő gyümölcs friss állapotban is rendszerint mindig elkél s jobb jövedelmet hoz és hamarabb szorgáltatja azt, mint aszalás vagy egyéb kikészítés útján.

Különféle gyümölcs konservek, és befőttek készítése azonban uri házaknál általában, sőt még a jobb módu köznép jobb gazdaszonyainál is terjedt divatban van.

Az elérett, lehullott, vagy máskülönben selejtes, megromlott gyümölcs legnagyobb részét, sőt 4—5 év óta az epret is általában czeفرébe szokás összegyűjteni, együtt vagy a gyümölcsnemek szerint külön, azután így szesszé kifőzni, mely czélra számos kis üst szolgál a városon. Tapasztaltatott, hogy olyan alacsony gyü-

mölcsárak mellett, mint legutóbb az 1893—1894-dik évi árak több gyümölcsnemnél voltak, még az egészséges gyümölcs tömeges kifőzése sem rossz vállalat; mert az utóbbi években a gyümölesszesz ára igen megfelelőleg alakult. Az 1894—1895-dik évben a barackszesznek hektoliterje 70—100 frtért, a szilvaszeszé 60—70 frtért elkelt s így most is eladható.

Az eperszesznek főzése főkép 1893—1894-ben kezdett nagyobb lendületet venni s népünk belátta, hogy az eperszesz termelés épen nagyon jól kifizeti magát; mert egy nagyobb eperfa terméséből 30—40, de mnndjuk közép számitással legalább 10—20 liter eperszesz kifőzhető.

Dinnyéből is megindult már a szeszfőzés.

Városunkban az 1890-től 1894-ig terjedt 5 év alatt a megadóztatási kimutatás szerint következő mennyiségű gyümölesszesz termeltetett; az 1890-dik évben 4119, 1891-ben 7154, 1892-ben 3648, az 1893-dik évben 13,648, az 1894-dikben 9483 hektoliter.

145. §. *Szőlőhegy-rendszabályok.*

Gyümölcsfákkal rakott szőlőhegyeink, illetőleg szőlőskertjeink, ahol a csavargó nép tavasztól ősziig éjjel nappal többféle kész élelmi szert, télen és egész éven át pedig tüzelőt, sok lopni való s kártevésre alkalmas tárgyat talál, már a régi időkben sok lopásnak, kártételnek, veszedelemnek voltak folyvást kitéve, amelyek a tulajdonost sokszor sulytották, keserítették s kedvét a szorgalom kifejtésétől gyakran elvették. Ezek megtorlására a régi időkben, valamint országszerte nem, azonkép külön mező és hegyrendőrségi törvény N.-Körösön sem volt. Csak a közönséges büntető törvények és szokások hatása alatt állott ezek meggátlása; ami annál kevésbé volt kielégítő, minél könnyebb volt és gyakrabban szolgált itt az alkalom, más állapotokhoz képest, a kártételre. Ma, a mikor általában szigorubb a rend, és felügyelet, azután a kártételek stb. büntetése, szintén sok panasz van még e téren; hát még akkor.

Az 1840. évi IX-dik törvényczikkben foglalt mezőrendőrségi törvénynek országgyűlésen az egész ország részére történt meghozatala után, Nagy-Körös város szőlőbirtokos közönsége nem érte be a törvénybe foglalt közönséges mezőrendőrségi törvénynyel.

Az 1846-dik évi tanácsgyűlési jegyzőkönyv 1217-dik száma

szerint: Szalay József, Tarsa József s több alsóhegyi szőlős gazdák indokolt panaszt emelvén a szőlőbeli sok bitangolás és kártétel ellen, kérelmeztek a hegybírák jogai és kötelességei világos körvonalozásáért s a szőlőterületekre nézve szigorúsított rendszabályok alkalmazásáért. Ekkor Gál Ambrus, Szalay Mihály és Papp Sándor tanácsnokok küldettek ki ez ügyben véleményezésre és az önálló szőlőhegyi rendőri szabályzat elkészítésére. Ezek munkálatakat 1848. január 4-én mutatták be. A közbejött szabadságharci események azonban megakadályozták az ügy haladását. Végre 1853-ban alkottatott meg a szabályzat, mely azután több hivatalos eljáráson átmenve, és egyesek ellenszegülése által is késleltetve, az 1855. évi december 24-én 3055. tanácsgyűlési szám alatt hozott végzés által léptetett életbe.

Ebből kivonatolom a következőket. 1. Fő elvül állittatik fel, hogy minden szőlőbirtok, birtokosának ugyan szabadon használható tulajdona, mindazáltal a közrend fentartása és a többi birtokos társak érdekei ellenőrzése szempontjából, ezen használat némi korlátozást szenved. Ezen elvből kiindulva meg nem engedhető, hogy valamelyik szőlőbirtokos birtokában állandó s családos lakást, házi szárnyas állatokat, barmokat, kutyákat tarthasson. Minthogy pedig a város némely része a szőlős kertekkel szoros egybefüggésben áll, az ily házak tulajdonosai eltiltatnak a szőlőhegyekre káros apró-jószág tartásától, vagy pedig udvaraikat a szomszéd szőlőskertektől biztos kerítéssel elzárni kötelesek; különben az okozandó károkért, mint szándékos kártevők fognak megbüntettetni. 2. Nem akadályoztattatik, hogy az oly nagy szőlőterületek tulajdonosai, akik annyival bírnak, hogy birtokuk egész évi munkája egy esztendő cselédet igényelvén, szőlőbirtokukban kintlakó kapást tartsanak: de ezen engedélyhez csatoltatik, hogy:

- a) a felfogadandó kapás nem lehet oly egyén, a ki a megrovottak jegyzőkönyvében be van jegyezve; b) felfogadása, mint rendes cselédé, a rendőrtanácsnoki hivatalnál bejelentendő. c) Családja vele nem lakhatik kin. d) Egyedül gazdája birtoka területén bir szabad tartózkodási joggal, ha azon kívül találtatik, mint ok nélkül barangoló, birság alá esik, e) ha csak egy ízben is lopásban tapasztaltatik, azonnal megszűnik reá nézve a kintlakhatási engedély, sőt bizonyos évekre a kapáskodhatástól is megfosztatik. Az ily esztendő kapással ellátott birtokosok sem vétetnek ki a rendes köz-csász bérének aránylagos fizetése alól. Hanem: 3, a

N.-Körös város határában fekvő szőlős kertek 5 kerületre osztattak. Mindegyiknek egy a városi hatóság által kinevezett bizalmi férfi lett felügyelő elnöke, kinek kötelessége volt: a) a kerületéhez tartozó szőlők pontos összeírása, b) a csőszöknek az illető hegybírák közbejöttével való felfogadása, azok bérének aránylagos beszedése, és utólagos kifizetése sat. . . . 8) Minthogy a régi időkben felfogott szőlős kertek nincsenek rendes dülökre felosztva s így annak kivitele, hogy mindenki birtokához csak a szekér-utakon járjon, szerfelett sok nehézséggel jár, ideiglenesen megengedtetett, hogy míg ezek szabályoztatnak, addig a külsőbb birtokosok birtokaikba, az eddig használt barázda utakon járhasanak. Az újabb kiosztásu bánomoknál, a melyek rendes dülöutakkal ellátva vannak, amelyekről minden szőlőrészlethez kényelmesen el lehet jutni, ez a kivétel nem engedtetett meg. 9) a szőlőkön keresztül rétre, tanyákra vagy máshová járás eltiltatott. 10. Kötelességévé tétetett minden szélső birtokosnak a szőlő ároknak rendben és tisztán tartása; a szekérutakat elzáró kapuk kiállítása és fentartása, s nyitva nem hagyásuk felügyelete. 11. Szőlős kertekben a jószágoknak szabadon eresztése az év minden szakában tiltatik. Hasonlóképtiltatik az árkokban, a mesgyéken, idegen helyen a fűszedés, gazszedés, szárazgaj, tuskószedés. A 13-dik §-ban mindezek áthágóinak fokozatos büntetései számláltatnak elő.

Ebben a szabályzatban a városi képviselő testületnek 1886-ban 1978 sz. a. hozott végzése szerint lényeges változtatások állottak elő, amelyek részint a változott korszellem szerint könnyítettek az előző szabályokon, részint ott a hol kellett, szigorúsítottak azon. Jelesen az új szabályzat 130. §-sa szerint: Az év július 1-ső napján tul a szőlőskertekben semmi szárnyas állatot nem szabad tartani. A 131. §. által a szőlők szomszédságában levő beltelkek lakóinak az elkerítkezésre vonatkozó elkerítkezési kötelességek szigorúsittatik. Más §§-sok az árkok, mesgyék, az utakra kihajló fák rendben tartására nézve, a szőlők közt levő földeken, mesgyéken való legeltetés, fűszedés stb. ellen szigorusitják a tilalmakat, s az áthágók ellen büntetéseket szabnak.

Erre következett „A mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről alkotott 1894-dik évi XII-dik új országgyűlési törvényczikk, amely 1894. nov. 1-én léptetett életbe.

Ezen törvény 61 §-sa megengedi, hogy a 62 és 63 §§-sokban felsorolt esetekben a szőlőbirtokosok a szőlőmivelés érdekei-

nek előmozdítása czéljából, hegyközségekké alakulhassanak és a törvény rendelkezései szerint az érdekkörükbe tartozó ügyekben önkormányzati alapon intézkedhessenek. A törvény ezen engedélyét a nagykőrösi szőlőbirtokosok még eddig nem vették használatba, hegyközségekké nem alakultak, következésképp a törvény s az arra vonatkozó végrehajtási rendelet értelmében a hegyőröknek alkalmazása a városi közönség, illetve a képviselőtestület kötelessége lett. A városi képviselő testület tehát az 1895 évi 3007 sz. határozatával a szőlős kerteket, valamint az ezek között levő, vagy az ezekkel összefüggő szántó és vetemény földeket XVI hegyőri járásra osztotta be, a hegyőrök fizetését akképp szabván meg, hogy azok az évi rendes javadalmazáson és a hajtó pénzen felül, az általuk feljelentett esetekből felmerülő pénzbüntetések 25 százalékát is kapják.

IV. FEJEZET.

Erdő. Erdőszet.

146. §. Erdő-birtokviszonyok 1848 előtt és után.

(Galgóczy Károlytól.)

Városi levéltárunkban nincsen anyag, a melyből a régi erdőségek terjedelméről, használatáról és a város lakosságával való viszonyáról világos ismeretet szerezhetnénk. De hogy a város határán a régi időben sok erdő volt, az már az Első Részben több helyen, különösen a 6. §-ban tárgyaltaiból kitetszik. A török-magyarokori okmányok közt a pótharaszttjai erdőről legelőször az 1626-dik évről, a kőrösi Nagyerdőről pedig különösen 1671-ről történik említés.*) A mellett ugyanezen okmányok közt számos „tezkere“, nyugtalevél van, a török basáknak s egyéb török főembereknek N.-Kőrös által évenként Szent-György és Demeter napra száz szekérszámra szállítani kötelezett fárol; azonképp a regestrumokban több helyen fordulnak elő, az erdei kártételekből származott bevételi bejegyzések.

Ez utóbbiak kettőre engednek következtetni; először arra, hogy már akkor volt egy kis gond az erdőkre; mert büntették a

*) Török-magyarokori emlékek. I. oszt. Okmánytár I. k. 1626. Regest. 15. l. azután 403. l. CCLXXXVII. okm.

tilos legeltetéssel, vagy fa-lopással kihágó erdei kártevőket; másodszor arra, hogy az erdő akkor már a város birtokában és felügyelete alatt állott. Hasonlóképp ezt bizonyítja a városi jegyzőkönyvben az 1759-dik évről foglalt az az intézkedés, amely szerint az elkövetett erdei visszaélésekre nézve határoztatott, hogy: ha valaki az erdőről hír és czédula nélkül fát visz, 12 frtra büntetetik és marhája elvétetik.

De ugyanez következik abból a birtok-jogviszonyból is, a mely az Első Részben kifejtve van, hogy t. i. N.-Kőrös város határa soha jobbágyi kezelés alatt nem volt, hanem a lakosság által az állítólagos földesuraktól bizonyos haszonbér, taksa, zálogbirtoklás, később örökmegvétel útján szabad adás-vevés mellett használtatott minden járulékaival együtt, a melyek közé az erdőilletőség is tartozott.

Fentebb a 11. §-ban (50. lap), Kátay Ferenczről van említve, hogy 1648-ban tiltakozott a városi hatóság előtt az ellen, hogy a lakosok az ő körösi erdejéből fát mernek vágni s ezt eltiltotta: de hogy ennek is a körösi határban külön határral megjelelt erdőbirtoka lett volna, arra semmi adat nincs. Hanem úgy mutatkozik, hogy akkép volt községi közös birtok és a városi előljáróság felügyelete, kezelése és hatósága alatt az erdő, mint a közlegelő.

Mikép keletkeztek a körösi határban a földesurak, azután azok közül többeknek a helybeli lakosok részére tett birtokadományozásából, illetőleg a földesuri terhek alól való felszabadításából a helybeli közbirtokosok, conpossessorok, az szintén a 11. §-ban (50—51. lap) van kifejtve, a hol az is kiderül, hogy az adományozott birtokrészek közt erdők is foglaltattak, amely jogon e közbirtokosok, az erdőből maguk részére a lakos közönségétől különálló erdőjogot és illetőséget követeltek.

Ugyane 11. §. folyamán ki van fejtve az egyes földesuri követelőkkel eszközölt örökváltság sorozata, s annak kapcsán az erdőkre vonatkozólag az is, hogy a helybeli közbirtokosoknak, épen említett külön erdőjog és illetőség követelésük alapján 1848. előtt a városi közönség ellen két perük folyt, t. i. egyik a melylyel a közbirtokosság maga részére a törzserdőből közbirtokossági jogon hetedrész követelt, másik, amelylyel az új ültetésű homok erdőségekből azon jogon követelt magának külön részt, minthogy azok területe a közös legelőből vonatott el.

Mikép szüntek meg e perek az 1848-dik évi események s az ösiséget megszüntető 1848: XV. t.-cz. következtében létrejött egység útján, az szintén e többször hivatolt 11. §-ban (64. l.) van feltüntetve. Végre a 14. §-ban az örökváltság kapcsán kifejtett erdőrészesülési viszonyok vannak ismertetve. (74. l.)

Az itt hivatoltaknak egymással és a helyszínével való összevetéséből kiderül, hogy az 1848-dik év előtt négyféle jogi természetű erdőbirtok volt N.-Kőrös város határában, és pedig: a) törzs-erdő birtok, amely a törzshatárnak képzeleti (104) régi jobbágytelekre osztásával volt kapcsolatban, és amelyhez a fölszabadítások útján, az ezekből származott helybeli közbirtokosság is illetőségi jogot tartott; ilyen volt különösen a Nagy erdő, és a Csókás; b) olyan erdő, amely a képzeleti régi jobbágy telkek fáizási jogával terhelt törzs erdő területén kívül esvén, az örökváltság útján a nélkül jutott a városi közönség közös birtokába, hogy azt a lakosság közös fáizási joga terhelte volna; ilyen: a pálfái, bántósi és különösen a pótharasztjai erdő; c) magán erdőségek, amelyek nem közös, hanem egyes birtokosok magántulajdonát képező területeken, régi erdőirtások maradékaikép, vagy új erdősitésekép állanak, s ennél fogva közös jogi viszony által nem voltak terhelve; végre: d) régi és új erdősitések, amelyek régi és új időben főképp homokkötés céljából közös, többnyire a haszontalan futóhomok, vagy közös legelő területeken a homokkötés céljából létesítettek, amelyekből a helybeli közbirtokosok épen azért, mert területek közös terület volt, szintén vitatott részesülést követeltek.

Ezzel a négy megkülönböztetéssel jött át az erdőbirtok az 1848-dik év után a most folyó időre.

Ezek kapcsán, a régi viszonyok ismertetésére nézve még csak a következőket jegyzem röviden, Molnár Gedeon jegyzőkönyvi kivonataiból ide:

1769-ben az erdő őrizetére felesküdt erdőbíró és négy csősz rendeltetett. 1770-ben az erdőben majorház állíttatott. 1796 évben Szabó János főszolgabírónak, mint a vármegye által kirendelt fölvyigázónak elnöklete alatt tartott gyűlésen határozottatott, hogy: a) a Nagyerdőből $\frac{1}{7}$ rész a helybeli conpossessoratusnak adassék, melyre a közbirtokosok, az 1796-dik évben az erdőre költött 1036 frt kiadás $\frac{1}{7}$ részének megtérítését szintén megajánlották; b) egy erdőinspector állíttatott évi 50 frt, azután a Nagyerdőbe két csősz 40—40 frt, és a Pálfájába 2 csősz 20—20 frt fizetéssel.

147. §. *A határ mostani összes erdőterülete.*

A 18. §-ban (85 l.), a hol a belső határ dülők szerint van kimutatva, két fő erdő dülő van megnevezve; egyik a 28-dik, a Csókás-erdő $2711^{1503}/_{1600}$ hold, másik a 30-dik dülő, a Nagyerdő-Halastó dülő $1619^{957}/_{1600}$ h., együtt $4331^{860}/_{1600}$ hold területtel.

Azonban ez nem mind erdő, hanem közte sok pusztla hely, azután rétbirtokok is vannak; ellenben e két nagy és egymás mellett levő erdődülön kívül más dülőiben is vannak a határnak kisebb-nagyobb erdő területei, még magánosok birtokában is. Különösen ily községi erdő terület még a Bántőse és Pálfája.

A 27. §-ban (113 l.), mely a belső határnak mívelési ágak szerint való megoszlásáról szól, $2746^{971}/_{1600}$ holdban van kimutatva a tényleges erdőterület.

Tetétlenül nagyon kevés, a 32. §. szerint mindössze $9^{335}/_{1600}$ h. az erdő.

De Pótharasztyán ismét jelentékeny az, a hol annak területe a 34. § szerint (128 l.) $1921^{1390}/_{1600}$ holdat tesz.

Ekkép a mívelésági kimutatások szerint a tágértelemben vett határ összes erdőterülete $4677^{1096}/_{1600}$ hold, amely, amint a következőkben kitetszeni fog, az erdő közt hozzá felfogott üres földekből, a javított erdőmívelés útján folyvást szaporodik.

148. §. *A „Nagy és Csókás erdő.”*

(Szappanos Sándortól.)

A „Nagy” és „Csókás” erdő a nagykőrösi kir. járásbiróságnál, mint telekkönyvi hatóságnál az 5. sz. tjkvben „N.-Kőrös város községi javai” jogezimén van telekkönyvezve; azonban az A. lapon mindjárt a tulajdonos megjelölése alatt, annak jogi természetete is feljegyezve van a következően:

„Az alább elsorolt erdőrészletek községi birtokot képeznek, melynél tetteleg a következő viszony áll fenn. Az egészet a városi előljáráóság kezeli, az erdő élvezetét egy szokásos kulcs szerint osztja fel, a határban fekvő bizonyos házak és földek birtokosai között, minél azonban oly eset is fordul elő, hogy az irt élvezettel bíró házak és földek erdőjáruléka, eladás és osztály útján a földbirtoktól elválasztva külön is élveztetik.”

A telekkönyv ezen állapotából tehát kétségtelenül kitűnik,

hogy a quotatulajdonosok tulajdon és birtokjogai határozottan és kellően biztosítva vannak.

Területe a cat. birtok ív szerint a teljesen erdősült terület számításával 1850 hold és 470 □ öl volna; de miután közötté számtalan helyen szétszórva puszta területek léteznek: a terület a rendszeres gazdasági üzemtervben, — a rétbirtokokkal vegyes erdőrészekon kívül, 4350 cat. holdra egészítettet ki.

A rétbirtokokkal vegyes erdőrészek területe pedig 533 cat. hold.

Fekszik az északi szélesség 47° és a keleti hosszúság 37 foka alatt, mintegy 120—140 méternyire a tenger színe felett.

Határos észak és északkeletről az úgynevezett nyárkutréti, szénásteleki, nagyerdei, gógányi rétekkel és felsőjárasi szántóföldekkel; délkelet és délről az úgynevezett nyomási és homolytáji szántóföldekkel és szőlőkkel; délnyugot és nyugotrol a pesti községi úttal és a szárazdülői szántóföldekkel.

Ezen erdő helyrajzi tekintetben síkság jellegű, számtalan kisebb-nagyobb homokbuczkákkal, melyek hullámos kinézetet adnak az egész területnek.

Az éghajlat szelid, mérsékelt, nyáron a nagy hőség és szárazság uralkodó, tavasszal olykor a késői fagyok szoktak ártani a fiatal növényeknek és csemetéknek.

A talaj alja általában véve homok, csak igen kevés helyen található csekély vastagságú agyagréteg. Itt-ott köves talaj is létezik.

A buczkás részekon a felső talaj szegény könnyű, száraz, kissé meszes; a lapályos helyeken eléggé televényes, nedves, sőt nagyobb esőzések alkalmával vizes szikes homok.

A talaj födemét fű, moha, lom és különböző cserjék, bokrok képezik.

Az egész erdő 0.5 részben viszonylagos és 0.5 részben feltétlen erdőtalaj.

Uralkodó fafajok benne a mocsártölgy, a kocsánytalan tölgy és molyhos tölgy. Kevés mennyiségben és szórványosan előfordul a fehér nyár, rezgő nyár, jegenye nyár, ákác, nyír, kanadai nyár, magas kőris, szilfa, vadkörte s vadalmafa is, valamint 3 holdnyi területen fiatal fekete fenyő.

Ezen erdőnek eredete és keletkezési ideje egész bizonyossággal meg nem határozható, de a legnagyobb valószínűség sze-

rint oly öserdő ez, a mely már N.-Körös városnak a honfoglalás idejére eső megalakulása alkalmával is létezett, sőt sokkal nagyobb terjedelmű lehetett, a mely alapos feltevést igazolja azon körülmény, hogy a város határában tetemes mennyiségű 1—10 holdnyi hasonkorúnak látszó magánosok tulajdonát képező tölgy-erdőcskéek léteznek.

A szóban forgó erdő a fentt előadottak szerint közös osztatlan birtokot képezvén, az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17. §. értelmében rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezeltetik és a jogosultak között fel nem osztható.

Az erdőnek kezelését folytonosan az előjáróság gyakorolta és létezik egy 1821-től 1834-ig vezetett erdőgyűlési jegyzőkönyv, mely szerint azon időben a járási főszolgabíró elnöklelte alatt a conpossessorok megbízottaiból, a városi főjegyzőből és a tanács tagjaiból álló bizottság intézkedett az erdőügyekben és megállapodásait az érintett jegyzőkönyvbe vezette. Sőt időnként régiebb időkről is vannak jegyzőkönyvek.

Ezen bizottságnak 1822 évben felvett jegyzőkönyvéből az tűnik ki, hogy az erdő kezelésére és a vágások megállapítására már 1793 évben alkottattak bizonyos szabályok, melyeket 1822-ben módosítva a jegyzőkönyvbe vezettek. E szabályok röviden a következőkben foglalhatók össze: Az erdőnek mérnöki felmérése elrendeltetvén, 20 egyenlő részre osztatott és évenként egy 20-ad része vágatott le. A vágási sorrend megállapítása a conpossessorok és a communitás egyező elhatározására bízott, azonban ajánlatot, hogy azon részek vágassanak le először, a melyekben a fa nagyobb volt. A levágott erdőrészek a galyaktól és felesleges sarjaktól megtisztítandók. Az erdőnek vágása mártius közepén túl nem eszközölhető. A fának kiosztása akként történt, hogy a levágott fa az erdőnek pusztá tereire összehordatott, abból $\frac{1}{7}$ rész a helyben lakó conpossessoroknak, $\frac{6}{7}$ rész pedig a communitásnak bocsájtatott rendelkezésre, úgy azonban, hogy ebből a birtok mennyiségére és ahhoz mért proportióra nézve jövőendőben semmi következtetést vonni ne lehessen.

A conpossessorok $\frac{1}{7}$ illetősége, vagy az úgynevezett nyíl húzással, vagy egyezség útján jelöltetett ki. A nyesedék galy ugyanezen módon és arány szerint lőn kiosztva. Minthogy a jegyzőkönyv adatai szerint némely conpossessorok pusztításokat okoztak az erdőben: ezeket azzal sújtották, hogy az általuk el-

pusztított fatömeg osztályrészükbe betudatott. A közönség $\frac{6}{7}$ rész fajutalékának kiosztását a tanács eszközölte, míg a conpossessorok az őket illető $\frac{1}{7}$ részt önmaguk osztották el.

Barmoknak és marháknak legeltetése a levágott erdőkben a negyedik évig szigorúan tilalmazva volt. A későbbi időkben azonban már az erdőtörvénynek életbelépte előtt a legeltetés egész a 15-dik évig tiltott.

Az alkalmazott 7 csősznek a kötelességeit a conpossessorok és communitás egyező akarattal állapították meg és a megállapított rendszabályokat a megyei törvényszékhez felterjesztették.

Az erdőpusztítók szigorú pénzbüntetéssel, igen gyakran testi büntetéssel is sújtattak és azonfelül az okozott kárban, egy szál fáért 1 frt kártérítési összegnek alapulvétele mellett, marasztaltattak el.

A kiszabott és behajtott birságok a csőszök bérének alapjául szolgáltak, vagy pedig az erdőnek fentartási költségei fedezésére fordítottak s kimondatott, hogy ha birságok oly mérvben folynak be, hogy abból valami megmaradna, azon esetben a fentiek szerint fog elosztatni.

Az ezen intézkedéseket tartalmazó rendszabályok kihirdetettek és ezek megtartásának ellenőrzésére a járási főszolgabíró kirendelt fel.

A részesülési arány akkép volt megállapítva, hogy a conpossessoroknak quótája 245, a közönségé pedig 14,000-et tett.

Nyoma van annak is több helyen, hogy a közköltségek fedezésére, de leginkább iskoláknak fentartására a vágás alá eső résznek $\frac{1}{8}$ része közárverésen eladatott s ára a közpénztárba fizettetett.

Hogy a közönségnek 14,000 quótája mily területű volt, illetőleg 1 quóta mily területet képviselt, arra nézve a jegyzőkönyvben adatok nem foglaltatnak; de egy conpossessori quóta az 1811 évi október 23-án tartott erdőgyűlésben jelzett jegyzőkönyvben 75 □ ölben volt megállapítva.

Az 1822-dik évig az erdőosztásra nézve ez a kulcs használtatott, a földesuri árenda (census dominalis) alapján, mely a lakosokra önkéntes felvállások szerint került összeírásokból, *taxa* nevezet alatt szokott évenként kivettetni: de miután a gr. Keglevich családdal az 1820-dik évben létrejött örök megvásárlási szerződés által e czímen fizetni kötelezett összegek kivetését magá-

ban foglaló munkálat 1822-re elkészült, az erdőbeli jogosultságra nézve ezen redemciónak nevezett pénzmennyiség vetetett kulcsul, a mint ez a 14-dik §-ban, a 74-dik lapon jelezve van.

Később (1846-ban), az erdőbeli réteken való tanyaépítés eltiltatott, és a meglevők elpusztíttatni határozattak. Az erdőnek fenntartására nézve, a foglalásoknak visszaállítása és minden 90 □ öl területen egy makkfának hagyása iránt lön intézkedés.

Az erdőosztásnak az 1822-ben megállapított módja és különösen a részesülési arány 1854. évben ismét változott. Összeadattak mindazon anyabirtokok, melyektől tulajdonosuk váltságot fizetett s ez összeirási lajstromban mindegyik váltságos birtokrészlet után kitüntettetett azon összeg, melyet tulajdonosa 60 kros forintokban fizetett. Különösen a város alatt levő több akol és a bokrosi rész felvetetett a jogalapul szolgáló belső birtokok közé. Ily módon az összeírás 39286 erdőrészt (quotát) eredményezvén, ebből a közönség sörházára és a nagykaszárnya épületeire felszámított erdőilletmény elhagyatván; az összes quóták száma 39,000 quótában állapított meg és ez képezi a mostani osztásnak is alapját, mert ezen intézkedés a 3155/1854 számú szolgabírói végzéssel jóváhagyott.

Ugyancsak 1854-ben 742. sz. alatt a cs. kir. szolgabírói hivatalhoz a quótáknak a telekkönyvbe bejegyzése iránt felterjesztés intéztetett, azonban az eredménytelen maradt.

A quóták számainak 39,000-ban megállapításával együtt a quóták az anyabirtokoktól elválaszthatlanoknak nyilvánítottak úgy, hogy az anyabirtokoknak megvevője, külön vétel nélkül is tulajdonosa lett az erdei járuléknak. — Birtok nélküli quótákat pedig csak oly egyének szerezhetnek, kiknek birtokukban anyabirtokok vannak.

Miután pedig a legtöbb birtok után nem volt megállapítható az erdei járulék egész forintokban, hanem a forinton felül krajczárok is voltak, azon oknál fogva, hogy a hatnál kevesebb quóták birtokosai a krajczárok elhagyása miatt ne károsodjanak, méltányossági tekintetből kimondatott, hogy a hat egész quótán alul eső illetmények $\frac{30}{60}$ részénél nagyobb tört arányai egész quótánként adatnak ki, a hatos és ezen felüli törtszámok pedig nem jönnek számításba a fajárulék kiosztásánál; így például, a kinek 5 frt 31 kr quóta kulcsa van, tényleg 6 quóta után kap failletményt. Az akinek 6 frt 59 kr quóta kulcsa van, szintén csak

6 forintra kap erdei failletményt. A quótatulajdonosok száma 1895-ben 2583.

A legkisebb quótatulajdonosnak 1 quótája, a legnagyobbknak 456 quótája van. Egy quóta tulajdonjogának ára szintén 1895. évben 14—16 frt, a vágatási jog ára 70—80 kr. Ezen ár évenként ahhoz képest csökken, vagy emelkedik, a mint a vágás területen levő fatömeg mennyisége s minősége változik.

Az előbb ismertetett rendszeren alapuló erdőosztásnak módozatai és szabályai az újabb időben a városi képviselőtestületnek a 12673-ki 1890 számú határozatában vannak letéve.

A kiosztás jelenben következőleg történik: Az erdőtiszt, vagy ezen állásnak üresedésben léte esetén a városi mérnök a a vágás alá eső erdőrészt 8—50 szakaszra, és az egyes szakaszokat nyilakra osztja. Az összes nyilak száma 300—1000 szokott lenni. A szakaszok és nyilak számai megfelelő karókra s utóbbiak a vonalba eső fákra is feljegyeztetnek. Ezután minden egyes nyilban levő fatömeget 39,000 egység (quóta) arányában megbecsüli és megállapítja, hogy hány quótát tartalmaz. A nyilak 20-ölnél keskenyebbek nem lehetnek s 300 quótát tartalmazónál nagyobb nyil nem lehet. A becselő a becslés eredményét lepecsételt levelekbe helyezi és mutatja be a városi képviselőtestületnek minden évben decz. 31-ig, mert az osztás jan. első hetében veszi kezdetét; és befejeztetik márt. 1-én.

A becslés eredményét tartalmazó levelek kétfélék, u. m. az egész szakaszok becsüjét és az egyes szakaszok s azokban foglalt nyilak becsüjét tartalmazzák.

Az első rendbeli levelek egyikének czíme: „A vágásterületen levő szakaszokban foglalt quótamennyiségek.“ Ezen levél tehát egyedül a szakaszokban levő quótamennyiséget tartalmazza s pedig nem sorrendben, hanem összezavarva, úgy, hogy a quótatulajdonosok a helyszínén nem ismerhetik fel a szakaszokat akkép, hogy határozottan megtudják annak quótamennyiségét.

A másik levélnek czíme „A vágásterület szakaszainak számai és quótamennyiségei.“ Ebben tehát a quótamennyiségeknek megfelelő szakaszok számai, valamint a meghagyandó vad- és magfák mennyiségei vannak feltüntetve.

A második rendbeli elsejének czíme „Szakasznyilainak quótamennyiségei.“ Az első levél tehát, — mint az egész szakaszhoz — csupán a kérdéses szakaszban levő nyilak quótamennyiségeit,

a sorrendtől eltérően összezavarva; a másik pedig a szakaszban levő nyilak számait, quóta mennyiségeit, a makkfákat és vadfákat tartalmazza. A becslést tartalmazó levelek a képviselőtestület által a polgármesternek adatnak ki s ez egyenként adja ki azokat a gazdatanácsnoknak.

A gazdatanácsnok az erdőosztást az egész szakaszokra való s egy hétig tartó előjegyzéssel és kiosztással kezdi meg, előre közhírré tett határidőben oly módon, hogy az egész szakaszokban levő quótamennyiségeket tartalmazó levél hiteles másolatát az erdőosztó hivatalnál kifüggeszti s az előjegyzést elfogadja, az előjegyzett szakaszokat kiquótázza, az erről nevezett naplóba s az erdőosztó főkönyvbe egy írnok vagy díjnok segítségével bejegyzí; és a 7-ik nap délutánján, a midőn egész szakaszokra való előjegyzések többé el nem fogadtatnak, a szakasz valódi számait tartalmazó levelet is felbontja és az előjegyzett szakaszokat az előjegyzőknek kiadja.

A vágási igazolvány a szakasz számát, a quóta mennyiségét, a meghagyandó mag- és vadfák számát, a tulajdonos nevét és lakását tartalmazza.

Ezen igazolványra az erdőtiszt, vagy az úgynevezett vágást vezető erdőőr a szakaszt a helyszínen kimutatja, a tulajdonos a fatömeget levágatja és elhordatja.

Az előjegyzés utján ki nem adott szakaszokban levő nyilak kiosztása szintén előre közhírré tett határidőben a 8-ik napon veszi kezdetét folyó szám szerint sorrendben.

Az eljárás azonos az előbbivel azon különbséggel, hogy itt a kiosztás alá kerülő szakaszban levő quóta-mennyiségeket tartalmazó levél másolata lesz kifüggesztve s az előjegyzés nyilakra történik; és az előjegyzett nyilak levágására az engedély — a mennyiben minden nyíl nem jegyeztetik elő egy napon — a harmadik nap délutánján adatik ki.

Előjegyzést rendszerint a nagyobb quóta-tulajdonosok s azok kérnek, a kik e célból csoportosulnak.

A nem csoportosuló kis quótások pedig quótáik kiquótázására egyenkint jelentkeznek, s azokat a gazdatanácsnok csoportosítja, valamely egész nyílra egy úgynevezett káplár vezetése alatt, a mely káplár a fa levágására vonatkozó igazolvány kézhez vétele után csoportosított kis quótásokat értesíti, a fát levágatja s az egyesek quóta-mennyiségeinek megfelelő egyenlő rakásokba rakatja

és az elosztás sorshúzás útján történik. A káplár azonban egy rakást választ, ezzel jutalmaztatván meg fáradozása.

Martius 1 napján az utolsó erdőosztás a helyszínén történik, mely alkalommal azoknak, akiknek quóta mennyiségei csoportosítás után sem tesz annyit, hogy egész nyíl kiadható legyen; darab nyilat kapnak, s azt az erdőtiszt azoknak nyomban kimutatja.

Minthogy pedig minden évben vannak olyan quóta tulajdonosok s ezek között maga a város is, a kik nem iratják ki quótáikat, vagy pedig valamely hatósági letiltás következtében nem osztható ki: ezek bennt hagyott quótát képeznek, s a reájok eső úgynevezett maradék erdő kisebb nyilakra osztva nyilvános árvevényesen adatik el, és a vételár — a költségek levonása után — a bennt hagyott quóták tulajdonosai között quótáik arányában osztatik ki a városi pénztár által. Az évenként bennt hagyott quóták mennyisége 1600—8000 között ingadozik, s a vételár quótánként 30 krtól 1 frt 35 kr. között változik.

149. §. Erdőkezelés.

(Szappanos Sándortól.)

Az erdőkezelésével egy az erdőtörvény 36. §-ában meghatározott minősítvennyel bíró okleveles erdőtiszt van megbízva és az erdőőrzést 9 szakvizsgázott erdőőr teljesíti.

A kezelő erdőtiszt a városi közönség erdeit is kezeli és a 9-ik erdőőr pedig a bántós erdőt is őrzi és abban lakik.

Az erdőtiszt és az erdő-őrök szolgálati szabályzata a városi szabályrendelettel van szabályozva.

Az erdőtiszt illetménye: az erdőben szabad lakás, 700 forint évi fizetés, 24 köbméter tűzifa, 20 hold föld használata, 2 ló, 2 tehén és 6 drb sertés tarthatási joga, valamint a jószágok részére legelő és kaszáló. — Az erdő-őrök illetménye: szabad lakás, tüzelőül száraz fa szedhetés, évi 140 frt készpénz, 5 évi szolgálat után 20 frt díjpótlék, 6 hold föld használata, 2 ló, 1 tehén és 2 sertés tarthatása. Az erdőtiszti lak mellett lakó erdőőrnek, külön 20 frtnyi lótarthatási átalány.

Az erdőtiszti lakás a Nagyerdőben az 1882-dik évben 45-49 frt 83 kr. költséggel építtetett. Ugyanezen évben töltetett be először az erdőtiszti állás.

Az egész erdő az erdőtörvény 17. §. értelmében állami fel-

ügyelet és ellenőrzés alatt áll. A nagyobb fontosságú ügyeket, minők pl. az erdőtisztnek választása, az üzemterv elfogadása, vagy módosítása, az erdőosztás módozatának megállapítása, az évi költségvetés megállapítása és az évi számadás elfogadása, maga a városi képviselőtestület; a kisebb fontosságú ügyeket pedig egy 21 tagú erdőügyi bizottság intézi.

Ezen erdőben az erdőgazdaságnak célja folytonosan az volt, hogy az erdőjogosultságnak tűzifát nyújtson s jelenben is az, minél fogva az üzem és hozamszabályozás a tartamosság törvényszerű biztosítása s a talaj termelőképességének fönntartása, sőt fokozása mellett ennek megfelelően tűzifa gazdaságra van berendezve.

Az egész erdő nagy terjedelme és szabálytalan alakja miatt, az állandó 30 éves fordát alapul véve, 3 tagra osztatott és a tartamosság biztosítása céljából az állandó fordának megfelelően 30 egyenlő nagyságú évi vágás területre van osztva.

Az első, vagyis átmeneti forda 20 éves, mely 1887-ben vevén kezdetét, ettől kezdve évenként $1\frac{1}{2}$ szabályos vágásterület, vagyis az egésznek $\frac{1}{20}$ -ad része jön vágás alá. Ezután következik az állandó 30 éves forda, melyben évenként $\frac{1}{30}$ -ad rész esik vágás alá és így a célba vett szabályos állapot csak 50 év múlva fog teljesen eléretni.

A gazdasági előírás 10 évenként történik.

A vágásterületen levő fák mélyen a földbe vágatnak és hagyás fákul holdankint átlag véve 15—20 drb zömök erőteljes törzsek hagyatnak meg a berkeknek szélein, oly célból, hogy ezáltal az erdő természetes úton önvetényülés útján is gyarapodjék.

Az erdei főhasználaton kívül előhasználatok és mellékhasználatok is vannak gyakorlatban.

Előhasználatul a tisztítóvágat és a nyesés alkalmaztatik, az elnyomott felesleges sarjagnak és ágagnak mérsékelten, óvatosan kivágásával oly célból, hogy ez által az állagok jobban és gyorsabban nőjenek s évenként a nyesedék galyból 500—700 frtnyi összeg jövedelem is van.

Ezenkívül csatlás, boronatövis és seprüvessző szedése is van gyakorlatban, melynek évi átlagos jövedelme 200 frtot tesz.

Mellékhasználatul az erdőtiszt és erdőörök föld és kaszáló illetményeire nem szükséges területekből a meghatározott tisztás területek 3 évi szüneteléssel, 3 évenként mezőgazdasági művelésre

adatok használatára oly szigorú feltételek mellett, melyek a károknak okozását csaknem teljesen kizárják.

Az ebből befolyó hasznóbér, mely ez időszereint 1893 frtot tesz, erdősítési költségek fedezésére fordittatik.

Az erdősítést és erdőörök szántóföld, kaszáló és legelő illetményeit a 15 éves és annál korosabb osztagokban évenként az erdőügyi bizottság jelöli ki.

Ugy a főhasználat, mint a mellékhasználatok az üzemnyilvántartásban területenként pontosan kitüntetve vannak.

Az erdőnek határai részint árkokkal, részint az osztagokat feltüntető, valamint a rétbirtokokkal vegyes erdőrészt határait is kijelölő számozott karókkal vannak biztosítva és az erdőtörvény 7. §. értelmében kellő számú legeltetési tilalmi táblákkal ellátva.

Az alomszedés és általában véve minden olyan használat, mely akár a talajban, akár a fáknak kárt okozhat, tiltva van.

Az erdőbirtokosnak saját érdekében is áll az erdőnek fenntartása és felujtása s ebből kifolyólag e tekintetben lényeges kötelességei vannak, melynek sikeres keresztülvitelére tetemes pénzre van szükség, mert az erdőnek átlagos zárata 0.4-nek vehető és így 0.6-od része mesterséges uton, magvetés és csemeteültetés által erdősítendő be, mely akként van tervezve és foganatosítása meg is kezdve oly módon, hogy a teljes beerdősítés csak az első két fordá, vagyis 50 év alatt történik és pedig az első 20 évben vagyis az átmeneti fordában évenként $\frac{2}{5}$ részben; a második fordában, vagyis 30 év alatt pedig a megmaradt $\frac{3}{5}$ részben, a vágás irányban merőlegesen haladván az erdősítéssel.

A fentiek szerinte tehát az évenként beerdősítendő terület 54.5 cat. holdat tesz.

E célból az erdő területén több helyen nagyobb kiterjedésű csemete kertek vannak és a tenyésztett fánemek a fent elősoroltak.

Eddigélé 250 holdnyi terület van beültetve.

Mint fentebb megjegyezve van, az egész erdőterület nem képez teljesen egy összefüggésben levő egész területet, hanem azok között mintegy 280 birtokosnak kezén számtalan helyen elszórt kisebb nagyobb rétbirtokok vannak az erdők közé beékelve, mely rétbirtokok összege az 1864. évi felmérés szerinte 1153 cat. holdat és 98 □ ölet tesznek.

Hogy miként keletkeztek eme rétbirtokok s miként állott elő

ezen különös birtokviszony, arra nézve határozott adataink nincsenek, de valószínű, hogy a török hódoltság idejében foglalás útján állott elő.

A rétbirtokosoknak az erdő között bejáró útjaik lévén, már ezen körülmény is megnehezíti az erdő védelmét és számtalan adatok vannak arra nézve, hogy a rétbirtokokkal vegyes erdőrészek fái folytonosan fogytak és bizonyos, hogy bár — kisebb részben — most is fogynak; ellenben a rétbirtokoknak igen tekintélyes része foglalás által tetemesen megnövekedett.

Ez az oka annak, hogy a hatóság több ízben foglalkozott ezen erdőrészek rendezésével.

Igy 1853-ban az akkori törlesztési választmány javaslata folytán a városi tanács az elfoglalt területeknek megvizsgálására s a foglalásoknak kiderítésére bizottságot küldött ki.

A bizottság által 1854. évben beterjesztett jelentésben az foglaltatik, hogy „a magánbirtokok között igen kevés van olyan, melynek határa tökéletesen kijelölve volna, a birtokosnak tetszésétől függvén azt, hol ki, — hol be a bokrok közé vinni, úgy, hogy igen sok rét van olyan, mely a redemptionális kis könyvben kitett mennyiséget 2-szer vagy többször, némelyik 7-szer is meghaladja.“

Szabadon szántottak s kaszáltak a berkek között, nem lévén senki, a ki azt tiltotta volna.“

E bizottság javaslata a következő volt:

„Az erdőbeli rétek térképre tétetvén, oly módot kell találni, hogy azon magánbirtokok más helyiségen kihatandó birtokkal cseréltesse fel, a mit a birtokosoknak igen nagy része örömmel fogadand, a közönségnek pedig ez által legnagyobb kincse visszaszerezettvén, megbecsülhetetlen legelőül használtathatik.“

A tanács a bizottság javaslatát elfogadta és azt a terv elkészítésével megbízta.

A terv 1855-ben elkészült és a közlegelőből azon területek, melyek a rétbirtokokért cserébe adandók lettek volna, kijelöltettek.

Az akkori községi választmány 1856. évben e tervet is elfogadta és egyszersmind az egész határnak mérnöki felmérését elrendelte.

Később 1866. évben a legelő felosztása tárgyában működött 30-as bizottság felhívása folytán, Ádám László akkori mérnök a rendezés pontos térképét, valamint az erdei rétbirtokosok birtokai-

nak és a szabályozás által az erdőhöz csatolandó területeknek kiszámítását elkészítette.

Sajnos! Egyik terv sem foganatosított, valószínűleg azon oknál fogva, mert a rétbirtokosok rétjeiket túl magasra becsülték s azokért a közlegelőkből nagyobb területet követeltek, mint a megnyit a rétbirtokuk ért, és mert a közlegelőhöz jogosultak tetemes részben nem voltak azonosok a rétbirtokosokkal, illetve erdőjogosultakkal.*)

A kérdés a napirendről levéve volt 1887-ig, a midőn az erdő-törvénynek és ennek alapján kibocsájtott ministeri rendeletnek megfelelő rendszeres gazdasági üzemterv készítettett, az a fontos kérdés merült fel, hogy miután a rendszeres gazdasági üzemterv által szorosan szabályozott erdőben idegen birtokok helyet nem foglalhatnak, mi történjék a nagy értéket képviselő rétbirtokokkal vegyes erdőrészekkel? E kérdés akkép oldatott meg az üzemterv ben, hogy az árkokkal és egyéb az erdőhöz tartozó területekkel együttesen 4406 holdat tevő tiszta erdő szabályoztatott és a rétek közt levő 533 cat. holdat tevő erdőrészek szabályozáson kívül hagyattak s ezekre nézve csupán az foglaltatott üzemtervbe, hogy ezeknek szabályozása csak úgy lenne keresztül vihető, ha ezen erdőterületek átfektetések és vétel útján egyesítenének.

A kihasználás nem történhet szabályosan és erre nézve az van feljegyezve, hogy a kihasználás (vágás) akkor és oly mérvben foganatosítható, a mikor és a mennyiben a berendezett anyagerdőtől nyerhető fahozam a szükségesnél és megszokottnál kevesebb lesz; azonban a legközelebbi 10 év alatt 266¹/₂ cat. holdnál többnek kihasználása a tartamosság biztosítása czéljából tilos.

*) 1852-ben, mikor a város a nevelés és közoktatásügyi kiadásokat (főképp a tanítóképző intézetre is) megajánlotta, ezek fedeztetésére az évenként vágás alá kerülő erdőrész $\frac{2}{9}$ részének eladásából befolyó bevétel jelöltetett ki, a mely évi 6—7000 frt közt változott. Ezen rendelkezés azonban 1870-ben beszünttetett. — 1867-ben az erdőkben gyakran előfordult kártételek elhárítása végett, két felügyelői állás szervezetett. — 1873-ban a *Csókás* erdőben 286—290 hold erdő leégett. Itt a fáknak letarolása és kitisztítása 2358 forint 20 krba került; a nyesedék árából pedig bejött 2811 frt 85 kr. — 1882-ben a Nagyerdőben néhány hold leégett. Ennek fejében 10 évig évenként 131 forint 98 kr. egyenes államadó engedtetett el. — A Nagyerdő, a Pálfája, a Bántós és a Pótharaszti erdők üzemterve 1889-ben készítettett. A munkadíjban kifizetett 2515 forint 35 kr. felét a városi pénztár, másik felét az erdőjogosultság fizette. (Molnár Gedeon jegyzőkönyvi kivonataiból.)

Az üzemtervnek a nméltóságú földmívelésügyi ministerium által történt jóváhagyása után az előljáráóság 1889. évben a kérdést ismét felvette s a rendezési tervet elkészíttette s abban a tulajdon megóvása érdekében is azon elvet állította fel, hogy a míg egy-résről minél kevesebb erdőrészt kelljen eladni, másrésről — költségkimelés tekintetéből is — csak azon rétbirtokok, vagy azoknak egyes részei lesznek megszerzendők, melyek a rendezés és az erdőnek tisztává tétele szempontjából mulhatatlanul szükségeseknek mutatkoznak.

Igy a megfelelő térképbe fektetett szabályozási vonalon belül eső rétbirtokokat megszerzendőknek, a kívül eső kisebb-nagyobb erdőbokrokat eladandóknak jelölte meg az előljáráóság.

Ezen terv szerint megvásárlandók a következő rétbirtokok:

Gógányi rét	---	40 h.	170	□-öl.
Szénás telek	---	190 „	1062	„
Halastó	---	60 „	212	„
Nyárkút rét	---	223 „	1174	„
Homolytája	---	14 „	79	„

Összesen --- 533 h. 697 □-öl.

(Helyesben: 528, ¹⁰⁹⁷/₁₆₀₀ hold. Szerk.)

Az eladandó erdőrészek pedig következők:

Homolytáján	---	247	□-öl.
Nyárkút réten	---	4 h. 1381	„
Halastói részen	---	53	„
Szénás telekben	---	265	„
Gógányon	---	1 „ 329	„

Összesen --- 6 h. 675 □-öl.

A városi képviselőtestület e javaslatot helyeselte és miután attól tartott, hogy a rétbirtokosok szabadalku útján túl magas árakat követelnek, a jogügyi bizottság véleménye alapján a nagyméltóságú földmívelésügyi ministeriumhoz, az erdő- vagy a kisajátítási törvénynek oly értelemben való módosítása vagy pótlása iránt, hogy az ily vegyes erdőrészek jog- és birtokviszonyai rendezhetők, illetve az erdőrészek közé beékelve levő magánbirtokok kisajátítási eljárás útján megszerezhetők legyenek, kérvényt intézett, melynek azonban hely nem adatott.

Ily körülmények között, tekintettel arra, hogy a jelzett vegyes erdők mi módon leendő rendezésére s a birtokviszonyok tiszt-

tázásának módozataira nézve az erdőtörvény egyáltalában nem tartalmaz intézkedést, a kisajátítási törvény pedig a fentt forgó esetre nem alkalmazható s az erdőjogosultságnak, de a városi közönségnek is kiváló feladatát képezi, nemcsak az erdő tartamoságának a törvény és rendelet értelmében arra vezető eszközökkel biztosítása és a már meglevő erdőnek megtartása, hanem annak gyarapítása is; annál is inkább, mert méltán megkívánható, hogy ha a mostani kor annak lényeges hasznát veszi, arról is gondoskodjék, hogy abból az utódok is — a kiknek érdeke erdőgazdasági szempontból nem téveszthető szem elől — biztos hasznot húzhassanak: ennél fogva a városi képviselőtestület 1894. évben a fenti javaslatnak elfogadásával a körülírt 533 h. (528) 1087 □-öl rétbirtoknak megvásárlását, s majdan az anyaerdőhöz csatolását, valamint a 6 h. 675 □-öl elszórt erdőrészeknek eladását elrendelte.

Ily módon az erdő mostani területe 4939 holdrol 5466 hold 222 □-öltre fog emelkedni, mely intézkedés, a nélkül, hogy abból a jogosultságra nagyobb teher súlyosodnék, nemcsak a jelen, de az utókort is örök hálára kötelezi.

A megszerzendő rétbirtokok árai fedeztetni fognak: a) Az eladandó 6 hold 675 □-öl területű erdőrészek árából. b) Az erdőrészek egyéb jövedelméből, melyhez a megveendő rétbirtokok haszna is járul. c) Az erdőből évenként vágás alá eső rész $\frac{1}{10}$ részének eladása folytán a vételárból. Ezek elégtelensége esetén: d) A nagy-körösi községi takarékpénztárból felveendő kölcsönnel.

150. §. „Pálfája“ és „Bántós“ erdő.

(Szapannos Sándortól.)

A „Pálfája“ és „Bántós“ erdők együttesen egy üzemosztályban szintén rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezeltetnek s a város tulajdonát képezik.

A „Pálfája“ erdő területe 102·7, a „Bántós“ erdő területe 42·2 cat. hold. Fekvésük és éghajlatuk a nagyerdőével azonos s a tenger színe felett mintegy 135 méter magasságban fekszenek.

Talajuk 0·6 részben viszonylagos, 0·4 részben feltétlen erdőtalaj, melynek alja homok, néhol agyagos. Uralkodó faem bennük mintegy 0·8 részben a tölgy, 0·2 részben az ákác, de szórvaányosan előfordul a nyár- és nyírfa is.

A tölgyállabok tisztán sarjadzásból, az ákáczállabok ültetéséből és sarjadzásból keletkeztek és legnagyobb részben jónak mondhatók.

A kihasznált fatermés nyilvános árverés útján lett értékesítve s a vevők által tüzi- és szerszámfául felhasználva.

A „Pálfája“ erdő 1884, 1885, 1886 években lett eladva és levágva és 19,470 frt vételára a városi szálloda építési költségeihez adva.

A „Bántös“ erdő 1888., 1889. években adatott el és vágatott le s a 15,648 frt 77 kr. vételárból a közbiztonságért építtetett fel.

Elő- és mellékhasználatok ezen erdőkben nem gyakoroltatnak, csupán a tisztítóvágat fog gyakoroltatni a teljesen elnyomott törzseknek, felesleges ágaknak, sarjaknak és egyes csoportokban túltömötten sűrűn felnőtt fáknek eltávolításával.

A vadászati jog a szomszédos magántulajdont képező földekkel együttesen van haszonbérbe adva.

A „Bántös“ erdőben levő kitűnő gyümölcsös kert jövedelme az ottani erdőért illeti.

A városhoz közelfekvő „Pálfája“ erdő a közönségnek tavaszi időben kedves kiránduló- és mulatóhelyét képezi.

Ezen erdők is a jogosultsági „Nagyerdőben“ alkalmazásban álló közös erdőtiszt felügyelete alatt állanak s az őrzést egy-egy szakvizsgázott erdőőr teljesíti, kiknek javadalmazása a többi erdő-őrökével egyenlő.

Ezen erdőkben az erdőgazdaságnak az a feladata és célja, hogy a tartamosság biztosítása és a talajerő lehető fokozása mellett a lehető legnagyobb tömegben tűzifát, kis mértékben pedig szerszám- és épületfát nyújtson, mert a csernek métermázsája alig kel el 50—60 krért.

Az épületfát jövőben is, mint eddig a következő fordára meghagyott hagyás fák szolgáltatják. Ennek megfelelően s még a végett is, hogy ezen erdők szabályos állapotba jussanak, tekintettel a tenyésztett fánemek növekvésére, 30 éves fordával sarj-erdő üzemre vannak berendezve és hat egyenlő nagyságú vágás-területre vannak beosztva s a vágás-területek ekként lesznek kihasználhatók.

Ezen erdők kihasználás után természetes úton sarjadzás által fognak felújulni. A csekély mennyiségben előforduló tisztás területek mesterséges úton erdősíttetnek be a talaj minőségének meg-

felelően mocsártölgygyel, ákáczfával, magas körissel, kisebb mennyiségben gleditschiával és kísérletképen szelid gesztenyével.

Csemete nevelésre mindkét erdőben egy-egy kis csemetekert van.

Határaik árkokkal és számozott határkarókkal vannak biztosítva, melyek a térképeken is kitüntetvék.

151. §. Kisebb-nagyobb erdőterületek és a homokkötési erdők.

(Anyaga Somogyi Károlytól.)

Az elsorolt erdőkön kívül vannak még Nagy-Körös város határában kisebb-nagyobb vegyes erdőterületek. Különösen nagy területek vannak a Csemőben, a mely már a török világból erdős buczkakép ismeretes. Ezek az erdőterületek azonban nem esvén az erdőtörvény 17. §-a alá, üzemterv által nincsenek szabályozva és kihasználásuk egészen a tulajdonos szabad tetszésére van bízva. Azonban ezek is hatósági felügyelet és ellenőrzés alatt állanak abban a részben, hogy fentartandók, a legeltetéstől megóvándók és csak a nagyméltóságú földm. magy. kir. ministerium engedelmével irthatók ki.

Előbb még sokkal több ily erdő volt a határban. Különösen szép területet foglaltak el az új homoki erdősítések. Ezek telepítése a folyó század negyvenes éveiben indult meg erélyesen, a melyet mind maga a város, mind egyesek igen dicséretes szorgalommal karoltak fel. Az első nagyobbszerű ily művelet a város részéről futóhomok kötés tekintetéből az 1842-dik évben s az azt követett években történt. Ekkor a czeplédi határoldalon ültetett ki 65 hold nyáras, a mely csakhamar szép magas erdővé növekedett. Ennek neve az ültetést vezető akkori másodbirórol, Somodi Istvánrol, Somogy volt. 1846-ban a réteket fenyegető homok elfolytatására folytatvatván a nyárfa-ültetések, ekkor 42 hold erdősített.

1848—49-ben s az azt követő években néhai Szépe Lajos másodbíró foglalkozott igen nagy erélylyel a homokerdősítésekkel. Ő már nem elégedett meg a puha nyárfaültetésekkel, hanem a sokkal nagyobb hasznu ákáczerdősítésre törekedett. Főkép Nyársapáton, a Felső járáson és a Csemőben történt sok új erdősítés. Az 1842-től különböző helyeken kisebb-nagyobb táblákban tett új

erdősítés 1876-ig 2350 holdra felment s ennek főrésze ákáczerdő volt. Különösen Szépe Lajos idejében számos holdra terjedő szakaszokban vettetett és neveltetett az ákáczesemete. Ugyancsak általa a főközlekedő utak nagyobb része kanadai nyárfákkal szegélyeztetett. Az ültetések egy része az ő nevére Szépe erdő nevet nyert. A többi részek: Méneskút, Kürti, Hantháza, Kanász erdő, Rókalyukas stb. névvel jeleltetett.

Ezen ültetések s erdősítések némely része igen szép díszlésnek indult már; sőt, mint többek közt a Somogy, több vágást is adott, a mikor az 1875-ben befejezett legelő felosztás bekövetkezett. Ekkor, minthogy ezen erdők többnyire régi legelőterületeken voltak ültetve, a melyek az általános felosztásból folyólag, visszacsatolandók voltak a közlegelő területéhez, tehát előbb letaroltattak, a rólok került fa értékesített, azután pedig a többi közlegelőterülettel együtt, a legelőjogosultak közt felosztattak. Így egyesek birtokába jutván, megszűntek közerdőterületek lenni. Azóta legnagyobb részök szántófölddé alakítottát, tuskótol kihányatván belőlök a fa; más részökön, mint a Somogyban, Nyársapáton, s a Csemőben, több helyen szőlő ültetett rajtok, sok részök ismét száraz, silány legelővé lett, és csak néhol van még egyes birtokos kezén belőlök kisebb-nagyobb rész erdő.

152. §. Pótharaszti erdő.

A város tulajdonát képező Pótharaszt pusztán, az északi szélesség $47^{\circ} 18'$ és a keleti hosszúság $37^{\circ} 0' 2''$ alatt $130-140$ méternyire a tenger színe felett van a nyárfa erdő, melynek területe a cat. birtokiv szerint 1285 hold 482 □ öl, azonban a szabályozás alkalmával 1372 holdra egészített ki és láttatott el számozott határkarókkal.

Ezen erdőhöz tartozó vadászlak, erdőőri lak udvarai és kertjei 4·4 cat. holdat tesznek.

Határai északkeletről Vasad község határa, a pótharaszti „Ballabán“-i (köznéven „Halesz“) szőlők; egyéb részein pedig pótharaszti földek és legelők.

Ezen az erdőtörvény 17. §. értelmében rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezelt erdőnek egy része, — de hogy melyik és mily területű, azt tudni nem lehet, — a néhai Balla Károly, volt pótharaszti haszonbérő által 1827. Sept. 7-én kiállított szerződés szerint már 1827-ben meg volt, (Lásd fentebb 33. §. 125—61.),

más része ő általa telepítettett, s így ezen erdő keletkezése a jelzett időre esik és azóta gyökshajtásokról szaporodott. Az ezzel egybekötött vadászati jog a pusztá többi területeivel együtt 650 frt évi haszonbérért van 10 évre haszonbérbe adva.

Ezen erdő helyrajzi tekintetben síkság jellegű számtalan kisebb-nagyobb homokbuczkákkal. A talaj alja homok, mely felett nagyobbbrészt száraz, buczkás, szegény homoktalaj fekszik, csak néhol a mélyebb helyeken található kissé televényes, nyirkos vagy nedves homoktalaj, kevés márgával elvegyítve, melynél fogva a terület feltétlen erdőtalajúnak mondható. Uralkodó fánemek benne a fehér nyár, a rezgő nyár, a jegenye nyár és szürke nyár, szórványosan előfordul az ákác és mocsártölgy.

Kihasználása a multban évenként $\frac{1}{20}$ részének nyilvános árverésében és levágásában állott és sarjadzás által való felujtása a jó természetre volt bízva, minélfogva és mert a legeltetés ellen kellő védelemben nem részesült, a fák elcsenevésztek és az egész terület inkább fás legelő, mint erdőjelleget öltött fel és a silány fák egy része száradásnak indult.

A rendszeres gazdasági üzemtervben 1887 évben akép rendeztetett, hogy 20 egyenlő nagyságú szabályos vágásterületre osztatott s abból az első, vagyis átmeneti fordá szakban évenként 2 vágásterület, vagyis összesen 137.2 cat. hold jön vágás alá, tehát az egész erdő 10 év alatt, tehát az átmeneti fordában teljesen kihasználni fog, és csak ezután következik a 20 éves állandó fordá és így a teljesen szabályos állapot 30 év mulva lesz teljesen elérhető.

A vágás terület u. n. nyilakra osztatik s a fatömeget nyilvános árverésen részint a pusztá, részint a szomszédos községek és puszták lakosai veszik meg s tűzifának és épületfának használják. A fának évi átlagos ára 2000 frtot tesz.

A fák a gyöksarjadzás előmozdítása céljából mélyen a föld színe alatt vágatnak le, úgy hogy a gyökerek a földben maradnak s ezáltal az erdő tetemesen szaporodik.

Előhasználatul ezen erdőben is a tisztító vágat van alkalmazásban, évenként az üzemtervben előirt helyeken. Mellékhasználatul 1893. évig a 15 éves és annál korosabb részeken a legeltetés volt megengedve, de miután ez káros volt, teljesen meglett szüntetve. Az alomszedés tiltva van. A vágásterület határait számozott oszlopok jelölik.

Az évenként vágás alá eső résznek $\frac{1}{3}$ része mesterséges úton részint forgatott földbe, részint árkokba ültetéssel erdősítették be, és pedig legnagyobb részben eme talajt eléggé kedvelő, gyorsan növé és azon vidéken is nagy keresletnek örvendő ákáczfával. Kisebb mennyiségben kísérlet tétetik a magas körissel, kanadai nyárral, fehér nyírral, mérges égerrel, bálvány fával, fekete és erdei fenyővel s czélba van véve a szelid gesztenyével való kísérlettel is. Így tehát ezen erdő a jövőben elegyes erdő leendő s ez állapot annak tartamosságát kétségtelenül biztosítja.

Az ültetéshez szükséges csemeték kisebb mérvben ezen nyárfás erdőben s nagy mérvben az ottani tölgyerdő területén berendezett nagy kiterjedésű magonc és faiskolákban neveltetnek fel.

Felette nagy levén az ültetendő terület: a teljes beerdősítés csak az első két fordá vagyis 30 év alatt történik oly módon, hogy az első fordaszak alatt egy harmad része, a 2-ik fordá alatt pedig a megmaradt $\frac{2}{3}$ rész lesz beültetve. Az eddig beültetett terület 150 holdnyit tesz és eléggé sikerült.

Az erdősítési költség 1894-re 2758 frt 20 kr-ra irányoztatott elő a költségvetésben, (Molnár Pótharaszti pusztá.)

Ezen erdő is a jogosultsági erdőben alkalmazásban álló közös erdőtiszt kezelése alatt áll s az őrzést az ottani többi erdőkkel együttesen 4 szakvizsgázott erdőőr teljesíti, kiknek javadalmazása a többi erdőőrökével egyenlő. Ezenkívül a gazdatanácsnok közvetlen felügyelete és rendelkezése alatt álló pusztá felügyelő is teljesíti a felügyeletet.

Szintén a város tulajdonát képező Pótharaszti pusztán vannak az u. n. „Nagy és Kelemen“ nevű erdők, melyek egy üzemosztályba vannak véve. Területük cat. birtokiv szerint 636 hold 908 □ öl, de a szabályozás alkalmával 757 holdra egészítették ki.

Ez erdőkhez tartozó házak, udvarok és kertek területe 3·2 holdat tesz. Helyrajzi fekvésük és talajuk a nyárfás erdőével csaknem egészen egyenlő, azon különbséggel, hogy a Nagyerdő lapályosabb részein az altalajt agyag képezi.

Hogy ezen erdők a Pótharaszti pusztával együtt az 1642-ik év körül kerültek a város tulajdoni birtokába, arra nézve a 13. §-ra (69. lap) utalunk. Hogy azonban ezen pusztá már azelőtt részint haszonbér, részint zálogolás útján használatában volt a városnak, azt a Török-magyarokori okmányok közt több, az 1626-dik év körül kelt okmány bizonyítja. A kérdéses erdők már akkor megvoltak.

Ezen erdők jelenlegi állabjai sarjakból keletkeztek. Uralkodó fánemek: a mocsár, és kocsánytalan tölgy. Alárendelt mérvben és szórványosan előfordul: a fehér nyár, rezgő nyár és szürke nyár, molyhos tölgy, mezei szil és gyertyánfa.

A terület 0·6 része erdősült, 0·4 része tisztás és az erdő állapota néhol kitünőnek, általában jónak mondható.

Ezen erdők gazdasági célja és rendeltetése legnagyobb részben a tűzifa, kisebb mennyiségben épület és szerszámfa termelés, mely a városnak minden évben biztos jövedelmet nyújt. Az évi átlagos jövedelem 4500 ft.

Gazdaságilag akkép van beosztva, hogy az egész erdő az állandó 30 éves fordát alapul véve, 3 tagra van osztva akkép, hogy a Kelemen nevű erdő természetes helyzeténél fogva egy tagnak vétetett és a Nagyerdő a régebbi főosztási vonal által 2 tagra osztatott.

A tartamosság biztosítása céljából pedig az összes erdőterület 30 egyenlő nagyságú, számozott karókkal megjelölt vágásterületre rendeztetett be, melyből az 1-ső vagyis átmeneti (20 éves) fordá alatt $1\frac{1}{2}$ vágásterület, vagyis 37·85 cat. hold használatik ki, s így a célba vett szabályos állapot 30 év alatt fog elértni.

Előhasználatul itt is a tisztító vágat van alkalmazásban, melynek évi átlagos jövedelme 180 ft. Mellékhasználatul 1893. évig a tisztás területeken a fűkaszálás és a 15 évet meghaladó részekben a legeltetés volt gyakorlatban, de ez megszüntetve van; egyedül a pótharaszti felügyelő jószágilletménye legelhet s ezek, valamint az erdőőrök jószágilletménye részére a kaszálás van megengedve.

Vágás után az állabok természetes úton sarjadzás által újulnak fel, azonban a tisztás területek a talajnak megfelelő dugványokkal és 2—3 éves csemetékkal, részint forgatott földbe, részint árkokba ültetéssel telepítettnek be.

Legnagyobb mennyiségben ültetetik az ákácza, kisebb mennyiségben magas köris, nyárfa, gleditschia, ailanthus, és juharfa. A teljes beerdősítés 20 év alatt történik meg.

Csemete nevelés céljából itt is nagy kiterjedésű csemetekertek és faiskolák vannak, melyek évenként 2—3 holddal nagyobbítottatnak. Azon faiskolák pedig, melyekből a csemeték kiszedetnek, erdőnek maradnak. A pusztaházi és erdőőri lakások kertjeiben különféle gyümölcsfák vannak.

Ezen erdők is a közös erdőtiszt kezelése alatt állanak s az őrzést a nyárfás erdőnél is említett 4 erdőőr teljesíti.

III. SZAKASZ.

Ipar. Kereskedés.

153. Régi ipar és kereskedelmi állapot az 1848-ik évig.

Mint egymással kapcsolatosan fejlődtek, együtt tárgyalom az ipart és kereskedelmet.

Utalok e Negyedik résznek a 490-dik lapon foglalt bevezető tételére, ahol az ipar és kereskedelem terén kereső népesség száma általános és arányszámokban van kimutatva.

1. *Ipar.* Régi adatul az ipart illetőleg e Monográfia első részében több helyen fel van tüntetve, hogy mikép folyt N.-Körösön a török világ idejében a salétromfőző ipar. Különösen fel van ez mutatva a 8. §. végén a 32. és 33-dik lapon.

A többször idézett Török-magyar-kori történelmi emlékek okmánytárában nyoma van, hogy városunkban már a török hódoltság ideje alatt, több iparágra nézve czéh állott fen. Ilyenek voltak p. o. a szabók, timárok, vargák.*)

*) Okmánytár. I. K. 211. l. azután CLXVI. okm. 310—11. l. a hol 1662. nov. 19-ről Hasszan Kethuda budai kaimakam által megparancsoltatik, hogy a vargák és timárok, akik máshonnan jöve, Körösön dolgozni akarnak, azt a körösi varga és timár czéhmasternek jelentsék. 401. l. 1672. mart. 31-ről a Körös városi szabók és szücsök részére a különböző ruhaneműek ára következőleg szabott meg, *férfi ruhafélék*: Gránát Csimarin angliai felső ruhának váltása 2 frt, Májszer felső ruhától 1 frt 50 denár, Aba felső ruhától 1 frt 25 dr, Gránát csimarin angliai sip uju mentétül az váltásig 1 ft 50 dr, Májszer mentétül 75 dr, Karasia mentétül 1 ft 20 dr, Karasia dolmánytól 1 ft 35 dr, Gránát csimarin dolmánytól 1 ft 50 dr, Aba dolmánytól bérlettül 60 dr, Aba dolmánytól felszertül 40 dr, Gránát és csimarin nadrágtól 45 dr, Karasia nadrágtól 35 dr, Aba nadrágtól 25 dr, Harisnyától, salavárditól 12 dr. *nő ruhafélék*: Kamuka szoknyától 4 frt, Kamuka mentétül 5, Tafota és tabit szoknyától 3 frt 50 dr, Tafota és tabit mentétül 4 frt, ha annál munkásabb is. Csimarin szoknyától 3 frt, aki pedig munkásabb leend 3 frt 50 dr, vagy 3 frt 25 dr, Csömörlet szoknyától 2 frt 50 dr, némelytül 2 frt 25 dr, Csömörlet mentétül 2 frt 50 dr, Mohér szoknyától 2 frt, Mohér mentétül 2 frt 25 dr, Korona rása szoknyától 1 frt 75 dr, az ki munkásabb 2 frt, Istemet szoknyától 1 frt 50 dr, ha annál munkásabb is. Az kin pedig arany nincsen 1 frt 20 dr, Kiscsér szoknyától az kin prém vagyon 75 dr, az ki pedig paraszt 50 dr, az bagaziától is hasonlóképen. *Szücs öltözetfélék*: Ránczos mente rókával, vidrával, vagy nyesttel prémezve, váltása 1 frt 20 dr, Mente prém nélkül 1 frt 10 dr, Kürdi prémes alju és szélü 1 frt, Kürdi prém nélkül 40 dr, Férfi mente prémes környül és szélén 80 dr, Mente prém nélkül 40 dr, Csáválás rókabőr 12 dr, Öreg bárány bőr pro 9dr, Hasi báránybőr csáválás 9 dr, Süveg bélletés ha mindene magáé leszen a bérlő pro 15 dr. Ha szücs ad béllest hozzája s alája pro 30 dr, kesztyű csinálás 40 dr.

Pest vármegye Monografiája szerint (Galgóczy Károlytól I. Rész 29. §, 99=102. lap), 1761-ben N.-Kőrösön a következő 7 iparos czéh állott fen, e kimutatáshoz a czéhszabadalom levelek keltét is csatolván: szabó czéh 1694 okt. 10., csizmadia czéh 1698 febr. 18., szűcs cz. 1724 máj. 28., takács czéh 1725 nov. 16., lakatos cz. 1724 aug. 26., varga cz., 1750 junius 24., kovács cz. 1750 aug. 11-ről kelt czéhszabadalom levéllel. Ezekhez járult nyolczadikul a szappanfőzőknek Kecskeméttel közös czéhök az 1665-dik év august 14-dikéről kelt s így mindannyi közt legrégibb szabadalom levéllel.

Hogy melyik czéhben hány mester, hány legény, hány inas foglalkozott, arról nincs adat. De megjegyzendő, hogy akkor már sok oly mesterség is volt a városban, amelynek helyben nem volt czéhe, hanem az ahoz tartozó mesteremberek, Kecskeméten, vagy még inkább Budán és Pesten volt czéhekhez tartoztak, miután tudva van, hogy aki valamely mesterségben nyilvánosan dolgozhatott, annak az azon mesterségből való valamelyik czéhez kellett tartoznia, mert a ki czéhez nem tartozott, az kontárnak tartatott, tilalmaztatott neki a mesterségben való dolgozás és nemcsak a czéhek, hanem a hatóság részéről is üldöztetett.

Érdemes kiemelni, hogy N.-Kőrös város előjárósága már ebben az időben mennyire ismerte és figyelemben tartotta az ipar fontosságát. Utalok a 42-dik §-ra, a hol a városi statutumok során, az idegenek által a városban való megtelepedésért fizetett díjrol levén szó, feljegyezve van, hogy oly iparosokat, amilyenek a városban még hiányoztak, vagy szükségesek voltak, telepedési díj elengedésével, vagy díjkedvezményvel engedett az előjáróság a városban megtelepedni.

Iparos ügyekben és az ezekkel kapcsolatos kérdésekben a városi tanács járt el. A 42., 43. s ezekkel kapcsolatos §§-okban több irányban nyoma van annak, hogy a czéheknek, kevésbé a törökvilág után, a mikorrol az első czéhszabadalmak szólnak (sőt valószínűleg még a törökvilág alatt is) a folyó század elejéről pedig a 67. §. 33. rsz. 6. számából (238., 257. l.) bizonyos, hogy a városi előjáróság részéről czéhbiztosaik voltak.

Különben érdekes lesz az iparosság akkori viszonyainak ismeretére nézve, a városi régi jegyzőkönyvekből némely jegyzetet röviden ide iktatnom, amit Molnár Gedeon kijegyzései után teszek.

1746. évben mind a vargák, a maguk mesterségén kívül csinált művektől, mind a görög kereskedők a csizmavarrástól, azonkép a piacon foltozó vargák a csizmavarrástól és fejeléstől eltiltattak, úgy azonban, hogy a foltozásokat a csizmadiák vállalták magukra. Ez alatt a feltétel alatt a becsületes csizmadia czéh privilégiumában megoltalmaztatott. (Valószínűleg panaszkodtak, hogy amazok jogtalanul elveszik az ő keresetöket.)

1760-dik évben a városházánál a czéhmesterekkel gyűlés tartatván, a következők rendeltettek el: 1. Ugy az öreg, mint az ifju mesteremberek egymást 2 frt büntetés terhe alatt megbecsüljék. (Azaz ne tegezzék az öregek a fiatalokat.) 2. Az ifju mesterek ne boszantsák az öregeket azzal, hogy ők különb mesterek, mint az öregek, mert ők remeket csináltak, míg az öregek nem csináltak. Az ez ellen vétők büntetése 1 frt. (Ebből az tetszik ki, hogy régenten a mesterlegényeknek, mesterré felszabadításánál a remeklés, a mesterműkészítés nem volt divatban, s ez csak a mult század közepe táján jött divatba, de hogy mikép és mikor, az a körösi adatokból nem derül ki) 3. Ha valaki a czéhmester parancsára meg nem jelenik, büntettetik. 4. Minden kicsiny és helytelen dologért se öreg, se fiatal mesterek ne fussanak mindjárt a városházához. Aki azt cselekszi, a nemes magistrátus bölcse ítélete szerint pálczával büntettetik. 5. Czéhmester-tételnél, a vendégség alkalmával, ha valaki megesküdnék, (esküdöznék) vagy káromkodnék, vagy más helytelen dolgot cselekednék, egy tallérra büntettetik. Ezen határozatok megtartására az öreg és fiatal mesterek kézzel kötelezték magukat.

1761-ben a szücs, szijgyártó és varga mesterek panaszára, hogy a körül lakó zsidók folytonos árulásaikkal az ő jövedelmüket megrövidítik, eltiltattak a zsidók, a heti vásárokon kívül való árulástól; ezen kívül a városban való bejövetel úgy engedtetett meg nekik, hogy passualis levelöket minden hónapnak egy megszabott hetében bemutatassák.

1769-ben a városi polgárok közé egy szabólegény azért nem vetetett be, mert akkor volt már a városban elég szabó.

Épen fentebb e § elején még a törökvilág idejéből közöltem a különféle ruhaféléknek, hatóságilag meghatározott ár-szabását. A mult századokrol még a folyó század elejére is átjött, hogy a közigazgatási hatóság, a vármegye szabta meg nemcsak a főbb élelmi czikkeknél, melyből a hus- és zsemle-árszabás maig is

meg van; hanem még a napszámbért, s különösen mindenféle iparczikk árát is, melynek szigorú megtartása azután a városi, vagyis helyi előljáróság ellenőrzése alatt állott. Különösen az iparos czikkek ily árszabására s annak ellenőrzésére, hogy a nép felcsigázott árakkal ne zsaroltassék N.-Kőrösön is sok példa van. Egy a sok közül: 1771-ben a lakatosok és kovácsok együtt előljáróságilag megintettek, hogy oly drágák ne legyenek.

Egyéb iránt a régi czéhszabadalmak okmányainak megolvásából, azután a czéheknek s azok egyes tagjainak a hatóságokhoz intézett panaszaiából és a hatóságoknak azokra hozott határozataiból általában az tetszik ki, hogy a czéhek kevésbbé az ipar terjesztésére és tökéletesítésére törekedtek, mint inkább arra, hogy az iparos jövedelmet más beavatkozók ellen, a lehető legszigorubbán azok kizárólagos használatában megőrizték, akik már egyszer a czéhtagok közé bejutottak, és a czéhtagokat főképp ez a kizárólagosságra törekvés, azután a vallásos szertartásokban, társadalmi eljárásokban (vallási körmenetek, bucsujárás, temetkezés, ünnepségek stb.) való testületi részvétel tartotta össze.

Utalok az 54. §-ra, a hol a városi adóügy kapcsában a 185. és 186-dik lapon az van kimutatva, hogy az 1795-dik évben 132 pálinkafőző volt N.-Kőrösön, kik három osztályba soroltatván, közülök 48 az első osztályban 75 kr, 56 a másodikban 56 kr, 28 a harmadik osztályban 25 kr. évi adóval lett egyenként megróva; az 1799-dik évben pedig volt 30 malom, 205 pálinkafőző, 248 mesterember és 12 kereskedő. Feltűnik a pálinkafőzők nagyszáma, amely ez iparág akkori terjedtségét bizonyítja; bárha az adóztatás mértékéről ítélve, általában kis üstökkel dolgozóknak kell is ezeket tartanunk. Ez iparág a maga helyén szintén akkorról előnyösen ismertetett gyümölcs- és szőlőtermelésre támaszkodott. A kimutatott ipar és kereskedés miségéről nincs közelebbi tájékoztatás.

Pest vármegye közgyűlésén 1822-ben hirdettetett ki a helybeli kovácscézhnek 1822. okt. 11-ről kelt és 49 czikkből álló új czéhszabadalma. Ezt követte ugyancsak a vármegye 1829. okt. 25-iki gyűlésén a szabó czéhnek Bécsben 1828 okt. 3-ról kelt szintén új czéhszabadalmának kihirdetése. 1831-ben pedig a takács, és 1844-ben a eszmadia czéh szabadalma ujtitatott meg.

Biztos számtani adatot iparunk fejlettségéről, minőségéről, iparosaink számáról még ebből a korból sem birunk felmutatni, nem-

csak N.-Kőrösről, de fejlettebb iparos helyekről sem. Országunkban az iparstatisztikai adatokra csak az Országos iparegyesületnek Pesten gr. Batthyányi Lajos elnöksége alatt az 1843-dik évben történt megalakulása után kezdett némi figyelem fordíttatni. Ez az egyesület kezdette el részletesen gyűjteni az országból és „*Hetilap*” czim alatt megindított szakközlönyében közleni az iparstatisztikai adatokat. E „*Heti lap*”-nak 1847-dik évi 136-dik számában az 516-dik lapon maradt a nyilvánosságban reánk Tanárky Gedeon városunk akkori főjegyzője közléséből N.-Körös város iparáról az első részletes kimutatás, mely szerint 1847-ben a városban czéh és czéhes mester volt: szabó czéh 65, takács czéh 113, csizmadia czéh 130, kovács cz. 12, asztalos cz. 19, bognár cz. 22, szűrszabó cz. 22, szijgyártó cz. 11, egyesült ács, molnár, kömives cz. 33, timár cz. 25, lakatos cz. 10 mesterrel; czéhen kívül pedig következő mesteremberek: órás 2, aranyműves 1, gombkötő 4, nyerges 2, könyvkötő 3, mézeskalácsos 2, kápczakötő 2, fésűs 2, üveges 2, járomkészítő 8, pék 1, festő 3, enyvfőző 2, szappanos 1, hentes 10, mészáros 4, pintér 6, sipkakészítő 1, borbély 4, kályhás 1, kötélgyártó 2, kalapos 8, varga 7, bádigos 1, szítás 2, czinműves 1, puskamives 1, kolompár 6, szivarkészítő 1, serfőző 1, kéménysprő 1, olajütő 1, kaskötő 4, esernyőfoltozó 1, pipakészítő, öszszeg: 11 czéhben 462 czéhes, czéhen kívül 35 különféle iparágban 99 mester; együtt 561 mester.

E kimutatást Tanárky következő megjegyzéssel kíséri: „A mesteremberek kevés zsidót kivéve, mind magyarok, s igen kevés kivétellel, mind reformátusok. Általában a mesterség sem a kiterjedés, sem a tökély magas fokán nem áll; mert itt nagyon, majdnem kivétel nélkül uralkodik a jó magyar szokás, hogy ha a mesterember néhány ut szőlőre s hold földre szert tehet, elhajtja a kaptafát és szőlőbe jár. A czéhek a vidékre is kiterjeszkednek, jelesen a szomszéd Várkony, Kécske, Tőszeg, Törtel helyiségekre: de e kiterjeszkedés nem nagy jelentőségű. A mesteremberek nyers anyagaikat helyben, de leginkább Pesten, kevés részben a fane-műeket a Tisza vidékén is vásárolják. Pesten vásárolják a mesterségi eszközöket is. Ujabb találmányu eszközök csak akkor fordulnak meg nálunk, midőn már régen nem ujak... A készítmények mennyiségét, mérték és érték szerint megközelítőleg se határozhatjuk meg, annyira kevés segédeszközzel birunk statisztikai adatok gyűjtésében. A készítmények egy része a helybeli lakosság által

használtatik fel: de elvitetnek a készítmények a szomszéd városokra és Pestre; bizományos árusaik a honban nincsenek, annyi-
val kevésbé külföldön. Ritka eset, hogy valaki a vidéken mesterségből meggazdagodott volna. Ez előtt néhány évvel a timárok közül néhány, mesterségéből némi vagyonra tett szert: de úgy látszik, hogy ezen iparág is hanyatlóban van, vagy legalább nem jutalmazza oly bőven a vele foglalkozókat, mint eddig. Különös hajlandóság a mesterség egy neme iránt sem mutatkozik a népben: de azért mesterinasságra elegendő gyermek alkalmaztatik, noha aránylag sokkal több futja végig a diák iskolákat, szaporítandó a kenyér nélküli ügyvédek már is aggodalmat gerjesztő roppant seregét.

Ez volt Tanárky Gedeon főjegyző (1867 után vallás és közoktatási ministerumi államtitkár) előterjesztése és véleménye ezelőtt ötven évvel a nagykőrösi iparrol. Akkor tájon én is meg lehetős közlöl és eléggé ismertem a nagykőrösi ipart. Nem változtatok az előterjesztés lényegén. Csak néhány pótlékkal kísérem azt.

Én is úgy tudom, hogy abban az időben igen szép virágzása volt Nagy-Körösön a timárságnak. Közvetlen hatott ez iparág virágzására, a határban volt, nagy részben most is meglevő nagyterjedelmű tölgy erdőség és a határnak virágzott állat, különösen juhtenyésztése. Az erdőnek husz éves fordulóra osztva volt fiatalvágása szép tömegben adta, a bőrkészítéshez szükséges csert, az állattenyésztés pedig a nyers bőrt. A timárok száma, akikhez a cserző vargák is járultak, már maga tanuságot tesz ezen iparág virágzásáról. A timárok jeles talpbőrt, fekete és fénymáz alá való bőrt (Wichsleder) készítettek, melylyel nemcsak a helybeli számos csizmadiát látták el, hanem vidékre, vásárookra egész Székes-Fehérvárig szállították kapós készítményöket. Iparából közülök több vagyonosságra is tett szert; úgyhogy Nagy-Körösön azon időtájon a gazdag timár jellegzés épen úgy járta, mint közönséges szőlás módban országszerte a gazdag serfőző vagy mészáros. Oly tekintélye és jelentősége volt akkor itt a timár üzletnek, hogy erre az uri rend se restelte adni gyermekeit. A közbirtokosság tagjai közül is volt egy pár e mesterségen. A vargák egyebek közt a helyben és az egész vidéken divatos bundához, máskép subához szolgáló szőrmét szolgáltaták kitünő minőségben és nagy mennyiségben.

Más iparágon is voltak széleskörű vásároló mesterek, külö-

nösen a szűrszabók, esizmadiák és bognárok közt. A szűrszabókról már abból az időből kitüntetőleg jegyzendő meg a köztök kifejlett társulási szellem, mely szerint a nekik szükséges főanyagot, a szűrposztót, leginkább messziről, Brassóbol szeretvén beszerezni, hogy — akkor még vasuti olcsó közlekedés nem lévén, — a sok utiköltség lehetőleg kiméltessék, az anyag beszerzést közös küldött által, közösen szokták tenni.

A bognárok könnyű járatu, csinos erős és tartós paraszt és homokfutó kocsiakkal lettek az egész vidéken ismeretesekek, mely jó hirnevöket mai napig gondosan fentartották. Ezen ipar kifejlésére nagy mértékben hatott a helyben szerezhetett kitünő, jó anyag, a szilfa, a melyet szolgáltatott a város délkeleti oldalán, a kispári rész alatt volt, úgy nevezett fáskert, az ezen fanemmel befásított terjedelmes ref. temető, azután a szőlőkben szerte-széjjel levő és épen szerszámfának nevelni szokott kisebb-nagyobb szilos erdő. Ujabban mióta a szivos könnyű szilfa fogy, a megbecsülhetlen sok jó tulajdonságu ákác, bár ez nehezebb, pótolja ennek helyét.

A szabók bár egy czéhben voltak, kezdettől fogva, már a mult század óta magyar és német szabókra különböztették magukat; magyar szabó, aki főkép a népviselet készítésével a köznépnek szolgál, német az uri rendnek divatos öltözzettel szolgáló. Régen és a negyvenes évek előtt, a magyar szabók közt több erősen vásároló és vagyonos volt; a német szabók közt oly jeles iparos képzettségük és szép üzletük voltak, hogy műhelyök akár a kikészítést, akár a terjedtséget illetőleg a főváros üzletei közt is nagyon számottevőleg helyt foghatott volna. A magyar szabóság bár csökkent, számmal valahogy még most is megvan, a német szabóság ellenben amint alább is látandjuk, azok közé az iparágak közé tartozik, a melyekre a fővárossal megkönnyebült közlekedési forgalom, városunkban legalább igen nyomasztólag hat. A nősabók szintén ezekkel egy czéhez tartoztak: de ezek régen is kevesen voltak, ma is kevesen vannak, mert közönséges öltözeteiket a nők általában vagy maguk, vagy varrónékkal készítetik, diszöltözeteit pedig az uri rend főkép a fővárosból szerzi.

1848 előtt, ha nem is virágzó, de nagy terjedelmű volt itt a takácsság, amit a czéhtagok fentebb közlött száma is mutat. E mesterek azonban csak a házi fonó-szövő ipar kisegítői voltak, leginkább a házi szükségre, a parasztság öltözetére, az egyes

gazdaasszonyok, a házi fonalat adó megbízók részére közönséges vásznat készítettek. Önálló vállalkozó, aki a fonáson kezdve, vagy összeszedve a házi fonalat, vásári vásznat s egyéb szövöttet árucikkkép készített volna abból, alig volt köztök, sőt még sávolyos takács, aki finomabb asztali s ágyneműt készített volna, az sem igen volt. Mióta fehérnemű szükségletét a kéznép is inkább bolti vászonból, mint házi fonásból teljesíti s e miatt a kendernek házi szükségletre termesztése is nagyon megcsökkent, azóta a takács ipar is egészen leszállott.

2. *Kereskedés.* Városunkban forgalmas kereskedésről, a régi időből beszélni sem lehet. Az egyszerű, kevés igényű földmivelés, s állattenyésztés tulsulya a lakosság foglalkozásában, a közlekedési utak gyarlósága, az iparos termékek s az iparos feldolgozásra szolgáló nyers anyag hiánya feleslegessé tették s megakadályozták, vagyis inkább csak a helyi szükségletre szorították a kereskedelem fejlődését, sőt a mint már másutt is érintettem, ennek is sok részben hátrányára volt a főváros közelsége.

Ruha, öltözék, kelme, fűszerészeti élelmi cikkekben stb. effélékben a helyi szerény szükségletnek kereskedés útján való kielégítése még csak a mult században is, N.-Körösön épen úgy, mint szerteszeljél az országban igen sok helyen, a görög és czinczárkereskedők kezében volt, a kiket az üzletből e század első felében a zsidók szorítottak ki. (109. §. 462 l.) Ide vonatkozólag Tanárkynak fentebb hivatolt közleménye szerint az állapot 1847-ben a következő volt: Váltóilag bejegyzett kereskedő a városban egy se volt. Boltos kereskedő vagyis inkább csak kalmár volt: vasáros 3, fűszeráros 3, rőfös t. i. posztó, selyem, gyapot stb. kelmekereskedő 7, vegyes 4, összeg 17. Ez volt a főpiacztéren. Ezen kívül a város különböző részein volt még néhány apró bolt, melyben borsot, paprikát, sót, czukrot, tüt, czérnát, kötőszalagot, gombot, más efféle aprólékot árultak, de a melyek kereskedéskép szóba se jöhettek. Kereskedőtestület a városban nem volt. De volt egy 10 p. frtos részvények útján összeállott gabonakereskedő társaság.

Ismét a 42. §-ra utalok. Az ott hivatolt szabályrendeleteknek megfelelőleg már a mult század elején szabályrendeletileg volt megszabva, hogy a városi rendes polgár ugyan szabadon üzhett bármi üzletet, bármi kereskedést, nyithatott boltot s azért rendes adóján kívül, külön adót nem kellett fizetnie; ellenben a más helyről beköltözött idegen egyén, ha valamely kereskedést,

boltot akart nyitni, tartozott folyamodni a városi tanácshoz előbb lakhatási engedélyért, a melynek díja 24, azután boltnyithatásért, a melynek díja 12 frt volt akkori folyó pénzben, mely szabály 1847-ben is fennállott még, a mikor a díjak pengő pénzben értettek.

A gyümölcs, szőlő, bor, uborka, sertés, némely állati terménykereskedés régi állapotára nézve, ismételts helyett, egyszerűleg utalok azokra, a melyek az illető tárgyak tenyésztéséről és termeléséről szóló szakaszokban már elmondva vannak.

Nincs részletes adatunk arról, még az 1848-dik évet közvetlen előzőtt időről sem, hogy az előző és régi időben a szarvasmarha és lókereskedésnek, milyen forgalma és virágzása volt városunkban. Azonban figyelembe véve, hogy a szarvasmarha és lótenyésztésnek régen is nagy terjedtsége volt itt, a mellett, hogy lakosaink közül ma is többen foglalkoznak előszeretettel, e két okból egész valószínűséggel következtetnünk kell, hogy városunkban a szarvasmarha és lókereskedéssel, éppen úgy, mint most, az előző időkben is számosan foglalkoztak.

Mint az iparra és kereskedelemre együtt tartozót, az előző időkre vonatkozólag felemlitem még itt, hogy az iparcikkék készítésének és kelendőségének előmozdítása tekintetéből Balla Károly, a kit Pótharasztja pusztánál több soron ismertettünk, az 1847-dik évben mozgalmat indított N.-Kőrösön egy „*Ipartár*“ alapítása végett. A terv az volt, hogy N.-Kőrösön, alkalmas helyen, egy alkalmas helyiségekkel ellátott iparcsarnok építtetvén, az az itt készített különféle iparcikkéknek befogadásával és piacra hozatalával, a termelés és a termelt czikkek kelendőségének szaporodását egyszerre mozdítsa elő. A városi előljárátság rokonszenvvel fogadta a mozgalmat s a hozzájáruláshoz való megkeresésre, minthogy a most méntelepül szolgáló katona-laktanya akkor már kiépülve és használatban volt, a mostani Kossuth-téren levő régi majori szállás telke pedig rendelkezésre állott, tehát, mint az építendő csarnok czéljára legalkalmasabban fekvő helyet, ezt a majori szállástelket ajánlotta fel, megszabott ár és feltételek mellett, egyszerűsmind azt az óhajátását fejezvé ki, hogy a csarnokkal összekötött terv kivitelére, a szükséges pénzerő megszerzése tekintetéből részvény-társaság alakíttassék.

E terv keresztülvitele akkor nem sikerült de mint a kitűzött célra ma is nagyon figyelembe vehető eszmét, a jövő számára emlétkben tartás végett jegyeztem ide.

154. §. Az ipar és kereskedelem alakulása az 1848-dik év óta s mostani állása.

Szabadságharcunk legyőzetése s az arra következő események országszerte lényeges változást hoztak elő egész polgárizati életünkben s így országunk iparos és kereskedelmi ügye terén is. Nem lehet czélom itt, — mert nem is tartozik ide, — az e tekintetben előállott és országszerte beható változásokat egyenként még csak röviden sem tárgyalni. Csak két főtényezőt emelek ki a sok közül, melyek főképp hivatottak voltak arra, hogy az iparnak és kereskedelemnek az igen sokban változott körülményekhez idomítására nézve N.-Körösön is első sorban gyakorolják hatásukat. Ezek egyike az *„Ideiglenes utasítás a kereskedési és iparviszonyok szabályozása iránt“*, a melyet az 1849-re következő időközi kormány az 1851-dik év márczius 12-dikéről adott ki, és a *„Magyarországot illető országos törvény és kormánylap“* II. évfolyama VI-dik darabjának 50-dik száma alatt közrebocsátott; másika: a *vasuti közlekedésnek* N.-Körösön az 1853-dik év szeptember 1. napján történt *megindulása* volt.

Miket tartalmaz az első, mint nem egyedül Nagy-Körösre tartozó, hanem országos intézkedést, ismét sok volna itt elmondanom. Legyen elég csak röviden megjegyeznem, hogy az lényegesen javított különösen a régi nehézkes czéhrendszeren, annak sok visszaélését megszüntette s általában szabadabbá tette az iparos és a kereskedelmi körben való mozoghatást, szabályozván egyuttal mindkét életpályának a közigazgatási fenhatósághoz való viszonyát; a második óriási mértékben javított városunk előbb igen gyarló közlekedési viszonyán, s annak a javult országos közlekedési forgalommal való közvetlen kapcsolatot adott.

Megelőzve az első, az iparjegyek már az 1850-dik évtől kezdve a városi tanács által adattak ki és a czéhek jegyzőkönyvei a megyei főnökhöz rendeltettek betérjesztetni.

Az ideiglenes utasítást követte 1852-ben az ipar és kereskedelmi kamarák szervezése, 1853-ban pedig az iparos mesteri remeklés módozatainak meghatározása az ez iránt tett kormányi intézkedések szerint. 1854-ben felállítottak a vasárnapi iparos iskolák, mire 1860-ban a végleges ipartörvény kibocsátása következett.

Nem dicsekedhetünk vele, hogy e valóban az iparnak és

kereskedelemnek országszerte való előmozdítására szánt kormányi intézkedések, a melyeknek jótékony hatása sok helyen igen lényeges előhaladásban nyilvánul, N.-Kőrösön az ipar és kereskedelem előmenetelére lényegesen hatottak volna. Sőt úgy mutatkozik, hogy az 1860-dik évi ipar és kereskedelmi törvény által bevezetett szabad ipar és a régi czéhek közt felmerült forrongás bénítólag hatott az előmenetelre.

Az 1875-dik évről szóló kimutatás szerint volt N.-Kőrösön 1875-ben 87 csizmadia, 28 kőmives, 18 szücs, 25 ács, 9 lakatos, 18 tímár, 32 takács, 19 asztalos, 25 szabó, 2 festő, 23 bognár, 4 sütő, 10 molnár, 3 órás, 2 fésűs, 12 kaskötő, 10 szijgyártó, 5 szappanos, 12 cipész, 4 kádár, 4 szürszabó, 29 kovács, 3 mézesbábos, 2 nyerges, 1 kárpitós, 1 késes, 4 kalapos, 4 köteles, 1 rézműves, 2 bádogos, 2 rostás, 2 könyvkötő, 2 enyvfőző, 2 üveges, 2 szobafestő, 1 járomkészítő, 2 aranyműves, 2 gyógyszerész, 1 czukrász, 1 esztergályos, 2 borbély, összesen 419 önálló vállalkozó. Gözmalom volt 2. Ugyanezen 1875-dik évben kiadatott 34 iparjegy; és pedig bognár, vegyes kereskedés, könyvkötő, cipész, sóárulás, szappanárulás, ács, kovács, asztalos, késes, köszörüs, csizmadia, szabó, edénykereskedés, gyümölcs-, káskereskedés és szücsipar számára. A régi czéhek közül ekkorra átalakulva volt az új törvénynek megfelelő iparos testületté: *a)* a magyar tímár, szücs, szijgyártó, szürszabó, cipész, kalapos és köteles czéhek helyébe a hasonló egyesült ipartestület; *b)* a csizmadia ipartársulat; *c)* a szabó, könyvkötő egyesült ipartársulat; *d)* a kőmives, asztalos, ács egyesült ipartársulat; *e)* ugyanezeknek egy második ipartestülete; *f)* a kovácsok, bognárok, kocsigyártók egyesült ipartestülete. Mindezek alapszabályai felsőbbleg meg voltak erősítve. (Galgóczy. Pestmegye monographiája 1877. III. köt. 249 l.)

A legutóbb volt 1890-dik évi országos népszámlálás alkalmával az iparos népesség részletes összeírása 48 megkülönböztető rovatall ellátott táblázat szerint eszközöltetett. Ebből az ipar minősége és terjedtsége az első rovatokban a következő megkülönböztetéssel van kimutatva: vállalat segéd nélkül, vállalat 1, 2, azután 3-tól 5, 6-tól 10, 11-től 20, végre 20-on felül levő segéd-személlyel. Erről táblázatos kimutatást nem teszek. E számok ugyanis minden lépten-nyomon változnak és legjobb esetben is csak általános tájékoztatásra valók. Ugyanezért iparczimek szerint sorra csak az összeszett főszámokat közlöm, megjegyezvén, hogy a szá-

badon álló szám az önálló vállalkozók, a zárjel közé rekesztett pedig a segédek számát jelenti. E szerint volt akkor N.-Kőrösön: ács 46 (20), arany- és ezüst műves 1 (1), asztalos 25 (25), bádogos 2 (4), bognár 36 (25), csizmadia 116 (89), cipész 46 (26), czukrász 2 (1), divatárus 5, eczetgyáros 2 (1), esztergályos 1 (3), építész 9 (22), famunkás, járom- és taliga csináló 3 (3), fazekas 2, fésűs 1, fuvaros 16 (2), géplakatos 3 (7), gyepmester 1 (2), hentes 17 (3), kalapos 4 (4), kádár 8 (8), kárpitos 1 (7), kelmefestő 1 (3), kéményseprő 2 (6), kertészet 4 (2); késes 3, kovács 36 (25), kőműves 38 (9), könyvkötő 2 (2), köteles 4 (2), lakatos 10 (11), malomipar 12 (20), mészáros 15 (10), nyerges 1, könyvnyomdász 1 (6), órás 2 (1), pék, sütő 5 (14), rézműves 1 (1), rézőntő 1, rostás 1, ruhafestő 1, sapkakészítő 1, férfiszabó 43 (34), nőszabó 9 (1), szappanos 3, szijgyártó 11 (10), szobafestő 4 (3), szücs 16 (2), szűrszabó 1, takács 14 (2), téglagyártás 3 (16), timár 10 (22), üveges 1. Főösszeg: 53 iparágban 603 önálló vállalkozó, 452 segéd. A vállalkozók közt 387 vállalkozó segéd nélkül állott, 107-nek volt egy-egy, 55-nek két-két segéde, 44-nek volt 3-tól 5-ig, együtt 161-, 10-nek 6-tól 10-ig terjedő, együtt 74 segéde.

A városi tanács, mint iparhatóság által különböző iparágakra és üzletekre évenként kiadásra kerülő ipar igazolványok száma 30—40 szokott lenni.

A városi jegyzői hivatal az 1896-dik évről a kereskedők állagát névszerinti sorozatban (D. lajstrom) következő összeggel mutatta ki: fűszerkereskedés vassal s rövid áruval vegyes 6, más vegyes 5, önálló rőfös 3, rövidáru külön 1, liszt külön 1, fehérnemű 1, férfi s női divat 1, cserép, porcellán edény s üveg 2, könyv, zenemű s papír 2, bőr és vegyes 2, vas 3, mely közül kettő szintén vegyes, szatócs 20, hagyma, zöldség, főzelék 1, tüzi s épületfa 1, összesen 49 kereskedés, melyhez ugyanezen lajstromon még 1 ló, 11 sertés és 32 szarvasmarha kereskedő is járul; az E) lajstromon pedig foglaltatott szintén kereskedés: fa- és cserép-edény 2, parasztruha árulás 1, baromfi, tojás 3, turó, sajt 1.

Ugyanezen E) lajstrom szerint van 3 kaskötő, 1 építési engedélyhez nem kötött építő, 1 agyagáru égető, 7 kávé mérés s kávéház, 2 bizományi s alkusz-üzlet, 5 sertés, juh s egyéb huskimérés, 2 eseléd- s szolgálat közvetítő, 2 társas- s bérkőcsi-üzlet, 2 gőzmalom építő, 7 szecskavágó.

Tulajdonképeni gyár nincs a városban: de van 3 gőzmalom,

melyek közül kettő gőzfürdővel van ellátva. Ezek a helybeli szükségletet annyira ellátják őrléssel és liszttel, hogy a régi sok száraz- és szélmalmot egészen leszorították az üzlettérről. Van azután egy szikvizgyár-társaság hat taggal, mely szikviz készítéssel foglalkozik. Volt egy olajmalom, mely az előző évtizedekben sok ideig fennállott, de a kőolaj (petroleum) világítószerszármazékjaitól megsemmisült. Téglagyár egy van, melyről a 24. és 25. §§-okban a 103. és 109. lapon már emlékeztünk. E mellett több téglavető is dolgozik. Egy gyümölcs-szeszgyár most van keletkezőben.

A nagyobb boltos kereskedések általában, az összefüggő Deák, Széchényi, Eötvös és Kossuth főtéren, mely együtt a heti vásárok teréül szolgál, foglalnak helyet. Széljel a városon csak kisebb szatócs üzletek vannak. Ugyancsak a központon van két gyógyszertár.

Az ipar széljel, csak a rendes családi lakásokban levő műhelyekben folyik. Nincs még oda fejlődve, hogy a főtéren, vagy a város belső részein, valamely az üzletek szerint csoportosító helyen, a nagyobb iparos városokon gyakorlott mód szerint boltot tartó üzletek volnának. Ez jelensége annak, hogy az iparos üzlet a bolti árusításra s raktárolásra alkalmas cikkekben is, még mindig főképp megrendelésre folyik, (ugynevezett váltómunka), a meg nem rendelt készítménnyel (nem váltó munka) pedig a készítő a heti vásáron gyakorolja az elárusítást.

Összehasonlítva az ekkép ismertetett mostani állást az 1848-dik év előttivel, számok alapján ismételhetjük azon már több helyen tett kijelentésünket, hogy ha a bolti kereskedésben, a közvetlen igények szaporodásához képest megis engedünk némi szaporodást: de a tulajdonképeni kézműiparnak nem előmenetelét, nem szaporodását, hanem hanyatlását kell felismernünk, a melyben tagadhatatlanul van része a főváros közelségének és az azzal megkönnyült, megolesódott közlekedésnek; azonban nem ez a főok, és ennek ebből folyólag nem okvetlenül kellene így lenni; hanem természet szerint lehetne éppen ellenkezőleg is, ha a régihez képest mindenestre javult viszonyok, a főváros közelsége kapcsában kihasználtatnának, és városunk a főváros, kapcsolatos elővárosává tétetnék, a mint azt más országok fővárosai példájában látjuk; de ehhez a számítólag vállalkozó üzletszellem nálunk még egészen hiányzik.

Különben itt is ugyanazon iparágak apadását kell kiemel-

nünk, a melyeket már az előző 153. §-ban kiemeltünk. Legsajnosabb a lepadtak közt a timár, varga, különféle bőrkikészítési ipar elapadása, a mely valóban igen szép és hasznos üzlete volt a városnak. És ezt csakugyan nem a főváros közelsége s a javult közlekedés szorította le, hanem a bőrgyáripar általános nagy előhaladása, bizonyságaul annak, hogy a mely iparágban egyszer a nagy gyáripar, kifejlett szaktudományával, és emberi munkaerőt kimélő eszközeivel tért foglal, ott a legszorgalmasabb és ügyesebb kézműipar se képes többé azzal forgalmi haszonnal versenyezni. A takácsság teljes lepadásának okát, az előző 153. §-ban már kifejtettük. Ez az apadás nem is új keletű, hanem az előző idők-ből, a nép öltözködési izléséből kifolyó, a mihez asszony népünk, mely hajdan büszkeségének s kötelességének tartotta, házi szövettel ellátni házáat, elkényelmesedése járul. Sajátságos a csizmadia üzlet megapadása; holott a város népe megszorodott s a mellett a vidék szintén megszorodott népessége sem jár kevesebb lábbal, mint azelőtt. Ennek kapcsán keresve az apadás okát, ezt legbizonyosabban a vásárra járás megapadásában, és abban találjuk fel, hogy a csizmadia, a kiknek készítményét a nép legalsó rétege is szükségli s fogyasztja, az apró falvakban is elszorodtak.

Két iparág van különösen, amelynek előmenetelét a többiekkel szemben ki kell emelnem: a koci készítő bognárság, a melyet már az előző 153. §-ban is kiemeltem, azután a butorasztalosság. Az országos és vidéki kiállításokon, a melyek mostanában elég gyakran tartatnak, e kettő szokta N.-Kőrös város kézmű iparát legbuzgóbban képviselni. Jeles és szép képviselte volt ennek mind a kettőnek, az 1879-dik évi székes-fehérvári, 1885-diki budapesti minden tekintetben jól sikerült országos, az 1888-dik évi nagy-körösi stb. kiállításokon is, valamint a koci készítő az éppen most lefolyt ezredéves budapesti kiállításon is jeles készítményekkel jelentek meg. Körül-belől minden nagyobb iparos városban azt látjuk, hogy az asztalosok szoktak első lenni, a kik közös áruló raktár állítására törekcszenek. Nagy-Köröson az asztalosoknak sincs még ilyen társulati közös áruló raktár; valamint az is hátra van még, hogy az alkalmas iparágak egyesülve vagy külön Budapesten, vagy másutt tartanának közös áruló raktárt, a hol lehető jeles készítményeikkel, és olcsó áraikkal a kelendősegi forgalom szaporítása végett versenyeznének.

155. §. Iparos képezés és iskola.

Rendes módja városunk ipara körében még mindig az iparossá képzésnek a régi s országszerte divatozó mesterinaskodási ut. A ki életpályakép valamely iparágat választ magának, vagyis inkább a kit szülői valamely iparágra szánnak, az a törvényben megszabott kor elérése, és a köteles elemi iskolák végzése után, a kiválasztott iparban inas, iparos tanonczkép, a műhelyben, a gyakorlati téren kezdi a pályát, s a szak megtanulásában főképp gyakorlatilag halad tovább, mig nem önállóságra képesíti magát. Oly eset, hogy valaki a szakkal egészen ismeretlenül, csak tőkájével vállalkozzék valamely iparra, a milyen eset iparos nagy városokban most már éppen nem ritkaság, városunkban legalább a kézmű-ipar terén még eddig nincs. Ellenben az iparnak műhelyi, egészen gyakorlati tanulásán kívül sokban segítségére jön a szükséges szakismeretnek az iskola.

A 101-dik §-ban a 426-dik lapon említve van, hogy vasárnapi iskola városunkban már az 1854-dik évben állíttatott fel, és hogy ezen iskola növendékeit a mesterséget tanuló ifjak képezik. Az 1884-dik évi XVII. t.-cz. rendelkezésének megfelelőleg az 1885-dik évben felállíttatott az *alsófoku iparos tanoncz-iskola*, melynek költségei községileg fedeztetnek. Ezt követte az 1893/4-dik iskolai tanévben az *alsófoku kereskedői tanoncz-iskola*, egy tanerővel s két osztálylyal, a mely az 1894/5-dik iskolai tanévre, 3 osztályra szerveztetvén két tanerővel, akkor 37 tanulója volt.

Az *alsófoku iparos tanoncz-iskolában* jelenleg van egy előkészítő osztály, a melyen kívül az három osztályból áll. Az 1893/4-dik tanévben beiratott ebbe 257 tanoncz. Ugyanezen tanévben a kereskedő és iparos tanoncz-iskola fentartási költségére községileg 1779 frt adatott ki. (Molnár Gedeon közleménye.)

Számos iparos tanoncz és segéd kerül városunkból különböző iparágból Budapestre; egyebüve csak kivételesen. Budapesten kívül iparos vándorlásra, a mely 1852. óta többé nem utlevéllel, hanem vándor, ugynevezett munka-könyvvel történik, aránylag kevesen mennek, ámbár vannak, a kik ezen az uton még külföldön is megfordulnak. De a közönséges mesterségen levők közt olyanok is többen vannak, a kik mivel most már nem kötelesek vándorolni menni, az ipar tanulása végett ki se mennek a határból. Az ilyenek főképp a katona kötelezettségi idő kitöltése alatt

való távollétökkel szerzik világforgalmi ismereteiket. A vándorlásra mentek közül sokkal megtörténik, hogy örökre is oda maradnak, nem térnek vissza többé rendes lakókul szülő hazájukba s ilykép városunkból az országban elég számosan, sőt néhányan külföldön is vannak távol; ellenben iparos beköltözők, vagy az ide munkára jött segédek közül itt maradtakkal városunk népessége is többször szaporodik.

156. §. Országos és heti vásárok. Mértékhitelesítő állomás.

Nagy-Körösön négy országos vásár szokott éven át tartatni: mártius 5 Fridrik, ápril 27 Szent-György, június 7 Szent-László, október 26 Dömötör napi vásár ezime alatt, e kitett napokat megelőzőleg mindig vasárnap és hétfőn akkép, hogy a baromvásár az előtt mindig vasárnap, a kirakó vásár pedig hétfőn kezdődött. Most az új munkaszüneti törvény óta a kezdet mindenikre nézve átment hétfőre, de azután az eltartás keddre is átme gy.

A mart., jun. és októberi vásárok szabadalmát a város az 1697-dik év febr. 5-dikéről, tehát mindjárt a török hódoltság alol való felszabadulás után nyerte I. Leopold királytól. Ennek okmánya latin nyelven meg van a városi levéltárban. Igen valószínű azonban, hogy a város sokkal e szabadalomlevél nyerése előtt, már a török világ alatt, az óta tartott vásárokat, mikor a „város“ ezimet felvette. Erre nincs ugyan még a sok török irat közt se okmány vagy a registrumokban a bevételek és kiadások közt, vagy a különféle eljárás körül valami bizonyos hivatkozás, de a használt „város“ czimen kívül, a melyet a régi időben rendesen csak a vásáros helyek használtak, erre mutat, hogy a hódoltság megszűnése után azonnal sietett a város a vásár tartáshoz a királyi szabadalmat is megszerezni.

A Szent-György napi vásár szabadalma Mária Teréziától való 1749 dec. 11-ről.

Ezek a vásárok kezdetben a városháza előtt levő belső piacz-téren tartattak. Az 1712-dik év táján tétettek ki az országos vásárok az ev. ref. temető oldalán volt régi vásár-térre, 1826 után pedig a nagy tűz után, a temetőn kívül mostani helyökre. (L. 26. §. 4.)

A jun. 7 és okt. 26-diki vásárok különösen messze vidékről

is látogatottak, főleg az Alföldről hajtott szarvasmarha, sertés és nagyszámu ló felhajtással. Gabona, szalonna, kézműcikk szintén sok hozatik ezekre. A másik két vásár sokkal jelentéktelenebb. Számos kereskedőnek és iparosnak deszkából készült áruló bódéja egész éven át a vásár-téren áll: sokkal többen vannak, a kik csak vásárkor ütik fel bódéikat és sátoraitak.

A városi tanács jegyzőkönyvei szerint a pestvárosi kereskedőknek az országos vásárokból az első sátorhely az 1743-dik esztendőben adatott.

Heti vásár kedden és pénteken szokott tartatni. Erre nincs külön szabadalom, hanem ezt a jogot a legrégibb idők óta, már a törökvilág alatt is s onnan leszármazólag, mint legtöbbje a heti vásárt tartó helyeknek, a megszokás törvénye szerint gyakorolja a város, helypénz szedési joggal. Tartási helyeikre s azok különböző idejű változásaira nézve a 20. §-ban foglaltatnak az adatok, a hol a terek, piacok vannak ismertetve.

Még a folyó században, ennek közepe tájáig mindenféle heti vásár a városháza előtt, az ev. ref. templomtól, a mostani Eötvös-térig terülő nagy téren tartatott. Ennek alsó részén, a városháza és a nagyfogadó közt volt domb körül, a melyen volt hajdan az őrtorony, a domb városháza előtti oldalán pedig még a folyó század közepén tul átjőve is egy hosszú itató vájuval ellátott gémes kut állott, volt a gabona piac; ezen felül a gyalog heti vásár, a tér felső végén a sertés piac. Később a sertés-piacz a mostani Széchényi tér felső végére tétetett fel, a hol ekkor a város kettős malma, egy közös kuttal állott; a honnan ugyanaz ismét később, a barom és széna-szalma piacczal együtt, a homok-oldalra, az 1826-dik év előtt volt régi vásártér azon részére került, a hol most a Majthényi-féle községi iskola-épület áll.

Mikép oszlik meg most a heti vásár a több részből össze függő főtéren, az a 20. §-ban a 92-dik lapon van ismertetve, melyhez megjegyzem, hogy a sertés-piacz már régen a mostani alpári-utsza és kecskeméti-utsza összetorkolásánál a temető kapu mellett levő térre került, s a régi vásár-tér felosztása után a széna- és szalma-piacz is a kecskeméti-utjának a temető alatt levő részére származott át.

E heti vásárokat a helybeli és a körülfekvő puszták, és a szomszéd helyek lakosságán kívül, a Tiszántulról is egész Öcsödig látogatják a vidékiek, a kik különösen búzát szállítanak ezekre.

A mindenféle élelmi czikkeken, gabonaféléken s egyéb földterményeken kívül, a hizott és sovány sertés már a régi időben is forgalmi tárgyát képezte ezeknek a heti vásároknak; hasonlókép rendes árulási alkalmul szolgáltak ezek a helyben készült mindenféle iparczikk számára, a mikor a helybeli vevő közönséget a vidékről a heti vásárra ide gyülekezett közönség szaporította. Néhány évtized óta pedig ezeknek a szarvasmarha és ló is tárgya lett. Azután egész nyáron és őszen át a mindenféle gyümölcs, szőlő, uborka, dinnye, zöldség volt régen is, s az ma is a legterjedelmesebb és legfontosabb piaczi forgalmi tárgy, a mely forgalom már a szőlőmivelésről, gyümölcsészetéről és a kertészetéről szóló szakaszokban van részletesen ismertetve.

Mértékhitetesiő állomás. N.-Körösön az előző időkben, mint az ország nagyobb részében is, a közforgalomban közönségesen az alsó ausztriai, illetőleg bécsi hossz, súly és ür-mértékek voltak divatban; csak a gabonára nézve volt eltérés; ennek forgalma rendszeren pesti mérő szerint ment, mely másfél posoni mérőt, vagyis 96 bécsi itczét tett. Az 1874-dik évi VIII-dik törvényczikkkel behozatván az országba a (tizedes) méter mértékrendszer, ennek következtében N.-Körösön 1875-ben, minden szükséges eszközökkel felszerelt mértékhiteltesítő állomás állíttatott fel.

IV. SZAKASZ.

Közlekedés. Forgalom.

(Anyaga nagy részben Somogyi Károlytól és Póka Kálmántól.)

157. §. *Posta keletkezése N.-Körösön. Első postamesterek. Postaföld.*

Nagy-Körösön legelőször az 1788-dik évben állíttatott fel kir. postaállomás. Ebből az alkalomból a Helytartó tanács utján felhivatván a város, hogy járuljon a postaállomás javadalmazásához, erre a tanács a Fekete nevű határrész szélén kiszakított és 1200 □ ölével 100 hold földnek adományozásával határozta e postaállomást segélyezni. Így keletkezett a közel egy századig e postaállomás birtokában volt n.-kőrösi postaföld.

Első postamester e postaállomáson Sánta Antal volt.

Sánta Antal e postahivatalt 1793-ban eladta Kovács Mózes szentmárton-kátai árendátornak. E cselekedetet a városi tanács igen kellemetlenül vette. E felmerült esettel indokolva, azt hatá-

rozta, hogy a postamesterséget városilag maga fogja kezelteni. Ennek kapcsán jön elő a postaügy legelőször a városi tanácsnak 1793-dik évi jegyzőkönyvében. De e határozat ekkor mégis csak a szándéknál maradt. Utóbb azonban a Kovács Mózes postamesterrel felmerült összeütközés következtében az 1796. évben a posta-alapítványi 100 hold földből 32 holdat visszavett a város, amit a m. kir. kincstár is jóváhagyott, miszerint a postaállomás birtokában 1200 □ ölével számítva 68 hold maradt.

Ezt az adható-vehető tárgyat képezett postahivatalt, a hozzákötött javadalommal együtt, a folyó század második tizedében Szobonya János birta, akinek neje Inárcsi Farkas Sára volt. Szobonya János elhalván, annak özvegyét az 1821-dik évben Gubody János vette nőül és 1821-ben Gubody Jánosné, Inárcsi Farkas Sára, az 1822-dik évben pedig Gubody János neveztetett ki postamesternek.

Gubody Jánosrol a postamesterség annak fiára, Gubody Gedeonra ment át a hozzátartozott postaföldi s egyéb javadalommal együtt, a ki előbb még atya életében, 1874-ig adminisztratori minőségben kezelte azt, atya halála után pedig testvéreivel történt megosztozása következtében öröksége fejében vevén azt át, 1874-ben postamesternek is kineveztetett.

Gubody Gedeon ellen a város kétszer indított pert mint földtulajdonos a postaföld haszonélvezetének visszabocsátására. Az első pert elvesztette. Az 1884-dik évben kezdette az újítást. Ekkor kiállításban volt már az adható-vehető postaállomások beszüntetése és a postahivatalok államosítása. Mindamellett a város e pert minden eshetőségre figyelemmel, a vármegyei törvényhatóság által is helybenhagyott oly egyességgel fejezte be, mely szerint Gubody Gedeonnak a postaföld haszonélvezetének visszabocsátása fejében kártérítési és beruházási czimen 2500 frtot fizetett ki.

Ekkép visszajutván a postaföld a város korlátozatlan birtokába, arról a kincstár javára bekebelezve volt haszonélvezeti jog is a kiállított törlési engedély alapján kitöröltetett. Ugyanez alkalmából az ekkép visszakerült birtok még 1884-ben mérnökileg felmértvén, annak területe 1600 □ ölével számított 52 holdban és 560 □ ölben állapítottatott meg, mely nyilvános árverési eladásra tüzetvén ki, azt Búz András helybeli lakos 28,000 forintért vette meg osztrák értékben, és e vételár a városi nagy vendégfogadó kiépítésébe fektettetett. (Molnár Gedeon kivonataiból.)

158. §. Mostani állami postahivatal, távirda, postatakarékpénztár s ezek forgalma.

Most városunkban a posta, távirda és postatakarékpénztár állami együttes kezelés alatt áll. Hivatalos személyzet: Egy hivatalfőnök: Forray József kir. posta és távirda főtiszt; négy kezelőtisztviselő és hat hivatalszolga.

A különböző ágbeli forgalom, az 1891-től 1895-ig lefolyt legközelebbi öt év alatt Forray József hivatalfőnök ur közlése szerint a következő volt:

F e l a d a t o t t d a r a b .

Év	Közönséges levél és nyomtatvány	Ajánlott levél és nyomtatvány	Levelező- lap	Pénzes levél	Csomag	Távirat
1891	98,776	9,715	40,400	2,959	6,148	2,781
1892	101,600	10,045	44,350	2,910	6,199	3,206
1893	108,541	10,923	49,502	2,110	6,547	3,690
1894	118,105	10,786	54,995	1,776	10,236	3,722
1895	129,650	10,950	60,000	1,460	14,400	3,824

A város területén megfelelő helyeken el volt helyezve 10 levélgyűjtő-szekrény.

Postai levéljegyek (postabélyegek) s egyéb postai értéktárgyak elárúsítása engedélyezve volt a városon 14 üzlethelyiségben.

B e f i z e t t e t t .

Év	Postautalvány			Postatakarékpénztári könyv és cheque		
	Darab	Forint	kr	Darab	Forint	kr
1891	16,100	494,123	27	2,745	214,785	19
1892	17,944	582,898	41	3,527	412,491	03
1893	16,519	523,881	41	3,798	324,690	96
1894	16,804	489,528	93	4,500	367,947	17
1895	17,434	527,694	—	4,985	386,865	—

K é z b e s í t t e t e t t d a r a b .

Év	Közönséges levél és nyomtatvány	Ajánlott levél és nyomtatvány	Levelező- lap	Pénzes levél	Csomag	Távirat
1891	124,092	8,746	41,400	2,887	11,737	4,290
1892	125,141	8,977	41,540	3,082	13,426	4,681
1893	127,502	11,220	46,950	2,361	14,788	5,476
1894	128,134	12,512	49,032	2,170	14,082	5,917
1895	130,315	14,600	54,000	1,900	22,000	6,225

A hivatszolgák közül 3 egyén rendszeren a küldemények kézbesítésével foglalkozik.

A hírlapi s irodalmi forgalom a 116. §-ban a 481—82-dik lapon van kimutatva.

K i f i z e t t e t e t t .

Év	Postautalvány			Postatakarékpénztári könyv és cheque		
	Darab	Forint	kr	Darab	Forint	kr
1891	9,368	460,584	12	311	17,735	70
1892	10,296	505,009	86	379	16,772	20
1893	10,425	412,350	63	431	19,688	82
1894	10,856	447,072	76	434	19,047	10
1895	12,360	535,983	—	418	10,366	—

159. §. Magyar államvasut nagy-körösi része Cegléd és Kecskemét közt; ennek kiépítési története és a nagy-körösi állomás mostani forgalma.

Főközlekedési eszköze Nagy-Körös városnak ez idő szerint a Magyar Államvasut. Ennek Budapest—Szeged—Temesvári vonala Cegléd és Kecskemét közt, 15·5 kilométer hosszúságban, egyenes vonalban és Ceglédről jöve, északkelettől délnyugot irányban metszi

át a határt. Állomása középrendű, emeletes pályaházzal és raktárakkal kellőleg ellátott pályaudvarral, közvetlen a város fölött, annak nyugoti szélén van; mégis mivel tőle nem keresztszélességében, hanem hosszúsági vonalban fekszik a város, annak központjától csaknem 2 kilométer távolságra.

Az 1846-dik évi július 21-diki tanácsülésben adatott elő Ürményi Ferencznek és gr. Zichy Ferencznek, mint a czeegléd-kecskeméti vasutársaság igazgatóinak levele, a czeegléd-kecskeméti vasutvonal kiépítésére nézve, a városi közönséggel való egyezkedés tárgyában, amelyben a társaság oly feltétel alatt nyilatkozott késznek ezen vonalat kiépíteni, ha a városi közönség: *a)* a vasuthoz szükséges földterületet ingyen adja, *b)* a nagy-körösi határban szükséges építkezésekhez a jó téglának ezrét 6 p. forintjával szolgáltatja; ezen áldozati feltételek ellenében pedig azt ajánlotta a társaság, hogy: 1. a vasutvonalat az egység napjától számított 2 év alatt kiépíti, 2. a munkálatokat, míg azokhoz helybeli szakértők találtaknak, másra nem bizza, 3. idegeneket semmiféle hivatalra nem alkalmaz, 4. a város lakosainak annyi részvényt enged át a társaság részvényeiből, a mennyit kívánnak.

Ezen ajánlat elfogadtatott: de kikötetett még hozzá, hogy a vaspálya minden ügykezelésében itt a magyar nyelv használtassék és hogy a választmányi üléseken a város szavazati jogot gyakorolhasson. Elhatároztatott, hogy a város részére 5000 pfrt erejéig részvények vásároltassanak.

Ekkép létrejött az egység, amelyet a Helytartó Tanács is megerősített; az előmunkálatokra vonatkozó engedély megadása után pedig Gubody Sándor nagy-körösi mérnök befolyásával és közreműködésével megállapítottak és elkészítették a vasuti tervezetek.

Kevés idő múlva gr. Zichy Ferencz a pályaház megállapítása végett megjelent a városban. Ő a bokrosi gyepen akarta a pályaházat építtetni. Azonban a városi tanács kívánságára és határozata következtében annak helyéül a Sirató nevű régi temető területe jelettetett ki, ahol az most van.

A pályaudvar helyének megállapítása után a városi hatóság mindjárt hozzálátott a szükséges terület kisajátításához. A pályavonalán 51 birtokostól kellett kisajátítást tenni.

E közben 1847. szept. 1-én megnyílt a vasut Pesttől Czegeleden át Szolnokig. A megnyitáson István főherczeg személyesen

volt jelen. Annak ünnepélyére Nagy-Körös város 15 tiszteleti jegy küldése mellett kapott a vasutársaságtól ünnepélyes meghívást.

Az 1848-dik év elején a tázerdei szőlőkben és a Fekete dülő határ részen kisajátított terület árába már 5249 frt 21 krt, a lencsési és tormási szőlőkben levő területrészekért pedig 1730 frt 69 krt fizetett a város pengő pénzben. Azonban az 1848/9-dik évi szabadságharczi események megakasztották a vasutépítés ügyét. Az 1851-dik évben karoltatott az fel újra, és e vasutat a szabadalmazott osztrák államvasutársaság kiépítvén, annak e vonalszakasza az 1853-dik év szeptember 1-én nyitattott meg a közforgalomnak.

A város által ekkor a vasutársaságnak, a vasut céljára átengedett terület $75^{304}/_{1600}$ katastr. holdat tett.

Ebből a város magán birtokosoktól vásárolt, vagy kisajátított 14625 □ ölnyi területért fizetett 18643 frt 79 krt; a többi közlegelő s más megváltást nem igénylett terület volt. Az 1880-dik évi katasteri felmérés szerint a vasut-társaság tulajdonát tevő földterület az egész határon keresztülvonuló pályamentén most $79^{15}/_{1600}$ kat. hold.

Mióta a magyarországi vasutak nagy része államosított, ez a vaspálya is a magyar államvasutársaság tulajdonához tartozik és annak kezelése, alatt áll.

A nagy-körösi vasuti pályaház és pályaudvar forgalmáról a legközelebb lefolyt éveket illetőleg szolgáljanak az itt következő hivatalos adatok :

Elutazott N.-Körösről az 1890. évben 36124 utas 1356 db podgyással

"	"	"	1891.	"	64557	"	1708	"	"
"	"	"	1892.	"	85096	"	1882	"	"
"	"	"	1893.	"	86224	"	1871	"	"
"	"	"	1894.	"	87576	"	1977	"	"
"	"	"	1895.	"	96210	"	2334	"	"

A podgyásznál természetesen csak a feladott podgyász van kitüntetve, amit az utas a coupéban magával vitt, az nincs.

Az ezen években N.-Körösre érkezett utasokrol adatok nincsenek ugyan, de ha a helyi visszaérkezetteket is felvesszszük, azok száma az elutazottakéval körülbelöl megegyez. A személyforgalomban kétségtelenül nagy szerepet játszik a személyszállítási zónadij behozatala.

A város lakosságának legnagyobb része általában földmive-

léssel foglalkozván, az e tekintetben kedvezőbb évek kivitelre kerülő terményei, mint a gabona, gyümölcs, ugorka stb. a vasuti teheráru-forgalomra is lényeges befolyást gyakorolnak.

E megjegyzéssel továbbítás végett a pályaudvaron feladott teherforgalom:

az 1890. évben 7587 szállítmányban 11098 tonna áruezikk.

"	1891.	"	9052	"	17249	"	"
"	1892.	"	8173	"	11485	"	"
"	1893.	"	9646	"	12294	"	"
"	1894.	"	9651	"	12599	"	"
"	1895.	"	9587	"	16335	"	"

Ezen feladott teheráru mennyiségekből a feladásra került főbb nyers termékek a következők:

Feladatott: az 1890-dik évben, gabona 2871, uborka 3429, gyümölcs 1215, burgonya 1053, bor 602, hus 305, bab 60, összesen 9335 tonna;

az 1891-dik évben gabona, 5273, uborka 4111, gyümölcs 2344, burgonya 2683, bor 412, hus 379, bab 401, összesen 15603 tonna;

az 1892-dik évben, gabona 3145, uborka 3275, gyümölcs 1271, burgonya 1075, bor 517, hus 401, bab 117, összesen 9801 tonna;

az 1893-dik évben, gabona 3012, uborka 3711, gyümölcs 1495, burgonya 1274, bor 375, hus 411, bab 227, összesen 10505 tonna;

az 1894-dik évben, gabona 3915, uborka 1791, gyümölcs 1477, burgonya 1299, bor 1101, hus 471, bab 317, összesen 10371 tonna;

az 1895-dik évben, gabona 6813, uborka 2083, gyümölcs 3574, burgonya 353, bor 653, hus 705, bab 320, összesen 14501 tonna;

vagyis a nyers termények évi átlaga körülbelül 12000 tonnát tesz, mely csak oly években emelkedik, a midőn kedvező időjárás mellett nagyobb a termés.

A város kereskedelmi fejlődésénél az ezen nyers termények leszámításával előálló adatok vehetők tekintetbe s annak előhaladása bizonyítékát ezek képezik. Ugyanis ha a fennebb kimutatott összes kiviteli tonnamennyiségből, a nyers terményi kivitel mennyiségét levonjuk, akkor a kimutatott nyerstermény mennyiségen kívül marad egyéb kivitelre az 1890-dik évben 1565, 1891-ben 1646, 1892-ben 1684, 1893-ban 1789, 1894-ben 2220, az 1895-dik évben 1834 tonna egyéb kivitel.

Megemlítendő azonban itt, hogy a nagy-körösi pályaudvaron feladott nyerstermény-mennyiség nem mind Nagy-Körös város

határáról kerül; hanem különösen a gabona, gyümölcs és bor mennyiséget szaporítják a szomszéd Kocsérrol és a két Kécske (Ó- és Uj-Kécske) községből a nagy-körösi pályaháznál feladott mennyiségek is; ellenben Nagy-Körös határából, jelesen a Nyilasból és Besnyőből, azután Tetétlenről sok adatik fel Czeglédén és Abonyban, mint közelebbi vasutállomásokon.

Egyébiránt városunk fejlődésére nézve tulajdonkép az ideérkezett árucikkek mennyisége adja a főbizonyítékot. Ezt illetőleg az érkezett árucikkekben a pályaudvari összes forgalom volt:

az 1890-dik évben	12.240 szállítmányban	8.947 tonna
az 1891-dik	„ 14,712	„ 11,103 „
az 1892-dik	„ 15,261	„ 12,408 „
az 1893-dik	„ 15,931	„ 17,321 „
az 1894-dik	„ 16,545	„ 20,112 „
az 1895-dik	„ 17,750	„ 16,520 „

Az érkezett főbb árucikkek a következők: az 1890-dik évben: szén 2688, liszt 258, cseréptégla 30, épületfa 1169, kő 600, czukor 80, kőolaj 174, bor 20, sör 215, összesen 5234 tonna; az 1891-dik évben: szén 2896, liszt 297, cseréptégla 52, épületfa 1275, kő 828, czukor 133, kőolaj 193, bor 6, sör 306, összesen 5986 tonna; 1892-ben: szén 3445, liszt 459, cseréptégla 71, épületfa 1394, kő 1037, czukor 149, kőolaj 201, bor 31, sör 287, összesen 7074 tonna; 1893-ban: szén 3776, liszt 580, cseréptégla 93, épületfa 1340, kő 830, czukor 196, kőolaj 300, bor 21, sör 312, összesen 7448 tonna; 1894-ben: szén 4101, liszt 527, cseréptégla 123, épületfa 1577, kő 1544, czukor 295, kőolaj 339, bor 7, sör 211, összesen 8724 tonna; 1895-ben: szén 4650, liszt 485, cseréptégla 136, épületfa 1690, kő 1460, czukor 268, kőolaj 345, bor 12, sör 223, összesen 9269 tonna.

Feltűnő a liszt, cseréptégla, czukor és kőolaj behozatalának folytonos emelkedése.

160. §. Törvényhatósági utvonalak.

(Somogyi Károlytól.)

Nagy-Körös egész határa területén, beleértve Tetétlen és Pótharasztja pusztát is, az államutak osztályába tartozó utvonal nem megy keresztül.

Megjegyezvén, hogy Pótharasztja pusztá utvonalai már a

35. §-ban, magával a pusztával együtt ismertetve vannak; ugyanazért azok itt nem fordulnak elő.

A közutakról és vámokrol szóló 1890. évi I. t. cz. szerint N.-Körös belső és tetétleni határában a törvényhatósági utvonalak osztályához tartoznak:

1, *Kecskemét-jászberényi utvonala*, mely a határ területét, a város beltelkeit a piactéren keresztül metszve, 15·837 kilométer hosszúságban érinti. Ennek kecskeméti uti szakasza 7·762 klmtr, czeplédi uti szakasza pedig 8·075 klmtr. Az utvonálnak a város beltelkein keresztülvonuló szakasza a katona-laktanyáig összesen 1·384 klmtr. hosszúságban macadam köburkolattal van ellátva.

2, *Nagy-Körös-Kunszentmártoni utvonala*, mely az előbbeni utvonálnak a piactért érintő pontjától kiindulva a város beltelkeit az u. n. szolnoki utszán végig haladva, hosszában metszi s a határt a kocséri határ szélénél hagyja el, 8·136 klmtr. megfutása után. Ezen utvonálnak a város beltelkeit érintő része 0·807 klmtr hosszúságban macadam burkolattal van fedve.

A macadam burkolat az 1. és 2. sz. utvonalon folytatásokkal szaporodik, míg a város belterületének szélére nem ér.

3, *Nagy-körös-szolnoki utvonala*, mely az előző utvonalból a város belterületén kívül, annak 2·08 pontjánál kiágazólag N.-Körös város külső határán, végig 9·08 klmtr. hosszúságban haladva, a kocséri határba lép át, s ezen határ egy részén, valamint Jász-Kara-Jenő külső határán végig haladva, eléri Tetétlen puszta határának szélét, majd a tetétleni pusztai kettős esárdához jutva, onnan tovább a tószegi határ vonalánál lép ki Tetétlen puszta területéről.

Ezen utvonalak a n.-körös határ egész területén, kevés kivétellel mindkét oldalon ákác és nyárfákkal vannak szegélyezve. Különösen igen szép kanadai nyárfasor díszlik a czeplédi utnak a katona-laktanya előtt levő tér mellett elvonuló szakaszán.

A jelzett összes utvonalak néhány év óta kilométer oszlopokkal vannak ellátva s rajtok a felügyelet, gondozás és jókarban tartás czéljából utkaparók vannak alkalmazva, akik a törvény életbe lépése óta törvényhatósági utmester felügyelete alatt állanak.

A múlt évtized folytán, amíg azon időben a megyei közmunkaváltság kivetése érvényben és gyakorlatban volt, ezen utvonalak ama közmunkaváltság terhére homokos s néhol, mint a szolnoki utvonala igen buczkás és mély homoktalajú szakaszain

négy méter szélességben és 32 centiméter vastagságban meg-agyagoztattak, amely a rajtuk folyó nagymérvű forgalomnak kiszámíthatlan előnyére és megkönnyítésére vált. Ezen agyagburkolat azóta folytonosan pótoltatni és a kopás mérve szerint javíttatni szokott.

Ezen összes utvonalak kezelése és fentartása a vármegye, illetőleg a kir. államépítészeti hivatal hatáskörébe tartozik s az e czimen előálló összes költségek fedezésére szolgál a törvényhatósági utadó, amelyet az egyenes államadót fizető lakosok összes egyenes állami adójuk után fizetett bizonyos százalékkal, illetőleg azok, akiknek százaléka, a megszabott minimumon alól marad, s a 18-dik évöket meghaladott férfi családtagok, ehez mért más kulcs szerint fizetnek. Ezen százalékos utadó az 1891 és 1892-dik évre az egyenes államadó után 6°/_o volt; azóta 7°/_o-ban állapítottatott meg. Azonban azokra, akik habár egyenes államadót fizetnek, de a százalék szerinti kivetés 3 kézi napszám váltásának nem felel meg, e czimen ezen három kézi napszám váltásárának megfelelő minimum vettetik ki; hasonlókép az egyenes adót nem fizető, de 18-dik évöket már betöltött, és 60-dik évöket még el nem ért férfi egyének utadója 3 kézi napszámnak megfelelő vagy azzal egyenértékű váltásösszegben van meghatározva; azoknál pedig, akik legalább két igavonó állattal birnak, ha talán van is egyenes államadójuk, de az azután százalékban kivetett összeg, egy ígás napszám áránál kevesebbre üt, ugyanezen utadó legalább egy ígás napszám árát teszi.

Ezen ily mérték és módszerint kivetett utadó az 1894-ik évre a következő volt:

1. A százalék szerint kivetett utadó	6338 frt 82 kr.
2. Az ígás napok után „ „	1659 „ — „
3. A 3 kézi nap és egyenes államadót nem fizetőkre kivetett utadó	5605 „ 60 „
<hr/>	
Összesen --- ---	13603 frt 42 kr.

161. §. Községi közlekedési (vicinális) és a tisztán községi utak.

I. A községi közlekedési (vicinális) utak osztályába tartoznak:

1. *Pesti út*, a Lencsés-Világosi szőlők északi szélénél elvonnulva a Nagy Erdőn s Felsőjáráson végig a Vacsi határig közel 18 klmtr hosszúságban húzódva végig a határban.

2. *Nagy Körös-Törteli út*, kint a határban a Gógányi rétek és Ludas sarkánál a nagy-körös-szolnoki trh. útvonalból 4/4 klmtr pontjánál kiágazva a nyílas, nyársapát-törteli hármass határig, hol is átlép a törteli határba.

3. *Czepléd-Törteli út*, a czeplédi határtól Besnyő déli szélének végig érintésével a törteli határig; folytatásképp Tetétlenen a kettős csárdáig.

4. *Nagy-Körös-Csongrádi út*, a temetőhegyi és kálmánhegyi szőlők, majd a Fekete és Hangács között a kecskeméti határig.

5. *Nagy-Körös-Szabadszállási út*, a Barátságoson és Homolytáján keresztül a kecskeméti határig.

6. *Nagy-Körös-Örkényi út*, a csipvári dülön, Csókás erdőn és száraz dülön végig Lajos-Mizse határáig.

7. *Nagy-Körös-Alberti út*, a Gógányon, Csemőn s felső-járáson végig, a mike-budai határig.

8. *Abony-Kécskei út*, Tetétlen pusztán a kettős csárdánál a szolnoki utat keresztezve, majd belőle a kara-jenői út kiágazásával.

II. A tisztán községi (közűlő) utak osztályába tartoznak a város határában levő számos főbb közűlő utak számszerint mintegy 36 s ezen felül a város belterületén levő számos utszák.

Ezen összes mindkét osztályba tartozó községi utak hálózának építéséről, kezeléséről és fentartásáról a város tartozik gondoskodni s ezen célra szolgál a községi közmunkaerő, esetleg annak váltság összege.

162. §. Községi közmunka és annak váltsága.

Községi közmunka tartozás ezimen minden egyes igavonó állat után évenként 2 igás nap vettetik ki, a kivetett igás közmunka tartozás fele részben természetben leszolgálható, vagy a másik felével együtt készpénzben megváltandó.

A város azon lakosai, kik 18-ik életévüket már betöltötték s 60-ik életévüket még túl nem haladták, ha lakóházak birtokosai, azon esetben reájok 4 kézi nap vettetik ki, mely közmunka tartozás felerésze általok természetben leszolgálható vagy a másik felével együtt készpénzben megváltandó; ha pedig lakóházuk nincsen, hanem csak lakók s családtagok, azon esetben reájok 1 kézi nap vettetik, mely természetben leszolgálható vagy megváltandó.

A községi közmunka összeírása, kivetése és felhasználása a városi mérnök munkaköréhez tartozik s a természetben teljesi-

tett közmunka tartozások lerovása és a váltság terhére felfogadott ígás és kézi napszámok vezetése céljából a közvetlen felügyelet gyakorlására városi uti biztos van alkalmazva.

Ugyancsak ezen úti biztos vezeti ugy a város belterületén levő utszákon, mint a községi úton a faültetéseket, mely főutszák és terek legnagyobb része, — különösen ott, hol a közlekedés akadályozása és hátránya nélkül eszközölhető volt — szépen díszlő fasorokkal vannak ellátva; különösen szép kőrisfa szegély vonul ki a város szélétől a Laktanya és a Széchenyi-kert felé vezető gyalog járda mellett; továbbá szép fasorok vannak a városháza és ref. templom környékén, a vasuti pályaház felé vezető gyalog járda szélében stb.

Községi közmunka tartozás czimen ki volt vetve a lakosságra az 1894-ik évre természetben is leszolgálható 1634 kétfogatú-, 15. egyfogatú ígás és 3633 kézi napszám, ezen kívül az igavonó jószágok, illetőleg házbirtokosok közmunka tartozásaik másik felerészének készpénz váltsága czimén 2221 frt 80 kr.

A közutakról és vámokrol szóló 1890. évi I. t.-cz. életbe lépése előtt már több év óta gyakorlatban volt, hogy a városi képviselő testület által elfogadott városi közmunkaszabály rendelet alapján, a lakosságra összes községi közmunka tartozása készpénzzül vettetett ki, mely üdvös intézkedésnek volt köszönhető, hogy az évenként ily módon befolyt váltságösszeg terhére lehetett intézkedni egyes fő községi közlekedési utak és dülő utak majdnem járhatatlan mély homokos buczkás szakaszai elegyengetéséről, összehányásáról és vastagabb agyag réteggel való borításáról, mely munkálatok részint nyilvános árlejtés útján lettek végezve, részint e célból felfogadott gyalog- és ígás napszámokkal, mely alkalommal az egyes munkálatok czélszerűen előre beoszthatók voltak, a napszámokkal függetlenül szabadon lehetett intézkedni, miután azok nem robotszerű közmunkások voltak.

Ezen évek alatt lett megagyagozva a törteli-út Nyársapáton végig húzódó mély homokos buczkás szakasza; továbbá a nyilas-besnyői-út nyársapáti szakasza; a pesti-útnak a lencsés-világosi szőlők vonala közép tájától a Nagy-erdő közepéig, majd a Nagy-erdő szélétől a felső járási iskoláig terjedő szakasza; az örkényi-út egy szakasza stb.

Jelenleg azonban a törvény ide vonatkozó rendelkezései miatt, — „mely szerint községi közmunka tartozását mindenki

tetszés szerint természetben dolgozhatja le, vagy megválthatja, de a kényszer váltság a közmunka tartozás felénél túl nem terjedhet“ — e tekintetben szükségkép visszaesés mutatkozik s a fentebb jelzett hason természetű munkálatok az előbbenieknél sokkal kisebb mérvben eszközölhetők, mivel a tetszése szerinti időszakban megjelent közmunkás ugyiszólván csak robotból dolgozik s munkájának eredménye távolról sem hasonlítható össze azon fel fogadott napszámosával, kivel szabadon lehetvén rendelkezni — ha kellő szorgalommal s ügyességgel nem dolgozik, más napra nem fogadtatik fel.

163. §. Vendégfogadók. Idegen forgalom. Társas és bérkocsik.

Szálló vendégfogadókkal Nagy-Körös, terjedelméhez és népességéhez képest nincs fényesen ellátva. Azonban a rendes idegen forgalom sem nagy. Mióta vasut közlekedés van, azóta közönséges tengelyen kevés utas jár; és nagyforgalmu államutvonalon a város nem esik. A vasuti utas pedig az iparos és kereskedő nagy városokon, vagy a forgalom góczpontját képező helyeken kívül ritkán igényli a szálló fogadókat. Városunkban leginkább csak országos vásárok alkalmával van nagy idegen forgalom. Ekkor a vidéki vásáros közönség a vásártér közelében levő magánházaknál szokott magának szállást keresni és találni. A heti vásárok közönségének, amely egyenesen a piacra jön s onnan távozik, éjszakát pedig nem tölt, magánházi szállásra is ritkán van szüksége. Szálló vendégfogadót leginkább a kereskedő utazók használnak, a kiknek számuk szintén nem sok. És valóban a fogadói szállást igénylő idegen forgalmat a meglevő vendégfogadók tiszteségesen meggyőzik.

Első a szálló vendégfogadók közt: a *Városi szálloda*, a főtér közepén, a városházával rézsutt szemben. Az 1885-dik évben épült csinos emeletes épület, 12 vendégszobával, két nagy teremmel, nagy kávéházzal s egyéb helyiségekkel. Részletesebb leírása a 25. §-ban, a nevezetesebb épületek közt a 106-dik lapon foglaltatik.

Ezen kívül vannak: Weisz Jenő szállodája, I. ker. 12 sz. alatt 3 vendég szobával, Wolf Mór szállodája I. ker. 157 sz. alatt szintén 3 vendégszobával, végre most (1896) épül Brück Zsigmond

vendégfogadója az előző mellett I. ker. 158 sz. alatt hasonlókép 3 vendégszobára.

A 154-dik §-ban két társas és bérkocsi üzlet van az iparos vállalkozók közt feljegyezve; rendes bérkocsi szolgálat azonban a városon még nincs. Társaskocsi üzlet már az ötvenes évek legelején keletkezett akkor, mikor még csak Czeglédig járt a vasut vonat. E társaskocsi akkor Nagy-Körösről Czeglédre a pályaházhoz s onnan vissza közvetítette a személy-forgalmat. E mellé, a nagykörösi vasutvonal megnyílása után csakhamar egy másik társaskocsi vállalat is keletkezett. Azóta mindenik fenáll, és a várostól a vasut állomásra minden jövő-menő vonathoz rendszeren közvetíti a közlekedést. Legujabban a társas kocsisok a régi kivágott oldalú löcsös kocsik mellett, hintós fogatot is tartanak. Azonkép a városi szálloda bérlőjének is van a vasutra kijáró oldalas és hintós fogata is. És a kocsik megrendelésre a vasuton kívül is szolgálatra állanak.

164. §. *Területben levő Nagy-Körös—Kocsér—Kécskei helyi érdekű vasut.*

Nagy-Körös város, Pest vármegye területén, Kocséron át, Ó-Kécskénél éri legközelebbiről és legkényelmesebben a Tiszát. E mellett Nagy-Köröst, a Tisza mellett egymás tőszomszédságában fekvő és máris igen jelentékeny népességű Ó- és Uj-Kécske két nagyközséggel, a piaci érdeken és azon kívül, hogy vele egy megyében fekszenek, még az az érdek is köti össze, hogy Kocsérral együtt mind a kettő egyuttal a nagy-körösi járásbirósághoz tartozik. E három községen kívül nincs is több község, a mely a nagy-körösi járásbiróság külterületéhez tartoznék.

Mindezekhez forgalmi tekintetben az is járul, hogy a két Kécske közelében a Tisza bal oldalán mindjárt ott fekszenek alólrol Inoka, Tisza-Kürt, Ugh, Sas, felülről Nagy-Rév, Czibakháza községek; a melyek, sőt ha a már épülő Abony-kécskei helyi vasutvonal, Kara-Jenőn keresztül elkészül, akkor Kara-Jenő s a szomszédjában eső Veseny és Várkony is ezen vonalon vonhatók be legkényelmesebben Nagy-Körös vasuti kapcsolatába.

Ezen okokból s előnyökből kiindulva, Inarcsi Farkas Elek, Ádám László és Jalsoviczky Sándor városi képviselő bizottsági tagok 1893-ban a nmsgu ministeriumtól előmunkálati engedélyt

eszközölvén ki maguknak a Nagy-Körösről, Kocséron át Kécskére vezetendő helyi érdekű vasut építésére, Nagy-Körös város képviselő testületéhez a városi elöljáróság útján indokolt előterjesztést nyújtottak be az iránt, hogy a város a vállalat kiviteléhez anyagi segílyt nyújtson, egyszersmind járjon közben, hogy Kocsér és Kécske községek is, mint az ügy által legközelebből érdekelték, szintén a tőlök telhető legnagyobb mértékben vegyenek részt a vállalatban.

A városi elöljáróság bizottsági előkészítés mellett az 1893 szeptember 10-diki közgyűlésen hozta az ügyet a városi képviselő testület elé.

A képviselő testületi közgyűlés örömmel üdvözölte az eszmét, az engedményeseknek köszönetét fejezte ki és 100,000 forintban határozván meg a vállalathoz járulást, a szabályoknak megfelelőleg, ujlagos bizottsági előkészítéssel és véleményezéssel vitte az ügyet az e célból az 1893 okt. 1-re összehívott képviselő testületi közgyűlés elé, a melynek erre vonatkozó jegyzőkönyvi pontja következőleg szól:

„8892/k. i. 1893. szám. Olvastatott a 8125/k. i. 1893. sz. a. kiküldött bizottság véleményes jelentése a Nagy-Körös—Kocsér—Kécskei helyi érdekű vasutnak városi segílylyel támogatása tárgyában Inárcsi Farkas Elek, Ádám László és Jalsoviczky Sándor városi képviselőtestületi tagok — mint ezen vasut előmunkálatai engedélyesei által — az idézett szám a. benyújtott előterjesztésre és kérelemre.

Továbbá előterjesztetett, mikép a városi képviselőtestületnek a f. év szep. hava 10-én és folytatva tartott közgyűlésében 8125/k. i. 1893. sz. a. hozott határozattal a fentebb említett vasutra adandó városi segílyösszegek megállapításának kérdése és ezekre nézve a további érdemleges határozattal a 1886. XXII. törv.-czikk 131. §-ában foglalt rendelkezés megtartásával a városi képviselőtestületnek 15 nappal előre, vagyis a f. év október hava 1-ső napjára meghirdetett közgyűlése tárgyaül tüzetett ki, és ezen törvényszerű intézkedésről a városi képviselőtestület tagjai értesítettek.

Ezenkívül tüzetes tárgyalás alá vétetett Nagy-Körös város jövő fejlődésére, haladására oly nagy befolyással bíró ezen nagy fontosságú kérdésnek minden oldala, — megismertettek a törvénynek ezen kérdésre vonatkozó rendelkezései, előterjesztettek e

tárgyban a nézetek és vélemények, és mindezek után az elnökpolgármester a szervezési szabályrendeletben megadott jogánál fogva, a névszerinti szavazás elrendelése mellett, a beterjesztett küldöttségi javaslat elfogadására nézve „igen“-nel, vagy „nem“-mel szavazni a v. képviselőtestületet felhívja.

A névszerinti szavazás tehát megkezdett, és ez a következő eredménnyel ejtetett meg, jelesül az ez ügyben beterjesztett küldöttségi véleményes jelentésnek minden tételében elfogadására „igen“-nel szavaztak: Benkó Imre, Bordács Szilárd, Bogár István, Bende Ferencz, Bacsó József, Biczó Elek, Czira Lajos, Csete Mihály, Deutsch Ödön, Dalmadi Ferencz, Dúzs György, Forgó András, id. B. Faragó József, ifj. B. Faragó József, Gy. Farkas József, Gál Ernő, Gál Dezső, Huszár József, Halász László, Horváth József, Harnócz István, Körösi Sándor, K. Kis Ádám, F. Kovács Sándor, Molnár Gedeon megbízott, Müller István, Dr. Mentovich Ferencz, Molnár Ferencz, Mészöly Gáspár, G. Mészáros Sándor, Nemcsik Pál, Gy. Nagy József, Oláh Károly, Ottinger Ede, Póka Károly, Dr. Révész Simon, Rácz Ferencz, Steiner Farkas, Ságghi Ferencz, Somogyi János, Szántó Gyula, Szabó Károly, ifj. Szalay Lajos, Szappanos Sándor megh., Szalay Ambrúzs, id. Szalay Lajos, G. Szücs István, Szücs Bálint, Ny. Szabó Ferencz, Szentpétery János, Szücs József, id. Técsi Ferencz, Torma János, Trummer Antal, B. Tóth Ferencz, B. Tót Sándor, Técsi Bálint, Tekes Ferencz, Tóth József szerk., Dr. Joó Imre, Jalsoviczki László, ifj. Jakabházi Sándor, Vladár Károly, Vass Sámuel, Dr. Búz Gyula, Hoffer László. Nyáry László, Szabó József, Fitoss Vilmos, Szappanos Sándor, Biczó Kálmán, Hegedüs Dénes, ifj. Antal Sándor, Balogh Zsigmond, Biczó Bálint, Boeskar Ambrúzs, Dr. Mester Gyula, Somogyi Károly, Halácsy Kálmán, Molnár Gedeon.

A javaslat elfogadására „nem“-mel szavaztak: Czakó János, Csendes István, Dormán Pál, V. Faragó Ambrúzs, id. Garzó József, Hupka István, Inczédi József, id. Kocsis József, id. Kis Lajos, Cs. Kis Sándor, ifj. Lengyel Sándor, id. Labancz Ferencz, Ország Sándor, ifj. Pesti István, Pap Mihály, G. Szabó Ferencz, Szücs Ádám, D. Tót Ferencz.

Nem szavaztak: Búz András, Gál Ambrúzs, Istári Lajos, ifj. Patonai János v. képviselőtestületi tagok.

A fentebbiekben megejtett névszerinti szavazás kihirdetett

eredménye folytán az elnök polgármester határozatul kimondja, miszerént a 8125/k. i. 1893. sz. a. kiküldött bizottságnak ez ügyben 8892/k. i. 1893. sz. a. beterjesztett véleményes jelentése 80 szavazattal 18 ellenében minden tételében elfogadtatott és;

Határoztatott: A beterjesztett küldöttségi jelentésben felhozott indokok alapján, kellő körültekintéssel mérlegelve azon előnyöket, amelyek a Nagy-Körös—Kocsér—Ó- és Uj-Kécskei helyi érdekű vasut tervbe vett kiépítése által a nagy közönségre, a gazdasági, ipari és kereskedelmi téren háramolnak, valamint figyelembe véve azon hátrányokat, a melyek különösen Ó- és Uj-Kécske községeknek Nagy-Körös város elkerülésével, a fővárossal más irányban építendő vasuttal összeköttetése és ebből kifolyólag Ó- és Uj-Kécske községek forgalmának elvesztése miatt Nagy-Körös városra előállani fognának, tekintettel a város jövő fejlődésére, haladására, és evvel kapcsolatban a közérdekre: a városi képviselőtestület kötelességszerű feladatának ismeri ezen vasut kiépítését, tetemes áldozattal is támogatni.

Azonban ily érdeklődése mellett ez ügy iránt a képviselőtestület határozott kifejezést ad, a létező adatokra alapított abbeli nézetének, miszerint a tervbe vett vasut kiépítése kérdésében a fentebb megnevezett és Nagy-Körös várossal egyenlő érdekközösségben álló községeknek e vállalat kivételére nézve érdekeiknek megfelelő, s a legmesszebb menő áldozatok terére kell lépnie, és ily indokoknál és helyzetnél fogva a bemutatott küldöttségi hivatalos jelentésben foglalt javaslatnak minden tételében elfogadásával, ezen nagy fontosságú tárgyban annak minden ágának tüzetes megvitatása után a következők határoztatnak, jelesen:

1. Elhatározza a v. képviselőtestület a Nagy-Körös—Kocsér—Ó- és uj-kécskei helyi érdekű vasut kiépítési költségeihez a városi közönség részéről 100,000 frt, azaz: egyszázezer forint készpénzben kifizetendő városi segélylyel járulni, úgy azonban, hogy miután az ezen vasut kiépítésével, a szomszédos érdekelt községekre is kiváló előnyök háramolnak, ha Kocsér s különösen pedig Ó- és Uj-Kécske községek a cél kivételéhez érdekeiknek megfelelő és a legmesszebb menő segélylyel és áldozattal járulnak, és hogyha a nevezett községek a Tiszán innen más irányban netalán Kécske felé vezetni szándokolt vasut létesítését harmincz (30) évig sem erkölcsileg, sem anyagilag támogatni nem fogják, és

2. Kötelezi magát a városi közönség az előző pontban kitett

100,000 (egyszázezer) frt készpénznek $\frac{1}{3}$ részét, az építési engedély kinyerését követő harmincz, (30) nap alatt, s a még hátra levő egy-egy harmadrészt az építkezés tényleges megkezdése után két-két havi időközben kiszolgáltatni.

Továbbá a fenti összegű városi segélyre nézve feltételekül elhatározza a képviselőtestület:

1. A városi közönségnek a 100,000 (egyszázezer) frt segélyre vonatkozó ajánlatára és annak kiszolgáltatására nézve kötelezettségét az 1894. év január hava 1-től számított három (3) évig fentartani, és hogy

2. Az építési tőkéhez nyújtandó ezen 100.000 forint segély fejében a helyi érdekű vasut, az ezen segélyösszegnek megfelelő törzsrészcvényeket köteles átadni,

3. A vasutvonal irányát, a megálló helyeket, a városi közönség e célból kiküldendő képviselői meghallgatása és közbejöttével megállapítani, és

4. A vasut igazgatásában a városi közönséget 2 vagy 3 e célra választott képviselőtestületi tag által képviseltetni.

Ezenkívül a megajánlott városi segélynek, valamely pénzintézetől kölcsönül felvétele határoztatik el, és ezen pénzügyi műveletnek minden részletében mikép leendő keresztülvitelére nézve véleményezésre, valamint Kocsér, Ó- és Uj-Kécske községek segélyképeni hozzájárulásuk mérvének megállapítása, és általában Nagy-Kőrös város érdekeinek, a feltételeknek kötelező biztosítása iránt, az érdekelt községekkel érintkezés, tárgyalás végett a polgármester elnöklete alatt a 8125/1893. k. i. sz. alatt kiküldött bizottság, valamint az előmunkálati engedményesekkel ezen határozatban foglaltaknak megfelelőleg, az egyezség megkötése végett — eljárásuk eredményéről jelentéstétel mellett — a 8125/1893. k. i. sz. a. kiküldött bizottság közbejöttével — a polgármester — küldetnek ki, és egyszersmind ez ügyben határozathozatal céljából a fentebb említett községek képviselőtestületei egyidejűleg megkerestetni rendeltetnek.

A mennyiben pedig a tervezett vasut által községi tulajdont képező területek nem érintetnek, a képviselőtestület a kérelem és előterjesztés ezen részének tárgyalásába nem bocsátkozott; nemkülönben ezen vasut kiépítésére városi közmunkaerő — tekintettel azoknak az utak javítására, felhasználására — nem ajánltatik meg.

Végül ezen határozatnak az alábbi hirdetménynyel — az

1886. XXII. törv.-czikk 131. §-a rendelkezése szerint, a f. év Október havá 15-én, a nyilváncs hirdetések alkalmával, egész terjedelmében kihirdetése, valamint a f. év október hó 16-ikától számított 15 napig, vagyis a f. évi okt. 30-ig bezárólag Jalsoviczky László levéltárnoknál közszemlére kitétele rendeltetik el, s oda-utasittatik a levéltárnok, hogy ezen határozatnak — mint fentebb jelezve van — az alábbi hirdetményvel az előbb kitett időben kihirdetése iránt intézkedjék, és a kitűzött határidő elmúltával ezen határozatot és hirdetményt a kihirdetési bizonylattal ellátva — a polgármesterhez jelentés mellett mutassa be, melynek alapján ezen határozatnak a vonatkozó iratokkal és ezen határozat ellen netalán benyújtandó felebbezéssel, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye tekintetes törvényhatóságához felterjesztésével a polgármester bizatik meg.

Miről az illetők, és pedig a levéltárnok ezen határozatnak és hirdetménynek kiadásával értesíttetnek.

Kelt Nagy-Kőrös város képviselőtestületének 1893. október 1. napján és folytatva tartott rendes közgyűléséből“.

E határozatot 1894-ben Pest vármegyetörvényhatósága, az 1895. évben pedig a bel- és pénzügyminisztérium is helybenhagyta.

Azóta kevés történt az ügy érdemében: de nem aludt el az. Első sorban is az történt, hogy az engedményesek közül Farkas Elek elhalván, Ádám László és Jalsoviczky Sándor az 1895-dik évben kérvénnyel járultak a városi képviselőtestülethez a 8892/k. i. 1893. számú alaphatározat módosítása iránt, ezuttal a vasut vezetési vonalára nézve is előterjesztést tevén.

Erre a városi képviselőtestületnek 1896. évben 5094/k. i. sz. alatt hozott határozatával, az 1893-ban megajánlott 100,000 frtra kimondatott, hogy az keskeny vágányu, vagy bármely gőzmozdonyu vasutra is megadatni fog. Ezen kívül az a feltétel, hogy a 100,000 frt csak azon esetre adatik meg, ha ezen vasuthoz az érdeklött községek is hozzájárulnak, megszüntettetett; a segélyezés határideje az 1897 év december 31-kéig meghosszabbított. Az előmunkálati engedményesek azon kérelmének azonban, hogy a kérdéses vasut a város belterületén vezettessék, technikai indokokból, összhangzólag a városi tanács jelentésével, ez idő szerint hely nem adatott.

Ezen határozat Pest, Pilis, Solt, Kiskun vármegye törvényhatóságához felterjesztetvén, szintén jóváhagyott.

Eközben Jalsoviczky Sándor, mint ministeriumi hivatalnok, az összeférhetlenségi vitatások következtében, a törzsengedményességtől visszalépett. Így törzsengedményeskép Adám László csak maga maradt. Ő 1896-ban aziránt folyamodott a városi képviselő-testülethez, hogy mivel ezen vasut kiépítésével első sorban a városi közönség van érdekelve, tehát járuljon a város ezen vasut nyomjelzési és hatósági vizsgálati költségeinek viseléséhez. E kérést méltányosnak találván a képviselő testület, az e célra kért 2000 frtot 4638/k. i. 1896 számú végzésével annak kimondásával utalványozta ki, hogy ez az összeg ezen vasut létesítése esetén, törzsrésvényekben visszafizetendő, és a megajánlott 100,000 frt segélybe beszámítandó lesz: de kijelentette egyszersmind, hogy ha ezen vasut létre nem jönne, akkor ezen a trace elkészítésére tényleg kiadott 2000 frt, a városi közönség által visszakövetelés tárgyává tétetni nem fog.

E pontnál áll jelenleg ez az ügy. Mindenek felett kívánatos, hogy a kezdemény minél előbb kívánt célra jusson. Annak késése s nagyon hátrányos már. Mulasztása visszapótolhatlan kár lenne.

Pótlék és igazítás.

(Póka Kálmántól.)

165. §. A 60. §-hoz.

A város részére tett s a 60. §-ban föl nem említett alapítványok:

1. *Patay-Beretvás alapítvány.* Néhai Patay Sámuel és Beretvás Éva házastársak 1857. február 23-án kelt végrendeletükben, a Város határához tartozó besnyői pusztán birt s a helybeli ev. ref. egyháznak hagyományozott 60 hold terü földjükre nézve úgy rendelkeztek, hogy e birtok évenkénti tiszta jövedelmének felerésze a 91. §. 1. pontjában irt ev. ref. iskolai és segélyezési czélokra fordíttassék, — másik felerésze pedig valláskülönbség nélkül négy szegénynek osztassék ki. Ez utóbbi felett a Városi tanács intézkedik. Az 1896-dik évben e földbirtokok tiszta jövedelmének (az ev. ref. egyház által áttett) fele 376. frt 73. krt (753. koronát és 46. fillért) tett, mely a Városi tanács által mint, mindenkor, a végrendelet értelmében, négy helybeli szegénynek adatott ki.

2. *Jaloviczky család alapítványai.* a. Özveggy Jaloviczky Károlyné szül. Kenessey Ida mint anya és gyermekei: Jaloviczky Sándor m. kir. belügyministeri titkár és Jaloviczky Ilona férjezett Lösch Józsefné (honvédhuszár őrnagy neje) mint testvérek, néhai Jaloviczky István fia, illetőleg testvérük emlékére 1895-dik évben 2000. koronából álló alapítványt tettek. Az esedékes kamatok felerészben tőkésítendő, másik fele szegényeknek adatik ki. A segélyezés jogát a Városi tanács gyakorolja. A segélyezés a családi meghatalmazott ajánlatára, vagy ha ajánlat nem tétetik, a család kezdeményezésére történik. (Lásd és olvasd össze 91 §. 389 lap, 28 szám. szerk.)

b. Az előző pontban megnevezett Jalsoviczky család tagjai szintén 1895. évben ugyancsak 2000 koronás alapítványt tettek. Ez alapítvány évi kamatainak $\frac{1}{4}$ része a tőkéhez csatolandó, $\frac{3}{4}$ része pedig első sorban Pest Pilis Solt Kis Kun Vármegye területén működő és a magyar nyelv tanításában legtöbb sikert felmutató tanítónak ösztöndíjul, — másodsorban pedig a nagykörösi és történelmi tanyai iskolás szegény gyermekek könyv és ruházati szükségleteire, illetőleg tanyai iskolák érdekei előmozdítására adományoztatott. Ezen alapítvány felett az alapító oklevél által megvont kerethen való rendelkezéssel, az alapítók, illetőleg utódaik ajánlatára és javaslatára a Vármegye alispánja bizatott meg.

166. §. A 65. §. 1. pontjához.

A világítás átalakítása iránti tervek és a város fokozatos haladása.

A város az 1896-dik év végén, az utczák és közterek világítására évi 8000 korona körüli átlagos költséggel, immár 33C petroleum lámpát tart fenn. Ezen közvilágítás azonban a helyi igényeknek már kevésbé felelve meg: kezdeményezések történtek és tájékoztató tárgyalások folytattattak a városi tanács által 1896. év őszén néhány budapesti cézeggel, a petroleum-közvilágításnak, de a magánosok házi világításának is villamvilágítással leendő fölcserélése, illetőleg ily módszerű világításra való átalakítása iránt. Az e tekintetbeni tanulmányok és tárgyalások azonban még befejezve nincsenek.

Ugy a világítás, mint egyéb (kulturalis, közegészségügyi, város szépítési, szabályozási, rendezési és lejtmezézési stb.) tekintetben is a város közönsége az újabb időben immár erősebben felérzékelti látszik a haladás és fejlődés modern igényeit s reményünk van ahoz, hogy s művelődési téren és más irányban is fokozatos haladást fog a város időről-időre s minél gyorsabb lépésekben felmutatni.

167. §. A 66-dik §-ban a 218-dik laphoz.

A tetőtleni Árpádhalmon emelt emlékoszlop alapkövébe elhelyezett emlékirat helyesbített szövege.

„A magyar állam I. Ferencz József ő császári és apostoli királyi felségének uralkodása, losonezi báró Bánffy Dezső minister-

elnöksége idejében, 1896-ban, ezeréves fennállásának emlékét ünnepelvén, midőn az országgyűlés az isteni gondviselés kegyelmét és a magyar nemzet államfentartó erejét tanusító történelmi tény örök emlékezetére elhatározta, hogy az ország hét pontján, a munkácsi várhegyen, a brassói Czenk ormán, a nyitrai Zoborhegyen, a dévényi vártetőn, Pusztaszeren, Zimonyban és Pannonthalmán, az utódok hazafias kegyeletének egy-egy maradandó emlékjele állíttassék föl:

Nagy-Körös rendezett tanácsu város hazafias közönsége is a maga körében köteletségének ismerte követni az országgyűlés szép példáját.

A midőn ugyanis egyik polgára Mészöly Gáspár ev. ref. főgymnasiumi tanár és városi képviselő, a város pénzügyi bizottságában megpendítette az eszmét, hogy a Tetétlen halmon az ország példájára emléket kellene állítani, a városi tanács elismerő helyesléssel fogadta azt és kész szívvvel terjesztette a városi képviselőtestület elé; sőt közbenjárt a tulajdonos özvegy Tanárky Gedeonné urnőnél, az állítandó emlék számára szükséges földterület átengedéséért.

Nagy-Körös rendezett tanácsu város képviselőtestülete örömmel fogadta az indítványt s értesülvén arról is, hogy a tulajdonos a kellő területet átengedi, Póka Kálmán polgármester elnöksége alatt, 1895. decz. 13-án 12064/k i. 1895. sz. végzésének 24. pontjában elrendelte, hogy az említett „tetétleni halmon,“ melyet Arany János koszorus költőnk, nagykörösi ref. gymnasiumi tanár korábban megénekelt, — mely halmot „Árpádhalom“-nak is neveznek, — ezen községileg felállítandó emlékoszlop költségeire 1896-ban 500 frt, 1897-re ismét 500 frt vétessék fel a városi költségvetésbe, *mely összeghez 1896. évi augusztus hó 13-án 8100 k i. 1896. szám alatt kelt határozatával, a felállítás és ünnepélyes felavatás költségeire még 2100 forintot szavazott meg.*

Nagy-Körös város képviselőtestülete hazafias határozatának kivitelével a városi tanácsot bizta meg, ez pedig egy bizottságot küldött ki s az ezek által elfogadott tervzetet 1896. márczius 31-én 5710/k i. 1896. szám alatt jóváhagyván: így létesült ez emlékoszlop a honfoglalás és a honfoglaló Árpád vezér emlékeül a tetétleni halmon, hol a történelmi hagyományok szerint „verette sátrát hazánk szerzője diadalmas Árpád“ s honnan indult Alpár-

nak, megüzni Zalánt és birtokába venni a Duna és Tisza között, majd a dunántúli vidéket, szóval az egész hazát.

A honfi kegyelet és hála a tények emlékjelül emelte ez oszlopot. Hálának és kegyeletnek jele ez a mi gazdag földünkön, a tetétleni halom környékén megtelepült honfoglaló ősök késő utóditol.

Tervezte Gerenday A. és fia akadémiai szobrász Budapesten.

Ma csöndes már a tábor helye s ők
 Alusznak régen a honkeresők;
 De te virulj lábuk nyomán Tetétlen!
 Boldog magyar nép lakozzék téreden.
 Mondd a világnak: hogy él és akar
 Élni végtelenig itt a magyar!
 S álljon ez emlék, a múltak jele
 Kimélve bánjon a vész is vele!

Kelt 1896. évi augusztus hó 30-dik napján.

A tetétleni Árpádhalmon Nagy-Kőrös város
 közönsége által felállított emlékoszlop felava-
 tási ünnepélyén

Molnár Gedeon

főjegyző.

Póka Kálmán

Nagy-Kőrös város polgármestere.

A feltüntetve szedett sorok jelzik a különbözetet. A záró-
 versből ez a két sor:

„És te emlékkő hirdessed örökké
 Árpád és a magyar nemzet dicséretét“

nem foglaltatik az alapkőbe letett okmányban.

A késő utókor részére az alapkőbe zárt okmányrol levén-
 szó, szükségesnek tartottuk e bár csekély eltérést az előző kiad-
 mányban a tényhűség szerint helyesbbitni.

A fennebbiek szerint a felavatási költségekkel együtt eddig
 utalványozott 6200 koronát tevő összeg a domb rácsozatának és
 környezetének teljes rendbehozatalához és fenntartásához még-
 némi költséget fog igényelni.

168. A 100. §-hoz.

Elsőrendű felsőleányiskola szervezése iránti kezdeményezések.

A 100. §-ban ismertetett községi felső leány-népiskola Nagy-Körös város viszonyaihoz és igényeihez képest már kis méretű lévén s a Város művelt közönségének igényeit többé ki nem elégítvén: annak magasabb színvonalra emelése s állami segély kérésével leendő újra szervezése, esetleg állami kezelésbe adása iránt Póka Kálmán polgármester s községi iskolaszéki elnök 1894. évben a Városi képviselőtestülethez javaslatot terjesztett be, mely a községi iskolaszék véleményének kikérése után 1895. évi február 10-én s folytatva tartott közgyűlésében 1651-k i. sz. alatt elhatározta, hogy a felső leány-népiskolának első rendű hat osztályú leány iskolává szervezésével kapcsolatos kiadásoknak az állam által leendő fedezése esetén, a Városi közönség a felső leány népiskolára eddig fordított (mintegy 4400 korona) évenkénti személyi kiadásoknak továbbra is kiszolgáltatása mellett, a felső leány-népiskola helyiségén szükségrendő építkezésekre még 16,000 korona összeget is kötelez és ez iskolának elsőrendű hat osztályú leányiskolává állami segélylyel szervezése vagy állami kezelésbe vétele végett a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszterhez kérvényt intézett, mire azonban még ez ideig érdemleges válasz nem érkezett.

169. §. A 101. §. III. pontja utolsóelőtti kikézdéséhez, 427. l. és a 155 §-hoz, 593. l.

Alsófokú ipar-és kereskedelmi iskolák. A 101. §. III. pontjában a 426. lapon említett vasárnapi iskola s a mesterinasok iskolája a Városi községtanács által az 1850-es évek közepén községileg felállíttatván, utóbb 1872-dik évben az ipartörvény életbeléptével, a megfelelő szervezéssel alsófokú iparostanonecz iskola elnevezést nyert.

Az ekkép ipariskolává átalakított vasárnapi és tanonecz iskola egy előkészítő és három osztályból áll. Minthogy azonban az iparos tanoneczok száma nagy mérvben szaporodott, az 1896/7 iskolai évre, az iparos tanonecz iskolák első osztályában a Városi tanács egy párhuzamos osztályt is állított fel.

A városi tanács 1892. évben 11080-k i. sz. határozatával, Póka Kálmán polgármester elnöklete alatt bizottságot küldött ki az alsó foku kereskedelmi iskola szervezése és felállítása tárgyában is a kereskedőkkel és ipariskolai bizottsággal együttesen tartandó tárgyalásra, mely tárgyalások 1893 év folyamán megtartván, azok eredményeképp a V. tanács az alsó foku kereskedelmi iskolát 3 osztálylyal, az iparos tanoncziskolával kapcsolatosan 1893. évi szeptember 1-től kezdve, egyelőre egy tanító alkalmazásával 6738-k i. 1893 sz. határozatával felállíttatni és megnyíttatni rendelte, mi tényleg még is történt. Ezen kapcsolatos tanítás azonban csupán az első iskolai év alatt tartatott fenn s már a következő 1894/5-dik iskolai évre a V. tanács az alsó-foku kereskedelmi iskolát az ipariskolától külön választotta s ezen iskolák azóta, az 1896/7 iskolai évben is különválva tartatnak fenn.

A külön választás folytán tanerő szaporítása is szükségessé válván: a v. tanács az 1894/5. iskolai évtől kezdődő 3 évre az alsó foku keresk. iskolához már két tanítót választott, kikkel együtt ezen ipar- és kereskedelmi iskolában, egy igazgató és (a vallás tanítókon kívül) hét tanító van alkalmazva. Az igazgató maga is egyaránt tanít.

Létszám az iparos tanoncz iskolában 1895/6. iskolai évben: Előkészítő osztályban volt 103. I-ső osztályban volt 92. II-dik osztályban volt 61. III-dik osztályban volt 58. Összesen : 314.

Létszám a kereskedő tanoncz iskolában 1895/6. isk. évben: I. és II. osztályban volt 24. III-dik osztályban volt 11. Összesen 35.

E létszámok tehát jelentékeny haladást mutatnak a IV. rész „Közgazdasági viszonyok és tényezők“ cím alatt a 490. lapon az orsz. statisztikai hivatal 1890-dik évi orsz. népösszeirási kimutatása alapján közlött ipari- és kereskedelmi viszonyokkal s tanoncz létszámokkal szemben is.

Ezen ipar- és keresk. iskola ügyeit a városi tanács intézi s közvetlenül az ipar- és keresk. iskolai bizottság felügyelete alatt áll.

Az alsófokú keresk. iskola költségvetése évenként az ipariskolai költségvetésben vétetik föl s azzal együtt állapíttatik meg, így külön-külön ki nem mutatható. A két iskola kiadása az 1895/6. iskolai évre 3494. koronában, a folyó 1896/7. isk. évre pedig már 3874 koronában állapíttatott meg a v. képviselőtestület által.

Ezen fenntartási költséghez a városi közönség, mint fentartó testület, évenként nagyobb összeggel járul; de ennek részbeni fedezetéül ezen iskolák, szintén évenként, az utóbbi néhány esztendő óta tekintélyes (800—1200 korona) összegű állami segíty is élveznek.

(Az által a buzgóság által, amelyet ekkép a nemes város általában a tanügy, azután különösen az iparos s kereskedelmi képezés és oktatás iránt, a szükséges költségek megtétele körül tanusít, remélhetőleg rövid időn ki lesz egyenlítve, sőt előmenetellel lesz változtatva az a hanyatlas, amelyet a 154 §-ban az 588-dik laptól, az 591-dik lapig közlött statisztikai adatok alapján az 591- és 592-dik lapon jelezni kénytelenek voltunk. Szerkesztő.)

170. §. A 111-dik §-hoz, 467. l.

1. **Városi járványkórház.** Járványos vagy ragályos betegségben levő s másként nem gyógykezelhető s el nem különíthető betegek elhelyezésére és gyógykezelésére építette a Város 1894. évben az ev. ref. temető külső részén a kor kívánalmának megfelelőleg a járványkórházat.

A téglából épített épület hossza 33 méter, szélessége 8 mtr. 80 cmtr. folyosóval. Foglal magában 3 beteg szobát 16—20 ágygyal, 1 orvosi szobát, 1 ruharaktárt, 1 mosó-szobát, 1 fürdő szobát, pinczét s a felügyelő részére 1 szobát, 1 konyhát, 1 kamrát s van hozzá azonkívül kocsiszin is.

A betegszobák a megfelelő fölszerelésekkel vannak ellátva.

E járványkórház épülete, mellékhelyiségeivel együtt mintegy 11,000 korona költségbe került.

E kórházban a Város külön felügyelőt alkalmaz, kinek évi javadalma: bentlakás, 240 korona és néhány öl tűzifa.

2. **Hulla házak.** Az 1893-dik évben építtette a Városi közönség a két hullaházat, a nagyobbikat a valamivel későbbben épített járvány kórházhoz közel, ezzel szemben, az ev. református temető külső részén, — a kisebbiket a róm. katolikus (délnyugoti) temetőnek ugyancsak újabb vagyis külső részén. Az előbbi építésért 3660 korona, az utóbbiért pedig 1660 korona vállalati díjat fizetett a Város.

3. **Gyógyszertárak.** Ez időszerint 3 gyógyszertár van a Város-

ban. A legrégibb a 111. §-ban említett „Megváltóhoz“ czimzett reál jogu gyógyszerertár Patay utca IV. ker. 74. sz. alatt; jelenlegi tulajdonosa daruvári Müller István gyógyszerész. A második az 1860-as évek közepetáján állíttatott föl Mátéfi Dezső által a „Kigyóhoz“ czimezve a Deák téren, jelenleg IV. ker. 13. sz. alatt; mostani tulajdonosa Medveczky István Gyula gyógyszerész. A harmadikat 1889-dik évben Szél Zoltán — ki annak most is tulajdonosa — állította föl a „Magyar koronához“ czimezve Kossuth tér I. ker. 22. sz. alatt, honnan azonban 1895. évben a Széchenyi téren I. ker. 16. sz. alatt épített saját emeletes házába helyezte át. A két utóbbi személyjogu gyógyszerertár.

171. §. A 116. és 117. §§-okhoz, a 481—483. l.

Második helyi hirlap s második könyvnyomda és könyvkereskedés.

Az 1895-dik év december havában ismét két hirlapja lett a városnak; tehát az Ottinger Ede gyorsajtóján Tóth József fő- és Takács Béla felelős szerkesztése alatt (társszerkesztői: Plager Gyula és dr. Joó Imre; laptulajdonos: Plager és Társa) megjelenő „Nagy-Körösi Hirlapok“ ipar-, kereskedelmi, gazdasági és társadalmi hetilap mellett még egy másik, vegyes tartalmu hetilap is indult meg, a mit az idézett elő, hogy 1895. év január 1-én Bazsó Lajos könyvkereskedő egy másik nyomdát állított fel. E nyomdában jött létre az új lap „Közérdek“ czim alatt, melynek laptulajdonosa és felelős szerkesztője: Losonczy László ev. ref. tanítóképezdei tanár, szerkesztő társa: Vass Sámuel gymn. tanár és főmunkatársa: Halom Vincze ev. ref. segédlelkész. Előfizetési ára 8 korona. 260 példányban jelenik meg, az előbbinél kisebb terjedelemben.

De a mi okozója volt egy másik helyi lap megindításának, t. i. egy másik könyvnyomda felállítása, ugyanaz okozója lett egy másik könyv- és papirkereskedés s kölcsönkönyvtár felállításának is. Ezt az új könyv- és papirkereskedést viszont Ottinger Ede könyvnyomdász állította föl szintén az 1895. évfolyamán, mit azonban néhány hó múlva átadott Geszner Jenő könyvkereskedőnek.

172. §. A 121. §-hoz. 493. l.

Pótismertetés a Város takarékpénztáráról. A nagy-körösi községi takarékpénztár alapszabályai legutóbb 1892. évben (^{62.} ki. 1892. sz.)

alatt) módosítottak, ügyrendszabályzata pedig első ízben ^{3567.}_{kl. 1890.} sz. alatt alkottatott, mindkettő a városi képviselőtestület által. Jelenleg is ezek vannak érvényben.

Bár e czég tulajdonosa maga Nagy-Körös város közönsége, tehát a czég egyéni czég, mindamellett helyes szervezettet ügyeinek, üzletének, beligazgatásának intézése, ellenőrzése, kezelése a társas czégek szervezete szerint van berendezve. A czég ügyeit kormányozza, vezeti, ellenőrzi és kezeli: 1. A városi képviselőtestületi közgyűlés. 2. Az igazgatóság. 3. A vezérigazgató. 4. A felügyelőbizottság. 5. Az intézeti tisztviselők, mindegyik alap- és ügyrend szabályzatilag meghatározott ügy- és hatáskörrel.

A legutóbbi (1895-dik évről) jóváhagyott mérleget következőkben közlöm:

Vagyon.	Összeg.		Teher.	Összeg.	
	frt	kr.		frt	kr.
Pénztár	1,199	53	Alap vagyon	100,000	—
Jelzálogkölesön	613,831	—	Tartaléktőke	25,000	—
Váltó-kölesön	474,747	45	Betét	1,097,133	57
Más intézeti kölesön és kamata	38,236	62	Külön tartalék	3,000	—
Városi előleg és kamata	27,193	08	Átviteli kamat	6,344	57
Értékpapír és kamata ...	93,500	—	10%o illeték	2,052	36
Hátralék kamat	6,923	88	Árfolyam különbözeti tartalék	2,000	—
Értékpapír kamat	1,440	—	Nyeremény egyenleg ...	21,541	06
Összesen: 1,257,071	56		Összesen: 1,257,071	56	

E községi takarékpénztár forgalma és nyeresége évről-évre emelkedik s minthogy az üzleti költségek levonása után fennmaradó tiszta nyeresemény a városi közönséget mint czégbirtokost illeti: e takarékpénztár a városnak évenként jelentékeny tiszta nyereseményt szolgáltatott. Az 1895. évi tiszta nyeresemény 21,541 frt 06 kr. volt, melyből a czég vezérigazgatója, igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjai és tisztviselői jutalékának s ezenkívül az árfolyam különbözeti tartalékalap javítására és rendelkezési alap czimén új tartalékképzésére fordított összegeknek levonása után a városi közönségnek községi célokra 17,484 frt, az 1894-dik évi tiszta nyereseményből pedig 15,219 frt 87 kr. (tehát nem 11,472 frt, mint a 121. §. nyolczadik kikezdésében tévesen említve volt) számoltatott át.

Ily községi takarékpénztár tudomásunkkal Nagy-Körösön volt

hazánkban először felállítva, s azóta ily szervezettel és alapszabályokkal más városok és községek is terveztek s egy-két helyen állítottak is fel községi céljaikra hasonló takarékpénztárakat, ezen intézetét tehát városunknak más községek is követték irányadóul.

173. §. A 130. §. utolsó pontjához. 513. l., és a 154. §. 590-dik lapjához.

Gőzmalmok, gyárak, törköly főzde. A városban van 3 gőzmalom. Legrégibb az 1860-as évek közepe felé emeletré épült, a IV. kerületben Rákóczy utca 260. szám alatt, ezidőszerint Kollársz Lajos tulajdonát képező, — azután körülbelül egy évtizeddel később a IV. ker. Széchenyi-tér 76. sz. a. Vladár Károly által felállított s utóbb emeletre épített s a hozzá kapcsolt gőz- és kád-fürdővel, úgy emeletes lakóházzal együtt (25. §. II. Magán épületek) most is ennek tulajdonához tartozó, — a legújabb az 1880-as években VII. ker. Alpári-utca 62. sz. a. Nemcsik Gusztáv által épített s jelenleg is ennek tulajdonát képező gőzmalom.

Van továbbá a város délnyugoti részén a vásárálláson kívül, Plager és társai tulajdonában, egy téglagyár: a Vojacek-féle tégláégető körkemencze (25. §. I. 16. pont.) A városi közönségnek, valamint Kovács Józsefnek e körkemencze mellett csupán közönséges, u. n. tábori tégláégető kemenczéik vannak.

Van végül a városban egy szikvizgyár IV. ker. Széchenyi-tér 75. sz. a. Tulajdonosa: Pláger és társai, — egy agyagáru-égetőgyár V. ker. Szabadszállási-utca 143. sz. alatt, mit néhány évi fennállása alatt kitünő cserépkályha és egyéb égetett agyagáru gyártmányaival Molnár Dániel gyáros széles körben ismert jó hírnévre emelt, — és egy eczetgyár IV. Csokonay-utca 284. sz. a. Tul.: Rosenfeld Soma.

Az 1896. év őszén építtetett a „Gschwindt-féle szesz, élesztő, likőr és rumgyár részvénytársaság“ a magyar államvasút vonala mellett, azon innen a 357⁴/₆ szelvénynél a város felől a lencsés-világosi szőlők között egy gyárszerű törkölyfőzdet, mely gazdasági gyártás remélhetőleg a város lakosainak szesz előállításra szolgáló termékei értékesítésére kiválóan alkalmas leend s a város és termelő közönség anyagi érdekeit is nagyobb mértékben lesz hivatva előmozdítani.

174. §. A 133. §-hoz. 522 l.

A nagy-körösi m. kir. állami méntelep. A jelenlegi nagy-körösi m. kir. állami méntelepnek van egy törzstiszt telep-parancsnoka és egy többnyire százados osztály parancsnoka a megfelelő tiszti és katonai személyzettel, illetve legénységgel, s hatósága vagyis telepparancsnoksága ez időszerint kiterjed a nagy-körösin kívül, a verseczi, békés-csabai, bajai és dorosmai méntelep osztályokra és Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Heves, Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Arad, Békés, Csanád, Bács-Bodrog és Csongrád vármegyék területeire. A nagy-körösi méntelep kerület tehát a jelzett tíz vármegyét látja el ménekkel, melyeknek beosztása az illető vármegyék loanyagához mérten eszközöltetik. Nagy-Körös, mint általában Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegye homokos vidéke, hol még a kisebb parlagi ló található, rendszerint arabs ménekkel láttatik el. Maga a nagy-körösi telep *osztály* pedig fedező állami ménekkel Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun vármegyének Kalocsa, Majsa és K.-Félegyháza felett eső felső részét és egész Heves vármegyét illetőleg ezen területeken levő városokat és községeket, mint fedeztetési állomásokat látja el.

A nagy-körösi teleposztályon föllállított mének: angol telivér, angol félvér, arabs telivér, arabs félvér, nonius faj, gidrán faj, norfolki és lipiczai faj ménekből állanak.

A mének beosztását a fedeztetési állomásokra a földmivelésügyi m. kir. miniszterium, az egyes községek kérelmei, valamint a helyi viszonyok tekintetbevételével, teljesíti.

A nagy-körösi méntelepre nézve még meg kell jegyeznünk, hogy az három osztálylyal és pedig az 1-ső számú nagy-körösi, 2-dik sz. csákovai és 3-dik sz. kis-szent-miklósi osztályokkal, 325 darab ménnel 1860-dik évben kezdte meg önálló működését a „2-ik sz. magyar katonai méntelep parancsnokság“ elnevezés alatt és e 3 osztály 325 ménje az időtájt Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun és még 14 vármegyét, valamint a határőrvidékeket látta el fedeztetési állomásokkal, bár e méneken kívül még 381 magánmén is fedezett a telep területén. Midőn pedig 1869. év január 1-jével a magyar kormány a volt csász. kir. kormánytól a Magyarországon létező lótenyészintézeteket átvette: a nagy-körösi méntelep az 1-ső sz. nagy-körösi, a 2-ik sz. verseczi, 3-ik sz. kis-szent-miklósi, 4-ik sz. bajai és 5-ik sz. eperjesi osztályokból állott, 687 darab

ménnel, mikhez 1871-dik évben az álmósi 6-ik sz. méntelep-
osztály is csatoltatott 79 ménnel. — 1874-től 1884-ik évekig a
nagykőrösi méntelep már négy osztályból: a nagykőrösi, verseczi,
mezőhegyesi és bajai osztályokból állott, míg 1884. őszén a
dorosmai osztály is, mint a telep 5-dik osztálya 79 ménnel szín-
tén létesített. Az utolsó változás 1893. évben történt, midőn
helyszüke miatt a mezőhegyesi 3-ik osztály Békés-Csabán az e
célra ujonnan épült helyiségekbe tétetett át.

A telep területén magánosok is vesznek bérbe 1865. óta
méneket s bérdíjuk 250—300 forintig váltakozott.

A nagykőrösi méntelep helyiségeinek használatáért az
1880-as évektől kezdve a földmívelésügyi m. kir. miniszterium a
városi közönségnek évi 3000 forint (6000 korona) bérösszeget
fizet s egyes mellékkezdvényeket is nyújt. Ezen kívül a mén-
telep légénységi létszáma és lóállománya után a Vármegyei katoná-
beszállásolási alaphoz az 1879. évi XXXVII. t.-cz. alapján kidol-
gozni rendelt vármegyei szabályrendelettel évről-évre meghatáro-
zott mérv szerint, kártalanítási díj czímén 6000—6600 korona
fizettetik évenként a Városi közönségnek.

E laktanyában, felépítése és fennállása (1838. év) óta a mén-
telep keletkezéseig (1860. évig) rendszerint dragonyosok voltak
elhelyezve. Azonban a városban a régibb időben is kellett vala-
melyes laktanyának lenni, mert levéltári adataink szerint: 1823-dik
évben a „kaszárnya“ leégett s minthogy 70 darab katonaló az
akolban volt, a század commandansa a lovakat a városban kérte
beszállásolni, ezen kérelem azonban nem teljesített.

175. §. A 113. §-hoz. Ártézi kut a 471-dik lapon.

Sós Sámuel hódmező-vásárhelyi lakos vállalkozóval 1896
június 24-én 6493/k. i. 1896. sz. alatt a város képviseletében,
Póka Kálmán polgármester a Széchenyi-tér északnyugoti részén
létesítendő ártézi kut furása iránt kötött szerződést, mely szerint
köteles a vállalkozó a kutat 80 mm, belvilágu és 5 mm. fal-
vastagságú forrasztott, kovácsolt elsőrendű, egymásba csavarható
fojt aczélcsővek alkalmazása mellett létesíteni, az ártézi kutat a
közvetlen használatra szükséges alkatrészekkel felszerelni, a vállalat
keresztülviteléhez és a létesítendő kuthoz a csővezetet és egyéb
összes anyagokat, továbbá a furótornyot, a gőzgépet, szivó-, nyomó-

szivattyút, műszereket, szerelvényeket, tüzelőt, kenő és világítóanyagot, munkaerőt és fuvart adni és a munkához szükséges mosató vizet is előállítani. A városi közönség csak a furótorony mellékbódéját köteles felállítani. A felépítmény elkészítése a vállalat tárgyát nem képezi. Köteles továbbá a vállalkozó a vállalatot akként létesíteni, hogy az artézi kut a föld színe fölé legalább egy méter magasságban, minden mesterséges nyomás kizárásával felszökő és 24 óránként 1000 hektoliter s emberi élvezetre alkalmas tiszta és jó ivó vizet szolgáltatasson. A vállalati összeg azon esetben, ha a létesítendő kut az előző pontban irt feltételeknek megfelelő, 5500 forintban állapittatik meg, ha azonban a 24 óránkénti vízmennyiség 1000 hektolitert meghalad, vállalkozónak az 1000 hektoliteren felüli — minden egy-egy hektoliter többletért 1 forint fog fizettetni, úgy azonban, hogy a fentirt 5500 frttal együtt az egész fizetendő vállalati összeg 6000 frtnál (12,000 korona) több nem lehet. Habár az artézi kut 250 méterig nem sikerül is, de a furás ezen mélységet meghaladja, köteles a városi közönség a vállalkozónak 4000 koronát fizetni; viszont köteles a vállalkozó a furást, ha csak természeti akadály nem gátolja, tovább folytatni s ha az artézi kut ezen mélységen túl sikerül: e 4000 korona a fentirt vállalati összegbe beszámittatik; ha a vállalkozó 250 méterig le nem fur és a kut nem sikerül, semmi követeléssel föl nem léphet. Az artézi kut furása 1896. év szeptember havában már meg is kezdetett; sikerülte esetén vize uszoda czéljaira is terveztetik.

Sajnálattal kell azonban regisztrálnom, a Széchényi-téren megkezdett ezen artézi kut furása nem sikerült, a városi tanács által kikért ministeri szakértő főmérnök véleménye szerint. Vállalkozó a végző 85 mm. belvilágu vascsővel 334 méterre hatolt le: de anélkül, hogy természeti akadályba ütközött volna, az általa követett furási mód szerint, eszközeivel, műszereivel már nem volt képes lejjebb furni, illetőleg a vascövet alább eresztetni, holott a furással rétegenként felhozott és gyűjtött talajminták szerinti talajban eddig nem mutatkozott akadály, mely miatt a furással lejjebb ne lehetne hatolni. Majd a csöveknek a tekintélyes kavicsrétegek alsó határáig történő felhúzásával az iránt tétettek kísérletek, hogy magasabb rétegekben, ha nem is szökő víz, de legalább emberi élvezetre alkalmas s minőségileg és mennyiségileg megfelelő jó bő ivóvíz.

nyerhető s emberi vagy gőzerővel kiszivattyuzható legyen. De ez sem sikerült.

Városunk közönsége azonban még nem vesztette el minden reményét, hogy bár a tenger színe fölött a város belterülete elég magasan (103 métertől feljebb) fekszik, mégis más ponton ujabb furással az ártézi kut előállítása sikerülni fog.

176. §. Pótlás az iskolákhoz. Tanyai iskolák. Kisdédmenház.

1. a 102. §-hoz: Az ezen szakaszban a 434 lapon irt négy rendes állandó községi tanyai elemi iskolán kívül a városi közönség 1895 év őszén már Hangácson és 1896. évben Homolytáján is állított fel jelentékeny költséggel egy-egy ily állandó tanyai iskolát, ezenkívül az alsó járáson és külső nyilason is vétettek már ugyanily célból megfelelő iskolai telkek a város részére. A homolytáji tanyai iskolai telket Torma Jánosné szül. Patonai Juliánna ajándékozta a városnak, s ezen iskolába Emödi Sándor, a hangácsiba pedig Juhász József választatott meg rendes tanítóul. Tetétlenén most az új rendes tanító Steinburg Ferencz, Csemőn pedig Füle Béla. Megjegyzem még, hogy szintén tanyai iskolai helyiségül Bakonyi Jánosné szül. Sós Juliánna is ajándékozott a városi közönségnek egy katastr. hold barátságosi földrészt, mi azonban a közeli homolytáji iskola felállítása folytán e célra nem használtott.

2. a 104. §-hoz: a Fölszegi kisdédóvodát a város a Glücksmann-féle vett telken építtette fel pár évvel ezelőtt, a jelenkor kívánalmai szerinti kényelmes és modern új épületben mintegy 9000 korona költséggel, kisdédmenház céljára pedig 1896. év elején vette meg a város a X-dik kerületben levő 292. népsorsz. házbirtokot Szabó Balázstól 4400 koronáért s ebbe kisdédmenház vezetőül a községi iskolaszék Duró Jánosné szül. Bocskár Katalint választotta meg.

Ezek szerint a város most már négy óvodát és egy kisdédmenházat tart fenn, mi hazai hasonviszonyu és népességü más városainkat tekintve, Nagy-Körös városának kiváló dicséretére szolgál.

A Kalocsa Balázs-féle óvoda óvónője: Hajdu Róza (tévesen van Ilonának nyomtatva.)

177. §. A 154. §-hoz az 588-dik lapon. Az ipar és kereskedelem alakulása az 1848-dik év óta s mostani állása.

Ipartestület. Az 1884. évi XVII. t.-cz. 122. §-a alapján, miután Nagy-Körösön a képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosok száma a hivatkozott törvény megalkotása idejében is már 100-nál jóval nagyobb volt, a nagykörösi ipartestület a városi tanács mint iparhatóság által megalakíttatott s ministeri jóváhagyással ellátott alapszabályai alapján a hozzá tartozó iparosokra és segédszemélyzetükre nézve a jelzett elsőfoku iparhatóságnak a hivatkozott ipartörvény III. fejezete A. B. C. betűk alatt meghatározott teendőit végzi. Az ipartestület célja: a testületi tagok közt a rendet és egyetértést fenntartani, az iparhatóságot támogatni, az iparosok érdekeit előmozdítani s őket haladásra serkenteni. Ügyeit közgyűlése és előljárósága által intézi. Az ipartestület jelenlegi elnöke: Farkas József, alelnöke: Varga Pál, jegyzője: Balog Ambrus, pénztárnoka: Szabó Gábor; ezen tisztviselők az előljáróság által választatnak. Az ipartestülethez hatósági biztosul jelenben az iparhatóság által Antal Sándor árvaszéki ügyész van kirendelve, a ki örködik a felett, hogy a testület alapszabályai és a törvény rendelkezései értelmében működjék.

178. §. Apró pótlás és igazítás.

a) *Asfalt-járda.* A 21. §. első kikezdéséhez, 83. l. Asfalt-járda készítése városunkban először a Széchenyi- és Eötvös-téren kezdetett meg az 1896-dik év októker utóján, 2 és 3 méter szélességben.

b) *Tisztújítási határidő.* A 49. §-hoz a 175. lapon. A legutóbbi itsztujítás 1892. nov. 25-ikén levén, annak 6-évi cyclusa nem 1896-ban, hanem 1898-ban jár le.

c) *A 107. §-hoz. 455. l.* Az új r. kath. elemi iskola. A 107. §-ban említett róm. katolikus emeletes és diszes új elemi iskola épülete már 1896. év november havában tető alá is került s ide a Kapczy-féle házból a r. kath. elemi iskolák 1897. év május havára fognak áttelepíttetni.

d) *A 123 §-hoz. 497. l.* Ingatlan birtokok vételárai a város határában az utóbbi néhány esztendő alatt rendkívüli emelkedést

érték el. A földeknek, szőlőbirtokoknak vételárai, úgy szintén a földek haszonbérei is, a 123. §-ban felemlített árakat és haszonbéreket ma már jelentékenyen túlhaladják, mondhatni azoknak kétszeresét teszik. Jelentékeny, bár még is kisebb mérvű, emelkedés tapasztalható a házbirtokok vételáraiban és valamennyire bérösszegeiben is. Beltelkek □ öle a piacztér főbb helyein egy-két esetben 80 koronáért is vétetett már.*)

179. §. Még egy kis pótlék a n.-kőrösi gazdasági tanintézet megszűnése tárgyában a 491. lapon foglalt 119. §-hoz.

Kinyomva volt már a 119. §., midőn Balázs Árpád, a m.-óvári gazdasági akadémia igazgatója, aki épen most a magyarországi gazdasági tanintézetek történetének megírásával foglalkozik, a nagy-kőrösi volt gazdasági tanintézet iránt kimerítő adatokat kért tőlem. Ebből az alkalomból czélszerűnek tartom, hogy a fentebb jelölt helyen tett közleményemet itt még némelyekkel pótoljam.

Mindenek előtt Karika Pál irányában, aki azon intézet tanárságában közvetlen elődöm volt, erkölcsi kötelességem kijelenteni, hogy a 92. §. szövegében, a mely H. Kiss Kálmán mostani képezdei tanár ur tollából, a tanító-képezdéről és gazdasági intézetről együtt szól, a 392-dik lapon foglalt ez a kifejezés: „Karika Pál, a gazdasági tudományok tanára sem felelt meg minden tekintetben a hozzáköött várákozásnak,” kapcsolatban a 335-dik lapon, a 73. sz. alatt használt ezen kifejezéssel: „1848. okt. 28-án tanári székéről a saját maga s az előjáróság ösztönéből visszalépett,” semmi esetre se értendő úgy, mintha az intézet megszűnése csak legkisebb részben is az ő működésére volna visszavezethető, ami mondva sincs. Az ő megválását a tanárságtól egyedül az a türelmetlenség idézte elő, a melyet a tanulóifjuság ellene, alapos készütsége és nagy szaktudománya daczára, kathedrai előadási képességének gyengesége miatt, a szabadságharczi események által fokozott mértékben tanusított. A gyakorlati intézet lassu fejlődését pedig főkép az okozta, mert próbateleknek és példánygazdaságnak volt ugyan a tanszékhez kapcsolt 25 holdas kis birtok rendelve:

*) A 165 §-tól 178. §-ig terjedő pótlások és igazítások Póka Kálmántól valók.

de annak ilyenül felszereléséhez hiányzott a költség. A tanár azt várta és követelte, hogy az ennek felszereléséhez szükséges költséget az intézet-fentartó testület adja meg, sőt mivel a kísérletezés s a sokfélere terjedő apró mintaszerűség tiszta pénzjövédelmet nem adhat, tehát ugyanaz adjon egyszersmind időnként célznak megfelelő pótlékot; a fentartó testület ellenben azt követelte, hogy az intézet maga erejéből fejtsse ki és tartsa fenn magát s minde- nek előtt ezzel bizonyítsa be gyakorlatiasságát. Ezzel a circulus vitiosussal eleintén nekem is volt bajom. Ez vezetett arra, hogy szerződésileg vettem át az intézet gazdaságának kifejtését, a mely- ről az 1855-dik évben megjelent mezőgazdasági statistikám 148-ik lapján ezelőtt 41 évről a következők foglaltatnak:

Galgóczy Károly, „hogy a még alig megindulásának első pontján álló próbatelki gazdaságot s magát az intézetet annál biztosabban kifejthesse, 8 évig tartandó szerződést kötött a nagy- körösi egyházi testülettel, mely szerződés nyomán az intézet földét 82 holdra felszaporította, ettől magát évenként 400 frt haszonbér fizetésére kötelezvén, a példánygazdaságot előlegesen megállapított s elfogadott terv szerint saját költségén, 8 év alatt úgy ígérte berendezni és felállítani, hogy azt az egyházi testület a 8 év kitelése után az ugyanakkor kimutatandó javítások és találató beruházások becsára szerint magához válthassa. Azonban mielőtt még az intézet ily kezeltetésével másfél év eltelt volna, a magas kormánynak a gymnasiumokat szabályozó rendelete következtében, hogy az egyházi testület iskoláját 12 tanárral elláthassa, megtör- tényén előbb a fentebb említett szerződés felbontása, az intézet földje, a rajta már megkezdett szőlő s gyümölcsfa ültetvényekkel együtt örökáron eladatott, így a gazdasági tanintézet is a csak- ugyan nyilvánossá lett főgymnasiumban teljesen megszűnt“.*)

Szabatosság okáért meg kell jegyeznem, hogy csak az iskola 25 hold földje adatott el és csak az ment ki szerződéséből, ellenben az ezt 82 holdra kiegészítő rész, mely az ev. ref. egy- házé volt, a kiegészési szerződés lejártáig továbbra is használa- tomban maradt.

*) Magyarország, a szerbvajdaság s temesi bánság mezőgazdasági statis- tikája. Galgóczy Károly. Pesten, 1855. 148. l.

180. §. Nagy-Kőrös város 1897. évi költségvetése.

(9994/k. i. 1896.)

I. A házi pénztárt illetőleg.

A) BEVÉTELEK.

	Egyenként		Összesen	
	forint	kr	forint	kr
I. Előírott bevételek:				
A pótharaszti pusztai haszonbérek	47556			
A pótharaszti haszonbérlok által fizetendő községi pótdó		500		
A királyi haszonvételek bérösszege	1800			
Elegyes haszonbérek	2104	28		
Az épületek haszonbére	7256	50		
A városi közönség italmérési jogáért adott kártalanítási összeg kamata	6606			
A községi követelésekből		30		
Az állami anyakönyvvezetésnél fölmerülő kiadások fedezetére államsegély	800			
Összesen			66652	78

A lejárat haszonbéri tartozásokat magába foglaló B. könyv bevétele.

II. A rendes bevételek:

A pénztármaradék	3084	52 ^{1/2}
Az erdő jövedelem Pótharasztról	5500	
Az árvapénztári tartalékalap kamata, az őrzési, a kezelési díjak fele része	2210	
Az erdőtiszt, a nagyerdei erdőőrök fizetésének a nagyerdőhöz jogosultság által megtérítése	2050	
A nagyerdei államadónak a nagyerdei jogosultság által megtérítése	1504	23
A járlati bevételekből	2000	

	Egyenként forint	kr	Összesen forint	kr
A nagy-kőrösi községi takarékpénztári tiszta nyere- ményből a községi célokra fordítandó összeg...	16660	23		
A járdákhoz fölhasznált téglák árából ...	500			
A községileg épített közvágóhídon a vágatási díjakból	1400			
A nagykőrösi községi takarékpénztár által az intézeti üzleti helyiség házbére, fűtése, világítása czimén fizetendő összeg ...	500			
Az 1868. évi XXXV. törv.-czikk 69. §-a értelmében az állami italmérési jövedék tiszta jövedelme többletéből a városi közönséget illető részlet ...	1200			
A rendszeresített második állatorvosi állás utánni 400 frt fizetésnek és lakbérnek az ebadóból meg- térítése ...	400			
Összesen ...			37008	75 ^{5/10}

(Helyesebben: 37,008, 98^{5/10}. Szerk.)**III. A rendkívüli bevételek:**

A községi pótdoból és a hátralékokból...	38019	28 ^{5/10}		
A kaszárnyai trágya árából ...	400			
A végrehajtási díjakból ...	1300			
A katona beszállásolási pótdoból ...	3200			
Az árvabírság pénzekből ...	5			
A város rendezési pénzalap bevétele a szabályozás által nyert területek vételárából ...	150			
A tápgyermekek ellátása alapjának bevétele ...	20			
A hegy- és a mezőéri kiadások kivetése körüli munkálatoknak megtérítése ...	300			
Elegyes bevétel ...	2000			
Összesen ...			7375	—

IV. Az átfutó tételek:

Az egyesek érdekében tett előlegezések megtérülé- séből ...	100			
A közegészség elleni kihágások utánni pénz- büntetésekből...	50			
Az állategészség elleni kihágások utánni pénzbünte- tésekéből ...	50			
A városi pénztárnok által kezelt pénztárak egyes ágainál netalán előálló kiadási többletek fedezetére	4000			
A mezőéri kihágások utánni pénzbüntetésekből ...	100			
A hegy- és a mezőörök részére előlegezett összeg megtérüléséből a kezelési költségekkel ...	4580			
Összesen ...			8880	—

Egyenként Összesen
forint kr forint kr

A bevételek főösszegei:

I. Az előírt bevételek...	66652	78
A lejárt haszonbéri tartozásokat magába foglaló B) könyv bevétele.		
II. A rendes bevételek...	37008	57 ^{5/10} .
III. A rendkívüli bevételek...	7375	
IV. Az átfutó tételek...	8880	
Összesen ...	119916	53 ^{5/10} .

(A fentebbi helyesbítés szerint: 119,916 frt
76^{5/10} kr. Szerk.)

B) KIADÁSOK.

I. Az előírt kiadások:

A tisztviselői testület hivatalos fizetése...	28390	
A javadalmazottak fizetése...	1100	
A szerződésesek fizetése...	1997	
A szolgaszemélyzet fizetése...	13337	
A nevelés és oktatásügyi segélyek:		
1. A ref. főgymnasium segélye...	3250	07
2. A ref. főgymnasiumi tápintézeti díj...	60	
3. Néhai Kubinyi Albert emlékére tett alapítvány kamata...	35	
4. A ref. főgymnasium megfelelő szervezésére meg- ajánlott összeg...	1900	
5. A ref. népiskola segély...	7094	
6. A ref. egyháznak két tanító fizetésére...	1100	
7. A ref. egyház épületében nem lakó tanítók lakbér illetményére...	450	
8. A ref. tanítóképezdei segély...	500	
9. A ref. tanítóképezdei tanárok fizetésének emelésére...	500	
10. A ref. lelkesítő hivatal bor és széna illetményének megváltási díja...	243	60
11. A ref. egyháznak a hátralékos segélyek után kamat...	200	
12. A róm. kath. iskolai segély...	945	
13. Az izraelita hitközségi segély...	500	
14. A pótharaszti tanító fizetése...	300	
15. A községi minőségű iskolák segélyezése az 5%-os adóból...	5300	
16. A községi minőségű iskolákra, ovodákra, kisded- menhelyekre és az általános közös kiadásokra segély...	3063	

} = 8663

	Egyenként forint kr	Összesen forint kr
Az ápolda kórházi segély	4595 27	
Az előfogati szolgálati-díj	950	
A községi szükségletekre megkivántató nyomtatványok díja	700	
A magyar földhitelintézetől felkölcsönzött 122,000 frtból a házi pénztárra utalt 98,749 frt után tőke- és kamatrészlet	4937 44	
Megjegyeztetik, hogy a 122,000 frt kölcsönből 23,251 frt a vámdíj pénztárt illeti s ez összeg után az évenkénti tőke- és kamatrészlet 1162 frt 56 kr.		
A helybeli ref. egyháznak 4000 frt tartozás után kamat 60/0	240	
A magyar tudományos akadémia alaptőkéjének növelésére a városi közönség által tett 2000 frt alapítvány 50/0 kamata az 1895. évi kamathátralékkal	200	
A nagykovácsi községi takarékpénztártól a községi legmegvett görög egyházi épület vételárába fölvelt 4000 frt után tőketörlesztés 100/0	400 }	
Kamat 60/0 3600 frt után	216 }	
A fenti pénztáratól a Kalocsa Viktor-féle ház ovodahelyiség vételárába áttett 2000 frt után tőkerészlet	200 }	
Kamat 1800 frt után	108 }	
A Máté-féle ház vételárába áttett 3677 frt 36 kr után tőkerészlet	367 73 }	
Kamat 3309 frt 53 kr után	198 58 }	
A Magyar-utca kiszélesítésére áttett 2100 frt után tőkerészlet	210 }	
Kamat	113 40 }	
A hatósági hidmérleg vételárába áttett 700 frt után tőketörlesztés	70 }	
Kamat 630 frt után	37 80 }	
A Fáy-féle perben megajánlott ügyvédi díj rendezésére áttett 5000 frt után tőketörlesztés	500 }	
Kamat 4500 frt után	270 }	
A községi takarékpénztári épülethez toldott anyakönyvi hivatalos helyiség építésére áttett 8686 frt 55 kr után tőketörlesztés	908 55 }	
Kamat 7736 frt 55 kr után	464 19 }	
A tetőtleni pusztán vett temetőterület vételárába áttett 1000 frt után 4 1/2 havi kamat	22 50 }	
A tőke 1000 frt után törlesztés	100 }	
Kamat 900 frt után	54 }	

	Egyenként forint	kr	Összesen forint	kr
A város általános rendezési tervének elkészítésére, az ártézi kutra, valamint két tanyai iskolai épületre a nagykőrösi községi takarékpénztárból fölveendő 32,000 frt 6% kamat	1932			
Torma Jánosné, Patonay Juliánnának a barátsziloban ajándékozott iskolai terület után használati díj	35			
A város belterületén róm. kath. iskola építésre megajánlott és a nagykőrösi községi takarékpénztárból fölveendő 11000 frt után kamat... ..	660			
Összesen ...			88755	13

II. A rendes kiadások:

Az adó rovat, a póthasznati adó, e város mint erkölcsi testület államadója, illeték egyenértékű adó, nagyerdei államadó	12040	70
A városházi hivatalos helyiségek fűtése, világítása, az utcai világítás s a háztartási kiadások, az utcai világításnak október 1-től április 1-ig elrendelése folytán	7201	
A városi szolgaszemélyzet ruházata	817	
A fuvarzati kiadás a város lovainak ellátására ...	2189	
Az irodai kiadás... ..	3045	
A községjegyzői nyugdíjintézetbe a városi közönség által fizetendő részlet	160	
Az iparos-iskolára kiadás	1653	38
A járlati levelekhez megkívántató űrlapokra ...	1200	
Póthasznat pusztá közigazgatási költsége	500	
Összesen ...	28806	08

III. A rendkívüli kiadások:

Az adóügy kezelése, fentartása	2000
Küldöttiségi kiadás	550
Építési rovat... ..	5685
Kaszárnyai kiadás	2348
A póthasznati, a bántósi, a pálfái erdőkben ültetésekre	4000
A tűzoltás rovat... ..	350
A város belterületén készitendő téglajárdákra ...	1000
A hid, padló, csatorna rovat, téglalapú hidak készítése s a javítási költség	1700
Szegényügy rovat	1200

	Egyenként forint kr	Összesen forint kr
A katona-beszállásolási pótdó	1100	
Az árvabírság pénzekből kiadás	5	
Adományok rovata	300	
A városrendezési szabályrendelet értelmében a ren- dezési pénzalapra kiadások	150	
A tápgyermekek ellátása alapjára kiadás	20	
A fogyasztási és italadó pénztárnál az előlegezett összeg megtérítése	650 81	
Szabó Balázstól kisdiedmenhelynek megvett ház vétel- árából a rendelkezés alatt nem álló részlet... ..	200	
A tetétleni Árpád-halmon felállított emlékoszlop vállalati díjából a fentlevő részlet	500	
A tetétleni Árpád-halmon felállított emlékoszlop vas- kerítéssel ellátásának, a felavatásnak költsége... ..	2100	
Kovács Sándorné Czira Emiliának a tőle községileg megvett ház birtokjogáért	500	
Az Erzsébet-sétányon Forró Sándortól községileg megvett háztelkek vételárába	1056	
Az alszegi ovoda felépítési költségénél a kiadási többlet fedezetére	800	
Előre nem látható kiadások, más egyes apróbb kiadásokkal	5279 80	
Összesen		31494 61

IV. Átfutó tételek:

Egyesek érdekében tett előlegezések... ..	100	
A közegészség elleni kihágások utáni pénz- büntetésekből... ..	50	
Az állategészség elleni kihágások utáni pénz- büntetésekből... ..	50	
A városi pénztárnok által kezelt pénztárak egyes ágainak netalánielőálló kiadási többletek fedezetére	4000	
A mezőrendőri kihágások utáni pénzbüntetésekből kiadás... ..	100	
A hegy- és a mezőőrök részére kiadás a kezelési költséggel... ..	4580	
Összesen		8880

A kiadások főösszege:

I. Előírott kiadások	88755 13
II. Rendes kiadások... ..	28806 08
III. Rendkívüli kiadások... ..	31494 61
IV. Átfutó tételek	8880
Összesen	157932 82

(Helyesebben : 157,935 frt 82 kr. Szerk.)

II. A szegényügyi bevételek és kiadások fejezete.

I. A bevételek.

I. Előírt bevételek:

	Egyenként forint	kr	Összesen forint	kr
1. A szegény-alapot illető és a nagykörösi községi takarékpénztárba elhelyezve levő 5645 frt 18 kr 4% kamata	225	80		
2. A nagykörösi községi takarékpénztárba elhelyezett alapítványi tőkék kamata	27	86		
3. A kikölesönzött tőkék kamata	18			
Összesen			271	66

II. Beutalványozott bevételek.

1. A házi pénztár segélye (D. VI.)	4595	27		
2. Állami megtérülésből	150	37		
3. A kórházi költségek megtérüléséből	300			
4. Birságokból	300			
Összesen			5345	27

A bevételek főösszegei.

I. Előírt bevételek	271	66
II. Beutalványozott bevételek	5345	27
Összesen	5616	93

(Helyesebben: 5617 frt 30 kr. Szerk.)

II. A kiadások.

Utaltványozott kiadások az árpolda, a kórház, a községi árvaház fentartására s egyéb kapcsolatos kiadásokra különböző czimeken	5616	93
(A beutalványozási helyesbítés szerint: 5,617 frt 30 kr. Szerk.)		

III. A fogyasztási és italadó pénztár.

I. A bevételek.

A fogyaszt. és italadó megváltási és bérösszegéből a kezelési költségekkel	44600
--	-------

II. A kiadások.

A fizetendő bér és megváltási összeg a kezelési költségekkel	44600
--	-------

IV. A városi közmunkaválltság.

	Egyenként forint kr	Összesen forint kr
A bevétel		4200
A kiadás		4200

A fentebb megjelölt fejezetek bevételeinek, kiadásainak
főösszegei a következők:

A) A bevételek.

I. fejezet alatt	119916	53 ^{5/10}
II. „ „	5616	93
III. „ „	44600	
IV. „ „	4200	
Összesen	174333	46 ^{5/10}

B) A kiadások.

I. fejezet alatt	157932	82
II. „ „	5616	93
III. „ „	44600	
IV. „ „	4200	
Összesen	212352	75

A kiadás főösszegéből 212,352 frt 75 krból levonva
a bevétel főösszegét 174,333 frt 46^{5/10} krt, a ki-
adási többlet 38019 frt 28^{5/10} kr =

38019 28^{5/10}

(A fentebbi helyesbbitések szerint: a kiadások főösszege 212,353 frt 12 kr., a bevételeké 174,334 frt 06^{5/10} kr, mely utóbbit az előzőből levonva, marad többlet 38,019 frt 05^{5/10} kr. Szerk.)

mely az 1897. évre kivetendő községi pótdadóval
nyer fedezetet 33^{5/100/0} kivetési kulccsal, melyben
azonban a községi minőségű iskolák czéljaira
az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. értelmében kive-
tendő 5%-os adó is bentfoglaltatik.

(Közli: Póka Kálmán.)

Értelemzavaró sajtóhibák:

V-dik lapon alulról fölfelé számított 13-dik sorban e szó «mozgalomért» helyett «*buzgalomért*» olvasandó.

79. lapon felül a 3-dik sorban «Udvari» helyett «*Udvardi*» olvasandó.

92. lapon alul 13-dik sorban «temetön belől» helyett «*temetőtől északra*» olvasandó.

95. lapon alul a 14-dik sorban «822 □-öl» helyett «828 □-öl» olvasandó, ugyane lapon alul a 11-dik sor «*Elosztási különbözet 406 □-öl*» mint oda nem tartozó: *kihagyandó*.

107. lapon 7. pont 2-dik sorában «úr és neje által hagyományozott» helyett «*örököseitől az ev. ref. egyház által vett*», s ugyan e pont 4-dik sorában «által» után e kimaradt szavak «*12,858 frt 05 kr költséggel részben a*» olvasandók.

113. lapon alul a 9-dik sorban «342 hold» helyett «*324 hold*» olvasandó s így e lap utolsó sora «** Különbözeti összeg itt 18 hold mellőzendő*».

141. lapon a legfelső sorban «családoknál» helyett «*cseledek-nél*» olvasandó.

165. lapon 1727. évben «Borotvás János» helyett «*Borotvás István*» olvasandó.

168. lapon 1782—83. évben «Sütő István» helyett «*Sütő János*» 1790—91. évben «Patai Gergely» helyett «*Patonay Gergely*», 1791—92. évben «Ns. Kalocsa István» helyett «*Ns. Molnár Albert*» olvasandó.

170. lapon alul 9-dik sorban «Nagy István» helyett «*Nagy János*» olvasandó.

171. lapon felül 13-dik sorban «Sámbéri» helyett «*Sámbéki*», 26-dik sorban «1826» helyett «*1820*» — «1829» helyett «*1820*» a 28-dik sorban pedig «1866» helyett «*1806*» olvasandó.

172. lapon felül 21-dik sorban «Bentsik» helyett «*Bensits*» olvasandó.

175. lapon felül 8-dik sorban «1896» helyett «1898» s a 22. sorban «okt. 20» helyett «*aug. 30-án*» olvasandó.

177. lapon alul 6-dik sorban «1886—88» helyett «1886—89» olvasandó.

178. lapon Levéltárnokok 3-dik sorában «pénztárnok» helyett «*pertárnok*» olvasandó.

179. lapon 51. §. 3-dik sorában «után» helyett «*utján*» olvasandó.

222. lapon alul 7-dik sorban «tanárt» után e kimaradt szavak is «*s a tanárikar tagjait*» olvasandók.

231. lapon felül 7-dik sorban «Hazai Bank részvény ipart» helyett «*Hazai Bank részvényt*» olvasandó.

273. lapon felül 1-ső sorban «3000 frt» helyett «*2000 forint*» olvasandó s e kikezdés végén hozzáteendő «*Az egész építés 12,858 frt 05 krba került.*» (*Lásd a 403. lapot.*)

301. lapon felül a 6-dik sorban «évtizedekkel» helyett «*néhány évvel*» olvasandó.

321. lapon alul utolsó sorban «kivonata» helyett «*eredeti alapja*» olvasandó.

333. lapon alul 18-dik sorban «sikerült» helyett «*sikerült*» olvasandó

344. lapon felül a 10-dik sorban «lator» helyett «*lótör*» olvasandó.

368. lapon felül a 18-dik sorban «1825-ben» helyett «*1855-ben*» olvasandó.

381. lapon alulról a 14-dik sorban «legkevesebben» után «*1892—93. évben*» olvasandó.

457. lapon alulról a 7-dik sorban «Csokonai» helyett «*Vörösmarty*» olvasandó.

482. lapon felülről 14-dik sorban «*Igy folyik tovább*» mellőzendő.

509. lapon alulról 4-dik sorban «Berde» helyett «*Bende*» olvasandó.

581. lapon utolsó sorban «melyből a hús és zsemle-árszabás maig is meg van» helyett «*melyből a városi hatóság által gyakoroalt husárszabás még pár évtizeddel ezelőtt is fennállott*» olvasandó.

586. lapon felülről 6-dik sorban «kéznép» helyett «*köznép*» olvasandó.

587. lapon alulról 10-ik sorban «Kossuth» helyett «*Deák*» olvasandó.

588. lapon alulról 3-dik sorban «1860-ban» helyett «1872-ben» olvasandó.

589. lapon felül 5-ik sorban «1860-dik» helyett «1872-dik»-olvasandó s e szavak «és kereskedelmi» kihagyandók.

591. lapon felül a 13-dik sorban «két» helyett «a három», továbbá a 15-dik sorban «Az ipar széjjel» után «sok helyen még» a 16-dik sorban «Nincs még odafejlődve» után «általában», a 22-ik sorban pedig «a készítő» után «jobbára» olvasandó.

594. lapon 156. §. második sorában «április 27» helyett «április 24» és «junius 7» helyett «junius 27» olvasandó, a 6 és 7-dik sorai pedig eként olvasandók: «Most a kezdet mindenikre nézve átment Vasárnapra s hétfőn rendszeren be is végződik».

601. lapon felülről 21-dik sorban «államvasutttársaság» helyett «állam» olvasandó.

609. lapon alul a 7-dik sorban «a már épülő» helyett «valamikor a tervezett» olvasandó.

613. lapon alulról 2-dik sorban «felhasználása» után «szükségességét» olvasandó.

628. lapon alulról a 11-dik sorban, e szavak után «véleménye szerint» olvasandók «a vállalkozó kevés előrelátása vagyis hiányos szakértelme következtében».

630. lapon 178. §. a) pontjának első sorában a «83» lap helyett «93» lap olvasandó.

633. lapon «összesen 66,652 frt 78 kr» után és a

635. lapon felül a 3-dik sorban ezen szavak «A lejárt tartozásokat magában foglaló B. könyv bevétele», mint oda nem tartozók, kihagyandók.

639. lapon e két kikezdés «(Helyesebben 5617 frt 30 kr Szerk.)» és «(A beutalványozási helyesbítés szerint 5617 frt 30 kr Szerk.)» mint téves mellőzendő.

640. lapon alulról 8 és 9-dik sorban e szavak «a kiadások főösszege 212,353 frt 12 kr, a bevételeké 174,334 frt 06⁵/₁₀ kr» így helyesbítettnek; a kiadások főösszege 212,352 frt 75 kr, a bevételeké 174,333 frt 69⁵/₁₀ kr.»